

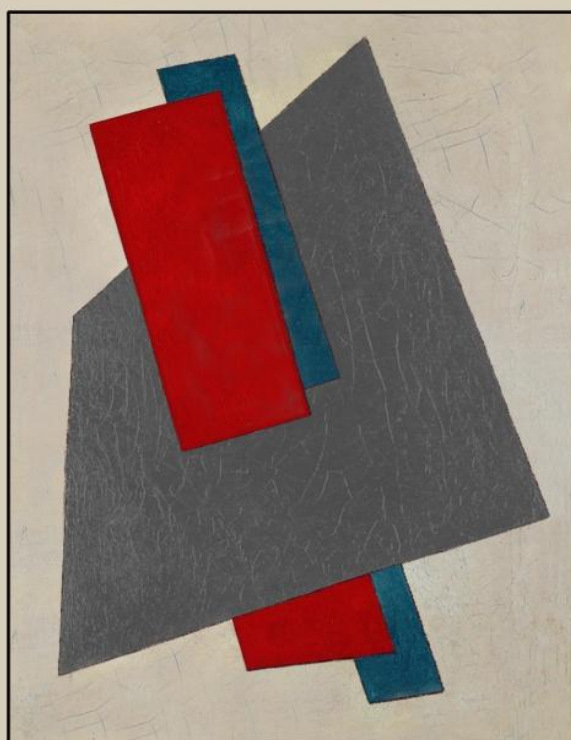

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΤΩΝΗΣ Π. ΣΚΟΤΙΝΙΩΤΗΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ
ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΥΓΚΛΙΣΗ Ή ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ;

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017

ΕΞΩΦΥΛΛΟ:

ΡΩΣΙΚΗ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ

Lyubov Sergeyevna Popova (1889-1924)

ΖΩΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΑ (ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΤΩΝΗΣ Π. ΣΚΟΤΙΝΙΩΤΗΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ
ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΥΓΚΛΙΣΗ Ή ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ;

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Τζιαμπίρης Αριστοτέλης

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Τζιαμπίρης Αριστοτέλης

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων με έμφαση στις Βαλκανικές και Μεσογειακές Σχέσεις.
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Πρόεδρος Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Μπόση Μαρία

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Διεθνούς Ασφάλειας
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

ΠΕΙΡΑΙΑΣ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τζιαμπίρης Αριστοτέλης (Επιβλέπων Καθηγητής)

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων με έμφαση στις Βαλκανικές και Μεσογειακές Σχέσεις.
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Πρόεδρος Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος (Μέλος της τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής)

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Μπόση Μαρία (Μέλος της τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής)

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Διεθνούς Ασφάλειας
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Κότιος Άγγελος

Καθηγητής Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Αναπτυξιακών Σχέσεων
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Κοσμήτορας Σχολής Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Μάζης Ιωάννης

Καθηγητής Οικονομικής Γεωγραφίας και Γεωπολιτικής Θεωρίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Τουρκικών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών

Ευαγόρου Ευαγόρας

Επίκουρος Καθηγητής Θεωρίας και Μεθοδολογίας Διεθνών Σχέσεων
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Λιαρόπουλος Ανδρέας

Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων – Στρατηγικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

«Ταξίδι» στον Καύκασο

Πριν από ενάμιση περίπου αιώνα, ο Λέων Τολστόι απεικόνισε με μοναδική τελειότητα τους ανθρώπους και τη φύση των περιοχών του Καυκάσου, στο βιβλίο του «Οι Κοζάκοι». Η εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής ήταν ένα συναρπαστικό «ταξίδι» σε αυτές τις άγνωστες και αινιγματικές για τη δυτική γνώση και εμπειρία περιοχές.

Στη διατριβή μου προσπάθησα να αποτυπώσω όσο μπόρεσα πιο ολοκληρωμένα τη μοναδική αυτή «ταξιδιωτική περιπλάνηση». Το αποτέλεσμα της επιστημονικής μου έρευνας και το κατά πόσο αυτή συμβάλλει στην πρόοδο της επιστήμης και της έρευνας, τίθεται πλέον στην τελική κρίση και αξιολόγηση των μελών της επταμελούς Επιτροπής, τα οποία θα ήθελα θερμά να ευχαριστήσω για τον πολύτιμο χρόνο που διέθεσαν και για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους.

Αισθάνομαι πρωτίστως την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τον Καθηγητή Πολιτικών Θωριών των Ευρωπαϊκών και Διεθνών Σπουδών, του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, κ. Νίκο Κοτζιά. Ήταν εκείνος που έκαμψε τις αρχικές μου επιφυλάξεις και μου έδωσε τα ερεθίσματα και το επιστημονικό και ηθικό κίνητρο προκειμένου να κάνω το μεγάλο βήμα, συνεχίζοντας τις σπουδές μου και σε επίπεδο διδακτορικού. Ήταν ακόμη εκείνος που συνέβαλε στην επιλογή του θέματος της διατριβής μου. Και ήταν εκείνος που, ως επιβλέπων Καθηγητής, καθοδήγησε μεθοδικά και υποστήριξε ουσιαστικά την έρευνα που έκανα, προσφέροντάς μου ανεκτίμητη βοήθεια, μέχρι τη στιγμή που η εκλογή του ως βουλευτή και το νομικό ασυμβίβαστο που αυτή συνεπαγόταν, κατέστησε υποχρεωτικό τον ορισμό νέου επιβλέποντος Καθηγητή.

Αισθάνομαι, επίσης, την ανάγκη να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στον Καθηγητή Διεθνών Σχέσεων και Πρόεδρο του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, κ. Αριστοτέλη Τζιαμπίρη, ο οποίος διαδέχθηκε τον κ. Κοτζιά ως επιβλέπων Καθηγητής της διατριβής μου. Εκτιμώ βαθύτατα τη θετική του διάθεση, την υποδειγματική συνεργασία που είχαμε και την πολύτιμη επιστημονική καθοδήγησή του που συνέβαλε καθοριστικά στην ολοκλήρωση της διατριβής και στο τελικό αποτέλεσμα.

Να ευχαριστήσω, ακόμη, για τη συμβολή τους τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον Καθηγητή Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Πάντειου Πανεπιστημίου, κ. Χαράλαμπο Παπασωτηρίου και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Διεθνούς Ασφάλειας του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, κ. Μαίρη Μπόση.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς και Κοσμήτορα της Σχολής Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών, κ. Άγγελο Κότιο, τόσο για τη συμπαράσταση

και τις συμβουλές του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής, όσο και για τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε ώστε να προχωρήσουν τάχιστα στη Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος και με τον καλύτερο δυνατό τρόπο οι διαδικασίες για τον ορισμό του Καθηγητή κ. Αριστοτέλη Τζιαμπίρη ως νέου επιβλέποντος Καθηγητή.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω:

Τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς για την ουσιαστική βοήθεια και στήριξή τους, την τακτική ανταλλαγή απόψεων και τη γόνιμη συνεργασία μας στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Τμήματος. Ιδιαίτερα την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κ. Μαίρη Μπόση, και τους Επίκουρους Καθηγητές, κ. Ανδρέα Λιαρόπουλο, κ. Ευαγόρα Ευαγόρου και κ. Σπύρο Ρουκανά, για την εξαιρετική συνεργασία που είχαμε στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Μελέτης Κρατών BRICS.

Τον Καθηγητή Οικονομικής Γεωγραφίας και Γεωπολιτικής Θεωρίας του Τμήματος Τουρκικών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ιωάννη Θ. Μάζη, για τη δυνατότητα που μου έδωσε να παρακολουθήσω τις διαλέξεις του για τις βασικές αρχές της γεωπολιτικής θεωρίας κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2011-2012, οι οποίες με βοήθησαν σημαντικά στη διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου της διατριβής.

Τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων για τη συνεργασία που είχαμε κατά το διάστημα εκπόνησης της διατριβής μου, καθώς και τις συζητήσεις που είχα την ευκαιρία να κάνω μαζί του και οι οποίες με βοήθησαν ουσιαστικά στην κατανόηση ζητημάτων που άπτονται των ελληνορωσικών σχέσεων.

Τους συναδέλφους μου υποψηφίους διδάκτορες του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών κ. Παναγιώτη Συριόπουλο και κ. Μάρκο Τρούλη για την αλληλοϋποστήριξη και τη δημιουργική συνεργασία που είχαμε στο πλαίσιο της κοινής μας ιδιότητας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην διεθνολόγο κ. Καλλιόπη Λαζαρίδη, με την οποία συνεργαστήκαμε συστηματικά για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Τα μέλη της Γραμματείας του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών για τη συνεργασία και τη βοήθεια που μου προσέφεραν όλο αυτό το διάστημα.

Την κ. Elena Tsyganova, καθηγήτρια Ρωσικής στο Ινστιτούτο Πούσκιν Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε ως προς τη βελτίωση του επιπέδου των ρωσικών μου, γεγονός που με βοήθησε ιδιαίτερα στην επαρκή κατανόηση της ρωσικής βιβλιογραφίας.

Αισθάνομαι, τέλος, την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους γονείς μου τόσο για τη συμβολή τους στην απόφαση να συνεχίσω τις σπουδές μου, όσο και για την αμέριστη και πολύπλευρη στήριξη που μου προσέφεραν κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	13
Το μεθοδολογικό πλαίσιο	17
Ο προσδιορισμός των παραμέτρων	19
Η χρονική περίοδος στην οποία εστιάζει η διατριβή	21
Η δομή της διατριβής	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : Γεωπολιτική θεωρία και διαμόρφωση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής	
Σκοπός του κεφαλαίου	29
Η δομή του κεφαλαίου	32
1. Γεωπολιτική θεωρία και Ρωσική Εξωτερική Πολιτική	33
1.1 Η σημασία της γεωγραφίας στην ασφάλεια των κρατών	33
1.1.1 Ο ευρασιατικός γεωγραφικός χώρος	34
1.1.2 Η έναρξη του βρετανο-ρωσικού ανταγωνισμού και η γεωπολιτική θεωρία	38
1.2 Η αγγλοσαξονική γεωπολιτική σχολή	40
1.2.1 Η σημασία της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σκέψης για τη Ρωσία	52
1.3 Η Γερμανική / ηπειρωτική γεωπολιτική σχολή	53
1.3.1 Η σημασία της γερμανικής γεωπολιτικής σχολής για τη Ρωσία	60
1.4 Σύνοψη των δύο γεωπολιτικών σχολών	61
1.5 Η σημασία των δύο σχολών για τη ρωσική στρατηγική στον Καύκασο	62
2. Τα όρια της γεωγραφίας και η σημασία της ιδεολογίας και της ταυτότητας	64
2.1 Η αντίληψη περί ταυτότητας και η συμπεριφορά του κράτους	68
3. Αυτοκρατορίες και εθνικά κράτη	70
4. Τα ρεύματα σκέψης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής	73
4.1 Οι δυτικιστές	74
4.2. Οι εκφραστές του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου	77
4.2.1 Οι ευρασιατιστές	77
4.2.2 Οι Ρώσοι εθνικιστές	82
4.3 Οι πραγματιστές	84
5. Η ιστορική εξέλιξη της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής έως και σήμερα	87
Σκοπός της υποενότητας	87
5.1 Η περίοδος από τη γέννηση του ρωσικού κράτους μέχρι την πτώση της ΕΣΣΔ	87
5.1.1 Η περίοδος από τη γέννηση του ρωσικού κράτους έως την κατάληψη από τους Μογγόλους	87

5.1.2 Η περίοδος από την αποχώρηση των Μογγόλων έως τον Μεγάλο Πέτρο	88
5.1.3 Η περίοδος από τον Μεγάλο Πέτρο έως την Οκτωβριανή Επανάσταση	91
5.1.3.1 Ιερή Συμμαχία και Βρετανο-Ρωσικός ανταγωνισμός	94
5.1.3.2 Η περίοδος από τις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα έως την Οκτωβριανή Επανάσταση	96
5.1.4 Η περίοδος από την Οκτωβριανή Επανάσταση έως την πτώση της ΕΣΣΔ	96
5.1.5 Ρωσία: μεταξύ εκδυτικισμού, ρεαλισμού και ιδεαλισμού	101
Πίνακας : Σύνοψη εξέλιξης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής έως την πτώση της ΕΣΣΔ	104
Ανάλυση πίνακα	105
5.2 Η περίοδος μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης	105
5.2.1 Η χρονική διάκριση της μετασοβιετικής Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής	105
5.2.2 Η περίοδος 1991-2008	106
5.2.2.1 Η περίοδος 1991 – 1994	106
5.2.2.2 Η περίοδος 1994 – 2000.....	108
5.2.2.3 Η περίοδος 2000/2001 – 2003	112
5.2.2.4 Η περίοδος 2004 – 2008.....	114
5.2.3 Η περίοδος 2008 - 2015	119
5.2.3.1 Η περίοδος 2008-2012	119
5.2.3.2 Η περίοδος 2012-2015 (η δημιουργία της Ευρασιατικής Ένωσης)	120
Πίνακας : Σύνοψη μεταβολών της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη μετασοβιετική περίοδο	125
Τελικά συμπεράσματα της ενότητας	125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : Η Πολιτική της Ρωσίας στον Καύκασο

Σκοπός του κεφαλαίου	127
1. Η περίοδος από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως την οριστική επικράτηση της Ρωσίας	
στον Καύκασο (1864)	129
1.1 Η περίοδος 16 ^{ου} – τέλη 18 ^{ου} αιώνα	129
1.2 Η ρωσική προέλαση στον Καύκασο και ο βρετανορωσικός ανταγωνισμός	131
1.3 Η περίπτωση της Γεωργίας	133
1.4 Οι αιτίες του πολέμου στον βορειοανατολικό Καύκασο (Τσετσενία, Νταγκεστάν)	134
1.5 Η εμφάνιση του ριζοσπαστικού Ισλάμ	136
1.6 Τα δύο μέτωπα κατά τον 19 ^ο αιώνα	137
1.6.1 Η Circassia (Τσερκεζία)	137
1.6.2 Το Βορειοανατολικό μέτωπο	140
1.6.3 Η ένωση των δύο μετώπων	141
1.7 Η τελική νίκη των Ρώσων	142
1.8 Το μέτωπο του Νοτίου Καυκάσου	143
1.9 Τα βασικά χαρακτηριστικά της ρωσικής πολιτικής στον Καύκασο (16 ^{ου} - αρχές 19 ^{ου} αιώνα)	145

1.10	Οικοδόμηση αυτοκρατορίας και αποικιοκρατία	146
1.11	Αλλαγή φιλοσοφίας (αρχές 19 ^{ου} αιώνα και έπειτα)	147
1.12	Ο Καύκασος και η διαμόρφωση της αυτοκρατορικής ταυτότητας	149
1.13	Ο Καύκασος εντός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας	152
1.14	Η διαμόρφωση αυτοκρατορικής ταυτότητας από τις τοπικές ελίτ και κοινωνίες	153
2.	Ο Καύκασος κατά την περίοδο 1864-1917	154
2.1	Εκρωσισμός και εθνικισμός	155
2.2	Η άνοδος του εθνικισμού και η επανάσταση του 1905	157
2.2.1	Ο γεωργιανός εθνικισμός	157
2.2.2	Ο αζέρις και ο αρμένικος εθνικισμός	158
2.3	Ο Καύκασος κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	159
3.	Η περίοδος διακυβέρνησης των Μπολσεβίκων	162
3.1	Η αποσύνθεση της αυτοκρατορίας (1917-1921)	162
3.1.1	Η ανεξάρτητη Γεωργία	162
3.1.2	Το ανεξάρτητο Αζερμπαϊτζάν	163
3.1.3	Η ανεξάρτητη Αρμενία	164
3.1.4	Ο Ρωσικός Εμφύλιος (1918-1921)	165
3.2	Η επικράτηση των Μπολσεβίκων και η πολιτική της «ιθαγενοποίησης»	166
3.3	Ο Καύκασος κατά τις δεκαετίες του '20 και του '30	168
3.4	Ο Καύκασος κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	169
3.5	Η περίοδος μέχρι την πτώση της ΕΣΣΔ	171
3.5.1	Η αποσταλινοποίηση και η σταδιακή άνοδος του εθνικισμού	171
3.5.2	Η διαμάχη Γκορμπατσόφ - Γιέλτσιν και η σημασία της για τον Β. Καύκασο	173
4.	Ο Καύκασος κατά τη μετασοβιετική περίοδο	174
4.1	Ο ρόλος του διεθνούς περιβάλλοντος στις μεταβολές στον Καύκασο στις αρχές της δεκαετίας του '90	174
4.2	Ο Βόρειος Καύκασος κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο	178
4.2.1	Η διαμάχη Β. Οσσετίας- Ινγκουσετίας	181
4.2.2	Η γεωπολιτική διάσταση της τσετσενικής απόσχισης	182
4.2.3	Η πολιτική της Ρωσίας στο τσετσενικό ζήτημα	184
4.3	Ο Νότιος Καύκασος κατά τη δεκαετία του '90	186
4.3.1	Νότιος Καύκασος και γεωπολιτική τής ενέργειας	186
4.3.2	Ασφάλεια, εθνοτικές συγκρούσεις και διακρατικές διαφορές στο Ν. Καύκασο	191
4.3.3	Οι σχέσεις της Ρωσίας με το Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία	195
4.3.4	Οι σχέσεις Ρωσίας- Αρμενίας	199
4.3.5	Οι εθνοτικές συγκρούσεις και η γεωπολιτική τους διάσταση	201
4.3.5.1	Αμπχαζία - Ν. Οσσετία	201

4.3.5.2 Το Ναγκόρνο Καραμπάχ	206
4.3.5.3 Η γεωπολιτική διάσταση των ζητημάτων	208
4.3.6 Ο Ρώσο-Γεωργιανός Πόλεμος του 2008 και οι επιπτώσεις του στον Ν. Καύκασο	212
4.3.6.1 Οι αιτίες ξεσπάσματος του πολέμου	212
4.3.6.2 Οι γεωπολιτικές επιπτώσεις του Ρώσο-Γεωργιανού Πολέμου και της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας των δύο περιοχών από την Ρωσία	216
4.3.7 Η πολιτική των άλλων εμπλεκόμενων δυνάμεων στον Ν. Καύκασο	219
4.3.7.1 Η Τουρκία	219
4.3.7.2 Το Ιράν	222
4.3.7.3 Το Ισραήλ	225
4.3.7.4 Η Ευρωπαϊκή Ένωση	226
4.3.7.4.1 Η στάση της Ε.Ε. κατά τον πόλεμο Ρωσίας-Γεωργίας (2008)	229
4.3.7.4.2 Η πολιτική της Ε.Ε. μετά τον πόλεμο	230
4.4 Ο Βόρειος Καύκασος μετά τον Πρώτο Πόλεμο της Τσετσενίας	232
4.4.1 Οι αιτίες εμφάνισης του ριζοσπαστικού Ισλάμ και η σύνδεσή τους με τον Πρώτο Πόλεμο της Τσετσενίας	234
4.4.2 Ο Δεύτερος Πόλεμος της Τσετσενίας	237
4.4.3 Η έναρξη των εκτός Β. Καυκάσου τρομοκρατικών ενεργειών	239
4.4.4 Η εσωτερική διαμάχη στην Τσετσενία	240
4.4.5 Η περίοδος Καdyron και το «Εμιράτο του Καυκάσου»	243
4.4.6 «Εμιράτο του Καυκάσου» και «Ισλαμικό Κράτος»	246
4.5 Τα δεδομένα στις υπόλοιπες δημοκρατίες του Β. Καυκάσου	247
4.5.1 Karachaevo- Cherkessia, Kabardino-Balkaria και Adygea	247
4.5.2 Το Νταγκεστάν	251
4.5.3 Η διαμάχη Β. Οσσετίας- Ινγκουσετίας	252
4.5.3.1 Τα δεδομένα στις δύο Δημοκρατίες	253
4.6 Ο ενιαίος γεωπολιτικός χώρος Βορείου και Νοτίου Καυκάσου	254
Επίλογος - Συμπεράσματα	257
Πίνακας : Οι Κύριες εθνοτικές ομάδες στο Β. Καύκασο	264
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Ελληνορωσικές σχέσεις	
Σκοπός του κεφαλαίου	265
Η δομή του κεφαλαίου	266
1. Οι επαφές των δύο κόσμων (9^{ος}- 18^{ος} αιώνας)	268
1.1 Από την ίδρυση του πρώτου ρωσικού κράτους έως την πτώση του Βυζαντίου	268
1.2 Η πτώση του Βυζαντίου και η Τρίτη Ρώμη	269
1.3 Το σχίσμα στη Ρωσική Εκκλησία	270

2. Οι ελληνορωσικές σχέσεις από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έως την πτώση της ΕΣΣΔ	271
2.1 Η περίοδος προ της δημιουργίας του ελληνικού κράτους	272
2.2 Η στάση της Ρωσίας έναντι της ελληνικής επανάστασης	273
2.3 Η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους	276
2.4 Οι ελληνορωσικές σχέσεις από τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση.....	277
2.5 Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις	284
2.5.1 Από τη Μικρασιατική Καταστροφή στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	288
2.5.2 Ο Ελληνικός Εμφύλιος	290
2.5.3 Η πρώτη μετεμφυλιακή περίοδος	293
2.5.4 Η περίοδος της δικτατορίας	295
2.5.5 Η περίοδος 1974-1989	295
3. Το διεθνές πλαίσιο άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής μετά την πτώση της ΕΣΣΔ	299
4. Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική κατά τη μετασοβιετική περίοδο	304
4.1 Η πρώτη φάση (1991-1994)	304
4.2 Η δεύτερη φάση (1994-1996)	306
4.3 Η τρίτη φάση (1996-2009)	307
4.3.1 Η περίοδος 1996-2004	307
4.3.2 Η περίοδος 2004-2009	308
4.4 Η τέταρτη φάση (2009-2014)	309
5. Οι ελληνορωσικές σχέσεις κατά τη μετασοβιετική περίοδο	312
5.1 Η πρώτη μετασοβιετική περίοδος (1991-1995)	313
5.2 Η περίοδος 1996-2000	314
5.3 Η περίοδος της ελληνορωσικής προσέγγισης (2000-2008)	314
5.3.1 Η περίοδος Σημίτη	314
5.3.2 Η περίοδος Καραμανλή	315
5.4 Η περίοδος της απόκλισης	317
5.4.1 Η στροφή της ύστερης Καραμανλικής περιόδου	317
5.4.2 Η περίοδος 2009-2014	320
6. Το γενικό πλαίσιο διαμόρφωσης των ελληνορωσικών σχέσεων	323
6.1 Η διεθνής διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων	323
6.2 Η ευρωπαϊκή διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων	324
6.3 Η περιφερειακή διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων	328
6.3.1 Ελληνορωσική περιφερειακή συνεργασία και Τουρκία	331
6.3.2 Ο ενεργειακός τομέας	333
6.3.3 Η Ρωσία ως αντίβαρο	333

6.3.4 Η ελληνορωσική συνεργασία στα Βαλκάνια	334
6.3.5 Η Ανατολική Μεσόγειος και το Κυπριακό	335
7. Το μέλλον των ελληνορωσικών σχέσεων	336
Επίλογος - Συμπεράσματα	338
Είναι τελικά η Ρωσία σύμμαχος της Ελλάδας;	343
ΕΙΔΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : Οι Έλληνες της Ρωσίας	345
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : Η Πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο	
Σύγκλιση ή απόκλιση συμφερόντων με τη Ρωσία;	
Θέσεις για την ελληνική παρουσία στην περιοχή	
Σκοπός του κεφαλαίου	363
Η δομή του κεφαλαίου	364
1. Η Πολιτική της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου	365
1.1 Η προστασία των Ελλήνων ως βασικός πυλώνας της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο	365
1.2 Τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου	366
2. Η πολιτική της Ελλάδας στον μετασοβιετικό Καύκασο	370
2.1 Η εξέλιξη της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον μετασοβιετικό Καύκασο	371
3. Η σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική	375
3.1 Βόρειος Καύκασος και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική	375
3.2 Νότιος Καύκασος και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική	379
3.2.1 Αποσχιστικά κινήματα, Ελλάδα και Τουρκία	379
3.2.2 Ο Νότιος Καύκασος, η Ελλάδα και οι πολιτικές Ρωσίας-Δύσης	385
3.2.2.1 Ρωσία και Ευρωπαϊκή Ένωση	387
3.2.3 Ενεργειακή διπλωματία και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο	391
3.3 Η Ελλάδα, ο Καύκασος και ο συσχετισμός ισχύος Ρωσίας-Δύσης-Τουρκίας	394
3.4 Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Ν. Καύκασο και οι ελληνορωσικές σχέσεις	401
4. Για μια ελληνική στρατηγική στον Καύκασο	403
Επίλογος- Συμπεράσματα	420
Επίλογος – Γενικά Συμπεράσματα.....	423
Προτάσεις προς περαιτέρω έρευνα.....	436
Χάρτες	438
Βιβλιογραφία	445

Συντομογραφίες

- AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party – Turkey)
BBC: British Broadcasting Corporation
BESA: BEgin - SAdat (Center for Strategic Studies)
BP: British Petroleum
BRICS: Brazil, Russia, India, China, South Africa
CDC: Community of the Democratic Choice
CFE: Treaty of Conventional Forces in Europe
CSTO: Collective Security Treaty Organisation
DPNI: Движение против нелегальной иммиграции — ДПНИ (Movement Against Illegal Immigration – Russia)
ELIAMEP (ΕΛΙΑΜΕΠ): Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής
ENP: European Neighbourhood Policy
EUMM: European Union Monitoring Mission
FSB: Federal Security Service
G20: Group of Twenty
GUAM: Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova
GUUAM: Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, Moldova
INOGATE: Interstate Oil and Gas Transport to Europe
ITGI: Interconnector Turkey–Greece–Italy
KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Russia)
MGU: Московский государственный университет - МГУ (Κρατικό Πανεπιστήμιο «Λομονόσοφ» της Μόσχας)
NATO: North-Atlantic Treaty Organisation
NKVD: Народный комиссариат внутренних дел СССР – НКВД (People's Commissariat of Internal Affairs – USSR)
PKK: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kurdistan Workers' Party)
SALT : Strategic Arms Limitation Treaty
START: Strategic Arms Reduction Treaty
TACIS: Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States
TAP: Trans Adriatic Pipeline
TRACECA: Transport Corridor Europe – Caucasus -Asia
UNFICYP: United Nations Peacekeeping Force in Cyprus
UN-CIMIC: United Nations Civil-Military Coordination
- HE: Ηνωμένα Έθνη
ΚΑΚ: Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών
ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΑΟΖ: Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΑΣΣΔ: Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία
ΔΕΗ: Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού
ΔΕΠ: Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό

ΔΕΠΑ: Δημόσια Επιχείρηση Αερίου
ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΠ: Ελληνική Εξωτερική Πολιτική
ΕΚΚΑ: Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΔΙΣ: Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων
ΚΑΕ: Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη
ΚΕΠΠΑ: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Άμυνας
ΚΚ: Κομμουνιστικό Κόμμα
ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΣΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
ΜΚΟ: Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
Ν. Καραμπαχ: Ναγκόρνο Καραμπάχ
ΟΑΣΕ: Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΣΕΠ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου
ΠΑΟ: Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση
ΠΑΣΟΚ: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
πΓΔΜ: πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΠΟΕ: Παμποντιακή Ομοσπονδία Ελλάδος
ΡΣΣΔ: Ρωσική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία
ΣΣΔ: Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία
«ΤΔΒΚ»: «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου»
ΥΔΑΣ: Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας
ΥΠΕΞ: Υπουργείο Εξωτερικών

Εισαγωγή

Η μελέτη της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής και η δημόσια συζήτηση γύρω από αυτήν επικεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό σε κλασικά - και εν πολλοίς γνωστά - ζητήματα που απασχολούν τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας. Έτσι, η προσοχή στρέφεται κατά βάση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό, τα Βαλκάνια, την Αν. Μεσόγειο, τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις και ασφαλώς στον ρόλο της χώρας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).

Η συζήτηση και το ενδιαφέρον επικεντρώνονται εν ολίγοις σε δύο κεντρικούς άξονες: *Πρώτον*, στις σχέσεις της με τη Δύση, στους θεσμούς της οποίας έχει ενσωματωθεί τις τελευταίες έξι δεκαετίες.¹

Δεύτερον, στον στενό πυρήνα των ζητημάτων που σχετίζονται με την ασφάλεια της χώρας και τα ζωτικά/στρατηγικά της συμφέροντα στον γεωγραφικό της περίγυρο. Η βάση που δίνεται στους δύο αυτούς κεντρικούς πυλώνες είναι ασφαλώς κατανοητή και φυσιολογική, λόγω του ότι σχετίζονται τόσο με τον στρατηγικό προσανατολισμό της χώρας όσο και με την ασφάλειά της και τη θέση της στο άμεσο γεωγραφικό της περιβάλλον.

Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, οι αιτίες της μονομερούς (ή καλύτερα διμερούς) αυτής αντίληψης για την εξωτερική πολιτική υπερβαίνουν τις δύο αυτές παραμέτρους.

Προσπαθώντας, έτσι, να απαντήσουμε στο ερώτημα πού αυτή οφείλεται, θα λέγαμε ότι: *Πρώτον*, κρίσιμη υπήρξε η επιρροή της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος περιορίζε κατά πολύ το εύρος άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε δυνάμεις πέραν του δυτικού στρατοπέδου. Ο - αναμενόμενος και φυσιολογικός - μονομερής προσανατολισμός της Ελλάδας προς τη Δύση δημιούργησε έτσι μια αντίστοιχη κουλτούρα στο εσωτερικό της χώρας, η οποία αντιλήφθηκε τον χαρακτήρα της εξωτερικής της πολιτικής ως (σχεδόν αποκλειστικά) δυτικοκεντρικό. Στο ίδιο πλαίσιο, όσοι επέλεγαν να ασχοληθούν με τη μελέτη των διεθνών σχέσεων, εξειδικεύονταν κατά βάση σε ζητήματα που αφορούσαν είτε τον δυτικό πόλο του διεθνούς συστήματος και τη θέση της Ελλάδας σε αυτόν, είτε τις σχέσεις της χώρας με τους γείτονές της και γενικότερα τη θέση της στον γεωγραφικό της περίγυρο.

Η πραγματικότητα του Ψυχρού Πολέμου διαμόρφωσε, ως εκ τούτου, μια πολιτική, ακαδημαϊκή και δημοσιογραφική ελίτ, η οποία αντιλαμβανόταν την εξωτερική πολιτική της χώρας σχεδόν αποκλειστικά με δυτικοκεντρικούς όρους. Αυτό, σε κάθε περίπτωση, απαντούσε στις ανάγκες της χώρας με βάση τα δεδομένα της εποχής.

Δεύτερον, αξιοσημείωτη υπήρξε η αδυναμία της χώρας να προσαρμοστεί στα μεταδιπολικά δεδομένα. Αδυναμία, η οποία σε ένα βαθμό εξηγείται από την κληρονομιά της προηγούμενης περιόδου, τη διαμόρφωση δηλαδή μιας μονομερώς προσανατολισμένης ελίτ, η οποία θα ήταν δύσκολο να προσαρμοστεί στα νέα

---

¹ Αν και η πρόσδεση της Ελλάδας στο άρμα της Δύσης χρονολογείται από την πρώτη κιόλας περίοδο μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους.

δεδομένα. Πέραν αυτού, η στρατηγική κυριαρχία της Δύσης σε διεθνές επίπεδο, δεδομένης της αμερικανικής υπεροχής και της προώθησης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης, συνετέλεσε στη διατήρηση των βασικών χαρακτηριστικών του τρόπου με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, τόσο σε επίπεδο άσκησης όσο και σε επίπεδο μελέτης και ανάλυσής της.

Παράλληλα, το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί εξ αντικειμένου μια μικρής/μεσαίας τάξης δύναμη είχε ως αποτέλεσμα την κυριαρχία μιας αντίληψης βάσει της οποίας το εύρος άσκησης της εξωτερικής της πολιτικής δεν μπορεί να επεκτείνεται πέραν όσων ζητημάτων σχετίζονται με τα άμεσα/ζωτικά συμφέροντά της. Βάσει της άποψης αυτής, η Ελλάδα, λόγω του μεγέθους της, δεν έχει πολλά περιθώρια άσκησης πολιτικής πέραν του ήδη διαμορφωμένου πλαισίου, ενώ αν επιχειρήσει περαιτέρω ανοίγματα, όχι μόνο δε θα επιτύχει τα επιθυμητά αποτελέσματα - λόγω ακριβώς της περιορισμένης της ισχύος - αλλά θα προκαλούσε ενδεχομένως και πρόβλημα στις σχέσεις της με τους παραδοσιακούς της συμμάχους. Η θέση αυτή αντικατόπτριζε, ως εκ τούτου, μια γενικότερη ανασφάλεια σε σχέση τη διεθνή θέση της χώρας και την ανάγκη διατήρησης των βασικών της χαρακτηριστικών, όπως διαμορφώθηκαν κατά τον Ψυχρό Πόλεμο και την πρώτη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Είναι, ωστόσο, γεγονός ότι η σταδιακή άνοδος άλλων - πέραν της Δύσης - πόλων διεθνούς ισχύος άνοιξε εξ αντικειμένου μια νέα συζήτηση στην Ελλάδα σχετικά με τις ευκαιρίες πραγματοποίησης ανοιγμάτων προς αυτούς, δεδομένων των ευκαιριών που παρουσιάζονται για τη διεύρυνση των διεθνών ερεισμάτων της χώρας και την αξιοποίηση του ρόλου που οι ανερχόμενες δυνάμεις επιθυμούν να παίξουν. Την αξιοποίηση, τελικά, των ευκαιριών της παγκοσμιοποίησης, η οποία αντικειμενικά συνέβαλε στην αναβάθμιση της διεθνούς θέσης όσων κρατών αποφάσισαν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, να ενταχθούν σε αυτή. Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, η συζήτηση στην Ελλάδα εξακολουθεί να φέρει τα βασικά χαρακτηριστικά του παρελθόντος, να είναι δηλαδή επηρεασμένη από τις φοβίες και τις ανασφάλειές του. Για τον λόγο αυτόν, θέσεις που τείνουν να ξεφύγουν από το δεδομένο αυτό πλαίσιο συναντούν συχνά αντιδράσεις. Η πραγματικότητα αυτή, σε κάθε περίπτωση, δεν αναιρεί το γεγονός ότι η συζήτηση έχει όντως ανοίξει. Αυτό άλλωστε δείχνει και το γεγονός ότι ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός διεθνολόγων εξειδικεύεται σε ζητήματα που υπερβαίνουν τους παραδοσιακούς τομείς ενασχόλησης του κλάδου, επιδεικνύοντας αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον διεθνή ρόλο των αναδύμενων δυνάμεων καθώς και τις σχέσεις τους με την Ελλάδα. Γενικότερα, τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της ελληνικής κοινής γνώμης για χώρες όπως η Ρωσία ή η Κίνα δείχνει να διευρύνεται, όπως φαίνεται και από τη σημασία που αποδίδεται στην εκμάθηση των γλωσσών των εν λόγω (αλλά και άλλων) κρατών καθώς και από την τάση ευρύτερης ενασχόλησης με αυτά. Είναι επίσης γεγονός ότι και σε πολιτικό επίπεδο το θέμα της ενίσχυσης των σχέσεων της Ελλάδας με τις αναδύμενες δυνάμεις τίθεται δυναμικότερα στο προσκήνιο. Αποτελεί, ωστόσο, πραγματικότητα ότι εντός των (πολιτικών, ακαδημαϊκών και δημοσιογραφικών) ελίτ κυριαρχεί ακόμη ο παραδοσιακός τρόπος σκέψης έναντι των νέων ευκαιριών/προκλήσεων που εμφανίζονται στο διαμορφούμενο

πολυκεντρικό/πολυπολικό διεθνές σύστημα. Παρ' όλα αυτά η αλλαγή σε σχέση με το παρελθόν είναι αξιοσημείωτη, καθώς το ζήτημα του ρόλου των αναδυόμενων δυνάμεων στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική τίθεται έτσι ολοένα και πιο εμφανικά.

Τα παραπάνω αποτελούν σε κάθε περίπτωση μέρος μιας ευρύτερης συζήτησης που σχετίζεται με τα ευρύτερα χαρακτηριστικά που οφείλει να διαθέτει η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και την ανάγκη να γίνει πιο ενεργή και εξωστρεφής ώστε να αυξήσει τις δυνατότητες αξιοποίησης των νέων ευκαιριών του παγκοσμιοποιημένου διεθνούς συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, ζητούμενο αποτελεί η μελέτη των περιθωρίων δραστηριοποίησης της Ελλάδας σε περιοχές και ζητήματα στα οποία ως τώρα απέφευγε να εμπλακεί, δεδομένης της διάθεσής της να περιορίσει το εύρος δράσης της στα «απολύτως απαραίτητα».

Στόχος έτσι της παρούσας διατριβής είναι να εξετάσει τα περιθώρια άσκησης μιας ενεργητικής Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο, μια περιοχή η οποία ως τώρα δεν κατείχε υψηλή θέση στις προτεραιότητές της. Τούτο συμβαίνει για δύο κυρίως λόγους:

Πρώτον, εξαιτίας του γεγονότος ότι η εν λόγω περιοχή βρισκόταν στο σύνολό της υπό τον έλεγχο της ΕΣΣΔ ως το 1991. Δεδομένου του αυστηρά διπολικού διεθνούς περιβάλλοντος, ο Καύκασος βρισκόταν εκτός του πεδίου δράσης όχι μόνο της Ελλάδας αλλά της Δύσης συνολικά.

Δεύτερον, λόγω της αδυναμίας της Ελλάδας να προσαρμοστεί στα δεδομένα της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Αδυναμία, η οποία εν πολλοίς οφείλεται στον «εγκλωβισμό» και «αυτοεγκλωβισμό» της στα ζητήματα που σχετίζονταν με τον αποσταθεροποιημένο περίγυρό της και τις κατά κανόνα προβληματικές σχέσεις της με τα γειτονικά κράτη. Πραγματικότητα, η οποία εξακολουθεί να ισχύει ως σήμερα με συνέπεια τον περιορισμό του εύρους της άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής.

Η διατριβή θα επιχειρήσει να καταδείξει τη σύνδεση βασικών ζητημάτων που απασχολούν τον Καύκασο με αντίστοιχα που σχετίζονται με τα ζωτικά συμφέροντα της χώρας και τα θέματα υψηλής προτεραιότητας της εξωτερικής της πολιτικής. Ιδιαίτερα, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό. Κεντρική θέση της θα είναι, δηλαδή, ότι ο Καύκασος δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθεί από τον στενό πυρήνα των θεμάτων που την απασχολούν. Σε αυτό το πλαίσιο, η ενεργότερη παρουσία της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στη συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί σημαντική παράμετρο για αυτήν και δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως πολυτέλεια.

Η μελέτη, επιπλέον, θα επιχειρήσει να συνδέσει τον Καύκασο με τις ελληνορωσικές σχέσεις. Εξηγήσαμε και προηγουμένως ότι το νέο διεθνές περιβάλλον και η ανάδυση νέων πόλων ισχύος καθιστά απαραίτητη την έναρξη μιας συστηματικής συζήτησης για τη σημασία των τελευταίων για την Ελλάδα. Στην κατηγορία αυτή ασφαλώς και εντάσσεται η Ρωσία, η οποία έχει επιστρέψει δυναμικά στο διεθνές προσκήνιο διεκδικώντας αναβαθμισμένο ρόλο. Παράλληλα, πρόκειται για μια παραδοσιακή δύναμη της ευρύτερης γεωγραφικής γειτονιάς της Ελλάδας, με κρίσιμο ρόλο στην

εξέλιξη των υποθέσεων της περιοχής και στον καθορισμό των συσχετισμών ισχύος. Αποτελεί, τέλος, κράτος με το οποίο η Ελλάδα ιστορικά διατηρεί στενές σχέσεις σε πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο, δεδομένης και της παραδοσιακά ενεργούς ρωσικής παρουσίας στις ελληνικές εξωτερικές υποθέσεις (τα Βαλκάνια, η Αν. Μεσόγειος και η Εγγύς Ανατολή αποτελούν τους τελευταίους τρεις αιώνες περιοχές υψηλού ρωσικού ενδιαφέροντος), αλλά και της ύπαρξης ισχυρών πολιτισμικών δεσμών μεταξύ τους. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καύκασος, περιοχή μείζονος σημασίας για τη Ρωσία, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το ευρύτερο πλαίσιο των ελληνορωσικών σχέσεων. Σκοπός της διατριβής είναι, έτσι, η εξέταση του κατά πόσο τα ελληνικά συμφέροντα στον Καύκασο συγκλίνουν ή αποκλίνουν με τα αντίστοιχα ρωσικά. Εν τέλει, πώς επηρεάζουν οι πολιτικές των δύο κρατών στην περιοχή την εξέλιξη των μεταξύ τους σχέσεων.

Η ανάλυσή μας θα συνδεθεί ασφαλώς με το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, δεδομένης της συμμετοχής της χώρας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς και του πάγιου στρατηγικού προσανατολισμού της προς τη Δύση. Βάσει της πραγματικότητας αυτής, οι ελληνορωσικές σχέσεις και ο ρόλος του Καυκάσου ως προς τη διαμόρφωσή τους εξετάζονται εντός ενός συνολικού πλαισίου που σχετίζεται με την ενσωμάτωση της Ελλάδας στους δυτικούς θεσμούς αλλά και την εξέλιξη των ρωσο-δυτικών σχέσεων, η οποία έχει καθοριστικές επιπτώσεις ως προς την πορεία των ελληνορωσικών. Στην εξίσωση θα προστεθεί και ο ρόλος άλλων ισχυρών περιφερειακών δυνάμεων, ιδιαίτερα δε της Τουρκίας λόγω της σημασίας της για την Ελλάδα.

Με βάση, έτσι, τα παραπάνω, η εργασία επιδιώκει να εξετάσει το πώς τα συμφέροντα και οι στρατηγικές Ελλάδας και Ρωσίας στον Καύκασο επηρεάζουν τις σχέσεις των δύο κρατών. Εν τέλει, αυτές καθορίζονται:

Πρώτον, από το αν και κατά πόσο οι πολιτικές και τα συμφέροντα της Ρωσίας στον Καύκασο συνδέονται με θετικό για τα ελληνικά συμφέροντα τρόπο αναφορικά με τα εθνικά της θέματα.

Δεύτερον, από τις θέσεις της Δύσης, αφενός λόγω του έντονου ενδιαφέροντός της για τον Καύκασο και αφετέρου λόγω του γεγονότος ότι η Ελλάδα είναι στρατηγικά προσανατολισμένη προς αυτή. Το τελευταίο αυτό γεγονός ασφαλώς δημιουργεί περιορισμούς στην παρουσία της χώρας στην περιοχή, δεδομένης και της ρωσικής εμπλοκής σε αυτή.

Τρίτον, από τη θέση και το ρόλο της Τουρκίας, ζήτημα το οποίο, ωστόσο, δεν μπορεί να εξεταστεί ξεχωριστά από το πλαίσιο που διαμορφώνουν οι επιλογές της Δύσης και της Ρωσίας.

Τέταρτον, από τα ευρύτερα δεδομένα στις σχέσεις Δύσης - Ρωσίας, τα οποία επηρεάζουν καθοριστικά τις θέσεις τους στον Καύκασο καθώς και τη θέση των υπολοίπων (ισχυρών ή λιγότερο ισχυρών) δρώντων.

Το μεθοδολογικό πλαίσιο

Με βάση τα προαναφερθέντα, το μεθοδολογικό πλαίσιο στο οποίο θα στηριχθεί η διατριβή βασίζεται:

Πρώτον, στη συστημική ανάλυση, την εξέταση δηλαδή των πολιτικών της Ελλάδας, της Ρωσίας και των άλλων δρώντων στον Καύκασο υπό το πρίσμα του ευρύτερου συσχετισμού δυνάμεων που επικρατεί στο διεθνές σύστημα και των συστημικών περιορισμών που αυτός θέτει στη δράση ισχυρών και λιγότερο ισχυρών παικτών (δομικός ρεαλισμός). Ο Καύκασος και οι επιλογές των μερών που εμπλέκονται σε αυτόν εντάσσονται σε ένα συνολικό διεθνές πλαίσιο το οποίο καθορίζει τις στρατηγικές τους, τις μεταξύ τους σχέσεις και το συσχετισμό ισχύος. Με αυτά τα δεδομένα, οι επιλογές της Ρωσίας και της Δύσης δεν μπορούν να εξεταστούν αποκομμένες από το χαρακτήρα και τη δομή του διεθνούς συστήματος καθώς και τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι διμερείς τους σχέσεις. Οι τελευταίες, σε κάθε περίπτωση, επηρεάζονται καθοριστικά από το πρώτο.

Δεύτερον, στο πλαίσιο που ορίζει η γεωπολιτική θεωρία η οποία αναφέρει ότι η γεωπολιτική πραγματικότητα και ο συσχετισμός ισχύος στον ευρασιατικό χώρο (με την έννοια του χώρου που διαμορφώνεται από το σύνολο των δύο ηπείρων, Ευρώπης και Ασίας) εξαρτάται από τον τρόπο που εξελίσσεται η σχέση ενός δίπολου (ηπειρωτικές-ναυτικές δυνάμεις). Αν δηλαδή το δίπολο αυτό θα χαρακτηρίζεται από ανταγωνιστικές ή συνεργατικές σχέσεις ανάμεσα στους δύο κύριους πόλους και τελικά το αν θα υπάρξει ισορροπία είτε μέσω κυριαρχίας του ενός εκ των δύο είτε μέσω της επιβολής σφαιρών επιρροής ή ενός καθεστώτος ουδετερότητας. Η κλασική γεωπολιτική όριζε ως κύριους εκφραστές των δύο πόλων από τη μία πλευρά τη Μ. Βρετανία, η οποία μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αντικαταστάθηκε από τις ΗΠΑ και από την άλλη τη Ρωσία/ ΕΣΣΔ, θεωρώντας ότι η γεωπολιτική τύχη των ενδιάμεσων περιοχών μεταξύ των ανοιχτών θαλασσών και του χώρου που κάλυπτε η Ρωσική Αυτοκρατορία/ΕΣΣΔ εξαρτιόταν από τη σχέση του δίπολου δεδομένης της επιθυμίας και των δύο βασικών εκπροσώπων του να κυριαρχήσουν σε αυτές. Η μεν Ρωσία/ ΕΣΣΔ ώστε να «ανοίξει προς τα έξω» και να αποκτήσει πρόσβαση στις κύριες ναυτικές οδούς, οι δε ΗΠΑ/Μ. Βρετανία ώστε να την περιορίσουν όσο το δυνατόν περισσότερο «προς τα μέσα» διασφαλίζοντας ότι δε θα αυξήσει την επιρροή της στον ενδιάμεσο χώρο. Στις μέρες μας, θα πρέπει ασφαλώς να προστεθεί και ο παράγοντας Κίνα ο οποίος τείνει να αποκτήσει τα ηνία του ηπειρωτικού πόλου αν και ακόμη απέχει από το στάδιο αυτό. Σε κάθε περίπτωση, ο Καύκασος, ο οποίος μας ενδιαφέρει στην παρούσα διατριβή, εξακολουθεί να επηρεάζεται καθοριστικά από τη λειτουργία του κλασικού δίπολου Ρωσίας/ΗΠΑ. Αφενός γιατί η Κίνα δεν παίζει πρωτεύοντα ρόλο στα τεκταινόμενα στην περιοχή και αφετέρου γιατί τόσο η Ρωσία όσο και οι ΗΠΑ τη θεωρούν περιοχή στρατηγικών συμφερόντων.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η εξέταση του τρόπου λειτουργίας του δίπολου ΗΠΑ- Ρωσίας μας βοηθά ιδιαίτερα στην κατανόηση της εξωτερικής πολιτικής της τελευταίας. Όπως

έχει αποδειχθεί ιστορικά, η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική είναι δυτικοκεντρική, προσδιορίζεται και προσαρμόζεται δηλαδή με βάση τις στρατηγικές που ακολουθεί η Δύση (και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ) γενικώς και έναντι της Ρωσίας ειδικότερα. Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, θα λέγαμε πως όχι μόνο η εξωτερική πολιτική αλλά η ίδια η ταυτότητα της χώρας (η οποία ασφαλώς και αντανακλάται σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής) διαμορφώνεται με βάση τον τρόπο με τον οποίο η Ρωσία αντιλαμβάνεται τη σχέση της με τη Δύση (και ιδιαίτερα με τον ισχυρό πόλο αυτής) και του πως προσδιορίζεται έναντι αυτής. Επιθυμεί τελικά να υιοθετήσει τις βασικές αρχές της τελευταίας (πολιτικός φιλελευθερισμός, οικονομία της αγοράς, ατομοκεντρισμός, ανθρώπινα δικαιώματα) ή να ακολουθήσει ένα δικό της δρόμο με βάση την *ιδιαιτέρη* ιστορική πορεία που ακολούθησε και τα *ιδιαιτέρα* χαρακτηριστικά που διαμόρφωσε στον πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τομέα; Το προαναφερθέν γεωπολιτικό δίπολο μας βοηθά έτσι και σε αυτόν τον τομέα, δεδομένου ότι η γεωπολιτική κατεύθυνση της Ρωσίας δεν ερμηνεύεται μονοδιάστατα (ποια είναι δηλαδή τα συμφέροντα της χώρας σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο) αλλά ως αποτέλεσμα και άλλων παραμέτρων όπως η ταυτότητα που έχει διαμορφώσει και το πώς προσδιορίζεται έναντι του βασικού *άλλου*.

Σε κάθε περίπτωση, η αποδοχή του παραπάνω πλαισίου μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι στρατηγικές των υπολοίπων δρώντων στην περιοχή καθορίζονται εν πολλοίς από αυτές των δύο κύριων βασικών πόλων (Ρωσία - ΗΠΑ). Όχι ότι κατ' ανάγκη συντάσσονται με τις επιλογές ενός εξ αυτών (αν και σε μεγάλο βαθμό αυτό αποτελεί πραγματικότητα) αλλά ότι οι πολιτικές που ακολουθούν προσδιορίζονται ως προς αυτές των αντίστοιχων πολιτικών και συμφερόντων των δύο κύριων παικτών. Βάσει του πλαισίου αυτού θα εξεταστούν οι πολιτικές της ΕΕ, της Τουρκίας και άλλων δρώντων στην περιοχή και φυσικά της Ελλάδας. Η τελευταία οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις θέσεις τόσο της Δύσης² με την οποία έχει συνταχθεί γεωπολιτικά όσο και της Ρωσίας, με την οποία φιλοδοξεί να αποκτήσει αναβαθμισμένες σχέσεις. Σε αυτή τη βάση, η παράμετρος Τουρκία έχει μεν μια ιδιαίτερη σημασία για την ΕΕΠ, ωστόσο και αυτή δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από τις επιλογές των δύο κύριων παικτών στον Καύκασο και του τρόπου με τον οποίο αυτοί αντιλαμβάνονται τη δραστηριότητα της Άγκυρας.

---

² Βασικό ζητούμενο σε σχέση με την ΕΕΠ είναι να εξεταστεί η ευρωπαϊκή στρατηγική για τον Καύκασο λόγω του ότι η ΕΕ αποτελεί διακριτό πόλο εντός της Δύσης αλλά και λόγω του ιδιαίτερα σημαντικού ρόλου που παίζει στη διαμόρφωση της ΕΕΠ. Εν τέλει, η ΕΕ ακολουθεί τις βασικές κατευθύνσεις της αμερικανικής στρατηγικής, προσεγγίζει τις ρωσικές θέσεις ή προσπαθεί να υπερβεί το πλαίσιο που ορίζει το δίπολο και να ακολουθήσει μια αυτόνομη πολιτική; Και ποια από τις επιλογές αυτές συμφέρει τελικά την ΕΕΠ;

Ο προσδιορισμός των παραμέτρων

Ζητούμενο αποτελεί πλέον ο προσδιορισμός εκείνων των παραμέτρων στη βάση των οποίων θα εξεταστούν οι επιλογές των κύριων και δευτερευόντων δρώντων στον Καύκασο, καθώς και η ανάλυση των λόγων που αυτές επιλέχθηκαν.

Η *πρώτη* παράμετρος σχετίζεται έτσι με τις εθνοτικές συγκρούσεις στην περιοχή, δεδομένης και της εμφάνισης αποσχιστικών κινήσεων σε αυτήν. Ο λόγος που η παράμετρος αυτή επιλέγεται, έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι κρίσεις αυτές απέκτησαν άμεσα γεωπολιτικό χαρακτήρα καθώς στην εξέλιξή τους ενεπλάκησαν όλοι οι βασικοί γεωπολιτικοί παίκτες, ιδιαίτερα οι δύο κύριοι. Ο κάθε δρών λειτουργήσει κατ' επέκταση περισσότερο βάσει συμφερόντων και λιγότερο αρχών, ανάλογα, δηλαδή, με ποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη έκρινε ότι έπρεπε να προσεγγίσει προς ίδιον όφελος. Δεδομένης δε της κρισιμότητας των εν λόγω ζητημάτων για τη διαμόρφωση των συσχετισμών ισχύος στον Καύκασο, η επιλογή της συγκεκριμένης παραμέτρου για την ερμηνεία των επιλογών του συνόλου των παικτών στην περιοχή κρίνεται απαραίτητη.

Η *δεύτερη* παράμετρος αφορά στην ενεργειακή διπλωματία, δεδομένου του γεγονότος ότι ο Καύκασος αποτελεί περιοχή πλούσια σε υδρογονάνθρακες αλλά και γεωγραφική γέφυρα μεταξύ της επίσης πλούσιας σε ενέργεια Κεντρικής Ασίας και της Ευρώπης. Η αυξανόμενη επιθυμία της ΕΕ να αποκτήσει πρόσβαση στις πηγές της Κασπίας, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ενεργειακής της ασφάλειας (διαφοροποίηση προμηθευτών-κρατών transit), καθιστά τη συγκεκριμένη παράμετρο καθοριστική για τη διαμόρφωση των γεωπολιτικών δεδομένων στην περιοχή. Ιδιαίτερα δε σε ό,τι αφορά τη στάση των ΗΠΑ, το ενδιαφέρον τους στρέφεται αποκλειστικά στην απεξάρτηση της ΕΕ από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες καθώς οι ίδιες δεν εισάγουν ενέργεια από την Κασπία. Ο χαρακτήρας, ως εκ τούτου, που δίνουν στο εν λόγω ζήτημα είναι καθαρά γεωπολιτικός, καθώς στόχος τους είναι να πλήξουν την κυρίαρχη θέση της Ρωσίας στην ενεργειακή σκακιέρα, να περιορίσουν το επίπεδο ευρω-ρωσικής συνεργασίας και να καταφέρουν χτύπημα στη ρωσική οικονομία, δεδομένης της μεγάλης σημασίας για τον ρωσικό προϋπολογισμό των εσόδων από την πώληση υδρογονανθράκων στην ΕΕ.

Η *τρίτη* παράμετρος σχετίζεται με τον ρόλο των ευρωατλαντικών θεσμών (ως εκφραστών της δυτικής στρατηγικής), ιδιαίτερα σε σχέση με το ενδεχόμενο διεύρυνσής τους στην περιοχή. Πρόκειται για ζήτημα μείζονος σημασίας, καθώς σε μια τέτοια περίπτωση ο Καυκάσος θα ετίθετο υπό πλήρη δυτικό έλεγχο με ό,τι αυτό θα σήμαινε για τη θέση της Ρωσίας. Ενδεικτική άλλωστε της σημασίας του εν λόγω ζητήματος είναι η έντονη αντιπαράθεση που έχει προκαλέσει ανάμεσα στη ρωσική και την αμερικανική πλευρά (και σε μικρότερο βαθμό την ευρωπαϊκή).

Οπωσδήποτε, ο ρόλος της ΕΕ και του NATO στην περιοχή δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τις δύο πρώτες παραμέτρους. Για παράδειγμα, αν το βορειοατλαντικό σύμφωνο ενσωματώσει ένα ή περισσότερα κράτη της περιοχής, αυτό θα αυξήσει τα ερείσματα

της Δύσης, η οποία με τον τρόπο αυτό θα μπορέσει να επιβάλει ευκολότερα τις θέσεις της τόσο σε ό,τι αφορά την εξέλιξη των εθνοτικών συγκρούσεων στην περιοχή όσο και στα ζητήματα της ενεργειακής διπλωματίας. Παράλληλα, η ίδια η ύπαρξη των ζητημάτων συνιστά αιτία ενδιαφέροντος του βορειοατλαντικού συμφώνου για την περιοχή, καθότι ο γεωπολιτικός τους χαρακτήρας βάζει τον Καύκασο στο επίκεντρο του νατοϊκού/δυτικού ενδιαφέροντος. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση της ΕΕ, αν και η περίπτωση της τελευταίας, όπως θα δούμε, εν μέρει διαφέρει. Παρά τη σύνδεση του ρόλου και της θέσης των δύο δυτικών θεσμών στον Καύκασο με τις δύο προαναφερθείσες παραμέτρους, οι ευρύτερες στρατηγικές τους έχουν αποκτήσει τη δική τους αυτόνομη δυναμική η οποία τελικά τις υπερβαίνει. Οι επιλογές, δηλαδή, του NATO και της ΕΕ σε σχέση με τον Καύκασο δεν περιορίζονται στο ενδιαφέρον της Δύσης για τα ενεργειακά ζητήματα της περιοχής ή την εξέλιξη των εθνοτικών συγκρούσεων σε αυτήν, αλλά σχετίζονται ευρύτερα με τις ρωσο-δυτικές σχέσεις και το πώς η Δύση συνολικά αντιλαμβάνεται τον ρόλο και τη θέση της Ρωσίας απέναντί της αλλά και γενικώς. Αναφέρεται χαρακτηριστικά η περίπτωση της Γεωργίας, η οποία μετά τον Ρώσο- Γεωργιανό Πόλεμο του 2008 απομακρύνθηκε από το NATO, ενώ ουσιαστικά «έχασε» την Αμπχαζία και τη Ν. Οσσετία. Ωστόσο, η στρατηγική αυτή ήττα που υπέστη η Δύση και το βορειοατλαντικό σύμφωνο κατ' επέκταση, δεν οδήγησε σε αλλαγή των βασικών κατευθύνσεων του οργανισμού, ο οποίος συνεχίζει να έχει ως επίσημο στόχο την ένταξη της Γεωργίας στις τάξεις του. Τα τελευταία δύο χρόνια, μάλιστα, παρατηρείται τάση αναθέρμανσης του ενδιαφέροντος προς αυτήν την κατεύθυνση, με τις φωνές (αναλυτών και αξιωματούχων) υπέρ της ενισχυμένης παρουσίας του NATO στην Αν. Ευρώπη και τον Καύκασο να αυξάνονται. Σε αυτό το πλαίσιο προτείνεται και η ένταξη της Γεωργίας. Η στάση αυτή ερμηνεύεται με βάση την επιδείνωση των σχέσεων Δύσης-Ρωσίας λόγω του ουκρανικού, αλλά και των διαφορών των δύο πλευρών αναφορικά με την κρίση της Συρίας. Στην ίδια άλλωστε λογική κινήθηκε και η ΕΕ, η οποία επεχείρησε -μέσω της σύστασης της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης- να αναβαθμίσει τη θέση της στον Καύκασο μετά τον πόλεμο του 2008. Είναι, ως εκ τούτου, εμφανές ότι οι επιλογές των κύριων θεσμών της Δύσης δεν εξαρτώνται απόλυτα από την εξέλιξη μεμονωμένων ζητημάτων, αλλά από το γενικότερο πλαίσιο σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Δύσης. Για τον λόγο αυτόν κρίνεται πως η συγκεκριμένη παράμετρος έχει τα δικά της αυτόνομα χαρακτηριστικά και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανεξάρτητα από τις άλλες δύο.

Η χρονική περίοδος στην οποία εστιάζει η διατριβή

Μετά τον καθορισμό του μεθοδολογικού πλαισίου, ζητούμενο αποτελεί ο προσδιορισμός της χρονικής περιόδου στην οποία θα εστιάσει η διατριβή.

Για τους παρακάτω δύο λόγους η διατριβή θα αποκλείσει τη σοβιετική περίοδο:

Πρώτον, διότι η πτώση της ΕΣΣΔ αποτέλεσε ένα μείζονος σημασίας γεωπολιτικό γεγονός που μετέβαλε ριζικά παγκόσμια και περιφερειακά δεδομένα σε σχέση με τη σοβιετική περίοδο. Εν ολίγοις, η μελέτη του Καυκάσου κατά τη σοβιετική περίοδο δεν μπορεί να μας προσφέρει ένα επαρκές πλαίσιο για να ερμηνεύσουμε το σήμερα και να προσδιορίσουμε τα συμφέροντα και τις χαρακτηριστικά της Ελλάδας στην περιοχή.

Δεύτερον, για τον λόγο ότι το ασφυκτικό ψυχροπολεμικό πλαίσιο περιόριζε σε μεγάλο βαθμό τη δραστηριοποίηση της Ελλάδας (και της Δύσης γενικότερα) στον Καύκασο, δοθέντος ότι η εν λόγω περιοχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο της ΕΣΣΔ.

Ως εκ τούτου, ο σκοπός της μελέτης, που αφορά τη θέση της Ελλάδας στην περιοχή και τη σύγκλιση ή απόκλιση των συμφερόντων της με τα αντίστοιχα της Ρωσίας, δεν μπορεί να εκπληρωθεί παρά μόνο εστιάζοντας στη μετασοβιετική περίοδο. Αναφορικά με τη σοβιετική περίοδο, αντίστοιχοι περιορισμοί υπήρχαν και σε ό,τι αφορούσε ευρύτερα τις ελληνορωσικές σχέσεις, τις οποίες η διατριβή επιθυμεί να εξετάσει μέσω της σύγκρισης των συμφερόντων και των πολιτικών των δύο κρατών στον Καύκασο. Για όλους αυτούς τους λόγους, η μετασοβιετική περίοδος κρίνεται ως η καταλληλότερη.

Τα παραπάνω δεν απαντούν, ωστόσο, στο ερώτημα κατά πόσο και γιατί θα πρέπει να εστιάσουμε στο σύνολο της μετασοβιετικής περιόδου ή σε μέρος αυτής. Ζητούμενο αποτελεί, έτσι, ο καθορισμός συγκεκριμένων κριτηρίων με βάση τα οποία θα επιλεγεί το υπό εξέταση χρονικό διάστημα.

Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζουμε ότι η γεωπολιτική του Καυκάσου διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα:

Πρώτον, των κατά περιόδους δεδομένων στις σχέσεις Ρωσίας-Δύσης (ιδιαίτερα Ρωσίας - ΗΠΑ), που αποτελούν και τους δύο κύριους γεωπολιτικούς παίκτες στην περιοχή.

Δεύτερον, της δυνατότητας των τελευταίων να προωθήσουν αποτελεσματικά (ή και να επιβάλουν) τις θέσεις τους (παράμετρος ισχύος).

Βάσει των παραπάνω προκύπτει ότι οι πολιτικές των υπολοίπων (σημαντικών και λιγότερο σημαντικών) δρώντων εξετάζονται υπό το πρίσμα των επιλογών των δύο κύριων πόλων. Αυτές με τη σειρά τους εξαρτώνται από το συνολικό επίπεδο των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης και όχι μόνο από αυτές καθαυτές τις θέσεις τους για τα ζητήματα του Καυκάσου. Στο ίδιο πλαίσιο, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο δεν μπορεί να εξεταστεί αυτόνομα ούτε σε σχέση με τις επιλογές της Δύσης (στους βασικούς

θεσμούς της οποίας είναι μέλος) ούτε και της Ρωσίας, χώρα με την οποία παραδοσιακά ενδιαφέρεται να διατηρεί στενές σχέσεις.

Με βάση και τα παραπάνω, ως υπό εξέταση περίοδος πρέπει να επιλεγεί ένα διάστημα κατά το οποίο:

1. Οι δύο κύριοι παίκτες εφαρμόζουν μια συγκεκριμένη στρατηγική για την περιοχή και στη βάση σαφών προσδιορισμένων συμφερόντων τους.
2. Καλύπτονται επαρκώς πιθανές μεταβολές της στρατηγικής των βασικών παικτών, οι οποίες ενδεχομένως έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της μετασοβιετικής περιόδου.
3. Εξασφαλίζεται η δυνατότητα επαρκούς εξέτασης πιθανών μεταβολών στους συσχετισμούς ισχύος, οι οποίοι εκ των πραγμάτων μεταβάλλουν τα δεδομένα και τη δυνατότητα των βασικών παικτών να προωθήσουν τις στρατηγικές τους.

Κατά την εξέλιξή της, η διατριβή θα διακρίνει σε ορισμένες ξεχωριστές περιόδους οι οποίες σηματοδοτούν αντίστοιχες μεταβολές στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας έναντι της Δύσης. Μεταβολές οι οποίες συμπαρέσυραν και τις επιλογές της στον Καύκασο (εδώ επαναλαμβάνεται η θέση ότι οι τελευταίες είναι αδύνατο να εξεταστούν εκτός του γενικότερου πλαισίου άσκησης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της με τη Δύση και ειδικότερα τις ΗΠΑ). Αναφορά γίνεται έτσι σε τέσσερις περιόδους. Αυτές συνοπτικά³ είναι:

- *Πρώτη* περίοδος (1991- 1994): στροφή της Ρωσίας προς τη Δύση και διάθεση διευρυμένης συνεργασίας μαζί της (γινόταν λόγος ακόμη και για ένταξη σε δυτικούς θεσμούς).
- *Δεύτερη* περίοδος (1994-1999): ρεαλιστική στροφή της Ρωσίας, απομάκρυνση από τη Δύση και επιστροφή σε μια ανταγωνιστική λογική απέναντί της.
- *Τρίτη* περίοδος (2000-2003): εκ νέου προσέγγιση Ρωσίας-Δύσης με άξονα τη συνεργασία εναντίον της διεθνούς τρομοκρατίας και την οικονομική συνεργασία με την ΕΕ.
- *Τέταρτη* περίοδος (2003-2015): στρατηγική απόκλιση Ρωσίας-Δύσης στα μείζονα διεθνή γεωπολιτικά ζητήματα και διαμόρφωση διαφορετικών αντιλήψεων για τη φύση του μελλοντικού διεθνούς συστήματος. Η τελευταία αυτή περίοδος περιλαμβάνει τρεις κύριες υποπεριόδους στις οποίες σημειώθηκαν αλλαγές, οι οποίες ωστόσο δε μετέβαλαν τους βασικούς άξονες του τρόπου με τον οποίο η Μόσχα αντιλαμβανόταν τις σχέσεις της με τη Δύση. Συγκεκριμένα: πρώτη υποπερίοδος (2003-2008): επιδείνωση σχέσεων Ρωσίας-Δύσης μετά την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ και τις «Έγχρωμες Επανάστασεις» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Δεύτερη υποπερίοδος (2008-2012): τακτική μεταστροφή της Ρωσίας στην κατεύθυνση της συνεργασίας με τη Δύση αλλά όχι ουσιαστική μεταβολή των προτεραιοτήτων της εξωτερικής της πολιτικής (ιδιαίτερα αναφορικά με τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο). Τρίτη υποπερίοδος (2012 - 2015): ρωσοδυτική απόκλιση και εφαρμογή σχεδίων για τη δημιουργία της

---

³ Αναλυτική αναφορά θα υπάρξει στα σχετικά κεφάλαια.

Ευρασιατικής Ένωσης ως αυτόνομου πόλου σε ένα πολυπολικό - κατά τη ρωσική άποψη - διεθνές σύστημα.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε γιατί το χρονικό διάστημα το οποίο θα εξετάσουμε πρέπει να περιλαμβάνει το σύνολο της περιόδου 1991-2008 εξηγώντας παράλληλα τους λόγους για μια τέτοια επιλογή. Θα αναφερθούμε, τέλος, συνοπτικά σε ορισμένα σημαντικά γεγονότα της μετά το 2008 περιόδου και θα δείξουμε γιατί αυτά δε μετέβαλαν ουσιαστικά τα δεδομένα αναφορικά με τις στρατηγικές των βασικών παικτών αλλά και τους συσχετισμούς ισχύος.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τον Καύκασο και τις θέσεις Ελλάδας και Ρωσίας, η επιλογή μίας εκ των παραπάνω προσδιορισμένων περιόδων θα είχε ως αποτέλεσμα η εξέτασή τους να γίνει κατά τρόπο αποσπασματικό, καθώς δε θα λαμβάνονταν υπόψη ούτε μετέπειτα μεταβολές στις στρατηγικές και τους συσχετισμούς ισχύος μεταξύ των δύο κύριων δρώντων, ούτε και κρίσιμα γεγονότα προηγούμενων περιόδων που επηρέασαν σημαντικά τις μελλοντικές εξελίξεις.

Πιο συγκεκριμένα, η επιλογή αποκλειστικά της περιόδου 1991-1994 θα ήταν προβληματική, καθότι επρόκειτο για μια τριετία η οποία χαρακτηρίστηκε από την ουσιαστική απουσία της Δύσης από τον Καύκασο δεδομένης και της αδυναμίας της να προσδιορίσει την πολιτική και τα συμφέροντά της σε αυτόν (αλλά και συνολικά έναντι της Ρωσίας) μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Αντίστοιχα, έλλειμμα στρατηγικής χαρακτήριζε και τη ρωσική πλευρά, η οποία αδυνατούσε να προσδιορίσει τη θέση της στο μεταδιπολικό διεθνές σύστημα συνολικά και κατ' επέκταση στον πρώην σοβιετικό χώρο. Η δε ριζική στροφή της Ρωσίας προς τη Δύση (εν μέρει ως αποτέλεσμα της αδυναμίας της να προσδιορίσει εκ νέου τη θέση της διεθνώς) αποδείχθηκε εφήμερη και δεν είχε ουσιαστική συνέχεια. Για τους παραπάνω λόγους είναι σαφές ότι η εν λόγω τριετία δεν αποτελεί αντιπροσωπευτική περίοδο αναφορικά με τις στρατηγικές που ακολούθησαν οι κύριοι παίκτες στον Καύκασο κατά τη μετασοβιετική περίοδο. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε τον ρωσικό Καύκασο, και σε σχέση με αυτόν παρατηρήθηκαν διακυμάνσεις στην πολιτική της Ρωσίας δεδομένου του ισχυρού γεωπολιτικού χαρακτήρα των εξελίξεων σε αυτόν (παρά το ότι αποτελεί τμήμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας) και της άμεσης γεωπολιτικής σύνδεσής του με τον ανεξάρτητο -πλέον- Καύκασο.

Είναι, έτσι, ξεκάθαρο ότι ο Καύκασος δεν απασχόλησε την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική (ΕΕΠ) κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ιδιαίτερα αναφορικά με ζητήματα στρατηγικής σημασίας. Ενδιαφέρον υπήρξε κυρίως για το ζήτημα της προστασίας της θέσης των Ελλήνων που ζούσαν εκεί, δεδομένων και των διεθνοτικών και διακρατικών συγκρούσεων που ξέσπασαν (Τσετσενία, Αμπχαζία, Ν. Οσσετία, Ναγκόρνο Καραμπάχ). Με βάση τα δεδομένα αυτά, η επιλογή προς εξέταση μιας περιόδου κατά την οποία δεν υπήρχε ουσιαστική γεωπολιτική εμπλοκή των βασικών δρώντων στον Καύκασο (πολύ δε περισσότερο της Ελλάδας), δεν κρίνεται ορθή.

Αναφορικά με το διάστημα 1994-2000, αυτό ίσως αποτελεί αντιπροσωπευτικότερη περίοδο αναφορικά με τις σχέσεις Ρωσίας-Δύσης δεδομένου του ανταγωνιστικού

χαρακτήρα των τελευταίων, ο οποίος εν γένει επικράτησε κατά τη μετασοβιετική περίοδο. Η γενική αυτή διάσταση είχε αναμφίβολα επιπτώσεις στις θέσεις των δύο πόλων στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και ιδιαίτερα τον Καύκασο καθώς μετά από μια αρχική περίοδο έλλειψης στρατηγικής και γενικής (πλην εφήμερης) σύμπλευσής τους (η Ρωσία στο πλαίσιο της προσέγγισής της με τη Δύση είχε επιλέξει να «εγκαταλείψει» τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο με στόχο να επικεντρωθεί στις προσπάθειες εκδυτικισμού και σύγκλισης με τη Δύση), προσδιόρισαν εν τέλει με μεγαλύτερη σαφήνεια τον χαρακτήρα των σχέσεών τους και τα συμφέροντά τους. Παρ' όλα αυτά, από μόνη της η περίοδος 1994-2000 δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής για την εξαγωγή αντιπροσωπευτικών συμπερασμάτων. Κυρίως διότι θα αντιμετώπιζε μονοδιάστατα τις ρωσοδυτικές σχέσεις, αγνοώντας περιόδους που αυτές βρισκόνταν σε καλό επίπεδο.

Η παραπάνω διαπίστωση μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιλογή συνολικά της περιόδου 1991-2000 θα μπορούσε να οδηγήσει σε σχετικά ασφαλή συμπεράσματα αναφορικά με τις στρατηγικές Ρωσίας και Δύσης στον Καύκασο. Ωστόσο, δύο παράμετροι καθιστούν ένα τέτοιο ενδεχόμενο προβληματικό:

Πρώτον, το γεγονός ότι η Ρωσία δε διέθετε ακόμη επαρκή μέσα (ισχύ) για να διεκδικήσει ή και να επιβάλει τις θέσεις της, ακόμη και μετά την αλλαγή του στρατηγικού της προσανατολισμού. Όπως, επί παραδείγματι, συνέβη το 2008, όταν χρησιμοποίησε στρατιωτική ισχύ (πόλεμος Ρωσίας- Γεωργίας). Η παράμετρος της ισχύος –όπως θα δείξουμε και στα επόμενα κεφάλαια- δεν είναι δυνατό να αγνοηθεί όταν αναλύουμε την εξωτερική πολιτική κρατών. Ως εκ τούτου, η επιλογή μιας περιόδου κατά την οποία η Ρωσία αντιλαμβανόταν μεν τις σχέσεις της με τη Δύση στον Καύκασο (αλλά και γενικότερα) κατά τρόπο ανταγωνιστικό, χωρίς όμως να έχει τη δυνατότητα να διεκδικήσει πειστικά τις θέσεις της, είναι προβληματική.

Επιπλέον, η περίοδος 1991-2000 χαρακτηρίζεται από την ουσιαστική απουσία της Ελλάδας από τα γεωπολιτικά δρώμενα της περιοχής, καθότι αυτή άρχισε να εντάσσεται στο γεωπολιτικό μικροσκόπιο της Δύσης μόλις στα 1998, όταν και ξεκίνησε η συζήτηση για την προώθηση των ενεργειακών σχεδίων μεταφοράς υδρογονανθράκων από τον ανεξάρτητο Καύκασο στην Ευρώπη και μάλιστα κατά τρόπο που θα οδηγούσε σε παράκαμψη της Ρωσίας (η Ελλάδα επρόκειτο μελλοντικά να αποτελέσει μέρος ορισμένων εξ αυτών των σχεδίων). Πρόσθετο στοιχείο ελληνικής δραστηριοποίησης στην περιοχή υπήρξε ο διαμεσολαβητικός ρόλος που επεχείρησε να διαδραματίσει στα τέλη της δεκαετίας του '90 αναφορικά με την επίλυση του ζητήματος του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Πρωτοβουλία που σχετιζόταν με τη συνολική προσπάθεια απόκτησης αυξημένης διαπραγματευτικής ισχύος έναντι της Τουρκίας μετά και την εξέλιξη της υπόθεσης Οτσαλάν (στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η Στρατηγική του Ελσίνκι αναφορικά με τις σχέσεις Τουρκίας- ΕΕ).

Αναφορικά με την περίοδο 2000-2003, η επιλογή της θα ενείχε τους κινδύνους που αναφέραμε για την περίοδο 1991-1994, καθότι το συνεργατικό κλίμα μεταξύ Ρωσίας και Δύσης, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση του Πρώην Σοβιετικού Χώρου στη μεταξύ τους ατζέντα καθώς και τη χαλάρωση της ως τότε σκληρής ρωσικής στάσης αναφορικά με την προσπάθεια της Δύσης να αυξήσει την επιρροή της σε αυτόν, δε

θεωρείται αντιπροσωπευτικό της μετασοβιετικής περιόδου. Η συμπερίληψη σε αυτήν της περιόδου 1991-2000 θα δημιουργούσε μεν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα αναφορικά με τη μετασοβιετική περίοδο, θα εστίαζε όμως και πάλι σε ένα διάστημα κατά το οποίο η Ρωσία εμφανιζόταν ως αδύναμος παίκτης στη διεθνή και περιφερειακή σκηνή και δε θα λάμβανε υπόψη της τα δεδομένα που προέκυψαν στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα (πόλεμος Ρωσίας- Γεωργίας).

Προχωρώντας προς την υποπερίοδο 2004-2008, η προς εξέταση επιλογή της θα διέθετε σημαντικά πλεονεκτήματα, όπως το ότι αποτελεί σχετικά αντιπροσωπευτική περίοδο δεδομένου του ανταγωνιστικού χαρακτήρα των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης, αλλά και του γεγονότος ότι κατά το συγκεκριμένο διάστημα διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό η στρατηγική της Ρωσίας και της Δύσης αναφορικά με τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, οι βασικοί άξονες της οποίας παραμένουν σε ισχύ μέχρι και σήμερα. Επιπλέον, κατά την περίοδο αυτή η Ρωσία εμφανίστηκε ως ισχυρός παίκτης στην περιοχή και διεκδίκησε σθεναρά τα συμφέροντά της. Ωστόσο, η αποκλειστική επιλογή μιας περιόδου που οι σχέσεις Ρωσίας-Δύσης στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και τον Καύκασο είχαν ανταγωνιστικό χαρακτήρα, θα απέκλειε από την ανάλυση περιόδους συνεργασίας και προσέγγισης μεταξύ των δύο πλευρών και θα οδηγούσε σε μη ασφαλή συμπεράσματα. Η συμπερίληψη σε αυτήν της περιόδου 2000-2003 θα έλυne σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα, αν και θα άφηνε εκτός την περίοδο 1994-2000, η οποία μας βοηθά να εξετάσουμε τη συμπεριφορά της Ρωσίας όταν στέκεται απέναντι στις επιλογές της Δύσης στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο αλλά δε διαθέτει την απαιτούμενη ισχύ ώστε να προωθήσει επαρκώς τις στρατηγικές της. Επίσης, λανθασμένη θα ήταν, κατά τη γνώμη μας, η μη συμπερίληψη και της περιόδου 1991-1994 καθότι κατά τη διάρκειά της διαμορφώθηκαν τα κύρια γεωπολιτικά δεδομένα στον Καύκασο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις διακρατικές και διεθνολικές διενέξεις και συγκρούσεις που ξέσπασαν. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν μπορεί να αγνοηθεί η σημασία γεγονότων όπως ο Πρώτος Πόλεμος της Τσετσενίας, το ξέσπασμα των συγκρούσεων στην Αμπχαζία, τη Ν. Οσσετία και το Ν. Καραμπάχ, το αυξανόμενο από το 1994 και μετά ενδιαφέρον της Δύσης για τις ενεργειακές πηγές της περιοχής (που κατέληξε προς τα τέλη της δεκαετίας στην προώθηση σχεδίων μεταφοράς τους προς την Ευρώπη ώστε να μειωθεί η εξάρτηση της τελευταίας από τη Ρωσία). Γεγονότα που συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση των στρατηγικών της Δύσης, της Ρωσίας και των άλλων βασικών δρώντων στην περιοχή. Δεν είναι, για παράδειγμα, δυνατή η ερμηνεία ενός σχετικά πρόσφατου γεγονότος, όπως ο πόλεμος Ρωσίας- Γεωργίας το 2008, αν δεν εξετάσουμε αναλυτικά τις αιτίες της σύγκρουσης της Τιφλίδας με τις δύο υπό απόσχιση περιοχές (Αμπχαζία, Ν. Οσσετία) στις αρχές της δεκαετίας του '90, καθώς και το πώς αυτή επηρέασε και επηρεάστηκε από τις στρατηγικές Ρωσίας και Δύσης.

Το γεγονός του πολέμου Ρωσίας - Γεωργίας το 2008 και η διαφοροποίηση των γεωπολιτικών δεδομένων που επέφερε στην περιοχή δείχνει να έχει διαμορφώσει μια συγκεκριμένη κατάσταση στην εν λόγω περιοχή, η οποία δε φαίνεται πιθανό να ανατραπεί στο άμεσο μέλλον. Μπορεί, ως εκ τούτου, να ειπωθεί ότι ορισμένα σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα μετά το συγκεκριμένο γεγονός (ενδεικτικά: πρωτοβουλία

προσέγγισης Αρμενίας-Τουρκίας⁴, κυβερνητική αλλαγή σε Γεωργία, βελτίωση σχέσεων Μπακού - Μόσχας, εξελίξεις στην Ουκρανία) εντάσσονται στο ήδη διαμορφωμένο πλαίσιο και δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι επέφεραν μείζονες αλλαγές. Παράλληλα, σε ένα ευρύτερο επίπεδο, οι άξονες των ρωσοδυτικών σχέσεων, οι οποίες, όπως τονίσαμε, επηρεάζουν καθοριστικά τα δεδομένα και σε περιφερειακό επίπεδο, δείχνουν να έχουν καθοριστεί από την περίοδο 2003-2004 και μετά, ενώ η μερική επαναπροσέγγιση με τη Δύση που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της περιόδου Μεντβέντεφ (2008-2012) θεωρείται περισσότερο ως έχουσα τακτικό χαρακτήρα παρά ως στρατηγική επιλογή (βλ. αναλυτικά στα σχετικά κεφάλαια). Αυτό, άλλωστε, απεδείχθη μετά την επιστροφή Πούτιν στην ηγεσία της χώρας το 2012 και τη μετέπειτα πορεία των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης. Θα πρέπει, επιπλέον, να επισημανθεί ότι ακόμη και κατά την περίοδο της επαναπροσέγγισης, η πολιτική της Μόσχας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο δε διαφοροποιήθηκε. Αντιθέτως, μάλιστα, έδειξε σε ορισμένα ζητήματα να σκληραίνει. Άλλωστε, η απόφαση της ρωσικής πλευράς να εμπλακεί στρατιωτικά στη Γεωργία ελήφθη κατά την περίοδο προεδρίας Μεντβέντεφ. Εν γένει, η πολιτική της Μόσχας στο λεγόμενο «Εγγύς Εξωτερικό» δείχνει να έχει διαμορφωθεί από το 2003, μετά και το ξέσπασμα των «Εγχρωμων Επαναστάσεων» τις οποίες η Μόσχα θεώρησε υποστηριζόμενες - αν όχι υποκινούμενες - από τη Δύση, με στόχο την εις βάρος της αλλαγή του γεωπολιτικού status quo στην περιοχή.

Με αυτά τα δεδομένα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η εξέταση της περιόδου 1991-2008 καλύπτει όλες τις παραμέτρους που τέθηκαν ανωτέρω, ώστε το συμπέρασμα που θα προκύψει να είναι κατά το δυνατόν πιο ασφαλές. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο άξονας πάνω στον οποίο κινήθηκαν οι ελληνορωσικές σχέσεις και οι θέσεις της Ελλάδας για τα ανοιχτά ζητήματα του Καυκάσου δείχνουν να έχουν διαμορφωθεί σε σταθερό (και κατά βάση αρνητικό) πλαίσιο από το 2006 και μετά, υπό το πρίσμα και της διευρυνόμενης ρωσοδυτικής απόκλισης. Σε αυτήν την εξέλιξη αδιαμφισβήτητο ρόλο (από το 2009 και μετά) έπαιξαν και γεγονότα που δε σχετίζονται με τις σχέσεις Ρωσίας - Δύσης αλλά με τη θέση της Ελλάδας εντός της δυτικής συμμαχίας, δεδομένης της οξύτατης οικονομικής κρίσης στην οποία περιήλθε και της συνεπαγόμενης εξάρτησης από τα κεφάλαια διάσωσης που χρειάστηκε προκειμένου να αποφύγει τη χρεοκοπία. Κάτι που σαφώς μείωσε έτι περαιτέρω τα περιθώρια διεύρυνσης της ελληνορωσικής συνεργασίας, χωρίς πάντως να αποτελεί τον πλέον καθοριστικό παράγοντα.

Βάσει αυτών κρίνεται ότι η αναφορά στην πέραν του 2008 περίοδο δεν προσθέτει κάτι σημαντικά διαφορετικό αναφορικά με τις ελληνορωσικές σχέσεις και τις θέσεις των δύο πλευρών στον Καύκασο. Θα επιχειρηθεί μόνο μια συνοπτική αναφορά σε ορισμένα δεδομένα που προέκυψαν κατά το χρονικό διάστημα 2009-2015, τα οποία επιβεβαιώνουν το πλαίσιο που είχε ήδη προκύψει. Θα εξηγηθεί, επίσης, ο λόγος που αυτά δε μεταβάλλουν τα βασικά χαρακτηριστικά των πολιτικών των εμπλεκόμενων μερών.

---

⁴ Ζήτημα που για ευνόητους λόγους είναι σημαντικό και για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.

Η δομή της διατριβής

Αναφορικά με τη δομή της διατριβής, αυτή χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια.

Στο *πρώτο* κεφάλαιο, θα παρουσιάσουμε το μεθοδολογικό πλαίσιο και το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο θα στηριχθούμε. Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα δούμε πώς το πλαίσιο που ορίσαμε ερμηνεύει τα κύρια χαρακτηριστικά της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής, ιστορικά αλλά και κατά τη μετασοβιετική περίοδο (1991-2008). Ζητούμενο εδώ είναι η αναζήτηση συνεχειών και ασυνεχειών σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας (με έμφαση στη μεταψυχροπολεμική περίοδο). Η ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών και κατευθύνσεων της τελευταίας κρίνεται έτσι αναγκαία, καθώς οι πολιτικές του ρωσικού κράτους στον Καύκασο δεν είναι δυνατό να εξεταστούν αποκομμένες από το ευρύτερο πλαίσιο που σχετίζεται με τη θέση της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα και ιδιαίτερα τις σχέσεις της με τη Δύση.

Στο *δεύτερο* κεφάλαιο, θα εξετάσουμε το πώς ο Καύκασος εντάσσεται στο πλαίσιο που ορίσαμε στο πρώτο και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη γεωπολιτική της Ρωσίας.⁵ Θα δούμε ποια η σημασία της εν λόγω περιοχής για την τελευταία, ποια συμφέροντα διακυβεύονταν για αυτήν, ποια εμπόδια καλείται να αντιμετωπίσει και ποια τα συμφέροντα και οι πολιτικές των βασικών της ανταγωνιστών. Θα επιχειρηθεί η ανάδειξη συνεχειών και ασυνεχειών μεταξύ του ιστορικού παρελθόντος και της μετασοβιετικής περιόδου, στη βάση πάντοτε όσων ορίζει το θεωρητικό σχήμα που επιλέξαμε. Όπως προαναφέραμε, οι θέσεις και τα συμφέροντα της Ρωσίας στον μετασοβιετικό Καύκασο θα εξεταστούν στη βάση τριών παραμέτρων, τις οποίες αναπτύξαμε προηγουμένως. Θα επιχειρηθεί, τέλος, σύγκριση των πολιτικών της Ρωσίας με αυτές άλλων παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών, ώστε να διαπιστωθεί αν υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση συμφερόντων.

Στο *τρίτο* κεφάλαιο, θα αναφερθούμε στις ελληνορωσικές σχέσεις και στον τρόπο που αυτές εξελίχθηκαν ιστορικά. Θα εξεταστεί η σημασία της Ελλάδας για τη Ρωσία, οι πολιτικές που η τελευταία ακολούθησε απέναντί της και ο ρόλος άλλων δυνάμεων στη διαμόρφωση και εξέλιξή τους. Θα επιχειρηθεί σύνδεση και σύγκριση με τη μετασοβιετική περίοδο, μετά δηλαδή το κοσμογονικό γεγονός της πτώσης της ΕΣΣΔ, η οποία μετέβαλε άρδην το πλαίσιο εντός του οποίου εξελίσσονται οι σχέσεις των δύο κρατών. Το κεφάλαιο θα κινηθεί με βάση την πραγματικότητα της ύπαρξης ισχυρών περιορισμών ως προς την ουσιαστική αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων

---

⁵ Εδώ είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι ο σημερινός Βόρειος Καύκασος δεν μπορεί να αποτελεί στοιχείο της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής καθότι αποτελεί μέρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Τα δεδομένα ως εκ τούτου που επικρατούν σε αυτόν εξαρτώνται από τις πολιτικές του ρωσικού κράτους. Ωστόσο, είναι δεδομένο πως η κατά καιρούς προβληματική σχέση του ρωσικού κράτους με την περιοχή, η υπαρκτή εμπλοκή τρίτων δυνάμεων σε αυτή και η άμεση γεωπολιτική αλληλοσυσχέτισή της με το Νότιο (μη ρωσικό) Καύκασο καθιστούν το ζήτημα της σχέσης κέντρου- Β. Καυκάσου πρωτίστως γεωπολιτικό.

(ενσωμάτωση Ελλάδας σε Δύση), τους οποίους και θα αναλύσει. Θα επιχειρήσει, επίσης, να εξετάσει τις προϋποθέσεις υπέρβασης των δεδομένων κατά τρόπο που δε θα οδηγούσε σε αλλαγή του γεωπολιτικού προσανατολισμού της Ελλάδας.

Στο *τέταρτο* και τελευταίο κεφάλαιο, θα εξετάσουμε τη σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, τις πολιτικές που η τελευταία ακολούθησε κατά τη μετασοβιετική περίοδο και το κατά πόσο (και πού) διαπιστώνεται σύγκλιση ή απόκλιση συμφερόντων με τη ρωσική πλευρά. Η σύγκριση θα λάβει υπόψη της τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι επιλογές άλλων παικτών στην περιοχή, ιδιαίτερα της Δύσης (ως του έτερου βασικού πόλου δράσης στην περιοχή). Ειδική αναφορά θα υπάρξει στο ρόλο και τις πολιτικές της Τουρκίας λόγω της σημασίας της για την Ελλάδα. Ωστόσο και η παράμετρος Τουρκία θα αξιολογηθεί στο πλαίσιο του κεντρικού δίπολου Δύση-Ρωσία, το οποίο αποτελεί τη βάση της διαμόρφωσης των στρατηγικών αξόνων στην περιοχή. Τέλος, θα καταθέσουμε έναν αριθμό συγκεκριμένων θέσεων για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντά της, το δεδομένο της συμμετοχής της στους ευρωατλαντικούς θεσμούς, τις θέσεις και τις πολιτικές της Ρωσίας, όπως και αυτές της Τουρκίας. Σκοπός των θέσεων αυτών είναι η αναζήτηση ενός πλαισίου που θα οδηγήσει σε αναβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας στην περιοχή.

Μετά το τέλος του τετάρτου κεφαλαίου, θα υπάρξει ειδικό παράρτημα με χάρτες, οι οποίοι θα βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόηση και εξειδίκευση ορισμένων δεδομένων στα οποία θα αναφερθούμε στο κυρίως κείμενο της διατριβής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Γεωπολιτική θεωρία και διαμόρφωση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής

Σκοπός του κεφαλαίου

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο μπορεί να ενταχθεί η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική, ώστε να ερμηνευθούν τα φαινόμενα συνέχειας και ασυνέχειας που παρατηρούνται ιστορικά σε αυτήν. Το θεωρητικό σχήμα που θα παρουσιαστεί στην πορεία του κεφαλαίου, επελέγη βάσει του συμπεράσματος στο οποίο κατέληξε ο συγγραφέας, ότι δηλαδή χρησιμοποιείται τόσο στη Ρωσία όσο και στη Δύση για τον καθορισμό του πλαισίου μέσα στο οποίο κινούνται και εξελίσσονται οι μεταξύ τους σχέσεις. Η Δύση μάλιστα, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, αποτέλεσε τον κύριο παράγοντα σε σχέση με τον οποίο η Ρωσία διαμόρφωνε ιστορικά την Εξωτερική της Πολιτική (επεδίωκε άλλοτε την προσέγγιση, άλλοτε τη συνεννόηση και άλλοτε την αντιπαράθεση). Η ουσία του συμπεράσματος αυτού έγκειται στο γεγονός ότι και οι δύο πλευρές (Ρωσία-Δύση) αντιμετωπίζουν την πολιτική του άλλου πόλου ως ευρισκόμενη σε «οργανική σχέση» με τη δική τους πολιτική απέναντί του.⁶

Ως ερμηνευτικό εργαλείο για την ανάλυση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής, γενικά αλλά και ειδικά σε σχέση με τη Δύση, θα χρησιμοποιήσουμε τη γεωπολιτική θεωρία. Με τον όρο γεωπολιτική αντιλαμβανόμαστε την πολιτική που ασκεί ένα κράτος στον χώρο, η οποία διαμορφώνεται στη βάση τεσσάρων παραμέτρων: των γεωγραφικών δεδομένων και χαρακτηριστικών του ίδιου και της περιφέρειας που το περιβάλλει (φυσικός χώρος), των συσχετισμών ισχύος που επικρατούν σε σχέση με άλλα περιφερειακά και μη κράτη οι πολιτικές των οποίων επηρεάζουν σημαντικά τις επιλογές του, των οικονομικών χαρακτηριστικών του, καθώς και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών του (για έναν παρόμοιο ορισμό βλ. Μάζης, <http://www.geomazis.gr/>). Υπό αυτήν την έννοια, η γεωπολιτική επιλογή ενός κράτους (η πολιτική του στο χώρο) συμπυκνώνει το πώς αντιλαμβάνεται τη θέση του σε σχέση με τις τέσσερις αυτές παραμέτρους.

Διαπιστώνουμε, σε αυτό το πλαίσιο, την ανάγκη εξέτασης παραμέτρων διαφορετικού τύπου. Από τη μία πλευρά, «αντικειμενικών» (ορθολογικών) και κατά βάση στατικών

---

⁶ Το γεγονός ότι το κάθε μέρος υποστηρίζει τις θέσεις του και τα συμφέροντά του, δεν αλλάζει την πραγματικότητα της χρησιμοποίησης του ίδιου μεθοδολογικού πλαισίου αναφορικά με τις σχέσεις Ρωσίας- Δύσης. Η πρώτη, όπως θα δείξουμε στη διάρκεια του κεφαλαίου, σε σημαντικό βαθμό διαμορφώνει την πολιτική βάσει των επιλογών της δεύτερης τόσο –κυρίως- ως προς την ίδια όσο και γενικώς στο διεθνές σύστημα.

(γεωγραφία), δεδομένου ότι τα χαρακτηριστικά του εδάφους και του περιγύρου ενός κράτους δημιουργούν «αντικειμενικές» ανάγκες, οι οποίες κατά βάση παραμένουν σταθερές διαχρονικά για το λόγο ότι η μεν γεωγραφική θέση ενός κράτους δεν μπορεί να αλλάξει, το δε μέγεθος και τα χαρακτηριστικά του εδάφους που καλύπτει μπορούν να αλλάξουν (πχ σε περιπτώσεις απώλειας ή απόκτησης εδαφών), κάτι τέτοιο ωστόσο δε συμβαίνει ιδιαίτερα συχνά και απαιτεί το πέρασμα μεγάλου χρονικού διαστήματος. Σε κάθε περίπτωση, οι ανάγκες που προκύπτουν από τη γεωγραφική θέση ενός κράτους (πχ αν είναι νησιωτικό ή ηπειρωτικό, σε ποιο βαθμό έχει έξοδο στη θάλασσα ή κατά πόσο τα εδάφη του παράγουν τα απαιτούμενα για την επιβίωσή του) παραμένουν εν γένει αναλλοίωτες.

Από την άλλη πλευρά, η γεωπολιτική συμπυκνώνει και «υποκειμενικούς» (ανορθολογικούς) παράγοντες, όπως ο πολιτισμός και η ταυτότητα. Θεωρείται αυτονόητο ότι ο τρόπος που προσδιορίζει ένα κράτος τη θέση του στον κόσμο αποτελεί σημαντικό συντελεστή διαμόρφωσης των προτεραιοτήτων της εξωτερικής του πολιτικής (και της πολιτικής του στο χώρο). Παραδείγματος χάρη, αν ένα κράτος αυτοπροσδιορίζεται ως μέρος του δυτικού κόσμου, είναι πολύ πιο πιθανό να ενταχθεί στους θεσμούς που η Δύση σχηματίζει καθώς και να επιτύχει ένα καλύτερο επίπεδο συνεννόησης με κράτη που επίσης αυτοπροσδιορίζονται ως δυτικά. Σε κάθε περίπτωση, μέσα από τον προσδιορισμό του «εγώ» προσδιορίζεται και το ποιος αποτελεί τον «άλλο» και πώς το πρώτο προσδιορίζεται έναντι του δεύτερου (θετικά ή αρνητικά). Με λίγα λόγια, μέσω αυτής της διαδικασίας μπορεί να προσδιοριστεί ο «εχθρός» (αντίπαλος) και ο «φίλος», διαδικασία που αναμφίβολα παίζει καθοριστικό ρόλο στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής.

Η γεωπολιτική θεωρείται σε κάθε περίπτωση άμεσα συσχετιζόμενη με την έννοια της ισχύος καθώς, λαμβάνοντας υπόψη τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του ίδιου και του περιγύρου του, ένα κράτος επιδιώκει αφενός να εξασφαλίσει την επιβίωσή του και αφετέρου να προωθήσει τα συμφέροντά του, όπως εκείνο τα ορίζει. Η απόφαση να συνεργαστεί, να ανταγωνιστεί ή να επιδιώξει τη συνεννόηση με ένα άλλο κράτος (ή μια ομάδα κρατών) εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πόσο ισχυρό αισθάνεται. Επί παραδείγματι, μια επιλογή γεωπολιτικού χαρακτήρα όπως η επέκταση (κύριο χαρακτηριστικό της ρωσικής πολιτικής ιστορικά), εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό και από την ισχύ (αν δηλαδή το κράτος διαθέτει τα μέσα να επεκταθεί). Σχετίζεται επίσης με τη γεωγραφία του, καθώς και με παράγοντες όπως το οικονομικό και πολιτικό μοντέλο που επιθυμεί να οικοδομήσει. Αν, επί παραδείγματι, επιζητά τον εκσυγχρονισμό ή όχι. Η πολιτική στον χώρο μπορεί να συνδεθεί τόσο με το ένα ενδεχόμενο όσο και με το άλλο.⁷

---

⁷ Για παράδειγμα, η επιλογή του ρωσικού κράτους να επεκτείνεται κατέδειξε -στο μεγαλύτερο μέρος της ρωσικής ιστορίας- την απροθυμία του να διαμορφώσει ένα πλαίσιο συστηματικού εκσυγχρονισμού. Η Ρωσία επέλεξε την επέκταση και την αξιοποίηση της γης που συνεχώς αποκτούσε έναντι της δημιουργίας παραγωγής έντασης. Ως εκ τούτου, η δυνατότητα διεύρυνσης των εδαφών του, έδωσε στο ρωσικό κράτος ένα αντικίνητρο σε σχέση με την προώθηση σχεδίων συστηματικού εκσυγχρονισμού. Από την άλλη, η επέκταση της Ρωσίας είχε ενίοτε (σαφώς σπανιότερα) και ως στόχο να βοηθήσει στη διαδικασία εκσυγχρονισμού, όπως για παράδειγμα συνέβη με την ενσωμάτωση των γερμανόφωνων ελίτ των

Με αυτά τα δεδομένα, διαπιστώνουμε ότι η γεωπολιτική πρέπει μεν να γίνει κατανοητή ως έχουσα ρεαλιστική διάσταση⁸ (Μάζης, 2001: 28), όχι όμως να ταυτιστεί με τη ρεαλιστική θεωρία των διεθνών σχέσεων, καθότι:

α. Η ισχύς γίνεται αντιληπτή ως μία από τις παραμέτρους –όχι η μόνη– που συντελεί στη διαμόρφωση των γεωπολιτικών επιλογών ενός κράτους,

β. Θεωρείται μέσο επίτευξης ενός σκοπού με βάση δεδομένα τα οποία καθορίζουν άλλοι παράγοντες.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ισχύς θεωρείται αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για μια επιλογή ενός κράτους. Αν, επί παραδείγματι, αυτό επιλέξει την επέκταση, η απόφασή του αυτή προϋποθέτει - σε μεγάλο βαθμό - ισχύ, αλλά το πλαίσιο που οδηγεί σε μια τέτοια στρατηγική απόφαση καθορίζεται από παραμέτρους όπως η γεωγραφία, η οικονομία και η κουλτούρα/ ταυτότητα. Επιπλέον, ένα κράτος δεν επιζητά ισχύ μόνο για να επιβιώσει (όπως ορίζει ο ρεαλισμός), αλλά και για να προωθήσει ευρύτερες επιδιώξεις (βλ. υποσημείωση 7).

Με βάση αυτά, η παράμετρος της ισχύος δε μας εξηγεί επαρκώς το γιατί ένα κράτος επιλέγει πχ. να επεκταθεί έναντι του Α και όχι του Β, ή γιατί επιλέγει ως γεωπολιτικό σύμμαχο ή αντίπαλό του ένα συγκεκριμένο κράτος και όχι ένα άλλο. Ένα κράτος θέλει να αποκτήσει περισσότερη ισχύ αλλά σε σχέση με ποιον; Και με βάση ποια κριτήρια; Ο ισχυρισμός ότι η απόκτηση επαρκούς ισχύος θα στρέψει αδιακρίτως ένα κράτος εναντίον όλων των υπολοίπων είναι ανεπαρκής. Αντίστοιχα, η ανισορροπία ισχύος μεταξύ δύο κρατών δεν εξηγεί την εμφάνιση περιπτώσεων αντιπαράθεσης μεταξύ τους. Για παράδειγμα, η επιλογή της Ρωσίας να θεωρήσει τη Μ. Βρετανία ως τον κύριο αντίπαλό της στην Ανατολή κατά το 19^ο αιώνα (βλ. αναλυτικά παρακάτω ενότητες) δεν μπορεί να γίνει κατανοητή με όρους ισχύος, καθότι η δεύτερη ήταν σαφώς ισχυρότερη της πρώτης. Μπορεί, εν τέλει, τα δύο μέρη να μη συγκρούστηκαν απευθείας (πλην της περίπτωσης του Κριμαϊκού Πολέμου στον οποίο εξάλλου οι Βρετανοί συμμεμάχησαν με τους Γάλλους και τους Οθωμανούς), ωστόσο οι κινήσεις της Αγ. Πετρούπολης (επέκταση σε Καύκασο και Κεντρική Ασία) ενείχαν το ρίσκο της πρόκλησης σύρραξης λόγω «ατυχήματος» (σχετικά παραδείγματα αναφέρονται στην πορεία του κεφαλαίου). Η ισχύς φαίνεται εδώ πως έπαιξε μεν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της Ρωσίας να μη συγκρουστεί απευθείας με τη Μ. Βρετανία, δεν έπαιξε όμως αντίστοιχο ρόλο στην επιλογή της τελευταίας ως του βασικού γεωπολιτικού της αντιπάλου. Οι δε επιλογές της Ρωσίας ενείχαν τον κίνδυνο του «ατυχήματος» ή της παρερμηνείας των προθέσεων και των κινήσεων της από την άλλη πλευρά και τελικά της πρόκλησης σύρραξης με αυτή. Δεν είχαν ως εκ τούτου, κριτήριο τον συσχετισμό ισχύος μεταξύ των δύο μερών. Οι αιτίες των επιλογών της Ρωσίας θα πρέπει να αναζητηθούν σε άλλες παραμέτρους.

Βαλτικών κρατών όταν τα τελευταία κατακτήθηκαν από το Μ. Πέτρο (βλ. παρακάτω ενότητες). Και στη μία και στην άλλη περίπτωση φαίνεται η στενή σχέση εκσυγχρονισμού- επέκτασης στην περίπτωση της Ρωσίας.

⁸ Υπό την έννοια ότι αφενός λαμβάνει υπόψη της τον παράγοντα της ισχύος και αφετέρου περιγράφει ανταγωνισμούς ισχύος μεταξύ κρατών σε χωρικό επίπεδο, τα οποία επιδιώκουν είτε την επιβίωσή τους (όπως προβλέπει η ρεαλιστική θεωρία) είτε την προώθηση ευρύτερων στόχων (πχ. εξαγωγή πολιτιστικού προτύπου). Ζητούμενο εδώ αποτελεί η ερμηνεία του πότε ένα κράτος λειτούργησε με βάση τη λογική που ορίζει η πρώτη και πότε όχι και γιατί.

Με βάση τα παραπάνω, η δυνατότητα συμπύκνωσης όλων των παραμέτρων στην πολιτική ενός κράτους στον χώρο καθιστά τη χρήση της γεωπολιτικής ως αποτελεσματικό εργαλείο για την ερμηνεία των εξωτερικών επιλογών του.

Στην πορεία του κεφαλαίου θα επιχειρηθεί παράλληλα να δειχθεί η συσχέτιση μεταξύ των προαναφερθεισών διαφορετικών παραμέτρων. Για παράδειγμα, το πώς τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά ενός κράτους συμβάλλουν στον σχηματισμό της κουλτούρας και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών του, το πώς μια σημαντική αλλαγή στα γεωγραφικά δεδομένα ενός κρατικού μορφώματος (πχ. απώλεια εδαφών) επηρεάζει την ταυτότητά του, αλλά και το πώς μια αλλαγή στην τελευταία (για λόγους εσωτερικούς, εξωτερικούς ή συνδυασμού των δύο) επηρεάζει τη σημασία που αποδίδει στον παράγοντα γεωγραφία.

Είναι σε κάθε περίπτωση αναγκαίο να επισημανθεί ότι η διατριβή ασφαλώς και λαμβάνει υπόψη της τη δεδομένη σημασία της (αναρχικής) δομής του διεθνούς συστήματος και των συστημικών περιορισμών που αυτή δημιουργεί στη δράση των κρατών (Waltz, 1979: 109). Η σημασία της έγκειται στην ανάγκη τα κράτη όταν δρουν να λαμβάνουν υπόψη τους διεθνείς συσχετισμούς ισχύος, οι οποίοι αυτονόητα συνιστούν περιοριστικό παράγοντα της δράσης τους.

Η δομή του κεφαλαίου

Το κεφάλαιο θα χωριστεί σε πέντε μέρη:

Στο *πρώτο* μέρος, αφού εξηγήσουμε τη σημασία της γεωγραφίας στη στρατηγική των κρατών, θα περιγράψουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ευρασιατικού χώρου στον οποίο γεννήθηκε και αναπτύχθηκε το ρωσικό κράτος. Στη συνέχεια, θα αναπτύξουμε τις θεωρίες των δύο κύριων αντίπαλων γεωπολιτικών σχολών, της αγγλοσαξονικής και της γερμανικής/ ηπειρωτικής, ώστε να δούμε το κατά πόσο αυτές βοηθούν στην ερμηνεία της πολιτικής της Ρωσίας ιστορικά και ιδιαίτερα στη μετασοβιετική περίοδο.

Στο *δεύτερο* μέρος θα αναπτυχθεί η σχέση ταυτότητας-εξωτερικής πολιτικής, η οποία αναλύει το πώς η διαμόρφωση της ταυτότητας και του τρόπου με τον οποίο η κάθε κοινωνία προσδιορίζει τη θέση της στον κόσμο επηρεάζει τη λήψη των αποφάσεών της.

Στο *τρίτο* μέρος, θα αναφερθούμε στο πώς οι παράμετροι της γεωγραφίας και της ταυτότητας οδηγούν συχνά τα κράτη στον σχηματισμό μιας ιδιαίτερης μορφής κρατικότητας, αυτή της αυτοκρατορίας, η οποία έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάλογα με τον τύπο της. Τα χαρακτηριστικά αυτά σχετίζονται άμεσα με την πολιτική που ακολουθεί κάθε αυτοκρατορική δύναμη στις περιοχές που θέτει υπό τον έλεγχό της (όπως συνέβη και στην περίπτωση της ρωσικής πολιτικής στον Καύκασο).

Στο *τέταρτο* μέρος, θα συνδέσουμε τις παραπάνω παραμέτρους με τη Ρωσία και τη συμπεριφορά της στο διεθνές στερέωμα. Είναι σαφές πως για να γίνει κάτι τέτοιο δεν

αρκεί μια απλή προσπάθεια ανάλυσης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής με βάση το γενικό αυτό θεωρητικό πλαίσιο, αλλά απαιτείται η εξέταση του τρόπου με τον οποίο εκείνο εντάχθηκε και διαμορφώθηκε εντός της ρωσικής σκέψης, βάσει και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ρωσίας όπως προέκυψαν από τις ιστορικές της εμπειρίες (ανάλυση ρευμάτων σκέψης Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής).

Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος, εξετάζεται η ανά περιόδους επιρροή των ρευμάτων σκέψης στη διαμόρφωση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής και κατ' επέκταση το ζήτημα της συνέχειας ή ασυνέχειας της τελευταίας. Εξετάζονται επίσης οι αιτίες που οδήγησαν σε μια απόφαση αλλαγής ή διατήρησης του στρατηγικού προσανατολισμού της χώρας. Έμφαση θα δοθεί στη μετασοβιετική περίοδο και ιδιαίτερα στην περίοδο 1991-2008, την οποία στην εισαγωγή προσδιορίσαμε ως το χρονικά διάστημα στο οποίο θα εστιάσει η διατριβή.

1. Γεωπολιτική θεωρία και Ρωσική Εξωτερική Πολιτική

1.1 Η σημασία της γεωγραφίας στην ασφάλεια των κρατών

Η γεωγραφία αποτελεί μια από τις βασικές παραμέτρους της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Σύμφωνα με τη φράση του Ναπολέοντα: «Το να γνωρίζεις τη γεωγραφία ενός έθνους είναι σα να γνωρίζεις την εξωτερική του πολιτική». Τα βασικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά μιας χώρας (όπως το αν είναι ηπειρωτική ή θαλάσσια, το αν διαθέτει έξοδο στη θάλασσα ή όχι, το αν υπάρχουν φυσικά εμπόδια- πχ. βουνά, ποτάμια, θάλασσες- μεταξύ αυτής και γειτονικών της κρατών ή το αν διαθέτει επαρκείς υδάτινους πόρους ή επάρκεια εύφορων εδαφών για να επιβιώσει) αποτελούσαν διαχρονικά καθοριστικές παραμέτρους της εξωτερικής της πολιτικής. Είναι, παραδείγματος χάριν, βέβαιο ότι ένα κράτος που περιβάλλεται στο σύνολό του από θάλασσα αισθάνεται περισσότερο ασφαλές σε σχέση με ένα ηπειρωτικό κράτος το οποίο συνορεύει με άλλα και μπορεί να αισθανθεί ανά πάσα στιγμή ότι απειλείται από ένα ή περισσότερα εξ αυτών. Δεν είναι με βάση αυτήν την παράμετρο τυχαίο το γεγονός ότι κράτη όπως η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ δεν έχουν δεχθεί οργανωμένη εισβολή από άλλα, καθώς και το ότι οι πόλεμοι στους οποίους ενεπλάκησαν διεξήχθησαν στα εδάφη άλλων κρατών.⁹ Η πραγματικότητα αυτή δημιούργησε αναμφισβήτητα καλύτερες συνθήκες ασφάλειας για αυτές. Το γεγονός, επίσης, ότι περιβάλλονταν από αχανείς θάλασσες τους έδινε τη δυνατότητα (εφόσον αποκτούσαν την απαραίτητη ναυτική ισχύ) να επεκτείνουν την επιρροή τους και τις πάσης φύσεως

---

⁹ Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ μιας οργανωμένης στρατιωτικής εισβολής σε ένα κράτος και στο ενδεχόμενο αποσπασματικών επιθέσεων στο έδαφός τους από αέρα ή θάλασσα, όσο σοβαρές και αν είναι αυτές. Επί παραδείγματι, ο βομβαρδισμός βρετανικών πόλεων από τη γερμανική αεροπορία κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ή η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου εναντίον των ΗΠΑ συνιστούν γεγονότα μείζονος σημασίας, τα οποία όμως δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως στρατιωτικές εισβολές από ξένες δυνάμεις.

δραστηριότητές τους κατά μήκος σχεδόν όλης της γης, χωρίς να εμποδίζονται από τον παράγοντα γεωγραφία.

Αντιθέτως, μια ηπειρωτική χώρα που δεν περιβάλλεται από θάλασσα (ή περιβάλλεται σε τέτοιο βαθμό που δεν αλλάζει τις ισορροπίες), αντιμετωπίζει αυτονόητα περισσότερες απειλές ως προς την ασφάλειά της. Διακατέχεται από αίσθημα μεγαλύτερης ανασφάλειας και διαθέτει περισσότερους πόρους για την αποτροπή των απειλών σε σχέση με την πρώτη κατηγορία κρατών που περιγράψαμε. Αυτό ασφαλώς έχει σημαντικές (αρνητικές) επιπτώσεις στο επίπεδο της οικονομικής και παραγωγικής ανάπτυξης. Παράλληλα, τα κράτη που δεν έχουν πρόσβαση (ή έχουν περιορισμένη πρόσβαση) στις ανοιχτές θάλασσες διαθέτουν σαφώς μικρότερες δυνατότητες να αποκτήσουν επιρροή και να δραστηριοποιηθούν (πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά) σε παγκόσμιο επίπεδο. Η επιρροή των ηπειρωτικών κρατών είναι πιθανό, έτσι, να έχει κυρίως περιφερειακό παρά παγκόσμιο χαρακτήρα, κάτι που άλλωστε αποδεικνύεται από την ίδια την ιστορία των τελευταίων αιώνων.

Τα ηπειρωτικά κράτη, ωστόσο, παρά τα κοινά στοιχεία που παρουσιάζουν, έχουν και διαφορές. Είναι, για παράδειγμα, σημαντική η διαφορά ενός κράτους το οποίο περιβάλλεται από μεγάλες οροσειρές που το καθιστούν σαφώς καλύτερα προστατευμένο, και ενός άλλου μεταξύ του οποίου και των γειτόνων του δεν παρεμβάλλεται κάποιο σημαντικό φυσικό εμπόδιο. Η γεωγραφία παίζει εν γένει σημαντικό ρόλο στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Δεν είναι τυχαίο ότι δύο γειτονικά κράτη, όπως η Ινδία και η Κίνα, είχαν ιστορικά λιγιστές επαφές και αντιπαλότητες ενώ επηρεάστηκαν ελάχιστα σε πολιτιστικό επίπεδο η μία από την άλλη. Η ύπαρξη των απροσπέλαστων Ιμαλαΐων μεταξύ τους δεν μπορεί παρά να έπαιξε σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση (Karlan, 2012¹⁰).

Αντίστοιχα, ένα κράτος το έδαφος του οποίου δε διαθέτει τους αναγκαίους εδαφικούς πόρους, είναι πιθανό να δείξει μεγαλύτερη επιθετικότητα ως προς γειτονικά του κράτη ώστε να αποκτήσει πρόσβαση σε πόρους που αυτά διαθέτουν και που το ίδιο θεωρεί απαραίτητους για την επιβίωσή του.

1.1.1 Ο ευρασιατικός¹¹ γεωγραφικός χώρος

Με βάση τα παραπάνω, έχει ιδιαίτερη σημασία να αναλυθεί ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο ιδρύθηκε και εξελίχθηκε το ρωσικό κράτος, ώστε μετά να εξεταστεί το κατά πόσο ο παράγοντας γεωγραφία έπαιξε σημαντικό ή όχι ρόλο στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Πιο συγκεκριμένα, ο ευρασιατικός γεωγραφικός χώρος αποτελείται από:

---

¹⁰ Διαθέσιμο ως <https://www.stratfor.com/weekly/india-china-rivalry>.

¹¹ Με το συγκεκριμένο όρο εννοούμε το γεωγραφικό χώρο που κάλυπτε η Ρωσική Αυτοκρατορία και η πρώην ΕΣΣΔ.

- α. Την τούνδρα του βορρά, η οποία εκτείνεται κατά μήκος του Αρκτικού Ωκεανού και στην οποία η δυνατότητα ανάπτυξης οργανωμένης ανθρώπινης δραστηριότητας είναι πολύ μικρή.
- β. Τη δασική ζώνη στο κεντρικό μέρος (ώς το όρος Αλτάι), όπου με λίγες εξαιρέσεις το έδαφος δεν έχει μεγάλη απόδοση λόγω του βάθους των γόνιμων εδαφών του. Στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο γεννήθηκε το πρώτο ρωσικό κρατικό μόρφωμα.
- γ. Τη στέπα στον νότο, η οποία ξεκινά από την Ουγγαρία και εκτείνεται μέχρι τα νότια των Ουραλίων, καταλήγοντας στη Μογγολία. Είναι σαφές ότι πρόκειται για την πιο γόνιμη γεωγραφική ζώνη του ευρασιατικού γεωγραφικού χώρου (Μαλιγκούδη, 1992: 9-10).

Σε όλο το περιγραφόμενο γεωγραφικό σύστημα καθοριστική είναι και η σημασία των ιδιαίτερα χαμηλών θερμοκρασιών που επικρατούν κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του έτους και περιορίζουν δραστικά την ανθρώπινη δραστηριότητα και τη γεωργική παραγωγή.

Συνολικά, ο ευρασιατικός γεωγραφικός χώρος χαρακτηρίζεται ιστορικά από τη δημιουργία μεγάλων κρατικών οντοτήτων (Σκύθες, Ούννοι, Μογγόλοι, Ρώσοι), οι οποίες «ένωναν» τη στέπα με το δάσος προς εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων που προέκυπταν βάσει των χαρακτηριστικών και των δύο γεωγραφικών ζωνών, οι οποίες κατ' αυτόν τον τρόπο λειτουργούσαν συμπληρωματικά (ενιαίο γεωγραφικό σύνολο, βλ. Vernadski, 2012: 10). Σύμφωνα, μάλιστα, με την άποψη των εκπροσώπων της ευρασιατικής σχολής (εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια του κεφαλαίου), η έννοια της αυτάρκειας καθίσταται εδώ σημαντική, καθώς η διαχρονική τάση δημιουργίας μεγάλων κρατικών οντοτήτων στον ευρασιατικό χώρο στόχευε στην απόκτησή της. Επιπλέον, τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής διευκόλυναν σημαντικά τη δημιουργία μεγάλων κρατικών οντοτήτων, καθώς η αχανής στέπα που κυριαρχεί επέτρεπε τη χωρίς εμπόδια κίνηση και επέκταση, είτε από τα ανατολικά προς τα δυτικά (περίπτωση Μογγόλων) είτε από τα δυτικά προς τα ανατολικά (περίπτωση Ρώσων). Σύμφωνα δε με τον ιστορικό Γκεόργκι Βερνάντσκι, «η δημιουργία μεγάλων χώρων απαιτεί ισχυρή κρατική οργάνωση, σκληρή και στιβαρή κυβερνητική εξουσία. Μόνο η σκληρή κρατική υπόσταση θα μπορούσε να επικρατήσει στο πέρας των αιώνων στην Ευρασία και σε ένα σημαντικό μέρος του χώρου που καταλαμβάνει». Και συνεχίζει αναφέροντας ότι «σε πολλά πριγκιπάτα της αρχαίας Ρωσίας επικρατούσε ως μορφή εξουσίας η *veche*¹². Από τη στιγμή που το κράτος μεγάλωσε, η *veche* αποδείχθηκε αδύναμη να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες» (Vernadski, 1992: 21).

Η σταδιακή επέκταση των Ρώσων προς τα ανατολικά (περιοχή Βόλγα-Σιβηρία) και τα νότια (πεδιάδες βορείου Καυκάσου) μετά την κατάρρευση των Μογγόλων (15^{ος} αιώνας) εξηγείται κατ' αυτόν τον τρόπο σε μεγάλο βαθμό από τη συνεχή κίνηση Ρώσων

---

¹² Επρόκειτο για μορφή λαϊκής εξουσίας (υπό τη μορφή λαϊκών συνελεύσεων) με αρμοδιότητα τη λήψη αποφάσεων σε σχέση με ζητήματα που αφορούσαν τον πόλεμο ή την ειρήνη, την υιοθέτηση και εφαρμογή νόμων καθώς και την εκδίωξη των ηγετών.

αγροτών προς τη στέπα ώστε να εκμεταλλευτούν τα γόνιμα εδάφη της. Η περιοχή που κάλυπτε το τότε Βασίλειο της Μοσχοβίας (όπως αυτό προέκυψε μετά την αποχώρηση των Μογγόλων και την επανένωση των ρωσικών περιοχών από τους ηγέτες του Μεγάλου Πριγκιπάτου της Μόσχας¹³, (βλ. χάρτη 6) καλυπτόταν κυρίως από δάσος και τούνδρα. Αυτό δημιούργησε μια συνεχή τάση κίνησης προς τον νότο και την ανατολή με σκοπό την εγκατάσταση στην εύφορη στέπα. Το ρωσικό κράτος καλούνταν στη συνέχεια να διασφαλίσει την προστασία των αγροτών ενσωματώνοντας τις περιοχές όπου εγκαθίσταντο, στον εδαφικό του ιστό (πλέον χαρακτηριστική η περίπτωση της Σιβηρίας). Κατά μία, μάλιστα, άποψη, «η εκτατική μέθοδος καλλιέργειας που ακολουθούνταν οδήγησε στη διαρκή αναζήτηση νέων εκτάσεων που θα αναπλήρωναν τις άγονες πλέον παλιές περιοχές. Ο τρόπος καλλιέργειας υπαγόρευσε, σε τελική ανάλυση, τον εδαφικό επεκτατισμό. Δεν υποχρέωνε επίσης τους αγρότες και τους γαιοκτήμονες να βελτιώνουν τις μεθόδους παραγωγής, να επενδύουν στον τομέα αυτόν και να αυξάνουν την αποδοτικότητα μιας δεδομένης έκτασης ή, με άλλα λόγια, να εφαρμόζουν τον εντατικό, αντί του επεκτατικού και οικονομικά ασύμφορου, τρόπο καλλιέργειας της γης» (Vernadski, 2012).

Ένας άλλος λόγος που εξηγούσε την ιστορικά παρατηρούμενη τάση της Ρωσίας να επεκτείνεται (βλ. χάρτη 6) ήταν το προφανές ζήτημα ασφαλείας που δημιουργούσε η κυριαρχία της στέπας, αλλά και της Βορειοευρωπαϊκής πεδιάδας στα δυτικά, στο γεωγραφικό χώρο που περιέβαλε το Πριγκιπάτο της Μοσχοβίας¹⁴ (βλ. χάρτη 5). Η απουσία φυσικών συνόρων κατά μήκος ολόκληρης της περιοχής αυτής δημιουργούσε αίσθημα ανασφάλειας στους Ρώσους, οι οποίοι αισθάνονταν απροστάτευτοι απέναντι στον κίνδυνο επιδρομών. Άλλωστε κατά το παρελθόν είχαν πέσει θύματα της έλλειψης φυσικών συνόρων, δεχόμενοι συνεχείς επιθέσεις τόσο από τα ανατολικά, από φύλα της στέπας (κυρίως τουρκο-μογγολικά), όσο και από τα δυτικά (από τους καθολικούς Τεύτονες Ιππότες που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή της Βαλτικής από το 12^ο αιώνα¹⁵). Σε αυτό το πλαίσιο, η επιβολή της μογγολικής κυριαρχίας οδήγησε τους Ρώσους στο να κατανοήσουν ότι η δική τους κυριαρχία στη στέπα ήταν ζωτικής σημασίας για την ασφάλειά τους. Μόνο αν καταλάμβαναν το σύνολο της στέπας θα μπορούσαν να αισθανθούν ασφαλείς από επιβουλές γειτονικών λαών-κρατών.

---

¹³ Το Κράτος των Κιέβου (το πρώτο ρωσικό κράτος που δημιουργήθηκε τον 9^ο αιώνα) ήταν ουσιαστικά ένα κράτος συνομοσπονδιακού τύπου, χωρισμένα σε αυτόνομα πριγκιπάτα υπό χαλαρή κεντρική διοίκηση. Όταν κατά τον 13^ο αιώνα πέρασε υπό τον έλεγχο των Μογγόλων, τα πριγκιπάτα διατήρησαν σε σημαντικό βαθμό την αυτονομία του καθώς αυτό που κυρίως ενδιέφερε του Μογγόλους ήταν να πληρώνουν τους φόρους υποτέλειας. Η αποχώρηση των Μογγόλων τον 15^ο αιώνα δημιούργησε κενό εξουσίας το οποίο κάλυψε το Μεγάλο Πριγκιπάτο της Μόσχας, οι ηγέτες του οποίου έθεσαν σταδιακά υπό τον έλεγχό τους (κυρίως με στρατιωτικά μέσα) όλη την περιοχή που κάλυπτε το παλιό Κράτος του Κιέβου (σχετικά με τη δημιουργία του Μεγάλου Πριγκιπάτου της Μόσχας βλ. αναλυτικότερα στην υποσημείωση 53).

¹⁴ Από το 1547 μετονομάστηκε σε Βασίλειο της Ρωσίας καθώς ο ηγέτης του Ιβάν IV- γνωστός ως Ιβάν ο Τρομερός- απέκτησε τον τίτλο του Τσάρου.

¹⁵ Σκοπός των επιθέσεων των τελευταίων ήταν η επιβολή της καθολικής πίστης στην ορθόδοξη Ρωσία και ο αποκλεισμός της από την απόκτηση εξόδου προς τη Βαλτική.

Έτσι, βλέπουμε πως τόσο για λόγους οικονομικούς-κοινωνικούς όσο και για λόγους ασφαλείας, η Ρωσία από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα επιδόθηκε σε μια διαρκή προσπάθεια επέκτασης (ανατολικά- δυτικά- νότια).¹⁶ Στο απόγειο αυτής της διαδικασίας, τα εδάφη που κατείχε η Ρωσία εκτεινόταν από την Πολωνία και τη Φινλανδία μέχρι το Βλαδιβοστόκ και τον Ειρηνικό Ωκεανό και από τον Αρκτικό Ωκεανό ως τον Καύκασο και τα όρια του Αφγανιστάν και του Πακιστάν (βλ. χάρτη 6).

Η επιβολή κυριαρχίας κατά μήκος της συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής ασφαλώς και είχε διαφορετικό βαθμό δυσκολίας στα δυτικά σε σχέση με τα ανατολικά. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι δυτικά ήταν συγκεντρωμένα κράτη με πολύ μεγαλύτερη ισχύ και με πολύ υψηλότερο βαθμό πολιτικό-κοινωνικής συγκρότησης σε σχέση, παραδείγματος χάριν, με τους διεσπαρμένους και αδύναμους αυτόχθονες πληθυσμούς της Σιβηρίας ή τα μικρής δυναμικότητας μουσουλμανικά βασίλεια που απέμειναν από την κατάρρευση της μογγολικής κυριαρχίας (ενδεικτικά: Βασίλεια του Καζάν και του Αστραχάν στην περιοχή του Βόλγα). Δεν είναι ως εκ τούτου τυχαίο ότι η Ρωσία, μέσα σε διάστημα δύο αιώνων από την αποχώρηση των Μογγόλων, είχε φτάσει ως τον Ειρηνικό Ωκεανό ενσωματώνοντας πλήθος μη ρωσικών και μη ορθόδοξων λαών. Αντιθέτως, στα δυτικά είχε να αντιμετωπίσει ισχυρούς αντιπάλους (Σουηδία, Βασίλειο Πολωνίας - Λιθουανίας) τους οποίους δυσκολευόταν να καθυποτάξει και από τους οποίους δέχονταν συχνά επιθέσεις και εισβολές (με αποκορύφωμα τον πόλεμο Πολωνίας - Μοσχοβίας το 1605-1618, όταν οι Πολωνοί εγκατέστησαν για σύντομη περίοδο δικό τους τσάρο με τη στήριξη και μέρος της ρωσικής αριστοκρατίας). Η Ρωσία μόλις το 18^ο αιώνα κατόρθωσε να αποκτήσει την απαραίτητη ισχύ (μετά την περίοδο εκσυγχρονισμού του Μεγάλου Πέτρου¹⁷), ώστε να θέσει υπό τον έλεγχό της τη Βαλτική και αργότερα την Πολωνία. Είχε, βέβαια, προηγηθεί η νίκη της επί της Πολωνίας (Ρωσο-Πολωνικός πόλεμος 1654-1667), με την οποία η Ρωσία κέρδισε την ανατολική Ουκρανία. Παρά, ωστόσο, τις όποιες επιτυχίες της, η Ρωσία ουδέποτε κατάφερε να προωθηθεί πέραν της Πολωνίας στα ανατολικά και της Φινλανδίας στα βόρεια. Συνολικά, ο συνδυασμός ισχυρών αντιπάλων και απουσίας φυσικών εμποδίων προς τα δυτικά δημιουργούσαν προφανές ζήτημα ασφαλείας για τη Ρωσία (εισβολές Πολωνών το 17^ο αιώνα, Ναπολέοντα, Χίτλερ), το οποίο προσπαθούσε να λύσει δια της

---

¹⁶ Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, η διαδικασία συνεχούς επέκτασης στο χώρο –κατά κύριο λόγο– της στέπας είχε ως αποτέλεσμα η Ρωσία να δώσει περιορισμένη βαρύτητα στο ζήτημα της δημιουργίας παραγωγής έντασης καθώς και στο ζήτημα του συνολικού εκσυγχρονισμού της ρωσικής οικονομίας. Η δυνατότητα επέκτασης δημιούργησε ως εκ τούτου αντικίνητρο για την προώθηση δομικών αλλαγών σε οικονομικό επίπεδο.

¹⁷ Το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Μ. Πέτρου, υπήρξε η πρώτη συστηματική προσπάθεια εκδυτικισμού της Ρωσίας. Η έννοια του εκδυτικισμού θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως συνώνυμη του εξευρωπαϊσμού τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα όταν οι ΗΠΑ άρχισαν να κάνουν δυναμικά την εμφάνισή τους στο διεθνές στερέωμα. Για τη Ρωσία –ως εκείνη την περίοδο– ως Δύση νοούνταν η καθολική/ προτεσταντική Ευρώπη. Σε αυτό το πλαίσιο, ο εκδυτικισμός άρχισε να ταυτίζεται περισσότερο με την έννοια του ατλαντισμού μόνο μετά την εμφάνιση του αμερικανικού πόλου ισχύος. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και κατά βάση μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, ο εκδυτικισμός –νοούμενος πλέον κυρίως ως ατλαντισμός– εμφανίστηκε με ένταση στη ρωσική συζήτηση όταν η χώρα επέλεξε το δρόμο της στροφής προς τη Δύση και ιδιαίτερα τις ΗΠΑ (βλ. αναλυτικά σε παρακάτω ενότητες).

επεκτάσεως και της δημιουργίας ουδέτερων ζωνών- buffer zones στην ανατολική Ευρώπη (Friedman, 2009: 105).

Αντίστοιχα, στον νότο, η οθωμανική και περσική παρουσία στον βόρειο Καύκασο (αναλυτικότερα στο δεύτερο κεφάλαιο), αντιμετωπιζόταν με αίσθημα ανασφάλειας από τη Ρωσία. Επίσης, η ύπαρξη του ισχυρού και ευρισκόμενου υπό οθωμανική επιρροή Χανάτου της Κριμαίας (το οποίο ως τη δεκαετία του 1770 εκτεινόταν μέχρι την περιοχή του Κουμπάν) δημιουργούσε έναν συνεχή κίνδυνο για τη Ρωσία καθώς είχε δεχθεί μεγάλο αριθμό επιδρομών από αυτό.

Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώνεται ο πολύ σημαντικός ρόλος που διαχρονικά έπαιξε ο παράγοντας γεωγραφία στη ρωσική εξωτερική πολιτική και στρατηγική. Η σημερινή επιθυμία της Μόσχας για ένταξη των περιοχών γύρω από την ίδια στη σφαίρα επιρροής της (ή έστω η εξασφάλιση της ουδετερότητάς τους) πηγάζει σε μεγάλο βαθμό, από την ανασφάλεια που διαχρονικά αισθάνεται λόγω των γεωγραφικών μειονεκτημάτων που αναλύθηκαν παραπάνω. Αυτόν τον σκοπό (δημιουργία Buffer zones) εξυπηρετούσε σαφώς και η δημιουργία του ανατολικού μπλοκ που διατηρούσε υπό το στρατηγικό έλεγχο της Μόσχας την ανατολική Ευρώπη. Το δόγμα της συνεχούς επέκτασης κυριάρχησε στη λογική ακόμα και των κομμουνιστών μπολσεβίκων, οι οποίοι στράφηκαν στο ρεαλισμό της επιβίωσης μετά από μια αρχική περίοδο κατά την οποία στόχευαν στην εξαγωγή της επανάστασης παγκοσμίως (Mearsheimer, 2009: 389-390, 392-393, 413).

1.1.2 Η έναρξη του βρετανο-ρωσικού ανταγωνισμού και η γεωπολιτική θεωρία

Η σταδιακή επιβολή της ρωσικής κυριαρχίας στον γεωγραφικό χώρο της Ευρασίας (ενσωμάτωση Σιβηρίας, Βαλτικής στις αρχές του 18^{ου} αιώνα) και η αύξηση της ρωσικής ισχύος μετά την προώθηση του προγράμματος συστηματικού εκσυγχρονισμού/εξευρωπαϊσμού από τον Μεγάλο Πέτρο, δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις καθόδου προς τον νότο και εξόδου προς τις θερμές θάλασσες, κάτι που αποτέλεσε κυρίαρχο στόχο της ρωσικής στρατηγικής από την εποχή του Μ. Πέτρου και μετά. Είναι προφανές ότι η Ρωσία, παρά τον μεγάλο γεωγραφικό όγκο που καταλάμβανε, ήταν αποκλεισμένη από τις κύριες θαλάσσιες εμπορικές αρτηρίες και εμπορικούς δρόμους, γεγονός που περιόριζε τις δυνατότητές της να διεξάγει εμπόριο και να ασκεί επιρροή σε παγκόσμιο επίπεδο.

Παράλληλα, όπως είδαμε, ο ηπειρωτικός χαρακτήρας του ρωσικού κράτους σε συνδυασμό και με τα γεωγραφικά δεδομένα όπως περιγράφηκαν προηγουμένως, έθεταν ένα μόνιμο ζήτημα ασφαλείας για τη Ρωσία, η οποία για τον λόγο αυτόν επιδιόταν σε συνεχή προσπάθεια επεκτάσεων. Το έλλειμμα στρατηγικού βάθους ήταν προφανές, δεδομένου ότι η μοναδική, θεωρητική διέξοδος για το ρωσικό κράτος ήταν προς τον βορρά, ο οποίος ωστόσο καλυπτόταν από πάγο και ήταν ακατάλληλος προς

οποιαδήποτε είδους αξιοποίηση. Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν στην υιοθέτηση του δόγματος της καθόδου προς τις θερμές θάλασσες. Στρατηγικός στόχος της Ρωσίας, από την εποχή του Μ. Πέτρου και μετά, κατέστη η απόκτηση «φυσικών συνόρων» (Sergeev, 2013: 24), καθώς μόνον έτσι θα διασφαλιζόταν «οριστικά» η ασφάλειά της (κατά τα πρότυπα των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας).

Η Μ. Βρετανία, ως κυρίαρχη δύναμη των θαλασσών, είχε διαχρονικά στόχο τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στην ευρασιατική ήπειρο (νοσούμενης ως το γεωγραφικό σύνολο Ευρώπης και Ασίας), ώστε να μην προκύψει κάποια δύναμη (ηγεμόνας) που έχοντας κατορθώσει να κυριαρχήσει στο σύνολο ή σε σημαντικό τμήμα (περιφέρεια) αυτής, θα μπορούσε να αμφισβητήσει την κυριαρχία της στη θάλασσα (ο J. Mearsheimer θεωρεί την απόκτηση περιφερειακής ηγεμονίας ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεκδίκηση παγκόσμιας ηγεμονίας - βλ. Mearsheimer: 2009: 477). Η στρατηγική αυτή δεν αντιμετώπιζε ιδιαίτερες προκλήσεις μέχρι τον 19^ο αιώνα, δεδομένου ότι δεν είχε κάνει ακόμη την εμφάνισή του κάποιος δυνητικός ηγεμόνας που θα μπορούσε να επιδιώξει την απόκτηση παγκόσμιας κυριαρχίας (για την οποία απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η απόκτηση πρωτοκαθεδρίας στη θάλασσα - βλ. Kaplan, 2012: 103).

Ξεκινώντας από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και με αποκορύφωμα τον 19^ο, η Ρωσία (έχοντας κυριαρχήσει στο σύνολο σχεδόν της ευρασιατικής ενδοχώρας) αποκτά συνείδηση δυνητικού ηγεμόνα στην Ευρασιατική ήπειρο και στοχεύει στην κάθοδο προς τις θερμές θάλασσες και στην αμφισβήτηση της βρετανικής πρωτοκαθεδρίας σε αυτές (έναρξη του επονομαζόμενου «Μεγάλου Παιχνιδιού»).

Η έναρξη και εξέλιξη του «Μεγάλου Παιχνιδιού» οδήγησε έτσι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στη συστηματοποίηση των βασικών γεωπολιτικών θεωριών που εξηγούσαν τη στρατηγική που ακολούθησαν οι εμπλεκόμενες δυνάμεις κατά την προηγούμενη περίοδο (18^{ος} – αρχές 20^{ου}), ενώ καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό (όπως θα δείξουμε στη συνέχεια) τη μετέπειτα πολιτική των κύριων παγκόσμιων παικτών ως και τις μέρες μας. Οι γεωπολιτικές αυτές θεωρίες μπορούν να χωριστούν σε δύο κύριες σχολές: την αγγλοσαξονική, στην οποία αρχικά κυριάρχησε η βρετανική γεωπολιτική σχολή (από τη δεκαετία του 1940 η αμερικανική), και την ηπειρωτική, βάση της οποίας αποτέλεσε η γερμανική γεωπολιτική σχολή. Κύριοι εκπρόσωποι της αγγλοσαξονικής σχολής μπορούν να θεωρηθούν οι Χάλφορντ Μάκιντερ, Νίκολας Σπαϊκμαν, Τζορτζ Κέναν και Ζμπίγκνιου Μπρεζίνσκι, ενώ της ηπειρωτικής/ γερμανικής οι Φρίντριχ Ράτσελ, Ρούντολφ Κιέλλεν και Καρλ Χαουσχόφερ. Σε γενικό επίπεδο, κύρια θέση της αγγλοσαξονικής σχολής είναι ότι οι ναυτικές υπερπόντιες δυνάμεις (Μ. Βρετανία και μετέπειτα ΗΠΑ) οφείλουν να διατηρούν ενεργό παρουσία στην ευρασιατική ήπειρο και να ρυθμίζουν την ισορροπία δυνάμεων σε αυτήν, ώστε να μην προκύψει κάποιος δυνητικός ηγεμόνας που θα τη θέσει υπό τον στρατηγικό (ή και στρατιωτικό) έλεγχό του, δυνάμενος μετά να πλήξει τις θέσεις των ναυτικών δυνάμεων στις θάλασσες. Οφείλουν να παίξουν δηλαδή, σύμφωνα με την έκφραση του Mearsheimer, τον ρόλο

του υπερπόντιου εξισοροπητή.¹⁸ Ως απάντηση στην αγγλοσαξονική σχολή ήρθε η ηπειρωτική (γερμανική), βασική θέση της οποίας είναι ότι οι (ηπειρωτικές) δυνάμεις της ευρασιατικής ηπείρου πρέπει να δημιουργήσουν στρατηγική συμμαχία, ώστε να στραφούν εναντίον των ναυτικών/ αγγλοσαξονικών δυνάμεων, να τις «εκδιώξουν» από τα δρώμενα της ηπείρου και να ορίσουν μόνες τους (χωρίς εξωτερικούς ρυθμιστές) τις τύχες της τελευταίας (για παράδειγμα, αν θα υπάρξει σύγκρουση μεταξύ τους, αν θα καθοριστούν και πως σφαίρες επιρροής, γενικότερα πώς θα καθοριστεί η αρχιτεκτονική της ισοροπίας δυνάμεων στο σύνολο της ηπείρου).

Το παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσει να εξετάσει τον βαθμό που οι συγκεκριμένες σχολές γεωπολιτικής σκέψης εξηγούν τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική αλλά και αυτήν των αντιπάλων της (αυτονόητα η εξωτερική πολιτική ενός κράτους δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από τις πολιτικές των άλλων παικτών του διεθνούς συστήματος), από τη στιγμή που η Ρωσία απέκτησε φιλοδοξίες να καταστεί δυναμικός ηγεμόνας της ευρασιατικής ηπείρου (αρχές 19^{ου} αιώνα) ως και σήμερα.

1.2 Η αγγλοσαξονική γεωπολιτική σχολή

Άλφρεντ Μάχαν

Βασικό στοιχείο της σκέψης του Άλφρεντ Μάχαν (1840-1914), ναυάρχου του Αμερικανικού Ναυτικού, αποτέλεσε η διάκριση ανάμεσα στη χερσαία και τη ναυτική ισχύ. Ο Μάχαν θεωρείται ως ο πρώτος σύγχρονος γεωπολιτικός θεωρητικός που προέβη σε αυτού του είδους τη διάκριση. Θεωρούσε τη ναυτική ισχύ πιο σημαντική από τη χερσαία καθώς έδινε τεράστια πλεονεκτήματα στη διεξαγωγή του εμπορίου, ενώ πίστευε πως μέσω της θάλασσας ένα ναυτικό έθνος μπορούσε να προβάλλει ισχύ κατά μήκος του ευρασιατικού κρηπιδώματος-Rimland¹⁹ (βλ. χάρτη 4) και να επηρεάσει τα πολιτικά δρώμενα στην ασιατική ενδοχώρα. Γενικότερα, θεωρούσε τη θάλασσα ως τη «μεγάλη οδό» προς τον πολιτισμό. Ως εκ τούτου, η ναυτική ισχύς- δηλαδή η ισχύς για την προστασία του εμπορικού στόλου- αποτελούσε πάντα τον καθοριστικό παράγοντα στις παγκόσμιες πολιτικές διαμάχες (Karlan, 2012: 106).

Αναφορικά με τη Ρωσία, ο Μάχαν έλεγε πως, «βρισκόμενη μακριά από τις ανοιχτές θάλασσες, βρισκόταν σε μειονεκτική θέση για την απόκτηση πλούτου. Με αυτό το δεδομένο, είναι φυσικό να είναι δυσαρεστημένη και η δυσαρέσκεια αυτή να παίρνει τη μορφή επιθετικότητας» (Karlan, 2012: 104). Με βάση αυτή τη λογική, αποκαλούσε την περιοχή ανάμεσα στη Ρωσία και τις Ινδίες «διαφιλονικούμενο έδαφος» το οποίο χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό μιας χερσαίας δύναμης (Ρωσίας) και μιας ναυτικής (Μ. Βρετανίας). Στο ίδιο πλαίσιο τόνιζε τη μεγάλη σημασία χωρών όπως το

¹⁸ Σχετικά με το ρόλο τους βλ. Mearsheimer, 2009: 473-535).

¹⁹ Ο όρος κρηπίδωμα- Rimland πρωτοεισήχθηκε στη διεθνή βιβλιογραφία από το Ν. Σπάικμαν (βλ. παρακάτω στο παρόν κεφάλαιο).

Αφγανιστάν, η Τουρκία (Οθωμανική Αυτοκρατορία), το Ιράν και η Κίνα. Επίσης θεωρούσε ότι η Ινδία, ευρισκόμενη στο κέντρο του Ινδικού Ωκεανού και με την πίσω πλευρά της προστατευμένη από τα Ιμαλάια, είναι κρίσιμης σημασίας για την από θαλάσσης διείσδυση στη Μέση Ανατολή (όρο που εισήγαγε για πρώτη φορά ο ίδιος) και την Κίνα.

Ο Μάχαν θεωρούσε τη θέση των ΗΠΑ (κατά πρώτον) και της Μ. Βρετανίας (κατά δεύτερον) ως ιδιαίτερα πλεονεκτικές καθώς βρίσκονταν σε απόσταση από την Ευρασία και ως εκ τούτου δεν επηρεάζονταν από τις συνεχείς διαμάχες για απόκτηση ισχύος εντός αυτής. Ωστόσο, αντιμετώπιζαν το μειονέκτημα της μεγάλης απόστασης από τα ευρασιατικά λιμάνια, ιδιαίτερα στον Ειρηνικό, κάτι που εμπόδιζε τις δυνατότητες να ασκήσουν επιρροή εκεί. Στο πλαίσιο αυτό, ο ναύαρχος προέβλεψε την κατασκευή της Διώρυγας του Παναμά, η οποία θα συντελούσε καθοριστικά στην αντιμετώπιση του προαναφερθέντος μειονεκτήματος για τις ΗΠΑ. Έκρινε δε απαραίτητη την απόκτηση στενών δεσμών μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και των κρατών της Καραϊβικής και της Κεντρικής Αμερικής για την προστασία της διώρυγας και τον έλεγχο των παρακείμενων θαλασσών (Karlan, 2012: 108)

Ο Μάχαν θεωρούσε τέλος ότι οι ΗΠΑ δεν έχουν άλλη επιλογή από το εμπλακούν στην παγκόσμια πάλη για απόκτηση ισχύος, λόγω της πλεονεκτικής τους θέσης στο Δυτικό Ημισφαίριο που τους έδινε τη δυνατότητα να αποκτήσουν επιρροή και στο Ανατολικό. Πίστευε περισσότερο στην επέκταση της ναυτικής ισχύος των ΗΠΑ στον κόσμο παρά στην προσπάθεια διατήρησης της ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη (όπως οι Βρετανοί). Θεωρούσε επίσης ότι οι ΗΠΑ έπρεπε να αποκτήσουν μια πολιτική συμμαχιών με τις ναυτικές δυνάμεις (ιδιαίτερα τη Μ. Βρετανία), καθώς θεωρούσε τη ναυτική υπεροχή εφικτή μόνο μέσα από συμμαχίες.

Χάλφορντ Μάκιντερ

Ο Χάλφορντ Μάκιντερ (1861-1947), Βρετανός γεωγράφος και ακαδημαϊκός (υπήρξε και Διευθυντής του London School of Economics), θεωρείται πατέρας της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής καθώς η μετέπειτα εξέλιξή της στηρίχθηκε πάνω στις δικές του αναφορές.

Η ουσία των απόψεων του Μάκιντερ έγκειται στη θέση ότι μετά την ανακάλυψη του «Νέου Κόσμου» από τον Κολόμβο και τους υπόλοιπους εξερευνητές, ο κόσμος έφτασε πλέον σε ένα σημείο όπου δεν μπορεί να γίνει μια νέα μείζονος σημασίας γεωγραφική ανακάλυψη η οποία θα άλλαζε εκ νέου τα δεδομένα. Ως εκ τούτου, είχε πλέον δημιουργηθεί ένα παγκόσμιο «κλειστό» σύστημα όπου οι εξελίξεις στη μία γωνιά του πλανήτη μπορούσαν να έχουν άμεσες επιπτώσεις στην άλλη. Βασικό στοιχείο του παγκόσμιου αυτού «συστήματος» είναι ο διχοτόμησή του ανάμεσα σε ναυτικές και χερσαίες δυνάμεις (όπως είχε πρώτος αναφέρει ο Μάχαν), η οποία χαρακτήριζε τον κόσμο από τα αρχαία χρόνια (Ελληνες- Πέρσες, Αθήνα- Σπάρτη, Ρώμη- Καρχηδόνα).

Ο σύγχρονος κόσμος δεν ήταν τίποτε άλλο από τη μεταφορά αυτή της Ευρω-Μεσογειακής οικουμένης σε παγκόσμιο επίπεδο (Parker, 2002: 236). Οι δύο τύποι δυνάμεων βρίσκονται σε μια διαρκή διαδικασία σύγκρουσης μεταξύ τους. Η δε επιβολή της βρετανικής κυριαρχίας στις ανοιχτές θάλασσες, την είχε καταστήσει αναμφίβολα παγκόσμια κυρίαρχο. Η ναυτική ισχύς της δεν αμφισβητούνταν από κανέναν, δεδομένης και της απουσίας ισχυρής χερσαίας δύναμης που θα μπορούσε να κάνει κάτι τέτοιο.

Σύμφωνα με τον Μάκιντερ, γεωγραφικός «άξονας» της ιστορίας της ευρασιατικής ηπείρου υπήρξε διαχρονικά η περιοχή που ξεκινά από τα όρια έναρξης της ευρωπαϊκής Ρωσίας και καταλαμβάνει τις περιοχές μέχρι τα ανατολικά όρια της ρωσικής Σιβηρίας, ενώ στο νότο συμπεριλαμβάνει την Κεντρική Ασία εκτεινόμενη ως τα όρια του Αφγανιστάν και του Ιράν (τα δύο αυτά κράτη δεν συμπεριλαμβάνονται στον «άξονα», (βλ. χάρτη 3). Βασικό χαρακτηριστικό του γεωγραφικού αυτού χώρου είναι το ότι δεν είναι προσβάσιμος από τη θάλασσα και ως εκ τούτου δεν κινδυνεύει από την προβολή ισχύος των ναυτικών δυνάμεων. Από τη θέση-άξονα ξεκινούσαν διαχρονικά επιθέσεις προς τον ευρωπαϊκό και μεσανατολικό νότο και γενικότερα προς τα ναυτικά έθνη, τα οποία καλούνταν συνεχώς να βρίσκονται σε επαγρύπνηση και να συνασπίζονται πολλές φορές τις δυνάμεις τους ώστε να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο που προερχόταν από την ασιατική ενδοχώρα και ιδιαίτερα τη στέπα. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, οι εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο ήταν αποτέλεσμα της διαρκούς πίεσης που αισθάνονταν και δέχονταν οι ευρωπαϊκοί λαοί από την εν λόγω περιοχή. Ο Μάκιντερ αναφέρει μεταξύ άλλων ότι, «οι τεύτονες Άγγλοι και Σάξονες είναι αρκετά πιθανό πως αναγκάστηκαν να περάσουν τη θάλασσα και να ιδρύσουν την Αγγλία στη Βρετανία. Οι Φράγκοι, οι Γότθοι και οι κάτοικοι των ρωμαϊκών επαρχιών αναγκάστηκαν, για πρώτη φορά, να ενώσουν τις δυνάμεις τους στο πεδίο μάχης του Σαλόν, με κοινό μέτωπο ενάντια στους Ασιάτες, που ασυνείδητα έδωσαν μορφή στη σύγχρονη Γαλλία» (Μάκιντερ, 2006: 459).

Αναφέρεται, επίσης, στο παράδειγμα των Σελτζούκων Τούρκων, λέγοντας ότι, «αναδυόμενοι από την Κεντρική Ασία, κάλυψαν από το μονοπάτι αυτό μια τεράστια περιοχή την οποία μπορούμε να περιγράψουμε ως την περιοχή των πέντε θαλασσών-Κασπία, Μαύρη, Μεσόγειος, Ερυθρά και Περσικός Κόλπος. Εγκαταστάθηκαν στο Κέρμαν, Χαμαντάν (Ιράν) και στη Μικρά Ασία και ανέτρεψαν την κυριαρχία των Σαρακηνών στη Βαγδάτη και τη Δαμασκό. Φαινομενικά, για να τους τιμωρήσει για τη μεταχείριση που επεφύλασσαν στους χριστιανικούς προσκυνητές της Ιερουσαλήμ, ο χριστιανικός κόσμος ξεκίνησε τη μεγάλη σειρά εκστρατειών που ονομάστηκαν Σταυροφορίες. Μολονότι οι εκστρατείες αυτές απέτυχαν στους άμεσους σκοπούς τους, ανατάρραξαν και ένωσαν την Ευρώπη με τέτοιο τρόπο ώστε μπορούμε να τις θεωρήσουμε αφετηρία της σύγχρονης ιστορίας- άλλο ένα εντυπωσιακό παράδειγμα της ευρωπαϊκής προόδου που προέκυψε από την ανάγκη αντίδρασης ενάντια σε πίεση προερχόμενη από την καρδιά της Ασίας» (Μάκιντερ, 2006: 468). Από τις επιθέσεις των νομάδων δεν μπόρεσαν να γλιτώσουν ούτε η Κίνα ούτε η Ινδία, οι οποίες τελικά κατακτήθηκαν.

Οι λόγοι που οδηγούσαν στην κίνηση αυτή των νομάδων και στις επιτυχίες τους αφορούσαν:

- α. Την κεντρική θέση που είχε η περιοχή της ευρασιατικής ενδοχώρας- Heartland σύμφωνα με τον ορισμό του Μάκιντερ - στο σύνολο της ευρασιατικής ηπείρου. Η θέση αυτή διευκολύνει, σύμφωνα με τον Μάκιντερ, τη διεξαγωγή επιθέσεων προς τα υπόλοιπα σημεία της ηπείρου, αν και ο κυρίαρχος της Heartland είναι επίσης ιδιαίτερα επιρρεπής σε επιθέσεις.
- β. Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Heartland, που στο μεγαλύτερο μέρος της καλυπτόταν από την αχανή στέπα, η οποία διευκόλυνε την κίνηση και τη διεξαγωγή επιθέσεων.
- γ. Την αντίδραση των τεράστιων κρατών της στέπας στις γεωγραφικές και κοινωνικο-οικονομικές δυσκολίες που περιοδικά αντιμετώπιζαν μέσω του μιλιταρισμού, ο οποίος τις οδηγούσε σε επιθέσεις εναντίον των πλούσιων ναυτικών κοινωνιών που βρίσκονταν γύρω από τα όρια της Ασίας.

Βάσει των παραπάνω, ο Μάκιντερ χώριζε τον κόσμο σε τρεις γεωγραφικές ζώνες: την κεντρική γη- Heartland (η οποία περισσότερο την περίοδο που έγραφε και λιγότερο σήμερα καταλαμβάνεται από τη Ρωσία), τον εσωτερικό ή οριακό δακτύλιο²⁰ που αποτελούνταν από τις περιοχές της ευρασιατικής ηπείρου οι οποίες έχουν πρόσβαση στις ανοιχτές θάλασσες (δυτική, βόρεια και μέρος της ανατολικής Ευρώπης, Εγγύς Ανατολή, Αραβική Χερσόνησος, Περσικός Κόλπος, Ινδίες, Κίνα, Ιαπωνία), και τον εξωτερικό δακτύλιο που ήταν απολύτως θαλάσσιος και περιελάμβανε την αμερικανική ήπειρο και την Ωκεανία (βλ. χάρτη 3).

Με βάση αυτό το σχήμα, ο Μάκιντερ θεωρούσε ότι ο κόσμος χαρακτηρίζεται από μια συνεχή αντιπαλότητα μεταξύ της Heartland (η οποία πάντα- ανεξάρτητα από το ποιος είναι κυρίαρχος σε αυτή- επεδίωκε και θα συνεχίσει να επιδιώκει την κίνηση «προς τα κάτω» και «προς τα έξω») και των ναυτικών δυνάμεων που κυριαρχούν στον εξωτερικό δακτύλιο. Αντικείμενο της διαμάχης αυτής είναι ο έλεγχος της ενδιάμεσης περιοχής, δηλαδή του εσωτερικού δακτυλίου. Αν η κεντρική γη μπορέσει και ελέγξει την περιοχή αυτή, τότε θα αποκτήσει πρόσβαση στις ανοιχτές θάλασσες και θα μπορέσει να αποκτήσει την απαραίτητη ναυτική ισχύ ώστε να αμφισβητήσει την πρωτοκαθεδρία των ναυτικών δυνάμεων. Προφανές ζητούμενο για τις τελευταίες είναι η αποτροπή ενός τέτοιου ενδεχομένου.

Κατά συνέπεια, η ανάλυση του Βρετανού γεωγράφου βασίζεται στον δυϊσμό που χαρακτηρίζει τον κόσμο (ναυτικές-χερσαίες δυνάμεις). Σύμφωνα, μάλιστα, με την άποψη του Σαούλ Κοέν (Saul Cohen), η ισχύς των πρώτων βασίζεται στον πλούτο που αποκομίζουν από το εμπόριο το οποίο διεξάγουν σε παγκόσμιο επίπεδο, με την κατοχή μεγάλων εδαφικών επικρατειών να μην παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Αντιθέτως, η

---

²⁰ Ο οποίος μαζί με την Heartland και την αφρικανική ήπειρο αποτελούσαν το Παγκόσμιο Νησί, σύμφωνα με την ορολογία του Μάκιντερ.

χερσαία ισχύς στηρίζεται στην εδαφική επέκταση και είναι επακόλουθο της εδαφικής επικράτειας μιας και μόνης ισχυρής περιοχής-πυρήνα (Parker, 2002: 234).

Ο Μάκιντερ θεωρούσε ότι η ανακάλυψη του σιδηρόδρομου θα έδινε ένα τεράστιο στρατηγικό πλεονέκτημα στη χερσαία ισχύ, καθώς η κίνηση στις αχανείς εκτάσεις της Heartland γινόταν πια με μεγάλη ταχύτητα με ό,τι αυτό σήμαινε σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο (Μάκιντερ, 2006: 480). Ιδιαίτερο φόβο του αποτελούσε το ενδεχόμενο ρωσο-γερμανικής συμμαχίας, «η οποία θα επέτρεπε τη χρήση των τεράστιων ηπειρωτικών πόρων για την κατασκευή στόλου. Η προοπτική ανάδυσης μια παγκόσμιας αυτοκρατορίας θα αναδυόταν τότε στον ορίζοντα» (Μάκιντερ, 2006: 479). Σε αυτό το πλαίσιο, πρότεινε τη δημιουργία μιας υγειονομικής ζώνης (*cordon sanitaire*) ανάμεσα στις δύο δυνάμεις (Μάκιντερ, 2006: 330), η οποία θα αποτελούνταν από έναν αριθμό ανεξάρτητων κρατών που θα διαχώριζε τα δύο κράτη και θα τα έβαζε σε μια διαδικασία ανταγωνισμού για επιρροή ως προς αυτά.

Νίκολας Σπάικμαν

Ο Νίκολας Σπάικμαν (1893-1943), Αμερικανός γεωγράφος και θεωρητικός της στρατηγικής, ακολούθησε το μοντέλο του Μάκιντερ αναφορικά με τον διαχωρισμό του κόσμου σε τρεις γεωγραφικές ζώνες. Υιοθετώντας τις βασικές αρχές της ρεαλιστικής σχολής, θεωρούσε ότι ο κόσμος χαρακτηρίζεται από αναρχία (υπό την έννοια της έλλειψης ενός παγκόσμιου διακυβερνητικού σχήματος το οποίο θα μπορούσε να ρυθμίζει την ισορροπία ισχύος και να επιβάλει την τάξη). Αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης είναι τα κράτη να επιδίδονται σε μια συνεχή μάχη για την απόκτηση ισχύος που θα τα επιτρέπει να επιβιώνουν και να προστατεύονται από πιθανές εξωτερικές απειλές. Κεντρική θέση στη σκέψη του Σπάικμαν κατέχει η έννοια της ισορροπίας ισχύος (και όχι η κυριαρχία) μέσω της οποίας θα επιτευχθεί η ειρήνη σε παγκόσμιο επίπεδο (Karlan, 2012: 90).

Η γεωγραφική θέση των ΗΠΑ τις προσέφερε, σύμφωνα με τον Σπάικμαν, ένα τεράστιο στρατηγικό πλεονέκτημα λόγω της απόστασης που είχαν από την ευρασιατική ήπειρο, η οποία ιστορικά χαρακτηριζόταν από συγκρούσεις. Η κυρίαρχη θέση των ΗΠΑ οφειλόταν ακόμη στο γεγονός ότι αποτελούσε τον αδιαμφισβήτητο ηγεμόνα του Δυτικού Ημισφαιρίου, γεγονός που σε σημαντικό βαθμό σχετιζόταν, κατά τον ίδιο, με τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής ηπείρου.

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση αυτού του πλεονεκτήματος αποτελούσε η αποτροπή του ενδεχομένου συμμαχίας μιας εχθρικής προς τις ΗΠΑ ευρασιατικής δύναμης με τις χώρες της νοτίου Αμερικής (την περίοδο που ο Σπάικμαν έγραφε ένας τέτοιος κίνδυνος προερχόταν από τη ναζιστική Γερμανία). Για τον λόγο αυτόν, θεωρούσε πως οι ΗΠΑ είναι αδύνατο να μένουν αμέτοχες στα τεκταινόμενα της ευρασιατικής ηπείρου. Έπρεπε, αντιθέτως, να έχουν ενεργό παρουσία και να εξασφαλίζουν (μέσω συμμαχιών) την ισορροπία ισχύος σε αυτήν. Ιδιαίτερα έπρεπε να

αποτραπεί το ενδεχόμενο το ευρασιατικό κρηπίδωμα (rimland) να τεθεί υπό τον έλεγχο ενός μόνο ηγεμόνα (βλ. χάρτη 4). Ο Σπάικμαν αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε αυτήν την περιοχή, καθώς αν κάποια δύναμη ελέγξει το Rimland θα μπορέσει στη συνέχεια να αμφισβητήσει την κυριαρχία των αγγλοσαξονικών δυνάμεων στις ανοιχτές θάλασσες (ακολουθώντας τη σκέψη του Μάχαν, ο Αμερικανός γεωγράφος θεωρούσε ότι η ναυτική ισχύς αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα που καθιστούσε ιστορικά τις αγγλοσαξονικές χώρες- αρχικά τη Μ. Βρετανία και τώρα και τις ΗΠΑ- κυρίαρχες σε παγκόσμιο επίπεδο). Το Rimland αποτελεί την περιοχή της ευρασιατικής ηπείρου που έρχεται σε επαφή με τον έξω κόσμο και κατ' επέκταση εκείνη (και όχι η κεντρική γη, όπως θεωρούσε ο Μάκιντερ) είναι το κλειδί για την απόκτηση της παγκόσμιας κυριαρχίας (Spykman, 2004: 107). Παρά τη φαινομενική διαφωνία του με τον Μάκιντερ, η θέση του Σπάικμαν για το ρόλο του Rimland αποτελεί επί της ουσίας συνέχεια του σκεπτικού του πρώτου, καθώς ο Μάκιντερ θεωρούσε ότι όποιος κυριαρχεί στη Heartland (κεντρική γη) βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση ώστε να κυριαρχήσει και στο κρηπίδωμα. Ζητούμενο με λίγα λόγια και για τους δύο ήταν η αποτροπή εμφάνισης ενός αποκλειστικού κυρίαρχου- ηγεμόνα σε αυτήν την τελευταία περιοχή.

Αναφέροντας ότι το Δυτικό Ημισφαίριο είναι γεωγραφικά περικυκλωμένο από την ευρασιατική ήπειρο, ο Σπάικμαν επέμενε στην αναγκαιότητα ενεργούς παρέμβασης σε αυτήν με στόχο τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων. Ο έλεγχος του Rimland από μια εχθρική προς τις ΗΠΑ δύναμη θα της έδινε τη δυνατότητα να αποκτήσει ελεύθερη πρόσβαση προς το Δυτικό Ημισφαίριο και να απειλήσει την ασφάλεια των ΗΠΑ. Οι τελευταίες είχαν με λίγα λόγια δύο επιλογές: να ακολουθήσουν μια πολιτική απομόνωσης (όπως έκαναν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο) με ό,τι συνέπειες αυτό θα είχε για την ασφάλειά τους, ή να ακολουθήσουν μια παρεμβατική πολιτική ρύθμισης (μέσω συμμαχιών) της ισορροπίας δυνάμεων στην Ευρασία ώστε το Rimland να μην τεθεί υπό τον έλεγχο κάποιας ευρασιατικής ηγεμονικής δύναμης (Spykman, 2004: 109).

Η διαφορά του Σπάικμαν με τον Μάκιντερ έγκειται στο ότι ο δεύτερος θεωρούσε πως ο κίνδυνος για το κρηπίδωμα- Rimland προερχόταν αποκλειστικά από την κεντρική γη- Heartland. Αντιθέτως, ο Σπάικμαν ισχυριζόταν ότι η ηγεμονία στη συγκεκριμένη περιοχή μπορούσε να προέλθει και από δυνάμεις του ίδιου του Rimland. Ο κίνδυνος για τις ΗΠΑ θα παρέμενε ο ίδιος και ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα έπρεπε να αποτραπεί. Εδώ καθίσταται προφανής η σημασία της πολιτικής συγκυρίας κατά την οποία έγραφε ο Σπάικμαν (τέλος Β' Παγκοσμίου Πολέμου), καθώς κατά την περίοδο εκείνη ο κίνδυνος για το Rimland δεν προερχόταν τόσο από τη Heartland (ΕΣΣΔ) όσο από το ίδιο το Rimland (Γερμανία, Ιαπωνία). Αυτό ασφαλώς δεν σήμαινε ότι ο κίνδυνος δεν μπορούσε μελλοντικά να προέλθει από τη Heartland. Ως εκ τούτου, ζητούμενο αποτελούσε εν τέλει η αποτροπή εμφάνισης περιφερειακών ηγεμόνων τόσο στην Ευρώπη όσο και στην ανατολική Ασία οι οποίοι θα μπορούσαν εκ των υστέρων να συνασπιστούν εναντίον των ΗΠΑ (όπως επιχειρήθηκε να γίνει κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο). Ο Αμερικανός γεωγράφος δεν αναφέρεται στη σημασία της αποτροπής εμφάνισης περιφερειακού ηγεμόνα στη Heartland, καθώς την περίοδο που γράφει η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε

χώρα- σύμμαχο των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας. Μάλιστα, αναφέρει ότι μεταπολεμικά οι ναυτικές δυνάμεις θα πρέπει να συμμαχήσουν μαζί της, ώστε να διατηρηθεί η ισορροπία δυνάμεων στην ευρασιατική ήπειρο. Ωστόσο, προβλέπει ότι η ύπαρξη μιας ισχυρής μεταπολεμικής Σοβ. Ένωσης μπορούσε να προκαλέσει εκ νέου πίεση στο Rimland. Για το λόγο αυτό θεωρούσε μια ισχυρή μεταπολεμικά Γερμανία απαραίτητη για την εξισορρόπηση της σοβιετικής ισχύος (Karlan, 2012: 98). Είναι προφανές ότι με βάση το σκεπτικό του Σπάικμαν, η ηγεμονία θα έπρεπε να αποτραπεί σε κάθε μια από τις γεωγραφικές περιφέρειες που θα μπορούσαν να διαταράζουν την ισορροπία ισχύος στο Rimland.²¹ Το σκεπτικό αυτό θα αποτελούσε στη συνέχεια τη βάση ανάλυσης μεταψυχροπολεμικών Αμερικανών στρατηγικών αναλυτών, οι οποίοι θα το προσαρμόσουν στα νέα δεδομένα (περίπτωση Μπρεζίνσκι).

Σε αντίθεση με τον Μάκιντερ, ο Σπάικμαν θεωρούσε ότι η σύγκρουση για τον έλεγχο της Ευρασίας δεν ήταν αναπόφευκτη και ότι θα μπορούσε να βρεθεί ένα σημείο ισορροπίας μεταξύ των ανταγωνιστικών δυνάμεων. Ο πλανήτης ήταν πολύ μεγάλος για να κυριαρχήσει σε αυτόν ένας μόνο ηγεμόνας. Κατ' επέκταση, θεωρούσε την επίτευξη ισορροπίας εφικτή μέσω της «περιφερειακής αποκέντρωσης της ισχύος», με την κάθε περιφέρεια να επηρεάζει την άλλη (Karlan, 2012: 100). Πρότεινε, κατά μία έννοια, ένα μοντέλο πολυπολικού κόσμου, το οποίο σήμερα αποτελεί ένα από τα κεντρικά ζητήματα συζήτησης γύρω από τις διεθνείς σχέσεις.

Από όλα τα παραπάνω είναι προφανές ότι η κεντρική πολιτική των ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, αυτή της «ανάσχεσης» (εισηγητής της υπήρξε ο Τζορτζ Κέναν), βασίστηκε εν πολλοίς στο σκεπτικό του Σπάικμαν (αλλά και του Μάκιντερ), αν και με ορισμένες διαφορές. Για παράδειγμα, ο Κέναν τάχθηκε υπέρ της δημιουργίας μιας ισχυρής ενωμένης Ευρώπης ως αντίβαρου στη Σοβιετική Ένωση, άποψη με την οποία δε συμφωνούσε ο Σπάικμαν, θεωρώντας ότι η ενωμένη Ευρώπη θα ακολουθούσε μια ανεξάρτητη και ενδεχομένως ανταγωνιστική προς τις ΗΠΑ πολιτική.

Ζμπίγκνιου Μπρεζίνσκι

Ο Ζμπίγκνιου Μπρεζίνσκι (γεννήθηκε στη Βαρσοβία το 1928), Πολωνο-αμερικανός γεωστρατηγικός αναλυτής και πρώην αξιωματούχος (διετέλεσε Σύμβουλος Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ την περίοδο 1977-1981), θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους αναλυτές της αμερικανικής στρατηγικής, τόσο κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του Ψυχρού Πολέμου όσο και στη μετασοβιετική περίοδο.

---

²¹ Αναφορικά με την ανατολική Ασία, ο Σπάικμαν αναφέρεται στο ενδεχόμενο μετά την κατάρρευση της Ιαπωνίας στον πόλεμο, η Κίνα να αποτελέσει εκείνη τη δύναμη που θα ισχυροποιηθεί και θα επιδιώξει την απόκτηση περιφερειακής ηγεμονίας, απειλώντας την ισορροπία δυνάμεων στο Rimland.

Σημείο αναφοράς στο έργο του αποτέλεσε το βιβλίο του «Η Μεγάλη Σκακιέρα» (1998)²² στο οποίο αναλύει το ποια κατά τη γνώμη του θα πρέπει να είναι η αμερικανική στρατηγική για τον κόσμο τις επόμενες δεκαετίες.

Συνεχίζοντας το σκεπτικό των κύριων εκπροσώπων της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σκέψης, ο Μπρεζίνσκι θεωρεί ότι οι ΗΠΑ διαθέτουν ένα μεγάλο στρατηγικό πλεονέκτημα που αφορά τη γεωγραφική τους θέση (απομόνωση από την Ευρασία και τα θερμά της μέτωπα). Το πλεονέκτημα αυτό, ωστόσο, μετατρέπεται κατά καιρούς σε μειονέκτημα, καθώς οι ΗΠΑ επαναπαύονται σε αυτό και αποφασίζουν να απέχουν από τα παγκόσμια πράγματα (όπως συνέβη μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο). Ακολουθώντας τη λογική του Σπάικμαν, ο Μπρεζίνσκι κρίνει ότι αυτή η πολιτική είναι λανθασμένη και ότι οι ΗΠΑ πρέπει να εμπλέκονται ενεργά στις υποθέσεις της Ευρασίας ώστε να ρυθμίζουν την ισορροπία δυνάμεων σε αυτή. Θεωρεί ότι όποιος ελέγξει την Ευρασία θα γίνει αυτόματα κυρίαρχος του κόσμου, καθώς στην ήπειρο αυτή κατοικεί το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού, σε αυτήν παράγεται το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ (με τάσεις συνεχούς αύξησης), ενώ εκεί εντοπίζεται και το μεγαλύτερο μέρος του φυσικού πλούτου. Κατ' επέκταση, αυτός που θα ελέγξει την Ευρασία θα μπορέσει στη συνέχεια να απειλήσει την ασφάλεια των ΗΠΑ.

Κεντρικό ζητούμενο για τις Ηνωμένες Πολιτείες πρέπει να είναι η αποτροπή του ενδεχομένου εμφάνισης ενός ηγεμόνα ή ενός συνασπισμού περιφερειακών ηγεμόνων στην ευρασιατική ήπειρο, οι οποίοι στη συνέχεια θα μπορούσαν να επιδιώξουν τη δημιουργία ενός «αντιηγεμονικού συνασπισμού» εκτοπίζοντας τις ΗΠΑ από το σύνολο της ηπείρου (όπως επεχείρησαν να κάνουν οι Χίτλερ- Στάλιν στις διαπραγματεύσεις του Νοεμβρίου 1940). Οι ΗΠΑ (τις οποίες ο Μπρεζίνσκι θεωρεί ως τη μοναδική παγκόσμια υπερδύναμη που εμφανίστηκε ποτέ στην ιστορία), πρέπει κατά συνέπεια να συνεχίσουν να παίζουν τον ρόλο του επιδιαιτητή (υπερπόντιου εξισοροποιητή, κατά την έκφραση του Μιρσχάμερ).

Κατά τον Μπρεζίνσκι, η Ευρασία χωρίζεται σε τέσσερις κύριες γεωπολιτικές ζώνες (Δύση, Νότο, Ενδιάμεση Περιοχή, Ανατολή), σε καθεμιά από τις οποίες δεν πρέπει να κυριαρχήσει μία μόνο δύναμη. Ειδικότερα, θεωρεί ότι είναι απαραίτητη η συνέχιση της αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας κατά μήκος του γεωγραφικού συνόλου Δύσης-Νότου-Ανατολής (περιοχή που ταυτίζεται εν πολλοίς με το rimland). Οι αμερικανικές βάσεις σε Ευρώπη, Περσικό Κόλπο, ανατολική Ασία και Ινδικό Ωκεανό, αυτόν τον σκοπό εξυπηρετούσαν κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και αυτόν τον σκοπό πρέπει να συνεχίσουν να εξυπηρετούν.

Τάσσεται υπέρ της δημιουργίας μια ενωμένης Ευρώπης, στην οποία δε θα τίθεται ζήτημα για το ποια εκ των Γαλλίας και Γερμανίας θα επικρατήσει καθώς το ενδεχόμενο μία από τις δύο χώρες να επιδιώξει ηγεμονία θα αντιμετωπιζόταν εχθρικά από τους

---

²² Brzezinski, Zbigniew (1998), Η Μεγάλη Σκακιέρα- Η Αμερικανική Υπεροχή και οι Γεωστρατηγικές της Επιταγές, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

υπόλοιπους λαούς και τελικά θα έπληττε τα αμερικανικά συμφέροντα (κίνδυνος εκδίωξης Αμερικής από το ευρωπαϊκό έδαφος). Θεωρεί έτσι ότι πρέπει να υπάρξει πραγματική ευρωπαϊκή ενοποίηση με ταυτόχρονη διεύρυνση προς ανατολάς, ώστε οι χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης καθώς και του νοτίου Καυκάσου να γίνουν μέλη της ευρωπαϊκής οικογένειας. Δεδομένου ότι η ΕΕ θα χαρακτηρίζεται από απόλυτη συμπληρωματικότητα προς το ΝΑΤΟ, το οποίο θα αναλάβει πλήρως την ασφάλεια της ηπείρου, η ένταξη των κρατών αυτών στην πρώτη θα πρέπει να συνοδεύεται από ταυτόχρονη διεύρυνση και του δεύτερου. Η Ευρώπη, συνολικά, θα πρέπει να παίξει τον ρόλο του δημοκρατικού προγεφυρώματος ιδιαίτερα προς τις προαναφερθείσες αυτές περιοχές.

Οι αναφορές αυτές καταδεικνύουν το πώς αντιλαμβάνεται ο Μπρεζίνσκι τη μελλοντική θέση της Ρωσίας. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι δεν πρέπει επ' ουδενί να επιτραπεί σε αυτήν να δημιουργήσει εκ νέου την αυτοκρατορία που κατέρρευσε με την πτώση της ΕΣΣΔ. Επίσης, ότι ο ρόλος των ΗΠΑ έγκειται στην υποστήριξη της ανεξαρτησίας των κρατών του πρώην σοβιετικού χώρου και στην προώθηση της ένταξής τους στη Δύση (ΕΕ, ΝΑΤΟ), ανεξάρτητα από το αν συναινεί η Μόσχα σε αυτό ή όχι (δημιουργία γεωπολιτικού πλουραλισμού στον πρώην σοβιετικό χώρο και στην πρώην σοβιετική σφαίρα επιρροής)²³. Η ένταξη των χωρών αυτών στη Δύση στοχεύει στο να αντιληφθεί η Ρωσία ότι η προοπτική επανασύστασης της παλαιάς αυτοκρατορίας έχει εκλείψει και ως εκ τούτου δεν έχει άλλη επιλογή από τον εκδημοκρατισμό (τον οποίο ευθέως συνδέει με την αποκήρυξη του αυτοκρατορικού της παρελθόντος) και την ένταξη στη μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια. Συνολικά, ο Μπρεζίνσκι αναφέρεται στον κίνδυνο ο ενδιάμεσος χώρος (τον οποίο ταυτίζει εν πολλοίς με τη μετασοβιετική Ρωσία και όχι με το σύνολο των περιοχών που αποτελούσαν τη Heartland του Mackinder) να αποκρούσει την επιρροή της Δύσης και να αποκτήσει τον έλεγχο του νότου (στον οποίο εντάσσεται η Κεντρική Ασία, ο Καύκασος και η Μέση Ανατολή), ή να συνάψει συμμαχία με τον κύριο ανατολικό παίκτη. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, «αν συνέβαινε αυτό, η πρωτοκαθεδρία της Αμερικής στην Ευρασία θα υποχωρούσε δραματικά» (Brzezinski, 1998: 69). Αναφέρεται επίσης στο ενδεχόμενο υποταγής του δυτικού άκρου στην ενδιάμεση περιοχή αν οι Ευρωπαίοι εταίροι εκδιώξουν τις ΗΠΑ από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Διακρίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο μια αναλογία με τη σκέψη του Μάκιντερ ο οποίος βάσισε τη θεωρία του στην πίεση που η ευρασιατική ενδοχώρα ιστορικά ασκεί στην ευρασιατική περιφέρεια. Ωστόσο, δε θεωρεί ότι μια τέτοια πίεση μπορεί να οφείλεται μόνο σε καθαρά γεωγραφικούς λόγους, αλλά και σε λόγους που σχετίζονται με τη διατήρηση της αυτοκρατορικής κουλτούρας στη Ρωσία, η οποία (κατά τον ίδιο)

---

²³ Με αφορμή την πρόσφατη ουκρανική κρίση, ο Μπρεζίνσκι, επαναδιατύπωσε επί της ουσίας τη θέση του περί δημιουργίας γεωπολιτικού πλουραλισμού στον πρώην σοβιετικό χώρο. Συγκεκριμένα, σε ομιλία του σε πάνελ του Wilson Center (16/6/2014), τόνισε την ανάγκη μη ένταξης της Ουκρανίας στην Ευρασιατική Ένωση του Πούτιν και προσέγγισής της με την Ευρώπη (η άποψη του Μπρεζίνσκι για τη σημασία της Ουκρανίας στη διαδικασία επανοικοδόμησης μιας εν δυνάμει Ρωσικής Αυτοκρατορίας παρατίθεται παρακάτω). Ωστόσο, αναγνωρίζοντας το βάρος των ρωσικών αντιδράσεων και επιθυμώντας να αποφύγει μια ευθεία σύγκρουση με την ανασυγκροτημένη (σε σχέση με την περίοδο που έγραφε τη «Μεγάλη Σκακιέρα») Ρωσία, προτείνει να εξηγηθεί με σαφήνεια στη Ρωσία ότι η Ουκρανία δε θα ενταχθεί στο ΝΑΤΟ (βλ. American Interest 27/6/2014, διαθέσιμο ως <http://www.the-american-interest.com/articles/2014/06/27/confronting-russian-chauvinism/>).

δεν έχει αποκηρύξει το παρελθόν αλλά αντιθέτως σταδιακά επανέρχεται σε αυτό. Σε γενικές γραμμές, ο Μπρεζίνσκι αναφέρεται εκτενώς στον κίνδυνο που εξακολουθεί να προέρχεται από τη Ρωσία, γεγονός που τον οδηγεί στο να κάνει ευθέως λόγο για τη δημιουργία μιας συνομοσπονδιακής Ρωσίας με «χαλαρή» κεντρική εξουσία, χωρισμένη σε μεγάλες περιφέρειες.

Αναφορικά, με την ανατολή, προτείνει μια συνολική διευθέτηση ανάμεσα σε Ιαπωνία, Κίνα και ΗΠΑ, ώστε καμία από τις δύο πρώτες δυνάμεις να μην αποκτήσει ηγεμονικές βλέψεις για την περιοχή. Τονίζει ιδιαίτερα τον κίνδυνο η Ιαπωνία να αποκτήσει εκ νέου επιθετική πολιτική για την ανατολική Ασία, ενώ αντιθέτως δε θεωρεί ότι η Κίνα μπορεί να γίνει παγκόσμια δύναμη και ως εκ τούτου οι ΗΠΑ δε χρειάζεται να ακολουθούν πολιτική ανάσχεσής της.²⁴ Σε κάθε περίπτωση, ο Μπρεζίνσκι αναγνωρίζει το ενδεχόμενο και η Κίνα κάποια στιγμή να αποκτήσει παρόμοιες φιλοδοξίες. Για τον λόγο αυτόν τονίζει τον εξισορροπητικό ρόλο και των δύο (Κίνας-Ιαπωνίας) απέναντι στον άλλο. Η δε αποτροπή μιας μεταξύ τους συμμαχίας απέναντι στην Αμερική κρίνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την παρουσία της στο ανατολικό άκρο της Ασίας.

Ο Μπρεζίνσκι θεωρεί ότι αφού διασφαλιστεί ο γεωπολιτικός πλουραλισμός στην Ευρασία, οι ΗΠΑ θα πρέπει στη συνέχεια να επιλέξουν στρατηγικά συμβατούς εταίρους οι οποίοι σε συνεργασία με τις ίδιες θα διαμορφώσουν ένα πιο συνεργατικό διευρασιατικό σύστημα ασφαλείας. Μακροπρόθεσμα, στόχο αποτελεί αυτό το σύστημα να εξελιχθεί στον παγκόσμιο πυρήνα του μοιράσματος της πολιτικής υπευθυνότητας, να δημιουργηθεί δηλαδή ένα πολυμερές διεθνές σύστημα, όπου οι ΗΠΑ θα θέτουν το πλαίσιο διακυβέρνησής του αλλά θα μοιράζονται το κόστος με τους συμμάχους τους.

Από τα παραπάνω διακρίνεται σαφώς η συνέχεια της σκέψης των παλαιότερων εκπροσώπων της αγγλοσαξονικής σχολής, προσαρμοσμένη όμως στα σημερινά δεδομένα. Έτσι, είναι εμφανές ότι ενώ ο Μάχαν, ο Μάκιντερ και ο Σπάικμαν θεωρούσαν τον έλεγχο της ενδοχώρας - Heartland από τη Ρωσία ως δεδομένη, ο Μπρεζίνσκι, γράφοντας κατά τη μετασοβιετική περίοδο, διατυπώνει τη θεωρία του λαμβάνοντας υπόψη τις ριζοσπαστικές αλλαγές που σημειώθηκαν στη συγκεκριμένη περιοχή μετά την πτώση της ΕΣΣΔ.

Τζον Μιρσχάιμερ

Ο Τζον Μιρσχάιμερ (γεννήθηκε το 1947), Αμερικανός καθηγητής Πολιτικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο και θεωρητικός των διεθνών σχέσεων, θεωρείται ένας από τους κορυφαίους σύγχρονους μελετητές του διεθνούς συστήματος και της στρατηγικής των κρατών.

---

²⁴ Εδώ είναι προφανής η σημασία του γεγονότος ότι το βιβλίο γράφτηκε το 1998, πριν ακόμη η Κίνα θεωρηθεί από τους Αμερικανούς αναλυτές ως ο υπ' αριθμόν ένα διεκδικητής της περιφερειακής ηγεμονίας στην ανατολική Ασία και εν δυνάμει διεκδικητής της παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας.

Μέσα από το βιβλίο του «Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων» (2001, έκδοση στην ελληνική 2006)²⁵, ο Μιρσχάιμερ παρουσιάζει τη θεωρία του επιθετικού ρεαλισμού. Βάσει αυτής, τα κράτη (τα οποία αποτελούν τον κεντρικό παίκτη στο διεθνές σύστημα) επιδιώκουν την απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερης ισχύος, καθώς σε ένα περιβάλλον διεθνούς αναρχίας (δηλαδή έλλειψης μιας υπέρτατης παγκόσμιας αρχής που θα ρυθμίζει τις μεταξύ τους σχέσεις και θα εξασφαλίζει την τάξη και την ειρήνη) αφενός διατηρούν έναν αριθμό στρατιωτικών δυνάμεων ώστε να προστατεύονται από πιθανές εξωτερικές απειλές και αφετέρου δεν είναι βέβαια για τις προθέσεις (εχθρικές ή φιλικές) των άλλων κρατών απέναντί τους. Επιδιώκουν, έτσι, την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόκτηση ισχύος ώστε να επιβιώσουν εν μέσω αυτών των αρνητικών δεδομένων. Κατά την άποψη αυτή, κανένα κράτος δεν επιθυμεί τη διατήρηση του status quo, καθώς κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι σταματά να διεκδικεί ισχύ που θα μπορούσε να αποκτήσει.²⁶ Τη διατήρηση του status quo επιζητά μόνο ο παγκόσμιος ηγεμόνας, ο οποίος δεν επιθυμεί την ανάδυση ανταγωνιστών.

Ωστόσο, ενώ ο Μιρσχάιμερ αναφέρει ότι ο μόνος πραγματικός ηγεμόνας είναι ο παγκόσμιος, κρίνει ότι στην πραγματικότητα η επίτευξη παγκόσμιας ηγεμονίας είναι αδύνατη²⁷ λόγω της ανασχετικής δύναμης των ωκεανών οι οποίοι δημιουργούν σοβαρά εμπόδια στην κίνηση του στρατού. Για τον λόγο αυτόν ζητούμενο αποτελεί η απόκτηση περιφερειακής ηγεμονίας που θα επιτρέψει σε αυτόν που την απέκτησε να αισθάνεται ασφαλής από εξωτερικές απειλές. Η απόκτηση περιφερειακής ηγεμονίας θα δώσει στη συνέχεια τη δυνατότητα στον ηγεμόνα να συνάψει συμμαχία με ανερχόμενο κράτος στην περιφέρεια ενός άλλου ηγεμόνα (η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ακόμα και τη μεταφορά στρατού δια της θαλάσσης), δημιουργώντας έτσι ζήτημα ασφαλείας στην «πίσω πόρτα» του. Κατ' επέκταση, ο στόχος ενός περιφερειακού ηγεμόνα είναι να αποτρέψει το ενδεχόμενο εμφάνισης ηγεμόνων σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Έτσι, αν σε κάθε άλλη περιφέρεια υπάρχουν δύο ή περισσότεροι διεκδικητές της ηγεμονίας, αυτοί θα είναι απασχολημένοι στο μεταξύ τους ανταγωνισμό και δε θα επιδιώξουν να προβάλουν την ισχύ τους πέραν της περιφέρειάς τους.

Ο Μιρσχάιμερ θεωρεί ότι η στρατηγική της αποτροπής εμφάνισης περιφερειακών ηγεμόνων στην Ευρασία χαρακτήριζε διαχρονικά την πολιτική των αγγλοσαξονικών δυνάμεων (ΗΠΑ, Μ. Βρετανίας). Οι δύο δυνάμεις, προστατευμένες από τη θάλασσα που τις περιβάλλει, παρακολουθούσαν σχετικά αμέτοχες τα τεκταινόμενα στον ευρασιατικό χώρο, μέχρι να εμφανιστεί κάποιος δυνητικός ηγεμόνας οπότε

---

²⁵ Mearsheimer John (2009), Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα.

²⁶ Σε αυτό το σημείο η θεωρία του επιθετικού ρεαλισμού του Mearsheimer διαφέρει από εκείνη του αμυντικού. Σύμφωνα με την τελευταία, τα κράτη επιδιώκουν την απόκτηση ισχύος μέχρι του σημείου που τα άλλα κράτη δε θα θεωρήσουν ότι επιδιώκεται ανατροπή της ισορροπίας ισχύος κάτι που θα οδηγούσε στη δημιουργία εξισορροπητικής συμμαχίας εναντίον εκείνου που επιδιώκει ανατροπή του status quo.

²⁷ Με μοναδική εξαίρεση την πιθανότητα κάποια δύναμη να αποκτήσει πυρηνική ηγεμονία, κάτι που δε θεωρείται πιθανό να συμβεί σύντομα.

παρενέβαιναν ώστε να ρυθμίσουν την ισορροπία ισχύος και να αποτρέψουν το ενδεχόμενο ο δυνητικός ηγεμόνας να καταστεί κυρίαρχος (περιπτώσεις Ναπολεόντειων Πολέμων, Α' και Β' Παγκόσμιων Πολέμων, Ψυχρού Πολέμου). Λειτουργούσαν, δηλαδή, ως υπερπόντιοι εξισορροπητές, επιθυμώντας τη διατήρηση του status quo.

Σε αντίθεση με την πολιτική των υπερπόντιων εξισορροπητών, η πολιτική των ηπειρωτικών κρατών (όπως, για παράδειγμα, της Ρωσίας) έχει εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά λόγω του γεγονότος ότι αυτά δεν προστατεύονται από την ύπαρξη θάλασσας γύρω τους. Όπως εξηγεί ο Μιρσχάιμερ, η Ρωσία δέχθηκε πέντε εισβολές μόνο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (από τη Γαλλία του Ναπολέοντα, τη Γαλλία και τη Μ. Βρετανία κατά τον πόλεμο της Κριμαίας, τη Γερμανία κατά τον Πρώτο και Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, την Πολωνία το 1919-1920). Είναι συνεπώς προφανές, όπως είδαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, ότι η Ρωσία αισθάνεται σαφώς πιο ευάλωτη στις εξωτερικές απειλές και αντιλαμβάνεται διαφορετικά την έννοια του status quo. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσει και τις επιλογές της Σοβ. Ένωσης ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (περισσότερα στο δεύτερο κεφάλαιο).

Επανερχόμενος, τέλος, στην κλασική συζήτηση για τη σημασία της ναυτικής και της χερσαίας ισχύος, ο Μιρσχάιμερ κλίνει υπέρ της άποψης ότι μεγαλύτερη σημασία για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων μιας χώρας έχει η δεύτερη, καθώς μόνο η χερσαία ισχύς μπορεί να εξασφαλίσει την κατάκτηση και μόνο αυτή μπορεί να κερδίσει έναν μεγάλο πόλεμο από μόνη της. Θεωρεί ότι τα άλλα δύο μέσα ισχύος (ναυτική, εναέρια) μόνο υποστηρικτικά προς τη χερσαία μπορούν να δράσουν, λειτουργώντας κυρίως ως μέσα εξαναγκασμού των αντιπάλων (πχ βομβαρδισμός στρατηγικών στόχων, ναυτικός αποκλεισμός) που θα οδηγήσουν σε αποδυνάμωσή τους και ευκολότερη παραίτηση υπέρ των επιδιώξεων του επιτιθέμενου. Προς επιβεβαίωση της θέσης αυτής (ότι η χερσαία ισχύς είναι το κύριο συστατικό της στρατιωτικής δύναμης), αναφέρει το παράδειγμα των συμμαχιών του Ψυχρού Πολέμου όπου τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης αντί να συμμαχήσουν με την πιο αδύναμη μεγάλη δύναμη (ΕΣΣΔ) προς αναχαίτιση της ισχυρότερης (ΗΠΑ), έπραξαν το αντίθετο επειδή φοβούνταν το σοβιετικό στρατό ξηράς. Μάλιστα, ισχυρίζεται ότι σε περίπτωση που η Ρωσία ανακάμψει και γίνει εκ νέου μεγάλη δύναμη, οι ΗΠΑ και οι Ευρωπαίοι σύμμαχοί τους θα αρχίσουν να ανησυχούν πάλι για τη νέα ρωσική απειλή και ενδεχομένως συνάψουν εκ νέου συμμαχία.

Αναφορικά με το πώς θα εξελιχθούν οι στρατηγικές των μεγάλων δυνάμεων τον 21^ο αιώνα, ο Μιρσχάιμερ θεωρεί ως δυνητικό περιφερειακό ηγεμόνα, δυνάμενο έπειτα να αμφισβητήσει την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ, μόνο την Κίνα. Ως εκ τούτου θεωρεί ότι η αμερικανική στρατηγική πρέπει να δώσει έμφαση στην αποτροπή ενός τέτοιου ενδεχομένου.

Συμπερασματικά, στην παρούσα υποενότητα, εξετάσαμε τις θέσεις των κύριων εκφραστών της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως και σήμερα. Διαπιστώθηκε η συνέχεια της λογικής που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη σχολή από την πρώτη περίοδο συστηματοποίησής της ως σήμερα, προσαρμοσμένη

ασφαλώς στις εκάστοτε πολιτικές συγκυρίες, τα χαρακτηριστικά των οποίων ενσωματώνει. Βασική παράμετρό της αποτελεί η έμφαση στον ρόλο της γεωγραφικής θέσης των κρατών ως στοιχείο που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την εξωτερική τους πολιτική, ιδιαίτερα δε αναφορικά με το ζήτημα της επιλογής επέκτασης ή εξισορρόπησης. Επίσης, το γεγονός ότι ο αγώνας για κυριαρχία στον κόσμο διεξάγεται διαχρονικά μεταξύ της ευρασιατικής ηπείρου και των λεγόμενων υπερπόντιων εξισορροπητών (Μ. Βρετανία, ΗΠΑ), πάγιος στόχος των οποίων αποτελούσε η ενεργός παρουσία τους στα δρώμενα της ευρασιατικής ηπείρου και η αποτροπή της εμφάνισης ενός ή περισσότερων (περιφερειακών) ηγεμόνων σε αυτήν. Αυτοί θα μπορούσαν εκ των υστέρων να δημιουργήσουν «αντιηγεμονικές συμμαχίες», εξωθώντας τους εξισορροπητές από τα τεκταινόμενα της ηπείρου ή ακόμα και δημιουργώντας συμμαχίες με δυνάμεις εντός της περιφέρειας τους. Όλες οι απόψεις συγκλίνουν στο γεγονός ότι αν ένα τέτοιο ενδεχόμενο λάμβανε τελικά χώρα, θα σήμαινε το τέλος της κυριαρχίας των υπερπόντιων (ναυτικών) δυνάμεων στον κόσμο.

1.2.1 Η σημασία της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σκέψης για τη Ρωσία

Μετά την εξέταση των βασικών θέσεων της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής, ζητούμενο αποτελεί η σύνδεση όσων υποστηρίζει με την περίπτωση της Ρωσίας και την εξωτερική της πολιτική. Όπως είδαμε, η συγκεκριμένη γεωπολιτική σχολή τοποθετούσε διαχρονικά την ευρασιατική ενδοχώρα (Heartland) στο επίκεντρο του αγγλοσαξονικού ενδιαφέροντος αναφορικά με τον έλεγχο της Ευρασιατικής ηπείρου (άρα και του κόσμου). Βάσει του σκεπτικού της, κύριος στόχος των ναυτικών δυνάμεων υπήρξε η δημιουργία συνθηκών ώστε η δύναμη που έλεγχε την ενδοχώρα (Ρωσία) να μην κατορθώσει να επεκταθεί (εδαφικά ή γεωπολιτικά) πέραν αυτής, θέτοντας υπό απειλή τα συμφέροντά τους.

Δεδομένου του πλαισίου αυτού, κατά τη γνώμη του συγγραφέα, οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ ορισμένων εκ των θεωρητικών στους οποίους αναφερθήκαμε δεν αλλάζουν τη βασική μέθοδο σκέψης, βάσει της οποίας ζητούμενο αποτελεί η αποτροπή του ενδεχομένου δημιουργίας συνασπισμών ή συμμαχιών που θα αμφισβητήσουν την πρωτοκαθεδρία του αγγλοσαξονικού πόλου στην Ευρασία.²⁸

---

²⁸ Επί παραδείγματι, η διαφορά Σπάικμαν-Μάκιντερ σχετικά με τη σημασία της κυριαρχίας στην ενδοχώρα ή στο κρηπίδωμα δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την εξέταση της ρωσικής περίπτωσης. Ζητούμενο δεν είναι τελικά να διαπιστώσουμε το ποια από τις δύο περιοχές είναι σημαντικότερη για την παγκόσμια κυριαρχία αλλά να αντιληφθούμε ότι ζητούμενο και για τους δύο ήταν η ενδοχώρα (Ρωσία) να μην επεκταθεί πέραν των γεωγραφικών της ορίων. Αντίστοιχα, το θέμα δεν είναι να εξηγήσουμε αν η ναυτική ή η χερσαία ισχύς θα κυριαρχήσει –όπως υπέδειξαν κατ’ αντιστοιχία οι Μάχαν και Μάκιντερ– αλλά να κατανοήσουμε ότι και οι δύο αυτοί θεωρητικοί θεώρησαν την κυριαρχία στις ανοιχτές θάλασσες ως βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση της παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας. Η βασική διαφορά έγκειται στη χρονική περίοδο που έγραφαν καθότι την περίοδο του Μάκιντερ είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται οι μεγάλοι σιδηροδρομικοί άξονες στη Ρωσική Αυτοκρατορία, γεγονός το οποίο –κατά την άποψη του– έδινε πλεονέκτημα στη χερσαία ισχύ. Αντίστοιχα, η διαφορά του Μπρεζίνσκι με τους πρότερους του έγκειται στο γεγονός ότι μίλησε για τη δημιουργία γεωπολιτικού πλουραλισμού εντός της ενδοχώρας

Αναγνωρίζεται εδώ η ιδιαίτερη σημασία της ενδοχώρας (Ρωσίας), τόσο λόγω της κεντρικής γεωγραφικής θέσης της, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ενοποιητικός πόλος μεταξύ Ευρώπης και Ανατολικής Ασίας ώστε να δημιουργηθεί ένας αντιγεμονικός συνασπισμός, όσο και λόγω του γεγονότος ότι η Ρωσία υπήρξε πόλος αμφισβήτησης της δυτικής πρωτοκαθεδρίας σε αρκετές ιστορικές φάσεις. Αναγνωρίζουν έτσι (ιδιαίτερα οι Μάκιντερ, Σπάικμαν και Μπρεζίνσκι) ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ του ηπειρωτικού και του ναυτικού πόλου δεν αφορά μόνο ανταγωνισμό συμφερόντων αλλά και αξιών. Εισάγουν με λίγα λόγια το πολιτισμικό στοιχείο, για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια του κεφαλαίου. Με βάση το σκεπτικό αυτό, τελικός στόχος των ναυτικών δυνάμεων είναι η διασφάλιση της κυριαρχίας της οικονομίας της αγοράς, του ελεύθερου εμπορίου και του πολιτικού φιλελευθερισμού, η οποία θα τεθεί υπό απειλή σε περίπτωση δημιουργίας ισχυρών αντίπαλων συνασπισμών στον ευρασιατικό χώρο. Για τους λόγους που εξηγήσαμε, η Ρωσία θεωρείται πιθανή να αναλάβει καίριο ρόλο στο ενδεχόμενο σχηματισμού ενός αντιγεμονικού συνασπισμού. Άρα η δράση της πρέπει να περιοριστεί (ανάσχεση).

Στη βάση του παραπάνω πλαισίου, το κύριο ερμηνευτικό εργαλείο που μας δίνει η αγγλοσαξονική γεωπολιτική σκέψη σχετίζεται με την αντιμετώπιση της ρωσικής στρατηγικής ως άμεσα συνδεδεμένης με τη στρατηγική και τα συμφέροντα της Δύσης²⁹ (σχηματισμός δίπολου). Η σχέση μεταξύ των δύο πόλων γίνεται αντιληπτή ως οργανική, καθότι υπάρχει μεγάλος βαθμός αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιλογών τους. Οι επιλογές της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής προσδιορίζονται έτσι λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τις αντίστοιχες επιλογές της άλλης πλευράς. Όπως εξηγήσαμε και στην εισαγωγή του κεφαλαίου, η εργασία επιδιώκει να εξετάσει τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική με βάση του πώς η τελευταία προσδιόριζε και προσδιορίζει τα συμφέροντά της και τη θέση της έναντι της Δύσης.

1.3 Η Γερμανική / ηπειρωτική γεωπολιτική σχολή

Φρίντριχ Ράτσελ

Ο Φρίντριχ Ράτσελ (1844-1904), Γερμανός γεωγράφος και εθνογράφος, θεωρείται ο πατέρας της γερμανικής γεωπολιτικής σχολής καθώς οι απόψεις του και η μέθοδος ανάλυσής του χρησιμοποιήθηκαν μελλοντικά από τους διαδόχους του.

(αποτροπή εμφάνισης νέας ρωσικής ηγεμονίας), ενώ κατά την περίοδο που έγραφαν οι Σπάικμαν, Μάκιντερ, Μάχαν, η κυριαρχία της Ρωσίας στην ενδοχώρα ήταν δεδομένη. Οι διαφορετικές εκφάνσεις δεν αλλάζουν πάντως τον κοινό τρόπο σκέψης των αγγλοσαξόνων γεωπολιτικών περί της αναγκαιότητας αποτροπής της (εδαφικής ή γεωπολιτικής) επέκτασης της ενδοχώρας προς το κρηπίδιωμα.

²⁹ Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, με τον όρο Δύση εννοούμε –μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα- την καθολική/ προτεσταντική Ευρώπη. Το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης και η κυριαρχία του φιλελεύθερου πνεύματος σε κράτη όπως η Γαλλία και η Μ. Βρετανία κατέστησε τη δεύτερη, δεδομένη και της κυρίαρχης θέσης της στον κόσμο, τον κύριο «άλλο» έναντι του οποίου προσδιορίστηκε η ρωσική στρατηγική και η αντίληψη περί ρωσικής ταυτότητας και κουλτούρας.

Η ουσία της θεωρίας του Ράτσελ έγκειται στον οργανικό χαρακτήρα του κράτους. Με βάση αυτό το χαρακτηριστικό, το κράτος γίνεται αντιληπτό ως ζωντανός οργανισμός. Ως εκ τούτου, όπως οι οργανισμοί γεννιούνται, ζουν, φθίνουν και παρακμάζουν, έτσι και τα κράτη ιδρύονται, επιβιώνουν, αναπτύσσονται, παρακμάζουν και διαλύονται. Από αυτή την παραδοχή προκύπτει η ανάγκη για ένα συνεχή αγώνα επιβίωσης που χαρακτηρίζει τόσο τους έμβιους οργανισμούς όσο και τα κράτη. Κατ' επέκταση, ένα κράτος οφείλει να λαμβάνει όλα εκείνα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να αναπτυχθεί (κοινωνικά, οικονομικά, τεχνολογικά κλπ) και να επιβιώσει, διαφορετικά θα παρακμάσει. Το αν θα το πετύχει οφείλεται στην ανθρώπινη δραστηριότητα, καθώς οι πολίτες του είναι εκείνοι οι οποίοι θα δημιουργήσουν τις κατάλληλες ή μη προϋποθέσεις προς τον σκοπό αυτό.

Η διαφορά ενός οργανισμού από ένα κράτος έγκειται στο ότι στην περίπτωση των οργανισμών «τα μέρη είναι απολύτως υποκείμενα στο σύνολο (σώμα), χάνοντας με αυτόν τον τρόπο την ανεξαρτησία τους. Στην περίπτωση του κράτους, το μέρος δε θυσιάζει τίποτα το ουσιαστικό στο σύνολο στο οποίο ανήκει. Μπορεί να αποχωρισθεί ανά πάσα στιγμή» (Μάζης, 2001: 36). Στην περίπτωση δηλαδή του κράτους, «είναι απαραίτητος ένας ισχυρός ηθικός δεσμός, μια κοινή ηθική δέσμευση μεταξύ των πολιτών ώστε να καταστεί δυνατή η γέννηση του κράτους. Αυτό το γεγονός καθιστά αδύνατη τη δυνατότητα βιολογικής συγκρίσεως κράτους-οργανισμών» (Μάζης, 2001: 37). Θεωρεί με λίγα λόγια ο Ράτσελ, ότι το κράτος και ο πληθυσμός που το κατοικεί συνδέονται με συναισθηματικούς και πνευματικούς δεσμούς.

Ο Ράτσελ θεωρεί ότι τα κράτη, στο πλαίσιο της προσπάθειας να επιβιώσουν, πρέπει να αναπτύσσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις ικανότητές τους ώστε να απομακρυνθούν τελικά από την οργανική τους υπόσταση και το ενδεχόμενο παρακμής. Εντοπίζει, με λίγα λόγια, ότι η σύγκριση ενός κράτους και ενός οργανισμού αφορά κυρίως τα αδύναμα και μικρά κράτη τα οποία είναι εκτεθειμένα στις πιέσεις που δέχονται από τα μεγάλα.

Τα κράτη πρέπει, σύμφωνα με τον Ράτσελ, να μεγαλώσουν, καθώς ο περιορισμός τους σε μικρό χώρο δε θα τους επιτρέψει να αναπτύξουν τις δυνατότητες που έχουν αποκτήσει και τελικά θα αφομοιωθούν από άλλα (μεταβλητός χαρακτήρας συνόρων, τα οποία κατά περιόδους είτε μεγαλώνουν είτε μικραίνουν- βλ. Kaplan, 2012: 80-81). Ως πρότυπο του Ράτσελ λειτουργούσαν οι ΗΠΑ, οι οποίες την περίοδο που έγραφε είχαν αποκτήσει μεγάλες γεωγραφικές διαστάσεις και επεδείκνυαν ιδιαίτερο δυναμισμό διεθνώς, ενώ και η Μ. Βρετανία είχε αποκτήσει την τεράστια ναυτική της ισχύ μέσω της διεύρυνσης του εδάφους της (αποικίες - βλ. Μάζης, 2001: 42, Parker, 2002: 83). Ο Ράτσελ θεωρούσε έτσι, ότι και η Ευρώπη πρέπει να «ενωθεί» και να αποκτήσει αντίστοιχη δυναμική ώστε να αντιμετωπίσει την αμερικανική επεκτατικότητα. Ωστόσο, ο ανταγωνισμός μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων δημιουργούσε πρόβλημα. Κατά συνέπεια, έπρεπε οι ευρωπαϊκές δυνάμεις της δυτικής Ευρώπης να επιδείξουν διορατικότητα και να δημιουργήσουν ένα ενοποιητικό σχέδιο, αλλιώς θα υποταχθούν στον «παγκόσμιο εισβολέα». Ο ρόλος αυτός ανήκει στο Ράιχ, στο οποίο ο Ράτσελ έδινε ευρωπαϊκή διάσταση.

Ο γεωγράφος τόνιζε ότι το Ράιχ, ευρισκόμενο σε κεντρική γεωγραφικά θέση, απειλείται από δύο μέτωπα (δυτικό-ανατολικό) και πρέπει να αποκτήσει τα απαραίτητα μέσα για να προστατευθεί. Υποστήριζε την επέκταση της Γερμανίας προς την ανατολική Ευρώπη (*Drang nach Osten*) από την οποία έπρεπε -τόσο η ίδια όσο και συνολικά η δυτική Ευρώπη-να προστατευθούν (εδώ διακρίνεται ο φόβος και η απαξίωση των σλάβων και των Ρώσων από τον Ράτσελ, τους οποίους χαρακτήριζε «μογγολοειδή» και «ημιασιάτες» - βλ. Ratzel, 2001: 46). Η επέκταση προς τα ανατολικά θα έπρεπε να γίνει κατά την κινεζική πρακτική, με μεταφορά πληθυσμού και εποικισμό. Η Κίνα θεωρούνταν παρόμοια περίπτωση με αυτήν του Ράιχ, καθώς λόγω θέσης απειλούνταν και εκείνη από δύο μέτωπα. Έτσι, σύμφωνα με τον Ράτσελ, έπρεπε να δημιουργηθεί φραγμός ενάντια στον σλαβικό κόσμο ώστε να προστατευθεί η πολιτισμένη (δυτική) Ευρώπη. Η διαδικασία επέκτασης στα ανατολικά θα έπρεπε να γίνει αναίμακτα (πολιτισμική ενσωμάτωση σλάβων της ανατολικής Ευρώπης), αν και η χρήση βίας δεν αποκλειόταν. Είναι, έτσι, προφανές εδώ ότι ο Ράτσελ συμμαριζόταν την ιδέα περί πολιτισμικής ανωτερότητας του γερμανικού έθνους (βλ. Μάζης, 2001: 48).

Ένα από τα βασικότερα σημεία των θέσεων του Ράτσελ αποτέλεσε η αναγκαιότητα απόκτησης από τη Γερμανία υπερπόντιων κτήσεων που θα της επέτρεπαν να αξιοποιήσει πλήρως τις εμπορικές και τεχνολογικές της δυνατότητες, προοπτική την οποία προσπαθούσαν να αποτρέψουν οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι ανταγωνιστές της. Εδώ ο Ράτσελ συνδέει την απόκτηση υπερπόντιων κτήσεων με την ανάγκη η Γερμανία να αποκτήσει ισχυρή παρουσία στις θάλασσες, ώστε να καταλάβει τη θέση που της αρμόζει παγκοσμίως. Υιοθετώντας τον διαχωρισμό ανάμεσα σε ναυτικούς και χερσαίους λαούς, θεωρούσε ότι μια χώρα (εν προκειμένω η Γερμανία) για να αποκτήσει παγκόσμια ισχύ πρέπει να αποκτήσει ικανή στρατιωτική δύναμη και στην ξηρά και στη θάλασσα (καθότι οι θαλάσσιες δυνάμεις είχαν τη δυνατότητα πλήρους ελέγχου των θαλάσσιων οδών που δεν υπόκεινται σε εδαφικούς περιορισμούς, δυνάμενες έτσι να γίνουν κυρίαρχες του διεθνούς εμπορίου, αντίθετα με τα ηπειρωτικά κράτη που υφίστανται διαρκώς την απειλή να πληγούν από άλλες ισχυρές χερσαίες δυνάμεις - βλ. Parker, 2002: 82-83). Για τον λόγο αυτόν έδινε έμφαση στην απόκτηση ενός ισχυρού στόλου από την πλευρά της Γερμανίας, ώστε να ξεκινήσει έναν αγώνα εναντίον των Άγγλων ως επικεφαλής των ευρωπαϊκών κρατών τα οποία θα συνένωνε προς τον σκοπό αυτόν εκμεταλλευόμενη την κεντρική της θέση.

Από το παράδειγμα της Γερμανίας προκύπτει σαφώς η θέση του γεωγράφου περί αναγκαιότητας επέκτασης των κρατών, ώστε να αξιοποιούν πλήρως τις δυνατότητές τους και να αποκτούν νέα, ασφαλέστερα και ευκολότερα υπερασπίσιμα σύνορα στο πλαίσιο του αγώνα τους για επιβίωση. Σε διαφορετική περίπτωση, κάποιο άλλο κράτος θα εκμεταλλευτεί την απραξία περικυκλώνοντας και απομονώνοντας εκείνο που δρα παθητικά. Με λίγα λόγια, το κάθε κράτος διαθέτει το δικό του «Ζωτικό Χώρο» (*Lebensraum*) και πρέπει να επεκταθεί μέσω εποικισμού.³⁰ Όσο οι δυνατότητες και οι

---

³⁰ Όπως τονίζει ο Γ. Μάζης (Μάζης, 2001: 53) οι έννοιες του εποικισμού και της κατάκτησης δεν ταυτίζονται. Ως επέκταση νοείται η διεύρυνση των περιοχών οικονομικής, εμπορικής και πολιτισμικής επιρροής.

ανάγκες ενός λαού αυξάνονται τόσο αυξάνεται και η «εθνική ζωτικότητα», δηλαδή η ανάγκη για αναζήτηση «ζωτικού χώρου», η οποία θεωρείται μια φυσική διαδικασία.

Ο Ράτσελ καταγράφει, έτσι, τους επτά νόμους της επέκτασης. Σύμφωνα με αυτούς, επέκταση σημαίνει προώθηση του πολιτισμού, της ιδεολογίας, της παραγωγής και της ακτινοβολίας των επεκτεινόμενων κρατών, τα οποία απορροφούν τις μονάδες μικρότερης έκτασης δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε σημαντικές περιοχές για εκείνα (πλούσιες εδαφικές εκτάσεις όπως ακτές, πεδιάδες, ποτάμια κλπ.). Θεωρεί επίσης ότι η πρώτη ώθηση που οδηγεί το κράτος στην επέκταση προέρχεται από το εξωτερικό περιβάλλον και συγκεκριμένα από κάποιον πολιτισμό κατώτερο από τον δικό του. Υποστηρίζει, τέλος, ότι η γενική τάση για αφομοίωση ή απορρόφηση των ανίσχυρων κρατών απαιτεί τον πολλαπλασιασμό των προσκτήσεων νέων εδαφών στο πλαίσιο μιας αυτοτροφοδοτούμενης διαδικασίας (Μάζης, 2002: 165).

Είναι προφανές από τα παραπάνω ότι κεντρικός άξονας στη θεωρία του Ράτσελ αποτελεί η δημιουργία «μεγάλων χώρων» που θα επιτρέψουν στα κράτη να αποκτήσουν μεγάλη ισχύ, να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητες και να επιβιώσουν στο ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα (Cohen, 2009: 13). Οι μεγάλες αυτές περιοχές θα διασφάλιζαν την κυριαρχία (sovereignty) όσων ήταν ενταγμένων σε αυτήν, μακριά από εξωτερικές παρεμβάσεις και απειλές. Διακρίνεται εδώ η ύπαρξη σχετικής αναλογίας με το αμερικανικό Δόγμα Μονρόε (1823), από το οποίο άλλωστε εμπνεύστηκε ο Γερμανός πολιτικός επιστήμονας και δημοσιογράφος Φρίντριχ Λίστ, ο οποίος ήταν και ο πρώτος που ανέπτυξε την έννοια των «μεγάλων χώρων» και του «ζωτικού χώρου» (χωρίς να τον κατονομάσει έτσι, βλ. Kaplan, 2012: 80).

Ρούντολφ Κιέλλεν

Ο Ρούντολφ Κιέλλεν (1864-1922), Σουηδός πολιτικός επιστήμονας και πολιτικός, υπήρξε από τους βασικότερους συνεχιστές της παράδοσης του Ράτσελ και ως εκ τούτου θεωρείται ένας εκ των θεμελιωτών της γερμανικής γεωπολιτικής σχολής. Ο Κιέλλεν είναι μάλιστα ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «γεωπολιτική», ορίζοντάς την ως «την επιστήμη του Κράτους, νοούμενου ως γεωγραφικού οργανισμού όπως αυτός λειτουργεί στον Χώρο» (Μάζης, 2002: 174). Ζητούμενο της γεωπολιτικής, με λίγα λόγια, είναι η μελέτη της φύσης του κράτους και όχι των ανθρώπινων κοινωνιών.

Στο πλαίσιο του κράτους ο χώρος αποτελεί πηγή «ζωτικότητας» και ισχύος, ενώ η γεωπολιτική μελετά το κράτος ως γεωγραφικό οργανισμό και χωρικό φαινόμενο, ως χώρα. Σύμφωνα με τον Τζέφρεϋ Πάρκερ, ο Κιέλλεν θεωρούσε ότι, «η φύση του κράτους ως οντότητας στον γεωγραφικό χώρο το μετέτρεπε σε κάτι ευρύτερο από το άθροισμα των ατόμων που το αποτελούσαν, ενώ χωρικοί παράγοντες όπως η γεωγραφική θέση, η μορφολογία, οι φυσικοί πόροι, το έδαφος παίζουν καθοριστικό

ρόλο. Το κράτος, δηλαδή, δεν είναι απλώς μια νομική ή πολιτική οντότητα η οποία απλώς επηρεάζεται από γεωγραφικούς παράγοντες αλλά αποτελεί το ίδιο ένα χωρικό φαινόμενο, το οποίο πρέπει να μελετηθεί ως τέτοιο. Το κράτος μπορεί να θεωρηθεί οργανική ή μη οντότητα αλλά σίγουρα πρέπει να θεωρηθεί χωρική» (Parker, 2002: 61-62). Εδώ η θέση του Ράτσελ ότι το κράτος γεννιέται, ζει, πεθαίνει και παλεύει για ισχύ και επιβίωση μεταφέρεται αυτούσια. Εξ' αυτού συνεπάγεται ότι η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων εδαφών αποτελεί ζητούμενο ώστε να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι. Καθίσταται, συνεπώς, προφανής η χωρική διάσταση των πολιτικών διαδικασιών (δηλαδή η άποψη ότι οι τελευταίες καθορίζονται από τον χώρο). Σε αυτό το πλαίσιο, καθώς ζητούμενο αποτελεί η εδαφική επέκταση και η δημιουργία μεγάλων κρατών, ο πόλεμος (μέσω του οποίου τα κράτη αυτά θα δημιουργούνταν), θεωρείται αναπόφευκτος και συνεπώς η γεωπολιτική επιστήμη του πολέμου (Cohen, 2009: 20).

Πηγή της γεωπολιτικής σκέψης του Κιέλλεν αποτελούσε ο φόβος του ότι η Σουηδία, σε μια εποχή μεγάλων ανταγωνισμών ισχύος στην Ευρώπη, θα γινόταν αντικείμενο πιέσεων κυρίως από τη Ρωσία, η οποία πάντα επεδίωκε την απόκτηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερης πρόσβασης στη θάλασσα. Ως εκ τούτου η χώρα του κινδύνευε. Ο Κιέλλεν, ο οποίος κατά προφανή τρόπο μοιραζόταν τα αισθήματα αντιπάθειας του Ράτσελ απέναντι σε αυτό που σηματοδοτούσε η Ρωσία, θεωρούσε ως λύση στο πρόβλημα αυτό τη δημιουργία μιας μεγάλης γερμανικής αυτοκρατορίας, η οποία θα εκτεινόταν από τη Σκανδιναβία ως τη Μέση (Κεντρική) Ευρώπη (*Mittleeuropa*), στην οποία θα συμπεριλαμβανόταν η Ουκρανία, ολόκληρη η Βαλτική, η Μικρά Ασία και η Μεσοποταμία.³¹ Ο φόβος του Κιέλλεν, ωστόσο, δεν περιοριζόταν μόνο στο ρωσικό κίνδυνο αλλά και σε αυτόν που πήγαζε από τη Μ. Βρετανία. Συνολικά θεωρούσε ότι η Σουηδία διέτρεχε τον κίνδυνο να συνθλιβεί ευρισκόμενη ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενες δυνάμεις (Ρωσία - Μ. Βρετανία). Η Γερμανία, η οποία βρισκόταν και εκείνη εγκλωβισμένη ανάμεσα στους δύο πόλους, θα έπρεπε κατ' επέκταση να επεκταθεί στη Μέση Ευρώπη ως αντίβαρο. Σε διαφορετική περίπτωση, η κατακερματισμένη περιοχή της Μέσης Ευρώπης θα μπορούσε να κατακτηθεί από αντίπαλη δύναμη, η οποία θα περικύκλωνε έτσι τη Γερμανία.

Ο Κιέλλεν διέκρινε ανάμεσα σε δύο τύπους γεωπολιτικής, τον «κατάλληλο» και τον «ειδικό», με τον πρώτο να αναφέρεται στα χωρικά χαρακτηριστικά του κράτους και τον δεύτερο να εντάσσει το κράτος σε ένα ευρύτερο πλαίσιο/ σύστημα, όπου οι σχέσεις του με τα άλλα κράτη αποτελούν βασικό στοιχείο καθορισμού της συμπεριφοράς του και του τρόπου λειτουργίας του -συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης (Parker, 2002: 61). Η μελέτη των κρατικών συμπεριφορών θα έπρεπε, δε, να γίνει με επιστημονικά κριτήρια ώστε να διασφαλιστεί η αντικειμενικότητα.³²

---

³¹ Εδώ διακρίνεται, όπως και στην περίπτωση του Ράτσελ, η κατηγοριοποίηση των λαών με βιολογικούς όρους, με τους πιο δυναμικούς και ικανούς λαούς να αναζητούν ζωτικό χώρο (Kaplan, 2012: 81).

³² Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές στην περίπτωση του Κιέλλεν, όπως και σε αυτή του Ράτσελ, ότι βασικό κίνητρο για τη διατύπωση των θεωριών και των απόψεων του αποτέλεσε η εξυπηρέτηση των

Όπως διαπιστώνεται, τόσο ο Κιέλλεν όσο και ο Ράτσελ θεωρούσαν το έθνος-κράτος ως τη βάση της ανάλυσής τους καθώς αποτελούσε το πιο σημαντικό γεωπολιτικό επίπεδο ενώ αντιπροσώπευε την τάξη και τη σταθερότητα. Θεωρούσαν το εθνικό κράτος, το οποίο αντικατέστησε τις ανομοιογενείς και ετοιμόρροπες αυτοκρατορίες, ως το απαραίτητο επίπεδο οργάνωσης. Η δε κατάλυσή του θα οδηγούσε στο χάος (Parker, 2002: 57,60-61).

Κάρλ Χαουσχόφερ

Ο Κάρλ Χαουσχόφερ (1869-1946), Γερμανός στρατηγός και γεωγράφος, υιοθέτησε πλήρως τις θέσεις των Ράτσελ και Κιέλλεν περί οργανικής σχέσης μεταξύ εδαφών και πληθυσμών, θεωρώντας ότι τα σύνορα διαστέλλονται όσο απαιτείται ώστε ο πληθυσμός του κράτους να αποκτά όσο ζωτικό χώρο χρειάζεται προκειμένου να καλύψει πλήρως τις ανάγκες του. Κατ' επέκταση, τα σύνορα δεν θεωρούνται στατικά αλλά προσαρμοζόμενα ανάλογα με τον δυναμισμό και τις ανάγκες του πληθυσμού που κατοικεί εντός αυτών. Σύμφωνα με όσα υποστήριζε, σταθερά σύνορα επεδίωκαν μόνο τα αδύναμα κράτη (Μάζης, 2002: 16-17).

Όριζε τη γεωπολιτική ως τη «γεωγραφική συνείδηση του κράτους, αντικείμενο της οποίας είναι η μελέτη των μεγάλων ζωτικών συσχετίσεων του ανθρώπου στο πλαίσιο του σύγχρονου χώρου και σκοπός ο συντονισμός των φαινομένων που συνδέουν το κράτος με τον χώρο» (βλ. <http://www.geo-mazis.gr/>).

Ο Χαουσχόφερ αποδέχτηκε πλήρως την έννοια του «ζωτικού χώρου» συνδέοντάς την άμεσα με τη δημιουργία «μεγάλων χώρων» (*Grossraum*)-παν-περιοχών (*Geopolitik der Panideen*), οι οποίοι θα είναι αυτόνομοι σε επίπεδο οικονομίας και παραγωγής, ανεξάρτητοι από εξωτερικές επιρροές και ως εκ τούτου ισχυροί. Κατά τον ίδιο, ήταν αυτονόητο ότι η Γερμανία θα έθετε υπό τον έλεγχό της την Ευρώπη και την Αφρική (ο Χαουσχόφερ θεωρούσε ότι ήταν πεπρωμένο της Γερμανίας να οδηγήσει εκ νέου την παρακμάζουσα Ευρώπη στην παλαιά της θέση), ενώ στο ίδιο πλαίσιο η Μέση Ευρώπη θεωρούνταν αυτονόητα μέρος της απολύτου γερμανικής σφαίρας επιρροής. Η Ιαπωνία θα κυριαρχούσε στην ανατολική Ασία, οι ΗΠΑ στην Αμερικανική ήπειρον ενώ η Ρωσία, εάν αποδεχόταν το γεωπολιτικό αυτό ρόλο, θα είχε υπό τη σφαίρα επιρροής της την κεντρική Ασία και την ινδική υπο-ήπειρο. Σε διαφορετική περίπτωση, η Γερμανία θα έπρεπε να διασπάσει το ρωσικό κράτος σε μικρά κράτη τα οποία θα δορυφοροποιούσε. Η Ινδία θα περνούσε στην ιαπωνική σφαίρα επιρροής, ενώ η Σιβηρία στη Γερμανική. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι ο Χαουσχόφερ περιγράφει ένα μοντέλο πολυπολικού κόσμου (βλ. χάρτη), αποτελούμενο από τέσσερις «μεγάλους χώρους», στο κέντρο των οποίων θα τοποθετούνταν τα κράτη με τον ισχυρότερο και το δυναμικότερο πολιτισμό. Εδώ διακρίνεται ουσιαστική διαφοροποίηση του

συμφερόντων της χώρας του όπως εκείνος τα αντιλαμβανόταν με δεδομένο το πολιτικό περιβάλλον της εποχής. Είναι, όμως, επίσης προφανές ότι οι απόψεις που διατύπωσαν οι δύο θεωρητικοί υπερέβαιναν το χρονικό ορίζοντα της εποχής και είχαν ευρύτερη εφαρμογή στο χώρο και στο χρόνο.

Χαουσχόφερ από τους Ράτσελ και Κιέλλεν, καθώς ο πρώτος επιδιώκει τη συμμαχία με τη Μόσχα έστω και με προϋποθέσεις. Αυτό που πραγματικά φοβόταν ο Χαουσχόφερ ήταν η πίεση που θα μπορούσε να δεχθεί η Γερμανία (λόγω της κεντρικής της θέσης) από μια συμμαχία ναυτικών και ηπειρωτικών δυνάμεων (Μ. Βρετανίας - ΗΠΑ - Σοβ. Ένωσης), η οποία θα μπορούσε να της προκαλέσει ολέθριο πλήγμα (όπως και έγινε κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο). Παράλληλα, θεωρούσε τη Μ. Βρετανία μεγαλύτερο αντίπαλο από τη Σοβιετική Ένωση. Απώτερος στόχος της στρατηγικής του Χαουσχόφερ ήταν η δημιουργία ενός γεωπολιτικού άξονα Βερολίνου-Μόσχας-Τόκιο, σκοπός του οποίου θα ήταν η εκδίωξη των αγγλοσαξόνων από την ευρασιατική ήπειρο και ο καθορισμός σφαιρών επιρροής μεταξύ των ευρασιατικών δυνάμεων, οι οποίες έτσι θα μπορούσαν να αποκομίσουν πολύ περισσότερα οφέλη από όσα θα επέτρεπε η παρουσία των υπερπόντιων δυνάμεων στην ήπειρο. Οι απόψεις του Χαουσχόφερ φαίνεται πως επηρέασαν αρχικά τη ναζιστική Γερμανία³³ όπως δείχνει και η υπογραφή του γερμανο-σοβιετικού συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ το 1939, με το οποίο καθορίζονταν οι σφαίρες επιρροής στην ανατολική Ευρώπη (η Γερμανία ωστόσο άλλαξε γρήγορα πολιτική και το 1941 επιτέθηκε στη Σοβιετική Ένωση, βλ. Cohen, 2009: 21). Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσε να ενταχθεί και η Συνθήκη του Ράπαλο (1922) με την οποία Σοβιετική Ένωση και Γερμανία αποκήρυσαν οποιεσδήποτε εδαφικές διεκδικήσεις μεταξύ τους και καθιέρωναν συνεργασία σε στρατηγικής σημασίας τομείς, όπως ο στρατιωτικός.

Από τα παραπάνω προκύπτει η πίστη του Χαουσχόφερ στη διάκριση ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων, με τον ίδιο να προτείνει συμμαχία των δεύτερων έναντι των πρώτων. Άλλωστε υπήρξε θαυμαστής του Μάκιντερ και των απόψεών του, τις οποίες υιοθέτησε αλλά από την αντίθετη πλευρά (τη γερμανική), θεωρώντας ότι τα συμφέροντα της χώρας του εξυπηρετούνται με το να πληγούν οι βρετανικές θέσεις στο ευρασιατικό κρηπίδωμα μέσω της δημιουργίας ενός ρωσικού και ενός γερμανικού «μεγάλου χώρου» (Karlan, 2012: 83). Επίσης, πίστευε ότι τα ανεξάρτητα κράτη της ανατολικής Ευρώπης, τα οποία ο Μάκιντερ ενέτασσε στη λογική της διατήρησης της ισορροπίας ισχύος, έπρεπε να εξαλειφθούν. Συνολικά, ο Χαουσχόφερ παραδεχόταν ότι η ισχύς στην ξηρά μπορεί να οδηγήσει στον έλεγχο μεγάλης έκτασης περιοχών και για τον λόγο αυτόν απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στη Μέση Ευρώπη. Ωστόσο, θεωρούσε τα ηπειρωτικά κράτη περιορισμένα, χωρίς δυνατότητα να επεκτείνουν την κυριαρχία τους σε παγκόσμιο επίπεδο, καθότι ήταν αποκλεισμένα από τις ανοιχτές θάλασσες. Κατ' επέκταση, η στροφή ενός έθνους προς τη θάλασσα έχει αποφασιστική σημασία καθώς η επιρροή μιας χερσαίας δύναμης εξαντλείται στα σύνορά της. Πίστευε, έτσι, ότι η Γερμανία έπρεπε να είναι ισχυρή τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα, αν ήθελε να αποκτήσει τον ρόλο που της άρμοζε διεθνώς.

---

³³ Ο Χαουσχόφερ διατηρούσε σχέσεις με το ναζιστικό καθεστώς (το εύρος των οποίων περιγράφεται συχνά με υπερβολή). Ο ίδιος είχε σε κάθε περίπτωση απευθείας στενές σχέσεις με τον Ρούντολφ Ες. Αργότερα οι σχέσεις του Χαουσχόφερ με το καθεστώς θα διαταραχθούν εντελώς και ο ίδιος θα φυλακιστεί στο Νταχάου το 1944.

1.3.1 Η σημασία της γερμανικής γεωπολιτικής σχολής για τη Ρωσία

Είδαμε προηγουμένως τη σημασία της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής για τη μελέτη της ρωσικής στρατηγικής. Στο πλαίσιο που ορίσαμε, η προσέγγιση της Ρωσίας με τον αγγλοσαξονικό πόλο είναι εφικτή είτε σε περίπτωση που η Ρωσία επιλέξει να αποτελέσει δύναμη status quo, είτε σε περίπτωση που επιλέξει ακόμη και την εις βάρος της αναθεώρηση του status quo (ενδεικτικά: πρώτα χρόνια διακυβέρνησης Γιέλτσιν). Σε αυτό το πλαίσιο, η εξέταση της «αντίπαλης» σχολής καθίσταται αναγκαία ώστε να διερευνηθεί η πιθανότητα επιλογής της (υπέρ της) αναθεώρησης του status quo στην Ευρασιατική ήπειρο, μέσω της επιδίωξης της να ηγεμονεύσει στην ενδοχώρα, καθώς και να δημιουργήσει ηπειρωτικό πόλο μέσω συμμαχίας με άλλες ευρασιατικές δυνάμεις. Όπως είδαμε, η γερμανική γεωπολιτική σχολή εξετάζει την πιθανότητα δημιουργίας ενός τέτοιου πόλου ο οποίος θα μπορούσε στη συνέχεια να πλήξει τις θέσεις των ναυτικών δυνάμεων. Αναγνωρίζει, επίσης, τη σημασία της κεντρικής θέσης που καταλαμβάνει η ενδοχώρα (Ρωσία) στο ενδεχόμενο δημιουργίας ενός τέτοιου συνασπισμού.

Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια του κεφαλαίου, η Ρωσία άλλες φορές επέλεξε την πρώτη στρατηγική και άλλες τη δεύτερη (αν και όχι στον απόλυτο βαθμό, υπό την έννοια ότι σπανίως επεδίωξε την πλήρη ρήξη και σύγκρουση με τον αντίπαλο πόλο).

Είναι επίσης σημαντικό να επισημανθεί ότι η γερμανική γεωπολιτική σχολή έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τη στρατηγική σκέψη ενός σημαντικού μέρους της ρωσικής ελίτ (σχολή ευρασιατιστών). Η προβολή του δόγματος της πολυπολικότητας από την τελευταία, το οποίο δείχνει να επηρεάζει σημαντικά τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική κατά την τρέχουσα περίοδο, βρίσκει αναφορές στη γερμανική γεωπολιτική (μοντέλο Χαουσχόφερ). Δεν είναι σε κάθε περίπτωση τυχαίο ότι η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από όξυνση των σχέσεων της Ρωσίας με τη Δύση και ιδιαίτερα τον ατλαντικό πόλο. Βλέπουμε έτσι, ότι η επιδείνωση (σε στρατηγικό και όχι επιμέρους επίπεδο) των σχέσεων των δύο πλευρών οδηγούν τη Ρωσία στη δημιουργία συνθηκών μείωσης της επιρροής του αγγλοσαξονικού (σήμερα ατλαντικού) πόλου στην Ευρασία (πολυπολικός κόσμος, αναζήτηση συμμάχων που θα οδηγήσουν στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα). Ανάλογα παραδείγματα υπήρξαν και στο παρελθόν. Αναφορά μπορεί να γίνει, για παράδειγμα, στη γαλλο-ρωσική συμμαχία για εκστρατεία κατά της βρετανικής Ινδίας το 1801. Ορισμένοι εντάσσουν στην ίδια λογική και το Γερμανό-Ρωσικό Σύμφωνο του 1939, αν και οι απόψεις περί του χαρακτήρα της εν λόγω συμφωνίας δίστανται (βλ. παρακάτω ενότητες).

Η συνεισφορά της γερμανικής γεωπολιτικής επιρροής στην περίπτωση της Ρωσίας σχετίζεται επίσης με την ερμηνεία των συνεχών επεκτάσεών της, οι οποίες αποτέλεσαν κύριο χαρακτηριστικό της στρατηγικής της. Όπως θα δείξουμε, ο φόβος της ύπαρξης ισχυρών αντιπάλων στον περίγυρό της αποτέλεσε μία από τις βασικές αιτίες της ρωσικής στρατηγικής.

Εν κατακλείδι, η αποδοχή από τη γερμανική γεωπολιτική του διαχωρισμού ηπειρωτικού - ναυτικού πόλου βοηθά στην ερμηνεία της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής ως άμεσα συνδεδεμένης με τις επιλογές της Δύσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία ανά περιόδους επιδιώκει είτε την προσέγγιση με τη Δύση, είτε τη συνεννόηση μαζί της, είτε την αντιπαράθεση μέσω της διαμόρφωσης «ηπειρωτικής στρατηγικής».

1.4 Σύνοψη των δύο γεωπολιτικών σχολών

Στο παρόν υποκεφάλαιο εξετάστηκαν οι θέσεις των δύο βασικών γεωπολιτικών σχολών, της αγγλοσαξονικής/ναυτικής και της γερμανικής/ηπειρωτικής. Από την ανάλυσή τους προέκυψαν οι εμφανείς διαφορές ως προς τη φιλοσοφία και τους στόχους που θέτουν. Το γεγονός ότι και οι δύο βασίζονται στη διάκριση χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων δείχνει ότι ξεκινούν μεν από ένα κοινό μεθοδολογικό πλαίσιο, καταλήγουν, ωστόσο, σε εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα. Οι δύο σχολές θα πρέπει αδιαμφισβήτητα να εξεταστούν σε ένα ενιαίο πλαίσιο καθώς εμφανώς αλληλοεπηρεάζονται, ενώ τις περισσότερες φορές η μία απαντάει στην άλλη καλούμενη να υπερασπιστεί τα συμφέροντα του πόλου που εκπροσωπεί. Για παράδειγμα, θεωρείται βέβαιο ότι οι θέσεις του Ράτσελ επηρέασαν τις απόψεις του Μάκιντερ, ενώ ο Χαουσχόφερ δεν έκρυψε ποτέ ότι επηρεάστηκε από τον Μάκιντερ αναπτύσσοντας θεωρίες που ουσιαστικά «απαντούσαν» (από τη γερμανική οπτική) στα όσα έλεγε. Επίσης, είναι ξεκάθαρο ότι ο Σπάικμαν με τις θέσεις που ανέπτυξε φιλοδοξούσε να αποτρέψει τον κίνδυνο που θεωρούσε ότι προέκυπτε από την εφαρμογή των απόψεων του Χαουσχόφερ. Με λίγα λόγια, ξεκινώντας από το ίδιο πλαίσιο (τη διάκριση χερσαίων/ναυτικών δυνάμεων), καταλήγουν σε εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα ως προς τη συμπεριφορά των κρατών.

Ως εκ τούτου, αντικείμενο της ναυτικής γεωπολιτικής σχολής είναι η αποτροπή της διατάραξης της ισορροπίας ισχύος στην Ευρασία, καθώς ανατροπή της θα μπορούσε να απειλήσει την ασφάλειά των υπερπόντιων δυνάμεων και την κυριαρχία τους στη θάλασσα, η οποία - μέσω κυρίως της διεξαγωγής εμπορίου - τους απέφερε μεγάλο πλούτο και ισχύ. Η επίτευξη του στόχου αυτού περνά μέσα από την αποτροπή της εμφάνισης ενός ηγεμόνα στο σύνολο της ηπείρου, ή έστω περιφερειακών ηγεμόνων που μετέπειτα θα μπορούσαν να συνασπιστούν και να εκδιώξουν τους υπερπόντιους εξισορροπητές.

Η αγγλοσαξονική σχολή τονίζει επίσης ότι η ισχύς των ναυτικών κρατών δε βασίζεται ιδιαίτερα στην κατάκτηση εδαφών, καθώς η γεωγραφική τους θέση αφενός τα προστατεύει από εξωτερικές απειλές και αφετέρου τους δίνει το δικαίωμα να αποκτήσουν πλούτο μέσω της διεξαγωγής ελεύθερου εμπορίου με όλον τον κόσμο. Η ανατροπή του status quo στην ευρασιατική ήπειρο θα έθετε σε κίνδυνο αυτό το μοντέλο κυριαρχίας των ναυτικών δυνάμεων, καθώς οι ευρασιατικές/ηπειρωτικές δυνάμεις θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την κυριαρχία τους στη θάλασσα, να αμφισβητήσουν το

μοντέλο του ελεύθερου εμπορίου στο οποίο στηρίζεται η ισχύς τους, καθώς και να πλήξουν την ασφάλειά τους προχωρώντας σε συμμαχίες με κράτη της περιφέρειάς τους.

Αντιθέτως, η ηπειρωτική γεωπολιτική σχολή αναφέρεται στην εδαφική επέκταση ως κύριο χαρακτηριστικό της προσπάθειας που κάνει ένα ηπειρωτικό (και ως εκ τούτου διαρκώς απειλούμενο) κράτος για να επιβιώσει. Η συνεχής επέκταση θεωρείται αναγκαία ώστε το κράτος να προστατευθεί από τη δράση άλλων (αντίπαλων) δυνάμεων, καθώς αν δείξει παθητικότητα και δεν επεκταθεί σε νέα εδάφη, αυτά θα τεθούν υπό τον έλεγχο ανταγωνιστών οι οποίοι μετέπειτα θα μπορέσουν να πλήξουν την ασφάλειά του. Γενικότερα, προκύπτει ότι η αίσθηση απειλής των ηπειρωτικών κρατών είναι σαφώς μεγαλύτερη από εκείνη των ναυτικών. Επίσης, σύμφωνα με τη θέση της σχολής αυτής, οι χερσαίες δυνάμεις, αποκλεισμένες από τις ανοιχτές θάλασσες, επιδιώκουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτές (άρα να επεκταθούν στα ενδιάμεσα εδάφη). Η συνεχής επέκταση συνεπάγεται τη δημιουργία «μεγάλων χώρων» υπό τον έλεγχο μίας κύριας δύναμης. Έχουμε, δηλαδή, εμφάνιση περιφερειακών ηγεμόνων, οι οποίοι επιδιώκουν εκ των υστέρων την αλλαγή στο status quo ώστε να αποκτήσουν περισσότερα οφέλη από όσα επιτρέπει η παρουσία των υπερπόντιων εξισορροπητών. Καθώς η κυριαρχία ενός μόνο πόλου σε ολόκληρη την ευρασιατική ήπειρο είναι επί της ουσίας αδύνατη, η μεταβολή αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της συμμαχίας των «μεγάλων χώρων» της Ευρασίας, ώστε οι εξισορροπητές να εκδιωχθούν τελικά από αυτήν (μοντέλο Χαουσχόφερ). Η επιδίωξη της αυτάρκειας των «μεγάλων χώρων» και οι προστατευτικές οικονομικές πολιτικές που αυτή συνεπάγεται (μοντέλο Φρίντριχ Λίστ) οδηγούν τελικά στην αμφισβήτηση του συστήματος της ελεύθερης παγκόσμιας οικονομίας που αποτέλεσε τη βασική πηγή πλούτου των αγγλοσαξονικών χωρών κατά τους τελευταίους τέσσερις αιώνες.

Με βάση τις παραπάνω θέσεις, προκύπτει το γενικό συμπέρασμα ότι η μεν στρατηγική των ναυτικών δυνάμεων επιδιώκει τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στις περιφέρειες και στο σύνολο της ευρασιατικής ηπείρου, η δε στρατηγική των ηπειρωτικών την ανατροπή της.

1.5 Η σημασία των δύο σχολών για τη ρωσική στρατηγική στον Καύκασο

Ζητούμενο στο σημείο αυτό είναι να κάνουμε μια εισαγωγή αναφορικά με το πώς η επιλογή της γεωπολιτικής σχετίζεται με τη ρωσική στρατηγική για τον Καύκασο (περισσότερα θα αναφέρουμε στο δεύτερο κεφάλαιο). Ο Καύκασος βρίσκεται στα όρια της ενδοχώρας και του κρηπιδώματος. Έλεγχός του (στρατηγικός ή άμεσος) από τη Ρωσία θα σήμαινε, ως εκ τούτου, προβολή της ισχύος της προς το δεύτερο, εξέλιξη που -με βάση τη γεωπολιτική θεωρία- θα έθετε υπό απειλή τα συμφέροντα των ναυτικών δυνάμεων στην Ευρασιατική ήπειρο. Για τον λόγο αυτόν, από το σημείο έναρξης της ρωσικής προέλασης στην περιοχή (τέλη 18^{ου} αιώνα), η γεωπολιτική του Καυκάσου

εντάχθηκε στο πλαίσιο ενός ευρύτερου γεωστρατηγικού ανταγωνισμού μεταξύ της Ρωσίας και της Μ. Βρετανίας (εν τέλει μια ηπειρωτικής και μιας ναυτικής δύναμης). Η τελευταία επεδίωξε τη δημιουργία προβλημάτων ως προς τον έλεγχο της περιοχής από την πρώτη. Σκοπός της ήταν να πείσει τη Ρωσία «προς τα μέσα», ώστε να αποδυναμώσει την προοπτική επέκτασης προς το κρηπίδωμα (ανάσχεση).

Η στρατηγική του αγγλοσαξονικού πόλου δεν έχει αλλάξει ως σήμερα. Ζητούμενο για τις ΗΠΑ, οι οποίες πήραν τη θέση της Μ. Βρετανίας ως ο κύριος υπερπόντιος εξισορροπητής στην Ευρασία, αποτελεί η επιβολή γεωπολιτικού πλουραλισμού στην περιοχή της πρώην ΕΣΣΔ (άρα και στον Καύκασο), ενός καθεστώτος δηλαδή που θα εξασφαλίζει ότι η Ρωσία δε θα επιστρέψει εκ νέου σε ηγεμονική θέση στην περιοχή. Θέση η οποία θα της έδινε εκ των υστέρων τη δυνατότητα να προωθήσει συμμαχίες πέραν της περιφέρειάς της ώστε να θέσει υπό αμφισβήτηση τις αμερικανικές θέσεις.³⁴ Αντιθέτως, στο ενδεχόμενο αμερικανικού γεωστρατηγικού ελέγχου του Καυκάσου, η Ρωσία θα περιβαλλόταν από τον αντίπαλο πόλο, ο οποίος αφενός θα μπορούσε να πλήξει τα συμφέροντά της εκεί και αφετέρου να προκαλέσει αποσταθεροποίηση ακόμη και στο εσωτερικό της (βλ. αναλυτικότερα στο δεύτερο κεφάλαιο).

Όπως θα δείξουμε και στο επόμενο κεφάλαιο, η μετασοβιετική πολιτική της Ρωσίας στον Καύκασο (και συνολικά στον πρώην σοβιετικό χώρο) εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την εξέλιξη των ρωσο-δυτικών σχέσεων και ιδιαίτερα των ρωσο-αμερικανικών. Συγκεκριμένα, η επιδείνωσή τους από τα μέσα της δεκαετίας του '90, οδήγησε τη Μόσχα σε αλλαγή της ως τότε παθητικής της στάσης τόσο στον Βόρειο (Ρωσικό) όσο και στον Νότιο Καύκασο. Θα υποστηρίξουμε, μάλιστα, ότι η συνολικότερη μεταστροφή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής από την απόλυτη σύμπλευση με τη Δύση στην αντιπαράθεση μαζί της, δεν οδήγησε απλώς σε αυτήν την αλλαγή αναφορικά με τον Καύκασο αλλά κυρίως εκφράστηκε μέσω αυτής. Συγκεκριμένα, η απόφασή της Μόσχας να επέμβει στρατιωτικά στην Τσετσενία το 1994 πρέπει ασφαλώς να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της επιδείνωσής των σχέσεων της με τη Δύση. Επιπλέον όμως, ήταν ακριβώς αυτή η απόφαση που σηματοδότησε μια συνολική αλλαγή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής έναντι της Δύσης και ιδιαίτερα των ΗΠΑ. Ακολουθήθηκε δε και από άλλες κινήσεις της Μόσχας σε διεθνές επίπεδο, οι οποίες κατέδειξαν ότι η περίοδος της στρατηγικής προσέγγισης των δύο πλευρών είχε παρέλθει.

Από τα παραπάνω, προκύπτει ότι τόσο κατά το μακρινό παρελθόν όσο και σήμερα, ο Καύκασος πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο που διαμορφώνει η κλασική γεωπολιτική θεωρία. Καταδεικνύεται με αυτόν τον τρόπο και η συνέχεια των χαρακτηριστικών της περιοχής σε ό,τι αφορά τη δράση και τα συμφέροντα των κύριων πόλων που εμπλέκονται σε αυτήν.

---

³⁴ Είναι προφανές ότι δε γίνεται πλέον λόγος για κατάκτηση περιοχών του κρηπιδώματος από τη Ρωσία αλλά για την προώθηση στρατηγικών σχέσεων συνεργασίας με άλλες ηπειρωτικές δυνάμεις που επιθυμούν περιορισμό του ρόλου των ΗΠΑ.

2. Τα όρια της γεωγραφίας και η σημασία της ιδεολογίας και της ταυτότητας

Βάση του προηγούμενου υποκεφαλαίου αποτέλεσε η θέση ότι ο παράγοντας της γεωγραφίας παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της στρατηγικής ενός κράτους και κατ' επέκταση στην εξωτερική του πολιτική. Ωστόσο, η ανάλυση της πολιτικής ενός κράτους αποκλειστικά με γεωγραφικούς όρους οδηγεί στην αντίληψη ότι ο ανθρώπινος παράγοντας (κυβερνήσεις, πολιτικές και οικονομικές ελίτ, κοινωνία) δεν παίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής και στον καθορισμό των εξωτερικών αναγκών και δράσεων του κράτους, αλλά, αντιθέτως, υποτάσσεται πλήρως σε αυτά που ορίζει η γεωγραφία (γεωγραφικός ντετερμινισμός).

Η ανάλυση της στρατηγικής και της πολιτικής ενός κράτους αποκλειστικά με γεωγραφικούς όρους είναι ανεπαρκής. Ακόμα και μελετητές όπως ο Ράτσελ και ο Χαουσχόφερ, οι οποίοι θεωρούνται από τους κυριότερους υποστηρικτές της άποψης ότι η λειτουργία και η συμπεριφορά του κράτους καθορίζεται με βάση τον χώρο και τη γεωγραφία, έκαναν αναφορές στον ανθρώπινο παράγοντα ως αναγκαία παράμετρο που πρέπει να συμπεριληφθεί στην ανάλυση. Έτσι, ο Ράτσελ κάνει αναφορά στην έννοια του λαού (*Volk*), ο οποίος προσδένεται στο χώρο (*Raum*) και μαζί με αυτόν διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του κράτους (χαρακτηριστικά λαού + χαρακτηριστικά χώρου = χαρακτηριστικά κράτους, βλ. Μάζης, 2001: 35-36). Άλλωστε, όπως ειπώθηκε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, διέκρινε ανάμεσα στους εξελιγμένους λαούς (*Kulturvolker*) οι οποίοι εξαρτώνται λιγότερο από το φυσικό τους περιβάλλον, και στους λιγότερο εξελιγμένους (*Naturvolker*) οι οποίοι εξαρτώνται περισσότερο από αυτό (Μάζης, 2001: 51). Μίλησε, επίσης, για ανωτερότητα ορισμένων πολιτισμών σε σχέση με άλλους, όπως για παράδειγμα του δυτικο-ευρωπαϊκού απέναντι στον σλαβικό.³⁵

Από την πλευρά του, ο Χαουσχόφερ αναφέρθηκε στον διαχωρισμό του κόσμου σε σφαίρες επιρροής με βάση τον πολιτισμό, έννοια που, όπως εξηγήσαμε, παραπέμπει σε διαφορετικού χαρακτήρα ανάλυση σε σχέση με την αυστηρά γεωγραφική.

Παράλληλα, οι αγγλοσάξονες θεωρητικοί, όπως ο Μάκιντερ, ο Σπάικμαν και ο Μπρεζίνσκι, διατυπώνουν τις θέσεις τους με απώτερο στόχο όχι απλώς την επικράτηση των χωρών τους στο πεδίο του γεωπολιτικού ανταγωνισμού τους με άλλες δυνάμεις, αλλά την τελική επικράτηση των δυτικών αξιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Θεωρούν, με λίγα λόγια, ότι έννοιες και αξίες όπως η δημοκρατία, ο φιλελευθερισμός, η ελεύθερη οικονομία και το εμπόριο, τα ανθρώπινα δικαιώματα, πρέπει να προστατευθούν από τις δυνάμεις που τις αντιμάχονται. Θέτουν, δηλαδή, το ζήτημα μιας ευρύτερης αποστολής των δυτικών κρατών που δεν περιορίζεται στο στενά εννοούμενο εθνικό συμφέρον τους

---

³⁵ Η θέση αυτή έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με τη λογική του γεωγραφικού ντετερμινισμού καθώς η ανάλυση της στρατηγικής ενός κράτους αποκλειστικά με βάση τη γεωγραφία δεν μπορεί να αναφέρεται σε υποκειμενικά (μεταφυσικού τύπου) δεδομένα (ανώτερος/κατώτερος, εξελιγμένος/ λιγότερο εξελιγμένος πολιτισμός) αλλά σε αυστηρώς αντικειμενικά (ορθολογικά) κριτήρια όπως αυτά προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων του χώρου και των αναγκών που προκύπτουν από αυτά.

αλλά έχει καθολικό χαρακτήρα. Ο Μπρεζίνσκι, μάλιστα, αναφέρεται διεξοδικά στην ανάγκη ένα κράτος να είναι πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά «ελκυστικό» ώστε να μπορέσει να γίνει μεγάλη δύναμη-αυτοκρατορία, συνασπίζοντας με το μέρος του άλλα κράτη και κοινωνίες. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρεί ότι οι ΗΠΑ έγιναν υπερδύναμη όχι μόνο λόγω της στρατιωτικής τους ισχύος αλλά και λόγω του ότι αυτό που σηματοδοτούν σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο είναι ελκυστικό, με αποτέλεσμα πολλά κράτη και κοινωνίες να επιλέγουν οικειοθελώς τη συμμαχία μαζί τους θεωρώντας ότι θα ωφεληθούν σε όλα τα επίπεδα (Brzezinski, 1998: 52-53).

Η ανάλυση αυτή θέτει το ζήτημα του πολιτισμού (ταυτότητας) ως βασικής παραμέτρου στον προσδιορισμό των επιλογών ενός κράτους σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής.³⁶ Η έννοια της ταυτότητας μιας κοινωνίας προσδιορίζεται βάσει της απάντησης στα ερωτήματα: «ποιος είμαι εγώ», «ποιος είναι ο άλλος» και «πώς προσδιορίζομαι εγώ έναντι του άλλου»; Με βάση τα ερωτήματα αυτά προκύπτει ότι το κάθε κράτος διαθέτει τις δικές του εμπειρίες στο διεθνές σύστημα (ύπαρξη ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών και όχι καθολικών πραγματικοτήτων), ενώ το τελευταίο «βοηθά τα κράτη στην κοινωνικοποίησή τους και στην κατανόηση των συμφερόντων τους στον κόσμο» (Tsygankov, 2010: 14). Επηρεαζόμενα από την αλληλεπίδρασή τους με τους υπόλοιπους δρώντες στη διεθνή κοινωνία, τα κράτη «κατασκευάζουν» την ταυτότητά τους και προσδιορίζουν τη θέση τους στη διεθνή πραγματικότητα. Όπως παρατηρεί ο Αντρέι Τσιγκάνκοφ, «ιστορικά, μερικά έθνη ή πολιτισμικές ομάδες αναδύονται ως πιο σημαντικά από κάποιες άλλες και είναι μέσω αυτών των «σημαντικών άλλων» που το κάθε εθνικό «εγώ» προσδιορίζει το χαρακτήρα του και τον τύπο δράσης του» (Ο.π.) Η εθνική ταυτότητα διαμορφώνεται κατ' επέκταση από μια διαδικασία προσδιορισμού του «εγώ» απέναντι στον «σημαντικό άλλο». Διαμορφώνεται, δηλαδή, όχι αυτόματα αλλά μέσω της διαφοράς, όπου «η παρουσία του «άλλου», του «ξένου», του «εχθρού» θέτει το ερώτημα: ποιος και τι είναι ο εαυτός, ποιος και τι είναι ο «άλλος»; ποια είναι τα «διακριτικά» της κοινότητας από τον έξω κόσμο; ποια είναι τα συμβολικά «εθνοτικά σύνορα» μεταξύ του συλλογικού εαυτού και του «άλλου» όπως αμφοτέροι αυτό-καθορίζονται και ετερο-καθορίζονται κάθε φορά» (Διάλλα, 2000: 15). Σε αυτό το πλαίσιο, το κάθε κράτος έχει τις δικές του εμπειρίες τόσο εντός του διεθνούς συστήματος όσο και σε σχέση με τους «άλλους» και για τον λόγο αυτόν δεν μπορούν να εφαρμοστούν καθολικά κριτήρια κατανόησης της συμπεριφοράς του. Η εξωτερική πολιτική ξεκινά «όταν ένα κράτος κατορθώνει να υπερβεί τη διχοτομία των εσωτερικών και εξωτερικών πιέσεων και αναπτύσσει πολλαπλές στρατηγικές για να απαντήσει στις διεθνείς προκλήσεις. Έχοντας διακριτές κοινωνικές εμπειρίες και συνθήκες, τα έθνη αποκτούν διαφορετικές ανησυχίες και βλέπουν τον κόσμο με διαφορετικό τρόπο»

---

³⁶ Η συγκεκριμένη θέση απορρίπτεται από τη σχολή του ρεαλισμού, η οποία θέτει το έθνος κράτος και την ισχύ στον πυρήνα της ανάλυσής της. Σύμφωνα με την εν λόγω σχολή, τα κράτη αναζητούν την ισχύ, στοιχείο το οποίο καθορίζει την πολιτική τους στο διεθνές στερέωμα. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική τους δεν καθορίζεται βάσει του πως προσδιορίζουν τη θέση τους στον κόσμο και έναντι των άλλων κρατών, αλλά μόνο βάσει της ανάγκης για απόκτηση ισχύος που θα τους επιτρέψει να επιβιώσουν σε ένα αναρχικό διεθνές περιβάλλον. Το επίπεδο ισχύος των κρατών καθορίζει εν τέλει και τη συμπεριφορά τους στο διεθνές σύστημα. Η σημασία παραμέτρων όπως η ταυτότητα και η ιδεολογία ως εκ τούτου απορρίπτεται.

(Tsygankov, 2010: 16). Με λίγα λόγια, τόσο οι διεθνείς επιρροές όσο και οι τοπικές συνθήκες παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής.

Σχετική με την παραπάνω ανάλυση είναι η διάκριση φίλου-εχθρού, την οποία εισήγαγε ο συντηρητικός Γερμανός νομικός, φιλόσοφος και πολιτικός επιστήμονας Carl Schmitt. Σύμφωνα με τη θεωρία του (βλ. Σμιτ, 2009: 59-88), στην παραπάνω διάκριση βασίζεται όλη η ουσία της έννοιας της πολιτικής. Ο Schmitt υιοθετεί τη θέση ότι μια πολιτική κοινότητα (πχ. ένα κράτος) σχηματίζεται μόνο όταν τα μέλη της αποκτούν ενιαία συλλογική ταυτότητα η οποία αντιπαρατίθεται με την ταυτότητα μιας άλλης κοινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, το σύνολο της κοινωνίας πρέπει να είναι διατεθειμένο να υπερασπιστεί την ταυτότητά του με πόλεμο, να θυσιάσει δηλαδή υπέρ μιας «υπέρτατης ιδέας», η υπεράσπιση της οποίας προηγείται του ατομικού συμφέροντος του κάθε μέλους. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει επίσης ότι μόνο η κάθε πολιτική κοινότητα μπορεί να ορίζει το κατά πόσο η «ετερότητα» μιας άλλης κοινότητας αποτελεί απειλή για τον τρόπο ζωής της, κάτι που πιθανώς θα οδηγήσει σε σύγκρουση (κυρίαρχη κοινότητα). Θεωρεί, με λίγα λόγια, ότι μια πολιτική κοινότητα σχηματίζεται μόνο όταν μια πληθυσμιακή ομάδα αποφασίσει να αυτοπροσδιοριστεί απέναντι σε μια άλλη, σχηματίζοντας έτσι τη διάκριση φίλου - εχθρού. Ορίζει επίσης τη δημοκρατία ως ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο κυβερνήτες και κυβερνώμενοι μοιράζονται την ίδια ταυτότητα, καθώς ορίζουν με τον ίδιο τρόπο ποιοι είναι οι εχθροί. Η προϋπόθεση αυτή είναι αναγκαία για την ισότιμη πολιτική συμμετοχή των μελών της κοινότητας και την επιλογή των κυβερνώντων μέσω εκλογών ώστε να διασφαλιστεί ο δημοκρατικός χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος.³⁷

Στη βάση των απόψεων αυτών, ο Schmitt προχωρά στον ορισμό της δίκαιης διεθνούς τάξης, αναφέροντας ότι αυτή κρίνεται από το βαθμό που διασφαλίζει την ύπαρξη πληθώρας διαφορετικών και αυτεξούσιων (κυρίαρχων) πολιτικών κοινοτήτων αντί της επικράτησης καθολικών αξιών, που - κατά την άποψή του - καταργεί τη διαφορετικότητα όπως προσδιορίζεται από την ταυτότητα κάθε κοινότητας. Εν τέλει, η τελευταία πρέπει να διατηρεί το απόλυτο δικαίωμα να κρίνει αν ένας πόλεμος που θα διεξαχθεί είναι δίκαιος ή όχι. Θα πρέπει επίσης να διαθέτει το δικό της έδαφος ώστε η διάκριση φίλου-εχθρού να αποκτήσει «χωρικό» χαρακτήρα. Η «χωρική» διαίρεση των πολιτικών κοινοτήτων μπορεί εν τέλει να διασφαλίσει ότι δε θα υπάρξει σύγκρουση αν

³⁷ Σε κάθε περίπτωση ο Schmitt θεωρεί ότι ένα δικτατορικό καθεστώς είναι εκείνο που μπορεί να εξασφαλίσει την ενότητα γύρω από τον κοινό σκοπό. Απορρίπτει τον φιλελευθερισμό ως επικίνδυνο για τη διασφάλιση της τελευταίας καθώς απορρίπτει τη διάκριση φίλου-εχθρού και την ύπαρξη συγκρούσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, υποστηρίζοντας ότι τυχόν διαφορές μπορούν να λυθούν κατά τρόπο που θα ωφελήσει όλους. Η ενίσχυση του ρόλου του ατόμου και της κοινωνίας των πολιτών απορρίπτεται καθώς θεωρείται ότι υπονομεύουν το ρόλο του κράτους, το οποίο καθίσταται πλέον έρμαιο στις διαθέσεις τρίτων δυνάμεων που επιδιώκουν να το απειλήσουν. Η αποσυσπείρωση σε επίπεδο κοινωνίας οδηγεί στην απομάκρυνση του στόχου υπηρετήσης της «κοινής ιδέας» και εν τέλει στην αποπολιτικοποίηση των μελών της κοινότητας, οι οποίοι μετατρέπονται πλέον σε απλούς καταναλωτές που απλώς επιθυμούν να απολαμβάνουν τις χαρές της σύγχρονης διασκέδασης. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι το ενδιαφέρον του παρόντος κεφαλαίου δεν εστιάζεται τόσο στις απόψεις του Schmitt σε σχέση με τα παραπάνω ζητήματα - αν και οπωσδήποτε μας βοηθούν στην κατανόηση των θέσεων της ευρασιατικής σχολής (βλ. επόμενες ενότητες). Ζητούμενο αποτελεί η χρήση της μεθοδολογικής του σκέψης (διάκριση φίλου-εχθρού) η οποία μας βοηθά να κατανοήσουμε το πώς τα κράτη μπορούν να αυτοπροσδιοριστούν έναντι άλλων κρατών, στοιχείο που εν τέλει καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την ταυτότητά τους.

πραγματοποιηθεί κατά τρόπο ώστε και οι δύο κοινότητες (φίλος- εχθρός) να έχουν τη δυνατότητα να διατηρήσουν το δικό τους τρόπο ζωής. Προϋπόθεση μιας σωστής διαίρεσης αποτελεί, εν τέλει, η συμπερίληψη σε μια συγκεκριμένη περιοχή όλων των ανθρώπων που μοιράζονται την ίδια πολιτική ταυτότητα και μόνο αυτών. Ως σημείο αναφοράς μιας τέτοιας πραγματικότητας υπήρξε - κατά τον Schmitt- η ευρωπαϊκή πολιτική τάξη που επικράτησε από την εγκαθίδρυση των κυρίαρχων εθνικών κρατών μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος σηματοδότησε την αρχή της παγκόσμιας κυριαρχίας των ΗΠΑ.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, πρόκειται για μια ανάλυση της διεθνούς πολιτικής όχι με βάση μια αντικειμενική/υλιστική δομή, αλλά μια δομή, η οποία αποτελείται από ιδέες, αξίες, αντιλήψεις, πρότυπα και θεσμούς. Οι διεθνείς σχέσεις δε γίνονται νοητές ως το άθροισμα μιας ισορροπίας ισχύος, αλλά ως άθροισμα κοινωνικών αξιών. Δίνεται έμφαση στον πολιτισμικό παράγοντα και στην «κατασκευή» ταυτότητας και συμφερόντων, μέσα από την επίδραση μια «διεθνούς δομής» η οποία δημιουργεί πρότυπα. Τα συμφέροντα που δημιουργούνται δεν είναι αντικειμενικά, αλλά «κατασκευή» προερχόμενη μέσα από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, επηρεαζόμενες από το διεθνές σύστημα. Με βάση αυτά, το πολιτισμικό περιβάλλον επηρεάζει τόσο τη συμπεριφορά των κρατών όσο και τον χαρακτήρα και την ταυτότητά τους καθώς καθίσταται δομικός παράγοντας. Η δε διαμόρφωση της τελευταίας δε γίνεται νοητή ως μια στατική διαδικασία, αλλά ως μια διαδικασία επανακαθορισμού και προσαρμογής ανάλογα με τα δεδομένα που επικρατούν σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο. Οριστικό περιεχόμενο της ταυτότητας θα σήμαινε «εξαφάνιση» του «άλλου» (Διάλλα, 2009: 21).

Πρόκειται για μια λογική απόρριψης της υλιστικής, αντικειμενικής βάσης ανάλυσης και ερμηνείας των διεθνών σχέσεων στη βάση ενός ιδεαλισμού (Tsygankov, 2010: 15-21), σύμφωνα με τον οποίο τα κράτη μοιράζονται ιδέες (αποκτούν ταυτότητα και πολιτισμό) και διαμορφώνουν («οικοδομούν») το διεθνές σύστημα βάσει αυτών και όχι μιας αναζήτησης της ισορροπίας ισχύος. Διαμορφώνουν συλλογικές ταυτότητες και εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σύνολο ή επιλέγουν να ανήκουν μόνο στο «εγώ» τους.

Συμπερασματικά, η σχέση ταυτότητας- εξωτερικής πολιτικής, θέτει την έννοια του πολιτισμού και της ταυτότητας στο επίκεντρο της ανάλυσης της συμπεριφοράς τους. Τα τελευταία διαμορφώνουν τις επιλογές τους μέσω των αξιών, των ιδεών και των προτύπων που έχουν «οικοδομήσει» και βάσει αυτών προσδιορίζουν το «εγώ» τους απέναντι στο «άλλο». Κατ' επέκταση, η διεθνής συμπεριφορά των κρατών δεν μπορεί να θεωρηθεί «ενιαία» αλλά επηρεάζεται από τις ιδιαίτερες εμπειρίες και τα χαρακτηριστικά τους, τα οποία εν συνεχεία δημιουργούν το διεθνές σύστημα («ο Κόσμος που εμείς δημιουργούμε» κατά την έκφραση του Onuf). Δεν μπορεί επίσης να ενταχθεί σε ορθολογικά, αντικειμενικά πλαίσια, αλλά αποκτά ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά στη βάση του πώς αντιλαμβάνονται τη θέση τους στον κόσμο.

2.1 Η αντίληψη περί ταυτότητας και η συμπεριφορά του κράτους

Στη διεθνή συζήτηση κυριαρχούν κατά βάση δύο αντιτιθέμενες απόψεις σχετικά με την αντίληψη περί ταυτότητας. Και οι δύο θέτουν τον πολιτισμό στο κέντρο της ανάλυσης της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος, θεωρώντας τον ως τον κύριο δρώντα. Η πρώτη απορρίπτει την καθολικότητα των αξιών και χωρίζει κατά βάση τον κόσμο με βάση το πολιτισμικό ή το θρησκευτικό στοιχείο (αν και τα δύο αυτά στοιχεία συνδέονται σε σημαντικό βαθμό). Με βάση αυτή τη λογική, ο κόσμος χωρίζεται σε διαφορετικούς πολιτισμούς ή σε διαφορετικές θρησκείες. Ο κάθε πολιτισμός ή θρησκεία έχει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία διαφέρουν από τα αντίστοιχα των άλλων. Οι θρησκείες ή οι πολιτισμοί γίνονται αντιληπτοί ως απομονωμένοι από τους άλλους (σαν «νήσοι» που δε συνδέονται γεωγραφικά με άλλα εδάφη), ως έχοντες ελάχιστα κοινά σημεία με αυτούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η κάθε «νήσος» διαθέτει τα δικά της χαρακτηριστικά, τις δικές της αξίες, η μίξη των οποίων με τις αντίστοιχες άλλων «νήσων» είναι δύσκολη ή και αδύνατη καθώς είναι μη συμβατές. Βάσει αυτού του σκεπτικού, οι αξίες, επί παραδείγματι, της δημοκρατίας, του φιλελευθερισμού, της ατομικότητας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της οικονομίας της αγοράς θεωρούνται δυτικές και μη συμβατές με τις αντίστοιχες αξίες, για παράδειγμα, των ασιατικών κοινωνιών. Οι διαφορές θεωρούνται εν πολλοίς αγεφύρωτες και μπορεί να προκαλέσουν ακόμη και συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών θρησκειών/ πολιτισμών.

Κύριος εκφραστής των θέσεων αυτών στη σύγχρονη εποχή υπήρξε ο Αμερικανός ακαδημαϊκός Samuel Huntington, ο οποίος στο βιβλίο του «Η Σύγκρουση των Πολιτισμών» (1996)³⁸ χώρισε τον κόσμο σε ξεχωριστούς πολιτισμούς (δυτικός, λατινοαμερικάνικος, ορθόδοξος, ισλαμικός, υποσαχάριος, «ανατολικός»³⁹, μοναχικοί πολιτισμοί⁴⁰ καθώς και κράτη όπου υπάρχει σχίσμα - «cleft countries»⁴¹). Έκρινε επίσης πως τελικά θα επέλθει σύγκρουση μεταξύ του δυτικού και των άλλων πολιτισμών, καθώς τα εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά τους σε συνδυασμό με την πίεση που ασκεί ο κυρίαρχος μετά την πτώση της ΕΣΣΔ δυτικός πολιτισμός μέσω της παγκοσμιοποίησης, θα ενισχύσει εν τέλει τις περιφερειακές ταυτότητες και ιδιαίτερα το ρόλο της θρησκείας. Η πίεση αυτή είναι πιθανό να δημιουργήσει αντιδυτικές συσπειρώσεις, καθώς οι άλλοι πολιτισμοί θα θεωρήσουν ότι η Δύση επιχειρεί να

---

³⁸ Χάντινγκτον Σάμουελ (1998), Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης, Αθήνα, Terzo Books.

³⁹ Σε αυτόν συμπεριλαμβάνονται ο βουδισμός, ο ινδουιστικός, ο σινικός και ο ιαπωνικός.

⁴⁰ Δηλαδή χώρες που αποτελούν από μόνες τους έναν ξεχωριστό πολιτισμό. Ο Huntington σε αυτήν την κατηγορία εντάσσει περιπτώσεις όπως η Αϊτή και η Αιθιοπία καθώς και το Ισραήλ, το οποίο ωστόσο κρίνει πως βρίσκεται κοντά στο δυτικό πολιτισμό.

⁴¹ Δηλαδή κράτη στα οποία συνυπάρχουν λαοί που εκφράζουν διαφορετικούς πολιτισμούς. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται, για παράδειγμα, η Ουκρανία, το Σουδάν, οι Φιλιππίνες, η Κίνα κλπ.

μεταδώσει/ επιβάλει τις δικές της αξίες σε παγκόσμιο επίπεδο, δίνοντάς τους καθολικό χαρακτήρα. Με αυτόν τον τρόπο θα καταστεί απόλυτος κυρίαρχος του κόσμου.

Η αντίθετη άποψη (βλ. σχετικά Sen, 2006: 25-74) απορρίπτει τον διαχωρισμό του κόσμου σε αποκομμένες «νήσους», θεωρώντας πως υπάρχει ένας παγκόσμιος πολιτισμός στον οποίο κυριαρχούν καθολικές αξίες, οι οποίες δεν ανήκουν σε κάποιον συγκεκριμένο πολιτισμό αλλά υπήρξαν στοιχεία διαφορετικών. Σε αυτό το πλαίσιο, αξίες που κατά κανόνα βαφτίζονται δυτικές έχουν ιστορικά εντοπιστεί και σε άλλους – μη δυτικούς- πολιτισμούς από τους οποίους μάλιστα ίσως επηρεάστηκε και η ίδια η Δύση. Οι αξίες αυτές δε θεωρούνται δυτικές αλλά ανήκουσες σε όλον τον κόσμο. Είναι προφανές εδώ ότι ο χαρακτήρας ενός πολιτισμού δε θεωρείται στατικός (όπως στην πρώτη άποψη), αλλά συνεχώς εξελισσόμενος. Μπορεί, έτσι, να δέχεται επιρροές και από άλλους ενώ το γεγονός ότι σε μια δεδομένη χρονική περίοδο έχει διαμορφώσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δε σημαίνει ότι αυτά ήταν μόνιμα καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής του, πολύ δε περισσότερο ότι αυτά θα εξακολουθήσουν εσαεί να παραμένουν αναλλοίωτα. Ο κόσμος δε γίνεται αντιληπτός ως μια συνομοσπονδία θρησκειών ή πολιτισμών, αλλά ως ένας ενιαίος χώρος αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε διαφορετικές κουλτούρες, η οποία ενισχύει το στοιχείο της καθολικότητας.

Η προσέγγιση αυτή απορρίπτει επίσης τον ενιαίο χαρακτήρα των πολιτισμών, θεωρώντας ότι στο εσωτερικό τους υπάρχουν πολύ σημαντικές διαφορές οι οποίες δεν μπορούν να παραγραφούν στο όνομα της ύπαρξης «ενός» πολιτισμού. Επί παραδείγματι, ο ισχυρισμός ότι ο ισλαμικός πολιτισμός αποτελεί έναν ενιαίο πολιτισμό, αποκρύπτει την πραγματικότητα της ύπαρξης εσωτερικών διαιρέσεων, οι οποίες εκτείνονται από τον διαχωρισμό σουνιτών - σιιτών μέχρι τις διαφορές που μπορεί να έχουν ένας Ιρακινός μουσουλμάνος σε σχέση με έναν Ινδονήσιο.⁴² Είναι, επίσης, αδύνατο να κατηγοριοποιήσουμε ορισμένες χώρες ως ανήκουσες σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό. Για παράδειγμα, είναι λάθος η Ινδία να ενταχθεί στον ινδουιστικό πολιτισμό τη στιγμή που στο εσωτερικό της διαβίει μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων, η κουλτούρα των οποίων επηρέασε ιστορικά σε σημαντικό βαθμό την ταυτότητά της.

Η εν λόγω προσέγγιση απορρίπτει συνολικά τη λογική του διαχωρισμού της ανθρωπότητας σε ξεχωριστούς πολιτισμούς/θρησκείες, θεωρώντας πως έτσι δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες για την πρόκληση αντιπαλοτήτων και συγκρούσεων, όπως άλλωστε προέβλεψε ότι θα συμβεί και ο ίδιος ο Huntington. Σε αυτό το πλαίσιο, οι άνθρωποι δεν πρέπει να γίνονται αντιληπτοί ως έχοντες αποκλειστικές ταυτότητες (ότι δηλαδή είναι απλώς μέλη ενός συγκεκριμένου πολιτισμού), στις οποίες υποτάσσονται όλες οι άλλες εναλλακτικές ταυτότητες που διαθέτουν. Για παράδειγμα, ένας μουσουλμάνος εργάτης μπορεί να διαχωρίζεται από έναν αντίστοιχο χριστιανό βάσει θρησκείας, οι δύο τους μοιράζονται ωστόσο την κοινή ταυτότητα του εργάτη, η οποία θα πρέπει να προταχθεί έναντι εκείνης που τους χωρίζει. Αυτός είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος υπέρβασης των διαχωριστικών γραμμών

---

⁴² Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ένας μουσουλμάνος του Ιράκ έχει εντελώς διαφορετικές εμπειρίες και παραστάσεις από ένα μουσουλμάνο της Ινδονησίας ώστε τελικά να θεωρηθούν ότι ανήκουν στον ίδιο πολιτισμό.

που δημιουργεί η κατάτμηση της ανθρωπότητας σε ξεχωριστούς πολιτισμούς και θρησκείες. Απορρίπτονται επίσης πρωτοβουλίες όπως ο διάλογος των θρησκειών ή η προσπάθεια που συχνά γίνεται στη Δύση να διαχωριστεί ο «κακός» (τρομοκράτης) μουσουλμάνος από τον «καλό». Διότι μπορεί όσοι λειτουργούν προς αυτήν την κατεύθυνση να έχουν καλές προθέσεις, δεν παύουν ωστόσο να υιοθετούν ως βάση τη θέση ότι οι άνθρωποι ανήκουν πρώτα από όλα σε κάποια θρησκεία ή πολιτισμό υποτάσσοντας όλες τις εναλλακτικές τους ταυτότητες στην κυρίαρχη.

Σε ό,τι αφορά τη Ρωσία, η συζήτηση αυτή εκφράζεται (ιστορικά αλλά και στις μέρες μας) μέσα από την αντιπαράθεση μεταξύ των οπαδών της θεωρίας του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου (ρωσικής ιδιαιτερότητας) οι οποίοι συντάσσονται με την πρώτη άποψη, και των δυτικιστών οι οποίοι συντάσσονται με τη δεύτερη (βλ. αναλυτικά στην τέταρτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου).

3. Αυτοκρατορίες και εθνικά κράτη

Σχετιζόμενη με τα παραπάνω είναι η τάση που παρατηρείται ιστορικά ώστε τα κράτη να επιδιώκουν τον σχηματισμό αυτοκρατοριών. Σύμφωνα με τον Ν. Κοτζιά (Κοτζιάς, 2013: 36-48), η αυτοκρατορία διαθέτει τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά:

1. Έχει σχετικά μεγάλη έκταση.
2. Στις τάξεις της υπάρχει παρουσία πληθυσμών με μεγάλη ποικιλία εθνικών και θρησκευτικών χαρακτηριστικών.
3. Σε αντίθεση με τα εθνικά κράτη δεν έχει διαχρονικά σταθερά σύνορα θεωρώντας τον περίγυρό της εν δυνάμει υπό ενσωμάτωση στοιχείο.
4. Στο εσωτερικό της υπάρχει διαβάθμιση των δικαιωμάτων μεταξύ των λαών που την αποτελούν (πχ. σχέση Κέντρου/Μητρόπολης- περιφέρειας).

Το φαινόμενο της αυτοκρατορίας έχει τόσο γεωπολιτικά χαρακτηριστικά (απόκτηση ισχύος - οικονομικής και πολιτικής -, με στόχο την επιβίωση, την εδαφική επέκταση, τον πλουτισμό και το κέρδος), όσο και πολιτιστικά/ ταυτοτικά χαρακτηριστικά (επέκταση σε ξένα εδάφη με στόχο τη μετάδοση ενός «ανώτερου» πολιτισμού, τον εκσυγχρονισμό άλλων λαών, τη μετάδοση μιας «ανώτερης» ιδέας σε λαούς που δεν την έχουν μοιραστεί, την προώθηση μιας «ειδικής αποστολής» με βάση τις αξίες και την κοσμοαντίληψη κάποιου κράτους ή λαού). Μπορεί, ωστόσο, να ειπωθεί ότι η διάκριση μεταξύ αυτών των δύο παραμέτρων που οδηγούν στην «οικοδόμηση» αυτοκρατορίας (empire-building) δεν είναι πάντα εφικτή. Αφενός, για τον λόγο ότι η «οικοδόμηση αυτοκρατορίας» προς απόκτηση κερδών και ισχύος συχνά «ντύνεται υπό το μανδύα μιας ευρύτερης αποστολής» (Κοτζιάς, 2013). Αφετέρου, διότι αν μια αυτοκρατορία επιθυμεί να προωθήσει μια ειδική παγκόσμια αποστολή, αυτό μπορεί να το κάνει μόνο αν είναι ισχυρή (κατ' επέκταση πρέπει ενδεχομένως να κατακτήσει εδάφη, να αξιοποιήσει πόρους τρίτων κρατών κλπ.). Σε κάθε περίπτωση, η προώθηση μια ειδικής παγκόσμιας αποστολής δεν μπορεί να υπάρξει στο πλαίσιο μόνο ενός εθνικού κράτους αλλά πρέπει να εφαρμοστεί και να «δοκιμαστεί» σε

άλλους λαούς ώστε να διαπιστωθεί αν μπορεί να αποτελέσει επιλογή. Η αποστολή που ένα έθνος θεωρεί ότι διαθέτει για τον κόσμο αντανακλά κατά προφανή τρόπο την ταυτότητά του, τον πολιτισμό, τις αξίες του και τις ιστορικές του εμπειρίες, στοιχεία τα οποία επιθυμεί να «μεταδώσει» σε άλλους λαούς. Επίσης, η διαδικασία «οικοδόμησης» αυτοκρατορίας αυτονόητα μεταβάλλει την αρχική ταυτότητα του «αυτοκρατορικού» έθνους, το οποίο ενσωματώνοντας νέους-διαφορετικούς πολιτισμικά- λαούς, επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά των τελευταίων και τα ενσωματώνει στη δική του κουλτούρα θεωρώντας τα πια «δικά» του, μέρος της δικής του ταυτότητας (οικοδόμηση αυτοκρατορικής ταυτότητας/ imperial identity). Ένα μονοεθνικό ή μονοθρησκευτικό έθνος μπορεί έτσι να μετατραπεί σε πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό. Κατά μία έννοια, επίσης, η απόκτηση αυτοκρατορικής ταυτότητας είναι απαραίτητη για να χτίσει ένα έθνος αυτοκρατορία, διαφορετικά η κατασκευή της τελευταίας θα στηριχθεί σε επιβολή της κουλτούρας του κυρίαρχου έθνους στις άλλες, κάτι που αυτονόητα δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη μακροήμερευση του εγχειρήματος. Με λίγα λόγια, η διαφορά έθνους-κράτους και αυτοκρατορίας είναι ότι το μεν πρώτο «επιχειρεί να αποδώσει σε όλους τους πολίτες ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις και θεωρεί ξένο όποιον δεν τα έχει, ή, αντίστροφα δεν του τα αποδίδει επειδή τον θεωρεί ξένο», η δε δεύτερη, «αναγνωρίζει αυτή τη διαφορετικότητα ως στοιχείο της δικής της πραγματικότητας και ύπαρξης» (Κοτζιάς, 2013: 57).

Η αυτοκρατορική ταυτότητα σχετίζεται άμεσα με τον τύπο της αυτοκρατορίας. Οι αυτοκρατορίες διαχωρίζονται, εν γένει, σε ηπειρωτικές και θαλάσσιες, με τις μεν πρώτες να χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη συνεχόμενων εδαφών, τις δε δεύτερες από το γεγονός ότι οι κτήσεις τους βρίσκονται μακριά από το μητροπολιτικό κέντρο με το οποίο τις διαχωρίζει η θάλασσα. Στην πρώτη περίπτωση, οι επαφές μεταξύ των λαών της αυτοκρατορίας είναι ασφαλώς ευκολότερη λόγω του συνεχούς του εδάφους της, με αποτέλεσμα η «συγχώνευση» των πολιτιστικών και ταυτοτικών χαρακτηριστικών τους να είναι περισσότερο εφικτή σε σχέση με τις θαλάσσιες αυτοκρατορίες, όπου -για λόγους γεωγραφίας- οι επαφές μεταξύ του μητροπολιτικού κέντρου και των κτήσεων είναι δυσκολότερη. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν ισχύουν ασφαλώς σε απόλυτο βαθμό. Παραδείγματος χάριν, η διαδικασία δημιουργίας της (ηπειρωτικής) Γερμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο του ναζισμού, στηρίχθηκε ξεκάθαρα στην επιβολή της γερμανικής κουλτούρας στους υπόλοιπους λαούς. Αντιθέτως, σε περιπτώσεις όπως αυτής των Μογγόλων διακρίνουμε μια διαδικασία ενσωμάτωσης χαρακτηριστικών άλλων λαών ή ακόμα και αφομοίωσης του πολιτισμού τους από αυτούς των υποταγμένων λαών (περίπτωση Κινέζων, βλ. σχετικά Κοτζιάς, 2013: 111-112).

Η αντιμετώπιση του κυρίαρχου λαού προς τις κουλτούρες των υπολοίπων δεν είναι, κατ' επέκταση, αποτέλεσμα μόνο του τύπου της αυτοκρατορίας (αν και ο τελευταίος παίζει αναμφίβολα σημαντικό ρόλο), αλλά και άλλων παραγόντων όπως τα γεωγραφικά της χαρακτηριστικά (αν ευνοεί τις επαφές των λαών που την αποτελούν ή όχι -για παράδειγμα αν ευνοεί ή όχι την κίνηση μεταξύ των ορίων της) ή οι ιστορικές καταβολές του κυρίαρχου έθνους.

Είναι κατ' επέκταση σημαντική η διάκριση μεταξύ των αυτοκρατοριών που επιβάλλονται δια της βίας και εκείνων που στηρίζονται στη συναίνεση. Βασικό χαρακτηριστικό των δεύτερων είναι η ενσωμάτωση των ελίτ των νέο-ενσωματωμένων λαών στο αυτοκρατορικό σύστημα, τόσο διοικητικά όσο και στην κατανομή «κερδών» αλλά και μέσω της ένταξής τους στα αυτοκρατορικά οικογενειακά δίκτυα (μέσω γάμων με τις ελίτ του κέντρου, βλ. Κοτζιάς, 2013: 56).

Με βάση και τα παραπάνω, κρίνεται ότι για τη μελέτη των αυτοκρατοριών είναι σημαντικό να απαντηθούν τα παρακάτω ερωτήματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά τους:

- Επεδίωξαν ή όχι να εκδιώξουν τους πληθυσμούς των εδαφών που κατέλαβαν;
- Είναι αυτοκρατορίες ενός κυρίαρχου εθνικού κράτους, δύο (παράδειγμα Αυστροουγγαρίας) ή περισσότερων; Ποιες οι διαφορές των αυτοκρατοριών του παρελθόντος σε σχέση με σήμερα ως προς αυτό το ερώτημα;
- Σχημάτισαν αυτοκρατορίες αποικιοκρατικού τύπου ή όχι;
- Οι αυτοκρατορίες στηρίχθηκαν στην κατάληψη εδαφών ή στον έλεγχο των εμπορικών δικτύων και των ροών; Πώς σχετίζεται αυτό το ερώτημα με τον τύπο της αυτοκρατορίας (ηπειρωτική ή θαλάσσια);
- Σχηματίστηκαν κατ' αρχήν ως επέκταση κρατικών οντοτήτων ή μέσω της δράσης επιχειρηματικών οίκων, οι οποίοι μετά ζήτησαν προστασία από το κέντρο; Στηρίχθηκαν με λίγα λόγια σε αυτό που περιγράφει ο Ν. Κοτζιάς ως «Αυτοκρατορικό Τρίγωνο» (κρατική εξουσία-γραφειοκρατία στήριξης της- ύπαρξη εμπορικών εταιρειών και επιχειρηματικών ομίλων που ξεκίνησαν να δρουν με την έγκριση του κράτους σε περιοχές εκτός των ορίων του και χωρίς την αρχική συμμετοχή του τελευταίου όπως στις περιπτώσεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Ολλανδίας); Πώς εξηγούνται τυχόν διαφορές μεταξύ αυτοκρατοριών σε αυτό το ερώτημα;
- Η διοίκηση των αυτοκρατοριών στηρίχθηκε στον απευθείας έλεγχο από το κέντρο ή στη συμμαχία με τοπικές ελίτ οι οποίες ενσωματώθηκαν στις αντίστοιχες αυτοκρατορικές;
- Πώς αντιμετώπισε το κέντρο τους υποταγμένους «άλλους»; Σαν μη ανθρώπους; Σαν απολίτιστους; Και ποια διαδικασία έπρεπε να ακολουθηθεί ώστε οι «απολίτιστοι» να «εκπολιτιστούν»; Μια διαδικασία βίαιου εκσυγχρονισμού και επιβολής; Ή μια διαδικασία με σεβασμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις παραδόσεις του κάθε κατακτημένου λαού;

Συμπερασματικά, η ανάλυση της συμπεριφοράς των κρατών με βάση:

1. Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά τους.
2. Τον πολιτισμό και την ταυτότητά τους, και

3. Την τάση να «οικοδομούν» αυτοκρατορίες και να αποκτούν αυτοκρατορική ταυτότητα⁴³ μας δίνει ένα επαρκές θεωρητικό υπόβαθρο ερμηνείας της εξωτερικής τους πολιτικής.

Ζητούμενο από δω και στο εξής η σύνδεση των τριών αυτών παραμέτρων με τη Ρωσία και τη συμπεριφορά της στο διεθνές στερέωμα. Για να γίνει ωστόσο κάτι τέτοιο δεν αρκεί μια απλή προσπάθεια ανάλυσης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής με βάση το γενικό αυτό θεωρητικό πλαίσιο, αλλά απαιτείται η μελέτη του τρόπου με τον οποίο αυτό εντάχθηκε στη ρωσική σκέψη, με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ρωσίας όπως αυτά προέκυψαν από τις ιστορικές της εμπειρίες.

4. Τα ρεύματα σκέψης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής

Αντικείμενο του παρόντος υποκεφαλαίου είναι η σύνδεση του θεωρητικού υποβάθρου που αναπτύξαμε παραπάνω με τη ρωσική συζήτηση (ιδιαίτερα κατά τη μετασοβιετική περίοδο στην οποία δίνει έμφαση η παρούσα διατριβή). Ζητούμενο αποτελεί η απάντηση στο ερώτημα του κατά πόσο, με τι τρόπο και σε ποιο βαθμό οι παράμετροι που αναλύσαμε εκφράζονται μέσα από τα βασικά ρεύματα σκέψης της Ρωσίας. Μετέπειτα, θα εξεταστεί ο βαθμός που τα ρεύματα αυτά επηρέασαν και επηρεάζουν τη διαμόρφωση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Είναι φανερό εδώ ότι η παρούσα διατριβή δεν επιχειρεί να αναλύσει την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας με βάση την έννοια του ενιαίου κράτους (unitary state). Αντιθέτως, θεωρεί ότι η διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής χαρακτηρίζεται από την αλληλεπίδραση μιας σειράς εσωτερικών και εξωτερικών παραμέτρων που οδήγησαν στην αύξηση ή στη μείωση της επιρροής τού εκάστοτε ρεύματος σκέψης σε επίπεδο κοινωνίας και πολιτικής ελίτ, η οποία συνοδεύτηκε από αντίστοιχη προσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής στη βάση του ρεύματος που κυριαρχούσε κάθε περίοδο.

Τα ρεύματα διακρίνονται εν γένει (σαφώς με εσωτερικές διαφοροποιήσεις):

- α. Σε αυτό των δυτικιστών.
- β. Σε αυτό των ευρασιατιστών.
- γ. Σε αυτό των πραγματιστών και
- δ. Σε αυτό των Ρώσων εθνικιστών.

Το κάθε ρεύμα υπήρξε χαρακτηριστικό με βάση τα ανά περιόδους ιστορικά δεδομένα.⁴⁴

---

⁴³ Όπως δείξαμε παραπάνω, σχετίζεται άμεσα με τις δύο πρώτες παραμέτρους της δραστηριότητας των κρατών.

⁴⁴ Ασφαλώς στη βιβλιογραφία μπορεί κανείς να συναντήσει τα ρεύματα με διάφορους όρους, ωστόσο η εκάστοτε κατηγοριοποίηση περιγράφει εν πολλοίς τα ίδια ρεύματα.

Όπως θα διαπιστωθεί, οι δύο πρώτες σχολές αποτελούν τα δύο άκρα, με τις δύο επόμενες να ενσωματώνουν χαρακτηριστικά από αυτά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό (αδημοσίευτο).

4.1 Οι δυτικιστές

Βασικό αξίωμα του ρεύματος των δυτικιστών αποτελεί το ότι οι Ρώσοι είναι ένα δυτικό έθνος, του οποίου τα όποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά δε σηματοδοτούν ουσιαστική διαφοροποίηση σε σχέση με τη Δύση και την κουλτούρα της. Κατ' επέκταση, η Ρωσία οφείλει να ενσωματωθεί στους δυτικούς θεσμούς (ιδιαίτερα την ΕΕ - στις αρχές της δεκαετίας του '90 έγινε λόγος από ορισμένους ακόμα και για ένταξη στο ΝΑΤΟ) και να υιοθετήσει το δυτικό πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο, το οποίο άλλωστε επικράτησε στον Ψυχρό Πόλεμο. Βασικές αρχές του συγκεκριμένου μοντέλου είναι η φιλελεύθερη δημοκρατία, η ελεύθερη οικονομία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το ατομοκεντρικό μοντέλο, βάσει του οποίου η σημασία του ατόμου, των αναγκών και επιθυμιών του προηγούνται των αντίστοιχων συλλογικών και κρατικών.

Οι εκπρόσωποι του δυτικισμού δεν υιοθετούν τις απόψεις όσων κρίνουν ότι ένα τέτοιο μοντέλο δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε μια χώρα με εντελώς διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες και κουλτούρα όπως η Ρωσία. Κατ' επέκταση, η τελευταία πρέπει να εγκαταλείψει το αυτοκρατορικό της παρελθόν και να επιδιώξει να εκσυγχρονιστεί (ο εκσυγχρονισμός εδώ νοείται ως εκδυτικισμός), να καταστεί μια φιλελεύθερη δημοκρατία που θα βρει τη θέση της ανάμεσα στα αναπτυγμένα, δημοκρατικά έθνη του κόσμου, κατακτώντας τη θέση που της αξίζει και συμβάλλοντας στην εμπέδωση της δημοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Όπως επισημαίνει ο Ντμίτρι Τρένιν, ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους του εκδυτικισμού στη μετασοβιετική Ρωσία, «η επιβεβαίωση της Ρωσίας ως στύλου του διεθνούς συστήματος εξαρτάται από την προθυμία της να εγκαταλείψει τις φαντασίες για υπερδύναμη και να συνδέσει τη μοίρα της με τη φιλελεύθερη, δημοκρατική Δύση» (Mankoff, 2009).

Στο πλαίσιο της στροφής της προς τη Δύση και του εκσυγχρονισμού της, η Ρωσία είναι υποχρεωμένη να σταματήσει να σκέφτεται τον κόσμο με όρους γεωπολιτικών ανταγωνισμών, καθώς κάτι τέτοιο θα την έστρεφε εναντίον της Δύσης και πίσω σε μια προσπάθεια αποκατάστασης της θέσης στον πρώην σοβιετικό χώρο («Εγγύς Εξωτερικό»), η οποία πρέπει να αποφευχθεί. Αντιθέτως, η εξωτερική πολιτική πρέπει να δώσει έμφαση στην οικονομική διάσταση, στο πώς η Ρωσία θα αποκτήσει ισχυρές οικονομικές και εμπορικές σχέσεις με τη Δύση, στο πώς θα ενταχθεί ομαλά στους δυτικούς οικονομικούς θεσμούς (πχ. ΠΟΕ), διαδικασία που θα την ωφελήσει σημαντικά στην προσπάθεια να εκσυγχρονιστεί και να ανασυγκροτηθεί μετά από μια περίοδο οξύτατων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Οι σχέσεις Ρωσίας- Δύσης γίνονται, με λίγα λόγια, αντιληπτές με βάση τη λογική του win-win, ότι δηλαδή αυτές δεν είναι ανταγωνιστικές αλλά, αντιθέτως, η ανάπτυξη ουσιαστικών, στρατηγικών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών θα αποφέρει οφέλη και για τους δύο αλλά και για τον κόσμο συνολικά.

Είναι προφανές ότι αν θέλει να ακολουθήσει τον προτεινόμενο δρόμο, η Ρωσία πρέπει να εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια αναβίωσης του αυτοκρατορικού της παρελθόντος, καθώς κάτι τέτοιο αυτονόητα θα την έφερνε αντιμέτωπη με τη Δύση ενώ θα σήμαινε αποπροσανατολισμό από τον στόχο του εκσυγχρονισμού και των αναγκαίων αλλαγών σε όλα τα επίπεδα. Εν γένει, η επιστροφή στο παρελθόν δεν μπορεί να αποτελέσει επιλογή για τη σύγχρονη Ρωσία, καθώς οι λαοί του πρώην σοβιετικού χώρου θεωρούνται «οπισθοδρομικοί» για μια μοντέρνα Ρωσία που θα ενσωματωθεί στη Δύση. Η αντίληψη αυτή σηματοδοτεί τη γενικότερη έφεση της συγκεκριμένης σχολής σκέψης «να αντιμετωπίζει τους Ρώσους ως ιστορικά θύματα των μη ρωσικών λαών, καθώς (η Ρωσία) επωμίστηκε το πολιτικό και οικονομικό κόστος διαρκούς ενσωμάτωσης νέων περιοχών και λαών τους οποίους έπρεπε μετά να συντηρεί χωρίς να αποκομίζει ουσιαστικά οφέλη από αυτή τη διαδικασία» (αδημοσίευτο). Αντιθέτως, έμεινε πίσω σε σχέση με την πρόοδο της Δύσης, την οποία τώρα πρέπει να μιμηθεί.

Σε αυτό το πλαίσιο η προάσπιση των γεωπολιτικών συμφερόντων της Ρωσίας στον πρώην σοβιετικό χώρο δεν μπορεί να αποτελεί προτεραιότητα. Η Ρωσία πρέπει να αντιληφθεί ότι τα γεωπολιτικά δεδομένα στην περιοχή άλλαξαν («Η Ρωσία-Ευρασία⁴⁵ τελείωσε» κατά την έκφραση του Τρένιν- βλ. Trenin, 2001: 336) και ότι τα νεοσύστατα κράτη της περιοχής δεν επιθυμούν την επανενσωμάτωσή τους στη ρωσική «σφαίρα επιρροής», αλλά συχνά στρέφονται προς τη Δύση όπως αποδεικνύει η ένταξη ορισμένων εξ αυτών στο NATO και την ΕΕ (χώρες Βαλτικής) και η επιθυμία ορισμένων άλλων (πχ. Γεωργία, Ουκρανία) να ακολουθήσουν τον ίδιο δρόμο. Με αυτά τα δεδομένα, όπως επισημαίνει ο Τρένιν, «μια αντιπαράθεση με το NATO είναι κάτι που η Ρωσία δεν μπορεί να αντέξει και δεν πρέπει ποτέ να επιχειρήσει. Η αμφιταλάντευση μεταξύ μιας εταιρικής σχέσης με μισή καρδιά και μιας συμβολικής αντιπαράθεσης συνιστά τόσο μια σπατάλη πόρων όσο και καλής θέλησης. Είναι επίσης απογοητευτικό και αποπροσανατολιστικό. Αντιθέτως, αποτελεί υπέρτατο συμφέρον για την εθνική ασφάλεια της Ρωσίας να αγωνιστεί προς την πλήρη αποστρατιωτικοποίηση των σχέσεών της με τη Δύση. Αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει χωρίς την απόκτηση στενότερων δεσμών με αυτό. Έτσι, κάποια στιγμή, η Ρωσία θα πρέπει να εξετάσει σοβαρά την ένταξη της στο NATO» (Trenin, 2001: 293).

Στο πλαίσιο της στροφής της χώρας προς τη Δύση, οι σχέσεις της Ρωσίας με τις ΗΠΑ αποκτούν ιδιαίτερη και στρατηγική σημασία, καθώς οι τελευταίες, εξερχόμενες νικήτριες από τον Ψυχρό Πόλεμο, αποτελούν αναμφισβήτητα τη μοναδική υπερδύναμη και τον κύριο πόλο εντός της Δύσης. Η σχέση μαζί τους δεν πρέπει να αφορά μόνο την υιοθέτηση των βασικών χαρακτηριστικών του αμερικανικού

⁴⁵ Για την έννοια της Ρωσίας-Ευρασίας βλ. ενότητα σχετικά με το ρεύμα του ευρασιατισμού.

προτύπου, αλλά και τη δημιουργία ενός «δημοκρατικού άξονα» ενάντια στην αυξανόμενη επιρροή της Κίνας, η οποία εφαρμόζει το μοντέλο του αυταρχικού καπιταλισμού (το οποίο η Ρωσία πρέπει να αποφύγει) και η οποία επιδεικνύει αυξημένο ενδιαφέρον για τη ρωσική Άπω Ανατολή, με τα δημογραφικά δεδομένα στις δύο πλευρές των συνόρων να ευνοούν σαφώς έναν αναβαθμισμένο ρόλο για την για εκείνη στην περιοχή.⁴⁶

Στο σημείο αυτό θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί η τάση, ακόμα και μεταξύ των εκπροσώπων του δυτικισμού, να αντιλαμβάνονται τη Ρωσία ως μεγάλη δύναμη, η οποία θα συνεχίσει να έχει κρίσιμο ρόλο στα διεθνή πράγματα. Ουσιαστικά, σημαντικό μέρος της εν λόγω σχολής σκέψης αντιλαμβανόταν στις αρχές της δεκαετίας του '90 τον ρόλο της Ρωσίας ως μέρος μιας διαδικασίας συναπόφασης των μεγάλων δημοκρατικών δυνάμεων (Ρωσία – ΕΕ - ΗΠΑ) για τις τύχες του κόσμου. Η αντίληψη αυτή ασφαλώς εντάσσει τη Ρωσία στις τάξεις της Δύσης, με διακριτό ωστόσο ρόλο και σε πλαίσιο ισοτιμίας. Ορισμένοι, μάλιστα, εκπρόσωποι του δυτικισμού, όπως ο επικεφαλής της Ρωσικής Υπηρεσίας Ηλεκτρισμού (αντίστοιχης ΔΕΗ) και εκ των πλουσιότερων ανθρώπων στη Ρωσία, Ανατόλι Τσουμπάις, έκαναν λόγο για τη δημιουργία μια «φιλελεύθερης αυτοκρατορίας» με κέντρο τη Ρωσία, με την τελευταία, ως τη χώρα με το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, να παρέχει βοήθεια στα υπόλοιπα κράτη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, ώστε μαζί να ενταχθούν στο κλαμπ των δημοκρατικών και ελεύθερων δυνάμεων, και μαζί με τις ΗΠΑ, την ΕΕ και την Ιαπωνία να σχηματίσουν μια παγκόσμια «φιλελεύθερη αυτοκρατορία» του 21^{ου} αιώνα. Αυτό, κατά τον ίδιο, αποτελεί τη σύγχρονη αποστολή της Ρωσίας (Pravda.ru, 25/9/2003⁴⁷).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, είναι φανερό ότι η σχολή των δυτικιστών δεν αντιλαμβάνεται τη διεθνή πραγματικότητα με γεωπολιτικούς όρους, αλλά δίνει έμφαση στην οικονομική διάσταση της Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας σε μια λογική win-win με τη Δύση, στην οποία πρέπει να ενταχθεί. Η Ρωσία προσδιορίζεται θετικά απέναντι στη Δύση (υποβάθμιση των κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών διαφορών, αντίληψη της ρωσικής κουλτούρας ως συμβατής με τη δυτική), με την οποία πρέπει να συμμαχήσει (έστω και με όρους ισοτιμίας) ώστε μαζί να «οικοδομήσουν» ένα δημοκρατικό και ελεύθερο κόσμο. Είναι, κατ' επέκταση, φανερό ότι οι δυτικιστές αποκηρύσσουν το αυτοκρατορικό παρελθόν της Ρωσίας, θεωρούν πως η Μόσχα ελάχιστα έχει να κερδίσει από την επανένταξη των «οπισθοδρομικών» λαών της περιοχής στις τάξεις της ή υπό την επιρροή της (ακόμα και ο Τσουμπάις που μιλά για επαναπροσέγγιση, θέτει τη σχέση αυτή στο πλαίσιο του από κοινού εκδυτικισμού) και απορρίπτουν τη διαμόρφωση μιας νέας «αυτοκρατορικής κουλτούρας» που θα βάλει τη Ρωσία σε μια διαδικασία εκ νέου ένταξης στις σχέσεις της με τη Δύση.

⁴⁶ Η ανατολική Σιβηρία έχει ούτως ή άλλως κατακλυστεί από μεγάλο αριθμό κινέζων μεταναστών τα τελευταία χρόνια και σταδιακά αποκτά ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς με το Πεκίνο.

⁴⁷ Διαθέσιμο ως <http://english.pravda.ru/news/russia/25-09-2003/52757-0/#.U8jShPl tqk>.

4.2 Οι εκφραστές του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου

Βασικό χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου ρεύματος αποτελεί η αντίληψη ότι η Ρωσία διαθέτει χαρακτηριστικά και ταυτότητα όχι απλώς διακριτή από την αντίστοιχη δυτική αλλά εντελώς διαφορετική και μη συμβατή με εκείνη. Η Ρωσία διαθέτει έναν ιδιαίτερο πολιτισμό που δεν αποτελεί μέρος του δυτικού και πρέπει να έχει ως ειδική αποστολή την «προστασία» τόσο της ίδιας όσο και του κόσμου συνολικά από την επέκταση του δυτικού προτύπου και πολιτισμού, την οποία θεωρεί απειλή για την ίδια αλλά και για τους υπόλοιπους (μη δυτικούς) λαούς και έθνη.

Το ρεύμα του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου εκφράστηκε σε επίπεδο ηγεσίας σε διάφορες φάσεις της ρωσικής ιστορίας. Μέρος του μπορούν ασφαλώς να θεωρηθούν οι σλαβόφιλοι του 19^{ου} αιώνα, καθώς και οι σημερινοί νέο-σλαβόφιλοι εθνικιστές (βλ. παρακάτω στη σχετική υποενότητα), αν και η συγκεκριμένη σχολή προβάλλει και ορισμένα χαρακτηριστικά του δυτικού προτύπου, γεγονός που τη διακρίνει ως ένα βαθμό από την απολύτως αυθεντική έκφραση του ρωσικού ιδιαίτερου δρόμου (ευρασιατισμός). Ιδιαίτερα κατά τη μετασοβιετική περίοδο, το τελευταίο αυτό ρεύμα έχει αποκτήσει σημαντική επιρροή σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας και εφαρμοζόμενης εξωτερικής πολιτικής.

4.2.1 Οι ευρασιατιστές

Οι απαρχές του συγκεκριμένου ρεύματος χρονολογούνται κυρίως κατά την περίοδο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917.⁴⁸ Προήλθε δε κυρίως από Ρώσους εμικρέδες που αισθάνονταν ότι δεν είχαν θέση στο νέο κράτος, την ιδεολογία του οποίου θεωρούσαν ξένη προς την παραδοσιακή ρωσική κουλτούρα. Σκοπός τους ήταν η επεξεργασία μιας νέας κοσμοθεωρίας βάσει της οποίας το ρωσικό κράτος θα συνεχίσει να εκτείνεται στο σύνολο των περιοχών που καταλάμβανε ως τότε, με τους μη ρωσικούς λαούς της περιοχής να αποτελούν βασικό συστατικό της υπερεθνικής οντότητας. Αυτή έπρεπε, σε κάθε περίπτωση, να διατηρηθεί αναλλοίωτη στη βάση μιας νέας ιδεολογίας, μακριά από τα λάθη της ύστερης τσαρικής περιόδου (εκρωσισμός), αλλά και συμβατή με τις ιστορικές παραδόσεις της περιοχής (απόρριψη κομμουνισμού ως ξενόφερτης, προερχόμενης από τη Δύση ιδεολογίας).

Οι ευρασιατιστές θεωρούν ότι η ρωσική κουλτούρα και ταυτότητα είναι σε απόλυτη αντίθεση με την αντίστοιχη δυτική.⁴⁹ Οι Ρώσοι επέλεξαν ήδη από τον 10^ο αιώνα την

---

⁴⁸ Αν και οι πρώτοι ευρασιατιστές καταγράφονται στις τάξεις των ριζοσπαστών σλαβόφιλων του 19^{ου} αιώνα. Παραδείγματα αποτελούν οι φιλόσοφοι Νικολάι Ντανιλέφκι (1822-1885) και Κωνσταντίν Λεόντιεφ (1831-1891) (περισσότερα για τις θέσεις των δύο φιλοσόφων βλ. Διάλλα, 2009 και Duncan, 2000).

⁴⁹ Οι διαφορές των δύο σχολών έγκεινται αφενός στην απόρριψη της έννοιας της «σλαβικής ενότητας» από τους ευρασιατιστές και αφετέρου την απόλυτη πίστη τους στο κράτος, την εξουσία και το ρόλο του ηγέτη, τον οποίο ιστορικά θεωρούν εγγυητή της ασφάλειας, της ενότητας και του χαρακτήρα του

ορθόδοξη χριστιανική πίστη η οποία τους διαφοροποίησε από τον δυτικό/ λατινικό (καθολικό) κόσμο. Οι ευρασιατιστές θεωρούν, έτσι, ότι ο ρωσικός κόσμος αντιλαμβάνονταν ήδη από την περίοδο του Μεσαίωνα τη Δύση ως απειλή για τη διατήρηση της κουλτούρας του. Φέρνουν ως κορυφαίο παράδειγμα την απόφαση του Ρώσου ηγέτη Α. Νέφσκι να συμμαχήσει με τους κατακτητές Μογγόλους μπροστά στον κίνδυνο που σηματοδοτούσε η απειλή κατάληψης των ρωσικών εδαφών από τους Τεύτονες Ιππότες (μέσα 13^{ου} αιώνα), καθολικούς σταυροφόρους που στόχο είχαν τον εκλατινισμό των Ρώσων. Αντιθέτως, σύμφωνα πάντα με τη δική τους ανάγνωση της ιστορία, οι (μουσουλμάνοι) Μογγόλοι ελάχιστα ενδιαφέρονταν για ζητήματα ταυτότητας και πίστης και το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η συλλογή των φόρων. Το γεγονός αυτό τους ώθησε στην επίδειξη ιδιαίτερης ανεκτικότητας απέναντι στο διαφορετικό. Η περίοδος της μογγολικής κυριαρχίας, σύμφωνα με τους ευρασιατιστές, έσωσε τη ρωσική κουλτούρα και τη ρωσική πίστη ενώ καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη γεωπολιτική ταυτότητα των Ρώσων, οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με τα χαρακτηριστικά των ασιατικών λαών της στέπας, με τα οποία εξοικειώθηκαν και τα οποία ενσωμάτωσαν. Αποτέλεσαν έτσι πλέον έναν «ευρασιατικό» λαό, κληρονόμο της μογγολικής και βυζαντινής παράδοσης, γεγονός που τον διέκρινε απόλυτα από τη Δύση. Οι Ρώσοι ηγέτες θεώρησαν το Μεγάλο Πριγκιπάτο της Μοσχοβίας (το οποίο προέκυψε μετά την αποχώρηση των Μογγόλων) ως κληρονόμο της Μογγολικής Αυτοκρατορίας (Savitsky, 2012: 329). Στόχος του νέου ρωσικού κράτος κατέστη η «επανασύσταση» της χαμένης αυτοκρατορίας, υπό την ηγεσία των Ρώσων αυτή τη φορά. Η επιδίωξη αυτή φάνηκε από τις πρώτες ρωσικές κατακτήσεις κατά τη μετα-μογγολική περίοδο, όταν η Μόσχα στράφηκε ανατολικά θέτοντας υπό έλεγχο τα μουσουλμανικά βασίλεια του Καζάν και του Αστραχάν (1552 και 1556).⁵⁰ Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι η μογγολική περίοδος αποτιμάται θετικά από τη συγκεκριμένη σχολή σκέψης. Κατά την έκφραση, του Πιότρ Σαβίτσκι, ενός από τους βασικότερους εκφραστές του ευρασιατισμού, «χωρίς τους τατάρους δε θα υπήρχε Ρωσία» (Dugin, 1997: 49).

Ο ευρασιατικός γεωγραφικός χώρος θεωρείται από τη σχολή ως ο τόπος ανάπτυξης του ρωσικού έθνους, από τον οποίο επηρεάστηκε καθοριστικά και τον οποίο επηρέασε διαμορφώνοντάς τον ανάλογα με τις παραγωγικές ανάγκες του. Εδώ κρίσιμη σημασία για τους ευρασιατιστές έχει ο όρος «τοπογένεση» (*mestorazvitie*), η οποία γίνεται αντιληπτή ως «ένα γεωγραφικό περιβάλλον, το οποίο σφραγίζει με τα χαρακτηριστικά του τις ανθρώπινες κοινότητες που αναπτύσσονται σε αυτό. Το κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον, τα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού εδάφους συγχωνεύονται σε ένα ενιαίο σύνολο, επηρεάζοντας αμοιβαία το ένα το άλλο» (Vernadskii, 2012: 10). Και ο Σαβίτσκι προσθέτει: «Το κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον και το έδαφος της πρέπει να συγχωνευθούν σε ένα ενιαίο σύνολο, σε ένα

κράτους (Αντιθέτως, οι νέο-σλαβόφιλοι εθνικιστές προτάσσουν την κινητοποίηση του έθνους, τη μεγαλύτερη συμμετοχή του σε όλα τα επίπεδα και δεν πιστεύουν στο μοντέλο του απόλυτου ηγέτη και στην απόλυτη κρατική εξουσία).

⁵⁰ Από το σημείο εκείνο η Ρωσία έπαψε να είναι ένα μονοεθνικό και μονοθρησκευτικό έθνος αλλά απέκτησε πολυεθνοτικά και πολυθρησκευτικά χαρακτηριστικά.

γεωγραφικό τοπίο» (Dugin, 1997: 50). Η έννοια του χώρου αποκτά «ιερά» χαρακτηριστικά θεωρούμενο «ο εδαφικός οικότοπος του εθνικού πνεύματος» (Trenin, 2010: 39)

Ο ευρασιατικός γεωγραφικός χώρος γίνεται αντιληπτός ως ένας ενιαίος γεωγραφικός κόσμος, τα χαρακτηριστικά του οποίου αλληλοσυμπληρώνονται δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο. Οι Ρώσοι ανέλαβαν ιστορικά να ενοποιήσουν το σύνολο αυτό, αξιοποιώντας όσα προσέφερε αλλά και αφήνοντας το στίγμα τους πάνω σε αυτόν (Vernadskii, 2012: 11). Παράλληλα, ενσωμάτωσαν τους λαούς της περιοχής, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τη ριζική αναδιαμόρφωση των εθνοτικών χαρακτηριστικών τους. Έτσι, οι Ρώσοι διαμόρφωσαν τελικά ένα «Υπερ-έθνος», το οποίο αντικατόπτριζε την ύπαρξη ενός ενιαίου πολιτισμού στην περιοχή, του ευρασιατικού. Η πολιτική, πολιτισμική και γεωγραφική ένωση της περιοχής από τη Ρωσία, οδήγησε τους ευρασιατιστές στην υιοθέτηση του όρου «Ρωσία-Ευρασία» (*Russia- Eurasia/ Rossiya- Evrazia*), η οποία εν πολλοίς ταυτίζεται γεωγραφικά με την περιοχή που αποτέλεσε τη Ρωσική και μετέπειτα τη Σοβιετική αυτοκρατορία. Η έννοια της Ρωσίας-Ευρασίας πρέπει να γίνει αντιληπτή ως απολύτως διακριτή από την έννοια της Ευρασίας, νοούμενης ως το γεωγραφικό σύνολο της Ευρώπης και της Ασίας. Από τα παραπάνω, διακρίνεται η κυριαρχία της «αυτοκρατορικής κουλτούρας» και ο ορισμός της Ρωσίας με πολιτισμικούς όρους και όχι εθνικούς.

Από την παραπάνω ανάλυση διακρίνεται η άμεση συσχέτιση της έννοιας της «τοπογέννησης» με την οργανική θεώρηση του εδάφους από τη γερμανική γεωπολιτική σχολή, ιδιαίτερα τον Ράτσελ. Η έννοια των συνόρων καθίσταται σχετική, καθώς εντός ενός ενιαίου πολιτισμικού και γεωγραφικού χώρου, η έννοια «σύνορο» δε γίνεται αντιληπτή και δε συμβαδίζει με την προαναφερθείσα πραγματικότητα.

Όπως βλέπουμε, οι ευρασιατιστές αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην ταυτότητα. Θεωρούν ότι η Ρωσία, ενσωματώνοντας ιστορικά τους λαούς της Ευρασίας, απέκτησε το δικό της ξεχωριστό πολιτισμό, ο οποίος ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με το δυτικό. Αναφέροντας σειρά ιστορικών παραδειγμάτων, ο Σαβίτσκι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η ρωσικότητα είναι ασυμβίβαστη με τον λατινισμό (καθολικισμό)» (Savitsky, 2012: 305). Οι εκφραστές του ρεύματος αντιλαμβάνονται την αποστολή της Ρωσίας ως μια διαδικασία σωτηρίας της ίδιας αλλά και του κόσμου από την επεκτατικότητα της δυτικής κουλτούρας, η οποία, σύμφωνα με όσα υποστηρίζουν, είχε πάντοτε ως στόχο να καταστεί καθολική (παγκόσμια) εις βάρος των άλλων.

Κεντρικό αξίωμα των ευρασιατιστών είναι η διάκριση χερσαίων/ ηπειρωτικών και ναυτικών/ θαλάσσιων δυνάμεων κατά τα πρότυπα της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής. Η Ρωσία εντάσσεται στην πρώτη κατηγορία και εκ της θέσεως αυτής επιδιώκει διαρκώς να ανταγωνίζεται τις δεύτερες. Αυτό κάνει, σύμφωνα με τους ευρασιατιστές, κατά τους τελευταίους δυόμισι αιώνες. Με βάση τη λογική αυτή, τόσο ο βρετανο-ρωσικός ανταγωνισμός για επιρροή στην Ασία (19^{ος} αιώνας), όσο και ο αμερικανο-σοβιετικός ανταγωνισμός την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου εντάσσονται στο ίδιο πλαίσιο, ενώ ο Ψυχρός Πόλεμος που ακολούθησε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

δε θεωρείται ο πρώτος αλλά ο δεύτερος. Προηγήθηκε ο «Ψυχρός Πόλεμος» του 19^{ου} αιώνα, όταν Μ. Βρετανία και Ρωσική Αυτοκρατορία ανταγωνίζονταν στην Ανατολή αλλά και πάλι δεν οδηγήθηκαν σε άμεση σύρραξη.

Σε κάθε περίπτωση, η σύγκρουση ηπειρωτικών και ναυτικών δυνάμεων δεν γίνεται κατανοητή ως μια απλή σύγκρουση γεωγραφικά προσδιορισμένων συμφερόντων, αλλά ως μια σύγκρουση δύο εντελώς διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών προτύπων και συστημάτων. Εδώ οι ευρασιατιστές εισάγουν την έννοια της «ιδεοκρατίας», με βάση την οποία το ηπειρωτικό (ευρασιατικό) κράτος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός πνευματικού σφυγμού που μεταδίδεται πάντα από τα πάνω προς τα κάτω (ιεραρχική δομή κράτους). Η δε δομή του κράτους πρέπει να υπακούει στη λογική της Ιδέας και να έχει στην κεφαλή του τους πνευματικούς ηγέτες. Η *ιδεοκρατία* υιοθετεί την πρωτοκαθεδρία της μη πραγματιστικής, μη υλιστικής και μη εμπορικής προσέγγισης αναφορικά με την οργάνωση και τη φιλοσοφία του κράτους. Στόχος είναι η υπέρβαση των υλιστικών αναγκών, συμπεριλαμβάνοντας οργανικά τον φυσικό κόσμο σε έναν ενιαίο πνευματικό-δημιουργικό σφυγμό. Αντιθέτως, οι ευρασιατιστές ταυτίζουν τη θάλασσα με τον υλισμό, το φιλελευθερισμό, την εμπορική δραστηριότητα (Dugin, 1997: 51).

Λίγο πριν από την πτώση της ΕΣΣΔ, έκανε την εμφάνισή του μια υποκατηγορία του ευρασιατισμού, ο «νέο-ευρασιατισμός», εκφραστής του οποίου υπήρξε ο φιλόσοφος, πολιτικός επιστήμονας και θεωρητικός της γεωπολιτικής, Αλεξάντερ Ντούγκιν. Ο Ντούγκιν εντάσσει απόλυτα τη σχέση Ρωσίας-ΗΠΑ στην αντιπαράθεση ηπειρωτικών και θαλάσσιων δυνάμεων και θεωρεί τη μεταψυχροπολεμική κυριαρχία των τελευταίων ως την απόλυτη απειλή για τη Ρωσία και τον κόσμο. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι οι ΗΠΑ (εκπροσωπώντας τον θαλάσσιο πόλο) επιδιώκουν την εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας ηγεμονίας, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας είναι η εξαγωγή (συχνά μέσω βίας) του φιλελεύθερου δυτικού πολιτικού και οικονομικού προτύπου με στόχο την εξόντωση όλων των υπόλοιπων παραδοσιακών πολιτισμών (ενδεικτικά: ευρασιατικός, κινεζικός, μουσουλμανικός). Ειδικότερα, θεωρεί ότι κατά τη μετασοβιετική περίοδο οι ΗΠΑ ακολούθησαν δύο διαφορετικές στρατηγικές για να επιβάλουν την ηγεμονία τους: τη μονομερή δράση που ακολούθηθηκε κυρίως από τις ηγεσίες του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (ενδεικτικά: πόλεμος στο Ιράκ το 2003) και την πολυμερή, την οποία ακολούθησαν κυρίως οι ηγεσίες των Δημοκρατικών. Η πολυμέρεια επ' ουδενί ερμηνεύεται ως διαφοροποίηση των ευρύτερων στόχων των ΗΠΑ, απλώς οι τελευταίες επιλέγουν να μοιραστούν το κόστος με τους συμμάχους τους και να δείξουν ότι δεν αποφασίζουν μόνες τους. Επί της ουσίας, κατά τον Ντούγκιν, οι στόχοι παραμένουν οι ίδιοι (Dugin, 1997: 58-66 και 70-76).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι ΗΠΑ στοχεύουν στην πλήρη γεωπολιτική αποδυνάμωση της Ρωσίας, ακόμα και στην εδαφική της αποσύνθεση, μέσω της ανοιχτής υποστήριξης που δίνουν σε αποσχιστικά κινήματα όπως αυτά του Βορείου Καυκάσου. Εξακολουθούν, δε, να θεωρούν τη Ρωσία ως τον κύριο εν δυνάμει αντίπαλό τους, τον οποίο, έχοντας βρει σε αδυναμία, επιθυμούν να εξολοθρεύσουν. Για τον λόγο αυτόν άσκησαν, μετασοβιετικά, επιθετική πολιτική στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο,

επιδιώκοντας τον γεωστρατηγικό έλεγχο της περιοχής, όπως εκφράζεται και μέσα από την επιθυμία για ένταξη των χωρών της περιοχής στο ΝΑΤΟ, εξέλιξη που η Ρωσία πρέπει πάση θυσία να αποτρέψει. Αυτονόητα, ο νέο-ευρασιατισμός θεωρεί αναγκαία την πλήρη και με κάθε μέσο αποκατάσταση του ρόλου και της θέσης της Ρωσίας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (επέκταση), κρίνοντας ότι η Ρωσία πρέπει να πρωταγωνιστήσει στην εκ νέου επανένωσή του (αυτοκρατορική ταυτότητα).

Σύμφωνα με τον Ντούγκιν, η επιδίωξη των ΗΠΑ για τη δημιουργία ενός μονοπολικού κόσμου πρέπει να ηττηθεί. Σε αυτό το πλαίσιο προτείνει τη δημιουργία ενός πολυπολικού μοντέλου μέσω της δημιουργίας (αυταρκών) «μεγάλων χώρων» στη βάση του πολιτισμού (Dugin, 2012: 43-51). Οι «μεγάλοι χώροι» στη συνέχεια θα ενωθούν σε τέσσερις μεγάλες γεω-οικονομικές ζώνες, την Αμερικανική (περιλαμβάνει τρεις μεγάλους χώρους- τη Β. Αμερική, την Κεντρική Αμερική και τη Νότια Αμερική), την Ευρω-Αφρικανική (περιλαμβάνει τρεις μεγάλους χώρους- την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Αραβο-ισλαμική Αφρική και την Υποσαχάρια Αφρική), την Ευρασιατική Ηπειρωτική (περιλαμβάνει τέσσερις μεγάλους χώρους- Ρωσία και χώρες Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, τις χώρες του ηπειρωτικού Ισλάμ και την Ινδία) και τη ζώνη Ασίας-Ειρηνικού (περιλαμβάνει την Ιαπωνία, την Κίνα, τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασία και την Ινδοκίνα, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία)⁵¹ (Dugin, Geopolitics of Multipolar World, 2012: 60-62). Αποστολή της Ρωσίας-Ευρασίας είναι, εκμεταλλευόμενη την κεντρική γεωγραφική της θέση (υιοθέτηση θέσης Μάκιντερ περί κεντρικής θέσης και γεωγραφικού άξονα της ιστορίας), να «ενώσει» (γεωστρατηγικά) του άλλους δύο πόλους της ευρασιατικής ηπείρου (Ευρω-Αφρικανική Ζώνη, Ζώνη Ασίας-Ειρηνικού) εναντίον του τέταρτου πόλου (Αμερικανική Ζώνη). Η τελευταία πρέπει να αποκλειστεί εντελώς από την Ευρασία. Ο Ντούγκιν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 πρότεινε τη δημιουργία ενός γεωπολιτικού άξονα Βερολίνου (Ευρω-Αφρικανική Ζώνη)- Μόσχας (Ευρασιατική Ηπειρωτική Ζώνη)- Τόκιο (Ζώνη Ασίας- Ειρηνικού) προς τον σκοπό αυτό (Dugin, 1997: 125-135). Αργότερα, σε αυτόν προσέθεσε και την Κίνα, ως προς την οποία αρχικά ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός (και ως ένα βαθμό εξακολουθεί να είναι).

Με λίγα λόγια, επιδίωξη του νέο-ευρασιατισμού θεωρείται η ολική ανατροπή του status quo στην Ευρασία. Έτσι, ο όρος ευρασιατισμός δεν αναφέρεται τόσο στον ευρασιατικό χαρακτήρα του ρωσικού πολιτισμού (βλ. έννοια Ρωσίας-Ευρασίας), όσο στον στόχο της ένωσης του συνόλου της ευρασιατικής ηπείρου εναντίον του θαλάσσιου πόλου (σύγκρουση ηπειρωτικού πόλου/Ευρασίας και θαλάσσιου/ ΗΠΑ).

Από τα παραπάνω πρέπει να διακρίνουμε δύο κύρια σημεία:

Πρώτον, την απόρριψη της έννοιας του έθνους-κράτους ως του κύριου παίκτη του διεθνούς συστήματος, και την αντικατάστασή του από τον πολιτισμό (κατά τα πρότυπα των απόψεων Χάντινγκτον). Το έθνος-κράτος θεωρείται όχι απλώς αδύναμο να αντιμετωπίσει μόνο του την απειλή της δυτικής επεκτατικότητας και τη διάχυση

⁵¹ Εδώ είναι προφανής η ομοιότητα με το πολυπολικό μοντέλο που ανέπτυξε ο Χαουσχόφερ (βλ. σχετικά <http://euro-synergies.hautetfort.com/archive/2011/08/14/geopolitics-of-leviathan.html> και <http://www.4pt.su/lt/node/27>).

της νέο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης που προέρχεται από τη Δύση, αλλά συνιστά βασικό στοιχείο της νεωτερικότητας η οποία προωθήθηκε από τη Δύση και έφερε τη διάλυση των μεγάλων, «ιερών» αυτοκρατοριών που εκπροσωπούσαν τον παραδοσιακό, προ-νεωτερικό κόσμο (συνολική αμφισβήτηση Βεσφαλιανού μοντέλου, βλ. Ντούγκιν, Διάλεξη σε Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 12 Απριλίου 2013).

Δεύτερον, την αντιμετώπιση του δυτικού πολιτισμού ως τοπικού και όχι καθολικού φαινομένου. Η Δύση και όσα αυτή πρεσβεύει αντιμετωπίζεται ως «επαρχία» του ανθρώπινου πολιτισμού και δεν ταυτίζεται με το σύνολό του (Ντούγκιν, Διάλεξη σε Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 12 Απριλίου 2013). Σε αυτό το πλαίσιο, ο νέο-ευρασιατισμός θεωρεί ότι ορισμένοι παραδοσιακοί πολιτισμοί του κόσμου επέλεξαν να μην ενταχθούν στη νεωτερικότητα της Δύσης (πχ. ισλαμικός) αλλά να διατηρήσουν τα προ-νεωτερικά τους χαρακτηριστικά, διαπιστώνοντας παράλληλα ότι αυτή είναι μια τάση που διακρίνεται όλο και περισσότερο στον (μη δυτικό) κόσμο, όπου τα «δυτικής προέλευσης» εθνικά σύνορα θα καταρρεύσουν και ο πολιτισμός θα επανέλθει στο επίκεντρο ενός μετα-νεωτερικού κόσμου.

Συνολικά, βλέπουμε πως ο ευρασιατισμός δίνει μεγάλη έμφαση στον παράγοντα γεωγραφία, αντιλαμβάνεται τον κόσμο με απολύτως γεωπολιτικούς όρους και βασίζεται σε καθοριστικό βαθμό στις γεωπολιτικές θεωρίες της αγγλοσαξονικής και γερμανικής σχολής. Δίνει, επίσης, μεγάλη έμφαση στον ρόλο της ταυτότητας και του πολιτισμού, ο οποίος θεωρείται ως ο κύριος παίκτης στο διεθνές σύστημα. Υιοθετεί, τέλος, τη λογική της αυτοκρατορίας και προτάσσει την «αυτοκρατορική ταυτότητα» της Ρωσίας, η οποία πρέπει να επιστρέψει στη θέση που ιστορικά κατείχε στο «Εγγύς Εξωτερικό».

4.2.2 Οι Ρώσοι εθνικιστές

Πρόκειται για το ρεύμα με τη μικρότερη επιρροή σε επίπεδο μετασοβιετικών ελίτ, αν και σε επίπεδο κοινωνίας εμφανίζεται ενισχυμένο. Οι Ρώσοι εθνικιστές θεωρούν πως οι Ρώσοι δε μοιράζονται μια κοινή ευρασιατική ιστορία με τους υπολοίπους λαούς, τους οποίους ιστορικά ενσωμάτωσαν. Αντιθέτως, οι τελευταίοι θεωρούνται «κατώτεροι» πολιτισμικά από τους σλάβους/ορθόδοξους Ρώσους. Οι τελευταίοι υπήρξαν τα ιστορικά θύματα της ενσωμάτωσης των λαών της ρωσικής περιφέρειας, από την οποία δεν κέρδισαν τίποτα. Αντιθέτως, η ενσωμάτωση αυτή «αλλοίωσε» τα χαρακτηριστικά της ρωσικής κουλτούρας.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι εθνικιστές απορρίπτουν πλήρως την έννοια του ευρασιατικού «Υπερ-έθνους». Προτάσσουν την ανάγκη απόρριψης του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα του νέου ρωσικού κράτους στο οποίο δεν έχουν θέση οι αλλοεθνείς, ιδιαίτερα οι μουσουλμάνοι κάτοικοι του βορείου Καυκάσου και οι επίσης μουσουλμάνοι μετανάστες από τις δημοκρατίες του νοτίου Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Αντιθέτως, η Ρωσία πρέπει να είναι ομοιογενής εθνοτικά ακόμη και αν αυτό σημαίνει αποκόλληση εδαφών. Είναι εν ολίγοις προτιμότερη μια μικρή πλην

ομοιογενής εθνοτικά χώρα, παρά μια μεγαλύτερη που θα περιλαμβάνει στις τάξεις της τον προβληματικό βόρειο Καύκασο και τους «ξένους» πολιτισμικά κατοίκους του (Mankoff, 2009: 64).

Είναι προφανές ότι οι Ρώσοι εθνικιστές απορρίπτουν πλήρως την ιδέα της εκ νέου ενσωμάτωσης με τις χώρες του πρώην σοβιετικού χώρου, η πλειονότητα των πολιτών του οποίου θεωρούνται πως δεν μπορούν να έχουν σχέση με τον «ανώτερο» ρωσικό πολιτισμό. Αντιθέτως, τονίζοντας τον σλαβικό-ορθόδοξο χαρακτήρα του ρωσικού λαού και κράτους, προσδοκούν σε συμμαχία με έθνη όπως οι Λευκορώσοι, οι Ουκρανοί και οι Σέρβοι, τα οποία θεωρούν μέρος του σλαβικού-ορθόδοξου κόσμου. Γενικά, οι Ρώσοι εθνικιστές διακατέχονται από τάσεις απομονωτισμού, αν και η νέο-πανσλαβική ιδεολογία τους διαπερνά τα ρωσικά σύνορα (συμμαχία με σλαβικό-ορθόδοξο στοιχείο, βλ. Kuchins et al., 2012: 151). Στοχαστές του νέου σλαβικού εθνικισμού έχουν αναφερθεί ακόμη και στο ενδεχόμενο ένωσης της Ρωσίας με την Ουκρανία, τη Λευκορωσία και το βόρειο Καζακστάν (το οποίο κατοικείται στην του πλειονότητά του από Ρώσους), ώστε να δημιουργηθεί ένα έθνος. Σε αυτό το ενδεχόμενο είχε αναφερθεί το 1990 σε 15σέλιδο άρθρο⁵² του στην Komsomolskaya Pravda (εφημερίδα της νεολαίας του ΚΚΣΕ), υπό τον τίτλο «Πώς να αναζωογονήσουμε τη Ρωσία», ένας από τους γνωστότερους Ρώσους συγγραφείς και λογοτέχνες, ο Αλεξάντερ Σολζενίτσιν. Συγκεκριμένα, τόνιζε ότι το σλαβικό έθνος πρέπει να αναστηθεί, κάτι που θα σηματοδοτήσει το τέλος μιας παλαιάς και άδικης αποικιοκρατικής αυτοκρατορίας (της Σοβιετικής Ένωσης) που υποσκάπτει τη ρωσική ενδοχώρα. Οι τέσσερις δημοκρατίες (Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία, Β. Καζακστάν) πρέπει να ενωθούν σε ένα έθνος, ενώ η ίδια η Ρωσία πρέπει να «εκρωσιστεί». Ο Σολζενίτσιν, μάλιστα, συνεχίζει λέγοντας: «Ακόμη και αν οι άλλες (σοβιετικές) δημοκρατίες προτιμήσουν διαφορετικό δρόμο, ο χωρισμός από αυτές θα πρέπει να επικυρωθεί σθεναρά και άμεσα. Ο καθένας μπορεί να δει ότι δεν μπορούμε να ζήσουμε μαζί, και μόνο με τον διαχωρισμό θα έχουμε μια καθαρή άποψη για το μέλλον», κρίνοντας ουσιαστικά ότι είναι ιστορικά δίκαιο να επιτραπεί στις δημοκρατίες της Βαλτικής, της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου να επιλέξουν τον δρόμο τους. Και ο Σολζενίτσιν συνεχίζει: «Με αυτή την φαινομενική θυσία, η Ρωσία, αντιθέτως, θα απελευθερώσει τον εαυτό της για να επιτύχει την πολύτιμη εσωτερική ανάπτυξη. Επιτέλους θα καταστεί προσεκτική και επιμελής για τον εαυτό της. Σκεφτείτε τη σημερινή εθνοτική σύνθεση: υπάρχει ελπίδα για τη διατήρηση και την ανάπτυξη της ρωσικής κουλτούρας; Όλο και μικρότερη. Τα πάντα είναι χαμένα».

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, οι Ρώσοι εθνικιστές δίνουν έμφαση στην ιδέα του ρωσικού έθνους. Κατ' επέκταση απορρίπτουν την «αυτοκρατορική ταυτότητα», τον κρατισμό και τον αυταρχισμό που αυτή ιστορικά σηματοδοτεί και προκρίνουν την κινητοποίηση του έθνους και τη μη υποταγή του στο κράτος και στον ηγέτη. Το έθνος, με λίγα λόγια, «πρέπει να βρίσκεται πάνω από τον ηγέτη, γεγονός που συνεπάγεται, αυτόματα, ανοιχτότερες πολιτικές διαδικασίες και συμμετοχή της

---

⁵²Βλ. <http://www.nytimes.com/1990/09/19/world/russia-gets-call-by-solzhenitsyn-for-slavic-state.html?src=pm&pagewanted=1>

κοινωνίας στη λήψη αποφάσεων» (αδημοσίευτο). Η συνολική απόρριψη της «αυτοκρατορική ταυτότητας» αποτελεί σημείο σύγκλισης απόψεων μεταξύ των εθνικιστών και των δυτικιστών.

Ωστόσο, η πίστη στη συμμετοχή και η απόρριψη της έννοιας του «αυτοκρατορικού λαού» δε συνεπάγεται σε καμία περίπτωση υιοθέτηση των δυτικών αξιών. Αντιθέτως, οι εθνικιστές πιστεύουν στις ιδιαιτερότητες της ρωσικής ταυτότητας, στη συλλογικότητα (απόρριψη της ατομικότητας), στην πνευματικότητα (απόρριψη του δυτικού υλισμού και ορθολογισμού), στο σημαντικό ρόλο της ορθόδοξης πίστης και της Εκκλησίας (απόρριψη δυτικής κοσμικότητας). Ο ρωσικός πολιτισμός γίνεται νοητός ως μέρος του ευρωπαϊκού αλλά διαχωρίζεται από τον δυτικο-ευρωπαϊκό. Ενδεικτικά, στο προαναφερθέν του άρθρο ο Σολζενίτσιν κάνει λόγο για τον παγκόσμιο κίνδυνο που προέρχεται από «τον αμερικανικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό και το υποπροϊόν του, τα πνευματικά απόβλητα της Δύσης» (όπως υποσημείωση 52). Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται η ταύτιση βασικών θέσεων των εθνικιστών με αυτές των εκφραστών του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου.

Στην ακραία του εκδοχή, ο ρωσικός εθνικισμός, εκφράζεται σήμερα από βίαιες ομάδες (όπως το Κίνημα Ενάντια στην Παράνομη Μετανάστευση- DPNI), οι οποίες δρουν κυρίως στις μεγάλες πόλεις και οι οποίες επιτίθενται συστηματικά σε μετανάστες από το νότιο Καύκασο και την Κεντρική Ασία αλλά και σε Ρώσους πολίτες του βορείου Καυκάσου (Mankoff, 2009: 63). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σημαντική αύξηση των ενεργειών τέτοιων ομάδων. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στο προαναφερθέν του άρθρο ο Σολζενίτσιν αποκηρύσσει τη βία μεταξύ των εθνοτήτων, κάνοντας λόγο για ειρηνικό διαχωρισμό προς το συμφέρον όλων.

Αναφορικά με τις διεθνείς συμμαχίες της Ρωσίας, είναι δεδομένο ότι οι εθνικιστές αρνούνται τη συνεργασία με μουσουλμανικές δυνάμεις όπως το Ιράν και αντιμετωπίζουν ως αντίπαλο την Κίνα, φοβούμενοι ιδιαίτερα τις κινήσεις της στην ρωσική Άπω Ανατολή (Mankoff, 2006: 63). Χαρακτηρίζονται από ισχυρές τάσεις αυτο-απομονωτισμού, χωρίς να επιδιώκουν ευρύτερες συνεργασίες με κράτη και έθνη πέραν των σλαβικών-ορθόδοξων.

4.3 Οι πραγματιστές

Με τον όρο πραγματιστές εννοούμε τους εκπροσώπους της ρεαλιστικής σχολής των διεθνών σχέσεων. Κύρια θέση στην αντίληψη της συγκεκριμένης σχολής έχουν οι έννοιες της ισορροπίας ισχύος, του εθνικού συμφέροντος, της εξωτερικής απειλής και της κρατικής κυριαρχίας (Romanova, 2012, Tsygankov, 2006: 5-6). Εδώ κύριο ζητούμενο είναι η επιβίωση του κράτους μέσα σε ένα ανταγωνιστικό και άναρχο διεθνές σύστημα στο οποίο η αδράνεια και η μη χάραξη αποτελεσματικής στρατηγικής μπορεί να οδηγήσει σε κινδύνους ως προς την ασφάλεια και τη διεθνή

θέση του κράτους (Tsygankov, 2006: 5). Είναι φανερό ότι οι πραγματιστές κάνουν μια διαφορετική ανάλυση του διεθνούς συστήματος σε σχέση με τους δυτικιστές, δεν αντιλαμβάνονται τη λειτουργία του στο πλαίσιο μιας λογικής win-win αλλά μηδενικού αθροίσματος (zero-sum) και θεωρούν ότι η Ρωσία πρέπει να καθορίσει τις προτεραιότητες της εξωτερικής της πολιτικής με βάση τα δεδομένα αυτά και όχι με βάση τις ιδεοληψίες που κυριάρχησαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 περί στρατηγικής συμμαχίας με τη Δύση, ταύτισης των συμφερόντων των δύο πλευρών και αποδοχής της Ρωσίας από τη Δύση στους κόλπους της.

Όπως προκύπτει, οι πραγματιστές βλέπουν ανταγωνιστικά τις σχέσεις Ρωσίας-Δύσης καθώς θεωρούν ότι η τελευταία κάθε άλλο παρά έδειξε ουσιαστική διάθεση να δεχθεί τη Μόσχα στις τάξεις της μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Ακόμα και αν θεωρητικά επεδίωκε κάτι τέτοιο, το έκανε όχι στη βάση ισοτιμίας, με σεβασμό στις θέσεις και τα συμφέροντα της Ρωσίας, αλλά έχοντάς την «γονατίσει» πρώτα. Η προωθούμενη από τη Δύση διαδικασία διεύρυνσης του NATO σε χώρες του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας (παρά την αρχική υπόσχεση να μη το πράξει), η αγνόηση των θέσεων της Ρωσίας για κρίσιμα διεθνή θέματα (για παράδειγμα, βομβαρδισμός Κοσσοβού) και η αμφιλεγόμενη στάση της Δύσης και των συμμάχων της (Τουρκία, Σαουδική Αραβία) σχετικά με τα αποσχιστικά κινήματα που εμφανίστηκαν στο εσωτερικό της Ρωσίας μετά την πτώση της ΕΣΣΔ (Β. Καύκασος) κατέδειξαν, σύμφωνα με τους πραγματιστές, ότι η Δύση συνεχίζει να βλέπει ανταγωνιστικά τη Ρωσία και να επιθυμεί να πλήξει την ασφάλειά της και τα στρατηγικά της συμφέροντα, ιδιαίτερα στο «Εγγύς Εξωτερικό». Το τελευταίο αποκτά εκ νέου ιδιαίτερη σημασία (Kuchins et al, 2012: 150). Στόχο αποτελεί η διασφάλιση ότι καμία ανταγωνιστική απέναντι στη Ρωσία δύναμη δε θα αποκτήσει ισχυρή θέση στον περίγυρό της, καθώς κάτι τέτοιο θα συνιστούσε στρατηγική περικύκλωσή με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ασφάλειά της. Αντιθέτως, η Ρωσία πρέπει να ενισχύσει τη θέση της στην εν λόγω περιοχή (όχι πάντως να οικοδομήσει μια νέα αυτοκρατορία). Εδώ διακρίνεται η λογική του μηδενικού αθροίσματος, καθώς η ενδυνάμωση της ρωσικής θέσης γίνεται αντιληπτή στο πλαίσιο ταυτόχρονης αποδυνάμωσης της δυτικής. Ο ανταγωνισμός ωστόσο με τη Δύση, η οποία θεωρείται ο κύριος αντίπαλος για τη Ρωσία, δε σημαίνει σε καμία περίπτωση άρνηση συνεργασίας μαζί της, ιδιαίτερα σε ζητήματα όπου υπάρχουν κοινά συμφέροντα (αντιμετώπιση ισλαμικής τρομοκρατίας, εμπορίου ναρκωτικών, οργανωμένου εγκλήματος).

Προς ανάσχεση και εξισορρόπηση της δυτικής επεκτατικότητας, η Ρωσία, σύμφωνα με τους πραγματιστές, οφείλει να προχωρήσει σε διευρυμένη συνεργασία με ανερχόμενους διεθνείς και περιφερειακούς παίκτες (Κίνα, Ινδία, Ιράν). Γενικότερα, πρέπει να αποκαταστήσει τη διεθνή της παρουσία και να ενισχύσει τη θέση της στον κόσμο καθώς παραμένει (παρά την ήττα της στον Ψυχρό Πόλεμο) μεγάλη δύναμη, η άποψη της οποίας πρέπει να λαμβάνεται ισότιμα υπόψη αναφορικά με τα μεγάλα παγκόσμια ζητήματα (σχέση ισοτιμίας με Δύση και άλλες δυνάμεις). Η διαμόρφωση ενός πολυπολικού κόσμου (δηλαδή η δημιουργία ενός κόσμου των μεγάλων δυνάμεων-πόλων οι οποίοι θα αποφασίζουν για το μέλλον του, με τη Ρωσία να

αποτελεί ασφαλώς ένα από τους κύριους εξ αυτών) καθίσταται, ως εκ τούτου, βασικό ζητούμενο. Η Ρωσία οφείλει, επίσης, να συμμετέχει και να έχει ενεργό και διακριτή παρουσία σε όλους του μεγάλους παγκόσμιους και περιφερειακούς οργανισμούς, των οποίων τις αποφάσεις πρέπει να μπορεί να επηρεάζει καθοριστικά.

Για τους πραγματιστές, η έννοια της κρατικής κυριαρχίας είναι κομβική. Τρίτες δυνάμεις δεν έχουν το δικαίωμα να παρεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της Ρωσίας (όπως συχνά θεωρούν ότι κάνει η Δύση), η οποία μπορεί να λύσει μόνη της τα όποια προβλήματα αντιμετωπίζει με βάση τις δικές της αξίες και την κουλτούρα της. Πολλώ δε μάλλον να στηρίζουν κινήματα που στοχεύουν στην αποκοπή εδαφών από τον εδαφικό ιστό της.

Συνολικά, το κράτος προηγείται έναντι της κοινωνίας και των ατομικών δικαιωμάτων. Ρόλος του είναι η εγγύηση της ευημερίας και της ασφάλειας των πολιτών. Το άτομο πρέπει να λειτουργεί προς όφελος της κοινωνίας, η οποία με τη σειρά της αφενός υπερασπίζεται το κράτος και αφετέρου προστατεύεται από αυτό (Tsygankov, 2006: 5). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ κοινωνίας και κράτους, γεγονός που καταδεικνύει σαφή διαφοροποίηση από τον τρόπο σκέψης της Δύσης αλλά και από το ρεύμα των δυτικιστών όπως αναλύθηκε παραπάνω. Εν γένει, το διεθνές σύστημα θεωρείται κρατοκεντρικό. Ζητούμενο είναι η επιβίωσή του και η διασφάλιση της λειτουργίας του.

Όπως γίνεται αντιληπτό, το ρεύμα των πραγματιστών είναι πιο κοντά σε αυτό των εκφραστών του ιδιαίτερου ρωσικού δρόμου, διαφέρουν ωστόσο σε ένα κρίσιμο ζήτημα. Δεν προτάσσουν τόσο το ζήτημα της ταυτότητας και της υπεράσπισής της από τη δυτική απειλή, αλλά την έννοια του κρατικού/ εθνικού συμφέροντος και της ανάγκης εγγύησης της ασφάλειας της Ρωσίας (Mankoff, 2009: 68). Η ταυτότητα δείχνει πράγματι να έχει δευτερεύουσα σημασία για τους πραγματιστές. Η Ρωσία δε γίνεται αντιληπτή ως μια χώρα σε αποστολή (να αποτελέσει τον ιδεολογικό αντίπαλο της Δύσης), αλλά ως ένα κράτος που πρέπει να εξασφαλίσει την επιβίωσή του και τη θέση που του αρμόζει σε ένα ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα. Άλλωστε, όπως είδαμε και προηγουμένως, οι πραγματιστές δεν αποκλείουν τη συνεργασία με τη Δύση. Η προσέγγιση δε με δυνάμεις όπως η Κίνα, η Ινδία και το Ιράν δε γίνεται στη βάση της αλλαγής του status quo αλλά της εξισορρόπησης της δυτικής επεκτατικότητας, σε αντίθεση με όσα αναφέρουν οι ευρασιατιστές.

Συνοψίζοντας, οι πραγματιστές δίνουν έμφαση στη γεωπολιτική και αντιλαμβάνονται τον κόσμο με όρους γεωπολιτικών ανταγωνισμών. Επίσης, προσδιορίζουν τη Δύση ως απειλή όχι τόσο για την ταυτότητα, αλλά για την ασφάλεια και τα στρατηγικά συμφέροντα της Ρωσίας στην περιφέρειά της καθώς και στον κόσμο και επιθυμούν να «οικοδομήσουν» έναν πολυπολικό κόσμο, με τις αποφάσεις να λαμβάνονται από ένα διευθυντήριο μεγάλων δυνάμεων και με όρους μεταξύ τους ισοτιμίας (κατά τα πρότυπα της Ιερής Συμμαχίας). Δεν επιθυμούν, τέλος, τη δημιουργία μιας νέας αυτοκρατορίας, αλλά την αποκατάσταση της θέσης της Ρωσίας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, χωρίς τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις του παρελθόντος.

5. Η ιστορική εξέλιξη της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής ως και σήμερα

Σκοπός της υποενότητας

Σκοπός της παρούσας υποενότητας είναι η ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας από την εποχή ίδρυσης του πρώτου ρωσικού κράτους ως και σήμερα, με ιδιαίτερη έμφαση στη μετασοβιετική περίοδο (ως το 2008) που αποτελεί και το αντικείμενο της παρούσας διατριβής (για τη συγκεκριμένη περίοδο θα υπάρξει ξεχωριστή ανάλυση). Η περιγραφή θα είναι σύντομη και θα βασιστεί στην αξιολόγηση σημαντικών ιστορικών γεγονότων τα οποία σημάδεψαν τη ρωσική ιστορία. Ζητούμενο αποτελεί η εξέταση του κατά πόσο οι παράμετροι που αναπτύχθηκαν παραπάνω επηρέασαν τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική ιστορικά και ιδιαίτερα αν εξακολουθούν να το κάνουν και μετασοβιετικά. Επίσης, αν και σε ποιο βαθμό υπάρχει ιστορική συνέχεια στον τρόπο που επηρέασαν τις ρωσικές ελίτ. Από την ανάλυση αυτή θα προκύψουν και οι αιτίες των αλλαγών που ανά περιόδους διαπιστώνονται στη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική.

5.1 Η περίοδος από τη γέννηση του ρωσικού κράτους μέχρι την πτώση της ΕΣΣΔ

5.1.1 Η περίοδος από τη γέννηση του ρωσικού κράτους έως την κατάληψη από τους Μογγόλους

Το πρώτο ρωσικό κράτος ιδρύθηκε το 882 με έδρα το Κίεβο. Στην ουσία το κράτος του Κιέβου (κράτος των Ρως) δεν αποτελούσε (ιδιαίτερα από τον 11^ο αιώνα και μετά) ένα ενιαίο κράτος, αλλά έναν τύπο συνομοσπονδίας ημι-αυτόνομων πριγκιπάτων. Τον 10^ο αιώνα ο Μεγάλος Πρίγκιπας του Κιέβου Βλαδίμηρος ο Πρώτος επιλέγει την ορθόδοξη χριστιανική πίστη ως επίσημη θρησκεία του βασιλείου του, το οποίο υπήρξε το σημαντικότερο γεγονός της περιόδου μέχρι τη μογγολική εισβολή. Η διαδικασία εκχριστιανισμού θα ξεκινήσει το 988. Από την επιλογή αυτή είναι εμφανής μια πρώτη επιλογή των Ρως να στραφούν στον ορθόδοξο ανατολικό κόσμο και στο Βυζάντιο, με στόχο τη σύναψη προνομιακών εμπορικών σχέσεων μαζί του, τη διασφάλιση της εσωτερικής νομιμοποίησης της ηγεσίας μέσω της υιοθέτησης επίσημης θρησκείας αλλά και την υιοθέτηση ενός συγκεκριμένου μοντέλου διοίκησης στη βάση του οποίου θα οργανωνόταν το ρωσικό κράτος. Καθ' όλη την περίοδο ύπαρξης του κράτους του Κιέβου, οι Ρως επιδίδονται σε συνεχείς πολέμους με γειτονικούς λαούς (ιδιαίτερα τους Χαζάρους και γενικά λαούς της ασιατικής στέπας) ώστε να προστατευθούν και να κατακτήσουν εδάφη. Σε κάθε περίπτωση, η υιοθέτηση του βυζαντινού μοντέλου τους οδηγεί σε μια επιλογή που διέκρινε τη Ρωσία από τη δυτική Ευρώπη στην οποία κυριαρχούσε σταδιακά ο καθολικισμός.

Η έλευση των Μογγόλων υπήρξε καθοριστική για την οριστική επιλογή ενός μεγάλου μέρους των Ρους προς την ανατολή. Η επιλογή αυτή αντικατοπτρίζεται πάνω απ' όλα στην απόφαση του Αλεξάντερ Νέφσκι (στα μέσα περίπου του 13^{ου} αιώνα), πρίγκιπα του Νόβγκοροντ, να συμμαχήσει με τους Μογγόλους ώστε να αποτελέσει το Κράτος των Ρους (όσο δεν είχε ήδη κατακτηθεί) μέρος της Μογγολικής Αυτοκρατορίας και να προστατευτεί από τον κίνδυνο που προερχόταν από τους καθολικούς Τεύτονες Ιππότες στα δυτικά. Οι τελευταίοι, έχοντας τη βάση τους στην περιοχή της Βαλτικής, εξαπέλυαν συνεχείς επιθέσεις προς τα βορειοδυτικά εδάφη των Ρους (ιδιαίτερα το Νόβγκοροντ) με στόχο τον εκκαθολικισμό τους. Η πρόταση του Πάπα της Ρώμης για συμμαχία με τις καθολικές δυνάμεις προς αντιμετώπιση των Μογγόλων απορρίφθηκε από τον Νέφσκι, ο οποίος θεώρησε τη μογγολική απειλή πολύ μικρότερη για τη διατήρηση της ταυτότητας των Ρους σε σχέση με τους «επιθετικούς» δυτικούς γείτονες. Πρόκειται για μια επιλογή που δείχνει τη βαρύτητα της παραμέτρου της ταυτότητας στη ρωσική ιστορία. Έτσι, η απόφαση του Νέφσκι είναι δύσκολο να ερμηνευθεί στη βάση της ρεαλιστικής αντίληψης, καθώς η συμμαχία με τους καθολικούς απέναντι στην κοινή απειλή των Μογγόλων θα αποτελούσε μια ορθολογική επιλογή, την οποία όμως δεν ακολούθησε (συμπέρασμα συζήτησης με Ρώσο διπλωμάτη στην Αθήνα τον Απρίλιο του 2013). Η εισβολή των Μογγόλων έμελε να παίξει επίσης καθοριστικό ρόλο στον διαχωρισμό των Ρους σε δυτικούς και ανατολικούς, καθώς (μετά από μια περίοδο ελέγχου τους από τους Μογγόλους) ορισμένες δυτικές και νότιες περιοχές του πρώην Κράτους του Κιέβου (και το ίδιο το Κίεβο το 1321) άρχισαν να εντάσσονται σταδιακά στο Μεγάλο Δουκάτο της Λιθουανίας και να εκδυτικίζονται. Αντιθέτως, οι ανατολικές περιοχές παρέμειναν υπό τον έλεγχο της Μογγολικής Αυτοκρατορίας ακολουθώντας μια εντελώς διαφορετική πορεία.

5.1.2 Η περίοδος από την αποχώρηση των Μογγόλων έως τον Μεγάλο Πέτρο

Η μογγολική περίοδος είχε, όπως είδαμε, καθοριστική σημασία για την επιβεβαίωση της ανατολικής στροφής των Ρους (πλην αυτών που εντάχθηκαν στο Λιθουανικό κράτος). Έτσι, η έλευση των Τατάρων (τέλη 14^{ου}-αρχές 15^{ου} αιώνα) επέφερε δύο κύρια αποτελέσματα στη γεωπολιτική συνείδηση των Ρους. Αφενός τους εξοικείωσε με το στοιχείο της ανατολής, όπως αυτό εκφραζόταν από τους λαούς της στέπας⁵³. Οι Μογγόλοι επηρέασαν σημαντικά τον πολιτισμό και την πολιτική κουλτούρα των Ρους, ενώ εναπομείνασες ταταρικές ελίτ εντάχθηκαν στο ρωσικό βασιλικό σύστημα και μάλιστα ορισμένοι εξ αυτών ανήλθαν και στο αξίωμα του τσάρου (χαρακτηριστική η περίπτωση του Μπορίς Γκοντούνοφ, ο οποίος υπήρξε ο de facto ηγεμόνας της Ρωσίας κατά την περίοδο 1598-1605, βλ. Yemelianova, 2002: 24). Αφετέρου, οι Ρους αντελήφθησαν την κρισιμότητα του παράγοντα γεωγραφία για την επιβίωση και την

⁵³ Dugin, διαλέξεις μαθήματος «Κοινωνιολογία των Γεωπολιτικών Διαδικασιών, Moscow State University, ακαδημαϊκό έτος 2009-2010 (διαθέσιμο ως <http://konservatizm.org/socgeo.xhtml>).

ασφάλεια του κράτους τους. Η εισβολή των Μογγόλων από τα ανατολικά διευκολύνθηκε από τα γεωγραφικά δεδομένα, καθώς η απουσία φυσικών εμποδίων (στέπα) άφηνε ουσιαστικά απροστάτευτο το κράτος τους. Η Ρωσία από το σημείο αυτό επρόκειτο να ξεκινήσει μια διαδικασία διαρκών επεκτάσεων κατά μήκος της στέπας με στόχο την αποτροπή παρόμοιων απειλών.

Η πραγματικότητα αυτή εκφράστηκε ήδη στα πρώτα μισά του 16^{ου} αιώνα, όταν το Βασίλειο της Μοσχοβίας (δηλαδή το κράτος που διαμορφώθηκε μετά την αποχώρηση των Μογγόλων και τη σταδιακή επανένωση των πριγκιπάτων του πρώην κράτους του Κιέβου από αυτό της Μόσχας)⁵⁴ υπό την ηγεσία του Ιβάν του Τέταρτου (Τρομερού) ξεκίνησε την προσπάθεια κατάληψης των Χανάτων του Καζάν και του Αστραχάν⁵⁵, ταταρικών/ μουσουλμανικών βασιλείων που σχηματίστηκαν μετά την πτώση της Μογγολικής Αυτοκρατορίας. Η ανατολική επέκταση του Βασιλείου της Μοσχοβίας σηματοδοτεί κατ' επέκταση τόσο μια «ταυτοτική» στροφή των Ρώσων προς την

---

⁵⁴ Πριν τη δημιουργία του Βασιλείου της Μοσχοβίας και συγκεκριμένα από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, συστάθηκε το Μεγάλο Πριγκιπάτο της Μόσχας. Επρόκειτο για κράτος που σχηματίστηκε σταδιακά κατά τη μογγολική περίοδο, κατά την οποία αρκετά από τα παλιά Πριγκιπάτα του Κράτους του Κιέβου, διατήρησαν σχετική αυτονομία, ευρισκόμενα σε καθεστώς υποτελείας και καταβολής φόρων προς τη Χρυσή Ορδή. Οι άρχοντες ενός εξ' αυτού, του Πριγκιπάτου του Vladimir-Suzdal, στο οποίο άνηκε και η ως τότε άσημη Μόσχα, μετέφεραν σταδιακά το κέντρο του Πριγκιπάτου προς αυτήν. Οι αιτίες της μεταφοράς θα πρέπει να εντοπιστούν στην καλή γεωγραφική θέση της Μόσχας η οποία βρισκόταν σε δασώδη περιοχή καθώς και σε σημείο πιο απομακρυσμένο από το Κίεβο, το οποίο αποδείχθηκε εύαλωτο σε εισβολές από τη στέπα. Σταδιακά, η Μόσχα απορρόφησε το Vladimir-Suzdal ενώ άρχισε σταδιακά να επεκτείνεται έναντι γειτονικών ρωσικών (και επίσης υποτελών) Πριγκιπάτων. Κλειδί για την εξέλιξη αυτή αποτέλεσε η συνεργασία των Πριγκιπών της Μόσχας με τους Μογγόλους. Το Πριγκιπάτο της Μόσχας λειτούργησε ως τοποτηρητής των μογγολικών θέσεων καθώς αφενός στράφηκε –σε συνεργασία μαζί τους- εναντίον όσων ρωσικών Πριγκιπών εξεγέρθηκαν εναντίον της Χρυσής Ορδής και αφετέρου λειτούργησε συχνά ως συλλέκτης φόρων από τις υπόλοιπες περιοχές τους οποίους μετά κατέβαλε στις μογγολικές αρχές. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Μογγόλοι επέτρεψαν ή και ενθάρρυναν την επέκταση της Μόσχας. Καθοριστική εξέλιξη για την ενίσχυση της θέσης της Μόσχας στο ρωσικό κόσμο υπήρξε επίσης η μεταφορά της έδρας της Εκκλησίας από το Κίεβο σε αυτή το 1327. Στην προσπάθειά της να επεκταθεί, η Μόσχα ερχόταν συχνά αντιμέτωπο με το Δουκάτο της Λιθουανίας στο οποίο, όπως αναφέραμε, είχε περιέλθει ένα σημαντικό μέρος των δυτικών περιοχών του παλιού Κράτους του Κιέβου. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Dmitri Donskoi το 1363 σηματοδότησε την πρώτη ουσιαστική απόπειρα εξέγερσης εναντίον της Χρυσής Ορδής, η οποία και εκδηλώθηκε με τη Μάχη του Kulikovo το 1380, την οποία η Μόσχα κέρδισε, για να καταστεί ωστόσο εκ νέου υποτελής μετά από νέες επιθέσεις των Μογγόλων εναντίον της. Οι απόγονοι του Donskoi συνέχισαν την επέκταση ιδιαίτερα προς τα ανατολικά Πριγκιπάτα και έτσι στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, η Μόσχα είχε καταστεί κυρίαρχη στο ρωσικό κόσμο. Η περίοδος ως τα τέλη του 15^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από άνθηση της θρησκευτικής ζωής και τέχνης, με χαρακτηριστικό το έργο του μοναχού και ζωγράφου εικόνων και τοιχογραφιών, Andrei Rublev. Κορυφαίας σημασίας στιγμή αναφορικά με τη θρησκευτική αναγέννηση και το ρόλο της θρησκείας στην κοινωνική ζωή αποτέλεσε η κήρυξη της ανεξαρτησίας του Ρωσικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως το 1448, σε συνθήκες κατάρρευσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η άνοδος στην εξουσία του Ιβάν του Γ' το 1478 σηματοδότησε την κατάκτηση του Novgorod και του Tver (το πρώτο ενσωματώθηκε οριστικά στο Μοσχοβίτικο κράτος το 1494) ενώ υποτάχθηκαν επίσης και τα Πριγκιπάτα του Rostov και του Yaroslavl. Κατά το έτος 1480 έλαβε επίσης χώρα η οριστική εκδίωξη των Μογγόλων. Η περίοδος του Ιβάν σηματοδότησε τη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού συστήματος εξουσίας στα χέρια του μονάρχη, δεδομένης και της υιοθέτησης του δόγματος της «Τρίτης Ρώμης» βάσει του οποίου η τσαρική εξουσία αντλούσε νομιμοποίηση απευθείας από το θεό. Η τάση αυτή έφτασε στο απόγειό της κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Ιβάν του Δ' (Τρομερού), ο οποίος το 1547 αυτοανακηρύχθηκε σε Τσάρο όλων των Ρους, δημιουργώντας το Βασίλειο της Μόσχας στη θέση του Μεγάλου Πριγκιπάτου.

⁵⁵ Κατελήφθησαν και προσαρτήθηκαν τελικά το 1552 και το 1556 αντίστοιχα.

ανατολή, ως κληρονόμων της Μογγολικής Αυτοκρατορίας, όσο και μια ρεαλιστική προσέγγιση στη βάση των αναγκών που δημιουργούσαν τα γεωγραφικά δεδομένα της περιοχής (προστασία από ταταρική απειλή).

Από το 1453 και μετά, η Ρωσία (αρχικά το Μεγάλο Πριγκιπάτο της Μοσχοβίας και μετά το Βασίλειο της Μόσχας) βρισκόταν επίσης αντιμέτωπη με την πτώση του Βυζαντίου, το οποίο ιστορικά συνιστούσε για εκείνη πρότυπο. Αποτελούσε έτσι πλέον το μοναδικό ανεξάρτητο ορθόδοξο κράτος, αποστολή του οποίου ήταν η διάσωση της ορθόδοξης πίστης μετά και την κατάρρευση της «Δεύτερης Ρώμης» (εμφάνιση ιδεολογίας «Τρίτης Ρώμης»). Για τους Ρώσους δεν αποτέλεσε απλή συγκυρία το γεγονός ότι την ίδια περίοδο που έπεσε το Βυζάντιο, εκείνοι απέκτησαν την ανεξαρτησία τους από τους Μογγόλους. Ο Θεός τούς είχε ορίσει ως διαδόχους της «Δεύτερης Ρώμης» και προστάτες του ορθόδοξου κόσμου (Sidorov, 2011: 321). Μάλιστα, έχει ιδιαίτερη σημασία η ερμηνεία που δόθηκε ως προς το γιατί η Ρωσία έγινε το «εκλεκτό» κράτος που θα έσωζε την Ορθοδοξία. Οι Ρώσοι κατηγορήσαν τους Βυζαντινούς ότι προκειμένου να προστατευτούν από την οθωμανική απειλή, είχαν προβεί σε συμφωνία με τον Πάπα της Ρώμης. Η συμφωνία (έγινε στο πλαίσιο της 7^{ης} Οικουμενικής Συνόδου της Φλωρεντίας) προέβλεπε βοήθεια από την πλευρά της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και ταυτόχρονη υιοθέτηση της καθολικής πίστης από την πλευρά των Βυζαντινών. Κάτι που οι τελευταίοι πρότειναν και στους ίδιους τους Ρώσους. Ωστόσο, οι Ρώσοι, ακολουθώντας το παράδειγμα του Νέφσκι, αρνήθηκαν, (Vernadski, 2012: 130-131). Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με τη λογική τους, ήταν ότι οι μεν Βυζαντινοί που πρόδωσαν την πίστη τους κατέρρευσαν και κατακτήθηκαν, οι δε Ρώσοι που τη διατήρησαν έδωξαν τους Μογγόλους και πήραν τη θέση της «Δεύτερης Ρώμης» (Dugin, διαλέξεις σε MGU, 2009). Εδώ βλέπουμε και πάλι την επικράτηση μιας ιδεαλιστικής λογικής όπου η ρεαλιστική επιλογή των Βυζαντινών για συμμαχία με τους καθολικούς θεωρείται πως έφερε το αρνητικό αποτέλεσμα. Η ιδεολογία της «Τρίτης Ρώμης» συμπυκνώνεται στη φράση του μοναχού Φιλόθεου (σε επιστολή του προς τον τσάρο Βασίλειο τον Τρίτο): «οι δύο Ρώμες έπεσαν, η τρίτη υπάρχει και τέταρτη δε θα υπάρξει ποτέ, διότι η Χριστιανική Αυτοκρατορία δε θα περιέλθει ποτέ σε άλλους» (Sidorov, 2011: 322).

Εδώ είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η έννοια της αυτοκρατορίας σε αποστολή δε γινόταν την περίοδο εκείνη αντιληπτή ως κάτι που έπρεπε να οδηγήσει σε μια διαδικασία επέκτασης. Δεν είχε, δηλαδή, ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά αλλά θρησκευτικό-πολιτικό περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, θεωρούνταν πως μια Χριστιανική Αυτοκρατορία μπορούσε να κληρονομηθεί και να οριστεί γεωγραφικά εφόσον είχε έναν πνευματικό λόγο ύπαρξης. Σε αυτό το πλαίσιο, η ύπαρξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είχε ιερή σημασία καθώς «Τέταρτη Ρώμη» δε θα υπήρχε ποτέ. Σε γεωπολιτικό επίπεδο αυτό σήμαινε μια ορθόδοξη αυτοκρατορία που έπρεπε οπωσδήποτε να προστατευθεί (ζητούμενο δηλαδή δεν ήταν απλώς η προστασία ενός κράτους αλλά όσων αυτό εξέφραζε και σηματοδοτούσε) (Sidorov, 2011: 323) .

Έτσι, οι συνεχείς πόλεμοι που διεξήγαγε ο Ιβάν ο Τέταρτος εναντίον της Λιθουανίας μετά την κατάκτηση του Καζάν και του Αστραχάν, ήταν ενταγμένοι στη λογική αυτή.

Βλέπουμε συνολικά πως η έννοια της προστασίας του κράτους αποκτά μια σημασία πέραν της λογικής της προώθησης του στενού κρατικού συμφέροντος. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η έννοια του συμφέροντος έπαιξε ρόλο όπως δείχνει η επιθυμία του Ιβάν να αποκτήσει πρόσβαση στη Βαλτική ώστε να διεξάγει ευκολότερα το εμπόριο με τη Μ. Βρετανία (Vernadski, 2012: 175), προσπάθειες οι οποίες απέτυχαν.

5.1.3 Η περίοδος από τον Μεγάλο Πέτρο έως την Οκτωβριανή Επανάσταση

Κατά το 16^ο και ιδιαίτερα το 17^ο αιώνα, η Ρωσία είχε σταδιακά θέσει υπό τον έλεγχό της το σύνολο της Σιβηρίας. Η προώθηση δεν έγινε απευθείας από το ρωσικό κράτος αλλά προηγήθηκε η δραστηριοποίηση ρωσικών επιχειρήσεων (ιδιαίτερα του εμπορικού οίκου των Στρογκάνοφ) οι οποίες επέκτειναν σταδιακά τις δραστηριότητες τους στην περιοχή, για να έρθει μετά το ρωσικό κράτος και να διασφαλίσει τα κεκτημένα (επρόκειτο για μοντέλο που ακολουθήθηκε από πολλές ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες κατά την περίοδο της επέκτασής τους - βλ. Κοτζιάς, 2013: 33-148). Η επέκταση στη Σιβηρία σηματοδότησε τη διαρκή ανάγκη του ρωσικού κράτους να αναζητά νέα εδάφη με στόχο την αξιοποίησή τους, δεδομένης και της χρόνιας υστέρησης του στα επίπεδα της βιομηχανικής παραγωγής και της τεχνολογίας. Με λίγα λόγια, η καθυστέρηση εκσυγχρονισμού δημιουργούσε διαχρονικά διάθεση επέκτασης ώστε να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της υστέρησης αυτής.

Η άνοδος του Μεγάλου Πέτρου στην εξουσία το 1696 βρίσκει, κατ' επέκταση, τη Ρωσία να έχει εμπεδώσει τη θέση της στην ευρασιατική ενδοχώρα. Η περίοδος του Μ. Πέτρου, ωστόσο, σηματοδοτεί μια μεγάλη στροφή ως προς τη γεωπολιτική ταυτότητα της Ρωσίας. Συγκεκριμένα, ο νέος ηγέτης απομακρύνεται από τη λογική του κράτους σε (θρησκευτική/ ιδεολογική) αποστολή και εισάγει το δόγμα της κυρίαρχης μοναρχίας (sovereign monarchy), της κρατικής εκκοσμίκευσης (secularism), του πατριωτισμού και της αφοσίωσης στο κράτος. Σε αυτό το πλαίσιο ζητούμενο αποτελούσε η απόκτηση ισχύος και η προώθηση του εθνικού συμφέροντος (Tsygankov, 2006: 2). Προς την επίτευξη αυτών των σκοπών, ο Μ. Πέτρος εισήγαγε ένα πρόγραμμα συστηματικού εκσυγχρονισμού βασισμένου στα ευρωπαϊκά πρότυπα τα οποία θαύμαζε. Το γεγονός αυτό δημιούργησε διχονομία σχετικά με το αν η περίοδος του βρίσκεται πιο κοντά στις θέσεις των δυτικόφιλων (καθώς ασπαζόταν και επιθυμούσε την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού μοντέλου) ή των πραγματιστών-ρεαλιστών (καθώς ο εξευρωπαϊσμός εντασσόταν στο πλαίσιο εξυπηρέτησης των κρατικών γεωπολιτικών συμφερόντων).

Το κρατικό συμφέρον περιελάμβανε την επέκταση των συνόρων. Κύριος στόχος κατέστη η απόκτηση εξόδου προς τις θάλασσες, καθώς η Ρωσία ήταν αποκλεισμένη τόσο από τα θερμά νερά του νότου (Μεσόγειος, Ινδικός), όσο και από τη Βαλτική την οποία ήλεγχαν οι Σουηδοί. Η γεωπολιτική και λιγότερο η ιδεολογία αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό της εξωτερικής πολιτικής του Μ. Πέτρου, ο οποίος όρισε ως αντίπαλό του την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η ύπαρξη της οποίας τον εμπόδιζε από την επίτευξη

των γεωπολιτικών του σχεδίων. Προσανατολίστηκε στη δημιουργία μιας συμμαχίας χριστιανικών-ευρωπαϊκών κρατών εναντίον των μουσουλμάνων Οθωμανών.⁵⁶ Η πρότασή του δε βρίσκει ανταπόκριση και έτσι ο Μ. Πέτρος εγκαταλείπει τα σχέδιά του για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στρέφεται στη Βαλτική. Ο στόχος, πάντως, της κατάκτησης της τελευταίας σχετιζόταν, πέρα από την επιθυμία εξόδου προς τη θάλασσα, και με την επιθυμία ενσωμάτωσης των γερμανόφωνων ελίτ της περιοχής, οι οποίες θα βοηθούσαν τον Τσάρο να προχωρήσει στα σχέδια εξευρωπαϊσμού της χώρας. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι ο Μ. Πέτρος στράφηκε στη Βαλτική μετά την αποτυχία της σύστασης της αντι-οθωμανικής συμμαχίας που επεδίωκε, έδειχνε ότι ο στρατηγικός στόχος της εξόδου προς τη θάλασσα (αλλά και της απόκτησης γεωγραφικής σύνδεσης με το αναπτυγμένο ευρωπαϊκό κέντρο, με το οποίο θα μπορούσε να αποκτήσει προνομιακές εμπορικές σχέσεις) μάλλον υπερτερούσε του στόχου της ενσωμάτωσης των συγκεκριμένων ελίτ.

Η περίοδος του Μ. Πέτρου και η στροφή προς τη Δύση είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση αντίρροπων τάσεων σε επίπεδο πολιτικής ελίτ, οι οποίες εξέφραζαν διάθεση επιστροφής σε ένα πιο συντηρητικό μοντέλο πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Την περίοδο εκείνη διακρίνονται έτσι οι απαρχές του σλαβοφιλικού κινήματος, το οποίο κατά το 19^ο αιώνα έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ρωσική συζήτηση και τις στρατηγικές των ρωσικών ηγεσιών. Η αντίρροπη αυτή τάση εκφράστηκε από τη βασιλεία της Μεγάλης Αικατερίνης (1762-1796), η οποία θεωρούσε ότι εκσυγχρονισμός και διατήρηση του μοντέλου της απόλυτης μοναρχίας (όπως επιχειρήθηκε επί Μ.Πέτρου) δεν ήταν συμβατά, επιλέγοντας το δεύτερο (Dugin, μαθήματα σε MGU, 2009). Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η νέα ιδεολογία εκφράστηκε μέσα από το επονομαζόμενο «ελληνικό σχέδιο» της Μ. Αικατερίνης, στόχος του οποίου ήταν η απελευθέρωση των ομόδοξων πληθυσμών και τελικά η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και η επανασύσταση μιας ελληνικής αυτοκρατορίας υπό τον έλεγχο της Ρωσίας. Προς τον σκοπό αυτόν προχώρησε σε συνεννόηση με την Αυστρία (η οποία επίσης είχε στρατηγικές βλέψεις στην περιοχή), με σκοπό τη μεταξύ τους διαίρεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (αυстро-ρωσική συμμαχία 1781).

Οι βλέψεις της Μ. Αικατερίνης προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν ασφαλώς και στρατηγικό χαρακτήρα, καθώς συνδέονταν με το στόχο της εξόδου προς τη Μεσόγειο μέσω του ελέγχου των Στενών αλλά και την αποδυνάμωση ενός αντιπάλου, η ισχυρή παρουσία του οποίου κοντά στα ρωσικά σύνορα δημιουργούσε ζήτημα ασφαλείας. Άλλωστε, ο γεωπολιτικός χαρακτήρας της ρωσο-οθωμανικής αντιπαλότητας είχε διαφανεί και πριν από την υιοθέτηση του «ελληνικού σχεδίου» (αρχές δεκαετίας 1780) και ιδιαίτερα κατά το ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1768-1774, με τον οποίο η Πετρούπολη επεδίωξε την εκδίωξη των Οθωμανών και των Τατάρων από τη νότια Ουκρανία και την Κριμαία⁵⁷ και την αλλαγή του καθεστώτος ναυσιπλοΐας και ελέγχου

⁵⁶ Εδώ ασφαλώς και διακρίνεται η επιρροή της δυτικόφιλης ιδεολογίας του Πέτρου. Ωστόσο, η χρησιμοποίησή της θα πρέπει να γίνει νοητή στο πλαίσιο της επίτευξης των γεωπολιτικών στόχων της Ρωσίας οι οποίοι αποτέλεσαν και το βασικό κίνητρο για τη δημιουργία της προτεινόμενης συμμαχίας.

⁵⁷ Μετά την αποχώρηση των Μογγόλων, η Κριμαία για αρκετούς αιώνες βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Τατάρων, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει το Χανάτο της Κριμαίας. Επρόκειτο για ιδιαίτερα ισχυρό κράτος,

των Στενών. Τελικά, με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) το Χανάτο της Κριμαίας κηρύχθηκε ανεξάρτητο από το σουλτάνο (και ουσιαστικά υποτελές στην Πετρούπολη), τα οθωμανικά φρούρια επί του Ευξείνου Πόντου δόθηκαν στη Ρωσία, κατοχυρώθηκε η αυτονομία των ηγεμονιών Μολδαβίας και Βλαχίας, ενώ ο σουλτάνος αναγνώρισε στη Ρωσία το δικαίωμα δημιουργίας ρωσικών προξενείων σε πόλεις της επιλογής της. Προβλέφθηκε επίσης το δικαίωμα της Ρωσίας να διατηρεί στόλο στον Εύξεινο Πόντο, η απόκτηση δικαιώματος ελεύθερης ναυσιπλοΐας των υπό ρωσική σημαία εμπορικών πλοίων σε αυτόν, καθώς και η διεξαγωγή ελεύθερου εμπορίου των Ρώσων υπηκόων στην οθωμανική επικράτεια (κατοχυρώθηκε δε νομικά και το δικαίωμα της χρήσης της ρωσικής σημαίας από Έλληνες πλοιοκτήτες).⁵⁸

Στο δυτικό (ευρωπαϊκό) μέτωπο, οι επιδιώξεις της Ρωσίας είχαν καθαρά στρατηγικό χαρακτήρα. Ζητούμενο αποτελούσε η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επέκταση προς τα δυτικά, με στόχο την προσέγγιση προς το ευρωπαϊκό κέντρο αλλά και τη δημιουργία ζώνης προστασίας απέναντι στο ενδεχόμενο επιθέσεων, δεδομένης και της σταδιακά αυξανόμενης αναθεωρητικής πολιτικής της Γαλλίας. Η επέκταση, ωστόσο, έπρεπε να υπακούει στη λογική της διατήρησης της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας, με την Πετρούπολη να υπολογίζει στην αντιγαλλική συμμαχία με τις άλλες δύο ισχυρές δυνάμεις, με τις οποίες άλλωστε την ένωνε η εφαρμογή του μοντέλου της κυρίαρχης συντηρητικής μοναρχίας. Η διατήρηση και προστασία του οποίου αποτέλεσε άλλωστε τον κύριο στόχο τους, ιδιαίτερα μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και την επανάσταση των Ιακωβίνων το 1793 (Protoporon et al., 2012: 8-11). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η τριπλή διχοτόμηση της Πολωνίας που συμφωνήθηκε ανάμεσα στις τρεις δυνάμεις κατά τα έτη 1772, 1793 και 1796 (η Πολωνία ως «δρόμος» της Ρωσίας προς το ευρωπαϊκό κέντρο αλλά και ζώνη άμυνας από τυχόν απειλές- Κοτζιάς, διαλέξεις μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», 2013). Από τα παραπάνω διαπιστώνεται η επικράτηση μιας ρεαλιστικής-πραγματιστικής λογικής ως προς τις επιδιώξεις της Ρωσίας, όπου ο γεωγραφικός παράγοντας έπαιξε κρίσιμο ρόλο αναφορικά με το στόχο διατήρησης της κρατικής κυριαρχίας και της εδαφικής ασφάλειας.

υποτελές στους Οθωμανούς. Αποτελούσε διαρκή απειλή για τη Ρωσία, η οποία είχε δεχθεί μεγάλο αριθμό επιδρομών δεδομένης και της γεωγραφίας (έλλειψη φυσικών εμποδίων). Η παρουσία του απέκλειε επίσης τη Ρωσία από τη Μαύρη Θάλασσα. Τα δύο κράτη ανταγωνίστηκαν επίσης το 16^ο αιώνα για τον έλεγχο των ταταρικών χανάτων της περιοχής του Βόλγα (Καζάν, Αστραχάν). Γενικότερα, η ύπαρξη του Χανάτου της Κριμαίας αποτελούσε πηγή μόνιμης ανασφάλειας για τη Ρωσία δεδομένου και του ευρύτερου ρωσο-οθωμανικού ανταγωνισμού. Η προσάρτησή του το 1783 αποτέλεσε κατ' επέκταση έναν από τους κύριους στόχους της ρωσικής πλευράς.

⁵⁸ Η συνθήκη ασφαλώς και έβαλε τις βάσεις για τη μεταγενέστερη διεκδίκηση του δικαιώματος προστασίας των ορθοδόξων της Οθ. Αυτοκρατορίας από τη Μόσχα. Η πρόβλεψη της συνθήκης για το δικαίωμα των Ρώσων να κτίσουν στην Κωνσταντινούπολη μια εκκλησία, στη συνοικία του Γαλατά (υπό την εποπτεία του ρωσικού πατριαρχείου) θεωρήθηκε ως το θεμέλιο των μελλοντικών επιδιώξεων της Ρωσίας. Ωστόσο, παρά τη σημασία του γεγονότος αυτού, τα οφέλη από την υπογραφή της εν λόγω συνθήκης είχαν κυρίως στρατηγικό χαρακτήρα.

5.1.3.1 Ιερή Συμμαχία και Βρετανο-Ρωσικός ανταγωνισμός

Το ξέσπασμα του φιλελευθερισμού στη Δυτική Ευρώπη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα σήμαινε ότι η Ρωσία είχε πια να επιλέξει μεταξύ δύο ευρωπαϊκών τύπων κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης. Τις φιλελεύθερες/λαϊκές μοναρχίες αγγλο-γαλλικού τύπου και τις απόλυτες/κυρίαρχες μοναρχίες των κεντρικών αυτοκρατοριών. Η Ρωσία διάλεξε τις δεύτερες (Tsygankov, 2006:2). Ο φιλελευθερισμός θεωρήθηκε εχθρός, καθώς αν επικρατούσε θα αποτελούσε μεγάλο κίνδυνο για την απόλυτη εξουσία των παλαιού τύπου μοναρχιών. Ο δε εθνικισμός, απότοκο του φιλελεύθερου πνεύματος που εμφανίστηκε στην Ευρώπη, συνιστούσε μεγάλη απειλή για τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες, μεταξύ των οποίων και της ρωσικής.

Την ίδια περίοδο, οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι (1803-1815) είχαν εξουθενώσει την ευρωπαϊκή ήπειρο, με τις μεγάλες δυνάμεις να επιζητούν μια περίοδο σταθερότητας και διατήρησης του status quo ώστε να κερδίσουν χρόνο και να αναδιοργανωθούν.⁵⁹ Είναι σε αυτό το πλαίσιο που πρέπει να ερμηνευθεί η απόφαση της Ρωσίας να ενταχθεί και να ηγηθεί της Ιερής Συμμαχίας (1815) μαζί με την Αυστρία και την Πρωσία. Τις τρεις δυνάμεις ένωνε τόσο η επιθυμία για τη διατήρηση του status quo και της ισορροπίας δυνάμεων στην ήπειρο, όσο και η απέχθεια για το κύμα φιλελευθερισμού που επικρατούσε και απειλούσε τον χαρακτήρα των μοναρχιών τους αλλά και τις αυτοκρατορίες τους με εδαφική αποσύνθεση. Η ένταξη στην Ιερά Συμμαχία αποτέλεσε τη βασικότερη επιλογή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τον 19^ο αιώνα και σηματοδότησε τη διάθεσή της να αποτελέσει μέρος της Ευρώπης, όχι όμως συνολικά αλλά αυτού που συνέχιζε να εκφράζει τον πολιτικό χαρακτήρα της ηπείρου πριν από το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχε, επίσης, ξεκινήσει ο βρετανο-ρωσικός (και σε δεύτερο επίπεδο ο γαλλο-ρωσικός) ανταγωνισμός για επιρροή στην Ασία, ο οποίος διήρκεσε ως το 1907 (Υπογραφή Βρετανο-Ρωσικού Συμφώνου για τον καθορισμό ζωνών επιρροής στην Ασία). Ανταγωνισμός ο οποίος αργότερα έγινε γνωστός υπό τον όρο «Μεγάλο Παιχνίδι». Το «Μεγάλο Παιχνίδι» είχε ασφαλώς πρωτίστως γεωπολιτικό χαρακτήρα, καθώς σηματοδοτούσε τη διάθεση της Ρωσίας να επεκταθεί από την ενδοχώρα/Heartland, προς αυτό που ο Σπάικμαν ονόμασε Rimland με σκοπό την έξοδο στις θερμές θάλασσες (Ινδικό Ωκεανό, Μεσόγειο). Σχετιζόταν δε με τη διάθεση της Ρωσίας να απομακρυνθεί από το δυτικό/ ευρωπαϊκό μέτωπο, μετά και την ήττα της στον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856). Στρατηγική που υποστήριξε και εφάρμοσε ο επί 26 έτη Υπουργός Εξωτερικών, Αλεξάντρ Γκορτσάκοφ (1856-1882). Σε κάθε περίπτωση, η ανατολική στρατηγική της Ρωσίας και η επιδιωκόμενη επέκταση προς τον νότο αντέβαινε στα σχέδια της Βρετανικής Αυτοκρατορίας η οποία επιδόθηκε σε μια συστηματική προσπάθεια αποτροπής ενός τέτοιου ενδεχομένου.

⁵⁹ Γενικότερα, σύμφωνα με τον Ν. Κοτζιά (διαλέξεις μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», 2013), η τάση της Ρωσίας να κερδίζει χρόνο σε διαστήματα που κρίνει ότι χρειάζεται (για παράδειγμα, μετά από πολέμους, σε περιπτώσεις εσωτερικών αναταραχών ή κακών οικονομικών επιδόσεων), αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής.

Πέραν της γεωπολιτικής, ο βρετανο-ρωσικός ανταγωνισμός θα πρέπει να εξεταστεί και υπό ένα άλλο πρίσμα. Όπως υποστηρίζει ο Γιεβγκένι Σεργκέεφ, «η διαδεδομένη άποψη ότι το “Μεγάλο Παιχνίδι” αναφέρεται απλώς στη γεωστρατηγική αντιπαλότητα, πρωταρχικά μεταξύ της Βρετανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας για τον έλεγχο της Κεντρικής Ασίας τον 19^ο αιώνα όπου το Λονδίνο έχοντας να αντιμετωπίσει την απειλή της δεύτερης, έπρεπε να συνδυάσει τόσο διπλωματικά όσο και στρατιωτικά μέσα για να επιτύχει ένα τριπλό στόχο, να διατηρήσει δηλαδή την ισορροπία ισχύος, να επεκτείνει τις κτήσεις του στην Ινδία και να διασφαλίσει τις εμπορικές διαδρομές από τη Μεσόγειο στον Ινδικό και τον Ειρηνικό Ωκεανό, αποτελεί μια αρκετά επιφανειακή εξήγηση του ζητήματος» (Sergeev, 2013: 2). Έτσι, σύμφωνα με την άποψή του, πέρα από μια καθαρά γεωστρατηγική διαμάχη, το «Μεγάλο Παιχνίδι» αποτέλεσε αδιαμφισβήτητα και μια διαμάχη πολιτισμικών προτύπων, ένας ανταγωνισμός διαφορετικών μοντέλων ένταξης στην πρόιμη παγκοσμιοποίηση, όπως αυτά τα εκπροσωπούσαν η Ρωσία και η Μ. Βρετανία. Η μεν πρώτη μέσω της Ορθοδοξίας, της κρατικής υποστήριξης, του μερκαντισμού και της πολιτικής απολυταρχίας, η δε δεύτερη μέσω του ελεύθερου εμπορίου, της ανταγωνιστικότητας, του Προτεσταντισμού και των πολιτικών ελευθεριών (Sergeev, 2013: 345). Επρόκειτο ουσιαστικά για δύο αυτοκρατορίες με διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά, οι οποίες θεωρούσαν ότι βρίσκονται σε αποστολή εκπολιτισμού των «ημι-βαρβαρικών» φυλών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Συχνά δε και στις δύο πλευρές κυριαρχούσε η άποψη ότι το δικό τους μοντέλο υπερείχε. Στη μεν Ρωσία διατυπώνονταν απόψεις όπως ότι η αποστολή της διέφερε από τη βρετανική αποικιοκρατική πολιτική, η οποία έμοιαζε με τις κατασταλτικές/καταπιεστικές μεθόδους που είχαν ακολουθήσει οι Ισπανοί για να υποτάξουν τους ιθαγενείς της Νοτίου Αμερικής (Sergeev, 2013:11). Στη δε Βρετανία συχνά κυριαρχούσε η θέση ότι η αναμόρφωση των παραδοσιακών κοινωνιών της Ασίας είναι αντικείμενο της αποστολής της Βρετανίας, η οποία έπρεπε οπωσδήποτε να αποτρέψει την κυριαρχία των «ημι-βάρβαρων Μοσχοβιτών» επ’ αυτών (Sergeev, 2013: 5).

Βλέπουμε, συμπερασματικά, ότι η ρωσική εξωτερική πολιτική κατά τον 19^ο αιώνα χαρακτηριζόταν από τη λογική: status quo στην Ευρώπη, επεκτατισμός στην Ασία. Σε κάθε περίπτωση, ζητούμενο αποτελούσε η προστασία της κρατικής κυριαρχίας και των κοινωνικο-πολιτικών δομών του ρωσικού κράτους και ο ανταγωνισμός με τις φιλελεύθερες δυνάμεις της εποχής (Μ. Βρετανία, Γαλλία) σε Ευρώπη και Ασία. Μάλιστα, η συμμαχία Γαλλίας-Βρετανίας στον Πόλεμο της Κριμαίας (1853-1856) συνέβαλε στη δημιουργία αντίρροπων τάσεων στη ρωσική ελίτ, με την ενίσχυση του κινήματος των σλαβόφιλων, μιας ιδιάζουσας μορφής ρωσικού εθνικισμού, η οποία μπορεί να είχε αντιδυτικά χαρακτηριστικά (βλ. ρεύμα Ρώσων εθνικιστών παραπάνω), ήταν ωστόσο σαφώς απότοκο του ευρωπαϊκού πνεύματος της εποχής⁶⁰ και αντιμετωπίστηκε με μεγάλη δυσπιστία από την τσαρική εξουσία. Η τελευταία δε διέκρινε μεταξύ του ρωσικού εθνικισμού και του εθνικισμού των μη ρωσικών λαών αλλά θεωρούσε και τους δύο εξίσου επικίνδυνους καθώς έθιγαν τη μοναρχική απολυταρχία.

---

⁶⁰ Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι το κίνημα της σλαβοφιλίας προήλθε από τις εξευρωπαϊσμένες ελίτ της Ρωσίας.

Επίσης, ο πανσλαβισμός και ο αναθεωρητισμός που τον χαρακτήριζε σήμαινε την ανεπιθύμητη για τους Ρομανόφ διατάραξη της ισορροπίας δυνάμεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο που τόσο επιθυμούσαν να διαφυλάξουν, ιδιαίτερα μετά τον καταστροφικό πόλεμο της Κριμαίας (Διάλλα, 2009: 30). Σε κάθε περίπτωση, το σλαβοφιλικό κίνημα έπαιξε ρόλο σε ορισμένες αποφάσεις σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής (όπως ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877-1878), δεν αποτέλεσε ωστόσο ποτέ την επίσημη ιδεολογία του καθεστώτος για τους λόγους που εξηγήθηκαν προηγουμένως.

5.1.3.2 Η περίοδος από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως την Οκτωβριανή Επανάσταση

Η σταδιακή εμφάνιση του γερμανικού αναθεωρητισμού οδήγησε σε επανακαθορισμό των συμμαχιών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ρωσία συνασπίστηκε με τους ως τότε αντιπάλους της, ώστε να υπάρξει εξισορρόπηση της νέας γερμανικής απειλής και αποκατάσταση της ισορροπίας δυνάμεων. Η Ρωσία, πλήρως αποδυναμωμένη μετά τον καταστροφικό για εκείνη Ρωσο-Ιαπωνικό Πόλεμο (1904-1905)⁶¹ και την επανάσταση του 1905, αντιμετώπιζε τη διαμορφούμενη πραγματικότητα υπό το πρίσμα μιας ακραιφνώς ρεαλιστικής/πραγματιστικής λογικής όπως φαίνεται και από τις συμμαχίες της.⁶² Ζητούμενο αποτελούσε η διατήρηση του status quo, ώστε να κερδίσει χρόνο και να αναδιοργανωθεί. Η έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τη Ρωσία απροετοίμαστη, γεγονός που φάνηκε και σε στρατιωτικό επίπεδο από τις συνεχόμενες ήττες και την ουσιαστική αποσύνθεση της αυτοκρατορίας περί τα 1917 (αποτέλεσμα και του αυξανόμενου εθνικισμού των μη ρωσικών λαών).

5.1.4 Η περίοδος από την Οκτωβριανή Επανάσταση έως την πτώση της ΕΣΣΔ

Με την άνοδό των Μπολσεβίκων στην εξουσία, η νέα ρωσική ηγεσία έλαβε την απόφασή απόσυρσης από τον πόλεμο, μέσω της υπογραφής της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόβσκ με τη Γερμανία, τον Μάρτιο του 1918. Αποτέλεσμα της συνθήκης ήταν η επισημοποίηση της αποκοπής σημαντικού μέρους των εδαφών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από τον εδαφικό της ιστό (πχ. Φινλανδία, Ουκρανία, Λευκορωσία, Βαλτικές χώρες, περιοχή Καρς στο νότιο Καύκασο). Ζητούμενο για τους μπολσεβίκους, παρά το μεγάλο κόστος που θα έπρεπε να πληρώσουν σε επίπεδο απώλειας εδαφών, ήταν σαφώς να κερδίσουν χρόνο

---

⁶¹ Αποτέλεσμα της τάσης υπερεπέκτασης της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην ανατολική Ασία και της υποτίμησης της πιθανότητας ήττας από μια ασιατική δύναμη.

⁶² Ο Αλεξάντερ Ντούγκιν προσθέτει ως αιτία για την επιλογή της Ρωσίας να συμμαχήσει με τη Μ. Βρετανία και τη στάση σημαντικού μέρους της αριστοκρατίας, η οποία έβλεπε ως πρότυπο το βρετανικό μοντέλο και τη θέση που κατείχε η αριστοκρατία σε αυτό και επεδίωκε την υιοθέτησή του και από τη Ρωσία (Dugin, διαλέξεις σε MGU, 2009).

ώστε να εδραιώσουν την εξουσία τους και να βάλουν σε μια τάξη τα κατεστραμμένα οικονομικά της χώρας.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η απόφαση αυτή μπορεί να εξηγηθεί βάσει και της αρχικής φιλοσοφίας των μπολσεβίκων γύρω από ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, υιοθέτησαν το δόγμα της «παγκόσμιας επανάστασης», βάσει του οποίου ως αποστολή της Ρωσίας καθοριζόταν η εξαγωγή του σοσιαλισμού παγκοσμίως.⁶³ Οι μπολσεβίκοι ήταν πεπεισμένοι ότι αυτή η στιγμή δεν επρόκειτο να αργήσει. Θεωρούσαν έτσι αυτονόητο ότι η εξαγωγή της παγκόσμιας επανάστασης θα έλυνε εν συνεχεία όλα τα εξωτερικά προβλήματα της Ρωσίας (Mearsheimer, 2009: 391). Σε αυτό το πλαίσιο, ένας τακτικός συμβιβασμός δε θα μπορούσε να αποτελέσει ουσιαστικό εμπόδιο στην εκπλήρωση του μεγάλου στόχου.

Ωστόσο, η αποτυχία της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Γερμανία (1918-1919), στην οποία υπολόγιζαν ιδιαίτερα οι μπολσεβίκοι, αλλά και η εχθρική στάση που τήρησε η Δύση (Αγγλία, Γαλλία, ΗΠΑ) απέναντί τους και η οποία εκδηλώθηκε μέσω της στρατιωτικής υποστήριξης προς την πλευρά των Λευκών κατά τη διάρκεια του Ρωσικού Εμφυλίου (1917-1922), αλλά και μέσω της προώθησης σχεδίων για εδαφικό διαμελισμό της Σοβιετικής Ρωσίας (συνολικότερα για το ζήτημα βλ. Κορίστο, 2011), προσγείωσε τους μπολσεβίκους στην πραγματικότητα. Ζητούμενο στο εξής αποτελούσε η προστασία του σοσιαλισμού στην ίδια τη Ρωσία, κάτι που εκφράστηκε μέσω της θέσης ότι σοσιαλισμός μπορεί να υπάρξει σε μία μόνο χώρα (Κοτζιάς, διαλέξεις μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», 2013). Διακρίνεται, δηλαδή, μια στροφή στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας από τον ιδεαλισμό στον ρεαλισμό, καθώς η διατήρηση του σοσιαλισμού σε μία χώρα σήμαινε την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας και των συμφερόντων της. Σε αυτό το σημείο η εξωτερική πολιτική των μπολσεβίκων απέκτησε συνέχεια σε σχέση με αυτήν του τσαρικού καθεστώτος, μετά από ένα σύντομο «διάλειμμα» ιδεολογικοποίησής της.

Ζητούμενο πλέον αποτελούσε το «σπάσιμο» της διεθνούς απομόνωσης, δεδομένης και της αρνητικής στάσης της Βρετανίας και της Γαλλίας απέναντι στη νέα εξουσία. Σε αυτό το πλαίσιο η Ρωσία επεδίωξε την εξισορρόπηση μέσω της διεύρυνσης της συνεργασίας με τη Γερμανία, η οποία, ως αντίπαλη και ηττημένη κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αισθανόταν επίσης απομονωμένη. Η ρωσο-γερμανική προσέγγιση επισφραγίστηκε με τη Συνθήκη του Ράπαλλο (1922), βάσει της οποίας θεσπίστηκε αναβαθμισμένη συνεργασία σε τομείς όπως οι στρατιωτικές ασκήσεις και οι εξοπλισμοί. Η συμφωνία δεν πρέπει να αποδοθεί σε οποιοδήποτε είδους ιδεολογική συνάφεια, δεδομένου ότι η Γερμανία είχε προ ολίγου καιρού καταστείλει τη σοσιαλιστική επανάσταση. Επρόκειτο ουσιαστικά για κίνηση εξισορρόπησης, με τη Ρωσία να επιδιώκει την απομάκρυνση της Γερμανίας από το δυτικό στρατόπεδο ώστε να προσεγγίσει την ίδια⁶⁴ (Κοτζιάς, διαλέξεις μαθήματος «Η

⁶³ Εδώ διακρίνεται εκ νέου μια νέα αίσθηση αποστολής κατά τα πρότυπα της «Τρίτης Ρώμης», ασφαλώς με διαφορετικά χαρακτηριστικά.

⁶⁴ Όπως είδαμε προηγουμένως η αποτροπή ενός τέτοιου ενδεχομένου αποτελούσε ένα από τα κύρια ζητούμενα της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής.

Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», 2013). Στο πλαίσιο διατήρησης μιας ισορροπίας δυνάμεων πρέπει να ερμηνευθεί και η συμμετοχή της Σοβ. Ένωσης στο Σύμφωνο Kellog-Briand (1928), το οποίο αποκήρυσσε τον πόλεμο ως μέσο επίλυσης των διαφορών μεταξύ των κρατών.

Η προσέγγιση Γερμανίας - Σοβ. Ένωσης θα συνεχιζόταν ακόμη και μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία και ως τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, γεγονός που αποδεικνύει τη ρεαλιστική φύση της προσέγγισης των δύο πλευρών. Η προσέγγιση επισφραγίστηκε με την υπογραφή του Γερμανοσοβιετικού Συμφώνου μη Επίθεσης το 1939 (Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ), ο σκοπός του οποίου για τη Μόσχα ήταν τριπλός:

- α. Εξασφάλιζε την επέκταση στα ανατολικά και τη δημιουργία ζώνης προστασίας ενάντια σε ενδεχόμενη γερμανική επίθεση⁶⁵,
- β. Της έδινε τη δυνατότητα να κερδίσει χρόνο ώστε να προετοιμαστεί καλύτερα έναντι της αναμενόμενης χιτλερικής επίθεσης, και
- γ. Εξυπηρετούσε τη στρατηγική της μεταφοράς βαρών καθώς μετέφερε το βάρος της απόκρουσης της γερμανικής επιθετικότητας στα υπόλοιπα μέλη του εκκολλαπτόμενου αντιγερμανικού συνασπισμού (για τη στρατηγική μεταφοράς βαρών τόσο της Σοβ. Ένωσης κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και γενικά βλ. Mearsheimer, 2009, κεφ. 8).

Παρά τη στρατηγική του Στάλιν, τον Ιούνιο του 1941 ξεκίνησε η Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα και η γερμανική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος σηματοδότησε τη συμμαχία των πρώην αντιπάλων (Αγγλία - Γαλλία - Σοβιετική Ένωση) μπροστά στον κοινό εχθρό ο οποίος απειλούσε την ισορροπία ισχύος στην ήπειρο στοχεύοντας να καταστεί κυρίαρχος σε στεριά και θάλασσα, πλήττοντας τα συμφέροντα τόσο των ηπειρωτικών όσο και των θαλάσσιων δυνάμεων οι οποίες τελικά συνασπίστηκαν για να τα προστατεύσουν (εξέλιξη που, όπως είδαμε προηγουμένως, φόβιζε τον Χαουσχόφερ ο οποίος για τον λόγο αυτόν πρότεινε συμμαχία με τη Σοβ. Ένωση). Η νίκη των συμμάχων⁶⁶ έβγαλε πολλαπλά ωφελημένη τη Σοβιετική Ένωση, η οποία αποκόμισε μεγάλα εδαφικά κέρδη και έθεσε το σύνολο της ανατολικής και μεγάλο μέρος της κεντρικής Ευρώπης στη σφαίρα επιρροής της. Είναι προφανές ότι, έχοντας πρόσφατα υποστεί την τρίτη επίθεση σε διάστημα 130 ετών⁶⁷, η σοβιετική ηγεσία επεδίωκε την επέκταση της ζώνης προστασίας όσο το δυνατόν δυτικότερα και ως το σημείο που δε θα διατάρασσε αποφασιστικά την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη (κάτι που άλλωστε δε θα επέτρεπαν οι ΗΠΑ). Βλέπουμε, δηλαδή, ότι ο παράγοντας γεωγραφία

---

⁶⁵ Το σύμφωνο προέβλεπε ότι οι χώρες της Βαλτικής (πλην της Λιθουανίας) θα εντάσσονταν στη ρωσική σφαίρα επιρροής, ενώ η Πολωνία θα μοιραζόταν μεταξύ των δύο συνυπογραφουσών χωρών.

⁶⁶ Με την καθοριστική παρέμβαση των ΗΠΑ, οι οποίες επιβεβαίωσαν το ρόλο του υπερπόντιου εξισορροπητή αποτρέποντας την εμφάνιση περιφερειακών ηγεμόνων σε Ευρώπη (Γερμανία) και ανατολική Ασία (Ιαπωνία).

⁶⁷ Είχαν προηγηθεί η εισβολή του Ναπολέοντα το 1812, η γερμανική επίθεση κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και η πολωνική εισβολή κατά τον πόλεμο της περιόδου 1919-1921.

έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σοβιετική πολιτική μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (βλ. κεφάλαιο συμπερασμάτων παρούσας ενότητας).

Συνολικά, η ΕΣΣΔ προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την πλεονεκτική θέση που απέκτησε μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και (αρχικά) μετατράπηκε σε αναθεωρητική δύναμη. Αυτό κατέδειξε η στάση της έναντι της Τουρκίας (άνοιξε εκ νέου το ζήτημα του καθεστώτος των Στενών και εμφανίστηκε διεκδικητική αναφορικά με την επαρχία Καρς στην ανατολική Τουρκία) και του Ιράν (όπως φάνηκε κατά την ιρανική κρίση του 1946, όταν η Σοβιετική Ένωση αρνήθηκε να αποσύρει τα στρατεύματά της από το βόρειο Ιράν, κάτι που τελικά έπραξε μετά από έντονη πίεση της Δύσης). Παράλληλα, προκάλεσε τον αποκλεισμό του Βερολίνου το 1948, πράξη η οποία κατέδειξε τις βλέψεις της προς τα δυτικά. Σύμφωνα με τον Μιρσχαίμερ, «με τη Γερμανία και την Ιαπωνία σωριασμένες σε ερείπια, η ΕΣΣΔ αναδύθηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως δυνητικός ηγεμόνας στην Ευρώπη και τη Βορειοανατολική Ασία. Οι Σοβιετικοί σίγουρα θα είχαν αποπειραθεί να κυριαρχήσουν και στις δύο αυτές περιφέρειες, αν ήταν δυνατό. Όμως η ηγεμονία δεν ήταν πραγματοποιήσιμη για δύο λόγους:

Πρώτον, με δεδομένη την τεράστια καταστροφή που το Γ' Ράιχ είχε προξενήσει στη σοβιετική κοινωνία και οικονομία, ο Στάλιν έπρεπε μετά το 1945 να επικεντρωθεί στην ανοικοδόμηση και στην ανάκαμψη, και όχι στη διεξαγωγή ενός ακόμη πολέμου. Έτσι, μείωσε το μέγεθος των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων από 12,5 εκατομμύρια στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σε 2,87 εκατομμύρια το 1948.

Δεύτερον, οι ΗΠΑ ήταν πλέον μια χώρα με τεράστιο πλούτο, η οποία δεν είχε καμία πρόθεση να επιτρέψει στην ΕΣΣΔ να κυριαρχήσει είτε στην Ευρώπη είτε στη Βορειοανατολική Ασία (Measheimer, 2009: 404-405). Στο σημείο αυτό διακρίνεται σαφώς ο ρόλος των συστημικών περιορισμών στη δράση ενός κράτους και εν προκειμένω της Σοβ. Ένωσης.

Από τα παραπάνω φαίνεται τόσο η τάση της Ρωσίας (ΕΣΣΔ) να κινείται με ρεαλισμό, αποδίδοντας μεγάλη σημασία στην εσωτερική της αναδιοργάνωση και στην αποφυγή της ρήξης με τους αντιπάλους της (τουλάχιστον όσο δεν αισθανόταν έτοιμη για κάτι τέτοιο), όσο και η τάση της να επεκτείνεται γεωγραφικά όταν κρίνει ότι οι συνθήκες το επιτρέπουν. Από την άλλη, διαφαίνεται εκ νέου, κατ' επιβεβαίωση των γεωπολιτικών θεωριών που αναπτύξαμε, η στρατηγική του υπερπόντιου εξισορροπητή που δρα ώστε να αποτρέψει το ενδεχόμενο δημιουργίας περιφερειακών ηγεμόνων στην Ευρασιατική ήπειρο.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου μπορεί να ειπωθεί ότι η ΕΣΣΔ τήρησε μια προσεκτική πολιτική, η οποία στόχευε περισσότερο στη διασφάλιση των κερτημένων παρά σε νέες επεκτάσεις. Η εξαγωγή της επανάστασης έπεται σαφώς των κρατικών της συμφερόντων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η σοβιετική εξουσία δεν ακολούθησε πολιτική εξαγωγής επαναστάσεων, απλώς στήριξε, επιλεκτικά, κινήματα και επαναστάσεις που δεν αναιρούσαν τα κρατικά της συμφέροντα. Παράλληλα, στη λογική της διασφάλισης των κερτημένων, επεχείρησε να αποτρέψει «τις αντεπαναστάσεις» στις περιοχές επιρροής

της (κύρια στην Ανατολική Ευρώπη⁶⁸) καταγγέλλοντας ότι πρόκειται για δυτικές επεμβάσεις σε τρίτες χώρες⁶⁹.

Η διασφάλιση του status quo σε παγκόσμιο επίπεδο, δημιούργησε τις προϋποθέσεις συνεννόησης μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων και σταδιακά οδήγησε στη βελτίωση του κλίματος μεταξύ τους (και οι δύο φάνηκαν να αποδέχονται την πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί). Η τάση αυτή εκφράστηκε μέσω των συμφωνιών μείωσης των εξοπλισμών τις δεκαετίες του '60 και του '70 (ενδεικτικά, Συμφωνία περιορισμού των βαλλιστικών πυραύλων το 1972, SALTII το 1979), της εμφάνισης μιας περιόδου ύφεσης στις μεταξύ τους σχέσεις (détente- ξεκίνησε το 1969 και ολοκληρώθηκε δέκα χρόνια αργότερα μετά τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν), αλλά και της υιοθέτησης του δόγματος της «ειρηνικής συνύπαρξης» (peaceful coexistence) από την κυβέρνηση Χρουστσόφ. Ωστόσο, η εισβολή στο Αφγανιστάν, την οποία ο Αλεξάντρ Ντούγκιν ερμηνεύει ως την τελευταία προσπάθεια της Ρωσίας (Σοβιετικής Ένωσης) να αποκτήσει έξοδο προς τις θερμές θάλασσες του νότου (Dugin, 1997: 98), σηματοδότησε την αλλαγή στάσης των ΗΠΑ, οι οποίες έκτοτε στόχευσαν στην άσκηση μεγαλύτερης πίεσης προς το σοβιετικό καθεστώς. Προς το σκοπό αυτό, εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα ραγδαίας αύξησης των εξοπλισμών κατά τη δεκαετία του '80 (την οποία δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν οι Σοβιετικοί), ενώ επεδίωξαν να αξιοποιήσουν την εμφάνιση εθνικιστικών κινημάτων στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ. Η ίδια η ΕΣΣΔ εμφανίστηκε κατά την ίδια περίοδο ιδιαίτερα αποδυναμωμένη μετά τον αποτυχημένο και ιδιαίτερα δαπανηρό πόλεμο στο Αφγανιστάν αλλά και τη γενικότερη στασιμότητα στο εσωτερικό της, αποτέλεσμα των δομικών προβλημάτων του σοβιετικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος, τα οποία έως εκείνο το σημείο δεν είχαν κάνει την εμφάνισή τους.

Τα δεδομένα (εσωτερικά και εξωτερικά) οδήγησαν στην αλλαγή και στην απόφαση της ηγεσίας, υπό τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, να προχωρήσει σε αναμόρφωση του πολιτικού και οικονομικού συστήματος προς την κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης. Ο Γκορμπατσόφ, σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσε το τέλος του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, αλλά έκρινε ότι μόνο ένας μετασχηματισμός του μπορούσε να τον διατηρήσει ζωντανό. Σύμφωνα με τον Andrei Tsygankov, «ο ηγέτης της περεστρόικα έχτιζε πάνω στις ιδέες της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, όπως και στις ιδέες του αμερικανικού υπερ-εθνισμού και της αλληλεξάρτησης» (Tsygankov, 2006: 4). Συμπληρώνει δε ότι «οι επιρροές της Δύσης και της Ευρώπης ως εδραιωμένης φιλελεύθερης δημοκρατικής ηπείρου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, συνετέλεσαν τα μέγιστα στο άνοιγμα της συζήτησης για τα ανθρώπινα δικαιώματα στη Σοβιετική Ένωση⁷⁰, δημιουργώντας το

---

⁶⁸ Βλ. Ουγγαρία 1956, Τσεχοσλοβακία 1968 (κατ' εφαρμογή του «δόγματος Μπρέζνιεφ», το οποίο διακήρυττε την περιορισμένη κυριαρχία των άλλων χωρών που είναι στη σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ καθώς και το ότι τα αποτελέσματα του Β' ΠΠ, ως προς τα κέρδη τουλάχιστον, δεν μπορούν να αλλάξουν, όπως και το status quo εντός της Ευρώπης (βλ. Κοτζιάς, σημειώσεις μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», ακαδημαϊκό έτος 2013-2014).

⁶⁹ Κοτζιάς Νίκος, σημειώσεις μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», ακαδημαϊκό έτος 2013-2014.

⁷⁰ Βλ. υπογραφή Τελικής Πράξης Ελσίνκι (1975).

περιβάλλον για την άνοδο στην εξουσία μεταρρυθμιστών όπως ο Γκορμπατσόφ» (Tsygankov, 2006:3).

Η αναμόρφωση του πολιτικού και οικονομικού συστήματος της ΕΣΣΔ προϋπέθετε ριζική στροφή στην εξωτερική πολιτική της. Συγκεκριμένα, δεν μπορούσε πλέον να επωμίζεται το βάρος του ελέγχου μιας περιοχής που έφτανε από την κεντρική Ευρώπη και τη Γερμανία έως τον Ειρηνικό. Ο εκδυτικισμός που επίσης ήθελε να προωθήσει, καθιστούσαν αναπόφευκτα τη Δύση εν δυνάμει σύμμαχο και σε κάθε περίπτωση όχι εχθρό. Η Δύση θα μπορούσε να βοηθήσει την υπό μεταμόρφωση ΕΣΣΔ με διάφορους τρόπους (εξαγωγή τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, οικονομική βοήθεια). Δεν θα το έκανε όμως σε καμία περίπτωση, αν η σοβιετική ηγεσία εξακολουθούσε να τηρεί την ίδια εξωτερική πολιτική. Ως εκ τούτου, η ηγεσία αποφάσισε ριζικές αλλαγές σε αυτήν, οι οποίες περιελάμβαναν προσέγγιση με τη Δύση, μείωση του αμυντικού προϋπολογισμού, επιδίωξη συμφωνιών με τις ΗΠΑ για από κοινού μείωση των εξοπλισμών και αποφυγή επεμβάσεων στην «εκρηκτική» ανατολική Ευρώπη, όπου από τις αρχές της δεκαετίας του '80 είχαν κάνει δυναμικά την εμφάνισή τους αντιπολιτευόμενα κινήματα που απαιτούσαν ριζικές αλλαγές στο πολιτικό και οικονομικό πεδίο.

Εν τέλει, η φιλελευθεροποίηση στο εσωτερικό είχε ως αποτέλεσμα το ξέσπασμα του υφέρποντος εθνικισμού από την πλευρά των Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (της ίδιας της Ρωσίας συμπεριλαμβανομένης), ο οποίος, σε συνδυασμό με την οικονομική κατάρρευση λόγω της αποτυχίας των μεταρρυθμίσεων, οδήγησε τελικά, και παρά τα περί του αντιθέτου επιδιωκόμενα, στη διάλυση της ΕΣΣΔ, τον Δεκέμβριο του 1991.

5.1.5 Ρωσία: μεταξύ εκδυτικισμού, ρεαλισμού και ιδεαλισμού

Από την ανάλυση που προηγήθηκε διακρίναμε τη σημασία παραμέτρων όπως η γεωγραφία και η ταυτότητα στη διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής ανά τους αιώνες. Η πρώτη αποτελεί μία στατική παράμετρο, η οποία δημιουργεί συγκεκριμένες «αντικειμενικές» ανάγκες. Συγκεκριμένα, είδαμε ότι η τρωτότητα των συνόρων λόγω της φύσης της γεωγραφίας και της ανυπαρξίας φυσικών εμποδίων που θα απέτρεπαν επιθέσεις εναντίον της (τόσο από τα δυτικά όσο και από τα ανατολικά), δημιουργούσε διαχρονικά ένα σοβαρό ζήτημα ασφαλείας για τη Ρωσία, το οποίο μάλιστα αποδείχθηκε ιστορικά βάσιμο λόγω του μεγάλου αριθμού εισβολών που κατά καιρούς δέχθηκε (ενδεικτικά από Μογγόλους, Γάλλους, Γερμανούς) (Friedman, 2009: 2). Στα γεωγραφικά μειονεκτήματα ανήκει σαφώς και ο καθαρά ηπειρωτικός της χαρακτήρας, καθώς η Ρωσία είναι αποκλεισμένη από τις κύριες θαλάσσιες οδούς και αρτηρίες, μη δυνάμενη έτσι να αποκτήσει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που ιστορικά απέκτησαν οι ναυτικές δυνάμεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Η επεκτατικότητα της Ρωσίας (ιδιαίτερα κατά το 19^ο και μέρος του 20^{ου} αιώνα) ασφαλώς στόχευε στην υπέρβαση και αυτού του μειονεκτήματος. Με τη σειρά τους οι επεκτάσεις δημιουργούσαν την ανάγκη διασφάλισης των κεκτημένων μέσω νέων επεκτάσεων. Σε ιδανική περίπτωση, οι τελευταίες θα έφταναν μέχρι την εξεύρεση

φυσικών συνόρων.⁷¹ Από μια άλλη άποψη, ωστόσο, τα ίδια γεωγραφικά χαρακτηριστικά δημιουργούσαν και ευκαιρίες κατάκτησης, οι οποίες είχαν τόσο αμυντικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που περιμετρικά των συνόρων υπήρχαν ανίσχυρες δυνάμεις οι οποίες μπορούσαν να τεθούν υπό τον έλεγχο άλλων- ισχυρών ανταγωνιστικών δυνάμεων, όσο και επιθετικό, καθώς η Ρωσία μπορούσε να προβεί σε εύκολες κατακτήσεις και να εκμεταλλευτεί τα εδάφη και τα πάσης φύσεως πλεονεκτήματα που αυτά προσέφεραν ώστε να καταστεί ισχυρότερη (Hosking, 2001: 6).

Έτσι, η Ρωσία εμφανιζόταν ανά περιόδους είτε ως δύναμη status quo (κυρίως στην Ευρώπη), είτε ως αναθεωρητική (κυρίως στο νότο και στην ανατολή). Οι δε συμμαχίες αλλά και οι αντίπαλοί της προσδιορίζονταν τόσο στη βάση των διεθνών συσχετισμών ισχύος (ενδεικτικά, περίπτωση Α' και Β' Παγκοσμίων Πολέμων), όσο και στη βάση παραγόντων που σχετίζονταν με την ιδεολογία και την πολιτική της ταυτότητα (Ιερά Συμμαχία). Η τελευταία δεν θα πρέπει να ερμηνευτεί απλώς ως στρατηγική απόφαση που θα διασφάλιζε την ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη μετά την περίοδο των Ναπολέοντειων Πολέμων, αλλά να ενταχθεί σε μια συνολικότερη επιδίωξη της Ρωσίας να αποτρέψει την επέκταση των φιλελεύθερων ιδεών, οι οποίες θεωρούνταν ξένες προς τις παραδόσεις της ρωσικής κοινωνίας και υπονομευτικές προς τη διατήρηση του πολιτικού μοντέλου που κυριαρχούσε στη χώρα (κατ' επέκταση προς την ίδια τη φύση της τσαρικής εξουσίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η περίοδος της Ιεράς Συμμαχίας ταυτίζεται εν πολλοίς χρονικά με την περίοδο εντατικοποίησης του βρετανο-ρωσικού ανταγωνισμού στην Ασία. Όπως είδαμε, ο ανταγωνισμός αυτός δεν είχε μόνο γεωπολιτικά χαρακτηριστικά αλλά εντασσόταν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης αντιπαράθεσης πολιτικών συστημάτων με διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία επεδίωκαν να «επεκταθούν» προς τις παραδοσιακές ασιατικές κοινωνίες και να τις εντάξουν στην πρώιμη παγκοσμιοποίηση. Η επιλογή να αντιπαρατεθεί με τη Μ. Βρετανία δεν μπορεί έτσι να ερμηνευθεί στη βάση των συσχετισμών ισχύος που κυριαρχούσαν στο διεθνές σύστημα. Η διαφορά ισχύος μεταξύ των δύο κρατών κατά το 19^ο αιώνα ήταν μεγάλη. Παρά το γεγονός αυτό, η Ρωσία επιδόθηκε σε μια συστηματική προσπάθεια αμφισβήτησης της βρετανικής πρωτοκαθεδρίας στην Ασία.⁷²

Από την τελευταία παρατήρηση βλέπουμε ότι η γεωπολιτική/ρεαλιστική προσέγγιση δεν μπορεί να ερμηνεύσει στο σύνολό τους τις επιλογές της Ρωσίας σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής. Αντιθέτως, το πώς προσδιορίζεται έναντι της Δύσης φαίνεται ότι αποτελεί ζήτημα κρίσιμης σημασίας, καθώς ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν τη θέση στον κόσμο ήταν ανέκαθεν δυτικοκεντρικός (Tsygankov, 2006: 1-2).

---

⁷¹ Σύμφωνα με τον Dugin, ιδεατά φυσικά σύνορα μπορούν να χαρακτηριστούν μόνο τα θαλάσσια. Τότε μόνο η Ρωσία θα «ολοκληρωθεί» γεωπολιτικά και θα αποκτήσει πλήρη ασφάλεια. (Dugin, 1997: 98)

⁷² Το γεγονός ότι η Ρωσία δεν επέλεξε τελικά την απευθείας σύγκρουση με τη Μ. Βρετανία δείχνει ασφαλώς ότι αποτελούσε ορθολογικό παίκτη, ο οποίος λάμβανε υπόψη του τους συσχετισμούς ισχύος. Ωστόσο, η επιλογή του ισχυρότερου εκείνη την περίοδο κράτους ως τον κύριο αντίπαλο (με ρίσκο ακόμα και έναν μη επιδιωκόμενο πόλεμο μεταξύ τους) δείχνει ότι δεν ήταν η παράμετρος της ισχύος εκείνη που καθόρισε τις στρατηγικές επιλογές της Πετρούπολης. Αντιθέτως, η έννοια της ισχύος χρησιμεύει στην εξήγηση των ορίων που επέδειξε η τελευταία στην προώθηση των στρατηγικών της επιδιώξεων (συστημικοί περιορισμοί).

Ο Tsygankov εντάσσει στο ίδιο πλαίσιο την επιλογή του μοντέλου της κυρίαρχης μοναρχίας την περίοδο που αυτό κυριαρχούσε στην Ευρώπη, Έτσι, η Ρωσία επέλεξε να διαφοροποιηθεί εν μέρει από το ευρωπαϊκό πρότυπο όταν άρχισε να αυξάνει την επιρροή του ο φιλελευθερισμός (φιλελεύθερες μοναρχίες Μ. Βρετανίας, Γαλλίας). Επιπλέον, σε περιόδους όπως αυτή του Ιβάν του Τέταρτου («Τρίτη Ρώμη») ή κατά την πρώτη περίοδο των μπολσεβίκων, η Ρωσία επέλεξε να προσδιοριστεί αρνητικά σε σχέση με τη Δύση, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για τον στρατηγικό της προσανατολισμό (Tsygankov, 2006: 1-9).

Αναφερόμενος στην περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης, ο Tsygankov, ερμηνεύει την πολιτική της αποσταλινοποίησης και της «ειρηνικής συνύπαρξης»⁷³ επί Χρουστσόφ ως διάθεση προσέγγισης με τη Δύση μέσω της σταδιακής υιοθέτησης βασικών αρχών του κοινωνικοπολιτικού της μοντέλου (πχ. ανθρώπινα δικαιώματα). Η προσέγγιση αυτή έγινε παρά το γεγονός ότι η τελευταία είχε ίσως φτάσει στο απόγειο της ισχύος της μετά από την προώθηση ριζοσπαστικών αλλαγών τις δεκαετίες του '50 και του '60. Η τάση αυτή συνεχίστηκε αργότερα με τη *détente* και ολοκληρώθηκε, σύμφωνα με το συγγραφέα, την περίοδο Γκορμπατσόφ (Tsygankov, 2006: 3-4).

Όπως εξηγήσαμε παραπάνω, ο συνδυασμός γεωπολιτικών αναγκών και ταυτότητας/ιδεολογίας οδηγούν ιστορικά τα κράτη στην επέκταση και στη δημιουργία αυτοκρατοριών. Η Ρωσία, ήδη από τον 16^ο αιώνα και την ιδεολογία της Τρίτης Ρώμης, θεωρούσε ότι αποτελεί κράτος με ειδική αποστολή στον κόσμο, η οποία ανά περιόδους έπαιρνε διαφορετική μορφή, στόχευε όμως πάντα στο να ανταγωνίζεται τα δυτικά μοντέλα και πρότυπα και ό,τι αυτά σηματοδοτούσαν. Ιδιαίτερα κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, η Ρωσία δείχνει (με χρονικές εξαιρέσεις) να θεωρεί κύριο αντίπαλο το φιλελεύθερο οικονομικό και πολιτικό μοντέλο αγγλοσαξονικού τύπου. Αυτό αποδεικνύει το γεγονός ότι της βρετανορωσικής αντιπαράθεσης κατά τον 19^ο αιώνα ακολούθησε η φιλοδοξία της ΕΣΣΔ να ανταγωνιστεί τον φιλελεύθερο δυτικό καπιταλισμό.⁷⁴

Στο σημείο αυτό είναι επιβεβλημένη η διάκριση μεταξύ της πολιτικής της Ρωσίας στην Ευρώπη και της αντίστοιχης στην Ασία. Για τη Ρωσία η Ευρώπη ήταν πάντοτε πηγή εκσυγχρονισμού και ζώνη στρατηγικής σημασίας αναφορικά τόσο με τις εμπορικές/οικονομικές της σχέσεις (επεδίωκε πάντα να έρθει-κυρίως μέσω επεκτάσεων- σε άμεση

---

⁷³ Το δόγμα διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Λένιν, σηματοδοτώντας τη στροφή της Εξωτερικής Πολιτικής της ΕΣΣΔ προς τη λογική τη διατήρησης του σοσιαλισμού σε μία χώρα αντί της εξαγωγής της παγκόσμιας επανάστασης.

⁷⁴ Η παραπάνω επισήμανση δεν υπονοεί ότι η Ρωσία είχε καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα ως στόχο την αντιπαράθεση με τη φιλελεύθερη Δύση στο πλαίσιο ενός διαρκούς ανταγωνισμού αξιών. Το κατά πόσο η Ρωσία λειτουργούσε κατ' αυτόν τον τρόπο εξαρτιόταν κατά πρώτον από τη διακύμανση των σχέσεων των δύο πλευρών, οι οποίες κινούνταν μεταξύ αντιπαράθεσης, συνεννόησης και σύμπλευσης. Δεν υιοθετεί επίσης τη θέση ότι η Ρωσία κινούμενη από μια αίσθηση αποστολής είχε ως στόχο την «προστασία» του κόσμου από τη διάδοση των δυτικών/ φιλελεύθερων αξιών. Ο φόβος απέναντι στην άνοδο του φιλελευθερισμού σχετιζόταν κατά βάση με το εσωτερικό και τη διασφάλιση της τσαρικής εξουσίας και της εδαφικής ακεραιότητας της αυτοκρατορίας. Ως εκ τούτου, αυτό που εννοείται μέσω της συγκεκριμένης αναφοράς είναι ο ανά περιόδους ανταγωνισμός με τους φορείς των φιλελεύθερων ιδεών (Μ. Βρετανία, Γαλλία), είχε μεν αξιακά -όσο και γεωστρατηγικά- χαρακτηριστικά, δεν μπορεί ωστόσο να ενταχθεί στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ρωσικής αποστολής, η ιδέα της οποίας είχε εγκαταλειφθεί από την περίοδο του Μ. Πέτρου. Εξάιρεση αποτέλεσε η πρώτη περίοδος των Μπολσεβίκων κατά την οποία επεδίωξαν την εξαγωγή της παγκόσμιας επανάστασης.

γεωγραφική επαφή με το αναπτυγμένο ευρωπαϊκό κέντρο), όσο και με ζητήματα ασφαλείας. Ιδιαίτερα, η Ευρώπη ήταν το κέντρο με βάση το οποίο αυτοπροσδιοριζόταν και αντιλαμβανόταν τη θέση της στον κόσμο. Οι δε επεκτάσεις της στα δυτικά ουδέποτε είχαν τον χαρακτήρα της «μεταφοράς» ή επέκτασης του αυτοκρατορικού της μοντέλου στις περιοχές που κατακτούσε. Ζητούμενο για εκείνη δεν ήταν η προώθηση του εκσυγχρονιστικού της μοντέλου ή η ένταξη των ευρωπαϊκών λαών που κατακτούσε στην παγκοσμιοποίηση, καθότι μάλιστα τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν συχνά να επιδείξουν καλύτερα αποτελέσματα σε αυτούς τους τομείς. Οι λόγοι επέκτασης στα δυτικά αφορούσαν περισσότερο την επίτευξη των στρατηγικών στόχων που αναφέρθηκαν και σχετίζονται άμεσα με τον παράγοντα γεωπολιτική. Οι δε στρατηγικές της επιλογές στο ευρωπαϊκό μέτωπο δεν σχετίζονταν κατά βάση με τον στόχο της διατήρησης της ισορροπίας ισχύος και του status quo. Σε αυτό το πλαίσιο, η ένταξη στην Ιερά Συμμαχία δεν αφορούσε την επέκταση του ρωσικού πολιτικοκοινωνικού μοντέλου και των ρωσικών συμφερόντων αλλά την υπεράσπισή τους.

Αντιθέτως, η πολιτική της στον νότο και την ανατολή είχε, πέραν των ακραιφνώς γεωπολιτικών, και «αυτοκρατορικά» χαρακτηριστικά, με την έννοια ότι εκεί η Ρωσία επεδίωξε να προωθήσει μια ευρύτερη αποστολή που αφορούσε τον εκσυγχρονισμό των φύλων και των λαών της περιοχής με βάση το δικό της αυτοκρατορικό μοντέλο και σε ανταγωνισμό με το φιλελεύθερο-δυτικοευρωπαϊκό. Η διαφορά φαίνεται και από το γεγονός ότι η Ρωσία ενέτασσε τις αριστοκρατικές ελίτ των ευρωπαϊκών χωρών που κατακτούσε στη δική της αυτοκρατορική ελίτ. Αντιθέτως, δεν ενσωμάτωνε στον ίδιο βαθμό τις ελίτ των ασιατικών πληθυσμών που κατακτούσε, καθώς οι τελευταίοι αποτελούσαν υποκείμενα και όχι φορείς εκσυγχρονισμού (Κοτζιάς, 2013: 67). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η διευρυμένη αυτονομία που παραχωρούνταν σε ευρωπαϊκά κράτη (ιδιαίτερα στην Πολωνία και τη Φινλανδία) που τέθηκαν κατά καιρούς υπό το ρωσικό έλεγχο, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στα ανατολικά όπου οι κατακτημένες περιοχές ετίθεντο υπό τον άμεσο έλεγχο του ρωσικού κράτους.

Πίνακας : Σύνοψη εξέλιξης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής έως την πτώση της ΕΣΣΔ

ΡΕΥΜΑΤΑ	ΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ	ΡΩΣΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΔΡΟΜΟΣ (ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ)
16ος-17 ^{ος} αιώνας			v
Περίοδος Μ. Πέτρου		v	
Περίοδος Μ. Αικατερίνης			v
19 ^{ος} αιώνας – αρχές 20 ^{ου}			v
Πρώτη περίοδος Μπολσεβίκων			v
Περίοδος Στάλιν			v
Περίοδος Χρουστσόφ		v	
Περίοδος Μπρέζνιεφ			v
Περίοδος Γκορμπατσόφ	v		

Ανάλυση πίνακα

16^{ος}- 17^{ος} αιώνας: κυριαρχεί η ιδεολογία της Τρίτης Ρώμης, χωρίς ωστόσο ιδιαίτερη επιρροή στην εξωτερική πολιτική.

Περίοδος Μ. Πέτρου: κυριαρχεί η προσέγγιση με την Ευρώπη και ο εξευρωπαϊσμός στο εσωτερικό. Το γεγονός όμως ότι η διαδικασία αυτή εντάσσεται σε ένα πρόγραμμα ενίσχυσης του στρατού με στόχο την προώθηση νέων επεκτάσεων, καθιστά δύσκολη την ένταξη της περιόδου του Μ. Πέτρου στο ρεύμα του δυτικισμού.

Περίοδος Μ. Αικατερίνης: κυριαρχεί ο ρεαλισμός στο δυτικό μέτωπο, αλλά ο αναθεωρητισμός στο νότο (Οθωμανική Αυτοκρατορία). Ο δεύτερος έχει τόσο γεωπολιτικά όσο και ιδεολογικά χαρακτηριστικά.

19^{ος} αιώνας- αρχές 20^{ου}: επιδιώκεται η διατήρηση του status quo στην Ευρώπη, αλλά η αναθεώρησή του στην ανατολή και τον νότο. Ο ρωσικός επεκτατισμός εκεί είχε αφενός γεωπολιτικά χαρακτηριστικά αφετέρου ιδεολογικά.

Πρώτη περίοδος Μπολσεβίκων (1917-1921): επιδιώκεται η εξαγωγή της παγκόσμιας επανάστασης στο πλαίσιο μιας νέας (μεταλλαγμένης) ειδικής ρωσικής αποστολής.

Περίοδος Στάλιν: κυριαρχεί η σκληρή αντιπαράθεση με τη Δύση (ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), αλλά η αντιπαράθεση αυτή έχει περισσότερο γεωπολιτικό παρά ιδεολογικό χαρακτήρα (η Σοβ. Ένωση δεν επιδιώκει πλέον διάδοση του σοσιαλισμού στον κόσμο, αλλά διαφύλαξή του στο εδαφός της).

Περίοδος Χρουστσόφ: περίοδος σταδιακής ύφεσης στις σχέσεις Δύσης- Σοβ. Ένωσης (διαδικασία αποσταλινοποίησης, εφαρμογή δόγματος «ειρηνικής συνύπαρξης»).

Περίοδος Μπρέζνιεφ: περίοδος σταθερότητας αλλά και επιδείνωσης των σχέσεων ΕΣΣΔ- Δύσης (δόγμα Μπρέζνιεφ, διατύπωση της θεωρίας του «συσχετισμού δυνάμεων» υπέρ του σοσιαλισμού, σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν).

Περίοδος Γκορμπατσόφ: κυριαρχεί η διάθεση ουσιαστικής προσέγγισης με τη Δύση (διατύπωση έννοια «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού, συμφωνίες μείωσης εξοπλισμών με ΗΠΑ, αποχώρηση από την ανατολική Ευρώπη, μεταρρυθμίσεις και φιλελευθεροποίηση στο εσωτερικό).

5.2 Η περίοδος μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης

5.2.1 Η χρονική διάκριση της μετασοβιετικής Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής

Ζητούμενο στην υποενότητα αυτή αποτελεί να δειχθεί κατά πόσο η επιρροή των ρευμάτων που παραδοσιακά κυριάρχησαν στη ρωσική συζήτηση επιβίωσε μιας

πρωτόγνωρης κατάστασης, κατά την οποία η Ρωσία έπαψε (μετά από διάστημα πέντε περίπου αιώνων) να συνιστά αυτοκρατορία. Παράλληλα, να εξεταστεί το πώς διαμορφώθηκε η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας κατά την περίοδο από το 1991 ως το 2008, με βάση τα κυρίαρχα ρεύματα που επικράτησαν σε επίπεδο ελίτ και κοινωνίας.

Σύμφωνα με τον Christian Thorun, η μετασοβιετική περίοδος χωρίζεται σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής σε τέσσερις περιόδους:

Η *πρώτη* περίοδος προσδιορίζεται χρονικά από το 1991 ως το 1994 και έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την επικράτηση φιλελεύθερων ιδεών στην εξωτερική πολιτική της χώρας.

Η *δεύτερη* περίοδος προσδιορίζεται χρονικά από το 1994 ως το 2000. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η επικράτηση του γεωπολιτικού ρεαλισμού ως τρόπου αντίληψης της διεθνούς πραγματικότητας από την πλευρά της ρωσικής ελίτ.

Η *τρίτη* περίοδος προσδιορίζεται χρονικά από το 2000/2001 ως το 2004 και χαρακτηρίζεται από την επικράτηση ενός πραγματιστικού γεωοικονομικού ρεαλισμού βάσει του οποίου δόθηκε έμφαση στον γεωοικονομικό παρά στον γεωπολιτικό ανταγωνισμό.

Τέλος, η *τέταρτη* περίοδος από το 2004 και μετά⁷⁵ χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μιας αντίληψης πολιτισμικού γεωστρατηγικού ρεαλισμού, βάσει της οποίας ο διεθνής ανταγωνισμός δεν έχει μόνο πολιτικό και οικονομικό χαρακτήρα αλλά αφορά και τον ανταγωνισμό αξιακών συστημάτων (Thorun, 2009: 8-12).

Ζητούμενο εδώ αποτελεί η ερμηνεία των αλλαγών αυτών βάσει τόσο εξωτερικών όσο και εσωτερικών παραγόντων. Όπως θα δείξουμε, η ανάλυση των αλλαγών στη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική με βάση μόνο εσωτερικές ή εξωτερικές παραμέτρους δεν είναι εφικτή. Οι αλλαγές θα πρέπει, αντιθέτως, να ερμηνευθούν με δεδομένη την αλληλεπίδρασή τους, η οποία οδήγησε ανά περιόδους τη ρωσική ηγεσία σε διαφορετικό προσδιορισμό των συμφερόντων της χώρας (Mankoff, 2009: 41).

5.2.2 Η περίοδος 1991 – 2008

5.2.2.1 Η περίοδος 1991 - 1994

Πρόκειται για τη συνέχεια της περιόδου Γκορμπατσόφ. Η Ρωσία έχοντας διαπιστώσει τις εγγενείς εσωτερικές της αδυναμίες σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, επέλεξε να αλλάξει ριζικά υιοθετώντας το δυτικό πρότυπο, το οποίο άλλωστε επικράτησε και στον Ψυχρό Πόλεμο. Η αλλαγή περιελάμβανε ριζικές μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό, πλήρη και ταχύτατη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας (εφαρμογή της λεγόμενης «θεραπείας σοκ»), υιοθέτηση των βασικών χαρακτηριστικών των δυτικών πολιτικών συστημάτων και των δυτικών αξιών. Είναι αυτονόητο ότι μια τέτοια διαδικασία περνούσε

---

⁷⁵ Ο συγγραφέας μιλά για την περίοδο ως το 2007 μέχρι το οποίο εκτείνεται η μελέτη του. Ωστόσο, όπως θα δείξουμε, η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική από το 2004 και μετά παρουσιάζει συνέχεια (αν και όχι γραμμική) προς την κατεύθυνση που αναλύεται στο βιβλίο.

μέσα από την πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων με τη Δύση, στη βοήθεια της οποίας (σε επίπεδο οικονομικής στήριξης αλλά και παροχής τεχνογνωσίας) προσέβλεπε η Ρωσία ώστε να εκσυγχρονιστεί και να διορθώσει τις παθογένειές της.

Σε αυτό το πλαίσιο, έγινε λόγος για ένταξη στους δυτικού θεσμούς, κάτι που θα βοηθούσε τη χώρα να προβεί στις αλλαγές που επιθυμούσε. Γενικότερα, η Δύση αποτελούσε το θετικό πρότυπο το οποίο έπρεπε να μιμηθεί. Αυτό σήμαινε αποκήρυξη του αυτοκρατορικού παρελθόντος. Η Ρωσία έπρεπε πλέον να απομακρυνθεί από τις στενές της σχέσεις με τους λαούς που ιστορικά είχε επιλέξει να ενσωματώσει σε υπερ-εθνικά σχήματα, καθώς θεωρούνταν ότι δεν είχαν να προσφέρουν κάτι στην προσδοκώμενη αλλαγή. Γενικότερα, ο πρώην σοβιετικός χώρος κρινόταν ως «οπισθοδρομικός» και η επιδίωξη ενός νέου αναβαθμισμένου ρόλου της Ρωσίας εκεί θα την απομάκρυνε από την αναπτυσσόμενη Δύση (η τελευταία λογικά θα ζητούσε την «εγκατάλειψη» του Πρώην Σοβιετικού Χώρου από τη Μόσχα ώστε να τη δεχθεί στους κόλπους της και να τη βοηθήσει), ενώ θα οδηγούσε σε κατασπατάληση πολύτιμων πόρων σε μια περίοδο όπου η χώρα έπρεπε να αλλάξει και να εκδυτικιστεί. Στο ίδιο περίπου πλαίσιο, η Μόσχα επέδειξε αρχικά παθητική στάση αναφορικά με τις περιπτώσεις περιοχών που επεδίωξαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 να αποκοπούν από τον εδαφικό της ιστό. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Τσετσενίας, στην οποία η Ρωσία προσπάθησε να αποκαταστήσει τον έλεγχό της μόλις το 1994. Ενδεικτικές αποφάσεις που έδειχναν τη φιλοδυτική στροφή σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής ήταν επίσης η σύμπλευση με τη Δύση στο ζήτημα του Γιουγκοσλαβικού εμφυλίου (συμπεριλαμβανομένης της απόφασης των Ηνωμένων Εθνών για επιβολή κυρώσεων εναντίον της) και η απόφαση του Γιέλτσιν να δώσει εντολή για απόσυρση των ρωσικών στρατευμάτων από το Ναγκόρνο Καραμπάχ, ζητώντας να αντικατασταθούν από αντίστοιχα νατοϊκά (Tsygankov, 2006: xv-xvi).

Είναι προφανές ότι σε αυτό το πλαίσιο ο κόσμος γινόταν αντιληπτός όχι με τη λογική του «μηδενικού αθροίσματος» (όπως την περίοδο της Σοβ. Ένωσης και μέχρι την άνοδο του Γκορμπατσόφ στην εξουσία), αλλά με βάση τη λογική ότι μεταψυχροπολεμικά και τα δύο πρώην αντίπαλα μέρη μπορούν να ωφεληθούν από κοινού, μέσω μιας διευρυμένης μεταξύ τους συνεργασίας που θα οδηγήσει στη διαμόρφωση ενός κόσμου όπου θα επικρατήσει η δημοκρατία, ο φιλελευθερισμός, τα ανθρώπινα δικαιώματα και γενικά ό,τι αντιπροσωπεύει τα δυτικό πρότυπο (λογική «win-win»). Ο κόσμος δε, γινόταν ως εκ τούτου αντιληπτός με γεωπολιτικούς/ ρεαλιστικούς όρους, ως χώρος συνεχών ανταγωνισμών μεταξύ των μεγάλων παγκόσμιων και περιφερειακών δυνάμεων. Η έννοια του εθνικού συμφέροντος δεν αποτέλεσε καθοριστική παράμετρο διαμόρφωσης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς η Ρωσία δεν αισθανόταν πλέον απειλή από τη Δύση. Ο Πρώην Σοβιετικός Χώρος σχεδόν εγκαταλείφθηκε, καθώς δεν ήταν πια νοητός ως ζώνη γεωπολιτικής αντιπαράθεσης με τη Δύση.

Συνολικά, η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο έδωσε έμφαση στην οικονομική διάσταση (διεύρυνση οικονομικών σχέσεων με τη Δύση και ένταξη στους δυτικούς οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς) και υποτάχθηκε στη

λογική της εσωτερικής ανασυγκρότησης βάσει της υιοθέτησης του δυτικού μοντέλου. Η Ρωσία αντιλαμβανόταν τη σχέση της με τη Δύση (και ιδιαίτερα τις ΗΠΑ) όχι απλώς ως μια σχέση την οποία χαρακτηρίζουν κοινά συμφέροντα αλλά και κοινές αξίες. Με λίγα λόγια, θεωρούσε τον εαυτό της δυτικό έθνος και απέρριπτε την έννοια της ρωσικής «ιδιαιτερότητας». Σε αυτό το πλαίσιο, μέσω του τότε Υπουργού Εξωτερικών Αντρέι Κόζιρεφ, είχε φτάσει στο σημείο να μιλά ακόμα και για ένταξή της στο ΝΑΤΟ.

Είναι, ωστόσο, αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι η προσέγγιση της Ρωσίας με τη Δύση δε γινόταν νοητή με όρους ανισοτιμίας. Με λίγα λόγια, η Ρωσία θεωρούσε ότι εντασσόμενη στο πλαίσιο που είχε διαμορφώσει η Δύση, θα γινόταν δεκτή ως ισότιμο μέρος το οποίο θα συναποφάσιζε τις τύχες του κόσμου έστω εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου που είχε καθοριστεί από τη Δύση. Η ρωσική ελίτ, ακόμη και στην πιο φιλοδυτική της ιστορική φάση, συνέχισε να αντιλαμβάνεται τη Ρωσία ως Μεγάλη Δύναμη, ο λόγος της οποίας θα πρέπει να γίνει σεβαστός και μη θεωρείται απλώς συμπληρωματικός.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι μια σειρά εσωτερικών αναγκών, όπως η δραματική οικονομική κατάσταση της χώρας στις αρχές της δεκαετίας του '90 και τα μεγάλα κοινωνικά και δημογραφικά προβλήματα που αντιμετώπιζε, οδήγησαν τελικά τη Ρωσία στην επιλογή προσέγγισης με τη Δύση. Μια προσέγγιση που εξυπηρετούσε τη λογική της ανασυγκρότησης του κράτους στη βάση των δυτικών προτύπων. Επρόκειτο τελικά για μια περίοδο θετικού προσδιορισμού απέναντι στη Δύση, η οποία συνέβαλε στην ουσιαστική προσέγγιση μεταξύ των δύο πρώην αντιπάλων. Έθετε ωστόσο εκ νέου τη Δύση προ ενός σοβαρού διλήμματος: να ενσωματώσει τη Ρωσία ως ισότιμο μέρος, να σεβαστεί τα δικαιώματα και τα συμφέροντά της ή να την αγνοήσει, να τη θεωρήσει ως τον «ηττημένο» του Ψυχρού Πολέμου, μη λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντα και τις ανησυχίες της και να επιδιώξει να την εντάξει αποκλειστικά με τους δικούς της όρους; Τελικά, όπως εξηγήσαμε σε προηγούμενες ενότητες, ο δυτικοκεντρικός τρόπος με τον οποίο η Ρωσία αντιλαμβάνεται τη θέση της στον κόσμο καθιστά αυτονόητο ότι ο τρόπος που η Δύση αντιμετωπίζει τη Ρωσία παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής, τόσο απέναντί της όσο και γενικότερα. Αυτό συνέβη και κατά τη μετασοβιετική περίοδο.

5.2.2.2 Η περίοδος 1994 – 2000

Από το 1994 παρατηρείται νέα στροφή της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας προς την κατεύθυνση μιας γεωπολιτικής/ρεαλιστικής αντίληψης του διεθνούς συστήματος. Μια σειρά αιτιών, τόσο εσωτερικών όσο και εξωτερικών, συνετέλεσαν στην εξέλιξη αυτή.

Ως βασική αιτία της νέας κατεύθυνσης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής πρέπει να θεωρηθεί η σταδιακή, πλην δεδομένη, επιδείνωση της εικόνας για τη Δύση και το οικονομικό και κοινωνικό της πρότυπο εντός της ρωσικής κοινωνίας. Η αλλαγή του τρόπου με τον οποίο η ρωσική κοινωνία έβλεπε τη Δύση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην πλήρη αποτυχία των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και της «θεραπείας σοκ» κατά την πρώτη περίοδο Γιέλτσιν. Οι δυτικής προέλευσης συνταγές, στην προώθηση

των οποίων κυρίαρχο ρόλο έπαιξε το ΔΝΤ αλλά και Αμερικανοί ειδικοί που επιστρατεύτηκαν από τη ρωσική κυβέρνηση για να συμβάλουν στις προσδοκώμενες αλλαγές (όπως για παράδειγμα ο οπαδός της «θεραπείας σοκ», Jeffrey Sachs), πέτυχαν τα αντίθετα από όσα επεδίωκαν. Οι οικονομικοί δείκτες κατέρρευσαν, η παραγωγή μειώθηκε δραματικά, η ανεργία και ο πληθωρισμός εκτινάχθηκαν, ενώ τα δημογραφικά δεδομένα χειροτέρευαν συνεχώς, με αποτέλεσμα η τάση ετήσιας μείωσης του πληθυσμού να αυξάνεται δραματικά (δεδομένου του εξαιρετικά χαμηλού προσδόκιμου ηλικίας αλλά και του υψηλού δείκτη θνησιμότητας). Η εγκατάλειψη του παραδοσιακού μοντέλου της κρατικής προστασίας και παρέμβασης είχε επίσης ως αποτέλεσμα να θεωρήσει η κοινωνία ότι είχε αφεθεί απροστάτευτη σε μια τόσο δύσκολη περίοδο. Η κατάσταση αυτή δεν άργησε να επηρεάσει την πολιτική κατεύθυνση της χώρας. Ήδη στα τέλη του 1993, περίπου τα 2/3 της κοινωνίας θεωρούσαν ότι το πρόγραμμα που ακολουθήθηκε ήταν αποτέλεσμα μιας ηθελημένης επιδίωξης της Δύσης να διαλύσει τη Ρωσία (Tsygankov, 2006: 74).⁷⁶ Η τάση αυτή εκφράστηκε πολιτικά στις βουλευτικές εκλογές του Δεκεμβρίου του 1993, στις οποίες το εθνικιστικό κόμμα του Vladimir Zhirinovskiy ήρθε πρώτο με ποσοστό 22,9%. Το αποτέλεσμα αυτό οδήγησε τον Γιέλτσιν σε αλλαγές σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η οποία (ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη βαλκανική της διάσταση και τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία) δεχόταν ούτως ή άλλως σκληρή κριτική από θεσμούς όπως το Ανώτατο Συμβούλιο, η διαμάχη με το οποίο αποτέλεσε την αιτία οξείας συνταγματικής κρίσης κατά το έτος 1993.

Εν μέσω αυτής της πραγματικότητας, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Μπιλ Κλίντον ανακοίνωσε στις αρχές του 1994 ότι δεν τίθεται θέμα αν το NATO θα διευρυνθεί, αλλά το πότε αυτό θα γίνει. Η επέκταση του NATO θα περιελάμβανε μέλη τόσο του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας όσο και μέλη της ίδιας της πρώην ΕΣΣΔ (Βαλτικές χώρες). Η επιδίωξη αυτή οπωσδήποτε συνέβαλε στην όξυνση της κριτικής από την πλευρά της ρωσικής αντιπολίτευσης. Η ίδια η ρωσική ηγεσία άρχισε πλέον να αντιλαμβάνεται ότι η υπεραισιοδοξία της πρώτης μετασοβιετικής περιόδου δεν ήταν απόλυτα δικαιολογημένη. Η απόφαση για διεύρυνση του NATO ασφαλώς και έτυχε αρνητικής αντιμετώπισης από τη Μόσχα, η στάση όμως αυτή θα πρέπει να γίνει κατανοητή και σε συνδυασμό με τη συνολική απομάκρυνση από τη φιλελεύθερη λογική της προηγούμενης περιόδου για τους λόγους που αναλύθηκαν. Δεν είναι τυχαίο ότι αρχικά η ρωσική ηγεσία είχε υιοθετήσει μια σαφώς πιο ήπια στάση απέναντι στο ενδεχόμενο διεύρυνσης του NATO στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι την επιθυμούσε κιόλας (Thorun, 2009: 59). Η στάση αυτή στην πορεία άλλαξε. Σε αυτό ρόλο έπαιξαν και οι αμερικανικές προτάσεις προς εκείνη αναφορικά με τη νατοϊκή διεύρυνση. Συγκεκριμένα, ο Αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Strobe Talbott, πρότεινε στη Μόσχα τα εξής τέσσερα σημεία: α. το NATO θα προσχωρούσε σε δήλωση ότι δεν είχε καμία πρόθεση να εγκαταστήσει πυρηνικά στο έδαφος των νέων μελών του, β. θα

---

⁷⁶ Την άποψη αυτή επιβεβαίωσαν σε προσωπικές συνομιλίες με τον γράφοντα τόσο Ρώσος διπλωμάτης (Αθήνα, Οκτώβριος 2012) όσο και ο καθηγητής του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (MGIMO), Nodari Simonia (Μόσχα, Ιούλιος 2013).

εγκαθίδρυε ένα νέο μηχανισμό διμερών ανταλλαγών με τη Ρωσία, γ. θα άφηνε ανοιχτή πόρτα για το ενδεχόμενο να ενταχθεί μελλοντικά η Ρωσία σε αυτό, και δ. οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θα έπαιζαν σημαντικότερο ρόλο στη διατήρηση της ευρωπαϊκής ασφάλειας (Thorun, 2009: 57). Από την πλευρά της η Ρωσία επιθυμούσε μια δεσμευτική απόφαση του NATO ότι δε θα εγκατασταθούν στα νέα μέλη πυρηνικά όπλα αλλά και ξένα στρατεύματα, ενώ ζητούσε να αποκτήσει δικαίωμα βέτο για την ανάπτυξη στρατιωτών εκτός της περιοχής. Το γεγονός ότι η Ρωσία αποδέχτηκε τελικά τις αποφάσεις του NATO αποτελεί ένα δείγμα των σοβαρών συστημικών περιορισμών που αντιμετώπιζε κατά την εξεταζόμενη περίοδο, δεδομένης της ραγδαίας μείωσης της ισχύος της αλλά και του γεγονότος ότι η διεύρυνση του NATO αποτελούσε επιδίωξη του συνόλου των τότε μελών του, με αποτέλεσμα η Μόσχα να μην έχει περιθώρια ελιγμών προκειμένου να προσπαθήσει να προσεταιριστεί κάποια από αυτά.

Η αντιδυτική στροφή της Ρωσίας οφειλόταν αναμφίβολα και σε μια τρίτη αιτία. Αφορούσε τη στάση των ΗΠΑ στο θέμα της απόσχισης της Τσετσενίας (τόσο κατά τον πρώτο πόλεμο της Τσετσενίας το 1994 όσο και κατά τον δεύτερο το 1999). Οι ΗΠΑ με τη ρητορική τους αναφέρονταν συχνά στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Τσετσένων. Γενικότερα, έδειχναν να ευνοούν την απόσχισή της περιοχής όπως φαίνεται και από την αμφισβητούμενη στάση συμμάχων τους όπως της Τουρκίας και της Γεωργίας (περισσότερα για το θέμα στο επόμενο κεφάλαιο). Σε αυτό πρέπει να προστεθεί ο συχνός χαρακτηρισμός από το δυτικό τύπο των αυτονομιστών ως «επαναστατών» (rebels), που υποδηλώνει νομιμοποίηση της δράσης τους και του αγώνα τους, τη στιγμή που η Μόσχα τους χαρακτήριζε τρομοκράτες. Η δε δράση της σημαίνουσας Αμερικανικής Επιτροπής για την Ειρήνη στην Τσετσενία, οργάνωση στην οποία συμμετέχουν ηχηρά ονόματα της αμερικανικής ακαδημαϊκής, διπλωματικής και στελεχιακής ελίτ (ιδιαίτερα από τον κύκλο των λεγόμενων νεοσυντηρητικών) και η θέση της ότι η διάθεση για απόσχισή προκύπτει από τον αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του καθεστώτος που έχει επιβάλει το Κρεμλίνο, το οποίο μάλιστα προσπαθεί να καταπνίξει την εξέγερση με ακραία κατασταλτικό τρόπο παραβιάζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα στην περιοχή, δημιούργησε περαιτέρω ανησυχία. Οι ανησυχίες της Μόσχας εντάθηκαν έτι περαιτέρω από τη δράση ορισμένων ολιγαρχών⁷⁷ με στενές σχέσεις με τη Δύση (ιδιαίτερα του Μπόρις Μπερεζόφσκι)⁷⁸. Οι τελευταίοι είχαν συχνά κατηγορηθεί από το Κρεμλίνο για χρηματοδότηση των Τσετσένων τρομοκρατών (βλ. The Guardian, 8/9/2004⁷⁹).

---

⁷⁷ Δηλαδή ανθρώπων που, εκμεταλλευόμενοι τη στενή τους σχέση με τον Γιάλτσιν και τον κύκλο του, απέκτησαν μεγάλες περιουσίες έναντι ελάχιστου τιμήματος κατά την περίοδο των ταχιαίων ιδιωτικοποιήσεων.

⁷⁸ Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, σύμφωνα πάντα με τη θέση της Ρωσίας, ότι ο Μπερεζόφσκι κατέφυγε με άσυλο στη Μ. Βρετανία όταν το Κρεμλίνο απήγγειλε εις βάρος του σειρά κατηγοριών που θα οδηγούσαν στη σύλληψή του.

⁷⁹ Διαθέσιμο ως <http://www.theguardian.com/world/2004/sep/08/usa.russia>

Η ισχυροποίηση του ρεαλιστικού ρεύματος αντικατοπτρίστηκε από τον διορισμό του Γιεβγκένι Πριμακόφ στη θέση του Υπουργού Εξωτερικών. Ωστόσο, ήδη από το 1994, η απόφαση της ηγεσίας να επέμβει στρατιωτικά στην Τσετσενία σηματοδότησε μια ριζοσπαστική αλλαγή προς την κατεύθυνση της προάσπισης των ρωσικών συμφερόντων και της απομάκρυνσης από τον άκρατο φιλοδυτικισμό της προηγούμενης περιόδου (Dugin, ομιλία σε ΙΔΙΣ, Απρίλιος 2013). Η αλλαγή στην κατεύθυνση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής εκφράστηκε και από τον - έως τότε θερμό υποστηρικτή της προσέγγισης με τη Δύση - Υπ. Εξωτερικών, Αντρέι Κόζιρεφ, μέσω άρθρου του στο Foreign Affairs στα μέσα του 1994 (υπό τον τίτλο «The Lagging Partnership»⁸⁰).

Βασικό χαρακτηριστικό της νέας πολιτικής, όπως εκφράστηκε κυρίως από τον Πριμακόφ, ήταν η «επιστροφή» της γεωγραφίας ως κύριας παραμέτρου άσκησης της εξωτερικής πολιτικής, η αντίληψη δηλαδή ότι βάσει της γεωπολιτικής θέσης της Ρωσίας, η τελευταία ήταν καταδικασμένη να παίζει ένα σημαντικό ρόλο τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή. Είναι προφανές ότι τα συμφέροντα της Ρωσίας δεν ορίζονταν μονομερώς (προς την κατεύθυνση της Δύσης), αλλά γίνονταν αντιληπτά ως έχοντα πολυμερή χαρακτήρα. Κύριο ζητούμενο αποτελούσε η εξισορρόπηση των ΗΠΑ, οι οποίες, κατά τη ρωσική άποψη, επεδίωκαν τη δημιουργία ενός μονοπολικού κόσμου στον οποίο όλες οι άλλες μεγάλες δυνάμεις θα «υποτάσσονταν» στον λόγο και τις θέσεις τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία δεν μπορούσε να έχει αυτόνομο λόγο για τα διεθνή πράγματα. Η έννοια της ισορροπίας ισχύος θεωρήθηκε έτσι κομβικής σημασίας για τους Ρώσους πραγματιστές/ ρεαλιστές.

Οι έννοιες της εξωτερικής απειλής (προερχόμενη κυρίως από τη Δύση) και του εθνικού συμφέροντος έγιναν κεντρικές στη νέα φιλοσοφία της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Το «Έγγυς Εξωτερικό» επανήλθε στις προτεραιότητες της Μόσχας, η οποία πλέον επεδίωκε την ισχυροποίηση της θέσης της στην περιοχή- χωρίς, ωστόσο, να επιθυμεί (ή να δύναται) να αναλάβει τις ευθύνες του παρελθόντος (Tsygankov, 2006: 96). Οι κινήσεις αυτές στόχευαν κυρίως στην αποτροπή του ενδεχομένου ενίσχυσης της αμερικανικής επιρροής στην περιοχή και κυρίως της πιθανότητας επέκτασης/διεύρυνσης του NATO.

Η Ρωσία θεωρούνταν ως μεγάλη δύναμη, η οποία έπρεπε να αναγνωριστεί από τη διεθνή κοινότητα (και ιδιαίτερα τη Δύση) και η οποία μαζί με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις (ΗΠΑ, Κίνα, Ευρώπη, Ινδία κλπ.) θα έπρεπε να συνδιαμορφώσουν έναν πολυπολικό κόσμο στον οποίο η άποψη του κάθε πόλου θα γινόταν σεβαστή ως ισότιμη.⁸¹ Η στροφή της Ρωσίας προς τον πολυπολιτισμό επισημοποιήθηκε κατά την επίσκεψη του Γιέλτσιν στο Πεκίνο τον Απρίλιο του 1997. Στο κοινό ανακοινωθέν που

---

⁸⁰ Βλ. σχετικά <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-05-01/lagging-partnership>.

⁸¹ Εδώ είναι εμφανής η αντιστοιχία με τη λογική συμμετοχής της Ρωσίας στην Ιερή Συμμαχία και το Κονσέρτο της Ευρώπης κατά το 19^ο, με την οποία επεδίωκε την ισότιμη συμμετοχή της στη λήψη των αποφάσεων μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

εκδόθηκε⁸² γινόταν αναφορά στην επιδίωξη των δύο πλευρών για το σχηματισμό ενός πολυπολικού κόσμου (Mankoff, 2009: 201).

Στο πλαίσιο της εξισορρόπησης της αμερικανικής ισχύος, η Ρωσία επεδίωξε τη δημιουργία μιας «αντι-ηγεμονικής συμμαχίας» με τη συμμετοχή κρατών όπως η Ινδία, η Κίνα και το Ιράν. Την αξιοποίηση επίσης της θέσης που κατείχε σε διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, στο Συμβούλιο Ασφαλείας του οποίου διατηρούσε μόνιμη θέση όπως και δικαίωμα βέτο. Η Μόσχα θεωρούσε πως η θέση που κατείχε της έδινε τη δυνατότητα να αντιτίθεται στις επιλογές της Δύσης. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η νέα ρεαλιστική προσέγγιση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής δεν ήταν ακραιφνώς αντιδυτική. Στόχευε μεν στην εξισορρόπηση της δυτικής (αμερικανικής) ισχύος, αλλά δεν επιθυμούσε ρήξη. Αντιθέτως, επιζητούσε συνεργασία, σε ισότιμη, ωστόσο, βάση. Επιπλέον, δεν αναφερόταν σε κάποια ειδική ρωσική αποστολή για τον κόσμο ούτε μιλούσε για τη ρωσική πολιτισμική «ιδιαιτερότητα». Γενικότερα, στόχος της ήταν η προστασία του κρατικού συμφέροντος και όχι της «αδιαίτερης» ρωσικής ταυτότητας.

Η επικράτηση της ρεαλιστικής προσέγγισης εμπεδώθηκε σταδιακά και είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των σχέσεων Δύσης - Ρωσίας (ο Γιέλτσιν έκανε λόγο στα τέλη του 1994 για «ψυχρή ειρήνη» μεταξύ των δύο πλευρών). Η απόφαση των ΗΠΑ και του NATO για βομβαρδισμό της Σερβίας το 1999 (παρά τη ρωσική αντίθεση) έγινε αντιληπτή ως μία ακόμη προσπάθεια ηγεμονικής επιβολής. Η Ρωσία αντελήφθη για μία ακόμα φορά ότι οι θέσεις της για κρίσιμα διεθνή ζητήματα αγνοούνται. Ο βομβαρδισμός της Σερβίας, σε συνδυασμό και με το γεγονός ότι τον Μάρτιο του 1999 είχαν ενταχθεί επίσημα στο NATO χώρες όπως η Πολωνία, η Τσεχία και η Ουγγαρία, οδήγησε τις σχέσεις των δύο πλευρών σε περαιτέρω επιδείνωση.

5.2.2.3 Η περίοδος 200/2001 - 2003

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη βελτίωση των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης (πραγματιστικός ρεαλισμός) και την υιοθέτηση της θέσης από πλευράς Μόσχας ότι ο κυρίαρχος ανταγωνισμός στον κόσμο δεν έχει τόσο πολιτικά χαρακτηριστικά όσο οικονομικά (γεωοικονομικός ανταγωνισμός). Αυτό σε καμία περίπτωση δε σήμαινε εγκατάλειψη της προηγούμενης αντίληψης περί γεωπολιτικών ανταγωνισμών. Ωστόσο, η σημασία τους υποβαθμίστηκε, ενώ επικράτησε η αντίληψη ότι ζητούμενο ήταν πλέον η διασφάλιση των ρωσικών συμφερόντων στη «μάχη» για πρόσβαση στις παγκόσμιες αγορές (Thorun, 2009: 10). Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί η διατύπωση εκείνη την περίοδο των σχεδίων της Μόσχας για την κατασκευή συστημάτων μεταφοράς υδρογονανθράκων προς τις χώρες της Ευρώπης (κυρίως) αλλά και της Ασίας. Γενικότερα, κατά το χρονικό διάστημα 2001-2003 παρατηρήθηκε προσέγγιση της

---

⁸² «Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a New World Order» (διαθέσιμο ως <http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-153.htm>).

Δύσης από τη Ρωσία, αν και δεν μπορεί να ειπωθεί ότι αυτή έφτασε στα επίπεδα της περιόδου 1991-1994. Η (έστω μερική) αλλαγή στη φιλοσοφία της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής μπορεί να εξηγηθεί στη βάση τριών εσωτερικών και εξωτερικών παραμέτρων:

- α. Η Ρωσία το έτος 1998 κήρυξε χρεοκοπία. Η οικονομική της κατάσταση είχε περιέλθει εκ νέου σε άσχημη κατάσταση ενώ τα κοινωνικά προβλήματα (ιδιαίτερα το δημογραφικό) οξύνονταν δραματικά. Η αναζήτηση πρόσβασης σε νέες αγορές, όπου η Ρωσία θα μπορούσε να διαθέσει τα πλούσια ενεργειακά της αποθέματα αλλά και τα φτηνά της προϊόντα (δεδομένης και της υποτίμησης του ρουβλίου) θεωρούνταν απαραίτητη για την οικονομική ανόρθωση της χώρας (δικαίως, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια). Η προσέγγιση μεταξύ Ρωσίας και ΕΕ εξηγείται σε αυτό το πλαίσιο. Η Μόσχα επεδίωκε τόσο να μεταφέρει εκεί ενέργεια, όσο και να εξασφαλίσει ευρωπαϊκή τεχνογνωσία και επενδύσεις ώστε να βοηθηθεί στον εκσυγχρονισμό και την ανασυγκρότηση. Παράλληλα, είναι προφανές ότι επεδίωκε τη συνολική απεμπλοκή της από τον ανταγωνισμό της με τη Δύση, η οποία θα της έδινε τον απαιτούμενο χρόνο να ανασυγκροτηθεί, ώστε ακολούθως να μπορέσει να διεκδικήσει εκ νέου τη θέση που θεωρεί ότι της αρμόζει διεθνώς. Στο παραπάνω πλαίσιο πρέπει να προστεθεί αφενός η διάθεση του νέου προέδρου Πούτιν να κερδίσει χρόνο, μη ανοίγοντας νέα μέτωπα με τη Δύση, ώστε να εμπεδώσει την εξουσία του στο εσωτερικό, και αφετέρου η απόλυτη προτεραιότητα που έδωσε ο τελευταίος στην πλήρη αποκατάσταση της εδαφικής ακεραιότητας της Ρωσικής Ομοσπονδίας μετά και το ξέσπασμα του Δεύτερου Πολέμου της Τσετσενίας (Αύγουστος 1999-Μάιος 2000). Η αύξηση της επιρροής του ριζοσπαστικού Ισλάμ και της ισλαμικής τρομοκρατίας έδιναν επιπλέον σημασία στις επιδιώξεις του Ρώσου προέδρου, ο οποίος ήταν αναγκασμένος να στραφεί στο εσωτερικό.
- β. Η αγνόηση των ρωσικών θέσεων στην περίπτωση των βομβαρδισμών κατά της Σερβίας κατέδειξε, για μια ακόμα φορά, τους συστημικούς περιορισμούς που αντιμετώπιζε η Μόσχα ως προς την προώθηση των θέσεων και των επιδιώξεών της. Η Ρωσία αναγκάστηκε τελικά να συμβιβαστεί με τις επιλογές της Δύσης, μη μπορώντας ουσιαστικά να επιβάλει τις απόψεις της. Η εμπλοκή της σε μια άνευ ουσιαστικού αντικειμένου αντιπαράθεση με τη Δύση (δεδομένων και των οξύτατων προβλημάτων που αντιμετώπιζε στο εσωτερικό) θεωρήθηκε λανθασμένη επιλογή που αφενός δε θα απέφερε κάποιο ιδιαίτερο όφελος, αφετέρου θα αποπροσανατόλιζε τη χώρα από το μεγάλο στόχο της ανασυγκρότησης.
- γ. Η τρομοκρατική επίθεση στις ΗΠΑ το 2001 αποτέλεσε μείζον γεγονός που έφερε Ρωσία και ΗΠΑ κοντά. Η Μόσχα αποφάσισε από νωρίς να σταθεί στο πλευρό της αμερικανικής ηγεσίας και στις προσπάθειές της για την αντιμετώπιση του φαινομένου της ισλαμικής τρομοκρατίας, από την οποία άλλωστε δοκιμαζόταν και η ίδια η Ρωσία (Β. Καύκασος). Πέρα από τη στήριξη των αμερικανικών

προσπαθειών σε ρητορικό επίπεδο, η Μόσχα πήρε συγκεκριμένες αποφάσεις που αφορούσαν τόσο το να επιτρέψει τη διέλευση μη στρατιωτικού υλικού προς το Αφγανιστάν από το έδαφός της, όσο και το να συναινέσει στην απόφαση των ΗΠΑ να εγκαταστήσουν στρατιωτικές βάσεις στην Κεντρική Ασία (Κιργιστάν, Ουζμπεκιστάν). Διακρίνεται, έτσι, η πραγματιστική προσέγγιση της Μόσχας, στη βάση της λογικής της αντιμετώπισης του κοινού εχθρού. Βασική επιδίωξή της αποτέλεσε το να εμφανιστεί ως υπεύθυνη παγκόσμια δύναμη, η οποία πρωτοστατεί στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων απειλών και της οποίας ο ρόλος δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Ζητούμενη για εκείνη ήταν, επίσης, η αλλαγή της αμερικανικής ρητορικής και πολιτικής για την Τσετσενία. Η Μόσχα συνέδεσε την αντιμετώπιση της διεθνούς τρομοκρατίας με την πάταξη του ισλαμικού εξτρεμισμού στο εσωτερικό της, θεωρώντας ότι δεν αποτελούν παράλληλη αλλά ενιαία διαδικασία με βάση τη θέση ότι ο τσετσενικός ισλαμικός εξτρεμισμός αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου συνόλου και ως τέτοιος έπρεπε να αντιμετωπιστεί. Πράγματι, η ρητορική των ΗΠΑ πάνω στο ζήτημα «χαλάρωσε» ενώ νομιμοποιήθηκε διεθνώς η πολιτική αποφασιστικής αντιμετώπισης της τρομοκρατίας στο εσωτερικό της Ρωσίας.

Ενδεικτικά σημεία της αλλαγής της κατεύθυνσης της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήταν η απόφασή της να καταστήσει ηπιότερη τη ρητορική της εναντίον του NATO και της διεύρυνσής του (δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι «επέτρεψε» στις ΗΠΑ να εγκαταστήσουν βάσεις εντός του «Εγγύς Εξωτερικού»), καθώς και ο περιορισμός της έμφασης που έδινε στη δημιουργία ενός πολυπολικού κόσμου. Η περίοδος αυτή σηματοδότησε επίσης μια στροφή ως προς την αντίληψη της ρωσικής ηγεσίας αναφορικά με τη δομή του διεθνούς συστήματος, με τη Ρωσία να θεωρεί τη δράση μη κρατικών δρώντων (όπως των τρομοκρατικών δικτύων) ως εξίσου (αν όχι μεγαλύτερη) απειλή για την προστασία της κρατικής κυριαρχίας και ασφάλειας.

5.2.2.4 Η περίοδος 2004 - 2008

Πρόκειται για την περίοδο η οποία χαρακτηρίζεται από τη σοβαρότερη και πιο σταθερή επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης (η οποία συνεχίζεται έως σήμερα). Οι σχέσεις των δύο πλευρών επέστρεψαν στο αρνητικό σημείο της περιόδου 1993-2000, με μία σημαντική, ωστόσο, διαφορά. Σύμφωνα με τον Christian Thorun, «την περίοδο από το 2004 και μετά, ο ανταγωνισμός δεν περιοριζόταν μόνο σε επίπεδο γεωπολιτικής και οικονομίας αλλά περιελάμβανε ανταγωνισμό αξιακών συστημάτων» (Thorun, 2009: 10). Η Ρωσία φιλοδοξούσε να αντιπαραβάλει το δικό της κοινωνικο-πολιτικό μοντέλο ως εναλλακτικό απέναντι σε αυτό της Δύσης. Η ελίτ υιοθέτησε σταδιακά τη θέση ότι η Ρωσία είναι μια χώρα με διακριτά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, προσχωρώντας εν μέρει στη λογική της ρωσικής «ιδιαιτερότητας» όπως την παρουσιάζουν οι εκπρόσωποι του ιδιαίτερου ρωσικού

πολιτισμικού δρόμου. Η Ρωσία, ως εκ τούτου, θεωρούνταν ως ανεξάρτητη μεγάλη δύναμη που δε θα προσχωρούσε σε κανένα άλλο στρατόπεδο, πολλώ δε μάλλον στο δυτικό. Ενδεικτικές του νέου τρόπου σκέψης του Κρεμλίνου είναι οι τοποθετήσεις των ανωτάτων Ρώσων αξιωματούχων, όπως, για παράδειγμα, του Ρώσου Υπ. Εξ. Σεργκί Λαβρόφ, ο οποίος δήλωσε ότι «η ιστορία αποδεικνύει ότι η δημοκρατία δεν μπορεί να επιβληθεί από τα έξω» (Lavrov, 2005⁸³). Ο Ρώσος υπουργός σαφώς υπονοούσε ότι δεν υπάρχει ένα ενιαίο και καθολικό μοντέλο δημοκρατίας, όπως πίστευε η Δύση, αλλά αντιθέτως ο κάθε λαός κατανοεί την έννοια διαφορετικά, έχει άλλες πολιτικές και πολιτιστικές παραδόσεις και κανείς δεν μπορεί να του επιβάλει το πώς θα αντιλαμβάνεται τη θέση του στον κόσμο. Σχετικά με αυτό, ο πρόεδρος Πούτιν δήλωνε το 2007 ότι «το να αντιγράψουμε τυφλά ξένα μοντέλα, θα μας οδηγήσει στο να απολέσουμε την εθνική μας ταυτότητα» (Thorun, 2009: 37). Το ζήτημα, έτσι που τίθεται εδώ είναι να εξεταστούν οι λόγοι που οδήγησαν τους Ρώσους αξιωματούχους ώστε να προβούν σε τέτοιες επισημάνσεις. Με λίγα λόγια, πώς εξηγείται αυτή η στροφή του Κρεμλίνου;

Αναμφίβολα, η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ το 2003 έπαιξε σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι Ρώσοι αξιωματούχοι θεώρησαν την αμερικανική επίθεση ως μια ακόμα προσπάθεια εξαγωγής της δυτικού τύπου δημοκρατίας σε μια περιοχή που ουδεμία σχέση είχε με τη δυτική κουλτούρα και τις δυτικές παραδόσεις. Η Μόσχα, πίσω από αυτήν την πρόθεση, έβλεπε μια επιθετική ενέργεια που τελικό στόχο είχε να επιβάλει τον αμερικανικό έλεγχο σε μια περιοχή κρίσιμης σημασίας. Θεώρησε, έτσι, ότι οι ΗΠΑ αγνόησαν για μία ακόμα φορά τις θέσεις τόσο της Ρωσίας όσο και των Ευρωπαίων (όσων τουλάχιστον αντιτάχθηκαν στα αμερικανικά σχέδια) και έδειξαν αποφασισμένες να επιβάλουν την κυριαρχία τους στον κόσμο μέσω της διατήρησης ενός μονοπολικού διεθνούς συστήματος στο οποίο θα μετράει μόνο η γνώμη τους. Η εναντίωση στην αμερικανική επέμβαση οπωσδήποτε αντικατόπτριζε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο η Ρωσία αντιμετώπιζε τις ΗΠΑ.

Ωστόσο, η ριζική στροφή της Μόσχας μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αν ληφθούν υπόψη και οι επιπτώσεις των λεγόμενων «Έγχρωμων Επαναστάσεων» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (Γεωργία- 2003, Ουκρανία- 2004, Κιργιστάν- 2005). Επρόκειτο για μια διαδικασία λαϊκών εξεγέρσεων που στόχο είχαν την αμφισβήτηση των εκλογικών αποτελεσμάτων που διεξήχθησαν τα αντίστοιχα έτη, βάσει των οποίων επικράτησαν υποψήφιοι που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ήταν φιλικόι προς το Κρεμλίνο. Ως αποτέλεσμα των εξεγέρσεων, τα αποτελέσματα των εκλογών ακυρώθηκαν στην πράξη και στην εξουσία ανήλθαν πολιτικοί φιλικόι προς τη Δύση (Σαακασβίλι στη Γεωργία, Γιούσενκο στην Ουκρανία και Μπακίεφ στο Κιργιστάν). Η Μόσχα θεώρησε τις εξελίξεις αυτές ευθέως υποκινούμενες από τη Δύση και ιδιαίτερα τις ΗΠΑ και τις ενέταξε στο ίδιο πλαίσιο με την επέμβαση στο Ιράκ: οι ΗΠΑ επιδιώκουν την εξάπλωση της δυτικού τύπου δημοκρατίας παντού με στόχο να

---

⁸³ Lavrov, Sergey (2005), Democracy, International Governance, and the Future World Order, Russia in Global Affairs, n.1 (διαθέσιμο ως http://eng.globalaffairs.ru/number/n_4422).

αποκτήσουν μονομερή κέρδη (Thorun, 2009: 31-32). Οι Ρώσοι κατηγορήσαν τις ΗΠΑ ότι οι ΜΚΟ που πρωταγωνίστησαν στο κάλεσμα για τις εξεγέρσεις ήταν χρηματοδοτούμενες από τις ίδιες με στόχο να επιβάλουν το δυτικού τύπου δημοκρατικό μοντέλο στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Είναι προφανές ότι το Κρεμλίνο έβλεπε σε αυτό το ενδεχόμενο απειλή για την επιβίωση του ρωσικού πολιτικού μοντέλου, που τότε κυριαρχούνταν από το δόγμα της «κυρίαρχης δημοκρατίας» (sovereign democracy⁸⁴) όπως το είχε διατυπώσει ο Vladislav Surkov, πολιτικός σύμβουλος του Πούτιν, το 2006. Το Κρεμλίνο φοβόταν ότι αν η Δύση καταφέρει και επιβάλει (και μάλιστα με τις συγκεκριμένες μεθόδους) το δυτικό δημοκρατικό μοντέλο στις περιοχές του Πρώην Σοβιετικού Χώρου, τότε επόμενος στόχος θα ήταν η ίδια η Ρωσία. Ως εκ τούτου, έπρεπε να αντιτάξει ένα διαφορετικό μοντέλο και να υπερασπιστεί τη θέση ότι το δυτικό μοντέλο δημοκρατίας δεν είναι εφαρμόσιμο με περιοχές με διακριτά πολιτισμικά χαρακτηριστικά από τη Δύση.

Πέρα, ωστόσο, από ακραιφνώς ιδεολογικοί, οι λόγοι της πρόταξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ρωσικής πολιτικής κουλτούρας και της άποψης περί μη εφαρμοσιμότητας των δυτικών πολιτικών προτύπων, σχετίζονταν και με μια διαδικασία εσωτερικής νομιμοποίησης του κυρίαρχου συστήματος εξουσίας, το οποίο βάσιζε τη λογική και την επιβίωσή του ακριβώς στην αντίληψη ότι το δυτικό πολιτικό μοντέλο δεν «ταιριάζει» στη ρωσική πολιτική παράδοση. Σε αυτό το πλαίσιο, η ρωσική ηγεσία φοβόταν ότι η - κατά τη ρωσική αντίληψη- από «τα κάτω» υπονόμηση των κυβερνήσεων ορισμένων κρατών του Πρώην Σοβιετικού Χώρου - με τη βοήθεια και έξωθεν δυνάμεων - θα μπορούσε - εφόσον πετύχαινε - να λειτουργήσει ως παράδειγμα για την ίδια τη Ρωσία. Με λίγα λόγια, στόχος του Κρεμλίνου ήταν η υπεράσπιση της κυριαρχίας του ρωσικού κράτους από ξένες επιβολές (εδώ η κρατική κυριαρχία ταυτίζεται με την επιβίωση του συστήματος εξουσίας που κυριαρχούσε).

Επιπλέον, στο πλαίσιο της επιδίωξής του για αποκατάσταση του ρόλου της Ρωσίας στον «Εγγύς Εξωτερικό»⁸⁵, η οποία αποτέλεσε βασικό ζητούμενο κατά την εξεταζόμενη περίοδο, το Κρεμλίνο έπρεπε να αντιπαραβάλει ένα δικό του ιδεολογικό πλαίσιο, ώστε τα κράτη της περιοχής να επιλέξουν τελικά το δικό του μοντέλο και όχι αυτό της Δύσης. Βασικά στοιχεία του θα ήταν η προστασία των παραδοσιακών αξιών και ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών των κοινωνιών των κρατών του Πρώην Σοβιετικού Χώρου (τις οποίες η Ρωσία θεωρεί ότι ιστορικά προστάτεψε και εξέλιξε και τις οποίες τώρα θεωρεί απειλούμενες από την

---

⁸⁴ Με τον όρο «κυρίαρχη δημοκρατία» εννοείται η υιοθέτηση ενός πολιτικού συστήματος το οποίο θα περιλαμβάνει τα βασικά στοιχεία της δημοκρατίας (πολυκομματικό σύστημα, εκλογές, ύπαρξη κοινοβουλίου, ύπαρξη πολυφωνικών ΜΜΕ), ωστόσο, θα δημιουργηθούν μηχανισμοί μερικού ελέγχου «από τα πάνω», από την κυρίαρχη ελίτ και το κυρίαρχο σύστημα εξουσίας, με στόχο τη διατήρηση των κερκτημένων του τελευταίου.

⁸⁵ Η ουσία του δόγματος της πολυπολικότητας, στην προώθηση του οποίου η Μόσχα επανήλθε δυναμικά, έγκειται στη δημιουργία περιφερειακών υπερ-εθνικών σχημάτων υπό την αιγίδα των κυρίαρχων δυνάμεων κάθε περιφέρειας. Η Ρωσία από την πλευρά της θεωρεί ότι ο ρόλος επανενσωμάτωσης του πρώην σοβιετικού χώρου ανήκει στην ίδια.

επεκτατικότητα της Δύσης), η προστασία από τις επιπτώσεις της νέο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και η διασφάλιση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των πολιτικών συστημάτων των κρατών της περιοχής⁸⁶. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η Ρωσία επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της ταυτότητας, θεωρεί δε ότι αποστολή της είναι η προστασία της τόσο στο εσωτερικό της όσο και στις χώρες του Πρώην Σοβιετικού Χώρου.

Παράλληλα, η επίκληση της ιδιαιτερότητας της ίδιας και των κρατών και κοινωνιών της περιοχής λειτούργησε, όπως είδαμε, ως μέσο νομιμοποίησης της εξουσίας στο εσωτερικό αλλά και ως μέσο ενίσχυσης της θέσης και του ρόλου της Ρωσίας στο Εγγύς Εξωτερικό (βλ. παρακάτω). Η Ρωσία σταδιακά επαναϊδεολογικοποίησε την εξωτερική της πολιτική, προσδιορίζοντας το αξιακό της σύστημα απέναντι στο αντίστοιχο δυτικό. Άρχισε έτσι να αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως κάτι πέρα από ένα απλό κράτος, ως έναν πολιτισμό που ιστορικά αποτέλεσε τον ενοποιητικό πυρήνα του ευρασιατικού χώρου διαμορφώνοντας έναν ιδιαίτερο πολιτισμό με τα δικά του διακριτά χαρακτηριστικά (βλ. αναλυτικά παρακάτω και σχετικές δηλώσεις του Προέδρου Πούτιν). Η αναζήτηση μιας ιδεολογικής/αξιακής βάσης πάνω στην οποία θα στηριζόταν η επανενσωμάτωση του Πρώην Σοβιετικού Χώρου ήταν απαραίτητη προκειμένου το εγχείρημα να οικοδομηθεί σε στέρεες βάσεις. Όπως το δημιούργημα της ΕΕ βασίστηκε πάνω στις κοινές ευρωπαϊκές αξίες των κρατών που τη συνέστησαν, έτσι και η ευρασιατική ολοκλήρωση έπρεπε να χτιστεί πάνω σε αντίστοιχες αξίες.

Με βάση το πλαίσιο αυτό, η πολιτική της Μόσχας στο «Εγγύς Εξωτερικό» κατά την εξεταζόμενη περίοδο θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως έχουσα διακριτά χαρακτηριστικά σε σχέση με την αντίστοιχη της περιόδου 1994-2000, όταν η «επιστροφή» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο εκδηλώθηκε κατά βάση με γεωπολιτικούς και όχι γεω-πολιτισμικούς όρους. Με λίγα λόγια, η βασική διαφορά μεταξύ των δύο περιόδων έγκειται στο ότι, κατά την τρέχουσα συγκυρία, η ανάσχεση της - κατά τη ρωσική άποψη - δυτικής επεκτατικότητας και η συνεπαγόμενη επιδίωξη αύξησης της ρωσικής ισχύος στην περιοχή (σχέδιο επανενσωμάτωσης) συμπληρώνεται από την προβολή μιας νέας ιδεολογίας βασισμένης στο ρωσικό αξιακό σύστημα, η οποία μπορεί να υποστηρίξει το ενοποιητικό εγχείρημα.

Άλλωστε, ο ίδιος ο Πούτιν αναφέρθηκε διεξοδικά στην απειλή μεταφοράς «ξένων» μοντέλων στη γειτονιά της Ρωσίας, θεωρώντας ότι η Δύση λειτούργησε απολύτως αποσταθεροποιητικά με μοναδικό στόχο την αποδυνάμωση του ρόλου και της θέσης της πρώτης στην περιφέρειά της. Συγκεκριμένα, σε ομιλία-διάγγελμα του προς το ρωσικό λαό δήλωσε ότι «οι ζώνες συγκρούσεων επεκτείνονται στον κόσμο και,

---

⁸⁶ Η Μόσχα θεωρεί αυτά ότι δε συμβαδίζουν με τα αντίστοιχα των δυτικών κρατών και ότι τα τελευταία επιδεικνύουν μια συνεχή τάση ανάμειξης στα εσωτερικά τους επιδιώκοντας αλλαγές βάσει των δικών τους προτύπων, σε αντίθεση με την ίδια που σέβεται τις ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους και της κάθε κοινωνίας και δεν επιθυμεί να τις προσαρμόσει στη βάση του δικού της μοντέλου.

ακόμα χειρότερα από τη ρωσική σκοπιά, στην περιοχή των ζωτικών συμφερόντων μας».⁸⁷ Από τη δήλωση αυτή προκύπτει σαφώς ότι πέρα από ζήτημα ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού, η πολιτική της Δύσης στον πρώην σοβιετικό χώρο συνιστούσε απειλή για τα στρατηγικά συμφέροντα της Ρωσίας (τα δύο εν τέλει λειτουργούν συμπληρωματικά). Καθότι αφενός στόχευε στην αποτροπή του ενδεχομένου να καταστεί η Ρωσία εκ νέου χώρα-άξονας της περιοχής (δηλαδή περιφερειακός ηγεμόνας)⁸⁸ και αφετέρου στην ενίσχυση της επιρροής της Δύσης στην «πίσω πόρτα» της Ρωσίας. Υπηρετούσε, δηλαδή, τη λογική της στρατηγικής περικύκλωσής της και της όσο το δυνατόν μεγαλύτερης πίεσής της προς «τα μέσα». Η πρόθεση της Γεωργίας και της Ουκρανίας να ενταχθούν στο NATO και η στήριξη που παρείχε η Δύση σε αυτό το αίτημα γινόταν αντιληπτή ως μεγάλη απειλή για την ασφάλεια της χώρας. Η δημιουργία μάλιστα του Οργανισμού GUAM (Georgia- Ukraine- Azerbaijan- Moldova) ο οποίος στόχευε στη διεύρυνση της συνεργασίας των πιο φιλοδυτικών κρατών της περιοχής σε τομείς στρατηγικής σημασίας όπως η ενέργεια και η άμυνα, αλλά και στην προετοιμασία και προώθηση της ένταξης των κρατών-μελών του στους ευρατλαντικούς θεσμούς, γινόταν αντιληπτή ως «αντιρωσική» και υποκινούμενη από τη Δύση. Διακρίνεται, έτσι, συνολικά η λογική του μηδενικού αθροίσματος που διακρίνει τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο κατά την εξεταζόμενη περίοδο σε σχέση με τις επιδιώξεις της Δύσης.

Σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο πλευρές αποτέλεσε και το ζήτημα της αντιπυραυλικής ασπίδας, την οποία οι ΗΠΑ επεδίωκαν να εγκαταστήσουν σε χώρες της κεντρικής ανατολικής Ευρώπης (Τσεχία, Πολωνία) - σε κοντινή δηλαδή απόσταση από τα ρωσικά σύνορα - υπό το επιχείρημα της αποτροπής του ενδεχομένου πυραυλικής επίθεσης του Ιράν στην Ευρώπη. Η Μόσχα, από την πλευρά της, δυσπιστούσε ως προς τις πραγματικές προθέσεις των ΗΠΑ, φοβούμενη ότι στόχος του εν λόγω συστήματος δεν ήταν το Ιράν αλλά η εξουδετέρωση της δυνατότητας δεύτερου πλήγματος της Ρωσίας σε περίπτωση που δεχόταν πυρηνική επίθεση. Εξέλιξη που σαφώς θα άλλαζε τις στρατηγικές ισορροπίες μεταξύ των δύο πλευρών.⁸⁹ Ως αντίδραση στις επιλογές της Δύσης, η Ρωσία ανακοίνωσε το 2007 την απόφασή της να αποχωρήσει από τη Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη (CFE), η οποία είχε υπογραφεί το 1990 μεταξύ NATO και Συμφώνου της Βαρσοβίας. (BBC, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6898690.stm>).

Την αντιδυτική στροφή της Ρωσίας ήρθαν να επιτείνουν δύο επιπλέον γεγονότα: *Πρώτον*, η πολιτική της Δύσης στο ζήτημα του Κοσόβου, η επιδιωκόμενη ανεξαρτητοποίησή του αλλά και η τελική αναγνώρισή του από τη συντριπτική πλειονότητα των κρατών της Δύσης. Στο ζήτημα του Κοσόβου, η Μόσχα, πιστή στο

⁸⁷ V. V. Putin, 2006 'Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation' (διαθέσιμο ως: http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2006/05/10/1823_type70029type82912_105566.shtml).

⁸⁸ Ως προς αυτό, βλ. χαρακτηριστικά τη σημασία που αποδίδει ο Μπρεζίνσκι στο ρόλο της Ουκρανίας και στην ανάγκη να μείνει εκτός ρωσικής σφαίρας επιρροής (Brzezinski, 1998: 211-214).

⁸⁹ Συνολικότερα για το ζήτημα βλ. Mearsheimer, 2009: 271-286.

δόγμα της προστασίας της κρατικής κυριαρχίας, αντέδρασε σφόδρα στις επιλογές της Δύσης, κάνοντας εκ νέου λόγο για τον αποσταθεροποιητικό ρόλο που η τελευταία παίζει στο πλαίσιο της επιδίωξης δημιουργίας ενός μονοπολικού κόσμου. Επίσης, έκρινε ότι για μία ακόμα φορά ότι οι θέσεις της για κρίσιμα διεθνή ζητήματα αγνοούνται.

Δεύτερον, η παγκόσμια οικονομική κρίση έδωσε την ευκαιρία στη Μόσχα να μιλήσει για συνολική (και όχι μόνο οικονομική) κατάρρευση του δυτικού μοντέλου, από το οποίο η ίδια αλλά και συνολικά ο κόσμος (ιδιαίτερα ο μη δυτικός) έπρεπε να προστατευτεί. Οι δε αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην ίδια σήμαιναν ότι η χώρα έπρεπε να επιδιώξει τον όσο το δυνατόν μεγαλύτερο απεγκλωβισμό της από την εξάρτησή της από τη Δύση. Άλλωστε, ο στόχος της δημιουργίας μιας ισχυρής και ανεξάρτητης Ρωσίας στο πλαίσιο ενός πολυπολικού κόσμου δε συμβάδιζε, κατά τη ρωσική άποψη, με την πραγματικότητα μιας ισχυρής (πάσης φύσεως) εξάρτησης.

5.2.3 Η περίοδος 2008 - 2015

5.2.3.1 Η περίοδος 2008 - 2012

Όπως εξηγήσαμε και στην εισαγωγή, η περίοδος 2003-2015 θεωρείται κατά βάση ενιαία αναφορικά με τα κύρια χαρακτηριστικά της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής και τον τρόπο που εκείνη αντιλαμβάνεται τη σχέση της με τη Δύση. Ως εκ τούτου, οι δύο υποπερίοδοι της περιόδου 2008-2015 (2008-2012 και 2012-2015) θεωρούνται συνέχεια της περιόδου 2003-2008, αν και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά η καθεμία.

Σε αυτό το πλαίσιο, η περίοδος Μεντβέντεφ (2008-2012) μπορεί να χαρακτηριστεί ως μερικώς διαφοροποιημένη, καθότι η περίοδος διακυβέρνησής του μπορεί να χαρακτηριστεί φιλικότερη απέναντι στη Δύση. Επανειλημμένως δε, κατά τη διάρκεια της προεδρίας του, έκανε λόγο για την ανάγκη εκσυγχρονισμού της χώρας ώστε να βελτιωθεί το επίπεδο ζωής των πολιτών της και να αντιμετωπιστούν τα χρονίζοντα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Καταγράφηκε, επίσης, διαφοροποίηση από την εξωτερική πολιτική της προηγούμενης περιόδου. Αυτή, ωστόσο, αφορούσε κυρίως ζητήματα δευτερεύουσας στρατηγικής σημασίας για τη Μόσχα, όπως η απόφαση του NATO για επιβολή ζώνης απαγόρευσης πτήσεων στη Λιβύη το Μάρτιο του 2011, την οποία δεν καταψήφισε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ επιλέγοντας να απέχει. Οι τάσεις προσέγγισης με τις ΗΠΑ και τη Δύση σχετίζονταν κυρίως με την συνειδητοποίηση από πλευράς Μόσχας (αλλά και Ουάσινγκτον) ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 απαιτεί από τις δύο πλευρές συνεργασία και όχι συνέχιση ή και διεύρυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ τους. Η Ρωσία έδειχνε να επιδιώκει να κερδίσει χρόνο, ώστε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της κρίσης και να ανασυγκροτηθεί (Trenin, 2010). Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ερμηνευθούν συμφωνίες όπως η νέα συνθήκη START που υπογράφηκε το 2009. Σε κάθε περίπτωση αυτή η προσέγγιση δεν είχε μόνιμο χαρακτήρα καθώς τα σημεία διαφωνίας (επέκταση NATO, ρόλος

Δύσης σε πρώην σοβιετικό χώρο, αντιπυραυλική ασπίδα, ύπαρξη διαφορετικών αξιακών συστημάτων) παρέμειναν και αναδείχθηκαν εκ νέου στη συνέχεια και ιδιαίτερα μετά την επιστροφή του Πούτιν στην προεδρία το 2012.

Επιπλέον, σε θέματα προάσπισης στο «Εγγύς Εξωτερικό», η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίστηκε από συνέχεια της πολιτικής της προηγούμενης περιόδου όπως έδειξε και η απόφαση της Ρωσίας να εισβάλει στη Γεωργία τον Αύγουστο του 2008 (οι αιτίες της ρωσικής εισβολής θα αναλυθούν διεξοδικά στο δεύτερο κεφάλαιο).

Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο πραγματιστικός ρεαλισμός του Μεντβέντεφ θεωρήθηκε ως η κατάλληλη πολιτική για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και δε σηματοδότησε μια ριζική στροφή στον τρόπο σκέψης της ρωσικής πολιτικής ελίτ, η οποία είχε διαμορφώσει σε σημαντικό βαθμό αντιδυτικά χαρακτηριστικά. Εν τέλει, το διάστημα 2008-2012 χαρακτηρίζεται περισσότερο από μια τακτικής φύσης μεταστροφή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής παρά από μια διάθεση δομικής μεταβολής.

5.2.3.2 Η περίοδος 2012-2015 (η δημιουργία της Ευρασιατικής Ένωσης)

Η πολιτική της Ρωσίας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είχε ως βασικό χαρακτηριστικό την απόφαση για δημιουργία της Ευρασιατικής Ένωσης. Η απόφαση και το σκεπτικό της έγινε γνωστό μέσω άρθρου του Πούτιν στην εφημερίδα Izvestia (3/10/2011). Επρόκειτο για μια διαδικασία επανενσωμάτωσης του Πρώην Σοβιετικού Χώρου σε ένα υπερεθνικό σχηματισμό, σκοπός του οποίου είναι να αποτελέσει έναν από τους πόλους ενός μελλοντικού πολυπολικού συστήματος (Putin, 3/10/2011⁹⁰). Η διαμόρφωση του τελευταίου αποτελούσε πλέον την απόλυτη προτεραιότητα για τη Μόσχα.

Βασικός στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι η διαχείριση των αρνητικών αποτελεσμάτων της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες, όπως είδαμε, έγιναν σαφείς στη Μόσχα μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008. Το εν λόγω σχέδιο φιλοδοξεί να αντιστρέψει τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης μέσω της δημιουργίας ενός μεγάλου οικονομικού χώρου, τα μέλη του οποίου θα μπορούν να διαχειριστούν σαφώς αποτελεσματικότερα τις αρνητικές συνέπειές της και να οργανωθούν στη βάση των δικών τους οικονομικών μοντέλων και χαρακτηριστικών, χωρίς να είναι υποχρεωμένα να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις που εκείνη ορίζει. Αυτό θα περιλαμβάνει μεγαλύτερο βαθμό κρατικής παρέμβασης και συντονισμού, θα αποτελέσει μια «εθνική» μορφή καπιταλισμού, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Εν τέλει, σύμφωνα με τον David Lane, ο χώρος αυτός «επιδιώκει να έχει επαφές με το κυρίαρχο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα αλλά να μην αποτελεί μέρος του» (Lane, 2014⁹¹). Σύμφωνα δε με τον ίδιο τον Πούτιν, «η πρακτική έχει δείξει ότι μια νέα εθνική ιδέα δεν γεννιέται και

⁹⁰ Διαθέσιμο ως <http://izvestia.ru/news/502761>.

⁹¹ Διαθέσιμο ως http://valdaiclub.com/russia_and_the_world/66605.html.

αναπτύσσεται σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς. Η αυτο-κατασκευή (self construction) του κράτους δε λειτούργησε, όπως και η μηχανική αντιγραφή της εμπειρίας κάποιου άλλου» (Putin, 19/9/2013⁹²). Είναι προφανές εδώ η σύνδεση του ευρασιατικού σχεδίου με την αποτυχημένη εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στις αρχές της δεκαετίας του '90, αλλά και τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ρωσία μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Η οικονομική διάσταση αποτελεί, ωστόσο, τη μία όψη της νέας πρωτοβουλίας. Έτσι, κύριο ζητούμενο για τη Ρωσία δείχνει να αποτελεί η προστασία της κρατικής κυριαρχίας, η οποία θεωρείται απειλούμενη από την παγκοσμιοποίηση. Η τελευταία, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, υπονομεύει το εθνικό κράτος, το οποίο χάνει τις εξουσίες του και τελικά υποτάσσεται στις επιθυμίες των αγορών. Κατ' επέκταση, το κράτος πρέπει να εντάσσεται σε ευρύτερα σχήματα ώστε τελικά να μπορεί να διατηρεί την αυτονομία και την κυριαρχία του (Lane, 2014). Εδώ, η επικράτηση της παγκοσμιοποίησης ταυτίζεται με την επικράτηση ενός μονοπολικού συστήματος. Η Δύση προωθεί την παγκοσμιοποίηση, ώστε τελικά να διατηρήσει το μονοπολικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος και να επιβάλει την κυριαρχία της. Η προστασία της κρατικής κυριαρχίας (μέσω της ένταξης σε ευρύτερα γεωπολιτικά και γεωοικονομικά σχήματα) θεωρείται, ως εκ τούτου, η απάντηση στην ισοπεδωτική επικράτηση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Τελικά, η Ρωσία κρίνει πως η υπονόμηση της κρατικής κυριαρχίας υπονομεύει την ίδια την ταυτότητα των λαών, οι οποίοι απροστάτευτοι «αλλοτριώνονται» και αδυνατούν να αντέξουν την πίεση που ασκείται έξωθεν. Η Δύση επιδιώκει ακριβώς αυτήν την έξωθεν επιβολή και τη δημιουργία ενός ιδεολογικού μονοπωλίου, βάσει του οποίου θα επικρατήσουν στον κόσμο αποκλειστικά οι δικές της αξίες, οι οποίες θεωρούνται από εκείνη καθολικές (Πούτιν, 2013). Σκοπός της είναι να δημιουργήσει έναν κόσμο κατ' εικόνα και ομοίωση της ίδιας, έναν μονοπολικό κόσμο ο οποίος θα είναι δυτικοκεντρικός και ιδίως αμερικανοκεντρικός. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον ίδιο τον Πούτιν (βλ. υποσημείωση 93), «μετά το 1991, υπήρχε η ψευδαίσθηση ότι η νέα εθνική ιδεολογία, η ιδεολογία της ανάπτυξης, θα γεννηθεί από μόνη της (...) Η έλλειψη μιας εθνικής ιδέας με βάση την εθνική ταυτότητα, ήταν επικερδής για ένα οιονεί αποικιοκρατικό μέρος των (ρωσικών) ελίτ το οποίο προτίμησε να κλέψει και να αποσύρει τα κεφάλαιά του, ενώ δε συνέδεσε το μέλλον του με εκείνο της χώρας, από την οποία είχαν κερδίσει τα χρήματα (...) Σήμερα η Ρωσία βιώνει όχι μόνο μια αντικειμενική πίεση της παγκοσμιοποίησης πάνω στην εθνική της ταυτότητα, αλλά επίσης τις συνέπειες των εθνικών καταστροφών του εικοστού αιώνα: έχουμε δύο φορές βιώσει την κατάρρευση του κράτους μας. Το αποτέλεσμα ήταν καταστροφικό για τον πολιτιστικό και πνευματικό κώδικα του έθνους, έφερε ρήξη με την ενότητα της ιστορίας και των παραδόσεων, οδήγησε στην αποθητικοποίηση της κοινωνίας και σε ένα έλλειμμα εμπιστοσύνης και ευθύνης (...) Η ταυτότητα της Ρωσίας αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις οι οποίες σχετίζονται με

---

⁹² Ομιλία κατά τη σύνοδο του Valdai International Discussion Club (διαθέσιμο ως <http://eng.kremlin.ru/news/6007>.)

γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στον κόσμο. Εδώ υφίστανται τόσο ζητήματα εξωτερικής πολιτικής όσο και ηθικής. Βλέπουμε πόσες ευρωπαϊκές χώρες απορρίπτουν πραγματικά τις ρίζες τους, συμπεριλαμβανομένων των χριστιανικών αξιών που συνιστούν τη βάση του δυτικού πολιτισμού. Απορρίπτουν τις ηθικές αρχές και όλες τις παραδοσιακές ταυτότητες: εθνικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές, ακόμα και σεξουαλικές (...) Χωρίς τις αξίες που είναι ενσωματωμένες στον Χριστιανισμό και τις άλλες παγκόσμιες θρησκείες, χωρίς τα κριτήρια ηθικότητας που διαμορφώθηκαν εδώ και χιλιάδες χρόνια, οι άνθρωποι θα χάσουν αναπόφευκτα την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους. Και εμείς κρίνουμε πως είναι φυσικό και αρμόζον να υπερασπιστούμε αυτές τις αξίες. Ο καθένας πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των μειονοτήτων να διαφέρουν, όμως τα δικαιώματα της πλειοψηφίας πρέπει να μην τίθενται υπό αμφισβήτηση».

Και ο Ρώσος πρόεδρος συνεχίζει λέγοντας ότι, «η Ρωσία είναι αλληλέγγυα με όσους πιστεύουν ότι οι κύριες αποφάσεις (για τον κόσμο) πρέπει να παίρνονται συλλογικά και όχι κατά την κρίση ορισμένων μόνο κρατών ή ομάδων κρατών προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων μόνο αυτών (...) Η Ρωσία από μόνη της έχει εξελιχθεί και διαμορφωθεί στη βάση της ποικιλομορφίας, της αρμονίας και της ισορροπίας και συμβάλλει στην παγκόσμια ισορροπία. Θέλω να σας θυμίσω ότι το Συνέδριο της Βιέννης το 1815 και η Συμφωνία της Γιάλτας το 1945, στα οποία υπήρξε ιδιαίτερα ενεργής συμμετοχή της Ρωσίας, εγγυήθηκαν μια μακρόχρονη ειρήνη. Και, επίσης, ας θυμηθούμε ότι οι Βερσαλλίες ολοκληρώθηκαν χωρίς τη συμμετοχή της Ρωσίας (...) Στη Ρωσία, την οποία για αιώνες προσπαθούσαν να στιγματίσουν ως «φυλακή των εθνών», δεν είχε υπάρξει ποτέ μια κατάσταση όπου ένα έθνος (ακόμα και η μικρότερη εθνοτική ομάδα) εξαφανίστηκε. Όλοι διατήρησαν την αυτονομία τους και την πολιτιστική τους ταυτότητα αλλά και τον ιστορικό χώρο τους. Ξέρετε, είχε ενδιαφέρον για μένα να μάθω ότι κατά τη σοβιετική περίοδο, η οποία βρίσκεται τόσο κοντά σ'εμάς τώρα, σχεδόν κάθε μικρό έθνος είχε τη δική του έντυπη έκδοση- υπήρχαν προγράμματα στήριξης των γλωσσών από το κράτος αλλά και ανάπτυξης της λογοτεχνίας (...)

(...) Η Ρωσία, όπως ο φιλόσοφος Κωνσταντίν Λεόντιεφ μεταφορικά παρατηρεί, αναπτυσσόταν πάντα ως μια «ανθηρή πολυπλοκότητα», ως κράτος-πολιτισμός, δεσμευμένο από το ρωσικό λαό, τη ρωσική γλώσσα, τη ρωσική κουλτούρα, τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία και τις άλλες παραδοσιακές θρησκείες της Ρωσίας. Είναι ακριβώς από αυτό το μοντέλο του κράτους-πολιτισμού που τα χαρακτηριστικά της πολιτείας μας προέρχονται. Η Ρωσία πάντα επιδίωκε να συστεγάσει τις εθνικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες διαφορετικών πεδίων, παρέχοντας ποικιλία στο πλαίσιο της ενότητας (diversity in unity). Ο χριστιανισμός, το ισλάμ, ο βουδισμός, ο ιουδαϊσμός και άλλες θρησκείες αποτελούν αναπόσπαστα κομμάτια της ταυτότητας και της ιστορικής κληρονομιάς της Ρωσίας καθώς και της τωρινής ζωής των πολιτών της. Κύριο μέλημα του κράτους, όπως κατοχυρώνεται μέσω του Συντάγματος, είναι η διασφάλιση ίσων δικαιωμάτων για τα μέλη των παραδοσιακών θρησκειών και των αθεϊστών καθώς και της ελευθερίας της πίστης για όλους τους πολίτες (...) Θέλω να τονίσω ότι η Ευρασιατική ολοκλήρωση θα χτιστεί και εκείνη στη βάση της αρχής της ποικιλομορφίας. Θα

πρόκειται για μια ένωση όπου ο καθένας θα διατηρεί την ταυτότητά του, τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του και την πολιτική του ανεξαρτησία».

Από τα παραπάνω, προκύπτει με σαφήνεια ο νέος χαρακτήρας της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Ζητούμενο είναι πλέον η αποτροπή της δημιουργίας ενός μονοπολικού κόσμου, ο οποίος γίνεται αντιληπτός ως απειλή τόσο για την ασφάλεια (γεωπολιτική διάσταση), όσο κυρίως για την ταυτότητα της Ρωσίας (πολιτιστική διάσταση). Η τελευταία πλέον ορίζεται όχι τόσο ως ένα κράτος, όσο κυρίως ως ένα κράτος-πολιτισμός, αποστολή του οποίου είναι η προστασία της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας του ίδιου και των υπολοίπων λαών του Πρώην Σοβιετικού Χώρου από τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της θεωρούμενης δυτικής επεκτατικότητας. Πρόκειται, δηλαδή, για μια στροφή προς τις απόψεις του ευρασιατισμού, όπως αυτές διατυπώθηκαν ανωτέρω.

Σε αυτό το πλαίσιο, όπως συμπληρώνει ο Alexander Lukin, «αν και οι παλιές ιδέες που σήμερα προωθούνται από τους ευρασιατιστές φαίνονται κάπως τεχνητές, το σχέδιο δημιουργίας της Ευρασιατικής Ένωσης δεν πρέπει να θεωρείται τόσο τραβηγμένο. Η κουλτούρα και οι αξίες πολλών πρώην σοβιετικών δημοκρατιών πραγματικά διαφέρουν σε σχέση με ό,τι επικρατεί στη Δύση. Η φιλελεύθερη κοσμικότητα, με την απόρριψη των απόλυτων αξιών που χαρακτηρίζουν τις παραδοσιακές θρησκείες ως θεία επιταγή, μπορεί να ενισχύεται στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, ωστόσο στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες όλες οι μεγάλες θρησκείες- η Ορθοδοξία, το Ισλάμ, ο Ιουδαϊσμός και ο Βουδισμός- αναβιώνουν. Παρά τις σημαντικές διαφορές ανάμεσά τους, όλες αυτές οι θρησκείες απορρίπτουν τον δυτικό ηθικό σχετικισμό, όχι για κάποιο πραγματιστικό λόγο αλλά γιατί θεωρούν αυτές τις ιδέες αμαρτωλές ή ακόμα και απαγορευμένες από τη θεία αρχή». (Lukin, 2014⁹³)

Σε κάθε περίπτωση, το ευρασιατικό σχέδιο δεν περιορίζεται στην ενσωμάτωση του Πρώην Σοβιετικού Χώρου, αλλά επιδιώκει και τη δημιουργία ευρύτερων συνεργασιών με τις υπόλοιπες παραδοσιακές ηπειρωτικές/ευρασιατικές δυνάμεις, τις οποίες θεωρεί συμμάχους στην προσπάθεια αποτροπής της δημιουργίας ενός μονοπολικού κόσμου. Σύμφωνα με τον Πούτιν, «η Ευρασιατική Ένωση θα χρησιμεύσει ως μια αποτελεσματική γέφυρα μεταξύ της Ευρώπης και της δυναμικής περιοχής της Ασίας - Ειρηνικού» (Putin, 3/10/2011), ενώ όπως συμπληρώνει ο Lukin, «η Μόσχα θέλει τη νέα ένωση να συνεργάζεται και όχι να αντιπαρατίθεται με την ΕΕ και άλλους περιφερειακούς οργανισμούς, όπως η Ένωση Κρατών της Νοτιοανατολικής Ασίας και η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου της Βόρειας Αμερικής» (Lukin, 2014). Οι παραπάνω θέσεις: αφενός παραπέμπουν στη γεωπολιτική θέση του ευρασιατισμού περί της κεντρικής θέσης της Ρωσίας η οποία θα «ενώσει» Ευρώπη και Άπω Ανατολή. Αφετέρου, δείχνουν ότι η Ρωσία δεν επιδιώκει τη ρήξη με τον ατλαντικό πόλο (συνεργασία με Συμφωνία

---

⁹³ Διαθέσιμο ως <http://www.foreignaffairs.com/articles/141538/alexander-lukin/what-the-kremlin-is-thinking>.

Ελεύθερου Εμπορίου της Βόρειας Αμερικής), αλλά τη συνεργασία μαζί του στη βάση ισοτιμίας και με την προϋπόθεση αναγνώρισης των συμφερόντων της αλλά και του νέου της ρόλου (ρεαλιστικός ευρασιατισμός)⁹⁴. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ερμηνευθεί η έμφαση που δίνει το Κρεμλίνο στη συνεργασία με τις χώρες BRICS. Η Ρωσία αντιλαμβάνεται ότι από μόνη της η ευρασιατική ολοκλήρωση δεν επαρκεί για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης. Άλλωστε, μέχρι τώρα, οι μοναδικές χώρες που δεδηλωμένα έχουν δηλώσει ότι θα συμμετάσχουν σε αυτήν είναι η Λευκορωσία, το Καζακστάν και η Αρμενία, ενώ εκτιμάται ότι σύντομα το ίδιο θα πράξει και το Κιργιστάν. Όπως άλλωστε τονίζει ο Lane (Lane, 2014), «για να δημιουργήσει ένα βιώσιμο εναλλακτικό οικονομικό μπλοκ, η συνεργασία με την Κίνα και τις άλλες χώρες BRICS είναι απαραίτητη. Συνδυασμένες, η Ρωσία, η Κίνα και η Ινδία διαθέτουν σημαντική παραγωγική και στρατιωτική χωρητικότητα και τεράστιες εσωτερικές αγορές. Έχουν ήδη σημαντική χωρητικότητα στην έρευνα και την ανάπτυξη. Η ενίσχυση των περιφερειακών ενώσεων θα ελαχιστοποιούσε τη μετάδοση από πιθανές παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις».

Η πολιτική της Ρωσίας κατά την πρόσφατη ουκρανική κρίση, αντικατοπτρίζει με σαφήνεια την ευρασιατική στροφή της. Η προσάρτηση/ενσωμάτωση της Κριμαίας και η στήριξη που παρείχε το Κρεμλίνο στα αποσχιστικά κινήματα των ανατολικών περιοχών εξηγείται:

Πρώτον, από τη διάθεσή του να αποτρέψει το ενδεχόμενο ένταξης της Ουκρανίας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς, ζήτημα με το οποίο η ενσωμάτωση της Κριμαίας σχετίζεται άμεσα λόγω του φόβου της Μόσχας για εγκατάσταση του NATO στις στρατιωτικές βάσεις και εγκαταστάσεις της στην περιοχή.

Δεύτερον, από το γεγονός ότι κρίνει αναγκαία την ένταξη της Ουκρανίας για την επιτυχία των σχεδίων ευρασιατικής ολοκλήρωσης.

Τρίτον, από το γεγονός ότι, όπως και στην περίπτωση των «Εγχρώμων Επαναστάσεων», ο εκδυτικισμός της Ουκρανίας θεωρείται ότι δημιουργεί (αντι)-πρότυπο για την ίδια τη Ρωσία, δεδομένων των πολιτιστικών και θρησκευτικών συγγενειών των δύο λαών.

Τέταρτον -και πάλι σε αντιστοιχία με την περίοδο των «Εγχρώμων Επαναστάσεων»-, από το γεγονός ότι η ανατροπή Γιανουκόβιτς και η διαδοχή του από φιλοδυτική κυβέρνηση θεωρείται προϊόν καθοριστικής δυτικής ανάμειξης, η οποία μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα ώστε να συμβεί το ίδιο και στην ίδια τη Ρωσία⁹⁵ (Trenin, 2014⁹⁶).

Πέμπτον, από τη διαμορφωμένη αντίληψη ότι η Ρωσία είναι κράτος-πολιτισμός και οφείλει, ως εκ τούτου, να προστατεύει τα δικαιώματα όσων υπηκόων κρατών του πρώην Σοβιετικού Χώρου ταυτίζονται με αυτόν τον πολιτισμό. Η τελευταία παρατήρηση πρέπει

---

⁹⁴ Συνολικά η Ρωσία δεν απορρίπτει τη συνεργασία με τη Δύση και τις ΗΠΑ όταν θεωρεί πως εξυπηρετεί τα συμφέροντά της (π.χ. αντιμετώπιση διεθνούς τρομοκρατίας).

⁹⁵ Ο Πούτιν και ο στενός του κύκλος είχαν ήδη κατηγορήσει συστηματικά τη Δύση για την υποκίνηση των αντικυβερνητικών διαδηλώσεων που έλαβαν χώρα την περίοδο μεταξύ των βουλευτικών εκλογών του Δεκεμβρίου του 2011 και των προεδρικών του Μαρτίου του 2012.

⁹⁶ Διαθέσιμο ως <http://carnegie.ru/2014/07/09/ukraine-crisis-and-resumption-of-great-power-rivalry#>.

να συνδυαστεί και με την πρόσφατη απόφαση (εκδόθηκε στις 21 Απριλίου 2014) του Κρεμλίνου να δίνει ρωσική υπηκοότητα σε οποιονδήποτε έχει ζήσει στο έδαφος της πρώην ΕΣΣΔ ή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και ομιλεί τη ρωσική άπταιστα (Ria.ru, 22//4/2014⁹⁷). Είναι προφανές ότι ο νόμος αφορά πρωτίστως την ανάγκη αντιμετώπισης των δημογραφικών αναγκών της χώρας, το οποίο αποτελεί ένα από τα μείζονα προβλήματα της μετασοβιετικής εποχής. Ωστόσο, είναι σαφές ότι εκφράζει μια ευρύτερη ιδεολογική στροφή προς τον ορισμό της έννοιας του «Ρώσου» ως κάτι ευρύτερο από ένα έθνος.

Από τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι η περίοδος 2012-2015 θεωρείται συνέχεια της μεταβολής στον τρόπο με τον οποίο η Ρωσία αντιλαμβάνεται τη θέση της στον κόσμο, όπως αυτή προέκυψε κατά την περίοδο 2003-2008. Η πρόθεση δημιουργίας της Ευρασιατικής Ένωσης αποτελεί, σε αυτό το πλαίσιο, αποτύπωση των χαρακτηριστικών που η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική είχε αρχίσει να διαμορφώνει κατά την τελευταία αυτή περίοδο.

Πίνακας: Σύνοψη μεταβολών της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη μετασοβιετική περίοδο

ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	ΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ	ΕΥΡΑΣΙΑΤΙΣΜΟΣ
1991-1994	v		
1994-2000		v	
2000/1-2004		v	
2003-2015			v
-2004-2008		v	
-2008-2012			v
-2012-2015			v

Τελικά συμπεράσματα της ενότητας

Διαπιστώνεται ότι η συζήτηση που ιστορικά κυριαρχούσε στη Ρωσία περί της θέσης, του ρόλου και της πολιτικής της χώρας στο διεθνές σύστημα επιβίωσε των ριζοσπαστικών αλλαγών των αρχών της δεκαετίας του 1990. Οι αλλαγές στη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική σημειώθηκαν βάσει της ενδυνάμωσης ή αποδυνάμωσης της επιρροής των ιστορικών ρευμάτων σκέψης, όπως και κατά το παρελθόν. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της γεωγραφίας παραμένει ιδιαίτερα σημαντικός, η σημασία της όμως σχετίζεται με το κατά

⁹⁷ Διαθέσιμο ως <http://ria.ru/society/20140421/1004772919.html>.

πόσο η Ρωσία βλέπει το διεθνές σύστημα (και ιδιαιτέρως τις σχέσεις της με τη Δύση) με ανταγωνιστικούς ή μη όρους. Για παράδειγμα, η περίοδος 1991-1993 χαρακτηρίζεται από εγκατάλειψη της γεωπολιτικής και της ανταγωνιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων. Αντιθέτως, στην περίπτωση του κυρίαρχου σήμερα (ρεαλιστικού) ευρασιατισμού, η γεωγραφία παίζει κυρίαρχο ρόλο τόσο στη λογική της προάσπισης των ρωσικών συμφερόντων από τη δυτική απειλή, όσο και της προώθησης της ενσωμάτωσης στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Παράλληλα, η Ρωσία-Ευρασία θεωρείται γέφυρα Δύσης-Ανατολής ως αποτέλεσμα της κεντρικής γεωγραφικής της θέσης.

Ωστόσο, όπως είδαμε προηγουμένως, η γεωγραφία δε γίνεται νοητή ως μια παράμετρος που απλώς επηρεάζει την ισχύ της χώρας. Αντιθέτως, η ίδια η ενότητα του ευρασιατικού χώρου (Heartland) και η δημιουργία ενός ανεξάρτητου πολιτισμού θεωρείται απότοκο των γεωγραφικών δεδομένων της περιοχής (η γεωγραφία ως παράγοντας διαμόρφωσης ταυτότητας και δημιουργίας πολιτισμού). Παράλληλα, η γεωπολιτική και η προσδοκώμενη αύξηση της ισχύος υπηρετεί την ανάγκη προστασίας της ιδιαίτερης ταυτότητας της Ρωσίας αλλά και των κρατών του πρώην σοβιετικού χώρου. Συνολικά, οι έννοιες της ταυτότητας και του πολιτισμού, βρίσκονται στο επίκεντρο της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά την τελευταία δεκαετία και θεωρούνται η κύρια παράμετρος διαμόρφωσής της.

Συνοπτικά, το βασικό συμπέρασμα του πρώτου κεφαλαίου έγκειται στο γεγονός ότι η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας δείχνει πράγματι να εξαρτάται και να συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις στρατηγικές και τις επιλογές της Δύσης και ιδιαίτερα της Μ. Βρετανίας (ώς τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) και των ΗΠΑ (κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και μετασοβιετικά). Η επισήμανση αυτή επιβεβαιώνει το δυτικοκεντρικό χαρακτήρα της, καθώς και τις βασικές παραδοχές της γεωπολιτικής θεωρίας βάσει της οποίας η γεωπολιτική της ευρασιατικής ηπείρου χαρακτηρίζεται από τη λειτουργία του διπόλου ναυτικών-χερσαίων δυνάμεων οι οποίες ανταγωνίζονται για επιρροή. Κεντρικός είναι ο ρόλος της δύναμης που καταλαμβάνει γεωγραφικά την ενδοχώρα-Heartland (Ρωσία). Σε αυτό το πλαίσιο, η τελευταία επιλέγει είτε τη συμμαχία είτε τη συνεννόηση είτε την αντιπαράθεση με τον υπερπόντιο εξισορροπητή. Μετασοβιετικά, η πρώτη στρατηγική ακολουθήθηκε κατά την περίοδο 1991-1994, η δεύτερη κατά την περίοδο 2001-2003 και η τρίτη τις περιόδους 1994-2000 και 2003-σήμερα, ενώ κομβικό σημείο σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ των δύο πόλων αποτελεί ο Πρώην Σοβιετικός Χώρος.

Με αυτά τα δεδομένα, ζητούμενο αποτελεί πλέον η σύνδεση της πολιτικής της Ρωσίας στον Καύκασο με αυτό το πλαίσιο, κάτι που αποτελεί τον σκοπό του δευτέρου κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η πολιτική της Ρωσίας στον Καύκασο

Σκοπός του κεφαλαίου

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να εξεταστεί το κατά πόσο η πολιτική της Ρωσίας στον Καύκασο, τα συμφέροντά της εκεί και το διαχρονικό ενδιαφέρον της για την περιοχή σχετίζονται με το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάξαμε την εξωτερική της πολιτική στο πρώτο κεφάλαιο. Όπως εξηγήσαμε, η εξέλιξη των σχέσεων της Ρωσίας με τη Δύση αποτελούσε ιστορικά τον καθοριστικό εκείνο παράγοντα διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής της πρώτης. Η σχέση αυτή είχε κατά βάση χαρακτηριστικά ανταγωνισμού ισχύος, υπήρξαν, ωστόσο, περίοδοι κατά τις οποίες η αντιπαλότητα των δύο μερών απέκτησε και ιδεολογικά χαρακτηριστικά. Παρατηρήθηκαν, επίσης, περίοδοι σύγκλισης των σχέσεων των δύο πλευρών. Σε κάθε περίπτωση, η γεωγραφία της Ρωσίας και της περιοχής που την περιβάλλει δημιουργούσε διαχρονικά ορισμένα δεδομένα που αφορούσαν τόσο στην ανάγκη της να προστατευτεί από τους πιθανούς αντιπάλους της όσο και στην ανάγκη υπέρβασης του μειονεκτήματος της απόστασής της από τους κύριους εμπορικούς δρόμους (ιδιαίτερα τους θαλάσσιους), η πρόσβαση στους οποίους θα της έδινε τη δυνατότητα να ασκήσει παγκόσμια πολιτική και επιρροή ενώ θα τις εξασφάλιζε ιδεατές συνθήκες ασφαλείας.

Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ενταχθεί κατά τη γνώμη μας το ενδιαφέρον της Ρωσίας για τον Καύκασο. Όπως μάλιστα θα δείξουμε στη συνέχεια του κεφαλαίου, ο Καύκασος, η πολιτική της και τα συμφέροντά της Ρωσίας σε αυτόν υπήρξαν παράγοντας προσδιορισμού των ευρύτερων σχέσεών της με τη Δύση, η οποία επίσης διέθετε ισχυρά συμφέροντα στην περιοχή. Οι σχέσεις των δύο μερών περνούσαν και συνεχίζουν δηλαδή να περνούν μέσα και από τον Καύκασο. Τα δε συμφέροντά τους εκεί ήταν κατά βάση ανταγωνιστικά, αν και δεν έλειψαν οι περίοδοι σύγκλισης, ιδιαίτερα κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο (πρώτη τριετία διακυβέρνησης Γιέλτσιν). Από τα παραπάνω οδηγούμαστε επίσης στο συμπέρασμα ότι η ευρύτερη εξέλιξη των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης παίζει σημαντικό ρόλο στην πολιτική και στον προσδιορισμό των συμφερόντων της Μόσχας στον Καύκασο. Με λίγα λόγια, οι σχέσεις των δύο πλευρών καθορίζουν και καθορίζονται και από τις επιλογές τους στον Καύκασο.

Γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω ότι ο Καύκασος, αν και για μεγάλο διάστημα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αποτελούσε μέρος της Ρωσίας (με τη μορφή είτε της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είτε της Σοβιετικής Ένωσης είτε σήμερα της Ρωσικής Ομοσπονδίας), αποτελούσε και αποτελεί ένα κατά βάση γεωπολιτικό, «εξωτερικό» για τη Ρωσία ζήτημα το οποίο επηρέαζε και επηρεάζει τις σχέσεις της με άλλες περιφερειακές και παγκόσμιες δυνάμεις. Συχνά δε σκοπός της δραστηριοποίησής των τελευταίων στην περιοχή ήταν

ακριβώς η αποδυνάμωση των ρωσικών θέσεων εκεί στο πλαίσιο ενός ευρύτερου ανταγωνισμού ο οποίος υπερέβαινε τα όρια του Καυκάσου.

Υποστηρίζεται επίσης ότι το ενδιαφέρον της Ρωσίας για τον Καύκασο σχετιζόταν διαχρονικά με μια διαδικασία οικοδόμησης αυτοκρατορίας και αυτοκρατορικής κουλτούρας. Συγκεκριμένα, η Ρωσία επεδίωκε την προώθηση του αυτοκρατορικού της μοντέλου στους λαούς της περιοχής. Όπως θα υποστηριχθεί, το εν λόγω ζήτημα είχε και συνεχίζει να έχει σαφή γεωπολιτική διάσταση και συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο η Ρωσία αντιλαμβάνεται τη θέση της στον κόσμο.

Τα παραπάνω ασφαλώς και δε σημαίνουν ότι ο Καύκασος δεν αποτέλεσε και δεν αποτελεί και εσωτερικό ζήτημα για τη Ρωσία (σήμερα αυτό αφορά στον Β. Καύκασο), υπό την έννοια ότι η πολιτική που η τελευταία εφαρμόζε και εφαρμόζει εκεί αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα ως προς τη διαμόρφωση των δεδομένων στην περιοχή καθώς και τη θέση της σε αυτή.

Το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες:

Στην *πρώτη* ενότητα θα υπάρξει ανάλυση των σχέσεων Ρωσίας - Καυκάσου από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα ως και το 1864 όταν ολοκληρώθηκε ο πολυετής πόλεμος με τις φυλές του Βορείου Καυκάσου, η νίκη έναντι των οποίων σηματοδότησε τη διασφάλιση του πλήρους ελέγχου της περιοχής από τη ρωσική πλευρά. Ο λόγος που επιλέγονται οι αρχές του 18^{ου} αιώνα ως το σημείο εκκίνησης της ανάλυσής μας έγκειται στο ότι σε εκείνο το χρονικό σημείο προσδιορίζεται η ουσιαστική έναρξη της προσπάθειας της Ρωσίας να θέσει υπό τον έλεγχό της την περιοχή με την εφαρμογή ενός οργανωμένου και συστηματικού πλάνου προς αυτόν το σκοπό. Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στις αιτίες του ενδιαφέροντος της Ρωσίας για τον Καύκασο, στις επιδιώξεις της, τα εμπόδια (εσωτερικά και εξωτερικά) που αντιμετώπισε καθώς και στην πολιτική των άλλων περιφερειακών και παγκόσμιων δυνάμεων της εποχής στην περιοχή.

Στη *δεύτερη* ενότητα, θα εστιάσουμε στην περίοδο από το 1864 ως και την άνοδο των μπολσεβίκων στην εξουσία. Περίοδος που μέχρι το 1905 δεν περιελάμβανε μεγάλα γεγονότα στην περιοχή, για να ακολουθήσει, ωστόσο, μια περίοδος αποσταθεροποίησης (Επανάσταση 1905, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος⁹⁸). Κρίσιμη παράμετρος εδώ υπήρξε η εμφάνιση του εθνικισμού.

Στην *τρίτη* ενότητα θα εξεταστεί η εξέλιξη των σχέσεων Ρωσίας-Καυκάσου κατά την περίοδο μετά την άνοδο των Μπολσεβίκων στην εξουσία (τέλη 1917-1991), με έμφαση στις πολιτικές που οι τελευταίοι ακολούθησαν απέναντι στους λαούς της περιοχής αλλά και στο ρόλο που διαδραμάτισαν εξωτερικοί παράγοντες. Έμφαση θα δοθεί στις περιόδους του Α΄⁹⁹ και Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθώς και του Ρωσικού Εμφυλίου. Θα αναλυθούν, συγκεκριμένα, οι (εσωτερικές και εξωτερικές) αιτίες της έντονης αποσταθεροποίησης στην περιοχή.

⁹⁸ Μέχρι τα τέλη του 1917 όταν στην εξουσία ανήλθαν οι Μπολσεβίκοι.

⁹⁹ Από τα τέλη του 1917 ως την ολοκλήρωση της ρωσικής εμπλοκής σε αυτόν.

Στην *τέταρτη* ενότητα, στην οποία θα δοθεί και η μεγαλύτερη έμφαση, θα γίνει αναφορά στη μετασοβιετική περίοδο (ως το 2008), η οποία χαρακτηρίστηκε από τη «διαίρεση» του Καυκάσου σε ρωσικό (βόρειο) και μη ρωσικό (νότιο), για πρώτη φορά μετά από αιώνες (βλ. χάρτη 8). Θα εξεταστούν και εδώ οι εξωτερικοί και εσωτερικοί παράμετροι που καθόρισαν τις εξελίξεις και τη θέση της Ρωσίας στην περιοχή. Θα αναλυθεί επίσης το γεωπολιτικό πλαίσιο στο οποίο μετασοβιετικά εντάσσεται ο Καύκασος, οι λόγοι για τους οποίους παραμένει σημαντικός για τη Ρωσία αλλά και οι πολιτικές που η τελευταία εφάρμοσε σε αυτόν. Επίσης, οι πολιτικές και τα συμφέροντα άλλων περιφερειακών (ΕΕ, Ιράν, Τουρκία, Ισραήλ) και παγκόσμιων (ΗΠΑ) δυνάμεων στην περιοχή. Τέλος, θα υπάρξει σύγκριση αυτών με τις αντίστοιχες της Ρωσίας.

Το κεφάλαιο θα εξηγήσει επίσης τους λόγους για τους οποίους οι μετά το 2008 εξελίξεις στην περιοχή μπορούν να θεωρηθούν συνέχεια του πλαισίου που είχε διαμορφωθεί εκείνο το σημείο, μετά και την απόφαση της Μόσχας να εισβάλει στρατιωτικά στη Γεωργία (Αύγουστος 2008). Εξέλιξη που επέφερε μια ουσιαστική γεωπολιτική μεταβολή στην περιοχή διαμορφώνοντας ένα σταθερό πλαίσιο, τα βασικά δεδομένα του οποίου δεν έχουν διαφοροποιηθεί. Αυτό οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην παγίωση ενός ευρύτερου πλαισίου σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Δύσης (και ιδιαίτερα ΗΠΑ), η οποία οδήγησε σε μια αντίστοιχη παγίωση των γεωπολιτικών δεδομένων στον Καύκασο.

Ζητούμενο στο κεφάλαιο αποτελεί, τέλος, η διερεύνηση κατά πόσο οι παράγοντες που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις εξελίξεις - και κατ' επέκταση τη θέση της Ρωσίας - στην περιοχή παρουσιάζουν ιστορικά συνέχεια ή ασυνέχεια. Παράλληλα, να διαπιστωθεί το πώς αυτοί λειτουργούν μετασοβιετικά και πως επηρεάζουν τη θέση της Ρωσίας στην περιοχή και γιατί.

1. Η περίοδος από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως την οριστική επικράτηση της Ρωσίας στον Καύκασο (1864)

1.1 Η περίοδος 16^{ου} – τέλη 18^{ου} αιώνα

Ο Καύκασος¹⁰⁰ αποτελεί περιοχή που διαχρονικά (ήδη από το 16^ο αιώνα) προκαλούσε το ρωσικό ενδιαφέρον. Σε γενικές γραμμές, ως σημείο εκκίνησης της προσπάθειας της Ρωσίας να επεκταθεί στην περιοχή ορίζεται η αποστολή αντιπροσώπων από μέρους του Πρίγκιπα Temriuk της Kabarda (βλ. ενδεικτικά King, 2008, χάρτης 2) προς τον Τσάρο

---

¹⁰⁰Με τον όρο Καύκασο αναφερόμαστε (με σημερινούς όρους) στη γεωγραφική περιοχή που περιλαμβάνει τις ανεξάρτητες Δημοκρατίες της Αρμενίας, της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν (νότιος Καύκασος) καθώς και τις ρωσικές Δημοκρατίες της Τσετσενίας, του Νταγκεστάν, της Ινγκουσετίας, της Βόρειας Οσσετίας, της Kabardino-Balkaria, της Karachay-Cherkessia, αλλά και τις περιοχές (krai) του Κρασνοντάρ και της Σταυρούπολης (βόρειος/ ρωσικός Καύκασος). Η πολιτική διάκριση ρωσικού (βόρειου) / μη ρωσικού (νοτίου) Καυκάσου αφορά τη μετασοβιετική περίοδο καθώς πριν την πτώση της ΕΣΣΔ το σύνολο της περιοχής ήταν ενσωματωμένο αρχικά στη Ρωσική Αυτοκρατορία και μετέπειτα στη Σοβιετική Ένωση.

Ιβάν τον Δ΄ (Τρομερός) μέσω της οποίας ζητούσε εμπορική και στρατιωτική συμμαχία με τη Βασίλειο της Μοσχοβίας (1557). Μάλιστα, η κόρη του Πρίγκιπα επρόκειτο μετά από σύντομο χρονικό διάστημα να γίνει η δεύτερη σύζυγος του Ρώσου τσάρου. Έτσι, ο Ιβάν προσέφερε ως αντάλλαγμα στον Temriuk ένα Ρώσο αξιωματούχο και 500 τυφεκιοφόρους σωματοφύλακες.

Από το 18^ο αιώνα και μετά, τα αίτια του ρωσικού ενδιαφέροντος για τον Καύκασο σχετίζονται άμεσα με τα γεωπολιτικά της συμφέροντα και τις στρατηγικές της ανάγκες. Σε αντίθεση δηλαδή με την πολιτική άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της εποχής οι οποίες σχημάτιζαν αυτοκρατορίες με σκοπό κυρίως την προώθηση των οικονομικών τους συμφερόντων (μέσω της αποικιοποίησης), η Ρωσία ενδιαφέρονταν κυρίως για τη διασφάλιση των στρατηγικών της συμφερόντων και της προστασίας της από γειτονικές αντίπαλες δυνάμεις (Khodarkovsky, 1999: 398). Ως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, κύριος αντίπαλος στο νότο θεωρούνταν στο Χανάτο της Κριμαίας, ταταρικό κράτος- κατάλοιπο της μογγολικής περιόδου, το οποίο αποτελούσε ένας από τους βασικούς αντιπάλους της Μόσχας, λειτουργώντας εν πολλοίς ως «μακρύ χέρι» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή. Η Ρωσία βρέθηκε αντιμέτωπη στρατιωτικά μαζί του ουκ ολίγες φορές.¹⁰¹ Μάλιστα, το Χανάτο της Κριμαίας είχε –κατά το 16^ο αιώνα- αποκτήσει αυξημένη επιρροή στα Χανάτα του Καζάν και του Αστραχάν με σκοπό να αποτρέψει την κατάκτησή τους από τη Ρωσία, εκμεταλλευόμενη την εθνοτική (τουρκο-μογγολική) συγγενεία του με αυτά (Vernadski, 2012: 163). Η τάση μάλιστα επέκτασης του Χανάτου και προς το βόρειο Καύκασο δημιουργούσε ένα ακόμη πιθανό μέτωπο για τη Ρωσία η οποία φοβόταν περαιτέρω περικύκλωσή της. Μέσω του Καυκάσου, το Χανάτο επιχειρούσε να συνδεθεί γεωγραφικά με τις περιοχές του Καζάν και του Αστραχάν. Η Μόσχα από την πλευρά της επιθυμούσε να αποτρέψει το ενδεχόμενο αυτό. Το γεγονός δε ότι κατά μήκος της συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής (Κριμαία- πεδιάδα του Κούμπαν- στα όρια του Β. Καυκάσου- περιοχή Βόλγα- Αστραχάν, Καζάν) ζούσαν πληθυσμοί συγγενείς εθνοτικά με τους Οθωμανούς (Karachay, Balkars), δημιουργούσε ένα επιπλέον ζήτημα ασφάλειας στα νότια ρωσικά σύνορα.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η σημασία που απέδιδε η Ρωσία στην περιοχή πήγαζε από το ενδιαφέρον της για τους χριστιανικούς πληθυσμούς που ζούσαν στο νότιο μέρος της (Γεωργιανοί, Αρμένιοι) και οι οποίοι βρίσκονταν περικυκλωμένοι από μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Μάλιστα, μετά τον πόλεμο Περσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1532-1535 και τη Συνθήκη Ειρήνης της Αμάσεια¹⁰² (Peace of Amasya -1555), καθορίστηκαν οι σφαίρες επιρροής στον Καύκασο μεταξύ των δύο αυτών δυνάμεων

---

¹⁰¹ Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι τρεις πόλεμοι της περιόδου 1570-1572, όταν οι Τατάροι (σε συνεργασία με τον οθωμανικό στρατό) έκαψαν τη Μόσχα και τα περίχωρά της (1571) ενώ μετά την πράξη αυτή επεδίωξαν (πάντα σε συμμαχία με τους Οθωμανούς) την πλήρη κατάληψη της Ρωσίας, για να ηττηθούν από τις δυνάμεις του Ιβάν του Δ΄ στο Molodi, πόλη περίπου 65 χμ. νότια της Μόσχας, τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1572. Ακολούθησαν τους επόμενους δύο αιώνες (και μέχρι την κατάκτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 1783) αναρίθμητες επιδρομές των Τατάρων προς τα ρωσικά εδάφη, οι οποίες προκάλεσαν μεγάλες φθορές και απώλειες στη ρωσική πλευρά. Είναι φανερό ότι ο παράγοντας γεωγραφία και η απουσία φυσικών εμποδίων ανάμεσα στα δύο κράτη έπαιξε εδώ σημαντικό ρόλο.

¹⁰² Πόλη της ανατολικής Τουρκίας.

(King, 2008: 22). Οι χριστιανοί της περιοχής πέρασαν έτσι επισήμως υπό τον έλεγχο δύο μουσουλμανικών κρατών- βλ. King, 2008, χάρτης 2). Η Μόσχα, έχοντας υιοθετήσει την ιδεολογία της Τρίτης Ρώμης, ενδιαφερόταν για την προστασία των εκτός ορίων της χριστιανών. Το ενδιαφέρον της για τον Καύκασο ήταν ως εκ τούτου απόρροια και αυτής της παραμέτρου. Συχνά, μάλιστα, οι ίδιοι οι ηγέτες των χριστιανικών πληθυσμών της Υπερκαυκασίας στρέφονταν προς τη Ρωσία για να ζητήσουν τη βοήθειά της, με στόχο την προστασία τους αλλά και την εκπλήρωση τις προσωπικών τους φιλοδοξιών (όπως θα δείξουμε αργότερα για την περίπτωση του βασιλιά Έρεκλε Β΄ του Kartli-Kakheti¹⁰³) (Khodarkovsky, 1999: 409-410). Συμπεραίνουμε έτσι ότι το ενδιαφέρον της Ρωσίας για την περιοχή προσδιορίστηκε εξ' αρχής τόσο (πρωτίστως) στη βάση των γεωπολιτικών της συμφερόντων όσο και στη βάση της επίσημης κρατικής ιδεολογίας, αυτή της Τρίτης Ρώμης. Βλέπουμε δηλαδή τη «συγχώνευση» δύο διαφορετικής φύσης παραμέτρων στην άσκηση της πολιτικής της Ρωσίας στην περιοχή και στον τρόπο με τον οποίο προσδιόριζε τη θέση της σε αυτή.

1.2 Η ρωσική προέλαση στον Καύκασο και ο βρετανορωσικός ανταγωνισμός

Όπως είδαμε, το ρωσικό ενδιαφέρον για την περιοχή ξεκίνησε περίπου στα μέσα του 16^{ου} αιώνα και είχε τόσο γεωπολιτικά όσο και ιδεολογικά αίτια. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, ο Καύκασος εντάσσονταν πλέον στις βασικές προτεραιότητες της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Η περίοδος βασιλείας του Μεγάλου Πέτρου σηματοδοτήθηκε από την εφαρμογή ενός συστηματικού σχεδίου επιβολής του ρωσικού ελέγχου στην περιοχή. Έτσι, το 1722 είχαμε την πρώτη μαζική στρατιωτική επίθεση εναντίον των περσικών θέσεων στ Χανάτα του Ντέρμπεντ (Derbent) και του Μπακού (βλ. King, 20008, χάρτης 4), τα οποία ήταν υποτελή στην Περσία. Παρά τις επιτυχίες που σημείωσε στο μέτωπο, η Ρωσία τελικά αποχώρησε κρίνοντας ότι η ισορροπία ισχύος στην περιοχή δεν ευνοούσε ακόμα την ευθεία προσβολή των θέσεων των αντιπάλων της. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, εξεδήλωσε την πρόθεσή της να αναβαθμίσει την παρουσία της στην περιοχή και να διεκδικήσει τα συμφέροντά της, τα οποία ταυτίζονταν πλέον με τον πλήρη έλεγχό της.

Σε γεωπολιτικό επίπεδο, ο Καύκασος δεν εντασσόταν πλέον μόνο σε ένα περιφερειακό αγώνα για ισχύ και ασφάλεια. Ασφαλώς και η Ρωσία συνέχιζε να θεωρεί την ύπαρξη δύο ισχυρών δυνάμεων (της Περσίας και ιδιαίτερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) στα όρια των νοτίων συνόρων της ως προβληματική. Έπρεπε κατ' επέκταση να τις απωθήσει κατά το δυνατόν ώστε να αποκτήσει καλύτερες εγγυήσεις ασφαλείας και στρατηγικό βάθος. Ακολούθησε έτσι την κλασική ρωσική στρατηγική της επέκτασης με στόχο τη δημιουργία buffer zones. Ο Μεγάλος Πέτρος, ωστόσο, μετά από μια περίοδο συστηματικού εκσυγχρονισμού, είχε διαμορφώσει μια ευρύτερη στρατηγική καθόδου προς τις θερμές θάλασσες του Ινδικού Ωκεανού και της Μεσογείου. Ο στόχος της

---

¹⁰³ Βασίλειο που δημιουργήθηκε το 1762 μετά την ένωση των περιοχών Kartli και Kakheti στην ανατολική Γεωργία.

υπέρβασης του γεωγραφικού μειονεκτήματος της Ρωσίας είχε ήδη γίνει εμφανής κατά το Βόρειο Πόλεμο με τους Σουηδούς (1700-1721), ο οποίος εν πολλοίς οφειλόταν στην επιθυμία της Ρωσίας να αποκτήσει έξοδο προς τη Βαλτική Θάλασσα. Η νίκη επί της Σουηδίας, έδινε πλέον τη δυνατότητα στη Ρωσία να κινηθεί προς το νότο. Στόχος του Πέτρου κατέστη έτσι η αμφισβήτηση της βρετανικής πρωτοκαθεδρίας στις κύριες θαλάσσιες οδούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία απέκτησε σταδιακά βλέψεις για την κυριότερη βρετανική αποικία, τις Ινδίες. Ο Georgy Vernadski αναφέρει χαρακτηριστικά την επιδίωξη του Μ. Πέτρου να στείλει δύο πολεμικές φρεγάτες στον Ινδικό το 1723. Σκοπός της μίας θα ήταν η κατάληψη της Μαδαγασκάρης και της άλλης η περιοδεία ως τα ανατολικά των Ινδιών και τη Βεγγάλη. Και οι δύο φρεγάτες θα εκτελούσαν την αποστολή τους μυστικά έχοντας τη μορφή εμπορικών πλοίων ώστε να μη γίνουν αντιληπτές (Vernadski, 2012: 241).

Δεδομένης της στρατηγικής καθόδου προς το νότο, η Ρωσία απέκτησε βλέψεις για την Περσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν κατάφερνε να ελέγξει την πρώτη, αφενός θα αποκτούσε πρόσβαση στον Ινδικό και αφετέρου θα έφτανε στα γεωγραφικά όρια των Ινδιών. Θα μπορούσε έτσι να πλήξει τις βρετανικές θέσεις εκεί. Από την άλλη, αν έθετε υπό τον έλεγχό της την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα γινόταν ουσιαστικά κυρίαρχος της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, η οποία μάλιστα λειτουργούσε ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της Μεσογείου και της Ευρώπης συνολικά και των Ινδιών. Θα αποκτούσε επίσης άμεση έξοδο προς την ανατολική Μεσόγειο, δυνάμενη να πλήξει τα βρετανικά (αλλά και τα γαλλικά) συμφέροντα σε αυτή. Η σημασία του ελέγχου της ανατολικής Μεσογείου απέκτησε μάλιστα μεγαλύτερη σημασία μετά την κατασκευή της Διώρυγας του Σουέζ το 1869, μέσω της οποίας οι ευρωπαϊκές δυνάμεις συνδέονταν με τις Ινδίες και την Άπω Ανατολή παρακάμπτοντας την Αφρική. Όπως παραδέχτηκε και ο Benjamin Disraeli (Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου την περίοδο 1874-1880) σε επερώτηση μέλους του βρετανικού κοινοβουλίου τον Οκτώβριο του 1876, «αν οι Ρώσοι καταλάμβαναν την Κωνσταντινούπολη θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να στείλουν το στρατό τους μέσω της Συρίας στις εκβολές του Νείλου, απειλώντας έτσι τη Βρετανική Ινδία» (Sergeev, 2013: 39).

Ο Καύκασος αποτελούσε την περιοχή εκείνη η οποία παρεμβαλλόταν γεωγραφικά μεταξύ της Ρωσίας και του κυρίως εδαφικού όγκου των δύο περιφερειακών αντιπάλων της. Αν η Ρωσία αποκτούσε τον έλεγχό της, θα μπορούσε πλέον να προωθήσει περαιτέρω τους στόχους της έναντι των δύο και να απειλήσει τον κύριο εδαφικό τους όγκο έχοντας υπερβεί ένα σημαντικό εμπόδιο, τόσο από την άποψη της γεωγραφίας -δεδομένου του φυσικού εμποδίου που συνιστούν τα ψηλά και δυσπρόσιτα βουνά του Καυκάσου- όσο και από την άποψη της δυσκολίας να τεθεί υπό έλεγχο μια περιοχή με εξαιρετικά περίπλοκα κοινωνικά, θρησκευτικά και εθνοτικά δεδομένα και χαρακτηριστικά.

Είναι προφανές από τα παραπάνω ότι οι Βρετανοί είχαν συμφέρον να εμποδίσουν τη ρωσική προέλαση στην περιοχή. Κατ'επέκταση, η μάχη για τον έλεγχο του Καυκάσου πρέπει από το σημείο εκείνο να ενταχθεί στο πλαίσιο του ευρύτερου βρετανορωσικού ανταγωνισμού για επιρροή στην Ασία, ο οποίος κατά το 19^ο αιώνα έγινε γνωστός με τον όρο «Μεγάλο Παιχνίδι» (Lieven, 2000: 212-214). Ο Καύκασος έγινε μέρος ενός

ευρύτερου παγκόσμιου πλαισίου ανταγωνισμού μεταξύ δύο δυνάμεων, οι οποίες είχαν δύο εντελώς διαφορετικές στρατηγικές για να επιτύχουν τους στόχους τους: η μεν Μ. Βρετανία επεδίωκε τη διατήρηση της ισορροπίας ισχύος στην Ευρασία, η δε Ρωσία την - κατά το δυνατόν - ανατροπή της.¹⁰⁴

Δεδομένου αυτού του ευρύτερου στρατηγικού πλαισίου, οι επιλογές των δύο κύριων αντιπάλων της Ρωσίας για τον Καύκασο (Οθ. Αυτοκρατορία, Περσία) θα πρέπει να γίνουν κατανοητές με βάση αυτό, δεδομένης και της υποστήριξης των θέσεων τους από τον εξωσυστημικό παίκτη (Μ. Βρετανία). Αναφορικά δε με την πολιτική των μικρότερων κρατικών οντοτήτων του Καυκάσου, ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα αυτές είχαν μετατραπεί σε αντικείμενα της πολιτικής των τριών μεγάλων δυνάμεων της περιοχής, μη δυνάμενα να ασκήσουν μια αυτόνομη πολιτική. Προσπάθησαν, ωστόσο, σε ένα βαθμό να εκμεταλλευτούν τις έριδες μεταξύ των μεγάλων για δικό τους όφελος.

1.3 Η περίπτωση της Γεωργίας

Χαρακτηριστική περίπτωση κράτους που αφενός είχε προσαρμόσει τη στρατηγική του σε αυτή ενός εκ των μεγάλων δυνάμεων της περιοχής (εν προκειμένω της Ρωσίας) και αφετέρου προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί τις επιδιώξεις και τις βλέψεις της τελευταίας προκειμένου να ωφεληθεί το ίδιο, ήταν η περίπτωση του γεωργιανού βασιλείου του Kartli-Kakheti κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα¹⁰⁵. Όπως αναλυτικά εξηγεί ο Vladimir Degoen (Degoen, 2003: 12-54), ο ηγέτης του, βασιλιάς Erekle II (περίοδος βασιλείας: 1762-1798), προσανατολίστηκε εξ' αρχής στην προσέγγιση με τη Ρωσία. Ουσιαστικά επεδίωκε να θέσει το κράτος που διοικούσε υπό τη ρωσική προστασία και μέσω αυτής της διαδικασίας να παγιώσει τη Ρωσία στις δικές του επεκτατικές βλέψεις στην περιοχή. Επιθυμούσε με λίγα λόγια να εξασφαλίσει την υποστήριξη της Αγ. Πετρούπολης στα σχέδιά του. Στην επιλογή προσέγγισης ρόλο (αν και δευτερεύοντα) έπαιξε και το θρησκευτικό στοιχείο, καθώς το Kartli-Kakheti, ευρισκόμενο στη σφαίρα επιρροής της (μουσουλμανικής) Περσίας αλλά και εν μέσω συχνών ανταγωνισμών μεταξύ της τελευταίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επεδίωκε να ενταχθεί υπό την επιρροή μιας ισχυρής χριστιανικής δύναμης, η οποία θα διασφάλιζε απόλυτα την προστασία της πίστης και των θρησκευτικών δικαιωμάτων του πληθυσμού. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Lieven, «η Ρωσία τραβήχτηκε ως ένα βαθμό στην Υπερκαυκασία λόγω των εκκλήσεων για υποστήριξη από τους Γεωργιανούς, ένα αδελφικό Ορθόδοξο λαό» (Lieven, 2000: 212). Ωστόσο, όπως ο ίδιος προσθέτει «για τη Ρωσία εν τέλει αυτό που μετρούσε ήταν οι στρατηγικοί και γεωπολιτικοί της υπολογισμοί» (Ο.π.). Ως εκ τούτου, η απόφασή της να θέσει το Kartli-Kakheti υπό την προστασία της μέσω της Συνθήκης του Georgievsk το 1783, θα πρέπει να γίνει κυρίως κατανοητή στο πλαίσιο αυτών των επιδιώξεων. Η τελική απόφαση της Ρωσίας για την οριστική προσάρτηση της περιοχής

¹⁰⁴ Επρόκειτο παρ' όλα αυτά για ορθολογικό παίκτη ο οποίος τελικά δε ρίσκαρε περισσότερα από όσο μπορούσε να αντέξει.

¹⁰⁵ Κατά την υπό εξέταση περίοδο το Βασίλειο άνηκε στη σφαίρα επιρροής της Περσίας.

ελήφθη στις 18 Δεκεμβρίου του 1800 από τον Τσάρο Παύλο τον Α΄. Είχε προηγηθεί σχετικό αίτημα από το βασιλιά Γεώργιο το Β΄ του Kartli-Kakheti, μετά το ξέσπασμα σοβαρής ενδο-δυναστικής διαμάχης σχετικά με το ποιος θα διαδεχθεί τον Erekle, ο οποίος είχε αποβιώσει στις 11 Ιανουαρίου του 1798. Αποτέλεσμα της απόφασης του Τσάρου υπήρξε τελικά η εκδίωξη της δυναστείας των Bagrationi (στην οποία άνηκε και ο Erekle) από το βασιλικό θρόνο και η ανάληψη του θρόνου της νέο-αποκτηθείσας περιοχής απευθείας από τον ίδιο τον Τσάρο. Το γεγονός αυτό οδήγησε τα μέλη της δυναστείας σε εξεγέρσεις κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα (King, 2008: 30).

Το Kartli-Kakheti αποτέλεσε την πρώτη κατάκτηση της Ρωσίας στην Υπερκαυκασία. Η Αγ. Πετρούπολη είχε καταστήσει πλέον σαφές ότι επεδίωκε τον πλήρη έλεγχο του Καυκάσου. Ζητούμενο αποτελούσε, ωστόσο, η διασφάλιση της απρόσκοπτης επικοινωνίας του βορρά με το νότο. Εκείνη την περίοδο η Ρωσία είχε προωθηθεί στο βόρειο Καύκασο μέχρι τη Βόρεια Οσσετία, την οποία είχε θέσει υπό τον έλεγχό της μετά το Ρωσο-Τουρκικό Πόλεμο του 1768-1774. Έτσι, το 1784 δημιούργησε το φρούριο του Vladikavkaz το οποίο αργότερα μετεξελίχθηκε στην ομώνυμη πόλη (σήμερα είναι πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Β. Οσσετίας). Μάλιστα, από το 1799 το Vladikavkaz συνδέθηκε με την Τιφλίδα μέσω του Στρατιωτικού Δρόμου της Γεωργίας (Georgian Military Road) την οποία κατασκεύασε ο ρωσικός στρατός και ο οποίος διαπερνούσε τα δύσβατα όρη του Καυκάσου (King 2008: 8, King 2008, χάρτης 2).

Σύντομα, ωστόσο, η Αγ. Πετρούπολη διαπίστωσε ότι η ασφαλής επικοινωνία με το νότο προϋπέθετε την καθυπόταξη των φύλων του βορειοανατολικού Καυκάσου, τα οποία επιτίθεντο συχνά στις ρωσικές θέσεις και εμπόδιζαν την επικοινωνία της με το νότο. Ο ασταθής βορειοανατολικός Καύκασος αποτελούσε κατ' επέκταση μια πηγή ανασφάλειας για τη Ρωσία, ζητούμενο για την οποία ήταν πλέον να επιβάλλει τον έλεγχό της και επί αυτού. Επρόκειτο για μια διαδικασία η οποία θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα επίπονη και χρονοβόρα. Έπρεπε να φτάσουμε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1860 ώστε η Αγ. Πετρούπολη να καταφέρει τελικά να επιβληθεί στη συγκεκριμένη περιοχή.

1.4 Οι αιτίες του πολέμου στο βορειοανατολικό Καύκασο (Τσετσενία, Νταγκεστάν)

Ως αποτέλεσμα της προερχόμενης από τα βορειοανατολικά αστάθειας, η Αγ. Πετρούπολη αντελήφθη ότι ο «κατευνασμός» της δράσης των προερχόμενων από τη συγκεκριμένη περιοχή φύλων αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την επιβολή συνολικού ρωσικού ελέγχου στον Καύκασο. Συγκεκριμένα, δεν μπορούσε να επιτρέψει ούτε τη συνέχιση των επιθέσεων προς το Στρατιωτικό Δρόμο της Γεωργίας και τα ρωσικά φρούρια του Β. Καυκάσου (πεδιάδα Κούμπαν) ούτε να μένει αδιάφορη ως προς την αστάθεια που επικρατούσε στο ΒΑ Καύκασο και η οποία οφειλόταν στις εσωτερικές

διαμάχες μεταξύ των ελίτ των φύλων της περιοχής. Αστάθεια, η οποία επ' ουδενί δε ήταν επιθυμητή από τη Ρωσία, η οποία αισθανόταν μια συνεχή ανασφάλεια στα νότια σύνορά της.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ρωσικό ενδιαφέρον για το ΒΑ Καύκασο είχε κατά βάση γεωπολιτικό χαρακτήρα και εντασσόταν στο πλαίσιο μιας συστηματικής προσπάθειας επιβολής ελέγχου στο σύνολο της περιοχής. Ωστόσο, η μονομερής γεωπολιτική ερμηνεία της ρωσικής προσπάθειας δεν μπορεί να εξηγήσει στο σύνολό της την απόφαση για την καθυπόταξη του της περιοχής. Έτσι, η Ρωσία, έχοντας δεχθεί τις επιρροές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μετά τις μεταρρυθμίσεις του Μ. Πέτρου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και έχοντας ενταχθεί στο ευρωπαϊκό σύστημα δυνάμεων, θεωρούσε πλέον τον εαυτό της μια «κανονική» ευρωπαϊκή αυτοκρατορία, αποστολή της οποίας ήταν η οικοδόμηση μιας αυτοκρατορίας η οποία θα οδηγούσε τα φύλα της ανατολής στον ευρωπαϊκό δρόμο. Τα φύλα αυτά, οργανωμένα σε παραδοσιακές ιεραρχικές κοινωνίες και κυριαρχούμενα από αρχαϊκής μορφής ήθη και έθιμα (π.χ. βεντέτα, ληστρικές επιδρομές κ.α.), είχαν μείνει εκτός των επιρροών του Διαφωτισμού και της Ευρώπης. Η Αγ. Πετρούπολη θεωρούσε κατ' επέκταση ότι ο ρόλος της συνίστατο στον εκσυγχρονισμό και «εξευρωπαϊσμό» τους μέσω της ενσωμάτωσής τους στη Ρωσική Αυτοκρατορία.¹⁰⁶ Όπως σημειώνει ο Evgeniy Sergeev, η Ρωσία επεδίωκε την επίτευξη αυτού του στόχου βάσει των δικών της προτύπων κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, τα οποία βασιζόνταν στην, «Ορθοδοξία, την προστασία από το κράτος, το μερκαντιλισμό και τον πολιτικό αυταρχισμό» (Sergeev, 2013: 345). Πρότυπα τα οποία διέφεραν κατά πολύ από τα αντίστοιχα του κύριου ανταγωνιστή της Ρωσίας στην ανατολή, της Μ. Βρετανίας.

Όπως με λίγα λόγια εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο βρετανορωσικός ανταγωνισμός για έλεγχο της ανατολής δεν είχε καθαρά γεωπολιτικά χαρακτηριστικά αλλά αφορούσε και τον ανταγωνισμό δύο διαφορετικών αυτοκρατορικών συστημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και η προσπάθεια της Ρωσίας να επιβληθεί και να εντάξει αποτελεσματικά στις τάξεις της το Β. Καύκασο. Η Αγ. Πετρούπολη ακολούθησε με λίγα λόγια το δρόμο όλων των μεγάλων ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών της εποχής, οι οποίες επιχειρούσαν να επεκτείνουν το αυτοκρατορικό τους μοντέλο, να εκσυγχρονίσουν τους λαούς με τους οποίους έρχονταν σε επαφή και εν τέλει να διασφαλίσουν τις θέσεις τους στα εδάφη που κατακτούσαν.

Οι πολιτικές που εφάρμοσαν κατ' επέκταση οι Ρώσοι στρατιωτικοί διοικητές της περιοχής¹⁰⁷ είχαν ως στόχο την αποτελεσματική ενσωμάτωση των περιοχών στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Οι διοικητές θεωρούσαν τους εαυτούς τους φορείς του ευρωπαϊκού πνεύματος και του Διαφωτισμού, τα οποία επεδίωκαν να μεταφέρουν στους ντόπιους

¹⁰⁶ Συνομιλία του συγγραφέα με τον Nikolay Silaev, επιστημονικό συνεργάτη του στο Κέντρο Μελετών του Καυκάσου του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (Μόσχα, Αύγουστος 2013).

¹⁰⁷ Πρόκειται διαδοχικά για τους Alexei Yermolov, Alexei Pashkevich, Mikhail Vorontsov και Alexnadr Baryatinsky. Οι στρατιωτικοί διοικητές εν όσω διεξαγόταν ο πόλεμος και μέχρι την ολοκλήρωσή του, διέθεταν –πέραν των στρατιωτικών- πολιτικές/ διοικητικές αρμοδιότητες σε σχέση με τις υπό κατάκτηση περιοχές.

λαούς. Αυτό δε σημαίνει ότι δε χρησιμοποίησαν συχνά μορφές σκληρής βίας εναντίον τους, καθώς συχνά θεωρούνταν ως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος καθυπόταξης των «άτακτων» και «απειθαρχών» φύλων. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα την περίπτωση του Υεγομόλον, σταθερό εκφραστή της παραπάνω λογικής, οι σκληρές πρακτικές του οποίου θεωρούνται ως μία από τις αιτίες ενδυνάμωσης των δυνάμεων που αντιμάχονταν τη ρωσική παρουσία στην περιοχή (Degoev, 2013: 353-354).

1.5 Η εμφάνιση του ριζοσπαστικού Ισλάμ

Την περίοδο της ρωσικής προέλασης στο ΒΑ Καύκασο, οι τοπικές κοινωνίες χαρακτηρίζονταν από έντονες εσωτερικές διαμάχες. Βασική αιτία αυτού του φαινομένου υπήρξε η ισχυροποίηση από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα του ριζοσπαστικού πολιτικού Ισλάμ. Η εμφάνιση του τελευταίου δημιούργησε έριδες μέσα στις τοπικές κοινωνίες οι οποίες σχετίζονταν με τη σύγκρουση των υποστηρικτών του ισλαμικού δρόμου (οι οποίοι προέκριναν τη δημιουργία ιμαμάτου στο οποίο θα εφαρμοζόταν ο ισλαμικός νόμος - Σαρία) και των υποστηρικτών του παραδοσιακού μοντέλου κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών (*adat*), το οποίο βασιζόταν στα τοπικά ήθη, έθιμα και παραδόσεις και το οποίο καθόριζε τον τρόπο κοινωνικής δόμησης των τοπικών κοινωνιών, τους κανόνες συμπεριφοράς του ατόμου, τις στρατιωτικές πρακτικές έναντι των αντιπάλων καθώς και το δικαστικό σύστημα. Υποστηρικτές της διατήρησης του *adat* ήταν οι παραδοσιακές ελίτ της περιοχής, οι οποίες κυριαρχούσαν ιστορικά και θεωρούσαν την εμφάνιση του ριζοσπαστικού πολιτικού Ισλάμ ως απειλή για τα συμφέροντα και τη θέση τους.

Ως αιτίες της εμφάνισης του ριζοσπαστικού πολιτικού Ισλάμ στα τέλη του 18^{ου} αιώνα μπορούν να θεωρηθούν τρεις:

Πρώτον, η προέλαση της Ρωσίας στην περιοχή, η οποία δημιούργησε φόβο στις τοπικές κοινωνίες σχετικά με το ενδεχόμενο ένταξης σε μια χριστιανική αυτοκρατορία με ότι κινδύνους αυτή σηματοδοτούσε για τη διατήρηση της παραδοσιακής θρησκευτικής πίστης.

Δεύτερον, η ανάγκη εμφάνισης μια ενοποιητικής ιδεολογίας η οποία θα «ένωνε» τις εσωτερικά κατακερματισμένες κοινωνίες, δεδομένου ότι οι τελευταίες λειτουργούσαν στη βάση του συστήματος της αυτόνομης κάστας και του χωριού, ενός δηλαδή αποκεντρωμένου συστήματος οργάνωσης χωρίς την ύπαρξη μιας κεντρικής εξουσίας που θα μπορούσε να ρυθμίζει τις μεταξύ τους διαφορές.

Τρίτον, το γεγονός ότι το *adat* θεωρούνταν ξεπερασμένο δεδομένων και ορισμένων βλαβερών ηθών και εθίμων που εντασσόταν στο πλαίσιο του (πχ. βεντέτα). Το πολιτικό Ισλάμ λειτούργησε έτσι ως απάντηση και στα τρία αυτά ζητήματα. Συγκεκριμένα, αντιτάχθηκε στη ρωσική προέλαση, καθώς οι υποστηρικτές του κάλεσαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα σε *Gazavat* (Ιερό Πόλεμο)¹⁰⁸ εναντίον των Ρώσων. Οι υποστηρικτές του

---

¹⁰⁸ Ως έτος έναρξης του *Gazavat* θεωρείται το 1785 όταν ο Σεΐχης Mansur (1732-1794), έχοντας γίνει μάμης και έχοντας εκκινήσει τα σχέδια επιβολής της σαρία σε περιοχές της Τσετσενίας, κήρυξε τον

ισλαμικού δρόμου, επεδίωξαν επίσης την επίτευξη «ισλαμικής ενότητας» της περιοχής¹⁰⁹, ενώ προώθησαν την κατάργηση του *adat* και των αρχαϊζόντων εθίμων του, επιβάλλοντας το νόμο της Σαρία. Ο Mansur κάλεσε επίσης το λαό να εγκαταλείψει τις πρακτικές λατρείας παγανιστικών θεοτήτων. Αυτό αφορούσε κυρίως στην περίπτωση της Τσετσενίας όπου η επιρροή του Ισλάμ δεν ήταν τόσο ισχυρή όσο στο Νταγκεστάν.

Από το σημείο εκείνο ξεκινά έτσι μια διαρκής σύρραξη μεταξύ του ριζοσπαστικού ισλαμιστικού κινήματος και της Ρωσίας για τον έλεγχο του ΒΑ Καυκάσου. Επρόκειτο για μια σύρραξη η οποία θα έληγε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1860 όταν η Ρωσία θα κατόρθωνε να επιβάλει την κυριαρχία της.

Ωστόσο, κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο άνοιγε για τη Ρωσία και ένα δεύτερο μέτωπο. Επρόκειτο για το μέτωπο της Circassia (Τσερκεζία) στο ΒΔ Καύκασο (βλ. King, 2008, χάρτης 2). Περιοχή η οποία βρισκόταν στο ανατολικό άκρο της Μαύρης Θάλασσας και, ως εκ τούτου, ήταν κρίσιμη για τις γεωπολιτικές επιδιώξεις της Αγ. Πετρούπολης, δεδομένου ότι πιθανή κατάκτηση της θα έδινε βάθος στις θέσεις της στη Μαύρη Θάλασσα όπου ο ρωσο-οθωμανικός ανταγωνισμός (με τελικό ζητούμενο τον έλεγχο των Στενών) είχε ενταθεί. Επρόκειτο για μια μάχη την οποία θα κέρδιζε τελικά η Ρωσία μόλις το 1864 λόγω της σθεναρής αντίστασης των ντόπιων φύλων αλλά και της ουσιαστικής εμπλοκής τρίτων δυνάμεων (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Μεγάλη Βρετανία).

1.6 Τα δύο μέτωπα κατά το 19^ο αιώνα

1.6.1 Η Circassia (Τσερκεζία)

Η ρωσική προέλαση στην Circassia άρχισε από το 1763 όταν η Αγ. Πετρούπολη ξεκίνησε την κατασκευή φρουρίων γύρω από την περιοχή. Όπως είδαμε παραπάνω, η περιοχή της Kabarda (ανατολική Circassia) είχε από τα τέλη της δεκαετίας του 1770 τεθεί υπό το ρωσικό έλεγχο. Ζητούμενο έτσι ήταν πλέον ο έλεγχος και της δυτικής, η οποία βρεχόταν από τη Μαύρη Θάλασσα και είχε ως εκ τούτου ιδιαίτερη αξία για τα γεωπολιτικά σχέδια της Ρωσίας.

Το 1804 σημειώνεται η πρώτη σημαντική στρατιωτική εξέγερση εναντίον της ρωσικής παρουσίας, κατά την οποία ενώθηκαν τα φύλα της δυτικής Circassia, οι ήδη υποταγμένοι Kabardians καθώς και γειτονικά φύλα όπως οι Balkars, οι Karachay, οι Ingush και οι Τσετσένοι (Chechens). Οι εξεγερμένοι απείλησαν το ρωσικό φρούριο του Kislovodsk (στη σημερινή περιοχή της Σταυρούπολης). Τα φύλα της δυτικής Circassia

---

πόλεμο στο στρατό της Μεγάλης Αικατερίνης, η οποία έστειλε σώμα 5.000 ανδρών ώστε να τιμωρήσει τις ενέργειές του περικυκλώνοντας το χωριό του, Aldi. Ο Σεΐχης έδωσε έτσι το έναυσμα του Ιερού Πολέμου. Τελικώς, μετά από σειρά μαχών, οι οποίες επεκτάθηκαν στο σύνολο σχεδόν του Βορείου Καυκάσου, ο Mansur συνελήφθη το 1791 και μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη. Απεβίωσε το 1794 στο φρούριο Σλίσελμπουργκ (Shlisselburg) στην περιοχή της Αγ. Πετρούπολης.

¹⁰⁹ Ο Mansur και το κίνημά του ανήκαν στη σχολή Naqshbandi του Σουφισμού, η οποία παραδοσιακά κυριαρχούσε στο Νταγκεστάν από όπου ο Σεΐχης καταγόταν.

συνέχισαν μάλιστα τις επιδρομές τους στα ρωσικά φρούρια, κάτι που ανάγκασε τους Ρώσους να ενισχύσουν σταδιακά τις γραμμές άμυνας.

Ως βασική αιτία της αντίδρασης των φύλων της δυτικής Circassia θεωρείται ο φόβος ένταξης σε ένα ισχυρό κράτος το οποίο θα περιόριζε το «χαλαρό» (υπό την έννοια της απουσίας μια κεντρικά οργανωμένης εξουσίας) ως τότε μοντέλο διακυβέρνησης το οποίο επέτρεπε την ελεύθερη δραστηριότητα των φυλών. Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η ένταξη λαών οι οποίοι ήταν οργανωμένοι σε προ-κρατικές δομές κοινωνικοπολιτικής συγκρότησης (όπως συνέβαινε και στο ΒΑ Καύκασο) σε μια ισχυρή κρατική μορφή δημιουργούσε ανασφάλεια και αντίδραση (Velikaya, 2011: 21).

Ιδιαίτερα, ωστόσο, κρίσιμος υπήρξε και ο ρόλος δύο εξωτερικών δυνάμεων, της Οθ. Αυτοκρατορίας και της Μ. Βρετανίας. Η πρώτη διατηρούσε σε καθεστώς ονομαστικής εξάρτησης την ακτή της δυτικής Circassia, το μέρος εκείνο δηλαδή της περιοχής που είχε επαφή με τη Μαύρη Θάλασσα (η υπόλοιπη δυτική Τσερκεζία παρέμενε ουδέτερη ζώνη). Οι Οθωμανοί είναι προφανές ότι ήθελαν να διατηρήσουν τις θέσεις τους στην περιοχή και κυρίως να αποτρέψουν το ενδεχόμενο να την ελέγξουν οι Ρώσοι εδομένου ότι αυτό θα τους έδινε ακόμη μεγαλύτερο βάθος στον Εύξεινο Πόντο καθώς και τη δυνατότητα να προωθήσουν έτι περαιτέρω τις στρατηγικές τους φιλοδοξίες έναντι της Πύλης.

Από την άλλη, και οι Βρετανοί ήταν ιδιαίτερα ανήσυχοι για την κάθοδο της Ρωσίας προς το νότο, καθώς αποτελούσε εν δυνάμει απειλή για τις Ινδίες αλλά και για τις βρετανικές θέσεις στη Μεσόγειο. Είχαν κατ' επέκταση άμεσο συμφέρον από την αποτροπή της ρωσικής προέλασης στον Καύκασο, ιδιαίτερα δε στο δυτικό.

Μ. Βρετανία και Οθωμανική Αυτοκρατορία επεχείρησαν, ως εκ τούτου, να αποτρέψουν το ενδεχόμενο ρωσικού ελέγχου της Circassia. Από τη μία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία προσπάθησε να ενισχύσει την αντίσταση των φύλων της περιοχής χρησιμοποιώντας οικονομικά και πολιτικά μέσα. Κυρίως επένδυσε στην κοινή θρησκεία καλώντας τους σε Ιερό Πόλεμο έναντι της Ρωσίας. Στην πραγματικότητα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία λίγο ενδιαφερόταν για την προστασία της θρησκευτικής πίστης των Circassians και πολύ περισσότερο για τα δικά της συμφέροντα.

Από την πλευρά τους, οι Βρετανοί ενεπλάκησαν στον πόλεμο τόσο με την αποστολή συμβούλων οι οποίοι βοηθούσαν τους ντόπιους επί στρατιωτικών και άλλων ζητημάτων όσο και εξοπλίζοντας τους τελευταίους με στρατιωτικό υλικό. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που συνέβη το 1836 όταν το ρωσικό πολεμικό πλοίο Ajax εντόπισε και κατάσχεσε το φορτίο του βρετανικού εμπορικού πλοίου Vixen. Το Vixen ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη και επρόκειτο να πουλήσει αλάτι στους Circassians. Ωστόσο, η πώληση αλατιού αποτελούσε το επικάλυμμα για τη μεταφορά μεγάλου όγκου στρατιωτικού εξοπλισμού προς αυτούς. Μεταξύ άλλων, μετέφερε πυρομαχικά καθώς και μεγάλες ποσότητες πυρίτιδας. Επρόκειτο κυρίως για σχέδιο του πρώην Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, Davis Urquhart, ενός τουρκόφιλου πολιτικού, ο οποίος αναφερόταν αρκετά συχνά δημόσια στη σημασία του Καυκάσου και της Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας για τα βρετανικά συμφέροντα, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τον ανταγωνισμό της με τη Ρωσία (Koremezli, 2004: 3).¹¹⁰ Η σύνδεση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-Μ. Βρετανίας στην υπόθεση Vixen αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνεργασίας και της σύμπτωσης συμφερόντων μεταξύ των δύο πλευρών αναφορικά με τον Καύκασο και ιδιαίτερα την Circassia. Είναι δε προφανές ότι η γεωγραφική θέση της περιοχής διευκόλυνε τις προθέσεις των δύο δυνάμεων, οι οποίες μπορούσαν να εξοπλίζουν τους Circassians μέσω θάλασσας ή μέσω ΝΔ Καυκάσου. Το ίδιο δεν ίσχυε για το ΒΑ Καυκάσου με τον οποίο δεν υπήρχε ούτε θαλάσσια ούτε χερσαία γεωγραφική επαφή.

Το περιστατικό με το Vixen ανέδειξε ένα σημαντικό ζήτημα αναφορικά με ανταγωνισμό ισχύος στην Circassia. Επρόκειτο για την ερμηνεία που η κάθε πλευρά έδινε στη Συνθήκη της Αδριανούπολης, με την οποία σφραγίστηκε το τέλος του - νικηφόρου για τη Ρωσία - Ρώσο-Οθωμανικού Πολέμου του 1828-1829. Μεταξύ άλλων, η συνθήκη προέβλεπε το πέρασμα της Circassia σε ρωσικό έλεγχο. Η πρόβλεψη, ωστόσο, είχε σχετική αξία αφενός διότι τα φύλα της περιοχής συνέχισαν να αντιδρούν απέναντι στο ενδεχόμενο ρωσικού ελέγχου της περιοχής (κατέστησαν έτσι τον έλεγχο αυτό τυπικό αλλά όχι ουσιαστικό) και αφετέρου διότι η Μ. Βρετανία δεν αναγνώρισε τη συγκεκριμένη διάταξη της Συνθήκης. Συγκεκριμένα, θεώρησε ότι το γεγονός πως η Circassia δεν άνηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σήμαινε ότι η συμφωνία της τελευταίας με τη Ρωσία δεν είχε κανένα ουσιαστικό περιεχόμενο. Οι Βρετανοί συνέχισαν έτσι να αντιμετωπίζουν την Circassia ως μη ρωσική περιοχή, με την οποία μπορούσαν να διατηρούν εμπορικές σχέσεις χωρίς την έγκριση της Αγ. Πετρούπολης. Η αποστολή του Vixen στόχευε με λίγα λόγια στην αμφισβήτηση της ρωσικής κυριαρχίας στην περιοχή καθώς και στη δημιουργία τετελεσμένων από την πλευρά της Μ. Βρετανίας.

Από την πλευρά της, η Ρωσία θεωρούσε την περιοχή δική της και είχε επιβάλει ναυτικό αποκλεισμό υπό το φόβο των έξωθεν παρεμβάσεων. Οι δύο δυνάμεις, αντιμετωπίζοντας το περιστατικό από εντελώς διαφορετική οπτική γωνία, έφτασαν στα πρόθυρα του πολέμου. Η κατάσχεση του πλοίου από τη ρωσική πλευρά εξόργισε το Λονδίνο, με την αντιπολίτευση των Συντηρητικών να θέτει ευθέως το θέμα της νομιμότητας του ρωσικού ελέγχου της Circassia στο Βρετανικό Κοινοβούλιο. Μετά από σειρά οργισμένων (ως και απειλητικών) ανακοινώσεων από πλευράς Μ. Βρετανίας, ο Τσάρος Νικόλαος ο Α΄ έθεσε το στρατό και το στόλο σε πολεμική ετοιμότητα. Ωστόσο, η βρετανική κυβέρνηση δεν προχώρησε περαιτέρω ενώ απέσυρε και τον Urquhart στο Λονδίνο. Δέχτηκε έτσι σκληρή κριτική από την αντιπολίτευση, η οποία θεώρησε ότι η χώρα βγήκε ηττημένη από το περιστατικό.¹¹¹

---

¹¹⁰ Ο έντονα επικριτικός απέναντι στη Ρωσία λόγος του Urquhart θεωρείται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην έξαρση του φαινομένου της ρωσοφοβίας στην βρετανική κοινή γνώμη και το πολιτικό σύστημα κατά το 19^ο αιώνα.

¹¹¹ Για μια αναλυτική περιγραφή του περιστατικού του Vixen, των απόψεων και των αντιδράσεων που σημειώθηκαν στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, βλ. Degoen, 2003: 117-155).

Η παρεμβατικότητα του βρετανο-οθωμανικού άξονα περιορίστηκε για αρκετό καιρό μετά το τέλος της κρίσης του Vixen. Νέα παρέμβαση επιχειρήθηκε μόνο κατά την περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου όταν επιδιώχθηκε εκ νέου στήριξη των ντόπιων μαχητών. Μάλιστα, η παρέμβαση των Βρετανών, των Γάλλων και των Οθωμανών είχε μια ουσιαστική διαφορά σε σχέση με τις προηγούμενες περιπτώσεις. Αυτή τη φορά επιχειρήθηκε η στήριξη και των μαχητών του ΒΑ Καυκάσου και ουσιαστικά η «ένωση» των δύο μετώπων. Ενδεχόμενο που φυσιολογικά προκαλούσε μεγάλο φόβο στη ρωσική πλευρά. Και πάλι ωστόσο οι σύμμαχοι δεν έκαναν το βήμα παραπάνω και, παρά τη νίκη τους, δεν επέβαλαν νέα τετελεσμένα στον Καύκασο. Η λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, η οποία απάλλαξε τη Ρωσία από ένα μεγάλο μέτωπο και η αδυναμία (ή απροθυμία) των συμμάχων να αλλάξουν δραστικά τα δεδομένα εις βάρος της Ρωσίας στον Καύκασο, έδωσαν έτσι τη δυνατότητα στην τελευταία να εντείνει τις προσπάθειες καθυπόταξης των ντόπιων φύλων, κάτι που τελικά κατόρθωσε το 1864. Σημειώθηκε, δηλαδή, το παράδοξο, η ολοκλήρωση ενός πολέμου στον οποίο η Ρωσία ηττήθηκε να έχει τελικά μάλλον θετικές επιπτώσεις στις προσπάθειές της να επιβάλει τον έλεγχό της επί του ΒΑ Καυκάσου.

.

1.6.2 Το Βορειοανατολικό μέτωπο

Είδαμε πως από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η Ρωσία είχε να αντιμετωπίσει το οργανωμένο πολιτικό Ισλάμ ως το κύριο αντίπαλό της στο ΒΑ Καύκασο. Ήδη από την εποχή του Seikh Mansur, είχαν αναπτυχθεί οι βάσεις του κινήματος του *μουριδισμού* (*muridism*)¹¹², το οποίο συνδύασε τα θρησκευτικά διδάγματα με την πολιτική δράση εναντίον της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.

Ηγέτες του κινήματος των *murid* υπήρξαν οι Gazi Muhammad (1828-1832), Gamzatbek (1832-1834) και Shamil (1834-1859), κατά σειρά Ιμάμηδες του Ιμαμάτου του Καυκάσου, κράτος το οποίο δημιουργήθηκε στην Τσετσενία και το Νταγκεστάν το 1828. Επρόκειτο, όπως είδαμε, για μια προσπάθεια ενοποίησης και εξισλαμισμού των κατακερματισμένων κοινωνιών του ΒΑ Καυκάσου με παράλληλη εφαρμογή του νόμου της Σαρία.

Το κίνημα των *muridists* απέκτησε τη μεγαλύτερη επιρροή του εντός των κοινωνιών του ΒΑ Καυκάσου κατά τη δεκαετία του 1820. Είναι, ωστόσο, σημαντικό να επισημανθεί ότι μεταξύ των σημαντικότερων στοχαστών του υπήρξε έντονη συζήτηση για το κατά πόσο οι πιστοί έπρεπε να εμπλακούν σε Ιερούς Πολέμους. Από την πλευρά τους, οι Ρώσοι έβλεπαν πάντα με ιδιαίτερη καχυποψία την ανάπτυξη του *muridism* εντός των κοινωνιών της Τσετσενίας και του Νταγκεστάν θεωρώντας ότι οι *σεΐχηδες*

---

¹¹² *Murid*: Όρος του σουφιστικού Ισλάμ που σημαίνει «ταγμένος». Αναφέρεται σε ένα άτομο που είναι δεσμευμένο σε έναν *Murshid* (δάσκαλο) και σε μία *tafiqa* (πνευματικό μονοπάτι) του Σουφισμού. Η σχέση *murid-murshid* είναι πνευματική και αφορά το δεσμό ανάμεσα σε ένα άτομο που ψάχνει το δρόμο προς το φως και ενός πεπειραμένου δασκάλου που μπορεί να οδηγήσει το μαθητή του προς τον αληθινό δρόμο. Ο *Murid* είναι έτσι μνημένος στην μυστικιστική φιλοσοφία του Σουφισμού. Ο *μουριδισμός* ήταν ενταγμένος στη σχολή του *Naqshbandi* του σουφιστικού Ισλάμ (King, 2008: 69).

της περιοχής αποτελούσαν στρατηγούς εν αναμονή-υπό την έννοια ότι είχαν τη δυνατότητα να οδηγήσουν τους υποστηρικτές τους σε πόλεμο εναντίον τους (King, 2008: 69).

Η δημιουργία του Ιμαμάτου σήμαινε την ένταση της διαμάχης Ρωσίας-muridists για τον έλεγχο της περιοχής. Ήταν αποτέλεσμα της αύξησης της επιρροής του πολιτικού Ισλάμ, στην οποία συνέβαλε -σύμφωνα ιδιαίτερα με την άποψη δυτικών μελετητών- τόσο οι σκληρές πρακτικές των αυτοκρατορικών δυνάμεων έναντι του τοπικού πληθυσμού, όσο και η διατάραξη του παραδοσιακού τρόπου ζωής από τους Ρώσους έποικους και το ρωσικό στρατό.

Μείζονος σημασίας εξέλιξη στον πόλεμο Ρωσίας-muridists θεωρείται η ανάληψη της ηγεσίας του Ιμαμάτου από τον Ιμάμη Σαμίλ (Imam Shamil, 1797-1871) το 1834. Επρόκειτο για μια προσωπικότητα που σημάδεψε τον αγώνα των τελευταίων ενάντια στη Ρωσία. Μια ηγετική προσωπικότητα σε στρατιωτικό, οργανωτικό και θεολογικό επίπεδο, η οποία κατόρθωσε να φτιάξει κράτος με όλους τους αναγκαίους θεσμούς, γεγονός που αναμφισβήτητα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αυξημένη επιρροή που απέκτησε το κίνημα περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αυτή καθεαυτή η προσωπικότητα του Σαμίλ θεωρείται γενικά σημαντικός παράγοντας ενίσχυσης της θέσης του ριζοσπαστικού Ισλάμ στις κοινωνίες της περιοχής. Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε και η αποτελεσματικότητα που επέδειξε έναντι των Ρώσων σε στρατιωτικό επίπεδο, παρά την αδιαμφισβήτητη υπεροχή των τελευταίων. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί η εξέλιξη στα πεδία της μάχης φαίνεται πως επηρέαζαν άμεσα τη στάση των τοπικών κοινωνιών σε σχέση με τα δύο εμπόλεμα μέρη καθώς παρατηρούνταν η τάση οι τοπικές κοινωνίες να τείνουν προς το μέρος εκείνο που έδειχνε να επικρατεί. Όσο οι δυνάμεις του Σαμίλ αντιμετώπιζαν με αποτελεσματικό τρόπο τις ρωσικές, η συσπείρωση προς το πρόσωπό του αυξανόταν. Αντιθέτως, όταν, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1850, η πλάστιγγα έδειχνε να κλίνει υπέρ της Ρωσίας, οι ντόπιοι πληθυσμοί στράφηκαν περισσότερο προς την Αγ. Πετρούπολη. Μεταξύ δηλαδή των δύο εκσυγχρονιστικών σχεδίων (ισλαμικό-ρωσικό), η πλάστιγγα έγερνε οριστικά προς το δεύτερο (Degoen, 2013: 373).

1.6.3 Η ένωση των δύο μετώπων

Βασική επιδίωξη του Σαμίλ υπήρξε η ενοποίηση των μετώπων του ΒΑ και ΒΔ Καυκάσου υπό τον ισλαμικό μανδύα. Η πιθανότητα αυτή αποτελούσε το μεγαλύτερο φόβο της Ρωσίας, για την οποία η σημασία της επιρροής του πολιτικού Ισλάμ δεν περιοριζόταν μόνο στην εχθρική στάση που οι ισλαμικές ομάδες του ΒΑ Καυκάσου επεδείκνυαν εναντίον της, αλλά σχετιζόταν κυρίως με το ενδεχόμενο ενοποίησης των δύο μετώπων στη βάση της κοινής θρησκείας¹¹³. Αυτός, εν τέλει, υπήρξε και ο στόχος

---

¹¹³ Για το λόγο αυτό η Ρωσία είχε δώσει από νωρίς (μέσα 18^{ου} αιώνα) έμφαση στον αποτελεσματικό έλεγχο των ενδιάμεσων μεταξύ ΒΑ και ΒΔ Καυκάσου περιοχών, δηλαδή της Οσσετίας και της Kabarda. Στόχος της ήταν η αποφυγή της ενοποίησης των δύο μετώπων, ο οποίος και επετεύχθη. Ζητούμενο ήταν

του Σαμίλ, ο οποίος έστειλε τακτικά εκπροσώπους του στην Circassia με στόχο την προσέλκυση του τοπικού πληθυσμού και την αύξηση της επιρροής του Ισλάμ σε μια περιοχή η οποία δεν είχε τον ίδιο βαθμό θρησκευτικότητας με το ΒΑ Καύκασο. Η δραστηριότητα του Σαμίλ στην Circassia ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1840 και είχε ως αρχικό στόχο την ένωση του συνόλου της περιοχής, ανατολικής (Kabarda) και δυτικής. Βλέποντας ότι αυτό δεν επιτυγχάνεται, ξεκίνησε επιδρομή προς την πρώτη με σκοπό να πείσει τους ντόπιους να εξεγερθούν. Η εκστρατεία του δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Παρόλα αυτά, συνέχισε να ελπίζει αν και αναγνώριζε ότι τα έθιμα που κυριαρχούσαν για αιώνες στην Circassia αποτελούσαν ανασταλτικό παράγοντα ως προς τον εξισλαμισμό της. Το ίδιο ίσχυε και σε σχέση με τον παραδοσιακό ισχυρό ρόλο της τοπικής αριστοκρατίας, η οποία θα επλήττετο από μια αλλαγή προς ένα εξισωτικό μοντέλο κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης. Ως εκ τούτου, η επιτυχία του Σαμίλ στον εξισλαμισμό της Circassia υπήρξε μεν σημαντική (ο απεσταλμένος του Mohamed Emin εγκατέστησε διακυβέρνηση σε μέρος της Circassia κατά τα πρότυπα του ισλαμικού κράτους στο ΒΑ Καύκασο) αλλά όχι επαρκής ώστε να ενώσει το σύνολο Circassia και πολύ περισσότερο το σύνολο του Βορείου Καυκάσου. Η δράση του Σαμίλ δημιούργησε επίσης εσωτερικές έριδες καθώς ο ρόλος της παραδοσιακής ελίτ αποδυναμώθηκε. Αργότερα μάλιστα (δεκαετία του 1850), ο απεσταλμένος του Σαμίλ, Emin, ήρθε σε αντιπαράθεση με τον απεσταλμένο της Οθ. Αυτοκρατορίας Sefer Pasha, σχετικά με το ποιος θα επικρατήσει στην Circassia. Ποιος με λίγα λόγια θα ενώσει το μέτωπο ενάντια στη Ρωσία. Ο απεσταλμένος του Σαμίλ επεδίωξε αρχικά να αποσπάσει τη στήριξη της Πύλης, χωρίς όμως αποτέλεσμα χάνοντας σιγά σιγά την ισχύ που είχε αποκτήσει (Koremezli, 2004: 59).

1.7 Η τελική νίκη των Ρώσων

Στο μέτωπο του ΒΑ Καυκάσου, οι δυνάμεις του Σαμίλ μετά από μια περίοδο αποτελεσματικής αντίστασης απέναντι στο ρωσικό στρατό, άρχισαν σιγά σιγά να υποχωρούν. Η λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου και το γεγονός ότι η νίκη των συμμάχων δε μετέβαλε ουσιαστικά τα δεδομένα στην περιοχή, ενίσχυσε αντικειμενικά τη θέση της Ρωσίας. Η τελευταία εξέλιξη έστρεψε το μεγαλύτερο μέρος του ντόπιου πληθυσμού υπέρ της. Εν τέλει, το κύριο ζητούμενο για τους ντόπιους ήταν η ένταξή τους σε ένα αποτελεσματικό και οργανωμένο κράτος, το οποίο θα εγγυούνταν την ασφάλειά τους και θα έδινε τέλος στις διαρκείς εσωτερικές έριδες και αντιπαλότητες. Έτσι, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1850 είχαν πλέον πειστεί ότι η ένταξη σε μια μεγάλη και ισχυρή αυτοκρατορία όπως η Ρωσία αποτελούσε καλύτερο εχέγγυο ως προς αυτές τις επιδιώξεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η οριστική επικράτηση της Αγ. Πετρούπολης δε θα πρέπει να ερμηνευθεί αποκλειστικά με βάση το γεγονός της στρατιωτικής νίκης αλλά και με βάση τη συνολική μεταστροφή της διάθεσης του πληθυσμού της περιοχής απέναντι στο ενδεχόμενο ένταξης στην τσαρική αυτοκρατορία.

επίσης ο έλεγχος των περιοχών γύρω από το Στρατιωτικό Δρόμο της Γεωργίας, ο οποίος ένωνε το βορρά με το νότο.

Η καθοριστική εξέλιξη σημειώθηκε το 1859, έτος σύλληψης του Σαμίλ από τις ρωσικές δυνάμεις. Μετά τη σύλληψή του, ο Ιμάμης εστάλη στην Αγ. Πετρούπολη. Η συμπεριφορά που έτυχε στη Ρωσία υπήρξε ενδεικτική της αναγνώρισης από την πλευρά της της εμβέλειας της προσωπικότητάς του, του μεγέθους και της ανδρείας του. Έτσι, ο Σαμίλ εστάλη μεν εξόριστος αρχικά στην Καλούγκα και μετέπειτα στο Κίεβο, εκεί, ωστόσο, του προσφέρθηκαν όλες οι ανέσεις γεγονός που αναγνώρισε και ο ίδιος στα γράμματα που έστειλε. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπήρξε κάποιου είδους σκληρή τιμωρία απέναντί του. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι το 1869 του επετράπη να πάει στη Μέκκα ώστε να προσκυνήσει. Μετά το προσκύνημα πήγε στη Μεδίνα όπου και πέθανε το 1871.

Σε σχέση πάντως με το ρόλο τρίτων δυνάμεων στο ΒΑ μέτωπο, προκύπτει ότι η στήριξη από πλευράς τους στον αγώνα των muridists υπήρξε σαφώς πιο περιορισμένη σε σχέση με την περίπτωση της (δυτικής) Circassia. Ο γεωγραφικός παράγοντας αδιαμφισβήτητα έπαιξε ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη καθώς ούτε η Μ. Βρετανία ούτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν άμεση γεωγραφική επαφή με το ΒΑ Καύκασο. Σε κάθε περίπτωση, υπήρξαν εκατέρωθεν προσπάθειες συνεννόησης και συντονισμού ανάμεσα σε Οθωμανούς και muridists (ιδιαίτερα με πρωτοβουλία των δεύτερων), χωρίς ωστόσο κάποιο χειροπιαστό αποτέλεσμα. Όπως είδαμε μάλιστα, κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1850, οι δύο πλευρές συγκρούστηκαν για τον έλεγχο της Circassia. Ο ίδιος ο Σαμίλ μάλιστα παραπονοιάταν συχνά για την έλλειψη ουσιαστικής στήριξης από την πλευρά της Οθ. Αυτοκρατορίας. Ελάχιστη ήταν και η ανάμειξη της Μ. Βρετανίας, η οποία δεν έπαιξε κανένα ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη του πολέμου.¹¹⁴

1.8 Το μέτωπο του Νοτίου Καυκάσου

Σε αντίθεση με το Βόρειο, το μέτωπο του Νοτίου Καυκάσου κρίθηκε εν πολλοίς από την εξέλιξη σειράς Ρωσο-Οθωμανικών και Ρωσο-Περσικών πολέμων, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων ήταν νικηφόροι για τη Ρωσία (εξαίρεση αποτέλεσε ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο οποίος ούτως ή άλλως δεν ήταν καθαρά Ρώσο-Οθωμανικός). Ρόλο στην επικράτηση της Αγ. Πετρούπολης έπαιξε επίσης και η διάθεση των ελίτ των κρατών της περιοχής. Είδαμε και προηγουμένως ότι στην περίπτωση του Βασιλείου του Kartli-Kakheti, ήταν οι ίδιοι οι Γεωργιανοί που για μια σειρά από λόγους επεδίωξαν την ενσωμάτωση στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Θετικοί απέναντι στο ενδεχόμενο ένταξης σε αυτήν ήταν και τα αρμενικά χανάτα του Καραμπάχ, του Ναχιτσεβάν και του Ερεβάν, τα οποία βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Περσών. Σχετικά αδιάφορα, τέλος, ως προς το ενδεχόμενο ένταξής τους στη Ρωσική Αυτοκρατορία εμφανίστηκαν τα μουσουλμανικά χανάτα του ΝΑ Καυκάσου¹¹⁵ τα οποία βρίσκονταν επίσης υπό περσικό έλεγχο και τα οποία θεωρούσαν ότι η ενσωμάτωση στη Ρωσία δε θα άλλαζε δραματικά την

¹¹⁴ Συνομιλία του συγγραφέα με τον Nikolay Silaev, επιστημονικό συνεργάτη του στο Κέντρο Μελετών του Καυκάσου του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (Μόσχα, Αύγουστος 2013).

¹¹⁵ Επρόκειτο μελλοντικά να αποτελέσουν το Αζερμπαϊτζάν.

κατάσταση και τον τρόπο ζωής (Degoen, 2013: 380-383). Η απάθεια ή και στήριξη των τοπικών ελίτ στο ενδεχόμενο ένταξης στη Ρωσική Αυτοκρατορία, σήμαινε τελικά ότι η πιθανότητα να περάσουν υπό τον έλεγχο της Ρωσίας εξαρτιόταν κατά βάση από την επιτυχία ή μη έκβαση των πολέμων ανάμεσα στις αντίπαλες περιφερειακές δυνάμεις.

Ο πρώτος πόλεμος που συνετέλεσε σημαντικά στην αλλαγή των δεδομένων υπέρ της Ρωσίας υπήρξε ο Ρωσο-Περσικός Πόλεμος του 1806-1813, ο οποίος έληξε με ρωσική επικράτηση και την υπογραφή της Συνθήκης του Γκουλιστάν (Gulistan)¹¹⁶ το 1813. Βάσει αυτής επιβεβαιώθηκε ο ρωσικός έλεγχος τόσο της ανατολικής (Kartli-Kakheti) όσο και της δυτικής Γεωργίας (Imereti, Guria, Abkhazia¹¹⁷) καθώς και των μουσουλμανικών χανάτων του νοτίου Καυκάσου (Karabakh¹¹⁸, Ganja, Shaki, Shirvan, Derbend, Baku, Quba). Οι Πέρσες διατήρησαν έτσι τον έλεγχο μόνο στα χανάτα του Ερεβάν και του Ναχιτσεβάν (King, 2008: 30-31).

Ο Ρωσο-Περσικός Πόλεμος του 1826-1828, ο οποίος έληξε επίσης με νίκη της Ρωσίας, κατέληξε στην υπογραφή της Συνθήκης του Turkmenchay (πόλη του σημερινού ιρανικού Αζερμπαϊτζάν). Η συνθήκη προέβλεπε τον έλεγχο των χανάτων του Ναχιτσεβάν και του Ερεβάν από τη Ρωσία. Η Συνθήκη του Turkmenchay σηματοδότησε την προσωρινή λήξη των ρωσικών κατακτήσεων στο ΝΑ Καύκασο και την οριστική οριοθέτηση του βορείου συνόρου της με την Περσία ως και τις μέρες μας (King, 2008: 51).

Μετά τις υπογραφές των Συνθηκών του Gulistan και του Turkmenchay, η Ρωσία είχε θέσει υπό τον έλεγχό της το σύνολο σχεδόν του Νοτίου Καυκάσου. Απέμενε ένα μικρό κομμάτι στη ΝΔ Γεωργία (Ajaria) η οποία παρέμενε υπό τη σφαίρα επιρροής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η περιοχή αυτή πέρασε οριστικά στα χέρια των Ρώσων μετά τον Ρωσο-Οθωμανικό Πόλεμο του 1877-1878. Κατά τη διάρκεια του τελευταίου, οι Ρώσοι έφτασαν στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, για να σταματήσουν μόνο μετά την παρέμβαση των Βρετανών, οι οποίοι μάλιστα έστειλαν και στόλο. Απέδειξαν έτσι για άλλη μια φορά τη σημασία που έδιναν στην πιθανότητα κατάληψης των Στενών και της Κωνσταντινούπολης από τη Ρωσία. Οι Ρώσοι σταμάτησαν τελικά στην περιοχή του Αγ. Στεφάνου, 11 μόλις χιλιόμετρα από το κέντρο της Κωνσταντινούπολης. Η Συνθήκη που υπογράφηκε εκεί έδινε στη Ρωσία όχι μόνο την Ajaria αλλά και περιοχές της σημερινής ανατολικής Τουρκίας (Kars, Ardahan, Beyazit, Artvin, Alashkert, Oltu). Ωστόσο, με τη Συνθήκη του Βερολίνου λίγους μήνες μετά, οι

---

¹¹⁶ Πόλη του σημερινού Αζερμπαϊτζάν.

¹¹⁷ Οι Οθωμανοί, οι οποίοι διατηρούσαν ονομαστικό έλεγχο επί των περιοχών αυτών, είχαν ήδη παραιτηθεί των αξιώσεών τους στις περιοχές αυτές μετά το Ρωσο-Οθωμανικό Πόλεμο του 1806-1812, ο οποίος έληξε με νίκη των Ρώσων και υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Στην τελευταία υπήρξε πρόβλεψη για παραίτηση των Οθωμανών από τις εν λόγω περιοχές, οι οποίες, ως τότε, διατηρούσαν καθεστώς εξάρτησης από την Πύλη. Η Συνθήκη του Gulistan με τους Πέρσες απλώς επικύρωσε την παραπάνω εξέλιξη. Σχετικά με την τοποθεσία των περιοχών αυτών βλ. King, 2008, χάρτη 2)

¹¹⁸ Το χανάτο του Karabakh είχε περάσει ήδη σε καθεστώς προστασίας από την Αγ. Πετρούπολη μετά τη Συνθήκη του Kurachkay μεταξύ των δύο πλευρών το 1806.

τελευταίες αυτές περιοχές επεστράφησαν στην Οθ. Αυτοκρατορία. Κάτι που δεν ίσχυσε για την Ajaría, η οποία περιήλθε οριστικά στον έλεγχο της Αγ. Πετρούπολης.

Η κατάκτηση της Ajaría ήταν η τελευταία που πραγματοποίησε η Ρωσία στον Καύκασο. Εν τω μεταξύ είχε ολοκληρωθεί και η επιβολή του ρωσικού ελέγχου στο βορρά. Ο έλεγχος στο σύνολο της περιοχής είχε πλέον ολοκληρωθεί (βλ. King, 2008, χάρτη 3). Ζητούμενο αποτελούσε πλέον η εμπέδωσή του και η αποφυγή εμφάνισης προβλημάτων παρόμοιων με αυτά που η Ρωσία αντιμετώπισε στο παρελθόν. Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη των πολιτικών που η τελευταία εφάρμοσε στην περιοχή καθίσταται απαραίτητη.

1.9 Τα βασικά χαρακτηριστικά της ρωσικής πολιτικής στον Καύκασο (16^{ος} - αρχές 19^{ου} αιώνα)

Κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής της Ρωσίας στην περιοχή αποτέλεσε η τάση να επιδιώκει την υποταγή των ντόπιων ηγετών με τους οποίους ερχόταν σε συμφωνία ώστε να αναγνωρίσουν τον υπέρτερο ρόλο της πάνω τους. Συχνά, ωστόσο, αυτό δε γινόταν αποδεκτό, με τους ντόπιους ηγεμόνες να αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με το ρωσικό κέντρο ως σχέση προστάτη-προστατευόμενου, ως σχέση πελατειακή ή συμμαχική αλλά σε κάθε περίπτωση όχι ως σχέση υποταγής. Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα της Kabarda, η οποία αρνήθηκε το 1779 να αναγνωρίσει σχέση υποταγής, η οποία τελικά επιβλήθηκε με στρατιωτικά μέσα. Η απαίτηση για υποταγή των ντόπιων ηγετών δεν αφορούσε, πάντως, μόνο τους μουσουλμανικούς λαούς της περιοχής αλλά και τους χριστιανικούς (περίπτωση Γεωργίας 1588).¹¹⁹

Θα ήταν ωστόσο λάθος να θεωρηθεί ότι η παρουσία της Ρωσίας στην περιοχή ήταν συνολικά ανεπιθύμητη. Δεν ήταν λίγες, όπως είδαμε, οι περιπτώσεις όπου ντόπιοι ηγέτες, ακόμη και μουσουλμάνοι, προσέτρεξαν στη βοήθεια της Ρωσίας ώστε να προωθήσουν τις φιλοδοξίες και τα συμφέροντά τους έναντι των αντιπάλων τους. Για το λόγο αυτό, η Ρωσία γινόταν συχνά μέρος των συγκρούσεων ακόμη και μεταξύ ομόθρησκων αντιπάλων (Khodarkovsky 1999: 407-411).

Έτσι, αναφορικά με το ρόλο της θρησκείας, βλέπουμε ότι τελικά δεν έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των συμμαχιών και των σχέσεων μεταξύ των κρατικών οντοτήτων της περιοχής και των περιφερειακών δυνάμεων. Αυτό, ωστόσο, δε σημαίνει ότι ήταν άνευ σημασίας. Τον θρησκευτικό παράγοντα χρησιμοποίησε άλλωστε και η ίδια η Ρωσία, παρακινώντας εξεγέρσεις χριστιανικών πληθυσμών.

---

¹¹⁹ Συχνά εμφανιζόταν το φαινόμενο μη ενιαίας κατανόησης του τι συνιστά δήλωση υποταγής. Κατ' αυτόν τον τρόπο μια πράξη που από τη Μόσχα μπορούσε να θεωρηθεί αποδοχή υποταγής, δε γινόταν κατανοητή με τον ίδιο τρόπο από την πλευρά των ντόπιων ηγετών.

1.10 Οικοδόμηση αυτοκρατορίας και αποικιοκρατία

Η Ρωσία σταδιακά ενίσχυε τη θέση της στον κεντρικό βόρειο Καύκασο ήδη από το 18^ο αιώνα, θέτοντας ολοένα και περισσότερους πληθυσμούς υπό την κηδεμονία της (ενδεικτικά: Kumyks, Kabardians, Ossetians). Παράλληλα, αύξησε εντυπωσιακά τον αριθμό των φρουρίων της στην περιοχή. Κινητοποίησε επίσης έναν ολόκληρο μηχανισμό (στρατό, εμπόρους, αγρότες, κρατικούς αξιωματούχους και κληρικούς), με σκοπό τον εποικισμό της περιοχής και την ενθάρρυνση των ελίτ και των πληθυσμών των περιοχών του Καυκάσου που δεν είχαν ακόμη κατακτηθεί, ώστε να περάσουν τα ρωσικά σύνορα και να εγκατασταθούν στους ρωσικούς οικισμούς και στις υπό κατασκευή πόλεις. Τα φρούρια που χτίζονταν στην περιοχή μετατρέπονταν έτσι σταδιακά σε οργανωμένες πόλεις καθώς η Ρωσία επεδίωκε να αποκτήσει μια συνολική παρουσία στην περιοχή με σκοπό όχι απλώς να διατηρήσει μια μορφή επικυριαρχίας-βραχυχρόνιας ή μακροχρόνιας- αλλά να την ενσωματώσει πλήρως στο αυτοκρατορικό της σύστημα και να διασφαλίσει το μακροχρόνιο έλεγχό της. Η πολιτική αυτή αποτέλεσε τη βασική διαφορά σε σχέση με τις περιπτώσεις της Οθ. Αυτοκρατορίας και της Περσίας καθώς οι τελευταίες ουδέποτε επεδίωξαν να εφαρμόσουν αντίστοιχου εύρους πολιτική. Αρκέστηκαν έτσι στην επιβολή των θέσεών τους μέσω της δημιουργίας κρατών-δορυφόρων, χωρίς περαιτέρω παρεμβάσεις στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές τους. Αντιθέτως, η Ρωσία επιχείρησε να εφαρμόσει ένα συνολικό σχέδιο με στόχο την οικοδόμηση αυτοκρατορίας και την ενσωμάτωση της περιοχής, των ελίτ και των πληθυσμών της στις αυτοκρατορικές της δομές (Khodarkovsky 1999: 429-430).

Όπως εξηγήσαμε προηγουμένως, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η Ρωσία, μετά από μια περίοδο συστηματικού εξευρωπαϊσμού, αντιλαμβάνονταν τον εαυτό της ως μια «κανονική» ευρωπαϊκή αυτοκρατορία (ασφαλώς με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά), σκοπός της οποίας ήταν η προώθηση του αυτοκρατορικού της μοντέλου προς παραδοσιακές κοινωνίες, οι οποίες είχαν μείνει μακριά από τις επιρροές του Διαφωτισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Ρωσία άρχισε σταδιακά να αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως φορέα εκσυγχρονισμού και ένταξης των κοινωνιών της περιοχής στην ευρωπαϊκή οικογένεια.¹²⁰ Επιπλέον, ως «ειρηνοποιό», ως τη δύναμη δηλαδή εκείνη που θα επιβάλλει την ειρήνη και τη σταθερότητα σε μια περιοχή που μαστιζόταν από συνεχείς αντιπαραθέσεις και διαμάχες μεταξύ των ντόπιων ηγετών. Επιθυμούσε να λειτουργήσει, έτσι, ως μια τυπική ευρωπαϊκή αυτοκρατορία, η οποία διέθετε ειδική αποστολή.

Τα προωθούμενα ευρωπαϊκά αυτοκρατορικά μοντέλα διέφεραν, σε κάθε περίπτωση, σημαντικά. Επί παραδείγματι, η Βρετανική Αυτοκρατορία θεωρούσε ότι η ιδιοκτησία και το κράτος δικαίου θα οδηγούσαν τους Ινδούς στον εκπολιτισμό. Αντιθέτως, όπως επισημαίνει ο Khodarkovsky (Khodarkovsky 1999: 416-417), «στην αυτοκρατορική Ρωσία, οι όροι της συμπερίληψης ήταν η προσφορά υπηρεσίας από την πλευρά των

¹²⁰ Συνομιλία του συγγραφέα με τον Nikolay Silaev, επιστημονικό συνεργάτη του στο Κέντρο Μελετών του Καυκάσου του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (Μόσχα, Αύγουστος 2013).

ντόπιων στο κράτος και το θρόνο, ο εκχριστιανισμός τους και ο εκπολιτισμός τους (acculturation)». Ο παράγοντας θρησκεία φαίνεται ότι πράγματι έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία εξευρωπαϊσμού των πληθυσμών και ελίτ του Καυκάσου καθώς και στη διαδικασία αφομοίωσής τους από τη Ρωσία (που ήταν και ο τελικός στόχος). Η Ρωσία έδινε κίνητρα για τον εκχριστιανισμό των ντόπιων, θεωρώντας πώς μόνο έτσι οι τελευταίοι θα μπορούσαν να ενταχθούν ισότιμα στις τάξεις της. Σταδιακά, ωστόσο, ετίθετο ολοένα και επιτακτικότερα το ερώτημα ποιο θα ήταν το υποκείμενο του εκσυγχρονισμού/ εκχριστιανισμού: οι ελίτ ή οι αυτόχθονες πληθυσμοί;

Το ερώτημα είναι άμεσα συναρτημένο με τη συνολική στάση της Ρωσίας απέναντι στις ελίτ. Η Ρωσία συχνά απαντούσε στα παράπονα της κοινωνικής μάζας απέναντι στη συμπεριφορά των ελίτ παίρνοντας το μέρος της πρώτης. Εφάρμοζε έτσι τη στρατηγική του «διαίρει και βασίλευε» μεταξύ ελίτ και λαού, επιδιώκοντας να αποδυναμώσει τις πρώτες και να τις καταστήσει πιο ευάλωτες στη δική της πίεση. Ως βασικό μέσο υπονόμευσης της θέσης των ελίτ χρησιμοποιήθηκε η πολιτική της προσέλκυσης υπηκόων των ντόπιων πληθυσμών ώστε να περάσουν τα ρωσικά σύνορα, να αφομοιωθούν στη ρωσική κοινωνία και να διεκδικήσουν μια καλύτερη ζωή στα πλαίσια της αυτοκρατορίας. Από τη διαδικασία αυτή οι τοπικές ελίτ έχαναν καθώς μειώνονταν σημαντικά ο αριθμός όσων υπηρετούσαν στις τάξεις τους.

1.11 Αλλαγή φιλοσοφίας (αρχές 19^{ου} αιώνα και έπειτα)

Η περιγραφόμενη πολιτική, η οποία ερχόταν σε αντίθεση με την αποικιακή πολιτική των άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, ακολουθήθηκε από τη ρωσική πλευρά μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αντικαταστάθηκε δε από μια στροφή υπέρ της λογικής του προσεταιρισμού των ελίτ. Οι κύριες αιτίες αυτού του φαινομένου εντοπίζονται: *Πρώτον*, στις επιπτώσεις της αγροτικής εξέγερσης του Pugachev (1773-1775) στο εσωτερικό της Ρωσίας. Επρόκειτο για μια από τις σημαντικότερες εξεγέρσεις στη ρωσική ιστορία και είχε ως αποτέλεσμα τη συνειδητοποίηση από την πλευρά της ρωσικής ηγεσίας ότι η ενίσχυση της θέσης των Καυκάσιων αγροτών ενδεχομένως να προκαλούσε στο μέλλον παρόμοια προβλήματα. Τυχόν εξέγερση στον Καύκασο, θα μπορούσε δηλαδή να αποτελέσει προηγούμενο για το ξέσπασμα νέων εντάσεων στο εσωτερικό της Ρωσίας. (Khodarkovsky 2008: 3-4)

Δεύτερον, στο ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης το οποίο προκάλεσε ανησυχία στις τσαρικές αρχές καθώς σηματοδοτούσε την ενίσχυση της θέσης της κοινωνίας απέναντι στις μοναρχικές ελίτ (Ο.π.).

Τρίτον, στο φόβο του προσεταιρισμού των ελίτ από τους αντιπάλους της Ρωσίας, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο επιχειρήθηκε αρκετές φορές τόσο από τους Οθωμανούς όσο και από τους Πέρσες. Οι συχνοί δε πόλεμοι, κυρίως με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποτέλεσαν ένα βασικό λόγο για την αλλαγή της ρωσικής στάσης, καθώς οι ηγέτες της αντιλαμβάνονταν πλέον ότι χωρίς τη συνεργασία με τις τοπικές ελίτ θα έχαναν πολύτιμους συμμάχους, οι οποίοι θα μπορούσαν μάλιστα να συμμαχήσουν με την αντίπαλη πλευρά.

Συνολικά, η Ρωσία αντιλαμβανόταν ότι η οριστική εμπέδωση και διασφάλιση του ελέγχου της περιοχής δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τη συνεργασία με τις τοπικές ελίτ, οι οποίες σε διαφορετική περίπτωση θα προκαλούσαν προβλήματα. Η στήριξη δε των τελευταίων δεν μπορούσε να επαφίεται μόνο στην «εξαγορά» τους με δώρα, χρήματα ή άλλες παροχές καθώς αντίστοιχες θα μπορούσαν να είναι οι προσφορές και από την πλευρά των αντιπάλων της. Αντιθέτως, ζητούμενο ήταν η αποτελεσματική ενσωμάτωσή τους στο ρωσικό αυτοκρατορικό σύστημα και η εκπαίδευσή τους με βάση τα ρωσικά πρότυπα (εξευρωπαϊσμός/εκρωσισμός). Η διαδικασία αυτή, ωστόσο, δε θα πρέπει θεωρηθεί αφομοιωτική. Ζητούμενο για τους Ρώσους δεν ήταν η απομάκρυνση των υπό ενσωμάτωση ελίτ από τις τοπικές κουλτούρες καθώς μάλιστα οι εκπαιδευόμενοι προορίζονταν να αναλάβουν τη διοίκηση των περιοχών από τις οποίες προέρχονταν. Έπρεπε, έτσι να είναι μουσουλμάνοι και να γνωρίζουν την τοπική γλώσσα και κουλτούρα (Khodarkovsky 2008: 4).¹²¹ Να μπορούν, ως εκ τούτου, να παίζουν αποτελεσματικά το ρόλο του συνομιλητή, του ενδιάμεσου κρίκου μεταξύ των αυτοκρατορικών αρχών και των λαών της περιοχής.

Η πολιτική του εκχριστιανισμού και της αφομοίωσης εγκαταλείφθηκε έτσι υπέρ μιας περισσότερο πραγματιστικής προσέγγισης. Παράλληλα, εγκαταλείφθηκε η λογική της προσέγγισης με τις μάζες. Ο προσεταιρισμός των ελίτ και η παροχή γλωσσικής, πολιτισμικής και θρησκευτικής αυτονομίας στις περιοχές που προορίζονταν να διοικήσουν, έφεραν τελικά τη Ρωσία πολύ πιο κοντά στο κλασικό αποικιοκρατικό μοντέλο που εφάρμοσαν και άλλες μεγάλες αυτοκρατορίες¹²² (Khodarkovsky 2008: 7, Degoen, 2004: 30). Συχνά δε οι Ρώσοι έπρεπε να δημιουργήσουν οι ίδιοι τοπικές ελίτ, ιδιαίτερα σε μη ιεραρχικές κοινωνίες, στις οποίες η κοινωνική διαστρωμάτωση δεν βασιζόταν στην κάθετη δομή ηγέτης-αριστοκρατία-λαός αλλά στη βάση μεγάλων οικογενειών, καστών ή χωριών, τα οποία λειτουργούσαν αυτόνομα και συχνά ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Το φαινόμενο αυτό εντοπιζόταν κατά βάση στις περιοχές της Τσετσενίας, της Δυτικής Circassia και του ορεινού Νταγκεστάν (King 2008: 37).¹²³ Είναι σε αυτές ακριβώς τις περιοχές που, όπως είδαμε, η Ρωσία δυσκολεύτηκε τα μέγιστα να επιβάλλει την κυριαρχία της.¹²⁴ Μία από τις αιτίες αυτού του φαινομένου θα πρέπει να εντοπιστεί έτσι στην αδυναμία της να αποκτήσει δεσμούς με τις ελίτ των περιοχών αυτών για τον απλό λόγο ότι σε αυτές δεν εφάρμοζαν ιεραρχικό σύστημα διακυβέρνησης αλλά χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη διεσπαρμένης και πλήρως αποκεντρωμένης εξουσίας.

---

¹²¹ Πίσω από την αλλαγή αυτή βρισκόταν η παραδοχή της αδυναμίας των τοπικών κοινωνιών να αφομοιώσουν τα ρωσικά πρότυπα και να υιοθετήσουν μια κουλτούρα διαφορετική και ξένη προς τη δική τους.

¹²² Αυτό συνέβαινε αν και στην αυτοκρατορική γλώσσα της Ρωσίας η χρήση του όρου «αποικιοποίηση» ήταν σχεδόν απαγορευμένη.

¹²³ Αντίθετη ήταν η κατάσταση στην Καμπάρντα, το νότιο Καύκασο αλλά και τμήματα του πεδινού Νταγκεστάν.

¹²⁴ Η ιστορία έδειξε ότι η ενσωμάτωση των περιοχών του Καυκάσου που διοικούνταν με ιεραρχικό σύστημα εξουσίας υπήρξε αποτελεσματικότερη και ευκολότερη σε σχέση με αυτές όπου κυριαρχούσε ένα αποκεντρωμένο σύστημα εξουσίας, χωρίς δηλαδή κεντρική δομή.

1.12 Ο Καύκασος και η διαμόρφωση της αυτοκρατορικής ταυτότητας

Το ρωσικό ενδιαφέρον για τον Καύκασο πρέπει να γίνει νοητό στο πλαίσιο μιας διαδικασίας οικοδόμησης αυτοκρατορίας από τη Ρωσία. Η τελευταία είχε αποκτήσει ιστορικά δύο κύρια χαρακτηριστικά:

Πρώτον, είχε κατακτήσει ανατολικούς λαούς ήδη από το 16^ο αιώνα, ενώ είχε προηγουμένως έρθει σε άμεση επαφή με το ανατολίτικο στοιχείο τόσο κατά την περίοδο των Μογγόλων όσο και πριν από αυτήν λόγω των επαφών των Ρως με λαούς της στέπας (Khazars, Bulgars κλπ.). Τα δεδομένα αυτά είχαν προσδώσει ένα ανατολίτικο/ ασιατικό στοιχείο στη ρωσική ταυτότητα. Ιδιαίτερα μάλιστα μετά την κατάκτηση του Καζάν και του Αστραχάν (1552 και 1556 αντίστοιχα), η Ρωσία είχε μετατραπεί σε ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο συνυπήρχαν πολλοί διαφορετικοί λαοί και πολλά διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα (με κυρίαρχα πλέον την Ορθοδοξία και το Ισλάμ). Ο δε ηπειρωτικός χαρακτήρας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είχε σε κάθε περίπτωση καθοριστική σημασία στη διαμόρφωση της ρωσικής αυτοκρατορικής ταυτότητας καθώς οι Ρώσοι ήρθαν σε άμεση επαφή και ενσωμάτωναν απευθείας στο κρατικό τους σύστημα τους ανατολικούς λαούς που τους περιέβαλαν. Αντιθέτως, οι υπερπόντιες ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες κυριαρχούνταν από τη σχέση «μητρόπολης-αποικιών» όπου κυριαρχούσε η κυριαρχία της πρώτης πάνω στις δεύτερες χωρίς να υπάρχει ενσωμάτωση των λαών αλλά και των τοπικών ελίτ στο αυτοκρατορικό σύστημα εξουσίας. Εν τέλει, η διαμόρφωση μιας ρωσικής πολυεθνικής αυτοκρατορίας αποτέλεσε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό το οποίο τη διέκρινε από τις αντίστοιχες δυτικοευρωπαϊκές.

Δεύτερον, κατά την περίοδο διακυβέρνησης από το Μ. Πέτρο, είχε ενσωματώσει στην πολιτική της κουλτούρα τις ευρωπαϊκές αξίες και το πνεύμα του Διαφωτισμού, μέσω μια συστηματικής προσπάθειας εκσυγχρονισμού/ εξευρωπαϊσμού της χώρας.

Η επιθυμία της Ρωσίας να κυριαρχήσει στον Καύκασο αντικατόπτριζε έτσι τη διττή αυτή φύση της ρωσικής ταυτότητας. Πέρα από τη δεδομένη γεωπολιτική σημασία, η ενσωμάτωση της περιοχής σχετιζόταν άμεσα με τη διαμορφωμένη ρωσική αυτοκρατορική ταυτότητα όπως την περιγράψαμε. Από τη μία, μέσω αυτής, η Ρωσία επιθυμούσε να οδηγήσει τους υπό κατάκτηση λαούς σε ένα διαφορετικό, ευρωπαϊκό δρόμο, από τον οποίο είχαν μείνει κατά βάση εκτός. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα τους λαούς του Βορείου Καυκάσου, οι οποίοι ως και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα κυριαρχούνταν από αρχαϊζουσες παραδόσεις, ήθη και έθιμα. Η Ρωσία έβλεπε τον εαυτό της ως εκείνη τη δύναμη που είχε την «ειδική αποστολή» να λειτουργήσει ως φορέας εκσυγχρονισμού και ένταξής τους στη σύγχρονη εποχή και στο πνεύμα του Διαφωτισμού. Στοιχείο της αυτοκρατορικής αποστολής -όπως την αντιλαμβάνονταν η Αγ. Πετρούπολη- αποτελούσε επίσης η επιβολή συνθηκών σταθερότητας σε μια περιοχή που χαρακτηρίζονταν από αστάθεια και αντιπαλότητες μεταξύ των τοπικών λαών και των ελίτ τους. Η Ρωσία εμφανιζόταν έτσι ως το τρίτο μέρος, ως ο επιδιαιτητής των αντιπαλοτήτων αυτών, επιβάλλοντας τη θέση της στην περιοχή. Ζητούμενο τελικά ήταν αφενός η επιβολή της

τάξης σε κοινωνίες που μαστίζονταν από εσωτερικές συγκρούσεις και διαιρέσεις και αφετέρου το άνοιγμα «παραθύρου προς την Ευρώπη» για τους λαούς της περιοχής.

Ως εκ τούτου, η επέκταση στον Καύκασο λειτουργούσε σε σημαντικό βαθμό ως επιβεβαίωση του ευρωπαϊκού χαρακτήρα της αυτοκρατορίας. Η Ρωσία, ως «κανονική» ευρωπαϊκή δύναμη επεδίωκε την επέκταση στην ανατολή ώστε να προωθήσει την «εκπολιτιστική» της αποστολή και να οδηγήσει τους λαούς προς ένα νέο δρόμο, με βάση βέβαια τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η επέκταση αποτελούσε επιβεβαίωση της «ευρωπαϊκότητας» της Ρωσικής Αυτοκρατορίας καθώς από τη στιγμή που οι άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες αποκτούσαν κτήσεις πέραν του ευρωπαϊκού χώρου, έπρεπε και η ίδια να επεκταθεί προς μέρη που δεν άνηκαν στο λεγόμενο «ευρωπαϊκό κόσμο». Επρόκειτο με λίγα λόγια και για ζήτημα πρεστίτζ. Αν η Ρωσία ήθελε να συγκαταλέγεται στις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και δυνάμεις, όφειλε, στο πλαίσιο του ανταγωνισμού μαζί τους, να αποκτήσει και το αντίστοιχο πρεστίτζ.

Από την άλλη, η Ρωσία ως φορέας του ανατολίτικου/ ασιατικού στοιχείου επεδίωκε να επιβεβαιώσει το χαρακτήρα αυτό μέσω της κατάκτησης και αποτελεσματικής ενσωμάτωσης των λαών του Καυκάσου. Με βάση τη λογική αυτή, η εξοικείωσή της με την ανατολή θα της επέτρεπε να τους εντάξει πιο αποτελεσματικά στον ιστό της σε σχέση, για παράδειγμα, με τις άλλες ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες οι οποίες ουδεμία εξοικείωση με το ασιατικό στοιχείο δεν είχαν. Θεωρούσε πράγματι ότι τα δικά της χαρακτηριστικά (αυταρχισμός, κρατισμός), σε συνδυασμό με την εν μέρει «ασιατική» της ταυτότητα, δημιουργούσαν καλύτερες προοπτικές αποτελεσματικής ενσωμάτωσης των λαών του Καυκάσου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο βρετανορωσικός ανταγωνισμός για επιρροή στην ανατολή (και στον ίδιο τον Καύκασο) πρέπει να γίνει κατανοητός –πέρα από γεωπολιτικός- και ως ανταγωνισμός αυτοκρατορικών συστημάτων τα οποία συμπύκνωναν τα ταυτοτικά και πολιτικά χαρακτηριστικά των δύο πλευρών (βλ. αναλυτικότερα σε παρακάτω ενότητες). Πρέπει δε να επισημανθεί ότι η ιδιαίτερη φύση της ρωσικής ταυτότητας συνέβαλε ώστε η αντιμετώπιση και η ενσωμάτωση των λαών της περιοχής να μη γίνει με όρους «ανώτερου»- «κατώτερου» (παρά τις όποιες εξαιρέσεις) αλλά με κατανόηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και χαρακτηριστικών τους.

Με βάση το πλαίσιο αυτό, η αντίληψη που είχε η Ρωσία για τον Καύκασο (και την ανατολή γενικά) ήταν διαφορετική από το περιγραφόμενο από τον Edward Said «οριενταλιστικό μοντέλο» της Δύσης, βάσει του οποίου ο ανατολίτης άνθρωπος περιγραφόταν στερεοτυπικά ως «μη ορθολογικός, εξαχρειωμένος, παιδιάστικος και διαφορετικός». Δεν υπήρχε δηλαδή αίσθηση επιβολής ενός ανώτερου πολιτισμού προς έναν κατώτερο.¹²⁵ Ο Καύκασος θεωρούνταν συμβατός με τα ρωσικά- «ανατολίτικα» χαρακτηριστικά. Μέσω, δηλαδή, της κατάκτησής του, η Ρωσία αναδείκνυε, πέραν του ευρωπαϊκού, και τον ανατολικό της «εαυτό». Η επέκταση λειτουργούσε έτσι τόσο ως

---

¹²⁵ Φυσικά υπήρξαν και εξαιρέσεις, ιδιαίτερα ως προς την αδυναμία κατανόησης από μέρος του στρατιωτικού, διοικητικού και οικονομικού μηχανισμού του γεγονότος ότι η διαφορετικότητα των ηθών και των εθίμων των λαών του Καυκάσου (ιδιαίτερα του Βορείου) δε συνιστούσε «κατωτερότητα».

στοιχείο διαφοροποίησης της ευρωπαϊκής Ρωσίας από τον «ασιατικό» Καύκασο όσο και ως στοιχείο επιβεβαίωσης του «ιδιαίτερου» της χαρακτήρα.

Είναι έτσι γεγονός ότι η πολιτική της Ρωσίας στην περιοχή δε χαρακτηρίστηκε από επίδειξη σοβινιστικών τάσεων αλλά εξοικείωσης με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής. Όσο μάλιστα περνούσε ο καιρός, η εξοικείωση αυτή αυξανόταν, με αποτέλεσμα ο Καύκασος να θεωρείται όλο και περισσότερο ως κάτι «ρωσικό», στοιχείο δηλαδή της ρωσικής ταυτότητας. Η τάση αυτή αποτυπώθηκε στα έργα σημαντικών Ρώσων συγγραφέων και ποιητών όπως οι Λέων Τολστόι, Μιχαήλ Λέρμοντοφ και Αλεξάντρ Πούσκιν, οι οποίοι ασχολήθηκαν και έγραψαν εκτεταμένα γύρω από το ζήτημα της επέκτασης στον Καύκασο αλλά και τη σχέση της ρωσικής ταυτότητας με τα χαρακτηριστικά των κοινωνιών της περιοχής (για το ζήτημα βλ. Zakharov, 2011: 292-316).

Σε ότι αφορά ιδιαίτερα στο Β. Καύκασο, είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι ο ισλαμικός του χαρακτήρας λίγο απασχόλησε τον τρόπο διαμόρφωσης της πολιτικής της Ρωσίας καθώς και τη σκέψη της ρωσικής διανόησης. Ο ορθόδοξος χαρακτήρας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας δεν οδήγησε στον προσδιορισμό της σχέσης της με τον Καύκασο στη λογική του «εμείς» (χριστιανοί) - «αυτοί» (μουσουλμάνοι), ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δεκαετίες της ρωσικής προέλασης (Rferl.org, 13/11/2011¹²⁶). Αντιθέτως, ήταν άλλα χαρακτηριστικά της περιοχής στα οποία επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους οι Ρώσοι. Συγκεκριμένα, ο ορεινός χαρακτήρας της περιοχής (οι ντόπιοι λαοί ήταν οι «ορεσίβιοι» - *gortsy*¹²⁷ και όχι τόσο οι μουσουλμάνοι) καθώς και ο έντονα αγροτικός τρόπος ζωής, όπως άλλωστε συνέβαινε και στην ίδια τη Ρωσία (παρομοίωση με Ρώσο αγρότη). Η τάση αυτή μεταστράφηκε σε κάποιο βαθμό όταν κατά τη δεκαετία του 1820 δημιουργήθηκε το Ιμαμάτο του Καυκάσου και η επιρροή του ριζοσπαστικού Ισλάμ αυξήθηκε σημαντικά.

Αναφερόμενοι ιδιαίτερα στο ρόλο της οικονομίας στην οικοδόμηση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, επισημάναμε στο πρώτο κεφάλαιο την τάση επέκτασης στο χώρο η οποία προσέφερε δυνατότητα εκμετάλλευσης νέων εδαφών και η οποία δημιούργησε αντικίνητρο για τον εκσυγχρονισμό των ρωσικών δομών καλλιέργειας (και της οικονομίας γενικότερα). Η έναρξη οικονομικής δραστηριότητας από Ρώσους αγρότες ή επιχειρηματίες σε περιοχές πέραν των ορίων των ανά περιόδους ρωσικών συνόρων (ιδιαίτερα στις περιοχές του Βόλγα και τη Σιβηρία) ακολουθούνταν από την εκ των υστέρων «έλευση» του ρωσικού κράτους το οποίο επιχειρούσε να προστατέψει τη δραστηριότητα αυτή καταλαμβάνοντας το χώρο. Σε γενικό επίπεδο, ο εποικισμός του τεράστιου γεωγραφικού χώρου που εκτεινόταν στα ανατολικά του ρωσικού κράτους κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα υπήρξε μια από τις κύριες παραμέτρους οικοδόμησης της

---

¹²⁶ Διαθέσιμο ως

http://www.rferl.org/content/literature_empire_scholar_susan_layton_discusses_russia_literary_caucasus/24389678.html.

¹²⁷ Οι Ρώσοι χαρακτήριζαν μάλιστα τον Καύκασο ως τις «Ρωσικές Άλπεις».

Ρωσικής Αυτοκρατορίας και κατάληψης ενός τεράστιου γεωγραφικού χώρου.¹²⁸ Αναφορικά, ωστόσο, με τον Καύκασο, ο οικονομικός παράγοντας δεν αποτέλεσε σημαντική παράμετρο του ρωσικού ενδιαφέροντος. Η Ρωσία είχε λίγα να κερδίσει σε οικονομικό επίπεδο από την εμπλοκή της στην περιοχή δεδομένου ότι αυτή δεν προσέφερε - πέραν των πεδιάδων του Βορείου Καυκάσου - γεωγραφικά πλεονεκτήματα ως προς την εκμετάλλευση της γης καθότι χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη μεγάλων και δυσπρόσιτων οροσειρών που ελάχιστα μπορούσαν να προσφέρουν σε επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας.

Συμπερασματικά, βλέπουμε εν τέλει ότι η πολιτική της Ρωσίας στο χώρο συμπύκνωνε όλα τα στοιχεία τα οποία επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε ως εργαλεία ερμηνείας της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Το βασικό χαρακτηριστικό της ρωσικής γεωστρατηγικής, η επέκταση, είχε ασφαλώς γεωπολιτικά χαρακτηριστικά (με την έννοια της επιδιωκόμενης απόκτησης ισχύος στο χώρο βάσει και των γεωγραφικών δεδομένων) καθώς και ταυτοτικά/πολιτισμικά δεδομένης της φύσης της ρωσικής ταυτότητας η οποία έπρεπε να «επεκταθεί» και σε άλλους γειτονικούς λαούς. Η οικοδόμηση του ρωσικού αυτοκρατορικού μοντέλου βασίστηκε εν τέλει στα δεδομένα αυτά. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και η ρωσική πολιτική για τον Καύκασο, για την οποία θα μιλήσουμε στη συνέχεια αναλυτικότερα.

1.13 Ο Καύκασος εντός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τον Καύκασο, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική που εφάρμοσε σε αυτόν. Όπως εξηγήσαμε, η Ρωσία εφάρμοσε αποικιοκρατικού τύπου πολιτική υπό την έννοια του προσεταιρισμού των τοπικών ελίτ και της παροχής διευρυσμένων αυτονομιών στην περιοχή. Ωστόσο, η ρωσική αποικιοκρατία στον Καύκασο δεν πρέπει να γίνει νοητή ως μια διαδικασία οικονομικής εκμετάλλευσής του και μεταφοράς πόρων από αυτόν προς τη μητρόπολη. Οι κατακτημένες από τη Ρωσική Αυτοκρατορία περιοχές δε γίνονταν νοητές στη βάση της λογικής μητρόπολη-περιφέρεια αλλά ενσωματώνονταν στον κεντρικό εδαφικό ιστό της δεδομένου και του ηπειρωτικού χαρακτήρα της αυτοκρατορίας. Σε κάθε περίπτωση, η οικονομία δεν αποτέλεσε εξ' αρχής βασικό κίνητρο επέκτασης προς την περιοχή.

Αναφορικά με τον τρόπο διοίκησης του Καυκάσου από τη Ρωσία, επικράτησαν εν γένει δύο τάσεις. Η συγκεντρωτική και η αποκεντρωτική (regionalism). Η πρώτη, υποστήριζε την όσο το δυνατόν ισχυρότερη διοικητική ένωση του Καυκάσου με το κέντρο. Η δεύτερη, πρότεινε την παραχώρηση διευρυσμένων αυτονομιών, δεδομένων των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που επικρατούσαν σε αυτή. Χαρακτηριστικά, τα

---

¹²⁸ Όπως εξηγήσαμε προηγουμένως, η επέκταση λειτούργησε σε μερικές περιπτώσεις και με την αντίθετη λογική, ως υποβοηθητική δηλαδή του εκσυγχρονισμού. Χαρακτηριστικά επισημάναμε την περίπτωση της ενσωμάτωσης των γερμανόφωνων ελίτ των βαλτικών κρατών από το Μ. Πέτρο.

οποία- όπως ήλπιζαν οι θιασώτες της- σταδιακά θα υποχωρούσαν (Degoen, 2004: 31). Εν γένει, η δεύτερη τάση είναι εκείνη που κατά κύριο λόγο επικράτησε.

Είναι, επίσης, σημαντικό να ειπωθεί ότι η Ρωσία δεν ακολούθησε ενιαία πολιτική στο σύνολο του Καυκάσου (Βορείου και Νοτίου) δεδομένων των διαφορετικών χαρακτηριστικών που επικρατούσαν στα δύο μέρη. Στο Βόρειο (όπως και στα πολυάριθμα μουσουλμανικά χανάτα του Νότιου), λόγω του κατακερματισμένου χαρακτήρα της κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης, εφαρμόστηκε πολιτική κατ' όνομα ελέγχου, υπό την έννοια ότι οι τοπικοί ηγεμόνες διατήρησαν εν πολλοίς τις εξουσίες τους στις περιοχές που ηγούνταν πριν ακόμη ενταχθούν στη Ρωσική Αυτοκρατορία, απέκτησαν μάλιστα πρόσθετη νομιμοποίηση υπό την έννοια ότι αποτελούσαν πλέον τους τοποτηρητές της τσαρικής εξουσίας (αντλούσαν δηλαδή νομιμοποίηση από τον τσάρο). Αντιθέτως, σε αρκετές περιοχές του Νότιου Καυκάσου (πχ. Γεωργία) υπήρξε μεγαλύτερος βαθμός «ενοποίησής» τους με το κέντρο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κατέστησαν ρωσικές επαρχίες (*gubernii*) (Degoen, 2004: 31). Ο ενιαίος και μη κατακερματισμένος χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος των περισσότερων περιοχών του νότου καθιστούσε ευκολότερη την «ενοποίησή» τους με το κέντρο και την ενσωμάτωση των ελίτ τους στο αυτοκρατορικό σύστημα εξουσίας, υπό την προϋπόθεση της εκδήλωσης πίστης προς τον τσάρο. Ρόλο σε αυτό έπαιξε και ο παράγοντας θρησκεία, καθότι οι χριστιανικές περιοχές του νότου μπορούσαν πολύ ευκολότερα να συνδεθούν με το κέντρο.

1.14 Η διαμόρφωση αυτοκρατορικής ταυτότητας από τις τοπικές ελίτ και κοινωνίες

Η ενσωμάτωση στο αυτοκρατορικό σύστημα είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή διαμόρφωση αυτοκρατορικής ταυτότητας μεταξύ των ελίτ και των τοπικών κοινωνιών.

Επρόκειτο επί της ουσίας για μια διαδικασία παράλληλης διαμόρφωσης αυτοκρατορικής και εθνικής ταυτότητας. Η ασφάλεια από εξωτερικούς κινδύνους που παρείχε η Ρωσία, η πολιτική ενίσχυσης της εκπαίδευσης, των γραμμάτων και των τεχνών των λαών της περιοχής αλλά και το γεγονός ότι ορισμένοι από αυτούς (Γεωργιανοί, Αρμένιοι) είχαν ιστορικά διαμορφωμένη εθνική συνείδηση αλλά και αναφορές σε κρατικές οντότητες κατά τη Μεσαιωνική περίοδο, οδήγησαν σε μια σταδιακή διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, η οποία έλαβε χώρα παράλληλα με τη διαμόρφωση αυτοκρατορικής ταυτότητας και την ανάπτυξη του αισθήματος του «ανήκειν» σε μια ισχυρή αυτοκρατορία. Διαμορφώθηκε έτσι μια *εθνικο-αυτοκρατορική* συνείδηση, αφενός δηλαδή συνείδηση του πατριωτισμού της ισχυρής αυτοκρατορίας και αφετέρου του «ενδο-αυτοκρατορικού κοσμοπολιτισμού» που επέτρεπε την ανάπτυξη της ταυτότητας των μη ρωσικών λαών (Degoen, 2004: 36). Επρόκειτο για μια διαδικασία επιβεβαίωσης της διαφορετικότητας στο πλαίσιο της ενότητας (*diversity in unity*).

Συμπερασματικά, ήταν η ένταξη σε μια ισχυρή αυτοκρατορία και η αίσθηση του «ανήκειν» σε μια μεγάλη δύναμη εκείνος ο καθοριστικός παράγοντας που τελικά συνέβαλε στη διαμόρφωση αυτοκρατορικής κουλτούρας από τους λαούς του Καυκάσου. Η Ρωσία και η τσαρική εξουσία διασφάλιζαν τόσο την προστασία από εξωτερικές απειλές όσο και την υπέρβαση των εσωτερικών διαφορών που κυριαρχούσαν κατά το διάστημα πριν από την ένταξή τους στην αυτοκρατορία. Η αποτελεσματικότητα της Ρωσίας σε αυτούς τους τομείς αποδείχθηκε κλειδί για την οριστική επιβολή του ελέγχου της στην περιοχή. Ιδιαίτερα, η ικανότητά της να εμφανίζεται ως αποτελεσματικός « τρίτος κριτής » - επιδιαιτητής αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα εδραίωσης της θέσης της ανάμεσά τους.¹²⁹ Οι λαοί της περιοχής, ταλαιπωρημένοι, από δεκαετίες εσωτερικών διαιρέσεων αλλά εβρισκόμενοι συχνά στο επίκεντρο αντιπαραθέσεων μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της περιοχής, επεδίωκαν τελικά τη σταθερότητα. Η ικανότητα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας να την επιβάλει ήταν εκείνη η παράμετρος που άλλαξε τα δεδομένα υπέρ της. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η επιτυχία της να καταστεί η μόνη δύναμη που επέβαλε την κυριαρχία της στο σύνολο του Καυκάσου (κάτι στο οποίο απέτυχαν τόσο η Περσία όσο και η Οθ. Αυτοκρατορία), οφείλεται στην κινητοποίηση ενός συνολικού μηχανισμού που περιελάμβανε το στρατό, αξιωματούχους της ρωσικής διοικητικής μηχανής, επιχειρηματίες και έποικους. Παράλληλα, η παροχή διευρυμένης αυτονομίας συνέβαλε επίσης σημαντικά στη σχετικά αποτελεσματική – αν και όχι χωρίς προβλήματα- ενσωμάτωση του τελευταίου στις τάξεις της.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι σε γενικές γραμμές η ένταξη περιοχών όπως η Γεωργία και η Αρμενία στη Ρωσική Αυτοκρατορία υπήρξε αποτελεσματικότερη καθώς επρόκειτο για δύο λαούς χωρίς έντονους εσωτερικούς κατακερματισμούς και διαιρέσεις, κάτι που επέτρεψε την καλύτερη ενσωμάτωσή τους. Σε αυτήν, σημαντικό ρόλο έπαιξε αναμφισβήτητα και η κοινή θρησκεία που μοιράζονταν με τη Ρωσία.

2. Ο Καύκασος κατά την περίοδο 1864-1917

Όπως εξηγήσαμε νωρίτερα, το πέρας της δυτικής Circassia υπό το ρωσικό έλεγχο αποτέλεσε το καθοριστικό εκείνο γεγονός που σηματοδότησε την επέκταση της Ρωσίας

---

¹²⁹ Από τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι η Ρωσία δεν ακολούθησε- και δεν είχε λόγο να ακολουθήσει- μια πολιτική «διαίρει και βασίλευε» έναντι των κοινωνιών και των ελίτ του Καυκάσου, όπως συχνά κατηγορείται από τη Δύση. Από τη στιγμή που η περιοχή περιήλθε στο ρωσικό έλεγχο, η Αγ. Πετρούπολη επιθυμούσε τη σταθερότητα και την τάξη και δεν επεδίωκε να εμπλέκεται συνεχώς στις εσωτερικές έριδες που επικρατούσαν εκεί. Άλλωστε, η υπέρβαση αυτών των διχονοιών- οι οποίες δημιουργούσαν αποσταθεροποίηση- αποτέλεσε όπως είδαμε μία από τις αιτίες εμπλοκής της Ρωσίας στον Καύκασο στο πλαίσιο της προώθησης ενός αυτοκρατορικού σχεδίου, βάσει του οποίου οι λαοί της περιοχής θα οδηγούνταν σε έναν άλλο- ευρωπαϊκό δρόμο, μακριά από τις «κακές» συνήθειες του παρελθόντος. Αντιθέτως, ήταν κατά την περίοδο πριν την ενσωμάτωση του Καυκάσου στις τάξεις της που η Ρωσία επεδίωκε να εφαρμόσει την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» ώστε αφενός να αποδυναμώσει τις εις βάρος της αντιστάσεις και αφετέρου να μπορεί να εμφανίζεται ως επιδιαιτητής, το τρίτο εκείνο μέρος που θα συμβάλει στην υπέρβαση των εσωτερικών διαιρέσεων (Degoen, 2013: 346-347).

στο σύνολο της περιοχής. Ζητούμενο για την Αγ. Πετρούπολη αποτελούσε πλέον η εμπέδωση της κυριαρχίας της, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου είχαν παρατηρηθεί φαινόμενα οργανωμένης αντίστασης.

Η περίπτωση της δυτικής Circassia συνέχισε να φοβίζει τους Ρώσους ακόμη και μετά την οριστική ένταξή της στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Αυτό που προβλημάτιζε κυρίως ήταν η γεωγραφική θέση της περιοχής και το γεγονός ότι η Μ. Βρετανία (μέσω της Μαύρης Θάλασσας) και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (λόγω της εδαφικής της εγγύτητας με την περιοχή) θα μπορούσαν να συνεχίσουν να παίζουν αποσταθεροποιητικό ρόλο και να επηρεάζουν τα τοπικά φύλα και τις ελίτ τους. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στη διεθνή βιβλιογραφία, ήταν αυτή ακριβώς η ιδιαιτερότητα της περιοχής που χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για το μαζικό εκτοπισμό των κατοίκων της περιοχής προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη δεκαετία του 1860 και 1870 (Lieven, 2000: 213). Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένους υπολογισμούς, ο αριθμός όσων αποχώρησαν εξαναγκαστικά από τις εστίες άγγιξε στα τέλη της δεκαετίας του 1870 τα 2 εκατομμύρια, με το τελευταίο κύμα εξόδου να σημειώνεται μετά τον Ρωσο-Τουρκικό Πόλεμο του 1877-1878. Σε κάθε περίπτωση, ως τα τέλη της δεκαετίας του 1870, η περιοχή της δυτικής Circassia είχε σχεδόν εκκενωθεί. Πρέπει, επίσης, να επισημανθεί ότι σημαντικός αριθμός όσων εκτοπίστηκαν προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία πέθανε στην πορεία προς τα εκεί λόγω των τραγικών συνθηκών μεταφοράς, κυρίως μέσω της Μαύρης Θάλασσας (για περισσότερα στοιχεία βλ. King, 2008: 96).

Σε σχέση το ζήτημα του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της αποχώρησης των Circassians από τις εστίες τους, έχουν διατυπωθεί διαφορετικές εκτιμήσεις από ένα ορισμένους Ρώσους μελετητές (βλ. Matveev, 2011: 64-92). Σύμφωνα με την άποψή τους, δεν ήταν οι ρωσικές αρχές αυτές που επεδίωξαν την αποχώρηση των ντόπιων αλλά οι ίδιοι οι κάτοικοι της περιοχής, οι οποίοι προτίμησαν ένα πιο οικείο και φιλικό για εκείνους περιβάλλον. Αντιθέτως, σύμφωνα πάντα με την άποψη αυτή, η επίσημη ρωσική ηγεσία προσπάθησε να αποτρέψει τη φυγή τους.

2.1 Εκρωσισμός και εθνικισμός

Εν γένει, η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από την επίτευξη σχετικής σταθερότητας στον Καύκασο καθώς οι όποιες αντιδράσεις-εξεγέρσεις σημειώθηκαν είχαν περιορισμένο χαρακτήρα.

Βασικό στοιχείο της εφαρμοζόμενης πολιτικής έναντι των μη ρωσικών λαών κατά την περίοδο αυτή υπήρξε η λεγόμενη πολιτική του εκρωσισμού, η διαδικασία δηλαδή πολιτιστικής αφομοίωσης των μη ρωσικών λαών, στους οποίους θα επιβαλλόταν η υιοθέτηση της ρωσικής γλώσσας και κουλτούρας. Επρόκειτο επί της ουσίας για μια προσπάθεια «συγκράτησης» από την πλευρά των αυτοκρατορικών αρχών της ολοένα και ενισχυόμενης εθνικοποίησης των μη ρωσικών πληθυσμών, η οποία απειλούσε την

ακεραιότητα της αυτοκρατορίας και τη διατήρηση της ίδιας της τσαρικής εξουσίας. Οι τσαρικές αρχές χρησιμοποίησαν έτσι, κατά την περίοδο εκείνη, το ρωσικό εθνικισμό προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις φυγόκεντρες τάσεις και προκειμένου να εξασφαλίσουν τη διαιώνιση της εξουσίας τους (Διάλλα, 2009: 27-28). Το τελευταίο και όχι τόσο η μετατροπή των μη Ρώσων σε Ρώσους- αποτελούσε τελικά και το κυρίως ζητούμενο για εκείνους.¹³⁰ Ο εκρωσισμός δεν ήταν ένα προσεκτικά σχεδιασμένο πρόγραμμα πολιτισμικής και εθνικής επιθετικότητας, Συχνά δεν είχε ξεκάθαρο στόχο και, εν τέλει, αποδείχθηκε αναποτελεσματικός.

Η πολιτική του εκρωσισμού εφαρμόστηκε κυρίως σε περιοχές όπως η Πολωνία, η Λιθουανία, η Φινλανδία, η Ουκρανία και η Γεωργία.¹³¹ Πιθανώς, οι αρχές έκριναν ότι η εφαρμογή της πολιτικής αυτής σε ευρωπαϊκά-χριστιανικά έθνη θα την καθιστούσε αποτελεσματικότερη σε σχέση με το αν εφαρμοζόταν σε μουσουλμανικούς-«ασιατικούς» πληθυσμούς. Η επιλογή των αρχών εξηγείται επίσης από το γεγονός ότι στις περιοχές που ο εκρωσισμός κυρίως εφαρμόστηκε, η εθνική συνείδηση των λαών είχε αναπτυχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας. Σε κάθε περίπτωση, ο μουσουλμανικός Καύκασος έμεινε κατά βάση εκτός του πλαισίου εφαρμογής της συγκεκριμένης πολιτικής.¹³² Οι αυτοκρατορικές αρχές αναγνώρισαν για μια ακόμη φορά τις ιδιαιτερότητες της περιοχής κρίνοντας ότι η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής όχι μόνο θα δε θα έφερνε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα αλλά ενδεχομένως θα διόγκωνε τα προβλήματα ενσωμάτωσης.

Από τα παραπάνω, καθίσταται προφανές ότι το ζήτημα του εθνικισμού μετατρεπόταν σταδιακά σε ένα από τα κυριότερα- αν όχι το κυριότερο- πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η τσαρική εξουσία.

Σε ότι αφορά στον Καύκασο, οι αιτίες εμφάνισης του εθνικισμού εντοπίζονται:

Πρώτον, στη διάχυση του ευρωπαϊκού πνεύματος εντός της αυτοκρατορίας, 150 χρόνια μετά το «άνοιγμα» του Μ. Πέτρου προς την Ευρώπη.

Δεύτερον, στις πολιτικές της ίδιας της αυτοκρατορίας, η οποία, όπως είδαμε, ενθάρρυνε την ανάπτυξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών των λαών της περιοχής.

Τρίτον, στην οικονομική ανάπτυξη που σημειώθηκε στην περιοχή¹³³, η οποία οδήγησε σε υψηλά ποσοστά αστικοποίησης, μεγάλη ανάπτυξη των αστικών κέντρων (Τιφλίδα, Ερεβάν, Μπακού¹³⁴) και τελικά στη δημιουργία μιας ισχυρής και μορφωμένης μεσαίας

---

¹³⁰ Οι τσαρικές αρχές αντιμετώπιζαν για ευνόητους λόγους ιδιαίτερα επιφυλακτικά την εμφάνιση του εθνικισμού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ο ρωσικός εθνικισμός δεν αποτέλεσε εξαίρεση καθώς η αύξηση της επιρροής του στο πλαίσιο μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας θα είχε αναπόφευκτα αρνητικές συνέπειες για τη διατήρηση της συνοχής της αυτοκρατορίας.

¹³¹ Θύμα του αναμφίβολα υπήρξαν και οι Έλληνες της Ρωσίας οι οποίοι είδαν σειρά κεκτημένων προηγούμενων περιόδων σε πολιτιστικό επίπεδο να χάνονται (για περισσότερα βλ. ειδικό παράρτημα στο τρίτο κεφάλαιο).

¹³² Συνομιλία του συγγραφέα με τον Nikolay Silaev, επιστημονικό συνεργάτη του στο Κέντρο Μελετών του Καυκάσου του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (Μόσχα, Αύγουστος 2013).

¹³³ Σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση έπαιξε η κατασκευή ενός οργανωμένου σιδηροδρομικού δικτύου που ένωσε την περιοχή με το κέντρο της αυτοκρατορίας ενώ έδινε έξοδο στη θάλασσα σε ένα σημαντικό κομμάτι που δεν είχε πρόσβαση προς αυτήν (βλ. Silaev, 2004, 110-128).

τάξης, η οποία ήταν αποφασισμένη να διεκδικήσει βελτίωση της θέσης της έναντι της τσαρικής εξουσίας.

Τέταρτον, όπως ήδη εξηγήσαμε, ορισμένοι λαοί της περιοχής διέθεταν ιστορικά διαμορφωμένη εθνική συνείδηση καθώς και αναφορές σε οργανωμένες κρατικές οντότητες κατά τη μεσαιωνική περίοδο (Γεωργία, Αρμενία). Έτσι, από εκείνο το σημείο, ο εθνικισμός επρόκειτο να αποτελέσει ένα από τα κύρια ζητήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η Ρωσία ώστε να διατηρήσει τον έλεγχο της περιοχής. Ιδιαίτερα σε περιόδους εσωτερικών και εξωτερικών κρίσεων (πολλώ δε μάλλον σε περιπτώσεις συνδυασμού τους), ο εθνικισμός εξελίχθηκε σε βασικό παράγοντα αμφισβήτησης της ρωσικής κυριαρχίας στον Καύκασο. Η αναφορά γίνεται κυρίως για τις περιπτώσεις της Ρωσικής Επανάστασης του 1905, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Ρωσικού Εμφύλιου που ακολούθησε, του Β΄ Παγκοσμίου καθώς και της περιόδου από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και καθ' όλη τη διάρκεια της μετασοβιετικής περιόδου, κατά την οποία η Ρωσία κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια πρωτοφανή για εκείνη κατάσταση, την αποσύνθεση δηλαδή της αυτοκρατορίας που έχτιζε επί αιώνες, την απώλεια ελέγχου στο Νότιο Καύκασο αλλά και την αμφισβήτηση της κυριαρχίας της σε μέρος του Βορείου.

2.2 Η άνοδος του εθνικισμού και η επανάσταση του 1905

Η διάχυση του εθνικισμού στο Νότιο Καύκασο αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα των εξελίξεων που σημειώθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Επρόκειτο για μια διαδικασία, η οποία για κάθε έθνος της περιοχής δεν ήταν ανεξάρτητη από την ανάπτυξη του εθνικισμού μεταξύ των άλλων εθνών. Με λίγα λόγια, ο αυτοπροσδιορισμός διαμορφώθηκε σε σημαντικό βαθμό-αν και όχι μόνο- μέσω του ετεροπροσδιορισμού, του προσδιορισμού δηλαδή της εθνικής ταυτότητας σε αντίθεση με την αντίστοιχη των άλλων. Καθοριστικό ρόλο για τη γενικευμένη αποσταθεροποίηση έπαιξαν επίσης οι σχέσεις των εθνών της περιοχής με το αυτοκρατορικό κέντρο.

2.2.1 Ο γεωργιανός εθνικισμός

Σε αυτό το πλαίσιο, ο γεωργιανός εθνικισμός αποτέλεσε παράγωγο τόσο της πολιτικής του εκρωσισμού, η οποία προκάλεσε ανησυχία σχετικά με τη θέση της γεωργιανής γλώσσας και κουλτούρας, όσο και της συνολικής αμφισβήτησης της τσαρικής εξουσίας και του αυταρχικού της χαρακτήρα, η οποία εκφράστηκε μέσω της ανάδυσης φιλελεύθερων και αριστερών κινημάτων και πολιτικών σχηματισμών (φορείς εθνικισμού). Σε αυτούς τους παράγοντες πρέπει να προστεθεί και η χρόνια δυσανεξία ενός μέρους της γεωργιανής αριστοκρατίας, η οποία, παρά το γεγονός ότι εν γένει

---

¹³⁴ Το Μπακού ωφελήθηκε σημαντικά λόγω της ανακάλυψης πλούσιων πετρελαϊκών πηγών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

ενσωματώθηκε αποτελεσματικά στο αυτοκρατορικό σύστημα εξουσίας, περιελάμβανε διαφωνούντες, οι οποίοι συχνά εξεγείρονταν (η σημαντικότερη εξέγερση έλαβε χώρα το 1832 όταν συνωμοσία μέρους της ελίτ έθεσε υπό προσωρινή αμφισβήτηση το ρωσικό έλεγχο της περιοχής).

Σύμφωνα με τον Charles King (King, 2008: 148-149), στα τέλη του 19^{ου} αιώνα διαμορφώθηκαν τρεις τάσεις εντός του γεωργιανού εθνικισμού: η πρώτη σχετιζόταν με τον μεγάλο συγγραφέα και ποιητή Pira Chavchavadze, ο οποίος θεωρείται ο εθνικός ποιητής της Γεωργίας. Η δεύτερη, με τη δράση φιλελεύθερων αστών όπως ο δημοσιογράφος Giorgi Tsereteli. Οι δύο πρώτες αυτές ομάδες ήταν έντονα επηρεασμένες από το πνεύμα του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού, απέρριπταν τον τσαρικό αυταρχισμό και αποτελούνταν από ανθρώπους που ταξίδευαν συχνά εκτός Ρωσίας μεταφέροντας τις ευρωπαϊκές ιδέες στην περιοχή. Η τρίτη, η οποία αποδείχθηκε και η σημαντικότερη, εμπνεόταν όχι από τις ιδέες του φιλελεύθερου εθνικισμού αλλά από το μαρξισμό. Ευνοούνταν δε από τον ενισχυμένο ρόλο του προλεταριάτου σε μια περίοδο ταχείας εκβιομηχάνισης της αυτοκρατορίας, αλλά και τον ακτιβισμό που παραδοσιακά χαρακτήριζε του αγρότες της Γεωργίας.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια αυξανόμενη κοινωνική δυσαρέσκεια η οποία εκφράστηκε μέσω απεργιών και διαδηλώσεων (όπως αυτή της Πρωτομαγιάς του 1899). Η δυσαρέσκεια ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο λόγω της κακής αγροτικής συγκομιδής το 1901, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η μετακίνηση πολλών αγροτών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα προς την ευημερούσα Τιφλίδα¹³⁵. Οι διαδηλώσεις και η μαζική δυσαρέσκεια εκδηλώθηκαν έντονα κατά την επανάσταση του 1905 ενώ συνεχίστηκαν μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Κυρίαρχη δύναμη στη Γεωργία αναδείχθηκαν σταδιακά οι μενσεβίκοι.

2.2.2 Ο αζέρικος και ο αρμένικος εθνικισμός

Ο εθνικισμός των μουσουλμανικών περιοχών του Ν. Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν) διαμορφώθηκε εν πολλοίς κατά παρόμοιο τρόπο. Κέντρο του υπήρξε το Μπακού, πόλη με μεγάλη ανάπτυξη στα τέλη του 19^{ου} λόγω και της ανακάλυψης πετρελαϊκών κοιτασμάτων. Η οικονομική δραστηριότητα δημιούργησε ισχυρή αστική τάξη, η οποία προχώρησε στην ίδρυση εφημερίδων στα αζέρικά (δεν απαγορεύθηκαν από τις αρχές), νέων σχολείων και βιβλιοθηκών. Διαμορφώθηκε έτσι ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα το οποίο καλούσε σε βελτίωση των κοινωνικών ελευθεριών και προωθούσε μια νέα

---

¹³⁵ Η Τιφλίδα ήταν την περίοδο εκείνη μια πολυεθνική πόλη, στην οικονομική δραστηριότητα της οποία έπαιζαν σημαντικό ρόλο Πέρσες, Έλληνες, Ρώσοι και Εβραίοι έμποροι και επιχειρηματίες. Ωστόσο, την πιο σημαντική θέση κατείχαν οι Αρμένιοι, οι οποίοι αποτελούσαν πάνω από το 1/3 της πόλης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ξεχώριζαν για το ρόλο τους στην οικονομική και διοικητική ζωή της, γεγονός που προκαλούσε τη δυσπιστία των Γεωργιανών. Αν και το Αρμενικό Ζήτημα θα παίξει σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις των δύο κοινοτήτων και της πόλης κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις δύο Ρωσικές Επαναστάσεις του 1917, ο γεωργιανός εθνικισμός διαμορφώθηκε κατά τρόπο μη σχετιζόμενο με την αρμενική διάσταση του κοινωνικού τοπίου (King, 2008: 148).

ταυτότητα που συνδύαζε το μετριοπαθές/ρεφορμιστικό Ισλάμ, την τουρκική (*turkic*) κληρονομιά και την υπηκοότητα του ρωσικού κράτους (King, 2008: 152).

Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού χριστιανών στο Μπακού (το 25% της πόλης αποτελούνταν από Ρώσους και το 12% από Αρμένιους), σε συνδυασμό με τις κοινωνικές αλλαγές που σημειώνονταν, δημιούργησε ένα εύφλεκτο μείγμα σε μια περίοδο ενίσχυσης των εθνικισμών. Κατά την ίδια περίοδο αυξήθηκε σημαντικά η τάση αστικοποίησης όταν άνθρωποι από την επαρχία μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα- ιδιαίτερα το Μπακού- προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας. Ήρθαν έτσι σε ανταγωνισμό με όσους έμεναν ήδη στην πόλη, ιδιαίτερα τους μη μουσουλμάνους. Η γενικευμένη δυσαρέσκεια ξέσπασε μέσω γενικών απεργιών (1903 και 1904), οι οποίες είχαν την υποστήριξη και των σοσιαλιστικών κομμάτων. Το 1905 η κοινωνική αναταραχή έφτασε στο απόγειό της όταν οι εξεγερμένοι πυρπόλησαν μεγάλα τμήματα της πόλης, κατέστρεψαν πετρελαϊκές εγκαταστάσεις, εργοστάσια και επιχειρήσεις.

Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν διεθνοτικά επεισόδια όταν οι μουσουλμάνοι-προερχόμενοι κυρίως από τα φτωχά λαϊκά στρώματα- επιτέθηκαν σε γειτονίες Αρμενίων¹³⁶ και κατέστρεψαν αρμενικά εμπορικά καταστήματα. Μεταξύ των δύο κοινοτήτων κυριάρχησε έντονη καχυποψία, με τους μεν μουσουλμάνους να φοβούνται ότι οι Αρμένιοι σχεδίαζαν την εξόντωσή τους, τους δε Αρμένιους να φοβούνται επανάληψη των πογκρόμ που συχνά λάμβαναν χώρα από την άλλη πλευρά των συνόρων, στην Οθ. Αυτοκρατορία. Η βία συνεχίστηκε και κατά το 1906 ενώ νέες απεργίες πραγματοποιήθηκαν το 1913.

Βλέπουμε πως ο ετεροπροσδιορισμός των δύο εθνών (Αρμενίων-Αζέρων) απέναντι στο άλλο έπαιξε έτσι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής τους συνείδησης. Ιδιαίτερα σε ότι αφορά στον εθνικισμό των Αρμενίων, απέκτησαν τη δική τους συνείδηση τόσο μέσα από την (εντός και εκτός Ρωσίας) αντιπαράθεσή τους με τους μουσουλμάνους όσο και μέσω της ανάπτυξης μιας ισχυρής μεσο-αστικής τάξης η οποία διεκδίκησε βελτίωση της θέσης της στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας.

2.3 Ο Καύκασος κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Η έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή έφτασε στο αποκορύφωμά της μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μέχρι το σημείο εκείνο είδαμε πως η σταθερότητα στην περιοχή είχε τεθεί υπό αμφισβήτηση (αρχές 20^{ου} αιώνα) όταν υπήρξε μεταβολή σε δύο κατευθύνσεις:

Πρώτον, αποσταθεροποίηση του κέντρου λόγω των κοινωνικών αναταραχών και της αμφισβήτησης της τσαρικής εξουσίας.

---

¹³⁶ Οι Αρμένιοι κατείχαν ισχυρή θέση στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης η οποία -όπως και η Τιφλίδα- στηριζόταν σε σημαντικό βαθμό από εκείνους.

Δεύτερον, αποσταθεροποίηση στην περιφέρεια (Καύκασο) λόγω της έξαρσης του εθνικισμού, μέσω του οποίου συμπυκνώθηκε σειρά κοινωνικοπολιτικών αιτημάτων, τα οποία εκφράστηκαν μέσω της δυναμικής προβολής των εθνικών ταυτοτήτων. Εν ολίγοις, η αποσταθεροποίηση του κέντρου συνέβαλε στην αποσταθεροποίηση της περιφέρειας. Όταν δημιουργείται κενό εξουσίας, αυτό πρέπει με κάποιο τρόπο να καλύπτεται.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προσέθεσε μια ακόμη κρίσιμη παράμετρο στη διαμόρφωση των δεδομένων στον Καύκασο. Επρόκειτο για το ρόλο των τρίτων/ εξωτερικών δυνάμεων, οι οποίες κινούμενες από δικές τους βλέψεις και συμφέροντα, επεδίωξαν να εκμεταλλευτούν την αστάθεια σε επίπεδο κέντρου-περιφέρειας και να δημιουργήσουν νέα δεδομένα στην περιοχή. Οι έξωθεν παρεμβάσεις που σημειώθηκαν κατά την αναφερόμενη περίοδο, συνιστούσαν την πρώτη προσπάθεια μιας άμεσης έξωθεν παρέμβασης στον Καύκασο μετά την οριστική ένταξη του τελευταίου στη Ρωσική Αυτοκρατορία.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έλαβε χώρα σε ένα περιβάλλον αυξανόμενου γερμανικού ενδιαφέροντος για την ανατολή. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται τα σιδηροδρομικά σχέδια που προωθήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Βερολίνο-Βαγδάτη) αλλά και η συστηματική προσπάθεια βελτίωσης των γερμανο-οθωμανικών σχέσεων, τόσο σε οικονομικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο. Η δε ανακάλυψη των πετρελαϊκών κοιτασμάτων στον Καύκασο, έστρεψε το γερμανικό ενδιαφέρον και προς αυτήν την περιοχή.

Κατά την ίδια περίοδο, η κατάρρευση της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ευρώπη (μετά και τις απώλειες των Βαλκανικών Πολέμων), οδήγησε σε αυξημένο οθωμανικό ενδιαφέρον για το ανατολικό μέτωπο και τον Καύκασο. Στην πραγματικότητα, η Οθ. Αυτοκρατορία δεν είχε συμβιβαστεί με την απώλεια των θέσεων της καθ' όλο το 19^ο αιώνα σε μια περιοχή όπου ιστορικά έπαιζε κυρίαρχο ρόλο.

Το ξέσπασμα του πολέμου οδήγησε, ως εκ τούτου, τις δύο δυνάμεις σε συμμαχία. Αρχικά, η Γερμανία δεν έδειξε ιδιαίτερη ζέση ώστε να βοηθήσει τη σύμμαχό της αναφορικά με τις διεκδικήσεις της στον Καύκασο. Οι απώλειες, ωστόσο, που σημείωνε στο ευρωπαϊκό μέτωπο, την οδήγησαν στο να θέσει στο επίκεντρο της στρατηγικής της τη συμμαχία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στόχος της οποίας ήταν η διάσπαση των ρωσικών αμυντικών θέσεων στο Νότιο Καύκασο, η αποκοπή της περιοχής από τη Ρωσική Αυτοκρατορία και η ένταξή της στην Οθωμανική.¹³⁷ Υποκινούμενη και από τη γερμανική στήριξη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεκίνησε έτσι στρατιωτική επιχείρησή το χειμώνα του 1914. Σημαντικότερο σημείο της υπήρξε η Μάχη του Samirakis (πόλη της Ανατολικής Τουρκίας) όπου η σύγκρουση οθωμανικών και ρωσικών στρατευμάτων οδήγησε σε ήττα των πρώτων.¹³⁸

---

¹³⁷ Οι Οθωμανοί θεωρούσαν ότι ο ερχομός των οθωμανικών στρατευμάτων στην περιοχή θα οδηγούσε σε γενική εξέγερση των μουσουλμάνων της περιοχής εναντίον της Ρωσίας. Κάτι τέτοιο τελικά δε συνέβη.

Την ίδια περίοδο, η εύθραυστη εθνοτική σύνθεση κατά μήκος των ρωσο-οθωμανικών συνόρων (Ανατολία), λόγω της παρουσίας μουσουλμάνων Τούρκων, Κούρδων, εξόριστων Circassians αλλά και χριστιανών Αρμενίων δημιουργούσε προϋποθέσεις έντασης. Οι οθωμανικές αρχές προέβησαν σε σειρά πογκρόμ εναντίον των Αρμενίων, χρησιμοποιώντας παραστρατιωτικές ομάδες αποτελούμενες κυρίως από Κούρδους αλλά και Circassians. Οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν ως δικαιολογία για τις πράξεις τους εναντίον των Αρμενίων, τη ρωσική στήριξη στη δράση των Αρμενίων μαχητών (*fedayin*) και γενικότερα τη ρωσο-αρμενική συνεργασία εναντίον των οθωμανικών επιδιώξεων.

Η ισχυροποίηση του τουρκικού εθνικισμού μετά την εξέγερση των Νεότουρκων το 1908, έλαβε έτσι χώρα σε μια περίοδο γενικής αποσταθεροποίησης εντός αλλά και εκτός Οθ. Αυτοκρατορίας. Οι Αρμένιοι θεωρήθηκαν συνολικά ύποπτοι εκδήλωσης αποσχιστικών τάσεων και συνεργασίας με τη ρωσική πλευρά. Το ίδιο και άλλοι χριστιανικοί λαοί όπως οι Έλληνες καθώς και οι χριστιανοί Ασύριοι. Οδηγηθήκαμε έτσι στη Γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δολοφονία και τον εκτοπισμό 800.000-1.500.000 ανθρώπων. Η μαζική εκδίωξη Αρμενίων από τα εδάφη της Ανατολικής Τουρκίας είχε ως επίπτωση αφενός την αλλαγή των δημογραφικών δεδομένων στη συγκεκριμένη περιοχή (κατακόρυφη μείωση του χριστιανικού/ αρμενικού πληθυσμού) και αφετέρου την αλλαγή των δημογραφικών δεδομένων στο ρωσικό Νότιο Καύκασο στον οποίο αυξήθηκε σημαντικά ο αρμενικός πληθυσμός λόγω της μετακίνησης προς τα εκεί όσων έφευγαν από την Οθ. Αυτοκρατορία.¹³⁹

Εν τω μεταξύ, το ρωσο-τουρκικό μέτωπο είχε μεταφερθεί από τον Καύκασο στο κυρίως έδαφος της Οθ. Αυτοκρατορίας. Τα έτη 1916 και 1917 σηματοδότησαν τη ρωσική προέλαση εντός της Οθ. Αυτοκρατορίας καθώς ο ρωσικός στρατός έφτασε ως την Τραπεζούντα έχοντας πρακτικά θέσει υπό τον έλεγχό του το σύνολο της Ανατολίας. Ωστόσο, τη στιγμή της ρωσικής προέλασης, κατά το έτος 1917, στο εσωτερικό της Ρωσίας ξέσπασε η επανάσταση του Φεβρουαρίου, με αποτέλεσμα την πρόκληση εσωτερικής αστάθειας και το πέρασμα της εξουσίας σε μεταβατική κυβέρνηση υπό τον Γκεόργκι Λβοφ (Georgy Lvov).¹⁴⁰

---

¹³⁸ Η ήττα εν πολλοίς αποδόθηκε από τους Οθωμανούς στη δράση τοπικών μαχητών, κυρίως Αρμενίων οι οποίοι βοήθησαν τους Ρώσους ενάντια στον οθωμανικό στρατό.

¹³⁹ Χαρακτηριστικό είναι ότι με βάση την απογραφή του 1897, οι Αρμένιοι αποτελούσαν μόλις το 53% της επαρχίας (*guberniya*) του Ερεβάν ενώ οι μουσουλμάνοι το 42%. Η κατάσταση άλλαξε μετά την αθρόα έλευση εκτοπισμένων Αρμενίων από την Οθ. Αυτοκρατορία σε συνδυασμός με το γεγονός ότι σημειώθηκε και αντίθετη κίνηση προς την Οθ. Αυτοκρατορία από τους μουσουλμάνους της περιοχής, οι οποίοι αισθάνονταν πλέον ανασφάλεια λόγω της διαφοροποίησης της εθνοτικής της σύνθεσης αλλά και των εχθρικών σχέσεων των δύο κοινοτήτων κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (King, 2008: 159).

¹⁴⁰ Η εξέλιξη αυτή, σε μια περίοδο που ο ρωσικός στρατός σημείωνε συνεχείς επιτυχίες εναντίον του οθωμανικού, θεωρείται από ορισμένους στη Ρωσία ως έχουσα προκληθεί από τη δράση ξένων συμφερόντων (ιδιαίτερα γερμανικών), τα οποία δεν επιθυμούσαν τη συνέχιση της προέλασης των ρωσικών δυνάμεων στην Ανατολή.

3. Η περίοδος διακυβέρνησης των Μπολσεβίκων

3.1 Η αποσύνθεση της αυτοκρατορίας (1917-1921)

Η άνοδος των Μπολσεβίκων στην εξουσία τον Οκτώβριο του 1917 και η αποσταθεροποίηση που προκάλεσε, απελευθέρωσαν ακόμη περισσότερο (μαζί με τη δράση του ξένου παράγοντα) το έδαφος για την εκδήλωση αποσχιστικών τάσεων στον Καύκασο. Ο φόβος που προκαλούσε το νέο καθεστώς οδήγησε έτσι στην ίδρυση του Κομισαριάτου της Υπερκαυκασίας¹⁴¹ (11 Νοεμβρίου 1917), από το οποίο αποκλείστηκε η εκπροσώπηση των Μπολσεβίκων έως ότου αποτιμηθεί το αποτέλεσμα της επανάστασης.

Παράλληλα, η Συνθήκη του Μπρεστ- Λιτόβσκ (3 Μαρτίου 1918) που υπογράφηκε με τη Γερμανία και σηματοδότησε την απόσυρση της Σοβ. Ρωσίας από τον πόλεμο και την παραδοχή της ήττας στο μέτωπο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, προέβλεπε -μεταξύ άλλων- απόσυρση των ρωσικών στρατευμάτων από όλες τις συνοριακές περιοχές. Οι Οθωμανοί κατά την ίδια περίοδο ζήτησαν την εκκένωση των αμφισβητούμενων περιοχών κατά μήκος του ρωσο-οθωμανικού συνόρου. Η επαναφορά των οθωμανικών βλέψεων για την περιοχή οδήγησε, ωστόσο, το Κομισαριάτο σε κήρυξη πολέμου εναντίον της Πύλης. Την ίδια περίοδο, επήλθε οριστική ρήξη με τους Μπολσεβίκους, οι οποίοι έδειχναν διατεθειμένοι να θυσιάσουν τον Καύκασο για να πετύχουν την ειρήνη, να εμπεδώσουν την εξουσία τους και να ξεκινήσουν την προσπάθεια ανασυγκρότησης του κράτους. Στα τέλη Απριλίου του 1918, το Κομισαριάτο μετεξελίχθηκε στην Δημοκρατική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας η οποία αυτοανακηρύχθηκε ως ανεξάρτητο κράτος. Το νεοσύστατο κράτος, ωστόσο, γρήγορα διασπάστηκε καθώς μεταξύ των μερών που το αποτελούσαν υπήρχαν προφανείς διαφορές.¹⁴² Το 1918 σχηματίστηκαν έτσι τρεις ανεξάρτητες κρατικές οντότητες (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία), οι οποίες έπρεπε να αντιμετωπίσουν μια τριπλή απειλή: την προσπάθεια των Μπολσεβίκων να επανακτήσουν τα χαμένα εδάφη, την προσπάθεια νομιμοφόρων του τσαρισμού να αποκαταστήσουν το ρωσικό έλεγχο στην περιοχή καθώς και την οθωμανική απειλή από τα νότια.

3.1.1 Η ανεξάρτητη Γεωργία

Αναφορικά με τη Γεωργία, οι Μενσεβίκοι αναδείχθηκαν, όπως είπαμε, σε κυρίαρχη πολιτική δύναμη. Ήδη από την περίοδο της επανάστασης του 1905 είχαν αποκτήσει σημαντική δράση και επιρροή ενώ συμμετείχαν ενεργά στις διαδικασίες της Ρωσικής

---

¹⁴¹ Αποτελούνταν από γεωργιανές, αρμενικές και μουσουλμανικές επαρχίες της Ρωσικής Αυτοκρατορίας (οι ονομασίες Γεωργία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν δεν είχαν προκύψει ακόμα).

¹⁴² Ενδεικτικά, πέρα από τις μεταξύ τους διαφορές, το Αζερμπαϊτζάν τηρούσε μια σαφέστερο φιλικότερη προς την Οθ. Αυτοκρατορία στάση σε σχέση με Γεωργία και Αρμενία.

Δούμα (ιδρύθηκε το 1906) αποκτώντας θέσεις κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Η άνοδος των Μπολσεβίκων στην εξουσία, οδήγησε πολλά στελέχη των Μενσεβίκων της Γεωργίας στο να επιστρέψουν στον Καύκασο όπου κήρυξαν τη Γεωργία ανεξάρτητη στις 26 Μαΐου 1918.

Οι Μενσεβίκοι στηρίζονταν πολιτικά από την εργατική τάξη και τους αγρότες, ενώ κατά βάση ήταν Γεωργιανοί. Την ίδια περίοδο, ωστόσο, εντός του νεοσύστατου κράτους είχαν απομείνει αρκετοί Ρώσοι στρατιώτες και αγρότες, οι οποίοι έτειναν πολιτικά προς τους Μπολσεβίκους. Στη δε Τιφλίδα, η ισχυρή αρμενική μπουρζουαζία έκλινε προς τα δεξιά, προς φιλελεύθερα δηλαδή κόμματα.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Μενσεβίκοι δεν αντιλαμβάνονταν το νέο κράτος ως μια διαδικασία εκπλήρωσης μιας ιστορικής μοίρας ή εθνικού αυτοπροσδιορισμού. Ήταν η ανάγκη της περιόδου (λόγω της αποσταθεροποίησης στο κέντρο και του φόβου απέναντι στο νέο καθεστώς) που οδήγησε τη χώρα στην ανεξαρτησία. Όπως είχε συμβεί κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα, όταν η ανάγκη επιβίωσης είχε οδηγήσει τη Γεωργία στην αγκαλιά της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, έτσι και τώρα οι περιστάσεις την οδηγούσαν στο να ακολουθήσει το δικό της ανεξάρτητο δρόμο. Αυτό παραδεχόταν και ο ίδιος ο Noe Jordania, Πρόεδρος του Γεωργιανού Κοινοβουλίου και ηγέτης της χώρας. Οι μενσεβίκοι δεν επεδίωξαν, ως εκ τούτου, να οικοδομήσουν έθνος (nation-building) δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης (King, 2008: 164).

Η ηγεσία της χώρας στράφηκε αρχικά στη Γερμανία για προστασία αλλά η οριστική ήττα της τελευταίας στον πόλεμο κατέστησε τη Μ. Βρετανία κύριο ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων της χώρας. Τα βρετανικά στρατεύματα ήταν ήδη παρόντα στον Καύκασο με στόχο την προστασία του Μπακού και των πετρελαϊκών του κοιτασμάτων από την οθωμανική απειλή. Μετά τη λήξη του πολέμου, επέκτειναν την παραμονή τους στην περιοχή ώστε να διασφαλίσουν την εφαρμογή των συμφωνηθέντων από τη Γερμανία και την Οθ. Αυτοκρατορία.

Την ίδια περίοδο ξέσπασε ο ρωσικός εμφύλιος μεταξύ Κόκκινων και Λευκών. Στόχος και των δύο ήταν η επανάκτηση του Νοτίου Καυκάσου. Ο στρατηγός Αντον Ντενίκιν (Anton Denikin) των Λευκών επέβαλε έτσι οικονομικό αποκλεισμό στο Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία. Το 1919 μάλιστα, ξέσπασαν μάχες μεταξύ του στρατού των Λευκών και της Γεωργίας.

3.1.2 Το ανεξάρτητο Αζερμπαϊτζάν

Δύο μέρες μετά την ανακήρυξη της ανεξάρτητης Γεωργίας, το Αζερμπαϊτζάν ανακήρυξε και εκείνο την ανεξαρτησία του (28 Μαΐου 1918). Βάση του αποτέλεσαν ο ισλαμικός ρεφορμισμός και ο παντουρκισμός. Η νέα ιδεολογία εκφράστηκε κυρίως μέσω του Κόμματος Musavat (Ισότητα), το οποίο είχε σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά (όπως οι μενσεβίκοι στη Γεωργία) ενώ ήταν και φορέας εθνικιστικών ιδεών. Επιζητούσε τη γερμανική και οθωμανική προστασία ενώ επεδίωκε μέσω αυτών να

επιβάλει τον έλεγχο του στο σύνολο του «ιστορικού Αζερμπαϊτζάν» που περιελάμβανε και σημαντικό μέρος του Βορείου Ιράν.

Την περίοδο ανακήρυξης του ανεξάρτητου Αζερμπαϊτζάν, ωστόσο, η πόλη του Μπακού είχε πρακτικά πέσει στα χέρια των Μπολσεβίκων και δεν ελεγχόταν από την αζερική κυβέρνηση. Ήδη από το Μάρτιο του 1918 είχαν ξεσπάσει βίαια επεισόδια μεταξύ των Μπολσεβίκων και Αρμένιων σοσιαλιστών από τη μία και οπαδών του Musavat από την, επεισόδια τα οποία έληξαν με επικράτηση των πρώτων και έξοδο των δυνάμεων του Musavat από την πόλη. Οι τελευταίες δέχθηκαν την υποστήριξη του οθωμανικού στρατού και επεδίωξαν κατάληψη του Μπακού ξεκινώντας επίθεση. Ο κίνδυνος οθωμανικής κατάληψης της πόλης και των πετρελαιοπηγών της οδήγησε στην ανάπτυξη των βρετανικών στρατευμάτων. Οι φιλοοθωμανικές δυνάμεις (υπό την ονομασία «Στρατός του Ισλάμ») εισήλθαν τελικά στην πόλη το Σεπτέμβριο του 1918 και εκδίωξαν τους Μπολσεβίκους και τα στελέχη τους από αυτή. Η νίκη τους αποδείχθηκε, ωστόσο, πρόσκαιρη καθώς η οριστική συνθηκολόγηση της Οθ. Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τον Οκτώβριο του 1918, οδήγησε την πόλη σε βρετανικά χέρια. Παράλληλα, επιβλήθηκε έλεγχος των πετρελαιοπηγών από τους Συμμάχους καθώς και αποστρατικοποίηση της πόλης. Τελικά, λόγω των επεισοδίων αυτών, η πραγματική ανεξαρτησία του Αζερμπαϊτζάν διήρκεσε μόλις ένα έτος, από τον Αύγουστο του 1919, όταν αποχώρησαν τα βρετανικά στρατεύματα, ως τον Απρίλιο του 1920 όταν οι Μπολσεβίκοι έκαναν την τελική τους επίθεση για να την ανακαταλάβουν.

Η περίοδος διακυβέρνησης του Musavat χαρακτηρίστηκε από δυναμική προώθηση της αζερικής κουλτούρας και ταυτότητας (ιδιαίτερα της γλώσσας) αλλά και το σχηματισμό οργανισμών για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, οι κυριότερες από τις οποίες απέκτησαν δικαίωμα εκπροσώπησης στην τοπική Βουλή. Παράλληλα, όπως και στην περίπτωση της Γεωργίας, δεν ήταν λίγοι οι αξιωματούχοι του νέου κράτους που υποστήριζαν ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας δεν ήταν μια εχθρική απέναντι στη Ρωσία πράξη αλλά αποτελούσε αναγκαιότητα λόγω της αναρχίας που επικρατούσε στην τελευταία.

3.1.3 Η ανεξάρτητη Αρμενία

Η Αρμενία επίσης κήρυξε την ανεξαρτησία της στις 18 Μαΐου 1918. Προέκυψε μετά την εκδίωξη των οθωμανικών στρατευμάτων από την περιοχή κατά τον ίδιο μήνα. Κυρίαρχη πολιτική δύναμη αναδείχθηκαν οι εθνικιστές Dashnaks, ωστόσο, στη Βουλή εκπροσωπήθηκαν και άλλες πολιτικές δυνάμεις, εκφραστές φιλελεύθερων και μεταρρυθμιστικών αντιλήψεων. Το αρμενικό κοινοβούλιο περιελάμβανε επίσης σημαντικό αριθμό μουσουλμάνων αντιπροσώπων καθώς οι μουσουλμάνοι εξακολουθούσαν να αποτελούν σημαντικό μέρος του πληθυσμού που ζούσε εντός του νέου αρμενικού κράτους. Η σταθερότητα του τελευταίου απειλούνταν, ωστόσο, τόσο από τη δράση των Μπολσεβίκων όσο και των Αζέρων/μουσουλμάνων. Σε γενικό

επίπεδο, η αντίδραση των τελευταίων απέναντι στο νέο καθεστώς υπήρξε ισχυρή, τη στιγμή που Γεωργία, Αζερμπαϊτζάν και Οθ. Αυτοκρατορία διεκδικούσαν εδάφη του νέου αρμενικού κράτους. Η οριστική επικράτηση των εθνικιστών Dashnaks στις εκλογές του Ιουνίου του 1919, αποξένωσε έτι περαιτέρω τους μουσουλμάνους, γεγονός που έδωσε αφορμή για επεμβάσεις στο εσωτερικό της Αρμενίας τόσο από τη μεριά του Αζερμπαϊτζάν όσο και της Οθ. Αυτοκρατορίας. Το καλοκαίρι του 1919 ξέσπασε εξέγερση μουσουλμάνων στην κοιλάδα του ποταμού Arax καθώς και αψιμαχίες με το Αζερμπαϊτζάν για διαφιλονικούμενες περιοχές.

3.1.4 Ο Ρωσικός Εμφύλιος (1918-1921)

Ο Ρωσικός Εμφύλιος χαρακτηρίστηκε από τη διαμάχη Λευκών-Κόκκινων για την εξουσία. Σε σχέση με τον Καύκασο και οι δύο αντίπαλοι επεδίωκαν την επιστροφή του υπό το ρωσικό έλεγχο. Κρίσιμη παράμετρος της εμφύλιας διαμάχης -με σοβαρές προεκτάσεις και για τον Καύκασο- υπήρξε η άμεση (στρατιωτική) υποστήριξη των Βρετανών προς τους Λευκούς. Στόχος των Βρετανών υπήρξε αφενός η αποτροπή της τελικής επικράτησης των Μπολσεβίκων και αφετέρου η διασφάλιση ότι οι αποσχισθείσες περιοχές της καταρρέουσας αυτοκρατορίας (όπως προέκυψαν από τη Συνθήκη Μπρεστ-Λιτόβσκ¹⁴³ και τις προαναφερθείσες εξελίξεις στο νότιο Καύκασο) δεν θα επανεντάσσονταν στον εδαφικό ιστό της Ρωσίας.¹⁴⁴ Ο στόχος των Βρετανών και των Γάλλων ήταν διπλός: από τη μία η εγκατάσταση μιας φιλικής προς εκείνους εξουσίας στη Ρωσία και από την άλλη η εδαφική αποσύνθεση της τελευταίας. Ο συνδυασμός αυτών των δύο θα απάλλασσε οριστικά τη Μ. Βρετανία από έναν εκ των κυριότερων γεωπολιτικών της αντιπάλων. Εδώ, σε κάθε περίπτωση, εντοπίζεται μια αντίφαση στη βρετανική στρατηγική καθώς οι Λευκοί, τους οποίους στήριξε ενεργά η Μ. Βρετανία, σε καμία περίπτωση δεν υποστήριζαν την εδαφική αποσύνθεση της Ρωσίας.

Στο Μνημόνιο, μάλιστα, που παρουσίασε στο Υπουργικό Συμβούλιο της Μ. Βρετανίας ο Αρχηγός του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου, Στρατηγός Χένρι Ουίλσον, αναλύονταν τρεις εναλλακτικές στρατηγικές για το μέλλον της Ρωσίας και των αποσχισθεισών περιοχών:

1. Η διεξαγωγή μαζικής στρατιωτικής επίθεσης εναντίον των Μπολσεβίκων με στόχο την ήττα τους.
2. Η ουσιαστική υποστήριξη των Λευκών χωρίς άμεση στρατιωτική εμπλοκή στα πεδία των μαχών.
3. Η απόσυρση όλου του στρατιωτικού προσωπικού από τη Ρωσία και η δημιουργία μια «υγειονομικής ζώνης» (*cordon sanitaire*) γύρω από αυτήν, αποτελούμενη από

¹⁴³ Προέβλεπε επιπλέον ανεξαρτητοποίηση της Ουκρανίας, των Βαλτικών κρατών, της Φινλανδίας.

¹⁴⁴ Οι σύμμαχοι (Γαλλία - Μ. Βρετανία) χώρισαν ζώνες επέμβασης. Στη Γαλλία δόθηκε η ευθύνη των νοτιοδυτικών περιοχών της υπό κατάρρευση Ρωσικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα δε της Ουκρανίας. Η Μ. Βρετανία ανέλαβε δράση στη νότια Ρωσία και στον Καύκασο.

ανεξάρτητα κράτη (buffer states) (Koristo, 2011: 58). Τελικώς επελέγη η δεύτερη στρατηγική με παράλληλη απόσχιση περιοχών (του Καυκάσου συμπεριλαμβανομένου) από τη Ρωσία. Η τελική επικράτηση των Μπολσεβίκων στον εμφύλιο και η ανακατάληψη ολόκληρης της περιοχής του Καυκάσου έθεσε τέλος στα βρετανικά σχέδια.

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, κατά τη διάρκεια του Ρωσικού Εμφυλίου (Μάιος 1918), πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες του Β. Καυκάσου δημιούργησαν την «Ορεινή Δημοκρατία του Β. Καυκάσου» η οποία συμπεριελάμβανε τους λαούς και τα εδάφη από τη Μαύρη Θάλασσα ως την Κασπία. Από την αρχή, τόσο οι Μπολσεβίκοι όσο και οι Λευκοί εργάστηκαν για να υπονομεύσουν τη νομιμότητά της, ενώ οι τοπικές ελίτ φέρονταν να εντείνουν τις επαφές τους με οποιαδήποτε από τα δύο μέρη φαινόταν να έχει το πάνω χέρι ανά περίοδο. Αν και οι Σύμμαχοι (Δυτικοί) ήθελαν να βοηθήσουν τους λαούς της περιοχής, αυτό αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολο λόγω της κατακερματισμένης δομής εξουσίας των φύλων της περιοχής που δημιουργούσε προφανές ζήτημα συνεννόησης και συντονισμού.

3.2 Η επικράτηση των Μπολσεβίκων και η πολιτική της «ιθαγενοποίησης»

Αναφορικά με τις αιτίες της τελικής επικράτησης των Μπολσεβίκων, αυτές, σύμφωνα με τον Vladimir Degoen, δε θα πρέπει να αναζητηθούν μόνο σε στρατιωτικό επίπεδο αλλά και σε μια σειρά παραμέτρων που αφορούσαν στη συνολικότερη πολιτική που επεδίωκαν να εφαρμόσουν, η οποία εν τέλει επέτρεψε στις ενοποιητικές δυνάμεις της περιοχής να επικρατήσουν. Συγκεκριμένα, ο Degoen αναφέρεται στην προοπτική μιας νέας κατάστασης που θα εξασφάλιζε δικαιοσύνη και αναβάθμιση του κοινωνικού στάτους στα ως τότε ταλαιπωρημένα εργατικά και αγροτικά στρώματα του καυκασιανού πληθυσμού (ανεξαρτήτου εθνικότητας). Επίσης στην αναγνώριση από την πλευρά των Μπολσεβίκων των ιδιομορφιών της περιοχής, η οποία τους οδήγησε – αρχικά τουλάχιστον- σε μια λογική μη επιβολής της κεντρικής ιδεολογίας με όρους που θα έδειχναν άγνοια των ιδιομορφιών αυτών. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η οργάνωση των κολχόζ ή ακόμα και των κομματικών κυττάρων στη βάση της κάστας (*teip*) στο ΒΑ Καύκασο καθώς και η δημιουργία συστήματος κάθετης κομματικής οργάνωσης στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώθηκε ένα μοντέλο διοικητικής οργάνωσης στη βάση της εθνο-εδαφικής διαίρεσης, της διαίρεσης δηλαδή του κράτους σε διοικητικές δομές οργανωμένες σε επίπεδο έθνους (Degoen, 2013: 339-341). Σημαντικό ρόλο έπαιξε, επίσης, η απόφαση της νέας σοβιετικής ηγεσίας να σεβαστεί το θρησκευτικό χαρακτήρα της περιοχής, τα λατρευτικά ήθη και έθιμά της, εξασφαλίζοντας συνθήκες θρησκευτικής ελευθερίας. Απόφαση, πάντως, που διαφοροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά τη δεκαετία του '30, ανοίγοντας έτσι το δρόμο στην εμφάνιση σοβαρών προβλημάτων που θα απασχολούσαν μελλοντικά τη Ρωσία (βλ. παρακάτω ενότητες). Ως βασική αιτία της τελικής επικράτησης των Μπολσεβίκων

θεωρείται επίσης και ο φόβος για πιθανή αναβίωση του παλαιού καθεστώτος. Δεν είναι τυχαίο σε αυτό το πλαίσιο το γεγονός ότι η ενισχυμένη παρουσία του Ντενίκιν στο Β. Καύκασο, είχε δημιουργήσει ισχυρή τάση υποστήριξης των ντόπιων προς τους Μπολσεβίκους, σε μια απελπισμένη προσπάθεια να αποφευχθεί η επιστροφή του τσαρικού ελέγχου. Εν τέλει, οι Κόκκινοι το φθινόπωρο του 1919, αποδείχθηκαν αρκετά ισχυροί ώστε να επικρατήσουν τόσο έναντι του Ντενίκιν όσο και εναντίον των δυνάμεων που παρέμεναν πιστές στην «Ορεινή Δημοκρατία» (King, 2008: 171).

Αναφορικά με την οργάνωση του κράτους στη βάση της εθνο-εδαφική διαίρεσης, αυτή προϋπέθετε την εφαρμογή ενός προγράμματος οικοδόμησης εθνών (nation-building) στην οποία μετά θα βασιζόταν το νέο μοντέλο. Οι μπολσεβίκοι προώθησαν έτσι από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 την πολιτική της ιθαγενοποίησης (indigenization/korenizatsiya). Επρόκειτο για την εφαρμογή δίδυμων πολιτικών προώθησης των γλωσσών των μη ρωσικών λαών και δημιουργίας τοπικών ελίτ.¹⁴⁵ Σε κάθε «εθνικό» έδαφος, η γλώσσα του κυρίαρχου έθνους (titular nation) θα αναπτυσσόταν και θα αποτελούσε την επίσημη γλώσσα του τοπικού «κράτους». Οι εθνικές ελίτ θα εκπαιδευόνταν και θα προωθούνταν στην ιεραρχία του κόμματος, της κυβέρνησης, τη βιομηχανία και τα σχολεία κάθε περιοχής. Η πολιτική της ιθαγενοποίησης υιοθετήθηκε στο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1921 ενώ το 1923, με δύο διατάγματα, τέθηκε ουσιαστικά σε εφαρμογή. Έκτοτε αποτέλεσε τον πυρήνα της σοβιετικής πολιτικής σε σχέση με τους μη ρωσικούς λαούς (Martin, 2001: 73). Η επινόηση του όρου korenizatsiia ήταν μέρος της αντιαποικιακής ρητορικής των Μπολσεβίκων, η οποία αρχικά ευνοούσε συστηματικά τις αξιώσεις των ιθαγενών λαών έναντι των «νέο-αφιχθέντων στοιχείων» (δηλαδή των Ρώσων). Η πολιτική αυτή θεωρήθηκε επίσης ότι θα καθιστούσε τη σοβιετική εξουσία «ντόπια», «οικεία», «λαϊκή», «κατανοητή» στις μάζες των μη ρωσικών πληθυσμών (Martin, 2001: 74). Θα έδινε έτσι κίνητρο στους μη ρωσικούς λαούς να παραμείνουν στις τάξεις του σοβιετικού κράτους και να αναπτύξουν τη γλώσσα και την κουλτούρα τους στο πλαίσιο του.¹⁴⁶ Στην πραγματικότητα, οι Μπολσεβίκοι προσπάθησαν να συνδυάσουν την απαίτηση των ντόπιων για απόκτηση εθνικού εδάφους, πολιτισμού, γλώσσας και ελίτ με την απαίτηση για ένα ενιαίο (και όχι ομοσπονδιακό) οικονομικά και πολιτικά σοσιαλιστικό κράτος, στο οποίο η κυρίαρχη σοσιαλιστική ιδεολογία θα λειτουργούσε ενοποιητικά. Ο Καύκασος πρέπει, ως εκ τούτου, να ενταχθεί σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο που αφορούσε στην πολιτική της νέας εξουσίας απέναντι στις εθνότητες.

---

¹⁴⁵ Η Σοβιετική πολιτική αντιτάχθηκε με τον τρόπο αυτό τόσο στην αφομοίωσή των μη ρωσικών λαών όσο και στη λύση της εξωεδαφικής (extraterritorial) εθνικής-πολιτιστικής αυτονομίας με την οποία θα παραχωρούνταν στις διασκορπισμένες εθνικές μειονότητες ορισμένα εξωεδαφικά δικαιώματα ώστε να ορίζουν μόνες τους τις πολιτιστικές τους υποθέσεις (βλ. Martin, 2001: 73).

¹⁴⁶ Επρόκειτο ουσιαστικά για την απόρριψη της έννοιας της αυτοκρατορίας με την, ιθαγενοποίηση/ αυτοχθονοποίηση να αποτελεί την εναλλακτική. Η Σ. Ένωση έπρεπε να πείσει τους πολίτες της ότι δεν είναι αυτοκρατορία, αν ήθελε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Ρώσοι έπρεπε να θυσιάσουν προς τον ευρύτερο σκοπό, με το να δεχθούν υποβάθμιση της θέσης τους έναντι των λοιπών εθνοτήτων (Martin, 2001Q: 78-80).

Σε κάθε περίπτωση, όπως εξηγήσαμε και νωρίτερα, οι λαοί της περιοχής ήταν περισσότερο πιθανό να υποστηρίξουν εκείνη την πολιτική δύναμη που θα έπειθε για τη δυνατότητά της να εγγυηθεί τη σταθερότητα. Όπως και κατά το 19^ο αιώνα, όταν η υποστήριξη των ντόπιων προς τη Ρωσία αυξήθηκε όταν αναδείχθηκε ως ο πιο αποτελεσματικός εγγυητής της σταθερότητας, έτσι και στην περίπτωση των Μπολσεβίκων, η επικράτηση των τελευταίων στον Εμφύλιο Πόλεμο αλλά και η προβολή από την πλευρά τους μιας συνεκτικής ιδεολογίας που υποσχόταν ένα καλύτερο μέλλον για όλους τους λαούς, οδήγησε σε αύξηση της υποστήριξής τους στην περιοχή. Η πραγματικότητα αυτή θα πρέπει να συνδυαστεί και με την έλλειψη εναλλακτικής επιλογής. Η επαναφορά του παλαιού καθεστώτος σε καμία περίπτωση δεν ήταν επιθυμητή, η δε δυνατότητα διατήρησης ανεξάρτητων κρατών έμοιαζε ελάχιστα πιθανή δεδομένης της απουσίας ισχυρών εξωτερικών στηριγμάτων προς αυτά, μετά την ήττα της Γερμανίας και της Οθ. Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

3.3 Ο Καύκασος κατά τις δεκαετίες του '20 και του '30

Η πολιτική της αυτοχθονοποίησης εφαρμόστηκε για μία περίπου δεκαετία. Το Δεκέμβριο του 1932, με δύο νέα διατάγματα, το σοβιετικό κράτος την αναθεώρησε. Η αναθεώρηση πάντως δεν υπήρξε ολοκληρωτική καθώς βασικές παράμετροι των πολιτικών που προέβλεπε το πρόγραμμα «ιθαγενοποίησης» (όπως η εκπαίδευση και προώθηση των τοπικών ελίτ, η έμφαση στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην απασχόληση) διατηρήθηκαν. Η βασική διαφοροποίηση έγκειτο στο ότι η «ιθαγενοποίηση» εφαρμόζονταν πλέον σιωπηλά από τις αρχές καθώς η προβολή της εξαφανίστηκε από τις σοβιετικές πηγές και δημόσιες τοποθετήσεις. Μάλιστα, η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικών ταυτοτήτων ενισχύθηκε μετά το 1932, περίοδος κατά την οποία στη ρωσική συζήτηση τα έθνη έπαψαν να θεωρούνται καπιταλιστικά κατασκευάσματα και άρχισαν να γίνονται αντιληπτά ως αποτέλεσμα μιας αρχέγονης αντίληψης της εθνικής ταυτότητας που έδινε έμφαση στις βαθιές ιστορικές ρίζες όλων των σοβιετικών εθνών.

Μεγαλύτερη αλλαγή υπήρξε σε επίπεδο γλωσσικής πολιτικής καθώς οι προσπάθειες εγκαθίδρυσης μη ρωσικών γλωσσών ως κυρίαρχες γλώσσες στις μη ρωσικές δημοκρατίες και περιοχές απέτυχε (με εξαίρεση την Γεωργία και την Αρμενία). Η πολιτική αυτή εγκαταλείφτηκε και η ρωσική έγινε η κυρίαρχη (αν και όχι η αποκλειστική) γλώσσα των τοπικών κυβερνήσεων και του κόμματος. Παρ' όλα αυτά, οι τοπικές γλώσσες συνέχισαν να προωθούνται στον τύπο, την εκπαίδευση και την τέχνη (Martin, 2001: 80-81).

Γενικότερα, η «θετική δράση» απέναντι στις μη ρωσικές εθνότητες συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30. Η μείζονα διαφορά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο θα πρέπει να εντοπιστεί στην απόφαση για αποκατάσταση της ως τότε «ριγμένης» ρωσικής εθνικότητας και κουλτούρας. Στο πλαίσιο αυτής της απόφασης, εγκαταλείφτηκε η θέση ότι οι Ρώσοι αποτελούσαν τη Μεγάλη Δύναμη η

οποία κατά το παρελθόν λειτούργησε με όρους επιβολής έναντι των υπολοίπων λαών. Οι Ρώσοι απέκτησαν έτσι ισότιμο στάτους με τους υπόλοιπους λαούς. Επί της ουσίας έγιναν «πρώτοι μεταξύ ίσων». Η διαδικασία αποκατάστασης της ρωσικής κουλτούρας δεν είχε, πάντως, ως συνέπεια την επιβολή ενός καθεστώτος βίαιου εκρωτισμού. Είχε, ωστόσο, ως αποτέλεσμα την επιθετική προώθηση ενός καθεστώτος διγλωσσίας στις μη ρωσικές περιοχές καθώς και τον ανασχεδιασμό των μη-ρωσικών γλωσσών και πολιτισμών κατά τέτοιο τρόπο ώστε να τονιστεί η εγγύτητα και το «άνοιγμά» τους στη ρωσική γλωσσική και πολιτισμική επιρροή (Martin, 2001: 81). Οι λόγοι αυτής της αλλαγής έγκεινται τόσο στην αυξανόμενη δυσαρέσκεια των Ρώσων μελών του ΚΚ για τις εφαρμοζόμενες πολιτικές όσο και στις ενισχυόμενες τάσεις εθνικιστικών διεκδικήσεων που παρατηρούνταν μεταξύ των μη ρωσικών κομματικών ελίτ. Η τάση ενίσχυσης του ρόλου των Ρώσων εντός της Σοβ. Ένωσης θα πρέπει επίσης να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο μιας ευρύτερης τάσης ενδυνάμωσης του συγκεντρωτικού χαρακτήρα του κράτους, η οποία εξυπηρετούσε τη διάθεση του Στάλιν να δημιουργήσει ένα μοντέλο προσωποπαγούς-συγκεντρωτικής εξουσίας καθώς και της προσπάθειας του καθεστώτος να εξασφαλίσει την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ενότητα του λαού μπροστά στην πιθανότητα έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο ρωσικός παράγοντας θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να λειτουργήσει ενοποιητικά προς επίτευξη των παραπάνω στόχων.

3.4 Ο Καύκασος κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν και πάλι η εμφάνιση μιας εξωτερικής δύναμης (και πάλι της Γερμανίας) η οποία επρόκειτο να παίξει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις στην περιοχή και να οδηγήσει σε αποσταθεροποίηση και διατάραξη των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας.

Το γερμανικό ενδιαφέρον για τον Καύκασο σχετιζόταν τόσο με την επιδίωξη ελέγχου των πλούσιων πετρελαϊκών κοιτασμάτων της περιοχής (Τσετσενία, Αζερμπαϊτζάν) όσο και με την πρόθεση των Γερμανών να ουδετεροποιήσουν τις σοβιετικές δυνάμεις στην περιοχή ώστε να προωθήσουν τα σχέδια κατάκτησης της Μέσης Ανατολής. Πράγματι, το 1942 τα γερμανικά στρατεύματα έθεσαν σε εφαρμογή την «Επιχείρηση Κυανό» («Operation Blue») και επιτέθηκαν στη νότια Ρωσία. Η επιχείρηση, παρά τις αρχικές της επιτυχίες, σταμάτησε στο Στάλινγκραντ όπου η περίφημη μάχη έληξε με αποφασιστική νίκη του Κόκκινου Στρατού.¹⁴⁷

Το ευαίσθητο ζήτημα της σχέσης των ναζιστικών στρατευμάτων με ορισμένες ντόπιες εθνότητες του Καυκάσου επρόκειτο να εξελιχθεί σε καθοριστικό παράγοντα για τη

---

¹⁴⁷ Η επιμονή του Χίτλερ για κατάληψη της πόλης οφειλόταν κυρίως στη συμβολική αξία που θα είχε μια τέτοια εξέλιξη. Το Στάλινγκραντ δε βρισκόταν σε ιδιαίτερα στρατηγική θέση ώστε η κατάληψή του να θεωρείται επιβεβλημένη. Υπό αυτήν την έννοια, η μεγάλη χρονικά εμπλοκή των ναζιστικών στρατευμάτων εκεί και τελικά η ήττα τους, δυσχέρανε σημαντικά την προώθηση των ευρύτερων γερμανικών στόχων στον Καύκασο.

διαμόρφωση της σοβιετικής πολιτικής στην περιοχή κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μετά το τέλος του. Είναι αλήθεια ότι μέρος των εθνοτήτων του Βορείου Καυκάσου θεώρησαν τους Γερμανούς ως απελευθερωτές και την παρουσία τους ως ευκαιρία να πάρουν εκδίκηση για τη χαμένη προσπάθεια ίδρυσης ανεξάρτητου κράτους στις αρχές της δεκαετίας του 1920.¹⁴⁸ Είναι, επίσης, αλήθεια ότι οι Γερμανοί προέτρεψαν τους λαούς της περιοχής (ιδιαίτερα τους Τσετσένους, του Ingush και τους Karachay) να ξεγερθούν εναντίον των σοβιετικών αρχών. Οι εξεγέρσεις υπήρξαν τελικά περιορισμένες, έδωσαν, ωστόσο, την αφορμή στο σταλινικό καθεστώς να αντιδράσει και να ενεργοποιήσει τη δράση του Λαϊκού Κομισσαριάτου Εσωτερικών Υποθέσεων- NKVD (με επικεφαλής το στενό-εκείνη την εποχή-συνεργάτη του Στάλιν, Λαβρέντι Μπέρια¹⁴⁹).

Ο τρόπος με τον οποίο το σταλινικό καθεστώς αντιλήφθηκε τη σχέση τοπικών εθνοτήτων-Γερμανών δε διέκρινε μεταξύ όσων πραγματικά συνεργάστηκαν με τους τελευταίους και όσων δεν κινήθηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Αντιθέτως, οι περισσότερες τοπικές εθνότητες θεωρήθηκαν συνολικά ένοχες για συνεργασία με τον εχθρό. Κάτι που είχε ως αποτέλεσμα το βίαιο εκτοπισμό τους από την περιοχή προς τη Σιβηρία και τις δημοκρατίες της Κ. Ασίας. Έτσι, το 1943 περίπου 70.000 Karachay εκτοπίστηκαν στο Καζακστάν ενώ το 1944 περίπου 300.000 Τσετσένοι, 80.000 Ingush και 37.000 Balkars σε διάφορες περιοχές της Κ. Ασίας (King, 2008: 196).

Η συνεργασία με τους Γερμανούς θεωρείται από πολλούς ως πρόσχημα για τον εκτοπισμό των λαών του Β. Καυκάσου, οι οποίοι αντιμετώπιζονταν με καχυποψία από το σταλινικό καθεστώς αναφορικά με τη νομιμοφροσύνη τους. Οι πολιτικές που το τελευταίο εφάρμοσε κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα πρέπει, επίσης, να ενταχθούν στο πλαίσιο μιας συνολικότερης πολιτικής που στόχευε στην αλλαγή των δημογραφικών δεδομένων. Είναι γεγονός ότι επί ηγεσίας Στάλιν σημειώθηκε σημαντικός αριθμός εξαναγκαστικών εσωτερικών μετακινήσεων ακόμη και πριν από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ως εκ τούτου, είτε υπό την κατηγορία της μη νομιμόφρονος στάσης είτε λόγω της επιδίωξης μείωσης ή αύξησης του δημογραφικού βάρους της μίας ή της άλλης εθνότητας, το καθεστώς εφάρμοσε από τα μέσα της δεκαετίας του '30 πολιτική εκτοπισμού αρκετών εθνοτήτων -μεταξύ άλλων των Ελλήνων, των Γερμανών, των Πολωνών, των Κορεατών, των Εβραίων, των Τατάρων της Κριμαίας, των Μολδαβών (King, 2008: 197).

Η πολιτική των μαζικών εκτοπισμών στο Βόρειο Καύκασο είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της διοικητικής δομής της περιοχής. Η Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική

---

¹⁴⁸ Την ίδια θέση είχαν και αρκετοί εκπρόσωποι της ηττημένης πλευράς του εμφυλίου όπως ορισμένοι Κοζάκοι και αξιωματούχοι των Λευκών, οι οποίοι επίσης επεδίωξαν συνεργασία με τη γερμανική πλευρά.

¹⁴⁹ Ο γεωργιανής καταγωγής Μπέρια ήταν επικεφαλής της NKVD από το 1938 ενώ πριν αναλάβει τη θέση αυτή διετέλεσε Πρώτος Γραμματέας του ΚΚ Γεωργίας (1934-1938). Η δράση του στον Καύκασο από τα μέσα της δεκαετίας του '30 και μετά ήταν ταυτισμένη με τις μαζικές διώξεις κομματικών στελεχών, στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτικής κομματικών εκκαθαρίσεων και διώξεων που επέβαλε ο Στάλιν στο σύνολο της χώρας.

Δημοκρατία της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας διαλύθηκε, αφού είχε ουσιαστικά εκκενωθεί. Οι δε περιοχές της μοιράστηκαν σε άλλες γειτονικές δημοκρατίες, εξέλιξη που, όπως θα δείξουμε αργότερα, επρόκειτο να παίξει σημαντικό ρόλο στην έξαρση των εθνικιστικών ανταγωνισμών στην περιοχή μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Επιπλέον, η κατάληψη των εκκενωμένων εδαφών από άλλους (κύρια Ρώσους) πολίτες, θα αποτελούσε τη βάση δημιουργίας ερίδων μεταξύ αυτών και των εκτοπισμένων όταν οι τελευταίοι σταδιακά θα επέστρεφαν κατά τη δεκαετία του '50, στο πλαίσιο της πολιτικής της αποσταλινοποίησης που εφάρμοσε ο Νικίτα Χρουστσόφ.

3.5 Η περίοδος μέχρι την πτώση της ΕΣΣΔ

3.5.1 Η αποσταλινοποίηση και η σταδιακή άνοδος του εθνικισμού

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε νικήτρια τη Σοβ. Ένωση και τους συμμάχους της. Η οριστική εξάλειψη της πιθανότητας γερμανικών παρεμβάσεων στον Καύκασο, σε συνδυασμό με την πολιτική των εκτοπισμών που εφαρμόστηκε, έφεραν τη σταθερότητα στην περιοχή.¹⁵⁰ Σημαντικότερη εξέλιξη κατά τη δεκαετία του '50 υπήρξε η απόφαση της κυβέρνησης Χρουστσόφ για την επιστροφή των εκτοπισμένων στις αρχικές τους εστίες. Βάσει των αποφάσεων της ηγεσίας, τόσο η ΑΣΣΔ της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας όσο και η Αυτόνομη Περιοχή (oblast') των Karachay¹⁵¹ συστάθηκαν εκ νέου το 1957 (στη δεύτερη περίπτωση δημιουργήθηκε η Αυτόνομη Περιοχή της Karachay-Cherkessia).

Η επιστροφή των εκτοπισμένων και η επανασύσταση των διοικητικών μονάδων που είχαν διαλυθεί κατά τη δεκαετία του '40 προκάλεσε μια σειρά προβλημάτων στην περιοχή. Αυτά αφορούσαν τόσο στη διαμάχη όσων επέστρεψαν με όσους είχαν καταλάβει τις περιουσίες και τις δουλειές τους όσο και στη διαμάχη μεταξύ των περιοχών/Δημοκρατιών που επανασυστάθηκαν με όσες δεν είχαν διαλυθεί και στις οποίες είχαν εν τω μεταξύ διαμοιραστεί τα εδάφη των πρώτων. Παραδείγματος χάρη, όταν η ΑΣΣΔ της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας διαλύθηκε, τα εδάφη της μοιράστηκαν μεταξύ της Αυτόνομης Περιοχής (krai) της Σταυρούπολης, των ΑΣΣΔ του Νταγκεστάν και της Βορείου Οσσετίας καθώς και της ΣΣΔ της Γεωργίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εντάσεων μεταξύ της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας και της Β. Οσσετίας αναφορικά με την περιοχή του Ανατολικού Prigorodny, η οποία αρχικά άνηκε στην πρώτη, για να περάσει, μετά τη διάλυσή της, στη δεύτερη. Η διαμάχη δεν έλαβε

---

¹⁵⁰ Η επίτευξη της σταθερότητας επ' ουδενί δε δικαιολογεί το βίαιο και εξαναγκαστικό χαρακτήρα αυτής της πολιτικής.

¹⁵¹ Η συγκεκριμένη περιοχή είχε επίσης διαλυθεί το 1943 λόγω των εκτοπισμών. Αντίστοιχα, η Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Kabardino-Balkaria μετατράπηκε σε Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Kabarda λόγω του εκτοπισμού που επιβλήθηκε στους Balkars. Μετά την επιστροφή των τελευταίων στις εστίες τους το 1957, η Δημοκρατία απέκτησε εκ νέου το προηγούμενο όνομά της.

διαστάσεις λόγω της δυνατότητας του κέντρου να ελέγξει την κατάσταση. Το ζήτημα επρόκειτο, ωστόσο, να επανέλθει στο προσκήνιο το 1992 όταν η αποσύνθεση του κέντρου επέτρεψε την έναρξη ένοπλης σύρραξης ανάμεσα στα δύο μέρη¹⁵² (Kuchins et al., 2011: 5-6).

Η ύστερη σοβιετική περίοδος (τέλη δεκαετίας '60-τέλη δεκαετίας '80), χαρακτηρίστηκε από την εκβιομηχάνιση του Καυκάσου, τη δημιουργία μεταφορικών αξόνων, την ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, τη ραγδαία αστικοποίηση και την ανάπτυξη των πόλεων. Επίσης από την ανάδυση μιας νέας κομματικής ελίτ, η οποία δεν είχε εμπειρίες από τη σταλινική περίοδο και η οποία επρόκειτο στη συνέχεια να παίξει σημαντικό ρόλο καθότι τα μέλη της ανέλαβαν τις τύχες των νέων ανεξάρτητων κρατών του Νοτίου Καυκάσου.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο αναπτύχθηκε ο εθνικισμός σε βορρά και νότο. Οι αιτίες αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθούν στις εξής παραμέτρους:

1. Στην ήδη διαμορφωμένη εθνική συνείδηση μεταξύ των λαών της περιοχής όπως προέκυψε από την πορεία τους εντός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της Σοβ. Ένωσης, δεδομένων και των πολιτικών που εφαρμόστηκαν από τις αρχές.
2. Στη σταδιακή χρεοκοπία εντός της σοβιετικής κοινωνίας της κομμουνιστικής ιδεολογίας, η οποία έπρεπε να αντικατασταθεί από μια άλλη -τη στιγμή, μάλιστα, που εντός των κοινωνιών της περιοχής δεν υπήρχαν επαρκείς πολιτικές δυνάμεις που θα προέβαλαν μια διαφορετική εναλλακτική, στηριγμένη στην ανεκτικότητα και στη διάθεση επίλυσης των ανοιχτών ζητημάτων μέσω διαλόγου.
3. Στον υψηλό βαθμό εθνοτικής ομοιογένειας που σταδιακά είχε επιτευχθεί τόσο εντός των ΣΣΔ του νότου (Γεωργία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν) όσο και σε ένα μέρος των ΑΣΣΔ και Περιοχών του βορρά. Πραγματικότητα που δε βοήθησε στη δημιουργία μιας πολυσυλλεκτικής κουλτούρας στις κοινωνίες της περιοχής.
4. Στις μνήμες του παρελθόντος (ενδεικτική η περίπτωση των σχέσεων Αρμένιων-Αζέρων) οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην όξυνση των εθνικιστικών αισθημάτων.

Τα παραπάνω δεδομένα δημιούργησαν την απαραίτητη βάση για την άνοδο του εθνικισμού σε βορρά και νότο. Οι δομικές αλλαγές που σημειώθηκαν σε επίπεδο κέντρου από την κυβέρνηση Γκορμπατσόφ και η συνακόλουθη αποσταθεροποίηση που δημιούργησαν, αποτέλεσαν τον καταλύτη που επέτρεψε την ανάδυση του εθνικισμού ως την κρίσιμη εκείνη παράμετρο που θα οδηγούσε στην τελική αποσύνθεση της ΕΣΣΔ. Η αποσταθεροποίηση σε επίπεδο κέντρου έπαιξε παράλληλα καθοριστικό ρόλο στη στάση των τοπικών ελίτ, οι οποίες, προκειμένου να διασώσουν τα κεκτημένα, επένδυσαν στον εθνικισμό με σκοπό να παραμείνουν στην εξουσία και μετά την επερχόμενη πτώση. Με λίγα λόγια, οι τοπικές ελίτ εγκατέλειψαν την κομμουνιστική

---

¹⁵² Οι Ingush είχαν προηγουμένως αποσπαστεί από την Τσετσενία και δημιούργησε τη Δημοκρατία της Ingkousετίας στο πλαίσιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας

τους ιδεολογία και, παρά τις υψηλές θέσεις που είχαν αποκτήσει στον κομματικό και κυβερνητικό μηχανισμό, συνετέλεσαν με τη στάση τους στην αποσύνθεση της ΕΣΣΔ.

3.5.2 Η διαμάχη Γκορμπατσόφ - Γιέλτσιν και η σημασία της για το Β. Καύκασο

Κρίσιμη σε ότι αφορά στο Β. Καύκασο υπήρξε ο ρόλος της «ενδορωσικής» πολιτικής μάχης ανάμεσα σε Γκορμπατσόφ και Γιέλτσιν η οποία ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του '80. Επρόκειτο για μια μάχη εξουσίας ανάμεσα στον ηγέτη της ΕΣΣΔ και στον επικεφαλής του Ρωσικού Ανωτάτου Συμβουλίου - και από τον Ιούνιο του 1991 Πρόεδρο της Ρωσικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Μια μάχη με διακριτά πολιτικά χαρακτηριστικά καθότι ο μεν Γκορμπατσόφ επιθυμούσε τη διατήρηση μιας μετασχηματισμένης σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο ΕΣΣΔ, ο δε Γιέλτσιν τη διάλυσή της και τη δημιουργία ανεξάρτητου ρωσικού κράτους. Στο πλαίσιο του μεταξύ τους ανταγωνισμού, οι δύο αντίπαλοι επεδίωξαν τον προσεταιρισμό των κομματικών ελίτ των μη ρωσικών περιοχών που βρίσκονταν εντός της Ρωσικής ΣΣΔ. Ήδη από τις 6 Απριλίου 1990 ο Γκορμπατσόφ είχε υπογράψει το νόμο 1457-Ι, βάσει του οποίου οι αυτόνομες περιοχές εντός της τελευταίας θα αποκτούσαν ισότιμο νομικό στάτους με τις υπόλοιπες ΣΣΔ (Ουκρανία, Γεωργία κλπ.).¹⁵³ Σκοπός του ήταν να αυξήσει τον αριθμό των οντοτήτων εντός της ΕΣΣΔ που θα τον υποστήριζαν (Schaefer, 2010: 109-110). Ενδεικτικά, η έχουσα αποσχιστικές τάσεις Τσετσενία, θα ικανοποιούνταν με την απόσχιση της Αυτόνομης ΣΣΔ της Τσετσενίας- Ινγκουσετίας από τη Ρωσία και την απόκτηση ισότιμου νομικού στάτους με αυτή. Ήταν αυτός ο νόμος που επικαλέστηκε αργότερα η τσετσενική πλευρά ώστε να κηρύξει την ανεξαρτησία της όταν η ΕΣΣΔ διαλύθηκε στα τέλη του 1991.

Από την πλευρά του ο Γιέλτσιν, επιδιώκοντας και εκείνος συμμάχους στη μάχη εξουσίας με το σοβιετικό ηγέτη, στράφηκε προς τις αυτόνομες δημοκρατίες της Ρωσίας και τον Αύγουστο του 1990 τις κάλεσε να αυξήσουν τις διεκδικήσεις τους χρησιμοποιώντας την περίφημη φράση «πάρτε όση κυριαρχία μπορείτε να καταπιείτε» (Schaefer, 2010: 111).

Η Σοβιετική Ένωση τελικώς διαλύθηκε το Δεκέμβριο του 1991. Αποτέλεσμα της νέας πραγματικότητας υπήρξε η κήρυξη της ανεξαρτησίας των τριών πρώην σοσιαλιστικών δημοκρατιών του Νοτίου Καυκάσου (Γεωργία, Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία) καθώς και η εμφάνιση αποσχιστικών τάσεων στο Βόρειο. Σε αυτό το πλαίσιο, η Τσετσενία κήρυξε την ανεξαρτησία της το Νοέμβριο του 1991.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Το πέρασμα του νόμου 1457-Ι έδωσε τη δυνατότητα σε ορισμένες αυτόνομες δημοκρατίες εντός της Ρωσικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας να διεκδικήσουν την κυριαρχία τους μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα την περίπτωση του Ταταρστάν το οποίο έφτασε στα πρόθυρα της ανεξαρτητοποίησης. Μάλιστα, το 1992, σε δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε, η πλειοψηφία αποφάσισε υπέρ της ανεξαρτητοποίησής του από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Τελικά, το 1994 έλαβε οριστικά απόφαση παραμονής στη Ρωσία.

4. Ο Καύκασος κατά τη μετασοβιετική περίοδο

4.1 Ο ρόλος του διεθνούς περιβάλλοντος στις μεταβολές στον Καύκασο στις αρχές της δεκαετίας του '90

Στις προηγούμενες ενότητες περιγράφηκαν οι αιτίες της νέας εμφάνισης του εθνικισμού στον Καύκασο. Οι αιτίες αυτές αποτυπώνουν την πραγματικότητα όπως είχε διαμορφωθεί σε επίπεδο κέντρου (ΕΣΣΔ) και περιφέρειας (Καύκασος). Ο ρόλος του διεθνούς περιβάλλοντος - όπως είχε διαμορφωθεί στις αρχές της δεκαετίας του '90 - υπήρξε, ωστόσο, και εκείνος καθοριστικός για τις μεγάλες αλλαγές που σημειώθηκαν στην περιοχή. Συγκεκριμένα, η κατάρρευση του διπολισμού και η επικράτηση του δυτικού καπιταλιστικού στρατοπέδου, έδινε τη δυνατότητα στις ανεξάρτητες ή υπό ανεξαρτητοποίηση κρατικές οντότητες να ακολουθήσουν ένα εναλλακτικό σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο στρατηγικό προσανατολισμό, εντασσόμενες στη Δύση, στην παγκοσμιοποίηση και στους διεθνείς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς όπως τους είχε διαμορφώσει το στρατόπεδο των νικητών.

Η Δύση από την πλευρά της, ήταν δεδομένο ότι θα στήριζε την ένταξη των κρατών αυτών στο δικό της στρατόπεδο καθώς κάτι τέτοιο θα αύξανε το στρατηγικό της βάρος σε μια κρίσιμη για τα συμφέροντά της περιοχή ενώ παράλληλα θα απομάκρυνε τον κίνδυνο μελλοντικής επανένταξής τους στη ρωσική σφαίρα επιρροής (εφόσον η Μόσχα το επεδίωκε). Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι παρά τη στροφή της Ρωσίας προς τη Δύση, η δεύτερη συνέχισε να βλέπει με σχετική καχυποψία τη θέση και τις επιδιώξεις της Μόσχας στο μεταδιπολικό κόσμο, μη θεωρώντας τη «δεδομένη». Ουσιαστικά, η επιλογή προσέγγισης με τα ανεξάρτητα ή υπό ανεξαρτητοποίηση κράτη, διασφάλιζε ότι η Ρωσία, ακόμη και αν μελλοντικά επεδίωκε να επανακάμψει διεθνώς και να αντιταχθεί στις επιλογές της Δύσης, θα στερούνταν των παλιών της συμμάχων και θα ξεκινούσε από μειονεκτική θέση.

Η στρατηγική προσέγγισης με τα κράτη της περιοχής θα έδινε επίσης στη Δύση τη δυνατότητα να αποκτήσει ισχυρό λόγο στον τρόπο αξιοποίησης των πλούσιων ενεργειακών κοιτασμάτων τους - ιδιαίτερα σε κράτη όπως τα Αζερμπαϊτζάν. Αυτό αφορούσε τόσο στην εκμετάλλευσή τους όσο και στον τρόπο διαμετακόμισής τους προς τις δυτικές (κυρίως ευρωπαϊκές) αγορές. Οι τελευταίες θα αποκτούσαν έτσι πρόσβαση στην ενέργεια που είχαν ανάγκη και μάλιστα κατά τρόπο που θα μείωνε την εξάρτησή τους από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες (κατασκευή αγωγών που θα συνέδεαν την Ευρώπη με την Κασπία παρακάμπτοντας το ρωσικό έδαφος). Σε αυτό το πλαίσιο, όπως επισημαίνει και ο Μπρεζίνσκι, ο Ν. Καύκασος θα μπορούσε να παίξει τόσο το ρόλο του εναλλακτικού προμηθευτή ενέργειας (Αζερμπαϊτζάν) όσο και το ρόλο

---

¹⁵⁴ Είχε προηγηθεί η κήρυξη της ανεξαρτησίας της Αυτόνομης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας το Μάιο του 1991. Η νέα αυτοανακηρυχθείσα Δημοκρατία διασπάστηκε, ωστόσο, μετά από λίγο καιρό στη Δημοκρατία της Τσετσενίας και σε αυτή της Ινγκουσετίας.

του γεωγραφικού συνδετικού κρίκου μεταξύ της Ευρώπης και των πλούσιων σε ενεργειακούς πόρους κρατών της Κεντρικής Ασίας.¹⁵⁵ Δεδομένων, μάλιστα, των ιδιαιτεροτήτων και των προβλημάτων που επικρατούν στη Μέση Ανατολή, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει εναλλακτικό δρόμο διέλευσης των υδρογονανθράκων της Κ. Ασίας προς τη Δύση, ο Ν. Καύκασος αποτελούσε τη μοναδική ασφαλή οδό μεταφοράς τους. Από τα παραπάνω, γίνεται φανερό ότι και τα ζητήματα της ενέργειας έγιναν αντιληπτά από την πλευρά της Δύσης στο πλαίσιο ενός εν δυνάμει στρατηγικού ανταγωνισμού με τη Ρωσία.

Η σημασία του Ν. Καυκάσου για την απόκτηση πρόσβαση στην Κ. Ασία αποκτά, μάλιστα, μεγαλύτερη σημασία αν λάβουμε υπόψη ότι η σημασία της Κ. Ασίας δε σχετίζεται μόνο με τα ενεργειακά συμφέροντα της Δύσης αλλά και με αυτή καθεαυτή τη γεωγραφική θέση της δεύτερης. Η Κ. Ασία, πέρα από μια περιοχή πλούσια σε υδρογονάνθρακες, κατέχει μια κεντρική γεωγραφική θέση στην οποία, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90, οι ΗΠΑ επεδίωξαν να αποκτήσουν πρόσβαση τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον Labban (βλ. Labban, 2009: 3-4), η Κ. Ασία προσέλκυσε το αμερικανικό ενδιαφέρον όχι μόνο λόγω των ενεργειακών της πόρων ή της σημασίας που έπαιζε στη «μάχη ενάντια στην τρομοκρατία» αλλά και λόγω του ότι η Κ. Ασία βρίσκεται στη διασταύρωση περιοχών από τις οποίες προέρχονται όλοι οι πιθανοί κίνδυνοι για την αμφισβήτηση της αμερικανικής πρωτοκαθεδρίας στο μέλλον (Βόρειος Αφρική-Μέση Ανατολή, Ρωσία - Πρώην Σοβιετικός Χώρος, Κίνα - ΝΑ Ασία). Η διατήρηση μόνιμης παρουσίας εκεί θεωρούνταν ως εκ τούτου σημαντική προκειμένου οι ΗΠΑ να μπορούν να προβάλλουν δυναμικά την ισχύ τους κατά μήκος των παραπάνω περιοχών. Δεδομένης και της μεγάλης αστάθειας που επικρατεί σε αυτές, οι ΗΠΑ επεδίωξαν να εμφανιστούν ως η σταθεροποιητική εκείνη δύναμη που θα επιβάλει την τάξη διασφαλίζοντας παράλληλα τα συμφέροντά της (αποτροπή εμφάνισης περιφερειακών ηγεμόνων και αντιγεμονικών συμμαχιών). Η απόκτηση πρόσβασης στην Κ. Ασία εντάσσεται δηλαδή, σύμφωνα με τον Labban, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης στρατηγικής παγκόσμιας επέκτασης που θα διασφαλίσει τη διατήρηση της αμερικανικής ηγεμονίας στο μέλλον (Labban, 2009: 16-17.). Σε αυτό το πλαίσιο, η γεωγραφική γειτνίαση του Καυκάσου με την Κ. Ασία, τον καθιστά σημαντικό για την προβολή ισχύος προς τη δεύτερη.

Αναφορικά με γεωγραφική θέση του Ν. Καυκάσου, βρίσκεται επίσης πλησίον της Μέσης Ανατολής, περιοχή στην οποία η Δύση εμπλέκεται έντονα οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά. Αποτελεί έτσι εν δυνάμει σημείο προβολής δυτικής ισχύος και προς αυτή.

Ο Ν. Καύκασος βρίσκεται, επίσης, μεταξύ Ρωσίας και Ιράν, δηλαδή δύο εν δυνάμει ανταγωνιστών της Δύσης, οι οποίοι τα τελευταία χρόνια συνεργάζονται στενά λόγω

---

¹⁵⁵ Λόγω της μείζονος γεωπολιτικής σημασίας του Αζερμπαϊτζάν, ο Μπρεζίνσκι το εντάσσει στην κατηγορία των «γεωπολιτικών αξόνων» (για τον ορισμό του «γεωπολιτικού άξονα βλ. Brzezinski, 1998: 79, για το Αζερμπαϊτζάν ως «γεωπολιτικό άξονα» βλ. Brzezinski, 1998: 89).

κυρίως της κοινής εναντίωσής τους στα δυτικά συμφέροντα. Ο Ν. Καύκασος μπορεί σε αυτό το πλαίσιο να λειτουργήσει ως μια «υγειονομική ζώνη» μεταξύ των δύο κρατών προκειμένου να αποδυναμωθούν οι προοπτικές συνεργασίας τους. Η Δύση θα μπορούσε προοπτικά να χρησιμοποιήσει τα κράτη της περιοχής κατά τρόπο που να προκαλούσε τριβές στις ιρανορωσικές σχέσεις, εφαρμόζοντας τη στρατηγική του «διαίρει και βασίλευε». Το δε γεγονός της γειτνίασης του Ν. Καυκάσου με δύο ευαίσθητες περιοχές εντός της Ρωσίας και του Ιράν (Β. Καύκασος - ιρανικό Αζερμπαϊτζάν), σημαίνει πρακτικά ότι η απόκτηση πρόσβασης σε αυτόν, δίνει επί της ουσίας λόγο σε περιοχές εντός της ιρανικής και ρωσικής επικράτειας και ως εκ τούτου τη δυνατότητα (δυνητικής) πρόκλησης αποσταθεροποίησης στο εσωτερικό τους.

Για τους παραπάνω λόγους, η Δύση γρήγορα επεχείρησε να αποκτήσει στρατηγικές και οικονομικές σχέσεις με τα κράτη της περιοχής. Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα υπήρξε η υπογραφή του «Συμβολαίου του Αιώνα» με το Αζερμπαϊτζάν το 1994.¹⁵⁶ Απώτερος στόχος ήταν εν τέλει η ενσωμάτωση των οικονομιών των χωρών στην παγκόσμια οικονομία, η οποία θα διασφάλιζε την οριστική ένταξή τους στο δυτικό στρατόπεδο. Έτσι, η ύπαρξη στρατηγικού εναλλακτικού δρόμου αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα που συνέβαλε στη διασφάλιση και εμπέδωση της ανεξαρτησίας των κρατών της περιοχής καθώς και στη δημιουργία επαρκών προϋποθέσεων ώστε να ακολουθήσουν αυτόνομη πορεία στο διεθνές στερέωμα. Τα δεδομένα του διεθνούς συστήματος και η ύπαρξη στρατηγικών στηριγμάτων έπαιξαν κατ' αυτόν τον τρόπο αποφασιστικό ρόλο στις ριζικές μεταβολές που σημειώθηκαν στον Καύκασο. Συγκρίνοντας δε τη μετασοβιετική περίοδο με εκείνη της τριετίας 1918-1921, παρατηρούμε πως η κρίσιμη παράμετρος που διαφοροποίησε τα δεδομένα ήταν τελικά το διεθνές περιβάλλον εντός του οποίου σημειώθηκαν οι αλλαγές. Έτσι, κατά την περίοδο 1918-1921, η ήττα των Γερμανών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ουσιαστική κατάρρευση της Οθ. Αυτοκρατορίας και η μετέπειτα ήττα των αγγλογάλλων και των Ρώσων συμμάχων τους από τους μπολσεβίκους, στέρησαν από τα ανεξάρτητα κράτη του Καυκάσου τη δυνατότητα εξεύρεσης στρατηγικών συμμαχιών που θα επέτρεπε την επιβίωσή τους. Αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας ήταν η επιστροφή τους υπό το ρωσικό έλεγχο. Αντιθέτως, το διεθνές περιβάλλον μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, επέτρεπε στα νέα κράτη να ακολουθήσουν ένα διαφορετικό σε σχέση με το παρελθόν δρόμο. Με λίγα λόγια, αποδεικνύεται ότι η ύπαρξη των κατάλληλων προϋποθέσεων σε επίπεδο κέντρου- περιφέρειας τελικά δεν επαρκούν ώστε να διασφαλιστούν τις γεωπολιτικές αλλαγές. Η ύπαρξη του κατάλληλου διεθνούς περιβάλλοντος και η δράση των εξωσυστημικών παικτών αποτελούν αντιθέτως αναγκαία προϋπόθεση εδραίωσης των όποιων αλλαγών.

Η ανεξαρτητοποίηση των κρατών του Ν. Καυκάσου στις αρχές της δεκαετίας του '90 αντικατόπτριζε, όπως είδαμε, την επιθυμία έκφρασης μιας υπαρκτής εθνικής

---

¹⁵⁶ Επρόκειτο για την υπογραφή συμβολαίων μεταξύ της κυβέρνησης του Αζερμπαϊτζάν και δυτικών πετρελαϊκών εταιρειών με στόχο την εξόρυξη και εκμετάλλευση του πλούσιων ενεργειακών πόρων.

ταυτότητας, η οποία είχε διαμορφωθεί εντός του πλαισίου της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της Σοβιετικής Ένωσης και στην οποία μπορούσαν να βασιστούν τα νέα κράτη. Σε αυτό το πλαίσιο η - έστω και σύντομη - περίοδος ανεξαρτησίας των τριών δημοκρατιών του Ν. Καυκάσου κατά την περίοδο 1918-1921 αποτέλεσε την αναγκαία ιστορική αναφορά βάσει της οποίας τα νέα κράτη θα μπορούσαν να προβάλουν την ιστορική τους συνέχεια. Ωστόσο, όπως επισημαίνει και ο Ν. Κοτζιάς (Κοτζιάς, 2004:132), την εποχή της παγκοσμιοποίησης, «η εμφάνιση του εθνικισμού δε συνιστά πάντα μια αρχαϊκή μορφή από το παρελθόν, ένα κίνημα που επιδιώκει να πραγματώσει με καθυστέρηση το όραμα για ένα νέο εθνικό κράτος ή έστω για αναβάθμιση μιας μειονότητας εντός ενός εθνικού κράτους. Αντιθέτως, μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις (και ασφαλώς όχι πάντα) να εκφράζει ένα κίνημα εκσυγχρονισμού». Η δυνατότητα που παρέχει η εποχή της παγκοσμιοποίησης για ένταξη σε υπερεθνικούς θεσμούς και δίκτυα, δίνει νέες δυνατότητες στα κράτη τα οποία μπορούν να αξιοποιήσουν με άμεσο τρόπο τις ευκαιρίες που τους παρουσιάζονται (Ο.π.). Σε αυτό το πλαίσιο, η δεδομένη επιθυμία της Δύσης να προσεταιριστεί τα κράτη της περιοχής και να τα εντάξει στο διεθνές οικονομικό σύστημα που η ίδια δημιούργησε, αποτέλεσε ένα ισχυρό κίνητρο ώστε αυτά να διαφοροποιήσουν τον ως τότε στρατηγικό τους προσανατολισμό και να ενσωματωθούν στο δυτικό στρατόπεδο και σε ότι αυτό συμπεριλάμβανε. Η προοπτική αυτή αποτελούσε ελκυστική επιλογή για τις ηγεσίες και τις κοινωνίες των κρατών της περιοχής δεδομένης της έλξης που ασκούσε το δυτικό μοντέλο κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής οργάνωσης μετά και την επικράτησή του στον Ψυχρό Πόλεμο. Στην περίπτωση μάλιστα του Αζερμπαϊτζάν, θα πρέπει κανείς να προσθέσει και τον ενεργειακό παράγοντα καθώς, ως ανεξάρτητο πλέον κράτος, μπορούσε να αξιοποιήσει όπως εκείνο επιθυμούσε τις πλούσιες ενεργειακές του πηγές ώστε να εξασφαλίσει τους απαραίτητους πόρους για την επιβίωση και την ανάπτυξή του. Και αυτή η προοπτική, ωστόσο, σχετιζόταν άμεσα με τη στρατηγική της Δύσης και την απόφασή της να στηρίξει το νέο στρατηγικό προσανατολισμό του Μπακού ώστε να μειωθεί η επιρροή της Ρωσίας πάνω του.

Συμπερασματικά, στις αρχές της δεκαετίας του '90 υπήρχαν όλες εκείνες οι προϋποθέσεις που επέτρεπαν τη ριζική μεταβολή των γεωπολιτικών δεδομένων της περιοχής. Οι προϋποθέσεις αυτές εντοπίζονταν σε τέσσερα διαφορετικά επίπεδα:

- α. Στο κεντρικό (Ρωσία), με δεδομένη την απροθυμία και την αδυναμία της Μόσχας να διατηρήσει υπό τον έλεγχό της την περιοχή.
- β. Στο περιφερειακό (Καύκασος), με δεδομένη τη δεδηλωμένη επιθυμία των κρατών της περιοχής να ανεξαρτητοποιηθούν και να ακολουθήσουν μια αυτόνομη διεθνή πορεία.
- γ. Στο διεθνές, δεδομένης της υποστήριξης που το στρατόπεδο του νικητή του Ψυχρού Πολέμου έδειξε στο νέο στρατηγικό προσανατολισμό των κρατών της περιοχής.
- δ. Στο νομικό, καθώς το σοβιετικό σύνταγμα του 1922 (άρθρο 26) παρείχε τη δυνατότητα στα συστατικά μέρη της Ένωσης να αποχωρήσουν από αυτήν εφόσον το

επιθυμούσαν. Έτσι, το 1991 η οικειοθελής διάλυση της ΕΣΣΔ οδήγησε τα ως τότε συστατικά της μέρη στο να αποκτήσουν νομικά καθεστώδες ανεξαρτήτων κρατών.

4.2 Ο Βόρειος Καύκασος κατά την πρώιμη μετασοβιετική περίοδο

Ο Β. Καύκασος μετά την πτώση της ΕΣΣΔ χαρακτηρίστηκε από αποσταθεροποίηση. Αυτή οφειλόταν στην εκδήλωση αποσχιστικών τάσεων αλλά και διαφορών μεταξύ δημοκρατιών της περιοχής.

Χαρακτηριστικότερη υπήρξε η περίπτωση της Τσετσενίας, η οποία στα τέλη του 1991 κήρυξε την ανεξαρτησία της υπό την ονομασία Τσετσενική Δημοκρατία της Ιτσκέρια/ Chechen Republic of Ichkeria. Αντιθέτως, οι άλλες πρώην αυτόνομες σοσιαλιστικές δημοκρατίες της ΣΣΔ της Ρωσίας (Νταγκεστάν, Β. Οσσετία, Ινγκουσετία) καθώς και οι αυτόνομες περιοχές (autonomous oblasts) της Karachaevo-Cherkessia, και Kabardino-Balkaria και Adygea καθώς και οι περιοχές (krai) του Κράσονταρ και της Σταυρούπολης, δεν επέδειξαν αποσχιστικές τάσεις σε σχέση με το κέντρο. Οι αυτόνομες περιοχές εξασφάλισαν ωστόσο την αναβάθμιση του νομικού τους στάτους καθώς μετατράπηκαν σε (αυτόνομες) Δημοκρατίες εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας.¹⁵⁷

Η διακριτή περίπτωση της Τσετσενίας αποτελεί, ως εκ τούτου, φαινόμενο που χρήζει ερμηνείας. Ιδιαίτερα σε σχέση με την περίπτωση του Νταγκεστάν λόγω του ότι οι πληθυσμοί των δύο περιοχών συγγενεύουν εν πολλοίς εθνοτικά ενώ και οι δύο περιοχές χαρακτηρίζονται ιστορικά από υψηλό βαθμό θρησκευτικότητας. Γιατί λοιπόν η μία περιοχή αποδείχθηκε σταθερή ενώ η άλλη ασταθής;

Αν θελήσουμε να αναζητήσουμε τις αιτίες αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναφερθούμε στα εξής (βλ. Kirsiev, 2004: 238-261):

1. Στο μονοεθνικό χαρακτήρα της Τσετσενίας που επέτρεπε τη διαμόρφωση μιας ξεκάθαρης εθνικής ταυτότητας, σε σχέση με το πολυεθνικό Νταγκεστάν¹⁵⁸.

---

¹⁵⁷ Η αυτόνομη περιοχή της Adygea εντάχθηκε στην περιοχή (krai) του Κράσονταρ το 1937. Η Δημοκρατία της Adygea δημιουργήθηκε το 1991 και αποτελεί γεωγραφικό θύλακα εντός της αυτού (βλ. χάρτη 11).

¹⁵⁸ Η Δημοκρατία του Νταγκεστάν αποτελείται από 15 περίπου διαφορετικές εθνότητες. Την πλειοψηφία αποτελούν οι Avars με ποσοστό 29,4% επί του συνολικού πληθυσμού, ενώ ακολουθούν οι Dargins με 17%, οι Kumyks με 15% και οι Lezgins με 13,6%. (στοιχεία βάσει της απογραφής του 2010). Οι τρεις πρώτες αποτελούν τις κυρίαρχες εθνότητες του Νταγκεστάν, οι οποίες μοιράζονται τις κύριες θέσεις εξουσίας. Ενδεικτικά, κατά την περίοδο της περεστρόικα ο ηγέτης του τοπικού ΚΚ προερχόταν από την εθνότητα των Avars, ο ηγέτης της κυβέρνησης από τους Kumyks ενώ ο επικεφαλής της νομοθετικής εξουσίας από τους Dargins. Η πτώση της ΕΣΣΔ δημιούργησε έριδες μεταξύ των εθνότητων της περιοχής σχετικά με το νέο μοντέλο διαμοιρασμού της εξουσίας. Η ισορροπία, ωστόσο, γρήγορα αποκαταστάθηκε. Έτσι, ο διαμοιρασμός της εξουσίας και η ανάγκη συνεννόησης μεταξύ των εθνότητων αποτέλεσε

2. Στο γεγονός ότι στα τέλη της δεκαετίας του '80 η μάχη εξουσίας μεταξύ του Πρώτου Γραμματέα της Αυτόνομης Περιοχής της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας, Doku Zavgayev και του ηγέτη της αντιπολίτευσης Dzokhar Dudaev παρέσυρε τις δύο πλευρές σε μια πλειοδοσία εθνικισμού ώστε να αποσπάσουν τη λαϊκή υποστήριξη.
3. Στην αντιμετώπιση που είχε τύχει ο πληθυσμός της Τσετσενίας από τις σοβιετικές αρχές (εκτοπισμοί, κυριαρχία ρωσικού στοιχείο σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο μετά την επανασύσταση της Αυτόνομης Περιοχής της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας το 1957¹⁵⁹, προσπάθεια παραχάραξης της ιστορίας στην περιοχή στη βάση των συμφερόντων του σοβιετικού καθεστώτος), η οποία δημιούργησε γενικευμένη δυσαρέσκεια και σφυρηλάτησε τους δεσμούς μεταξύ του λαού.
4. Στη δομή της κοινωνικής οργάνωσης του Νταγκεστάν η οποία είναι διαμορφωμένη στη βάση των *Jamaat* ενώ εκείνη της Τσετσενίας στη βάση των *teip*. Επρόκειτο για διαφορετικά συστήματα οργάνωσης στη βάση της κάστας/φυλής, τα οποία έχουν διατηρηθεί ως τις μέρες μας. Αναφορικά με την ουσία της διάκρισης αυτής και το ρόλο της στη διαμόρφωση διαφορετικών δεδομένων στις δύο περιοχές, θα πρέπει να επισημανθούν τα εξής: στο Νταγκεστάν (ήδη από τον 15^ο αιώνα) βασική μονάδα της κοινωνικής δομής αποτελούν τα *Jamaat*, πολιτικοί σχηματισμοί στη βάση της φυλετικής ομοιομορφίας τα οποία διαχρονικά καταλάμβαναν μεγάλες εκτάσεις. Τα *Jamaat* αποτέλεσαν ιστορικά δομές γύρω από τις οποίες διαμορφώθηκαν ισχυρές ταυτότητες καθώς τα μέλη τους διαχώριζαν με εμφαντικό τρόπο τους εαυτούς τους από όσους δεν άνηκαν στο δικό τους *Jamaat*. Τα *Jamaat* οργανώνονταν στη βάση γραπτών κανόνων, κατείχαν συγκεκριμένη εδαφική έκταση και διέθεταν μεγάλο βαθμό αυτονομίας-επρόκειτο επί της ουσίας για πόλεις-κράτη. Κάθε *Jamaat* αποτελούνταν από έναν αριθμό *tukhum*, δηλαδή κοινοτήτων βασισμένων στις συγγενικές σχέσεις αίματος, οι οποίες ένωναν την οικογένεια με βάση την ανδρική γραμμή. Θεμέλιο του *Jamaat* υπήρξε, δηλαδή, η διευρυμένη οικογένεια, κάτι ισχύει ως σήμερα. Η ένωση πολλών *Jamaat* διαμόρφωνε αυταρχικούς πολιτικούς σχηματισμούς. ομοσπονδίες και συνομοσπονδίες *Jamaat*. Βλέπουμε δηλαδή ότι ιστορικά στο Νταγκεστάν η ταυτότητα δε διαμορφώθηκε μόνο στη βάση της εθνότητας αλλά και στη βάση του *Jamaat*. Κρίσιμο, δηλαδή, χαρακτηριστικό του κοινωνικού αυτού θεσμού ήταν η διαμόρφωση συμπαγούς εδαφικής πολιτικής ταυτότητας.

Αντιθέτως, η περίπτωση της Τσετσενίας υπήρξε διαφορετική. Οι τσετσενικοί πληθυσμοί από το 15^ο αιώνα μετανάστευαν από τις ορεινές περιοχές προς τις πεδινές

μείζονος σημασίας παράγοντα μη ανάπτυξης του ριζοσπαστικού εθνικισμού και διατήρησης της σταθερότητας στην περιοχή.

¹⁵⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη φορά που ορίστηκε Τσετσένος επικεφαλής της Αυτόνομης Περιοχής μετά την επανίδρυσή της ήταν μόλις το 1989 (Zavgayev). Ο διορισμός Τσετσένου επικεφαλής στο πλαίσιο της πολιτικής της περεστρόικα, θεωρήθηκε λυτρωτική από τον τοπικό πληθυσμό και συνέβαλε στην «απελευθέρωση» των εθνικιστικών αισθημάτων.

ώστε να εξασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό δε συνέβη στο Νταγκεστάν. Η συνεχής κίνηση προς τα πεδινά οδήγησε έτσι στη διαμόρφωση συγγενικών δικτύων ως βάση της πολιτικής οργάνωσης και θεμέλιο διαφύλαξης της τάξης και της ασφάλειας. Βασικό χαρακτηριστικό των δικτύων αυτών ήταν η απουσία εδαφικής οριοθέτησής τους. Ο προσδιορισμός ανάμεσα στο «εμείς» και το οι «άλλοι» γινόταν στη βάση των συγγενειών αίματος και των σχετιζόμενων με αυτές κανόνων και καθηκόντων. Η πολιτική ταυτότητα στηρίχθηκε κατ' επέκταση στην αλληλεγγύη ανάμεσα στα συγγενικά δίκτυα.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο σαφής εδαφικό-διοικητικός χαρακτήρας καθιστά κυρίαρχη τη σημασία των Jamaat στη διαμόρφωση των πολιτικών σχέσεων στο Νταγκεστάν. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Τσετσενίας η δομή των teip δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κρίσιμος πολιτικός θεσμός.

Η σημασία της παραπάνω διάκρισης έγκειται στο ότι η ύπαρξη ισχυρών μονάδων όπως τα Jamaat κατέστησε δύσκολο τον προσδιορισμό ενός συγκεκριμένου πολιτικού κέντρου σε επίπεδο εθνοτήτων του Νταγκεστάν. Διότι το κάθε Jamaat λειτούργησε και λειτουργεί περισσότερο βάσει του δικού του οφέλους και όχι βάσει των συμφερόντων της εθνότητας στην οποία ανήκει. Είναι έτσι χαρακτηριστικό ότι μετασοβιετικά, σε πολιτικό/εκλογικό επίπεδο, έχουν εμφανιστεί περιπτώσεις όπου το Jamaat μιας συγκεκριμένης εθνότητας στήριξε υποψηφίους που δεν προέρχονται από αυτή αλλά από άλλες. Με λίγα λόγια, η πολιτική συμπεριφορά της κάθε εθνότητας δεν μπορεί επ' ουδενί να θεωρηθεί ενιαία.

Είναι προφανές ότι οι εθνικές ταυτότητες παίζουν σαφώς μικρότερο ρόλο στο Νταγκεστάν καθώς κυρίαρχες είναι οι τοπικές ταυτότητες (ανάλογα με το Jamaat που ανήκει κάποιος). Ο διπλός κατακερματισμός του Νταγκεστάν σε εθνοτικό αλλά και ενδο-εθνοτικό επίπεδο έχει καταστήσει (και μετασοβιετικά) αναγκαία τη συνεργασία μεταξύ των εθνοτήτων της περιοχής, η οποία, όπως είδαμε στην υποσημείωση 158, εκφράζεται και σε επίπεδο κατανομής της εξουσίας. Η πραγματικότητα αυτή και το σπάσιμο των εθνοτικών γραμμών δημιούργησε συνθήκες επίτευξης ισορροπίας μεταξύ των εθνοτήτων της περιοχής, η οποία λειτούργησε αποτελεσματικά και απέτρεψε την εμφάνιση ριζοσπαστικών εθνικισμών και αποσταθεροποίησης. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Τσετσενίας τα διαφορετικά δεδομένα που επικρατούσαν εκεί (μονοεθνικός χαρακτήρας περιοχής, βάρος ιστορικού παρελθόντος, χαρακτηριστικά κοινωνικής δομής) επέτρεψαν τη διαμόρφωση ενός ισχυρού εθνικιστικού αισθήματος, το οποίο εκδηλώθηκε μέσα από την απόφαση για ανεξαρτητοποίηση. Αδιαμφισβήτητα, το πολιτικό κενό σε επίπεδο κέντρου μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και η αμφιλεγόμενη πολιτική της Μόσχας σε σχέση με το ζήτημα της απόσχισης περιοχών που άνηκαν στην πρώην Ρωσική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία, ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τις εθνικιστικές τάσεις των Τσετσένων, οι οποίοι επεχείρησαν να καλύψουν το διαμορφούμενο κενό μέσω της κήρυξης ανεξαρτησίας. Σημαντικό εδώ είναι να προστεθεί και ο παράγοντας ενέργεια, καθώς η Τσετσενία αποτελεί περιοχή με

σημαντικά αποθέματα υδρογονανθράκων. Ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του '90, υπήρχε η εκτίμηση μεταξύ της ελίτ της περιοχής ότι η Τσετσενία θα μπορούσε να εξελιχθεί σε Κουβίτ του Καυκάσου. Θα μπορούσε έτσι να διασφαλίσει την ανεξάρτητη πορεία της εκμεταλλευόμενης τους φυσικούς της πόρους. Η εκτίμηση αυτή αποδείχθηκε πάντως υπερβολική.

4.2.1 Η διαμάχη Β. Οσσετίας - Ινγκουσετίας

Κατά την ίδια περίοδο (Οκτώβριος 1992) ξέσπασε η ένοπλη σύγκρουση Β. Οσσετίας-Ινγκουσετίας. Η δεύτερη είχε ήδη διαχωριστεί από την Τσετσενία καθώς φοβόταν ότι ο δυναμικός τσετσενικός εθνικισμός έθετε υπό απειλή τη θέση τους. Κάνοντας την επιλογή να παραμείνουν εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας, οι Ingush θεωρούσαν ότι οι ρωσικές αρχές θα ευνοούσαν την επιστροφή της περιοχής του ανατολικού Prigorodnyi σε αυτούς, δεδομένης της ιστορικής αδικίας που προέκυψε μετά τη διάλυση της Αυτόνομης Περιοχής της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας κατά τη σταλινική περίοδο, μετά την οποία στο Αν. Prigorodnyi εγκαταστάθηκαν Οσσέτιοι και η περιοχή πέρασε στη Β. Οσσετία, χωρίς να επιστραφεί όταν η Αυτόνομη Περιοχή επανιδρύθηκε το 1957. Η ένοπλη σύρραξη μεταξύ των δύο πλευρών οδήγησε πράγματι στη στρατιωτική παρέμβαση των Ρώσων ώστε να αποκατασταθεί η τάξη. Ωστόσο, η Μόσχα τήρησε τελική φιλική προς τους Οσσέτιους στάση ξεκαθαρίζοντας ότι το Prigorodnyi θα παραμείνει εντός της Β. Οσσετίας (Schaefer 2010: 107, Kuchins, 2011: 6). Από τότε το θέμα παραμένει ανοιχτό και συχνά επανέρχεται στο προσκήνιο προκαλώντας ενίσχυση του εθνικισμού και στις δύο πλευρές (για τη σημερινή κατάσταση αναφορικά με το ζήτημα βλ. παρακάτω ενότητες).

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε ένα βαθμό υπήρξε αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα τις περιπτώσεις της Τσετσενίας και της διαμάχης Β. Οσσετίας-Ινγκουσετίας καθώς η εισβολή των Ινγκουσετίων στο Αν. Prigorodnyi έγινε με τη στήριξη των Τσετσένων, ενώ η επέμβαση του ρωσικού στρατού, τον οδήγησε εντός τσετσενικού εδάφους. Οι Τσετσένοι με τη βοήθεια της Συνομοσπονδίας των Ορεινών Λαών του Καυκάσου (Confederation of the Mountain Peoples of the Caucasus)¹⁶⁰, απέτρεψαν τελικά το

---

¹⁶⁰ Επρόκειτο για ένοπλη πολιτική οργάνωση αποτελούμενη από μαχητές των δημοκρατιών του Β. Καυκάσου. Σε πολιτικό επίπεδο, η ίδρυσή της το 1991 θεωρήθηκε συνέχεια της Ορεινής Δημοκρατίας του Καυκάσου που κήρυξε την ανεξαρτησία της το 1918. Στόχος της οργάνωσης ήταν η στήριξη των αποσχιστικών κινημάτων στο Β. Καύκασο. Η Συνομοσπονδία έπαιξε ενεργό ρόλο στον πόλεμο Γεωργίας-Αμπχαζίας το 1992-1993 (βλ. παρακάτω ενότητες). Ωστόσο, οι εσωτερικές διαφωνίες μεταξύ των λαών που την αποτελούσαν δημιούργησαν τελικά ανυπέρβλητα εμπόδια για την επιτυχή δράση της. Βασικές διαφωνίες προέκυψαν τόσο αναφορικά με τη στάση ορισμένων λαών ως προς τη Ρωσία (κάθετα αρνητική οι Τσετσένοι, φιλική οι Αμπχάζιοι) όσο και λόγω του γεγονότος ότι η τσετσενική πλευρά άρχισε –προς τα τέλη της δεκαετίας του '90- να προβάλλει αιτήματα ισλαμιστικής και όχι τόσο εθνικιστικής φύσης. Γινόταν αναφορά ακόμη και για το ενδεχόμενο δημιουργίας ισλαμικού κράτους από την Αμπχαζία μέχρι το Νταγκεστάν, από το οποίο θα αποκλείονταν οι χριστιανοί Οσσέτιοι. Η άρνηση των υπολοίπων σε μια τέτοια προοπτική κατέδειξε -για μια ακόμη φορά- πως το γεγονός ότι οι λαοί της

ενδεχόμενο κατάληψης από τα ρωσικά στρατεύματα, τα οποία άλλωστε δεν είχαν διάθεση εμπλοκής σε πόλεμο.

4.2.2 Η γεωπολιτική διάσταση της τσετσενικής απόσχισης

Είναι προφανές ότι η τσετσενική κρίση ήταν κατά βάση ένα εσωτερικό πρόβλημα για τη Ρωσία, υπό την έννοια ότι αφορούσε μια περιοχή που της άνηκε. Επιπλέον, λόγω του γεγονότος ότι οι αιτίες εμφάνισής της είχαν κατά κύριο λόγο εσωτερικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, ένα ζήτημα που αφορά την εδαφική ακεραιότητα μιας μεγάλης δύναμης, όπως η Ρωσία, δεν μπορεί να γίνει κατανοητό αποκλειστικά με εσωτερικούς όρους. Η γεωπολιτική διάσταση του τσετσενικού συνδέθηκε έτσι με τη θέση και το ρόλο της Δύσης καθότι η τελευταία είχε την επιλογή να επιδιώξει ή μη την περαιτέρω αποδυνάμωση της Ρωσίας, πλήττοντάς την στο εσωτερικό μέσω πιθανής υποστήριξης προς τα αποσχιστικά κινήματα που εμφανίστηκαν.

Σε αυτό το σημείο, ζητούμενο κατά τη γνώμη του γράφοντα δεν είναι η διατύπωση μιας προσωπικής γνώμης σχετικά με το αν η Δύση ενίσχυσε τελικά τον τσετσενικό εθνικισμό ή όχι. Αντιθέτως, το κύριο ζήτημα είναι η εξέταση του ποια άποψη επικράτησε τελικά στην ίδια τη Ρωσία σχετικά με το ζήτημα αυτό.

Η άποψη που τελικά κυριάρχησε ήταν ότι η Δύση με τη στάση της ευνόησε της απόσχιση της Τσετσενίας από τον εδαφικό ιστό της Ρωσίας.

Τρία είναι τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται προς αυτήν την κατεύθυνση:

1. Το γεγονός ότι η Δύση και οι ηγέτες της έσπευσαν να ασκήσουν δριμεία κριτική στην απόφαση της ρωσικής ηγεσίας να επέμβει στρατιωτικά στην Τσετσενία στα τέλη του 1994. Η κριτική που ασκούνταν αναφερόταν τόσο σε αυτή καθεαυτή τη χρήση βίας όσο και στο βαθμό που αυτή χρησιμοποιήθηκε (θεωρήθηκε δηλαδή υπερβολική και δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό). Στο ίδιο πλαίσιο, τα δυτικά ΜΜΕ έκαναν συχνά λόγο για συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εναντίον του ντόπιου πληθυσμού από το ρωσικό στρατό ενώ οι αυτονομιστές χαρακτηρίζονταν ως «αντάρτες» και «αγωνιστές για την ελευθερία». Με βάση αυτά τα δεδομένα, θεωρήθηκε πως η Δύση παρείχε πλήρη πολιτική κάλυψη στους Τσετσένους αν και ποτέ δεν έφτασε στο σημείο να μιλήσει ξεκάθαρα –σε επίσημο τουλάχιστον επίπεδο- για δικαίωμα στην ανεξαρτησία, πολύ δε περισσότερο να προσπαθήσει να επιβάλλει άμεσα μια τέτοια εξέλιξη.

περιοχής μοιράζονται κατά βάση την ίδια θρησκεία, δε καθιστά την τελευταία αυτομάτως ενοποιητικό παράγοντα (Radvanyi and Muduyev, 2007: 165-166).

Χαρακτηριστική ως προς τη θέση της Ρωσίας υπήρξε η πρόσφατη δήλωση του προέδρου Πούτιν (4-12-2014). Σύμφωνα με αυτήν: «Θυμόμαστε καλά πως και ποιοι, σχεδόν ανοιχτά, υποστήριξαν τις αποσχιστικές τάσεις τότε ή ακόμη και την ολοκληρωτική τρομοκρατία στη Ρωσία, ποιοι χαρακτήριζαν τους δολοφόνους, των οποίων τα χέρια βιάφτηκαν με αίμα, «αντάρτες» και ποιοι οργάνωναν δεξιώσεις υψηλού επιπέδου με αυτούς. Αυτοί οι «αντάρτες» εμφανίστηκαν στην Τσετσενία και πάλι. Είμαι σίγουρος ότι οι τοπικές αρχές επιβολής του νόμου θα λάβουν τα κατάλληλα μέτρα εναντίον τους. Εργάζονται για να εξαλείψουν άλλη μία τρομοκρατική επιδρομή. Ας τους υποστηρίξουμε. Επιτρέψτε μου να επαναλάβω, θυμόμαστε δεξιώσεις υψηλού επιπέδου με τους τρομοκράτες που ονομάστηκαν αγωνιστές για την ελευθερία και τη δημοκρατία. Τότε, συνειδητοποιήσαμε ότι όσο περισσότερο έδαφος δίνουμε και όσες περισσότερες δικαιολογίες ψάχνουμε, τόσο περισσότερο θρασείες γίνονται οι αντίπαλοί μας και τόσο πιο κυνική και επιθετική η συμπεριφορά τους» (Presidential Address to the Federal Assembly, 4/12/2014¹⁶¹).

2. Η πολιτική που άσκησαν περιφερειακοί σύμμαχοι της Δύσης, ιδιαίτερα δε η Τουρκία και η Γεωργία. Και οι δύο κατηγορήθηκαν ουκ ολίγες φορές για παροχή στήριξης προς τους αυτονομιστές κυρίως μέσω της φιλοξενίας στο έδαφός τους στρατοπέδων εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη Γεωργία, αναφέρεται ότι η από το 1992 εκτοπισμένη κυβέρνηση του πρώην Προέδρου, Zviad Gamsakhurdia, αναγνώρισε την ανεξαρτησία της αυτοανακηρυχθείσας «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria» (Chechen Republic of Ichkeria). Ο ίδιος μάλιστα ο πρώην πρόεδρος επικαλούνταν το πνεύμα μιας κοινής οικογένειας στον Καύκασο, προτάσσοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια «παν-καυκασιανή» ταυτότητα, με ότι επιπτώσεις μπορεί να είχε αυτό για το εδαφικό καθεστώς του Β. Καυκάσου (Radvanyi and Muduyev, 2007: 165). Η «Δημοκρατία της Ichkeria» απέκτησε πάντως σχέσεις και με την επίσημη κυβέρνηση της Τιφλίδας όπως δείχνει το γεγονός ότι το Μάρτιο του 1997 ο πρόεδρος της μη αναγνωρισμένης Δημοκρατίας, Aslan Maskhadov, ο Πρόεδρος της Ινγκουσετίας Ρουσλάν Aushev και ο Υπουργός Άμυνας της Γεωργίας, Vardiko Nadibaidze συναντήθηκαν στο Ναζράν της Ινγκουσετίας. Την ίδια περίπου εποχή, ένα «γραφείο αντιπροσωπείας» της αποσχισθείσας Δημοκρατίας άνοιξε στην Τιφλίδα (Markedonov, 2011¹⁶²). Παράλληλα, ηγέτες της χώρας επρόκειτο μελλοντικά να αναφερθούν στο ζήτημα των αποσχιστικών τάσεων στο Β. Καύκασο κατά τρόπο μη φιλικό προς τα ρωσικά συμφέροντα. Η αμφιλεγόμενη στάση της Γεωργίας προκάλεσε μετέπειτα, όπως θα δούμε σε παρακάτω ενότητες, σειρά κρίσεων με τη Ρωσία.¹⁶³

¹⁶¹ Διαθέσιμο ως <http://eng.kremlin.ru/news/23341>.

¹⁶² Διαθέσιμο ως <http://eng.globalaffairs.ru/number/History-as-a-Weapon-15335>.

¹⁶³ Όπως θα δείξουμε παρακάτω, στις αρχές της δεκαετίας του 2000 (και ιδιαίτερα μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου) προκλήθηκε ρήγμα στις σχέσεις Τιφλίδας- αυτονομιστών καθώς οι ΗΠΑ δεν ανέχονταν πλέον την παρουσία ισλαμιστών τρομοκρατών σε γεωργιανό έδαφος και πίεζαν ώστε να ληφθούν μέτρα εναντίον τους. Σημείο διαφωνίας αποτέλεσε και το ζήτημα της Αμπχαζίας, την ανεξαρτησία της οποίας υποστήριζαν οι αυτονομιστές. Παρά τα ζητήματα αυτά, η Γεωργία (κυρίως κατά την περίοδο Σαακασβίλι) συνέχισε να «ανοίγει» ζητήματα στο Β. Καύκασο, τα οποία ωστόσο δε

3. Τέλος, σύμφωνα με άποψη που μεταφέρθηκε στο συγγραφέα από Ρώσο διπλωμάτη (Οκτώβριος 2011), Αμερικανοί πράκτορες δραστηριοποιούνταν στην περιοχή και διευκόλυναν τη δράση των ανταρτών παρέχοντάς τους τεχνική υποστήριξη αλλά και διευκολύνοντας την κίνησή τους από και προς τα ρωσικά σύνορα. Η δραστηριοποίηση των εν λόγω πρακτόρων, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, κράτησε ως το 2001, όταν η αναβάθμιση της ρωσο-αμερικανικής συνεργασίας στον τομέα της αντιμετώπισης της ισλαμικής τρομοκρατίας οδήγησε στην αλλαγή της στάσης των ΗΠΑ στο ζήτημα της Τσετσενίας, το αυτονομιστικό κίνημα της οποίας είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει ισχυρά ισλαμιστικά χαρακτηριστικά (βλ. παρακάτω ενότητες). Σε αυτό το σημείο, είναι προφανές ότι ο συγγραφέας δεν μπορεί να αποδείξει του λόγου το αληθές. Ωστόσο, η άποψη καταγράφεται καθώς οδηγεί και πάλι στο συμπέρασμα ότι ένα σημαντικό μέρος της ρωσικής (πολιτικής, στρατιωτικής, διπλωματικής, ακαδημαϊκής) ελίτ εντάσσει το ζήτημα της Τσετσενίας στο πλαίσιο του ανταγωνισμού της Ρωσίας με τη Δύση συνδέοντάς το με την επιθυμία της τελευταίας να την αποδυναμώσει όσο το δυνατόν περισσότερο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

4.2.3 Η πολιτική της Ρωσίας στο τσετσενικό ζήτημα

Κατά τα πρώτα χρόνια μετά την κήρυξη της ανεξαρτησίας της Τσετσενίας, η πολιτική της Μόσχας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παθητική. Η παθητικότητα αυτή δε σημαίνει ότι η απόσχιση της περιοχής από τον εδαφικό ιστό της Ρωσίας ήταν επιθυμητή. Άλλωστε, η φράση του Γιέλτσιν «πάρτε όση κυριαρχία μπορείτε να καταπιείτε», δε σήμαινε αποδοχή της ανεξαρτησίας αλλά παρότρυνση για μεγαλύτερη αυτονομία και έλεγχο των εσωτερικών υποθέσεων των μη ρωσικών περιοχών. Ως εκ τούτου, ζητούμενο αποτελεί η ανάλυση των αιτιών της παθητικότητας που επέδειξε η Ρωσία κατά τα πρώτα χρόνια της τσετσενικής κρίσης.

Σύμφωνα με μία άποψη, η Ρωσία δεν επεχείρησε να αντιμετωπίσει δυναμικά (μέσω χρήσης βίας) το ζήτημα της Τσετσενίας λόγω της οξύτατης πολιτικοοικονομικής της κρίσης η οποία είχε ως συνέπεια την ανεπάρκεια των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων να εμπλακούν σε πολεμικό μέτωπο. Αυτό πράγματι ίσχυε λόγω της κακής κατάστασης στην οποία βρίσκονταν οι ένοπλες δυνάμεις αλλά και συνολικά ο κρατικός μηχανισμός της χώρας. Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό δε λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι το 1994 (όταν δηλαδή ελήφθη η απόφαση επέμβασης στην Τσετσενία), η κατάσταση σε όλα τα επίπεδα του κράτους δεν ήταν καλύτερη από ότι το 1991. Το ίδιο ασφαλώς ίσχυε και για το στρατό. Ως εκ τούτου, η απόφαση της Μόσχας να εμπλακεί σε πόλεμο δεν ήταν αποτέλεσμα της αύξησης της ρωσικής ισχύος αλλά μια απόφαση που σηματοδοτούσε μια συνολικότερη αλλαγή στο στρατηγικό προσανατολισμό της χώρας.

σχετίζονταν μόνο με το τσετσενικό αλλά και με άλλα μέτωπα όπως αυτό των Τσερκέζων (βλ. παρακάτω ενότητες).

Σε αυτό το πλαίσιο, όπως εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η περίοδος 1991-1994 χαρακτηρίστηκε από φιλοδυτική στροφή της Ρωσίας και διάθεση ουσιαστικής προσέγγισης με τη Δύση. Έτσι, η Μόσχα δεν επεδίωξε να προβεί σε κινήσεις που θα δυσαρεστούσαν τους δυτικούς και μια επέμβαση στην Τσετσενία είναι δεδομένο ότι θα είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση της Δύσης. Η επιθυμία να μη διαταράξει τις σχέσεις της μαζί της αποτέλεσε ως εκ τούτου τον καθοριστικό εκείνο παράγοντα που οδήγησε τη Ρωσία στην απόφαση να μην αντιμετωπίσει δυναμικά το αποσχιστικό κίνημα της Τσετσενίας. Η δε αναστροφή της ως το 1994 παθητικότητάς της, αντικατόπτριζε μια συνολικότερη αλλαγή στο γεωπολιτικό της προσανατολισμό, από τον άκραιο φιλοδυτικισμό στον πραγματισμό. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι οι ενέργειες της Μόσχας στο Β. Καύκασο σηματοδότησαν μια συνολικότερη αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Προκύπτει έτσι ότι η Ρωσία ενέτασσε πλέον το Β. Καύκασο στο πλαίσιο του ευρύτερου στρατηγικού της ανταγωνισμού με τη Δύση, ο οποίος είχε αρχίσει να κάνει εκ νέου την εμφάνισή του (γεωπολιτικός χαρακτήρας ζητήματος).

Πιο συγκεκριμένα (βλ. Malashenko, 2011: 18-20):

- Η Ρωσία έδειχνε αποφασιστικότητα στην αντιμετώπιση ενός αποσχιστικού κινήματος το οποίο, αν αφηνόταν να εξελιχθεί, θα μπορούσε να αποτελέσει αρνητικό προηγούμενο για άλλες περιοχές της χώρας, οι οποίες επίσης είχαν επιδείξει τάσεις αυτονομίας (Tatarstan, Bashkorostan). Μια τέτοια εξέλιξη θα απειλούσε συνολικά την εδαφική της ακεραιότητα και θα αποδυνάμωνε κατακόρυφα τη θέση της έναντι των γεωπολιτικών της αντιπάλων.
- Έδειχνε ότι είναι πλέον διατεθειμένη να υπερασπιστεί τα εθνικά της συμφέροντα, εγκαταλείποντας τη φιλοδυτική στροφή σε εσωτερικό και εξωτερικό. Αν, Αντιθέτως, επεδείκνυε απάθεια και επέτρεπε την εκδήλωση αποσχιστικών κινήματων, θα έστελνε προφανή σημάδια αδυναμίας και απροθυμίας να επανέλθει δυναμικά στο διεθνές στερέωμα. Εν τέλει έκρινε ότι αν ένα κράτος δεν μπορεί ή δεν επιθυμεί να διασφαλίσει την εδαφική του ακεραιότητα δεν είναι δυνατόν να ζητά αναβαθμισμένο διεθνή ρόλο.
- Δήλωνε την επιθυμία της να διατηρήσει τον έλεγχο μιας περιοχής που την ένωνε γεωγραφικά με το Ν. Καύκασο, περιοχή στην οποία διέθετε ζωτικά συμφέροντα και στην οποία δραστηριοποιούνταν πλέον δυναμικά η Δύση.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, η πολιτική υπεράσπισης της εδαφικής ακεραιότητας στο Β. Καύκασο έδειχνε τη διάθεση των αρχών να αναμετρηθούν με το αυξανόμενο κύμα ρωσικού εθνικισμού, ισλαμοφοβίας και καυκασοφοβίας¹⁶⁴ το οποίο εκφράστηκε ακόμη

---

¹⁶⁴ Το κύμα καυκασοφοβίας και ισλαμοφοβίας αυξήθηκε σημαντικά στη Ρωσία κατά τη δεκαετία του '90 και του 2000, ιδιαίτερα στις μεγάλες πόλεις στις οποίες κατά βάση μετακινήθηκαν πολίτες του Β. Καυκάσου λόγω της αστάθειας που επικρατούσε σε αυτόν. Παρόμοιες τάσεις του παρατηρήθηκαν επίσης σε γειτονικές με το Β. Καύκασο περιοχές όπως το Κράσονονταρ και η Σταυρούπολη στις οποίες επίσης μετακινήθηκε σημαντικός αριθμός Καυκάσιων πολιτών. Στις περιοχές αυτές σημειώνονται κατά διαστήματα σοβαρά επεισόδια μεταξύ των Ρώσων και όσων εγκαταστάθηκαν εκεί. Χαρακτηριστικά έτσι υπήρξαν τα διεθνολικά επεισόδια στην περιοχή της Σταυρούπολης το 2007 (βλ. αναλυτικά για τα επεισόδια Foxall, 2010 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14650040903504355>). Παρόμοια επεισόδια λαμβάνουν χώρα και σε άλλες μεγάλες ρωσικές πόλεις, όπως και στην ίδια τη Μόσχα. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα επεισόδια μεταξύ Καυκάσιων και οπαδών ποδοσφαιρικών ομάδων το

και μέσω απόψεων που καλούσαν τη Ρωσία να αποκτήσει ένα καθαρό σλαβικό-ορθόδοξο χαρακτήρα εγκαταλείποντας όλες τις «προβληματικές» μουσουλμανικές περιοχές.

Η εμπλοκή στον πόλεμο διήρκεσε δύο περίπου χρόνια και ολοκληρώθηκε στις 30 Αυγούστου 1996 με την υπογραφή του Συμφώνου του Khasavyurt (πόλη του Νταγκεστάν). Βάσει αυτού, θα ρυθμίζονταν οι τεχνικές πτυχές της αποστρατικοποίησης της πρωτεύουσας της Τσετσενίας Γκρόζνι, η δημιουργία κοινού επιτελείου που θα απέκλειε τις λεηλασίες στην πόλη και η διαδικασία απόσυρσης όλων των ομοσπονδιακών δυνάμεων από την Τσετσενία ως τις 31 Δεκεμβρίου. Παράλληλα, υπήρξε όρος ότι καμία συμφωνία αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ της Δημοκρατίας της Τσετσενίας και της ρωσικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης δεν θα υπογραφεί μέχρι τα τέλη του 2001. Βάσει επίσης της τελικής εκδοχής του Συμφώνου που υπογράφηκε στις 12 Μαΐου 1997 στο Κρεμλίνο, η Μόσχα αναγνώρισε επίσημα την κυβέρνηση του νεοεκλεγέντος προέδρου Ruslan Makhsadov (ο Dudaev είχε σκοτωθεί το 1996 κατά τη διάρκεια ρωσικών επιδρομών) ενώ τα δύο μέρη συμφώνησαν να απορρίψουν για πάντα τη χρήση βίας ως μέσου επίλυσης των διαφορών τους, αλλά και να συνάψουν διμερείς σχέσεις με βάση τις γενικώς αναγνωρισμένες αρχές και κανόνες του διεθνούς δικαίου. Όλες οι συμφωνίες μεταξύ των δύο πλευρών έπρεπε να έχουν ισχύ μέχρι τα τέλη του 2001. Έτσι, παρά το γεγονός ότι το νομικό καθεστώς της Τσετσενίας και το ζήτημα της ανεξαρτησίας παρέμειναν εκκρεμή, η περιοχή πλέον βρισκόταν επί της ουσίας εκτός του ελέγχου της Μόσχας, έχοντας καταστεί επί της ουσίας ανεξάρτητο κράτος. Η παραπάνω πραγματικότητα αντικατόπτριζε το αποτέλεσμα του πολέμου, ο οποίος έληξε με ήττα της ρωσικής πλευράς.

4.3 Ο Νότιος Καύκασος κατά τη δεκαετία του '90

4.3.1 Νότιος Καύκασος και γεωπολιτική της ενέργειας

Η ανεξαρτητοποίηση των τριών δημοκρατιών του Ν. Καυκάσου άλλαξε όπως είδαμε ριζικά τα γεωπολιτικά δεδομένα στην περιοχή. Το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε έδωσε την ευκαιρία σε περιφερειακές και παγκόσμιες δυνάμεις να επιδιώξουν την ενίσχυση της επιρροής τους σε μια κρίσιμη - για τους λόγους που εξετάσαμε - περιοχή.

Δεκέμβριο του 2010, μετά τη δολοφονία του Egor Siridov, οπαδού της Σπαρτάκ Μόσχας, κατά τη διάρκεια συμπλοκής οπαδών της τελευταίας με Καυκάσιους. Η δολοφονία του Siridov προκάλεσε κύμα διαδηλώσεων υποστήριξης σε μεγάλες ρωσικές πόλεις οι οποίες συνοδεύτηκαν από επιθέσεις ενάντια σε Καυκάσιους. Γενικότερα, η όξυνση του ρωσικού εθνικισμού και η υιοθέτηση της άποψης ότι ο Β. Καύκασος δεν έχει θέση εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας καθότι μάλιστα στοιχίζει αρκετά χρήματα στον κρατικό προϋπολογισμό, αποτέλεσε αναμφίβολα ανασταλτικό παράγοντα ως προς την αποτελεσματική ενσωμάτωση των πολιτών του Β. Καυκάσου στη Ρωσία μετασοβιετικά. Δυσκόλεψε επίσης το έργο των εκάστοτε κυβερνήσεων, οι οποίες ήρθαν αντιμέτωπες με την αντίδραση ενός μέρους της κοινωνίας σε σχέση με τις προωθούμενες πολιτικές οι οποίες στόχευαν στη βελτίωση της κατάστασης στην περιοχή και εν τέλει στην παραμονή της εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, η πολιτική των περιφερειακών δυνάμεων δεν μπορεί να γίνει κατανοητή ως αυτοτελής παράγοντας διαμόρφωσης των εξελίξεων στην περιοχή καθότι οι πολιτικές τους, οι συμμαχίες ή οι συνεργασίες που διαμόρφωσαν στην περιοχή πρέπει να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο διεθνοπολιτικό πλαίσιο και συγκεκριμένα στις επιλογές των βασικών παικτών, δηλαδή των ΗΠΑ και της Ρωσίας. Θα πρέπει, επίσης, να επισημανθεί ότι οι επιλογές της Δύσης αποτέλεσαν τον κύριο άξονα διαμόρφωσης της νέας πραγματικότητας, οι δε ρωσικές προσαρμόστηκαν εν πολλοίς σε αυτές. Είναι προφανές ότι η Δύση (ιδιαίτερα οι ΗΠΑ), ως ο ισχυρός παίκτης του διεθνούς συστήματος και ως νικήτρια του Ψυχρού Πολέμου, είχε τη δυνατότητα να καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τα νέα δεδομένα στην περιοχή, τη στιγμή που η Ρωσία παρουσιαζόταν εξαιρετικά αδύναμη και σε κατάσταση σύγχυσης αναφορικά με τις στρατηγικές τις επιλογές καθώς δεν είχε συνέλθει από την ήττα της στον Ψυχρό Πόλεμο και δεν είχε κατορθώσει να διατυπώσει μια νέα στρατηγική για την εξωτερική της πολιτική (Lo, 2002: 6).

Η Δύση από την πλευρά της, άργησε και εκείνη για λίγα χρόνια να αποκτήσει ουσιαστική παρουσία στην περιοχή, ούσα πιθανότατα και εκείνη σε φάση διαμόρφωσης της στρατηγικής της μετά την απότομη και γρήγορη κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Οι ΗΠΑ περιορίστηκαν έτσι σε μια πολιτική παροχής οικονομικής βοήθειας προς τις τρεις ανεξάρτητες δημοκρατίες υποστηρίζοντας μεν, παθητικά δε, την πολιτική απομάκρυνσής τους από τη ρωσική σφαίρα επιρροής. Ένας επιπλέον παράγοντας που εξηγεί το περιορισμένο ενδιαφέρον των ΗΠΑ για την περιοχή έχει να κάνει με το γεγονός ότι τα βλέμματά τους εκείνη την περίοδο ήταν στραμμένα σε άλλες γεωγραφικές ζώνες όπως τα Βαλκάνια (Γιουγκοσλαβικός εμφύλιος) και η Μ. Ανατολή (επέμβαση στο Ιράκ το 1991). Ενδεικτική της έλλειψης ξεκάθαρης συνειδητοποίησης από την πλευρά των ΗΠΑ υπήρξε η υιοθέτηση της τροπολογίας 907 («Πράξη για την Ελευθερία») από το αμερικανικό Κογκρέσο, η οποία περιόριζε την αμερικανική βοήθεια προς το Αζερμπαϊτζάν λόγω του ανοιχτού ζητήματος του Ναγκόρνο Καραμπάχ για το οποίο εκείνη την περίοδο διεξαγόταν ένοπλη σύρραξη μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν (Gadzhev, 2012: 174).

Η αλλαγή της πολιτικής των ΗΠΑ θα πρέπει να εντοπιστεί στα τέλη του 1993 και εν πολλοίς σχετίζεται με την εκτίμηση ότι η περιοχή της Κασπίας διαθέτει μεγάλες ποσότητες πετρελαίου και φυσικού αερίου. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε αφενός να σημάνει μεγάλα κέρδη για τις δυτικές εταιρείες που θα συμμετείχαν στην εκμετάλλευση και αξιοποίησή τους και αφετέρου -το κυριότερο- τη δυνατότητα πρόσβασης στις ΗΠΑ και τους συμμάχους τους σε ενεργειακούς πόρους που θα μείωναν εν τέλει την εξάρτησή τους τόσο από την ταραγμένη Μ. Ανατολή όσο και από την εν δυνάμει ανταγωνιστική Ρωσία. Το Σεπτέμβριο του 1994 υπογράφηκε έτσι το γνωστό και ως «Συμβόλαιο του Αιώνα» ανάμεσα στην κυβέρνηση του Αζερμπαϊτζάν και δυτικές πετρελαϊκές εταιρείες (μεταξύ αυτών η BP, η Exxon, η Amoco και η Pennzoil). Τέθηκε έτσι το ζήτημα της μεταφοράς των ενεργειακών αυτών ποσοτήτων προς τη Δύση και μάλιστα κατά τρόπο που θα εξυπηρετούσε τα γεωπολιτικά συμφέροντά της τελευταίας. Σε ότι αφορά τη Ρωσία, αυτό σήμαινε δημιουργία οδών

μεταφοράς που θα παρέκαμπταν το ρωσικό έδαφος ώστε να μειωθεί η εξάρτηση των δυτικών κρατών από αυτή τόσο σε επίπεδο προμηθευτή όσο και σε επίπεδο διαμετακόμισης. Κρίσιμης σημασίας εξέλιξη σε αυτό το υπό διαμόρφωση νέο πλαίσιο αποτέλεσε η συμφωνία Μπακού-Αγκυρας το 1993 για κατασκευή αγωγού πετρελαίου που θα ξεκινούσε από το πρώτο και θα κατέληγε στη δεύτερη ώστε από εκεί οι μεταφερόμενες ποσότητες να διοχετεύονταν προς την Ευρώπη. Η συμφωνία μεταξύ της Αγκυρας και της φιλοτουρκικής κυβέρνησης του Abulfaz Elchibey¹⁶⁵, αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια δημιουργίας εναλλακτικών προς τη Ρωσία οδών μεταφοράς υδρογονανθράκων. Αν και το σχέδιο πάγωσε μετά την ανάληψη της εξουσίας (μέσω πραξικοπήματος) από τον Heydar Aliiev το 1993, επανήλθε στο προσκήνιο το 1995 μετά και την παρέμβαση των ΗΠΑ, οι οποίες κατέδειξαν με τον τρόπο αυτό τις γεωπολιτικές τους επιδιώξεις (Danilin, 2004: 302). Υπογράφηκε έτσι η συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου Μπακού- Τσεϋχάν, στην οποία αργότερα εντάχθηκε και η Γεωργία (αγωγός Μπακού – Τιφλίδα - Τσεϋχάν). Είναι προφανές ότι το αποτέλεσμα που προέκυψε εξυπηρετούσε πλήρως τα δυτικά συμφέροντα ενώ προκάλεσε την αντίδραση της Μόσχας, η οποία ωστόσο δεν ήταν σε θέση να επιβάλει τις απόψεις της. Πέρα από αυτή καθεαυτή ενεργειακή διάσταση, το σχέδιο Μπακού- Τιφλίδα- Τσεϋχάν εξυπηρετούσε το νέο δόγμα των ΗΠΑ για τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, το οποίο επέτασσε την επίτευξη γεωπολιτικού πλουραλισμού, τη διασφάλιση δηλαδή ότι δε θα εμφανιστεί εκ νέου ένας ηγεμόνας στην περιοχή (Ρωσία). Κάτι τέτοιο επέβαλε την έμπρακτη στήριξη της ανεξαρτησίας των νέων κρατών της περιοχής, η οποία διασφαλιζόταν μέσα από τέτοια ενεργειακά σχέδια, τα οποία εξασφάλιζαν κέρδη στις χώρες που συμμετείχαν, βοηθούσαν τη μεταξύ τους προσέγγιση καθώς και την ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια οικονομία. Καθίσταται έτσι προφανής η επιδίωξη μείωσης της επιρροής της Ρωσίας στην περιοχή.

Στο ίδιο πλαίσιο, το 1997 οι ΗΠΑ διακήρυξαν ότι η περιοχή της Κασπίας και της Μ. Θάλασσας εντάσσονται στη ζώνη «ζωτικών συμφερόντων» τους. Τα αμερικανικά σχέδια, ωστόσο, είχαν τεθεί εν αμφιβόλω όταν από τα μέσα της δεκαετίας του '90 κατέστη ξεκάθαρο ότι τα ενεργειακά αποθέματα της περιοχής υπολείπονταν αρκετά από τα αρχικώς εκτιμώμενα (έφταναν περίπου το 30% όσων αρχικά είχαν εκτιμηθεί για ακριβή και αναλυτικά στοιχεία βλ. Gadzhiev, 2012: 244-251), εξέλιξη που έθετε σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα τόσο του αγωγού Μπακού- Τιφλίδα- Τσεϋχάν όσο και των μελλοντικών αγωγών που προωθούνταν προς κατασκευή. Η ανησυχία αυτή αποτυπώθηκε και στη στάση των δυτικών πετρελαϊκών εταιρειών, οι οποίες σταδιακά έχασαν το ενδιαφέρον τους για τον αγωγό Μπακού- Τιφλίδα- Τσεϋχάν (σε αυτό βοήθησε και η μειωμένη διεθνής τιμή του πετρελαίου στα τέλη της δεκαετίας του '90). Ωστόσο, το γεγονός ότι η κατασκευή του έργου προχώρησε κανονικά και ολοκληρώθηκε το 2005 δείχνει ότι ο αγωγός δε σχεδιάστηκε τόσο για λόγους

---

¹⁶⁵ Δεύτερος Πρόεδρος του ανεξάρτητου Αζερμπαϊτζάν και ηγέτης του Λαϊκού Μετώπου, ενός εθνικιστικού- φιλοτουρκικού κόμματος, το οποίο πέρασε νόμο στις 26/12 1992 βάσει του οποίου η αζέρικη γλώσσα μετονομάστηκε σε «τουρκική» και το οποίο αναφερόταν διαρκώς στη στρατηγική σύμπλευση Αζερμπαϊτζάν- Τουρκίας ενώ προέβαλε και το δόγμα «ένα έθνος- δύο κράτη» θεωρώντας ουσιαστικά τους Αζέρους μέρος του τουρκικού λαού (Yunusov, 2004: 262-293),

οικονομικούς ή καθαρά ενεργειακούς όσο για λόγους γεωπολιτικούς.¹⁶⁶ Την ίδια περίοδο, οι ΗΠΑ συνέχισαν την οικονομική στήριξη των κρατών του Ν. Καυκάσου (υπολογίζεται ότι την περίοδο 1992-2003 διατέθηκαν προς τα κράτη της περιοχής περί τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια). Το 1999, μάλιστα, δημιουργήθηκε στην Άγκυρα το Οικονομικό Κέντρο της Κασπίας, σκοπός του οποίου υπήρξε η χρηματοδότηση αγωγών στην Κ. Ασία, τον Καύκασο και την Τουρκία. Το Κέντρο είχε τη στήριξη τόσο της κυβέρνησης των ΗΠΑ όσο και αμερικανικών πετρελαϊκών εταιρειών.

Στην ίδια λογική εντάχθηκαν και τα σχέδια κατασκευής του αγωγού Μπακού- Σούψα (1999) αλλά και ο αγωγός φυσικού αερίου Μπακού- Τιφλίδα - Ερζερούμ (2007). Επίσης, των σχεδίων σύνδεσης του αγωγού Μπακού – Τιφλίδα - Τσεϋχάν με τον αγωγό Οδησσός- Μπρόντι¹⁶⁷ (πόλη της δυτικής Ουκρανίας), εξέλιξη η οποία θα μείωνε την εξάρτηση της Ουκρανίας από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες και κατ' επέκταση τις δυνατότητες άσκησης πίεσης από την πλευρά της Μόσχας προς το Κίεβο (Gadhziev, 2012: 288).¹⁶⁸ Η προοπτική αυτή έτυχε της θερμής στήριξης τόσο από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία έδωσε καθεστώς προτεραιότητας στην κατασκευή των εν λόγω δικτύων μεταφοράς όσο και από την πλευρά των ηγεσιών των δύο εμπλεκόμενων κρατών (στην ηγεσία της Ουκρανίας εκείνη την περίοδο βρισκόταν ο φιλοδυτικός Viktor Yushenko). Το σχέδιο «κόλλησε» τελικά στην απουσία επαρκών ποσοτήτων καθώς το Αζερμπαϊτζάν δε διέθετε τις αναγκαίες ποσότητες ώστε να στηρίξει όλα τα ενεργειακά project στα οποία συμμετείχε ή επιθυμούσε να συμμετάσχει.

Η πραγματικότητα αυτή κατέδειξε το επείγον της σύνδεσης των υπό κατασκευή αγωγών του Ν. Καυκάσου με τα πλούσια σε ενεργειακούς πόρους κράτη της Κεντρικής Ασίας (Τουρκμενιστάν, Καζακστάν) τα οποία θα μπορούσαν να διαθέσουν πρόσθετες ποσότητες ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες και να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των υπό συζήτηση ενεργειακών σχεδίων.¹⁶⁹ Αυτό αποτέλεσε και αποτελεί άλλωστε έναν από τους κύριους στόχους της Δύσης στην περιοχή. Ωστόσο, το ζήτημα της σύνδεσης (μέσω αγωγών που θα διέρχονται από την Κασπία) του Ν. Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν) με την Κ. Ασία δεν έχει προς το παρόν προχωρήσει για τους εξής λόγους:

Πρώτον, λόγω του γεγονότος ότι το Καζακστάν διαθέτει ένα μεγάλο μέρος των υδρογονανθράκων του προς τη Δύση μέσω δικτύων που διέρχονται του ρωσικού εδάφους.¹⁷⁰

---

¹⁶⁶ Στην ολοκλήρωση της κατασκευής του αγωγού βοήθησε σημαντικά και η άνοδος των διεθνών τιμών του πετρελαίου στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

¹⁶⁷ Κατασκευάστηκε το 2002

¹⁶⁸ Λόγος έγινε ακόμη και για σύνδεση του αγωγού Οδησσός- Μπρόντι με το Γκντάνσκ της Πολωνίας.

¹⁶⁹ Μια εναλλακτική επιλογή θα ήταν επίσης η σύνδεση των αγωγών που ξεκινούν από το Ν. Καύκασο με το Ιράκ και πολύ περισσότερο το Ιράν, κράτη που θα εξασφάλιζαν επαρκείς ποσότητες ώστε να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των νέων αγωγών. Η προοπτική αυτή ωστόσο δε συγκέντρωνε ιδιαίτερες πιθανότητες πραγματοποίησης, στη μεν περίπτωση του Ιράκ λόγω της ιδιαίτερου ασταθούς κατάστασης στην οποία βρίσκεται μετά την αμερικανική επίθεση το 2003, στη δε περίπτωση του Ιράν λόγω των προβληματικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ αυτού και της Δύσης.

Δεύτερον, λόγω της διένεξης Αζερμπαϊτζάν-Τουρκμενιστάν αναφορικά με το πλούσιο πετρελαϊκό κοίτασμα Serdar (Τουρκμενιστάν)/Kyapaz (Αζερμπαϊτζάν), το οποίο διεκδικούν τα δύο κράτη λόγω και της αδυναμίας τους να συμφωνήσουν στην οριοθέτηση των μεταξύ τους θαλασσίων συνόρων τους μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Το ζήτημα απασχολεί έντονα τη δυτική διπλωματία, η οποία επεχείρησε πολλές φορές να μεσολαβήσει ώστε να επιλυθεί. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι ΗΠΑ αποφάσισαν να χρηματοδοτήσουν με 7 δισεκατομμύρια δολάρια την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου της Ανατολίας (Trans- Anatolian Pipeline- TANAP), ο οποίος θα ξεκινούσε από το Τουρκμενιστάν και –μέσω Αζερμπαϊτζάν- θα κατέληγε στην Τουρκία και έπειτα στην Αν. Ευρώπη. Η Άγκυρα μάλιστα (όπως και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή) ανέλαβε ενεργό ρόλο στις διαπραγματεύσεις, υποσχόμενη να αγοράσει ένα σημαντικό μέρος των ποσοτήτων που διακινούνταν μέσω του αγωγού για εσωτερική κατανάλωση, ενώ το υπόλοιπο θα διοχετευόταν προς την Ευρώπη (Weber, 2012¹⁷¹). Ωστόσο, η διαφορά των δύο κρατών παραμένει και μάλιστα από το 2012 παρατηρούνται τάσεις στρατικοποίησής της καθώς και τα δύο μέρη έχουν αυξήσει σημαντικά τις δαπάνες σε ότι αφορά στο στόλο τους. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί και η θέση της Μόσχας, η οποία για προφανείς λόγους επιχειρεί να αποτρέψει την κατασκευή ενός τέτοιου αγωγού. Ως εκ τούτου, το 2007 προσπάθησε να πείσει του Τουρκμενιστάν να αποσυρθεί από τα σχέδια ένταξής τους στον TANAP και να διοχετεύσει τις προς εξαγωγή ποσότητες μέσω του Καζακστάν και έπειτα της Ρωσίας. Έτσι, το Δεκέμβριο του ίδιου έτους τα τρία μέρη υπέγραψαν συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου Caspian Coastal Pipeline που θα μεταφέρει φυσικό αέριο προς τη Ρωσία η οποία μετά θα το εξάγει στην Ευρώπη, έχοντας πλέον τη δυνατότητα να καλύψει τα συμβόλαια που έχει ήδη υπογράψει με τα ευρωπαϊκά κράτη (New York Times, 21/12/2007¹⁷²).

Η ενεργειακή προσέγγιση μεταξύ Τουρκμενιστάν και Ρωσίας επέφερε σημαντικό πλήγμα και στον αγωγό φυσικού αερίου Trans-Caspian, επίσης σχέδιο δυτικής εμπνεύσεως βάσει του οποίου θα συνδέονταν με υποθαλάσσιο αγωγό το Αζερμπαϊτζάν με το Τουρκμενιστάν. Εν συνεχεία, ο αγωγός θα συνδεόταν με το ήδη υπάρχον δίκτυο (αγωγός Μπακού - Τιφλίδα - Ερζερούμ) και θα μετέφερε-μέσω Τουρκίας-τις ποσότητες αυτές στις ευρωπαϊκές αγορές. Σε αυτό το πλαίσιο, ΕΕ και ΗΠΑ προσπάθησαν να πείσουν την ηγεσία του Τουρκμενιστάν για τη σημασία της κατασκευής του εν λόγω αγωγού. Το σκοπό αυτό εξυπηρετούσαν οι επισκέψεις Αμερικανών αξιωματούχων στη χώρα το 2008 αλλά και η πρόταση της ΕΕ για παροχή οικονομικής στήριξης ύψους 1,7 εκατομμυρίων δολαρίων για την πραγματοποίηση μελέτης αναφορικά με την κατασκευή του αγωγού (Gadzhiev, 2012: 303).

---

¹⁷⁰ Γενικότερο το Καζακστάν εξακολουθεί να παραμένει ένας από τους στενότερους συμμάχους της Ρωσίας στον πρώην σοβιετικό χώρο. Έχει άλλωστε ήδη ενταχθεί στην Ευρασιατική Τελωνειακή Ένωση στην οποία συμμετέχουν επίσης η Ρωσία, η Λευκορωσία και η Αρμενία και το Κιργιζιστάν.

¹⁷¹ Διαθέσιμο ως <http://csis.org/blog/azerbaijan-turkmenistan-disputes-and-tragedy-commons>

¹⁷² Διαθέσιμο ως http://www.nytimes.com/2007/12/21/business/worldbusiness/21pipeline.html?_r=0.

Ένα ακόμη σημαντικό σχέδιο το οποίο υπονομεύθηκε από τα ανοιχτά ζητήματα της Κασπίας και τη συμφωνία Τουρκμενιστάν-Ρωσίας ήταν ο αγωγός φυσικού αερίου Nabucco, ο οποίος θα ξεκινούσε από το Αζερμπαϊτζάν και μέσω Γεωργίας και Τουρκίας θα έφτανε στα Βαλκάνια. Βάσει των αρχικών σχεδίων, ο Nabucco επρόκειτο να συνδεθεί τόσο με το Τουρκμενιστάν όσο και με το Ιράκ ώστε να διασφαλίσει τη μεταφορά επαρκών ποσοτήτων που θα καθιστούσαν το project βιώσιμο. Η αδυναμία Αζερμπαϊτζάν - Τουρκμενιστάν να επιλύσουν τις διαφορές τους, η ενεργειακή προσέγγιση Τουρκμενιστάν- Ρωσίας και η διαρκής αστάθεια στο Ιράκ, επέφεραν τελικά καίριο πλήγμα στα σχέδια κατασκευής του αγωγού, παρά τις συστηματικές προσπάθειες των ΗΠΑ και της ΕΕ να αλλάξουν τα δεδομένα. Τελικώς, η κοινοπραξία του Shah Deniz, του κοιτάσματος δηλαδή του Αζερμπαϊτζάν από το οποίο θα τροφοδοτούνταν ο Nabucco, επέλεξε το καλοκαίρι του 2013 να διαθέσει τις ποσότητες προς την Ευρώπη μέσω του αγωγού TAP (Trans- Adriatic Pipeline) ο οποίος θα διέρχεται μέσω Γεωργίας και Τουρκίας προς την Ελλάδα από όπου θα συνδέεται με υποθαλάσσιο αγωγό με την Ιταλία (Tovima.gr, 28/6/2013¹⁷³). Είναι ωστόσο σημαντικό να επισημανθεί ότι η χωρητικότητα του TAP είναι σαφώς μικρότερη από αυτή που προβλεπόταν για το Nabucco. Ως εκ τούτου, η επιδιωκόμενη από τη Δύση μείωση της εξάρτησης από τη Ρωσία επιτυγχάνεται μεν, σε αρκετά μικρότερο από τον επιδιωκόμενο βαθμό δε.

Στο ίδιο γεωπολιτικό πλαίσιο θα πρέπει να γίνουν κατανοητά και τα σχέδια κατασκευής σιδηροδρομικών δικτύων που θα ενώνουν Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία και Τουρκία (χαρακτηριστικό παράδειγμα το δίκτυο Μπακού – Τιφλίδα - Καρς). Ζητούμενο αποτελεί η διασφάλιση της αυτόνομης πορείας των κρατών της περιοχής μέσω της ενίσχυσης των μεταξύ τους οικονομικών σχέσεων, της δημιουργίας μεταφορικών δικτύων και εν τέλει της αύξησης της μεταξύ τους αλληλεξάρτησης ώστε τελικά τα κράτη που απέκτησαν φιλοδυτικό προσανατολισμό μετά την πτώση της ΕΣΣΔ να δημιουργήσουν ένα ισχυρό μπλοκ το οποίο θα διασφαλίσει ότι θα αμφισβητηθεί εκ νέου ο γεωπολιτικός πλουραλισμός. Βλέπουμε έτσι ότι κατά τη μετασοβιετική περίοδο, η γεωπολιτική της ενέργειας στον Καύκασο εξηγείται μέσα από το γεωπολιτικό πλαίσιο που ανέπτυξαν οι βασικοί θεωρητικοί της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής σχολής. Βάσει αυτού, ζητούμενο αποτελεί η συγκράτηση του κύριου ευρασιατικού πόλου και η διασφάλιση ότι στην περιοχή του Πρώην Σοβιετικού Χώρου δε θα εμφανιστεί ηγεμονική δύναμη.

4.3.2 Ασφάλεια, εθνοτικές συγκρούσεις και διακρατικές διαφορές στο Ν. Καύκασο

Από την πρώτη μετασοβιετική περίοδο κατέστη σαφές ότι τα τρία ανεξάρτητα κράτη της περιοχής επεδίωξαν την προσέγγισή τους με τη Δύση. Αυτό δεν αφορούσε μόνο το ζήτημα της ενέργειας αλλά και την προσέγγιση με δυτικούς πολιτικοστρατιωτικούς

¹⁷³ Διαθέσιμο ως <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=519746>.

θεσμούς. Σε αυτό το πλαίσιο συμπεριλαμβανόταν και η προσέγγιση με το NATO. Έτσι, τα τρία κράτη της περιοχής εντάχθηκαν άμεσα στο Ευρώ-Ατλαντικό Συμβούλιο Σύμπραξης και το 1994 στο Συνεταιρισμό για την Ειρήνη. Παράλληλα, αναπτύχθηκε η διμερής στρατιωτική συνεργασία τους με τις ΗΠΑ, οι οποίες διέθεσαν σημαντικά ποσά και τεχνογνωσία για τη στήριξη των ενόπλων δυνάμεών τους. Δημιουργήθηκαν έτσι οι προϋποθέσεις ουσιαστικής παρουσίας του NATO και των ΗΠΑ στην περιοχή. Από την πλευρά τους, τα κράτη της περιοχής επέλεξαν την προσέγγιση με τη Δύση θεωρώντας ότι έτσι θα διασφαλιστεί η ανεξαρτησία τους και η απομάκρυνσή τους από τη ρωσική σφαίρα επιρροής. Η προσέγγιση με το στρατόπεδο των νικητών του Ψυχρού Πολέμου θεωρούνταν με λίγα λόγια αυτονόητη.

Από τη δική της πλευρά, η Δύση επεδίωκε τη δημιουργία τοπικών συμμάχων που θα της εξασφάλιζε πρόσβαση στην περιοχή. Η προσέγγιση σε θεσμικό αλλά και διμερές επίπεδο με τα κράτη του Ν. Καυκάσου στόχευε κατά βάση στην αποδυνάμωση της θέσης της Ρωσίας αλλά και του Ιράν. Εντάχθηκε δηλαδή στο ίδιο γεωπολιτικό πλαίσιο με τα ζητήματα της ενέργειας. Θεωρήθηκε ότι ο γεωπολιτικός πλουραλισμός στην περιοχή δε θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την ενίσχυση της στρατιωτικής παρουσίας της Δύσης και την εφαρμογή μιας πολιτικής που θα εξασφάλιζε τη βελτίωση των επιδόσεων των ενόπλων δυνάμεων των τριών ανεξαρτήτων κρατών.

Αναφορικά με την Αρμενία, η οποία παραδοσιακά διατηρούσε στενότερες σχέσεις με τη Ρωσία, επεδίωξε και εκείνη την προσέγγιση με τη Δύση ώστε, δεδομένης και της αποδυνάμωσης της θέσης της Ρωσίας στην περιοχή, να διαφοροποιήσει τις διεθνείς της επαφές λόγω και της δύσκολης θέσης στην οποία βρισκόταν περιβαλλόμενη από αντίπαλα προς εκείνη κράτη (Αζερμπαϊτζάν, Τουρκία). Διατήρησε, ωστόσο, ένα καλύτερο επίπεδο σχέσεων με τη Μόσχα (αλλά και την Τεχεράνη), σε αντίθεση με τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν, κράτη τα οποία ακολούθησαν φιλοδυτικό προσανατολισμό.

Η χώρα με την οποία η Δύση πέτυχε το καλύτερο επίπεδο συνεργασίας ήταν η Γεωργία, η οποία ακολούθησε την πιο φιλική προς εκείνη πολιτική μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Για τη Δύση, η γεωγραφική θέση της Γεωργίας αποτελούσε κρίσιμη παράμετρο ως προς την προώθηση των επιδιώξεών της στον Καύκασο, δεδομένου ότι η σύνδεση Αζερμπαϊτζάν-Τουρκίας μπορούσε να γίνει μόνο μέσω Γεωργίας. Αυτό συνέβαινε λόγω των ιδιαίτερα προβληματικών σχέσεων Αζερμπαϊτζάν - Αρμενίας (ζήτημα Ναγκόρνο Καραμπάχ) και Αρμενίας-Τουρκίας (λόγω της θέσης της δεύτερης υπέρ του Αζερμπαϊτζάν στη διαμάχη του με την πρώτη αλλά και λόγω της μεταξύ τους διαφοράς για το ζήτημα της Γενοκτονίας των Αρμενίων¹⁷⁴), η ύπαρξη των οποίων οδήγησε στον αποκλεισμό του Ερεβάν από όλα τα σημαντικά ενεργειακά project που σχεδιάστηκαν στην περιοχή. Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο η αξία της Γεωργίας θεωρήθηκε μεγάλη ήταν η γειτνίασή της με τη Ρωσία και ιδιαίτερα με την ασταθή περιοχή του Β. Καυκάσου. Ως εκ τούτου η Δύση, εφόσον αποκτούσε ισχυρά ερείσματα στη Γεωργία,

¹⁷⁴ Αποτέλεσμα των δύο αυτών διαφορών μεταξύ των δύο κρατών υπήρξε το κλείσιμο των τουρκικών συνόρων με την Αρμενία ενώ οι δύο χώρες δε διατηρούν διπλωματικές σχέσεις (αν και η Τουρκία αναγνώρισε την Αρμενία στις 16 Δεκεμβρίου 1991).

θα μπορούσε δυνητικά να ασκήσει πίεση και στο εσωτερικό της Ρωσίας (βλ. αναλυτικότερα σε παρακάτω ενότητες).

Σε αυτό το πλαίσιο, η στρατιωτική συνεργασία μεταξύ ΗΠΑ - Γεωργίας διαρκώς ενισχυόταν και περιελάμβανε και εκπαίδευση κομάντος οι οποίοι τοποθετήθηκαν στα σύνορα με την Αμπχαζία και τη Ν. Οσσετία, περιοχές οι οποίες επεδείκνυαν αποσχιστικές τάσεις (βλ. αναλυτικότερα σε παρακάτω ενότητες).¹⁷⁵ Το NATO χρησιμοποίησε το έδαφος της Γεωργίας και για την τοποθέτηση αναγνωριστικών αεροπλάνων τύπου “AWACS”, έχοντας έτσι τη δυνατότητα να ελέγχει περιοχές ακόμη και εντός του ρωσικού εδάφους. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε την αντίδραση της Μόσχας (Danilin, 2004: 311).

Αναφορικά με το Αζερμπαϊτζάν, το 2001 καταργήθηκε η τροπολογία 907 βάσει της οποίας υπήρχαν περιορισμοί στη στρατιωτική συνεργασία με το Μπακού. Η εξέλιξη αυτή αντικατόπτριζε το αυξημένο ενδιαφέρον των ΗΠΑ για τον Καύκασο λόγω της έναρξης του πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας, στον οποίο ένθερμα συμπαρατάχθηκε το Μπακού. Η αμερικανική βοήθεια περιελάμβανε υποστήριξη των συνοριακών δυνάμεων καθώς και των δυνάμεων ελέγχου του θαλασσίου συνόρου της Κασπίας. Σε κάθε περίπτωση, επί ηγεσίας Μπους, η σημασία του Αζερμπαϊτζάν αυξήθηκε τόσο λόγω της διεξαγωγής του πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας όσο και λόγω της ραγδαίας επιδείνωσης των αμερικανο-ιρανικών σχέσεων, με τον πρόεδρο Μπους να τοποθετεί την Τεχεράνη στο λεγόμενο «άξονα του κακού» (2002). Οι ΗΠΑ, μάλιστα, φαίνεται πως ανέπτυξαν την περίοδο εκείνη - σε συνεργασία με το Μπακού- αυξημένη δραστηριότητα αναφορικά με το ζήτημα του ιρανικού Αζερμπαϊτζάν, περιοχή που κατοικείται από 35 περίπου εκατομμύρια Αζέρων (αποτελούν σχεδόν το 1/3 του συνολικού πληθυσμού της χώρας). Η συγκεκριμένη περιοχή, ιδιαίτερα κατά την περίοδο διακυβέρνησης του εθνικιστή Elchibey, επεδείκνυε κατά διαστήματα τάσεις αυτονόμησης, συχνά με την υποστήριξη και του Μπακού. Ω προς την εμπλοκή της Δύσης στο ζήτημα, χαρακτηριστική υπήρξε η δήλωση του Mahmudali Chehregani, επικεφαλής της αζέρικης οργάνωσης με την μεγαλύτερη επιρροή στο Ιράν (Κίνημα Εθνικής Αφύπνισης του Νοτίου Αζερμπαϊτζάν-SANAH), σύμφωνα με την οποία «εκπρόσωποι της αμερικανικής κυβέρνησης θεωρούν το κίνημά μας ως τη μοναδική υπαρκτή πολιτική δύναμη στο Ιράν η οποία μπορεί να αντιπαρατεθεί στο καθεστώς των μουλάδων» (Caucasian Analyst, 16/07/2003¹⁷⁶).

Στο πλαίσιο του αυξημένου ενδιαφέροντος της κυβέρνησης των νεοσυντηρητικών για τον Καύκασο, επιχειρήθηκε ενίσχυση της στρατιωτικής συνεργασίας και με την Αρμενία, η οποία απέκτησε στενότερες επαφές και με το NATO. Ωστόσο, το Ερεβάν είχε ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 ενταχθεί στον Οργανισμό Συνθήκης

---

¹⁷⁵ Οι ΗΠΑ τόνιζαν πάντως ότι η βοήθεια που προσέφεραν δεν πρέπει να χρησιμοποιηθεί σε σχέση με τις δύο αυτές περιοχές καθώς ενδεχομένως θα προκαλούνταν ένοπλη σύρραξη ενώ θα προκαλούνται και η αντίδραση της Ρωσίας, με την Ουάσινγκτον να μην επιθυμεί να εμπλακεί σε ένα τέτοιο επικίνδυνο μέτωπο.

¹⁷⁶ Διαθέσιμο ως <http://old.cacianalyst.org/?q=node/1317>.

Συλλογικής Ασφάλειας (CSTO), ενός ρωσικής έμπνευσης σχεδίου στρατιωτικής συμμαχίας μεταξύ κρατών του Πρώην Σοβιετικού Χώρου (η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν εντάχθηκαν σε αυτό το 1994 αλλά αποχώρησαν το 1999). Παράλληλα, το Ερεβάν είχε ήδη εκδηλώσει τη στροφή του προς τη Ρωσία σε επίπεδο στρατηγικής συνεργασίας (αναλυτικότερα για το ζήτημα και τις αιτίες της αρμενικής επιλογής βλ. σε παρακάτω ενότητες). Το επίπεδο συνεργασίας μεταξύ Δύσης και Αρμενίας υπήρξε ως εκ τούτου χαμηλότερο και δεν είχε τα στρατηγικά χαρακτηριστικά των περιπτώσεων του Αζερμπαϊτζάν και της Γεωργίας.

Η σχέση ΝΑΤΟ-Γεωργίας ενισχύθηκε, μάλιστα, ακόμη περισσότερο το 2002 όταν η Τιφλίδα υπέβαλε αίτηση ένταξης για να λάβει την απάντηση από το ΓΓ του Συμφώνου ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί αλλά όχι άμεσα καθώς πρέπει να προηγηθεί συνεννόηση με τη Ρωσία. Το ίδιο έτος υπογράφηκε νέα συμφωνία με τις ΗΠΑ για συνεργασία στον στρατιωτικό τομέα, η οποία προέβλεπε - μεταξύ άλλων - και τοποθέτηση στο γεωργιανό έδαφος αμερικανικών δυνάμεων με στόχο τη φύλαξη του αγωγού Μπακού - Τιφλίδα - Τσεϋχάν (Danilin, 2004: 314). Επίσης, το 2003 πραγματοποιήθηκε επίσκεψη υψηλόβαθμων αξιωματούχων των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων στο Ν. Καύκασο με στόχο την ανάπτυξη των στρατιωτικών σχέσεων Γεωργίας - Αζερμπαϊτζάν - ΗΠΑ. Στα τέλη, μάλιστα, του ίδιου έτους το Μπακού επισκέφθηκε ο ίδιος ο Υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, Ντόναλντ Ράμσφελντ. Οι συγκεκριμένες κινήσεις των ΗΠΑ δημιούργησαν την υποψία στη Μόσχα ότι σχεδιάζεται η εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στη Γεωργία, εξέλιξη στην οποία ήταν κάθετα αρνητική η ρωσική πλευρά. Την ίδια περίοδο, Αζέροι αξιωματούχοι δήλωναν ότι το Μπακού θα εξετάσει στο μέλλον τις προτάσεις των Αμερικανών για χρήση των βάσεων του στρατού της χώρας από τις ΗΠΑ (Danilin, 2004: 319).

Είναι από τα παραπάνω προφανές ότι την περίοδο 2002-2004 παρατηρήθηκε αυξημένο αμερικανικό ενδιαφέρον για την περιοχή. Αυτό οφειλόταν: πρώτον, στην εμπλοκή των ΗΠΑ στη Μ. Ανατολή και το Αφγανιστάν στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας¹⁷⁷. Δεύτερον, στη ραγδαία επιδείνωση των σχέσεων με την Τεχεράνη, ιδιαίτερα μετά την τοποθέτησή τους στον «άξονα του κακού». Τρίτον, στην επιδίωξη αποδυνάμωσης των ρωσικών θέσεων στην περιοχή, ιδιαίτερα μετά την επιδείνωση των ρωσο-αμερικανικών σχέσεων μετά την εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003.

Το έτος 2003 υπήρξε σε κάθε περίπτωση καθοριστικό για τη διαμόρφωση της στρατηγικής των ΗΠΑ στην Υπερκαυκασία. Ήταν το έτος κατά το οποίο επιβεβαιώθηκε η αμερικανική στήριξη στον Ilham Aliiev, γιο του ως τότε προέδρου του Αζερμπαϊτζάν Heydar Aliiev, ο οποίος απεβίωσε στις 12 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Οι

---

¹⁷⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι η Γεωργία άνοιξε τον εναέριο χώρο της για τη διέλευση των αμερικανικών αεροπλάνων προς το Ιράκ ενώ έδωσε άδεια χρήσης του εδάφους της για τη μεταφορά στρατιωτών και εξοπλισμού. Παράλληλα έστειλε και η ίδια δυνάμεις στο Ιράκ, το μέγεθος των οποίων υπήρξε μεγάλο λαμβάνοντας υπόψη τις δυνατότητες της χώρας.

ΗΠΑ αντελήφθησαν τη διαδοχή ως μια διαδικασία διασφάλισης της συνέχειας στο στρατηγικό προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση.

Το ίδιο έτος, οι ΗΠΑ στήριξαν την αλλαγή (στη Ρωσία χρησιμοποιείται ο όρος ανατροπή) της κυβέρνησης Shevardnadze στη Γεωργία και την άνοδο στην εξουσία του Mikhail Saakashvili, πολιτικού ο οποίος υποστήριζε ένθερμα τον προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση και την ένταξή της στους πολιτικοστρατιωτικούς θεσμούς της (ΕΕ, ΝΑΤΟ). Σύμφωνα με τη ρωσική θέση, η αιτία που οδήγησε τις ΗΠΑ στο να επιδιώξουν κυβερνητική αλλαγή στη Γεωργία σχετιζόταν με τη βελτίωση των ρωσο-γεωργιανών σχέσεων που είχε σημειωθεί την περίοδο εκείνη. Στην ορκωμοσία του νέου προέδρου παρέστη, μάλιστα, ο ίδιος ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Collin Powell. Το 2006 την Τιφλίδα επισκέφθηκε ο ίδιος ο πρόεδρος Μπους, σε μια περίοδο ραγδαίας επιδείνωσης των σχέσεων Τιφλίδας - Μόσχας (βλ. αναλυτικότερα παρακάτω). Το 2005 ο Αμερικανός πρόεδρος είχε χαρακτηρίσει τη «Ροζ Επανάσταση», την εξέγερση δηλαδή που οδήγησε στην ανατροπή του Shevardnadze, ως καταλύτη του εκδημοκρατισμού του Πρώην Σοβιετικού Χώρου και πρόκριμα εμφάνισης παρόμοιων τάσεων στο σύνολο της περιοχής. Την ίδια άποψη υιοθετούσε μάλιστα και η ίδια η γεωργιανή κυβέρνηση θεωρώντας ότι ο ερχομός της στην εξουσία αποτελούσε μια εξέλιξη με «ειδική σημασία» για τα τεκταινόμενα στην περιοχή και την προώθηση της δυτικής επιρροής σε αυτή. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το πλαίσιο, ότι το 2007 το κοινοβούλιο της Γεωργίας ψήφισε (και μάλιστα παμψηφεί) υπέρ της ένταξης της χώρας στο ΝΑΤΟ.

Αναφορικά με το Αζερμπαϊτζάν, η στενή σχέση με τη Δύση συνεχίστηκε και μάλιστα σειρά Αζέρων αξιωματούχων πρότεινε την μετεγκατάσταση της βάσης του Ιντσιρλίκ (Τουρκία) στο έδαφος της χώρας τους. Το 2006, κατά τη διάρκεια επίσκεψης του Aliiev στις ΗΠΑ, η Ουάσινγκτον χαρακτήρισε το Αζερμπαϊτζάν «ισλαμικό σύμμαχο».¹⁷⁸

4.3.3 Οι σχέσεις της Ρωσίας με το Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία

Είδαμε προηγουμένως τα γεωπολιτικά δεδομένα της περιοχής και τις στρατηγικές επιλογές της Δύσης. Η ρωσική πολιτική στην περιοχή δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητή εκτός του πλαισίου αυτού. Είναι προφανές ότι η Ρωσία κλήθηκε να αντιμετωπίσει καθ' όλη τη μετασοβιετική περίοδο αυξημένη δυτική (ιδιαίτερα αμερικανική) παρουσία σε μια περιοχή ζωτικών συμφερόντων για την ίδια.

Όπως εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η πολιτική της Ρωσίας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο χαρακτηρίστηκε κατά τα πρώτα τρία χρόνια της περιόδου Γιέλτσιν από παθητικότητα. Αυτό οφειλόταν τόσο στην έλλειψη ξεκάθਾਰου στρατηγικού σχεδιασμού για την περιοχή όσο και στη φιλοδυτική στροφή της ρωσικής ηγεσίας η οποία δεν

¹⁷⁸ Θα πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι το Μπακού ακολούθησε γενικά μια προσεκτικότερη και πιο ισορροπημένη πολιτική επιδιώκοντας τη διεύρυνση της συνεργασίας του με τη Δύση αλλά μη επιθυμώντας τη ρήξη αυτών με τη Μόσχα. Σε αυτό το πλαίσιο, απέρριψε το 2006 το ενδεχόμενο εγκατάστασης νατοϊκών βάσεων στο έδαφός του.

μπορούσε να συνδυαστεί με προσπάθεια αποκατάστασης της ρωσικής επιρροής στο Near Abroad.

Η «απομάκρυνση» της Ρωσίας από την περιοχή αφορούσε ακόμη και την περίπτωση της Αρμενίας, κράτος που παραδοσιακά διατηρούσε στενούς δεσμούς μαζί της. Ιδιαίτερα αρνητικές απέναντι στη Μόσχα υπήρξαν επίσης οι ηγεσίες των εθνικιστών Zviad Gamsakhurdia (Γεωργία, 1991-1992) και Abulfaz Elchibey (Αζερμπαϊτζάν, 1992-1993). Ο πρώτος τήρησε φιλική προς την Τσετσενία πολιτική. Μάλιστα, στην Τσετσενία του χορηγήθηκε άσυλο μετά τον πραξικόπημα του Δεκεμβρίου του '91 και τη φυγή του από τη χώρα. Μιλούσε, παράλληλα, για την ύπαρξη μιας κοινής οικογένειας στον Καύκασο. Παράλληλα, επεδίωξε να αποκαταστήσει με στρατιωτικά μέσα τον έλεγχο της Τιφλίδας στις (φιλορωσικές) περιοχές της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας, οι οποίες επεδείκνυαν αποσχιστικές τάσεις. Η πολιτική αυτή προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις από μέρος της ρωσικής στρατιωτικοπολιτικής ελίτ, όχι πάντως και της ίδιας της ρωσικής ηγεσίας η οποία δεν υποστήριξε τις αποσχιστικές ενέργειες των δύο αυτών περιοχών καταδικάζοντας μάλιστα την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας από το τοπικό κοινοβούλιο (25 Νοεμβρίου 1993). Οι σχέσεις Μόσχας-Τιφλίδας επιδεινώθηκαν, μάλιστα, έτι περαιτέρω όταν κατά τη διάρκεια του Πρώτου Πολέμου της Τσετσενίας, οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις έκλεισαν το μέρος εκείνο των ρωσο-γεωργιανών συνόρων που αντιστοιχούσε στην Αμπχαζία.

Από την πλευρά του, ο Elchibey, επεδείξε ιδιαίτερα φιλοτουρκική πολιτική θεωρώντας τους Αζέρους τουρκικό λαό και επιδιώκοντας στρατηγική συνεργασία με την Άγκυρα. Η τελευταία έβλεπε στο Μπακού έναν πολύτιμο σύμμαχο που αφενός θα την καθιστούσε σημαντικό παίκτη στην ενεργειακή σκακιέρα, αφετέρου θα της έδινε πρόσβαση στην Κ. Ασία, περιοχή στην οποία το τουρκικό στοιχείο είναι επίσης έντονο.

Χαρακτηριστικό των κακών σχέσεων της Μόσχας με τα δύο αυτά κράτη υπήρξε η γενικευμένη εντύπωση σε αυτά ότι πίσω από τις ανατροπές των Elchibey (1993) και Gamsakhurdia (1992) υπήρξε ρωσικός «δάκτυλος». Συγκεκριμένα, η Μόσχα κατηγορήθηκε ότι προκειμένου να αντιστρέψει την αρνητική για εκείνη νέα γεωπολιτική πραγματικότητα στην περιοχή, ανέτρεψε με πραξικοπήματα τις δύο ηγεσίες προκειμένου τη θέση τους να πάρουν φιλικότερες προς εκείνη. Την άποψη αυτή συμερίζεται και ένας αριθμός αναλυτών. Έτσι, σύμφωνα με τον Yunusov, «η Μόσχα έκανε ότι εξαρτιόταν από εκείνη για να ανατρέψει την κυβέρνηση Elchibey και να επιστρέψει στη θέση του ο «προστατευόμενος» της, πρώην πρόεδρος Mutalibov (1991-1992)» (Yunusov, 2004: 267). Τελικά, η ανατροπή του Elchibey πέτυχε αλλά την εξουσία κατέλαβε ο H. Aliiev, ο οποίος επέλεξε μια προσεκτικότερη πολιτική απέναντι στη Μόσχα καθώς και μια λιγότερη εθνικιστική σε ότι αφορά στα ζητήματα ταυτότητας και γλώσσας.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 μέχρι και την περίοδο Elchibey (περίοδος ανόδου του αζέριου εθνικισμού), οι εκάστοτε ηγεσίες του Αζερμπαϊτζάν ακολούθησαν πολιτικές διακρίσεων έναντι των υπολοίπων μειονοτήτων, ιδιαίτερα εναντίον των

Lezgins¹⁷⁹, πολλοί από τους οποίους μετανάστευσαν προς τη Ρωσία. Είναι προφανές ότι σε ένα βαθμό ότι το ζήτημα της αζέρικης ταυτότητας και ο τρόπος που το Μπακού αντιλαμβάνονταν τις σχέσεις του με τη Μόσχα αλληλοεξαρτιόταν καθώς ο προσδιορισμός των Αζέρων ως «τουρκικού λαού» αυτονόητα έστρεφε τη χώρα προς τη στρατηγική προσέγγιση με την Άγκυρα και την απομάκρυνε από μια εξισορροπητική πολιτική που θα προσέβλεπε και στη διατήρηση ενός καλού επιπέδου σχέσεων με το βόρειο γείτονα.¹⁸⁰ Οι αλλαγές που επέβαλε ο Αλίεφ ασφαλώς και δε σήμαιναν αναστροφή του προσανατολισμού του Αζερμπαϊτζάν προς τη Δύση, η οποία άλλωστε επισφραγίστηκε με την υπογραφή του «Συμβολαίου του Αιώνα». Εξέλιξη που προκάλεσε την αντίδραση της Μόσχας, η οποία, αφού διαμαρτυρήθηκε στα υπουργεία εξωτερικών του Αζερμπαϊτζάν και της Μ. Βρετανίας, έκλεισε τα σύνορα με το πρώτο επιβάλλοντας επί της ουσίας εμπορικό αποκλεισμό (Yunusov, 2004: 268).

Από την πλευρά της η Ρωσία επέλεξε σταδιακά και αυτή μια πραγματιστική πολιτική προς το Μπακού ενώ πέτυχε ώστε το τελευταίο να μην επιδιώξει την ένταξή του στο ΝΑΤΟ. Παράλληλα συμφώνησε μαζί του τη διατήρηση του σταθμού ραντάρ στην περιοχή Γκαμπάλα¹⁸¹, ο οποίος, ωστόσο, έκλεισε το 2012 όταν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο χωρών για την ανανέωση της σύμβασης απέτυχαν (ο σταθμός επιστράφηκε στο Αζερμπαϊτζάν ενώ ο εξοπλισμός μεταφέρθηκε στη Ρωσία). Οι δύο χώρες διατήρησαν εν γένει ένα ικανοποιητικό επίπεδο συνεργασίας ακόμη και στον τομέα της ενέργειας ιδιαίτερα μετά την υπογραφή στις 18 Φεβρουαρίου του 1996 της συμφωνίας μεταφοράς αζερικού πετρελαίου προς τη Ρωσία μέσω του αγωγού Μπακού-Νοβοροσσίισκ από όπου με τάνκερ θα μεταφερόταν προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Η τροφοδοσία του αγωγού διακόπηκε το 2013 λόγω διαφωνιών μεταξύ των δύο πλευρών για τεχνικής/οικονομικής φύσεως ζητήματα (βλ. αναλυτικότερα Muradova, 2013¹⁸²), το 2014, ωστόσο, οι δύο πλευρές έφτασαν σε συμφωνία η οποία επέτρεψε την αποκατάσταση της τροφοδοσίας (Azernews.az, 19/02/20014¹⁸³). Το ενδιαφέρον της Ρωσίας σε σχέση με το Αζερμπαϊτζάν επικεντρώθηκε επίσης στον κίνδυνο ενίσχυσης του ισλαμικού ριζοσπαστισμού στο (σιιτικό) Αζερμπαϊτζάν, λόγω και της αυξημένης

---

¹⁷⁹ Φύλο του Κανκάσου, του οποίου η πλειοψηφία ζει στο Νταγκεστάν (περίπου 385.000), ωστόσο ένας αριθμός 180.000 ζει στο Αζερμπαϊτζάν

¹⁸⁰ Στο πλαίσιο των αλλαγών (Σύνταγμα 1995) που έκανε η κυβέρνηση Aliiev, άξια αναφοράς είναι η μετονομασία της γλώσσας από «τουρκική» σε αζέρικη που σήμαινε ότι δόθηκε βαρύτητα στον αζέρικο χαρακτήρα της ταυτότητας σε σχέση με τον τουρκικό. Γενικώς, η περίοδος Aliiev βελτίωσε σημαντικά τη θέση των μειονοτήτων ιδιαίτερα ως προς το ζήτημα της διδασκαλίας και χρήσης της γλώσσας. Η πολιτική του Μπακού απέναντι στις μειονότητες είχε προκαλέσει προηγουμένως τις αντιδράσεις τόσο των ίδιων των μειονοτήτων όσο και της Ρωσίας και του Ιράν, οι οποίοι υποστήριζαν κατ' αντιστοιχία τις θέσεις των Lezgins και των Talysh, ασκώντας πίεση στο Μπακού.

¹⁸¹ Τα ραντάρ μπορούσαν να ανιχνεύσουν την εκτόξευση πυραύλων και να παρακολουθείτε όλη την πορεία τους ώστε να ενεργοποιηθεί το σύστημα βαλλιστικής πυραυλικής άμυνας και να αποκρουστεί μια επιθετική ενέργεια. Είχαν εύρος 6000 χλμ.

¹⁸² Διαθέσιμο ως <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12767-russia-and-azerbaijan-terminate-baku-novorossiysk-agreement.html>.

¹⁸³ Διαθέσιμο ως, http://www.azernews.az/oil_and_gas/64526.html.

επιρροής των σαλαφιστών σε αυτό. Σε γενικό επίπεδο, ωστόσο, το ριζοσπαστικό Ισλάμ διαθέτει περιορισμένη επιρροή στη χώρα.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της Γεωργίας, η οποία όπως είδαμε ενδελεχώς ακολούθησε την πιο φιλοδυτική κατεύθυνση μεταξύ των κρατών της περιοχής, ακόμη και επί ηγεσίας Σεβανάντζε. Είναι γεγονός ότι στη Γεωργία σύσσωμη σχεδόν η πολιτική ελίτ (κυβερνήσεις και αντιπολιτεύσεις) τέθηκε εξ' αρχής υπέρ της προσέγγισης με τη Δύση και της ενσωμάτωσης στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, οι σχέσεις Μόσχας-Τιφλίδας μπορούν να χαρακτηριστούν προβληματικές καθ' όλη τη μετασοβιετική περίοδο, ιδιαίτερα δε μετά την άνοδο στην εξουσία του Saakashvili το 2004. Αντικείμενα διαμάχης μεταξύ των δύο πλευρών αποτέλεσαν τόσο η ένταξη της Γεωργίας (όπως και του Αζερμπαϊτζάν) στη GUAM¹⁸⁴, ενός περιφερειακού οργανισμού μεταξύ κρατών του Πρώην Σοβιετικού Χώρου, τα οποία - μέσω αυτού - επεδίωκαν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου από τη ρωσική επιρροή φόρουμ που θα διασφάλιζε την αυτόνομη πορεία των μελών του και τη στροφή τους προς τη Δύση. Η πραγματικότητα αυτή δημιούργησε κλίμα καχυποψίας μεταξύ Τιφλίδας και Μόσχας, με αποτέλεσμα η Ρωσία να αποτελεί συχνά τον εύκολο εχθρό ο οποίος χρησιμοποιούταν δίκαια ή άδικα στο εσωτερικό πολιτικό παιχνίδι της Γεωργίας. Επί παραδείγματι, όταν το 1998 έγινε απόπειρα δολοφονίας του Shevardnadze, η γεωργιανή κυβέρνηση υιοθέτησε ευθέως την άποψη ότι πίσω από αυτή βρισκόταν η Μόσχα. Γενικότερα, η κυβέρνηση χρησιμοποιούσε συχνά την αντιπαράθεσή της με το βόρειο γείτονά της για να ισχυροποιηθεί πολιτικά, θεωρώντας πως όποιος αντιδρά στις πολιτικές της εκπροσωπεί και προωθεί τα ρωσικά συμφέροντα.

Ωστόσο, παρά το κακό εν γένει επίπεδο σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, αυτές δεν έφτασαν ποτέ σε τόσο άσχημο σημείο όσο κατά την περίοδο Saakashvili. Σε αυτό κρίσιμο ρόλο έπαιξε αναμφίβολα το γεγονός ότι ο Shevardnadze αποτελούσε έναν αναγνωρίσιμο τύπο μετα-σοβιετικού ηγέτη καθώς και ένα πρόσωπο γνωστό στη ρωσική ελίτ από την εποχή της ΕΣΣΔ (διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών την περίοδο 1985-1990 και από το Νοέμβριο του 1991 ως τη διάλυση της ΕΣΣΔ στις 26 Δεκεμβρίου 1991). Επίσης, το ότι ο πολιτικός και οικονομικός του κύκλος αποτελούνταν από ανθρώπους που είχαν στενούς οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς με τη Μόσχα (Mankoff, 2009: 257).

Η άνοδος του Saakashvili στην εξουσία επέφερε την τελική ρήξη στις σχέσεις των δύο κρατών. Ένας βασικός λόγος υπήρξε ο τρόπος με τον οποίο επήλθε η κυβερνητική αλλαγή, το ξέσπασμα δηλαδή της «Ροζ Επανάστασης». Μετά τις βουλευτικές εκλογές του Νοεμβρίου του 2003, η αντιπολίτευση (αλλά και διεθνείς παρατηρητές) χαρακτήρισε το αποτέλεσμα χειραγωγημένο. Επακόλουθο αυτού υπήρξε το ξέσπασμα μεγάλων και βίαιων διαδηλώσεων. Στις 22 Νοεμβρίου το πλήθος εισέβαλε στο κοινοβούλιο της χώρας, αναγκάζοντας τον Shevardnadze να διαφύγει. Την επομένη ο

---

¹⁸⁴ Το όνομα GUAM προέκυψε από τα ονόματα των κρατών-μελών του (Georgia-Ukraine-Azerbaijan-Moldova). Ο οργανισμός δημιουργήθηκε το 1997. Σε αυτόν εντάχθηκε και το Ουζμπεκιστάν το 1999, για να αποχωρήσει το 2005. Για το λόγο αυτό ο GUAM εμφανίζεται συχνά ως GU(U)AM.

Πρόεδρος συναντήθηκε με τους ηγέτες της αντιπολίτευσης, Saakashvili και Zvania, στους οποίους και ανακοίνωσε την παραίτησή του.

Η Μόσχα από την πλευρά της θεώρησε το προηγούμενο αυτό επικίνδυνο τόσο για την ίδια (φόβος ξεσπάσματος παρόμοιων εξεγέρσεων στο εσωτερικό της) όσο και για τα υπόλοιπα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου που την περίοδο εκείνη διέθεταν φιλικές ή τουλάχιστον όχι εχθρικές προς τη Μόσχα ηγεσίες. Πράγματι, το 2004 και το 2005 ανάλογες εξελίξεις σημειώθηκαν στην Ουκρανία και το Κιργιζιστάν αντίστοιχα (Mankoff, 2009: 258). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Saakashvili έβλεπε στο πρόσωπό του το παράδειγμα που θα έπρεπε να ακολουθήσουν και άλλες χώρες της περιοχής. Το 2005 μάλιστα υπέγραψε συμφωνία με τη φιλοδυτική κυβέρνηση του Κιέβου, ιδρύοντας την Κοινότητα Δημοκρατικής Επιλογής (CDC) που στόχο είχε την προώθηση της δημοκρατίας στην περιοχή και την ενσωμάτωσή της στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς. Το γεγονός ότι η «Ροζ Επανάσταση» θεωρήθηκε υποστηριζόμενη – αν όχι ευθέως υποκινούμενη - από τη Δύση, όξυνε ακόμη περισσότερο την αντίδραση της Μόσχας. Είναι προφανές ότι η ρωσική πλευρά φοβόταν ότι σε περίπτωση επιτυχίας του όλου εγχειρήματος, θα άλλαζε ριζικά η ισορροπία ισχύος υπέρ της Δύσης στην περιοχή. Η τελευταία θα πετύχαινε τελικά το στόχο της στρατηγικής περικύκλωσης της Ρωσίας. Θα είχε επιπλέον τη δυνατότητα - χρησιμοποιώντας ως παραδείγματα τα τρία κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου - να πιέσει με αντίστοιχες κινήσεις στο εσωτερικό της Ρωσίας. Από τη Μόσχα αυτές οι κινήσεις θεωρήθηκαν προσπάθειες ευθείας υπονόμευσης της κρατικής κυριαρχίας των κρατών του πρώην σοβιετικού χώρου και (εν δυνάμει) και της ίδιας.

Σε κάθε περίπτωση ο έντονα φιλοδυτικός προσανατολισμός του Saakashvili, η εκπεφρασμένη επιθυμία του για ένταξη της χώρας στην ΕΕ και ιδιαίτερα στο NATO έφερε τις σχέσεις Μόσχας- Τιφλίδας σε ρήξη η οποία οδήγησε ακόμη και σε ένοπλη σύρραξη τον Αύγουστο του 2008 (βλ. αναλυτικότερα σε παρακάτω ενότητες).

4.3.4 Οι σχέσεις Ρωσίας- Αρμενίας

Διαφορετική υπήρξε η περίπτωση των σχέσεων Ρωσίας-Αρμενίας. Είδαμε προηγουμένως ότι κατά τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της ΕΣΣΔ σημειώθηκε προσέγγιση μεταξύ Δύσης και Αρμενίας, η οποία μεταφράστηκε στην παροχή οικονομικής βοήθειας και πολιτικής στήριξης από την πρώτη στη δεύτερη. Στην εν λόγω πολιτική από την πλευρά της Δύσης (ιδιαίτερα των ΗΠΑ) κρίσιμος υπήρξε μάλιστα και ο ρόλος της ογκώδους και πολιτικά δραστήριας αρμενικής διασποράς (Gadzhiev, 2012: 237). Ωστόσο, στην πορεία τα δεδομένα άλλαξαν και η Αρμενία ήρθε πιο κοντά στη Μόσχα, διαδικασία η οποία επιβεβαιώθηκε με την οριστική της ένταξη στην Ευρασιατική Τελωνειακή Ένωση το 2015. Είναι, ως εκ τούτου, αναγκαίο να αναλυθούν οι αιτίες τόσο της αρχικά αρνητικής συγκυρίας στις ρωσο-αρμενικές σχέσεις όσο και της αλλαγής που σημειώθηκε στη συνέχεια.

Αναφορικά με τους λόγους της αρχικής επιδείνωσης των σχέσεων των δύο κρατών, αυτοί πρέπει να εντοπιστούν στην παθητική στάση της Μόσχας στις πολιτικές του Αζερμπαϊτζάν έναντι των Αρμενίων κατά την ύστερη σοβιετική περίοδο¹⁸⁵ και γενικά στην ουδέτερη στάση της για τα τεκταινόμενα στην περιοχή. Η Μόσχα, άλλωστε, βρισκόνταν ούτως ή άλλως σε εξαιρετικά αδύναμη θέση κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο έχουσα υποστεί στρατηγική ήττα στον Ψυχρό Πόλεμο. Το Ερεβάν βρέθηκε, ως εκ τούτου, σε ανυπεράσπιστα θέση, έχοντας να αντιμετωπίσει το μέτωπο του Αζερμπαϊτζάν χωρίς συμμαχίες. Είναι χαρακτηριστική μάλιστα η αρχική επιδίωξη προσέγγισης του ακόμη και με την Άγκυρα, παρά τις αδιαμφισβήτητες μεταξύ τους διαφορές. Από την πλευρά της, η Τουρκία, μέσω της προσέγγισης με την Αρμενία, θα μπορούσε να αυξήσει την επιρροή της στο Ν. Καύκασο και να αποκτήσει επιρροή σε μια χώρα μέσω του οποίου οδηγούνταν στον «τουρκικό κόσμο» (Karodumyan, 2011: 122).

Η περίοδος της αλλαγής της αρμενικής πολιτικής απέναντι στη Μόσχα εντοπίζεται στα 1992 και σχετίζεται άμεσα με τις πολιτικές της Τουρκίας στην περιοχή. Συγκεκριμένα, η Άγκυρα, λόγω του γεωπολιτικού κενού που επικράτησε στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, επεχείρησε να το καλύψει προβάλλοντας παντουρκιστικά δόγματα, όπως έδειξε και η υιοθέτηση του σλόγκαν του «τουρκικού κόσμου από την Αδριατική μέχρι την Κίνα». Είναι προφανές ότι η αναθεωρητική αυτή πολιτική της Τουρκίας φόβιζε το Ερεβάν το οποίο βρισκόταν μεταξύ δύο κρατών του «τουρκικού κόσμου». Η πραγματικότητα αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Άγκυρα πήρε καθαρή θέση υπέρ του Μπακού για το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ¹⁸⁶, οδήγησε την Αρμενία σε αλλαγή της στάσης της απέναντι στη Μόσχα (Karodumyan, 2011: 125). Το 1992 υπογράφηκε έτσι η συμφωνία έναρξης διπλωματικών σχέσεων καθώς και η συμφωνία για τη «Φιλία, Συνεργασία και Αμοιβαία Ασφάλεια μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Δημοκρατίας της Αρμενίας» η οποία καθόρισε και το στάτους της παραμονής των Ρώσων στρατιωτών στη χώρα. Στις 15 Μαΐου του ίδιου έτους τα δύο μέρη υπέγραψαν επίσης τη Συμφωνία για τη Συλλογική Ασφάλεια στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (CSTO), η οποία προέβλεπε παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς το Ερεβάν σε περίπτωση που δεχόταν επίθεση από τρίτο μέρος. Είναι προφανές ότι με τον τρόπο αυτό η Αρμενία διασφαλιζόταν έναντι πιθανής επίθεσης τόσο από την Τουρκία όσο και από το Αζερμπαϊτζάν.¹⁸⁷ Η δε Μόσχα εκδήλωνε την αποφασιστικότητά της να

---

¹⁸⁵ Η αρμενική ηγεσία κατηγορήσε το κέντρο για αδιαφορία αναφορικά με τα πογκρόμ εναντίον των Αρμενίων την περίοδο 27-29 Φεβρουαρίου 1988 στο Αζερμπαϊτζάν καθώς και για τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του αζέρικου στρατού στο Ν. Καραμπάχ το 1991 που οδήγησε σε έξοδο τους (Αρμένιους) κατοίκους 24 χωριών. Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν νέες επεισόδια εναντίον Αρμενίων σε διάφορες πόλεις του Αζερμπαϊτζάν που οδήγησαν αρκετούς στην έξοδο από τη χώρα. Αναφορικά με το Ν. Καραμπάχ, η Μόσχα τα πρώτα χρόνια της περιόδου Γιέλτσιν δήλωνε ότι οι ρωσο-τουρκικές σχέσεις αποτελούσαν προτεραιότητα για εκείνη και η διατάραξή τους λόγω του Ν. Καραμπάχ σε καμία περίπτωση δεν ήταν επιθυμητή.

¹⁸⁶ Στο πλαίσιο της υποστήριξης προς το Αζερμπαϊτζάν, η Τουρκία αποφάσισε το κλείσιμο των συνόρων με την Αρμενία.

¹⁸⁷ Η συμφωνία δεν καλύπτει το Ναγκόρνο Καραμπάχ καθότι δεν αποτελεί αρμενικό έδαφος.

επανέλθει στην περιοχή, να δημιουργήσει τοπικές συμμαχίες και να ανασχέσει τη γεωπολιτική επέκταση της Τουρκίας και της Δύσης.

Είναι προφανές ότι η σταδιακή αλλαγή της κατεύθυνσης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής προς τη λογική της υπεράσπισης των συμφερόντων της στο «Εγγύς Εξωτερικό» αποτέλεσε εκείνον τον καθοριστικό παράγοντα που επέτρεψε τη δημιουργία στέρεων σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Μάλιστα, το έτος 1994 υπογράφηκαν νέες συμφωνίες που προέβλεπαν την τοποθέτηση ειδικής ομάδας Ρώσων στρατιωτών στα σύνορα της Αρμενίας, ενώ το 1996 δημιουργήθηκε διμερής συμμαχική στρατιωτική ομάδα. Βάσει μάλιστα σειράς δηλώσεων Ρώσων αξιωματούχων, η Μόσχα δήλωσε απόλυτα προσηλωμένη στην υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της Αρμενίας (Karodumyan, 2011: 128).

Κατά τη δεκαετία του 2000 ραγδαία ανάπτυξη υπήρξε και στις οικονομικές σχέσεις των δύο κρατών. Κρίσιμης σημασίας σε αυτόν τον τομέα υπήρξε η αγορά από ρωσικές εταιρείες (κύρια κρατικές) μεγάλων ποσοστών στρατηγικής σημασίας κρατικών επιχειρήσεων της Αρμενίας, με αντάλλαγμα τη διαγραφή σημαντικού μέρους του αρμενικού χρέους προς τη Ρωσία (Secieru, 2006: 299).

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το Ερεβάν δεν αντιλήφθηκε τη στρατηγική του σχέση με τη Μόσχα ως διαδικασία που απέκλειε την ενίσχυση των σχέσεών της με το NATO, οι σχέσεις με το οποίο ενισχύθηκαν κατά τη δεκαετία του 2000. Είναι, ωστόσο, ξεκάθαρο ότι η συμμαχία με τη Ρωσία απέκτησε χαρακτήρα προτεραιότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η αρμενική ηγεσία απέκλεισε το ενδεχόμενο ένταξης της χώρας στο NATO.

4.3.5 Οι εθνοτικές συγκρούσεις και η γεωπολιτική τους διάσταση

Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ δημιούργησε το κατάλληλο έδαφος για το ξέσπασμα εθνοτικών συγκρούσεων μεταξύ μειονοτήτων και των κρατών εντός των οποίων ζούσαν καθώς και συγκρούσεων μεταξύ κρατών για διαφιλονικούμενες περιοχές. Στην πρώτη περίπτωση άνηκαν οι περιπτώσεις της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας (Γεωργία), στη δεύτερη η περίπτωση του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Ζητούμενο εδώ αποτελεί η εξέταση της φύσης των ζητημάτων αυτών καθώς και η ανάλυση της γεωπολιτικής τους διάστασης και της θέσης που πήραν Ρωσία και Δύση.

4.3.5.1 Αμπχαζία - Ν. Οσσετία

Η Αμπχαζία ενσωματώθηκε αρχικά στον εδαφικό ιστό της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ως αυτόνομη περιοχή το 1810, για να περάσει στο σύνολό της στα ρωσικά χέρια το 1864. Το 1883 μετατράπηκε σε κομητεία/νομό (okrug) εντός του κυβερνείου (guberniya) του Κιουτάισι. Έγινε υποκείμενο των πολιτικών του εκρωσισμού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι οποίες προκάλεσαν τις αντιδράσεις του τοπικού πληθυσμού. Το 1918 η περιοχή

ενσωματώθηκε στο ανεξάρτητο κράτος της Γεωργίας και με το σύνταγμα του 1921 της παραχωρήθηκε καθεστώς αυτονομίας. Όταν τελικά οι μπολσεβίκοι επανακατέλαβαν τη Γεωργία, η Αμπχαζία απέκτησε καθεστώς Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, βρισκόμενη, όμως, σε ειδικό καθεστώς σύνδεσης με τη ΣΣΔ της Γεωργίας. Ως εκ τούτου, δεν απέκτησε καθεστώς ισότιμης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Το 1931 η Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αμπχαζίας καταργήθηκε και η περιοχή απέκτησε το καθεστώς της Αυτόνομης ΣΣΔ στο πλαίσιο της ΣΣΔ της Γεωργίας. Την περίοδο Στάλιν βρέθηκε υπό το στενό έλεγχο του κέντρου, το οποίο προώθησε πολιτική αφομοίωσης της γλωσσικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των Abkhaz από το γεωργιανό στοιχείο (γενικότερα κατά τη σταλινική περίοδο ακολουθήθηκαν εθνικιστικές πολιτικές στη Γεωργία, οι οποίες ήταν ενταγμένες στην πολιτική του κέντρου έναντι των εθνοτήτων του Καυκάσου). Πολιτική η οποία χαλάρωσε κατά την περίοδο Χρυστόφ.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 υπήρξε ένταση στις σχέσεις μεταξύ Αμπχαζίας και Τιφλίδας. Είναι προφανές ότι το Σουχούμι, φοβούμενο την ενδυνάμωση του γεωργιανού εθνικισμού και επηρεασμένο από το κακό παρελθόν των σχέσεων των «ντόπιων» με την Τιφλίδα, επέδειξε τάσεις απόσχισης. Ο φόβος, μάλιστα, ενός νέου εθνικισμού από την πλευρά της κυρίαρχης εθνότητας συνδυάστηκε με την ανασφάλεια που προκαλούσε η αποδυνάμωση του κέντρου το οποίο θα μπορούσε να προστατέψει τις μειονότητες από πιθανές αυθαιρεσίες της Τιφλίδας.

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης Gamsakhurdia, στην Αμπχαζία παρατηρήθηκε σχετική ηρεμία καθότι ο Γεωργιανός πρόεδρος τάχθηκε υπέρ της αυτονομίας της περιοχής.¹⁸⁸ Η ανατροπή του –μέσω πραξικοπήματος– από τον Shevardnadze συνοδεύτηκε από κατηγορίες της νέας ηγεσίας ότι οι αρχές της Αμπχαζίας υπέθαλπαν τον ανατραπέντα πρόεδρο. Η Τιφλίδα έστειλε έτσι 3000 στρατιώτες ώστε να αποκαταστήσει την τάξη και τον έλεγχο επί της περιοχής. Την Αμπχαζία υπερασπίστηκαν, όπως είδαμε, μέρος των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων καθώς και άτακτες μονάδες από το Β. Καύκασο (Schaefer, 2010: 117). Κατά τη διάρκεια των μαχών, ο Gamsakhurdia και όσοι τον στήριζαν κατόρθωσαν να καταλάβουν σημαντικό αριθμό εδαφών, συμπεριλαμβανομένων και σημαντικών λιμανιών. Η ανεπίσημη στήριξη της Μόσχας προς την Αμπχαζία και τον Gamsakhurdia μετατράπηκε σε επίσημη λίγο αργότερα. Ο στόχος της πολιτικής αυτής η άσκηση πίεσης προς τη νέα γεωργιανή ηγεσία ώστε να αποφασίσει την ένταξη της χώρας στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών. Η δε κατάληψη σημαντικών λιμανιών είχε ως στόχο να πιέσει και τα άλλα δύο ανεξάρτητα κράτη της περιοχής (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν), η επαφή των οποίων με τον έξω κόσμο λάμβανε χώρα σε σημαντικό βαθμό μέσα των λιμανιών

---

¹⁸⁸ Η θέση του αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι οι Γεωργιανοί (ακόμη και οι εθνικιστές) θεωρούσαν τους Abkhaz αυτόχθονα λαό που θα μπορούσε να αποκτήσει αναβαθμισμένο νομικοπολιτικό στάτους εφόσον σέβονταν και επέκτειναν τα δικαιώματα των Γεωργιανών που ζούσαν εντός της περιοχής (έφταναν περίπου στο 45% του πληθυσμού ενώ οι Αμπχάζιοι, οι οποίοι αποτελούσαν το «κυρίαρχο έθνος» -titular nation- μόλις το 18%). Οι τελευταίοι πάντως αρνήθηκαν να δεχθούν την εξουσία της Τιφλίδας απαιτώντας ισότιμο στάτους με τη Γεωργία εντός ενός νέου ομοσπονδιακού (επί της ουσίας συνομοσπονδιακού) κράτους (Arbatova, 2008: 305).

της Γεωργίας, να ενταχθούν και αυτά στην ΚΑΚ. Κατά την εξέλιξη του πολέμου σημειώθηκε απόθεση των γεωργιανών στρατευμάτων, την ανακατάληψη των απολεσθέντων εδαφών από τους Abkhaz καθώς και μαζικές εκκαθαρίσεις εναντίον Γεωργιανών που ζούσαν στην περιοχή (ιδιαίτερα στο Σουχούμι). Προκλήθηκαν έτσι κύματα προσφύγων, τα οποία άλλαξαν τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής.¹⁸⁹

Από το σημείο εκείνο η Μόσχα απέκτησε τον ουσιαστικό έλεγχο της περιοχής, μέσω και της ειρηνευτικής δύναμης του CSTO¹⁹⁰ που επί της ουσίας αποτελούνταν από Ρώσους στρατιώτες. Σε κάθε περίπτωση, όπως εξηγήσαμε και νωρίτερα, η Ρωσία δεν επιθυμούσε να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της περιοχής καθώς κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση με τους διακηρυγμένους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής. Στόχος της ήταν κυρίως να δημιουργήσει εργαλεία πίεσης προς την Τιφλίδα ώστε η τελευταία να μετριάσει τη φιλοδυτική κατεύθυνση που είχε πάρει. Η Αμπχαζία με τον καιρό ενσωματώθηκε στην πολιτική και οικονομική ζωή της Ρωσίας ενώ οι πολίτες της έλαβαν επί προεδρίας Πούτιν ρωσικά διαβατήρια. Μετατράπηκαν έτσι σε πολίτες της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Η παρουσία των Ρώσων στρατιωτών στα de facto σύνορα της Γεωργίας με την περιοχή δικαιολογούνταν πλέον στη βάση της προστασίας Ρώσων πολιτών.

Σημαντική χρονιά για την εξέλιξη του ζητήματος της Αμπχαζίας υπήρξε το 2004 καθώς το έτος εκείνο σημειώθηκε ένταση στις σχέσεις της υπό απόσχιση περιοχής με τη Μόσχα μετά τις προεδρικές εκλογές που ανέδειξαν νικητή τον Sergei Bagapsh, ο οποίος θεωρήθηκε πιθανό να επιδιώξει να οδηγήσει την Αμπχαζία σε μια περισσότερο αυτόνομη πορεία. Η Μόσχα υποστήριζε τον έτερο υποψήφιο, Raul Khajimba και απείλησε ακόμη και με τη χρήση βίας εναντίον της Αμπχαζίας (Mankoff, 2009: 260). Οι δύο αντίπαλοι εν τέλει συμφώνησαν στο σχηματισμό κυβέρνησης «εθνικής» ενότητας και προκήρυξη νέων εκλογών (2005), στις οποίες κατέβηκαν μαζί για να λάβουν τελικά το 91.54% των ψήφων. Ο Bagapsh παρέμεινε Πρόεδρος, με τον Khajimba να παίρνει τη θέση του αντιπροέδρου.

Το 2004 ανήλθε στην εξουσία της Γεωργίας ο M. Saakashvili, διακηρυγμένος στόχος του οποίου υπήρξε η αποκατάσταση του ελέγχου της Τιφλίδας στις δύο υπό απόσχιση περιοχές (Ν. Οσσετία, Αμπχαζία) καθώς και στην περιοχή της Αζαρίας.¹⁹¹ Η επιτυχία

---

¹⁸⁹ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1989 η δημογραφική σύνθεση της Αμπχαζίας είχε ως εξής: Γεωργιανοί 45,7%, Abkhaz 17,8%, Ρώσοι 14,3%, Αρμένιοι 14,6%, Έλληνες 2,8%. Το 2003 (μετά δηλαδή τη σύρραξη) ο πληθυσμός της περιοχής αποτελούνταν από 21,3% Γεωργιανούς, Abkhaz 43,8%, Ρώσους 10,8%, Αρμένιους 20,8% και Έλληνες 0,7%. Αναφορικά με την παρουσία των Ελλήνων, η μείωση του αριθμού τους εξηγείται από την αποχώρηση του μεγαλύτερου μέρους τους κατά τη διάρκεια της σύρραξης μετά και την εφαρμογή της επιχείρησης «Χρυσόμαλλο Δέρας» την οποία οργάνωσε η τότε Υφυπουργός Εξωτερικών Βιργίνια Τσουδερού το καλοκαίρι του 1993 ώστε να τους μεταφέρει στην Ελλάδα. Ένας σημαντικός αριθμός μετανάστευσε επίσης τόσο προς την Ελλάδα όσο και προς τη νότια Ρωσία.

¹⁹⁰ Αποφασίστηκε η παράταξη δυνάμεών του στα de facto σύνορα Γεωργίας- Αμπχαζίας ώστε να μην επαναληφθούν νέες συρράξεις.

¹⁹¹ Η περίπτωση της Αζαρίας διέφερε από τις δύο προηγούμενες. Η περιοχή βρισκόταν επί της ουσίας εκτός του ελέγχου της Τιφλίδας όχι για λόγους εθνοτικούς αλλά λόγω του γεγονότος ότι ο ηγέτης της, Aslan Abashidze, άνηκε στο στενό κύκλο του Shevardnadze ο οποίος επί της ουσίας του είχε

που σημείωσε στην τελευταία έδωσε ώθηση στη νέα γεωργιανή ηγεσία ώστε να προχωρήσει τα σχέδιά της και στις υπόλοιπες δύο. Το 2006 ο γεωργιανός στρατός κινήθηκε προς την κοιλάδα του Kodori, περιοχή που είχε κηρυχθεί αποστρατικοποιημένη μετά τη συμφωνία λήξης του πολέμου της Αμπχαζίας (1994). Εκεί η Τιφλίδα εγκατέστησε τη δική της εξόριστη κυβέρνηση και μετονόμασε την περιοχή σε «Άνω Αμπχαζία». Οι κινήσεις αυτές προκάλεσαν την αντίδραση τόσο της ηγεσίας της Αμπχαζίας όσο και της Μόσχας. Οι δύο πλευρές προειδοποίησαν ότι οι κινήσεις των γεωργιανών ενόπλων δυνάμεων θα οδηγήσουν σε νέα σύρραξη (οι δυνάμεις της Αμπχαζίας θα απαντούσαν) ενώ θεώρησαν την εγκατάστασή τους στην κοιλάδα ως παραβίαση της συμφωνίας του 1994. Εν τέλει, η ρωσική αντίδραση είχε ως αποτέλεσμα το προσωρινό πάγωμα των προσπαθειών αποκατάστασης του ελέγχου του κέντρου στην περιοχή. Δεν οδήγησαν, ωστόσο, την Τιφλίδα σε μια συνολική αναθεώρηση της πολιτικής της επί των δύο περιοχών.

Ανάλογη - αλλά όχι ταυτόσημη - είναι η περίπτωση της Ν. Οσσετίας. Η περιοχή προσαρτήθηκε από τη Ρωσική Αυτοκρατορία το 1801 καθώς αποτελούσε μέρος του Βασιλείου του Κάρτλι-Καχέτι το οποίο εντάχθηκε στο ρωσικό εδαφικό ιστό κατά το συγκεκριμένο έτος. Κατά τη διάρκεια του Ρωσικού Εμφυλίου, η περιοχή παρέμενε αναπόσπαστο μέρος του ανεξάρτητου γεωργιανού κράτους, υπό την ηγεσία των μενσεβίκων. Ωστόσο, στη περιοχή οργανώθηκαν εξεγέρσεις οι οποίες επεδίωκαν εγκατάσταση εξουσίας υπό τους μπολσεβίκους και επανένωση με τη Ρωσία. Παράλληλα, πολλοί Ossetians εντάχθηκαν στον Κόκκινο Στρατό, ο οποίος τελικά επικράτησε. Βλέπουμε δηλαδή ότι ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1910, ο πληθυσμός της περιοχής διατηρούσε φιλορωσικό προσανατολισμό και δεν επιθυμούσε να παραμείνει εντός ενός ανεξάρτητου γεωργιανού κράτους. Το 1922 δημιουργείται η Αυτόνομη Περιοχή της Ν. Οσσετίας στο πλαίσιο της ΣΣΔ της Γεωργίας. Στην Αυτόνομη Περιοχή εντάχθηκαν και ορισμένες περιοχές με Γεωργιανούς κατοίκους δημιουργώντας έτσι ζήτημα σχετικά με το εθνοτικό διαχωρισμό της. Παρά το γεγονός ότι οι Ossetians είχαν τη δική τους γλώσσα, ως διοικητικές γλώσσες της περιοχής ορίστηκαν τα ρωσικά και τα γεωργιανά. Η Ν. Οσσετία κατά τη σοβιετική περίοδο απολάμβανε μειονοτική πολιτιστική αυτονομία, συμπεριλαμβανομένης της ομιλίας της τοπικής γλώσσας και της διδασκαλίας της στα σχολεία. Το 1989, τα δύο τρίτα των Ossetians της ΣΣΔ της Γεωργίας ζούσαν έξω από τα όρια της Ν. Οσσετίας.

Ήδη από το 1988 οι Ossetians είχαν ζητήσει την αναβάθμισή της περιοχής σε Αυτόνομη Δημοκρατία εντός της ΣΣΔ Γεωργίας ενώ δημιούργησαν και το πρώτο τους κόμμα (Λαϊκό Μέτωπο Οσσετίας). Ωστόσο, το Ανώτατο Δικαστήριο της Γεωργίας επέβαλε τα γεωργιανά ως την κύρια γλώσσα στο σύνολο της επικράτειας, ενώ

παραχωρήσει τον έλεγχο της περιοχής. Αντίθετα από τη Ν. Οσσετία και την Αμπχαζία, ο πληθυσμός της Αζαρίας αποτελείται από Γεωργιανούς. Η κυβέρνηση Abashidze διατηρούσε εξαιρετικά χαμηλή υποστήριξη στον τοπικό πληθυσμό κυρίως λόγω εκτεταμένης διαφθοράς. Το 2004 η Τιφλίδα, εφαρμόζοντας αποκλεισμό της περιοχής και απειλώντας να χρησιμοποιήσει βία, εξανάγκασε τον ηγέτη της περιοχής σε παραίτηση. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλαν τόσο οι μαζικές διαδηλώσεις εναντίον του από τους πολίτες της περιοχής όσο και η απουσία ενδιαφέροντος από την πλευρά της Μόσχας μπροστά στο ενδεχόμενο αποκατάστασης του ελέγχου από το κέντρο.

παράλληλα απαγόρευσε τη δημιουργία περιφερειακών κομμάτων. Οι δύο αυτές αποφάσεις οδήγησαν τη Ν. Οσσετία στο να αυτοανακηρυχθεί ΣΣΔ το 1990. Οι Ossetians μοικόταραν επίσης τις πρώτες βουλευτικές εκλογές στη Γεωργία προχωρώντας σε δική τους εκλογική διαδικασία.

Η άνοδος του Gamsakhurdia στην εξουσία και οι εθνικιστικές πρακτικές που επεδίωκε να εφαρμόσει όξυναν τα πράγματα. Ο Γεωργιανός ηγέτης χαρακτήρισε τις εκλογές παράνομες και προχώρησε στη διάλυση της Αυτόνομης Περιοχής. Υποστήριξε επίσης ότι οι Ossetians δεν έχουν δικαίωμα σε κράτος στη Γεωργία, ότι αποτελούν εθνική μειονότητα, πατρίδα της οποίας είναι η Βόρεια Οσσετία. Τους χαρακτήρισε έτσι «νεοφερμένους» (King, 2009: 216).¹⁹² Το 1991 ξέσπασε ένοπλη σύρραξη όταν ο στρατός της Γεωργίας εισέβαλε στην περιοχή για να αποκαταστήσει τον έλεγχο.¹⁹³ Η σύρραξη σηματοδοτήθηκε από σημαντικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και από τις δύο πλευρές. Προκλήθηκε μεγάλο κύμα προσφύγων καθώς 100.000 Ossetians και 23.000 Γεωργιανοί εγκατέλειψαν την περιοχή (οι πρώτοι κινήθηκαν κυρίως προς τη Β. Οσσετία). Ύστερα από ρωσική διαμεσολάβηση, το 1992 η κυβέρνηση Shevardnadze υπέγραψε συμφωνία κατάπαυσης του πυρός (Συμφωνία του Σότσι) με την οποία έληξε ο πόλεμος. Στην περιοχή εγκαταστάθηκε Κοινή Ειρηνευτική Δύναμη με τη συμμετοχή Ρώσων, Ossetians και Γεωργιανών ενώ το Νοέμβριο του 1992 ο ΟΑΣΕ εγκατέστησε αποστολή ώστε να ελέγχει τη διαδικασία ειρήνευσης. Η δύναμη τέθηκε υπό ρωσική διοίκηση. Επί της ουσίας συνέβη ότι και στην περίπτωση της Αμπχαζίας. Μια δύναμη ελεγχόμενη από τη Μόσχα ουσιαστικά απέκοψε την περιοχή από την υπόλοιπη Γεωργία και επέβαλε τη σταθερότητα και τη μη διάχυση της κρίσης στο Β. Καύκασο (Β. Οσσετία).

Η Μόσχα από την πλευρά της χρησιμοποίησε την παρουσία της στην περιοχή ώστε να έχει τη δυνατότητα πίεσης προς την πλευρά της Τιφλίδας. Μετά τη λήξη του πολέμου, η περιοχή (όπως και η Αμπχαζία) ενσωματώθηκε σταδιακά στην οικονομική και πολιτική ζωή της Ρωσίας. Αντίστοιχα, επί προεδρίας Πούτιν στους πολίτες της Ν. Οσσετίας παραχωρήθηκαν ρωσικά διαβατήρια, εξέλιξη η οποία μπορούσε να δικαιολογήσει ενεργότερη παρουσία της Μόσχας στα τεκταινόμενα στην περιοχή.

Όπως στην περίπτωση της Αμπχαζίας, έτσι και σε αυτή της Ν. Οσσετίας, η κυβέρνηση Saakashvili προσπάθησε το 2007 να δημιουργήσει ανταγωνιστικό κέντρο εξουσίας. Υποστήριξε έτσι στις προεδρικές εκλογές του έτους αυτού την εκλογή του Dmitry Sanakoev, προσώπου που υποστήριζε την επανενσωμάτωση της περιοχής στο κέντρο. Η Τιφλίδα προσπάθησε να τον επιβάλλει ως ηγέτη της περιοχής, κίνηση με την οποία συμφώνησε και το State Department. Οι εκλογές καταγγέλθηκαν από τη Μόσχα αλλά και τον ΟΑΣΕ ως κίνηση που διατάρασσε τις διαπραγματεύσεις που βρίσκονταν σε

---

¹⁹² Εδώ εντοπίζεται η κύρια διαφορά με την περίπτωση της Αμπχαζίας. Σε αντίθεση δηλαδή με την τελευταία, οι Γεωργιανοί εθνικιστές θεωρούν τη Ν. Οσσετία «ξένη» καθώς την ταυτίζουν εν πολλοίς με τη Ρωσία, δεδομένης και της ύπαρξης της Β. Οσσετίας από την άλλη πλευρά των συνόρων. Οι τάσεις επανασύνδεσης των δύο περιοχών που αναπτύχθηκαν στη Ν. Οσσετία οπωσδήποτε όξυναν τα ήδη τεταμένα πνεύματα.

¹⁹³ Όπως και στην περίπτωση της Αμπχαζίας σημειώθηκε σποραδική ρωσική συμμετοχή σε αυτόν (υπέρ της Ν. Οσσετίας).

εξέλιξη για την επίλυση του ζητήματος. Ζητούμενο για την Τιφλίδα ήταν το «ξεπάγωμα» της διαμάχης που θα προκαλούσε τη διεθνοποίηση του ζητήματος, δηλαδή την παρέμβαση του ξένου παράγοντα (Δύσης) υπέρ των θέσεών της (Mankoff, 2009: 262). Το ακριβώς αντίθετο δηλαδή από αυτό που επεδίωκε η Μόσχα ώστε να μπορεί να πιέζει την Τιφλίδα.

4.3.5.2 Το Ναγκόρνο Καραμπάχ

Το Ναγκόρνο Καραμπάχ πέρασε στον έλεγχο της Ρωσίας, όπως και τα υπόλοιπα μουσουλμανικά χανάτα που αργότερα αποτέλεσαν τον σύγχρονο Αζερμπαϊτζάν, με την Συνθήκη του Γκουλιστάν (1813). Το 1822 το χανάτο διαλύθηκε και η περιοχή εντάχθηκε στο Κυβερνείο της Ελισαβετούπολης. Η επιβολή του ρωσικού ελέγχου είχε ως αποτέλεσμα τη μετανάστευση αρκετών μουσουλμάνων προς την Περσία, με τη θέση τους να παίρνουν σταδιακά κυρίως Αρμένιοι.

Το 1918, μετά την ανεξαρτητοποίηση του Αζερμπαϊτζάν, ο πληθυσμός της περιοχής αντέδρασε στην ένταξή του στο νέο ανεξάρτητο κράτος. Η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων σε αυτή συνάντησε έτσι την ένοπλη αντίσταση του ντόπιου αρμενικού πληθυσμού. Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Καραμπάχ κατελήφθη από τα βρετανικά στρατεύματα τα οποία παραχώρησαν τη διοίκησή του στο Αζερμπαϊτζάν. Απόφαση που προκάλεσε την αντίδραση του τοπικού πληθυσμού ο οποίος το 1920 κήρυξε την ένωσή του με την Αρμενία. Όταν το 1921 οι μπολσεβίκοι επικράτησαν στο σύνολο της Υπερκαυκασίας, υποσχέθηκαν να εντάξουν την περιοχή υπό τη διοίκηση της ΣΣΔ της Αρμενίας (μαζί με την περιοχή του Ναχιτσεβάν). Τελικώς, επιθυμώντας να διατηρήσουν καλές σχέσεις με την Τουρκία - καθώς ο Κεμάλ είχε κάνει άνοιγμα στην ΕΣΣΔ και είχε στραφεί ενάντια στη Δύση -, επέλεξαν να δώσουν τη διοίκηση και των δύο αυτών περιοχών στη ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν, εντός της οποίας δημιουργήθηκε το 1923 η Αυτόνομη Περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ (Nagorno Karabakh Autonomous Oblast). Λόγω του σοβιετικού ελέγχου της περιοχής, επικράτησε σταθερότητα μέχρι και τα τελευταία χρόνια της σοβιετικής περιόδου. Όταν, ωστόσο, ξεκίνησε η κατάρρευση της ΕΣΣΔ, το ζήτημα επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο. Κατηγορώντας την ηγεσία του Αζερμπαϊτζάν για εθνικιστικές πολιτικές οι οποίες στόχευαν στην αφομοίωση των Αρμενίων της περιοχής από την αζερική κουλτούρα, οι αρχές του Ναγκόρνο Καραμπάχ ζήτησαν τη δημιουργία Αυτόνομης Περιοχής εντός της ΣΣΔ της Αρμενίας. Σχετικό αίτημα εστάλη και προς τη Μόσχα.

Σε αυτό το πλαίσιο, ξέσπασαν διαδηλώσεις τόσο στην πρωτεύουσα του Ναγκόρνο Καραμπάχ Στεπάνακερτ όσο και στο Ερεβάν με αίτημα την ένωση. Εν τέλει, η Μόσχα αρνήθηκε το αίτημα αυτό. Οι κινήσεις των Αρμενίων προκάλεσαν την αντίδραση του Αζερμπαϊτζάν το οποίο έστειλε δυνάμεις εναντίον του Ασκεράν, πόλη του Ναγκόρνο Καραμπάχ με αρμενικό πληθυσμό. Η ένταση επεκτάθηκε γρήγορα στις δύο χώρες, πολίτες των οποίων επιτέθηκαν στις αντίστοιχες μειονότητες προκαλώντας κύματα προσφύγων και από τις δύο πλευρές. Η περιοχή τελικά παρέμεινε στην κυριότητα του

Αζερμπαϊτζάν το οποίο το Νοέμβριο του 1991 κατήργησε το στάτους της Αυτόνομης Περιοχής και έθεσε το Ναγκόρνο Καραμπάχ σε καθεστώς άμεσου ελέγχου από το Μπακού. Έτσι, το 1991 με δημοψήφισμα (το οποίο μποϊκοτάραν οι Αζέροι της περιοχής), ο πληθυσμός του Ναγκόρνο Καραμπάχ αποφάσισε τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Οδηγηθήκαμε έτσι στο ξέσπασμα του πολέμου ανάμεσα στα δύο μέρη, με το Καραμπάχ να έχει τη στήριξη της Αρμενίας.¹⁹⁴ Εν τέλει, ως το Μάιο του 1994 η Αρμενία κατείχε το 14% του συνόλου του εδάφους του Αζερμπαϊτζάν, περιλαμβανομένου του συνόλου σχεδόν του πρώην αυτόνομου Ναγκόρνο Καραμπάχ καθώς και 7 γειτονικών περιοχών που λειτουργούν ως ζώνες ασφαλείας για το ενδεχόμενο αζερικών επιθέσεων ενώ εξασφαλίζουν την άμεση γεωγραφική επαφή με την Αρμενία (βλ. χάρτη 13). Η σύρραξη έληξε το Μάιο του 1994 με την υπογραφή συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός μετά από ρωσική διαμεσολάβηση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κατά καιρούς δεν έχουν σημειωθεί επεισόδια μεταξύ των δύο πλευρών.

Από το 1994 και μετά οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων πλευρών δεν έφεραν κάποιο ιδιαίτερο αποτέλεσμα. Μείζονα σημεία διαφωνίας μεταξύ τους αποτελούν:

1. Το στάτους της περιοχής καθώς Αρμενία και Ναγκόρνο Καραμπάχ υποστηρίζουν την ανεξαρτησία της, ενώ το Αζερμπαϊτζάν δε θέτει υπό διαπραγμάτευση τον έλεγχο του επί αυτής θεωρώντας ότι έτσι θα καταλυόταν η εδαφική του ακεραιότητα. Δέχεται ως εκ τούτου μόνο την παραχώρηση ενός στάτους αυτονομίας.
2. Το ζήτημα του κατά πόσο τα διαπραγματευόμενα μέρη είναι δύο (Αρμενία-Αζερμπαϊτζάν) ή τρία (μαζί με το Ναγκόρνο Καραμπάχ). Την πρώτη προοπτική στηρίζει το Ερεβάν ενώ τη δεύτερη το Μπακού.¹⁹⁵
3. Το ζήτημα της αποχώρησης των Αρμενίων από τις 7 περιοχές γύρω από το Ναγκόρνο Καραμπάχ, με το Αζερμπαϊτζάν να θέτει ως προαπαιτούμενο λύσης την εξέλιξη αυτή, ενώ από την άλλη Αρμενία και Καραμπάχ το αρνούνται θεωρώντας ότι θα αποδυνάμωνε πολύ τη διαπραγματευτική τους θέση ενώ θα έθετε υπό άμεση απειλή την ασφάλεια της διαφιλονικούμενης περιοχής.
4. Το ζήτημα των Αζέρων προσφύγων, σχετικά με το οποίο το μεν Μπακού υποστηρίζει ότι πρέπει να επιστρέψουν πριν από την επίτευξη λύσης, το δε Στεπάνακερτ και το Ερεβάν ότι πρώτα πρέπει να λυθεί το ζήτημα του status της περιοχής και μετά όλα τα υπόλοιπα.
5. Το ζήτημα του διαδρόμου Lachin, ο οποίος συνδέει το Ναγκόρνο Καραμπάχ με την Αρμενία. Το Μπακού θεωρεί ότι ο διάδρομος πρέπει να αποκτήσει καθεστώς

---

¹⁹⁴ Σχετικά με τη στάση της Ρωσίας, υπάρχουν αναφορές ότι δόθηκε βαρείς εξοπλισμός προς την πλευρά της Αρμενίας.

¹⁹⁵ Μέχρι το 1998 το Ναγκόρνο Καραμπάχ αναγνωριζόταν ως τρίτο μέρος στις διαπραγματεύσεις οι οποίες, ωστόσο, έκτοτε έγιναν αντικείμενο επαφών μόνο μεταξύ των δύο (Αρμενίας- Αζερμπαϊτζάν). Ακόμη όμως και μέχρι το 1998 οι de facto αρχές του Ν. Καραμπάχ δε συμμετείχαν με καθεστώς ισοτιμίας ενώ το Μπακού δε διαπραγματευόταν σε διμερές επίπεδο μαζί τους (Crisis Group, 2009: 13).

συνδιαχείρισης με τη συμμετοχή Αρμενίων και Αζέρων, κάτι που απορρίπτεται από την άλλη πλευρά.

Είναι προφανές από τα παραπάνω ότι τα δύο μέρη αντιλαμβάνονται τη λύση με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Ως εκ τούτου - και με δεδομένο το πολιτικό κόστος οποιασδήποτε υποχώρησης - η επίλυση του ζητήματος καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη. Το Μπακού μάλιστα έχει αρκετές φορές αναφέρει ότι δεν αποκλείει την επίλυσή του ακόμη και με χρήση βίας (Crisis Group, 2009: 3).

Σημαντική χρονιά για την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων πάνω στο ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ υπήρξε το 2007, έτος κατά το οποίο οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ομάδας Μινσκ και των εμπλεκόμενων μερών κατέληξαν στην υιοθέτηση των Αρχών της Μαδρίτης. Προβλέφθηκε συγκεκριμένα ότι η λύση θα πρέπει να στηριχθεί στις αρχές της μη χρήσης βίας, της εδαφικής ακεραιότητας και τη αυτοδιάθεσης των λαών, οι οποίες αντιστοιχούν στα άρθρα II (αποχή από την απειλή ή τη χρήση βίας), IV (Εδαφική ακεραιότητα των κρατών) και VIII (Ισα δικαιώματα και αυτοδιάθεση των λαών) της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι. Διαμορφώθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο ένα πλαίσιο που περιλαμβάνει αντιφατικές προβλέψεις (εδαφική ακεραιότητα-αυτοδιάθεση λαών), δημιουργώντας συνθήκες αποσταθεροποίησης καθώς το αντιφατικό πλαίσιο περιορίζει τις προοπτικές εξεύρεσης λύσης μέσω διαπραγμάτευσης δημιουργώντας τελικά κίνητρα προσφυγής στη βία, ιδιαίτερα από την πλευρά που αισθάνεται θιγμένη από το διαμορφωμένο status quo (Αζερμπαϊτζάν - βλ. σχετικά Markedonov, 2016¹⁹⁶). Εν τέλει, φαίνεται πως η προσπάθεια συμβιβασμού των διαφορετικών επιδιώξεων των δύο πλευρών δεν ήταν αποτελεσματική και συχνά είχε αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Τα κατά καιρούς ξεσπάσματα βίας στην περιοχή φαίνεται πως συνδέεται με το ελλιπές πλαίσιο επίλυσης του ζητήματος αλλά και του εντελώς διαφορετικού τρόπου με τον οποία την αντιλαμβάνονται τα δύο κυρίως εμπλεκόμενα μέρη.

4.3.5.3 Η γεωπολιτική διάσταση των ζητημάτων

Η φύση αλλά και η σημασία των ζητημάτων αυτών δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές εκτός του γεωπολιτικού πλαισίου στο οποίο εντάξαμε το Ν. Καύκασο μετασοβιετικά. Αυτό αφορά την αντιπαράθεση Ρωσίας-Δύσης για επιρροή στην περιοχή.

Είναι καταρχήν φανερό ότι οι όντως υπαρκτές διαφορές μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών (Ν. Οσσετία, Αμπχαζίας με Γεωργία / Αρμενίας, Καραμπάχ με Αζερμπαϊτζάν) χρησιμοποιήθηκαν από τρίτους παίκτες προς εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών τους συμφερόντων. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ερμηνευθεί, παραδείγματος χάρη, οι διαμετρικά αντίθετες θέσεις που έλαβαν η Δύση και η Ρωσία πάνω στο ζήτημα της απόσχισης της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας. Η μεν πρώτη υποστήριξε την εδαφική

¹⁹⁶ Βλ. <http://foreignpolicy.ru/analyses/prichiny-i-znachenie-novoy-eskalatsii-konflikta-v-nagornom-karabahe/>. Για μια αναλυτική παρουσίαση των προβληματικών για το Μπακού σημείων της συμφωνίας βλ., http://azerireport.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2226.

ακεραιότητα της Γεωργίας στηρίζοντας επί της ουσίας τις προσπάθειες της Τιφλίδας να αποκαταστήσει τον έλεγχο της επί των περιοχών. Διότι μπορεί στις επίσημες τοποθετήσεις τους οι αξιωματούχοι της Δύσης (ιδιαίτερα των ΗΠΑ) να έχουν κατά καιρούς προειδοποιήσει την Τιφλίδα να μην χρησιμοποιεί τη βοήθεια που της προσφέρεται ως μέσο βίαιης επιβολής του ελέγχου στις δύο υπό απόσχιση περιοχές, είναι, ωστόσο, φανερό ότι η βοήθεια αυτή ενίσχυε (πολιτικά και στρατιωτικά) τη θέση του κέντρου έναντι των περιοχών. Επιπλέον, δεν υπήρχε κανένα εχέγγυο ότι τελικά η Τιφλίδα θα επεδείκνυε εγκράτεια και δε θα επεδίωκε βίαιη αποκατάσταση του ελέγχου στις υπό απόσχιση περιοχές, αξιοποιώντας τη στρατιωτική-τεχνική βοήθεια που είχε προσφέρει η Δύση από τα μέσα της δεκαετίας του '90. Αυτό εν τέλει επιχείρησε να κάνει ο Saakashvili το 2006, το 2007 και - πολύ περισσότερο - το 2008 (βλ. αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα). Είναι προφανές επίσης ότι ο Γεωργιανός Πρόεδρος υπολόγιζε όχι μόνο στην αξιοποίηση της δυτικής βοήθειας για την επίτευξη του στόχου της αποκατάστασης της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας αλλά και στην πολιτική στήριξη της Δύσης σε σχέση με τις επιδιώξεις του. Είναι σε αυτό το πλαίσιο φανερό ότι η στήριξη που δόθηκε προς την πλευρά των εκάστοτε γεωργιανών ηγεσιών (Shevarnadze, Saakashvili) μπορούσε να ερμηνευθεί - και ερμηνεύθηκε - με λάθος τρόπο από αυτές. Η στήριξη που επίσης δινόταν έναντι του ενδεχομένου ένταξης στο NATO είναι φυσιολογικό ότι δημιούργησε προσδοκίες στην πλευρά της Γεωργίας καθώς η τελευταία από τις αρχές της δεκαετίας του '90 είχε συνδέσει απολύτως την προσέγγισή της με τη Δύση και την ένταξή της στο βορειοατλαντικό σύμφωνο με την αποκατάσταση της κυριαρχίας της επί των δύο υπό απόσχιση περιοχών. Εν ολίγοις, υπολόγιζε ότι η προσέγγιση με τη Δύση και το NATO θα της επέτρεπε να εξασφαλίσει τον επιθυμητό στόχο (Gadzhiev, 2012: 180).

Από την πλευρά της, η Μόσχα τάχθηκε με το μέρος των δύο υπό απόσχιση περιοχών θέλοντας να διασφαλίσει ότι η επανενσωμάτωσή τους στο κέντρο θα γινόταν κατά τρόπο που αφενός θα διασφάλιζε τα συμφέροντα των τοπικών πληθυσμών, αφετέρου τα συμφέροντα της ίδιας. Ενδεχομένως με την εξασφάλιση μιας διευρυμένης αυτονομίας και τη διασφάλιση της συναπόφασης των δύο περιοχών σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας. Σε αυτό το πλαίσιο, η Μόσχα στήριξε τις δύο περιοχές με στόχο να ασκεί πίεση προς την Τιφλίδα λόγω της φιλοδυτικής κατεύθυνσης που η τελευταία ακολούθησε. Η στάση αυτή, ωστόσο, οδήγησε τελικά ακόμη πιο κοντά στη Δύση την Τιφλίδα. Αντίστοιχα, οι πολιτικές που η Γεωργία άσκησε οδήγησαν ακόμα πιο κοντά στη Μόσχα τις δύο περιοχές. Δημιουργήθηκε έτσι ένας φαύλος κύκλος καθιστώντας δύσκολη την επίλυση των ζητημάτων.

Είναι προφανές ότι τα ζητήματα της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας διεθνοποιήθηκαν. Τρίτοι παίκτες (Ρωσία - Δύση) έσπευσαν να εκμεταλλευτούν προς όφελός τους την ύπαρξη των ζητημάτων αυτών με στόχο την προώθηση των (αποκλινόντων) συμφερόντων τους. Απέκτησαν έτσι γεωπολιτική διάσταση. Κατέστη, δηλαδή, εμφανές ότι η επίλυσή τους ήταν αδύνατη χωρίς τη συμφωνία των τρίτων μερών.¹⁹⁷ Είναι δε

---

¹⁹⁷ Η Ρωσία θεωρεί ότι οι περιπτώσεις της ίδιας και της Δύσης διαφέρουν. Ο Ν. Καύκασος είναι μια περιοχή με την οποία η ίδια συνορεύει. Επίσης, οι στενοί (πολιτικοί, πολιτισμικοί) δεσμοί Βόρειου και

σαφές ότι η επίλυση των ζητημάτων έγινε εν πολλοίς αντιληπτή στη λογική του μηδενικού αθροίσματος. Λύση συμβατή με τις θέσεις της Γεωργίας θα ερμηνευόταν ως ήττα για τη Ρωσία. Λύση που θα προέβλεπε μεγαλύτερη αυτονομία των περιοχών θα ενδυνάμωναν τη θέση της Μόσχας και θα αποδυνάμωναν την αντίστοιχη της Δύσης.

Παρόμοιο με τα ζητήματα της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας είναι και το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ. Είναι και εδώ σαφές ότι η εμπλοκή τρίτων παικτών (Ομάδα Μίνσκ¹⁹⁸) στις διαπραγματεύσεις σχετίζεται με τις γεωπολιτικές τους επιδιώξεις στην περιοχή. Κατ' αρχήν, είναι και στην περίπτωση αυτή σαφές ότι το Αζερμπαϊτζάν επεδίωξε να προσεγγίσει τη Δύση μετά την πτώση της ΕΣΣΔ ώστε να εξασφαλίσει τη στήριξή της στο ζήτημα του Ν. Καραμπάχ. Η λογική που ακολούθησε το Μπακού ήταν: πετρέλαιο αντί λύσης. Να ενταχθεί δηλαδή στα ενεργειακά σχέδια της Δύσης με αντάλλαγμα τη βοήθεια της τελευταίας στην προς όφελός του επίλυση του ζητήματος (Gadzhiev, 2012: 118). Επιλογή που δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα στη συνέχεια.

Αναφορικά με την ουσία του ζητήματος τόσο η Ρωσία όσο και η Δύση αποδέχονται την επίλυσή του με πολιτικό/ειρηνικό τρόπο και στο πλαίσιο της εδαφικής ακεραιότητας του Αζερμπαϊτζάν. Είναι, ωστόσο, σαφές ότι η Μόσχα ευνοεί ένα καθεστώς μεγαλύτερης αυτονομίας για την περιοχή. Παράλληλα, εμφανιζόμενη ως το τρίτο εκείνο μέρος που διαμεσολαβεί για την επίλυση του ζητήματος, το χρησιμοποιεί ώστε να ενισχύσει το ρόλο της στην περιοχή. Έχει έτσι τη δυνατότητα να πιέζει και τις δύο πλευρές ώστε να αποκομίζει οφέλη αντίστοιχα.

Εδώ πάντως εντοπίζεται μια σημαντική διαφορά σε σχέση με την περίπτωση της Γεωργίας. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός στα ζητήματα της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας, η Μόσχα τέθηκε ξεκάθαρα απέναντι στην Τιφλίδα σχετικά με το καθεστώς τους. Αντιθέτως, στην περίπτωση του Ν. Καραμπάχ η Μόσχα δεν πήρε ξεκάθαρα το μέρος της μίας ή της άλλης πλευράς. Αυτό διότι οι άμεσα εμπλεκόμενοι (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν) αποτελούν ο μιν πρώτος τον κυριότερο σύμμαχο της Ρωσίας στην περιοχή, ο δε δεύτερος έναν πολύ σημαντικό για τους ρωσικούς στρατηγικούς υπολογισμούς παίκτη, τον οποίο η Μόσχα θα επιθυμούσε να φέρει σε τροχιά προσέγγισης με την ίδια. Επιθυμώντας, παράλληλα, να πιέσει την Αρμενία να ενταχθεί στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση, δεν ήταν λίγες οι φορές που η Ρωσία προσέγγισε το Αζερμπαϊτζάν, ιδιαίτερα μέσω συμφωνιών πώλησης όπλων, τα οποία θα μπορούσαν να αλλάξουν τα δεδομένα υπέρ του τελευταίου σε περίπτωση νέας σύρραξης για το Ναγκόρνο Καραμπάχ. Παράλληλα, έδιναν ισχυρό κίνητρο ώστε το Μπακού να επιλέξει τελικά αυτή τη λύση. Από την άλλη, η στρατιωτική της συμμαχία

Νότιου Καυκάσου καθιστούν την περιοχή ζωτικής σημασίας για την ασφάλειά της. Αντίθετα, σύμφωνα με όσα υποστηρίζει, τα κέντρα της Δύσης βρίσκονται χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά. Ως εκ τούτου, η Δύση δεν έχει άμεσα συμφέροντα στην περιοχή. Σκοπός της εμπλοκής της δεν είναι τελικά άλλος πέραν από την αποδυνάμωση της Ρωσίας και τη δημιουργία ερεισμάτων που θα έπληττε τη θέση της στην περιοχή.

¹⁹⁸ Αποτελείται από τη Ρωσία, τη Γαλλία, τις ΗΠΑ (συμπροεδρεύοντα μέρη), τη Λευκορωσία, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία, την Ολλανδία, τη Σουηδία, τη Φινλανδία, την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του ΟΑΣΕ το 1992 με σκοπό τη εξεύρεση πολιτικής λύσης στο ζήτημα.

με την Αρμενία ερμηνεύεται από πολλούς ως στήριξη προς το Ερεβάν. Τη θέση αυτή υιοθετεί κυρίως το Μπακού.

Είναι γεγονός ότι η Μόσχα κράτησε ιδιαίτερα προσεκτική στάση στο ζήτημα. Καθότι αφενός επιθυμεί να διατηρεί καλές σχέσεις και με τα δύο μέρη, αφετέρου να χρησιμοποιεί τυχόν στήριξη σε ένα από αυτά ως μέσο πίεσης προς το άλλο. Επίσης, να εμφανίζεται ως «έντιμος διαμεσολαβητής» αυξάνοντας το κύρος της και την επιρροή της στην περιοχή, ως παράγοντας σταθερότητας και εξομάλυνσης των ανοιχτών ζητημάτων που βελτιώνει τη διεθνή της εικόνα, δεδομένων μάλιστα και των συχνών κατηγοριών από την πλευρά της Δύσης ότι λειτουργεί αποσταθεροποιητικά ώστε να εξυπηρετήσει τα γεωπολιτικά της συμφέροντα (βλ. επί παραδείγματι Shaffer, 2014¹⁹⁹). Επί της ουσίας, η Μόσχα δεν τάχθηκε ανοιχτά υπέρ κάποιου μέρους, προκαλώντας τελικά αντιδράσεις και στα δύο.²⁰⁰ Είναι ωστόσο αυτή η τακτική που θεωρείται ότι προσδίδει ισχύ στη θέση της Ρωσίας αναφορικά με το ζήτημα. Συχνά δε η στάση αυτή αντιπαραβάλλεται με την αντίστοιχη της Τουρκίας, η οποία υποστήριξε το Αζερμπαϊτζάν με αποτέλεσμα να μην μπορέσει τελικά να παίξει εποικοδομητικό ρόλο στην επίλυση του ζητήματος (Shirinyan, 2013²⁰¹). Είναι χαρακτηριστικό ότι η ρωσική πλευρά σπάνια αντιδρά έντονα στις εκάστοτε παραβιάσεις της εκεχειρίας οι οποίες συνήθως προέρχονται από την πλευρά του Μπακού. Στο ίδιο πλαίσιο, η Ρωσία συχνά τονίζει ότι δε συσχετίζει το ζήτημα του Κοσόβου (όπως έκανε στις περιπτώσεις της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας) με αυτό του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Χαρακτηριστική επίσης της ουδετερότητας με την οποία αντιμετωπίζει το ζήτημα είναι το γεγονός ότι δεν έχει στείλει στρατιώτες ως ειρηνευτική δύναμη στην περιοχή.

Σε κάθε περίπτωση, είναι ξεκάθαρο ότι η Ρωσία δεν επιθυμεί επανέναρξη της σύρραξης καθώς σε αυτήν την περίπτωση θα αναγκαζόταν να πάρει θέση (Ο.π.).

Εν τέλει, προκύπτει ότι το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ αξιοποιείται από τη ρωσική πλευρά προς εξυπηρέτηση δικών της στόχων. Αυτό ασφαλώς και δε σημαίνει ότι δεν επιθυμεί λύση, αρκεί η τελευταία να μη θίγει τα συμφέροντά της. Σε αυτό το πλαίσιο, λύση που θα υιοθετούσε πλήρως τις θέσεις του Μπακού δε θα ήταν

---

¹⁹⁹ Διαθέσιμο ως <http://www.foreignaffairs.com/articles/141385/brenda-shaffer/nagorno-karabakh-after-crimea>.

²⁰⁰ Και τα δύο μέρη συχνά επιρρίπτουν ευθύνες στη Ρωσία για την αποτυχία των μεταξύ τους διαπραγματεύσεων, αποσιωπώντας έτσι τις δικές τους ευθύνες. Από τη μία πλευρά, η Αρμενία εκφράζει παράπονα για τη ρωσική ουδετερότητα δεδομένης της συμμαχίας της με τη Μόσχα. Η απογοήτευση αυτή για τη θέση της Ρωσίας έχει, μάλιστα, ρίζες και στο παρελθόν καθώς οι Αρμένιοι αναφέρονται τόσο στην απόφαση της σοβιετικής ηγεσίας να συμπεριλάβει το Ν. Καραμπάχ στις τάξεις της ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν απορρίπτοντας την προοπτική ένωσης με τη αντίστοιχη της Αρμενίας όσο και στη στάση των αρχών στα επεισόδια του 1988 (βλ. παραπάνω αναφορές).

²⁰¹ Διαθέσιμο ως <http://caucasusedition.net/analysis/assessing-russias-role-in-efforts-to-resolve-the-nagorno-karabakh-conflict-from-perception-to-reality/>.

επιθυμητή.²⁰² Η Μόσχα επίσης δε θα επιθυμούσε η λύση να προέλθει μετά από δυτική παρέμβαση.

Θα πρέπει πάντως να γίνει κατανοητό ότι το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ, παρά την υπαρκτή και σημαντική γεωπολιτική του διάσταση, παραμένει ένα ζήτημα που αφορά κυρίως τα άμεσα εμπλεκόμενα μέρη (Αζερμπαϊτζάν – Αρμενία - Ναγκόρνο Καραμπάχ). Παρά τα περί του αντιθέτου λεγόμενα, θα ήταν πολύ δύσκολο για τα εμπλεκόμενα τρίτα μέρη να εμποδίσουν την επίτευξη λύσης αν σε αυτή κατέληγαν οι άμεσα ενδιαφερόμενοι. Με αυτό το δεδομένο, η γεωπολιτική διάσταση του θέματος δεν πρέπει να υπερτιμάται.

4.3.6 Ο Ρώσο - Γεωργιανός Πόλεμος του 2008 και οι επιπτώσεις του στο Ν. Καύκασο

4.3.6.1 Οι αιτίες ξεσπάσματος του πολέμου

Ειδική αναφορά πρέπει κατά τη γνώμη μας να γίνει στον πόλεμο μεταξύ Ρωσίας-Γεωργίας τον Αύγουστο του 2008, ο οποίος σηματοδότησε μια νέα εποχή για την περιοχή. Ζητούμενο στην παρούσα ενότητα είναι να εξεταστεί τόσο το πώς φτάσαμε στη σύρραξη όσο κυρίως να αναλυθούν οι επιπτώσεις της στους γεωπολιτικούς συσχετισμούς.

Είναι προφανές ότι ως αιτία της έναρξης της πολεμικής αναμέτρησης θα πρέπει να θεωρηθεί το ιστορικό των κακών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών όπως διαμορφώθηκε καθ' όλη τη μετασοβιετική περίοδο. Η ένταση, ωστόσο, αυξήθηκε κατακόρυφα μετά την άνοδο στην ηγεσία του Μ. Saakashvili. Ο τρόπος που ο τελευταίος ανήλθε στην εξουσία, η στήριξη της νέας ηγεσίας από τη Δύση, η προσπάθεια του Γεωργιανού προέδρου να δημιουργήσει φιλοδυτική (για τη Ρωσία: αντιρωσική) συμμαχία στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, η επιτάχυνση των διαδικασιών ένταξης στο ΝΑΤΟ, ο διακηρυγμένος στόχος για άμεση και με κάθε μέσο αποκατάσταση του ελέγχου του κέντρου επί της Ν. Οσσετίας και της Αμπχαζίας και η συνέχιση της αμφιλεγόμενης πολιτικής σε σχέση με το Β. Καύκασο, όξυναν περαιτέρω τις σχέσεις των δύο κρατών. Αυτό κατέστη ακόμη περισσότερο εμφανές μετά και την έναρξη επιχειρήσεων του γεωργιανού στρατού προς Αμπχαζία και Ν. Οσσετία κατά τα έτη 2006 και 2007.

Το 2006, μάλιστα, σημειώθηκε ένα επιπλέον γεγονός το οποίο αφενός αντικατόπτριζε το κάκιστο επίπεδο σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών και αφετέρου συνέβαλε στην

---

²⁰² Η Μόσχα φαίνεται αφενός ότι ευνοεί τη συμμετοχή του Ν. Καραμπάχ ως μέρος της διαπραγμάτευσης και αφετέρου –σύμφωνα και με δηλώσεις κορυφαίων αξιωματούχων της- ότι δεν υποτάσσει το δικαίωμα του λαού του Ν. Καραμπάχ στην αυτοδιάθεση στα γεωπολιτικά της συμφέροντα (βλ. σχετικά τις δηλώσεις του Ρώσου Υπ. Εξ. Σ. Λαβρόφ μετά τη συνάντησή του με τον Υπ. Εξ. της Αρμενίας Nalbandyan στο Ερεβάν, στις 14 Ιανουαρίου 2010, (βλ. σχετικά http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newslines/D450369A3DE63B84C32576AC003CF63F).

περαιτέρω επιδείνωσή τους. Επρόκειτο για το περιστατικό σύλληψης τεσσάρων Ρώσων από τις αρχές της Γεωργίας υπό την κατηγορία της κατασκοπείας. Η Τιφλίδα κατηγόρησε τους συλληφθέντες για συντονισμό τρομοκρατικών επιθέσεων σε υποδομές της χώρας με στόχο την όξυνση της κρίσης μεταξύ της Τιφλίδας και των δύο υπό απόσχιση περιοχών. Οι αρχές μίλησαν ευθέως για εμπλοκή της Μόσχας στην υπόθεση και απαίτησαν την απομάκρυνση της ρωσικής ειρηνευτικής δύναμης από το έδαφος της Γεωργίας (Mankoff, 2009: 262). Η ρωσική πλευρά απάντησε ότι η Τιφλίδα προσπάθησε να προκαλέσει την υπεραντίδρασή της ώστε να μεγαλώσει τη συμπάθεια της Δύσης και να επιταχύνει τη διαδικασία ένταξης στο NATO (Nezavisimaya Gazeta online, 29/09/2006, Mankoff p.287-73). Παράλληλα, ανακάλεσε τον πρέσβη της στην Τιφλίδα και σταμάτησε την απόσυρση των ρωσικών στρατευμάτων από τη Γεωργία ακόμη και μετά τη συμφωνία της Τιφλίδας να απελάσει τους Ρώσους συλληφθέντες. Η Μόσχα διέκοψε επίσης της γραμμές μεταφορών μεταξύ των δύο κρατών, έθεσε εμπάργκο σε ορισμένες γεωργιανές εξαγωγές (κρασί, εμφιαλωμένο νερό), σταμάτησε να χορηγεί βίζα σε Γεωργιανούς πολίτες και ανακοίνωσε μέτρα εναντίον της γεωργιανής διασποράς στη Ρωσία, η οποία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομία της Γεωργίας λόγω των εμβασμάτων που στέλνει πίσω στην πατρίδα (Gadzhiev, 2012: 94). Συνολικά, από τη Ρωσία απελάθηκαν περίπου 700 άτομα. Οι εξελίξεις συνοδεύτηκαν από ακραία ρητορική μεταξύ των αξιωματούχων των δύο πλευρών, με τη Μόσχα να δηλώνει ότι «μέσα στη θρασύτητά του το καθεστώς Σαακασβίλι υπερέβη κάθε πολιτισμένο όριο» (Sergei Ivanov, συνέντευξη στην τηλεοπτική εκπομπή Vesti Nedeli, 26/03/2006²⁰³). Είναι προφανές ότι μέσω της σκληρής απάντησης προς την Τιφλίδα, η Μόσχα ήθελε να καταδείξει ότι δεν είναι διατεθειμένη να δεχθεί την πολιτική κατεύθυνση που είχε πάρει η Γεωργία.

Στο πάζλ της κρίσης προστέθηκε και η αυξημένη πιθανότητα ένταξης της Γεωργίας στο NATO. Το ενδεχόμενο φάνταζε πιο πιθανό από ποτέ το 2007 ενώ στη Σύνοδο Κορυφής του βορειοατλαντικού συμφώνου στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008, νατοϊκοί αξιωματούχοι δήλωναν ότι το θέμα δεν είναι αν θα ενταχθεί η Γεωργία και η Ουκρανία αλλά το πότε. Στο ίδιο πλαίσιο, ο ΓΓ του NATO Γιάπ ντε χοπ Σέφερ δήλωσε ότι «το NATO χαιρετίζει τις ευρω-ατλαντικές φιλοδοξίες της Ουκρανίας και της Γεωργίας και οι ηγέτες του NATO δεσμεύτηκαν ότι αυτές οι δύο χώρες θα γίνουν μία μέρα μέλη της Συμμαχίας» (In.gr, 03/04/2008²⁰⁴). Η διαδικασία ένταξης θα μπορούσε να είχε προχωρήσει ακόμη πιο γρήγορα αν δεν υπήρχαν οι αντιδράσεις της Γαλλίας και της Γερμανίας, οι οποίες δεν επιθυμούσαν ρήξη με τη Μόσχα.

Ο πόλεμος ξέσπασε στις 8 Αυγούστου 2008 όταν οι γεωργιανές δυνάμεις εισέβαλαν στην πρωτεύουσα της Ν. Οσσετίας Τσхинβάλι, η οποία υπέστη σφοδρούς βομβαρδισμούς και μεγάλες καταστροφές. Παράλληλα, σκοτώθηκαν αρκετοί άμαχοι με Ρωσία και Γεωργία να δίνουν διαφορετικούς αριθμούς. Είναι προφανές ότι ο σκοπός

---

²⁰³ Διαθέσιμο ως <http://blog.tmcnet.com/voip-enterprise/2006/09/tv-interview-with-vice-premier-and-defense-minister-sergei-ivanov-vest.asp>.

²⁰⁴ Διαθέσιμο ως <http://news.in.gr/world/article/?aid=887860>.

της ηγεσίας της Γεωργίας ήταν να εκβιάσει τη δυτική υποστήριξη καθώς η αντίδραση της Μόσχας ήταν δεδομένη. Η Γεωργία θα ερχόταν έτσι πιο κοντά στο NATO ενώ θα έδειχνε ότι έχει τη στήριξη της Δύσης, γεγονός που θα ανάγκαζε τη Μόσχα να «μαζευτεί» και να μειώσει τις πιέσεις της προς την Τιφλίδα.

Από την πλευρά της, η Μόσχα απάντησε με εισβολή στη Γεωργία, χτυπώντας βάσεις του γεωργιανού στρατού και φτάνοντας λίγα χιλιόμετρα έξω από την Τιφλίδα. Κατέλαβε επίσης σημαντικές πόλεις όπως το Γκόρι αλλά και λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Ο γεωργιανός στρατός υποχώρησε από τη Ν. Οσσετία και προσπάθησε να υπερασπιστεί την πρωτεύουσα.²⁰⁵

Οι αιτίες της δυναμικής απάντησης της Ρωσίας πρέπει να αναζητηθούν:

1. Στη διάθεσή της να καταδείξει στον ηγέτη της Γεωργίας αλλά και στους άλλους ηγέτες των κρατών της περιοχής ότι δεν μπορούν να προβαίνουν σε κινήσεις που αντιτίθενται στα ρωσικά συμφέροντα χωρίς λαμβάνουν υπόψη και τις θέσεις της. Η άμεση προώθηση της ένταξης στο NATO και η επιδίωξη βίαιης αποκατάστασης της κυριαρχίας επί της Ν. Οσσετίας, θεωρήθηκαν κινήσεις απειλητικές για τα συμφέροντα της Ρωσίας.
2. Στην επιθυμία της να καταδείξει ότι η Δύση δεν είχε καμία πρόθεση να σπεύσει προς υποστήριξη της Τιφλίδας σε περίπτωση σύρραξης.²⁰⁶ Με τον τρόπο αυτό επεδίωκε να δείξει ότι η ίδια και όχι η Δύση είναι η ισχυρή εκείνη δύναμη προς την οποία έπρεπε να προσανατολιστεί η Γεωργία αλλά και τα άλλα κράτη της περιοχής.
3. Στην επιδίωξή της να στείλει μήνυμα στη Δύση ότι επέστρεψε οριστικά στην περιοχή και ότι ήταν διατεθειμένη να υπερασπιστεί με κάθε τρόπο - ακόμη και με χρήση βίας - τα συμφέροντά της. Ως εκ τούτου, η Δύση έπρεπε να αντιληφθεί ότι τα δεδομένα άλλαξαν και ότι επιλογές που δε λαμβάνουν υπόψη τους τα ρωσικά συμφέροντα θα λαμβάνουν και τις ανάλογες απαντήσεις.
4. Στη διάθεσή της να προστατέψει τους Ρώσους πολίτες (πληθυσμός Ν. Οσσετίας και Ρώσοι στρατιώτες). Αυτή μπορεί να μην θεωρείται ως η κύρια αιτία της ρωσικής επέμβασης, η σημασία της, ωστόσο, δεν πρέπει να υποτιμηθεί δεδομένης και της αυξανόμενης σημασίας που αποδίδει η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στην προστασία των ρωσόφωνων που ζουν στις χώρες του Πρώην Σοβιετικού Χώρου. Η Μόσχα λογικά έκρινε πως θα αποτελούσε ένδειξη μεγάλης αδυναμίας το να επεδείκνυε παθητικότητα ως προς την προστασία Ρώσων πολιτών στη Ν. Οσσετία.
5. Στην επιδίωξη του Προέδρου Μεντβέντεφ, ο οποίος είχε αναλάβει τα καθήκοντά του μόλις λίγους μήνες νωρίτερα (Μάιος 2008), να δείξει στο εσωτερικό ότι δεν

---

²⁰⁵ Προς υπεράσπισή της κλήθηκαν εσπευσμένα να επιστρέψουν από το Ιράκ όσες δυνάμεις είχαν σταλεί εκεί ως συνεισφορά στην αμερικανική επιχείρηση που ξεκίνησε το 2003.

²⁰⁶ Εδώ η Μόσχα προφανώς έκανε σωστή διάγνωση της πραγματικότητας καθώς η Δύση δε βοήθησε κατά κανένα τρόπο τη Γεωργία σε στρατιωτικό επίπεδο.

είναι διατεθειμένος να αφήσει ανυπεράσπιστα τα ρωσικά συμφέροντα αλλά και τους Ρώσους πολίτες στα κράτη του Εγγύς Εξωτερικού, δεδομένου μάλιστα ότι είχε τη φήμη ενός πιο «ήπιου» και συγκαταβατικού σε σχέση με τον προκάτοχό του πολιτικού σε ότι αφορούσε με την υπεράσπιση των ρωσικών συμφερόντων έναντι της Δύσης.

6. Στην τάση της Μόσχας να συνδέει τα τεκταινόμενα στο Νότιο με αυτά στο Βόρειο Καύκασο. Δεδομένης της αστάθειας που συνεχίζει να επικρατεί στο δεύτερο, λόγω της δράσης ακραίων ισλαμιστικών ομάδων, η Μόσχα ήθελε να καταστήσει σαφές ότι εφόσον υπερασπίζεται τα συμφέροντά της στο Νότο (εκτός δηλαδή ρωσικών συνόρων), θα κάνει το ίδιο και στο Βόρειο. Να στείλει εν ολίγοις μήνυμα στους ισλαμιστές-αυτονομιστές ότι δεν επρόκειτο να τους επιτρέψει να συνεχίσουν τη δράση τους (για το ζήτημα της γεωπολιτικής σύνδεσης Βορείου- Νοτίου Καυκάσου και το πώς αυτή συνδέεται με τον Ρώσο-Γεωργιανό Πόλεμο βλ. αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο).

Η σύρραξη έληξε τελικά μετά από ευρωπαϊκή (κυρίως γαλλική) παρέμβαση. Στις 12 Αυγούστου εγκρίθηκε από τους προέδρους Μενβέντεφ και Σαρκοζί σχέδιο ειρήνης 6 σημείων²⁰⁷, με το οποίο συμφώνησε και η πλευρά της Γεωργίας. Στις 26 του ίδιου μήνα η Ρωσία αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας. Επρόκειτο για μια κίνηση-απάντηση στην αναγνώριση του Κοσσόβου από τη Δύση, στην οποία είχε αντιταχθεί σφόδρα η Μόσχα. Η τελευταία θέλησε έτσι να καταδείξει ότι μπορούσε και εκείνη να μπει στο παιχνίδι που πρώτη η Δύση άρχισε δεδομένης μάλιστα και της ύπαρξης αρκετών παρόμοιων με το Κόσσοβο ζητημάτων στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (περιπτώσεις Ν. Οσσετίας και Αμπχαζίας, Υπερδνειστερίας, Ν. Καραμπάχ, Κριμαίας). Χαρακτηριστικές είναι, άλλωστε, οι θέσεις που διατύπωσε ο Ντ. Μεντβέντεφ σε άρθρο του στους Financial Times (26/08/2008)²⁰⁸, σύμφωνα με τις οποίες «οι δυτικές χώρες έσπευσαν να αναγνωρίσουν την παράνομη ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσσυφοπεδίου από τη Σερβία. Έχουμε υποστηρίξει με συνέπεια ότι θα ήταν αδύνατον, μετά από αυτό, να πουν προς τους πολίτες της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας (αλλά και προς δεκάδες άλλες πληθυσμιακές ομάδες σε όλον τον κόσμο) πως ό,τι ήταν καλό για τους Αλβανούς του Κοσσυφοπεδίου δε θα ήταν καλό για εκείνους. Στις διεθνείς σχέσεις, δεν μπορείς να έχεις έναν κανόνα για κάποιους και έναν άλλο κανόνα για τους άλλους». Ο δε πρωθυπουργός Πούτιν δήλωνε ότι «εκείνοι που

²⁰⁷ Τα σημεία ήταν: 1. Καμία προσφυγή στη χρήση βίας. 2. Οριστική διακοπή των εχθροπραξιών. 3. Ελεύθερη πρόσβαση στην ανθρωπιστική βοήθεια. 4. Απόσυρση των γεωργιανών στρατιωτικών δυνάμεων στις κανονικές βάσεις στρατοπέδευσής τους. 5. Απόσυρση των ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στις γραμμές που βρισκόντουσαν πριν την έναρξη των εχθροπραξιών. Πριν την ενεργοποίηση των διεθνών μηχανισμών, οι ρωσικές ειρηνευτικές δυνάμεις θα εφάρμοζαν επίσης πρόσθετα μέτρα ασφαλείας. 6. Έναρξη διεθνούς διαλόγου σχετικά με τη μελλοντική κατάσταση της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας και τη διασφάλιση της ασφάλειάς τους σε βάθος χρόνου.

²⁰⁸ Διαθέσιμο ως http://www.ft.com/cms/s/9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2Fs%2F0%2F9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.html%3Fsiteedition%3Duk&siteedition=uk&_i_referer=http%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2Fwiki%2FInternational_recognition_of_Abkhazia_and_South_Ossetia#axzz3PfiRcCGa.

επιμένουν ότι τα εδάφη πρέπει να συνεχίσουν να ανήκουν στη Γεωργία είναι σταλινικοί-εμμένουν στην απόφαση του Στάλιν»²⁰⁹, αναφερόμενος στο γεγονός ότι ήταν ο Στάλιν, Γεωργιανός εθνικά, ο οποίος ενέταξε Ν. Οσσετία στη ΣΣΔ της Γεωργίας.

Είναι σαφές ότι η Μόσχα αποδεχόταν πλέον το γεγονός ότι οι πληθυσμοί των δύο περιοχών δεν επρόκειτο να αποδεχθούν στο μέλλον να επανενσωματωθούν στη Γεωργία, αισθανόμενοι ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποτελούσε για εκείνους απειλή. Σε αυτό το πλαίσιο, η αναγνώριση των δύο περιοχών αποτελούσε για τη Μόσχα αναγνώριση της πραγματικότητας.

4.3.6.2 Οι γεωπολιτικές επιπτώσεις του Ρώσο-Γεωργιανού Πολέμου και της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας των δύο περιοχών από την Ρωσία.

Οι πράξεις της Ρωσίας κατέδειξαν με σαφήνεια την οριστική της επιστροφή στην περιοχή και τη διάθεσή της να υπερασπιστεί με κάθε τρόπο τα συμφέροντά της σε αυτήν. Σηματοδότησαν έτσι μια νέα εποχή μετά από μια 15ετία κατά την οποία η δυτική παρουσία υπήρξε κυρίαρχη. Αυτό δε σήμαινε ασφαλώς ότι η τελευταία έπαυε να παίζει σημαντικό ρόλο.

Αναφορικά με το τι άλλαξε στην περιοχή μετά τον Αύγουστο του 2008, θα πρέπει κατ' αρχήν να επισημάνουμε το πάγωμα των διαδικασιών ένταξης της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ. Σε επίπεδο δηλώσεων και διακηρύξεων των νατοϊκών αξιωματούχων μπορεί ο στόχος μιας τέτοιας ένταξης να παραμένει ανοιχτός, είναι, ωστόσο, σαφές ότι η Δύση έχει επί της ουσίας σταματήσει να προωθεί τα σχετικά σχέδια καθώς δεν εμφανίζεται διατεθειμένη να συγκρουστεί με τη Ρωσία για χάρη της Γεωργίας. Είναι αναγκαίο πάντως να επισημανθεί ότι ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της Τιφλίδας δεν έχει αλλάξει ακόμη και μετά την αλλαγή στην ηγεσία της χώρας το 2013 όταν πρόεδρος ανέλαβε ο Γκιόργκι Μαργκελασβίλι. Ο τελευταίος εξελέγη με τη στήριξη του κόμματος «Το Όνειρο της Γεωργίας» το οποίο αποτελεί αντίπαλο του Ενωμένου Εθνικού Μετώπου από το οποίο προερχόταν ο Σαακασβίλι.²¹⁰

Σημαντικές υπήρξαν οι επιπτώσεις της κρίσης στη Γεωργία αναφορικά με το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ. Το Μπακού στήριξε κατ' αρχήν την απόφαση του Γεωργιανού προέδρου να προχωρήσει στη βίαιη ανακατάληψη της περιοχής. Θεωρούσε προφανώς ότι αν το επιτύγχανε, θα αποτελούσε θετικό προηγούμενο για το ίδιο, ιδιαίτερα αν οι κινήσεις του Saakashvili έβρισκαν πολιτική στήριξη στη Δύση. Το αποτέλεσμα της σύρραξης, η επικράτηση της Ρωσίας και η απροθυμία της Δύσης να συνδράμει μετέβαλε τη στάση του Μπακού. Τελικά, η αναγνώριση των δύο περιοχών έγινε δεκτή με ιδιαίτερη ικανοποίηση όχι από το Μπακού αλλά από το Στεπάνακερτ και το Ερεβάν

²⁰⁹ Βλ. αναλυτικότερα <http://ria.ru/politics/20080828/150771441.html>.

²¹⁰ Το 2012 παρόμοιο αποτέλεσμα υπήρξε στις βουλευτικές εκλογές όπου το «Γεωργιανό Όνειρο» έλαβε την πρώτη θέση με ποσοστό 54,97% έναντι 40,34% του Ενωμένου Εθνικού Μετώπου.

καθώς από την πλευρά τους είδαν την κίνηση της Μόσχας ως πιθανό προηγούμενο για το Ν. Καραμπάχ (Zargaryan, 2011: 228).²¹¹ Όπως εξηγήσαμε, πάντως, η Μόσχα εξακολούθησε να τηρεί ιδιαίτερα προσεκτική στάση στο εν λόγω ζήτημα, έχοντας όμως προειδοποιήσει για το εύρος των επιλογών της.

Σε κάθε περίπτωση, οι κινήσεις της Μόσχας αποτέλεσαν τεστ για τις σχέσεις της με την Αρμενία. Η στενή συμμαχική σχέση μαζί της θα δοκιμάζονταν αν το Ερεβάν δε λάμβανε ξεκάθαρα θέση υπέρ της αναγνώρισης των δύο δημοκρατιών²¹², αρκούμενο απλώς στη δήλωση των Υπουργών Εξωτερικών των κρατών-μελών του CSTO, η οποία καταδίκασε τις πράξεις της Τιφλίδας και υποστήριξε το ρόλο της Μόσχας στη διατήρηση της σταθερότητας και της ειρήνης στην περιοχή. Η χλιαρή αποδοχή των ενεργειών της Μόσχας από το Ερεβάν ερμηνεύεται βάσει της σημασίας της Γεωργίας για την Αρμενία, καθώς είναι η μόνη συνορεύουσα μαζί της χώρα που δε διάκειται εχθρικά απέναντί της, ενώ το έδαφός της συνδέει την Αρμενία με τη Ρωσία, τον κύριο δηλαδή σύμμαχό της πρώτης στην περιοχή. Η αποσταθεροποίηση που υπήρξε στη Γεωργία ασφαλώς και δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του Ερεβάν το οποίο αποξενώθηκε για ένα διάστημα από τη Μόσχα χωρίς, ωστόσο, αυτό να μεταβάλει το στρατηγικό του προσανατολισμό. Επιπλέον, δεδομένου ότι η Αρμενία δεν έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Ν. Καραμπάχ, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για εκείνη να προχωρήσει σε αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας. Είναι προφανές πάντως ότι οι ενέργειες της Μόσχας στη Γεωργία βόλευαν τα σχέδια της Αρμενίας σε σχέση με το Ν. Καραμπάχ καθώς μπορούσαν να δημιουργήσουν προηγούμενο ως προς το ενδεχόμενο οριστικής απόσχισης του από τον εδαφικό ιστό του Αζερμπαϊτζάν. Από πολλούς (ιδιαίτερα δυτικούς) αναλυτές διατυπώθηκε η θέση ότι το Ν. Καραμπάχ θα είναι η επόμενη Αμπχαζία και Ν. Οσσετία δεδομένης και της -κατά τη γνώμη τους- αυξημένης επιθετικότητας της Ρωσίας στο Ν. Καύκασο. Άποψη η οποία ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά τις πρόσφατες ενέργειες της Μόσχας στην Κριμαία και την ανατολική Ουκρανία (Shaffer, 2014²¹³).

---

²¹¹ Ιδιαίτερη αναφορά εδώ πρέπει να γίνει και στην απόφαση της Ρωσίας να εντάξει στον εδαφικό της ιστό την Κριμαία. Η κίνηση αυτή μπορεί να φέρει παρόμοια αποτελέσματα με την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας. Να λειτουργήσει δηλαδή αποσταθεροποιητικά ως προς το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ, ενισχύοντας την προοπτική της απόσχισης. Αυτό κατέδειξε άλλωστε και η αντίδραση του Μπακού το οποίο έδειξε μια επιθετικότερη διάθεση έναντι του Ν. Καραμπάχ, γεγονός που τελικά συνετέλεσε στην όξυνση της βίας. Η αντίδραση αυτή δεν είναι άσχετη με τις ενέργειες της Ρωσίας στην Κριμαία, καθότι αυτές αύξησαν την πίεση και τα αδιέξοδα που αισθανόταν η αζερική πλευρά. Αφενός λόγω της αδυναμίας της Δύσης να εμποδίσει το νέο τετελεσμένο (είχαν προηγηθεί αυτά της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας) και αφετέρου λόγω του γεγονότος ότι το τελευταίο μπορούσε να ερμηνευθεί ως νέο θετικό προηγούμενο από τις αρχές της αποσχισθείσας περιοχής.

²¹² Εν τέλει κράτησε ουδέτερη στάση αναφορικά με την ουσία του ζητήματος. Αποφάσισε όμως τη συμμετοχή της στη δημιουργία της Συλλογικής Δύναμης Ταχείας Αντίδρασης (στο πλαίσιο του CSTO) που αποφασίστηκε να σχηματιστεί μετά τα γεγονότα του Αυγούστου του 2008.

²¹³ Διαθέσιμο ως <http://www.foreignaffairs.com/articles/141385/brenda-shaffer/nagorno-karabakh-after-crimea>.

Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να γίνει κατανοητή και η προσπάθεια εξομάλυνσης των σχέσεων Αρμενίας - Τουρκίας που ξεκίνησε το 2009 και ολοκληρώθηκε στις 10 Οκτωβρίου του ίδιου έτους με την υπογραφή των σχετικών συμφωνιών στη Ζυρίχη. Επρόκειτο για μια διάσπαση του αρραγούς ως τότε μετώπου Μπακού - Άγκυρας από την πλευρά της δεύτερης. Η συμφωνία αυτή θα οδηγούσε σε ενδυνάμωση της θέσης της Αρμενίας σε σχέση με το Ν. Καραμπάχ καθώς δε θα είχε πλέον να αντιμετωπίσει την πίεση από την Τουρκία. Είναι επίσης προφανές ότι το Μπακού ερχόταν σε δύσκολη θέση καθώς αντιτίθετο σε μια προοπτική εξομάλυνσης την οποία υποστήριζε το σύνολο της διεθνούς κοινότητας. Από την πλευρά της, η Μόσχα ασφαλώς και ευνοούσε την επίτευξη συμφωνίας καθώς η αποδυνάμωση των σχέσεων Μπακού-Άγκυρας θα δημιουργούσε ευνοϊκό έδαφος για την αύξηση της πίεσης προς το πρώτο, η οποία θα οδηγούσε σε στροφή του προς τη ρωσική πλευρά. Παράλληλα, θα μειωνόταν η σημασία της Γεωργίας ως χώρας-transit για τη μεταφορά των ενεργειακών πόρων προς την Ευρώπη δεδομένου ότι τώρα στο παιχνίδι θα μπορούσε να ενταχθεί και η Αρμενία (Karodumyan, 2011: 133). Θα έσπαζε έτσι ο στρατηγικός άξονας Αζερμπαϊτζάν - Γεωργία - Τουρκία που είχε δημιουργηθεί μετασοβιετικά. Δεν είναι τυχαία εν τέλει η προσέγγιση του Μπακού προς τη Μόσχα, ιδιαίτερα στον ενεργειακό τομέα (το Μπακού δεν απέκλεισε τη συμμετοχή του ακόμη και στον αγωγό «South Stream»). Η στροφή του Μπακού ενδεχομένως λειτουργούσε και ως μέσο πίεσης προς τη Δύση και την Τουρκία ώστε να παγώσει εκ νέου η διαδικασία αποκατάστασης σχέσεων μεταξύ Αρμενίας-Τουρκίας. Το Αζερμπαϊτζάν πίεσε έτσι με κάθε τρόπο ώστε η τελική επικύρωση των συμφωνιών να μην περάσει από το τουρκικό κοινοβούλιο αν δε λυνόταν πρώτα το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ. Το τελευταίο δηλαδή έπρεπε να τεθεί ως προϋπόθεση επικύρωσης της λύσης. Η προσπάθεια αυτή του Μπακού έφερε τελικά αποτέλεσμα αφού η κυβέρνηση Ερντογάν (πιεζόμενη και από την αντιπολίτευση) δεν έφερε προς επικύρωση τις συμφωνίες, συνδέοντάς τη διαδικασία με την επίλυση του ζητήματος του Ν. Καραμπάχ. Προσπάθησε, μάλιστα, να προωθήσει την επίσπευση της λύσης του εν λόγω ζητήματος ζητώντας και τη στήριξη της Μόσχας, η οποία εν τέλει δεν ήρθε (Nadein-Raevsky, 2011: 222).

Οι ενέργειες της Ρωσίας στον πόλεμο του 2008 και η αποδυνάμωση των προοπτικών αποκατάστασης των σχέσεων Αρμενίας-Τουρκίας μείωσαν το ρόλο και την επιρροή της Άγκυρας στην περιοχή και είχαν ως συνέπεια την προσέγγιση μεταξύ Μόσχας και Μπακού. Είναι εμφανές ότι ο πόλεμος του 2008 ανάγκασε την ηγεσία του Αζερμπαϊτζάν να αναγνωρίσει την ευπάθεια των γραμμών επικοινωνίας (αγωγών ενέργειας) μέσω της Γεωργίας, ιδιαίτερα σε περίπτωση μιας μελλοντικής νέας ρωσο-γεωργιανής σύγκρουσης (Mankoff, 2012: 10).²¹⁴ Στο πλαίσιο αυτό το Μπακού προσέγγισε, όπως είδαμε, τη Μόσχα μη αποκλείοντας τη συμμετοχή του σε

---

²¹⁴ Ενδεικτικά, μια έκρηξη κατά μήκος του τουρκικού τμήματος του πετρελαιοαγωγού Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϊχάν είχε ως συνέπεια τη διακοπή των διανομών τον Αύγουστο του 2008, λίγες μόλις ημέρες πριν τον πόλεμο. Το Κουρδικό Εργατικό Κόμμα (PKK) κατηγορήθηκε για την έκρηξη, ωστόσο, υπήρξαν υποψίες και για πιθανή συννοχή και της Μόσχας. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, ρωσικά αεροπλάνα βομβάρδισαν περιοχές κοντά στο γεωργιανό τμήμα του αγωγού, ώστε να τονίσουν την ευπάθειά του.

υποστηριζόμενα από τη Μόσχα ενεργειακά σχέδια και συμφωνώντας να πουλήσει στη Μόσχα ένα μέρος των ποσοτήτων φυσικού αερίου. Η τελευταία αυτή κίνηση επέφερε, μάλιστα, περαιτέρω πλήγμα στις προοπτικές κατασκευής του αγωγού Nabucco.²¹⁵

4.3.7 Η πολιτική των άλλων εμπλεκόμενων δυνάμεων στο Ν. Καύκασο

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η πτώση της ΕΣΣΔ είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κενού εξουσίας στην περιοχή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εμπλοκή δυνάμεων στο Ν. Καύκασο οι οποίες ως το 1991 δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα να αποκτήσουν ερείσματα στην περιοχή. Οι κυριότερες - πέραν των ΗΠΑ - δυνάμεις που διεκδίκησαν αναβαθμισμένο ρόλο και επιρροή ήταν η Τουρκία, το Ιράν, η ΕΕ και το Ισραήλ.²¹⁶

Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι να εξετάσει τα βασικά σημεία των πολιτικών που ακολούθησαν οι συγκεκριμένοι παίκτες. Παράλληλα, να ερευνησει το κατά πόσο και σε ποιο βαθμό οι επιλογές τους συνέκλιναν ή απέκλιναν με τις αντίστοιχες της Ρωσίας.

4.3.7.1 Η Τουρκία

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 βασικός στόχος της Τουρκίας στο Ν. Καύκασο υπήρξε η διασφάλιση της σταθερότητας και της εδαφικής ακεραιότητας των νέων ανεξάρτητων δημοκρατιών. Η Άγκυρα φιλοδοξούσε με αυτόν τον τρόπο να αυξήσει την επιρροή της σε μια περιοχή που παρουσίαζε πλέον κενό ισχύος. Είναι προφανές ότι έβλεπε να ανοίγεται μια νέα ευκαιρία για αύξηση της επιρροής της σε μια περιοχή η οποία:

1. Ήταν πλούσια σε ενεργειακούς πόρους με ότι αυτό σήμαινε για τη γεωπολιτική της θέση (υποψήφια χώρα-transit) αλλά και την ενεργειακή της ασφάλεια (προμήθεια ενέργειας-διαφοροποίηση προμηθειών).
2. Αποτελούσε χώρο στον οποίο επεδίωκαν να δραστηριοποιηθούν το Ιράν και η Ρωσία, παραδοσιακοί ανταγωνιστές των τουρκικών συμφερόντων.
3. Αποτελούσε τον ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ της ίδιας και του τουρκόφωνου κόσμου της Κ. Ασίας στην οποία η Άγκυρα επιθυμούσε να παίξει αναβαθμισμένο ρόλο.

²¹⁵ Η ενεργειακή προσέγγιση Μόσχας-Μπακού οφείλεται οπωσδήποτε και στην πρόταση που κατέθεσε η πρώτη για αγορά του αερίου του κοιτάσματος Shah Deniz II, σε αυξημένη μάλιστα τιμή, ώστε να αποτρέψει το ενδεχόμενο κατασκευής του αγωγού Nabucco (Mankoff, 2012: 10).

²¹⁶ Όπως εξηγήσαμε ενδελεχώς στη διάρκεια του κεφαλαίου, οι ΗΠΑ υπήρξαν η κυριότερη εξωστρατηγική δύναμη που ενεπλάκη στην περιοχή. Δεδομένου ότι στις προηγούμενες ενότητες εξετάστηκε διεξοδικά το περιεχόμενο της πολιτικής αυτής, θεωρείται ότι θα αποτελέσει πλεονασμό να αναφερθούμε και πάλι σε αυτό κατά την παρούσα ενότητα.

Το αρχικό άνοιγμα προς την Αρμενία, γρήγορα μετεβλήθη έτσι σε ανοιχτή υποστήριξη προς το Μπακού αναφορικά με το Ν. Καραμπάχ. Την ίδια περίοδο (περίοδος Elchibey), η αζέρικη ηγεσία ακολούθησε μια ξεκάθαρη φιλοτουρκική πολιτική επιδιώκοντας στρατηγική συμμαχία με την Άγκυρα ως αντίβαρο απέναντι στην Αρμενία. Το Αζερμπαϊτζάν έβλεπε επίσης στην Τουρκία ένα σύμμαχο που θα μπορούσε να βοηθήσει στην προσέγγιση με το ΝΑΤΟ, δεδομένου ότι αποτελούσε μέλος του (Gadhziev, 2012: 155). Από το σημείο εκείνο άρχισαν έτσι να διαμορφώνονται δύο συμμαχικοί άξονες στην περιοχή: ο άξονας Ρωσία-Αρμενία και ο άξονας Τουρκία-Αζερμπαϊτζάν.

Εν συνεχεία, η προώθηση των σχεδίων μεταφοράς των ενεργειακών πόρων από τον Καύκασο προς την Ευρώπη αποτέλεσε μεγάλη ευκαιρία για την Άγκυρα ώστε να αναβαθμίσει τη γεωπολιτική της θέση ως χώρας-transit. Δεδομένη υπήρξε ασφαλώς και η αναγκαιότητα για συμμετοχή της Γεωργίας (δεδομένων των κακών σχέσεων Τουρκίας- Αρμενία) στο παραπάνω συμμαχικό σχήμα. Εν τέλει, η κατασκευή των αγωγών Μπακού- Τιφλίδα- Τσεϋχάν και Μπακού- Τιφλίδα- Ερζερούμ (και αργότερα του ΤΑΡ) υπήρξαν καρποί της τριμερούς αυτής προσέγγισης, στόχος της οποίας ήταν ο περιορισμός του ρόλου της Ρωσίας και του Ιράν στην περιοχή.

Στο πλαίσιο της προσέγγισης με τη Γεωργία, η Τουρκία βοήθησε στον εκσυγχρονισμό και την εκπαίδευση των γεωργιανών ενόπλων δυνάμεων ώστε οι τελευταίες να μπορέσουν να ανταποκριθούν σταδιακά στα νατοϊκά δεδομένα. Είναι προφανές ότι η Τιφλίδα, όπως και το Μπακού, προσέβλεπαν στη βοήθεια της Άγκυρας για προσέγγιση με το βορειοατλαντικό σύμφωνο.

Αναφορικά με το Αζερμπαϊτζάν, είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Aliiev, η στάση του Μπακού ως προς την Τουρκία μετεβλήθη εν μέρει καθώς τηρήθηκε προσεκτικότερη στάση απέναντι στη Μόσχα. Ορισμένες μάλιστα φορές σημειώθηκαν κρίσεις στις σχέσεις με την Άγκυρα, οι οποίες εν πολλοίς οφείλονταν στην αδυναμία της τελευταίας να επηρεάσει καθοριστικά (και υπέρ του Αζερμπαϊτζάν) την εξέλιξη της διαμάχης για το Ν. Καραμπάχ. Έτσι, το Μπακού κατανόησε ότι τα κλειδιά της λύσης του ζητήματος βρίσκονταν πολύ περισσότερο στη Μόσχα παρά στην Άγκυρα. Αυτό εξηγεί και τη διάθεση μερικής προσέγγισης με τη ρωσική πλευρά. Είναι προφανές ότι η στρατηγική πλήρους σύμπλευσης της Άγκυρας με το Μπακού υπονόμεισε εν τέλει τη θέση της πρώτης στην περιοχή αλλά και τη σχέση των δύο κρατών (Gadhziev, 2012: 160). Είναι, σε κάθε περίπτωση, γεγονός ότι σχέση Αζερμπαϊτζάν - Τουρκίας συνέχισε να είναι στενή καθ' όλη τη μετασοβιετική περίοδο. Η συνεργασία άλλωστε στον ενεργειακό τομέα είναι ενδεικτική.

Αναφορικά με τον πόλεμο Γεωργίας - Ρωσίας το 2008, έπληξε σημαντικά τα τουρκικά συμφέροντα στην περιοχή λόγω της αποδυνάμωσης της θέσης της Γεωργίας, της ανασφάλειας που δημιουργήθηκε για τους αγωγούς που περνούσαν από το έδαφός της, της μερικής προσέγγισης Ρωσίας - Αζερμπαϊτζάν και του κινδύνου να απομονωθεί η Άγκυρα από τον υπόλοιπο τουρκικό κόσμο λόγω της πίεσης που δεχόταν η Τιφλίδα από τη Μόσχα (Falagan, 2013: 18-20). Η δε αποτυχία της αποκατάστασης των σχέσεων με την Αρμενία το 2009, μείωσε ακόμη περισσότερο την επιρροή της Τουρκίας και τελικά

την οδήγησε σε προσχώρηση στις θέσεις του Αζερμπαϊτζάν, το οποίο ήταν κάθετα αρνητικό έναντι της αρμενο-τουρκικής προσέγγισης (Mankoff, 2012: 11-12).

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Γεωργία, η Άγκυρα τήρησε προσεκτική στάση απέναντι στη Μόσχα. Συγκεκριμένα, δεν επέτρεψε τη διέλευση νατοϊκών πλοίων από τα Στενά (η Συνθήκη του Μοντρέ το 1936 ορίζει ότι η διέλευση πολεμικών πλοίων βρίσκεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Τουρκίας), τα οποία εν συνεχεία θα κατευθύνονταν προς τις ακτές της Γεωργίας. Η Τουρκία κράτησε εν γένει μια ουδέτερη στάση αντιλαμβανόμενη ότι η Ρωσία είχε το πάνω χέρι στη σύγκρουση καθώς και ότι τυχόν υποστήριξη των γεωργιανών θέσεων θα επέφερε πλήγμα στις αναβαθμισμένες κατά τη δεκαετία του 2000 οικονομικές και ενεργειακές σχέσεις με τη Μόσχα, με δεδομένη και την εξάρτηση της Άγκυρας από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες (το 58% των εισαγωγών πετρελαίου και το 12% των εισαγωγών φυσικού αερίου προέρχονται από τη Ρωσία- βλ. Falagan, 2013: 5). Σε κάθε περίπτωση, η Ρωσία έδειξε μετά τον πόλεμο του 2008 να αυξάνει το βάρος της στην περιοχή έναντι της Τουρκίας. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να γίνει αντιληπτή η απόρριψη από τη ρωσική πλευρά των τουρκικών προτάσεων για τη δημιουργία της Πλατφόρμας για τη Σταθερότητα και τη Συνεργασία στον Καύκασο καθώς και των επιδιώξεων της Άγκυρας ώστε (μέσω ΟΑΣΕ) να παίξει ένα μεγαλύτερο ρόλο στη διαδικασία επίλυσης του ζητήματος του Ν. Καραμπάχ.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι η τουρκική στρατηγική στο μετασοβιετικό Ν. Καύκασο συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με τα συμφέροντα της Δύσης. Αυτό σχετίζεται σε σημαντικό με τον τομέα της ενέργειας, όπου η επιλογή δημιουργίας άξονα με Γεωργία και Αζερμπαϊτζάν εξυπηρέτησε απόλυτα το στόχο της μείωσης της εξάρτησης της Ευρώπης από τη Ρωσία. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η συστηματική προσπάθεια της Άγκυρας να μεσολαβήσει ώστε να επιλυθούν οι διαφορές Αζερμπαϊτζάν - Τουρκμενιστάν που θα απελευθέρωνε τις δυνατότητες σύνδεσης του Καυκάσου με την Κ. Ασία και θα άνοιγε το δρόμο στην κατασκευή αγωγών.

Στον τομέα της ασφάλειας, είναι επίσης ξεκάθαρο ότι η Δύση ευνοούσε μια στρατηγική προσέγγισης του NATO με τα κράτη της περιοχής. Έτσι, η δραστηριοποίηση ενός κράτους-μέλους όπως η Τουρκία βοηθούσε στην ανάπτυξη της δυτικής στρατηγικής. Συνολικά, η λογική της επίτευξης γεωπολιτικού πλουραλισμού και ενίσχυσης της μεταξύ των κρατών της περιοχής αλληλεξάρτησης αποτέλεσε στρατηγική επιλογή της Άγκυρας. Επιλογή η οποία συμβάδιζε με τα δυτικά συμφέροντα.

Είναι προφανές έτσι ότι η Δύση ενόησε μια αυξημένη τουρκική δραστηριότητα στο Ν. Καύκασο. Η διαπίστωση αυτή δε συνεπάγεται ότι η τουρκική πλευρά λειτούργησε με γνώμονα την εξυπηρέτηση μόνο των δυτικών συμφερόντων. Ζητούμενο για εκείνη ήταν πρωτίστως η προώθηση των δικών της συμφερόντων. Ωστόσο, αυτά δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά εκτός ενός ευρύτερου πλαισίου που αφορά στη δυτική στρατηγική στην περιοχή. Η στήριξη της εξωσυστημικής υπερδύναμης αποτελούσε αναγκαία

προϋπόθεση ώστε η Άγκυρα να αποκτήσει τα αναγκαία γεωπολιτικά στηρίγματα και να προωθήσει τις πολιτικές της, δεδομένης και της ρωσικής αντίθεσης προς αυτές.²¹⁷

Είναι, εν κατακλείδι, ξεκάθαρο ότι τα συμφέροντα και οι επιλογές της Τουρκίας δε συμβάδιζαν με τις αντίστοιχες ρωσικές. Η Άγκυρα λειτούργησε αντίθετα από τα συμφέροντα της Μόσχας τόσο στον ενεργειακό τομέα (απεξάρτηση Ευρώπης από Ρωσία) όσο και στον τομέα της ασφάλειας (ιδιαίτερα στο ζήτημα της προσέγγισης με το ΝΑΤΟ). Η συμμαχία επίσης με το Αζερμπαϊτζάν και η πλήρης στήριξή της προς αυτό για το Ν. Καραμπάχ ήταν επίσης μη συμβατή με τα ρωσικά συμφέροντα. Παρά την αμφιλεγόμενη στάση της Μόσχας στο εν λόγω ζήτημα, είναι δεδομένη και η στρατιωτική της συμμαχία με την Αρμενία η οποία, μάλιστα, προβλέπει βοήθεια της Ρωσίας προς το Ερεβάν εφόσον δεχθεί επίθεση. Πρόβλεψη η οποία αφορούσε κυρίως στην προστασία της Αρμενίας από ενδεχόμενη τουρκική (και όχι αζερική) επίθεση.

4.3.7.2 Το Ιράν

Όπως και η Τουρκία έτσι και το Ιράν επεχείρησε να δραστηριοποιηθεί σε μια κρίσιμη για τα συμφέροντά του περιοχή καθώς:

1. Στο Ν. Καύκασο δραστηριοποιούνταν πλέον έντονα η Δύση και οι περιφερειακοί της σύμμαχοι (Τουρκία). Το Ιράν, ευρισκόμενο σε στρατηγικό ανταγωνισμό τόσο με τη Δύση όσο και με την Τουρκία, δεν επιθυμούσε την αύξηση της επιρροής του εν λόγω άξονα.
2. Το ανεξάρτητο πλέον Αζερμπαϊτζάν αποτελούσε μια χώρα κλειδί για την ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα του Ιράν δεδομένης της γεωγραφικής γειτνίασης καθώς και της ύπαρξης μεγάλης μεγάλου αριθμού Αζέρων στο εσωτερικό του.

Αναφορικά με την πρώτη παράμετρο, είναι εμφανές ότι τα ρωσικά και τα ιρανικά συμφέροντα συμβαδίζουν καθώς και τα δύο μέρη επιθυμούν την όσο το δυνατόν μικρότερη παρουσία της Δύσης και των συμμάχων της στην περιοχή. Αυτό αφορά τόσο στα ζητήματα της γεωπολιτικής της ενέργειας όσο και στην προσέγγιση των κρατών της περιοχής με το ΝΑΤΟ.

Αναφορικά με την ενέργεια, δεδομένης της διευρυμένης συνεργασίας Ιράν-Ρωσίας την τελευταία δεκαετία - ως ανάχωμα στη θεωρούμενη επεκτατικότητα της Δύσης -, τα δύο μέρη θεωρούν ότι έχουν κοινό συμφέρον σε ότι αφορά στην παρεμπόδιση της δημιουργίας οδών μεταφοράς υδρογονανθράκων που στόχο έχουν την παράκαμψη και των δύο. Οι δύο χώρες ασφαλώς και είχαν υπόψη τους ότι δυνητικά θα μπορούσαν να

---

²¹⁷ Η πραγματικότητα αυτή δε σημαίνει ότι οι πολιτικές των δύο πλευρών ταυτίζονταν πάντα και στον ίδιο βαθμό. Παραδείγματος χάρι, η επιλογή της Τουρκίας να απαγορέψει τη διέλευση νατοϊκών πλοίων από τα Στενά κατά τη διάρκεια του πολέμου της Γεωργίας, είναι προφανές ότι δεν εξυπηρέτησε τα δυτικά συμφέροντα. Ζητούμενο, ωστόσο, της παρούσας ενότητας δεν είναι η περιπτωσιολογική εξέταση του βαθμού σύμπτωσης των πολιτικών Τουρκίας-Δύσης αλλά η αποτύπωση μιας γενικής τάσης αναφορικά με το ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο στο οποίο θα πρέπει να ενταχθούν οι επιλογές της Άγκυρας.

αποτελέσουν ενεργειακούς ανταγωνιστές. Ως εκ τούτου, το ζήτημα που θα ετίθετο σε αυτήν την περίπτωση θα είχε να κάνει με το αν θα επέλεγαν να συμπεριφερθούν εγωιστικά (στη λογική του μηδενικού αθροίσματος) ή θα έβαζαν τη στρατηγική τους συνεργασία πάνω από τα - στενώς εννοούμενα - κρατικά τους συμφέροντα στη λογική της διατήρησης του συνασπισμού εναντίον της Δύσης

Σε γενικό επίπεδο, το Ιράν κράτησε μια φιλική προς τις επιλογές της Μόσχας στάση αναφορικά με τα ζητήματα του Ν. Καυκάσου κρίνοντας ότι αυτές θα μπορούσαν να περιορίσουν τη δυτική και τουρκική παρουσία στην περιοχή. Κλειδί εδώ είναι η θέση του Ιράν σε σχέση με το Αζερμπαϊτζάν και το φόβο ότι το τελευταίο μπορεί να προωθήσει αναθεωρητικές πολιτικές στο εσωτερικό του, ενδεχομένως και με τη στήριξη της Δύσης. Όπως άλλωστε είδαμε παραπάνω, κάτι τέτοιο συνέβη στα μέσα της δεκαετίας του 2000. Οι φόβοι του Ιράν αυξήθηκαν ιδιαίτερα κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Elchibey. Ήταν εκείνη την περίοδο που η Ισλαμική Δημοκρατία, αν και είχε να επιλέξει μεταξύ της χριστιανικής Αρμενία και του σιτικού Αζερμπαϊτζάν, προτίμησε να συμπαραταχθεί με την πρώτη αναφορικά με το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ.²¹⁸ Αυτή η επιλογή έγινε στη λογική της ανάσχεσης πιθανών παρεμβάσεων στο εσωτερικό του Ιράν από το Αζερμπαϊτζάν καθώς και της προσέγγισής του Μπακού με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ. Η Τεχεράνη φοβόταν ιδιαίτερα το ενδεχόμενο εγκατάστασης νατοϊκών ή αμερικανικών βάσεων στο Αζερμπαϊτζάν.

Η πραγματικότητα αυτή οδήγησε το Ιράν κοντά στις απόψεις της Μόσχας. Πέρα, ωστόσο, από την επί της ουσίας προσέγγιση στα βασικά ζητήματα του Ν. Καυκάσου, η συμπαράταξη με τις κύριες ρωσικές θέσεις στην περιοχή εξηγείται και από την προσπάθεια της Τεχεράνης να αποσπάσει τη ρωσική στήριξη στο ζήτημα των κυρώσεων που τις έχουν επιβληθεί. Γενικότερα, η απομόνωση που υπέστη διεθνώς λόγω του ζητήματος αναφορικά με το πυρηνικό της πρόγραμμα, την έστρεψε προς τη ρωσική μεριά σε σχέση με το Ν. Καύκασο σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συνεργασία με τη Μόσχα (Mankoff, 2012: 13).

Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, η Αρμενία υπήρξε ο κύριος σύμμαχος της Τεχεράνης στο Ν. Καύκασο μετασοβιετικά. Το Ιράν πίεζε με αυτόν τον τρόπο το Αζερμπαϊτζάν ώστε να διαφοροποιήσει την πολιτική του απέναντί του. Από την πλευρά της, η Αρμενία, ούσα απομονωμένη μεταξύ Τουρκίας και Αζερμπαϊτζάν βρήκε στη μεριά της Τεχεράνης διέξοδο μέσω της οποίας μπορούσε να ανοιχθεί προς τον έξω κόσμο. Επίσης, ένα σύμμαχο ο οποίος θα μπορούσε να στηρίξει την εύθραυστη οικονομία της καθώς και τη μείωση της εξάρτησής της από τη ρωσικούς υδρογονάνθρακες. Στο πλαίσιο της μεταξύ τους συνεργασίας, κατασκευάστηκε το 2007 αγωγός πετρελαίου που στόχο είχε τη στήριξη της Αρμενίας σε ένα δύσκολο

---

²¹⁸ Στην αρχή του πολέμου το Ιράν ήταν διχασμένο ως προς τη συμπαράταξή του με ένα από τα δύο μέρη. Παρά το ότι σε γεωπολιτικό επίπεδο η προσέγγιση με την Αρμενία φάνταζε πιο λογική, σημαντικό μέρος της ιρανικής ελίτ επιθυμούσε υποστήριξη με το σιτικό Αζερμπαϊτζάν, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη του Κελμπατζάρ (περιοχή του Αζερμπαϊτζάν) από το αρμενικό στρατό κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Ν. Καραμπάχ. Ωστόσο, η πολιτική της κυβέρνησης Elchibey έστρεψε τελικά το Ιράν προς την Αρμενία. Η πολιτική υπέρ του Ερεβάν έμελλε να διατηρηθεί καθ' όλη τη μετέπειτα παρά την όποια βελτίωση των σχέσεων με το Μπακού σημειώθηκε επί Aliiev (Gadzhiev, 2012: 147).

περιφερειακό περιβάλλον.²¹⁹ Το Ιράν επεδίωξε, επίσης, να αποκτήσει αναβαθμισμένο ρόλο στη διαδικασία επίλυσης του ζητήματος του Ν. Καραμπάχ. Κύριο στόχο του φαίνεται πως αποτέλεσε η μείωση του ρόλου που παίζουν εξωσυστημικοί παίκτες (Δύση). Σε γενικές γραμμές, το Ιράν επιθυμεί για τις υποθέσεις του Ν. Καυκάσου να αποφασίζουν μόνο οι χώρες της περιοχής και τα γειτνιάζοντα σε αυτά κράτη (Ρωσία – Τουρκία – Ιράν – Γεωργία – Αρμενία – Αζερμπαϊτζάν -σχήμα 3+3) χωρίς την παρουσία τρίτων (Draganov, 2011: 262).

Η περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων Ιράν-Αρμενίας οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην προσέγγιση του Αζερμπαϊτζάν με το Ισραήλ (βλ. αναλυτικότερα παρακάτω). Η διευρυμένη στρατιωτική συνεργασία των δύο πλευρών έχει ανησυχήσει ιδιαίτερα την Τεχεράνη. Έχουν, μάλιστα, σημειωθεί σειρά σοβαρών κρίσεων στις σχέσεις των δύο πλευρών οι οποίες έφτασαν στα πρόθυρα της ρήξης. Από την πλευρά του, το Μπακού προσέγγισε το Τελ Αβίβ φοβούμενο εντατικοποίηση των προσπαθειών του Ιράν να ενισχύσει την επιρροή της θρησκείας στο πολιτικό του σύστημα, με τελικό στόχο- σύμφωνα την αζερική ηγεσία- τη σταδιακή ανατροπή της και την εγκατάσταση φιλοϊρανικής κυβέρνησης. Το Ισραήλ αποτελεί έτσι έναν από τους βασικούς προμηθευτές όπλων του Αζερμπαϊτζάν μέσω του οποίου επιθυμεί να ασκεί πιέσεις στην Τεχεράνη. Την περίοδο 2012-2013 οι σχέσεις Ιράν- Αζερμπαϊτζάν έφτασαν στα όρια της ρήξης λόγω της επίσκεψης του Υπουργού Εξωτερικών του Αζερμπαϊτζάν στο Ισραήλ- η πρώτη επίσκεψη Αζέρου Υπουργού Εξωτερικών στη συγκεκριμένη χώρα. Την ίδια περίοδο ορισμένοι αξιωματούχοι και των δύο πλευρών αναζωπύρωσαν με δηλώσεις τους το ζήτημα των εδαφικών διαφορών των δύο κρατών. Αντικείμενο της (λεκτικής) διαμάχης υπήρξε η αναθεώρηση της Συνθήκης του Τουρκμεντσάι (βλ. παραπάνω ενότητες). Από την ιρανική πλευρά εκφράστηκε η θέση ότι η συνθήκη έπρεπε να αναθεωρηθεί ώστε το σημερινό Αζερμπαϊτζάν να ενσωματωθεί στο Ιράν (όπου ανήκε πριν από τη συνθήκη). Η αζερική πλευρά αντέτεινε ότι η συνθήκη υπεγράφη από τον Αζέρο πρίγκιπα της δυναστείας των Qajar (δυναστεία της Περσίας) και ως εκ τούτου η υπογραφή της ήταν «ενδοαζερικό» ζήτημα. Η αναθεώρηση έτσι θα μπορούσε να οδηγήσει σε προσάρτηση του ιρανικού Αζερμπαϊτζάν και στη δημιουργία ενιαίου αζερικού κράτους. (<http://caspiaresearch.com/2013/04/25/azerbaijan-iran-dispute-enters-historical-territory/>).

Σε γενικές γραμμές, το Ιράν δε διαθέτει μεγάλη επιρροή στο Ν. Καύκασο. Αυτό συμβαίνει διότι κατά την τελευταία εικοσαετία έδωσε προτεραιότητα στη Μ. Ανατολή, περιοχή την οποία θεωρεί ζωτικότερη για τα συμφέροντά του. Είναι, επίσης, γεγονός ότι η σταδιακή «επιστροφή» της Μόσχας στο Ν. Καύκασο δεν άφηνε ιδιαίτερα περιθώρια επιλογών στην Τεχεράνη δεδομένου ότι η τελευταία αφενός δεν ήθελε να αποξενώσει τη Ρωσία για τους λόγους που εξετάσαμε παραπάνω και αφετέρου διαπίστωσε ότι τα συμφέροντά της στην περιοχή εν πολλοίς συνέπιπταν με αντίστοιχα

---

²¹⁹ Προωθήθηκαν μάλιστα σχέδια κατασκευής και δεύτερου αγωγού (Ταμπρίζ-Εράσχ) ενώ το 2009 υπογράφηκε μνημόνιο συνεργασίας για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής Αρμενίας- Ιράν.

ρωσικά.²²⁰ Είναι, επίσης, γεγονός ότι οι κυρώσεις που επεβλήθησαν στο Ιράν ανάγκασαν την Τεχεράνη να στραφεί στο εσωτερικό της ώστε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που δημιουργούσαν. Χαρακτηριστική είναι η περίοδος 2000-2004, η οποία χαρακτηρίστηκε από περιορισμένη εμπλοκή του Ιράν στο Ν. Καύκασο, πολιτική που άλλαξε κατά την περίοδο Αχμαντινετζάντ (Draganov, 2011: 259). Σε κάθε περίπτωση το Αζερμπαϊτζάν αποτέλεσε τη χώρα κύριου ιρανικού ενδιαφέροντος στην περιοχή. Οι σχέσεις των δύο πλευρών χαρακτηρίζονται όπως είδαμε τεταμένες τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα λόγω της προσέγγισης του Μπακού με το Τελ Αβίβ και τη Δύση αλλά και της ύπαρξης εδαφικών διαφορών που κατά καιρούς επανέρχονται στην επικαιρότητα.²²¹

4.3.7.3 Το Ισραήλ

Ο Ν. Καύκασος αποτελεί περιοχή στην οποία δραστηριοποιείται και το Ισραήλ, αν και σε μικρότερο βαθμό από ότι η Τουρκία και το Ιράν. Βασικός άξονας της πολιτικής του Τελ-Αβίβ στην περιοχή είναι οι πωλήσεις όπλων σε χώρες όπως η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν. Η στρατιωτική συνεργασία μάλιστα των τριών μερών δεν περιορίζεται μόνο στις πωλήσεις αλλά και στη συμμετοχή των ισραηλινών ενόπλων δυνάμεων στην εκπαίδευση των αντίστοιχων των άλλων δύο κρατών. Αυτό αφορά κυρίως στην περίπτωση της Γεωργίας. Οι αιτίες αυτού του είδους της ισραηλινής εμπλοκής έχουν ασφαλώς οικονομικό χαρακτήρα, δεδομένου του κέρδους από τις πωλήσεις. Ωστόσο, θα πρέπει να εξεταστούν και σε στρατηγικό επίπεδο.

Αναφορικά με τη Γεωργία, η πώληση όπλων μπορεί να συσχετιστεί με την αντίστοιχη πώληση ρωσικών προς τη Συρία και το Ιράν αλλά και την πολιτική στήριξη που συχνά δίνει η Μόσχα προς τα δύο αυτά κράτη (BESA, 2013). Το Ισραήλ ενδεχομένως επεδίωξε τη δημιουργία πίεσης προς τη Μόσχα μέσω εξοπλισμού και εκπαίδευσης των γεωργιανών ενόπλων δυνάμεων ώστε η τελευταία να σταματήσει (ή να ελαττώσει) την πώληση όπλων και τη στήριξη σε κράτη που αποτελούν αντιπάλους του.²²² Στη φιλική προς την Τιφλίδα πολιτική, ρόλο (έστω και δευτερεύοντα) παίζει και η ύπαρξη σημαντικού αριθμού Γεωργιανών Εβραίων που μετά την πτώση της ΕΣΣΔ εγκαταστάθηκαν στο Ισραήλ. Ο αριθμός τους ανέρχεται περίπου στις 100.000. Ανάμεσά τους ήταν και μέλη της κυβέρνησης Saakashvili. Επρόκειτο κυρίως για τους

---

²²⁰ Αυτό δεν ίσχυε ασφαλώς σε απόλυτο βαθμό. Επί παραδείγματι, η Ισλαμική Δημοκρατία δεν μπορούσε να προχωρήσει στην αναγνώριση της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας δεδομένου ότι φοβόταν δημιουργία προηγούμενου σε σχέση με το ιρανικό Αζερμπαϊτζάν.

²²¹ Στις διαφορές των δύο κρατών θα πρέπει να προστεθεί και το ζήτημα του καθορισμού των θαλασσιών συνόρων στην περιοχή της Κασπίας. Ζήτημα που οδήγησε τα δύο μέρη στα πρόθυρα σύρραξης τον Ιούλιο του 2001.

²²² Θα πρέπει να διευκρινιστεί εδώ ότι το Τελ Αβίβ μείωσε τη δραστηριότητά του στη Γεωργία από το 2007 και μετά, αντιλαμβανόμενο ότι οι σχέσεις Ρωσίας-Γεωργίας ενδεχομένως οδηγηθούν σε σύρραξη. Μετά τον πόλεμο του 2008, μάλιστα, παρατηρήθηκε ακόμη μεγαλύτερη αποστασιοποίηση της ισραηλινής πλευράς. Το Τελ Αβίβ έδειξε έτσι ότι η διατήρηση ενός καλού επιπέδου σχέσεων με τη Μόσχα προηγείται (βλ. Time, 21/08/2008, διαθέσιμο ως <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1834785,00.html>).

Temur Yakobashvili και Davit Kezerashvili - ο πρώτος ανέλαβε τη θέση του Υπουργού Επανεκσώματωσης (των δύο υπό απόσχιση περιοχών) και ο δεύτερος αυτή του Υπουργού Άμυνας μέχρι το 2008. Επρόκειτο για αξιωματούχους που ζούσαν στο Ισραήλ πριν επιστρέψουν στη Γεωργία και οι οποίοι είχαν διατηρήσει στενές επαφές με μέρος της πολιτικής και στρατιωτικής ελίτ της συγκεκριμένης χώρας.

Ωστόσο, κύρια προτεραιότητα για την ισραηλινή στρατηγική στο Ν. Καύκασο αποτέλεσε η προσέγγιση με το Αζερμπαϊτζάν. Ζητούμενο για το Τελ Αβίβ ήταν η δημιουργία ενός στρατηγικού άξονα που θα του επέτρεπε να ασκήσει πίεση στο Ιράν αποκτώντας πρόσβαση σε ένα γειτονικό και όχι ιδιαίτερα φιλικό προς το εκείνο κράτος. Επίσης, η αποτροπή της αύξησης της ιρανικής επιρροής στο Αζερμπαϊτζάν, ενός κράτους-κλειδί για το συσχετισμό ισχύος στο Ν. Καύκασο. Δεδομένων μάλιστα των συχνών ισχυρισμών της αζερικής ηγεσίας περί συστηματικής προσπάθειας του Ιράν να ανατρέψει τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους και να εγκαθιδρύσει φιλοϊρανική κυβέρνηση, είναι σαφές ότι το Ισραήλ επιθυμούσε να αποτρέψει μια τέτοια εξέλιξη (BESA, 2013).

Στα ενδιαφέροντα του Ισραήλ αναφορικά με το Αζερμπαϊτζάν θα πρέπει να προστεθεί και η ενεργειακή παράμετρος, δεδομένης της ύπαρξης του αγωγού Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϋχάν. Το τελευταίο βρίσκεται σε απόσταση ορισμένων εκατοντάδων χιλιομέτρων από το λιμάνι της Χάιφα όπου θα μπορούσαν να μεταφερθούν ποσότητες πετρελαίου (Gadzhiev, 2012: 164).

Από τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι τα συμφέροντα Ρωσίας-Ισραήλ στο Ν. Καύκασο εν γένει αποκλίνουν. Η προσέγγιση του δεύτερου με Γεωργία και Αζερμπαϊτζάν και η προσπάθεια άσκησης πίεσης στις θέσεις της Μόσχας και ιδιαίτερα του Ιράν, αντίκεινται στα ρωσικά συμφέροντα. Είναι ωστόσο σημαντικό να διευκρινιστεί ότι το Ισραήλ σε καμία περίπτωση δεν προτάσσει τις σχέσεις του με τα δύο αυτά κράτη έναντι της Ρωσίας.

Είναι επίσης δεδομένο, ότι το Ισραήλ, παρά την όποια του εμπλοκή στην περιοχή, εξακολουθεί να αποτελεί δευτερεύουσας σημασίας παίκτη σε αυτήν λόγω κυρίως της γεωγραφικής του απόστασης αλλά και της προτεραιότητας που δίνει σε ζωτικότερες για τα συμφέροντά του περιοχές, όπως η Μ. Ανατολή.

4.3.7.4 Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)

Μετά την πτώση της ΕΣΣΔ και έπειτα από ένα διάστημα απουσίας της ΕΕ από την περιοχή (κυρίως λόγω της αδυναμίας της να προσαρμοστεί στα νέα γεωπολιτικά δεδομένα), το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για το Ν. Καύκασο άρχισε σταδιακά να επικεντρώνεται σε ζητήματα όπως η ενέργεια και η συνεργασία με τα κράτη της περιοχής σε τομείς όπως ο εκδημοκρατισμός, η επιτυχής μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, η ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με λίγα λόγια, η ΕΕ αντιλαμβανόταν τον εαυτό της ως φορέα μετάδοσης

των ευρωπαϊκών αξιών, κάτι που θα αύξανε το ρόλο και την επιρροή της στην περιοχή. Είναι δεδομένο ότι η τελευταία στήριζε απόλυτα τη δημιουργία γεωπολιτικού πλουραλισμού σε αυτή στηρίζοντας τα νέα ανεξάρτητα κράτη στην προώθηση όλων εκείνων των αλλαγών που θα επέτρεπαν τη μακρόπνοη βιωσιμότητά τους και θα διασφάλιζαν την αυτόνομη πορεία τους. Είναι προφανές ότι η ΕΕ, χρησιμοποιώντας την ήπια ισχύ της, στόχευε στη δημιουργία μιας ασφαλούς, σταθερής και ευημερούσας γειτονιάς. Επιπλέον, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, η Ένωση αντιλήφθηκε το Ν. Καύκασο ως περιοχή από την οποία μπορούσε να προμηθευτεί ενέργεια δεδομένων και των συνεχώς αυξανόμενων αναγκών της. Αυτό μάλιστα, όπως εξηγήσαμε και νωρίτερα, θα μπορούσε να συμβεί στο πλαίσιο μια συνολικής προσπάθειας μείωσης της εξάρτησης από τη Μόσχα, εξέλιξη που θα είχε προφανή οφέλη τόσο σε πολιτικό επίπεδο (μείωση εξάρτησης από έναν εν δυνάμει γεωστρατηγικό ανταγωνιστή) όσο και σε επίπεδο ενεργειακής ασφάλειας (καθώς διαφοροποίηση προμηθευτών σήμαινε μεγαλύτερη ενεργειακή ασφάλεια).

Βασικός άξονας της πολιτικής της ΕΕ στο Ν. Καύκασο υπήρξε το πρόγραμμα TACIS (Technical Assistance to the Community of Independent States) που δημιουργήθηκε το 1991. Μέσω αυτού, η ΕΕ θέλησε να βοηθήσει τα νέα ανεξάρτητα κράτη να εφαρμόσουν μεταρρυθμίσεις σε διοικητικό, θεσμικό και νομικό επίπεδο. Όντας ενεργό σε 13 μετασοβιετικά κράτη, το TACIS ασχολήθηκε με εννέα συγκεκριμένους τομείς: την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών, την ενίσχυση του κοινωνικού τομέα, την ενέργεια, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα, την κατανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας της γης, τη γεωργία, τις στατιστικές, την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τους πρόσφυγες, τις μεταφορές καθώς και τη βελτίωση των ενεργειακών υποδομών των κρατών της περιοχής (Gadzhiev, 2012: 176). Ιδιαίτερα μετά το 1992, το TACIS αποτέλεσε το κύριο εργαλείο προώθησης των πολιτικών της ΕΕ στην περιοχή. Το εν λόγω πρόγραμμα έδωσε μάλιστα έμφαση στην οικονομική ανάπτυξη μειονοτικών περιοχών όπως το Javakheti και το Kvemo-Kartli της Γεωργίας, περιοχές οι οποίες κατοικούνται από αρμενική και αζερική μειονότητα αντίστοιχα (Lussac, 2010: 610).

Στο πλαίσιο του TACIS προωθήθηκαν και τα προγράμματα TRACECA (Transport Corridor Europe- Caucasus- Asia) και INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe), τα οποία εξυπηρετούσαν ένα διπλό στόχο: την προώθηση των ευρωπαϊκών συμφερόντων στην περιοχή μέσω δημιουργίας οδών μεταφοράς υδρογονανθράκων που θα παρέκαμπταν το ρωσικό έδαφος και την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών της περιοχής (αλλά και της Κ. Ασίας) μέσω της δημιουργίας συνθηκών αύξησης της μεταξύ τους αλληλεξάρτησης. Τα ευρωπαϊκά σχέδια στόχευαν έτσι στη δημιουργία γεωπολιτικού πλουραλισμού στην περιοχή και κατ' επέκταση στη μείωση της επιρροής της Ρωσίας σε αυτή.

Ιδιαίτερα το πρόγραμμα TRACECA συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη των δικτύων μεταφοράς υδρογονανθράκων, κυρίως στο Αζερμπαϊτζάν και το Καζακστάν. Στο πλαίσιο του εντάχθηκε η κατασκευή των αγωγών πετρελαίου Μπακού - Σούψα και Μπακού - Τιφλίδα - Τσεϋχάν. Αντίστοιχα, το INOGATE παρείχε τεχνική βοήθεια για τη δημιουργία του τελευταίου αυτού αγωγού. Και τα δύο προγράμματα βοήθησαν στη

διαμόρφωση αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ενεργειακών φορέων του Αζερμπαϊτζάν, του Καζακστάν και της Γεωργίας.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι παρά την όποια παρουσία της στο Νότιο Καύκασο, η ΕΕ δεν μετατράπηκε σε ηγέτη και δε διεκδίκησε αναβαθμισμένη επιρροή αναφορικά με τα ζητήματα ενέργειας (Lussac, 2010: 611, Gadzhiev, 2012: 177). Ο λόγος ήταν ότι στην πορεία, η Ένωση θεώρησε ότι θα προκαλούσε την αντίδραση της Ρωσίας («Russia first» policy). Η τελευταία γινόταν αντιληπτή από την Ένωση ως ο κύριος ενεργειακός της σύμμαχος με τον οποίο δεν μπορούσε να διακινδυνέψει τη ρήξη. Για το λόγο αυτό, καθ' όλη σχεδόν τη δεκαετία του '90 η ΕΕ έδωσε έμφαση περισσότερο στο δεύτερο πυλώνα της πολιτικής της στην περιοχή, στην προώθηση δηλαδή της δημοκρατίας, των οικονομικών και θεσμικών μεταρρυθμίσεων και στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θεωρούσε ότι με τον τρόπο αυτό δε θα προκαλούσε την αντίδραση της Ρωσίας.²²³ Ήταν, μάλιστα, αρκετά διευρυμένη εντός των υπηρεσιών της ΕΕ η θέση ότι οι δημοκρατίες του Ν. Καυκάσου δεν αποτελούν γείτονές της καθότι είναι γεωγραφικά απομονωμένες από αυτήν.

Αλλαγή στη στάση της ΕΕ άρχισε να σημειώνεται λίγο πριν από τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Μια σειρά αιτιών έπαιξαν ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση:

1. Η κυβερνητική αλλαγή στη Γεωργία με την άνοδο στην εξουσία του Μ. Saakashvili, ενός πολιτικού που όπως είδαμε εξέφραζε έναν έντονο φιλοδυτικό προσανατολισμό.
2. Η διεύρυνση της ΕΕ (2004) που κατέστησε το Ν. Καύκασο γειτονιά της. Η εξέλιξη αυτή σήμαινε περισσότερες ευκαιρίες επιρροής στην περιοχή αλλά και περισσότερους κινδύνους για μεταφορά των κρίσεων στο εσωτερικό της (Efe, 2012: 188).
3. Η θέση ορισμένων θεσμικών οργάνων της ΕΕ όπως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το οποίο προέτασσε μια αυξημένη παρουσία της Ένωσης στο Ν. Καύκασο.

Παρ' όλα αυτά, ορισμένα κράτη-μέλη (Γερμανία, Γαλλία) και πάλι αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα την αλλαγή της ευρωπαϊκής στάσης και την δράση του Ειδικού Αντιπροσώπου της ΕΕ για την περιοχή, θεσμός που δημιουργήθηκε το 2003. Οι αρμοδιότητές του έτσι περιορίστηκαν στην προώθηση των πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, την πρόληψη νέων κρίσεων, την επιστροφή των προσφύγων στις εστίες τους και την προώθηση της διακρατικής συνεργασίας.

Η ένταξη των τριών δημοκρατιών του Ν. Καυκάσου στη Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ENP) το 2004, άλλαξε σημαντικά τα δεδομένα. Ο Ειδικός Αντιπρόσωπος έγινε μόνιμος ενώ παρατηρήθηκε σύμπτωση απόψεων μεταξύ όλων των θεσμικών οργάνων της ΕΕ ως προς την αναγκαιότητα ενίσχυσης της θέσης της Ένωσης στην περιοχή. Και πάλι, ωστόσο, το ενδιαφέρον για τα ενεργειακά ζητήματα της περιοχής

---

²²³ Ιδιαίτερα επιφυλακτικά ως προς την αυξημένη παρουσία της ΕΕ στο Ν. Καύκασο παρέμεναν κράτη-μέλη με ειδικές σχέσεις με τη Ρωσία, όπως η Γερμανία και η Γαλλία.

αποδείχθηκε περιορισμένο. Ο λόγος ήταν ότι οι καλές σχέσεις που διατηρούσε η Ένωση με τη Μόσχα μείωναν το κίνητρο αναζήτησης νέων ενεργειακών προμηθευτών (Lussac, 2010: 615). Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕ έδειχνε σταδιακά να μετακινείται από τη «μετασοβιετική» αντίληψη του Ν. Καυκάσου, απομακρυνόμενη έτσι από τη στρατηγική «πρώτα η Ρωσία» και ακολουθώντας μια πιο ενεργή παρουσία στην περιοχή, σε σύμπλευση και με τον αμερικανικό παράγοντα. Αυτό έδειξε η στάση της στο θέμα των λεγόμενων «Εγχρώμων Επαναστάσεων» και η δυναμικότερη ένταξη της περιοχής στον «πόλεμο του αερίου» με τη Μόσχα, ιδιαίτερα μετά τη ρωσο-ουκρανική ενεργειακή κρίση του 2006 (Yumatov, 2012: 127).

Η τάση ενεργότερης εμπλοκής στα ζητήματα της περιοχής –παρά τις όποιες ενστάσεις– είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται. Το γεγονός που άλλαξε οριστικά τη στάση της ΕΕ στα ζητήματα του Ν. Καυκάσου ήταν η πρώτη ρωσο-ουκρανική ενεργειακή κρίση του 2006 η οποία είχε σοβαρές επιπτώσεις στην τροφοδοσία της Ένωσης. Η τελευταία κατανόησε ότι η ενεργειακή της ασφάλεια ήταν εύθραυστη. Ήταν τότε που το δόγμα της διαφοροποίησης των προμηθευτών και της μείωσης της εξάρτησης από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες άρχισε σταθερά να διαμορφώνεται (Efe, 2012: 195). Το πρόβλημα, μάλιστα, για τα ανατολικά μέλη της Ένωσης ήταν ακόμη μεγαλύτερο καθώς αρκετά από αυτά εξαρτιόνταν ενεργειακά ακόμη και σε ποσοστό 100% από τη Μόσχα. Η αναζήτηση νέων προμηθευτών φάνταζε ως εκ τούτου αναγκαία. Είναι, έτσι, δεδομένο ότι η κρίση του 2006 έπληξε τη φερεγγυότητα της Ρωσίας ως ενεργειακού προμηθευτή. Αυτό καταδεικνύει το γεγονός ότι η αλλαγή που σημειώθηκε στην πολιτική της ΕΕ είχε και τη συναίνεση κρατών που ως τότε τηρούσαν ιδιαίτερα προσεκτική στάση (Γερμανία).

Αποτέλεσμα της προαναφερθείσας αλλαγής υπήρξε το γεγονός ότι στις 8 Μαρτίου 2006, η Επιτροπή δημοσίευσε μια μελέτη με τίτλο «Μια ευρωπαϊκή στρατηγική για την αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια». Η νέα στρατηγική είχε ως στόχο να αλλάξει το ευρωπαϊκό ενεργειακό τοπίο: η φύση και οι γεωγραφικές πηγές του ενεργειακού εφοδιασμού της Ευρώπης έπρεπε να διαφοροποιηθούν. Η ΕΕ άρχισε έτσι να διεκδικεί ενεργότερη παρουσία στην κατασκευή οδών μεταφοράς υδρογονανθράκων από την περιοχή της Κασπίας.

4.3.7.4.1 Η στάση της Ε.Ε. κατά τον πόλεμο Ρωσίας- Γεωργίας (2008)

Καθοριστικό σημείο ως προς την εξέλιξη της στρατηγικής της ΕΕ στην περιοχή υπήρξε το ξέσπασμα του πολέμου Γεωργίας - Ρωσίας το 2008. Γεγονός που σηματοδότησε μια διάθεση ενεργότερης εμπλοκής της Ένωσης στα της περιοχής. Κρίσιμη παράμετρος υπήρξε η ανάληψη διαμεσολαβητικής πρωτοβουλίας από τη Γαλλική Προεδρία για κατάπαυση του πυρός. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η σχετική επιτυχής πρωτοβουλία της Γαλλίας στηρίχθηκε κυρίως στο γεγονός ότι η πλευρά της ΕΕ εμφανίστηκε ως εκείνο το αμερόληπτο μέρος το οποίο διεκδίκησε το ρόλο του έντιμου διαμεσολαβητή (τον οποίο αποδέχθηκαν τα εμπλεκόμενα μέρη) με στόχο την

αποτελεσματική διευθέτηση της κρίσης και όχι την άσκηση μιας πολιτικής που θα στόχευε στην εξυπηρέτηση κάποιων δικών της συμφερόντων, για τα οποία θα ήταν διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει «σκληρή ισχύ» ώστε να επηρεάσει τις θέσεις των αντιμαχόμενων μερών κατά τρόπο που θα ευνοούσε τελικά την ίδια (Forsberg and Serro, 2010: 7).²²⁴ Για το λόγο αυτό άλλωστε, η συμφωνία που προέκυψε αποτέλεσε κατά βάση τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή αναφορικά με τις θέσεις των δύο πλευρών, γεγονός που από ορισμένους θεωρήθηκε αποτυχία της ΕΕ.²²⁵

Σε κάθε περίπτωση, είναι απαραίτητο ότι ο ρόλος της Γαλλίας στη διαμεσολάβηση υπήρξε σημαντικός στο βαθμό που πολλοί παρατηρητές έκριναν ότι πρόκειται περισσότερο για γαλλική επιτυχία παρά για επιτυχία της ΕΕ συνολικά, δεδομένου ότι ο Σολάνα και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ ήταν μάλλον απόντα κατά την οξεία φάση της κρίσης. Σημαντικό ήταν, με βάση, το σκεπτικό αυτό, ότι η Γαλλία αποτελούσε μια μεγάλη δύναμη, το διαμεσολαβητικό ρόλο της οποίας μπορούσε να αποδεχθεί η ρωσική πλευρά (Forsberg and Serro, 2010: 8). Η άποψη αυτή είναι συμβατή και με την πάγια ρωσική θέση ότι η ευρω-ρωσική συνεννόηση μπορεί κατά βάση να προέλθει από τις επαφές της με τα ισχυρά κράτη της ΕΕ, δεδομένης και της έλλειψης ισχυρής θεσμικής έκφρασης κοινών ενωσιακών θέσεων σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής αλλά και της παραδοσιακά κρατοκεντρικής αντίληψης της Ρωσίας για το διεθνές σύστημα.

4.3.7.4.2 Η πολιτική της Ε.Ε. μετά τον πόλεμο

Εν τέλει, οι τρεις δημοκρατίες του Ν. Καυκάσου εντάχθηκαν στην Ανατολική Εταιρική Σχέση της ΕΕ, η οποία δημιουργήθηκε το 2009 και υποσχόταν συμφωνίες σύνδεσης, ελεύθερο εμπόριο και απελευθέρωση των διαδικασιών εισόδου των πολιτών των τριών κρατών στο έδαφος της Ένωσης (Semneby, 2012²²⁶). Συνολικά, εντός ΕΕ σχηματίστηκε η αντίληψη περί μιας ολοένα και επιθετικότερης Ρωσίας, η οποία κατέστησε δύσκολη τη δημιουργία κοινών θέσεων για την αντιμετώπιση κοινών ζητημάτων (Ο.π.). Ο δε πόλεμος της Γεωργίας δημιούργησε περαιτέρω έριδες- αναφέρεται επί παραδείγματι το γεγονός ότι η ΕΕ τάχθηκε με ξεκάθαρο τρόπο υπέρ της εδαφικής ακεραιότητας της Γεωργίας και απέρριψε κατηγορηματικά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της

---

²²⁴ Η ΕΕ αρκέστηκε μόνο στην επιβολή περιορισμένων οικονομικών κυρώσεων όταν η Μόσχα επέδειξε απροθυμία να τηρήσει έναν από τους όρους της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός και συγκεκριμένα αυτού που προέβλεπε απόσυρση των ρωσικών στρατευμάτων στις γραμμές που βρίσκονταν πριν το ξέσπασμα της σύρραξης (Forsberg and Serro. 2010: 5).

²²⁵ Αποτυχία θεωρήθηκε επίσης το γεγονός ότι η ΕΕ αναγκάστηκε να αναγνωρίσει έμμεσα την Αμπχαζία και τη Ν. Οσσετία καλώντας τις να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις με Ρωσία και Γεωργία. Τέλος, το γεγονός ότι η EUMM (EU Monitoring Mission), σκοπός ανάπτυξης της οποίας είναι η επίβλεψη των συμφωνηθέντων, δεν απέκτησε πρόσβαση στα εδάφη των δύο αποσχισθισίων περιοχών λόγω άρνησης τόσο των τοπικών αρχών όσο και της Ρωσίας.

²²⁶ Διαθέσιμο ως <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-EU-Russia-and-the-South-Caucasus--Building-Confidence-15507>.

Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας από τη Ρωσία.²²⁷ Η επιδιωκόμενη ενίσχυση της παρουσίας της ΕΕ στην περιοχή οφείλονταν και στη δεύτερη ενεργειακή κρίση Ρωσίας - Ουκρανίας (Ιανουάριος 2009), η οποία εμπέδωσε την ήδη διαμορφωμένη άποψη ότι η ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ δεν μπορούσε πλέον να βασίζεται στη συνεργασία της με τη Μόσχα. Έτσι, η ενεργή πολιτική της Ένωσης αναφορικά με τα ζητήματα μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Κασπία σηματοδοτήθηκε από την απόφασή της να βοηθήσει στη χρηματοδότηση και την εκπόνηση μελετών αναφορικά με την κατασκευή αγωγών που θα παρέκαμπταν το ρωσικό έδαφος (ενδεικτικά: Διακασπιακός Αγωγός Φυσικού Αερίου). Στην ίδια λογική, η ΕΕ στήριξε την κατασκευή αγωγών στο πλαίσιο του Νοτίου Διαδρόμου, ενός ευρύτερου ενεργειακού σχεδίου σκοπός του οποίου ήταν η ενίσχυση του συστήματος μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Κασπία προς την Ευρώπη με παράκαμψη του ρωσικού εδάφους.

Είναι, σε κάθε περίπτωση, σημαντικό να διευκρινιστεί ότι ακόμη και στα τέλη της δεκαετίας του 2010, ορισμένα κράτη όπως η Γερμανία τηρούσαν επιφυλακτική στάση απέναντι στο ενδεχόμενο ενεργότερης παρουσίας της ΕΕ στα ζητήματα ενέργειας της Κασπίας καθώς κάτι τέτοιο θα προκαλούσε την αντίδραση της Μόσχας. Δεν είναι έτσι τυχαίο το γεγονός ότι η Γερμανία προχώρησε σε απευθείας συμφωνία με τη Ρωσία για την κατασκευή του αγωγού Nord Stream ο οποίος συνέδεε τα δύο κράτη απευθείας. Συμφωνία που επί της ουσίας αντέβαινε στα ευρωπαϊκά συμφέροντα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η Α. Μέρκελ διαφώνησε με τη χρηματοδότηση του αγωγού Nabucco (αγωγός ενταγμένος στο πλαίσιο του Νοτίου Διαδρόμου) με 256 εκατομμύρια ευρώ από την ΕΕ. Τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου υπήρχε διάσταση απόψεων αναφορικά με την πολιτική της Ένωσης στην Κασπία. Δεδομένων και των κακών προσωπικών σχέσεων του Μ. Μπαρόσο με τον Βλ. Πούτιν, η πρώτη τηρούσε πιο επιθετική απέναντι στη Μόσχα στάση (Lussac, 2010: 620). Αντιθέτως, το Συμβούλιο κινούνταν σε πιο προσεκτική γραμμή καθώς εξέφραζε τις απόψεις κρατών.

Συνολικά, βλέπουμε ότι από την αρχή της μετασοβιετικής περιόδου, η ΕΕ κινήθηκε στη βάση δύο κύριων αξόνων. Πρώτον, στην προώθηση των ευρωπαϊκών αξιών στην

---

²²⁷ Αναφορικά με τις υπόλοιπες διεθνολογικές και διακρατικές συγκρούσεις στην περιοχή, η ΕΕ διεκδίκησε αναβαθμισμένο ρόλο, κατανοώντας ότι η επίλυση των εθνολογικών συγκρούσεων αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για την επιτάχυνση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό των κρατών του Ν. Καυκάσου (περιορισμός στρατικοποίησης πολιτικού συστήματος, περιορισμός νομιμοποίησης διεφθαρμένων και αναποτελεσματικών ελίτ λόγω της «σκληρής στάσης» που κρατούν στα ζητήματα αυτά, απελευθέρωση ανθρώπινων πόρων προς ανάπτυξη άλλων τομέων της οικονομίας), οι οποίες θα τις φέρουν πιο κοντά σε αυτή. Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι οι ως τώρα προσπάθειες της ΕΕ κατέληξαν χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία (ιδιαίτερα σε ότι αφορά το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ η εμπλοκή της ΕΕ στη διαδικασία επίλυσης παρέμεινε πολύ μικρή). Σε αυτό σημαντικό ρόλο έπαιξε η αποτυχία του εγχειρήματος της προσέγγισης Αρμενίας-Τουρκίας την οποία υποστήριξε η Ένωση, θεωρώντας ότι, θα δημιουργούσε ένα θετικό προηγούμενο το οποίο θα μπορούσε να διαχυθεί στο σύνολο της περιοχής. Η αδυναμία αποκατάστασης των τουρκο-αρμενικών σχέσεων και η συνεχιζόμενη ρήξη στις σχέσεις του Ερεβάν με το Μπακού, κατάστησαν αδύνατη τη δημιουργία ενός πλαισίου που θα επέτρεπε τη συνεργασία σε περιφερειακό επίπεδο καθώς και την αυξημένη παρουσία της ΕΕ. Ως εκ τούτου, η τελευταία αναγκάστηκε να κινηθεί κυρίως σε διμερές επίπεδο διευρύνοντας τη συνεργασία της με το κάθε κράτος της περιοχής ξεχωριστά (Semnaby, 2012).

περιοχή, στην παροχή βοήθειας αναφορικά με τη θεσμική και οικονομική ανασυγκρότησή των κρατών της καθώς και με την προστασία των μειονοτήτων και των προσφύγων. Η στρατηγική αυτή στόχευε στην προσέλκυση των κρατών της περιοχής και στην αποτροπή δημιουργίας νέων διαχωριστικών γραμμών στην ευρύτερη περιφέρεια. Δεύτερον, στην προώθηση των ενεργειακών της συμφερόντων μέσω της υποστήριξης που παρείχε στην κατασκευή διαδρόμων μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Κασπία προς την Ευρώπη. Όπως είδαμε, η Ένωση αρχικά έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στον πρώτο πυλώνα καθώς δεν ήθελε να διαταράξει τις σχέσεις της με τη Μόσχα δεδομένης της ενεργειακής της εξάρτησης από αυτή αλλά και του καλού επίπεδου σχέσεων μαζί της. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι η ίδια η Ρωσία στις αρχές της δεκαετίας του 2000 είχε προωθήσει ένα πλαίσιο συνεργασίας με την ΕΕ το οποίο αφορούσε τόσο στα ζητήματα ενέργειας όσο και σε άλλα διεθνή ζητήματα όπως η αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ. Στην προσέγγιση των δύο πλευρών πρωτοστάτησαν κράτη-μέλη που διατηρούσαν ειδικές σχέσεις με τη Ρωσία όπως η Γερμανία και η Ιταλία (Mankoff, 2009: 156).²²⁸

Από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, η κατάσταση άρχισε σταδιακά να αλλάζει. Σε αυτό καθοριστικό ρόλο έπαιξαν η άνοδος του Μ. Σαακασβίλι στην εξουσία της Γεωργίας, η οποία σηματοδότησε μια αυξημένη διάθεση ενσωμάτωσης της χώρας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και η ενεργειακή κρίση Ρωσίας - Ουκρανίας το 2006 που ανάγκασε την ΕΕ να αντιληφθεί ότι η ενεργειακή της ασφάλεια ήταν εύθραυστη. Η νέα πραγματικότητα συνέβαλε στη σταδιακή μεταστροφή της πολιτικής της ΕΕ στο Ν. Καύκασο. Η τελευταία διεκδίκησε έτσι πιο ενεργό ρόλο ακόμη και σε πιο ευαίσθητα ζητήματα όπως το ενεργειακό.

Ο πόλεμος Ρωσίας - Γεωργίας το 2008 και η νέα ενεργειακή κρίση Ρωσίας - Ουκρανίας το 2009 ολοκλήρωσαν τη μεταστροφή της πολιτικής της ΕΕ στο Ν. Καύκασο, γεγονός που αντικατοπτρίστηκε από το γεγονός της ένταξης των δημοκρατιών της περιοχής στην Ανατολική Εταιρική Σχέση. Ακόμη όμως τότε, ορισμένα κράτη-μέλη όπως η Γερμανία συνέχισαν να τηρούν επιφυλακτική στάση ως προς την προώθηση μιας πολιτικής που θα ρίσκαρε τη διατάραξη των σχέσεων με τη Μόσχα. Σε κάθε περίπτωση, η μεταστροφή του κλίματος αναφορικά με την πολιτική της ΕΕ στο Ν. Καύκασο και την Κασπία θεωρείται δεδομένη.

4.4 Ο Βόρειος Καύκασος μετά τον Πρώτο Πόλεμο της Τσετσενίας

Εξετάσαμε σε προηγούμενες ενότητες τις αιτίες της αποσταθεροποίησης στο Β. Καύκασο μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Αιτίες οι οποίες σχετίζονταν κυρίως με την άνοδο

---

²²⁸ Η αδυναμία καθορισμού ενός ενιαίου ευρωπαϊκού πλαισίου αναφορικά με τις σχέσεις ΕΕ- Ρωσίας, επέτρεψε σε ορισμένα κράτη-μέλη να προχωρούν σε διμερείς συμφωνίες με τη Μόσχα. Αυτό κατά ορισμένους αναλυτές συνέφερε και την ίδια τη Ρωσία η οποία μπορούσε με αυτόν τον τρόπο να «διασπά» την Ένωση ώστε η τελευταία να μην αποκτά ενιαία θέση απέναντί της.

του εθνικισμού, η εμφάνιση του οποίου συνδέθηκε με τα γεωπολιτικά δεδομένα της περιόδου (ήττα ΕΣΣΔ σε Ψυχρό Πόλεμο).

Εξηγήσαμε ότι για τη Ρωσία, απώλεια μέρος του Β. Καυκάσου θα συνιστούσε βαρύ γεωπολιτικό πλήγμα καθώς:

1. Θα μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα για όσες περιοχές της Ρωσίας επεδίωκαν ή σκέφτονταν να ακολουθήσουν αντίστοιχο δρόμο.
2. Θα έστελνε μήνυμα εντός και εκτός ότι η Ρωσία είναι αδύναμη να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της καθώς δε θα ήταν σε θέση να διασφαλίσει ούτε καν την εδαφική της ακεραιότητα, με ότι αυτό σήμαινε για τη θέση σε διεθνές αλλά και περιφερειακό επίπεδο.
3. Η Ρωσία θα έχανε τη γεωγραφική της επαφή με το Ν. Καύκασο και -μέσω αυτού- με άλλες κρίσιμες για τα συμφέροντά της περιοχές (Μ. Ανατολή). Εδώ, η σημασία του Β. Καυκάσου έγκειται στο ότι αποτελεί την περιοχή εκείνη που συνδέει τη Ρωσία με το Νότιο Καύκασο και τη Μ. Ανατολή. Ορισμένοι, μάλιστα, αναλυτές (βλ. Emirov, 2011: 18-19), κάνουν λόγο για την ύπαρξη ενός ενιαίου γεωπολιτικού χώρου που ξεκινά από το Β. Καύκασο και καταλήγει στη Μ. Ανατολή. Η αποκοπή της Ρωσίας από το χώρο αυτό θα είχε όπως είναι κατανοητό σοβαρές συνέπειες ως προς τη διεθνή και περιφερειακή θέση της.
4. Η Ρωσία θα είχε πλέον στα νότια σύνορά της ένα η περισσότερα ανεξάρτητα ημιδιαλυμένα και αδύναμα κράτη, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάση για τη δραστηριοποίηση διεθνών δικτύων οργανωμένου εγκλήματος ή τρομοκρατίας, με ότι επιπτώσεις θα είχε αυτό για την ασφάλειά της.
5. Θα σηματοδοτούσε την έναρξη μιας διαδικασίας αποδόμησης της αυτοκρατορικής ταυτότητας την οποία έχτισε η Ρωσία ιστορικά.²²⁹ Η αποδόμηση αυτή, ο κίνδυνος δημιουργίας μιας μικρής και εσωστρεφούς «Ρωσίας των Ρώσων» και η ρήξη με το μουσουλμανικό στοιχείο, θα οδηγούσε τη Ρωσία σε απομόνωση. Θα δημιουργούνταν έτσι μια «Μοσχοβία», μια ευρωπαϊκή δηλαδή Ρωσία χωρίς τις μουσουλμανικές δημοκρατίες της, η οποία θα ήταν ρωσική αλλά όχι η Ρωσία (Trenin, 2001: 21). Είναι αυτονόητο πως η επικράτηση μιας τέτοιας λογικής θα καταδείκνυε την ανικανότητα και την απροθυμία της Ρωσίας να προωθήσει σχέδια επανενσωμάτωσης του Πρώην Σοβιετικού Χώρου, ο οποίος, ως επί το πλείστον, κατοικείται από μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Αν, με λίγα λόγια, η Ρωσία δεν μπορεί να ενσωματώσει διαφορετικούς λαούς και θρησκείες στο εσωτερικό της, πως θα μπορέσει να το κάνει στο εξωτερικό;

---

²²⁹ Η έννοια αυτοκρατορική ταυτότητα θα πρέπει εδώ να γίνει κατανοητή ως η κουλτούρα που οικοδομήθηκε μέσα από μια διαδικασία ενσωμάτωσης διαφορετικών λαών και εθνοτήτων ως αποτέλεσμα των ιστορικών επεκτάσεων του ρωσικού κράτους. Μια διαδικασία που διαμόρφωσε μια πολυσυλλεκτική, εξωστρεφή ταυτότητα σύμφωνα με την οποία η Ρωσία υπήρξε διαχρονικά η ενοποιητική δύναμη του ευρασιατικού χώρου και των λαών που τον αποτελούσαν, ο εγγυητής της ασφάλειας και της ευημερίας τους, ο φορέας του εκσυγχρονισμού τους και της σταδιακής διαμόρφωσης της εθνικής τους συνείδησης και της ιδιαίτερης κουλτούρας τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Πρώτος Πόλεμος της Τσετσενίας αποτέλεσε καθοριστικό γεγονός σε δύο επίπεδα:

Πρώτον, σηματοδότησε τη διάθεση της Ρωσίας να εμπλακεί σε πόλεμο ώστε να διατηρήσει την εδαφική της ακεραιότητα. Αποτέλεσε, έτσι, ένδειξη συνολικότερης μεταστροφής της πολιτικής της στη λογική της προστασίας των γεωπολιτικών της συμφερόντων.

Δεύτερον, έφερε στο προσκήνιο μια νέα - πολύ πιο επικίνδυνη για τη Ρωσία - γεωπολιτική παράμετρο: το σουνιτικό ριζοσπαστικό Ισλάμ, η εμφάνιση του οποίου σταδιακά διαφοροποίησε τα δεδομένα σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο κυριαρχίας του εθνικισμού. Ο θρησκευτικός παράγοντας αποτέλεσε έκτοτε τον καταλύτη των αποσχιστικών τάσεων μέρους του Β. Καυκάσου, αντικαθιστώντας τον εθνικισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, έκαναν την εμφάνισή τους ομάδες που χρησιμοποίησαν την τρομοκρατία ως μέσο επίτευξης των στόχων τους.

4.4.1 Οι αιτίες εμφάνισης του ριζοσπαστικού Ισλάμ και η σύνδεσή τους με τον Πρώτο Πόλεμο της Τσετσενίας

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 έκανε έντονη την εμφάνισή του στην περιοχή το σουνιτικό ριζοσπαστικό Ισλάμ. Οι ισλαμιστές αύξησαν σταδιακά την παρουσία τους και την επιρροή τους στις δημοκρατίες του Β. Καυκάσου, ιδιαίτερα σε αυτές της Τσετσενίας και του Νταγκεστάν. Όπως εξηγήσαμε και νωρίτερα, οι δύο αυτές περιοχές χαρακτηρίζονταν ιστορικά από μεγαλύτερο βαθμό θρησκευτικότητας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ο «Ιερός Πόλεμος» κατά των Ρώσων το 19^ο αιώνα είχε την εστία του σε αυτές. Πραγματικότητα που, ωστόσο, δεν εξηγεί από μόνη της την επανεμφάνισή του ριζοσπαστικού Ισλάμ.

Με βάση τα συμπεράσματα του συγγραφέα (βλ. ενδεικτικά Roschin, 2011: 194-208, Emirov, 2011: 86-127, Bobrovnikov, 2004: 169-185, Kirsiev, 2004: 238-261, Schaefer, 2010: 144-178), αυτή θα πρέπει τελικά να αποδοθεί:

1. Στις άσχημες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, η οποία ήταν από τις φτωχότερες και πιο υπανάπτυκτες οικονομικά σε όλη τη Ρωσία. Προβλήματα όπως η υψηλή ανεργία, η φτώχεια, η εκτεταμένη διαφθορά, το οργανωμένο έγκλημα, σε συνδυασμό με τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής (αύξηση πληθυσμού και ποσοστού των νέων) δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μείγμα, το οποίο συνέβαλε στη ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνίας, ιδιαίτερα ενός σημαντικού τμήματος της νεολαίας.
2. Στις διώξεις που κατά το παρελθόν υπέστησαν λαοί όπως οι Τσετσένοι και οι Ingush και οι οποίες τους έστρεψαν προς τη θρησκεία, η οποία αποτέλεσε το τελευταίο καταφύγιο των διωγμένων.

3. Στο σχεδόν απόλυτο κενό εξουσίας που υπήρξε στην Τσετσενία την περίοδο 1996-1999 και το οποίο οδήγησε στην εμφάνιση ενός ημιδιαλυμένου, de facto ανεξάρτητου κράτους στο οποίο παρατηρήθηκε εκτεταμένη διαφθορά, αύξηση της (οργανωμένης και μη) εγκληματικότητας, ραγδαία επιδείνωση των κοινωνικοοικονομικών δεικτών. Η δημιουργία ενός αποτυχημένου κράτους (failed state) δημιούργησε το κατάλληλο έδαφος τόσο για την εγκατάσταση ισλαμικών ομάδων που, εκμεταλλευόμενες το κενό εξουσίας, απέκτησαν άνεση δράσης, όσο και για την αύξηση της επιρροής των απόψεών τους στην τσετσενική κοινωνία. Όπως συνέβη και κατά τον πόλεμο του Καυκάσου το 19^ο αιώνα, η τοπική κοινωνία στράφηκε προς το Ισλάμ σε περίοδο εσωτερικών πολιτικοκοινωνικών αναταραχών και αστάθειας.
4. Στο ιδεολογικό κενό που άφησε η κατάρρευση της κομμουνιστικής ιδεολογίας, η οποία ως το 1991 λειτουργούσε ενοποιητικά για το πολυεθνικό σοβιετικό κράτος. Το ιδεολογικό κενό, σε συνδυασμό με την ανασφάλεια που δημιούργησε η κατάρρευση του κέντρου, την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης και την αίσθηση ηθικής παρακμής στην κοινωνία δημιούργησαν τις βάσεις για την αύξηση της επιρροής του ριζοσπαστικού Ισλάμ.
5. Στη στήριξη που οι ισλαμιστικές/τρομοκρατικές ομάδες του Β. Καυκάσου είχαν από ξένα κέντρα. Κράτη όπως η Σαουδική Αραβία, το Κατάρ, το Κουβέιτ παρείχαν μέσω επίσημων και ημιεπίσημων δικτύων στήριξη (οικονομική και όχι μόνο) προς τους ισλαμιστές του Καυκάσου προσδοκώντας στην αύξηση της επιρροής τους.²³⁰ Δε θα πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι ο ουαχαμισμός αποτελεί την επίσημη ιδεολογία του σαουδαραβικού βασιλείου. Αυτό δε σημαίνει ότι η ουαχαμίτικη ιδεολογία ταυτίζεται συνολικά με την τρομοκρατία αλλά ότι ενδεχομένως τα τρομοκρατικά δίκτυα του Β. Καυκάσου χρησιμοποιήθηκαν προς την επίτευξη ευρύτερων γεωπολιτικών στόχων της Σ. Αραβίας. Τη στήριξη της τελευταίας προς τις ένοπλες ομάδες επιβεβαίωσε μάλιστα ο ίδιος ο αρχηγός των μυστικών υπηρεσιών της, πρίγκιπας Bandar bin Sultan, σε συνάντησή του με τον πρόεδρο Πούτιν τον Αύγουστο του 2013 (Al Monitor.com, 22/08/2013²³¹).²³² Η στήριξη ξένων κέντρων προς τους μαχητές του Καυκάσου, θα πρέπει να συνδυαστεί με

---

²³⁰ Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί η διαφορετική- σε σχέση με άλλα μουσουλμανικά κράτη- στάση που επέδειξε το Ιράν, το οποίο δεν υποστήριξε τους ισλαμιστές του Β. Καυκάσου. Η Ισλαμική Δημοκρατία δεν πήρε συνολικά θέση υπέρ των τελευταίων, στηρίζοντας επί της ουσίας τις πολιτικές της Μόσχας. Η ερμηνεία της ιρανικής πολιτικής έγκειται τόσο στην αντιπαλότητά του απέναντι στο ενδεχόμενο ενίσχυσης της θέσης του ριζοσπαστικού σουνιτικού Ισλάμ (το ίδιο είναι φορέας του σιιτικού δόγματος) όσο και στη λογική της συνολικότερης προσέγγισής του με τη Ρωσία για τα ζητήματα του Καυκάσου (βλ. παραπάνω ενότητες).

²³¹ Διαθέσιμο ως <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/08/saudi-russia-putin-bandar-meeting-syria-egypt.html#>.

²³² Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι η στήριξη φιλικών προς τη Δύση κρατών προς τις ένοπλες ισλαμικές ομάδες του Β. Καυκάσου, ενίσχυσε την καχυποψία της ρωσικής πλευράς για το ρόλο της πρώτης.

άλλες δύο παραμέτρους: αφενός, με το γεγονός ότι μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, σημαντικός αριθμός της θρησκευτικής ελίτ πήγε σε χώρες της Μ. Ανατολής για να εκπαιδευτεί. Είναι πιθανό ότι ένα μέρος της ριζοσπαστικοποιήθηκε μεταφέροντας εκ των υστέρων ριζοσπαστικές θέσεις στο Β. Καύκασο. Αφετέρου, με το γεγονός ότι το κενό εξουσίας στην Τσετσενία έδωσε τη δυνατότητα εγκατάστασης εκεί σε ξένους μαχητές του τζιχάντ, πολλοί από τους οποίους είχαν πολεμήσει εναντίον των σοβιετικών στον πόλεμο του Αφγανιστάν κατά τη δεκαετία του '80. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα υπήρξε ο Ibn al-Khattab, μαχητής που είχε γεννηθεί στη Σαουδική Αραβία, πολέμησε στο Αφγανιστάν²³³ και στα μέτωπα της Κ. Ασίας και των Βαλκανίων κατά τη δεκαετία του '90 (Τατζικιστάν, Βοσνία) για να καταλήξει στην Τσετσενία κατά τη διάρκεια του Πρώτου Πολέμου. Εκεί απέκτησε στενές σχέσεις με άλλα ηγετικά στελέχη των ισλαμιστών (Shamil Basaev και Zelimkhan Yandarbiyev) οι οποίοι απένειμαν στρατιωτικές τιμές στον Khattab αναβαθμίζοντάς τον σε στρατηγό. Η εμπλοκή ξένων μαχητών στο Β. Καύκασο, αποτελούσε ασφαλώς μια επιπλέον απειλή για τη Ρωσία. Οι δε σχέσεις που φαίνεται να είχαν με τρομοκρατικά δίκτυα τύπου Αλ Κάιντα, έδωσαν τη δυνατότητα στη Μόσχα να εμφανίζεται ως εβρισκόμενη σε πόλεμο με τη διεθνή τρομοκρατία. Με αυτόν τον τρόπο επεδίωκε να κερδίσει τη διεθνή (ιδιαίτερα τη δυτική) υποστήριξη ώστε να χαλαρώσει η πίεση που δεχόταν για τις πράξεις της και τις πολιτικές της στην Τσετσενία.

6. Οι πολιτικές καταστολής της θρησκευτικής δραστηριότητας που είχαν εφαρμόσει οι σοβιετικές αρχές. Πολιτικές που τελικά πέτυχαν τα αντίθετα αποτελέσματα στρέφοντας τον τοπικό πληθυσμό προς τη θρησκεία.

Βάσει των παραπάνω, στην Τσετσενία σημειώθηκε σταδιακή ενίσχυση της επιρροής των ισλαμιστών σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Δημιουργήθηκε με τον τρόπο αυτό μεγάλη πίεση προς την κυβέρνηση του Aslan Makhsadon ο οποίος βρισκόταν από το 1997 στην ηγεσία της «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria».²³⁴ Ο Makhsadon δεν εμφορούνταν από ισλαμιστικές ιδέες και είναι χαρακτηριστικό ότι στις προεδρικές εκλογές του 1997 ήρθε αντιμέτωπος με τις δυνάμεις των ισλαμιστών (Basaev, Yandarbiyev) επικρατώντας με το περίπου 60% των ψήφων.²³⁵ Δέχθηκε επίσης τα συγχαρητήρια του προέδρου Γιέλτσιν ο οποίος ήλπιζε στη δημιουργία νέων δεδομένων στις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών.

Παραλαμβάνοντας μια χαοτική κατάσταση, ο Makhsadon δεν κατόρθωσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους ισλαμιστές. Εξαναγκάστηκε έτσι το 1999 να κηρύξει τον ισλαμικό νόμο.

---

²³³ Εκεί φέρεται να ήρθε σε επαφή με τον Μπιν Λάντεν και την Αλ Κάιντα.

²³⁴ Μετά το θάνατο του Dudaev το 1996 και πριν την άνοδο στην εξουσία του Makhsadon, Πρόεδρος για σύντομο χρονικό διάστημα (Απρίλιος 1996- Φεβρουάριος 1997) ανέλαβε ο Zelimkhan Yandarbiyev.

²³⁵ Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν με βάση το Σύνταγμα του 1992, το οποίο αναγνώριζε την Τσετσενία ως ανεξάρτητο κράτος. Στις εκλογές (Ιανουάριος 1997) εστάλησαν παρατηρητές από τον ΟΗΕ, τον ΟΑΣΕ καθώς και είκοσι περίπου κράτη.

4.4.2 Ο Δεύτερος Πόλεμος της Τσετσενίας

Η εμφάνιση του ριζοσπαστικού Ισλάμ στο Β. Καύκασο διαφοροποίησε το γεωπολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου εξελίσσονταν τα αποσχιστικά κινήματα. Καθότι:

1. Η σταδιακή ισλαμοποίηση των αυτονομιστικών ομάδων ενέπλεξε πολύ αμεσότερα σε σχέση με τον Πρώτο Πόλεμο τρίτους παίκτες (κράτη Μ. Ανατολής) σε αυτή. Η θεωρία του ενιαίου γεωπολιτικού χώρου από το Β. Καύκασο ως τη Μ. Ανατολή φάνηκε έτσι να επιβεβαιώνεται.
2. Εμφανίστηκε εκ νέου ο κίνδυνος επέκτασης του μετώπου και σε άλλες δημοκρατίες της περιοχής στη βάση της κοινής θρησκείας. Η δημιουργία ενός ενιαίου καυκασιανού μετώπου υπό τον ενοποιητικό ρόλο του Ισλάμ, αποτελούσε όπως είδαμε το μεγάλο φόβο της Ρωσίας ήδη από το 19^ο αιώνα. Ο κίνδυνος αυτός έκανε εκ νέου την εμφάνισή του.

Πράγματι, το ενδεχόμενο επέκτασης του μετώπου της σύγκρουσης είχε καταστεί εμφανές ήδη από το 1997, έτος κατά το οποίο Άραβες μουτζαχεντίν που δραστηριοποιούνταν στην Τσετσενία, απέκτησαν άμεση επαφή με τους ισλαμιστές του Νταγκεστάν²³⁶, πραγματοποιώντας σειρά επιθέσεων σε εγκαταστάσεις του ρωσικού στρατού στο τελευταίο. Σταδιακά, οι επαφές αυτές έγιναν όλο και πιο στενές. Η πίεση που δέχονταν μάλιστα οι ομάδες του Νταγκεστάν από τις τοπικές αρχές, οδήγησε αρκετές εξ' αυτών στο να μεταπηδήσουν προς την Τσετσενία. (Roschin, 2011: 203, 205). Οι δυνάμεις του Kebedon εγκαταστάθηκαν έτσι στην Τσετσενία. Το 1998, το Jamaat και άλλες εξτρεμιστικές ομάδες δημιούργησαν την Ισλαμική Διεθνή Ταξιαρχία στην οποία συμμετείχαν μαχητές από την Τσετσενία, το Νταγκεστάν (κυρίως Anvars και Dargins) και άλλα μουσουλμανικά κράτη. Οι ισλαμιστές ανακήρυξαν τον Basaen ως εμίρη και τον Khattab πρώτο αντικαταστάτη του. Στα τέλη Μαΐου του 1999, η Ταξιαρχία, η οποία λειτουργούσε ανεμπόδιστα εντός της ημιδιαλυμένης Τσετσενίας, εξαπέλυσε επίθεση στο Νταγκεστάν δείχνοντας ότι ο κίνδυνος επέκτασης του μετώπου σε γειτονικές -πέραν της Τσετσενίας- περιοχές είναι υπαρκτός. Σύμφωνα δε με τον πρώην πρωθυπουργό και Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας Ε. Πριμακόφ, στόχος του Basaen και της ομάδας του ήταν η δημιουργία κράτους που θα αποκτούσε έξοδο προς την Κασπία (Νταγκεστάν). Με τον τρόπο αυτό

---

²³⁶ Το Νταγκεστάν υπήρξε και αυτό στόχος για τους εκτός Καυκάσου ισλαμιστές, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε αυτό από τα μέσα της δεκαετίας του '90. Παράλληλα, εμφανίστηκαν και τοπικές ισλαμικές ομάδες, ηγέτης των οποίων υπήρξε ο Bagaudin Kebedon, ο οποίος δημιούργησε ομάδα ριζοσπαστών μουσουλμάνων την οποία ονόμασε Jamaat. Στόχος της ήταν η ανατροπή της τοπικής κυβέρνησης του Νταγκεστάν και η δημιουργία ισλαμικού κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανεξαρτητοποίησή του Νταγκεστάν από τη Ρωσία δεν ήταν το κυρίως ζητούμενο για εκείνον. Ζητούμενο ήταν η δημιουργία ισλαμικού κράτους είτε εντός είτε εκτός της Ρωσικής Ομοσπονδίας (Roshchin, 2011: 204). Οι προσπάθειες του Kebedon έφεραν αποτέλεσμα σε ορισμένα χωριά της περιοχής Buynaksky του Νταγκεστάν τα οποία υιοθέτησαν το νόμο της Σαρία. Οι ρωσικές αρχές, αδύναμες να επιβάλλουν την τάξη, συμφώνησαν στην παραπάνω εξέλιξη με την προϋπόθεση της συμμόρφωσης με τις αρχές του Νταγκεστάν για όλα τα υπόλοιπα ζητήματα που δε σχετιζόνταν με την εφαρμογή του ισλαμικού νόμου. Στην περιοχή δημιουργήθηκε έτσι σύστημα προετοιμασίας μαχητών. Σταδιακά, μάλιστα, υιοθετήθηκαν σκέψεις για τη δημιουργία κοινού μετώπου με τις αντίστοιχες ομάδες της Τσετσενίας.

θα είχε πρόσβαση στους ενεργειακούς πόρους της τελευταίας καθώς και λόγο στις συζητήσεις αναφορικά με τον καθορισμό του νομικού status της και των θαλάσσιων ζωνών της. Θέση με την οποία διαφωνούσε ο Maskhadov, ο οποίος θεωρούσε ότι η ανεξάρτητη Τσετσενία έπρεπε να υπάρχει στο πλαίσιο των ήδη υπαρχόντων συνόρων της (Πριμακόφ, 2002: 293).

Ξεκάθαρος και διακηρυγμένος στόχος των ισλαμιστών ήταν η δημιουργία ενός κράτους από την Κασπία ως τη Μαύρη Θάλασσα. Ενός κράτους, δηλαδή, που θα διέθετε ενεργειακούς πόρους, έξοδο στη θάλασσα (Μαύρη Θάλασσα) και αρκετό έδαφος ώστε να μπορέσει να επιβιώσει.

Στόχος των εισβολέων ήταν να βρουν ένα αδύνατο σημείο εντός του Νταγκεστάν στο οποίο θα μπορούσαν να εγκατασταθούν και από το οποίο θα μπορούσαν να προωθήσουν τις ένοπλες επιχειρήσεις τους. Αυτό το σημείο ήταν τελικά η – συνορεύουσα με την Τσετσενία- περιοχή του Botlikhsky στο δυτικό Νταγκεστάν, όπου οι μουτζαχεντίν κατέλαβαν τον Αύγουστο του 1999 ορισμένα χωριά κηρύσσοντας εκεί την «Ισλαμική Δημοκρατία του Νταγκεστάν». Ο τοπικός πληθυσμός στάθηκε αρνητικά απέναντι στην επίθεση, θεωρώντας την ωμή τσετσενική επιθετικότητα.

Η επίθεση προκάλεσε τη στρατιωτική επέμβαση της Μόσχας, η οποία έκρινε ότι οι ισλαμιστές υπερέβησαν τα όρια και με τις πράξεις τους δημιουργούσαν συνθήκες εδαφικής αποσύνθεσης της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξη ενός οιονεί ισλαμικού κράτους εντός (ή και εκτός) της Ρωσίας δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή καθώς θα σηματοδοτούσε προφανείς κινδύνους για την ασφάλειά της. Στις επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού συμμετείχαν και πολιτοφυλακές από το ίδιο το Νταγκεστάν στις οποίες συμμετείχαν πολίτες που δεν επιθυμούσαν την εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους στην περιοχή τους.²³⁷ Σε κάθε περίπτωση, πέρα από την προφανή γεωπολιτική παράμετρο, η απόφαση της Μόσχας να επέμβει δυναμικά στην περιοχή σχετιζόταν και με το γεγονός ότι στην πρωθυπουργία της χώρας είχε ανέλθει από τις 9 Αυγούστου του 1999 ο Βλ. Πούτιν, ο οποίος εξ αρχής χαρακτήρισε την αποκατάσταση της τάξης στο Β. Καύκασο ως μια από τις βασικότερες προτεραιότητες της κυβέρνησής του. Η επιδίωξη αυτή σχετιζόταν με την πρόθεσή του να δείξει ότι είναι ένας πολιτικός με πυγμή, διατεθειμένος να υπερασπιστεί με κάθε μέσο τα συμφέροντα της χώρας του. Είναι προφανές ότι ο Πούτιν, ξεκινώντας μια πολιτική καριέρα και φιλοδοξώντας να ανέλθει στο αξίωμα του Προέδρου, χρησιμοποίησε όσα συνέβαιναν στο Β. Καύκασο ώστε να αυξήσει τη δημοτικότητά του στο εσωτερικό. Η παράμετρος αυτή, αν και όχι η κύρια, δεν πρέπει να υποτιμηθεί σε σχέση με την απόφαση για επέμβαση των ομοσπονδιακών δυνάμεων.

---

²³⁷ Το ποσοστό υποστήριξης μεταξύ του τοπικού πληθυσμού προς τους ισλαμιστές έφτανε σύμφωνα με εκτιμήσεις το 10-20% (Roschin, 2011: 207).

Η σύρραξη αυτή τη φορά έληξε με επικράτηση της Ρωσίας (Μάιος 2000), η οποία κατέδειξε ότι είναι πλέον διατεθειμένη να υπερασπιστεί την εδαφική της ακεραιότητα και να συγκρουστεί με τις δυνάμεις των ισλαμιστών αποφασιστικά.

4.4.3 Η έναρξη των εκτός Β. Καυκάσου τρομοκρατικών ενεργειών

Κρίσιμης σημασίας γεγονός, το οποίο επέτεινε τη ρωσική αποφασιστικότητα για αποκατάσταση της τάξης στο Β. Καύκασο υπήρξαν οι συνεχόμενες τρομοκρατικές επιθέσεις σε μπλοκ πολυκατοικιών το Σεπτέμβριο του 1999. Οι επιθέσεις έλαβαν χώρα στις πόλεις Buynaksk (Νταγκεστάν), Volgodonsk (Ροστόφ) καθώς και στη Μόσχα, προκαλώντας εκατοντάδες θύματα. Οι επιθέσεις, σύμφωνα με τις ρωσικές αρχές, οργανώθηκαν από τον - Τσερκέζο στην καταγωγή - Achemez Gochiyaev ο οποίος φέρεται να έλαβε - σύμφωνα με την FSB - ποσό \$500.000 από τον Khattab ώστε να πραγματοποιήσει τις επιθέσεις²³⁸ (BBC, 26/07/2002²³⁹). Οι επιθέσεις αυτές σηματοδότησαν τη μεταφορά των τρομοκρατικών ενεργειών από το Β. Καύκασο στην υπόλοιπη ρωσική επικράτεια και μάλιστα στην ίδια τη Μόσχα. Έστειλαν έτσι μήνυμα ότι η ισλαμοποίηση των αποσχιστικών κινήματων του Β. Καυκάσου, δεν ήταν επικίνδυνη μόνο ως προς το ενδεχόμενο επέκτασης της σύγκρουσης στο σύνολο της περιοχής αλλά συνιστούσε απειλή και για άλλες πόλεις εντός της ρωσικής επικράτειας, ακόμη και για την ίδια την πρωτεύουσα. Η πραγματοποίηση των ενεργειών εν μέσω της κρίσης στο Νταγκεστάν, ήθελε να καταδείξει την αποφασιστικότητα των ισλαμιστών ως προς την επίτευξη των στόχων τους καθώς και να ασκήσει πίεση στη Μόσχα ώστε να μην εφαρμόσει τελικά την πολιτική που σχεδίαζε (αποκατάσταση της τάξης στο Β. Καύκασο). Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, οι ισλαμιστές επεδίωκαν τη δημιουργία αρνητικών προς τον Καύκασο αισθημάτων εντός της ρωσικής κοινωνίας (Καυκασοφοβία). Σκοπός τους ήταν η κυριαρχία της άποψης ότι ο Καύκασος αποτελεί μια προβληματική για τη Ρωσία περιοχή, μια πηγή κινδύνου για την ασφάλειά της και ως εκ τούτου έπρεπε να αφηθεί στην τύχη του. Με βάση αυτή τη λογική, η παραμονή του Β. Καυκάσου στις τάξεις της Ρωσίας θα αντιμετωπιζόταν ως βάρος από του Ρώσους πολίτες, οι οποίοι δε θα ανέχονταν πλέον το φαινόμενο να δίνονται μεγάλα ποσά σε μια περιοχή η οποία το μόνο που προσφέρει σε αντάλλαγμα είναι προβλήματα, βία και τρομοκρατία. Εν ολίγοις, οι ισλαμιστές επένδυσαν στην όξυνση της καυκασοφοβίας και του ρωσικού εθνικισμού.

---

²³⁸ Ως προς τις επιθέσεις αυτές διατυπώθηκε και δεύτερη θεωρία. Συγκεκριμένα, ο Αλεξάντρ Λιτβινένκο, πράκτορας της FSB, ισχυρίστηκε το 2002 ότι η ίδια η FSB οργάνωσε τις επιθέσεις με σκοπό να προκληθεί η οργή της κοινωνίας και να δοθεί έτσι η ευκαιρία στον Πούτιν να προωθήσει τα σχέδια του για το Β. Καύκασο ώστε να εμφανιστεί αποφασιστικός και τελικά να κερδίσει σε δημοτικότητα. Ο Λιτβινένκο, ο οποίος ζούσε στο Λονδίνο (έχοντας ζητήσει άσυλο), δηλητηριάστηκε το Νοέμβριο του 2006 και κατέληξε στις 23 του ίδιου μήνα στο Λονδίνο. Για τη δολοφονία του αρκετοί (ιδιαίτερα στη Δύση) κατηγορήσαν τις ρωσικές μυστικές υπηρεσίες.

²³⁹ Διαθέσιμο ως <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2154100.stm>.

Το 2002 σημειώθηκε νέα τρομοκρατική επίθεση στο θέατρο Dubronka της Μόσχας κατά την οποία περίπου 50 ένοπλοι ισλαμιστές του Β. Καυκάσου κράτησαν όμηρους 850 θεατές ζητώντας την απόσυρση των ρωσικών στρατευμάτων από την περιοχή. Η επίθεση κόστισε τελικά τη ζωή σε 130 περίπου ομήρους, ενώ σκοτώθηκε το σύνολο των ισλαμιστών που συμμετείχαν σε αυτήν. Την ευθύνη της επιχείρησης ανέλαβε ο Basaev.

Την ίδια περίπου περίοδο, ωστόσο, δύο σημαντικά γεγονότα συνετέλεσαν στη βελτίωση της κατάστασης στα δύο θερμά μέτωπα του Β. Καυκάσου (Τσετσενία, Νταγκεστάν). Το πρώτο αφορούσε σε αυτή καθεαυτή τη ρωσική επικράτηση κατά το Δεύτερο Πόλεμο της Τσετσενίας η οποία περιόρισε τη δράση των ισλαμιστών. Το δεύτερο αφορούσε στο τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Η Μόσχα, αντιλαμβανόμενη ότι οι ΗΠΑ και η Δύση βρίσκονταν πλέον σε πόλεμο με την ισλαμική τρομοκρατία, στήριξε τις επιλογές τους. Η ρωσική πλευρά έβλεπε ως ευκαιρία τη δημιουργία ενός κοινού μετώπου με το εξτρεμιστικό Ισλάμ και, προσεγγίζοντας τη Δύση, επεχείρησε να δείξει ότι είναι και η ίδια ταγμένη στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας συμμετέχοντας ήδη σε αυτόν με την αποφασιστική αντιμετώπιση των ισλαμιστών στο μέτωπο του Β. Καυκάσου. Με λίγα λόγια, η Μόσχα επεχείρησε να πείσει τη Δύση ότι ο Β. Καυκάσος αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του συνολικού πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας. Ως εκ τούτου, η τελευταία έπρεπε να χαλαρώσει την κριτική της απέναντι στις ρωσικές ενέργειες εκεί και να υποστηρίξει τη Μόσχα. Πράγματι, η Δύση μείωσε κατά πολύ τη κριτική, δίνοντάς στη Μόσχα το «ελεύθερο» να προχωρήσει στην αντιμετώπιση των ισλαμιστών. Σύμφωνα δε με την άποψη ορισμένων, η στήριξη αυτή δεν υπήρξε μόνο πολιτική αλλά και ουσιαστική καθώς οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες μείωσαν τη στήριξη που ως τότε παρείχαν στους ισλαμιστές.²⁴⁰

Παρά τις θετικές για τη Ρωσία μεταβολές, θα πρέπει να τονιστεί και μια αρνητική πτυχή τους. Ο περιορισμός της δράσης των ισλαμιστών σε Τσετσενία και Νταγκεστάν είχε ως αποτέλεσμα τη μεταφορά των τρομοκρατικών ενεργειών κατά μήκος των υπολοίπων δημοκρατιών του Β. Καυκάσου αλλά και στην υπόλοιπη ρωσική επικράτεια. Η αντιμετώπισή της έγινε έτσι πολύ πιο δύσκολη. Σε κάθε περίπτωση, η εξέλιξη αυτή αλλά και ο τρόπος με τον οποίο οι αυτονομιστές επέλεξαν πλέον να αντιπαρατεθούν με το κέντρο (τρομοκρατικές ενέργειες και όχι απευθείας αντιπαράθεση με τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις) κατάδειξαν την αποδυνάμωσή της δράσης τους στις δύο αυτές περιοχές.

4.4.4 Η εσωτερική διαμάχη στην Τσετσενία

Η αποκατάσταση του ρωσικού ελέγχου στην Τσετσενία, είχε ως αποτέλεσμα αφενός τη δημιουργία δύο παράλληλων εξουσιών («Δημοκρατία της Ichkeria», Δημοκρατία

---

²⁴⁰ Την άποψη αυτή ανέφερε στο συγγραφέα ρωσική διπλωματική πηγή με την οποία είχε την ευκαιρία να συνομιλήσει.

της Τσετσενίας) και αφετέρου τη δημιουργία δύο εσωτερικών μετώπων όπου στο μεν πρώτο (Ichkeria²⁴¹) κυριαρχούσαν οι ισλαμιστές-αυτονομιστές, στο δε δεύτερο (Δημοκρατία της Τσετσενίας) οι δυνάμεις που επεδίωκαν την παραμονή της Τσετσενίας στη Ρωσική Ομοσπονδία. Στο πλαίσιο αυτό, η Μόσχα ίδρυσε το 2003 τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας της Τσετσενίας, η οποία αποτελούσε την επίσημη - διακριτή από εκείνη της «Δημοκρατίας της Ichkeria» - εξουσία. Το πρόσωπο που τοποθετήθηκε στη θέση του επικεφαλής ήταν ο σουφιστής μουφτής Akhmad Kadyrov. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτούσε το βαθύ θρησκευτικό ρήγμα που είχε προκαλέσει η παρουσία των σαλαφιστών στο εσωτερικό της Τσετσενίας. Επρόκειτο για το ρήγμα μεταξύ των ριζοσπαστών σουνιτών και των οπαδών του σουφισμού, δόγμα που παραδοσιακά κυριαρχούσε στην περιοχή. Σχετικά με την ανάλυση των διαφορών μεταξύ των δύο δογμάτων, αυτή δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης (αναλυτικά για το ζήτημα βλ. Schaefer, 2010: 149-157, Roschin, 2011: 194-298 και Krymin, 2004: 137-148). Σύμφωνα, ωστόσο, με τον Schaefer, «οι εκπρόσωποι του σαλαφισμού αντιλαμβάνονται το ρόλο τους ως εξαγνιστές της ισλαμικής πίστης, εναντιώνονται σε όλες τις πρακτικές που δεν προβλέπονται από το Κοράνι και αντιλαμβάνονται τη μορφή του σουφιστικού Ισλάμ στην Τσετσενία ως απόκλιση από τους αρχικούς ισλαμικούς κανόνες. Οι υπερ-συντηρητικοί οπαδοί του αρνούνται το ρόλο του δασκάλου, ο οποίος είναι πολύ σημαντικός για το σουφισμό. Καταδικάζουν επίσης τις πρακτικές προσκυνήματος των αγίων και των ιερών χώρων, επίσης σημαντικές πρακτικές για το σουφισμό. Η εσωτερική σύνδεση με το θεό, τυπική για τους σουφιστές, απορρίπτεται επίσης» (Schaefer, 2010; 152). Στην ίδια λογική, αρνητικής αντιμετώπισης από την πλευρά των ισλαμιστών έτυχε και το συνηθισμένο στην περιοχή φαινόμενο του «λαϊκού Ισλάμ», μια μείξη δηλαδή του επίσημου θρησκευτικού τελετουργικού με λαϊκά- παραδοσιακά έθιμα της περιοχής κατά την εκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων.

Η διαμάχη μεταξύ των δύο τάσεων κατέστη εμφανής από την ίδια την πορεία του Kadyrov, θρησκευτικού ηγέτη ο οποίος υποστήριξε την ανεξαρτησία της Τσετσενίας

---

²⁴¹ Στην «Τσετσενική Δημοκρατία της Ichkeria» συνέχισε να βρίσκεται στην εξουσία (ως το 2005) ο Makhshadov, ο οποίος προσπαθούσε να ισορροπήσει μεταξύ ισλαμιστών και Μόσχας. Στο πλαίσιο της ισορροπίας αυτής, παραδέχθηκε τη συμμετοχή του σε τρομοκρατικές ενέργειες στο Nazran της Ινγκουσετίας τον Ιούνιο του 2004 ενώ καταδίκασε τη δολοφονία του Yıandarbiyev από τις ρωσικές μυστικές υπηρεσίες στο Κατάρ κατά το ίδιο έτος. Από την άλλη χαρακτήρισε θηριωδία την τρομοκρατική επίθεση στο Beslan της Β. Οσσετίας (2004) και όσους την πραγματοποίησαν τρελούς. Τον Ιανουάριο του 2005 ανακοίνωσε κατάπαυση του πυρός με τη Μόσχα αναφερόμενος στην ανάγκη διαπραγματεύσεων με το ομοσπονδιακό κέντρο. Ανέφερε, μάλιστα, ότι οι αυτονομιστές δε ζητούσαν πια ανεξαρτησία παρά μόνο τη διασφάλιση της ύπαρξης του τσετσενικού έθνους. Η πρόταση, την οποία αποδέχθηκε και η πλευρά των ισλαμιστών, απερρίφθη από τη Μόσχα και τις φιλορωσικές δυνάμεις της Τσετσενίας με τις οποίες οι ισλαμιστές βρίσκονταν σε πόλεμο. Τελικά, στις 8 Μαρτίου του 2005, ο επικεφαλής της FSB Nikolay Patrushev ανακοίνωσε ότι οι ειδικές δυνάμεις οργάνωσαν επιχείρηση σύλληψης του Makhshadov, κατά την οποία ακολούθησε συμπλοκή με αποτέλεσμα ο Makhshadov να σκοτωθεί. Τη θέση του πήρε ο Abdul-Halim Sadulayev, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος ηγέτης της «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria» που προσπάθησε να ενοποιήσει το ισλαμικό μέτωπο στο Β. Καύκασο (δημιουργία της οργάνωσης «Caucasus Front»). Ο Sadulayev δολοφονήθηκε τον Ιούνιο του 2006 από τις ρωσικές μυστικές υπηρεσίες σε συνεργασία με τσετσενικές ένοπλες ομάδες ελεγχόμενες από τον Καντίροφ.

στις αρχές της δεκαετίας του '90. Το γεγονός έτσι ότι κατά το Δεύτερο Πόλεμο της Τσετσενίας πέρασε με το μέρος της Ρωσίας εξηγείται σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι η «Δημοκρατία της Ichkeria» κυριαρχούνταν πλέον από τους σαλαφιστές, με τους οποίους οι παραδοσιακές θρησκευτικές ελίτ του Β. Καυκάσου βρίσκονταν σε μεγάλη αντιπαλότητα καθότι θεωρούσαν το σαλαφισμό ξένο προς τις θρησκευτικές παραδόσεις και έθιμα του Β. Καυκάσου. Η έντονη παρουσία ξένων μαχητών, επιβεβαίωσε ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι ο πόλεμος δεν αφορούσε πλέον τον αγώνα του τσετσενικού λαού για ανεξαρτησία αλλά την πρόθεση μιας ομάδας ριζοσπαστών-ισλαμιστών να επιβάλλουν την ακραία ιδεολογία τους σε μια περιοχή που ουδεμία σχετική παράδοση είχε.

Από τον Οκτώβριο του 2003, όταν ανέλαβε Πρόεδρος της Τσετσενίας, ο Kadyrov βρέθηκε σε πόλεμο με τους σαλαφιστές, τη δράση των οποίων προσπάθησε να καταστείλει. Πέραν της καταστολής, βασικό στοιχείο της πολιτικής του υπήρξε επίσης η χορήγηση αμνηστίας προς τους ισλαμιστές καθώς και η παροχή (οικονομικών και άλλων) κινήτρων ώστε να εγκαταλείψουν την ως τότε δράση τους και να ενταχθούν στις πιστές προς εκείνον ένοπλες ομάδες. Η διαμάχη αυτή κατέληξε με τη δολοφονία -μέσω πυροδότησης εκρηκτικού μηχανισμού- του Kadyrov από τους ισλαμιστές στις 9 Μαΐου 2004, κατά τη διάρκεια εκδήλωσης για την επέτειο της Ημέρας της Νίκης σε ποδοσφαιρικό γήπεδο στο Γκρόζνι. Την ευθύνη ανέλαβε ο Basaev, ο οποίος δήλωσε ότι πλήρωσε \$50.000 σε αυτόν που εκτέλεσε την όλη επιχείρηση.

Τον Kadyrov αντικατέστησε στην Προεδρία ο Sergey Abramov, άνθρωπος του Κρεμλίνου, ο οποίος παρέμεινε στη θέση του Προέδρου ως τις 30 Αυγούστου του 2004. Επιβίωσε δε σειράς προσπαθειών δολοφονίας του. Σήμερα, ο Abramov προΐσταται της Διεύθυνσης Σιδηροδρομικών Σταθμών των Ρωσικών Σιδηροδρόμων. Αντικαταστάτης του Abramov²⁴² (ως τις 15 Φεβρουαρίου 2007) ήταν ο Alu Alkhanov, επίσης άνθρωπος που βρισκόταν κοντά στο Κρεμλίνο και ο οποίος είχε ταχθεί εναντίον της απόσχισης της Τσετσενίας από τη Ρωσία ήδη από την περίοδο του Πρώτου Πολέμου. Υπό την πίεση ενδεχομένως των ισλαμιστών, εκφράστηκε το 2006 υπέρ της εφαρμογής του νόμου της Σαρία στην Τσετσενία ενώ επεδίωξε συνεννόηση με τον Makhsadov. Ποτέ, ωστόσο, δεν υποστήριξε την ανεξαρτητοποίηση της περιοχής. Υπήρξε πολιτικός αντίπαλος του Ramzan Kadyrov, γιου του δολοφονηθέντος πρώην Προέδρου, ο οποίος είχε σταδιακά αποκτήσει πολιτικές φιλοδοξίες επιθυμώντας να ανέλθει στο ανώτατο αξίωμα. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή του Abramov κατέδειξε την επιθυμία του Κρεμλίνου να ελέγξει την κεφαλή μιας προβληματικής για τη Ρωσία περιοχής. Δεν είναι τυχαίο ότι όταν το Φεβρουάριο του 2007 αντικαταστάθηκε στην Προεδρία της Τσετσενίας από τον Razman Kadyrov, ο Βλ. Πούτιν τον διόρισε Υπουργό Δικαιοσύνης της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

---

²⁴² Αναφορικά με τη διαδικασία εκλογής του, υπάρχουν εκτενείς αναφορές ότι έλαβε χώρα υπό αμφισβητούμενες σε σχέση με τη διαδικασία συνθήκες.

4.4.5 Η περίοδος Kadyron και το «Εμιράτο του Καυκάσου»

Η επιλογή του υιού Kadyron κατέδειξε μια στρατηγική επιλογή από πλευράς Κρεμλίνου: τη στήριξη ενός ανθρώπου, ο οποίος διέθετε δικό του μηχανισμό υποστήριξης από την εποχή του πατέρα του καθώς και σώματα ασφαλείας πιστά στην οικογένεια, τα οποία, επιπλέον, είχαν εμπειρία αντιμετώπισης των ισλαμιστών. Κυρίως, ωστόσο, το Κρεμλίνο επέλεξε τον Kadyron ώστε να καταφέρει πλήγμα σε αυτήν καθεαυτή την ιδεολογική επιρροή των ριζοσπαστών, μέσω στήριξης σε ένα θρησκευτικό ηγέτη ο οποίος αποτελούσε εκφραστή ενός δόγματος που βρισκόταν σε απόλυτη αντιπαράθεση με το δικό τους. Με λίγα λόγια, το δόγμα που εξέφραζε ο Kadyron γινόταν αντιληπτό ως ικανό να αποτελέσει το αντίπαλο δέος προς την ιδεολογία των ισλαμιστών. Με τον τρόπο αυτό θα μειωνόταν η επιρροή τους εντός της τσετσενικής κοινωνίας.

Βλέπουμε ότι με την επιλογή Kadyron, η Μόσχα εφάρμοσε για μια ακόμη φορά μια συνηθισμένη πρακτική σε ότι αφορά τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης στο Β. Καύκασο. Τη συνεργασία δηλαδή με φιλικές προς εκείνη ελίτ της περιοχής στις οποίες δινόταν το «ελεύθερο» να διαχειριστούν την κατάσταση στο εσωτερικό, με την προϋπόθεση να εξασφαλίσουν την παραμονή της περιοχής στις τάξεις της Ρωσίας. Πράγματι, ο Kadyron στηρίχθηκε και στηρίζεται ως σήμερα με όλα τα (οικονομικά και πολιτικά) μέσα από το Κρεμλίνο.

Η πολιτική του στην Τσετσενία στηρίζεται σε τέσσερις άξονες:

Πρώτον, τη βίαιη καταστολή της δράσης των ισλαμιστών μέσω των πολιτοφυλακών του (*kadytovtsy*).²⁴³

Δεύτερον, την προσέλκυση μαχητών από το αντίπαλο μέρος (χορήγηση αμνηστίας, οικονομικά κίνητρα).

Τρίτον, την ενίσχυση του ρόλου της θρησκείας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, με εφαρμογή αυστηρών ισλαμικών αρχών και κανόνων, η οποία ικανοποιεί το αίτημα ενός σημαντικού μέρους της κοινωνίας για ενισχυμένο ρόλο της θρησκείας.

Τέταρτον, τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του λαού. Αυτή βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα χρήματα που δίνονται από το κέντρο. Υπό αμφισβήτηση, τίθεται πάντως το κατά πόσο τα χρήματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν με στόχο τη βελτίωση των παραγωγικών δομών της Τσετσενίας ή κατευθύνθηκαν αποκλειστικά στην κατασκευή μεγάλων έργων-βιτρίνα που στόχο είχαν τη βελτίωση της δημοτικότητας των αρχών.

---

²⁴³ Οι πρακτικές καταστολής έχει προκαλέσει την κριτική κυρίως από την πλευρά της Δύσης η οποία συχνά κατηγορεί τον Kadyron για μαζικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η δε διατήρηση ενός βαθμού επιρροής των ισλαμιστών στην Τσετσενία εξηγείται από αρκετούς αναλυτές (Roschin, 2011: 194-208, Emirov, 2011: 86-127, Bobronnikov, 2004: 169-185) με βάση και τον αρνητικό ρόλο που οι πρακτικές αυτές έπαιξαν. Φαίνεται μάλιστα ότι συχνά στόχος των αρχών δεν είναι μόνο οι τρομοκράτες αυτοί καθαυτοί αλλά και οι οικογένειές τους καθώς και οι φίλοι τους. Η πολιτική της βίαιης καταστολής φαίνεται πως έχει προκαλέσει αντισυμπείρωση, με ένα μέρος της κοινωνίας να εκδηλώνει συμπάθεια προς τους ισλαμιστές. Βασικό λάθος των αρχών φαίνεται πως υπήρξε η εξίσωση της ιδεολογίας των σαλαφιστών με τη συμμετοχή σε ένοπλες τρομοκρατικές ομάδες. Όποιος με λίγα λόγια εξέφραζε απόψεις που υιοθετούσαν τις θέσεις του σαλαφισμού, θεωρούνταν αυτόματα τρομοκράτης και υφίσταντο ανάλογη αντιμετώπιση.

Σε γενικό επίπεδο, η πολιτική Kadyrov κρίνεται αρκετά αποτελεσματική ως προς την αντιμετώπιση της δράσης των ισλαμιστών. Είναι γεγονός ότι η δράση τους μειώθηκε σημαντικά, αν και δεν εξαλείφθηκε. Έτσι, το 2007 συστάθηκε από τον Doku Umarov²⁴⁴ το «Εμιράτο του Καυκάσου»²⁴⁵, τρομοκρατική ισλαμιστική οργάνωση²⁴⁶, η οποία ως στόχο είχε τη δημιουργία ενός ενιαίου ισλαμικού κράτους στο Β. Καύκασο. Η απειλή έτσι της «ενοποίησης» της περιοχής υπό το ισλαμικό μανδύα επανήλθε εκ νέου στο προσκήνιο. Το «Εμιράτο» είναι υπεύθυνο για σειρά τρομοκρατικών ενεργειών τόσο στην Τσετσενία και συνολικά στο Β. Καύκασο όσο και στην υπόλοιπη ρωσική επικράτεια. Αναφορικά με τις ενέργειές της στο Β. Καύκασο, το γεγονός ότι η κυβέρνηση Kadyrov έχει κατορθώσει να περιορίσει σημαντικά τη δράση των ισλαμιστών στην Τσετσενία, έχει

---

²⁴⁴ Ο Umarov το 2006 βρισκόταν στην «Προεδρία» της Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria» την οποία και διέλυσε μετά τη δημιουργία του «Εμιράτου».

²⁴⁵ Κατά τα χρόνια πριν τη δημιουργία του «Εμιράτου», μαχητές από τις βορειοδυτικές περιοχές του Καυκάσου (ιδιαίτερα την Kabardino-Balkaria) ανέλαβαν την πρωτοβουλία δημιουργίας του «Μετώπου του Καυκάσου» στο ΒΔ Καύκασο με στόχο ένοπλο αγώνα εναντίον της ρωσικής παρουσίας στην περιοχή. Σε συνάντηση που είχαν το 2005 στο Nalchik (πρωτεύουσα της Kabardino-Balkaria) ο ηγέτης των ισλαμιστών της Kabardino-Balkaria, Anzor Astemirov, ο ηγέτης των ισλαμιστών της Ινγκουσετίας, Pyas Gorchkhanov και ο Shamil Basaev, οι δύο πρώτοι εξέφρασαν στον τελευταίο την επιθυμία τους για τη δημιουργία του «Μετώπου». Ο Basaev από την πλευρά του υποστήριξε ότι θα έπρεπε να δώσουν όρκο στον Sadulayev, τότε Πρόεδρο της «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria». Ο Sadulayev από την πλευρά του τηρούσε μια σχετικά μετριοπαθέστερη στάση και δεν απέρριπτε την πιθανότητα έναρξης συνομιλιών με το Κρεμλίνο αν το τελευταίο επιθυμούσε ειρήνη. Καταδίκασε επίσης τις επιθέσεις που είχαν στόχο τον άμαχο πληθυσμό καθώς έκρινε ότι τέτοιες πράξεις δεν εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα του αγώνα. Φαίνεται μάλιστα πως έπεισε και τον ίδιο τον Basaev για το ορθό των θέσεών του. Ο Sadulayev έκανε μάλιστα αναφορές ακόμη και στο ενδεχόμενο δημοκρατικής εκλογής του Προέδρου μετά το τέλος του πολέμου. Όλα αυτά δεν ακούγονταν πολύ εύχητα στα αφτιά μαχητών όπως ο Astemirov και ο Gorchkhanov. Εν τέλει, οι δυο τους συμφώνησαν με τον Basaev, υπό την προϋπόθεση ότι το μελλοντικό ανεξάρτητο τσετσενικό κράτος θα ήταν πλήρως ισλαμικό, η διακυβέρνησή του θα βασιζόταν αποκλειστικά στο νόμο της Σαρία ενώ σε αυτό δε θα προβλεπόταν η ύπαρξη δημοκρατικών θεσμών (προεδρία, κοινοβούλιο) οι οποίοι ήταν «ξένοι» προς τον ισλαμικό νόμο. Ο Basaev διαφώνησε και τους διεμήνυσε ότι αν δε δώσουν όρκο στον Sadulayev ως «Πρόεδρο» της «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ichkeria», δε θα πρέπει να περιμένουν καμία υποστήριξη από εκείνον. Εν τέλει, οι δύο μαχητές συμφώνησαν με τις αξιώσεις του Basaev. Η σημασία της παραπάνω διαφωνίας έγκειται στον εμφανή διαχωρισμό που προέκυπτε μεταξύ των ισλαμιστών καθώς ορισμένοι (κυρίως οι τσετσενικής καταγωγής) φαίνεται πως είχαν ακόμη αναφορές στον τσετσενικό εθνικισμό και προέτασσαν την ανάγκη ανεξαρτησίας της Τσετσενίας και την ανάγκη η τελευταία να ηγηθεί της δημιουργίας ενιαίου μετώπου στο Β. Καύκασο. Από την άλλη, μαχητές από τις υπόλοιπες περιοχές ουδόλως ενδιαφέρονταν για την ανεξαρτησία της Τσετσενίας, έχοντας ως στόχο τη δημιουργία ενός ευρύτερου ισλαμικού μετώπου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο θάνατος του Basaev και του Sadulayev το 2006, άλλαξαν τα δεδομένα. Ο Astemirov βρήκε την ευκαιρία να απευθυνθεί στον Umarov, ζητώντας του να διαλύσει την Ichkeria και να προχωρήσουν μαζί στη δημιουργία του «Εμιράτου». Ο Umarov φαίνεται πως ως εκείνο το σημείο ήταν πιο κοντά στις θέσεις του Basaev, έχοντας αναφορές στον τσετσενικό εθνικισμό. Η ανάγκη που είχε, ωστόσο, από τη στήριξη μαχητών και από άλλες περιοχές, τον οδήγησαν στην αποδοχή των προτάσεων Astemirov και στη δημιουργία του «Εμιράτου του Καυκάσου» που σήμαινε και τη διάλυση της «Δημοκρατίας της Ichkeria». Η σύσταση του τελευταίου αποτελεί έτσι δείγμα της αύξησης της επιρροής των μη Τσετσένων μαχητών στις τάξεις των ισλαμιστών. Οι μαχητές αυτοί δεν ενδιαφέρονται για την ανεξαρτησία της Τσετσενίας και δεν επιθυμούν πλέον να πολεμούν υπό την τσετσενική σημαία (Smirnov, 2007, διαθέσιμο ως http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4579).

²⁴⁶ Αναγνωρίζεται ως τέτοια τόσο από τη Ρωσία (2010) όσο και από τις ΗΠΑ (2011), τη Μ. Βρετανία (2013) και τα ΗΕ (2011).

οδηγήσει σε αύξηση των επιθέσεων σε γειτονικές δημοκρατίες (κυρίως στην Ινγκουσετία, το Νταγκεστάν και την Kabardino-Balkaria).

Αναφορικά με την εκτός Τσετσενίας δράση των ισλαμιστών, πρέπει να διευκρινιστεί ότι το «Εμιράτο του Καυκάσου» αποτελεί μια αποκεντρωμένη οργάνωση, η οποία αποτελείται από έξι βιλαέτια (Τσετσενία / Νταγκεστάν / Ινγκουσετία/ Νότιος και Βόρειος Οσσετία / Adygea μαζί με το νότιο τμήμα της περιοχής του Krasnodar/ Kabardino-Balkaria και Karacaeno-Cherkessia / βόρειο τμήμα της περιοχής του Krasnodar μαζί με την περιοχή της Σταυρούπολης). Στο κάθε ένα λειτουργούν παρακλάδια της κεντρικής οργάνωσης ενώ έχουν οριστεί και τοπικοί «εμίρηδες».

Δεν είναι, ωστόσο, λίγες οι φορές που κεντρικά στελέχη του «Εμιράτου» καθώς και ο ίδιος ο Umarov αναφέρθηκαν στην ανάγκη η δράση της οργάνωσης να επεκταθεί και εκτός Β. Καυκάσου, εκτεινόμενη από το Αζερμπαϊτζάν ως την Αμπχαζία (Smirnov, 2007). Παράλληλα, η οργάνωση έχει βλέψεις για μουσουλμανικές περιοχές όπως το Bashkortostan, το Tatarstan και η Buryatia οι οποίες βρίσκονται εντός της ρωσικής ενδοχώρας και στις οποίες το «Εμιράτο» επικαλείται αύξηση της επιρροής του (Watchdog.cz, 01/08/2008²⁴⁷).

Πράγματι, τα τελευταία χρόνια διακρίνεται στις περιοχές αυτές αυξημένη επιρροή του σαλαφισμού, χωρίς ασφαλώς αυτό να σημαίνει ότι οι υποστηρικτές του ταυτίζονται απόλυτα με τους τρομοκράτες. Σύμφωνα με τον Souleimanov, οι κύριες αιτίες αυτού του φαινομένου είναι:

Πρώτον, το γεγονός ότι ο επίσημος κλήρος έχει απαξιωθεί λόγω της στενής του συνεργασίας και της υποστήριξής του προς τοπικά αντιδημοφιλή καθεστώτα που κατηγορούνται για διαφθορά και πελατειακές σχέσεις.

Δεύτερον, η απουσία αξιόπιστης κοσμικής αντιπολίτευσης, ικανής να αλλάξει την κατάσταση, μέσα από ελεύθερες και διαφανείς εκλογές.

Τρίτον, η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και το διευρυμένο χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, το οποίο ενισχύεται από τη διάκριση αστικού-αγροτικού στοιχείου.

Τέταρτον, η υποστήριξη από ξένες ομάδες σαλαφιστών και η επίδραση κάποιας μορφής ιδεολογικής κατήχησης, για παράδειγμα από τοπικούς μουσουλμάνους που απέκτησαν θρησκευτική εκπαίδευση σε ορισμένες χώρες της Μ. Ανατολής.

Πέμπτον, η παγκόσμια έφεση του τζιχαντισμού ως μια ισχυρή επαναστατική ιδεολογία.» (Souleimanov, 2013²⁴⁸). Αναφορές των τοπικών αρχών κάνουν μάλιστα λόγο για αυξημένες επαφές των τοπικών πυρήνων με το «Εμιράτο του Καυκάσου» ενώ ισχυρές διασυνδέσεις με την περιοχή φαίνεται πως έχουν και ισλαμιστές από το Νταγκεστάν (Ο.π.). Οι τοπικές αρχές του Tatarstan κάνουν επίσης λόγο για εισροή ισλαμιστών από το Β. Καύκασο και ορισμένα κράτη της Κ. Ασίας.

²⁴⁷ Διαθέσιμο ως <http://www.watchdog.cz/?show=000000-000015-000006-000042&lang=1>.

²⁴⁸ Διαθέσιμο ως <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12741-north-caucasus-insurgency-makes-inroads-to-tatarstan-bashkortostan.html>.

Σε κάθε περίπτωση, η κοσμική παράδοση των περιοχών αυτών καθώς και το γεγονός ότι βρίσκονται βαθιά εντός της ρωσικής ενδοχώρας μειώνει τις δυνατότητες των ισλαμιστών να αποκτήσουν αυξημένη επιρροή και δράση. Καθοριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι η πλειονότητα των πολιτών στις περιοχές αυτές είναι Ρώσοι. Οι περιγραφόμενες τάσεις δε θα πρέπει, ως εκ τούτου, να υπερεκτιμηθούν. Αυτό δε σημαίνει, ωστόσο, ότι ο κίνδυνος επέκτασης της δράσης και της επιρροής των ισλαμιστών στη ρωσική ενδοχώρα δεν είναι αμελητέος.

4.4.6 «Εμιράτο του Καυκάσου» και «Ισλαμικό Κράτος»

Προσθετικά σε σχέση με τα παραπάνω, θα αναφερθούμε εν συντομία στην επιρροή που η εμφάνιση του «Ισλαμικού Κράτους» είχε σε σχέση με τη δράση του «Εμιράτου του Καυκάσου».

Είναι εμφανές ότι η γεωπολιτική διάσταση της παρουσίας και της δράσης του «Εμιράτου» φάνηκε και κατά την τρέχουσα κρίση στη Μ. Ανατολή. Συγκεκριμένα, σημαντικός αριθμός μαχητών από το Β. Καύκασο έσπευσε στο πλευρό των δυνάμεων που επιδιώκουν την ανατροπή του Σύρου Προέδρου Bashar Al- Assad. Ο ίδιος ο Umaron δήλωσε μάλιστα ανοιχτά την υποστήριξή του προς όσους σχεδίαζαν την επιβολή του ισλαμικού νόμου στη Συρία. Ωστόσο, η μεταφορά μαχητών από τον Καύκασο προς τη Συρία είναι προφανές ότι δημιούργησε πρόβλημα στη δράση της οργάνωσης στον ίδιο το Β. Καύκασο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο αρχηγός της να τεθεί δημόσια εναντίον του φαινομένου αυτού (Vatchagaev, 2013²⁴⁹). Σε κάθε περίπτωση, η διάθεση της οργάνωσης απέναντι στους ισλαμιστές της Συρίας και τη δράση τους παρέμενε θετική.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι, παρά το γεγονός ότι οι ελεγχόμενες από το «Εμιράτο» ένοπλες ομάδες στη Συρία τήρησαν κριτική στάση απέναντι στο Ισλαμικό Κράτος (ISIS) και τάχθηκαν το πλευρό ομάδων όπως η Al- Nusra, δεν ήταν λίγοι οι μαχητές που τελικά πέρασαν με το μέρος του πρώτου, προκαλώντας την καταδίκη των ηγετικών στελεχών του «Εμιράτου».

Στις 18 Μαρτίου 2014, η επίσημη ιστοσελίδα του «Εμιράτου» (www.kavkazcenter.com) ανακοίνωσε το θάνατο του Umaron χωρίς ωστόσο να δώσει πληροφορίες σχετικά με το πώς αυτός συνέβη²⁵⁰. Ανακοινώθηκε επίσης ότι η αντικατάστασή του από τον ανώτερο δικαστή της Σαρία Ali Abu Mukhammad al-Dagestani (Kebekov), ο οποίος μετά από λίγο καιρό επιβεβαίωσε επίσημα το θάνατο του ως τότε «Εμίρη». Το θάνατο του Umaron επιβεβαίωσαν αργότερα και οι ρωσικές αρχές. Η νέα ηγεσία του «Εμιράτου», φοβούμενη διαρροές προς το Ισλαμικό Κράτος, συνέχισε να είναι κάθετα αρνητική προς το

---

²⁴⁹ Διαθέσιμο ως

http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=41091&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=e52244ad41ac68df14f5f09a58799d97#.VOYhpjGsWkf.

²⁵⁰ Διαθέσιμο ως <http://www.kavkazcenter.com/eng/content/2014/03/18/19017.shtml>.

ενδεχόμενο αποσκίρτησεων προς αυτό. Μάλιστα, ο Ali Abu Mukhammad πρόσφατα αποκάλυψε την αποσκίρτηση του «Εμίρη του Νταγκεστάν» προς τον ISIS ως πράξη προδοσίας (Kavkazcenter.com²⁵¹).

Συμπερασματικά, η περιγραφόμενη αυτή κατάσταση αποδεικνύει τη βασιμότητα της θεωρίας του ενιαίου γεωπολιτικού χώρου από το Β. Καυκάσο ως τη Μ. Ανατολή. Η άμεση εμπλοκή της Ρωσίας στη συριακή κρίση και η υποστήριξή της προς το καθεστώς Assad θα πρέπει να γίνουν κατανοητές -και- σε αυτό το πλαίσιο.

4.5 Τα δεδομένα στις υπόλοιπες δημοκρατίες του Β. Καυκάσου

Αναφορικά με τις υπόλοιπες περιοχές του Β. Καυκάσου, παρατηρούνται δύο φαινομενικά αντιφατικές τάσεις. Από τη μία η μείωση της επιρροής του εθνικισμού και ο περιορισμός των αποσχιστικών τάσεων. Από την άλλη, η αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων, προερχόμενων από τους ισλαμιστές. Σχετικά με την πρώτη τάση, εξηγείται σε σημαντικό βαθμό από την αρνητική επίπτωση της de facto τσετσενικής ανεξαρτησίας κατά την περίοδο 1996-2000. Εξέλιξη που, όπως είδαμε, δημιούργησε συνθήκες χάους, κενό εξουσίας, ραγδαία αύξηση της διαφθοράς, της εγκληματικότητας καθώς και απότομη μείωση του επιπέδου ζωής των πολιτών. Κατάσταση που εν πολλοίς οδήγησε στην εμφάνιση του ισλαμισμού και της τρομοκρατίας. Με λίγα λόγια, η Τσετσενία λειτούργησε τελικά ως «αντιπρότυπο» για τις υπόλοιπες περιοχές του Β. Καυκάσου.

Σχετικά με τη δεύτερη τάση, αυτή εξηγείται, όπως διαπιστώσαμε, από τον περιορισμό της δράσης τους στην Τσετσενία, εξέλιξη που οδήγησε τους ισλαμιστές στο να μεταφέρουν τις ενέργειές τους σε άλλες περιοχές.

4.5.1 Karachaevo - Cherkessia, Kabardino - Balkaria και Adygea

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, εμφανίστηκαν σε ορισμένες περιοχές του ΒΔ Καυκάσου (Kabardino-Balkaria, Karachaevo-Cherkessia) τάσεις απόσχισης των μη κυρίαρχων λαών από τις ενιαίες δημοκρατίες. Επρόκειτο κυρίως για το αποτέλεσμα της εθνικά ιεραρχημένης δομής των δημοκρατιών κατά την περίοδο της ΕΣΣΔ και μετά, η οποία είχε ως αποτέλεσμα η οικονομική και πολιτική ζωή να ελέγχεται από τα κυρίαρχα έθνη (titular nations)²⁵² με ότι αυτό συνεπαγόταν για τα δικαιώματα των υπολοίπων εθνοτήτων (Emirov, 2011: 67).²⁵³ Στην περίπτωση της Δημοκρατίας της Karachaevo-Cherkessia υπήρχε, μάλιστα, ειδική προετοιμασία αποδοχής από το Κρεμλίνο

²⁵¹ Διαθέσιμο ως <http://www.kavkazcenter.com/eng/content/2014/12/28/19806.shtml>.

²⁵² Επί του προκειμένου κυρίαρχα έθνη στις δύο δημοκρατίες ήταν οι Karachay και οι Kabardins.

²⁵³ Αυτό δε σημαίνει ότι και οι ίδιες οι κυρίαρχες εθνοότητες δεν εμφάνισαν τάσεις απόσχισης από τις μη μονοεθνικές Δημοκρατίες (βλ. αναλυτικότερα στην παρούσα ενότητα).

ενδεχόμενης διαίρεσής της σε τρεις περιοχές (Karachay, Cherkess και Batalpashinsk). Την περίοδο 1990-1991, οι Abazins, φύλο που ανήκει στους Adyghe, διεκδίκησαν τη δημιουργία δικής τους εθνικής περιοχής που δε θα υπόκειτο στον έλεγχο των Karachay. Το Νοέμβριο του 1991 ανακηρύχθηκε έτσι η Δημοκρατία της Abaza (Abazin Republic), χωρίς να υπάρξει αναγνώριση από την πλευρά της ΡΣΣΔ. Τελικά, στις 28 Μαρτίου 1992, η πλειοψηφία των πολιτών της Karachaevo-Cherkessia ψήφισε υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ενότητάς της. Έτσι, στις 9 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, η Μόσχα αναγνώρισε τη Δημοκρατία της Karachaevo-Cherkessia ως μέρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας.²⁵⁴ Παρ' όλα αυτά τα προβλήματα δε σταμάτησαν να λείπουν. Αυτό έδειξε για παράδειγμα η κρίση του 1999 όταν κατά τις προεδρικές εκλογές της περιοχής, ο υποψήφιος Vladimir Semyonov (καταγωγής Karachay) επικράτησε έναντι του Τσερκέζου Stanislav Derev, γεγονός που οδήγησε στο ξέσπασμα διαδηλώσεων από τους ομοεθνείς του τελευταίου, οι οποίοι κατηγόρησαν τη νικήτρια πλευρά για νοθεία. Πολλοί από τους διαδηλωτές εξέφρασαν ακόμη και αίτημα απόσχισης. Σοβαρή κρίση υπήρξε και το 2004 όταν συγγενής του (Karachay) τότε Προέδρου Mustafa Batdyeu, κατηγορήθηκε για τη δολοφονία επτά Τσερκέζων επιχειρηματιών.

Στην περίπτωση της Kabardino-Balkaria, οι Balkars, λαός εθνοτικά συγγενής προς τους Karachay, θεωρείται ακόμη πιο ενεργός πολιτικά καθότι δεν αποτελεί κυρίαρχο έθνος. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η προοπτική διάλυσης της Δημοκρατίας της Karachaevo-Cherkessia και η άνοδος του εθνικισμού των Karachay²⁵⁵ οδήγησε στον κίνδυνο μετάδοσής του και στους Balkars. Το 1991 το Εθνικό Συνέδριο αποφάσισε την υποστήριξη προς τη δημιουργία Αυτόνομης Περιοχής εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας, κηρύσσοντας μάλιστα την «εθνική τους κυριαρχία» εντός της τελευταίας. Τα αιτήματά τους δεν έγιναν εν τέλει αποδεκτά από τις τοπικές αρχές. Το 1996 εκδηλώθηκε νέο κίνημα υπέρ της διάσπασης της Kabardino-Balkaria, το οποίο συνάντησε την αντίδραση της τοπικής κυβέρνησης. Σκοπός των Balkars ήταν κυρίως να διαμαρτυρηθούν για το νέο νόμο αναφορικά με την εσωτερική διοικητική-εδαφική δομή της Δημοκρατίας, η οποία όριζε ως προάστια της πρωτεύουσας Νάλτσικ δύο χωριά που κατοικούνταν από Balkars και τα οποία είχαν προηγουμένως καθεστώς ξεχωριστών δήμων. Οι Balkars υποστήριζαν ότι η εδαφική υποβάθμιση των δύο χωριών αποτελεί ένα από τα πολλά παραδείγματα

---

²⁵⁴ Σημειώνεται ότι το 2005 το 99% των Abazin ψήφισαν υπέρ της δημιουργίας εθνοτικής περιοχής (Abaznskiy Raion) εντός της Karachaevo-Cherkessia. Την 1^η Ιουλίου 2000, ο Πρωθυπουργός της Ρωσίας επικύρωσε τη δημιουργία της εν λόγω περιοχής.

²⁵⁵ Τον Απρίλιο του 1991, το Ανώτατο Σοβιέτ της Ρωσικής Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας υιοθέτησε νόμο "για την αποκατάσταση των καταπιεζόμενων λαών", το οποίο πολλοί εκπρόσωποι των εθνοτικών ομάδων ερμήνευσαν ως προάγγελο της ανόρθωσης των επί δεκαετιών αδικιών. Οι Karachay της Karachaevo-Cherkessia ξεκίνησαν έτσι εκστρατεία για αυτονομία και το Φεβρουάριο του 1992 ο Ρώσος Πρόεδρος Μπόρις Γέλτσιν παρουσίασε νομοσχέδιο στο ρωσικό Ανώτατο Σοβιέτ βάσει του οποίου θα δημιουργούνταν η Αυτόνομη Δημοκρατία των Karachay εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Ωστόσο, η συντριπτική πλειονότητα των Τσερκέζων σαμποτάρισαν τη νομοθετική πρωτοβουλία προγραμματίζοντας για το Μάρτιο 1992 δημοψήφισμα στο οποίο η πλειοψηφία των ψηφισάντων επικύρωσε το status quo. Στο μπλοκάρισμα των διαδικασιών αυτονομίας των Karachay, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι Ρώσοι κάτοικοι της περιοχής (περίπου το ¼ του πληθυσμού).

διακρίσεων από την πλειοψηφία των Kabardins εναντίον τους (Rferl.org, 31/05/2005²⁵⁶). Κατά το ίδιο έτος, οι Balkars ζήτησαν δημιουργία θέσης αντιπροέδρου εντός της Kabardino-Balkaria, την οποία θα καταλάμβαναν οι ίδιοι. Στις 17 Νοεμβρίου κήρυξαν μάλιστα τη δημιουργία της Balkar Republic στο πλαίσιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Το αίτημα βρήκε κατηγορηματικά αντίθετες τις αρχές της περιοχής ενώ και η ρωσική πλευρά δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ικανοποίησή του. Το 2001 κόμματα και οργανώσεις των Balkars έθεσαν εκ νέου σχετικά αιτήματα ζητώντας συνάντηση με την ίδιο τον Πούτιν. Η επιδίωξή τους τελικά δεν ευδοχώθηκε.

Σε αυτό το πλαίσιο γενικότερης ανάδυσης των εθνικισμών στην περιοχή, δεν αποτέλεσε εξαίρεση και ο εθνικισμός των Circassians (Adyghe, Kabardins, Cherkess). Κύριο αίτημά τους υπήρξε η αναγνώριση της «γενοκτονίας των Circassians» από τη Ρωσία κατά το 19^ο αιώνα.²⁵⁷ Τα κοινοβούλια μάλιστα της Δημοκρατίας της Καμπαρντινο-Μπαλκαρία (1992) και της Adyghea (1996) χρησιμοποίησαν το όρο «γενοκτονία» σε ψηφίσματα για την ιστορική χρήση βίας εναντίον των Circassians. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, υπήρξαν αιτήματα ακόμη και για την εκ νέου δημιουργία της «ιστορικής Cherkessia» και της ένωσης όλων των Circassians σε ένα ενιαίο γεωγραφικό χώρο. Η τάση αυτή θεωρούσε το διαχωρισμό των φύλων των Circassians σε διαφορετικές περιοχές ως μια προσπάθεια της Ρωσίας να διαιρέσει το έθνος ώστε να δημιουργήσει την αίσθηση ότι οι τελευταίοι δεν αποτελούν ενιαίο λαό. Στόχος ήταν η αποδυνάμωση ενός λαού που ιστορικά δημιουργούσε πρόβλημα στην επιβεβαίωση του ρωσικού ελέγχου στην περιοχή. Σε ένα τρίτο, τέλος, επίπεδο, οι Circassians έθεταν το ζήτημα της επιστροφής των εκτοπισθέντων του 19^{ου} αιώνα (Hansen, 2012: 106-107). Σε κάθε περίπτωση, λίγες ήταν τελικά οι ακραίες φωνές που ζητούσαν δημιουργία ενιαίου κράτους εκτός της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Οι περισσότεροι εθνικιστές θεωρούσαν αρκετή τη δημιουργία ενός τέτοιου κράτους εντός της τελευταίας (Caucasian Knot online, 22/01/2010²⁵⁸).

---

²⁵⁶ Διαθέσιμο ως <http://www.rferl.org/content/article/1059069.html>.

²⁵⁷ Αναφέρεται ενδεικτικά ότι η Γεωργία αναγνώρισε τη «γενοκτονία των Circassians» το Μάρτιο του 2011. Η συγκεκριμένη πράξη κατέδειξε τη δραματική επιδείνωση των σχέσεων Μόσχας-Τιφλίδας, το γεωπολιτικό χαρακτήρα των εθνοτικών ζητημάτων στο Β. Καύκασο και την άμεση γεωπολιτική σύνδεση Βορρά-Νότου. Επρόκειτο για μια κίνηση σαφούς πολιτικού χαρακτήρα από την πλευρά της Τιφλίδας καθώς αν οι γεωργιανές αρχές επεδίωκαν απλώς να ερμηνεύσουν τα ιστορικά γεγονότα, θα έπρεπε, σύμφωνα με τον Markedonov «να είχαν υιοθετήσει ένα έγγραφο με τίτλο «Η ευθύνη του γεωργιανού λαού» για τη συμμετοχή τους σε αυτή τη διαδικασία. Πράγματι, κατά τον 19ο αιώνα, η Γεωργιανή αριστοκρατία ήταν ο κύριος αγωγός της αυτοκρατορικής πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στον Καύκασο, ενώ εκατοντάδες αξιωματικοί γεωργιανής καταγωγής που υπηρέτησαν στο ρωσικό στρατό» (Markedonov, 2011). Σύμφωνα, μάλιστα, με τον ίδιο αναλυτή «η πολιτική ελίτ της Γεωργίας δεν ενδιαφέρεται πολύ για την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία. Το νομικό κίνητρο δεν είναι στις προτεραιότητές της. Διαφορετικά, στο ψήφισμα για τη «γενοκτονία» δεν θα περιέχονταν προφανείς νομικοί παραλογισμοί, όπως η αναδρομική εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου. Για παράδειγμα, καταγγέλλει την πολιτική της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στον Καύκασο κατά το 18ο-19ο αιώνα, σύμφωνα με τη Σύμβαση IV της Χάγης (1907) περί "Των Νόμων και Εθίμων του Πολέμου» και τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την «Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας» (9 Δεκεμβρίου 1948) - με άλλα λόγια, σύμφωνα με νομοθεσία που θεσπίστηκε πολύ αργότερα από τον πόλεμο του Καυκάσου. Επιπλέον, η Ρωσική Ομοσπονδία δεν είναι ο νόμιμος διάδοχος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.» (Ο.π.).

²⁵⁸ Διαθέσιμο ως <http://eng.kavkaz-uzel.ru/articles/12289>.

Από την πτώση της ΕΣΣΔ και μετά σε κάθε μία από τις τρεις δημοκρατίες σημειώθηκαν διάφορα περιστατικά που αναδείκνυαν το πρόβλημα του εθνικισμού των Circassians. Ενδεικτικά, στην Adygea υπήρξε αντίδραση των Ρώσων της περιοχής ως προς το ενδεχόμενο δημιουργίας της Δημοκρατίας της Adygea ως ξεχωριστής ομοσπονδιακής μονάδας (η Adygea μέχρι το 1991 αποτελούσε Αυτόνομη Περιοχή εντός της περιοχής/krai του Krasnodar). Προς το σκοπό αυτό, ίδρυσαν μάλιστα και οργανώσεις όπως η «Σλαβική Ένωση». Οι Ρώσοι υποστήριζαν ότι δεν είναι λογικό να σχηματιστεί ξεχωριστό υποκείμενο όταν μόνο το 22% του πληθυσμού αποτελούνταν από Adyghe. Σε γενικό επίπεδο, η «Σλαβική Ένωση» αποτέλεσε έκφραση μιας μορφής ρωσικού εθνικισμού καθώς θεωρούσε ότι η πιθανή ένωση των Circassians είχε ως στόχο την εφαρμογή ενός συστήματος διακρίσεων εναντίον των Ρώσων της περιοχής ή ακόμη και την εκδίωξή τους από αυτή.

Αναφορικά με τη Δημοκρατία της Karachaevo-Cherkessia, ο εθνικισμός των εκεί Circassians σχετίζεται – πέραν των άλλων- και με το καθεστώς του κυρίαρχου λαού που διατηρούν οι Karachay δοθέντος και του γεγονότος ότι τις τελευταίες τρεις περίπου δεκαετίες κανείς Cherkess δεν έχει ανέλθει στο αξίωμα του Προέδρου, καθώς οι ρωσικές και προηγούμενες σοβιετικές αρχές διόριζαν πάντα στη θέση αυτή Karachay.

Κινήματα υποστήριξης των δικαιωμάτων Circassians στην ιστορική γη της Circassia εμφανίστηκαν και στη Δημοκρατία της Kabardino-Balkaria από τους Kabardins.

Όπως αναφέραμε, ένα από τα ιστορικά και βασικά αιτήματα των Circassians είναι επίσης η επιστροφή των εκτοπισμένων του 19^{ου} στις εστίες τους. Αίτημα που βρίσκει αντίθετη τη ρωσική πλευρά. Προς την κατεύθυνση αυτή ιδιαίτερα δραστήρια κινείται και η μεγάλη διασπορά των Circassians²⁵⁹ (ιδιαίτερα σε χώρες όπως η Τουρκία και τα κράτη της Μ. Ανατολής), οι θέσεις της οποίας βρίσκουν ευήκοα ώτα και στη Δύση. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα αναπτύσσει τα τελευταία χρόνια σημαντική δραστηριότητα υπέρ των αιτημάτων των Circassians έναντι της Ρωσίας (βλ. παραπάνω) αλλά και σε ζητήματα όπως η Αμπχαζία, υπέρ της οποίας ασκούν πίεση στις τουρκικές κυβερνήσεις. Είναι έτσι χαρακτηριστικό ότι η Τουρκία έχει δείξει μια σχετικά φιλική προς την Αμπχαζία στάση, αναβαθμίζοντας τις οικονομικές της σχέσεις και τις επαφές της με την περιοχή, γεγονός που έχει προκαλέσει τριβές στις σχέσεις της με την Τιφλίδα. Σε κάθε περίπτωση, η επιρροή των οργανώσεων που έχουν σχηματίσει οι Circassians της Τουρκίας μειώθηκε από τα μέσα της περασμένης δεκαετίας και μετά λόγω της γενικότερης βελτίωσης των ρωσο-τουρκικών σχέσεων (για περισσότερα σχετικά με τη δράση και το ρόλο της διασποράς των Circassians βλ. Gafarli, 2014).

Το ζήτημα του εθνικισμού των Circassians, ήρθε έντονα στο προσκήνιο τα τελευταία χρόνια λόγω της διεξαγωγής των Χειμερινών Ολυμπιακών Αγώνων στο Σότσι το 2014, πόλη που βρίσκεται στην περιοχή της «ιστορικής Τσερκεζίας» (Malashenko, 2011: 10-

---

²⁵⁹ Πρόκειται για απόγονους των εκτοπισμένων από την Circassia μετά το τέλος του πολέμου με τη Ρωσία το 1864. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό τους δίδονται. Ορισμένες εξ αυτών κάνουν λόγο ακόμη και για 5 εκατομμύρια. Πέραν αυτών, πάντως, στην Τουρκία ζει σήμερα και σημαντικός αριθμός άλλων βορειοκαυκασικών λαών (κυρίως Τσετσένοι).

11). Οι Circassians αντέδρασαν στο ενδεχόμενο διεξαγωγής των αγώνων στην ιστορική τους γη δεδομένου του τρόπου που αυτή κατελήφθη και των επιπτώσεων που η κατάληψη αυτή είχε (εκτοπισμοί).

4.5.2 Το Νταγκεστάν

Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση του Νταγκεστάν. Η τελευταία αυτή περιοχή αποτελεί ένα κρίσιμο για τη Ρωσία γεωπολιτικό σημείο από τη στιγμή που συνορεύει με τη Γεωργία, το Αζερμπαϊτζάν καθώς και - μέσω της Κασπίας - το Καζακστάν, το Τουρκμενιστάν και το Ιράν. Είναι προφανές ότι η κρίσιμη θέση του, το καθιστά σημαντικό κρίκο ως προς την προώθηση των γεωπολιτικών στόχων της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή της Κασπίας. Ο ρωσικός έλεγχος επί του Νταγκεστάν δίνει, σε αυτό το πλαίσιο, κρίσιμο ρόλο αναφορικά με τον καθορισμό των θαλασσίων ζωνών και της εξασφαλίζει σημαντική πρόσβαση σε μια πλούσια σε υδρογονάνθρακες θαλάσσια περιοχή. Με λίγα λόγια, το Νταγκεστάν προσφέρει στη Ρωσία άμεση δίοδο προς την Εγγύς και Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία, τόσο μέσω στεριάς όσο και μέσω θάλασσας. Μέσω του Νταγκεστάν διέρχεται επίσης ο αγωγός πετρελαίου Μπακού-Νοβοροσίσκ, ενώ στην περιοχή υπάρχει και σιδηροδρομικό δίκτυο και αυτοκινητόδρομος που συνδέουν τη Ρωσία με την Υπερκαυκασία αλλά και το Ιράν (Emirov, 2011: 28-40). Η εύθραυστη κατάσταση στην οποία βρίσκεται η περιοχή από τις αρχές της δεκαετίας το '90, δημιουργεί σε κάθε περίπτωση, σοβαρό ζήτημα αναφορικά με την ασφάλεια και τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Ρωσίας στα νότια σύνορά της.

Το Νταγκεστάν αποτέλεσε ιδιαίτερη περίπτωση λόγω του γεγονότος ότι, για λόγους που εξηγήθηκαν σε προηγούμενες ενότητες, πέτυχε τη διατήρηση μιας ικανοποιητικής εθνοτικής ισορροπίας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να παραμείνει σταθερό κατά τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Ήταν, αντιθέτως, η ραγδαία αύξηση της επιρροής του Ισλάμ σε μια περιοχή που παραδοσιακά χαρακτηριζόταν από υψηλό βαθμό θρησκευτικότητας, η οποία δημιούργησε σοβαρό ζήτημα αποσταθεροποίησης της περιοχής. Μετασοβιετικά, στο Νταγκεστάν παρατηρήθηκε ο μεγαλύτερος σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες δημοκρατίες του Β. Καυκάσου ρυθμός κατασκευής τζαμιών και δημιουργίας ισλαμικών σχολών ενώ από εκεί προήλθε ο μεγαλύτερος αριθμός μουσουλμάνων που πήγε στη Μέκκα ώστε να εκτελέσει το ετήσιο προσκύνημα (*hajj*).²⁶⁰

---

²⁶⁰ Σημειώνεται ότι η επιρροή του Ισλάμ θεωρείται ως μια από τις βασικές αιτίες διατήρησης των κολχόζ ως βασικό σύστημα αγροτικής παραγωγής για αρκετό καιρό μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Ένα σημαντικό μέρος τους πέρασε στην κατοχή των μουσουλμανικών *jamaat*, δηλαδή των *jamaat* υπό μουσουλμανική διοίκηση. Αποτέλεσαν έτσι την οικονομική τους βάση που τους επέτρεψε να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από τις τοπικές αρχές. Το *jamaat* αποτελούσε κοσμικού χαρακτήρα θεσμό μέχρι την έναρξη των μεταρρυθμίσεων Γκορμπατσόφ, περίοδος κατά την οποία η θρησκευτική δραστηριότητα απελευθερώθηκε. Την εξουσία ασκούσαν πλέον οι ιμάμηδες των μητροπολιτικών τζαμιών καθώς και τα μέλη του συμβουλίου των Γερόντων. Στα χέρια τους πέρασε και η διοίκηση των κολχόζ. Αυτό αφορούσε κυρίως στις περιπτώσεις του βόρειου και δυτικού Νταγκεστάν όπου ο βαθμός θρησκευτικότητας είναι μεγαλύτερος. Στο νότο, Αντιθέτως, η εξουσία των *jamaat* παρέμεινε σε κοσμικούς ηγέτες. Εντός των μουσουλμανικών *jamaat*, δημιουργήθηκαν αντίπαλες φράξιες αποτελούμενες από υποστηρικτές του σουφισμού και του σαλαφισμού (όπως και στην περίπτωση της Τσετσενίας). Κατά τη διάρκεια της

Είδαμε έτσι ότι ο ισλαμικός παράγοντας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα τέλη της δεκαετίας του '90 όταν οι ισλαμιστές σε Νταγκεστάν και Τσετσενία προκάλεσαν το Δεύτερο Τσετσενικό Πόλεμο. Διαφάνηκε κατά το διάστημα εκείνο ότι οι δύο αυτές περιοχές του Β. Καυκάσου λειτούργησαν και πάλι (όπως και κατά το 19^ο αιώνα) ως συγκοινωνούντα δοχεία.

Έκτοτε, παρά τον αρχικό περιορισμό της δράσης των ισλαμιστών λόγω της ήττας τους στον πόλεμο, το Νταγκεστάν αποτελεί την πιο ασταθή περιοχή του Β. Καυκάσου λόγω της δράσης των τελευταίων. Ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια, έχει σημειωθεί σημαντική αύξηση των επιθέσεων κυρίως εναντίον στόχων που σχετίζονται με τις τοπικές αρχές και τα σώματα ασφαλείας. Ως αιτίες της επιρροής του σαλαφισμού στο Νταγκεστάν μπορούν να αναφερθούν ο υψηλός βαθμός θρησκευτικότητας της περιοχής, η υπερβάλλουσα χρήση κατασταλτικών μεθόδων ως προς την αντιμετώπιση της δράσης των σαλαφιστών²⁶¹, η απουσία θρησκευτικής ανεκτικότητας από τις τοπικές αρχές, οι οποίες συχνά ταυτίζουν τους υποστηρικτές του σαλαφισμού με την τρομοκρατία, καθώς και οι ιδιαίτερα αρνητικοί κοινωνικοοικονομικοί δείκτες (Kuchins, 2011: 4). Προκειμένου να αντιμετωπίσει την κατάσταση, η Μόσχα καταφεύγει στην κλασική τακτική της εγκατάστασης πιστών σε εκείνη ηγεσιών, μέσω των οποίων προσπαθεί να περιορίσει τη δράση των ισλαμιστών. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να γίνει επί παραδείγματι κατανοητή η αντικατάσταση του Προέδρου Mukhu Aliev από τον Magomedsalam Magomedov το 2010. Το 2013 ο τελευταίος παραιτήθηκε έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη του Κρεμλίνου. Τη θέση του πήρε ο Ramazan Abdulatipov, πρώην βουλευτής της Κρατικής Δούμα και πρώην Πρεσβευτής της Ρωσίας στο Τατζικιστάν (2005-2009). Στο πλαίσιο της προσπάθειας σταθεροποίησης της κατάστασης, το Κρεμλίνο προσπαθεί επίσης να εισάγει στην περιοχή κέντρα ισλαμικής εκπαίδευσης ώστε να ελέγξει κατά το δυνατόν την αύξηση της επιρροής των ακραίων εκδοχών του Ισλάμ.

4.5.3 Η διαμάχη Β. Οσσετίας - Ινγκουσετίας

Αναφερθήκαμε σε προηγούμενες ενότητες στις περιπτώσεις της Β. Οσσετίας και της Ινγκουσετίας και στη μεταξύ τους διαμάχη για το ζήτημα της περιοχής Prigorodny. Μετά το 1992 παρατηρήθηκε σταθεροποίηση και σχετική εξομάλυνση της κατάστασης αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα, με σημαντική μείωση της βίας και των κατά καιρούς επεισοδίων αλλά και αύξηση των επίσημων επαφών μεταξύ των ηγεσιών των δύο

δεκαετίας του '90 σημειώθηκαν μάλιστα αρκετές διαμάχες μεταξύ σαλαφιστών-εμίρηδων και σουφιστών-σεϊχηδων. Ιδιαίτερα δραστήριο ρόλο ανάμεσα στους πρώτους έπαιξε και ο Bagaudin Kebedov. Οι διαμάχες έλαβαν συχνά το χαρακτήρα ένοπλης σύγκρουσης. Όπως είδαμε, οι σαλαφιστές κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ελεγχόμενα από εκείνους jamaat σε ορισμένες περιοχές του Νταγκεστάν από τα οποία ξεκίνησε η επίθεση του '99. (Vobronnikov, 2004, 169-185).

²⁶¹ Έτσι εξηγείται σε ένα βαθμό και το γεγονός ότι εγκαταστάσεις και προσωπικό των τοπικών αρχών και σωμάτων ασφαλείας αποτελούν συχνά στόχους των επιθέσεων των ισλαμιστών.

περιοχών με ενεργή διαμεσολάβηση και του ομοσπονδιακού κέντρου. Σε αυτό το πλαίσιο, αποτελεί αναμφισβήτητα θετική εξέλιξη το γεγονός ότι το θέμα «έφυγε» από λαό και πέρασε κυρίως σε επίπεδο ελίτ.²⁶² Εδώ η εξομάλυνση γίνεται κατανοητή ως μια διαδικασία τερματισμού ή σημαντικού περιορισμού της βίας και όχι ως απόδειξη οριστικής επίλυσης της ουσίας της διαφοράς, η οποία παραμένει (Tsutsiev, 2004: 217-238). Αυτό σε καμία περίπτωση δε σημαίνει εξάλειψη της βίας. Έτσι, κατά καιρούς σημειώθηκαν επεισόδια, όπως συνέβη το 1998 όταν κάτοικοι από χωριά του Prigorodny που κατοικούνταν από Ossetians, επιτέθηκαν σε καταυλισμούς προσωρινής διαμονής Ingush προσφύγων. Κατά τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, παρατηρείται αύξηση της εθνικιστικής ρητορικής των ισλαμιστών της Ινγκουσετίας, οι οποίοι προκειμένου να κερδίσουν την υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού, ενσωμάτωσαν τον εθνικισμό στο λόγο τους, ιδιαίτερα σε σχέση με τη διαμάχη για το Prigorodny. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρείται ότι η επίλυση του εν λόγω ζητήματος θα στερούσε από τους ισλαμιστές ένα από τα βασικά τους εργαλεία για να κερδίσουν την υποστήριξη της τοπικής κοινωνίας (Kuchins, 2011: 5-6).

Συνολικά, ο εθνικισμός στην Ινγκουσετία αυξάνεται κατά τα τελευταία χρόνια. Συχνά, μάλιστα, ασκείται αυστηρή κριτική στο νυν Πρόεδρο Ενκουρον λόγω του ότι ο τελευταίος έχει δηλώσει ότι η Ινγκουσετία δε θα αμφισβητήσει το Prigorodny ως μέρος της Β. Οσσετίας αλλά θα επιμείνει μόνο στο δικαίωμα επιστροφής των προσφύγων.

4.5.3.1 Τα δεδομένα στις δύο Δημοκρατίες

Η Ινγκουσετία αποτελεί μια από τις φτωχότερες και πλέον ασταθείς Δημοκρατίες του Β. Καυκάσου. Σε αυτή παρατηρείται αυξημένη δράση ισλαμιστικών ομάδων, η οποία συνεπικουρείται και από τις τοπικές συνθήκες που περιγράψαμε. Την πραγματικότητα της αυξανόμενης αστάθειας στην περιοχή καταδεικνύει και το γεγονός ότι οι ομοσπονδιακές αρχές έχουν αυξήσει τη χρηματοδότηση του προϋπολογισμού της ώστε να επέλθει ανάπτυξη και βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών δεικτών και εν τέλει να μειωθούν τα κίνητρα της ενσωμάτωσης σε ακραίες ισλαμικές ομάδες. Αυτό, μάλιστα, συμβαίνει παρά τη γενικότερη τάση μείωσης των επιδοτήσεων προς τις Δημοκρατίες της

---

²⁶² Υπαρκτή πάντως είναι η βελτίωση του κλίματος και μεταξύ των δύο κοινωνιών ακόμη και στο ίδιο το Prigorodny. Διαφαίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο μια μεταφορά της αλλαγής από «πάνω προς τα κάτω». Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των Ingush προσφύγων επέστρεψε στις εστίες μετά το 1994, εξέλιξη που αποτελεί θετική ένδειξη αναφορικά με τη βελτίωση του κλίματος ανάμεσα στα δύο μέρη. Σε κάθε περίπτωση, η βοήθεια των ομοσπονδιακών αρχών τόσο στο επίπεδο της αποκατάστασης των προσφύγων όσο και της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο μερών συνετέλεσε σημαντικά στην αλλαγή του κλίματος γεγονός που αντικατοπτρίζει την εμπιστοσύνη και των δύο πλευρών στο κράτος, το οποίο εκλήθη να παίξει για μια ακόμη φορά τον ιστορικό του ρόλο, αυτόν του επιδιαιτητή και ρυθμιστή των κρίσεων μεταξύ των εθνοτήτων της περιοχής. Η καθοριστική συμβολή του κεντρικού κράτους φάνηκε ξεκάθαρα το 2002 όταν με δική του μεσολάβηση υπογράφηκε Συνθήκη Καλής Γειτονίας και Συνεργασίας μεταξύ των δύο περιοχών. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η εμπιστοσύνη προς το κράτος δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό για τα δύο μέρη, καθώς οι Ingush συχνά εκφράζουν παράπονα για στήριξη του ομοσπονδιακού κέντρου προς τους Ossetians.

περιοχής.²⁶³ Και στην Ινγκουσετία, η Μόσχα τήρησε μετασοβιετικά την κλασική στρατηγική διορισμού φιλικών προς εκείνη ηγεσιών και της αντικατάστασής τους από όταν κρίνεται ότι δε φέρνουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα στο επίπεδο της αντιμετώπισης της δράσης των ισλαμιστών.

Αναφορικά με τη Β. Οσσετία, παραμένει μια από τις πιο σταθερές και πιο φιλικές προς τη Μόσχα περιοχές. Σημαντικό ρόλο παίζει το γεγονός ότι το 75% του πληθυσμού αποτελείται από Ossetians (49%), η πλειοψηφία των οποίων είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, καθώς και Ρώσους (σε ποσοστό 24%). Στις αρχές της δεκαετίας του '90 υπήρξε, όπως είδαμε, άνοδος του εθνικισμού με αφορμή το ζήτημα του Prigorodny και της διαμάχης με τους Ingush για αυτό. Επίσης, παρά το γεγονός ότι το μουσουλμανικό στοιχείο στη Β. Οσσετία είναι περιορισμένο, η τελευταία γίνεται συχνά στόχος δράσης ισλαμιστών, γεγονός που καταδεικνύει την τρωτότητά της έναντι του φαινομένου εξαγωγής κρίσεων από γειτονικές περιοχές. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της δράσης των ισλαμιστών υπήρξε η επίθεση σε σχολείο του Beslan το Σεπτέμβριο του 2004 κατά την οποία οι τρομοκράτες- υπό τις οδηγίες του Basaev- κράτησαν περίπου 1.100 ομήρους για τρεις μέρες. Η επέμβαση των ρωσικών σωμάτων ασφαλείας είχε εν τέλει ως αποτέλεσμα το θάνατο 385 ομήρων (μεταξύ των οποίων και 186 παιδιών).²⁶⁴

4.6 Ο ενιαίος γεωπολιτικός χώρος Βορείου και Νοτίου Καυκάσου

Αναφερθήκαμε σε προηγούμενες ενότητες στην άμεση συσχέτιση των τεκταινόμενων στο Βόρειο και στο Νότιο Καύκασο. Συσχέτιση που έχει οδηγήσει αρκετούς αναλυτές (βλ. ενδεικτικά Gadzhiev, 2012: 11-63, Emirov, 2011: 22-47) στην υιοθέτηση της άποψης ότι ο Βόρειος και ο Νότιος Καύκασος αποτελούν έναν ενιαίο γεωπολιτικό χώρο. Ως επιχειρήματα επιβεβαίωσης αυτής της θεωρίας μπορούν να αναφερθούν:

---

²⁶³ Είναι γεγονός ότι οι προϋπολογισμοί των Δημοκρατιών του Β. Καυκάσου εξαρτώνται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα χρήματα που τους δίνει το κέντρο. Αυτό αποτελεί αρνητικό φαινόμενο καθώς αφενός καταδεικνύει την αδυναμία τους να στηριχθούν στα πόδια τους μέσω δημιουργίας επαρκών παραγωγικών δομών και αφετέρου μειώνει το κίνητρο προς τις τοπικές ελίτ ώστε να σταθεροποιήσουν την κατάσταση στο εσωτερικό τους και να μπορούν να προβάλουν αιτήματα για αυξημένες χορηγίες ώστε να αντιμετωπιστεί η κατάσταση, στην όξυνση των οποίων είχαν προηγουμένως συμβάλει οι ίδιες. Αυτό με τη σειρά του αυξάνει τη διαφθορά και τον εσωτερικό κατακερματισμό καθώς οι διάφορες κάστες αποκτούν αυξημένα κίνητρα μεταξύ τους ανταγωνισμού για πρόσβαση στα κρατικά χρήματα. Είναι επίσης προφανές ότι η εξάρτηση από το κέντρο δε δημιουργεί βάσεις για τη δημιουργία ενός πραγματικά ομόσπονδου συστήματος το οποίο θα επέτρεπε την επίλυση αρκετών από τα σοβαρά προβλήματα της περιοχής (Emirov, 2011: 212-225).

²⁶⁴ Σύμφωνα με το μοναδικό τρομοκράτη που συνελήφθη από τους Ρώσους, τον Nur-Pasha Kulayev, το σχολείο στο Beslan επιλέχθηκε ειδικά για να υποδαυλιστεί η αναταραχή μεταξύ της Β. Οσσετίας και της Ινγκουσετίας, ώστε να αναθερμανθεί η ιστορική διαμάχη για το Prigorodny, και να συρθεί η Ινγκουσετία προς μεγαλύτερη εμπλοκή στην περιφερειακή ένοπλη εξέγερση (Schaefer, 2010: 230). Το γεγονός αυτό δείχνει την άμεση συσχέτιση του ζητήματος του Prigorodny με τη δράση των ισλαμιστών στην Ινγκουσετία.

1. Η γεωγραφική γειννίαση των δύο περιοχών που δημιουργεί συνθήκες επηρεασμού της μίας από όσα συμβαίνουν στην άλλη. Αυτό ασφαλώς δε σχετίζεται μόνο με τη γεωγραφία αλλά και με τις πολιτικές επιλογές των παικτών ένθεν κακειθεν. Παραδείγματος χάρη, η επιλογή της Γεωργίας να υποστηρίξει το αυτονομιστικό κίνημα των Τσετσένων²⁶⁵ αποτελεί μια πολιτική επιλογή του κράτους αυτού, η οποία μπορεί να γίνει κατανοητή τόσο στο πλαίσιο του στρατηγικού προσανατολισμού που επέλεξε μετά την πτώση της ΕΣΣΔ (στροφή προς τη Δύση) όσο και στο πλαίσιο του πως αντιλαμβάνονταν τη σχέση της με την ίδια τη Ρωσία. Ωστόσο, ήταν ο γεωγραφικός παράγοντας και η γειννίασή της με το Β. Καύκασο και, πιο συγκεκριμένα, την Τσετσενία που της έδινε τη δυνατότητα άμεσου επηρεασμού της κατάστασης.²⁶⁶ Κατ' αντιστοιχία, ήταν η γειννίαση του Β. Καυκάσου με την Αμπχαζία η οποία επέτρεψε στους μαχητές του βορρά να πολεμήσουν στο πλευρό της δεύτερης κατά τον πόλεμο του 1992-1993. Ο γεωγραφικός παράγοντας συνδέεται άμεσα και με την αυξημένη παρουσία της Δύσης στην περιοχή καθώς η Ρωσία φοβάται ότι μέσω της παρουσίας τους στο νότο, οι δυτικοί θα μπορούσαν να προκαλέσουν περαιτέρω αποσταθεροποίηση στο Β. Καύκασο.
2. Η πραγματικότητα της ύπαρξης διαιρεμένων λαών μεταξύ των δύο περιοχών όπως προέκυψε από την απότομη αλλαγή συνόρων και την ανεξαρτητοποίηση κρατών που μέχρι το 1991 αποτελούσαν μέρος της ΕΣΣΔ. Οι αλλαγές αυτές είχαν ως επίπτωση λαοί που ως τότε ζούσαν εντός του ίδιου κράτους να βρεθούν ξαφνικά διαιρεμένοι

---

²⁶⁵ Πέραν της αναφερθείσας σε προηγούμενες ενότητες στάσης της Γεωργίας κατά τον Πρώτο Πόλεμο της Τσετσενίας, ως απόδειξη της γεωργιανής εμπλοκής στη ρωσο-τσετσενική διαμάχη, αναφέρεται η κρίση στο φαράγγι Pankisi (βρίσκεται στα σύνορα Γεωργίας-Τσετσενίας) το 2003 όταν η Μόσχα κατηγορήσε τις γεωργιανές αρχές για απροθυμία αντιμετώπισης του φαινομένου της απρόσκοπτης μετακίνησης εκατοντάδων Τσετσένων μαχητών από και προς αυτό. Το πρόβλημα λύθηκε μόνο μετά από παρέμβαση των ΗΠΑ, αποδεικνύοντας την επιρροή που οι τελευταίες διέθεταν στην περιοχή. Γενικότερα, η Μόσχα κατηγορεί συχνά την Τιφλίδα για υποστήριξη προς τους αυτονομιστές της Τσετσενίας. Μάλιστα, η αμφιλεγόμενη στάση της τελευταίας ήρθε εκ νέου στο προσκήνιο μετά τον πόλεμο 2008. Ο Πρόεδρος της Γεωργίας Σαακασβίλι δήλωσε έτσι πως μετάνιωσε για τις ενέργειες αντιμετώπισης της τσετσενικής τρομοκρατίας το 2003. Ανακοίνωσε, παράλληλα, την κατάργηση της βίζας για τους πολίτες των δημοκρατιών του Β. Καυκάσου και μίλησε για το όραμά του για τη δημιουργία ενός «ενωμένου Καυκάσου», βόρειου και νότιου (βλ. American Conservative online, 27/01/2011, διαθέσιμο ως <http://www.theamericanconservative.com/larison/saakashvilis-reckless-moves/>). Αξίζει να αναφερθεί ότι στην περιοχή του Pankisi διαβίει το τσετσενικής καταγωγής φύλο των Kist. Οι Kist αποτελούν μάλιστα το 75% του συνολικού πληθυσμού της. Η παρουσία τους έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δυνατότητα Τσετσένων μαχητών να βρουν καταφύγιο στην περιοχή κατά το Δεύτερο Πόλεμο της Τσετσενίας (γενικότερα, άνω των 7000 τσετσένων προσφύγων βρήκαν καταφύγιο σε αυτήν κατά τη διάρκεια του πολέμου). Παράλληλα, ορισμένοι Kist πέρασαν τα ορεινά περάσματα και πολέμησαν στο πλευρό των ισλαμιστών (το ριζοσπαστικό Ισλάμ φαίνεται πως άρχισε να αποκτά επιρροή μεταξύ του τοπικού πληθυσμού από τα μέσα της δεκαετίας του '90).

²⁶⁶ Αντίστοιχη είναι και η περίπτωση του Αζερμπαϊτζάν, μέσω του οποίου αρχικά διέρχονταν μαχητές και προμήθειες προς τους ισλαμιστές του Νταγκεστάν. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί η σταδιακή αλλαγή της στάσης του Μπακού αναφορικά το ζήτημα. Αλλαγή που εξηγείται τόσο λόγω της πρόθεσής του να βελτιώσει τη σχέση του με τη Μόσχα όσο και λόγω των προβλημάτων που το ίδιο άρχισε να αντιμετωπίζει από τη δράση σαλαφιστών. Αποτέλεσμα της αλλαγής αυτής υπήρξε η ενίσχυση της συνεργασίας με τις ρωσικές αρχές, εξέλιξη που έπληξε τις θές εις των ισλαμιστών στο Νταγκεστάν και συνετέλεσε στη μεταφορά του μετώπου προς τις δυτικές δημοκρατίες του Β. Καυκάσου.

μεταξύ διαφορετικών κρατών. Αυτό αφορούσε περιπτώσεις όπως οι Ossetians (μεταξύ Βορείου και Νοτίου Οσσετίας), οι Lezgians, οι Avars, οι Tat και οι Tsakhur (μεταξύ Νταγκεστάν και Αζερμπαϊτζάν). Είναι έτσι προφανές ότι κρίσεις λαμβάνουν χώρα στη μία πλευρά των συνόρων, μπορούν πολύ εύκολα να περάσουν και στην άλλη. Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελούν οι περιπτώσεις των δύο μετασοβιετικών πολέμων της Νοτίου Οσσετίας, οι οποίοι ήταν αδύνατο να μην επηρεάσουν και τη Βόρεια. Αντίστοιχα, οι πολιτικές διακρίσεων εναντίον των μειονοτήτων που άσκησαν οι πρώτες αζερικές μετασοβιετικές κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να μην προκαλέσουν αντιδράσεις στους ομοεθνείς τους στο Νταγκεστάν, οι οποίοι μάλιστα αποτελούν το 11,5% του πληθυσμού του τελευταίου. Η Ρωσία από την πλευρά της θεώρησε ότι αν άφηνε τα ζητήματα να εξελιχθούν χωρίς να παρέμβει, θα προκαλούνταν κρίση στο εσωτερικό της.

3. Το γεγονός ότι σε Βόρειο και Νότιο Καύκασο ζουν λαοί συγγενείς εθνοτικά. Αυτό αφορά κυρίως την περίπτωση των Abkhaz, οι οποίοι ανήκουν στην ευρύτερη ομάδα των Adyghe/Circassians στην οποία ανήκουν όπως είδαμε οι Agyghs, οι Cherkess και οι Kabardians. Οι Abkhaz ήταν εξ' αρχής εναντίον της διαίρεσής τους από τους συγγενικούς λαούς του βορρά ενώ οι Adyghe του Β. Καυκάσου έσπευδαν στο πλευρό των «αδερφών» κάθε φορά που αυτοί βρέθηκαν σε σύρραξη με την Τιφλίδα. Η υποστήριξη που παραδοσιακά παρέχει η Ρωσία προς τους Abkhaz πρέπει ως εκ τούτου να ερμηνευθεί και στη βάση της προσπάθειάς της να μην προκαλέσει αντιδράσεις στο εσωτερικό του Β. Καυκάσου. Παράλληλα, να ενισχύσει τη θέση της μεταξύ των λαών της περιοχής καθώς είναι, πράγματι, γεγονός ότι οι πολιτικές που ακολούθησε η Μόσχα σε σχέση με την Αμπχαζία και τη Ν. Οσσετία, κέρδισαν τη στήριξη μεγάλης μερίδας των λαών του Β. Καυκάσου. Η εμπλοκή της στον πόλεμο του 2008 και η αναγνώριση της ανεξαρτησίας των δύο περιοχών δεν εξαιρέθηκαν από αυτόν το γενικότερο κανόνα καθώς έτυχαν μεγάλης αποδοχής.
4. Οι συνεχείς μετακινήσεις των πληθυσμών της περιοχής ανά τους αιώνες και ιδιαίτερα μετά την ενσωμάτωσή τους στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Διαδικασία που αύξησε τις μεταξύ των λαών του Καυκάσου επιρροές και δημιούργησε σε σημαντικό βαθμό ένα αίσθημα «κοινού ανήκειν». Το στοιχείο αυτό ενισχύθηκε από την αίσθηση κοινής ιστορικής μοίρας των λαών της περιοχής, η οποία διαχρονικά αποτελούσε πεδίο αντιπαράθεσης μεγάλων δυνάμεων ενώ κατά μεγάλα διαστήματα βρισκόταν υπό τον έλεγχο ορισμένων εξ' αυτών.
5. Η κοινή φύση των διενέξεων και στις δύο πλευρές των συνόρων όπου κυριαρχούν οι αποσχιστικές τάσεις και οι διεθνοτικές διαφορές/συγκρούσεις. Πραγματικότητα που έχει ως αποτέλεσμα η εξέλιξη ενός ζητήματος από τη μία πλευρά των συνόρων να επηρεάζει την αντίστοιχη ενός αντίστοιχου ζητήματος από την άλλη. Επί παραδείγματι, η πολιτική της Μόσχας να στηρίζει την απόσχιση της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας θεωρήθηκε από πολλούς (ιδιαίτερα στη Δύση) λανθασμένη γιατί έτσι άνοιγε το δρόμο για ανάλογες εξελίξεις και στο Β. Καύκασο. Η άποψη αυτή - αν

και σαφώς δε στερείται λογικής- δε συμβαδίζει με τα δεδομένα της περιοχής αλλά και τη λογική της Ρωσίας. Η τελευταία, Αντιθέτως, θεωρεί ότι αν επιδείξει παθητικότητα στα μέτωπα του νότου, θα στείλει λάθος μηνύματα και στο βορρά και σε όσους επιδιώκουν την εκδίωξή της από αυτόν. Ως εκ τούτου και σε ότι αφορά στην πολιτική της Ρωσίας στην περιοχή, η κοινή φύση των προβλημάτων δε θα πρέπει να γίνει κατανοητή τόσο - ή μόνο - με βάση τη λογική της δημιουργίας προηγούμενων (πχ. αν αποσχιστεί η Αμπχαζία τότε ανοίγει ο δρόμος για την απόσχιση και της Τσετσενίας) αλλά με βάση την ύπαρξη ή μη μιας συνεκτικής πολιτικής ως προς την υπεράσπιση των γεωπολιτικών της συμφερόντων («έχω δύο προβλήματα με κοινά χαρακτηριστικά, άρα αν δε διεκδικήσω τα συμφέροντά μου στο ένα από αυτά, τότε ενδεχομένως να χάσω και στο άλλο»).

Επίλογος- Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάσαμε τις πολιτικές της Ρωσίας στον Καύκασο (σε ιστορικό και σύγχρονο πλαίσιο), τη γεωπολιτική του σημασία για τη Ρωσία και τις άλλες μεγάλες παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις καθώς και το ρόλο που το σχήμα κέντρο (Ρωσία)-περιφέρεια (Καύκασος)-εξωτερικοί παίκτες έπαιξε ιστορικά αλλά και κατά τη μετασοβιετική περίοδο (περίοδος 1991-2008). Αναλύσαμε επίσης τις κύριες παραμέτρους που επηρεάζουν και διαμορφώνουν το σχήμα αυτό κάνοντας αναφορές στις επιπτώσεις πιθανής αποδυνάμωσης του κέντρου, στο ρόλο των εθνικισμών και της θρησκείας καθώς και στο πώς οι μεταβολές στο διεθνές σύστημα επηρέασαν και επηρεάζουν τα δεδομένα στην περιοχή. Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, είναι απαραίτητο να κάνουμε μια γενική σύνοψη όσων αναφέραμε κατά τη διάρκειά του. Συγκεκριμένα, είδαμε ότι:

1. Ο Καύκασος αποτελεί διαχρονικά ένα πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ μεγάλων παγκόσμιων και περιφερειακών δυνάμεων λόγω της κρίσιμης θέσης που κατέχει στο σύστημα ισχύος μιας περιοχής που ξεκινά από την Ανατολική Ευρώπη και καταλήγει στη Μ. Ανατολή και την Κ. Ασία. Η Ρωσία ενδιαφέρεται διαχρονικά για την εδραίωση των θέσεών της στον Καύκασο στο πλαίσιο μιας ευρύτερης στρατηγικής ενίσχυσης της θέσης της κατά μήκος της ευρύτερης αυτής περιοχής. Ιστορικά, κύριο αντίπαλό της στην περιοχή αποτέλεσε η Δύση, η οποία την έβλεπε ανταγωνιστικά ως προς τα δικά της συμφέροντα στην ευρασιατική ήπειρο. Κατ' επέκταση, η γεωπολιτική διάσταση του Καυκάσου κατά τους τελευταίους δυόμισι αιώνες θα πρέπει κατά βάση να ενταχθεί στο γενικότερο ανταγωνισμό μεταξύ Ρωσίας και Δύσης (ιδιαίτερα των αγγλοσαξονικών δυνάμεων) για επιρροή στην Ευρασία.
2. Μέσα στο γενικότερο αυτό διεθνοπολιτικό πλαίσιο πρέπει να γίνει ιστορικά κατανοητή και η δράση των περιφερειακών δυνάμεων οι οποίες ενδιαφέρονται μεν πρωτίστως για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων, αυτό ωστόσο δεν μπορεί να συμβεί εκτός του πλαισίου που ορίζουν οι βασικοί παίκτες. Μετασοβιετικά, η

Ρωσία ασφαλώς και δεν αποτέλεσε ισότιμο διεθνή παίκτη με τις ΗΠΑ. Ωστόσο, εξακολούθησε να αποτελεί την κύρια δύναμη στην περιοχή της πρώην ΕΣΣΔ, ενισχύοντας σταδιακά τις θέσεις της σε αυτή και φιλοδοξώντας να αναβαθμίσει το διεθνή της ρόλο και πέραν –αλλά και μέσω– αυτής. Ως εκ τούτου, κατά τη μετασοβιετική περίοδο οι δύο κύριοι παίκτες στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (άρα και στον Καύκασο) θεωρούνται η Δύση (ιδιαίτερα οι ΗΠΑ) και η Ρωσία, με τις υπόλοιπες περιφερειακές δυνάμεις να εντάσσονται κατά βάση τις επιλογές τους στο πλαίσιο των στρατηγικών των δύο αυτών πόλων. Έτσι, είχαμε το σχηματισμό δύο κύριων γεωπολιτικών αξόνων (Ρωσία-Αρμενία-Ιράν/Δύση-Αζερμπαϊτζάν-Γεωργία-Τουρκία), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η στρατηγική κάθε περιφερειακού ή τοπικού παίκτη δεν παρουσίασε επιμέρους διαφορές.

3. Οι πολιτικές της Ρωσίας στον Καύκασο πρέπει να γίνουν κατανοητές στο πλαίσιο του αυτοκρατορικού της μοντέλου που καθόριζε τον τρόπο με τον οποίον αντιλαμβανόταν την παρουσία των μη ρωσικών λαών καθώς και τις πολιτικές που εφαρμόζε σε σχέση με αυτούς. Έτσι, η Ρωσία μέσω μιας διαδικασίας συνεχών επεκτάσεων και συνεχούς ενσωμάτωσης διαφορετικών πληθυσμών, διαμόρφωσε ιστορικά μια «αυτοκρατορική κουλτούρα» βάσει της οποίας έβλεπε τον εαυτό της ως το φορέα εκσυγχρονισμού και ένταξής τους στο διεθνές πολιτικό και οικονομικό σύστημα. Το ρωσικό αυτοκρατορικό μοντέλο είχε ουσιαστικές διαφορές σε σχέση με τα αντίστοιχα των δυτικών αυτοκρατοριών, καθώς: πρώτον, έδινε ιδιαίτερη σημασία στον παράγοντα θρησκεία (Ορθοδοξία), στο ρόλο του κράτους ως προστάτη και φορέα εκσυγχρονισμού, στο μερκαντιλισμό και στον πολιτικό αυταρχισμό. Δεύτερον, η Ρωσία αποτελούσε αυτοκρατορία ηπειρωτικού τύπου της οποίας οι νέες κτίσεις ενσωματώνονταν στον κεντρικό εδαφικό ιστό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση των τοπικών ελίτ στο κεντρικό αυτοκρατορικό σύστημα, κάτι που δε συνέβη στις περιπτώσεις των υπερπόντιων αυτοκρατοριών των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων. Τρίτον, η Ρωσία δεν κατέκτησε με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στον Καύκασο, η πολιτική που ακολούθησε ήταν μεν αποικιακού τύπου αλλά σε πολιτικό και όχι οικονομικό επίπεδο. Βασικό χαρακτηριστικό του ρωσικού αποικιακού μοντέλου υπήρξε η συνεργασία με φιλικές προς εκείνη τοπικές ελίτ για τη διοίκηση της περιοχής, πολιτική.

Η Ρωσία ακολούθησε επίσης μια διαφορετική φιλοσοφία αναφορικά με τον τρόπο ενσωμάτωσης των άλλων λαών. Φιλοσοφία που διέφερε ουσιαστικά από το μοντέλο του «χωνευτηριού» των εθνών που επικράτησε στη Δύση. Η αιτία της διαφοράς αυτής πρέπει να εντοπιστεί στο γεγονός ότι οι λαοί αυτοί ήταν αυτόχθονες, ζούσαν επί αιώνες και πριν από την έλευση των Ρώσων στις περιοχές τους και δεν ήταν μετανάστες ή πολίτες προερχόμενοι από τις αποικίες όπως συνέβη με τα δυτικά κράτη. Ως εκ τούτου, η γλώσσα τους, ο πολιτισμός τους και η εθνική τους ταυτότητα έπρεπε όχι μόνο να προστατευθούν αλλά και να αναπτυχθούν. Οι πολιτικές που κατά καιρούς εφαρμόστηκαν (όπως η ιθαγενοποίηση) εντάσσονταν σε αυτή τη λογική. Σε αντίθεση έτσι με όσα λέγονται διεθνώς, η παρούσα μελέτη θεωρεί ότι η Ρωσία δεν

υπήρξε ιστορικά μια «φυλακή των εθνών» αλλά ένας φορέας ανάπτυξής τους και εκσυγχρονισμού τους. Αυτό φυσικά δεν απαλλάσσει την τελευταία από σοβαρά λάθη που κατά καιρούς διέπραξε (εκρωσισμός, εκτοπισμοί, εφαρμογή σκληρών μεθόδων καταστολής).

Είναι επίσης γεγονός ότι, έχοντας έρθει σε επαφή με το στοιχείο της Ανατολής ήδη από το 13^ο αιώνα (περίοδος Μογγόλων) και έχοντας μετέπειτα κατακτήσει μουσουλμανικούς λαούς (16^{ος} αιώνας), η Ρωσία αντιμετώπιζε με έναν ιδιαίτερο τρόπο τη σχέση της με τους λαούς της ανατολής. Κατά τρόπο δηλαδή μη οριενταλιστικό που δε σηματοδοτούσε μια αίσθηση επιβολής ενός ανώτερου πολιτισμού προς έναν κατώτερο, αν και φυσικά υπήρξαν και εξαιρέσεις. Ο Καύκασος θεωρούνταν, ως εκ τούτου, συμβατός με τα ρωσικά-«ανατολικά» χαρακτηριστικά και τη ρωσική ταυτότητα. Μέσω του ελέγχου του η Ρωσία αναδείκνυε τελικά, πέραν του ευρωπαϊκού, και τον ανατολικό της εαυτό.

4. Βασικό στοιχείο της «αυτοκρατορικής αποστολής» της Ρωσίας υπήρξε ο ρόλος της ως ρυθμιστή των διαφορών μεταξύ των λαών του Καυκάσου. Ο Καύκασος αποτελεί μια κατακερματισμένη περιοχή στην οποία ζούσαν και ζουν εκατοντάδες εθνότητες. Το γεγονός αυτό αποτελούσε βάση για τη δημιουργία διενέξεων μεταξύ τους, βοηθούντων και των κακών γεωφυσικών δεδομένων (υψηλά και δύσβατα όρη) τα οποία δεν ευνοούσαν την οικονομική ανάπτυξη. Μάλιστα, το σύστημα καστών που παραδοσιακά κυριαρχούσε στις κοινωνίες του Β. Καυκάσου, δημιούργησε συνθήκες κατακερματισμού ακόμη και μεταξύ των ίδιων εθνών. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία καλούνταν να παίξει το ρόλο του επιδιαιτητή, της τρίτης δηλαδή εκείνης δύναμης που θα επιβάλει την τάξη και θα διατηρεί τη σταθερότητα. Είναι γεγονός ότι ο κατακερματισμός και η ύπαρξη διαφορών ευνοούσε τα σχέδιά της πριν και κατά τη διάρκεια της κατάκτησης του Καυκάσου καθώς έτσι μπορούσε να εφαρμόσει την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» και να αποδυναμώσει τους αντιπάλους της. Μετά την ενσωμάτωση της περιοχής, ωστόσο, η Ρωσία δεν είχε κανένα λόγο να επιθυμεί επανεμφάνιση ερίδων που θα προκαλούσαν αποσταθεροποίηση και θα την υποχρέωναν να ταχθεί υπέρ κάποιου από τα αντιμαχόμενα μέρη.
5. Τα δεδομένα στον Καύκασο επηρεάζονταν διαχρονικά από την εξέλιξη της σχέσης κέντρου (Ρωσία) - περιφέρεια (Καύκασος) - εξωτερικό περιβάλλον. Ιδιαίτερα η πρώτη και η τρίτη παράμετρος αποδείχθηκαν οι πλέον καθοριστικοί. Η αποδυνάμωση του κέντρου προκαλούσε φυγόκεντρες τάσεις στον Καύκασο οι οποίες όμως μπορούσαν να επιφέρουν γεωπολιτικά τετελεσμένα (απόσχιση εδαφών) μόνο όταν οι διεθνείς συνθήκες το επέτρεπαν (βλ. τέλος Ψυχρού Πολέμου σε αντίθεση με την περίοδο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το Ρωσικό Εμφύλιο). Σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξη κατάλληλων τοπικών συνθηκών (εθνικισμοί, θρησκευτικός παράγοντας) διευκόλυναν και διευκολύνουν τη δημιουργία τετελεσμένων καθώς και τη δράση εξωτερικών παικτών. Οι τελευταίοι έπαιζαν άλλωστε συχνά παρεμβατικό ρόλο με στόχο να υποστηρίξουν τις αποσχιστικές τάσεις στην περιοχή. Αναφορικά

πάντως με το ρόλο του εθνικισμού, η Ρωσία θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να θεωρηθεί θύμα της ίδιας της επιτυχίας της καθώς συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη των εθνικών ταυτοτήτων των λαών της περιοχής, γεγονός που στην πορεία δεν είχε μόνο θετικές συνέπειες για τα συμφέροντά της.

6. Βασικό αντίπαλο των ρωσικών συμφερόντων στον Καύκασο (ιδιαίτερα στο Βόρειο) αποτελεί διαχρονικά το ριζοσπαστικό Ισλάμ είτε πρόκειται για το σουφικό (19^{ος} αιώνας) είτε για το σουνιτικό (μετασοβιετικά). Είναι κατανοητό ότι η θρησκεία δεν είναι μια γεωπολιτικά ουδέτερη παράμετρος αλλά σχετίζεται τόσο με το ενδεχόμενο δημιουργίας τετελεσμένων στην περιοχή όσο και με τη δράση εξωσυστημικών παικτών. Μετασοβιετικά, η αποσταθεροποίηση του κέντρου και η ύπαρξη ευνοϊκού διεθνούς περιβάλλοντος καθώς και κατάλληλων τοπικών συνθηκών, επέτρεψε την αύξηση της επιρροής και τη δράσης ριζοσπαστικών σουνιτικών ομάδων στο Β. Καύκασο. Η θρησκεία έτσι αντικατέστησε σταδιακά τον εθνικισμό ως τον κύριο φορέα αντίθεσης στη ρωσική παρουσία στην περιοχή. Καθοριστικό και διαχρονικό χαρακτηριστικό του Ισλάμ, το οποίο μπορεί να θέσει υπό αμφισβήτηση συνολικά τη θέση της Μόσχας στην περιοχή, αποτελεί ο εν δυνάμει ενοποιητικός του χαρακτήρας.
7. Ο Καύκασος πρέπει σε γενικές γραμμές να γίνει κατανοητός -για γεωγραφικούς, πολιτικούς, εθνοτικούς και πολιτισμικούς λόγους- ως ενιαίο γεωπολιτικό σύνολο, παρά το γεγονός ότι μετά την πτώση της ΕΣΣΔ χωρίστηκε για πρώτη φορά μετά από αιώνες σε δύο μέρη.
8. Αναφορικά με τις συγκρούσεις στο μετασοβιετικό Καύκασο, καίριες είναι οι ευθύνες των σοβιετικών ηγεσιών σε ότι αφορά τόσο τον καθορισμό των συνόρων κατά την περίοδο της ΕΣΣΔ καθώς αποδείχθηκε αδύνατος ο επιδιωκόμενος καθορισμός εθνοτικά συμπαγών περιοχών σε μια περιοχή τόσο κατακερματισμένη εθνοτικά. Παράλληλα, αρνητικές επιπτώσεις είχαν και οι συχνές αλλαγές που επέβαλαν στα σύνορα αυτά ανάλογα με το πώς έκριναν ότι εξυπηρετούνταν τα συμφέροντά της. Το σύστημα των κυρίαρχων εθνών που τελικά εφαρμόστηκε δημιούργησε δυσaráεσκεια ανάμεσα στους μη κυρίαρχους λαούς, λόγω των διακρίσεων που υφίσταντο.
9. Μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, ο Νότιος Καύκασος αποτέλεσε περιοχή γεωπολιτικής σύγκρουσης μεταξύ Ρωσίας και Δύσης. Η τελευταία βρήκε ευκαιρία να δραστηριοποιηθεί γεωπολιτικά δεδομένων των ευνοϊκών διεθνών και περιφερειακών συνθηκών. Κύρια σημεία αντιπαράθεσης αποτέλεσαν τα ζητήματα της γεωπολιτικής της ενέργειας, των διεθνολικών συγκρούσεων καθώς και το ζήτημα της ενσωμάτωσης ή μη των κρατών της περιοχής στους δυτικούς θεσμούς και ιδιαίτερα στο ΝΑΤΟ.
10. Η πλειοψηφία των κοινωνιών του Β. Καυκάσου δεν επιθυμεί σήμερα απόσχιση από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Η βελτίωση των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων οπωσδήποτε βοήθησε στην εξέλιξη αυτή. Καθοριστική, ωστόσο, υπήρξε η επίπτωση της de facto ανεξαρτητοποίησης της Τσετσενίας κατά την περίοδο 1996-1999, η οποία οδήγησε σε εκτεταμένη ανομία, διαφθορά και απότομη επιδείνωση του

επιπέδου ζωής των πολιτών. Η Τσετσενία οδηγήθηκε έτσι στα χέρια των ισλαμιστών, με ότι αυτό συνεπαγόταν. Αποτέλεσε τελικά αρνητικό προηγούμενο για τις υπόλοιπες περιοχές του Β. Καυκάσου.

11. Η σταδιακή σταθεροποίηση και βελτίωση της κατάστασης στο Β. Καύκασο δε σημαίνει ότι οι εφαρμοζόμενες από τη Μόσχα πολιτικές δε συνεχίζουν να προκαλούν προβλήματα. Αυτά εντοπίζονται κυρίως στη σχέση κέντρου-περιφέρειας και στο επιλεγμένο σύστημα ομοσπονδιακής συγκρότησης. Όπως εξηγήσαμε, η σχέση αυτή λειτουργεί σαφώς υπέρ του κέντρου για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, λόγω της επιλογής του να βασιστεί στην πρακτική διορισμού φιλικών και εξαρτώμενων από εκείνο ηγεσιών με στόχο τη σταθεροποίηση της περιοχής. Η απόφαση για κατάργηση των περιφερειακών εκλογών που ελήφθη μετά τα γεγονότα στο Beslan το 2004 είναι η πλέον χαρακτηριστική της τάσης αυτής.²⁶⁷ Δεύτερον, λόγω του ότι ο Β. Καύκασος είναι απόλυτα εξαρτημένος από την ομοσπονδιακή χρηματοδότηση, πραγματικότητα η οποία δημιουργεί συγκεκριμένα προβλήματα. Αφενός μειώνει το κίνητρο ώστε οι Δημοκρατίες του Β. Καυκάσου να αναπτύξουν τις παραγωγικές του δομές και να στηριχθούν στις δυνάμεις τους και αφετέρου αυξάνει τον εσωτερικό κατακερματισμό στις Δημοκρατίες στις οποίες διαφορετικές εθνότητες αλλά και κάστες μεταξύ των ίδιων εθνοτήτων ανταγωνίζονται ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση στους ομοσπονδιακούς πόρους. Η μεγέθυνση της διαφθοράς είναι φυσικό επακόλουθο αυτής της κατάστασης. Στον κατακερματισμό στη βάση της εθνότητας, αρνητικό ρόλο παίζει και η διατήρηση του συστήματος των κυρίαρχων εθνών στις περισσότερες Δημοκρατίες του Β. Καυκάσου. Σύστημα που έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη επαρκούς προστασίας των δικαιωμάτων των μη κυρίαρχων λαών, η οποία συχνά εκδηλώνεται με την εμφάνιση αποσχιστικών τάσεων.
12. Η γεωγραφική θέση του Καυκάσου, ο οποίος βρίσκεται στο σταυροδρόμι πολλών περιοχών και γεωγραφικών ζωνών και, ως εκ τούτου, εντός του πεδίου δράσης αρκετών σημαντικών γεωπολιτικών παικτών, τον καθιστά διαχρονικά ευάλωτο σε εξωτερικές επιρροές και δράσεις (πολιτικού, ιδεολογικού, ενίοτε και στρατιωτικού χαρακτήρα). Ακόμη και μετά την ενσωμάτωσή της στη Ρωσία, η περιοχή βρισκόταν πάντα στα γεωγραφικά όρια της τελευταίας, γεγονός που καθιστούσε εφικτές τις έξωθεν επιρροές. Έτσι, η αστάθεια που ιστορικά παρατηρείται στον Καύκασο οφείλεται σε ένα βαθμό και σε αυτήν την πραγματικότητα. Δεν είναι έτσι τυχαίο το γεγονός ότι περιοχές με κοινά χαρακτηριστικά με τον Καύκασο, όπως το Tatarstan και το Bashkortan, ενσωματώθηκαν πολύ πιο αποτελεσματικά στη Ρωσία. Το γεγονός ότι βρίσκονται βαθιά εντός της ρωσικής ενδοχώρας έπαιξε σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση.

Συμπερασματικά, είδαμε ότι κατά το χρονικό διάστημα 1991-2008, η περιοχή του Καυκάσου πέρασε από γεωπολιτικές μεταβολές πριν (κατά το έτος 2008) διαμορφωθεί

---

²⁶⁷ Είχε βέβαια ισχύ για όλη τη Ρωσία και όχι μόνο για το Β. Καύκασο.

ένα πλαίσιο το οποίο εν πολλοίς ισχύει ως σήμερα. Μεταβολές οι οποίες σχετίζονταν τόσο με το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής, ιδιαίτερα δε την εξέλιξη των σχέσεων Ρωσίας-ΗΠΑ (Δύσης) όσο και τη δυνατότητα της Μόσχας να επιβάλει τις θέσεις που κατά καιρούς διαμόρφωνε και οι οποίες σε μεγάλο βαθμό εξαρτιόνταν από ρωσοδυτικές σχέσεις.

Διαπιστώσαμε ότι η πρώτη περίοδος μετά την πτώση της ΕΣΣΔ (1991-1994) χαρακτηρίστηκε από ραγδαία αποδυνάμωση της θέσης της Ρωσίας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και τον Καύκασο. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε αποτέλεσμα τόσο της κατάρρευσης της ρωσικής ισχύος και κατ' επέκταση της δυνατότητας της Μόσχας να διατηρήσει αυξημένη επιρροή στην περιοχή όσο και της ευρύτερης στρατηγικής που ακολούθησε σε σχέση με τη Δύση και η οποία είχε ως αποτέλεσμα να «εγκαταλείψει» από επιλογή τον Καύκασο (και τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο συνολικά) στο πλαίσιο μιας προσπάθειας προσέγγισης με αυτή. Επιλογή που οδήγησε ακόμη και παραδοσιακούς συμμάχους της Ρωσίας, όπως η Αρμενία, στην αναζήτηση ενός νέου στρατηγικού προσανατολισμού ενώ παραλίγο να οδηγήσει και σε αποκοπή μέρους του ρωσικού εδάφους από τον έλεγχο του κέντρου (Τσετσενία).

Ήταν η επιλογή επέμβασης στο έδαφος της τελευταίας (Δεκέμβριος 1994) που σηματοδότησε μια ευρύτερη στροφή της ρωσικής στρατηγικής προς την κατεύθυνση της πάσει θυσία διατήρησης της εδαφικής της ακεραιότητας, της επανάκαμψής της στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και της αντιπαράθεσής της με τη Δύση, επιλογές που πρέπει να γίνουν κατανοητές ως μια ενιαία διαδικασία στο πλαίσιο του επανακαθορισμού της ευρύτερης πολιτικής της Ρωσίας στον κόσμο. Κατά το ίδιο έτος, άλλωστε, η Ρωσία πέτυχε την υπογραφή της στρατιωτικής της συμφωνίας με την Αρμενία και την ένταξη της Γεωργίας στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών. Παρά τον περιορισμένο ρόλο που η τελευταία διαδραματίζει, η απόφαση της Μόσχας να επιβάλει την ένταξη της Τιφλίδας (μέσω της στήριξης της στην Αμπχαζία στην ύστερη φάση του πολέμου της ενάντια στη Γεωργία) σηματοδότησε τη διάθεσή της να «επιστρέψει» στον Καύκασο.

Είναι, πάντως, γεγονός ότι η Ρωσία συνέχισε να παραμένει ένα σχετικά αδύναμο κράτος δεδομένης της κακής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στην οποία βρισκόταν. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι το 1998 κήρυξε χρεοκοπία ενώ το 1996 είχε ουσιαστικά χάσει τον πόλεμο εναντίον της Τσετσενίας. Αυτό είχε ως συνέπεια την αδυναμία της να επιβάλει ουσιαστικές γεωπολιτικές μεταβολές στον Καύκασο στον οποίο συνέχισε να κυριαρχεί η Δύση και κυρίως οι Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτό δείχνει η δημιουργία του φιλοδυτικού στρατηγικού άξονα Αζερμπαϊτζάν-Γεωργία-Τουρκία, ο οποίος, με άξονα τη γεωπολιτική της ενέργειας, δημιούργησε συνθήκες γεωπολιτικού πλουραλισμού στην περιοχή και περιόρισε σημαντικά τη δυνατότητα ουσιαστικής επανάκαμψής της Ρωσίας στην περιοχή. Η ίδρυση της GU(U)AM και η συμπερίληψη σε αυτήν της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν επίσης σηματοδότησε τη στροφή δύο εκ των τριών κρατών του μη ρωσικού Καυκάσου προς τη Δύση.

Με βάση το πλαίσιο αυτό, η περίοδος 2000-2003, κατά την οποία υπήρξε προσέγγιση μεταξύ Ρωσίας και Δύσης, χαρακτηρίστηκε από την περαιτέρω ενίσχυση της θέσης της Δύσης στο μη ρωσικό Καύκασο, δεδομένης της συνεργασίας που η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν προσέφεραν στην πόλεμο κατά της τρομοκρατίας αλλά και της απομάκρυνσης των διαφορών Ρωσίας-Δύσης για τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και τον Καύκασο από την κορυφή της μεταξύ τους ατζέντας λόγω και της ρωσικής σύμπραξης στο αντιτρομοκρατικό μέτωπο. Σύμπραξη, η οποία πάντως οδήγησε σε ενίσχυση της ρωσικής θέσης στο Β. Καύκασο λόγω της επιτυχούς σύνδεσης του μετώπου της σε αυτόν με τον ευρύτερο πόλεμο κατά της ισλαμικής τρομοκρατίας. Σε κάθε περίπτωση, η περίοδος 2000-2003 δεν μπορεί να κριθεί θετική για τη θέση της Ρωσίας στον Καύκασο λόγω των όσων προαναφέραμε προηγουμένως. Σε αυτά θα πρέπει άλλωστε να προστεθεί η επιτυχής προώθηση των ενεργειακών σχεδίων μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Κασπία προς την ΕΕ κατά τρόπο που θα παρέκαμπε το ρωσικό έδαφος όσο και η ουσιαστική έναρξη της συζήτησης για ένταξη κρατών της περιοχής στο ΝΑΤΟ, συζήτηση που ασφαλώς συνδεόταν με την επιθυμία τους να συνδράμουν στα αντιτρομοκρατικά μέτωπα της Μέσης Ανατολής.

Το έτος 2003 υπήρξε καθοριστικό για τη γεωπολιτική του Καυκάσου. Κατά το έτος αυτό σημειώθηκε η κυβερνητική αλλαγή στη Γεωργία (άνοδος Σαακασβίλι) ενώ έλαβε χώρα η αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ η οποία έθεσε εκ νέου τον Καύκασο στο επίκεντρο του αμερικανικού ενδιαφέροντος λόγω της εγγύτητάς του με τη Μ. Ανατολή. Η άνοδος του Σαακασβίλι στην εξουσία και η φιλοδυτική/φιλονατοϊκή πολιτική που ακολούθησε επιείνωσαν ραγδαία τις σχέσεις Ρωσίας - Γεωργίας και Ρωσίας - ΗΠΑ, με δεδομένο ότι η Μόσχα κατηγόρησε την αμερικανική πλευρά για συμμετοχή στην –κατά την άποψή της– κυβερνητική ανατροπή. Η πολιτική αλλαγή στη Γεωργία και ο τρόπος με τον οποίο επετεύχθη αποτέλεσε σημαντικό γεγονός που οδήγησε στην ευρύτερη ρωσοδυτική απόκλιση που ξεκίνησε την περίοδο 2003-2005 (πόλεμος στο Ιράκ, «Εγχρωμες Επαναστάσεις» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο) και συνεχίζεται ως σήμερα. Συνέβαλε, μάλιστα, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, στην ιδεολογικοποίηση της ρωσοδυτικής απόκλισης καθώς και στη σκλήρυνση της πολιτικής της Μόσχας στον Καύκασο, η οποία κατέληξε στην επέμβασή της στη Ν. Οσσετία τον Αύγουστο του 2008. Η αλλαγή της ρωσικής στάσης εξηγείται τόσο από τη διάθεση της Μόσχας να αποτρέψει γεωπολιτικά τετελεσμένα (ένταξη Γεωργίας στο ΝΑΤΟ, κυριαρχία Δύσης) όσο και από το γεγονός ότι πλέον ήταν σε θέση να επβάλει αλλαγές μετά από μια περίοδο σημαντικής βελτίωσης των κοινωνικοοικονομικών δεικτών (ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 2000 και σε σημαντικό βαθμό οφείλεται στην εξαγωγή υδρογονανθράκων καθώς και στην υψηλή τιμή του πετρελαίου κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας) αλλά και πολιτικής σταθεροποίησης μετά την ταραγμένη δεκαετία του '90. Σε αυτά πρέπει να προστεθεί και η διαμόρφωση μιας σταθερής στρατηγικής από τη Μόσχα τόσο σε σχέση με τις ευρύτερες επιλογές της εξωτερικής της πολιτικής όσο και σε σχέση με τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και τον Καύκασο. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, οι

στρατηγικές επιλογές της Ρωσίας σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο συνδέονται σε μεγάλο βαθμό.

Με βάση το πλαίσιο αυτό, σημαντικά γεγονότα της περιόδου 2008-2015 ερμηνεύονται με βάση τις μεταβολές που έλαβαν χώρα μετά το ξέσπασμα του πολέμου Ρωσίας-Γεωργίας και τα αποτελέσματα που αυτός επέφερε. Το πάγωμα της ένταξης κρατών της περιοχής στο NATO, η μερική αλλαγή της ρητορικής της Γεωργίας έναντι της Ρωσίας και το αντίστροφο (η αλλαγή αυτή δε συνοδεύεται πάντως από μεταβολή του στρατηγικού της προσανατολισμού της Τιφλίδας προς τη Δύση), η βελτίωση των σχέσεων Αζερμπαϊτζάν-Ρωσίας, η έναρξη των συζητήσεων για εξομάλυνση των σχέσεων Τουρκίας-Αρμενίας, η οποία θα οδηγούσε σε «σπάσιμο» του στρατηγικού άξονα Αζερμπαϊτζάν-Γεωργία-Τουρκία και η πρόθεση της Άγκυρας να αντιμετωπίσει τα ζητήματα της περιοχής ως «τοπικά», δηλαδή ως ζητήματα στα οποία πρέπει να εμπλέκονται τα κράτη της περιοχής και οι συνορεύουσες χώρες, αποτελούν εξελίξεις που επιβεβαιώνουν τη μεταβολή όπως προέκυψε από την απόφαση της Μόσχας να επέμβει στρατιωτικά στη Γεωργία. Απόφαση, η οποία κατά τη γνώμη μας άλλαξε τα γεωπολιτικά δεδομένα υπέρ των ρωσικών θέσεων.

Πίνακας : Οι Κύριες εθνοτικές ομάδες στο Β. Καύκασο

<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>	<u>ΒΑ</u> <u>Καύκασος</u>
Circassians /Adyghe (Τσερκέζοι)	Nakhs	Κεντρικός Β. Καύκασος Turkic Peoples	Κεντρικός Β. Καύκασος Iranian Group	Avar- Andic Peoples	Lezgie Peoples	Dargin /Dargwa Peoples
Adyghs Cherkess Kabardians	Chechens Ingush Bats Kists	Kumyks Karachay Balkars Nogays	Ossetians Talysh Yazidis Kurds	Avars Andis Botikhs Akhvakh Tindis Godoberi Chamalals	Lezgins Aguls Udins Rutuls Tsakhurs Kryts Buduck Tabasarans	Dargins

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και οι Ελληνορωσικές σχέσεις

Σκοπός του κεφαλαίου

Αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η εξέταση των ελληνορωσικών σχέσεων σε ιστορικό αλλά και σύγχρονο πλαίσιο. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη μετασοβιετική περίοδο και κυρίως στο διάστημα 1991-2008 και θα εξηγηθούν οι λόγοι επιλογής του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος. Θα επιχειρηθεί η σύνδεση της εξέλιξης των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών με το ευρύτερο πλαίσιο διαμόρφωσης της Ελληνικής και Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής καθώς είναι αυτονόητο ότι οι ελληνορωσικές σχέσεις δεν μπορούν να εξεταστούν αποσπασματικά χωρίς να ληφθούν υπόψη οι ευρύτερες επιλογές και δυνατότητες των δύο πλευρών βάσει και των συσχετισμών που επικρατούν σε εσωτερικό αλλά και διεθνές επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα δούμε ποιοι παράμετροι επηρέασαν και επηρεάσουν καθοριστικά τις ελληνορωσικές σχέσεις. Θα εξεταστεί επίσης το ζήτημα της συνέχειας ή ασυνέχειας στις πολιτικές των δύο κρατών και θα επιχειρηθεί να ερμηνευθούν οι αιτίες τους προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Το κεφάλαιο θα επιχειρήσει να απαντήσει σε ένα διαχρονικό ερώτημα που απασχολεί την ελληνική συζήτηση - ακόμη και πριν από την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους: είναι η Ρωσία υποστηρικτική των ελληνικών συμφερόντων ιστορικά, αλλά και σήμερα; Βοήθησε την Ελλάδα όταν το είχε ανάγκη; Αν ναι, θα συνεχίσει να το κάνει στο μέλλον; Είναι δικαιολογημένες οι απόψεις ορισμένων ότι η Ρωσία προσέτρεξε και θα συνεχίσει να προστρέχει στο πλευρό της Ελλάδας, δεδομένων των ιστορικών, πολιτιστικών και θρησκευτικών δεσμών που συνδέουν τους δύο λαούς; Είναι, από την άλλη, δικαιολογημένες οι απόψεις όσων υποστηρίζουν ότι η Ρωσία σπάνια στάθηκε στο πλευρό της Ελλάδος και ότι κατά βάση αγνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα και τις προσδοκίες των Ελλήνων, δεδομένης και της εμπλοκής και άλλων σημαντικών παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών στην εξέλιξη των ελληνικών υποθέσεων, τις επιδιώξεις και τις επιλογές των οποίων η Ρωσία όφειλε να λαμβάνει υπόψη;

Η εις βάθος εξέταση των σχέσεων των δύο πλευρών θα ξεκινήσει από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όταν για πρώτη φορά εκδηλώθηκε κατά τρόπο έντονο και συστηματικό το ρωσικό ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στα Βαλκάνια, άρα και την Ελλάδα. Αναφορές, ωστόσο, θα υπάρξουν και στην προηγούμενη περίοδο, καθώς οι επαφές του ελληνικού

και του ρωσικού κόσμου ξεκινούν ήδη από την εποχή της ίδρυσης του πρώτου ρωσικού κράτους στα τέλη του 9^{ου} αιώνα.

Αναφορικά με τη μετασοβιετική περίοδο (1991-2008), θα υπάρξει διάκριση των διαφορετικών περιόδων εξέλιξης των ελληνορωσικών σχέσεων και θα αναλυθούν οι αιτίες των όποιων διαφοροποιήσεων παρατηρήθηκαν μεταξύ αυτών.

Θα επιχειρηθεί, επίσης, να απαντηθεί το ερώτημα κατά πόσο η Ρωσία μπορεί να λειτουργήσει εναλλακτικά ως προς το δυτικό προσανατολισμό της χώρας, ή συμπληρωματικά, ή η Ελλάδα πρέπει να αγνοήσει εντελώς το ρωσικό παράγοντα.

Πρόθεση, τέλος, του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναφερθεί –μέσω ειδικού παραρτήματος- στη θέση των Ελλήνων της Ρωσίας, ένα ζήτημα το οποίο στην Ελλάδα δεν έχει τύχει της προσοχής που θα έπρεπε. Με την αναφορά αυτή δεν υπονοείται ότι η παρουσία των Ελλήνων αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης των σχέσεων των δύο πλευρών. Είναι, ωστόσο, δεδομένο ότι η πολιτική της Ελλάδας απέναντι στη Ρωσία πρέπει να λαμβάνει υπόψη της και τη συγκεκριμένη παράμετρο. Είναι επίσης σημαντικό να αναφερθεί ότι αρκετά συχνά ο τρόπος που η Ρωσία αντιμετώπιζε τους διαβιούντες σε εκείνη Έλληνες αντικατόπτριζε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν τις σχέσεις της με το ελληνικό κράτος. Το παράρτημα θα εξετάσει τους διεθνείς και εσωτερικούς (ρωσικούς) παράγοντες που επηρέασαν τη θέση των Ελλήνων της Ρωσίας, καθώς και το ρόλο που έπαιξαν οι σχέσεις της τελευταίας με την Ελλάδα.

Η δομή του κεφαλαίου

Αναφορικά με τη δομή του παρόντος κεφαλαίου, αυτό θα χωριστεί σε επτά ενότητες. Στην πρώτη ενότητα καταγράφεται η εξέλιξη των σχέσεων ρωσικού και ελληνικού κόσμου πριν αυτές αποκτήσουν γεωπολιτικό χαρακτήρα. Πρόκειται για περίοδο που ξεκινά από την ίδρυση του πρώτου ρωσικού κράτους και φτάνει ως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όταν ο χαρακτήρας των σχέσεων των δύο πλευρών αλλάζει και αποκτά στρατηγικό περιεχόμενο. Η περίοδος από τον 9^ο έως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα αφορά, ως εκ τούτου, σχέσεις πνευματικής και πολιτισμικής φύσης. Ορισμένες εκφάνσεις της, ωστόσο, όπως η υιοθέτηση της ιδεολογίας της Τρίτης Ρώμης από τη Ρωσία, υπήρξαν μείζονος σημασίας για την εξέλιξη της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής μέχρι και τις μέρες μας.

Στη δεύτερη ενότητα, γίνεται αναφορά στην περίοδο από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μέχρι και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Σε αυτήν καταγράφεται η μεταβολή του χαρακτήρα των σχέσεων των δύο πλευρών από πολιτιστικού σε γεωπολιτικό, δεδομένου και του αυξημένου ρωσικού ενδιαφέροντος για τα Βαλκάνια στο πλαίσιο της αντιπαλότητάς της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στην τρίτη ενότητα, θα αναφερθούμε στις ελληνορωσικές σχέσεις μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και μέχρι την πτώση της Σοβιετικής Ρωσίας. Κατά την

περίοδο αυτή, ο χαρακτήρας των ελληνορωσικών σχέσεων έχει αρκετά κοινά με αυτόν της προηγούμενης περιόδου, το γεγονός, ωστόσο, της δημιουργίας του ελληνικού κράτους τον διαφοροποιεί σε βαθμό που να μην μπορεί να συμπεριληφθεί σε αυτή.

Στην τέταρτη ενότητα, θα αναφερθούμε στο διεθνές πλαίσιο μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, στην οποία, όπως είπαμε, θα δώσουμε έμφαση. Όπως θα δείξουμε, οι ελληνορωσικές σχέσεις δεν μπορούν να εξεταστούν εκτός του συγκεκριμένου πλαισίου καθότι δεν αποτελούν απλώς ένα διμερές ζήτημα, αλλά σχετίζονται με τις επιλογές ευρύτερων δυνάμεων (πχ. ΗΠΑ, ΕΕ, Τουρκία) οι οποίες αναμφίβολα επηρεάζονται καθοριστικά από τη δομή και τον χαρακτήρα του μεταδιπολικού διεθνούς συστήματος.

Στην πέμπτη ενότητα, θα εξετάσουμε το πώς διαμορφώθηκε η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική κατά τη μετασοβιετική περίοδο, δεδομένου και του παραπάνω διεθνούς πλαισίου. Θα δείξουμε ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν στις όποιες αλλαγές σημειώθηκαν και πώς τελικά επηρέασαν τη διαμόρφωση της ΕΕΠ. Η ανάλυση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη μετασοβιετική περίοδο κρίνεται απαραίτητη, καθώς ο τρόπος που η Ελλάδα αντιλαμβανόταν τις σχέσεις της με τη Ρωσία δεν μπορεί να γίνει κατανοητός εκτός του πλαισίου που σχετίζεται με τις ευρύτερες επιλογές της Αθήνας σε περιφερειακό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, δεδομένης μάλιστα και της συμμετοχής της στους ευρωατλαντικούς θεσμούς.

Στην έκτη ενότητα, θα αναφερθούμε στην εξέλιξη των ελληνορωσικών σχέσεων κατά τη μετασοβιετική περίοδο. Θα δούμε ποιοι παράγοντες επηρέασαν την εξέλιξή τους και πώς. Παράλληλα, θα συνδέσουμε τις όποιες αλλαγές σημειώθηκαν με τις ευρύτερες μεταβολές στην εξωτερική πολιτική των δύο κρατών, δεδομένων και των αλλαγών σε διεθνές επίπεδο. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην παράμετρο Δύση και στον τρόπο με τον οποίο η εξέλιξη των σχέσεων της Ελλάδας και της Ρωσίας μαζί της επηρέασε τον τρόπο που διαμορφώθηκαν οι ελληνορωσικές σχέσεις. Θα επιχειρηθεί, παράλληλα, η ανάλυση του διακριτού ρόλου των ΗΠΑ και της ΕΕ, καθώς οι δύο δυτικοί πόλοι δεν ακολούθησαν πάντα κοινή στάση έναντι της Μόσχας. Αναφορά θα γίνει τέλος στις επιλογές των δύο κρατών σε ζητήματα που σχετίζονται με τα Βαλκάνια και την Αν. Μεσόγειο, περιοχές κεντρικής σημασίας για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο οι επιλογές των δύο πλευρών συνέκλιναν. Έμφαση θα δοθεί, επίσης, στην παράμετρο Τουρκία, δεδομένης της κρισιμότητάς της για την Ελληνική αλλά και τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική.

Στην έβδομη και τελευταία ενότητα, θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε ένα γενικό πλαίσιο διαμόρφωσης των ελληνορωσικών σχέσεων με βάση όλα τα δεδομένα που παρατέθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Ζητούμενο εν προκειμένω αποτελεί η εξέταση του τρόπου με τον οποίο η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική μπορεί να αξιοποιήσει τον ρωσικό παράγοντα σε σειρά κρίσιμων για εκείνη ζητημάτων (Βαλκάνια, Αν. Μεσόγειος, Τουρκία). Επίσης, η απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο τα δύο κράτη έχουν κοινά συμφέροντα αναφορικά με τα ζητήματα αυτά ή όχι. Παράλληλα, θα εξεταστεί το πώς ο παράγοντας Δύση επηρεάζει τις ελληνορωσικές σχέσεις, δεδομένης τόσο της συμμετοχής της Ελλάδας σε βασικούς δυτικούς θεσμούς

(ΕΕ, ΝΑΤΟ) όσο και του ρόλου που παίζει σε ζητήματα μείζονος ελληνικού ενδιαφέροντος. Θα διαπιστωθεί, εν τέλει, κατά πόσο το γεωπολιτικό πλαίσιο της διπολικού χαρακτήρα δράσης ηπειρωτικών (Ρωσία) - ναυτικών δυνάμεων (σήμερα: ΗΠΑ) κατά μήκος του Rimland επηρεάζει τις ελληνορωσικές και πώς.

1. Οι επαφές των δύο κόσμων (9^{ος} - 18^{ος} αιώνας)

1.1 Από την ίδρυση του πρώτου ρωσικού κράτους έως την πτώση του Βυζαντίου

Όπως εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η αρχή των σχέσεων του ελληνικού και του ρωσικού κόσμου πρέπει να εντοπιστεί στην περίοδο του Κράτους του Κιέβου (Κράτος των Ρους). Το γεγονός της γεωγραφικής γειτνίασης του ρωσικού κράτους με το Βυζάντιο αναμφίβολα έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ένταξη του τελευταίου στις βασικές προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής του πρώτου. Θα πρέπει έτσι να επισημανθεί ότι αρχικά οι Ρους αντιμετώπιζαν ανταγωνιστικά το Βυζάντιο. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι κατά τον 9^ο και 10^ο αιώνα ξεκίνησαν σειρά πολεμικών εκστρατειών εναντίον των Βυζαντινών, διαθέτοντας στρατηγικές βλέψεις για την Κωνσταντινούπολη αλλά και για έξοδο στο Αιγαίο. Χαρακτηριστικά αναφέρονται η επίθεση των Ρως στην Προποντίδα (πιθανώς κάποια περίοδο κατά τη δεκαετία του 830), η πολιορκία της βυζαντινής πρωτεύουσας το 860, ο πόλεμος του 907 (δεν αναφέρεται στα βυζαντινά χρονικά) και ο πόλεμος του 941.

Ο εκχριστιανισμός των Ρους και η υιοθέτηση του βυζαντινού προτύπου κατά το έτος 988 άλλαξε ριζικά τον χαρακτήρα των σχέσεων και των επαφών των δύο κόσμων, σηματοδοτώντας τη μεταστροφή του τρόπου με τον οποίο οι Ρους αντιλαμβάνονταν το Βυζάντιο.²⁶⁸ Από το διάστημα εκείνο και έκτοτε υιοθετήθηκε ο βυζαντινός τρόπος σκέψης, ενώ τα θρησκευτικά-φιλοσοφικά κείμενα που «μεταφέρονταν» από το Βυζάντιο ήταν στην ελληνική γλώσσα καθώς η έλλειψη ικανοποιητικού αριθμού ανθρώπων που γνώριζαν την ελληνική, δυσκόλευε τη μετάφρασή τους και τη διάχυσή τους στην κοινωνία. Έτσι, έως τον 16^ο αιώνα, τα χαρακτηριστικά της ρωσικής πολιτικής σκέψης παρέμεναν σχετικά αδιαμόρφωτα, επηρεαζόμενα σε μεγάλο βαθμό από τα αντίστοιχα βυζαντινά (Lentiaikov, 2012: 9-13).

Η μογγολική περίοδος (δεκαετία 1230 - τέλη 15^{ου} αιώνα) είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των επαφών μεταξύ των δύο κόσμων. Αυτό ασφαλώς και δεν ήταν απόλυτο καθώς η σταδιακή διαμόρφωση του ισχυρού πριγκιπάτου της Μόσχας εν μέσω της

²⁶⁸ Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι υπάρχουν αναφορές για πολέμους μεταξύ των δύο πλευρών ακόμη και μετά τον εκχριστιανισμό των Ρους και συγκεκριμένα το 1024 (δεν καταγράφεται στα ρωσικά χρονικά) όταν φαίνεται πως οι Ρους έφτασαν μέχρι τη Λήμνο όπου και συνετρίβησαν από το βυζαντινό στόλο. Πολεμική αναμέτρηση υπήρξε και το 1043..

μογγολικής παρουσίας, σε συνδυασμό με τη θρησκευτική ανεκτικότητα που επέδειξαν οι μογγολικές αρχές (βλ. κεφάλαιο 1), συνετέλεσαν στην άνθηση της πνευματικής και θρησκευτικής ζωής και τέχνης. Έτσι, από τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα οι επαφές της Μόσχας με το Βυζάντιο εντατικοποιούνται, με αποτέλεσμα την εγκατάσταση στην πρώτη αρκετών και σημαντικών προσώπων από το Βυζάντιο, τα οποία έμελε να αποτελέσουν κυρίαρχες μορφές της πνευματικής ζωής της μεσαιωνικής Ρωσίας. Ανάμεσα σε αυτά, ο Θεοφάνης ο Έλληνας (κατά προσέγγιση 1340 – κατά προσέγγιση 1410), ένας από τους σημαντικότερους εικονογράφους της εποχής και δάσκαλος του σημαντικότερου εικονογράφου της ρωσικής μεσαιωνικής περιόδου, Andrei Rublev. Επίσης, ο Μάξιμος ο Έλληνας (κατά προσέγγιση 1475 - 1556), μοναχός, συγγραφέας και μεταφραστής, ο οποίος διακρίθηκε στη μετάφραση ψαλμών και προσευχών στη ρωσική, ενώ αργότερα δημιούργησε καταλόγους βιβλίων για την πριγκιπική βιβλιοθήκη και διόρθωσε βιβλία που σχετίζονταν με τη Θεία Λειτουργία. Ο Μάξιμος σταδιακά πήρε αποστάσεις από τον τρόπο διοίκησης του Μεγάλου Δουκάτου της Μοσχοβίας, παίρνοντας μάλιστα το μέρος των «ακτημόνων» έναντι των «ιωσηφιτών» στη διαμάχη που είχε προκύψει στους κόλπους της Ρωσικής Εκκλησίας από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα.²⁶⁹ Κατήγγειλε επίσης την εκμετάλλευση των αγροτών και τη δουλεία. Οι απόψεις του αυτές τον έθεσαν σε δυσμένεια από τις αρχές, με αποτέλεσμα το 1525 να κατηγορηθεί ως αιρετικός. Παράλληλα, του αποδόθηκαν λάθη στις μεταφράσεις, μικρό μέρος των οποίων αναγνώρισε και ο ίδιος. Αργότερα εξορίστηκε σε μοναστήρι και του απαγορεύθηκε η δυνατότητα επικοινωνίας και αλληλογραφίας, ενώ το 1531 του απαγορεύθηκε η Θεία Κοινωνία και του επιβλήθηκε νέα εξορία. Επέστρεψε μετά από είκοσι χρόνια, το 1551, με το κύρος του στη ρωσική κοινωνία να έχει εκτοξευθεί. Παρά το γεγονός ότι ο Ιβάν ο Δ΄ (Τρομερός) του απέδωσε δημόσιες τιμές, οι πολιτικές του απόψεις συνέχισαν να καταστέλλονται. Αποσύρθηκε έτσι τα τελευταία πέντε χρόνια της ζωής του σε μοναστήρι.

1.2 Η πτώση του Βυζαντίου και η Τρίτη Ρώμη

Μείζονος σημασίας γεγονός για την εξέλιξη των σχέσεων Βυζαντίου- Μόσχας έπαιξε η πτώση του πρώτου το 1453. Η εξέλιξη αυτή συνδέθηκε από τους Ρώσους με την απόφαση των Βυζαντινών να ζητήσουν βοήθεια (απέναντι στην οθωμανική απειλή) από τη ρωμαιοκαθολική Δύση και τον Πάπα. Σε αντάλλαγμα θα υιοθετούσαν την καθολική πίστη. Σύμφωνα με την άποψή τους, η τιμωρία των Βυζαντινών υπήρξε τελικά η πτώση της αυτοκρατορίας τους. Αντιθέτως, οι ίδιοι είχαν επιλέξει από τον 13^ο αιώνα (Ivan Nevsky) τη συμπαράταξη με τους Μογγόλους, αν και θα μπορούσαν να ζητήσουν και εκείνοι βοήθεια από τη Δύση για να τους αντιμετωπίσουν (με αντάλλαγμα προφανώς να υιοθετήσουν και εκείνοι την καθολική πίστη). Η επιλογή τους αυτή δικαιώθηκε καθώς η πίστη τους διασώθηκε και άνθησε, ενώ ανταμείφθηκαν για τη στάση τους με την οριστική απαλλαγή τους από το μογγολικό ζυγό το 1480. Ακολούθησαν, δηλαδή, αντίθετη πορεία σε σχέση με τους Βυζαντινούς.

²⁶⁹ Περισσότερα για τη διαμάχη «ακτημόνων» και «ιωσηφιτών» βλ. Lentiakov, 2012: 13-19.

Η σταδιακή υιοθέτηση της ιδεολογίας της Τρίτης Ρώμης, η οποία πήρε επίσημα χαρακτηριστικά μετά τον γάμο του Ιβάν του Γ' με τη Σοφία Παλαιολογίνα (1472), σήμαινε την υιοθέτηση της Βυζαντινής πολιτικής, πνευματικής και θρησκευτικής παράδοσης και κληρονομιάς. Αποστολή, πλέον, της Ρωσίας ήταν να διατηρήσει την κληρονομιά του ηττημένου Βυζαντίου. Κέντρο της ορθόδοξης πίστης είχε καταστεί η Μόσχα, ενώ η Ρωσία ενισχυόταν διαρκώς ως κράτος με τις συνεχείς κατακτήσεις της. Ήδη από το 1448 είχε κηρυχθεί η ανεξαρτησία του Ρωσικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η Ρωσία αποτελούσε πλέον τον «ισχυρό» του ορθόδοξου κόσμου, γεγονός που άλλαζε διά παντός τις ισορροπίες στη σχέση του ρωσικού με τον ελληνικό κόσμο.

1.3 Το σχίσμα στη Ρωσική Εκκλησία

Από τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, στη Ρωσία εμφανίστηκε μια τάση εκσυγχρονισμού της ρωσικής κοινωνίας, της εκκλησίας και του τελετουργικού της. Η τάση εκφράστηκε από έναν θρησκευτικό κύκλο, τους λεγόμενους «Ζηλωτές της Ευσέβειας» (*Zealots of Piety*). Ένας εκ των Ζηλωτών ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Νόβγκοροντ Νίκον, ο οποίος το 1652 έγινε Πατριάρχης της Ρωσίας και έθεσε σε εφαρμογή σειρά μεταρρυθμίσεων, με τη στήριξη και του Τσάρου Αλέξιου (1645-1676). Ανάμεσα στις βασικές αλλαγές που επέφερε ο Νίκον ήταν η αλλαγή στο τελετουργικό, το οποίο εξομοιώθηκε με το ελληνικό πρότυπο (πχ. σχηματισμός του σταυρού από τρία δάχτυλα και όχι δύο όπως πριν, αναφήνηση του «αλληλούια» τρεις φορές). Αν και φαινομενικά οι αλλαγές αυτές επέφεραν μια «εξωτερική» μεταβολή στο τελετουργικό, προκάλεσαν αλλαγές και στη σχέση εκκλησίας-πιστών, με τον Πατριάρχη να κατηγορείται ότι επεδίωκε να αυξήσει το συγκεντρωτισμό της Εκκλησίας και την εξουσία του. Αυτό προκάλεσε διαμάχη εντός των Ζηλωτών, αρκετοί από τους οποίους εναντιώθηκαν στις αλλαγές, θεωρώντας πως το ελληνικό τελετουργικό είχε αποκλίνει από την «αρχαία ευλάβεια» και ότι είχε επηρεαστεί σημαντικά από το αντίστοιχο της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας. Οι μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν ισχυρές αντιδράσεις εντός του κλήρου αλλά και του λαού, οι οποίες κατεστάλησαν από τις αρχές. Δημιουργήθηκε έτσι το κίνημα των σχισματικών (*raskolniki*²⁷⁰), δηλαδή των υποστηρικτών της Παλαιάς Πίστης (*Old Believers/ starovery*). Επρόκειτο επί της ουσίας για την έναρξη μιας πορείας εκδυτικισμού της Ρωσίας, η οποία θα εντατικοποιούνταν και θα συστηματοποιούνταν κατά την περίοδο του Μεγάλου Πέτρου.

Σε κάθε περίπτωση, τόσο η ρωσική ερμηνεία της πτώσης του Βυζαντίου όσο και η εν πολλοίς ταύτιση από τους σχισματικούς του ελληνικού τελετουργικού με το αντίστοιχο της καθολικής εκκλησίας, αποτέλεσαν στοιχεία που οδήγησαν - τουλάχιστον ένα μέρος της ρωσικής πολιτικής και πνευματικής ελίτ - στην αντίληψη του διακριτού χαρακτήρα

---

²⁷⁰ Raskol' σημαίνει σχίσμα

της ρωσικής εκκλησίας σε σχέση με την ελληνική, καθώς και στην κατάταξη, ήδη από τον 15^ο και 16^ο αιώνα, του «ελληνικού κόσμου» ως μέρους της Δύσης, δηλαδή ως κάτι ανταγωνιστικό σε σχέση με αυτά που πρεσβεύει ο αντίστοιχος «ρωσικός κόσμος».

Ως συμπέρασμα της πρώτης ενότητας προκύπτει ότι οι δεσμοί των δύο λαών καταγράφονται ήδη από την πρώτη περίοδο ίδρυσης του Κράτους των Ρους.

Είναι, ωστόσο, σημαντικό να διευκρινιστεί ότι:

Πρώτον, οι δεσμοί αυτοί ήταν κατά βάση πνευματικοί και δεν αφορούσαν σχέσεις μεταξύ κρατών, από τη στιγμή μάλιστα που η Ελλάδα ακόμη δεν υφίστατο ως ανεξάρτητο κράτος. Παράλληλα, η Ρωσία, αν και είχε υιοθετήσει το δόγμα της προστασίας των χριστιανικών (ορθοδόξων) πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δε βρισκόταν ακόμη σε θέση να το πράξει κατά τρόπο επαρκή. Ως εκ τούτου, ο ελληνικός χώρος δε βρισκόταν (ακόμη) σε υψηλή θέση εντός των ρωσικών στρατηγικών σχεδιασμών.

Δεύτερον, η ύπαρξη πνευματικών δεσμών δε σήμαινε ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο κοσμοαντιλήψεων. Όπως εξηγήσαμε, από την πτώση του Βυζαντίου και μετά παρατηρείται μια τάση σταδιακής αποκοπής και ανεξαρτητοποίησης της Ρωσίας από τις ελληνικές επιρροές, οι οποίες, μάλιστα, θεωρούνταν από ένα σημαντικό μέρος της πνευματικής ελίτ απορριπτέες καθότι γίνονταν αντιληπτές ως μέρος της δυτικής κουλτούρας.

2. Οι ελληνορωσικές σχέσεις από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έως την πτώση της ΕΣΣΔ

Σημαντική αλλαγή στον χαρακτήρα των ελληνορωσικών σχέσεων παρατηρείται κατά τον 18^ο αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή η Ρωσία αποκτά αυξημένο ενδιαφέρον για τον ελληνικό χώρο, ενδιαφερόμενη κυρίως να ενισχύσει και να προσεταιριστεί το ανερχόμενο ελληνικό εθνικό κίνημα στην προσπάθειά της να υπονομεύσει την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, από την περίοδο του Μ. Πέτρου, η Ρωσία εγκαταλείπει την ιδεολογία της Τρίτης Ρώμης και αρχίζει να δίνει έμφαση στο κρατικό συμφέρον. Βάσει αυτής της αντίληψης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία προσδιορίζονταν ως μια εκ των βασικών αντιπάλων, όπως δείχνει και το γεγονός του μεγάλου αριθμού πολέμων που τα δύο κράτη διεξήγαγαν. Ο Μ. Πέτρος ήταν εκείνος που για πρώτη φορά επεχείρησε να εφαρμόσει ένα συστηματικό σχέδιο επέκτασης προς τον νότο, ποντάροντας και στο χριστιανικό στοιχείο μέσω της δημιουργίας αντιοθωμανικού ευρωπαϊκού/χριστιανικού συνασπισμού. Από την άλλη, η σταδιακή δημιουργία του ελληνικού εθνικού κινήματος και η διαμόρφωση της ιδέας της ανεξαρτητοποίησης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα που επέτρεπε στη Ρωσία να αποκτήσει ένα σύμμαχο εντός του εδάφους του αντιπάλου, δεδομένης μάλιστα και της κοινής θρησκευτικής πίστης μεταξύ των δύο λαών αλλά και του γεγονότος ότι η Ρωσία

θεωρούσε τον εαυτό της δυνάμει προστάτη των εκτός ορίων της χριστιανικών πληθυσμών.²⁷¹ Βλέπουμε, με λίγα λόγια, τη σημασία που εσωτερικοί (αλλαγή ταυτότητας ρωσικού κράτους μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Πέτρο, αύξηση της ρωσικής ισχύος μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεών του) αλλά και διεθνείς παράγοντες (διάδοση εθνικισμού) έπαιξαν στην αλλαγή του χαρακτήρα των ελληνορωσικών σχέσεων.

Από το σημείο αυτό και μέχρι την έναρξη της μετασοβιετικής περιόδου μεσολάβησαν ορισμένα κρίσιμα γεγονότα και περίοδοι που επηρέασαν καθοριστικά την εξέλιξη των ελληνορωσικών σχέσεων. Καίρια υπήρξε η σημασία του διεθνούς περιβάλλοντος και οι στρατηγικές επιλογές βασικών παικτών στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής. Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε συνοπτικά σε ορισμένα σημαντικά σημεία των ελληνορωσικών σχέσεων μέχρι και το τέλος της ΕΣΣΔ. Θα χωρίσουμε το διάστημα αυτό σε τέσσερις μεγάλες περιόδους: την περίοδο πριν από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, αυτή μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης και μέχρι την ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους, αυτή μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία και τέλος, τη σοβιετική περίοδο.

2.1 Η περίοδος προ της δημιουργίας του ελληνικού κράτους

Με βάση το πλαίσιο που αναφέραμε προηγουμένως, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα παρατηρείται ένα συνεχώς αυξανόμενο ρωσικό ενδιαφέρον για τα Βαλκάνια, το οποίο κορυφώθηκε κατά την περίοδο της Μεγάλης Αικατερίνης και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1780 και μετά. Στις αρχές της δεκαετίας αυτής, η Μ. Αικατερίνη υιοθέτησε το λεγόμενο «ελληνικό σχέδιο», σκοπός του οποίου ήταν η κατάληψη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Κωνσταντινούπολης και η επανασύσταση μιας ελληνικής αυτοκρατορίας υπό τον έλεγχο της Ρωσίας (βλ. πρώτο κεφάλαιο). Προς τον σκοπό αυτόν η Τσαρίνα προχώρησε σε συνεννόηση με την Αυστρία για το διαμοιρασμό των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εφόσον το σχέδιο επετύγχανε (Καστελλάν, 1991: 279).

Το αυξημένο ενδιαφέρον της Μ. Αικατερίνης ως προς τα Βαλκάνια και την προοπτική υπονόμευσης της οθωμανικής κυριαρχίας σε αυτά, είχε τόσο στρατηγικά (έξοδος στη Μεσόγειο), όσο και ιδεολογικά αίτια (προστασία ορθόδοξων πληθυσμών, δημιουργία νέας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με έδρα την Κωνσταντινούπολη). Του «ελληνικού σχεδίου» είχε, άλλωστε προηγηθεί ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1768-1774, ο οποίος ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, η οποία

---

²⁷¹ Η πραγματικότητα αυτή καταδεικνύει ότι, παρά την εγκατάλειψη της ιδεολογίας της Τρίτης Ρώμης, η θρησκεία συνέχισε να αποτελεί σημαντική παράμετρο της ρωσικής στρατηγικής. Στην περίπτωση του Μ. Πέτρου, ωστόσο, ο παράγοντας θρησκεία θα πρέπει να γίνει αντιληπτός ως μέσο επίτευξης ευρύτερων στόχων που σχετίζονται με την προώθηση των στρατηγικών συμφερόντων της Ρωσίας και όχι μέρος προάσπισης ή υποστήριξης κάποιας ιδεολογίας.

αναβάθμισε σημαντικά τη θέση των ορθοδόξων πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση των Ελλήνων. Στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου εντάσσεται και η υποκίνηση από την πλευρά της Ρωσίας της αποτυχημένης εξέγερσης των Ελλήνων της Στερεάς Ελλάδας, της Πελοποννήσου και της Κρήτης το 1770 (Ορλωφικά), η οποία υποστηρίχθηκε από τον ρωσικό στόλο.

Στο πλαίσιο του «ελληνικού σχεδίου» εντάσσεται και η υποστήριξη από τη ρωσική πλευρά προς το κίνημα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), το οποίο εκδηλώθηκε το 1788 (Σβορώνος, 2007: 59) και το οποίο απέτυχε μετά και τη συνθηκολόγηση Αγ. Πετρούπολης και Πύλης το 1792.

Τα παραπάνω γεγονότα καταδεικνύουν έτσι το γεγονός ότι η Ρωσία ενέτασσε πλέον την ελληνική υπόθεση στο πλαίσιο των ευρύτερων στρατηγικών της επιδιώξεων και συγκεκριμένα όσων σχετίζονταν με την αποδυνάμωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως είδαμε, η πολιτική αυτή ενείχε κατά διαστήματα και ιδεολογικά κίνητρα (πανορθόδοξο δόγμα Μ. Αικατερίνης). Η Αγ. Πετρούπολη ενίσχυσε και υποκίνησε τις εξεγέρσεις των Ελλήνων, δείχνοντας, όμως, παράλληλα ότι η στάση της ως προς αυτές καθοριζόταν από το γενικότερο πεδίο των σχέσεών της με την ισχυρή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ρωσία έδειξε ότι δεν επρόκειτο να υποτάξει τα ευρύτερα συμφέροντά της προς όφελος των ελληνικών επιδιώξεων.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, είναι εμφανές ότι από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον της Ρωσίας για την Ελλάδα εντάσσεται στο γεωπολιτικό πλαίσιο του ανταγωνισμού Ρωσίας - Μ. Βρετανίας, με την πρώτη να επιδιώκει τον έλεγχο των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (επέκταση προς νότο) και τη δεύτερη να υποστηρίζει τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητάς της τελευταίας, ή - όταν αυτή ήταν αδύνατη - τη δημιουργία τετελεσμένων (αποκοπή περιοχών) κατά τρόπο που δε θα άλλαζε το status quo υπέρ της Ρωσίας.

2.2 Η στάση της Ρωσίας έναντι της ελληνικής επανάστασης

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1810 είχε γίνει εμφανές ότι το ελληνικό εθνικό κίνημα αναπτυσσόταν και ότι η προοπτική ανάληψης ένοπλης δράσης γινόταν όλο και πιο πιθανή. Αναφορικά με τη στάση της Ρωσίας ως προς την Ελληνική Επανάσταση, αυτή δεν μπορεί να εξεταστεί μονόπλευρα.

Καθοριστικά γεγονότα που σχετίζονταν με την πολιτική της Ρωσίας στον ελληνικό ζήτημα υπήρξαν:

1. Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησό το 1814, στη δημιουργία της οποίας αδιαμφισβήτητα συνέβαλε τα φιλελληνικό και πανορθόδοξο πνεύμα της ρωσικής πολιτικής από την εποχή της Μ. Αικατερίνης (βλ. αναλυτικότερα στο παράρτημα), με έμφαση στην ανάπτυξη και τη δραστηριοποίηση των ελληνικών πληθυσμών της

Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε περιοχές όπως η «Νέα Ρωσία»²⁷². Πολιτικές, οι οποίες αφενός τους έφεραν σε επαφή με το φιλελεύθερο πνεύμα της εποχής, το οποίο επέτασσε τη δημιουργία εθνικών κρατών και την απελευθέρωση από τις παραδοσιακές αυτοκρατορίες και αφετέρου τους δημιούργησαν μεγάλες προσδοκίες για άμεση βοήθεια από το ρωσικό κράτος σε περίπτωση κήρυξης ένοπλου αγώνα έναντι της Οθωμ. Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα έτσι με τον Ζωρζ Καστελλάν, «οι προπαγανδιστές άφηναν να προβάλλει πάνω από τους αρχηγούς της Εταιρείας μια μυστηριώδης «Αρχή» που θα μπορούσε να είναι ο Τσάρος Αλέξανδρος» (Καστελλάν, 1991: 363).²⁷³ Είναι γεγονός ότι το ξέσπασμα της εξέγερσης στη Μολδοβλαχία έτυχε μεγάλης υποστήριξης εντός της ρωσικής κοινωνίας αλλά και από σημαντικό μέρος της πολιτικής και πνευματικής ελίτ. Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο ότι υπήρξε ταύτιση μεταξύ των συντηρητικών και των φιλελεύθερων. Οι μεν πρώτοι, υπό το πρίσμα της απελευθέρωσης των ορθοδόξων Ελλήνων από τον οθωμανικό ζυγό αλλά και της εν δυνάμει αυτοκρατορικής επέκτασης που θα γινόταν εφικτή μέσα από την κατάρρευση της Οθωμ. Αυτοκρατορίας. Οι δε δεύτεροι, υπό το πρίσμα της διάχυσης του φιλελεύθερου πνεύματος και της σύνδεσης της ελληνικής εξέγερσης με τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και την εθνική ανανέωση στην ίδια τη Ρωσία (Prousis, 1985, 32-33).²⁷⁴ Σε κάθε περίπτωση, η αντιμετώπιση της ελληνικής εξέγερσης στη Ρωσία διέφερε από εκείνη στη Δυτική Ευρώπη καθώς η αρχαία ελληνική κληρονομιά και η δόξα της αρχαίας Ελλάδας, στοιχεία τα οποία είχαν δημιουργήσει κλίμα υποστήριξης του ελληνικού αιτήματος στη δεύτερη, συμπληρώνονταν και ενισχύονταν από την ύπαρξη κοινής θρησκευτικής πίστης και κληρονομιάς με τους εξεγερμένους.

2. Η στάση του επίσημου ρωσικού κράτους μετά το ξέσπασμα της επανάστασης στη Μολδοβλαχία. Εξέλιξη που έθετε ένα κρίσιμο και δύσκολο δίλημμα στη ρωσική κυβέρνηση, καθώς από τη μία πλευρά ο Τσάρος Αλέξανδρος επιθυμούσε να μείνει πιστός στο δόγμα της διατήρησης της ισορροπίας ισχύος και της πάταξης των εθνικών κινημάτων στην Ευρώπη, και από την άλλη, η εξέγερση έδινε τη δυνατότητα υποστήριξης των ομόδοξων Ελλήνων, υπονόμησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, εν τέλει, δημιουργίας ισχυρών ερεισμάτων στα Βαλκάνια και την Αν. Μεσόγειο. Εν τέλει, είναι σαφές ότι ο Τσάρος, υπό την επιρροή και των απόψεων του Μέττερνιχ, προτίμησε να μείνει πιστός στη λογική της

---

²⁷² Η «Νέα Ρωσία» περιελάμβανε τη σημερινή νότια Ουκρανία καθώς και ορισμένα τμήματα της σημερινής Ρωσίας (συμπεριλαμβανομένου του Νοβοροσίσκ) τα οποία πέρασαν σε ρωσικό έλεγχο μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774.

²⁷³ Η επιλογή μάλιστα των παραδουνάβιων ηγεμονιών για την έναρξη της επανάστασης ενδεχομένως οφειλόταν και στο γεγονός ότι η ρωσική επιρροή εκεί είχε αυξηθεί κατακόρυφα μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή.

²⁷⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Φιλικοί διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους Δεκεμβριστές, φιλελεύθερο κίνημα που εμφανίστηκε στις τάξεις του ρωσικού στρατού στα μέσα της δεκαετίας του 1810.

ισορροπίας ισχύος και της καταστολής των εθνικών κινημάτων, εξέλιξη που συνέβαλε στην αποτυχία της ελληνικής εξέγερσης.

3. Η ανεπίσημη στάση του ρωσικού κράτους και της ρωσικής κοινωνίας, που ήταν σε αντίθετη κατεύθυνση προς την επίσημη. Είναι γεγονός ότι το τελευταίο (όπως και η ρωσική εκκλησία) οργάνωσε μια συστηματική επιχείρηση συγκέντρωσης ανθρωπιστικής βοήθειας προς τους Έλληνες²⁷⁵, μεταδίδοντας μάλιστα σχετικά μηνύματα και σε επίπεδο κοινωνίας (τονίζοντας περισσότερο τη θρησκευτική παρά την εθνική διάσταση του ελληνικού κινήματος). Η δε ανταπόκριση της κοινωνίας ήταν μεγάλη (Prousis, 1985: 34). Σημαντικό ρόλο στη στάση των αρχών, της εκκλησίας και των πιστών έπαιξε η δολοφονία του Πατριάρχη Γρηγόριου του Ε΄ στις 10 Απριλίου 1821. Το πτώμα του μάλιστα ετάφη στην Οδησό με όλες τις προβλεπόμενες τιμές, κατόπιν εντολής του Τσάρου. Σημαντική υπήρξε η βοήθεια της Ρωσίας και σε σχέση με τους Έλληνες πρόσφυγες που λόγω του πολέμου κατέφυγαν σε ρωσικό έδαφος. Για την υποστήριξή τους σημειώθηκε μεγάλη κινητοποίηση σε όλα τα επίπεδα που περιελάμβανε παντός είδους βοήθεια. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι τον Ιούλιο του 1821 ο Αλέξανδρος ενέκρινε την έναρξη εκστρατείας συγκέντρωσης χρημάτων (μέσω συνδρομών) για τους πρόσφυγες στην Οδησό και τη Βεσσαραβία (Prousis, 1985: 35).²⁷⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι η ανταπόκριση όλων των στρωμάτων της ρωσικής κοινωνίας (πολιτική ελίτ, εκκλησία, στρατός, λαός) υπήρξε σημαντική.²⁷⁷ Είναι έτσι χαρακτηριστικό ότι βοήθεια συγκεντρώθηκε όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα της ευρωπαϊκής Ρωσίας, αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές όπως το Περμ, το Όρενμπουργκ (Ουράλια), το Τομσκ, το Τόμπολσκ και το Ιρκούτσκ (Σιβηρία). Σημαντική υπήρξε επίσης η συνεισφορά και των Ελλήνων της Ρωσίας.²⁷⁸ Η συγκέντρωση βοήθειας συνεχίστηκε καθ' όλη τη δεκαετία του 1820.

---

²⁷⁵ Οι τσαρικές αρχές επεδίωκαν μεταξύ άλλων να φανούν συνεπείς προς το διαχρονικό ρόλο που θεωρούσαν ότι κατέχουν, το να εμφανίζονται δηλαδή ως προστάτες των ορθοδόξων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας.

²⁷⁶ Η καταστροφή της Χίου (Απρίλιος 1822) δημιούργησε αργότερα επιπλέον αίσθημα συμπάθειας στη ρωσική κοινωνία και ελίτ με αποτέλεσμα την ενίσχυση των προσπαθειών παροχής βοήθειας προς τους Έλληνες. Οι προσπάθειες αυτές εκδηλώθηκαν με τη συγκέντρωση χρημάτων για την καταβολή λύτρων ώστε να απελευθερωθούν όμηροι της Χίου αλλά και άλλων περιοχών. Σε όλες τις προσπάθειες συγκέντρωσης βοήθειας είτε για τους Έλληνες του ελλαδικού χώρου είτε για τους πρόσφυγες στη Ρωσία, συμμετείχαν ενεργά τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας.

²⁷⁷ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι εκστρατείες για συγκέντρωση βοήθειας προς τους Έλληνες αποτέλεσαν μια από τις σπάνιες περιπτώσεις όπου η ρωσική κυβέρνηση και η ρωσική κοινωνία εργάστηκαν μαζί προς ένα κοινό σκοπό (Prousis, 1985: 55).

²⁷⁸ Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι όταν τα μέλη της ελληνικής κοινότητας της Οδησού ίδρυσαν τον Αύγουστο του 1821 την Ελληνική Φιλανθρωπική Κοινότητα, σκοπός της οποίας ήταν η συγκέντρωση βοήθειας, ο Τσάρος Αλέξανδρος την έθεσε εκτός νόμου θεωρώντας ότι υπέκρυπτε πολιτική και στασιαστική δραστηριότητα. Έδειξε έτσι πιστός στο δόγμα της καταστολής οποιασδήποτε δράσης θεωρούσε ότι μπορεί να υπονομεύσει την επίσημη πολιτική καταγγελίας των εθνικών κινημάτων.

Συμπερασματικά, η στάση της τσαρικής εξουσίας προς τον ελληνικό αγώνα χαρακτηρίζεται εν γένει αρνητική. Μπορεί η οργανωμένη συγκέντρωση βοήθειας προς τους Έλληνες του ελλαδικού χώρου και τους πρόσφυγες στη Ρωσία να δείχνει –σε συναισθηματικό κυρίως επίπεδο- την υποστήριξη της πολιτικής ελίτ και της ρωσικής κοινωνίας προς τον ελληνικό αγώνα, αυτή ωστόσο δεν υπερκέρασε τελικά την πίστη του Αλέξανδρου στο δόγμα της ισορροπίας ισχύος, της καταστολής των εθνικών κινημάτων και της απόκρουσης της διάχυσης του φιλελεύθερου πνεύματος στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

2.3 Η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους

Δεδομένης της αρνητικής στάσης των δύο κύριων δυνάμεων (αλλά και άλλων όπως η Αυστρία) στην προοπτική ανεξαρτητοποίησης της Ελλάδας, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα για αντίστοιχες επιδιώξεις άλλων εθνοτήτων της ευρωπαϊκής ηπείρου, αποτελεί ερώτημα το πώς τελικά επετεύχθη η ελληνική ανεξαρτησία. Η απάντηση θα πρέπει να εντοπιστεί σε αυτή καθεαυτή την πραγματικότητα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις γρήγορα αντελήφθησαν - ιδιαίτερα μετά τις πρώτες στρατιωτικές επιτυχίες των Ελλήνων - ότι η διατήρηση του οθωμανικού ελέγχου σε μέρος του ελλαδικού χώρου ήταν ανέφικτη. Ρωσία και Μ. Βρετανία προσάρμοσαν έτσι τις πολιτικές τους έναντι του ελληνικού ζητήματος. Στόχος τους πλέον ήταν να αποφύγουν την πιθανότητα ο ανταγωνιστής τους να αποκτήσει πλεονέκτημα ως προς την επιρροή που θα είχε στο νέο ανεξάρτητο κράτος. Αν, επί παραδείγματι, η Ρωσία άφηνε ελεύθερο πεδίο στη Μ. Βρετανία, αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα η τελευταία να επιβάλει τελικά τις θέσεις της και να αποκτήσει στρατηγικό πλεονέκτημα στον κρίσιμης σημασίας γεωπολιτικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Για τον λόγο αυτό και οι δύο δυνάμεις επέλεξαν την πολιτική της ενεργούς ανάμειξης, αναγνώρισαν τον αγώνα των Ελλήνων και υιοθέτησαν την πολιτική της υποστήριξης της ελληνικής ανεξαρτησίας, ώστε να εξασφαλίσουν αυξημένη επιρροή στο νέο κράτος ή έστω να αποτρέψουν το ενδεχόμενο ο βασικός τους ανταγωνιστής να αποκτήσει κυρίαρχη θέση σε αυτό (Σβολόπουλος, 2014: 18-19). Βάσει αυτών των δεδομένων, η ίδια η ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας αποτέλεσε προϊόν του βρετανορωσικού ανταγωνισμού για έλεγχο της ανατολικής Μεσογείου.

Σε αυτό το πλαίσιο, υπογράφηκε στις 4 Απριλίου 1826 το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης μεταξύ Μ. Βρετανίας και Ρωσίας, το οποίο αποτέλεσε την πρώτη συμβατική πράξη που προέβλεπε τη σύσταση κράτους υπό το όνομα Ελλάς.²⁷⁹ Η στρατιωτική επέμβαση του Ιμπραήμ και η προοπτική ραγδαίας ενίσχυσης της θέσης των τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων, σε συνδυασμό με την άγρια δίωξη του ελληνικού στοιχείου από τον αιγυπτιακό στρατό, η οποία δε γινόταν ανεκτή από τις ευρωπαϊκές

²⁷⁹ Λίγους μήνες αργότερα στο εγχείρημα συνέπραξε και η Γαλλία.

κοινωνίες, οδήγησε τελικά στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου (20 Οκτωβρίου 1827) και στη συντριβή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου από τον αγγλικό, γαλλικό και ρωσικό στόλο. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε καθοριστική προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Όταν αργότερα ο ρωσικός στρατός έφτασε στα όρια της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια του Ρώσο-Τουρκικού Πολέμου του 1828-1829 (Σεπτέμβριος 1829), η ίδια η Πύλη μετέβαλε την έως τότε απόλυτα αρνητική στάση της ως προς το ενδεχόμενο δημιουργίας ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Η διατήρηση του πλαισίου ισορροπίας ισχύος αποτέλεσε βασικό ζητούμενο αναφορικά με το νέο κράτος. Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (3 Φεβρουαρίου 1830), το οποίο θεσμοθέτησε την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, προέβλεπε έτσι τον αποκλεισμό κάθε αποκλειστικής αλλοδαπής επιρροής στη λειτουργία του (Σβολόπουλος, 2014: 22).

Εν κατακλείδι, βλέπουμε ότι η ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας υπήρξε σε μεγάλο βαθμό προϊόν του βρετανορωσικού ανταγωνισμού για επιρροή στην Αν. Μεσόγειο και συντελέστηκε στο πλαίσιο της διατήρησης της ισορροπίας ισχύος που κυριαρχούσε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Πλαίσιο, στο οποίο συνέχισε να παραμένει πιστή η Ρωσία.

2.4 Οι ελληνορωσικές σχέσεις από τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που τέθηκαν πριν ακόμη από την τελική ίδρυση του νέου κράτους ήταν τα μελλοντικά σύνορά του. Εκεί προέκυψε μια πρώτη διαφωνία μεταξύ του Καποδίστρια και των Μεγάλων Δυνάμεων (συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας). Ως προς το ζήτημα αυτό, μπορεί να ειπωθεί ότι η Ρωσία ευνοούσε κατά βάση τις επιθυμητές από την Ελλάδα επεκτάσεις. Προφανής εξαίρεση αποτελούν οι περιπτώσεις της Μακεδονίας και της Θράκης, οι οποίες διεκδικήθηκαν και από άλλες δυνάμεις των Βαλκανίων, ιδιαίτερα τη Βουλγαρία. Τις τελευταίες, μάλιστα, δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, οι σλαβοφιλικές/πανσλαβιστικές επιρροές που δέχθηκε η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική επηρέασαν σημαντικά προς την κατεύθυνση της στήριξης της βουλγαρικής πλευράς.

Αναλυτικότερα, σημαντική υπήρξε η επίπτωση του Ρώσο-Τουρκικού Πολέμου του 1828-1829 και η απειλή κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τον ρωσικό στρατό. Εξελίξεις που οδήγησαν στη συνθηκολόγηση της Πύλης και στην αποδοχή από μέρος της της γραμμής Παγασητικός-Αμβρακικός ως συνόρου του υπό διαμόρφωση ακόμη ελληνικού κράτους (Συνθήκη Αδριανούπολης 1829).²⁸⁰ Η ρωσική πλευρά τηρούσε έτσι

---

²⁸⁰ Οι κινήσεις του Καποδίστρια οδήγησαν τελικά σε μερική αναθεώρηση των συνόρων και στην επαναφορά της γραμμής Βόλου-Άρτας ως όριο (επικυρώθηκε από τις Μ. Δυνάμεις στις 6 Ιουλίου 1832, όταν ο Κυβερνήτης είχε ήδη δολοφονηθεί).

θετική στάση έναντι της προοπτικής περαιτέρω διεύρυνσης των συνόρων του ελληνικού κράτους, κάτι που συνεχίστηκε και κατά τις δεκαετίες του 1830 και 1840. Αντιθέτως, αρνητική ήταν η στάση της Μ. Βρετανίας, η οποία παρέμενε πιστή στην πολιτική της υπεράσπισης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε κάθε περίπτωση, η κρίση του 1839-1841 με το ξέσπασμα του τουρκοαιγυπτιακού πολέμου και την απειλή που οι επιτυχίες των Αιγυπτίων έθεταν για την ίδια την υπόσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενεργοποίησαν τα αντανεκλαστικά των Μ. Δυνάμεων οι οποίες δεν επιθυμούσαν την ενδυνάμωσή της Αιγύπτου. Η επέμβαση των Δυνάμεων και η διάσωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έπαιξε αρνητικό ρόλο αναφορικά με τα ελληνικά αιτήματα, δεδομένου ότι ζητούμενο ήταν πλέον η υποστήριξη της Πύλης (Σβολόπουλος, 2014: 40).

Την ίδια περίοδο, στην ελληνική πολιτική σκηνή εμφανίστηκε μια αντίφαση η οποία επρόκειτο να διατηρηθεί για περίπου έναν αιώνα. Από τη μία η διατύπωση της Μεγάλης Ιδέας σήμαινε την αποδοχή από την ελληνική πλευρά μιας βασικής αρχής της Γαλλικής Επανάστασης, αυτής της αυτοδιάθεσης και ανεξαρτησίας των λαών. Από την άλλη, η έννοια της ανεξαρτησίας ακυρωνόταν στην πράξη από το καθεστώς των Προστάτιδων Δυνάμεων που είχε επιβληθεί από την ίδρυση του νέου κράτους. Η αδυναμία του ελληνικού κράτους να καταστεί πραγματικά κυρίαρχο και το γεωπολιτικό παιχνίδι που παιζόταν μεταξύ των τριών Δυνάμεων αποτέλεσαν τις βασικές αιτίες για τις οποίες οι δυνάμεις αυτές είχαν αποκτήσει λόγο στις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις της Ελλάδας. Η ενισχυμένη μάλιστα θέση της Αγ. Πετρούπολης στην περιοχή της Αν. Μεσογείου μετά το νικηφόρο Ρώσο-Οθωμανικό Πόλεμο του 1828-1829, ενδυνάμωσαν τους ανταγωνισμούς και τις παρεμβάσεις στον ελληνικό χώρο (Τσιριγώτης, 2010: 121). Χαρακτηριστικά αναφέρεται το παράδειγμα της εξέγερσης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, η οποία απαίτησε την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα, προκαλώντας τη θετική αντίδραση της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας και την αρνητική της Ρωσίας. Επίσης, η υπόθεση Πατσίφικο (Απρίλιος 1847)²⁸¹, η οποία έληξε με την επέμβαση του βρετανικού στόλου (1850) εγκαινιάζοντας έτσι μια περίοδο συχνών βρετανικών παρεμβάσεων στα εσωτερικά της Ελλάδας. Η επέμβαση του 1850, υπό το πρόσχημα της υπόθεσης Πατσίφικο, φαίνεται πως κυρίως σχετιζόταν με τη φιλορωσική στροφή του Όθωνα, η οποία σημειώθηκε λόγω της διακηρυγμένης επιθυμίας Γαλλίας και Μ. Βρετανίας για διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμ. Αυτοκρατορίας (Τσιριγώτης, 2010: 136-137).

Μείζονος σημασίας γεγονός για την εξέλιξη των ελληνικών διεκδικήσεων αποτέλεσε ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1854-1856). Η σημασία του για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική ήταν διπλή:

Πρώτον, σήμανε την υποστήριξη από την πλευρά της Ελλάδας προς τη Ρωσία²⁸². Η επιλογή αυτή του Όθωνα αγνόησε τις προειδοποιήσεις της Μ. Βρετανίας και της

²⁸¹ Σχετικά με τη υπόθεση Πατσίφικο βλ. Sansimera.gr, διαθέσιμο ως <http://www.sansimera.gr/articles/51>.

²⁸² Εκδηλώθηκε με την υποκίνηση εξεγέρσεων στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.

Γαλλίας, οι οποίες προχώρησαν τελικά στον αποκλεισμό των Αθηνών τον Μάιο του 1854, υποχρεώνοντας τον Βασιλιά να δηλώσει αυστηρή ουδετερότητα και επιβάλλοντας κυβερνητική αλλαγή. Οι δύο επεμβάσεις (1850, 1854) κατέδειξαν έτσι ότι, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η Ελλάδα βρισκόταν υπό την αμεσότερη επιρροή της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας (δηλαδή των ναυτικών δυνάμεων) παρά της Ρωσίας.²⁸³ Η εξέλιξη αυτή εξηγείται τόσο με γεωπολιτικούς όρους (δυνατότητα άμεσης ναυτικής πρόσβασης Βρετανών), όσο και με ιδεολογικούς, καθώς είναι γεγονός ότι η Ελλάδα είχε υιοθετήσει βασικές αρχές του δυτικοευρωπαϊκού προτύπου αναφορικά με το μοντέλο πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης.

Δεύτερον, σηματοδότησε την ενίσχυση της επιρροής του σλαβοφιλικού κινήματος στη Ρωσία, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πανσλαβιστικών (αντί πανορθόδοξων)²⁸⁴ τάσεων στη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική (βλ. αναλυτικά Διάλλα, 2009: 45-72). Τάσεις, οι οποίες θα έρχονταν σε αντίθεση με τα ελληνικά συμφέροντα δεδομένου ότι ζητούμενο καθίστατο η υποστήριξη των επιδιώξεων των σλαβικών εθνοτήτων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας (κυρίως της Βουλγαρίας). Αν και η πανσλαβιστική ιδεολογία επηρέασε μόνο εν μέρει τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, προκαλούσε εύλογη ανησυχία στην Ελλάδα (Τσιριγώτης, 2010: 174).

Σε κάθε περίπτωση, ο βρετανορωσικός ανταγωνισμός για επιρροή στην Ελλάδα συνεχιζόταν και εκφράστηκε και στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, ιδιαίτερα κατά τη διαδικασία διαδοχής του Όθωνα το 1862. Οι δύο δυνάμεις επιθυμούσαν να επιβάλουν τις δικές τους προτιμήσεις. Η μεν Μ. Βρετανία τον πρίγκιπα Αδόλφο (δευτερότοκος γιος της βασίλισσας Βικτώριας), η δε Ρωσία τον Δούκα του Leuchtenburg (ανιψιός του Τσάρου Αλέξανδρου του Β'). Οι υποψηφιότητες εν τέλει αλληλοεξουδετερώθηκαν. Ο ανταγωνισμός, ωστόσο, για τη διαδοχή συνεχίστηκε και έληξε με βρετανική επικράτηση (Σβολόπουλος, 2014: 53). Σε αυτό το πλαίσιο, νέος βασιλιάς ανακηρύχθηκε τον Μάρτιο του 1863 ο Δανός Γεώργιος ο Α'.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1860 και μετά, κρίσιμη και σύνθετη για την Ελλάδα υπήρξε η διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος, μετά και το ξέσπασμα της μεγάλης Κρητικής Εξέγερσης την περίοδο 1866-1869. Ζήτημα για το οποίο Ρωσία και Μ. Βρετανία έλαβαν διαφορετικές θέσεις, με την πρώτη να στηρίζει την προοπτική σταδιακής ενσωμάτωσης της Κρήτης στην Ελλάδα και τη δεύτερη να υποστηρίζει τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θεωρώντας ότι η απώλεια του οθωμανικού ελέγχου στην κρίσιμη για την ισορροπία ισχύος στην Αν. Μεσόγειο Κρήτη ενδεχομένως άλλαζε τα δεδομένα υπέρ της Ρωσίας (Σβολόπουλος, 2014: 62).

---

²⁸³ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η φράση του Βρετανού Πρέσβη στην Ελλάδα, Sir Edmud Lion, ο οποίος το 1844 έγραφε προς τη βασίλισσα: «Μία ανεξάρτητη Ελλάδα είναι παραλογισμός: η Ελλάδα θα είναι είτε ρωσική είτε αγγλική και επειδή δεν μπορεί να είναι ρωσική θα είναι αγγλική».

²⁸⁴ Ομιλία του Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, κ. Δημήτρη Σταματόπουλου, στην Ημερίδα του Γενικού Προξενείου της Ρωσικής Ομοσπονδίας με θέμα «Ελληνορωσικές Σχέσεις: παρελθόν και μέλλον» (Θεσσαλονίκη, 3 Δεκεμβρίου 2013).

Εν γένει, οι θέσεις Μ. Βρετανίας και Ρωσίας για τα ζητήματα που αφορούσαν το ελληνικό κράτος διέφεραν κατά τις δεκαετίες του 1860 και 1870. Η Αγ. Πετρούπολη υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε να διεκδικήσει δυναμικά τις επιδιώξεις της και να υποκινήσει αλυτρωτικά κινήματα στις οθωμανικές περιοχές όπου ζούσαν Έλληνες. Αντιθέτως, το Λονδίνο υποστήριζε την αναγκαιότητα να επιτευχθεί πρώτα η εσωτερική ανασυγκρότηση της χώρας και μετά να διεκδικηθεί πιθανή επέκταση. Η διαφωνία αυτή αντικατόπτριζε και την ύπαρξη αντίστοιχων τάσεων στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους. Εν γένει, η στάση του παλατιού έκλινε υπέρ της άσκησης συγκρατημένης πολιτικής (ιδιαίτερα στο Κρητικό), κάτι που εκ νέου απεδείκνυε την αυξημένη βρετανική επιρροή στις κρίσιμες αποφάσεις του ελληνικού κράτους. Άλλωστε, όπως είδαμε, ο βασιλιάς Γεώργιος αποτελούσε τον εκλεκτό του Λονδίνου. Υποστήριζε μάλιστα - μάλλον ορθά - ότι η Αγ. Πετρούπολη δε θα διακινδύνευε πόλεμο με τις δυτικές δυνάμεις για χάρη της Κρήτης.

Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, σημαντική εξέλιξη αναφορικά με την πολιτική της Ρωσίας στο Ανατολικό Ζήτημα αποτέλεσε η ενίσχυση της πανσλαβιστικής τάσης, με αποτέλεσμα η Ρωσία να στραφεί κυρίως προς την υποστήριξη των διεκδικήσεων των σλαβικών λαών της βαλκανικής, ιδιαίτερα της Βουλγαρίας. Αποκορύφωμα της στροφής αυτής υπήρξε ασφαλώς η υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου στις 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου του 1878, που προέβλεπε τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας στην οποία πέρασε ολόκληρη η Θράκη και η Μακεδονία (πλην Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής), επιβεβαιώνοντας έτσι τους χειρότερους ελληνικούς φόβους. Τελικά, ήταν η παρέμβαση των υπολοίπων ευρωπαϊκών δυνάμεων που άλλαξε τα δεδομένα επαναφέροντας τη Μακεδονία και τη Θράκη υπό οθωμανικό έλεγχο και περιορίζοντας αισθητά τα βουλγαρικά σύνορα.²⁸⁵ Οι αλλαγές αυτές επικυρώθηκαν από το Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος-Ιούλιος 1878)²⁸⁶ το οποίο ουσιαστικά αποκατέστησε την ισορροπία στον χώρο των Βαλκανίων.²⁸⁷

---

²⁸⁵ Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές Δυνάμεις -και ιδιαίτερα η Μ. Βρετανία- έβλεπαν την Ελλάδα ως εν δυνάμει εξισορροπητικό αντίβαρο στην επέκταση της Βουλγαρίας.

²⁸⁶ Αναφορικά με τα αποτελέσματα του Συνεδρίου, οι αναπόφευκτες παραχωρήσεις από την Οθωμ. Αυτοκρατορία προς τη Ρωσία, ανάγκασαν τη Μ. Βρετανία να αναζητήσει τρόπους εξισορρόπησης της ενισχυμένης ρωσικής θέσης στην εγγύς Ανατολή. Σε αυτό το πλαίσιο, απαίτησε την παραχώρηση της Κύπρου από την Οθωμ. Αυτοκρατορία.

²⁸⁷ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι κατά τις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της συγκεκριμένης συνθήκης, η Ρωσία τάχθηκε υπέρ της απόδοσης της Ηπείρου, της Θεσσαλίας καθώς και της Κρήτης στην Ελλάδα. Στόχος της Αγ. Πετρούπολης ήταν η οριστική εκδίωξη της Οθωμ. Αυτοκρατορίας από τα ευρωπαϊκά εδάφη. Η παρατήρηση αυτή δε συνεπάγεται ότι οι θέσεις της Αγ. Πετρούπολης κατά την περίοδο αυτή ήταν θετικές για τα ελληνικά συμφέροντα καθότι ο επιδιωκόμενος αποκλεισμός της Ελλάδας από τη Μακεδονία και τη Θράκη συνιστούσαν αρνητική εξέλιξη. Ωστόσο, οι επιδιώξεις της ρωσικής πλευράς έδειχναν προτίμηση στο ενδεχόμενο -μερικής έστω- επέκτασης των ορίων του ελληνικού κράτους σε σχέση με το ενδεχόμενο διατήρησης του οθωμανικού ελέγχου επί συγκεκριμένων περιοχών.

Η πολιτική της Αγ. Πετρούπολης οδήγησαν σε ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση από την πλευρά της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου του 1877-1878, η οποία αναθεωρήθηκε μερικώς (υπέρ της συμμετοχής στο πλευρό της Αγ. Πετρούπολης) μόνο όταν ο ρωσικός στρατός άρχισε να προελαύνει και να κατευθύνεται προς την Κωνσταντινούπολη. Ιδιαίτερα αρνητική απέναντι στην προοπτική ελληνικής υποστήριξης της Ρωσίας ήταν η Μ. Βρετανία. Εν τέλει, η απόφαση συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο καθυστέρησε σημαντικά με αποτέλεσμα η κινητοποίηση να λάβει χώρα μετά την υπογραφή της ανακωχής ανάμεσα σε Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η είδηση για την εξέλιξη αυτή έγινε γνωστή στην Ελλάδα με λίγες μέρες καθυστέρηση, στη διάρκεια των οποίων έγινε και η σχετική κινητοποίηση. Φοβούμενη επίθεση της Πύλης εναντίον της, η Αθήνα στράφηκε στις ευρωπαϊκές Δυνάμεις, οι οποίες παρενέβησαν ώστε να αποτραπεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ζητώντας παράλληλα την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλία (Σβολόπουλος, 2014: 77).

Είναι, σε κάθε περίπτωση, προφανές ότι ο πανσλαβισμός θεωρήθηκε απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη δεκαετία του 1880 ο Χαρίλαος Τρικούπης έμεινε σταθερός σε αυτή τη θέση. Αναφερόταν δε τόσο στα ελληνικά κρατικά συμφέροντα όσο και στους Έλληνες που ζούσαν είτε σε σλαβικές χώρες (ιδιαίτερα στη Βουλγαρία) είτε εντός περιοχών που ενδεχομένως περνούσαν μελλοντικά υπό σλαβικό έλεγχο (Μακεδονία, Θράκη). Σε αυτό το πλαίσιο επεδίωξε προσέγγιση ακόμη και με την Πύλη. Στην ίδια λογική, επιδιώχθηκε προσεταιρισμός της Μ. Βρετανίας ως παράγοντα που μπορούσε να εξισορροπήσει την εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων ρωσική πολιτική και παρά το γεγονός ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1880 η πολιτική της Μ. Βρετανίας έναντι της Βουλγαρίας είχε αρχίσει να μεταστρέφεται.

Αρνητική για την Ελλάδα ήταν η στάση της Ρωσίας και σε σχέση με τη στήριξη της Αθήνας προς το αίτημα το Κρητών για ένωση, το οποίο επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αντίστοιχα αρνητική υπήρξε και η στάση των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κυρίαρχο ζήτημα που επέφερε οξύ ανταγωνισμό μεταξύ των βαλκανικών κρατών αλλά και μεταξύ αυτών και της Πύλης αναδείχθηκε το μακεδονικό. Κύρια απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα εξακολουθούσε να θεωρείται ο πανσλαβισμός και ιδιαίτερα ο βουλγαρικός εθνικισμός. Ιδιαίτερα αρνητική εξέλιξη για τα ελληνικά συμφέροντα αποτελούσε επίσης η προσέγγιση Βουλγαρίας-Μ. Βρετανίας, ενώ και η Ρωσία, παρά τη διάθεσή της να προστατέψει το status quo ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, συνέχιζε να διάκειται θετικά απέναντι στο ενδεχόμενο υποστήριξης της Βουλγαρίας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αρχές του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονται από αυξημένη βουλγαρική δραστηριότητα στη Μακεδονία. Η έκρηξη της εθνικιστικής βίας εκεί οδήγησε σε παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και στην κατάθεση πρότασης από Ρωσία και Αυστρία (με βρετανική υποστήριξη) για τον διορισμό δύο επιτρόπων οι οποίοι θα ήλεγχαν το έργο της οθωμανικής διοίκησης στην περιοχή. Επρόκειτο επί της ουσίας για την εμφάνιση μιας νέας παρεμβατικότητας από την πλευρά των Μεγάλων

Δυνάμεων, οι οποίες, εκμεταλλευόμενες τις νέες εντάσεις στην περιοχή, παρενέβησαν ώστε να προασπίσουν τα συμφέροντά τους, επιθυμώντας σε πρώτο στάδιο τη διατήρηση του status quo και τον τερματισμό του ένοπλου ανταγωνισμού μεταξύ των διεκδικητών της περιοχής. Είναι δεδομένο ότι τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των βαλκανικών κρατών και οι παρεμβάσεις των Μ. Δυνάμεων, καθιστούσαν αδύνατη τη συνεννόηση μεταξύ τους και τη δημιουργία κοινού μετώπου έναντι της Οθωμ. Αυτοκρατορίας.

Μείζονος σημασία εξέλιξη στα τέλη της δεκαετίας του 1900 αποτέλεσε η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού, όπως εκφράστηκε με την εμφάνιση του κινήματος των Νεότουρκων, το 1908. Εξέλιξη που είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της θέσης των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πραγματικότητα αυτή προκάλεσε νέο ρήγμα μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς Μ. Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία αντιτάχθηκαν στις πολιτικές της Πύλης, ενώ θετική στάση προς την τελευταία συνέχισαν να κρατούν η Γερμανία και η Αυστρία.

Την ίδια περίοδο, το διεθνές σκηνικό χαρακτηριζόταν από την όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ του γερμανοαυστριακού συνασπισμού και της Τριπλής Συνεννόησης (Γαλλία, Μ. Βρετανία, Ρωσία), η οποία δεν μπορούσε παρά να εκφραστεί και στον χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Σε μια προσπάθεια ανάσχεσης της αυξημένης γερμανικής επιρροής στα Βαλκάνια και υπό το πρίσμα της αυξημένης αυστριακής παρεμβατικότητας (προσάρτηση Βοσνίας το 1908), η Αγ. Πετρούπολη οδηγήθηκε σε εκ νέου υποστήριξη των Σλάβων, ιδιαίτερα της Σερβίας λόγω της έντονης αντίδρασής της στην αυστριακή προσάρτηση της Βοσνίας. Υπήρξε επίσης μια νέα προσέγγιση με τη Βουλγαρία, η οποία είδε στη Ρωσία τον σύμμαχο εκείνο που θα της επέτρεπε να επιβάλει τις θέσεις της στη Μακεδονία. Το 1912 στο βουλγαρικό κοινοβούλιο επικράτησε μάλιστα η φιλορωσική παράταξη. Επιχειρήθηκε επίσης (με ρωσική στήριξη) προσέγγιση με τη Σερβία και στις 13 Μαρτίου υπογράφηκε η βουλγαροσερβική συνθήκη, στην οποία συμπεριλαμβανόταν συμφωνία αμοιβαίας στρατιωτικής συνδρομής σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη δύναμη. Αναφορικά με τη στάση της Ελλάδας, ο Βενιζέλος τάχθηκε υπέρ της σύμπλευσης με τον παραπάνω συνασπισμό αντί της δημιουργίας αντίρροπου μπλοκ (Σβολόπουλος, 2014: 121). Για να επιτευχθεί η προσέγγιση αυτή, η ελληνική πλευρά πρότεινε την αναβολή της συζήτησης για τη διανομή των εδαφών της Μακεδονίας και της Θράκης. Έτσι, η ελληνοβουλγαρική συνθήκη που υπογράφηκε στις 29 Μαΐου 1912 είχε καθαρά αμυντικό χαρακτήρα και απέβλεπε στη βελτίωση της θέσης των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αμοιβαία συνδρομή προβλεπόταν μόνο σε περίπτωση επίθεσης σε ένα από τα δύο μέρη από την πλευρά της Πύλης.

Η διαβαλκανική προσέγγιση ήταν αναμενόμενο να προκαλέσει ανησυχία στις τάξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, οι απόψεις των οποίων διέφεραν. Η Γερμανία και η Αυστρία, ως προστάτιδες της Πύλης, δεν επιθυμούσαν προφανώς τη δημιουργία μετώπου εναντίον της. Η Μ. Βρετανία επανήλθε στο δόγμα της διατήρησης της οθωμανικής ακεραιότητας, θεωρώντας πιθανώς ότι ενισχύονται οι ρωσικές θέσεις μέσω της προσέγγισης των βαλκανικών κρατών. Ακόμη και η ίδια η Ρωσία επιθυμούσε κάλυψη

από μια Μεγάλη Δύναμη σε περίπτωση ανοιχτής κρίσης και ήταν επιφυλακτική ως προς τη δημιουργία ενιαίου μετώπου, θεωρώντας ότι είχε ενισχύσει επαρκώς τη θέση της στην περιοχή μέσω διμερών συμφωνιών με κράτη της περιοχής. Έδειξε έτσι και πάλι να μην επιθυμεί γενικότερη ανάφλεξη σε μια περίοδο που εστίαζε περισσότερο την προσοχή της στην εσωτερική ανασυγκρότηση. Η δυναμική των εξελίξεων στην περιοχή είχε, ωστόσο, διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε η έναρξη της πολεμικής σύρραξης να καθίσταται αναπόφευκτη (Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος). Οι Μεγάλες Δυνάμεις από την πλευρά τους, όπως και κατά το παρελθόν, αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και να προσανατολιστούν στη διαχείριση της νέας κατάστασης βάσει των συμφερόντων τους. Εν τέλει, η ρήξη των έως τότε βαλκανικών συμμάχων και η έναρξη νέας ένοπλης σύρραξης μεταξύ της Ελλάδας και της Σερβίας (από τη μία) και της Βουλγαρίας (από την άλλη) οδήγησε σε επικράτηση των πρώτων και διπλασιασμό της ελληνικής επικράτειας με την προσθήκη της Μακεδονίας και της (νότιας) Ηπείρου (Συνθήκη Βουκουρεστίου).

Βαδίζοντας προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θα λέγαμε ότι δεν υπήρξε άμεση εμπλοκή του (ούτως ή άλλως αποδυναμωμένου) ρωσικού παράγοντα στο ζήτημα της ένταξης της Ελλάδας με το μέρος του ενός ή του άλλου συνασπισμού. Το εν λόγω ζήτημα απέκτησε κατά βάση εσωτερική διάσταση (Εθνικός Διχασμός 1917), ενώ Μ. Βρετανία και Γαλλία συνέδεαν την αποδοχή της ένταξης της Ελλάδας στο στρατόπεδό τους με την αντίστοιχη πρόσδεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο γερμανικό άρμα. Οι αγγλογάλλοι δεν έδειξαν έτσι διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν την απώλεια της τελευταίας για χάρη της Ελλάδας. Στη δυστοκία από την πλευρά των Αγγλογάλλων συνέβαλε πάντως και η ρωσική πίεση για προσεταιρισμό της Βουλγαρίας, η οποία δημιουργούσε μια πρόσθετη δυσκολία παράλληλης αποδοχής και της Ελλάδας δεδομένης και της ύπαρξης διαχρονικού ανταγωνισμού μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας (Καστελλάν, 1991: 534-537). Η Ρωσία, παράλληλα, ήταν αρνητική απέναντι στο ενδεχόμενο ελληνικής συμμετοχής σε μια πιθανή πορεία των συμμαχικών δυνάμεων προς την Κωνσταντινούπολη.

Ήταν μόνο μετά την οριστική προσχώρηση της Βουλγαρίας στο γερμανικό στρατόπεδο και τις αρχικές ήττες των συμμάχων στην Εγγύς Ανατολή που υπήρξε μεταστροφή των Μ. Δυνάμεων. Η απειλή κατά του μακεδονικού εδάφους - ιδιαίτερα μετά την προσβολή του οχυρού Ρούπελ από τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα - και το ενδεχόμενο αλλαγής της ισορροπίας υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων στον χώρο του Αιγαίου και της Αν. Μεσογείου αποτέλεσαν τη βασική εξέλιξη που προκάλεσε την αλλαγή αυτή. Παράλληλα, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία πήραν πλέον ανοιχτά το μέρος όσων στην Ελλάδα τάσσονταν υπέρ της συμμετοχής της χώρας στο πλευρό των συμμάχων. Σε αυτό το πλαίσιο, συμμαχικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν - για μια ακόμη φορά μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους - στον Πειραιά ενώ κατελήφθησαν τα ταχυδρομεία και τα τηλεγραφεία. Στόχος ήταν να πειστεί η ελληνική κυβέρνηση να ταχθεί στο πλευρό τους. Η φυγή του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (Σεπτέμβριος 1916) σηματοδότησε τη δημιουργία της προσωρινής κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας, στο

σηματισμό της οποίας ήταν αρνητική η Ρωσία. Η πρωτοβουλία είχε, ωστόσο, γαλλική και βρετανική στήριξη.

Η διαρκής αμφιταλάντευση των ανακτόρων (που ήλεγχαν πλέον πλήρως την κυβέρνηση των Αθηνών) να ταχθεί στο πλευρό των συμμάχων, οδήγησε σε τελεσίγραφο από τους τελευταίους και τελικά στην έναρξη στρατιωτικής επέμβασης τον Δεκέμβριο του 1916 με την αποβίβαση 1200 ανδρών στους οποίους δόθηκε εντολή να κατευθυνθούν προς την Αθήνα, όπου και ξέσπασαν μάχες με τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις. Παράλληλα, επεβλήθη αποκλεισμός των ελληνικών παραλίων, πράξη που είχε ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις ως προς τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού. Η επέμβαση και η απειλή προσφυγής σε νέα στρατιωτικά μέτρα, αν το παλάτι δεν άλλαζε τη στάση (οι σύμμαχοι απαίτησαν και παραίτηση του Κωνσταντίνου²⁸⁸), ανάγκασε την κυβέρνηση σε υποχώρηση και αποδοχή των όρων. Ήταν πλέον φανερό ότι η εσωτερική διαμάχη βενιζελικών - αντιβενιζελικών είχε αποκτήσει γεωπολιτική διάσταση. Παράλληλα, ο φόβος μιας προσέγγισης των συμμάχων με τη Βουλγαρία, ιδιαίτερα υπό τη ρωσική πίεση, παρέμενε. Εξέλιπε μόνο όταν οι σύμμαχοι επιτέθηκαν στις βουλγαρικές δυνάμεις στη Μακεδονία, στις 14 Σεπτεμβρίου 1918.

2.5 Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις

Μείζονος σημασίας εξέλιξη στο μέτωπο της ύστερης φάσης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτέλεσε η άνοδος των Μπολσεβίκων στην εξουσία, τον Οκτώβριο του 1917. Σε σχέση με τα ελληνικά συμφέροντα, επρόκειτο για μια εξέλιξη που αφενός ανέκοψε τη ρωσική προέλαση προς την Κωνσταντινούπολη²⁸⁹ και αφετέρου οδήγησε στον τερματισμό της ρωσικής στήριξης προς τις βουλγαρικές θέσεις. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο όμως επίσης επηρέαζε τις ελληνορωσικές σχέσεις, η αλλαγή καθεστώτος στη Ρωσία μετέβαλε τη στάση των έως τότε συμμάχων απέναντί της. Από σύμμαχος μετατράπηκε σε αντίπαλο. Ζητούμενο πλέον για τους αγγλογάλλους ήταν η αποτροπή της οριστικής εγκατάστασης των Μπολσεβίκων στην εξουσία, δεδομένης και της έναρξης του Ρωσικού Εμφυλίου στον οποίο - όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο - η Μ. Βρετανία και η Γαλλία υποστήριζαν τους Λευκούς.

Η σταθερή θέση του Βενιζέλου υπέρ της συμμαχίας με τη Βρετανία και τη Γαλλία και η συστηματοποίηση της προσπάθειας εδαφικής επέκτασης της Ελλάδας μέσω της ένταξης σε αυτή τη συμμαχία, είχε ως αποτέλεσμα τη συμμετοχή της Ελλάδας στη συμμαχική

---

²⁸⁸ Όρισε διάδοχό του το γιο του Αλέξανδρο.

²⁸⁹ Το γεγονός αυτό συνέβαλε έκτοτε στη δημιουργία μιας έντονης παραφιλολογίας στη Ρωσία σχετικά με σύνδεση της Οκτωβριανής Επανάστασης με τα γερμανικά συμφέροντα, η οποία διατηρείται μέχρι και τις μέρες μας.

επιχείρηση εναντίον των Κόκκινων στην Κριμαία, στις αρχές του 1919.²⁹⁰ Είναι προφανές ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, οι ήδη ψυχρές ελληνορωσικές σχέσεις, επιδεινώθηκαν έτι περαιτέρω.

Είναι εμφανές ότι σε πρώτο βαθμό η μεταβολή στις σχέσεις Ρωσίας-Μ. Βρετανίας μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους και, σε δεύτερο βαθμό, η υποστήριξη της δεύτερης προς τις ελληνικές θέσεις στη Μικρά Ασία, τη στιγμή, μάλιστα, που η Ελλάδα είχε ταυτιστεί απόλυτα με τα βρετανικά συμφέροντα έχοντας αποστείλει εκστρατευτικό σώμα στην Κριμαία, προκάλεσαν την αντίδραση της ρωσικής πλευράς η οποία συνασπίστηκε με τις δυνάμεις του Κεμάλ Ατατούρκ. Η στήριξη των Μπολσεβίκων στον Κεμάλ και η σταδιακή μεταβολή της στάσης των έως τότε συμμάχων της Ελλάδας υπέρ της Τουρκίας²⁹¹ αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες που οδήγησαν στην ήττα του ελληνικού στρατού και στη Μικρασιατική Καταστροφή.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στις θέσεις των κύριων παικτών του μικρασιατικού μετώπου - και ιδιαίτερα της Ρωσίας - σε σχέση με το ποντιακό κίνημα, δεδομένης της επιθυμίας των Ελλήνων Ποντίων να δημιουργήσουν ανεξάρτητο κράτος. Επιδίωξη που ήταν αποτέλεσμα των κάκιστων συνθηκών που επικρατούσαν για εκείνους από τις αρχές της δεκαετίας του 1910, εξαιτίας της αυξημένης επιρροής του τουρκικού εθνικισμού. Καθοριστική ως προς την εξέλιξη του ζητήματος υπήρξε η στάση των κύριων παικτών.

Η σημασία της ύπαρξης του ποντιακού κινήματος, αν και υποτιμημένη στην ελληνική συζήτηση, ήταν μεγάλη. Η δημιουργία ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στην καρδιά της Οθωμ. Αυτοκρατορίας θα μπορούσε να αλλάξει τα δεδομένα υπέρ των ελληνικών επιδιώξεων.

Η στάση της Ρωσίας έναντι του ποντιακού αντάρτικου (δημιουργήθηκε το 1916), υπήρξε θετική.²⁹² Οι αντάρτες εκμεταλλεύονταν το γεγονός της ρωσικής προέλασης, ενώ προμηθεύονταν οπλισμό τόσο από τους Έλληνες της Ρωσίας όσο και από τον ίδιο τον ρωσικό στρατό (Αγτζίδης, 2001:99). Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι στο εσωτερικό της Ρωσίας δημιουργήθηκαν μυστικές οργανώσεις σε όλες τις ελληνικές κοινότητες, σκοπός των οποίων ήταν η στήριξη του ποντιακού κινήματος και η

---

²⁹⁰ Στην απόφαση συμμετοχής στην εκστρατεία, ρόλο έπαιξε και η συνειδητοποίηση από πλευράς Βενιζέλου του γεγονότος ότι η αργοπορημένη ένταξη της χώρας στο πλευρό των συμμάχων θα μπορούσε να προκαλέσει εμπόδια στην εκπλήρωση των ελληνικών φιλοδοξιών.

²⁹¹ Σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, η μεταβολή αυτή υπήρξε αποτέλεσμα της κυβερνητικής αλλαγής μετά τις ελληνικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, οι οποίες οδήγησαν στην ήττα του Βενιζέλου και στην επαναφορά του φιλογερμανού Κωνσταντίνου.

²⁹² Αρνητική έναντι των επιδιώξεων των Ποντίων ήταν Αντιθέτως η βρετανική πλευρά που δεν ανταποκρίθηκε στις αιτήσεις τους για παροχή βοήθειας.

δημιουργία ανεξάρτητης Ελληνικής Δημοκρατίας στον Πόντο (Ο.π.).²⁹³ Είναι οπωσδήποτε δύσκολο να υποστηριχθεί η άποψη ότι το ρωσικό κράτος δε γνώριζε τη λειτουργία των οργανώσεων αυτών. Είναι αρκετά πιθανό, αντιθέτως, ότι ανεχόταν τη δράση τους δεδομένου ότι οι επιδιώξεις τους συνέκλιναν με τα στρατηγικά συμφέροντά του.

Η Επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917 άλλαξε ριζικά τα δεδομένα στην περιοχή. Η Προσωρινή Κυβέρνηση δήλωσε μεν ότι θα συνεχίσει τον αγώνα εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων, οι εντολές της, ωστόσο, συχνά αγνοούνταν από τα σοβιέτ των στρατιωτών που είχαν δημιουργηθεί στο μέτωπο. Η κυβέρνηση ασκούσε μόνο κατ' όνομα εξουσία στο στράτευμα, ενώ οι αποφάσεις της ανατρέπονταν συχνά από το Συμβούλιο των στρατιωτών και εργατών που έδρευε στην Αγ. Πετρούπολη. Παρατηρήθηκαν φαινόμενα αποσύνθεσης και λιποταξιών, με αποτέλεσμα η προέλαση να σταματήσει (Αγτζίδης, 2001: 101).

Οριστική αλλαγή στη ρωσική στάση υπήρξε μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους. Όπως επισημάναμε και πιο πάνω, η νέα κυβέρνηση ακολούθησε εξαρχής φιλοοθωμανική πολιτική, ενώ ακύρωσε τη μυστική βρετανορωσική συμφωνία του 1915, η οποία προέβλεπε τη διανομή της Οθωμ. Αυτοκρατορίας. Είναι πιθανό ότι, πέραν της στρατηγικής προσέγγισης με τον Κεμάλ (στο πλαίσιο ενός κοινού αντιδυτικού μετώπου), η ρωσοοθωμανική προσέγγιση επιχειρήθηκε και για λόγους κατευνασμού των μουσουλμανικών λαών της καταρρέουσας Ρωσικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι εμφάνιζαν αποσχιστικές τάσεις και παρέμεναν επιφυλακτικοί έναντι του νέου καθεστώτος. Είναι προφανές ότι η νέα κυβέρνηση όχι μόνο σταμάτησε την υποστήριξη του ποντιακού αγώνα, αλλά υπογράφοντας τη Συνθήκη του Brest-Litovsk²⁹⁴ και αποχωρώντας από τα οθωμανικά εδάφη, άφησε ξεκρέμαστο τον ελληνικό πληθυσμό στην πιθανότητα οθωμανικών αντεκδικήσεων, οι οποίες πράγματι έλαβαν εκτεταμένη μορφή. Στόχος πλέον της οθωμανικής πλευράς φαίνεται πως ήταν η δημιουργία συνθηκών που θα εξανάγκαζαν τους Έλληνες σε φυγή προς τη Ρωσία, ώστε να εξαλειφθεί η κοινωνική βάση που υποστήριζε το αίτημα ανεξαρτησίας του Πόντου (Αγτζίδης, 2001:139). Υπολογίζεται ότι οι Έλληνες που εγκατέλειψαν τον ανατολικό Πόντο για τη Ρωσία ανέρχονταν σε 80.000-100.000.

Η τελική ήττα των Οθωμανών και των Κεντρικών Δυνάμεων δημιούργησε νέες προσδοκίες δημιουργίας ποντιακού κράτους. Σχετικό αίτημα προς τις νικήτριες δυνάμεις απηύθυνε ο μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, ο οποίος ήταν σταθερά αρνητικός στο ενδεχόμενο δημιουργίας ανεξάρτητου ποντιακού κράτους. Μεταστροφή

---

²⁹³ Στις τάξεις του ποντιακού κινήματος εμφανίστηκαν απόψεις που μιλούσαν ακόμη και για ένωση με την Ελλάδα. Η απόσταση του Πόντου όμως από τον κυρίως ελλαδικό εδαφικό χώρο δεν άφηνε πολλά περιθώρια ώστε η τάση αυτή να κυριαρχήσει.

²⁹⁴ Βάσει της συνθήκης, το Καρς, το Αρνταχάν και το Βατούμι παραχωρούνταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

της στάσης του απέναντι στα πολιτικά αιτήματα των Ποντίων παρατηρήθηκε μόνο μετά την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, τον Μάιο του 1919.

Απολύτως αντίθετοι στο ενδεχόμενο δημιουργίας ανεξάρτητου ποντιακού κράτους παρέμεναν οι Βρετανοί, οι οποίοι υποστήριζαν τελικά τον Κεμάλ όταν ο τελευταίος αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα στις 19 Μαΐου 1919 για να αποκαταστήσει την τάξη. Οι Βρετανοί πίστευαν ότι ένα ποντιακό κράτος δεν ήταν βιώσιμο και πρότειναν τη διατήρηση του αλώβητου της οθωμανικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των Στενών. Η θέση αυτή οδήγησε ορισμένους στο συμπέρασμα ότι η προσέγγισή τους με τον Κεμάλ έγινε αρκετό καιρό πριν από τις ελληνικές εκλογές του 1920 (Αγτζίδης, 2001: 183). Ως αιτία της βρετανικής στάσης μπορεί να θεωρηθεί τόσο η διαπίστωση της σταδιακής ενίσχυσης των θέσεων του Κεμάλ στο μέτωπο (κάτι που τους οδηγούσε σε σύμπραξη με τον επερχόμενο νικητή), όσο και η συμμαχία του με τους Μπολσεβίκους, με τη βρετανική πλευρά να επιθυμεί να προσεταιριστεί τον αναδύομενο ισχυρό παίκτη.

Την ίδια περίοδο, οι Μπολσεβίκοι επέβαλαν σταδιακά τον έλεγχό τους στην Υπερκαυκασία, εξέλιξη που στέρησε το ποντιακό μέτωπο από την υποστήριξη των Ελλήνων της περιοχής ενώ βοήθησε στην καλύτερη επικοινωνία των γραμμών των Μπολσεβίκων και του Κεμάλ.

Σε συνέχεια των προηγούμενων, στις 16 Μαρτίου 1921 υπογράφηκε το σοβιετοοθωμανικό σύμφωνο φιλίας. Σύμφωνα με αυτό, η Ρωσία χάρισε τα χρέη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της παραχώρησε το Καρς, το Αρνταχάν και το Αρτβίν, ενώ υποσχέθηκε βοήθεια ώστε να διώξει τον ελληνικό στρατό από τη Μ. Ασία. Πράγματι, οι σοβιετικοί βοήθησαν στην αποκοπή των δρόμων επικοινωνίας των Ποντίων ανταρτών με τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, οι οποίες –όπως είδαμε– έπαιζαν σημαντικό ρόλο στον εφοδιασμό τους.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως και τη Μικρασιατική Καταστροφή, η στάση της Ρωσίας απέναντι στα ελληνικά συμφέροντα ήταν κατά βάση αρνητική. Μέχρι το 1917, η Ρωσία έδειχνε σαφώς να προτιμά τη στήριξη των βουλγαρικών θέσεων έναντι των ελληνικών. Παρέμενε επίσης επιφυλακτική απέναντι στο ενδεχόμενο ένταξης της Ελλάδας στο συμμαχικό στρατόπεδο, καθώς αυτό δε θα ήταν συμβατό με την επιδιωκόμενη προσέγγιση της Σόφιας. Την ίδια περίοδο, ωστόσο, η Ρωσία υποστήριξε το Ποντιακό Κίνημα, δείχνοντας ότι η αντίθεσή της με τα ελληνικά συμφέροντα δεν ήταν απόλυτη και ότι εν τέλει συνέκλινε πολύ περισσότερο με αυτά παρά με τα οθωμανικά, ιδιαίτερα όταν δε θίγονταν οι θέσεις της Βουλγαρίας.

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, ωστόσο, οι επιλογές της σοβιετικής Ρωσίας στο μικρασιατικό και ποντιακό μέτωπο ήταν συνολικά αντίθετες με τα ελληνικά συμφέροντα. Καταδεικνύεται έτσι η σημασία που μια μείζονος βαρύτητας εξέλιξη στο εσωτερικό της Ρωσίας είχε αναφορικά με το πώς αυτή αντιλαμβανόταν την εξωτερική της πολιτική. Η μεταστροφή αυτή θα πρέπει πάντως να γίνει κατανοητή και βάσει του διεθνούς πλαισίου, δεδομένης της αρχικής επιλογής της Δύσης να προκαλέσει πλήγμα

στις οθωμανικές θέσεις στη Μικρά Ασία, καθώς και της εμπλοκής της στο Ρωσικό Εμφύλιο και στον Καύκασο εναντίον των Μπολσεβίκων. Τα δύο αυτά γεγονότα οδήγησαν στην προσέγγιση Κεμάλ-Μπολσεβίκων, στη βάση του κοινού αγώνα ενάντια στη Δύση. Η μεταγενέστερη προσέγγιση του Κεμάλ με τους δυτικούς, δημιούργησε ψυχρό κλίμα στις σχέσεις Ρωσίας - Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εξέλιξη, ωστόσο, που δεν μπορούσε να αλλάξει τα δεδομένα υπέρ της Ελλάδας.

2.5.1 Από τη Μικρασιατική Καταστροφή στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Η ήττα της Ελλάδας στο μικρασιατικό μέτωπο άλλαξε οριστικά τον στρατηγικό στόχο της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Ζητούμενο δεν ήταν πλέον η επέκταση και η υποστήριξη της Μεγάλης Ιδέας, αλλά η προάσπιση των συνόρων και της ακεραιότητας του εθνικού κράτους. Η πραγματικότητα αυτή οδήγησε σε αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας στην κατεύθυνση της αποκατάστασης της διεθνούς της θέσης και εικόνας, καθώς και της δημιουργίας περιφερειακών συμμαχιών που θα απέτρεπαν ενδεχόμενες απειλές εναντίον της.

Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρήθηκε βελτίωση των σχέσεών της με την ΕΣΣΔ. Οι σχέσεις της με το απομονωμένο και εξουθενωμένο σοβιετικό κράτος περιορίστηκαν, ωστόσο, στον εμπορικό τομέα και ιδιαίτερα στη ναυτιλία, δεδομένου ότι ένα μεγάλο ποσοστό του ναυτικού εμπορίου της πρώτης γινόταν μέσω ελληνικών πλοίων και ναυτιλιακών εταιρειών (από το 1921, το 70% των ρωσικών ναυλώσεων αντιστοιχούσε σε Έλληνες πλοιοκτήτες, υπολογίζεται, δε, ότι απέφερε περίπου το 10% του συνολικού εισοδήματος του ελληνικού εμπορικού στόλου, βλ. Αγτζίδης, 2001: 291).

Σε πολιτικό επίπεδο, ωστόσο, δεν υπήρξε ιδιαίτερη μεταβολή. Αρνητικά επέδρασε και η πολιτική των Μπολσεβίκων εναντίον των Ελλήνων της Σοβ. Ένωσης, τον ρόλο των οποίων εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν αρνητικά (βλ. αναλυτικότερα στο ειδικό παράρτημα μετά το τέλος του κεφαλαίου). Αρνητικά εξελίσσονταν οι σχέσεις και με τη Μ. Βρετανία, καθώς το Λονδίνο δεν αναλάμβανε συγκεκριμένες διμερείς δεσμεύσεις για παροχή εγγυήσεων ή διπλωματική στήριξη. Η Μ. Βρετανία φάνηκε πάντως να δέχεται την ελληνοϊταλική προσέγγιση, με δεδομένο ότι η σύμπραξη δύο ισχυρών κρατών της Αν. Μεσογείου θα μπορούσε να αποτελέσει ανάχωμα σε πιθανές πιέσεις της ΕΣΣΔ.

Η δεκαετία του 1930 χαρακτηρίστηκε εν γένει από την κατάρρευση της διεθνούς τάξης, η οποία οδήγησε τα βαλκανικά κράτη στη λογική της ένταξης σε συλλογικά όργανα που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν την εδαφική τους ακεραιότητα. Δημιουργήθηκαν έτσι οι προϋποθέσεις μια ευρύτερης αλληλεγγύης μεταξύ τους. Προωθήθηκαν σχέδια πολυμερούς συνεργασίας, στα οποία η Σόφια δήλωσε απρόθυμη να ενταχθεί. Η σοβιετική αντίδραση στο Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν αρνητική. Η ΕΣΣΔ φοβόταν ότι η συμφωνία θα μπορούσε να στραφεί εναντίον της, ιδιαίτερα από την πλευρά της Τουρκίας. Για τον λόγο αυτό η τουρκική κυβέρνηση δήλωσε πως η συμφωνία δε

στρεφόταν εναντίον της ΕΣΣΔ και εισήγαγε ειδική ρήτρα που διασφάλιζε ότι δε θα αθετήσει τις συμβατικές της υποχρεώσεις έναντι της τελευταίας. Το Βαλκανικό Σύμφωνο δεν επέκτεινε έτσι την ισχύ του στην υπεράσπιση των ανατολικών συνόρων της Τουρκίας.

Το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η εμπλοκή της Ελλάδας σε αυτόν και το μεγάλο αντιστασιακό κίνημα που αναπτύχθηκε στη διάρκεια της Κατοχής, την έθεσε στο ίδιο στρατόπεδο με τη Σοβιετική Ένωση. Αυτό, ωστόσο, δε σήμαινε κατ' ανάγκη ότι τα δυνητικά τους συμφέροντα (όπως θα προέκυπταν μετά το τέλος του πολέμου) ταυτίζονταν. Έτσι, όσο φτάναμε προς την τελική επικράτηση των συμμάχων, άνοιγε σταδιακά το ζήτημα τόσο του μεταπολεμικού πολιτικού καθεστώτος στην Ελλάδα, όσο και της μεταπολεμικής γεωπολιτικής της θέσης. Από το 1943 και πιο έντονα το 1944 κλιμακώθηκαν οι επιχειρήσεις των Ταγμάτων Ασφαλείας και των κατασταλτικών μηχανισμών που συγκροτούνταν από Έλληνες συνεργάτες των Γερμανών κατά των αντιστασιακών οργανώσεων, πρωτίτως κατά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που αποτελούσε και τη μεγαλύτερη εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση. Άρχισαν, επίσης, και σταδιακά κλιμακώθηκαν οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ-ΕΛΑΣ από τη μια μεριά, που από την ίδρυσή του έθετε το πρόβλημα της εξουσίας μετά την απελευθέρωση της χώρας, και από την άλλη ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, ΠΑΟ και άλλες μικρότερες αντιστασιακές ομάδες). Τελικά, όλοι οι πρωταγωνιστές των εξελίξεων, δωσίλογη κυβέρνηση, αντιστασιακές οργανώσεις, εξόριστη κυβέρνηση και Μεγάλη Βρετανία, αντιλαμβάνονταν ότι η Ελλάδα του 1944 είχε διαιρεθεί σε δύο στρατόπεδα, στο ΕΑΜ, στο οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο από την ίδρυση του έπαιξε το ΚΚΕ, και στους αντιπάλους του (Βόγλης, 2014:57,58). Είναι σαφές πως από μια στιγμή και μετά, το κρίσιμο ζήτημα δεν ήταν πότε θα αποχωρήσουν οι Γερμανοί, αλλά το ποιος θα επικρατήσει στην εσωτερική πολιτική διαμάχη. Τι μορφή θα είχε, κατ' επέκταση, το μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό.

Η εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων σε αυτό το σκηνικό ήταν δεδομένη. Η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε εξ αρχής την αποκατάσταση του - φιλικά προς εκείνη διακείμενου - Γεωργίου Β΄. Η βρετανική επιρροή στο ελληνικό πολιτικό σύστημα είχε ενισχυθεί, δεδομένου ότι η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση είχε τύχει της υποστήριξης του Λονδίνου. Η επιρροή των Βρετανών ήταν κυρίαρχη τόσο στους φιλελεύθερους, όσο και στους συντηρητικούς πολιτικούς κύκλους. Μάλιστα, το Ηνωμένο Βασίλειο - πριν ακόμη από την έναρξη του πολέμου - ήταν θετικά διακείμενο στην ικανοποίηση σημαντικών ελληνικών αιτημάτων, όπως η ένταξη των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα ως αντάλλαγμα για τη συμμετοχή της στο πλευρό των συμμάχων. Αντίθετη ως προς αυτό το ενδεχόμενο ήταν η ΕΣΣΔ, η οποία πρότεινε την παραχώρησή τους στην Τουρκία, ώστε να έρθει με το μέρος των Συμμάχων.

Η συμφωνία κορυφής Τσόρτσιλ - Στάλιν τον Οκτώβριο του 1944 για τον καθορισμό των σφαιρών επιρροής στη μεταπολεμική Ευρώπη και η ένταξη της Ελλάδας στο άρμα της Δύσης, αποτέλεσαν εξέλιξη που έθετε το ζήτημα του γεωπολιτικού προσανατολισμού της χώρας σε νέα βάση. Τέθηκε επίσης το ερώτημα, με δεδομένη και τη μεγάλη ισχυροποίηση του ΚΚΕ μέσα από την εαμική αντίσταση, κατά πόσο θα

υπήρχε η καθ' οιονδήποτε τρόπο εμπλοκή της ΕΣΣΔ στα ελληνικά πράγματα, παρά το γεγονός ότι είχε αποδεχθεί την ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο.

Σε κάθε περίπτωση, η επιθυμία της Δύσης να διατηρήσει τον έλεγχο επί της Ελλάδας (τη στιγμή μάλιστα που αποδέχθηκε τη σοβιετική επιρροή σε όλα τα υπόλοιπα Βαλκάνια) σχετιζόταν σε μεγάλο βαθμό με τη γεωγραφική θέση της χώρας, η οποία, εφόσον ετίθετο υπό σοβιετική επιρροή, θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανατροπή της ισορροπίας ισχύος στη Μεσόγειο.

2.5.2 Ο Ελληνικός Εμφύλιος

Εκτεταμένες εμφύλιες συγκρούσεις είχαν ήδη αρχίσει ένα χρόνο πριν από τη απελευθέρωση της Ελλάδας, πολλά δε, ορεινά κυρίως, χωριά υπέστησαν εναλλάξ τη μαύρη τρομοκρατία των κατακτητών και τη λευκή ή κόκκινη τρομοκρατία των αντιπάλων ελληνικών παρατάξεων (Χ.Φλάισερ, 2012:218). Οι βίαιες εσωτερικές συγκρούσεις που ξεκίνησαν στη διάρκεια της Κατοχής εξελίχθηκαν τελικά σε Εμφύλιο Πόλεμο. Στην εξέλιξη αυτή αναμφισβήτητα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο εξωτερικοί παράγοντες, που καθόρισαν τόσο το διεθνές πλαίσιο του Εμφυλίου, όσο και τον βαθμό και τον τρόπο επέμβασης της Μεγάλης Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης σε αυτόν. Η ερμηνεία, ωστόσο, του ελληνικού εμφυλίου πολέμου θα πρέπει να αναζητηθεί κυρίως στις συγκρούσεις την περίοδο της Κατοχής και στις κοινωνικές αντιθέσεις και τους πολιτικούς συσχετισμούς στην Ελλάδα μετά το 1945. Η προσέγγιση του Εμφυλίου μέσα από το ερμηνευτικό πλαίσιο της επανάστασης βοηθάει στην πληρέστερη κατανόηση και εξήγησή του (Βόγλης, 2014:33,34).

Η σημαντική γεωπολιτική διάσταση που απέκτησε ο ελληνικός εμφύλιος οφειλόταν στη σύγκρουση δύο παρατάξεων, η καθεμιά από τις οποίες υποστήριζε την ένταξη της χώρας σε διαφορετικά στρατόπεδα. Έτσι, η ιστορική σύγκρουση Μ. Βρετανίας - Ρωσίας (ΕΣΣΔ) για επιρροή στην Ελλάδα απέκτησε και πάλι άμεσο χαρακτήρα. Η ενεργός εμπλοκή των Βρετανών τόσο κατά την Κατοχή όσο και την Απελευθέρωση απέτρεψε την επέκταση των σοβιετικών στρατευμάτων στην Ελλάδα και την επιβολή κομμουνιστικού καθεστώτος και συνέβαλε καθοριστικά στην πρόσδεση της Ελλάδας στο άρμα της Δύσης.²⁹⁵ Καταλυτική υπήρξε η εμπλοκή των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων στο πλευρό της κυβέρνησης Γ.Παπανδρέου, κατά την ένοπλη σύγκρουση με τις δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ τον Δεκέμβριο του 1944, στην Αθήνα (Καλύβας-Μαραντζίδης, 2015:216, The Guardian online, 30/11/2014²⁹⁶). Στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, στην εξέλιξη του οποίου την πρωτοκαθεδρία έναντι της Μεγάλης Βρετανίας ανέλαβαν οι ΗΠΑ, βασική στόχευση της αμερικανικής εξωτερικής

²⁹⁵ Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Μ. Βρετανία μετά τα πρώτα χρόνια του εμφυλίου δήλωσε αδυναμία να συμμετέχει ενεργά στον πόλεμο εναντίον του κομμουνιστικού στρατοπέδου και την υποστήριξη των αντίπαλων προς το τελευταίο δυνάμεων. Τη θέση της ανέλαβαν οι ΗΠΑ, ένα ακόμη δείγμα της σταδιακής μεταφοράς του κέντρου βάρους του ναυτικού-αγγλοσαξονικού πόλου από το Λονδίνο στην Ουάσινγκτον μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

²⁹⁶ Διαθέσιμο ως <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/30/athens-1944-britains-dirty-secret>.

πολιτικής, με βάση το «δόγμα Τρούμαν», υπήρξε η ολοκληρωτική ήττα των ελλήνων κομμουνιστών και του Δημοκρατικού Στρατού. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ΗΠΑ είχαν αναγάγει σε διεθνούς σημασίας μάχη τη νίκη στον Ελληνικό Εμφύλιο (Καλύβας-Μαραντζίδης, 2015: 375). Από τα παραπάνω καθίστανται προφανή δύο συμπεράσματα: πρώτον, η ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο (συμφωνία Τσόρτσιλ-Στάλιν) δεν εμπόδισε τελικά το ΚΚΕ να ακολουθήσει, κάτω από τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί μεταπολεμικά στη χώρα μας και παρά τα αρνητικά διεθνή δεδομένα, την ένοπλη δράση, προχωρώντας στην ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού, με στόχο την εγκαθίδρυση «λαϊκής δημοκρατίας», κατά τα πρότυπα των καθεστώτων που είχαν εγκαθιδρυθεί στις χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης. Δεύτερον, η Δύση έδειξε αποφασισμένη να μην επιτρέψει ανατροπές στη συμφωνία καθορισμού των ζωνών επιρροής, ιδιαίτερα σε μια κρίσιμης σημασίας χώρα όπως η Ελλάδα.

Αναφορικά με την ΕΣΣΔ, έχουν γραφτεί και ειπωθεί πολλά για τη στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου. Αρκετές φορές αναφέρεται ότι ο Στάλιν έμεινε απαθής σε σχέση με την εξελισσόμενη σύρραξη στην Ελλάδα και ότι άφησε τους κομμουνιστές στην τύχη τους. Η θέση αυτή συχνά διατυπώνεται και ως απόδειξη ότι η Ρωσία αγνοεί την Ελλάδα ειδικά όταν διακυβεύονται οι σχέσεις της με τη Δύση.

Αναμφισβήτητα ο ελληνικός εμφύλιος δεν ξεκίνησε με πρωτοβουλία είτε με παρότρυνση της ΕΣΣΔ, ούτε η ΕΣΣΔ επισήμως προσέφερε κάποια πολιτική, διπλωματική ή έστω ρητορική στήριξη προς τους Έλληνες κομμουνιστές. Ωστόσο, θα ήταν λάθος να θεωρηθεί ότι αδιαφορούσε για την εξέλιξη της σύγκρουσης και το ενδεχόμενο επέκτασης της ζώνης επιρροής της στο Αιγαίο και την Αν. Μεσόγειο. Εν τέλει συμμεριζόμαστε την άποψη ότι ο ελληνικός εμφύλιος θα ήταν αδύνατο να ξεκινήσει αν ο Δημοκρατικός Στρατός δεν διέθετε την υποστήριξη των Σοβιετικών και του ίδιου του Στάλιν (Καλύβας-Μαραντζίδης, 2015:409,410). Η ΕΣΣΔ ενίσχυσε βεβαίως τον Δημοκρατικό Στρατό μέχρι του σημείου που δε θα προκαλούσε διατάραξη των σχέσεών της με τη Δύση και ιδιαίτερα τις ΗΠΑ και δεν θα υπονόμεινε τα ζωτικά συμφέροντά της στα Βαλκάνια. Σε αυτό το πλαίσιο, σύμφωνα και με νεώτερα στοιχεία, φαίνεται πως η σοβιετική κυβέρνηση παρείχε όπλα και χρηματική βοήθεια στον Δημοκρατικό Στρατό (Σβολόπουλος, 2014: 248, Μαραντζίδης, 08/04/2012²⁹⁷), ενώ κρίσιμη ήταν και η στάση των βορείων γειτόνων της Ελλάδας, οι οποίοι είχαν ενταχθεί στη σοβιετική σφαίρα επιρροής και την Κομιντέρν. Τόσο η Βουλγαρία, όσο κυρίως η Γιουγκοσλαβία του Τίτο (αλλά και η Αλβανία), τάχθηκαν στο πλευρό των ανταρτών, τους υποδέχονταν, τους φιλοξενούσαν και φύλασσαν τον οπλισμό τους όποτε κρινόταν αναγκαίο. Επίσης, εκπαίδευαν τους αντάρτες, τους περιέθαλπαν όταν τραυματιζόνταν και τους επαναπροωθούσαν εντός των ελληνικών συνόρων (Μαραντζίδης, 08/04/2012). Άμεσο ενδιαφέρον για την εξέλιξη του Εμφυλίου επέδειξαν παράλληλα και άλλα σοσιαλιστικά κράτη, όπως η Ουγγαρία, η Τσεχοσλοβακία και η Ρουμανία.

---

²⁹⁷ Διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/455102/article/epikairothta/ellada/o-ellhnikos-emfylios-kai-to-die8nes-kommoynistiko-systhma>.

Σε κάθε περίπτωση, η εξάρτηση του Δημοκρατικού Στρατού από τις γειτονικές χώρες ήταν μεγάλη. Οι τελευταίες φαίνεται πως μέσα από τη στήριξη των Ελλήνων κομμουνιστών επεδίωκαν και την προώθηση πάγιων εδαφικών τους βλέψεων, ιδιαίτερα σε σχέση με τη Μακεδονία. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική κυβέρνηση κατέθεσε στις 3 Δεκεμβρίου 1946 προσφυγή στον ΟΗΕ, από το Συμβούλιο Ασφαλείας του οποίου ζήτησε εξέταση της κατάστασης που διαμορφωνόταν λόγω της άμεσης υποστήριξης του ΚΚΕ από τρίτα κράτη. Το Συμβούλιο Ασφαλείας έκρινε πως οι πράξεις τους αυτές απειλούσαν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Τα περισσότερα μέλη του αποδέχθηκαν ως βάσιμες τις ελληνικές αιτιάσεις, ομόφωνη απόφαση ωστόσο δεν υπήρξε λόγω της πολωνικής και σοβιετικής άρνησης (Σβολόπουλος, 2014: 248-249). Παράλληλα, η διατύπωση του «δόγματος Τρούμαν» φαίνεται πως οδήγησε στην ένταση των προσπαθειών του ΚΚΕ και των εκτός Ελλάδας συμμάχων του να επιτύχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Τα δεδομένα άλλαξαν εις βάρος των ανταρτών μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν το 1948, η οποία οδήγησε σε μεταβολή της στάσης του πρώτου και τελικά στο κλείσιμο των συνόρων. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε σημαντικά στην ήττα του Δημοκρατικού Στρατού.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο ελληνικός εμφύλιος και η εξέλιξή του, πέρα από τους εσωτερικούς παράγοντες, επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το διεθνές πλαίσιο που επικρατούσε και την αντιπαλότητα Δύσης - ΕΣΣΔ στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου. Η ΕΣΣΔ, αν και επισήμως τήρησε ουδέτερη στάση, στην πραγματικότητα έδωσε στήριξη στους αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού, κατά τρόπο όμως που δε θα προκαλούσε ρήξη με τη Δύση και δεν θα υπονόμει τα συμφέροντά της στη Βαλκανική Χερσόνησο. Είναι πρόδηλο ότι η υποστήριξη των βαλκανικών (και των άλλων σοσιαλιστικών) κρατών προς τον Δημοκρατικό Στρατό δε θα ήταν τόσο ουσιαστική, αν δεν υπήρχε η κάλυψη από την πλευρά της ΕΣΣΔ. Σε κάθε περίπτωση, η διαμάχη της Ελλάδας με τους γείτονές της δε συνδεόταν μόνο με τον ευρύτερο ιδεολογικό και γεωπολιτικό ανταγωνισμό των δύο υπερδυνάμεων, αλλά ενείχε και το στοιχείο του διαχρονικού διμερούς ανταγωνισμού με κάθε έναν από αυτούς. Είναι, έτσι, πιθανό η όποια υποστήριξη παρείχε ο Στάλιν προς τον Δημοκρατικό Στρατό να συνδεόταν και με την ικανοποίηση πάγιων επιδιώξεων των – φιλικών πλέον προς εκείνον- βαλκανικών κρατών.

Στο ίδιο διεθνές πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και η εξέλιξη ορισμένων εθνικών ζητημάτων. Ιδιαίτερα, αυτών των Δωδεκανήσων και της Κύπρου. Αναφορικά με τα Δωδεκάνησα, οι σύμμαχοι τάχθηκαν υπέρ της ένταξής τους στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η Ιταλία (στην οποία ανήκαν) βρισκόταν με την πλευρά των ηττημένων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αντιθέτως, αρνητική ήταν η στάση της Μ. Βρετανίας για την Κύπρο, καθώς η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου την οδηγούσε σε απροθυμία απώλειας θέσεων σε μια κρίσιμη περιοχή όπως αυτή της Αν. Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Για το ζήτημα, ισχυρές επιφυλάξεις εξέφρασε η ΕΣΣΔ, η οποία συνέδεσε τη στάση της και με την εξασφάλιση βάσεων στο ΝΑ Αιγαίο. Αντιλαμβανόταν, επίσης, το ζήτημα αυτό στο πλαίσιο των ανταγωνιστικών πλέον σχέσεων της με τη Δύση, στην οποία επεδίωκε να προκαλέσει προβλήματα όπου μπορούσε, προκειμένου να λάβει

ανταλλάγματα σε άλλα θέματα που την αφορούσαν πιο άμεσα. Παράλληλα, η Μόσχα επιθυμούσε να πιέσει την ελληνική κυβέρνηση -εν μέσω της εμφύλιας σύρραξης- και να την αποδυναμώσει στα μάτια της ελληνικής κοινής γνώμης, εμφανίζοντάς την αδύναμη να υπερασπιστεί τα εθνικά συμφέροντα. Εν τέλει, η αποφασιστική παρέμβαση των ΗΠΑ έκαμψε τις σοβιετικές επιφυλάξεις. Η σοβιετική πλευρά απαίτησε τελικά τον αποπλισμό των Δωδεκανήσων, ο οποίος επικυρώθηκε στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 14 της Συνθήκης Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και της Ιταλίας (Σβολόπουλος, 2014:261).²⁹⁸

2.5.3 Η πρώτη μετεμφυλιακή περίοδος

Τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια χαρακτηρίστηκαν από την οριστική ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο καθώς και την αυξημένη επιρροή των ΗΠΑ στην πολιτική ζωή της χώρας. Ιδιαίτερα σημαντική ως προς αυτό υπήρξε η προώθηση του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο εντασσόταν στη λογική της παροχής μεγάλων χρηματικών ποσών για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης, ως μέσο περιορισμού της όποιας επιρροής θα μπορούσε να έχει η σοβιετική-σοσιαλιστική ιδεολογία στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Για τον λόγο αυτό προκάλεσε την αντίδραση της ΕΣΣΔ.

Δεν είναι τυχαίο ότι μια από τις πρώτες κινήσεις των μετεμφυλιακών ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η υποβολή αιτήματος ένταξης της Ελλάδας στο NATO (Απρίλιος 1950). Η επιδίωξη της Ελλάδας σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό και με το γεγονός της γειννιάσής της με τα σοσιαλιστικά κράτη. Ως γνωστόν, πέραν του ότι τα τελευταία ανήκαν πλέον σε αντίπαλο ιδεολογικό στρατόπεδο, η Ελλάδα βρισκόταν και σε διμερούς φύσης ανταγωνιστικές σχέσεις με αρκετά εξ αυτών λόγω των εδαφικών διαφορών. Τα δεδομένα αυτά δημιουργούσαν ένα προφανές αίσθημα ανασφάλειας.

Αναφορικά με την αποδοχή του ελληνικού αιτήματος για ένταξη στο NATO κρίσιμο ρόλο έπαιξε τελικά η ρήξη Στάλιν - Τίτο το 1948. Πλέον, η Δύση αντιμετώπιζε την Ελλάδα όχι μόνο ως έναν κρίσιμο παίκτη στην ισορροπία ισχύος της Αν. Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής, αλλά και ως ενδιάμεσο κρίκο που «ένωνε» την Τουρκία με τη Γιουγκοσλαβία, η ενίσχυση των σχέσεων με την οποία αποτελούσε βασικό ζητούμενο για τη δυτική στρατηγική. Η Ελλάδα προσχώρησε έτσι οριστικά στο βορειοατλαντικό σύμφωνο στις 16 Φεβρουαρίου 1952.

Στο πλαίσιο της ελληνικής συμμετοχής στο NATO εγκαταστάθηκαν σε ελληνικό έδαφος συμμαχικές βάσεις, ενταγμένες στη λογική της σοβιετικής ανασχεσης. Από ελληνικής πλευράς, η δημιουργία των βάσεων θεωρούνταν ότι έστελνε το μήνυμα ότι

---

²⁹⁸Αρνητική ήταν η σοβιετική πλευρά και στο ενδεχόμενο ένταξης της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα, δεδομένης της επικράτησης των κομμουνιστών στα Τίρανα και της ένταξης της Αλβανίας στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Σε αυτό το πλαίσιο, η Μόσχα αντέδρασε όταν η ελληνική αντιπροσωπεία έθεσε το ζήτημα στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης τον Αύγουστο του 1946.

η χώρα αποφάσισε οριστικά την ένταξή της στο δυτικό στρατόπεδο. Σε κάθε περίπτωση, η εγκατάσταση των βάσεων προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Μόσχας, η οποία κατηγόρησε την Αθήνα ότι με την κίνησή της αυτή δημιουργεί απειλή για την ειρήνη στα Βαλκάνια. Καθίσταται έτσι εμφανές ότι η ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο, συνετέλεσε στην περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεών της με την ΕΣΣΔ. Οι δύο χώρες ήταν πλέον οριστικά ενταγμένες σε διαφορετικούς - και ανταγωνιστικούς - συμμαχικούς συνασπισμούς.

Κατά τη δεκαετία του '50, οι σχέσεις της Ελλάδας με το σοσιαλιστικό στρατόπεδο παρέμεναν κατά βάση ψυχρές. Με την ίδια την ΕΣΣΔ, οι σχέσεις της είχαν κυρίως οικονομικό χαρακτήρα καθώς, σε πολιτικό επίπεδο, οι θέσεις τους διέφεραν. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Αθήνα απέρριψε το 1957 πρόταση της Ρουμανίας για την υπογραφή νέου διαβαλκανικού συμφώνου, πίσω από την οποία διείδε την επιδίωξη της ΕΣΣΔ για δημιουργία ουδέτερων ζωνών στην Ευρώπη (στις οποίες προφανώς περιλαμβανόταν και η ίδια). Σταθερή αντιπαράθεση συνέχισε να υπάρχει για το ζήτημα των βάσεων, με τη σοβιετική αντίδραση να φτάνει μέχρι το σημείο πραγματοποίησης δηλώσεων από τον ίδιο τον Χρυστόφ (Μάιος 1958, Αύγουστος 1961²⁹⁹). Αυτό που φαίνεται πως φόβιζε τη Μόσχα ήταν το ενδεχόμενο εγκατάστασης σε ελληνικό έδαφος πυραύλων μεσαίου βεληνεκούς, ικανών να πλήξουν τη Σοβ. Ένωση.

Από την πλευρά της Αθήνας, ανασφάλεια προκαλούσε και η επαναφορά αξιώσεων από την ΕΣΣΔ έναντι της Τουρκίας (Καρς και Αρνταχάν, αναθεώρηση καθεστώτος Στενών) μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο κοινός φόβος έναντι της σοβιετικής επιθετικότητας, οδήγησαν τις ΗΠΑ στην υιοθέτηση του δόγματος της ελληνοτουρκικής σύμπραξης. Βάση του αποτελούσε η αντίληψη ότι το έδαφος που κάλυπταν οι δύο χώρες συγκροτούσε ενιαίο χώρο, σκοπός του οποίου ήταν η ανασχεση της σοβιετικής επιρροής στην Αν. Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή. Το πλαίσιο αυτό και η αίσθηση κοινής απειλής συνέβαλε στη δημιουργία κλίματος στενών πολιτικών σχέσεων ανάμεσα σε Αθήνα και Άγκυρα.³⁰⁰

---

²⁹⁹ Σε αυτές, ο σοβιετικός ηγέτης κατέστησε σαφές ότι σε περίπτωση σύρραξης «δε θα φεισθεί ούτε των ελαιώνων, ούτε της Ακροπόλεως, διότι αι βόμβαι δεν κάμνουν διακρίσεις» (Σβολόπουλος, 2014: 244).

³⁰⁰ Το καλό επίπεδο των ελληνοτουρκικών σχέσεων σε συνδυασμό με την αλλαγή στάσης του Βελιγραδίου έναντι της ΕΣΣΔ, οδήγησαν τις τρεις χώρες σε υπογραφή Τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου σκοπός του οποίου ήταν η ενίσχυση της ασφάλειας από πιθανή απειλή του ανατολικού μπλοκ και ιδιαίτερα της Βουλγαρίας. Το σχέδιο έτυχε αμερικανικής υποστήριξης. Η συμμαχία των τριών αποδείχθηκε, ωστόσο, προσωρινή λόγω διαφόρων εξελίξεων (εμφάνιση ελληνοτουρκικών διαφορών για το Κυπριακό, βελτίωση σχέσεων Βελιγραδίου-Μόσχας μετά το θάνατο του Στάλιν, ένταξη Γιουγκοσλαβίας στον κίνημα των Αδεσμεύτων). Η επιδείνωση των σχέσεων Αθήνας-Βελιγραδίου σχετιζόταν και με το ζήτημα των Σκοπίων καθώς η κυβέρνηση της ΛΔ της Μακεδονίας –με ανοχή από την αντίστοιχη ομοσπονδιακή- άρχισε να επαναφέρει το «μακεδονικό» ζήτημα κάνοντας λόγο για την ύπαρξη «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα.

2.5.4 Η περίοδος της δικτατορίας

Η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974) χαρακτηρίστηκε από τη διεθνή απομόνωση της Ελλάδας, κυρίως από την ευρωπαϊκή πλευρά.

Αναφορικά με το ανατολικό μπλοκ, είναι προφανές ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας οι θέσεις της Ελλάδας και αυτού απέκλιναν. Παρ' όλα αυτά, τα κράτη του ανατολικού συνασπισμού διατήρησαν επαφές με τη χούντα. Σε κάθε περίπτωση, οι σχέσεις Ελλάδας - ΕΣΣΔ δε βρίσκονταν ψηλά στην ατζέντα ούτε της ελληνικής ούτε της σοβιετικής πλευράς. Είναι έτσι σαφές ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας, οι σχέσεις με άλλα κράτη (ΗΠΑ, Τουρκία) είχαν την απόλυτη προτεραιότητα στην εξωτερική πολιτική της χώρας.

Είναι, επίσης, γεγονός ότι η ανάπτυξη των σχέσεων Ελλάδας - ΕΣΣΔ περιοριζόταν από δύο βασικούς παράγοντες:

Πρώτον, την όξυνση των σχέσεων ΕΣΣΔ-Δύσης μετά τα γεγονότα της Πράγας.
Δεύτερον, τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα του καθεστώτος.

2.5.5 Η περίοδος 1974 - 1989

Η διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο³⁰¹ (Ιούλιος- Αύγουστος 1974), προκάλεσε ισχυρό πλήγμα στις σχέσεις Ελλάδας - ΗΠΑ. Οι τελευταίες θεωρήθηκαν υπαίτιες, καθώς κρίθηκε ότι δεν έκαναν όσα απαιτούνταν ώστε να αποτρέψουν την εισβολή. Ως αποτέλεσμα αυτής της θέσης, η κυβέρνηση Καραμανλή αποφάσισε να οδηγήσει τη χώρα εκτός του στρατιωτικού σκέλους του ΝΑΤΟ. Το γεγονός της παράλληλης βελτίωσης του διεθνούς σκηνικού (περίοδος détente ανάμεσα σε ΗΠΑ και ΕΣΣΔ³⁰²), έδωσε επιπλέον τη δυνατότητα στην Ελλάδα να επιδιώξει την άσκηση μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, σκοπός της οποίας ήταν το άνοιγμα σε νέους παίκτες (ΕΣΣΔ / ανατολικό μπλοκ, αραβικός κόσμος, Κίνα³⁰³) και ο σταδιακός

---

³⁰¹ Η εργασία δε θα αναφερθεί στη στάση της ΕΣΣΔ έναντι της τουρκικής εισβολής καθώς πρόκειται για ζήτημα το οποίο δεν έχει ξεκαθαρίσει ιστορικά. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι έχουν διατυπωθεί δύο απόψεις. Η μία αναφέρει ότι η ΕΣΣΔ τήρησε ευνοϊκή στάση έναντι της Κύπρου και εναντιώθηκε στην τουρκική εισβολή. Στήριζε μάλιστα τα κυπριακά αιτήματα στο ΣΑ του ΟΗΕ μετά την εισβολή. Η άλλη ότι η ΕΣΣΔ ευνόησε (ή έστω ανέχθηκε) την τουρκική εισβολή καθώς θεώρησε ότι αυτή θα δημιουργούσε ρήγμα στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ και θα προκαλούσε σοβαρό πρόβλημα στη λειτουργία της νοτιοανατολικής πτέρυγας του λόγω της αντιπαράθεσης Ελλάδας-Τουρκίας που θα επέφερε (βλ. αναλυτικότερα Δρουσιώτης, 2014). Είναι, σε κάθε περίπτωση, δεδομένο ότι η ΕΣΣΔ αναγνώριζε την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ στη διαχείριση του ζητήματος. Έπαιξε, ως εκ τούτου, δευτερεύοντα ρόλο αναφορικά με την εξέλιξη του. Το καθεστώς ύφεσης που επικρατούσε μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόφαση της Μόσχας να μην επιζητήσει ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη του ζητήματος.

³⁰² Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η détente προκάλεσε φόβους στην Αθήνα, η οποία ανησυχούσε για το ενδεχόμενο η Δύση να κάνει εκπτώσεις σε ζητήματα που αφορούσαν την ασφάλεια κρατών που βρίσκονταν υπό την αμεσότερη πίεση του αντίπαλου συνασπισμού ώστε να βελτιώσει τις σχέσεις μαζί του. Σε αυτές τις χώρες περιλαμβανόταν ασφαλώς και η Ελλάδα. Οι ελληνικές επιφυλάξεις μειώθηκαν μετά τη δήλωση Κένεντι ότι πέραν του ΝΑΤΟ και οι ίδιες οι ΗΠΑ εγγυώνται την ασφάλεια της Ελλάδας (Σβολόπουλος, 2014: 245).

απογαλακτισμός από την αμερικανική εξάρτηση. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει άλλωστε να ενταχθεί και η ευρωπαϊκή στροφή της χώρας και η επιθυμία της να εισέλθει όσο το δυνατόν γρηγορότερα στην ΕΟΚ. Η επιλογή αυτή δεν είχε μόνο πολιτικά (εμπέδωση εκδημοκρατισμού) ή οικονομικά (εκσυγχρονισμός) κίνητρα, αλλά και γεωπολιτικά και στόχευε στον μετριασμό του ρόλου που έπαιζαν οι ΗΠΑ στην εξωτερική πολιτική της χώρας (Τσακαλογιάννης, 2004: 445). Επίσης, στη δημιουργία ισχυρότερων ερεισμάτων έναντι της αυξανόμενης τουρκικής επιθετικότητας.

Είναι προφανές ότι η Ελλάδα δεν εμπιστευόταν πλέον τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ ως προς την αποτελεσματική ανάσχεση της εξ ανατολών απειλής, δεδομένης της πολιτικής των ίδιων αποστάσεων (ή και της προτίμησης προς την Τουρκία) που είχαν αποφασίσει να ακολουθήσουν. Το Κυπριακό ζήτημα ανέδειξε, έτσι, ένα σημαντικό πρόβλημα, καθώς το βορειοατλαντικό σύμφωνο προέβλεπε μεν εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών-μελών του αν δέχονταν επίθεση από ένα μη μέλος, δεν προέβλεπε όμως κάτι αντίστοιχο σε περίπτωση απειλής ενός κράτους-μέλους της συμμαχίας από ένα άλλο κράτος-μέλος. Ο ενδοσυμμαχικός χαρακτήρας της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης και η αυξανόμενη σημασία της Τουρκίας για τα γεωπολιτικά συμφέροντα της δυτικής συμμαχίας, ιδιαίτερα μετά την Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν το 1979 και την έναρξη του πολέμου Ιράν-Ιράκ το 1980, δημιούργησαν ένα προφανές ζήτημα για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.³⁰⁴

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και το άνοιγμα της Αθήνας στον ανατολικό συνασπισμό αλλά και στην ίδια την ΕΣΣΔ. Η Ελλάδα υιοθέτησε αισθητά διαφοροποιημένα κριτήρια άσκησης εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με το παρελθόν, χωρίς, ωστόσο, να μεταβάλει τον στρατηγικό της προσανατολισμό. Ως αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής είχαμε την εμφάνιση μιας ελληνικής «οστπολιτικής», η οποία σφραγίστηκε τόσο με την επίσημη επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών Γ. Ράλλη, όσο και του Πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή στη Μόσχα το 1978. Επρόκειτο για την πρώτη επίσκεψη Έλληνα Πρωθυπουργού στη Ρωσία / ΕΣΣΔ. Αντικείμενο των επαφών ήταν ενεργειακά και οικονομικά ζητήματα, καθώς και η αποκατάσταση επαφής και διαλόγου. Παρ' όλα αυτά, ο διπολικός χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος δεν άφηνε περιθώρια να περαιτέρω εμβάθυνση των σχέσεων των δύο πλευρών (Σβολόπουλος, 2014: 321).³⁰⁵

Η Ελλάδα, ωστόσο, γρήγορα αντιλήφθηκε ότι η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ άλλαξε τα δεδομένα υπέρ της Τουρκίας, τόσο όσον αφορά τον καθορισμό της δομής της συμμαχίας στην Αν. Μεσόγειο όσο και σε σχέση με μια πιθανή αύξηση της συμμαχικής υποστήριξης έναντι των θέσεων της Άγκυρας. Η

---

³⁰³Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κ. Καραμανλής επισκέφθηκε και το Πεκίνο από όπου οι δύο ηγέτες προχώρησαν σε καταδίκη φαινομένων διεθνούς «ηγεμονισμού». Παράλληλα, υπήρξε στήριξη της Κίνας σε μια ισχυρή και ενωμένη Ευρώπη ως αυτόνομο διεθνή πόλο.

³⁰⁴Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την εισβολή στην Κύπρο, οι ΗΠΑ απέφυγαν να επιβάλουν κυρώσεις έναντι της Άγκυρας. Η αμερικανική κυβέρνηση άσκησε μάλιστα πίεση στο Κογκρέσο ώστε να μην εφαρμοστεί η απόφαση αναστολής παροχής στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία.

³⁰⁵Η προσέγγιση ΕΣΣΔ-Ελλάδας προκάλεσε προβληματισμό στις ΗΠΑ, οι οποίες φοβούνταν πρόκληση ρήγματος στην ελληνοτουρκικό άξονα και ενίσχυση της σοβιετικής παρουσίας στην Αν. Μεσόγειο.

υποχώρηση των ελληνικών θέσεων έναντι των τουρκικών στη δυτική συμμαχία, οδήγησε έτσι τη χώρα στην απόφαση επαναφοράς στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ (Οκτώβριος 1980). Η Αθήνα ζήτησε μάλιστα –παρά τις περί του αντιθέτου απαιτήσεις της Τουρκίας- η επαναφορά να γίνει χωρίς αλλαγή του καθεστώτος που επικρατούσε πριν από την αποχώρηση σε ό,τι αφορούσε τον ρόλο της στη δομή των συμμαχικών δυνάμεων στην περιοχή.

Η Ελλάδα αντιλήφθηκε έτσι ότι το ΝΑΤΟ και οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν μεν να λειτουργήσουν υπέρ των ελληνικών αιτημάτων έναντι της Τουρκίας, μπορούσαν, ωστόσο, να διασφαλίσουν το μίνιμουμ, δηλαδή την αποφυγή μιας σύρραξης ανάμεσα στις δύο χώρες, τη διατήρηση εν τέλει της ειρήνης και μιας σχετικής ισορροπίας μεταξύ τους. Στο πλαίσιο, μάλιστα, της πολιτικής των ίσων αποστάσεων και της διατήρησης της ισορροπίας ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία, οι ΗΠΑ έμειναν πιστές στην πολιτική χορήγησης αμυντικής βοήθειας στη βάση της αναλογίας 7:10, η οποία αποτέλεσε θετική προϋπόθεση για τη διατήρηση της ειρήνης.

Καταδείχθηκαν έτσι και τα όρια της σοβιετικής εναλλακτικής (και γενικά των ανοιγμάτων προς το σοσιαλιστικό στρατόπεδο), σε μια περίοδο μάλιστα όπου άρχισαν σταδιακά να διαφαίνονται τα προβλήματα στο εσωτερικό της και η αλλαγή του στρατηγικού της προσανατολισμού προς την κατεύθυνση της Δύσης. Πάντως, αξίζει να αναφερθεί πως σε ό,τι αφορούσε το Κυπριακό, η ΕΣΣΔ και οι σύμμαχοί της στήριξαν κατ' επανάληψη τα κυπριακά αιτήματα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ μετά την εισβολή. Τα αιτήματα ζητούσαν καταδίκη της εισβολής, αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, σεβασμό της ακεραιότητας, της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας της κυπριακής πολιτείας (Μουσσούρης, 2005 :30).

Αναφορικά με το άνοιγμα στα Βαλκάνια, αυτό κατέστη δυνατό στο πλαίσιο της ύφεσης και της βελτίωσης του κλίματος μεταξύ των δύο αντίπαλων συνασπισμών (ιδιαίτερα μετά την υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, το 1975). Λειτουργήσε δε ως αντίβαρο στις κινήσεις της Άγκυρας (Κοπά, 2004: 48). Κρίσιμη παράμετρος αυτής της προσέγγισης υπήρξε η βελτίωση των σχέσεων με τη Βουλγαρία μετά και από τον σταδιακό ενταφιασμό από μέρος της των ιστορικών της αξιώσεων επί ελληνικού εδάφους.³⁰⁶ Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι - παρά τις ελληνικές επιδιώξεις - η διαβαλκανική συνεργασία δεν έλαβε ποτέ πολυμερή χαρακτήρα, καθώς η βουλγαρική κυρίως πλευρά έθετε διάφορα προσκόμματα. Πίσω από αυτά φαίνεται πως βρίσκονταν οι θέσεις της Μόσχας, η οποία ήταν παραδοσιακά αρνητική στη δημιουργία πολυμερών συνεργατικών σχημάτων στις περιοχές άμεσου ενδιαφέροντός της, καθώς φοβόταν ότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποκλειόταν ή θα μειωνόταν ο ρόλος της σε αυτές. Καταδείχθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο και τα όρια συνεργασίας της Ελλάδας με την

---

³⁰⁶ Πέραν της Βουλγαρίας, επιχειρήθηκε σταδιακή προσέγγιση και με την Αλβανία, πολιτική που συνεχίστηκε και κατά την περίοδο πρωθυπουργίας του Α. Παπανδρέου. Σε αυτό το πλαίσιο, αποφασίστηκε η πολιτική άρση του εμπόλεμου το 1988 με παράλληλη διατήρηση των νομικών συνεπειών του.

ΕΣΣΔ και τα βαλκανικά κράτη, δεδομένου πάντοτε του σταθερά διπολικού χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος.³⁰⁷

Αναφορικά με την εξωτερική πολιτική του Α. Παπανδρέου, αυτή ακολούθησε ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου Καραμανλή. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ διακήρυττε σταθερά την ανάγκη απαλλαγής από τον ξένο έλεγχο και την ελευθερία δράσης, απόφασης και προσδιορισμού του εθνικού συμφέροντος (εθνική ανεξαρτησία). Αρχικά μάλιστα μιλούσε για πλήρη αποχώρηση από το ΝΑΤΟ. Στην πράξη, ωστόσο, έκανε ό,τι και οι προηγούμενες κυβερνήσεις. Η Ελλάδα ούτε από το ΝΑΤΟ αποχώρησε ούτε και από την ΕΟΚ (την οποία, σε ρητορικό επίπεδο, ταύτιζε με το βορειοατλαντικό σύμφωνο).

Βασικό ζητούμενο για την εξωτερική πολιτική της περιόδου 1981-1989 υπήρξε η αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής και η επαναφορά του status quo ante στην Κύπρο.³⁰⁸ Σε αυτό το πλαίσιο και με δεδομένη την επιφυλακτική στάση έναντι της Δύσης, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε νέα ανοίγματα προς την ΕΣΣΔ και το ανατολικό μπλοκ συνολικότερα, καθώς και προς τα αραβικά κράτη. Σκοπός ήταν η δημιουργία αντίβαρων έναντι της τουρκικής επιθετικότητας. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε την πολιτική έναντι της ΕΣΣΔ, η προσέγγιση μαζί της συνδέθηκε με μια συνολικότερη επιδίωξη απεξάρτησης από τις πολιτικές της Δύσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα διαχώρισε τη θέση από βασικές δυτικές επιλογές έναντι της ΕΣΣΔ, σε μια περίοδο μάλιστα όξυνσης των σχέσεων μεταξύ των δύο στρατοπέδων. Συγκεκριμένα, η Αθήνα διαχώρισε τη θέση της αναφορικά με ζητήματα όπως ο πόλεμος στο Αφγανιστάν, το ζήτημα της Πολωνίας (πραξικόπημα Γιαουζέλσκι το 1981) και το συμβάν με το νοτιοκορεατικό Jumbo (1983). Σε κάθε περίπτωση, η όξυνση των σχέσεων μεταξύ των δύο στρατοπέδων λειτούργησε ως αποτρεπτικός παράγοντας στην πραγματοποίηση των κυβερνητικών διακηρύξεων περί αποχώρησης από το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ. Παράλληλα, η εμπειρία του πρόσφατου παρελθόντος είχε καταδείξει ότι τυχόν αποχώρηση από το ΝΑΤΟ θα ενίσχυε τη θέση της Τουρκίας εντός της ατλαντικής συμμαχίας και κατ' επέκταση τη διαπραγματευτική της θέση έναντι της Ελλάδας. Τελικά, οι ΗΠΑ διατήρησαν την αναλογία 7:10 και η Ελλάδα αποφάσισε να ανανεώσει το καθεστώς των βάσεων. Στόχος, πάντως, παρέμενε η διαμόρφωση μιας ειδικής σχέσης με τη Δύση, που θα έδινε παράλληλα περιθώριο αυτονομίας στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.

---

³⁰⁷ Πέρα από τους περιορισμούς που δημιουργούσε το ευρύτερο πλαίσιο που διεθνούς συστήματος, σημαντικός υπήρξε και ο ρόλος των διμερών διαφορών της Ελλάδας με κράτη των Βαλκανίων (όπως για παράδειγμα με τη Γιουγκοσλαβία για το «μακροδεδονικό»).

³⁰⁸ Η Ελλάδα συνέχισε να ακολουθεί τη στρατηγική διεθνοποίησης (και κοινοτικοποίησης) του Κυπριακού. Προέβη έτσι σε σειρά διαβημάτων διαμαρτυρίας προς ΕΟΚ και ΝΑΤΟ. Μετά και τις συμφωνίες των ηγετών της ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής κοινότητας το 1977, η διεθνής κοινότητα τάσσονταν πλέον υπέρ της λύσης στη λογική της δημιουργίας μιας χαλαρής ομοσπονδίας με αναγνώριση καθεστώτος ισοτιμίας στους Τουρκοκύπριους. Παράλληλα, ευνοούσε την αναζήτηση ενδοκοινοτικής λύσης (αντί της αντιμετώπισης του προβλήματος ως ζήτημα διεθνούς κατοχής).

Συνολικά, κατά την περίοδο 1974-1989, διαπιστώνεται μερική μεταστροφή της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής προς τη λογική της σταδιακής απεξάρτησης από τη Δύση και του ανοίγματος προς άλλους πόλους του διεθνούς συστήματος, συμπεριλαμβανομένου του ανατολικού συνασπισμού. Ως βασική αιτία αυτού του φαινομένου αναφέρεται το γεγονός ότι η επιλογή ένταξης στη Δύση δεν μπόρεσε να αποφέρει σε σταθερή βάση όσα αποτελέσματα η Ελλάδα προσδοκούσε.

Παράλληλα, ορισμένα γεγονότα σε επίπεδο εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, συνετέλεσαν στο να αναπτυχθεί ένα ισχυρό κύμα αμφισβήτησης ορισμένων βασικών κατευθύνσεων της ελληνικής διπλωματίας:

Πρώτον, υπήρξε συνειδητοποίηση ότι τα ελληνικά ζωτικά συμφέροντα δεν ταυτίζονται απόλυτα με αυτά των ΗΠΑ και ΝΑΤΟ.

Δεύτερον, ο ρόλος των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ κατά την περίοδο της επταετίας δημιούργησε αρνητικά αισθήματα σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας και της πολιτικής ελίτ.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, βοηθώντας και του υφεσιακού διεθνούς περιβάλλοντος (με εξαίρεση την περίοδο 1979-1985). Ωστόσο, η προσέγγιση έδειξε και τα όριά της, καθώς ο χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος παρέμενε διπολικός, ενώ η Ελλάδα έδειχνε σταθερά προσανατολισμένη στη Δύση (Τσιριγώτης, 2013: 585).

3. Το διεθνές πλαίσιο άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής μετά την πτώση της ΕΣΣΔ

Η πτώση της ΕΣΣΔ αποτέλεσε γεγονός μείζονος γεωπολιτικής σημασίας για τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος και μετέβαλε άρδην τον χαρακτήρα του (από διπολικό σε δυνάμει μονοπολικό). Το τέλος του διεθνούς ανταγωνισμού, δημιούργησε νέες προκλήσεις για τα κράτη τα οποία δεν υποχρεούνταν πλέον να διαλέξουν στρατόπεδο, έχοντας τη δυνατότητα να κινηθούν με περισσότερη ελευθερία, να αυτονομηθούν και να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες μέσω ανοιγμάτων προς άλλους πόλους.

Στην Ευρώπη, η επιτάχυνση της διαδικασίας ενσωμάτωσης (μετεξέλιξη από ΕΟΚ σε ΕΕ), οι σκέψεις δημιουργίας κοινής ευρωπαϊκής άμυνας και κοινής εξωτερικής πολιτικής (ΚΕΠΠΑ) και οι συχνές αναφορές ευρωπαϊκών ηγετών σχετικά με την προοπτική υπέρβασης από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης του προβαδίσματος που κατείχαν οι ΗΠΑ σε κρίσιμους τομείς ισχύος (ΑΕΠ, εμπορικός και τεχνολογικός τομέας), δημιούργησαν φόβους στην αμερικανική πλευρά για σταδιακή υποχώρηση της θέσης των ΗΠΑ έναντι της Γηραιάς Ηπείρου. Παράλληλα, η ύπαρξη ισχυρών κέντρων εκτός Δύσης, όπως η Ιαπωνία, οδήγησε ορισμένους αναλυτές στη διατύπωση θεωριών περί εμφάνισης μιας νέας αντιπαράθεσης της τελευταίας με τις ΗΠΑ, η οποία ενδεχομένως κατέληγε ακόμη και σε ένοπλη σύρραξη (βλ. επί παραδείγματι, Friedman,

1991). Σε κάθε περίπτωση, οι φοβίες αυτές αποτελούσαν ένδειξη του αφηνιδιασμού των ΗΠΑ από το γεγονός της απότομης αλλαγής των διεθνών δεδομένων μετά τη σοβιετική κατάρρευση και της μη έγκαιρης συνειδητοποίησης ότι αποτελούσαν τη μοναδική πλέον υπερδύναμη, η οποία διέθετε πλεονέκτημα σε όλους τους κρίσιμους τομείς ισχύος (τεχνολογικό, στρατιωτικό, εμπορικό, οικονομικό).

Η νέα διεθνής πραγματικότητα και η μεταφορά του κέντρου βάρους των εξελίξεων σε συγκεκριμένες περιφέρειες (βλ. ενδεικτικά Βαλκάνια, Μέση Ανατολή), σε συνδυασμό με την «απελευθέρωση» τοπικών πόλων ισχύος ώστε να ακολουθήσουν αυτόνομη πολιτική, αλλά και την αδυναμία της μοναδικής πλέον υπερδύναμης να οριοθετήσει τον νέο της ρόλο, δημιούργησε ένα περιβάλλον αποσταθεροποίησης σε αρκετές περιοχές. Από την πλευρά τους, οι ΗΠΑ δεν είχαν πλέον εξίσου ισχυρό κίνητρο επιβολής της τάξης, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε περιοχές στις οποίες δε διακυβεύονταν στρατηγικά συμφέροντά τους (πχ. Βαλκάνια έναντι Μέσης Ανατολής). Πέραν της απουσίας μιας σταθεροποιητικής δύναμης, οι περιφερειακές αποσταθεροποιητικές τάσεις ενισχύονταν και από την έξαρση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης, η οποία, όπως αποδείχθηκε, δεν προήγε μόνο την ομοιομορφία αλλά και τον κατακερματισμό (άνοδος εθνικισμών, ενίσχυση του ρόλου της θρησκείας-βλ. Τσακαλογιάννης, 2004: 442).

Η ενίσχυση του περιφερειακού χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος δε φάνηκε, σε κάθε περίπτωση, μόνο από την αποσταθεροποίηση που επικράτησε σε ορισμένες περιοχές του πλανήτη, αλλά και από την εκκίνηση διαδικασιών ενσωμάτωσης που παρατηρήθηκαν σε άλλες (κυρίως Ευρώπη αλλά και Βόρεια Αμερική, Νοτιοανατολική Ασία).

Εν τέλει, οι φοβίες των ΗΠΑ για αμφισβήτηση της παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας τους διαψεύστηκαν από την πραγματικότητα, καθότι, μάλιστα, η ιαπωνική οικονομία, η οποία προέβαλλε ως η κύρια ανταγωνίστρια της αμερικανικής, έμεινε στάσιμη για μια περίπου δεκαετία. Από την άλλη και η ΕΕ διέψευσε τις προσδοκίες περί υπέρβασης σε τομείς όπως το εμπόριο και η τεχνολογία. Επιπλέον - και αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία ως προς τον ρόλο της διεθνώς - διακατεχόταν από μια εντελώς διαφορετική σε σχέση με τις ΗΠΑ αντίληψη για τον κόσμο, θεωρώντας πως το δικό της μοντέλο ειρηνικής ανάπτυξης θα επικρατήσει παγκοσμίως και ότι, ως εκ τούτου, ο ρόλος της σκληρής ισχύος θα μειωθεί σημαντικά. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕ, ως δύναμη που επένδυε στη δική της ήπια ισχύ, θεωρούσε (λανθασμένα) ότι μπορούσε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στο νέο διεθνές περιβάλλον. Δεν είναι τυχαίο ότι οι προσπάθειες δημιουργίας κοινής ευρωπαϊκής άμυνας έμειναν στάσιμες και ανολοκλήρωτες- παρά την επαναφορά του θέματος στην ευρωπαϊκή συζήτηση στα τέλη της δεκαετίας του '90. Ουσιαστικά, η ΕΕ μιλούσε για το τέλος της γεωπολιτικής και την ανάδυση ενός νέου κόσμου στον οποίο θα κυριαρχούσε ο πολιτικός και οικονομικός φιλελευθερισμός, οι συνεργατικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, τα ανθρώπινα δικαιώματα (Καιρίδης, 2004, 66-68). Αντιθέτως, οι ΗΠΑ συνέχισαν να πιστεύουν στον ρόλο της στρατιωτικής ισχύος για την επιβολή της τάξης καθώς αντιλαμβάνονταν τον κόσμο όχι τόσο με τη λογική win-win, όσο με αυτή της παράλληλης επικράτησης δύο διαφορετικών τάσεων: αφενός της προώθησης διαδικασιών ενσωμάτωσης στην παγκοσμιοποίηση και

αφετέρου της δημιουργίας συνθηκών όξυνσης των περιφερειακών ανταγωνισμών λόγω του κατακερματισμού και των ανταγωνισμών που εκείνη προκαλεί. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση σκληρής ισχύος καθίστατο αναγκαία.

Τα όρια της ευρωπαϊκής οπτικής φάνηκαν ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπως η κρίση των Βαλκανίων, στην οποία η απάντηση της ΕΕ υπήρξε ανεπαρκής αλλά και χαρακτηριστική του εσωτερικού κατακερματισμού της. Έτσι, το κάθε κράτος-μέλος - εν τη απουσία κοινής εξωτερικής πολιτικής- λειτουργούσε βάσει των δικών του συμφερόντων. Η Ένωση, παράλληλα, δε διέθετε τα μέσα επιβολής των αποφάσεων της (στρατιωτική δομή). Η κρίση των Βαλκανίων υπήρξε έτσι χαρακτηριστική του ευρωπαϊκού στρατηγικού ελλείμματος και της ανεπάρκειας της Ένωσης ως προς τη διαχείριση σοβαρών ζητημάτων ακόμη και στην ίδια της τη γειτονιά. Οι ίδιες οι ΗΠΑ είχαν, μάλιστα, καταδείξει ότι θεωρούσαν τα Βαλκάνια ευρωπαϊκό ζήτημα για το οποίο δεν ήταν διατεθειμένες να παρέμβουν, καθότι μάλιστα δεν αποτελούσαν στρατηγικής σημασίας περιοχή για εκείνες. Ήταν η ανεπαρκής ευρωπαϊκή απάντηση που εν τέλει οδήγησε την αμερικανική πλευρά στην ανάληψη παρεμβατικού ρόλου, η οποία εκδηλώθηκε με την έναρξη στρατιωτικής δράσης (από το ΝΑΤΟ) κατά τον Γιουγκοσλαβικό εμφύλιο.

Μπορεί να ειπωθεί ότι, από τα μέσα της δεκαετίας του '90, η συνειδητοποίηση από πλευράς ΗΠΑ ότι κανένας άλλο κρατικός ή περιφερειακός πόλος δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τη δική τους (ήπια και σκληρή) ισχύ, τις οδήγησε στη διαμόρφωση μιας μονομερούς στρατηγικής βάσει της οποίας οι ίδιες αυτοχρίζονταν υπεύθυνες για τη διατήρηση της παγκόσμιας τάξης. Η ουσία αυτού του σκεπτικού έγκειτο στη διαπίστωση ότι οι ΗΠΑ (μαζί με μια συμμαχία πρόθυμων) νομιμοποιούνταν να αναλάβουν στρατιωτική δράση ώστε να αποκαταστήσουν την τάξη όπου το έκριναν απαραίτητο. Τέτοιες δράσεις ανελήφθησαν μάλιστα συχνά χωρίς την έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, το οποίο –βάσει του διεθνούς δικαίου- είναι το αρμόδιο όργανο λήψης απόφασης για προσφυγή σε στρατιωτικά μέσα επίλυσης μιας κρίσης. Η λογική «εμείς αποφασίζουμε, εμείς εκτελούμε» αποτέλεσε έτσι χαρακτηριστικό της αμερικανικής στρατηγικής την περίοδο 1995-2009. Οι αποφάσεις για κρίσιμα διεθνή ζητήματα λαμβάνονταν συχνά χωρίς να ερωτηθούν άλλοι ενδιαφερόμενοι, ακόμη και αν επρόκειτο για παραδοσιακούς συμμάχους των ΗΠΑ (πχ. Ευρώπη - βλ. σχετικά την περίπτωση επέμβασης στο Αφγανιστάν το 2003). Η τελευταία έτεινε όλο και περισσότερο να αντιμετωπίζεται όχι ως ισότιμος σύμμαχος και εταίρος, αλλά ως ένα απλό κομμάτι στην παγκόσμια σκακιέρα της υπερδύναμης (λογική «προγεφυρώματος» Μπρεζίνσκι).

Είναι προφανές ότι οι ΗΠΑ ακολούθησαν ακόμη πιο έντονα τη μονομερή στρατηγική τους μετά και το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, το οποίο σηματοδότησε μια διευρυμένη διεθνή παρεμβατικότητα από την πλευρά τους. Αυτή εκφράστηκε κυρίως (αλλά όχι μόνο) με την απόφαση των ΗΠΑ να εμπλακούν στρατιωτικά στο

Αφγανιστάν και το Ιράκ στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας.³⁰⁹ Χαρακτηριστικές του μονομερούς χαρακτήρα της Αμερικανικής Εξωτερικής Πολιτικής υπήρξαν οι αναφορές στο λεγόμενο «άξονα του κακού» (Συρία, Ιράν, Β. Κορέα), την ύπαρξη του οποίου αποφάσισαν μόνες τους οι ΗΠΑ. Ενδεικτική υπήρξε, επίσης, η φράση του Προέδρου Μπους «ή είστε μαζί μας ή εναντίον μας», αναφερόμενος στη στάση που θα κρατούσαν τα κράτη έναντι του αμερικανικού πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Είναι, σε κάθε περίπτωση, εμφανές ότι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι ΗΠΑ κινούνταν με μονομερή λογική στην εξωτερική τους πολιτική, καθώς θεωρούσαν ότι μπορούσαν να κρίνουν μόνες τους πότε και σε ποιο κράτος πρέπει να γίνει επέμβαση, ποιοι είναι οι «καλοί» και ποιοι οι «κακοί» του διεθνούς συστήματος, αν θα πρέπει να τηρούνται οι κανόνες του διεθνούς δικαίου σε σχέση με το ενδεχόμενο επέμβασης ή όχι. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕ θεωρούνταν ως απλό «προγεφύρωμα» της αμερικανικής στρατηγικής, ενώ όταν αποφάσιζε να εκφραστεί αρνητικά έναντι των επιλογών των ΗΠΑ, οι τελευταίες επεχείρησαν να τη διαχωρίσουν σε «παλιά» και «νέα», με τη δεύτερη να βρίσκεται κοντά στις αμερικανικές θέσεις και την πρώτη απέναντι.

Κατά την ίδια περίοδο, οι ΗΠΑ αποξενώθηκαν από κράτη με τα οποία έως τότε είχαν συνεργατικές σχέσεις, όπως η Ρωσία. Η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ και οι πολιτικές των ΗΠΑ στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (κυρίως δε η προώθηση της ένταξης ορισμένων κρατών της περιοχής στο NATO) οδήγησαν, όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, σε όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στα δύο μέρη. Εν τέλει, η αμερικανική πολιτική κατά τη συγκεκριμένη περίοδο όχι μόνο δεν αποδεχόταν τη σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους της διεθνούς ισχύος προς νέους αυτόνομους πόλους αλλά απέρριπτε εν πολλοίς και τη στρατηγική της πολυμέρειας, την προώθηση δηλαδή κοινών στόχων μέσα από διάλογο και κοινή απόφαση (αν και όχι συναπόφαση) με τους παραδοσιακούς της συμμάχους αλλά και όσους προθυμοποιούνταν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Μια τρίτη περίοδος για το διεθνές σύστημα ξεκινά από το 2008 και φτάνει έως τις μέρες μας. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η μεταφορά του κέντρου βάρους της διεθνούς ισχύος από τη Δύση στην Ανατολή, με την ανάδυση ισχυρών αυτόνομων πόλων σε διεθνές επίπεδο. Πόλοι, οι οποίοι δε δείχνουν διατεθειμένοι να ακολουθήσουν βασικές επιλογές της Δύσης σε σημεία που κρίνουν ότι δεν ευνοεί τα συμφέροντά τους, Επιδιώκουν έτσι την προς όφελός τους αναθεώρηση ή και ανατροπή του διεθνούς status quo. Η μεταφορά του κέντρου βάρους προς νέα κέντρα δεν οφείλεται μόνο στην άνοδο της θέσης (από οικονομική, τεχνολογική και πολιτικοστρατιωτική σκοπιά) των νέων παικτών³¹⁰ αλλά και σε σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην ίδια τη Δύση και αφορούσαν κυρίως το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008. Η τελευταία έδωσε τη δυνατότητα στις νέες δυνάμεις να αμφισβητήσουν το πολιτικό και

---

³⁰⁹ Δεν μπορεί να ειπωθεί με σαφήνεια αν η αυξημένη αυτή παρεμβατικότητα προέκυπτε από την ανασφάλεια των ΗΠΑ μετά την τρομοκρατική επίθεση στο έδαφός τους ή από μια αίσθηση απόλυτης υπεροχής, η οποία αύξανε την «υποχρέωσή» τους να επιβάλει την τάξη διεθνώς και εν τέλει να υπερασπιστεί τη διατήρηση ενός διεθνούς συστήματος στο οποίο κυριαρχούσε η ίδια.

³¹⁰ Η επισήμανση αυτή δεν υπονοεί άλλωστε ότι όλες οι αναδυόμενες δυνάμεις αύξησαν εξίσου την επιρροή τους στο διεθνές σύστημα.

οικονομικό της σύστημα, αλλά και να προβάλουν μια εναλλακτική κατεύθυνση βάσει της οποίας ο ρόλος του κράτους στην οικονομική και πολιτική ζωή κατέχει σαφώς μεγαλύτερη θέση (βλ. σύγκρουση φιλελεύθερου-κρατικού καπιταλισμού).

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ΕΕ, οι μεγάλες επιπτώσεις που είχε (και συνεχίζει να έχει) η κρίση σε αυτήν αποδυνάμωσε κατά πολύ τη θέση της στο διεθνές γίνεσθαι και την οδήγησε σε παρατεταμένη περίοδο εσωστρέφειας. Βασικό ζητούμενο κατέστη η αποτελεσματικότερη διαχείριση των εσωτερικών προβλημάτων της Ένωσης και όχι η διεκδίκηση μιας πιο ενεργούς παρουσίας στα διεθνή δρώμενα. Παράλληλα, η κρίση ενίσχυσε τις ευρωσκεπτικιστικές τάσεις στο εσωτερικό της ΕΕ (Μ. Βρετανία, Ουγγαρία, Τσεχία) και όξυνε τους ανταγωνισμούς μεταξύ των μελών της ιδιαίτερα ως προς το ζήτημα της διαχείρισής της.

Την ίδια περίπου περίοδο, οι ΗΠΑ, αποδυναμωμένες από το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 και εξουθενωμένες (διπλωματικά και οικονομικά) από την «υπερεπέκταση» της προηγούμενης περιόδου, οδηγήθηκαν περισσότερο σε μια λογική κλεισίματος μετώπων παρά σε άνοιγμα νέων. Επεχείρησαν επίσης ανοίγματα που περιελάμβαναν τόσο τους παραδοσιακούς τους συμμάχους (Ευρώπη), όσο και το μουσουλμανικό κόσμο, οι σχέσεις με τον οποίο είχαν διαρραγεί το προηγούμενο διάστημα λόγω των επιλογών της ηγεσίας Μπους στη Μ. Ανατολή. Οδήγησαν έτσι σε μια πολυμερή στρατηγική προσέγγισης συμμάχων (κοινές αποφάσεις, μοίρασμα κόστους επιβολής τους). Αρχικά, μάλιστα, οι ΗΠΑ επεδίωξαν προσέγγιση και με τη Ρωσία στο πλαίσιο της διάθεσής τους να κλείσουν μέτωπα, αλλά και της επιδίωξής τους να μεταφέρουν σταδιακά το κέντρο βάρους του ενδιαφέροντός τους στην Ανατολική Ασία και στη διαχείριση της κινεζικής πρόκλησης.

Εν τέλει, η σταθεροποίηση της αμερικανικής οικονομίας και το ξέσπασμα ορισμένων σημαντικών γεγονότων όπως οι κρίσεις σε Συρία και Ουκρανία, ενίσχυσαν εκ νέου τις τάσεις παρεμβατικότητας των ΗΠΑ, οι οποίες διεκδίκησαν σημαντικό (αν όχι καθοριστικό) ρόλο στη διαχείριση των ζητημάτων που προέκυψαν.³¹¹ Είναι, ωστόσο, προφανές ότι η νέα αυτή αμερικανική παρεμβατικότητα ουδεμία σχέση είχε με αυτήν του παρελθόντος, καθότι οι ΗΠΑ δεν έδρασαν μονομερώς (βλ. Συρία). Είναι επίσης εμφανές ότι η αμερικανική στρατηγική παραμένει σταθερή στη λογική του κλεισίματος μετώπων ακόμη και αν αυτό απαιτεί διάλογο και συμφωνία με κράτη τα οποία πριν από μια περίπου δεκαετία ανήκαν στον «άξονα του κακού» (βλ. πρόσφατη συμφωνία για τα πυρηνικά του Ιράν).

Εν κατακλείδι, το διεθνές σύστημα από την πτώση της ΕΣΣΔ μέχρι τις μέρες μας πέρασε από τρεις κύριες φάσεις. Από τη «μονοπολική ασάφεια» της περιόδου 1991-1995, στη «μονοπολική υπεροψία» της περιόδου 1995-2008 (ιδιαίτερα από το 2001 και μετά) και εν τέλει στο «μονοπολικό πολυκεντρισμό» (με τάσεις πολυπολιτισμού) της

---

³¹¹ Σε ό,τι αφορά μάλιστα στην περίπτωση της Ουκρανίας, αποδείχθηκε για μια ακόμη φορά η ανεπάρκεια της Ευρώπης να διαχειριστεί αποτελεσματικά μια μείζονα κρίση στον περίγυρό της. Όπως και στα Βαλκάνια κατά τη δεκαετία του '90, οι ΗΠΑ άφησαν στην αρχή τη διαχείριση του ζητήματος στην ΕΕ (και ιδιαίτερα τη Γερμανία), η οποία ωστόσο έδρασε αναποτελεσματικά με αποτέλεσμα να αναλάβουν δράση και πάλι οι ίδιες.

περιόδου 2008-2015, μετά και από το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Φαίνεται, εν τέλει, ότι οι προβλέψεις περί του «Γέλους της Ιστορίας» και της απόλυτης κυριαρχίας του φιλελεύθερου-δυτικού πολιτικού και οικονομικού μοντέλου παγκοσμίως διαψεύδονται. Η σταδιακή μάλιστα ανάδυση νέων δυνάμεων (κράτη BRICS) και η τάση δημιουργίας ενός πολυπολικού κόσμου στον οποίο οι νεοεμφανιζόμενοι πόλοι επιδεικνύουν διάθεση αναθεώρησης ή και ανατροπής του διεθνούς status quo, ερμηνεύεται από πολλούς ως επιστροφή στη γεωπολιτική (Mead, 2014³¹²).

Η μετασοβιετική περίοδος χαρακτηρίστηκε γενικά από τη μεταφορά του κέντρου βάρους από το παγκόσμιο σε περιφερειακό επίπεδο, είτε αυτό αφορούσε διαδικασίες ενσωμάτωσης είτε κατακερματισμού και αποσταθεροποίησης. Παράλληλα, το τέλος του διπολισμού απενοχοποίησε το ενδεχόμενο διεθνών ανοιγμάτων των κρατών προς δυνάμεις τις οποίες έως το 1991 ήταν αδύνατο να προσεγγίσουν εις βάθος. Η σταδιακή μάλιστα μετάβαση από το μονοπολισμό στον πολυπολισμό είναι αυτονόητο ότι αυξάνει τις ευκαιρίες ανοιγμάτων ώστε τα κράτη να αποκομίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερα οφέλη από τις αλλαγές που σημειώνονται στο διεθνές σύστημα, με στόχο να βελτιώσουν τη θέση τους σε αυτό και να διασφαλίσουν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά τους (Κοτζιάς, 2010: 25). Αυξάνει ωστόσο και τις πιέσεις από την πλευρά των παραδοσιακών συμμάχων ενός κράτους λόγω του εντεινόμενου ανταγωνισμού που αυτοί αντιμετωπίζουν.

4. Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική κατά τη μετασοβιετική περίοδο

4.1 Η πρώτη φάση (1991 - 1994)

Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική (ΕΕΠ) κλήθηκε μετά την πτώση της ΕΣΣΔ να διαχειριστεί μια νέα κατάσταση τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Οι μεταβολές στο διεθνές σύστημα και το τέλος του διπολισμού, είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση αποσταθεροποίησης στη γεωγραφική περιφέρεια της Ελλάδας, ιδιαίτερα στα Βαλκάνια. Ο διπολικός χαρακτήρας του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος είχε έως τότε λειτουργήσει σταθεροποιητικά, καθώς ιστορικοί, εθνικοί και εδαφικοί ανταγωνισμοί των κρατών της περιοχής δεν μπορούσαν να εκδηλωθούν δεδομένου του ασφυκτικού διεθνούς πλαισίου.

Η Ελλάδα καλούνταν έτσι να διαχειριστεί μια νέα εποχή, η οποία δημιουργούσε τόσο νέες ευκαιρίες όσο και ανασφάλεια λόγω της περιφερειακής αποσταθεροποίησης που προκλήθηκε.

---

³¹² Διαθέσιμο ως <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>.

Αναφορικά με τις νέες ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν, λόγος γίνεται για τη δυνατότητα διεύρυνσης των οριζόντων της ΕΕΠ μέσω της ανάπτυξης σχέσεων με κράτη τα οποία έως τότε δεν μπορούσε να προσεγγίσει λόγω του Ψυχρού Πολέμου και της «αναγκαστικής» σύμπλευσής της με τη Δύση. Αυτό αφορούσε χώρες όπως η Ρωσία, τα κράτη των Βαλκανίων αλλά και η Κίνα. Οι νέες αυτές δυνατότητες θα μπορούσαν να διευρύνουν τους στρατηγικούς ορίζοντες της χώρας, τη διεθνή της θέση καθώς και να αξιοποιηθούν ακόμη και στα ζωτικά ζητήματα που απασχολούν την ΕΕΠ (Βαλκάνια, ελληνοτουρκικά, Κυπριακό).

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η Ελλάδα εκλήθη να αντιμετωπίσει αναφλέξεις στην περιφέρειά της, για τη διαχείριση των οποίων απεδείχθη απροετοίμαστη. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε τα Βαλκάνια, η Ελλάδα είχε όλες τις προοπτικές να μετατραπεί σε σταθεροποιητικό πόλο δεδομένου ότι αποτελούσε το μοναδικό κράτος-μέλος της ΕΕ στην περιοχή, ενώ οι κοινωνικοί και οικονομικοί της δείκτες την έφεραν δυνητικά σε θέση πρωταγωνιστή. Αντί αυτού, μετετράπη σε μέρος του προβλήματος λόγω των μαξιμαλιστικών θέσεων που ανέπτυξε σε ζητήματα όπως αυτό της ονομασίας των Σκοπίων³¹³ αλλά και λόγω της εντύπωσης που έδωσε ότι υποστήριζε την πολιτική και τις πράξεις της Σερβίας κατά τη διάρκεια του Γιουγκοσλαβικού εμφυλίου.³¹⁴ Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια οδήγησε σε επιδείνωση των σχέσεων της με τη Δύση καθώς η χώρα δεν ακολούθησε την τελευταία σε βασικές της επιλογές.

Είναι πάντως γεγονός ότι οι επιλογές της ΕΕΠ προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από τη δικαιολογημένη ανασφάλεια που ένιωθε η Ελλάδα λόγω των μεταβολών στα Βαλκάνια, με δεδομένη την επανεμφάνιση του εθνικισμού και των εδαφικών αντιπαράθεσεων μεταξύ των κρατών της περιοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, ζητήματα όπως αυτό της ονομασίας των Σκοπίων δε γίνονταν αντιληπτά μόνο με ιστορικούς όρους (ποιος δικαιούται να φέρει το όνομα Μακεδονία κλπ.) αλλά και με όρους ασφάλειας, καθώς η υιοθέτηση του ονόματος «Δημοκρατία της Μακεδονίας» από το γειτονικό κράτος, δημιουργούσε ανασφάλεια ως προς την πιθανότητα να αποκτήσει βλέψεις για τα εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας (Βοσκόπουλος, 2005: 219-222). Αυτό ήταν κάτι που δεν μπόρεσε να αντιληφθεί η Δύση, βοηθούμενη πάντως και από τη διάχυση ενός εθνικιστικού πνεύματος στην ελληνική κοινωνία και πολιτική ελίτ αναφορικά με το ζήτημα. Η ίδια η χώρα έδωσε, δηλαδή, λάθος εικόνα σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονταν το ζήτημα.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι εν γένει οι δυτικοί εταίροι έδειξαν αδυναμία κατανόησης των δεδομένων και των χαρακτηριστικών της περιοχής. Σε ό,τι αφορά μάλιστα την ΕΕ, η κρίση των Βαλκανίων αποτέλεσε μια δοκιμή αναφορικά με τη δυνατότητά της να διαχειριστεί μείζονος σημασίας κρίσεις στη γειτονιά της. Ένα τεστ, με λίγα λόγια, για

---

³¹³ «Καμία αναφορά στον όρο Μακεδονία αναφορικά με το όνομα του νεοσύστατου κράτους».

³¹⁴ Η Ελλάδα προέβαλε την ανάγκη διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας όχι τόσο για λόγους αδερφικής υποστήριξης προς τη Σερβία όσο λόγω της εκτίμησης ότι αν η τελευταία διαλυόταν, θα προκαλούνταν ευρεία αποσταθεροποίηση – όπως τελικά συνέβη.

τη στρατηγική επάρκειά της και την ετοιμότητά της να εμφανιστεί ως αυτόνομος πόλος στο διεθνές σύστημα. Κάτι που προϋπέθετε την επίδειξη επαρκούς διαχειριστικής δυνατότητας σε κρίσιμης γεωπολιτικής σημασίας ζητήματα. Εν τέλει, η ΕΕ απέτυχε στη δοκιμασία αυτή. Αντιθέτως, μονομερείς επιλογές κρατών-μελών της (βλ. βιαστική αναγνώριση ανεξαρτησίας Σλοβενίας-Κροατίας από τη Γερμανία) υπονόμισαν τη σταθερότητα στην περιοχή. Η Ελλάδα οδηγήθηκε έτσι στην εκ των πραγμάτων άσκηση μιας δικής της εθνικής πολιτικής, δεδομένης της απουσίας κοινού ευρωπαϊκού πλαισίου που θα αντιμετώπιζε αποτελεσματικά την κρίση. Οι επιλογές της τελικά αποτέλεσαν συνδυασμό της ανασφάλειας που ένιωθε, σε συνδυασμό με την απουσία κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής.

Σε κάθε περίπτωση, οι εξελίξεις αυτές διέψευσαν τις προσδοκίες της ΕΕΠ, η οποία επεδίωκε τη «μεταφορά» των ζωτικών για εκείνη θεμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τόσο ως μέσου εξισορρόπησης των επιλογών του ΝΑΤΟ σε αυτά³¹⁵ όσο και λόγω του πλεονεκτήματος που διέθετε από το γεγονός ότι αποτελούσε το μοναδικό κράτος-μέλος της ΕΕ στην περιοχή. Έτσι, παρά τον επιδιωκόμενο σκοπό, η Ελλάδα τελικά απομονώθηκε εντός της ΕΕ λόγω των επιλογών της κατά τη βαλκανική κρίση. Παράλληλα, η Ένωση (όπως κατά το παρελθόν και το ΝΑΤΟ) δεν έδειχνε διάθεση να εμπλακεί στην ουσία ζωτικών για την Ελλάδα ζητημάτων (ελληνοτουρκικά), επιδεικνύοντας ουδέτερη στάση. Σε αυτό συνέβαλαν τόσο η απουσία κοινής εξωτερικής πολιτικής, με συνέπεια το κάθε κράτος-μέλος να έχει τη δική του πολιτική έναντι της γειτονικής χώρας, όσο και η σταδιακά αυξανόμενη επιρροή των ΗΠΑ στις αποφάσεις των ευρωπαϊκών κρατών.

4.2 Η δεύτερη φάση (1994 - 1996)

Η πρώτη περίοδος έληξε στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Το πέρασμα στην επόμενη φάση, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως φάση «μαλακώματος» (softening) των ελληνικών θέσεων, σηματοδοτήθηκε κυρίως από την απόφαση της χώρας να υπογράψει την Ενδιάμεση Συμφωνία (1994) με την κυβέρνηση των Σκοπίων (Κοπά, 2004: 56). Η Αθήνα προχώρησε έτσι σε μια ορθολογικότερη αξιολόγηση της πραγματικότητας αντιλαμβανόμενη ότι η απομόνωσή της δε τη βοηθά στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετώπιζε. Άλλωστε, η προηγούμενη περίοδος δε χαρακτηρίστηκε από επιτυχία για τα ελληνικά συμφέροντα έκβαση στα κρίσιμα εθνικά ζητήματα (Dokos and Tsakiris, 2012: 11). Η περιγραφόμενη περίοδος διήρκεσε έως το 1996, όταν δηλαδή ανέλαβε η κυβέρνηση Σημίτη. Επρόκειτο περισσότερο για μια περίοδο σχετικής σταθεροποίησης μετά και τη λήξη του γιουγκοσλαβικού εμφύλιου. Κατά τη διάρκεια της, η ΕΕΠ δεν απέκτησε νέο προσανατολισμό, αλλά επεδίωξε περισσότερο να διαχειριστεί ορθολογικότερα τις επιπτώσεις της προηγούμενης περιόδου.

---

³¹⁵ Η σταδιακή στροφή της ΕΕΠ προς την ΕΕ κατά τη δεκαετία του '90 οφείλεται και στην αναβάθμιση της Τουρκίας ως γεωπολιτικού συμμάχου των ΗΠΑ μετά τη στήριξη που έδωσε στην αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ το 1991 (Economides 2005: 487).

4.3 Η τρίτη φάση (1996 - 2009)

4.3.1 Η περίοδος 1996 - 2004

Ριζική μεταβολή στον χαρακτήρα της ΕΕΠ παρατηρήθηκε μετά την άνοδο του Κ. Σημίτη στην εξουσία το 1996. Η πρωθυπουργία Σημίτη (1996-2004) χαρακτηρίστηκε από μια διαδικασία «εξευρωπαϊσμού» της ΕΕΠ, η οποία συνδυάστηκε με την εφαρμογή ενός προγράμματος εκσυγχρονισμού στο εσωτερικό. Η διαδικασία εσωτερικού εκσυγχρονισμού προϋπέθετε την αναβάθμιση της θέσης της Ελλάδας εντός της ΕΕ. Εν ολίγοις, εσωτερική και εξωτερική πολιτική περνούσαν από την Ευρώπη και την τοποθέτηση της χώρας στον στενό πυρήνα της Ένωσης. Επρόκειτο, δηλαδή, για μια συμπληρωματική διαδικασία.

Αναφορικά με την εξωτερική πολιτική, βασικό χαρακτηριστικό της υπήρξε η «αποεθνικοποίηση» και «πολυμεροποίηση» της (Economides, 2005: 472), καθώς και η σύνδεση κρίσιμων εθνικών θεμάτων με την ενταξιακή πορεία γειτονικών κρατών. Η Ελλάδα συνέδεσε έτσι την ενταξιακή πορεία των τελευταίων με την επίλυση των ανοιχτών ζητημάτων που είχε μαζί τους. Η εξομάλυνση των διαφορών αυτών τέθηκε δηλαδή ως προϋπόθεση προκειμένου η ΕΕΠ να συναινέσει στο άνοιγμα των ενταξιακών διαδικασιών.³¹⁶ Αναφορικά ιδιαίτερα με την Τουρκία, η επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών τέθηκε (το 1999) ως απαραίτητη προϋπόθεση ώστε η γειτονική χώρα να λάβει ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Αν κάτι τέτοιο δεν επιτυγχανόταν, προβλεπόταν υποχρεωτική παραπομπή των ζητημάτων στο ΔΔ της Χάγης. Ως αντάλλαγμα, η Ελλάδα ήρε το βέτο που διαχρονικά έθετε ως προς το ενδεχόμενο έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων (Στρατηγική Ελσίνκι). Η επίλυση των ελληνοτουρκικών συνδέθηκε, έτσι, σε μεγάλο βαθμό με την ενταξιακή πορεία της γείτονος. Καθοριστικά γεγονότα ως προς την αλλαγή στάσης της ελληνικής πλευράς έναντι της Άγκυρας αποτέλεσαν αφενός η κρίση των Ιμίων και αφετέρου η υπόθεση Οτσαλάν, οι οποίες επιδείνωσαν δραματικά τις σχέσεις των δύο πλευρών και αποκάλυψαν την ανάγκη αναζήτησης ενός νέου πλαισίου που θα ενίσχυε τη διαπραγματευτική θέση της ελληνικής πλευράς, δεδομένης και της επιθυμίας της γειτονικής χώρας, εκείνη την περίοδο, να προωθήσει την ευρωπαϊκή της πορεία.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάχθηκε και η προοπτική ένταξης της Κύπρου στην ΕΕ χωρίς μάλιστα προηγούμενη λύση του πολιτικού της προβλήματος. Στόχος που τελικά επιτεύχθηκε το 2004, ενισχύοντας σημαντικά τη θέση της Λευκωσίας έναντι της Άγκυρας. Η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της τελευταίας περνούσε πλέον υποχρεωτικά μέσα από την αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Εν γένει, η περίοδος 1996-2004 χαρακτηρίστηκε από την ενίσχυση της θέσης της Ελλάδας στην ΕΕ, όπως φάνηκε και από τη στάση της χώρας κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας της Ένωσης το 2003. Προεδρία, η οποία μάλιστα κλήθηκε να διαχειριστεί τη ρήξη παραδοσιακών ευρωπαϊκών δυνάμεων με τις ΗΠΑ λόγω της

³¹⁶ Το ίδιο ίσχυσε και για το ενδεχόμενο ένταξης των κρατών αυτών στο NATO.

αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ. Κατά γενική ομολογία, οι ελληνικοί χειρισμοί απέτρεψαν το ολικό ρήγμα και κράτησαν ζωντανή τη συνοχή της Δύσης.

Κατά τη διάρκεια της Προεδρίας (και συγκεκριμένα κατά τη Σύνοδο Κορυφής της Θεσσαλονίκης), η Ελλάδα έθεσε επιπλέον στην ατζέντα και το ζήτημα της διεύρυνσης της ΕΕ με την ένταξη των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων σε αυτήν. Η επιδίωξη αυτή πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο μιας συνολικής στροφής της εξωτερικής της πολιτικής προς την ΕΕ, καθώς και στο πλαίσιο μιας ουσιαστικής μεταβολής της πολιτικής της στα Βαλκάνια, στα οποία επιθυμούσε πλέον να αναδειχθεί ως ηγετική δύναμη. Ως παράγοντας, δηλαδή, σταθερότητας που θα βοηθούσε στην επίλυση των προβλημάτων της περιοχής, η οποία περνούσε μέσα από την ευρωπαϊκή προοπτική των κρατών της. Βάσει αυτών, η Ελλάδα επιθυμούσε να μετατραπεί από μέρος του προβλήματος σε μέρος της λύσης.

Κατά την ίδια περίοδο, η Αθήνα επεδίωξε να παίξει διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα σε αντιμαχόμενα κράτη των Βαλκανίων με στόχο την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών και εν τέλει τη διευκόλυνση της ευρωπαϊκής τους πορείας. Έδειξε, ωστόσο, διάθεση διαμεσολάβησης και σε διαμάχες πέραν της άμεσης γεωγραφικής της γειτονίας, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις Αρμενίας - Αζερμπαϊτζάν για το Ναγκόρνο Καραμπάχ και Συρίας - Ισραήλ. Επιδίωξή της ήταν η αναβάθμιση του ρόλου της και η αύξηση της χρησιμότητάς της στο διεθνές σύστημα, η οποία θα της προσέδιδε αυξημένο διπλωματικό κεφάλαιο που θα μπορούσε εκ των υστέρων να χρησιμοποιήσει προκειμένου να διαπραγματεύεται από θέση ισχύος σε ζωτικά για εκείνη ζητήματα (Κοτζίνας, 2010: 180).

Συνολικά, η περίοδος 1996-2004 χαρακτηρίστηκε από την άσκηση μιας εξωστρεφούς εξωτερικής πολιτικής, άξονες της οποίας ήταν η ενίσχυση της θέσης της Ελλάδας εντός της ΕΕ και τα ανοίγματα σε περιοχές πέραν της άμεσης γεωγραφικής της γειτονίας. Κεντρικό ζητούμενο για την ΕΕΠ υπήρξε η ενίσχυση της θέσης της χώρας στα Βαλκάνια³¹⁷ και στην ευρύτερη περιοχή συνολικά. Αναφορικά με τα εθνικά της θέματα, η Ελλάδα επεδίωξε την αλλαγή του διμερούς τους χαρακτήρα και τη σύνδεσή τους με την ευρωπαϊκή προοπτική των κρατών με τα οποία είχε διαφορές. Η συναίνεση, εν τέλει, της Ελλάδας ως προς την ενταξιακή πρόοδο των κρατών αυτών εξαρτιόταν από τη διάθεση των τελευταίων να συμβάλουν ουσιαστικά στη επίλυση των διαφορών μαζί της.

4.3.2 Η περίοδος 2004 - 2009

Κατά την περίοδο 2004-2009 διατηρήθηκαν ορισμένα βασικά στοιχεία της προηγούμενης περιόδου που αφορούσαν κυρίως την επιμονή της Ελλάδας στην

---

³¹⁷ Πέρα από την προώθηση της ενταξιακής πορείας των κρατών των Δυτικών Βαλκανίων και τη διάθεση διαμεσολάβησης μεταξύ αντιμαχόμενων κρατών της περιοχής, η Ελλάδα στήριξε την ανόρθωση της περιοχής και μέσω παροχής οικονομικής βοήθειας μέσω ειδικών προγραμμάτων του Υπ. Εξ. Δεδομένη υπήρξε επίσης η έντονη δραστηριοποίηση και των ελληνικών επιχειρήσεων.

ευρωπαϊκή προοπτική των γειτονικών της κρατών (Δυτικά Βαλκάνια, Τουρκία), την οποία συνέχιζε να στηρίζει. Αναφορικά, ωστόσο, με ορισμένες κρίσιμες παραμέτρους, σημειώθηκαν μεταβολές που εν μέρει διαφοροποιούν τον γενικό χαρακτήρα της ΕΕΠ. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε την Τουρκία, εγκαταλείφθηκε η στρατηγική του Ελσίνκι και η γειτονική χώρα έλαβε ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων χωρίς να δεσμεύεται πλέον για προηγούμενη επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών ή παραπομπή τους στη Χάγη. Εν ολίγοις, η Ελλάδα επανέφερε τον διμερή χαρακτήρα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, προτιμώντας να ακολουθήσει μια πολιτική κατευνασμού απέναντι στη γειτονική χώρα την οποία δε δέσμευε πλέον με συγκεκριμένες υποχρεώσεις (Κοτζιάς, 2010: 35-36).

Την ίδια περίοδο εμφανίστηκαν και τα πρώτα σημάδια επιδείνωσης της θέσης της χώρας στην ΕΕ, λόγω του σταδιακού δημοσιονομικού εκτροχιασμού, που έθεσε τη χώρα σε καθεστώς επιτήρησης από το οποίο εξήλθε λίγα χρόνια μετά. Επρόκειτο ουσιαστικά για τα πρώτα δείγματα δημιουργίας ρήγματος στις σχέσεις με την Ένωση, τα οποία έγιναν περισσότερο εμφανή μετά την κρίση χρέους του 2009.

Η Ελλάδα ακολούθησε εν τέλει μια περισσότερο εσωστρεφή εξωτερική πολιτική, χωρίς ανάληψη διεθνών πρωτοβουλιών που θα μπορούσαν να αναβαθμίσουν τη θέση της. Έδειξε, επίσης, έλλειμμα στρατηγικής σε κρίσιμα ζητήματα όπως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό. Χαρακτηριστική υπήρξε η ανεπαρκής διαπραγμάτευση από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης κατά το τελευταίο στάδιο διαπραγματεύσεων για το σχέδιο Ανάν, που συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός χειρότερου σχεδίου το οποίο τέθηκε τελικά υπό την κρίση του κυπριακού λαού και απορρίφθηκε. Επίσης, η απροθυμία της να εκφραστεί σαφώς υπέρ του ΝΑΙ ή του ΟΧΙ, παρά το γεγονός ότι ως εγγυήτρια δύναμη όφειλε να λάβει καθαρή θέση.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της περιόδου υπήρξε το άνοιγμα της Ελλάδας προς τρίτες δυνάμεις όπως η Ρωσία και η Κίνα. Χωρίς να υποτιμάται η σημασία της καραμανλικής παράδοσης αναφορικά με τα εκτός Δύσης ανοίγματα, τα τελευταία είχαν κατά βάση τακτικό χαρακτήρα και δεν εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο σχέδιο. Ιδιαίτερα ως προς τη Ρωσία (βλ. αναλυτικά σε παρακάτω ενότητες), η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για προσέγγιση με τη Μόσχα σχετιζόταν κυρίως με την απόφαση των ΗΠΑ να αναγνωρίσει την πΓΔΜ με το συνταγματικό της όνομα. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι από το 2008 και μετά, η κυβέρνηση μετέβαλε την πολιτική της υιοθετώντας βασικές αμερικανικές θέσεις έναντι της Μόσχας, σε μια περίοδο άλλωστε που χαρακτηρίστηκε από επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης.

4.4 Η τέταρτη φάση (2009 - 2014)

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή, η περίοδος στην οποία θα εστιάσει η εργασία αφορά το χρονικό διάστημα 1991-2008. Ωστόσο, χρήσιμη είναι η συνοπτική παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής έως τα τέλη του 2014,

προκειμένου να δείξουμε ότι σε αυτό το διάστημα η Ελλάδα δεν ακολούθησε νέες κατευθύνσεις στην εξωτερική της πολιτική. Ότι υπήρξε, δηλαδή, συνέχεια, η οποία μας επιτρέπει να μη συμπεριλάβουμε το διάστημα έως τα τέλη του 2014 στην υπό εξέταση περίοδο.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι δε θα ληφθεί υπόψη η περίοδος μετά τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015. Ο λόγος έγκεινται στο γεγονός ότι το διάστημα από τη διεξαγωγή των εκλογών μέχρι τον Δεκέμβριο του 2015 (οπότε γράφεται το παρόν κεφάλαιο) είναι μικρό και σίγουρα ανεπαρκές για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Αναφερόμενοι έτσι στην περίοδο 2008-2014, διαπιστώνουμε ότι αυτή χαρακτηρίζεται από συνέχεια σε σχέση με την τελευταία διετία της περιόδου Καραμανλή. Κύριο χαρακτηριστικό της υπήρξε η φιλοδυτική στροφή της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, υπό την έννοια της εγκατάλειψης ανοιγμάτων σε εκτός Δύσης δυνάμεις και της επικέντρωσης στις σχέσεις της χώρας με τα βασικά δυτικά κέντρα, την ΕΕ και τις ΗΠΑ. Είναι δεδομένο ότι η κρίση χρέους του 2009 έπαιξε σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση, καθότι αύξησε σημαντικά την εξάρτηση της Ελλάδας από τα δυτικά κεφάλαια, περιορίζοντας έτσι τις δυνατότητες ανοιγμάτων της εκτός Δύσης. Ωστόσο, ακόμη και πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, η Ελλάδα δεν είχε δείξει τάσεις διαφοροποίησης των αξόνων που ακολουθούσε. Αυτό δείχνει, επί παραδείγματι, το γεγονός ότι η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου εξέφρασε από την αρχή της παρουσίας της θέσεις που ήταν κοντά σε αυτές της Δύσης³¹⁸. Η Ελλάδα συμπαρατάχθηκε, επίσης, με τις θέσεις της Δύσης στο ζήτημα της Αραβικής Άνοιξης και της επέμβασης στη Λιβύη. Η κατεύθυνση αυτή σχετίζεται ασφαλώς και με τη βελτιωμένη εικόνα των ΗΠΑ διεθνώς μετά την άνοδο του Ομπάμα στην εξουσία, καθώς, πλέον, δεν ήταν το ίδιο εύκολο η ελληνική (αλλά και η ευρωπαϊκή) εξωτερική πολιτική να πάρουν τις ίδιες αποστάσεις από τον αμερικανικό παράγοντα όπως έκαναν κατά το παρελθόν (Tziampiris, 2010: 84).

Την ίδια περίοδο, παρατηρήθηκε ενίσχυση της σημασίας της Τουρκίας για τα αμερικανικά συμφέροντα, μετά την επιδίωξη Ομπάμα να προσεγγίσει το μουσουλμανικό κόσμο αλλά και το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης. Δεν είναι, ως εκ τούτου, τυχαίο ότι λίγες μόνο μέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Μ. Ομπάμα επισκέφθηκε την Άγκυρα, αποφεύγοντας ταυτόχρονα να επισκεφθεί και την Αθήνα, όπως παραδοσιακά έπρατταν οι Αμερικανοί πρόεδροι για λόγους τήρησης ίσως αποστάσεων. Κατά την ίδια περίοδο, η ρητορική αξιωματούχων της αμερικανικής κυβέρνησης σχετικά με θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος προκαλούσε ανησυχία στην Αθήνα, ιδιαίτερα για ζητήματα όπως το Κυπριακό και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (βλ χαρακτηριστικά Tziampiris, 2010: 84, Κοτζιάς, 2010: 270).

Σημαντική εξέλιξη κατά την περίοδο Παπανδρέου υπήρξε, επίσης, η προσέγγιση Ελλάδας - Ισραήλ δεδομένης και της επιδείνωσης των σχέσεων του Τελ Αβίβ με την Άγκυρα μετά το επεισόδιο με τον στολίσκο του Μάβι Μαραμαρά. Η Ελλάδα αναγνώριζε

---

³¹⁸ Χαρακτηριστική υπήρξε η προαναγγελία της εγκατάλειψης των σχεδίων κατασκευής του αγωγού Μπουργκάς- Αλεξανδρούπολη υπό το πρόσχημα της επιβάρυνσης του περιβάλλοντος.

ουσιαστικά ότι η εξισορρόπηση της τουρκικής ισχύος δεν μπορούσε πλέον να συνδέεται αποκλειστικά με την ευρωπαϊκή προοπτική της γείτονος (δεδομένης και της απομάκρυνσης αυτής της προοπτικής), αλλά απαιτούσε την αναζήτηση αντίβαρων και σε περιφερειακό επίπεδο.

Ανάλογες κατευθύνσεις ακολούθησε και η εξωτερική πολιτική της περιόδου Σαμαρά (Ιούνιος 2012 - Ιανουάριος 2015). Η Ελλάδα, ούσα αποδυναμωμένη και εξαρτημένη οικονομικά από τη Δύση, ακολούθησε τις βασικές επιλογές της. Δεδομένης, μάλιστα της στρατηγικής σύμπλευσης των δύο δυτικών πόλων γύρω από ζητήματα όπως η Αραβική Άνοιξη, η καταπολέμηση του ISIS και η Ουκρανία, η Ελλάδα δε χρειάστηκε να ισορροπήσει ανάμεσά τους. Αντιθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις υπερθεμάτισε αναλαμβάνοντας ακόμη πιο προωθημένες πρωτοβουλίες σε σχέση με τους δυτικούς της εταίρους. Αναφέρονται σχετικά τόσο η δήλωση του Υπουργού Εξωτερικών Ε. Βενιζέλου περί διαθεσιμότητας της Ελλάδας να συμμετέχει στρατιωτικά σε μια πιθανή αμερικανική επέμβαση στη Συρία (χωρίς καν να έχει αποφασιστεί κάτι τέτοιο και χωρίς η αμερικανική πλευρά να έχει θέσει θέμα ελληνικής συμμετοχής εφόσον αποφασιζόταν), όσο και η δήλωση ετοιμότητας της Ελλάδας να συμβουλέψει την Ουκρανία σχετικά με την πιθανότητα ένταξής της σε πρόγραμμα στήριξης του ΔΝΤ (ώστε να μη συνάψει συμφωνία δανεισμού από τη Ρωσία), μεταφέροντας τη δική της εμπειρία!

Σε ζητήματα όπως οι σχέσεις με τη Ρωσία (βλ. αναλυτικά παρακάτω) και το Ισραήλ, η κυβέρνηση Σαμαρά ακολούθησε τις βασικές επιλογές της περιόδου Παπανδρέου. Αναφορικά με την πρώτη, το πάγωμα των διαδικασιών ιδιωτικοποίησης της ΔΕΠΑ (υπό την πίεση της ΕΕ και των ΗΠΑ), το πάγωμα όλων των σχεδίων συμμετοχής της χώρας σε ρωσικών συμφερόντων αγωγούς μεταφοράς υδρογονανθράκων (προτίμηση σε TAP) και το ουσιαστικό πάγωμα των διμερών επαφών σε υψηλό επίπεδο, έδωσαν την εικόνα υποχώρησης της Ρωσίας στις προτεραιότητες της ΕΕΠ. Οι σχέσεις των δύο κρατών έτσι συνολικά υποβαθμίστηκαν. Σε ό,τι αφορά το Ισραήλ, η κυβέρνηση Σαμαρά ακολούθησε τις θέσεις της προηγούμενης ηγεσίας, χωρίς ωστόσο να δώσει νέα δυναμική στην εξέλιξη των σχέσεων με το Τελ-Αβίβ. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε το γεγονός της μείωσης των προσδοκιών σχετικά με τις διαθέσιμες ποσότητες υδρογονανθράκων στην ΑΟΖ της Κύπρου, οι οποίες, συνδυαζόμενες με τις αντίστοιχες του Ισραήλ, θα μπορούσαν να διοχετευτούν από κοινού στην ευρωπαϊκή αγορά.

Αναφορικά με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αυτές δεν υπέστησαν σοβαρή αλλαγή. Αξιοσημείωτη πάντως ήταν η συστηματοποίηση των προσπαθειών της Άγκυρας να αμφισβητήσει το δικαίωμα της Ελλάδας να χαράξει ΑΟΖ και η ένταση των προσπαθειών αμφισβήτησης των ορίων των ελληνικών θαλάσσιων ζωνών. Είναι φανερό ότι η αποδυνάμωση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε η Άγκυρα να οξύνει τις διεκδικήσεις της έναντι της Αθήνας.

Βλέπουμε, συμπερασματικά, ότι κατά το διάστημα 2009-2014 η Ελλάδα επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στις σχέσεις της με τη Δύση, δίνοντας περιορισμένη έμφαση στις σχέσεις της με δυνάμεις εκτός Δύσης και ακολουθώντας τις βασικές στρατηγικές επιλογές της

τελευταίας. Η οξύτατη οικονομική κρίση και η εξάρτηση από τα δυτικά κεφάλαια συνέβαλε οπωσδήποτε σε αυτήν την εξέλιξη. Οι απαρχές της, ωστόσο, θα πρέπει να αναζητηθούν στο μέσο της περιόδου Καραμανλή, όπου έγιναν αντιληπτοί οι συστημικοί περιορισμοί ως προς τα εκτός Δύσης ανοίγματα, ιδιαίτερα με χώρες όπως η Ρωσία, η αντιπαράθεση της οποίας με τη Δύση είχε ενταθεί από τα μέσα της περασμένης δεκαετίας και μετά.

5. Οι ελληνορωσικές σχέσεις κατά τη μετασοβιετική περίοδο

Το νέο διεθνές πλαίσιο και η μεταφορά του κέντρου βάρους προς την Ανατολή, δημιουργεί, όπως είδαμε, σημαντικές ευκαιρίες για ανοίγματα προς περιοχές και κράτη που μέχρι το 1991 ήταν δύσκολο να υπάρξουν. Με βάση τη νέα αυτή διεθνή πραγματικότητα, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας συνιστά κρίσιμη παράμετρο προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης της γεωπολιτικής της θέσης. Η χώρα καλύπτει το νότιο άκρο της Βαλκανικής χερσονήσου και εκτείνεται, αν ενσωματωθεί σ' αυτήν γεωοικονομικά και η Κύπρος, μέχρι τη Μ. Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική. Μπορεί να αποτελέσει έτσι κόμβο ο οποίος συνδέει τη Δύση με την Ανατολή. Το γεγονός της καλής εικόνας και των σχέσεων εμπιστοσύνης που έχει μάλιστα με τα περισσότερα κράτη της περιοχής (λόγω κυρίως του μη αποικιοκρατικού της παρελθόντος) θα μπορούσε μάλιστα να την αναβαθμίσει σε σημαντικό παίκτη. Είναι εμφανές ότι το αυξανόμενο παγκόσμιο ενδιαφέρον για την Ανατολή ενισχύει τη θέση της Ελλάδας, ως δυναμικής γεωγραφικής γέφυρας Δύσης-Ανατολής, καθώς τη μετατρέπει σε σημείο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος από την πλευρά της πρώτης (Κουρματζής, 2010: 355). Δεδομένου μάλιστα του διαχρονικού ρωσικού ενδιαφέροντος για ανοικτή δίοδο προς τη Μεσόγειο, η Ελλάδα καθίσταται κρίσιμος παίκτης στη γεωπολιτική σκακιέρα της περιοχής (το ίδιο και η Κύπρος). Η χώρα μας οφείλει έτσι να εκμεταλλευτεί τα δεδομένα αυτά, καθώς και το πλεονέκτημα που της προσφέρει το γεγονός ότι είναι μεν ενταγμένη στη Δύση, διατηρεί ωστόσο στενούς ιστορικούς δεσμούς και κοινές αξίες (όπως ο σεβασμός στη διαφορετικότητα) με τα περισσότερα κράτη της περιοχής, συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας (Κουρματζής, 2010: 367).

Αναφορικά με τη Ρωσία, είναι προφανές ότι η πορεία των ελληνορωσικών σχέσεων πρέπει να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο άσκησης της εξωτερικής πολιτικής των δύο κρατών, με βάση τα δεδομένα που κατά καιρούς επικρατούν τόσο στο εσωτερικό τους όσο και στις εξωτερικές τους σχέσεις. Ιδιαίτερη είναι η σημασία του παράγοντα ΕΕ, αφενός λόγω της συμμετοχής της Ελλάδας σε αυτήν και αφετέρου της σημασίας που έχει για τα ρωσικά στρατηγικά συμφέροντα. Είναι δεδομένο ότι η εξέλιξη των σχέσεων ΕΕ - Ελλάδας και ΕΕ - Ρωσίας αποτελεί κρίσιμη παράμετρο αναφορικά με τις ελληνορωσικές σχέσεις. Καθοριστική είναι επίσης η σημασία της συμμετοχής της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, καθώς είναι δεδομένο ότι η πολιτική της ως προς τη Ρωσία δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη των επιλογών της βορειοατλαντικής συμμαχίας έναντι της Μόσχας.

Για τον αμερικανικό/νατοϊκό παράγοντα, η Ελλάδα αποτελεί μέρος του Rimland και διαχρονικά θεωρείται μέρος της ζώνης-ανάχωμα έναντι ενδεχόμενης καθόδου της προερχόμενης από την Ευρασιατική Ενδοχώρα δύναμης (Ρωσία) προς τη Μεσόγειο. Περιοχή όπου ιστορικά κυριαρχούν οι αγγλοσάξονες με στόχο να αποτρέψουν την πιθανότητα αυτή. Η αυξημένη αμερικανική/νατοϊκή παρουσία στην ευρύτερη περιοχή σημαίνει ότι η ΕΕΠ πρέπει να λαμβάνει πολύ σοβαρά υπόψη της τον αμερικανικό/νατοϊκό παράγοντα σε , αφορά τις επιλογές της έναντι της Μόσχας (Μάζης, 2006: 29).

Είναι, τέλος, σαφές ότι, πέραν της σύνδεσής τους με τις στρατηγικές της Δύσης, οι ελληνορωσικές σχέσεις εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από τις επιλογές Ελλάδας και Ρωσίας έναντι κρατών και περιοχών που εμπίπτουν σε κοινό πεδίο συμφερόντων (Τουρκία, Βαλκάνια, Αν. Μεσόγειος). Με βάση όλα τα παραπάνω δεδομένα, οι ελληνορωσικές σχέσεις μετασοβιετικά μπορούν να χωριστούν σε πέντε περιόδους.

5.1 Η πρώτη μετασοβιετική περίοδος (1991 - 1995)

Κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο οι σχέσεις Ελλάδας και Ρωσίας διατηρούνταν σε φιλικό επίπεδο, δεδομένου και του φιλοδυτικού προσανατολισμού της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Εν γένει, λόγω και της δραματικής μείωσης της ρωσικής ισχύος και της διεθνούς θέσης της χώρας, οι ελληνορωσικές σχέσεις δεν κατείχαν υψηλή θέση στην ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής (αλλά και της αντίστοιχης Ρωσικής) καθώς, μάλιστα, η Μόσχα στράφηκε κατά βάση στο εσωτερικό της και δε διεκδίκησε ενεργό ρόλο σε ζητήματα που απασχολούσαν την Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, οι επισκέψεις Κόζυρεφ και Τσερνομίρντιν στην Αθήνα (και αργότερα του ίδιου του Γιέλτσιν) επιβεβαίωσαν τις φιλικές σχέσεις των δύο κρατών. Κατά την επίσκεψη του Ρώσου Προέδρου το 1993 υπεγράφη μάλιστα και η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας. Σημείο σύγκλισης των δύο πλευρών υπήρξε η κοινή επιθυμία για διατήρηση του εδαφικού status quo στα Βαλκάνια (η Ελλάδα για προφανείς λόγους που αφορούσαν την ασφάλειά της και η Ρωσία λόγω του τσετσενικού αλλά και υπό τον φόβο της μεταβολής της ισορροπίας ισχύος στην περιοχή υπέρ της Δύσης³¹⁹). Παράλληλα, η Αθήνα έβλεπε στη Ρωσία και έναν εν δυνάμει σύμμαχο για την εξισορρόπηση της τουρκικής επιθετικότητας, αν και η Μόσχα ήταν εμφανώς αδύναμη και απρόθυμη να παίξει έναν τέτοιο ρόλο (Gridoriadis and Iordanidis, 2014: 6). Οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες διαταράχθηκαν πάντως σε έναν βαθμό μετά την απόφαση της ρωσικής πλευράς να αναγνωρίσει την πΓΔΜ με το συνταγματικό της όνομα το 1994. Επιλογή, η οποία πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της φιλοδυτικής στροφής της εξωτερικής της πολιτικής, η οποία την οδήγησε στη σύμπλευση με τις βασικές επιλογές της Δύσης.

---

³¹⁹ Η Μόσχα παρέμενε πάντως αποδυναμωμένη και δεν μπορούσε να παίξει οποιονδήποτε ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη των βαλκανικών κρίσεων. Ακολούθησε, εν τέλει, στο σύνολό τους τις επιλογές της Δύσης.

5.2 Η περίοδος 1996 - 2000

Ουσιαστική διαφοροποίηση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής σημειώθηκε, όπως σημειώσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, κατά την περίοδο 1996-2000. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από την επιδίωξη αναβάθμισης του ρόλου της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή, ιδιαίτερα δε στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο, η Μόσχα επεδίωξε να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην πολιτική της Τουρκίας, δεδομένης και της επιθυμίας της τελευταίας να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στο ρωσικό «Εγγύς Εξωτερικό». Στη λογική της δημιουργίας αντίβαρων πρέπει έτσι να γίνει κατανοητή η προσέγγιση της Ρωσίας με την Κύπρο, η διάθεσή της να τη στηρίζει στον ΟΗΕ ως προς το πλαίσιο λύσης του Κυπριακού και η απόφασή της να συμβάλει στη μείωση της ανισορροπίας ισχύος υπέρ της Τουρκίας (πώληση συστημάτων S-300 στην Κύπρο³²⁰).

Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90 υπήρξε προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας στο μείζον ζήτημα της εξισορρόπησης της Άγκυρας. Αυτό συνέβη, μάλιστα, σε μια περίοδο οξυμένων ρωσοδυτικών σχέσεων.

Ελληνορωσική προσέγγιση υπήρξε και σε ό,τι αφορούσε την ανάγκη διατήρησης της σταθερότητας στα Βαλκάνια, όπου καμία από τις δύο πλευρές –δεδομένου και του ξεσπάσματος της κρίσης στο Κόσσοβο- δεν επιθυμούσε νέες αλλαγές συνόρων. Εναντιώνονταν επίσης στην έξαρση του αλβανικού εθνικισμού, η μεν Ελλάδα για λόγους εθνικής ασφάλειας, δεδομένων και των αναφορών ενός μέρους του αλβανικού μεγαλοϊδεατισμού σε εντός Ελλάδας διεκδικήσεις, η δε Ρωσία λόγω του ότι ο αλβανικός παράγοντας αποτελούσε μέσο επέκτασης της δυτικής επιρροής στην περιοχή.

5.3 Η περίοδος της ελληνορωσικής προσέγγισης (2000 - 2008)

5.3.1 Η περίοδος Σημίτη

Το καλό επίπεδο των ελληνορωσικών σχέσεων συνεχίστηκε και κατά την πρώτη περίοδο Πούτιν, καθώς ο Ρώσος Πρόεδρος επεχείρησε εξαρχής άνοιγμα στη Δύση λόγω της ανάγκης ανασυγκρότησης της ρωσικής οικονομίας μετά τη χρεοκοπία του 1998 αλλά και του τρομοκρατικού χτυπήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου (βλ. αναλυτικότερα στο πρώτο κεφάλαιο). Η φιλοδυτική στροφή της ρωσικής ηγεσίας ασφαλώς και βοήθησε στη διατήρηση ενός καλού επιπέδου στις ελληνορωσικές σχέσεις. Έτσι, τον Ιούλιο του 2001 ο Κ. Σημίτης επισκέφθηκε τη Μόσχα. Κατά την παρουσία του εκεί επιβεβαιώθηκε η σύγκλιση των δύο πλευρών στο ζήτημα της μη αλλαγής των συνόρων στα Βαλκάνια. Επίσης, η σημασία της μη δημιουργίας νέων διαχωριστικών γραμμών στην Ευρώπη, καθώς και η ανάγκη περαιτέρω ενδυνάμωσης των σχέσεων ΕΕ - Ρωσίας (Gridoriadis and

³²⁰ Η συγκεκριμένη κίνηση μπορεί να γίνει αντιληπτή και ως αντιπερισπασμός της Μόσχας έναντι της προωθούμενης διεύρυνσης του ΝΑΤΟ προς ανατολάς. Επίσης, ως μέσο πρόκλησης εσωτερικών ερίδων στη ΝΑ πτέρυγα του ΝΑΤΟ (Ελλάδα-Τουρκία) καθώς και μεταξύ της Ελλάδας και των υπολοίπων μελών του βορειοατλαντικού συμφώνου.

Iordanidis, 2014: 9). Η Ελλάδα μπόρεσε έτσι να εμφανιστεί ως δυνάμει διαμεσολαβητής μεταξύ των δύο αυτών πλευρών. Καθοριστικές παράμετροι υπήρξαν η αναβαθμισμένη θέση της χώρας εντός της ΕΕ, αλλά και οι καλές σχέσεις που διατηρούσε με τη Ρωσία. Κάτι που της επέτρεπε να να εμφανίζεται ως «έντιμο» μέρος που είχε πραγματική διάθεση να συμβάλει στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Το 2002 δημιουργήθηκε έτσι κοινή Ελληνορωσική επιτροπή που στόχο είχε την επεξεργασία και προώθηση θέσεων για την περαιτέρω συνεργασία ΕΕ - Ρωσίας, υπό την προοπτική και της ανάληψης της Προεδρίας της Ένωσης από την Ελλάδα το 2003³²¹. Είναι προφανές ότι το καλό επίπεδο των ευρωρωσικών σχέσεων βοηθούσε στη βελτίωση και των ελληνορωσικών σχέσεων.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή απέκτησαν ουσιαστικό χαρακτήρα οι συζητήσεις για την κατασκευή του αγωγού πετρελαίου Μπουργκάς- Αλεξανδρούπολης, ο οποίος - πέραν του καθαρά διμερούς χαρακτήρα - εντασσόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενδυνάμωσης της ευρωρωσικής ενεργειακής συνεργασίας, με την έναρξη διαβουλεύσεων για τη δημιουργία μεγάλων project μεταφοράς υδρογονανθράκων από τη Ρωσία σε χώρες της ΕΕ.

Τον Δεκέμβριο του 2001 ο Πρόεδρος Πούτιν πραγματοποίησε επίσκεψη στην Αθήνα κατά την οποία έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα της συμμετοχής ρωσικών εταιρειών στις διαδικασίες φιλελευθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο του εκσυγχρονιστικού προγράμματος της τότε κυβέρνησης. Παράλληλα, τέθηκαν οι βάσεις συμμετοχής της Ελλάδας σε ρωσικών συμφερόντων αγωγούς μεταφοράς υδρογονανθράκων, πέραν του Μπουργκάς- Αλεξανδρούπολη. Τέθηκε επίσης το ζήτημα της συμμετοχής ρωσικών εταιρειών στα δίκτυα διανομής του αερίου (Gridoriadis and Iordanidis, 2014: 10).

5.3.2 Η περίοδος Καραμανλή

Περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων με τη Μόσχα διαπιστώθηκε – όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως - κατά την περίοδο της διακυβέρνησης Κ. Καραμανλή:³²²

Πρώτον, με τη βελτίωση που σημειώθηκε στις ρωσοτουρκικές σχέσεις (ιδιαίτερα στον ενεργειακό και οικονομικό τομέα), η οποία οδήγησε την Αθήνα στο να κατανοήσει ότι δεν μπορούσε να μείνει εκτός παιχνιδιού.

---

³²¹ Κατά την περίοδο μάλιστα της Ελληνικής Προεδρίας, η Ελλάδα κατάφερε να θέσει νέα πλατφόρμα συμπράξεων με την επέκταση της Συμφωνίας Εταιρικής Συνεργασίας του 1997 και την υιοθέτηση των τεσσάρων κοινών οικονομικών χώρων (four economic spaces), που μέχρι σήμερα αποτελούν τη βάση της σχέσης Βρυξελλών-Μόσχας (συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015).

³²² Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην εξουσία ο Κ. Καραμανλής είχε έξι συναντήσεις με τον Πούτιν, μόνο δύο με τον Τζορτζ Μπους, και μία με τον Μπαράκ Ομπάμα.

Δεύτερον, με την αναγνώριση της ανάγκης εξισορρόπησης των επιπτώσεων ορισμένων αμερικανικών επιλογών οι οποίες συχνά δε λειτουργούσαν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων (βλ. αναγνώριση ΠΓΔΜ με το συνταγματικό της όνομα).

Το νέο πλαίσιο σχέσεων των δύο κρατών άρχισε να διαμορφώνεται μετά την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στη Μόσχα, τον Δεκέμβριο του 2004. Η συνεργασία προέβλεπε συμμετοχή της Ελλάδας στον αγωγό μεταφοράς φυσικού αερίου South Stream, σκοπός του οποίου ήταν η τροφοδοσία της ευρωπαϊκής αγοράς μέσω διαδρομής που θα παρέκαμπτε την προβληματική –για τη Μόσχα- Ουκρανία. Ο Πρόεδρος Πούτιν ανέφερε μάλιστα ότι η Ελλάδα αποτελεί τον «πιο στενό, στρατηγικό σύμμαχο εντός της ΕΕ» (Gridoriadis and Iordanidis, 2014: 12³²³). Κατά το έτος 2006 δόθηκε επιπλέον δυναμική και στο σχέδιο Μπουργκάς- Αλεξανδρούπολης μετά την τριμερή σύνοδο Ελλάδας-Βουλγαρίας-Ρωσίας στην Αθήνα. Η έναρξη της κατασκευής του αγωγού προγραμματίστηκε να ξεκινήσει το 2008.

Σκοπός της ελληνικής συμμετοχής στα σχέδια μεταφοράς ρωσικών υδρογονανθράκων ήταν - πέραν της ενίσχυσης των ελληνορωσικών σχέσεων - η μείωση του κινδύνου αυξημένης εξάρτησης της χώρας από την Τουρκία, δεδομένου ότι όλα τα εναλλακτικά προς τα ρωσικά, δυτικής εμπνεύσεως σχέδια μεταφοράς ενέργειας προς την Ευρώπη, διέρχοντο μέσω της γειτονικής χώρας για να καταλήξουν στην κεντρική Ευρώπη είτε μέσω Ελλάδας, είτε μέσω άλλων βαλκανικών κρατών παρακάμπτοντας εντελώς τη χώρα μας (περίπτωση Nabucco). Η συμμετοχή της Ελλάδας στα δυτικών συμφερόντων σχέδια ασφαλώς θα βελτιώνει τη γεωπολιτική της θέση - ως χώραν διέλευσης - και θα εξασφάλιζε την επιθυμητή διαφοροποίηση των ενεργειακών της προμηθευτών (ώστε να μην εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από έναν- πχ. Ρωσία). Θα αύξανε, ωστόσο, την εξάρτησή της από την Τουρκία, δεδομένου ότι, βάσει γεωγραφίας, αγωγοί που συνδέουν την Κ. Ασία ή τον Καύκασο με την Ευρώπη διέρχονται αναγκαστικά μέσω Τουρκίας, αν πρόκειται να παρακάμψουν τη Ρωσία. Η Ελλάδα διέτρεχε, σε κάθε περίπτωση, τον κίνδυνο να βρεθεί απόλυτα χαμένη σε περίπτωση που οι αγωγοί διέρχοντο μεν του τουρκικού εδάφους αλλά όχι του δικού της (περίπτωση Nabucco). Σε αυτό το ενδεχόμενο, συγκριτικά κερδισμένη θα ήταν η Τουρκία η οποία θα μετατρέποταν σε ενεργειακό κόμβο χωρίς δυνατότητα εξισορρόπησης από την ελληνική πλευρά.

Αντιθέτως, στο ενδεχόμενο συμμετοχής της Ελλάδας σε ρωσικών συμφερόντων ενεργειακά σχέδια, τα οποία είχαν συχνά ως στόχο την παράκαμψη της Τουρκίας ώστε να μην αυξηθεί η εξάρτηση της Μόσχας από έναν δυνάμει ανταγωνιστή, η Ελλάδα θα ωφελούνταν τόσο σε σύγκριση με την Τουρκία όσο και γενικότερα, καθώς το πέρασμα των αγωγών αυτών από το έδαφός της αύξανε τη γεωπολιτική της χρησιμότητα. Η δε παράκαμψη της Ουκρανίας που αυτά τα σχέδια συνεπάγονταν, αύξανε συνολικά την ασφάλεια προμήθειας της ΕΕ, δεδομένων και των συχνών

---

³²³ Η προσέγγιση Ρωσίας- Ελλάδας προκάλεσε τη δυσπιστία κύκλων της ΕΕ. Η Ελλάδα –όπως και η Κύπρος- θεωρήθηκε μάλιστα από ορισμένους αναλυτές ως «Δούρειος Ίππος» της Μόσχας (βλ. ενδεικτικά Popescu, 2007, 2)

ρωσο-ουκρανικών ενεργειακών κρίσεων που είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή της τροφοδοσίας της Ουκρανίας (και κατ' επέκταση της Ευρώπης) από τη Μόσχα. Ευνοημένη εν ολίγοις δε θα ήταν μόνο η Ελλάδα αλλά και η ίδια η ΕΕ. Είναι πάντως γεγονός ότι η πραγματοποίηση τέτοιων σχεδίων θα αύξανε την εξάρτηση της Ελλάδας από τη Ρωσία. Η Αθήνα βρισκόταν, ως εκ τούτου, μπροστά στην ανάγκη να επιλέξει. Τι προτιμούσε; Αυξημένη εξάρτηση από τη Ρωσία ή από την Τουρκία;³²⁴ Την περίοδο εκείνη η Ελλάδα έδειχνε να απαντά υπέρ του πρώτου ενδεχόμενου, χωρίς βεβαίως να αποκλείει τη συμμετοχή της και σε σχέδια που θα διέρχονταν μέσω της Τουρκίας (ITGI), ώστε να ισορροπεί με τη Δύση και να εξασφαλίζει διαφοροποίηση προμηθευτών.

Στο παραπάνω πλαίσιο εντασσόταν τόσο η προοπτική συμμετοχής στον South Stream³²⁵ - στην αρχική τουλάχιστον μορφή του - όσο και στον Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη. Επρόκειτο εν ολίγοις για σχέδια που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα όλων των πλευρών.³²⁶ Πέραν αυτών, η Ελλάδα ήλπιζε ότι η κατασκευή αγωγών στα οποία θα συμμετείχαν και άλλα γειτονικά της κράτη θα αύξανε τα περιθώρια συνεργασίας μαζί τους, κάτι που θα δημιουργούσε θετικό υπόβαθρο ώστε να καταστεί πιο εφικτή η επίλυση των όποιων διαφορών έχει με αυτά.

5.4 Η περίοδος της απόκλισης

5.4.1 Η στροφή της ύστερης Καραμανλικής περιόδου

Σημαντική μεταβολή στις ελληνορωσικές σχέσεις σημειώθηκε κατά το έτος 2008. Υπό το βάρος αμερικανικών και ευρωπαϊκών πιέσεων³²⁷, η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη από το 2006 κάνει ορισμένα βήματα πίσω μη δείχνοντας την απαιτούμενη διάθεση ουσιαστικής προώθησης των όποιων συμφωνιών είχε κάνει με τη ρωσική πλευρά, χάνοντας έτσι πολύτιμο χρόνο μέχρι το ξέσπασμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης αλλά και την περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας - Δύσης (2008).³²⁸

---

³²⁴ Το ίδιο ερώτημα πρέπει να θέτει η Αθήνα και στην ΕΕ. Να μετατρέπει δηλαδή το πρόβλημα σε ευρωπαϊκό. Η ΕΕ τελικά τι προτιμά; Μεγαλύτερη εξάρτηση από τη Ρωσία, η οποία έχει δείξει σημαντικό (αν και όχι απόλυτο) βαθμό αξιοπιστίας ως προμηθευτής, ή από τη συχνά απρόβλεπτη Τουρκία;

³²⁵ Περνούσε μέσα από την ΑΟΖ της γειτονικής χώρας αλλά όχι το έδαφός της.

³²⁶ Εξυπηρετούνταν επιπλέον ο στόχος της αποσυμφόρησης των Στενών από την οποία διέρχονται ετησίως τεράστιες ποσότητες πετρελαίου μέσω τάνκερ. Συμφόρηση η οποία οδήγησε τόσο σε περιβαλλοντικά προβλήματα όσο και σε φαινόμενα «μποτιλιαρίσματος» που αύξαναν το χρόνο και το κόστος μεταφοράς.

³²⁷ Όπως αναλύσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, οι σχέσεις Ρωσίας- Δύσης είχαν επιδεινωθεί από το 2003 και μετά, κυρίως έπειτα από το ξέσπασμα των «Εγχρωμων Επαναστάσεων» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο.

³²⁸ Η διετία 2006-2008 υπήρξε ευνοϊκή για την περαιτέρω ανάπτυξη των ελληνορωσικών σχέσεων και από μια άλλη σκοπιά. Αυτή σχετιζόταν με την επιδεινωμένη εικόνα των ΗΠΑ διεθνώς και την παράλληλη ενίσχυση της θέσης της Ρωσίας (συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη,

Σε κάθε περίπτωση, η παγκόσμια οικονομική κρίση αποτέλεσε κρίσιμης σημασίας εξέλιξη ως προς την πλήρη μεταστροφή της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής καθώς έπληξε σημαντικά τη Ρωσία και την κατέστησε λιγότερο ελκυστική ως φορέα επενδυτικών κεφαλαίων και προώθησης στρατηγικής σημασίας σχεδίων.

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε τα ενεργειακά σχέδια, σημαντική επίπτωση είχε και η μεγάλη μείωση της τιμής του πετρελαίου (λόγω της κρίσης), η οποία ελάττωσε τα κίνητρα κατασκευής των αγωγών. Παράλληλα, οι εξελίξεις σε Αθήνα και Σόφια (άνοδος στην εξουσία της φιλοδυτικής κυβέρνησης Μπορίσοφ) δημιούργησαν ισχυρά προσκόμματα στην προώθησή τους (ιδιαίτερα στο Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη). Οι εξελίξεις αυτές σηματοδότησαν μάλιστα μια μεταστροφή της στάσης της Μόσχας ως προς τον αγωγό Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη. Η ρωσική πλευρά, βλέποντας ότι το σχέδιο βαίνει προς αναστολή, στράφηκε προς την Άγκυρα με την οποία συμφώνησε για την κατασκευή του αγωγού πετρελαίου Σαμψούντας - Τσεϋχάν ως εναλλακτικής στο υπό ματαίωση σχέδιο. Η Μόσχα φαίνεται πως δεν επιθυμούσε κατ' ουσίαν την πραγματοποίηση του σχεδίου αυτού, καθώς θα αύξανε την εξάρτησή της από την Άγκυρα. Η στροφή προς την τελευταία επιχειρήθηκε να λειτουργήσει κυρίως ως μέσο πίεσης σε Αθήνα και Σόφια, ώστε να μεταβάλουν τη στάση τους (Φίλης, 2009).

Η αλλαγή της ελληνικής στάσης έναντι της Ρωσίας κατέστη εμφανής από τα δύο ακόλουθα γεγονότα:

Πρώτον, τη δήλωση του εκπροσώπου του Υπουργού Εξωτερικών Γιώργου Κουμουτσάκου, σύμφωνα με την οποία οι όποιες ρωσικές ενστάσεις γύρω από την ανάγκη εγκατάστασης της αμερικανικής αντιπυραυλικής ασπίδας στην Αν. Ευρώπη κρίνονταν άτοπες και αναίτιες (η Ελλάδα ήταν η μοναδική χώρα του NATO που προέβη σε μια τέτοια δήλωση).³²⁹

Δεύτερον, την πλήρη ταύτιση της ελληνικής κυβέρνησης με τις θέσεις των ΗΠΑ κατά τη Σύνοδο Κορυφής του NATO στο Βουκουρέστι (Απρίλιος 2008), οι οποίες επέβαλαν τον αποκλεισμό της Μόσχας από τις διαβουλεύσεις που σχετίζονταν με το ζήτημα της πιθανής ένταξης της Ουκρανίας και της Γεωργίας στο βορειοατλαντικό σύμφωνο (Φίλης, 2009).³³⁰ Στο ήδη κακό κλίμα προστέθηκε και η ρωσική διαφωνία αναφορικά με τη στάση της Ελληνίδας Υπουργού Εξωτερικών Ντόρας Μπακογιάννη ως προς το ζήτημα της Ν. Οσσετίας από τη θέση της ως Προέδρου της Μόνιμης

Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015). Εξελίξεις που μειώναν –σε ένα βαθμό τους ισχυρούς συστημικούς περιορισμούς που προέκυπταν από την αυξημένη ρωσοδυτική απόκλιση που παρατηρήθηκε από το 2003 και μετά.

³²⁹ Βλ. σχετικά Η Καθημερινή online, 02/05/2007, διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/284873/article/epikairothta/politikh/se-lepth-isorropia-oi-sxeseis-a8hnas-kai-mosxas>.

³³⁰ Αιτία της ελληνικής στάσης φαίνεται πως ήταν ο εξευμενισμός του αμερικανικού παράγοντα δεδομένης της αντίθεσής των ΗΠΑ σε σχέση με «βέτο» της Ελλάδας αναφορικά με την ένταξη της πΓΔΜ στο NATO κατά τη Σύνοδο Κορυφής του τελευταίου στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008). (συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015).

Συνέλευσης του ΟΑΣΕ.³³¹ Στάση, η οποία σε κάθε περίπτωση δε θα μπορούσε να είναι διαφορετική, καθότι η Ελλάδα και οι θεσμοί στους οποίους συμμετέχει (ΕΕ, ΝΑΤΟ, ΟΑΣΕ) δεν αναγνωρίζουν, σε αντίθεση με τη Ρωσία, την ανεξαρτησία της συγκεκριμένης περιοχής.

Ιδιαίτερη μνεία αναφορικά με την περίοδο Καραμανλή πρέπει να γίνει σχετικά με το Κυπριακό και τη ρωσική στάση έναντι του Σχεδίου Ανάν. Ασφαλώς, το συγκεκριμένο ζήτημα δε σχετίζεται μόνο με την περίοδο Καραμανλή, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των διαπραγματεύσεων διεξήχθη κατά την περίοδο Σημίτη. Ωστόσο, δεδομένου ότι η τελική φάση τους καθώς και το ίδιο το δημοψήφισμα διεξήχθησαν μετά τις ελληνικές εκλογές της 7^{ης} Μαρτίου 2004, εντάσσουμε χρονικά την εξέταση της στάσης της Ρωσίας έναντι του Σχεδίου στην περίοδο Καραμανλή. Εν προκειμένω, η Μόσχα υπήρξε υποστηρικτική των θέσεων των Ελληνοκυπρίων, καθώς πριν από το δημοψήφισμα έθεσε βέτο σε αμερικανοβρετανικό ψήφισμα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ το οποίο προέβλεπε αναβάθμιση της παρουσίας των Ην. Εθνών στην Κύπρο αν το δημοψήφισμα ενέκρινε το Σχέδιο Ανάν. Προβλεπόταν, συγκεκριμένα, η αντικατάσταση της Ειρηνευτικής Δύναμης των Ηνωμένων Εθνών (UNFICYP) με την Αποστολή Εφαρμογής του Διακανονισμού των Ηνωμένων Εθνών (UN-CIMIC). Το ψήφισμα θεωρήθηκε ως μέσο παροχής εγγυήσεων προς την ελληνοκυπριακή πλευρά σε σχέση με τη δέσμευση του ΟΗΕ ως προς την ασφάλεια του νέου κράτους.³³² Η Μόσχα από την πλευρά της, επιχειρηματολόγησε ότι το ψήφισμα κατατέθηκε την τελευταία κυριολεκτικά στιγμή και αποκλειστικός του στόχος ήταν να επηρεάσει το τελικό αποτέλεσμα, τη στιγμή που οι Κύπριοι έπρεπε να αποφασίσουν μόνοι τους και χωρίς έξωθεν πιέσεις το τι θα πράξουν (ELIAMEP, 2014: 7).

Αναφορικά με τις αιτίες της ρωσικής στάσης, αυτές θα πρέπει να αναζητηθούν σε τρεις παραμέτρους:

Πρώτον, στη διαμόρφωση, εκείνη την περίοδο, ορισμένων κεντρικών συνιστωσών της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής, κύρια αρχή της οποίας καθίστατο πλέον η έννοια της κρατικής κυριαρχίας.

---

³³¹ Συγκεκριμένα, η ελληνική προεδρία πρότεινε τη διατήρηση των παρατηρητών του Οργανισμού στη Γεωργία και στην περιοχή της Ν. Οσετίας, σχέδιο που απέρριψε η Μόσχα, η οποία πλέον θεωρούσε την τελευταία ανεξάρτητη περιοχή. Σύμφωνα με δημοσίευμα της Ελευθεροτυπίας. «το σχέδιο της ελληνικής προεδρίας, προέβλεπε ότι οι παρατηρητές του Οργανισμού θα συνέχιζαν την αποστολή τους σε δύο ομάδες και στις δύο πλευρές της προβληματικής περιοχής (Γεωργία - Ν. Οσετία), αλλά θα έδιναν αναφορά στον επικεφαλής παρατηρητή, ο οποίος με τη σειρά του θα βρισκόταν σε στενή επαφή με τη Βιέννη, έδρα του ΟΑΣΕ. Η ρωσική πλευρά διαφώνησε ειδικά στο σημείο αυτό, επιμένοντας ότι οι παρατηρητές στο έδαφος της Οσετίας θα έχουν να κάνουν με τις υπεύθυνες αρχές της Οσετίας, θέτοντας έτσι επισήμως τις βάσεις για την αναγνώριση του ανεξάρτητου εδάφους της Ν. Οσετίας. Με βάση το ρωσικό βέτο στον ΟΑΣΕ και επομένως την απουσία απόφασης του ΟΑΣΕ, (απαιτείται ομοφωνία) οι επί τόπου παρατηρητές του ΟΑΣΕ θα πρέπει να εγκαταλείψουν τη Γεωργία μέχρι το τέλος του Ιουνίου 2009». (Ελευθεροτυπία, 14/05/2009, διαθέσιμο ως <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&iid=43990>).

³³² Η προβλεπόμενη διατήρηση του καθεστώτος των εγγυήσεων, το οποίο δημιουργούσε εύλογη ανησυχία στην ελληνοκυπριακή πλευρά, ανάγκασε την τελευταία να ζητήσει σχετικές εγγυήσεις προκειμένου να λάβει θέση υπέρ της υπερψηφίσης του Σχεδίου.

Δεύτερον, στην επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας - Δύσης, λόγω της αμερικανικής εισβολής στο Ιράκ αλλά και το ξέσπασμα των «Έγχρωμων Επαναστάσεων» στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, η οποία οδήγησε τη Μόσχα στην αναζήτηση ευκαιριών ώστε να θέτει εμπόδια στην προώθηση των δυτικών (κυρίως αμερικανικών) συμφερόντων και θέσεων. Το Κυπριακό ήταν μια μεγάλη ευκαιρία δεδομένης και της κρισιμότητάς του.

Τρίτον, στη σημασία της Κύπρου για τα ρωσικά συμφέροντα. Αυτή είχε να κάνει τόσο με τις δεδομένα ισχυρές οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών, όσο και με τη στρατηγική σημασία της Μεγαλονήσου για τα τεκταινόμενα στην Αν. Μεσόγειο και τη Μ. Ανατολή, σε μια περίοδο αυξημένης διάθεσης της Ρωσίας για δυναμική επανάκαμψη στην ευρύτερη περιφέρεια.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι λόγω της μη ξεκάθαρης θέσης της ελληνικής κυβέρνησης ως προς το δημοψήφισμα, η στάση της ρωσικής κυβέρνησης δεν μπορεί να κριθεί ούτε ως θετική ούτε ως αρνητική για την ελληνική πλευρά.³³³ Παραμένει πάντως αξιοσημείωτη η θετική διάθεσή της έναντι των Ελληνοκυπρίων.

5.4.2 Η περίοδος 2009 - 2014

Αφού αναλύσαμε την περίοδο 1991-2008, θα προχωρήσουμε σε μια σύντομη περιγραφή των ελληνορωσικών σχέσεων κατά την περίοδο 2009-2014. Ζητούμενο αποτελεί να καταδειχθεί το κατά πόσο η περίοδος αυτή αποτέλεσε συνέχεια της προηγούμενης, οπότε δικαιολογείται η μη συμπερίληψή της στο υπό εξέταση χρονικό διάστημα, ή έφερε νέα χαρακτηριστικά που θα επέβαλαν τη συστηματική εξέταση των δεδομένων στις σχέσεις των δύο κρατών.

Αναφορικά με την περίοδο Παπανδρέου, τονίσαμε και προηγουμένως ότι χαρακτηρίστηκε από φιλοδυτική (ιδιαίτερα: φιλοατλαντική) στροφή της ΕΕΠ. Κατά τη διάρκειά της οι ελληνορωσικές σχέσεις πάγωσαν. Η στάση της ελληνικής πλευράς είχε φανεί ήδη από την προεκλογική περίοδο, όταν ο Γ. Παπανδρέου, ως υποψήφιος Πρωθυπουργός, είχε δηλώσει σε ομιλία του ότι θα επανεξέταζε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Μπουργκάς - Αλεξανδρούπολη υπό το πρόσχημα της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης των περιοχών από τις οποίες θα διερχόταν. Είναι πιθανό ότι το (σοβαρό πλέον) ενδεχόμενο η Ελλάδα να αναζητήσει στήριξη από τη Δύση για να αντιμετωπίσει την επερχόμενη κρίση, οδήγησε την εν δυνάμει ηγεσία της σε αντίστοιχη προσαρμογή. Ρόλο οπωσδήποτε έπαιξε και η βελτίωση της διεθνούς εικόνας των ΗΠΑ μετά την άνοδο του Μπ. Ομπάμα στην εξουσία, η οποία καθιστούσε δυσκολότερη τη διαφοροποίηση των συμμάχων της.

---

³³³ Πρέπει να διευκρινιστεί επίσης ότι η περιγραφή της ρωσικής στάσης ως θετικής ή αρνητικής δε συνεπάγεται υιοθέτηση συγκεκριμένων θέσεων επί της ουσίας του Σχεδίου Ανάν από την πλευρά του συγγραφέα. Έτσι, ο όρος θετική χρησιμοποιείται ώστε να περιγραφεί σύμπλευση με τις προσδιορισμένες θέσεις της Ελλάδας και της Κύπρου ενώ ο όρος αρνητική απόκλιση των θέσεων της Ρωσίας με τις αντίστοιχες της Ελλάδας και της Κύπρου.

Το κακό κλίμα επιβαρύνθηκε όταν ο Έλληνας Πρωθυπουργός επισκέφθηκε τη Μόσχα, όπου φέρεται να συζήτησε το ενδεχόμενο χρηματοδότησης από τη Ρωσία. Η ρωσική πλευρά δεν αποκρίθηκε θετικά για δύο κυρίως λόγους:

Ο *πρώτος* ήταν ότι η Ρωσία δεν επιθυμούσε να εμπλακεί στα εσωτερικά της ΕΕ. Η Ελλάδα ήταν μέλος της ΕΕ και ως εκ τούτου η Μόσχα αντιλαμβανόταν το πρόβλημά της ως «ενδο-ενωσιακό».

Ο *δεύτερος*, η κακή άποψη που η ρωσική κυβέρνηση είχε για τη νέα ελληνική ηγεσία. Όπως αναφέραμε, ο Γ. Παπανδρέου είχε ήδη από την προεκλογική περίοδο διακηρύξει σαφώς την απόφασή του να αποχωρήσει από το σχέδιο Μπουργκάς - Αλεξανδρούπολη. Παράλληλα, η επιμονή του στο ενδεχόμενο προσφυγής στο ΔΝΤ φαίνεται πως ενίσχυσε την άποψη των Ρώσων περί φιλοατλαντικού προσανατολισμού του. Είναι, τέλος, δεδομένο ότι η ρωσική πλευρά είχε αρχίσει να χάνει την εμπιστοσύνη της προς την Ελλάδα ήδη μετά τη στροφή της προηγούμενης κυβέρνησης. Εκτιμήθηκε προφανώς ότι η στροφή αυτή οφειλόταν εν πολλοίς στην αμερικανική πίεση, γεγονός που κατέδειξε τα όρια ελιγμών της Ελλάδας. Ρόλο έπαιξε οπωσδήποτε και το γεγονός της συνολικής επιδείνωσης της θέσης της Ελλάδας σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, η οποία μείωνε τα πιθανά ανταλλάγματα που θα μπορούσε να αποκομίσει η ρωσική πλευρά αν τη στήριζε³³⁴.

Αναφορικά με την περίοδο Σαμαρά, η εξέλιξη των σχέσεων Ελλάδας και Ρωσίας ήταν ανάλογη της προηγούμενης περιόδου, αν και σε πιο ήπιους τόνους. Ο τελευταίος ακολούθησε κατά βάση την πολιτική Παπανδρέου, η οποία προέτασσε το ζήτημα της ελληνικής κρίσης (Kvashnin and Olenchenko, 2014³³⁵). Αποτέλεσμα αυτού ήταν η πλήρης σύμπλευση της ΕΕΠ με τις αποφάσεις της Δύσης σε ό,τι αφορούσε ζητήματα που ενδιέφεραν άμεσα τη Ρωσία. Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, η Ελλάδα ταυτίστηκε με τις δυτικές επιλογές στο ζήτημα της Αραβικής Άνοιξης. Αναφέραμε σχετικά την εκδήλωση προθυμίας για συμμετοχή της Ελλάδας στους πιθανούς βομβαρδισμούς της Συρίας, για το ζήτημα της οποίας υπήρξε μεγάλη απόκλιση θέσεων μεταξύ Ρωσίας και Δύσης.

Αντίστοιχη διαφορά θέσεων υπήρξε και σε ένα δεύτερο ζήτημα, πολύ πιο κρίσιμο για τα ρωσικά συμφέροντα, αυτό της Ουκρανίας. Αναφέρθηκε προηγουμένως η επιθυμία του Έλληνα Υπ. Εξ. ώστε η Ελλάδα συμβάλει - με την τεχνογνωσία που είχε ήδη αποκτήσει - στο πρόγραμμα στήριξης της Ουκρανίας από το ΔΝΤ σε περίπτωση που αποφάσιζε να ενταχθεί σε αυτό. Σκοπός, ως γνωστόν, της πρότασης για ένταξη στο ΔΝΤ ήταν η αποτροπή του ενδεχομένου να προσφύγει το Κίεβο στη ρωσική βοήθεια (κάτι που τελικά έπραξε).

Αντίστοιχη ελληνορωσική απόκλιση διεφάνη και στο ζήτημα της προσέλκυσης ρωσικών κεφαλαίων σε σχέση με τις ιδιωτικοποιήσεις που όφειλε να υλοποιήσει η ελληνική πλευρά με βάση τη συμφωνία της με τους δανειστές. Εδώ εντάσσεται και η

³³⁴ Συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015.

³³⁵ Διαθέσιμο ως http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=3170#top.

αποτυχία του διαγωνισμού για την πώληση της ΔΕΠΑ (για την οποία την υψηλότερη προσφορά είχε κάνει η Gazprom), με παρέμβαση και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ενδεικτική της κατεύθυνσης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής υπήρξε και η δεδηλωμένη στήριξη της Αθήνας στην ένταξη της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ. Στήριξη η οποία εκφράστηκε κατά την επίσκεψη του Έλληνα Υπουργού Άμυνας, Δημήτρη Αβραμόπουλου, στην Τιφλίδα τον Οκτώβριο του 2013.³³⁶

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στο ζήτημα της ρωσικής στάσης αναφορικά με την οικονομική διάσωση της Κύπρου το 2013. Ως γνωστό, η κυπριακή κυβέρνηση αναζήτησε πηγές χρηματοδότησης ώστε να μην καταφύγει στη λύση της ένταξης στον μηχανισμό στήριξης. Το ζήτημα ασφαλώς και συνδέεται με τη συνολική πολιτική της Μόσχας στην Αν. Μεσόγειο, δεδομένης και της σημασίας της Κύπρου για τα τεκταινόμενα στη συγκεκριμένη περιοχή αλλά και της σημασίας της Μεγαλονήσου για τα ρωσικά οικονομικά συμφέροντα. Εν τέλει, όπως είναι γνωστό, η Μόσχα αρνήθηκε να χορηγήσει σχετική βοήθεια.³³⁷

Ως αιτίες της ρωσικής στάσης μπορούν να θεωρηθούν:

Πρώτον, η διάθεσή της να μην εμπλακεί σε ένα ζήτημα που ήταν κατά βάση ενδοευρωπαϊκό, δεδομένης μάλιστα και της επιθυμίας της να μην ανοίγει νέα μέτωπα με τη Δύση όταν μάλιστα υπήρχε και η σύγκρουση των δύο πλευρών για τη Συρία (η κρίση στην Ουκρανία δεν είχε ακόμη ξεσπάσει).

Δεύτερον, η καχυποψία της έναντι της νεοεκλεγείσας κυπριακής κυβέρνησης, κυρίως σε ότι αφορούσε το χειρισμό της κρίσης που είχε ξεσπάσει. Συγκεκριμένα, η Μόσχα θεώρησε ότι η Λευκωσία επεχείρησε απλώς να τη χρησιμοποιήσει ώστε να βελτιώσει τη διαπραγματευτική της θέση έναντι των εν δυνάμει δανειστών της, έχοντας ουσιαστικά ήδη αποφασίσει την ένταξή της σε μηχανισμό στήριξης.

Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει ότι οι ελληνορωσικές σχέσεις κατά την περίοδο 2009-2014 αποτέλεσαν συνέχεια της περιόδου 2006-2008. Θα μπορούσε ασφαλώς να υποστηριχθεί ότι κατά την τελευταία εξαετία οι σχέσεις των δύο κρατών επιδεινώθηκαν έτι περαιτέρω. Η ορθότητα, ωστόσο, του συγκεκριμένου ισχυρισμού δεν αναιρεί την πραγματικότητα ότι από το 2006 και μετά οι ελληνορωσικές σχέσεις βαίνουν επιδεινούμενες. Κατ' επέκταση, η περίοδος 2009-2014 μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια της διετίας 2006-2008. Η περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεων των δύο πλευρών, λόγω σειράς διεθνών και εσωτερικών αιτιών, δε διαφοροποιεί τα δεδομένα όπως είχαν διαμορφωθεί στα τέλη του 2008.

---

³³⁶ Το γεγονός, μάλιστα, ότι το ταξίδι και οι δηλώσεις πραγματοποιήθηκαν μόλις μία μέρα πριν την επίσημη επίσκεψη του Σ. Λαβρόφ στην Αθήνα, δείχνει τη διάθεση της ελληνικής πλευράς να «καθισχύσει» τους δυτικούς αναφορικά με τις προθέσεις της.

³³⁷ Αυτό δε σήμαινε ωστόσο ότι η Μόσχα δεν άσκησε σκληρή κριτική στις αποφάσεις της ΕΕ, η οποία με το κούρεμα καταθέσεων που επέβαλε, έπληξε σημαντικά τα ρωσικά κεφάλαια.

6. Το γενικό πλαίσιο διαμόρφωσης των ελληνορωσικών σχέσεων

Όπως εξηγήσαμε προηγουμένως, η εξέλιξη των ελληνορωσικών σχέσεων είναι αποτέλεσμα μιας σειράς παραμέτρων που δεν έχουν μόνο διμερή χαρακτήρα αλλά σχετίζονται με τα δεδομένα όπως διαμορφώνονται σε περιφερειακό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Το ευρύτερο αυτό πλαίσιο πρέπει να συνδέεται μάλιστα με τους στόχους και τις προτεραιότητες της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, βάσει των οποίων πρέπει να διαπιστώνεται το πώς μπορεί ο ρωσικός παράγοντας να συνδράμει στην εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων.

6.1 Η διεθνής διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων

Η νέα διεθνής πραγματικότητα και η ενδυνάμωση του ρόλου των κρατών BRICS διεθνώς είναι μια παράμετρος που δεν μπορεί να αγνοηθεί από μια ορθολογικά/ρεαλιστικά σκεπτόμενη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Η αποτελεσματική διαχείριση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης και η επιτυχής προσαρμογή του κράτους μέσα σε αυτήν, απαιτεί την αξιοποίηση όλων των ευκαιριών που προκύπτουν. Σε αυτό το πλαίσιο, η προσέγγιση με τη Ρωσία μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη στην Ελλάδα σε οικονομικό και όχι μόνο επίπεδο (επενδύσεις, τουρισμός, εμπόριο). Η κατακόρυφη άνοδος των δεικτών της ρωσικής οικονομίας από το 2000 και έπειτα, οδήγησε στη συγκέντρωση μεγάλων ποσών τόσο σε κρατικό όσο και σε επίπεδο ιδιωτικής οικονομίας. Η Ελλάδα δεν μπορεί να μείνει αδιάφορη στην προσέλκυση ρωσικών (κρατικών ή ιδιωτικών) επενδύσεων, δεδομένης μάλιστα και της αρνητικής συγκυρίας στην οικονομία της. Οι στενοί ιστορικοί και πολιτιστικοί δεσμοί μεταξύ των δύο κρατών είναι δυνατό να λειτουργήσουν ενισχυτικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Η ενίσχυση των σχέσεων σε τομείς όπως ο τουρισμός και το εμπόριο είναι επίσης σημαντική και μπορεί να αποφέρει σημαντικά κέρδη για τη χώρα.³³⁸ Αναφορικά με τον τουρισμό, η Ελλάδα πρέπει να συμβάλει στη χαλάρωση των διαδικασιών χορήγησης βίζας προς τους Ρώσους πολίτες από την ΕΕ. Το συγκεκριμένο ζήτημα αποτελεί κατά γενική ομολογία ένα από τα βασικότερα προβλήματα στην προσέλκυση επιπλέον τουριστών από τη Ρωσία.

Παράλληλα, οι δύο χώρες, δεδομένων των στενών δεσμών και κοινών αξιών που διαθέτουν, μπορούν να αναλάβουν από κοινού πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν τη θέση τους διεθνώς, με άξονες τους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς τους.

---

³³⁸ Ζητούμενο για την Ελλάδα αποτελεί η μείωση του ελλείμματος της Ελλάδας σε σχέση με τη Ρωσία το οποίο βασικά προκύπτει λόγω της εισαγωγής ενέργειας.

6.2 Η ευρωπαϊκή διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι ελληνορωσικές σχέσεις επηρεάζονται καθοριστικά από την παρουσία της ΕΕ αφενός λόγω της συμμετοχής της Ελλάδας σε αυτήν και αφετέρου λόγω της στρατηγικής σημασίας των ευρωρωσικών σχέσεων για τη Μόσχα.

Όπως επισημάνθηκε σε προηγούμενες ενότητες, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και του διπολικού συστήματος, μετέφερε το κέντρο βάρους της διεθνούς πραγματικότητας σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτό, άλλωστε, αποδεικνύεται και από τις διαδικασίες ενσωμάτωσης που ξεκίνησαν σε διάφορες περιφέρειες του πλανήτη. Ζητούμενο αποτελούσε πλέον η αποτελεσματικότερη διαχείριση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης, η οποία είχε πλέον καταστεί απόλυτα κυρίαρχη μετά την κατάρρευση του αντίπαλου συνασπισμού. Σε ό,τι αφορούσε ιδιαίτερα την ΕΕ, ο χαρακτήρας της άλλαξε σε σχέση με το παρελθόν, καθότι αρχικά ο βασικός λόγος δημιουργίας της συνδεόταν με την ανάγκη υπέρβασης των συνεπειών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την ανάγκη δημιουργίας μιας συμμαχίας κρατών απέναντι στη σοβιετική απειλή. Ζητούμενο εν τέλει ήταν η δημιουργία προϋποθέσεων -μέσω της ευρωπαϊκής ενότητας- για την ανάσχεση της σοβιετικής επιρροής. Η εξάλειψη των δύο αυτών αναγκών, μετάλλαξε το χαρακτήρα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η απόλυτη κυριαρχία της παγκοσμιοποίησης και των αγορών επέτασσε τελικά την περαιτέρω ενίσχυση των διαδικασιών ενσωμάτωσης, ώστε οι επιπτώσεις τους να γίνουν αποτελεσματικότερα διαχειρίσιμες.

Όπως προαναφέρθηκε, κατά την πρώτη μεταδιπολική περίοδο υπήρξαν εκτιμήσεις (κυρίως από τους ίδιους τους Ευρωπαίους) περί του ενδεχομένου η ΕΕ να καταστεί πρώτη δύναμη παγκοσμίως. Ενδεχόμενο που ανησυχούσε ιδιαίτερα και τις ΗΠΑ, δεδομένης της πιθανότητας η ΕΕ να αναδειχθεί σε αυτόνομο πόλο διεθνώς. Ιδιαίτερα τους φόβιζε η πιθανότητα να προσεγγίσει τη Μόσχα καθώς, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, δεν υπήρχαν πλέον αντικειμενικοί λόγοι που θα την απέτρεπαν από μια τέτοια επιλογή. Είναι, πράγματι, γεγονός ότι τα νέα διεθνή δεδομένα απομάκρυναν σε ένα βαθμό την Ευρώπη από τις ΗΠΑ (Μαρκεζίνης, 2010: 79). Χαρακτηριστικές είναι οι απόπειρες δημιουργίας ευρωστρατού κατά τα τέλη της δεκαετίας του '90. Σε περίπτωση επιτυχίας αυτού του εγχειρήματος, η ΕΕ θα αυτονομούνταν από τις ΗΠΑ και ιδιαίτερα από το ΝΑΤΟ, η προστατευτική ομπρέλα του οποίου θεωρούνταν ως τότε δεδομένη και αναγκαία για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Απόλυτα συνδεδεμένο με το ζήτημα του ευρωστρατού ήταν το ενδεχόμενο δημιουργίας Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Άμυνας της ΕΕ (ΚΕΠΠΑ).

Σε αυτά τα δεδομένα, ήρθε να προστεθεί η ριζική εναντίωση ισχυρών κρατών της ΕΕ (Γερμανία, Γαλλία) σε βασικές επιλογές της Αμερικανικής Εξωτερικής Πολιτικής, ιδιαίτερα κατά την περίοδο Μπους. Η προσέγγιση με τη Μόσχα, που ήρθε ως αποτέλεσμα της κοινής αντίδρασης έναντι των αμερικανικών ενεργειών αλλά και της διεύρυνσης της ενεργειακής και οικονομικής συνεργασίας, ενέτεινε τους φόβους των ΗΠΑ για περαιτέρω απόκλιση των δύο πόλων της Δύσης και προσέγγιση του ενός με

τη Ρωσία. Όπως άλλωστε αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, σταθερός στόχος της αμερικανικής στρατηγικής είναι η αποτροπή ενός τέτοιου ενδεχομένου.

Παρά τη νέα αυτή πραγματικότητα στις ευρωατλαντικές σχέσεις, είναι γεγονός ότι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, η εσωτερική διαμάχη εντός της Ένωσης μεταξύ ατλαντιστών (επιθυμούσαν στενότερη σχέση με το NATO στον τομέα της ασφάλειας) και ευρωπαϊστών (επεδίωκαν τη στρατηγική αυτονόμηση της ΕΕ έναντι των ΗΠΑ) έκλινε υπέρ των πρώτων. Ήδη από το 2000, με τη Συνθήκη της Νίκαιας, η ΕΕ «κατέστησε εκ νέου το NATO εγγυητή της ευρωπαϊκής ασφάλειας καθώς μάλιστα η ανάληψη στρατιωτικών επιχειρήσεων από την ΕΕ θα λάμβανε χώρα μόνο όταν το NATO δε συμμετέχει σε αυτές ως σύνολο» (Βοσκόπουλος, 2005: 37). Η επικράτηση των ατλαντιστών προέκυψε επίσης από την ένταξη των κρατών της Αν. Ευρώπης και της Βαλτικής στην ΕΕ³³⁹, η οποία ολοκληρώθηκε το 2004.³⁴⁰ Σε ένα τρίτο επίπεδο, η διάσπαση της ΕΕ αναφορικά με τη θέση των κρατών-μελών της έναντι της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ αποτελούσε ουσιαστικά νίκη των ΗΠΑ, οι οποίες απέφυγαν μια κοινή ευρωπαϊκή στάση εναντίον τους. Εν τέλει, η λογική της στρατηγικής αυτονόμησης κατέρρευσε και σταδιακά επικράτησε αυτή της πλήρους συμπληρωματικότητας με το NATO (Βοσκόπουλος, 2005: 31).

Με βάση τα παραπάνω, είναι προφανές ότι η σημασία της ΕΕ στο διεθνές στερέωμα παρέμεινε υποβαθμισμένη και συνέχισε να έχει κατά βάση οικονομικό χαρακτήρα. Η εξέλιξη αυτή ασφαλώς και δεν ευνοεί τα ελληνικά συμφέροντα. Η Ελλάδα, ως μέλος ενός αναβαθμισμένου γεωπολιτικού παίκτη, θα αναβαθμιζόταν και αυτή γεωπολιτικά, δυνάμενη να επηρεάζει με τις θέσεις της εντός ΕΕ την εξέλιξη στρατηγικής σημασίας ζητημάτων. Αντί αυτού, η τελευταία δεν κατόρθωσε να διαμορφώσει μια κοινή εξωτερική πολιτική, με αποτέλεσμα το κάθε κράτος να ασκεί εξωτερική πολιτική σε εθνικό επίπεδο και ανάλογα με τα συμφέροντά του. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα δεν μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο, δεδομένου ότι από μόνη της δεν αποτελεί ένα κράτος αρκετά ισχυρό ώστε να επηρεάσει σημαντικά την εξέλιξη «μεγάλων» θεμάτων.

Επιπλέον, η δημιουργία ΚΕΠΠΑ θα είχε ευνοϊκές επιπτώσεις σε μια σειρά ζωτικών για την Ελλάδα, όπως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Μέσω αυτής θα διασφαλιζόταν ενιαία πολιτική που θα εξέφραζε μια κοινή ευρωπαϊκή στάση υπέρ των θέσεων ενός κράτους μέλους. Το προστατευτικό πλέγμα θα ήταν έτσι πολύ πιο ισχυρό για την Ελλάδα (Μάζης, 2006: 68).³⁴¹

---

³³⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι τα εν λόγω κράτη στήριζαν στο σύνολό τους την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ.

³⁴⁰ Η ένταξη των κρατών αυτών εξυπηρετούσε αφενός τα συμφέροντα της Γερμανίας, η οποία διεύρυνε τον οικονομικό της «ζωτικό χώρο» και αφετέρου τα συμφέροντα των ΗΠΑ και των φιλικών προς εκείνες κρατών-μελών (Ην. Βασίλειο) που επιθυμούσαν την ένταξή τους λόγω του φιλοατλαντικού τους προσανατολισμού. Είναι εμφανές ότι Γερμανία και αγγλοσάξονες λειτούργησαν από κοινού προς αυτήν την κατεύθυνση, η κάθε πλευρά για τους δικούς της λόγους.

³⁴¹ Σύμφωνα με τον Γ. Μάζη η ΕΕΠ «πρέπει να επιδιώκει στρατηγικά τη δημιουργία «Ευρωπαϊκής Ένωσης Ασφάλειας και Άμυνας» νοούμενης όμως όχι ως αυτοσκοπός αλλά εντασσόμενη στο πλαίσιο της αντιλήψεως περί της ανάγκης αποκτήσεως πολλαπλών στρατηγικών επιλογών» (Μάζης, 2006: 67).

Αντιθέτως, το γεγονός ότι η εξωτερική πολιτική συνεχίζει να ασκείται σε εθνικό επίπεδο, σημαίνει ότι το κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ αντιμετωπίζει σε σημαντικό βαθμό ζητήματα που σχετίζονται με τα Βαλκάνια, την Τουρκία και την Αν. Μεσόγειο, θέματα που αφορούν δηλαδή άμεσα την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, υπό το μανδύα του εθνικού και όχι του ευρωπαϊκού συμφέροντος. Σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα την Τουρκία, δεδομένης και της γεωπολιτικής σημασίας της γείτονος, τα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι πιθανότερο να προτιμήσουν μια ιδιαίτερη σχέση μαζί της παρά να λειτουργήσουν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. Δεν είναι ως εκ τούτου τυχαίο ότι ορισμένα εξ αυτών λαμβάνουν συχνά ουδέτερες ή και θετικά προς την Άγκυρα θέσεις σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της με την Αθήνα. Ακόμη και η ουδετερότητα (την οποία διαχρονικά εφαρμόζουν και οι ΗΠΑ) μπορεί να ειπωθεί ότι εμμέσως ευνοεί τα τουρκικά συμφέροντα, καθώς η Τουρκία αποτελεί το αναθεωρητικό μέρος. Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕ δεν έχει δείξει διάθεση ουσιαστικής παρέμβασης υπέρ της Ελλάδας σε ό,τι αφορά τα ελληνοτουρκικά. Η δε ενισχυμένη θέση του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής στρατηγικής, δεν κρίνεται ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα λόγω της θέσης που παραδοσιακά κατέχει η Άγκυρα για τους αμερικανικούς και νατοϊκούς στρατηγικούς σχεδιασμούς.

Όπως είδαμε και στην περίπτωση των Βαλκανίων, η έλλειψη ενιαίας ευρωπαϊκής στάσης στις αρχές της δεκαετίας του '90 αποτέλεσε μία από τις αιτίες που η ελληνική πλευρά κινήθηκε αυτόνομα. Συνολικά, η λογική των εθνικών πολιτικών από μέρους των ευρωπαϊκών κρατών σε σχέση με την περιοχή υπονομεύει τη σταθερότητα, καθώς κάθε κράτος-μέλος είναι πιθανό να επιδιώκει τον προσεταιρισμό διαφορετικών (και ενδεχόμενα ανταγωνιστικών) παικτών της βαλκανικής σκακιέρας προς εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η γερμανική πρωτοβουλία για αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας το 1991, κίνηση η οποία συνέβαλε στο ξέσπασμα του γιουγκοσλαβικού εμφυλίου.

Προκύπτει επομένως ότι το στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ δεν επαρκεί για την αξιοποίηση των ευκαιριών και την αντιμετώπιση των προκλήσεων της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Ασφαλώς και η συμμετοχή στην ΕΕ με την υπάρχουσα μορφή εξακολουθεί να δίνει σημαντικά πλεονεκτήματα στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, όταν ένα σοβαρό ζήτημα διεθνούς ενδιαφέροντος συζητείται σε επίπεδο ΕΕ, η Ελλάδα, ως μέλος, μπορεί αφενός να επηρεάζει τη λήψη κοινών αποφάσεων και αφετέρου τις επιλογές άλλων κρατών-μελών με τα οποία κάθετα στο ίδιο τραπέζι. Επιπλέον, η συμμετοχή στην ΕΕ ασφαλώς και λειτουργεί ως προστατευτική δικλείδα σε σχέση με πιθανές απειλές ενώ οπωσδήποτε προσδίδει πλεονεκτήματα ως προς την ενίσχυση του περιφερειακού ρόλου της χώρας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η ελληνική στήριξη στην ευρωπαϊκή προοπτική των βαλκανικών κρατών, η οποία οπωσδήποτε έχει βοηθήσει στην ενίσχυση της σταθερότητας στην περιοχή και στην αναβάθμιση του ρόλου της χώρας.

Στο πλαίσιο της ΕΕΠΑ η Ελλάδα θα μπορούσε να ζητήσει ρήτρα αλληλεγγύης ώστε να διασφαλίσει κατά το δυνατόν τα συμφέροντά της.

Εν ολίγοις, η συμμετοχή στην ΕΕ εξασφαλίζει ορισμένα βασικά πλεονεκτήματα, αλλά δεν μπορεί να απαντήσει συνολικά στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα. Σε αυτό το πλαίσιο, δεδομένης και της απόκλισης των ελληνικών συμφερόντων με ορισμένες στρατηγικές επιλογές του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ (πχ. Τουρκία), η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική δεν μπορεί να αγνοήσει τον ρωσικό παράγοντα. Κατ' αρχήν, η ενίσχυση των ελληνορωσικών σχέσεων μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα διεύρυνσης των στρατηγικών οριζόντων της χώρας. Όταν μια μεσαία δύναμη όπως η Ελλάδα εμφανίζεται ως συνομιλητής –έστω όχι κύριος- μιας μεγάλης δύναμης, αυτό ενισχύει τόσο το κύρος όσο και τον ρόλο που μπορεί να παίξει διεθνώς.

Τα παραπάνω επ' ουδενί μειώνουν τη σημασία της συμμετοχής της Ελλάδας στην ΕΕ. Συμμετοχή, η οποία ασφαλώς και δημιουργεί περιορισμούς σχετικά με την πιθανότητα ελληνορωσικής προσέγγισης λόγω των δυνάμει ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας. Οι περιορισμοί αυτοί αυξάνονται μάλιστα σε περιόδους όξυνσης των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών (όπως συμβαίνει σήμερα). Η Ελλάδα, ως εκ τούτου, μπορεί και πρέπει να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που θα φέρουν τις δύο πλευρές πιο κοντά. Με τον τρόπο αυτό αφενός θα ενισχύσει τη θέση της εντός της ΕΕ και αφετέρου έναντι της Ρωσίας. Παράλληλα, θα δημιουργήσει ένα θετικό πλαίσιο για εμβάθυνση των σχέσεών της με τη Μόσχα. Δεδομένου ότι η Ελλάδα ίσως δεν μπορεί –λόγω του μεγέθους της- να αναλάβει να φέρει εις πέρας μια τέτοια πρωτοβουλία μόνη της, θα πρέπει να αναζητήσει ενδεχόμενες συμμαχίες με κράτη που επίσης επιθυμούν την προσέγγιση ΕΕ - Μόσχας. Σε τελική ανάλυση, αν ΕΕ και Ρωσία έρχονταν πιο κοντά, αυτό θα αποτελούσε εξέλιξη με πολλαπλά οφέλη τόσο για τα ελληνικά συμφέροντα όσο και για την ίδια την Ένωση. Πιθανές ελληνικές πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση αυτή θα ενίσχυαν τη θέση της χώρας εντός της ΕΕ, καθώς θα εμφανιζόταν ως ένας χρήσιμος παίκτης που συμβάλλει στη θετική εξέλιξη κρίσιμων ζητημάτων για την ευρωπαϊκή στρατηγική. Η αναβαθμισμένη αυτή θέση θα μπορούσε εκ των υστέρων να χρησιμοποιηθεί από την Ελλάδα προκειμένου να αποσπάσει ανταλλάγματα σε άλλα, ζωτικότερα για εκείνη ζητήματα.

Αναφορικά με την ΕΕ, η προσέγγιση της με τη Μόσχα:

Πρώτον, θα εξάλειφε τις πιθανότητες ξεσπάσματος νέων κρίσεων μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας.

Δεύτερον, θα έδινε τη δυνατότητα στην Ένωση να αποκτήσει στρατηγικό βάθος, καθώς ο «χώρος» δράσης της θα επεκτεινόταν έως τον Ειρηνικό, περιλαμβανομένων και περιοχών που παραδοσιακά προσέλκυναν το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον (πχ. Καύκασος).

Τρίτον, θα εξισορροπούσε τον ατλαντικό πόλο εντός της ΕΕ και θα έδειχνε τάσεις στρατηγικής αυτονομίας, όχι ασφαλώς σε αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ αλλά της συνεργασίας σε περισσότερο ισότιμη βάση.

Απαραίτητη σε κάθε περίπτωση προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η αποκατάσταση ενός αισθήματος ασφάλειας των κρατών της Αν. Ευρώπης, τα οποία για ιστορικούς λόγους παραμένουν ιδιαίτερα επιφυλακτικά έναντι της Μόσχας. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιδιώκουν την παρεμπόδιση της ενίσχυσης των ευρωρωσικών σχέσεων. Οι φόβοι τους αυτοί δεν μπορούν παρά να καμφθούν μέσω της συμφωνίας για

μια νέα αρχιτεκτονική ασφάλειας στην ευρωπαϊκή ήπειρο που θα σέβεται τα συμφέροντα και τις ανησυχίες και των δύο πλευρών. Άλλωστε, σχετική πρόταση είχε καταθέσει η ίδια η Μόσχα επί προεδρίας Μεντβέντεφ. Το νέο πλαίσιο θα ορίζει σαφώς ότι η Ρωσία δεν μπορεί να αντιστρέψει τα τετελεσμένα της μεταδιπολικής περιόδου που σχετίζονται με το δυτικό προσανατολισμό των κρατών της Αν. Ευρώπης. Αντί αυτού, θα λάβει ισχυρές εγγυήσεις ότι τα εδάφη των τελευταίων δε θα χρησιμοποιηθούν με βάση τη λογική της περικύκλωσης της ίδιας. Η ρωσική πλευρά θα πρέπει εν ολίγοις να λάβει ισχυρές εγγυήσεις ασφαλείας αναφορικά με τη θέση των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών εντός των ευρωατλαντικών θεσμών.

Από την πλευρά της, η Ελλάδα, σε συνεργασία με άλλες χώρες που επιθυμούν εξομάλυνση των σχέσεων ΕΕ - Ρωσίας, οφείλει να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα θέσουν εκ νέου στο τραπέζι το ζήτημα της δημιουργίας μιας νέας αρχιτεκτονικής ασφάλειας στην ήπειρο. Σε επόμενο στάδιο, η δέσμευση της ΕΕ σε μια ευρύτερη συζήτηση γύρω από τη δημιουργία ενός νέου πλαισίου, μπορεί να οδηγήσει σε αντίστοιχη δέσμευση και τις ΗΠΑ, η οποία είναι άλλωστε αναγκαία καθότι το ζήτημα της αρχιτεκτονικής ασφάλειας στην Ευρώπη έχει διάσταση που υπερβαίνει τον γεωγραφικό χώρο της τελευταίας και ενδιαφέρει άμεσα και τον αμερικανικό παράγοντα. Η ΕΕ θα μπορούσε έτσι να λειτουργήσει ως «γέφυρα» συνεννόησης μεταξύ ΗΠΑ και Ρωσίας, αναγκαία για την επίτευξη μιας συνολικής διευθέτησης.

6.3 Η περιφερειακή διάσταση των ελληνορωσικών σχέσεων

Ένα τρίτο πεδίο δυνητικής ελληνορωσικής προσέγγισης σχετίζεται με τα ζωτικά για την Ελλάδα ζητήματα των Βαλκανίων, της Αν. Μεσογείου και των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Δε χωρά αμφιβολία ότι μεταξύ αυτών, το σοβαρότερο ζήτημα που έχει να αντιμετωπίσει η ΕΕΠ έγκειται στη συμπεριφορά της Τουρκίας απέναντί της από το 1973 και μετά. Ο λόγος σχετίζεται με το γεγονός ότι η Τουρκία αμφισβητεί ευθέως - και ενίοτε με επιθετικό τρόπο - ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα ή και την ίδια την ελληνική κυριαρχία σε ορισμένες περιοχές του Αιγαίου (βλ. θεωρίες «γκρίζων ζωνών»)³⁴². Παράλληλα, η παρουσία σημαντικού αριθμού - κατά πλειονότητα - τουρκόφωνων μουσουλμάνων στη συνορεύουσα με την Τουρκία Θράκη έχει αποτελέσει αφορμή συχνών παρεμβάσεων από την τουρκική πλευρά.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η Ελλάδα δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει επαρκώς τον από ανατολάς κίνδυνο στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Το βορειοατλαντικό σύμφωνο προέβλεπε μεν την προστασία ενός κράτους μέλους από ενδεχόμενη επίθεση από τρίτο κράτος, δεν προέβλεπε ωστόσο κάτι αντίστοιχο σε περίπτωση απειλής ενός κράτους-

---

³⁴² Το ίδιο θα μπορούσε θεωρητικά να ειπωθεί και για την πΓΔΜ. Ωστόσο, η συγκεκριμένη χώρα δεν έχει θέσει σε καμία περίπτωση τέτοια ζητήματα, παρά το γεγονός ότι κατά πολλούς οι θέσεις της για το ζήτημα της ονομασίας παραπέμπουν σε αλυτρωτικές βλέψεις. Πέραν του γεγονότος αυτού, ακόμη και αν ετίθετο θέμα από την πλευρά των Σκοπίων, επ' ουδενί δε θα μπορούσε να γίνει σύγκριση με την περίπτωση της Τουρκίας δοθείσης της μεγάλης διαφοράς ισχύος μεταξύ των δύο κρατών.

μέλους προς ένα άλλο. Η συμμετοχή στο NATO εξασφάλιζε μεν στην Ελλάδα το έλασσον (δηλαδή την αποτροπή επίθεσης εναντίον της), δεν αντιμετώπιζε ωστόσο συνολικά το ζήτημα.

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ (μετέπειτα ΕΕ) πραγματοποιήθηκε έτσι με στόχο - μεταξύ άλλων - και την απόκτηση επιπλέον ερεισμάτων έναντι της γείτονος. Πράγματι, το ευρωπαϊκό χαρτί χρησιμοποιήθηκε από την Ελλάδα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο Σημίτη. Ακόμη όμως και μετά την εγκατάλειψη της στρατηγικής του Ελσίνκι, η ελληνική πλευρά συνέχισε και συνεχίζει να συνδέει την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ με την αλλαγή στάσης απέναντί της (σεβασμός αρχών καλής γειτονίας, επίδειξη ουσιαστικής διάθεσης επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών), καθώς και με την εκπλήρωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων όπως η αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία αποτελεί και υποχρέωσή της έναντι της ΕΕ συνολικά.

Είναι γεγονός ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια συνέδεσε σε μεγάλο βαθμό την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών με την ευρωπαϊκή προοπτική της γειτονικής χώρας, η οποία αποτέλεσε σχεδόν το μοναδικό εργαλείο διαπραγμάτευσης για την ελληνική πλευρά. Ωστόσο, σταδιακά φάνηκε πως η στρατηγική αυτή αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα, τα οποία την καθιστούν ανεπαρκή:

Πρώτον, την αποδυνάμωση της ευρωπαϊκής προοπτικής της γειτονικής χώρας τόσο λόγω της αμφισβητούμενης πλέον επιθυμίας της ίδιας να ενταχθεί, όσο και λόγω της περιορισμένης- έως ανύπαρκτης- διάθεσης των Ευρωπαίων να προχωρήσουν σε νέα διεύρυνση.

Δεύτερον, το γεγονός ότι –όπως αναφέραμε και προηγουμένως- η απουσία ενιαίας ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής καθιστά τις σχέσεις ΕΕ - Τουρκίας ζήτημα όχι μόνο ευρωτουρκικό αλλά και σχέσεων της Τουρκίας με ξεχωριστά κράτη-μέλη, εξέλιξη προβληματική για τα ελληνικά συμφέροντα.

Τρίτον, το γεγονός της ενισχυμένης τουρκικής θέσης σε παγκόσμιο - πέραν δηλαδή του ευρωπαϊκού - επίπεδο, όπως επισφραγίστηκε από την ένταξή της στους G20, αλλά και την αναβάθμιση του ρόλου της για τα αμερικανικά συμφέροντα μετά την άνοδο Ομπάμα στην εξουσία. Δεδομένα που επιτάσσουν την αντιμετώπιση των ελληνοτουρκικών διαφορών σε επίπεδο που υπερβαίνει το στενό διμερές, ευρωπαϊκό ή ακόμη και περιφερειακό πλαίσιο (Κοτζιάς, 2010: 92-95, 247-301).

Η παραπάνω ανάλυση καταδεικνύει τη σημασία δημιουργίας συμμαχιών με δυνάμεις διεθνούς βεληνεκούς. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρωσικός παράγοντας δεν μπορεί να αγνοηθεί. Η Ελλάδα μπορεί να προσεγγίσει τη Μόσχα στη λογική της δημιουργίας συμμαχίας ανασχεσης του τουρκικού αναθεωρητισμού, δεδομένου μάλιστα ότι οι ρωσοτουρκικές σχέσεις, παρά την αδιαμφισβήτητη βελτίωσή τους κατά την τελευταία δεκαπενταετία, παραμένουν δυνάμει ή και ευθέως ανταγωνιστικές σε μια σειρά κρίσιμων ζητημάτων.

Σε σχέση με αυτά, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τα εξής:

Πρώτον, το γεγονός της υποστήριξης από την τουρκική πλευρά των αποσχιστικών κινημάτων του Β. Καυκάσου και από τη ρωσική πλευρά του ΡΚΚ κατά τη δεκαετία του '90. Έτσι, η αποφυγή των εκατέρωθεν παρεμβάσεων στο εσωτερικό της άλλης πλευράς, η οποία συμφωνήθηκε στα τέλη της εν λόγω δεκαετίας, αφενός δεν αναιρεί την πιθανότητα εκ νέου εμφάνισης παρόμοιων φαινομένων, εφόσον η γεωπολιτική πραγματικότητα το απαιτήσει, και αφετέρου δεν απαλείφει από τη μνήμη την προηγούμενη κατάσταση. Ιδιαίτερα η ρωσική πλευρά, δεν ξεχνά το γεγονός ότι από τους βασικότερους υποστηρικτές του τσετσενικού αντάρτικου υπήρξαν Τούρκοι ισλαμιστές, οι οποίοι φέρεται πως είχαν και έχουν στενές σχέσεις με το ΑΚΡ (Arafat and Alnuaimy, 2011: 110).

Δεύτερον, το γεγονός της σταθερής ρωσικής καχυποψίας για τις κινήσεις της Τουρκίας στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο, ως φορέα, μάλιστα, εθνικών αλλά και δυτικών συμφερόντων. Ιδιαίτερα επιφυλακτική ως προς την αύξηση της τουρκικής επιρροής στην εν λόγω περιοχή υπήρξε η Ρωσία τόσο κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο, κατά την οποία ο Οζάλ διακήρυξε το δόγμα της τουρκικής επιρροής «από το Αιγαίο έως το Σινικό Τείχος», όσο και κατά την τελευταία δεκαετία λόγω και της εφαρμογής του δόγματος του νέο-οθωμανισμού, το οποίο επίσης προβλέπει αυξημένη τουρκική επιρροή σε περιοχές άμεσου ρωσικού ενδιαφέροντος.

Τρίτον, το γεγονός του ρωσο-τουρκικού ενεργειακού ανταγωνισμού, που σχετίζεται με την επιθυμία της Άγκυρας να εμφανιστεί ως ενεργειακός κόμβος, ο οποίος θα αποτελεί τη βασική εναλλακτική οδό μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Ανατολή προς τη Δύση ώστε να παρακαμφθεί το ρωσικό έδαφος. Η αδιαμφισβήτητη διεύρυνση της ρωσοτουρκικής ενεργειακής συνεργασίας (αγωγοί Blue Stream και Turkish Stream, συνεργασία στον πυρηνικό τομέα) δεν αναιρούν τον ρόλο που επιχειρεί συστηματικά να παίζει η Άγκυρα ώστε να εμφανίζεται απαραίτητη στη Δύση, η οποία επιθυμεί την ενεργειακή ανεξάρτησή της από τη Ρωσία.

Εδώ θα πρέπει να επισημανθούν δύο επιπλέον παράμετροι: αφενός, η απροθυμία της Μόσχας να αυξήσει την εξάρτησή της από την Άγκυρα, περιορίζοντας κατά το δυνατόν τα ενεργειακά σχέδια που περνούν μέσω Τουρκίας.³⁴³ Αφετέρου, η μεγάλη ενεργειακή εξάρτηση της Τουρκίας από τη Ρωσία, από την οποία εισάγει άνω του 60% του φυσικού αερίου και το 30% του πετρελαίου που καταναλώνει. Η εξάρτηση αυτή ασφαλώς μειώνει τη διαπραγματευτική ισχύ της Άγκυρας έναντι της Μόσχας. Είναι έτσι δεδομένο ότι η φιλοδοξία της Μόσχας να κυριαρχήσει στις περιφερειακές αγορές ενέργειας και η επιθυμία της Τουρκίας να αποτελέσει εναλλακτικό ενεργειακό κόμβο (συμμετοχή σε project όπως ο TAP, ο Nabucco, ο ITGI) δε συμβαδίζουν (Kim and Blan, 13/11/2012³⁴⁴, Ozbay, 2011: 73).

---

³⁴³ Θα πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι η δραματική επιδείνωση των ρωσο-ουκρανικών σχέσεων δημιουργεί πρόβλημα ως προς αυτή τη ρωσική επιδίωξη.

³⁴⁴ Διαθέσιμο ως <http://icmu.nyc.gr/Russo-Turkish-divergence%3A-The-energy-dimension?page=1>.

Τέταρτον, την απόκλιση συμφερόντων που παρατηρείται μεταξύ των δύο κρατών στη Μέση Ανατολή. Απόκλιση που διεφάνη άλλωστε μετά το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης για την οποία οι δύο πλευρές πήραν εντελώς διαφορετικές θέσεις (για μια αναλυτική παρουσίαση των ρωσοτουρκικών διαφορών αναφορικά με την Αραβική Άνοιξη, βλ. Flanagan, 2013, 2). Οι διαφορές αυτές δε θα πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να διαχωριστούν από ένα ευρύτερο πλαίσιο ρωσοτουρκικής απόκλισης συμφερόντων στη Μέση Ανατολή, το οποίο απλώς ήρθε να αναδείξει η συγκεκριμένη εξέλιξη. Πλαίσιο που σχετίζεται με τον προσεταιρισμό διαφορετικών παικτών στην περιοχή, με τη μεν Ρωσία να επενδύει στη σχέση της με το σιιτικό στοιχείο (Ιράν, φιλοϊρανική Συρία), τη δε Τουρκία με το σουνιτικό. Σε κάθε περίπτωση, η Μέση Ανατολή αποτελούσε διαχρονικά μια περιοχή αντιπαράθεσης μεταξύ των πλευρών, η οποία δεν είναι πιθανό να εξαλειφθεί σύντομα.

Πέμπτον, το ανοιχτό ζήτημα των Στενών, δεδομένου ότι η Τουρκία θέτει κατά καιρούς περιορισμούς στη διέλευση τάνκερ και εμπορικών πλοίων. Όπως επισημάναμε ήδη, το ζήτημα σχετίζεται –πραγματικά ή προσχηματικά- και με τις περιβαλλοντικές ανησυχίες της τουρκικής πλευράς. Αναφορικά με τη στάση της Ρωσίας στο ζήτημα, ενδεικτικά αναφέρεται ότι τον Μάιο του 2003 ο Ρώσος Πρωθυπουργός Κασάνοφ άσκησε κριτική στην Τουρκία για τους περιορισμούς που είχε θέσει στις διελεύσεις έξι μήνες νωρίτερα, δηλώνοντας ότι «κατανοούμε τις ανησυχίες των Τούρκων αξιωματούχων αλλά πρέπει να λύνουμε αυτά τα προβλήματα μαζί. Αποφάσεις που αλλάζουν οι κανόνες διέλευσης των φορτηγών-πλοίων δεν πρέπει ποτέ να λαμβάνονται μονομερώς» (Arafat and Alnuaimy, 2011: 111). Είναι δεδομένο ότι οι ρωσοτουρκικές διαφορές για τα Στενά δεν έχουν τη σημασία που είχαν κατά το παρελθόν, αξίζουν ωστόσο να καταγραφούν.

Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, η στρατηγική της εναπόθεσης όλων των πιθανοτήτων εξομάλυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων στην ευρωπαϊκή προοπτική της γειτονικής χώρας, αλλά και στο διμερούς χαρακτήρα διάλογο όπου η Ελλάδα αντικειμενικά αποτελεί το αδύναμο μέρος, καθίσταται πλέον ανεπαρκής.

Ως εκ τούτου, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να εντάξει στη στρατηγική της δύο επιπλέον παραμέτρους:

Πρώτον, τη δημιουργία περιφερειακών συμμαχιών που θα εξισορροπούν τη δραστηριότητα της Άγκυρας.

Δεύτερον, τη δημιουργία αντίβαρων αναφορικά με ειδικού χαρακτήρα ζητήματα όπως, για παράδειγμα, οι παρεμβάσεις της Άγκυρας σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης (Κοτζιάς, 2010: 260-301). Η Ρωσία μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο ως προς τις δύο αυτές παραμέτρους.

6.3.1 Ελληνορωσική περιφερειακή συνεργασία και Τουρκία

Αναφορικά με τη Ρωσία, πρέπει να σημειωθεί ότι αισθάνεται πολύ λιγότερο ανταγωνίστρια της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία. Η Τουρκία, όπως ήδη

εξηγήσαμε, εμπλέκεται γεωπολιτικά σε περιοχές στις οποίες η Ρωσία διεκδικεί διευρυμένο ρόλο. Γεγονός που αντίστοιχα ίσως οδηγήσει τη Ρωσία σε κινήσεις εξισορρόπησης του τουρκικού παράγοντα σε άλλες περιοχές ζωτικής σημασίας για εκείνον. Προοπτική που θα μπορούσε να εντάξει την Ελλάδα στα σχέδιά της.

Η ελληνορωσική συνεργασία θα μπορούσε να περιλαμβάνει επιπλέον τομείς, όπως η άμυνα και η ενέργεια. Η Ρωσία θα μπορούσε συγκεκριμένα να αποκτήσει πιο ενεργή παρουσία στο Αιγαίο μέσω κοινών αεροναυτικών ασκήσεων με τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις. Η Ελλάδα θα έστελνε έτσι το μήνυμα στην Τουρκία ότι είναι διατεθειμένη να εμπλέξει και άλλες δυνάμεις ώστε να προασπίσει τα συμφέροντά της. Από την πλευρά της, η Ρωσία θα είχε συμφέρον να εμπλακεί σε μια τέτοια διαδικασία όχι μόνο για λόγους αντιπερισπασμού και εξισορρόπησης της Τουρκίας αλλά και για λόγους καθαρά δικών της συμφερόντων. Η Μόσχα επ' ουδενί επιθυμεί αλλαγή στο αιγαιακό status quo, καθώς μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο το υπάρχον καθεστώς της ναυσιπλοΐας.³⁴⁵ Το τελευταίο ασφαλώς και διασφαλίζεται από το Διεθνές Δίκαιο. Ωστόσο, η Τουρκία έχει δείξει τάσεις καταπάτησής του εφόσον αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντά της (μια τέτοια περίπτωση αποτελεί άλλωστε το ίδιο το Αιγαίο). Δεδομένης έτσι της σημασίας του Αιγαίου για τα ρωσικά συμφέροντα (συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με τη Μεσόγειο), η Μόσχα ενδεχομένως δείξει διάθεση ενεργότερης εμπλοκής σε αυτό.

Η ελληνική πλευρά θα μπορούσε παράλληλα να εξετάσει το ενδεχόμενο παραχώρησης εμπορικών λιμανιών στη Ρωσία, στο πλαίσιο και του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων. Η κίνηση αυτή δε θα είχε μόνο οικονομικό χαρακτήρα αλλά και στρατηγικό, καθώς η ρωσική πλευρά θα είχε κάθε λόγο να δεσμευτεί στην υπεράσπιση του καθεστώτος στο Αιγαίο εφόσον πλέον θα είχε σημαντικά οικονομικά συμφέροντα σε αυτό. Σε ένα τρίτο επίπεδο, η Ελλάδα θα μπορούσε να εξετάσει (σε αρκετά μελλοντικό πάντως στάδιο και υπό την προϋπόθεση της εξομάλυνσης των ρωσο-δυτικών σχέσεων) ακόμη και το ενδεχόμενο παροχής ναυτικής βάσης στη Ρωσία, η οποία θα έστελνε ακόμη πιο καθαρά μηνύματα προς την πλευρά της Τουρκίας. Μια τέτοια απόφαση θα επέβαλε ασφαλώς συστηματική διαβούλευση με τη Δύση, η οποία, ακόμη και μετά την εξομάλυνση των σχέσεων της με τη Ρωσία, θα παρέμενε εξαιρετικά επιφυλακτική για προφανείς λόγους.³⁴⁶ Εφόσον η Ελλάδα επέλεγε τελικά να κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, θα έπρεπε να πείσει τους δυτικούς της εταίρους για τη σημασία και το δίκαιο μιας τέτοιας επιλογής. Εν τέλει,

---

³⁴⁵ Το ίδιο πάντως ισχύει και για το ενδεχόμενο επέκτασης των ελληνικών χωρικών υδάτων στα 12 μίλια.

³⁴⁶ Ζητούμενο για τις ΗΠΑ είναι η αποτροπή της πιθανότητας αύξησης της ρωσικής παρουσίας στο Αιγαίο. Το τελευταίο αποτελεί έτσι σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα ελέγχου της «καθόδου» της Ρωσίας προς τη Μεσόγειο (βλ. Μάζης 2006: 43-44). Από τα παραπάνω προκύπτει η επιθυμία των Αμερικανών για επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών σε σχέση με το Αιγαίο, η διαιώνιση των οποίων δίνουν τη δυνατότητα στη Μόσχα να εκμεταλλευτεί το ρήγμα. Κυρίως ζητούμενο για τις ΗΠΑ δεν είναι ως εκ τούτου η επίλυσή τους στη βάση του ΔΔ αλλά κατά τρόπο που δε θα αφήνει περιθώρια παρέμβασης από τη ρωσική πλευρά. Ο εξισορροπητικός ρόλος που κατά καιρούς παίζουν στην εκτόνωση ελληνοτουρκικών εντάσεων στοχεύει ακριβώς στη συγκράτηση του ρήγματος.

θα έπρεπε να καταστήσει σαφές ότι δεν μπορεί η Τουρκία (επίσης μέλος του ΝΑΤΟ) να συζητά με την Αλβανία για ενδεχόμενη παραχώρηση ναυτικής βάσης και η Ελλάδα να μένει ακάλυπτη (Ελευθεροτυπία online, 26/05/2010³⁴⁷). Τελικά, ζητούμενο για τη χώρα δεν είναι να προχωρήσει σε αυτή καθευατή την παραχώρηση της βάσης, όσο το να ανοίξει σχετικό θέμα, ώστε να πιέσει την πλευρά της Τουρκίας προκειμένου να απέχει από ενέργειες όπως η προαναφραθείσα και γενικότερα από ενέργειες που δε συνάδουν με τους κανόνες της καλής γειτονίας και συνεργασίας. Να το χρησιμοποιήσει, δηλαδή, ως διαπραγματευτικό εργαλείο έναντι της γειτονικής χώρας. Από την πλευρά της η Μόσχα θα έβλεπε θετικά ένα τέτοιο σενάριο, καθώς αφενός θα αποκτούσε ισχυρότερη παρουσία σε μια περιοχή που ιστορικά την ενδιαφέρει (Αν. Μεσόγειος), και αφετέρου θα ενίσχυε τη θέση της έναντι της Τουρκίας.

6.3.2 Ο ενεργειακός τομέας

Ενταγμένη στο παραπάνω πλαίσιο θα μπορούσε να είναι και η ελληνορωσική συνεργασία στον ενεργειακό τομέα. Έτσι, οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να εξετάσουν την επανεκκίνηση σχεδίων που θα ενίσχυαν τις ενεργειακές τους σχέσεις χωρίς την εμπλοκή της Τουρκίας. Όπως επισημάναμε πιο πάνω, η Ρωσία θα ευνοούσε ένα τέτοιο ενδεχόμενο καθώς επιθυμεί να μειώσει την εξάρτησή της από την Άγκυρα αναφορικά με την εξαγωγή υδρογονανθράκων. Η πιθανότητα αυτή δυσκολεύεται, αφού καθιστά καθοριστική τη στάση της Βουλγαρίας. Η Ελλάδα οφείλει ως εκ τούτου να κινηθεί προς την κατεύθυνση της συνεννόησης με τη Σόφια, πείθοντάς την ότι η συμμετοχή σε τέτοια project είναι προς το συμφέρον της.

6.3.3 Η Ρωσία ως αντίβαρο

Η ρωσική πλευρά μπορεί να αποτελέσει αντίβαρο αναφορικά με τις συχνές παρεμβάσεις της Άγκυρας στο εσωτερικό των δύο κρατών, δεδομένης και της παρουσίας μουσουλμανικών πληθυσμών σε αυτά. Όπως επισημάναμε και προηγουμένως (καθώς και στο δεύτερο κεφάλαιο), η Τουρκία ακολούθησε μια πολιτική έμμεσης στήριξης των αποσχιστικών κινήματων του Β. Καυκάσου, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '90.³⁴⁸ Ο περιορισμός των παρεμβάσεων της την τελευταία δεκαετία, ουδόλως σημαίνει ότι η Άγκυρα δεν κρατά στα χέρια το συγκεκριμένο διαπραγματευτικό χαρτί ώστε να το χρησιμοποιήσει όποτε το κρίνει σκόπιμο. Είναι, επίσης, γνωστό το πόσο συχνά η τουρκική πλευρά παρεμβαίνει στα εσωτερικά της Ελλάδας υπό το πρόσχημα της προστασίας της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης (αισίως όλων των μουσουλμάνων που διαβιούν στην Ελλάδα). Ελλάδα και Ρωσία θα μπορούσαν να έρθουν σε συνεννόηση καθιστώντας σαφές ότι απορρίπτουν

³⁴⁷ Διαθέσιμο ως <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=166172>.

³⁴⁸ Αντίστοιχη υποστήριξη έδωσε η Ρωσία στο κουρδικό PKK.

τις τουρκικές παρεμβάσεις και ότι κάθε νέα παρέμβαση στο εσωτερικό της μίας θα θεωρηθεί παρέμβαση στο εσωτερικό και της άλλης. Οι δύο πλευρές πρέπει να επιδιώξουν αντίστοιχη συνεννόηση και με άλλα κράτη, όπως η Κίνα, η οποία επίσης έχει δεχθεί παρεμβάσεις από την τουρκική πλευρά αναφορικά με τη στάση της έναντι των Ουιγούρων (Κοτζιάς, 2010: 275). Θα μπορούσαν, επίσης, να απευθυνθούν στη Δύση ζητώντας της να αποτρέπει την Άγκυρα από τη συνέχιση της πρακτικής αυτής, η οποία μπορεί να προκαλέσει αποσταθεροποίηση.

6.3.4 Η ελληνορωσική συνεργασία στα Βαλκάνια

Κοινό πεδίο συμφερόντων μεταξύ Ρωσίας και Ελλάδας θα μπορούσε να αναζητηθεί και στα Βαλκάνια, τα οποία αποτελούν περιοχή ζωτικής σημασίας για την Ελλάδα, αλλά τα τελευταία χρόνια εντάσσονται ολοένα και δυναμικότερα και στους ρωσικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς. Συγκεκριμένα, η Μόσχα φαίνεται πως επιδιώκει την αναζήτηση σημείων αντιπερισπασμού έναντι της δυτικής πολιτικής στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Διεκδικεί έτσι αναβαθμισμένη θέση, ώστε αφενός να αποσπά την προσοχή της Δύσης από το ρωσικό Near Abroad και αφετέρου να αποκτά επιπλέον διαπραγματευτικά εργαλεία ώστε να συζητά μαζί της από όσο το δυνατόν πιο ισχυρή θέση.

Παράλληλα, τα Βαλκάνια αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία για τη ρωσική ενεργειακή ατζέντα. Η επιδείνωση των ρωσοουκρανικών σχέσεων, έχει αυξήσει τη σημασία των Βαλκανίων για τους ρωσικούς ενεργειακούς σχεδιασμούς. Συγκεκριμένα, μέσω Ουκρανίας διέρχεται περίπου η μισή ποσότητα από το ρωσικό φυσικό αέριο που αγοράζει η ΕΕ, το οποίο αντιστοιχεί στο 1/3 περίπου των συνολικών αναγκών της. Η αρνητική εξέλιξη των ρωσοουκρανικών σχέσεων αναγκάζει τη ρωσική πλευρά να αναζητήσει εναλλακτικές διαδρομές τροφοδοσίας της Ένωσης με υδρογονάνθρακες. Η περιοχή των Βαλκανίων προβάλλει ως μία από τις κύριες εναλλακτικές επιλογές που μπορεί να συνδέσει την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη με τη Ρωσία ώστε να παρακαμφθεί η Ουκρανία. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι όλα τα ενεργειακά σχέδια που προώθησε η Μόσχα με στόχο την παράκαμψη της Ουκρανίας (πλην Nord Stream) περνούσαν ή πρόκειται να περάσουν μέσα από τα Βαλκάνια. Ο διακηρυγμένος μάλιστα ρωσικός στόχος της πλήρους απεξάρτησης από το Κίεβο έως το 2019, αυξάνει ακόμη περισσότερο τη σημασία των Βαλκανίων για τη Ρωσία. Σε αυτό το πλαίσιο, η Μόσχα θα επιδιώξει να αυξήσει τα ερείσματά της στα Βαλκάνια (Korybko, 2015³⁴⁹).

Βασικό σημείο προσέγγισης Ελλάδα και Ρωσίας στα Βαλκάνια μπορεί να αποτελέσει η ανάσχεση του αλβανικού εθνικισμού. Δεδομένης της ενίσχυσης του αλβανικού εθνικισμού και αναθεωρητισμού (ορισμένοι στη γειτονική χώρα μιλούν για

³⁴⁹ Διαθέσιμο ως <http://russia-insider.com/en/ri-exclusive-andrew-korybko-russia-and-chinas-geopolitical-strategies/ri8314>.

ενδεχόμενη ένωση Αλβανίας, Κοσσόβου και μέρους της πΓΔΜ και της Σερβίας³⁵⁰), η Ελλάδα έχει κάθε λόγο να εναντιώνεται στην εκδήλωση τέτοιων τάσεων, οι οποίες προκαλούν ευρεία αποσταθεροποίηση στην περιοχή και δυσκολεύουν το ευρωπαϊκό της μέλλον. Η ελληνική πλευρά έχει, ως εκ τούτου, συμφέρον από την ανάσχεση του αλβανικού εθνικισμού.³⁵¹

Από την πλευρά της η Ρωσία βλέπει και εκείνη εξαιρετικά επιφυλακτικά το φαινόμενο του αλβανικού αναθεωρητισμού, καθώς η αυξημένη αλβανική επιρροή στην περιοχή μεταφράζεται τόσο ως ενίσχυση της επιρροής της Δύσης όσο και ως παράλληλη αποδυνάμωση των δικών της συμμάχων (κυρίως Σερβίας). Η μεγαλύτερη, ως εκ τούτου, εμπλοκή της Ρωσίας στην περιοχή μπορεί να αποφέρει θετικά αποτελέσματα για την Ελλάδα.

Το ζήτημα του αλβανικού εθνικισμού δεν είναι άλλωστε άσχετο με τη δραστηριότητα και της Τουρκίας στην περιοχή. Τα τελευταία χρόνια, η Άγκυρα έχει προσεγγίσει τα Τίρανα τόσο στη λογική της προσέγγισης των μουσουλμανικών κρατών των Βαλκανίων, όσο και στο πλαίσιο δημιουργίας ενός συνασπισμού που θα πιέσει ακόμη περισσότερο την Ελλάδα. Από την πλευρά της, η Μόσχα δεν έχει λόγο να ευνοεί έναν αναβαθμισμένο τουρκικό ρόλο στα Βαλκάνια, ο οποίος αφενός θα ενίσχυε τον αλβανικό παράγοντα και αφετέρου θα έβαζε πιο δυναμικά στο παιχνίδι μια κατά βάση ανταγωνιστική προς τη Ρωσία δύναμη. Και στο ζήτημα αυτό διαπιστώνεται, ως εκ τούτου, σύγκλιση συμφερόντων μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας.

6.3.5 Η Ανατολική Μεσόγειος και το Κυπριακό³⁵²

Ένα επιπλέον πεδίο σύγκλισης Ελλάδας και Ρωσίας αποτελεί η Αν. Μεσόγειος. Αναφερθήκαμε ήδη στη διαχρονική υποστήριξη της Μόσχας στις θέσεις της Κύπρου στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αναφορικά με το πλαίσιο επίλυσης του Κυπριακού. Ενδεικτική των προθέσεων της υπήρξε, επίσης, η πώληση των S-300 στα μέσα της δεκαετίας του '90, με τη ρωσική πλευρά να αναφέρει μάλιστα ότι πιθανή παρέμβαση της Τουρκίας στην ανάπτυξη των πυραύλων στο κυπριακό έδαφος θα συνιστούσε αιτία πολέμου (αδημοσίευτο).³⁵³ Παράλληλα, η στήριξη στις θέσεις της

³⁵⁰ Σε περιοχές των δύο αυτών κρατών ζουν συμπαγείς αλβανικοί πληθυσμοί.

³⁵¹ Το ζήτημα των σχέσεων Αλβανίας-Ελλάδας είναι σε κάθε περίπτωση περίπλοκο. Αυτό διότι ο αλβανικός παράγοντας θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από την ΕΕΠ ώστε να προκύψει μια ευνοϊκότερη για εκείνη λύση στο ζήτημα της ονομασίας της πΓΔΜ, δεδομένης και της ισχυρής αλβανικής πληθυσμιακής παρουσίας στην τελευταία (σε ποσοστό 30%). Η ΕΕΠ οφείλει, ως εκ τούτου, να βρει την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ του αλβανικού και σλαβομακεδονικού εθνικισμού καθώς και οι δύο θίγουν τα συμφέροντά της.

³⁵² Δε γίνεται αναφορά στη θέση της Μόσχας αναφορικά με τον άξονα Ισραήλ-Κύπρος-Ελλάδα καθότι διαμορφώθηκε μετά το 2009 και, ως εκ τούτου, βρίσκεται εκτός του χρονικού πλαισίου με το οποίο ασχολείται η διατριβή. Μπορεί, ωστόσο, να ειπωθεί ότι ο ρωσικός παράγοντας μάλλον ευνοεί τη δημιουργία του εν λόγω άξονα και δεν επιθυμεί αυξημένη τουρκική δραστηριότητα στην περιοχή (βλ. σχετικά Socor, 2012, Η Καθημερινή, 19/10/2014, διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/788636/article/epikairothta/kosmos/rwsikh-strofh-sto-kypriako>).

ελληνοκυπριακής πλευρά κατά τις τελικές διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις αναφορικά με το Σχέδιο Ανάν. Στάση που σχετιζόταν με την επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας-Δύσης και έδειξε ότι η ρωσική πλευρά συνδέει την πολιτική της έναντι της Κύπρου με το ευρύτερο πλαίσιο εξέλιξης των σχέσεων της με τη Δύση.

7. Το μέλλον των ελληνορωσικών σχέσεων

Όπως διαπιστώνουμε από τα παραπάνω, οι ελληνορωσικές σχέσεις δεν μπορούν να αναλυθούν παρά μόνο εντός ενός ευρύτερου πλαισίου συμφερόντων που σχετίζονται με τις επιλογές ισχυρών παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών. Δεν μπορούν εν ολίγοις να αναλυθούν σε καθαρά διμερές επίπεδο. Η ΕΕΠ οφείλει να λαμβάνει υπόψη της το πλαίσιο αυτό πριν καθορίσει τις όποιες επιλογές της. Η παράμετρος που πρέπει ιδιαίτερα να ληφθεί υπόψη είναι το πώς επηρεάζει τις ελληνορωσικές σχέσεις η συμμετοχή της χώρας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς, πραγματικότητα η οποία θέτει το ζήτημα του κατά πόσο η Ελλάδα μπορεί να προχωρήσει σε μια ουσιαστική εμβάθυνση των σχέσεών της με τη Ρωσία (συστημικοί περιορισμοί). Περιορισμοί οι οποίοι μάλιστα ενισχύονται σε περιόδους αυξημένης έντασης μεταξύ Ρωσίας-Δύσης, όπως συμβαίνει από το 2003 και μετά. Η όξυνση στις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών θέτει έτσι στην Ελλάδα το πρόβλημα της αναγκαστικής επιλογής. Επιπλέον, αυξάνει τις πιέσεις από πλευράς Δύσης, ώστε να υποχωρήσει εφόσον επιχειρήσει ανοίγματα προς τη Μόσχα. Αυτό συνέβη σε περιπτώσεις όπως οι αγωγοί South Stream και Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη.

Δοθέντος του πλαισίου αυτού, η συμβολή της Ελλάδας στην εξομάλυνση των σχέσεων ΕΕ - Ρωσίας δεν ενισχύει απλώς τη θέση της εντός της ΕΕ, αλλά και σε σχέση με τη Μόσχα. Αποτελεί κρίσιμο στοιχείο αυτής καθεαυτής της ελληνορωσικής προσέγγισης. Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές ότι η διεύρυνση της ελληνορωσικής συνεργασίας δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται από την ελληνική πλευρά ως εναλλακτική αλλά ως συμπληρωματική της συμμετοχής της χώρας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Η λογική άλλωστε της ανάληψης πρωτοβουλιών για εξομάλυνση των σχέσεων Ρωσίας- ΕΕ, προϋποθέτει όχι μόνο τη συμμετοχή αλλά και την ενίσχυση της θέσης της χώρας στην τελευταία. Άλλωστε και η ίδια η Ρωσία έχει πλειστάκις δείξει ότι δεν προσανατολίζεται στο να απομακρύνει την Ελλάδα από τη Δύση προκειμένου να την προσδέσει στο δικό της άρμα. Το ζήτημα αυτό κρίθηκε εν πολλοίς μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη συμφωνία της Γιάλτας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δεν προσπαθεί να αποκτή ερείσματα στην Ελλάδα. Το κάνει όμως κατά τρόπο που δε θίγει συνολικότερα τις σχέσεις της με τη Δύση. Εν τέλει, οι ευρωρωσικές και ρωσοαμερικανικές σχέσεις έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία για τη Μόσχα από ό,τι οι ελληνορωσικές, όσο σημαντική και αν είναι η Ελλάδα για τα συμφέροντά της. Άλλωστε, η ρωσική πλευρά έχει δείξει πως σέβεται τη «ζώνη

---

³⁵³ Φαίνεται έτσι ότι ο ρωσικός παράγοντας συνδέει σε σημαντικό βαθμό την πολιτική του στο Κυπριακό με την παράμετρο Τουρκία και τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών.

επιρροής» της Δύσης, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι και η τελευταία σέβεται τη δική της (όπως την ορίζει η ίδια).

Το πιεστικό πλαίσιο που περιβάλλει τις ελληνορωσικές σχέσεις, δείχνει την κατεύθυνση προς την οποία πρέπει να κινηθεί η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Η τελευταία πρέπει κατ' αρχήν να διαμορφώσει ένα πλαίσιο ενίσχυσης των ελληνορωσικών σχέσεων σε επίπεδο χαμηλής πολιτικής (οικονομία, τουρισμός, πολιτιστικές σχέσεις) το οποίο θα δημιουργήσει εμπιστοσύνη. Σε δεύτερο επίπεδο, η Ελλάδα πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες - από κοινού με άλλες ευρωπαϊκές χώρες - για την εξομάλυνση των ευρωρωσικών σχέσεων. Η πρωτοβουλία θα πρέπει να καταλήξει στη συμφωνία για μια νέα αρχιτεκτονική ασφάλειας, η οποία θα σέβεται και θα υπολογίζει τις φοβίες και τα συμφέροντα της ρωσικής πλευράς, διασφαλίζοντας παράλληλα τον δυτικό προσανατολισμό των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών.

Ζητούμενο εδώ αποτελεί ο ρόλος που θα παίξουν οι ΗΠΑ, οι οποίες παραδοσιακά αντιτίθενται στην ευρωρωσική προσέγγιση και οι οποίες πιθανώς θα χρησιμοποιήσουν τα φιλικά προς εκείνες κράτη-μέλη της ΕΕ ώστε να αποτρέψουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Η ΕΕ οφείλει να αντιληφθεί ότι η διατήρηση της προβληματικής κατάστασης αναφορικά με τις σχέσεις της με τη Ρωσία δεν είναι προς το συμφέρον της. Η διαίωσή της εξ άλλου πρώτα απ' όλα θίγει τα συμφέροντα των ίδιων των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών, τα οποία αισθάνονται διαρκή ανασφάλεια από τα ανατολικά. Για τον λόγο αυτό πρέπει να προβλεφθούν ισχυρές εγγυήσεις ασφαλείας προς αυτά ώστε να συμφωνήσουν στο νέο αυτό πλαίσιο. Εν τέλει, αν χώρες όπως η Γερμανία συμφωνήσουν σε μια τέτοια κατεύθυνση, οι πιθανότητες να ακολουθήσουν τα εν λόγω κράτη αυξάνονται δεδομένης της στενής οικονομικής και πολιτισμικής σχέσης που τα περισσότερα εξ αυτών έχουν με το Βερολίνο.

Σε τρίτο επίπεδο, η Ελλάδα πρέπει να χαράξει ένα συνολικό σχέδιο ενίσχυσης των ελληνορωσικών σχέσεων, στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονται και ζητήματα στρατηγικής σημασίας. Η εργασία εκτιμά ότι οι πιθανότητες ουσιαστικής προσέγγισης Ελλάδας - Ρωσίας προϋποθέτει την επίτευξη μιας συνολικής διευθέτησης των ευρωρωσικών σχέσεων που θα επιτρέψει στην Ελλάδα (αλλά και στη Ρωσία) να κινηθούν πιο αυτόνομα. Αντιθέτως, σε περιόδους όξυνσης των ευρωρωσικών σχέσεων, οι περιορισμοί αυξάνονται, δεδομένης και της αμερικανικής στάσης. Όπως αποδείχθηκε κατά το όχι πολύ μακρινό παρελθόν, η συνολική εναντίωση από πλευράς Δύσης (ΕΕ + ΗΠΑ) ως προς ενδεχόμενη διεύρυνση των σχέσεων Ελλάδας- Ρωσίας σε στρατηγικούς τομείς, αποδείχθηκε απροσπέλαστο εμπόδιο. Η ευρωπαϊκή κάλυψη προς την κατεύθυνση της ελληνορωσικής συνεργασίας είναι έτσι απαραίτητη, ώστε η Ελλάδα να ακολουθήσει μια επιλογή στην οποία μπορεί να εναντιωθεί ο αμερικανικός παράγοντας.

Είναι, επίσης, γεγονός ότι η ρωσική πλευρά θα προχωρούσε πολύ ευκολότερα σε μια εμβάθυνση των σχέσεών της με την Ελλάδα στο πλαίσιο μιας συνολικότερης ευρωρωσικής προσέγγισης, καθώς:

Πρώτον, θα αντιλαμβανόταν ότι η ΕΕ δε θα έθετε ανυπέρβλητα εμπόδια προς την κατεύθυνση αυτή. Αυτό θα την καθιστούσε ευκολότερα πραγματοποιήσιμη.³⁵⁴

Δεύτερον, θα αισθανόταν μεγαλύτερη σιγουριά ότι τα ανοίγματα της Αθήνας δεν έχουν ευκαιριακό, αλλά μακροπρόθεσμο και στρατηγικό χαρακτήρα.³⁵⁵ Είναι έτσι εμφανές ότι ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των ελληνορωσικών σχέσεων μπορεί να υπηρετηθεί σωστά μόνο στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ευρωρωσικής διευθέτησης.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η ελληνορωσική προσέγγιση εντός μιας συνολικότερης ευρωρωσικής σύμπλευσης θα εξασφάλιζε μια προστατευτική ομπρέλα, τα αναγκαία δηλαδή στρατηγικά αντίβαρα σε περίπτωση αντίδρασης των ΗΠΑ (Μαρκεζίνης, 2010: 231). Δεδομένης της πίεσης από την αμερικανική πλευρά, η Ελλάδα μόνη της είναι εξαιρετικά δύσκολο να την αντιμετωπίσει επαρκώς. Μπορεί, ωστόσο, να το κάνει εντός ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού πλαισίου, όπως συνέβη στις αρχές της περασμένης δεκαετίας.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάσαμε τις ελληνορωσικές σχέσεις σε ιστορική διάσταση, επιχειρώντας να συνδέσουμε την εξέλιξή τους με το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης της εξωτερικής πολιτικής των δύο κρατών. Παράλληλα, εξετάσαμε πώς τα κατά καιρούς δεδομένα σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο επηρέασαν τις σχέσεις Ελλάδας και Ρωσίας. Έμφαση δόθηκε στη μετασοβιετική περίοδο και ιδιαίτερα στο διάστημα 1991-2008. Παρουσιάστηκε, τέλος, ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να εξεταστούν οι ελληνορωσικές σχέσεις μελλοντικά.

Διαπιστώσαμε πως οι ελληνορωσικές σχέσεις μπορούν να γίνουν κατανοητές εντός του γεωπολιτικού πλαισίου σύγκρουσης ναυτικών (Αγγλοσάξονες) - ηπειρωτικών (Ρωσία) δυνάμεων, όπως το ορίσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Η σύγκρουση χρονολογείται στον ελληνικό χώρο ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν εκδηλώθηκαν οι πρώτες οργανωμένες επαναστατικές τάσεις των Ελλήνων. Όπως εξηγήσαμε, η ίδια η ίδρυση του ελληνικού κράτους οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον ρωσοβρετανικό ανταγωνισμό και στην προσπάθεια των δύο αντίπαλων δυνάμεων να αυξήσουν την επιρροή τους στον κρίσιμο χώρο της Αν. Μεσογείου. Ανταγωνισμός, ο οποίος εντασσόταν στο πλαίσιο του λεγόμενου «Μεγάλου Παιχνιδιού», όπως περιγράφηκε στο πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο.

---

³⁵⁴ Η Μόσχα είναι λογικό να εμφανίζεται επιφυλακτική στο να κάνει ανοίγματα στην Αθήνα γνωρίζοντας ότι η αντίθεση των Βρυξελλών πιθανώς να τα ακυρώσει στην πράξη.

³⁵⁵ Την ίδια σιγουριά θα αισθανόταν και η Αθήνα, η οποία φοβάται ότι μπορεί να χρησιμοποιείται από τη ρωσική πλευρά ώστε η τελευταία να αποσπά ανταλλάγματα σε κάποιο άλλο ζήτημα για το οποίο μπορεί να βρίσκεται σε διαπραγμάτευση με την ΕΕ.

Μπορεί να ειπωθεί ότι ο πραγματικός ανταγωνισμός Ρωσίας-αγγλοσαξονικών δυνάμεων για επιρροή στον ελληνικό χώρο διήρκεσε έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Συμφωνία της Γιάλτας έθεσε οριστικά την Ελλάδα στον άξονα της Δύσης, αν και το τελευταίο σοβαρό πεδίο σύγκρουσης ανάμεσα στις δύο πλευρές υπήρξε τελικά ο ελληνικός εμφύλιος. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε τον τελευταίο η σοβιετική πλευρά έδειχνε ότι πλέον αντιλαμβανόταν την πραγματικότητα της δυτικής πρωτοκαθεδρίας. Επεχείρησε έτσι να επηρεάσει τις καταστάσεις κατά τρόπο που δε θα προκαλούσε ρήγμα στις σχέσεις της με τη Δύση. Τακτική που έκτοτε ακολουθεί συστηματικά σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της με την Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, η οριστική γεωπολιτική κυριαρχία της Δύσης στην Ελλάδα αποτύπωσε μια διαχρονική τάση πρωτοκαθεδρίας των ναυτικών δυνάμεων στον ελληνικό χώρο, η οποία οφειλόταν τόσο στα γεωγραφικά του χαρακτηριστικά όσο και στην αδιαμφισβήτητη υπεροχή που είχαν σε επίπεδο ισχύος έναντι της Ρωσίας. Η πραγματικότητα αυτή αναγνωρίστηκε, μάλιστα, από πολιτικές ηγεσίες προερχόμενες από εντελώς διαφορετικούς πολιτικούς χώρους και ιδεολογίες (πχ. Ελ. Βενιζέλος, Ι. Μεταξάς), οι οποίες προέταξαν την αναγκαιότητα πρόσδεσης της χώρας στο στρατόπεδο των ναυτικών δυνάμεων.

Η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ (μετέπειτα ΕΕ) επισφράγισε τον δυτικό της προσανατολισμό. Δεδομένου του ασφυκτικού διεθνούς ψυχροπολεμικού πλαισίου, οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις δεν απέκτησαν ουσιαστικό περιεχόμενο. Ουσιαστικά πάγωσαν μετά και τις τελευταίες διευθετήσεις στα εδαφικά ζητήματα του Αν. Αιγαίου το 1947. Σχετικά δε με αυτές, η σοβιετική πλευρά δεν υπήρξε ιδιαίτερα υποστηρικτική έναντι των ελληνικών θέσεων.

Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις επιχειρήθηκε να αποκτήσουν νέα δυναμική την περίοδο 1974-1991, κατά την οποία τόσο ο Κωνσταντίνος Καραμανλής όσο και ο Ανδρέας Παπανδρέου επεχείρησαν εκτός Δύσης ανοίγματα, αφενός λόγω της απογοήτευσης που επικρατούσε στο πολιτικό σύστημα για τη στάση των ΗΠΑ στο ζήτημα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και αφετέρου λόγω της στήριξης που παρείχαν στο δικτατορικό καθεστώς. Σε κάθε περίπτωση, οι σχέσεις Ελλάδας-ΕΣΣΔ εξακολουθούσαν να μην έχουν ιδιαίτερο βάθος, δεδομένης και της όξυνσης του ανταγωνισμού των δύο αντίπαλων στρατοπέδων κατά τη δεκαετία του '80 (μετά και τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν το 1979).

Η πτώση της ΕΣΣΔ διαμόρφωσε ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο σε διεθνές επίπεδο, το οποίο ήταν αδύνατο να μην επηρεάσει τις ελληνορωσικές σχέσεις. Τα δεδομένα που επικρατούσαν αφορούσαν:

Πρώτον, το πέρασμα από το ασφυκτικό πλαίσιο της προηγούμενης περιόδου σε μια νέα εποχή όπου τα ανοίγματα σε δυνάμεις εκτός των μέχρι τότε στρατοπέδων ήταν πλέον επιτρεπτά.

Δεύτερον, τον ενισχυμένο ρόλο των περιφερειών στα διεθνή δρώμενα, καθώς το τέλος της σύγκρουσης των δύο παγκόσμιων υπερδυνάμεων ενίσχυσε τη σημασία τους. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρήθηκε το φαινόμενο εκκίνησης διαδικασιών περιφερειακής ενσωμάτωσης σε αρκετές περιοχές του πλανήτη, καθώς και το αντίθετο φαινόμενο της

αποσταθεροποίησης και της εμφάνισης τάσεων κατακερματισμού σε ορισμένες άλλες. Επρόκειτο επί της ουσίας για τα δύο αντίθετα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης τα οποία εκδηλώθηκαν σε ένα σαφώς λιγότερο ασφυκτικό διεθνές πλαίσιο. Η νέα πραγματικότητα έθετε επί τάπητος το ζήτημα του κατά πόσο η Ευρώπη, παραδοσιακός σύμμαχος των ΗΠΑ, θα προχωρούσε την ενσωμάτωσή της σε τέτοιο βαθμό ώστε να ακολουθήσει μια αυτόνομη διεθνή πορεία ή θα επέλεγε πλήρη σύμπλευση με τη μοναδική πλέον υπερδύναμη (ΗΠΑ).

Αναφορικά με την Ελλάδα, παρά την αναγκαστική εμπλοκή της σε περιφέρειες όπου επικράτησαν αποσταθεροποιητικές τάσεις, ακολούθησε κατά βάση -ιδιαίτερα μετά το 1996- μια σταθερή ευρωπαϊκή πορεία, επιδιώκοντας την ενίσχυση της θέσης της εντός ΕΕ και υιοθετώντας μια εξωτερική πολιτική η οποία συνέδεε όλο και περισσότερο την επίλυση βασικών ζητημάτων που την αφορούσαν (ζήτημα ονομασίας πΓΔΜ, ελληνοτουρκικά, Κυπριακό) με τη θέση της χώρας στην Ένωση και την επιθυμία των κρατών με τα οποία βρισκόταν σε διαφορά να ενταχθούν σε αυτή. Η Ελλάδα είδε επίσης την ευρωπαϊκή προοπτική των βαλκανικών κρατών ως μια ευκαιρία εξομάλυνσης της κατάστασης, αλλά και ενίσχυσης της θέσης της στην περιοχή.

Οι ελληνορωσικές σχέσεις δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν εκτός του παραπάνω πλαισίου. Η συμμετοχή της Ελλάδας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς δημιούργησε αναπόφευκτους περιορισμούς στις σχέσεις της με τη Ρωσία. Επιπλέον, η σημασία των σχέσεων της τελευταίας με τη Δύση (ΕΕ - ΗΠΑ) δεν μπορεί παρά να προηγείται στις προτεραιότητες της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής. Εν τέλει, οι επιλογές της έναντι της Ελλάδας εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την εξέλιξη των σχέσεών της με τη Δύση. Είναι δεδομένο ότι ένα καλύτερο επίπεδο σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών, δημιουργεί βελτιωμένες προοπτικές εμβάθυνσης των ελληνορωσικών σχέσεων καθώς μειώνονται οι εκατέρωθεν συστημικοί περιορισμοί.

Συνοπτικά, κατά τη μετασοβιετική περίοδο, οι ελληνορωσικές σχέσεις πέρασαν από μια περίοδο κατά την οποία είχαν εξαιρετικά περιορισμένο εύρος (πρώτη περίοδος Γιέλτσιν), σε μια περίοδο σχετικής εμβάθυνσης (δεύτερο μισό δεκαετίας '90). Αυτή η μεταβολή οφειλόταν *πρώτον* στη διάθεση της Μόσχας να αναζητήσει αντίβαρα έναντι της τουρκικής προσπάθειας να αποκτήσει ενισχυμένη επιρροή στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο και *δεύτερον* στην επιδίωξη της ρωσικής πλευράς να προκαλέσει ρήγματα εντός της Δύσης και να δημιουργήσει αντίβαρα έναντι της ανατολικής διεύρυνσης του ΝΑΤΟ. Όπως, όμως, έδειξε η τελική εξέλιξη του ζητήματος της πώλησης των S-300, οι συστημικοί περιορισμοί αποδείχθηκε αδύνατο να ξεπεραστούν.

Η τάση βελτίωσης των ελληνορωσικών σχέσεων συνεχίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 2000, λόγω της ευρύτερης εξομάλυνσης μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, δεδομένης και της στήριξης που προσέφερε η τελευταία στον πόλεμο εναντίον της τρομοκρατίας. Την ίδια περίοδο υπήρξε προσέγγιση με την ΕΕ σε οικονομικό και ενεργειακό επίπεδο. Προς τα μέσα, μάλιστα, της δεκαετίας, η επιδείνωση των σχέσεων ΗΠΑ - Ρωσίας λόγω της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ, δεν είχε καθοριστική επίπτωση στις

ελληνορωσικές σχέσεις λόγω της συνεχιζόμενης σύμπλευσης μεταξύ Μόσχας και ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών (Γαλλία, Γερμανία), η οποία δημιουργούσε ένα πλέγμα προστασίας. Η προσέγγιση Ελλάδας - Ρωσίας συνεχίστηκε έτσι - και μάλιστα δυναμικότερα - κατά την περίοδο Καραμανλή, με άξονα την ενεργειακή συνεργασία.

Ωστόσο, η συνέχιση των προβληματικών ρωσοαμερικανικών σχέσεων (λόγω «Εγχρώμων Επαναστάσεων» και πιθανής νέας διεύρυνσης του NATO στον πρώην σοβιετικό χώρο), σε συνδυασμό με την αντίστοιχη επιδείνωση των ευρωρωσικών λόγω Ουκρανίας («Πορτοκαλί Επανάσταση», ενεργειακή κρίση 2006), αύξησαν δραματικά τους περιορισμούς και ουσιαστικά «ακύρωσαν» στην πράξη την ελληνορωσική προσέγγιση. Το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης το 2009, η εξάρτηση από τη στήριξη της Δύσης που αυτή προκάλεσε, σε συνδυασμό με την περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας - Δύσης λόγω του πολέμου στη Γεωργία το 2008 και το ξέσπασμα της ουκρανικής κρίσης το 2013, οδήγησαν τελικά στο ουσιαστικό πάγωμα των ελληνορωσικών σχέσεων.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η Ελληνική αλλά και η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική επέδειξαν χαρακτηριστική ευελιξία και προσαρμοστικότητα ανάλογα με τις εξελίξεις και τις μεταβολές ισχύος σε διεθνές, ευρωπαϊκό και περιφερειακό επίπεδο. Οι ελληνορωσικές σχέσεις χαρακτηρίστηκαν από πραγματισμό/ρεαλισμό, αποδεικνύοντας πως αφενός κινούνται με βάση τα συμφέροντα των δύο πλευρών και αφετέρου τους ευρύτερους συσχετισμούς που επικρατούν και οι οποίοι υπερβαίνουν το καθαρά διμερές πλαίσιο. Παράγοντες όπως η πολιτιστική συγγένεια και η κοινή θρησκευτική πίστη δε φαίνεται, έτσι, να παίζουν σημαντικό ρόλο, χωρίς να υποτιμάται η υποβοηθητική σημασία τους (Tziampiris, 2010: 87-88).

Κινητήριο άξονα των ελληνορωσικών σχέσεων εξακολουθεί να αποτελεί το γεωπολιτικό πλαίσιο όπως διαμορφώνεται από το δίπολο δράσης ΗΠΑ-Ρωσίας.

Στοιχεία που επιβεβαιώνουν την εκτίμηση αυτή είναι:

Πρώτον, η συμμετοχή της Ελλάδας στο NATO. Οι σχέσεις της Μόσχας με το βορειοατλαντικό σύμφωνο επηρεάζουν σε κρίσιμο βαθμό της ελληνορωσικές σχέσεις, δεδομένης και της σημασίας του για τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική. Είδαμε, επί παραδείγματι, πώς το ζήτημα της ανατολικής διεύρυνσης του NATO επηρέασε τις σχέσεις Ελλάδας-Ρωσίας κατά τη δεκαετία του '90, όταν η Μόσχα θέλησε να δημιουργήσει αντίβαρα προσεγγίζοντας την Αθήνα και επιδιώκοντας την πρόκληση ρήγματος στη νοτιοανατολική πτέρυγά του μέσω της πώλησης των S-300 στην Κύπρο. Είδαμε, επίσης, πώς ζητήματα όπως αυτό της αντιπυραυλικής ασπίδας και της πιθανής ένταξης στο σύμφωνο της Γεωργίας και της Ουκρανίας δημιούργησαν πίεση στην Αθήνα, η οποία αναγκάστηκε να αναζητήσει σημείο ισορροπίας μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, επιλέγοντας τελικά την πρώτη. Είναι έτσι προφανές ότι η όξυνση των ρωσονατοϊκών σχέσεων δεν ευνοεί τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς αναγκάζει την Αθήνα να επιλέξει στρατόπεδο.

Δεύτερον, αναφερθήκαμε και προηγουμένως στον κυρίαρχο ρόλο των ΗΠΑ σε περιοχές όπως η Αν. Μεσόγειος και τα Βαλκάνια, αλλά και στη σημασία τους ως προς τον καθορισμό των επιλογών της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής. Ο τρόπος που η Ελλάδα αντιλαμβάνεται τις ελληνορωσικές σχέσεις δεν είναι δυνατό να μη λαμβάνει υπόψη του τα συμφέροντα και τις επιλογές των ΗΠΑ αναφορικά με αυτά τα ζητήματα. Στα Βαλκάνια, οι αμερικανικές επιλογές συμβαδίζουν μεν σε ένα βαθμό με τα ελληνικά συμφέροντα (για παράδειγμα στο ζήτημα της ενταξιακής πορείας των κρατών των Δυτικών Βαλκανίων), αποκλίνουν ωστόσο σε ζητήματα όπως η θέση της Αλβανίας. Η Ελλάδα ευνοείται έτσι από μια εξισορροπητικού χαρακτήρα ρωσική παρουσία στα Βαλκάνια, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το ζήτημα του αλβανικού εθνικισμού, την ενίσχυση του οποίου δε βλέπει θετικά η Μόσχα.³⁵⁶

Αναφορικά με την Τουρκία, η κατ' ουσία ουδέτερη στάση των ΗΠΑ σε ό,τι αφορά τις ελληνοτουρκικές διαφορές (καθώς και το Κυπριακό), δημιουργεί περιθώριο προσέγγισης με τη Μόσχα, η οποία συνεχίζει να βλέπει τις θέσεις της Τουρκίας σε κρίσιμης σημασίας ζητήματα ως ανταγωνιστικές ως προς την προώθηση των δικών της συμφερόντων.

Τρίτον, ο αμερικανικός παράγοντας επηρεάζει σημαντικά την εξέλιξη των ευρωρωσικών σχέσεων, καθοριστική παράμετρος αναφορικά με τις ελληνορωσικές σχέσεις. Όπως προαναφέραμε, η ΕΕ βρίσκεται συχνά μεταξύ των δύο πόλων (Ρωσία, ΗΠΑ), βρισκόμενη σε σταθερή συμμαχία με τον δεύτερο αλλά επιλέγοντας κατά καιρούς να προσεγγίσει τον πρώτο (πόλεμος Ιράκ³⁵⁷). Η εγκατάλειψη, πάντως, των σχεδίων δημιουργίας ευρωπαϊκού στρατού και η επιβράδυνση των διαδικασιών για τη δημιουργία Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής, σε συνδυασμό με την ένταξη των κρατών της Βαλτικής και της Αν. Ευρώπης στους κόλπους της Ένωσης, ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τη θέση των ΗΠΑ.

Εν ολίγοις, βλέπουμε ότι η συμπερίληψη της ΕΕ ως βασικής παραμέτρου διαμόρφωσης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, διαφοροποιεί μεν σε ένα βαθμό τον ρόλο του αρχικού διπόλου ΗΠΑ - Ρωσίας, ωστόσο διαπιστώνεται τελικά ότι και η ίδια η Ένωση δρα σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο αυτού του διπόλου. Ως εκ τούτου, οι ελληνορωσικές σχέσεις, οι οποίες εξαρτώνται κατά πολύ από τις ευρωρωσικές, δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές εκτός του πλαισίου που τελικά διαμορφώνει η λειτουργία του διπόλου ΗΠΑ-Ρωσίας, ανάλογα και με τη θέση που κατά καιρούς λαμβάνει η ΕΕ εντός αυτού. Είναι δε ξεκάθαρο ότι, δεδομένης της αμερικανικής εναντίωσης, η Ελλάδα δεν μπορεί να επιδιώξει ουσιαστική εμβάθυνση των σχέσεών της με τη Ρωσία, αν δεν έχει την ευρωπαϊκή κάλυψη.

---

³⁵⁶ Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, το ζήτημα του αλβανικού εθνικισμού συνδέεται και με την προοπτική αυξημένης τουρκικής παρουσίας στα Βαλκάνια δεδομένων των στενών δεσμών που έχει αναπτύξει η γειτονική χώρα με τον αλβανικό παράγοντα.

³⁵⁷ Όπως εξηγήσαμε αυτό δεν αφορούσε το σύνολο της Ένωσης αλλά ορισμένα ισχυρά κράτη-μέλη της.

Εν τέλει, είναι εμφανές ότι σε περιόδους προσέγγισης Ρωσίας - ΗΠΑ, οι ελληνορωσικές σχέσεις έχουν σαφώς μεγαλύτερο περιθώριο εξέλιξης. Αντιθέτως, σε περιόδους ρωσοαμερικανικής απόκλισης, κρίσιμη παράμετρος καθίσταται η θέση της ΕΕ. Αν η τελευταία αυτονομηθεί από τις αμερικανικές επιλογές (όπως σε ένα βαθμό συνέβη στην περίπτωση του Ιράκ), τότε οι ελληνορωσικές σχέσεις είναι δυνατό να ενισχυθούν. Αν, ωστόσο, η ΕΕ προσεγγίσει τις αμερικανικές θέσεις (βλέπε πχ. Ουκρανία), τότε η ελληνορωσική προσέγγιση καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής.

Ως αποτέλεσμα αυτών, η Ελλάδα πρέπει να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην κατεύθυνση μιας συνολικής ευρωρωσικής διευθέτησης, ως πρώτο μάλιστα βήμα προς μια συνολική ρωσοδυτική διευθέτηση.³⁵⁸ Σκοπός της ευρωρωσικής αυτής διευθέτησης πρέπει να είναι - εκτός των άλλων - και η εκ νέου μετατροπή της Μόσχας σε έναν αξιόπιστο, προβλέψιμο και - γιατί όχι - ελκυστικό εταίρο με τον οποίο η ΕΕ θα έχει ισχυρά κίνητρα να επιδιώξει μια συνολική διευθέτηση.³⁵⁹ Αυτή θα δημιουργούσε εν συνεχεία ένα θετικό πλαίσιο για μια συνολική - συμπληρωματικού χαρακτήρα - ελληνορωσική προσέγγιση.

Είναι τελικά η Ρωσία σύμμαχος της Ελλάδας;

Με βάση όλα τα παραπάνω, τελικό ζητούμενο αποτελεί η απάντηση ενός διαχρονικού ερωτήματος που τίθεται στην ελληνική δημόσια συζήτηση, κατά πόσο δηλαδή και σε ποιο βαθμό η Ρωσία στέκεται στο πλευρό της Ελλάδας βοηθώντας την σε κρίσιμες, στρατηγικής σημασίας ζητήματα. Στη χώρα μας κυριαρχούν κατά βάση δύο απλουστευτικές τάσεις ως προς το συγκεκριμένο ερώτημα:

Η μία ισχυρίζεται ότι η Ρωσία βοηθούσε και θα συνεχίσει να βοηθά την Ελλάδα λόγω των στενών δεσμών μαζί της. Η άλλη - προβάλλοντας μάλιστα ορισμένα ιστορικά παραδείγματα - ότι δε μας έχει βοηθήσει σχεδόν ποτέ και ότι δε θα το κάνει και στο μέλλον, διότι αντίκειται στα συμφέροντά της και ιδιαίτερα στην επιθυμία της να μην ανοίγει μέτωπα με τη Δύση για χάρη μια χώρας όπως η Ελλάδα.

Πρόκειται για δύο εσφαλμένες ερμηνείες. Η Ρωσία τόσο κατά το παρελθόν όσο και στις μέρες μας έχει βοηθήσει αρκετές φορές την Ελλάδα σε κρίσιμα ζητήματα, όταν όμως

---

³⁵⁸ Είναι προφανές εδώ ότι ο ρόλος της Ελλάδας σε σχέση με μιας τέτοιας εμπέλειας μεταβολής είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Ωστόσο, η Ελλάδα μπορεί να έχει μεγαλύτερη συμβολή (από κοινού με άλλες χώρες) εντός του πλαισίου της ΕΕ.

³⁵⁹ Εν τέλει η προσέγγιση και ο ισότιμος διάλογος μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας ίσως αποδειχθεί καλύτερο μέσο πρόωθησης ορισμένων αλλαγών σε ότι αφορά στο χαρακτήρα του ρωσικού πολιτικού συστήματος και στον τρόπο που η Ρωσία αντιμετωπίζει ζητήματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ελευθερία του τύπου και της έκφρασης, η διαφθορά κ.α. Η Ελλάδα οφείλει να υποστηρίξει την προστασία των εν λόγω αξιών στη Ρωσία διατυπώνοντας προς τους Ευρωπαίους εταίρους της τη θέση ότι η προσέγγιση και η έναρξη διαλόγου με τη Μόσχα μπορεί να βοηθήσει -στη λογική παροχής κινήτρων-προς αυτήν την κατεύθυνση περισσότερο από την επίδειξη μιας τιμωρητικής πολιτικής.

αυτό εξυπηρετούσε και τα δικά της συμφέροντα. Ουδέποτε η Ρωσία - πλην ίσως της εφαρμογής του «Ελληνικού Σχεδίου» της Μ. Αικατερίνης - κινήθηκε με βάση ιδεολογικά κίνητρα. Σε κάθε περίπτωση, δε θα πρέπει να ξεχνάμε το θετικό ρόλο που τελικά διαδραμάτισε στην ίδρυση του ελληνικού κράτους (παρά την επίσημη αρνητική στάση του Αλέξανδρου), τη βοήθεια που προσέφερε στον ποντιακό ελληνισμό κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τη διαχρονική στήριξή της στις θέσεις της Κύπρου μετά την τουρκική εισβολή, την πώληση των S-300, τη διάθεσή της να συμπεριλάβει την Ελλάδα σε μεγάλα ενεργειακά project κ.α.

Από την άλλη, υπήρξαν πράγματι αρκετές στιγμές - και μάλιστα κρίσιμες - όπου η ρωσική πλευρά στάθηκε απέναντι στα ελληνικά συμφέροντα. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την υποκίνηση του βουλγαρικού εθνικισμού κατά την περίοδο του πανσλαβισμού, την υποστήριξή της στον Κεμάλ κατά το διάστημα πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, τις διώξεις του Στάλιν έναντι των Ελλήνων της ΕΣΣΔ, την αρνητική για την Ελλάδα σοβιετική στάση στο ζήτημα των εδαφικών διευθετήσεων στο Αιγαίο μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τη μη οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα μετά το ξέσπασμα της κρίσης του 2009 κ.α. Είναι αυτονόητο ότι και στις δύο περιπτώσεις, η ρωσική πλευρά δεν κινήθηκε ούτε από φιλελληνικό ούτε από ανθελληνικό πνεύμα αλλά αποκλειστικά στη βάση των συμφερόντων της.

Δε θα πρέπει παράλληλα να ξεχνάμε ότι υπήρξαν και περίοδοι κατά τις οποίες η Ελλάδα ήταν εκείνη που ακολούθησε επιθετική προς τη Ρωσία στάση, γεγονός που αρκετά συχνά παραλείπεται από τις αναλύσεις ειδικών στη χώρα μας. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση, η ελληνική εκστρατεία στην Κριμαία το 1919, στο πλαίσιο της επέμβασης των δυτικών υπέρ των Λευκών. Κίνηση η οποία αδιαμφισβήτητα επηρέασε (αν και δεν καθόρισε) την απόφαση των μπολσεβίκων να ταχθούν με το πλευρό του Κεμάλ.

Η ιδεολογικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής δεν είναι σε κάθε περίπτωση μόνο ελληνικό φαινόμενο. Και στη Ρωσία συχνά επικρατεί η εντύπωση ότι οι παραδοσιακοί δεσμοί με την Ελλάδα επαρκούν για την εμβάθυνση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Αυτό συχνά οδηγεί σε αδυναμία κατανόησης ορισμένων ελληνικών επιλογών που κινούνται σε αντίθετη κατεύθυνση από τις ρωσικές επιδιώξεις (Kvashnin and Olenchenko, 2014). Για να υπάρξει έτσι ουσιαστική αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων, αποτελεί αναγκαιότητα οι δύο χώρες να είναι σε θέση να εκτιμούν ορθολογικά τα εκάστοτε δεδομένα που επηρεάζουν την εξέλιξη των σχέσεών τους και να απομακρυνθούν από αντιλήψεις που δε βοηθούν στην ορθή κατανόηση της πραγματικότητας (αποϊδεολογικοποίηση εξωτερικής πολιτικής). Ζητούμενο είναι, τελικά, η αποφυγή δημιουργίας υπερβολικών προσδοκιών που αργότερα διαψεύδονται από την πραγματικότητα, κάτι που τελικά έχει βλαπτικές επιπτώσεις στην ομαλή εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών.

ΕΙΔΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στηριγμένο στα βιβλία:

Αγτζίδης Βλάσης (2001), Παρευξείνιος Διασπορά- Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη

Α.Χασιώτης, Γιάννης (επιμέλεια), Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης – Μετοικεσίες και εκτοπισμοί, οργάνωση και ιδεολογία, University Studio Press, 1997

Καθώς και σε προσωπική συνομιλία του γράφοντος με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπ. Εξ., Αθήνα, Ιούλιος 2015.

Οι Έλληνες της Ρωσίας

Ιδιαίτερη αναφορά είναι χρήσιμο να γίνει στους Έλληνες της Ρωσίας, η παρουσία των οποίων είναι σημαντική από τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} και μετά. Οι πολιτικές του ρωσικού κράτους προς τους Έλληνες ασφαλώς και δεν αποτέλεσαν καθοριστική παράμετρο διαμόρφωσης των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας. Υπήρξαν ωστόσο ενδεικτικές αναφορικά με το πώς αντιλαμβάνονταν η ρωσική πλευρά τη σχέση της με την Ελλάδα. Εν ολίγοις, ο τρόπος που ανά περιόδους εξελίσσονταν οι ελληνορωσικές σχέσεις αντικατοπτριζόταν συχνά στον τρόπο με τον οποία η Ρωσία αντιμετώπιζε τους Έλληνες που ζούσαν στο εσωτερικό της. Οι πολιτικές του ρωσικού κράτους απέναντί τους ήταν επίσης σε μεγάλο βαθμό συναρτημένες με τα γεωπολιτικά δεδομένα στην ευρύτερη περιοχή δεδομένης και της σημαντικής παρουσίας Ελλήνων εντός της Οθωμ. Αυτοκρατορίας (αργότερα Τουρκίας), στο έδαφος της οποίας σημειώνονταν κατά καιρούς σοβαρές ανακατατάξεις στις οποίες η Ρωσία είχε σοβαρή - αν όχι καθοριστική - εμπλοκή.

Σε γενικές γραμμές, οι πολιτικές του ρωσικού κράτους έναντι των Ελλήνων χωρίζεται στις εξής περιόδους:

Πρώτον, στην περίοδο που ξεκινά το τελευταίο του 18^{ου} και φτάνει μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου}.

Δεύτερον, σε αυτήν που ξεκινά από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και φτάνει ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τρίτον, στην περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τέταρτον, στην περίοδο του Ρωσικού Εμφυλίου.

Πέμπτον, στην πρώτη μετεμφυλιακή μπολσεβίκικη περίοδο (από το 1921 ως τις αρχές της δεκαετίας του '30).

Έκτον, στην περίοδο από τις αρχές της δεκαετίας του '30 ως την περίοδο της αποσταλινοποίησης.

Έβδομον, στην περίοδο που ξεκινά από την έναρξη της αποσταλινοποίησης και φτάνει ως την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και, τέλος,

Όγδοον στη μετασοβιετική περίοδο.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κάθε περιόδου

Α΄ Περίοδος (τελευταίο τέταρτο 18^{ου} αιώνα- τελευταίες δεκαετίες 19^{ου} αιώνα)

Πρόκειται για την καλύτερη περίοδο αναφορικά με τη στάση του ρωσικού κράτος έναντι των Ελλήνων. Ξεκίνησε από την άνοδο της Μ. Αικατερίνης στην εξουσία και κυρίως από τα μέσα της παρουσίας της σε αυτή και μετά. Όπως έχουμε αναφέρει, η περίοδος της Μ. Αικατερίνης χαρακτηρίζεται από ισχυρό φιλελληνισμό στο πλαίσιο μιας επαναϊδεολογικοποίησης της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής (υιοθέτηση δόγματος πανορθοδοξίας). Βασικό στοιχείο της ήταν η προώθηση του λεγόμενου «Ελληνικού Σχεδίου» που προέβλεπε αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας καθώς και η προστασία των ορθοδόξων που διέμεναν εντός της Οθωμ. Αυτοκρατορίας.

Η στροφή αυτή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής συνέπεσε μάλιστα χρονικά με την επέκτασή της στα εδάφη της Νότιας και Ανατολικής Ουκρανίας³⁶⁰. Οι ρωσικές αρχές επεδίωξαν έτσι την εγκατάσταση στις περιοχές αυτές φιλικών προς εκείνες πληθυσμών που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην ανάπτυξή τους αλλά θα βοηθούσαν και στην δημογραφική τους ανανέωση. Τελικό ζητούμενο ήταν η πλήρης εμπέδωση της ρωσικής κυριαρχίας στις νέες κτήσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία παρείχε ισχυρά κίνητρα σε Έλληνες ώστε να εγκαταλείψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να εγκατασταθούν στην «Νέα Ρωσία» και κυρίως στην Κριμαία. Πράγματι, σημειώθηκε σημαντική μετανάστευση Ελλήνων προς την περιοχή, η οποία κάλυψε το κενό της έλλειψης παραγωγής.³⁶¹ Οι Έλληνες δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο, τη μεταλλουργία καθώς και στην παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση σίτου. Τους παραχωρήθηκαν μάλιστα σημαντικά προνόμια. Ενδεικτικά αναφέρονται η παραχώρηση αυτόνομου

---

³⁶⁰ Η επέκταση στις περιοχές αυτές (οι οποίες μετέπειτα έγιναν γνωστές ως «Νέα Ρωσία») ξεκίνησε το 1769 και ολοκληρώθηκε το 1783 με την επιβολή ελέγχου στην Κριμαία (η τελευταία δεν αποτελούσε μέρος της «Νέας Ρωσίας»).

³⁶¹ Στις μεταναστεύσεις Ελλήνων προς τη Ρωσία συνέβαλαν και οι διαρκώς επιδεινούμενες σχέσεις των οθωμανικών αρχών με το ελληνικό στοιχείο λόγω της σύμπλευσης του τελευταίου με τη ρωσική πλευρά κατά τη διάρκεια σειράς ρωσοτουρκικών πολέμων (Χασιώτης, 1997: 60).

καθεστώτος σε ελληνικές περιοχές και η δημιουργία (από το 1810 ως το 1873) Ελληνικής Διοικητικής Περιοχής (okrug) στη Μαριούπολη. Σε αυτή λειτουργούσε ελληνικό δικαστήριο με διοικητικές, αστυνομικές και νομικές αρμοδιότητες. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι στην περιοχή της Μαριούπολης απαγορευόταν ως το 1859 η εγκατάσταση ατόμων άλλης εθνικότητας (Αγτζίδης, 2001: 45). Ως αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών, στη «Νέα Ρωσία» και την Κριμαία δημιουργήθηκε μια ισχυρή αστική τάξη από τους κόλπους της οποία προήλθε ως γνωστόν και η Φιλική Εταιρεία.

Από τα μέσα του 19^{ου} και μετά, παρόμοιο κύμα μετανάστευσης παρατηρήθηκε προς το βορειοδυτικό Καύκασο (Κουμπάν, Σταυρούπολη, Τσερκεζία) καθώς οι ρωσικές αρχές ευνόησαν τη μετανάστευση Ελλήνων και εκεί. Οι Έλληνες, αφενός θα αντικαθιστούσαν τους ντόπιους («βουνίσσιους»), οι οποίοι όπως είδαμε εξωθήθηκαν σε αποχώρηση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και αφετέρου θα συνέβαλαν στην ανάπτυξη της περιοχής. Εγκαταστάσεις Ελλήνων προς τον Καύκασο είχαν παρατηρηθεί και πριν από την οριστική επικράτηση των Ρώσων σε αυτόν καθώς οι ρωσικές αρχές ενθάρρυναν μια τέτοια εξέλιξη ώστε να διασφαλίζουν την κυριαρχία τους σε περιοχές που σταδιακά κατακτούσαν (Χασιώτης, 1997: 81). Σε κάθε περίπτωση, οι κυρίως μεταναστεύσεις Ελλήνων σημειώθηκαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά (ύφεση σημειώθηκε μόνο κατά τα τέλη της δεκαετίας το '60). Ευνοήθηκαν δε από την αντίστροφη μετανάστευση μουσουλμάνων του Καυκάσου προς την Οθωμ. Αυτοκρατορία (κυρίως προς τον Πόντο) η οποία επιδείνωνε τις συνθήκες ως προς την εκεί διαμονή τους. Και στον Καύκασο οι Έλληνες ασχολήθηκαν κυρίως με το εμπόριο, την εκμετάλλευση μεταλλείων καθώς και τον αγροτικό τομέα (κύρια ασχολία τους ήταν τα καπνά).

Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι οι Έλληνες που μετακινούνταν προς τις περιοχές του Καυκάσου, αισθάνονταν ανασφάλεια λόγω της δράσης ανυπότακτων Τσερκέζων και άλλων φύλων της περιοχής (Χασιώτης, 1997: 91). Η κατάσταση εξομαλύνθηκε μόνο μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα όταν ο ρωσικός έλεγχος σταδιακά επιβλήθηκε.

Εν γένει, ο ένας περίπου αιώνας που ξεκίνησε από την περίοδο της Μ. Αικατερίνης και ολοκληρώθηκε το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, χαρακτηρίστηκε από τη θετική στάση του ρωσικού κράτους έναντι των Ελλήνων της Ρωσίας καθώς- για δικούς του λόγους- επεδίωξε τόσο τη μαζική εγκατάστασή τους προς τις περιοχές της «Νέας Ρωσίας», της Κριμαίας και του Δυτικού Καυκάσου, όσο και την ανάπτυξη της οικονομικής και πολιτιστικής τους δραστηριότητας σε αυτές. Δεν είναι σε κάθε περίπτωση τυχαίο ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η ρωσική πολιτική ελίτ και η ρωσική κοινωνία διακατέχονταν από ένα ευρύτερα θετικό απέναντι στην Ελλάδα πνεύμα, παρά την επίσημη στάση των τσαρικών αρχών σε σχέση με την προοπτική της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Όπως δείξαμε άλλωστε και σε προηγούμενες ενότητες, η στάση αυτή του τσάρου Αλέξανδρου, αφορούσε συγκεκριμένα στο ζήτημα της Ανεξαρτησίας και δε σχετιζόταν με μια ευρύτερα αρνητική στάση εναντίον του ελληνικού στοιχείου. Ο κυρίαρχος ρόλος της

ορθοδοξίας καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής υπήρξε καθοριστικής σημασίας ως προς τη στάση της Ρωσίας έναντι της Ελλάδας και των Ελλήνων.

Β' Περίοδος (τελευταίο τέταρτο 19^{ου} αιώνα – Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος)

Πρόκειται για περίοδο κατά την οποία οι πολιτικές του ρωσικού κράτους έναντι των Ελλήνων που ζούσαν στο εσωτερικό του άλλαξαν ριζικά. Η βασική αιτία της μεταβολής αυτής ήταν η αλλαγή της κυρίαρχης ιδεολογίας από την πανορθοδοξία στον σλαβισμό και σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής τον πανσλαβισμό. Όπως εξηγήσαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η σλαβοφιλική ιδεολογία απέκτησε σημαντικότερη επιρροή από το 1856 (έτος λήξης του Κριμαϊκού Πολέμου) η οποία κατά τις δεκαετίες του 1860 και του 1870 αυξήθηκε περαιτέρω. Στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής, ο πανσλαβισμός –αν και όπως έχουμε ήδη αναφέρει δεν υιοθετήθηκε ποτέ στον απόλυτο βαθμό– απέκτησε σημαντική επιρροή κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τον προσεταιρισμό κρατών όπως η Βουλγαρία. Επρόκειτο για μια περίοδο όπου η ρωσική πλευρά δεν αντιμετώπιζε θετικά τα ελληνικά συμφέροντα, δοθέντων και των ισχυρών ανταγωνισμών της Βουλγαρίας και της Ελλάδας.

Οι τάσεις αυτές αντικατοπτρίστηκαν και στο εσωτερικό της. Οι ρωσικές αρχές, στο πλαίσιο του κυρίαρχου σλαβισμού, εφάρμοσαν πολιτικές εκρωσισμού εναντίον των Ελλήνων αλλά και πολλών άλλων εθνοτήτων.³⁶² Οι εκρωσιστικές πολιτικές –αν και όπως τονίσαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο είχαν αποσπασματικά χαρακτήρα– περιελάμβαναν έγερση ρωσικών σχολείων σε ελληνικά χωριά, υποχρεωτική παρακολούθηση της ρωσικής εκπαίδευσης, απαγόρευση ίδρυσης και λειτουργίας ελληνικών σχολείων. Επίσης, μαζικές εγκαταστάσεις ρωσόφωνων πληθυσμών σε περιοχές με ισχυρό ελληνικό στοιχείο, όπως η Μαριούπολη (Αγτζίδης, 2001: 56, Χασιώτης, 1997:125, 143). Η διδασκαλία της ελληνικής επιτρεπόταν παράλληλα μόνο στις περιοχές με μεγάλο ελληνικό στοιχείο και μάλιστα ως ξένη και για μία ώρα την ημέρα. Παρατηρήθηκαν επίσης συχνές αντικαταστάσεις Ελλήνων δασκάλων και καθηγητών με Ρώσους.

Στο θρησκευτικό τομέα, έγινε προσπάθεια να επιβληθεί η τέλεση της λειτουργίας στις ελληνικές εκκλησίες στα ρωσικά. Οι εκκλησίες παρ' όλα αυτά συνέχισαν να αποτελούν κέντρα εθνικής συσπείρωσης, Κρίσιμο ρόλο στη διατήρηση του χαρακτήρα τους έπαιξαν οι συχνές επαφές τους με τις Μονές του Πόντου. Παράλληλα, Έλληνες ιερείς (αλλά και δάσκαλοι) που μετανάστευσαν στη Ρωσία από την Ελλάδα και τον Πόντο αποτέλεσαν ισχυρό αντίβαρο έναντι των πολιτικών εκρωσισμού (Αγτζίδης, 2001: 58).

---

³⁶² Η επιδείνωση της θέσης των Ελλήνων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο δεν οφείλονταν πάντως μόνο στις αρνητικές επιπτώσεις του εκρωσισμού αλλά και στις προστατευτικές οικονομικές πολιτικές της κυβέρνησης που συνδυάστηκε με τάσεις απομονωτισμού. Αυτό προκάλεσε σημαντικές απώλειες για τους Έλληνες επιχειρηματίες και εμπόρους (Χασιώτης, 1997: 131).

Το ρωσικό κράτος προσπάθησε να επιβάλει εν τέλει αφομοιωτικές πολιτικές που εντάσσονταν στο πλαίσιο της εμφάνισης ενός ρωσικού εθνικισμού που ως τότε δεν αποτελούσε κυρίαρχη ιδεολογία. Σε κάθε περίπτωση, η ήδη διαμορφωμένη ισχυρή εθνική συνείδηση των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας (φορέας της οποίας υπήρξε η ισχυρή αστική τάξη της «Νέας Ρωσίας) σφυρηλατήθηκε περισσότερο κατά την περίοδο του εκρωσισμού, ως αντίδραση σε αυτόν. Αυτό δε σημαίνει ότι ένα σημαντικό μέρος των Ελλήνων δεν απώλεσε τελικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, ιδιαίτερα σε περιοχές όπως η Μαριούπολη. Στην τελευταία πάντως, μετά την επανάσταση του 1905, έγιναν προσπάθειες για ανασύνταξη του ελληνικού στοιχείου (Χασιώτης, 1997: 144).

Κατά την ίδια περίοδο, στις τάξεις των Ελλήνων άρχισαν να εξαπλώνονται και οι πρώτες επαναστατικές ιδέες. Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, οι Έλληνες ήταν ταγμένοι στη «Μεγάλη Ιδέα» και πίστευαν στην αναγκαιότητα «απελευθέρωσης» του Πόντου από τους Οθωμανούς (άλλωστε οι περισσότεροι προέρχονταν από εκεί³⁶³). Ρόλο κλειδί στη συνειδητοποίηση των Ελλήνων έπαιξε η Επανάσταση του 1905, η οποία υπήρξε σημείο έκρηξης εθνικισμών των διαφόρων εθνοτήτων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο της εθνικής συνειδητοποίησης και με δεδομένη την αναταραχή της περιόδου αλλά και τις τάσεις φιλελευθεροποίησης που αναπτύχθηκαν, οι ελληνικές κοινότητες απαίτησαν την ικανοποίηση σειράς αιτημάτων καταφέροντας να αποκαταστήσουν ένα μέρος των απολεσθέντων σε επίπεδο πολιτιστικής και θρησκευτικής ζωής (Αγτζίδης, 2001: 70).

Επί παραδείγματι, το 1905 καταργήθηκε ο απαγορευτικός νόμος περί τύπου και ξεκίνησε η έκδοση ελληνικών εφημερίδων, η οποία ως τότε ήταν αδύνατη.

Γ΄ Περίοδος (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος)

Επρόκειτο για μια ιδιαίτερη περίοδο λόγω του εμπόλεμου χαρακτήρα της, της εμπλοκής πολλών μερών - πέραν της ίδιας της Ρωσίας - και της μεταφοράς του ενδιαφέροντος κατά κύριο λόγο στους εκτός Ρωσίας Έλληνες κατοίκους του Πόντου. Η περίοδος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξε επίσης ενδεικτική της ισχυρής σύνδεσης των εξελίξεων στον Πόντο με τη δράση των Ελλήνων του Καυκάσου.

Η εθνικιστική και αφομοιωτική πολιτική των Νεότουρκων είχε αποκτήσει ακόμη πιο έντονα χαρακτηριστικά μετά την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Διώξεις έλαβαν χώρα όχι μόνο στον Πόντο και το Καρς αλλά και στο Ν. Καύκασο ο οποίος

---

³⁶³ Υπολογίζεται ότι από το 1775 ως το 1884 300.000-350.000 Έλληνες μετανάστευσαν από την Οθωμανική στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Ένα μεγάλο μέρος τους προερχόταν από τον Πόντο. Κατά τη ρωσική απογραφή του 1897 –για την οποία διατυπώνονται μεθοδολογικές ενστάσεις από την πλευρά των Ελλήνων- καταγράφηκαν στη Ρωσία 207.536 Έλληνες (Αγτζίδης, 2001: 83).

βρέθηκε υπό τουρκική κατοχή για ένα διάστημα. Αποτέλεσμα αυτών των δράσεων υπήρξε η δημιουργία αντάρτικων ποντιακών ομάδων. Οι ομάδες αυτές σχηματίστηκαν με δεδομένη και τη ρωσική προέλαση στον Πόντο (1916-1917) καθώς η ρωσική πλευρά υποστήριζε το κίνημα καθώς και την προοπτική δημιουργίας ποντιακού κράτους (Αγτζίδης, 2001: 99). Προμήθευε μάλιστα του αντάρτες με οπλισμό. Την ίδια περίοδο, δημιουργήθηκαν οργανώσεις από τους Έλληνες του Καυκάσου (εν γνώσει προφανώς των ρωσικών αρχών) που σκοπό είχαν να βοηθήσουν το ποντιακό αντάρτικο.

Η ρωσική προέλαση προς την Τραπεζούντα ανάγκασε μάλιστα τις οθωμανικές αρχές να παραδώσουν τη διοίκηση της τελευταίας στο μητροπολίτη Χρύσανθο και σε τριμελή επιτροπή Ελλήνων. Οι Ρώσοι αποδέχθηκαν την ελληνική διοίκηση η οποία ονομάστηκε «Προσωρινή Κυβέρνηση Τραπεζούντας».

Τα δεδομένα αντιστράφηκαν δραματικά μετά τα γεγονότα του Φεβρουαρίου του 1917, την αλλαγή κυβέρνησης που επέφεραν και την αναταραχή που προκάλεσαν στο στράτευμα, δεδομένης και της αδυναμίας της Προσωρινής Κυβέρνησης να το ελέγξει. Η προέλαση σταμάτησε και τα φαινόμενα λιποταξίας συνεχώς διευρύνονταν. Η προέλαση των οθωμανικών στρατευμάτων μετά τη ρωσική οπισθοχώρηση είχε έτσι δραματικές επιπτώσεις για το ελληνικό (και γενικότερα το χριστιανικό) στοιχείο τόσο στον Πόντο όσο και στο Καρς (λίγο αργότερα και στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν όπου προέλασαν τα τουρκικά στρατεύματα). Στην κατάσταση αυτή οφείλεται η μαζική μετανάστευση Ελλήνων που ακολούθησε τη ρωσική υποχώρηση.³⁶⁴

Την ίδια ώρα στη Ρωσία, οι Έλληνες έβλεπαν θετικά την ανατροπή του τσαρισμού λόγω των καταπιεστικών πολιτικών που είχε εφαρμόσει τις προηγούμενες δεκαετίες. Ιδιαίτερα στον Καύκασο, οι Έλληνες, όπως και οι περισσότεροι λαοί, τάσσονταν υπέρ των εμφανιζόμενων τάσεων αυτοδιάθεσης. Δεν έθεταν ωστόσο ζήτημα ανεξαρτησίας των ελληνικών περιοχών. Σε αυτό το πλαίσιο, στις 29 Ιουνίου 1917 συνήλθε στο Ταϊγάν (Τανγκανρόκ) το Συνέδριο των Ελλήνων της Ρωσίας στο οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλες σχεδόν τις περιοχές όπου κατοικούσαν Έλληνες (Αγτζίδης, 2001: 107). Φαίνεται πως ένας βασικός στόχος τους ήταν η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών ώστε να εξασφαλιστεί προνομιακό καθεστώς για τις περιοχές του μικρασιατικού Πόντου που - όπως ακόμη πίστευαν οι ίδιοι - θα εντάσσονταν στο ρωσικό κράτος.³⁶⁵ Σε κάθε περίπτωση, αίτημα του Συνεδρίου ήταν η άρση των επιπτώσεων της πολιτικής του εκρωτισμού και ο «εξελληνισμός» της εκπαίδευσης και της θρησκευτικής πίστης.

---

³⁶⁴ Την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κυρίως μετά τη ρωσική υποχώρηση, υπολογίζεται ότι μετανάστευσαν προς τη Ρωσία περίπου 160.000 Έλληνες, κυρίως από τον Πόντο (Αγτζίδης, 2001: 84).

³⁶⁵ Οι εκτιμήσεις αυτές κατέρρευσαν μετά την οριστική υποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από το μέτωπο τους επόμενους μήνες.

Δ' Περίοδος (Ρωσικός Εμφύλιος)

Η πλήρης επικράτηση των Μπολσεβίκων στις τάξεις του στρατού σήμαινε την οριστική αποχώρηση της Ρωσίας από τα οθωμανικά εδάφη. Την ίδια περίοδο, οι Έλληνες του Ν. Καυκάσου έμεναν εκτός Ρωσίας μετά τη δημιουργία των τριών ανεξάρτητων δημοκρατιών (βλ. αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο). Αν και η τελική ήττα των κεντρικών δυνάμεων αναπτέρωσε τις ελπίδες και τις ελπίδες για αναζωπύρωση του αντάρτικου και επιστροφή στις εστίες όσων είχαν μεταναστεύσει, οι ελπίδες οι οποίες διαψεύστηκαν σύντομα.

Η άνοδος των Μπολσεβίκων στην εξουσία δεν έτυχε θετικής αντίδρασης από τους Έλληνες.³⁶⁶ Οι τελευταίοι ήταν κατά βάση λαός θρησκευόμενος, με έντονη οικονομική και εμπορική δραστηριότητα αλλά και ταγμένοι στη «Μεγάλη Ιδέα». Ζητήματα στα οποία οι Μπολσεβίκοι είχαν εντελώς διαφορετικές θέσεις (Χασιώτης, 1997: 366). Πράγματι, στις περιοχές που είχαν ήδη επικρατήσει οι Κόκκινοι, οι κατασχέσεις περιουσιών, το κλείσιμο επιχειρήσεων και εκκλησιών έκανε πολλούς Έλληνες να επιθυμούν τη φυγή τους. Παρατηρήθηκε έτσι το φαινόμενο της μαζικής συγκέντρωσης Ελλήνων στις παραλιακές πόλεις στα παράλια της Μ. Θάλασσας όπου περίμεναν για μεγάλο χρονικό διάστημα και υπό αντίξοες συνθήκες την ώρα που θα κατάφερναν να μπουν σε ένα καράβι για να μεταναστεύσουν προς την Ελλάδα (Αγτζίδης, 2001: 117).

Η αρνητική διάθεση έναντι των Μπολσεβίκων δε σήμαινε πάντως και θετική στάση έναντι των Λευκών. Οι τελευταίοι αποτελούσαν υπερασπιστές του παλιού καθεστώτος, την επιστροφή στο οποίο σε καμία περίπτωση δεν υποστήριζαν οι Έλληνες. Οι τελευταίοι βρίσκονταν τελικά μεταξύ δύο στρατοπέδων που δεν αντιμετώπιζαν τις ανησυχίες, τους προβληματισμούς και τα αιτήματά τους κατά τον τρόπο που επιθυμούσαν οι ίδιοι.

Ιδιαίτερα αρνητικό ρόλο στη θέση των Ελλήνων της Ουκρανίας, στην οποία διεξαγόταν τριπλή σύγκρουση μεταξύ των Κόκκινων, των Λευκών και του αγροτικού αναρχικού κινήματος του Νέστορ Μάχνο, έπαιξε η απόφαση της συμμετοχής της Ελλάδας στη συμμαχική επιχειρήση υποστήριξης των Λευκών στην Κριμαία στις αρχές του 1919.³⁶⁷ Απόφαση η οποία είχε ως αποτέλεσμα επιθέσεις Μπολσεβίκων εναντίον Ελλήνων της περιοχής ως αντίποινα. Από την πλευρά του, ο ελληνικός στρατός θεωρούσε ότι με την απόφαση συμμετοχής στην εκστρατεία, η Ελλάδα βοηθούσε τόσο μια χώρα που την είχε βοηθήσει στους απελευθερωτικούς αγώνες όσο και τους Έλληνες που ζούσαν σε αυτή και οι οποίοι «απειλούνταν» από την επικράτηση των Μπολσεβίκων. Την άποψη αυτή συμμαρζόνταν εν μέρει και οι

³⁶⁶ Αυτό δεν ίσχυε φυσικά για το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού. Ένα μέρος των Ελλήνων –όχι το κυρίαρχο- συμπαρατάχθηκε μαζί τους. Επρόκειτο κυρίως για τα αγροτικά στρώματα και κυρίως τους ακτήμονες- αλλά και τους εργάτες σε ρωσικές ή ελληνικές επιχειρήσεις. Επίσης, ένα ακόμη μικρότερο μέρος συντάχθηκε με τους Μενσεβίκους, κυρίως στη Γεωργία (Χασιώτης, 1997: 227).

³⁶⁷ Συνοδεύτηκε δε από μαζική αποχώρηση Ελλήνων της Κριμαίας, του Β. Καυκάσου και της Γεωργίας με τη βοήθεια ελληνικών πλοίων που είχαν φτάσει στην περιοχή

ίδιοι οι Έλληνες οι οποίοι θεωρούσαν την ελληνική στρατιωτική παρουσία ως την έσχατη ελπίδα για την επιβίωσή τους, ευρισκόμενοι μεταξύ δύο μη επιθυμητών λύσεων, Λευκών και Κόκκινων (Χασιώτης, 1997: 230) . Είναι σε κάθε περίπτωση δεδομένο ότι οι Έλληνες της Ν. Ουκρανίας υποδέχθηκαν θετικά της άφιξη του ελληνικού στρατού. Εξετάστηκε μάλιστα το ενδεχόμενο ανάληψης πρωτοβουλιών που θα μετέτρεπαν την Κριμαία σε καθαρά ελληνική χερσόνησο (Αγτζίδης, 2001: 158).

Οι Έλληνες της περιοχής συμμετείχαν πάντως και στις δύο κύριες αντίπαλες παρατάξεις καθώς και στο αναρχικό κίνημα του Μάχνο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δέχονται επιθέσεις και αντίποινα από όλα τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ιδιαίτερα οι Λευκοί χρησιμοποιούσαν τους Τατάρους της Κριμαίας ώστε να επιτίθενται εναντίον των Ελλήνων (Αγτζίδης, 2001: 159). Η συμπεριφορά τους ανάγκασε μάλιστα πολλούς Έλληνες να ζητήσουν την προστασία των Μπολσεβίκων, κάτι που επιτάχυνε την κατάληψη της Μαριούπολης από τους τελευταίους.

Οι Μπολσεβίκοι είχαν εν τω μεταξύ αυξήσει την επιρροή τους στον ελληνικό αγροτικό πληθυσμό καθώς οι αγρότες φοβούνταν ότι πιθανή επικράτηση των Λευκών θα οδηγούσε σε επαναφορά του καθεστώτος των μεγαλογαιοκτημόνων και σε επιδείνωση της θέσης των αγροτών (Αγτζίδης, 2001: 159). Η προέλαση των Μπολσεβίκων στην περιοχή αύξησε επιπλέον την υποστήριξη των Ελλήνων προς το μέρος τους. Σε κάθε περίπτωση, οι συνεχιζόμενες - και από όλα τα μέρη - επιθέσεις εναντίον του ελληνικού στοιχείου συνέβαλαν στη δημιουργία μεγάλου κύματος προσφύγων, ιδιαίτερα μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού (υπό το φόβο των αντιποίνων).

Αντίστοιχη στροφή εναντίον των Λευκών παρατηρήθηκε και στον ρωσικό Καύκασο λόγω κυρίως της ασυδοσίας του Λευκού στρατού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία επαναστατικών επιτροπών και το πέρασμα περιοχών στη σοβιετική εξουσία μετά από αποφάσεις τοπικών συνελεύσεων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι λόγω του ισχυρού αγροτικού χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων στο ρωσικό Καύκασο (σε σχέση με τις περιοχές της Ουκρανίας), το κύμα υποστήριξης προς τους Μπολσεβίκους ήταν μεγαλύτερο σε σχέση με άλλες περιοχές.

Ε΄ Περίοδος (πρώτη περίοδος Μπολσεβίκων, 1921- αρχές δεκαετίας '30)

Η εμπέδωση της μπολσεβίκικης εξουσίας είχε αρνητικές επιπτώσεις για τους Έλληνες. Είναι προφανές ότι η ως τότε οικονομική δραστηριότητά τους διακόπηκε λόγω του νέου χαρακτήρα της οικονομίας ενώ και οι αγρότες, οι οποίοι ήλπιζαν σε βελτίωση της θέσης τους με τη νέα εξουσία, αντέδρασαν στη δημιουργία μεγάλων αγροκτημάτων (πρώιμη κολεκτιβοποίηση). Πλήγμα υπέστη και η θρησκευτική πίστη λόγω των θρησκευτικών διώξεων του νέου καθεστώτος. Παράλληλα, η οξύτατη

οικονομική κρίση στη Ρωσία στις αρχές της δεκαετίας του '20, λόγω των πολιτικών του πολεμικού κομμουνισμού, επηρέασε σημαντικά το ελληνικό στοιχείο, αν και στη Ν. Ρωσία η κατάσταση ήταν καλύτερη.

Την ίδια περίοδο, οι Μπολσεβίκοι κατάφεραν να επιβάλουν την εξουσία τους και στον ως τότε ανεξάρτητο Καύκασο. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε την αντίδραση των Ελλήνων που ζούσαν εκεί, η οποία ωστόσο δεν ήταν ενιαία αλλά εξαρτιόταν από την ταξική προέλευση του καθενός. Σημειώθηκαν κατασχέσεις εκτάσεων και περιουσιακών στοιχείων (ιδιωτών αλλά και του ελληνικού δημοσίου) οι οποίες προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις στους Έλληνες αλλά και στους άλλους λαούς, εναντίον των οποίων ακολούθηθηκαν παρόμοιες πολιτικές. Προκλήθηκε έτσι νέο μεγάλο κύμα φυγής προς την Ελλάδα. Ωστόσο, οι εχθρικές σχέσεις των κυβερνήσεων Ελλάδας και Σοβιετικής Ρωσίας είχε τελικά ως θύματα τους υπό μετανάστευση Έλληνες, οι οποίοι εγκλωβίζονταν για μήνες στα λιμάνια περιμένοντας να έρθει η ώρα να επιβιβαστούν σε πλοίο ώστε να αναχωρήσουν. Είναι γεγονός ότι οι σοβιετικές αρχές δημιουργούσαν πολλά διαδικαστικά προσκόμματα ενώ και η Ελλάδα δεν εμφανιζόταν έτοιμη να δεχθεί τους πρόσφυγες.³⁶⁸ Έτσι, χιλιάδες έμεναν πίσω μην καταφέροντας να επιτύχουν το στόχο τους.

Η τραγική κατάσταση της οικονομίας και οι αυξημένες αντιδράσεις από την πλευρά του πληθυσμού, οδήγησαν σε αλλαγή της οικονομικής φιλοσοφίας και την επιβολή της «Νέας Οικονομικής Πολιτικής». Η εφαρμογή της τελευταίας βοήθησε στην οικονομική ανάπτυξη των περιοχών που ζούσαν Έλληνες, ιδιαίτερα στη Ν. Ρωσία και στον Καύκασο όπου κυριαρχούσαν ελληνικοί αγροτικοί πληθυσμοί (Αγτζίδης, 2001: 229). Και ο ιδιωτικός τομέας ανέκαμψε όμως χάρη στην αποκατάσταση των νόμων της αγοράς.

Την ίδια περίοδο, στο μέτωπο της Μικράς Ασίας, οι σοβιετικοί συνέχιζαν να είναι υποστηρικτικοί προς τον Κεμάλ και να στρέφεται εναντίον των Ελλήνων της περιοχής. Χαρακτηριστική είναι η στάση της σοβιετικής πλευράς έναντι των Ελλήνων ανταρτών των οποίων τους δρόμους εφοδιασμού από τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας είχε πλέον αποκόψει. Η δε τελική τουρκική αντεπίθεση οργανώθηκε από τον Φρούνζε, στρατιωτικό απεσταλμένο των σοβιετικών (Αγτζίδης, 2001: 230). Οι εξελίξεις αυτές διέυρναν την ήδη μεγάλη δυσарέσκεια των Ελλήνων έναντι της μπολσεβίκικης εξουσίας.

Η τελική νίκη των κεμαλικών δυνάμεων και η υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης δημιούργησε ένα νέο κύμα προσφύγων κυρίως προς την Ελλάδα αλλά και προς τη Σοβιετική Ρωσία. Στην τελευταία πλέον διέμεναν περίπου 300.000-400.000, από τους οποίους το 80% ήταν αγρότες και από τους οποίους το 1/3 είχε ελληνική

---

³⁶⁸ Μικρή πρόοδος υπήρξε στο ζήτημα αυτό μετά την αναγνώριση της ΕΣΣΔ από την Ελλάδα το 1924, η οποία συνέβαλε στη δημιουργία καλύτερων συνθηκών για τη μετανάστευση των Ελλήνων. Και πάλι όμως μεγάλος αριθμός έμεινε πίσω, λόγω κυρίως της άρνησης της Ελλάδας να τους δεχτεί (αδυναμία κάλυψης στεγαστικών αναγκών).

υπηκοότητα (κυρίως οι πρόσφυγες). Η πλειονότητά τους δεν είχε επαρκή γνώση των ρωσικών.

Η πραγματικότητα όπως προέκυπτε από τη μη επαρκή γνώση της γλώσσας, τους θρησκευτικούς περιορισμούς και την εθνική ιδεολογία, την οποία υποστήριζε το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων της Ρωσίας, έθετε επί τάπητος το ζήτημα της δημιουργίας συνθηκών προστασίας των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού στοιχείου, στο πλαίσιο και της νέας εθνικής πολιτικής των Μπολσεβίκων (πολιτική ιθαγενοποίησης). Γύρω από την προσπάθεια αυτή συσπειρώθηκε το σύνολο των ελληνικών κοινοτήτων και ιδιαίτερα οι διανοούμενοι αλλά και οι κατέχοντες θέσεις στο ΚΚ. Την ίδια περίοδο, η οργάνωση των Ελλήνων σε κομματικό επίπεδο προχωρούσε, με αποτέλεσμα να αποκτούν περαιτέρω δυνατότητες πίεσης αναφορικά με τα αιτήματά τους.

Στα τέλη της δεκαετίας του '20, στη Σοβ. Ρωσία άρχισαν να εμφανίζονται τάσεις διαχωρισμού των εθνοτήτων. Το αίτημα της αυτονομίας ετίθετο έτσι ολοένα και εντονότερα από την ελληνική πλευρά. Ήδη είχε υπάρξει αλλαγή στο χαρακτήρα της εκπαίδευσης η οποία απέκτησε περισσότερο εθνικό χαρακτήρα (δημιουργία εθνικών σχολείων, έκδοση βιβλίων, εφημερίδων κλπ.)³⁶⁹ (Αγτζίδης, 2001: 340). Είναι σε κάθε περίπτωση δεδομένο ότι η εκπαιδευτική διαδικασία ήταν απολύτως ελεγχόμενη από το κράτος και στόχος της ήταν η διάχυση της επίσημης ιδεολογίας στους μαθητές. Η τελευταία ήταν εμφανώς αντίθετη με την εθνική ιδεολογία στην οποία είχαν γαλουχηθεί οι Έλληνες. Για το λόγο αυτό υπήρξε έντονη δυσπιστία των Ελλήνων έναντι του εκπαιδευτικού συστήματος (Χασιώτης, 1997: 368).³⁷⁰

Είναι παρ' όλα αυτά αναγκαίο να επισημανθεί το γεγονός της ανάπτυξης της ελληνικής εκπαίδευσης όπως δείχνει και η δημιουργία σχολείων σε κάθε ελληνικό χωριό (Αγτζίδης, 2001: 346). Ιδιαίτερα σε περιοχές όπως η Μαριούπολη, στην οποία ο γλωσσικός εκρωσισμός των Ελλήνων υπήρξε έντονος, η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης ήταν κατακόρυφη, τη στιγμή που ως το 1926 λειτουργούσε μόλις ένα σχολείο (Αγτζίδης, 2001: 362). Ως γλώσσα διδασκαλίας καθιερώθηκε –όχι χωρίς αντιδράσεις³⁷¹– η δημοτική. Δημιουργήθηκαν, παρ' όλα αυτά προβλήματα καθώς η μη επαρκής γνώση της ελληνικής οδηγούσε στην (παράνομη) διδασκαλία των μαθημάτων στη ρωσική. Κάτι τέτοιο δεν ήταν επιτρεπτό από τη στιγμή που η ελληνική είχε καθιερωθεί ως η επίσημη γλώσσα της ελληνικής εθνότητας (Χασιώτης, 107: 374).

---

³⁶⁹ Η «επανεθνικοποίηση» της εκπαίδευσης έγινε γνωστή στις τάξεις των ελληνικών κοινοτήτων με τον όρο «ελληνισζάτσια» (*ellinizatsiya*).

³⁷⁰ Η αντίθεση αυτή δημιούργησε το φαινόμενο του «κρυφού σχολείου» σε περιοχές όπως το Ροστόβ, το Κράνονταρ, το Γκρόζνυ, η Σεβαστούπολη, το Νοβοροσίσκ (Χασιώτης, 1997: 369).

³⁷¹ Στόχος της επιλογής αυτής ήταν η σοβιετοποίηση του ελληνικού σχολείου και η ρήξη με ότι ίσχυε στο παρελθόν.

Η βελτίωση της θέσης των Ελλήνων σε επίπεδο εκπαίδευσης και πολιτισμού υπήρξε αδιαμφισβήτητη. Σε ορισμένες περιοχές με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, η ελληνική ανακηρύχθηκε ως κύρια γλώσσα, μαζί με τη ρωσική αλλά και τη γλώσσα της Δημοκρατίας. Χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση της Αμπχαζίας όπου σε έξι περιοχές καθιερώθηκε η ελληνική, σε πέντε η ρωσική και σε τρεις η γεωργιανή - βάσει πλειοψηφίας στα αγροτικά σοβιέτ (Αγτζίδης, 2001: 451). Στο πλαίσιο της εθνικής πολιτικής των Μπολσεβίκων, δημιουργήθηκαν μάλιστα τέσσερις Ελληνικές Αυτόνομες Περιοχές (λειτούργησαν ως το 1938)³⁷², κάτι το οποίο αποτέλεσε εκπλήρωση των αιτημάτων των Ελλήνων για προστασία της πολιτιστικής ιδιαιτερότητάς τους. Ελληνικές Περιοχές δημιουργήθηκαν το 1928 στη Ν. Ουκρανία, το Ντονέτσκ και τη Μαριούπολη. Μια τέταρτη περιοχή δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας, με κέντρο το Κρίμσκ (βλ. χάρτες 11, 12). Η τελευταία περιοχή αποτέλεσε μάλιστα πόλο έλξης πολλών Ελλήνων που ζούσαν εκτός αυτής. Παρά τις προσπάθειες, δεν έγινε ωστόσο κατορθωτό να δημιουργηθούν αντίστοιχες Περιοχές και σε άλλες περιφέρειες της ΕΣΣΔ όπου ζούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί (πχ. Αμπχαζία).

Παρά τη βελτίωση της θέσης των Ελλήνων -αλλά και των άλλων λαών- ως αποτέλεσμα των πολιτικών της πρώτης σοβιετικής περιόδου στον πολιτιστικό τομέα, ιδιαίτερα αρνητικές ήταν οι επιπτώσεις ορισμένων κεντρικών επιλογών του σοβιετικού καθεστώτος στον οικονομικό τομέα. Λόγος γίνεται κυρίως για την έναρξη ενός συστηματικού προγράμματος κολεκτιβοποίησης των αγροκτημάτων στα τέλη της δεκαετίας του '20.³⁷³ Οι Έλληνες και οι άλλοι αγρότες μετατράπηκαν από ιδιοκτήτες σε εργάτες γης ενώ πολλοί χαρακτηρίστηκαν «κουλάκοι» και εκτοπίστηκαν. Σε κάθε περίπτωση, η κολεκτιβοποίηση έπληξε την αγροτική παραγωγή και το εισόδημα των αγροτών. Παράλληλα, ο αυταρχικός της χαρακτήρας και οι διώξεις στις οποίες οδήγησε η εφαρμογή τη ενίσχυσαν τα ήδη αρνητικά αισθήματά τους έναντι του συγκεκριμένου προγράμματος. Η δραματική επιδείνωση της αγροτικής παραγωγής και ο λιμός που προκάλεσε στα τέλη της δεκαετίας του '20, επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών, η κολεκτιβοποίηση σταμάτησε την περίοδο 1930-1931 (συνεχίστηκε την περίοδο 1932-1937), με το κράτος να αναγκάζεται να επιτρέψει την εκμετάλλευση ενός μικρού κομματιού της γης σε οικογενειακό επίπεδο (Χασιώτης, 1997: 390).

Από τα τέλη της δεκαετίας του '20, υπήρξε επίσης συστηματοποίηση των διώξεων έναντι της θρησκείας. Με νόμο μάλιστα του 1929, θεωρήθηκε νομικό αδίκημα κάθε είδους θρησκευτική προπαγάνδα. Υπήρξε μαζικό κλείσιμο ναών καθώς και διώξεις εναντίων ιερέων (Αγτζίδης, 2001: 413). Η κατάσταση αυτή έπληξε ιδιαίτερα τους

---

³⁷² Σε γενικές γραμμές, ο αποκλεισμός των Ελλήνων –με εξαίρεση τη συγκεκριμένη περίοδο- από τη δημιουργία αυτόνομων διοικητικών μονάδων εξηγούνταν από τις αρχές βάσει της έλλειψης συγκροτημένου και συγκεκριμένου εδαφικού χώρου πολύχρονης διαμονής Ελλήνων και του γεγονότος ότι δεν περιλαμβάνονταν στους «αυτόχθονες» λαούς της περιοχής αλλά στις «φιλοξενούμενες» ομάδες (Χασιώτης, 1997: 31-32).

³⁷³ Στον Καύκασο, όπου ζούσαν πολλοί Έλληνες, το φαινόμενο της κολεκτιβοποίησης πήρε μικρότερη έκταση κυρίως λόγω των περιορισμένων και δύσκολα εκμεταλλεύσιμων αγροτικών εκτάσεων.

Έλληνες αναγκάζοντάς τους συχνά να ασκούν θρησκευτική δραστηριότητα στα κρυφά.

Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν σε νέο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα με την ελληνική κυβέρνηση να παραμένει εξαιρετικά επιφυλακτική (ως αρνητική) σχετικά με το ενδεχόμενο έλευσης πολλών Ελλήνων από την ΕΣΣΔ. Αντιθέτως, οι σοβιετικές αρχές ευνοούσαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Πίεζαν έτσι όσους Έλληνες δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα να την αποκτήσουν ώστε να θεωρηθούν «ξένοι» και να διευκολυνθεί η μετανάστευσή τους στην Ελλάδα.

ΣΤ΄ Περίοδος (αρχές δεκαετίας '30 - περίοδος αποσταλινοποίησης)

Επρόκειτο για τη χειρότερη περίοδο για τους Έλληνες – αλλά και πολλούς άλλους λαούς- της ΕΣΣΔ. Ήταν η λεγόμενη περίοδος των σταλινικών διώξεων, η οποία ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του '30. Κατά τη διάρκειά της σημειώθηκαν μαζικές διώξεις και εκτοπισμοί Ελλήνων. Εμφανίστηκαν τέσσερα διαδοχικά κύματα: Οκτώβριος 1937, Φεβρουάριος 1938, Ιούλιος 1938 και Φεβρουάριος 1939. Οι Έλληνες - όπως και άλλοι λαοί - κατηγορούνταν συχνά για «αντισοσιαλιστικές τάσεις», «προδοσία της πατρίδας», «τροτσκισμό». Ολόκληρες περιοχές που κατοικούνταν από Έλληνες –κυρίως εντός των ΣΣΔ της Ρωσίας και της Γεωργίας- εκκαθαρίστηκαν, ελληνικά σχολεία έκλεισαν, η ρωσική επανήλθε ως γλώσσα διδασκαλίας. Και στη Γεωργία, όπου ο γεωργιανός σοβινισμός -εκφραζόμενος κατά βάση από τον Λ. Μπέρια- κυριάρχησε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, τα ελληνικά σχολεία μετατράπηκαν σε γεωργιανά. Συνολικά, σταμάτησε η έκδοση ελληνικών εφημερίδων, έκλεισαν ελληνικές εκκλησίες (όσες είχαν απομείνει), ενώ συνελήφθησαν και ιερείς. Πρώτοι υποψήφιοι προς σύλληψη ήταν όσοι κατείχαν ελληνική υπηκοότητα καθώς το να είσαι υπήκοος καπιταλιστικού κράτους χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα για τις διώξεις.

Η Ελληνική Περιοχή του Κουμπάν εξακολουθούσε να υπάρχει τυπικά ως την άνοιξη του 1938 όταν και καταργήθηκε. Σε αυτή πραγματοποιήθηκαν και οι περισσότερες συλλήψεις. Οι εκεί Έλληνες κατηγορήθηκαν για εθνικισμό και προσπάθεια δημιουργίας Ελληνικής Δημοκρατίας στη Ν. Ρωσία (Αγτζίδης, 2001: 479).

Αποτέλεσμα όλων αυτών υπήρξε η δημιουργία νέων κυμάτων φυγής προς την Ελλάδα, στην οποία ωστόσο οι πρόσφυγες αντιμετώπιζονταν ως ύποπτοι.

Νέο κύμα διώξεων σημειώθηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε αυτόν πολέμησαν όσοι Έλληνες είχαν σοβιετική υπηκοότητα. Αρχικά, η προέλαση των Γερμανών κατέστρεψε πολλά ελληνικά χωριά. Σημειώθηκαν εκτεταμένες εκκαθαρίσεις από τα ναζιστικά στρατεύματα, τα οποία οι Έλληνες δεν υποστήριζαν - το αντίθετο μάλιστα - παρά τα όσα είχαν περάσει τα τελευταία χρόνια.

Η στάση αυτή των Ελλήνων δε μετέβαλε πάντως τη στάση των σοβιετικών αρχών οι οποίες τους αντιμετώπιζαν ως δυνάμει προδότες και συνεργάτες του εχθρού. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εκτοπισμοί προς τα ανατολικά συνεχίστηκαν στα 1941-1942. Θύμα τους κατά βάση ήταν οι Έλληνες του Κουμπάν, οι οποίοι μετακινούνταν προς Κ. Ασία και Σιβηρία υπό τραγικές συνθήκες, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τον αποδεκατισμό πολλών εξ αυτών στο δρόμο προς την εξορία. Το 1944 - και ενώ οι Γερμανοί είχαν αποχωρήσει - σημειώθηκαν και νέοι διωγμοί κυρίως στην περιοχή της Κριμαίας υπό την κατηγορία της προηγούμενης συνεργασίας με τους κατακτητές. Μόνο τον Ιούνιο του '44 εκτοπίστηκαν 70.000 Έλληνες της Κριμαίας προς την Κ. Ασία. Όσα τοπωνύμια στην Κριμαία είχαν ελληνική, ταταρική ή γερμανική καταγωγή άλλαξαν όνομα (Χασιώτης, 1997: 437-438).

Νέοι εκτοπισμοί σημειώθηκαν το 1949 καθώς η ήττα των κομμουνιστών στον ελληνικό εμφύλιο σήμανε την οριστική ένταξη της Ελλάδας στον αντίπαλο συνασπισμό. Οι Έλληνες της ΕΣΣΔ θεωρήθηκαν εκ νέου οιονεί πράκτορες του εχθρού, δεδομένης και της έναρξης του Ψυχρού Πολέμου. Την ίδια περίοδο στη Γεωργία, υπό τις οδηγίες Μπέρια, σημειώθηκαν νέοι εκτοπισμοί στο πλαίσιο της όξυνσης του εθνικισμού από την πλευρά των γεωργιανών αρχών (Χασιώτης, 1997: 444). Παράλληλα, εκτοπίστηκαν και οι τελευταίοι Έλληνες του Κουμπάν. Είναι περιττό δε να αναφερθεί ότι οι εκτοπισμοί αυτοί συνοδεύονταν από απαλλοτριώσεις των κατοικιών τους οι οποίες δίδονταν σε εποίκους.

Ως γενικό συμπέρασμα, μπορεί να ειπωθεί ότι οι εκτοπισμοί των Ελλήνων είχαν πολλαπλές αιτίες:

Πρώτον, εντάσσονταν στη γενικότερη επιχείρηση υπερσυγκέντρωσης της σταλινικής εξουσίας που καθιστούσε «αναγκαία» την εξόντωση κάθε πιθανού κινδύνου, προερχόμενου είτε από το εσωτερικό του κόμματος είτε από «εχθρικές» εθνότητες.

Δεύτερον, σχετιζόταν με τον - εν πολλοίς αδικαιολόγητο - φόβο του Στάλιν για πιθανή συνεργασία των λαών που ζούσαν στη σοβιετική μεθόριο με τους πραγματικούς ή υποθετικούς εχθρούς της ΕΣΣΔ.

Τρίτον, συνδέονταν με την εμφάνιση ισχυρών τάσεων μεγαλορωσικού εθνικισμού (όπως και άλλων εθνικισμών που εξυπηρετούσαν τους στόχους των αρχών- βλ. γεωργιανός), οι οποίες έθεταν αυτομάτως στο στόχαστρο τις άλλες εθνότητες.

Τέταρτον, σχετιζόταν με τις ανάγκες της ταχείας εκβιομηχάνισης της σοβιετικής οικονομίας, με έμφαση στις περιοχές της Κ. Ασίας. Δημιούργησε έτσι «ανάγκη» μεταφοράς πληθυσμού προς αυτές ώστε να χρησιμοποιηθεί ως φτηνό εργατικό δυναμικό (Χασιώτης, 1997: 425).

Θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι υπήρξαν περιοχές όπου οι διωγμοί των Ελλήνων δεν έφτασαν στα επίπεδα άλλων. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η Μαριούπολη. Ακόμη και εκεί ωστόσο οι Έλληνες υπέστησαν διαφόρων ειδών διακρίσεις.

Ζ' Περίοδος (περίοδος αποσταλινοποίησης - κατάρρευση ΕΣΣΔ)

Η περίοδος Χρυστσόφ χαρακτηρίστηκε από χαλάρωση των μέτρων της προηγούμενης περιόδου. Σε αυτό το πλαίσιο, επετράπη η μαζική αποφυλάκιση των καταδίκων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Σιβηρίας. Το 1954 μάλιστα ψηφίστηκε άρση ορισμένων περιορισμών σχετικά με τη μετακίνηση των προσώπων αυτών. Ωστόσο, δεν υπήρξε καμία πρόβλεψη για επιστροφή τους στις εστίες τους (Αγτζίδης, 2001: 525). Το 1955 δόθηκε επίσης αμνηστία σε όσους «συνεργάστηκαν» με τις κατοχικές δυνάμεις. Οι εκτοπισμένοι Έλληνες της Κριμαίας - όπως και οι άλλοι εκτοπισμένοι λαοί της περιοχής - απέκτησαν έτσι δικαίωμα μετακίνησης και προβλέφθηκε η απαλλαγή τους από την επιτήρηση των σοβιετικών αρχών. Μπορούσαν πλέον να κατοικήσουν οπουδήποτε ήθελαν εκτός από την περιοχή στην οποία κατοικούσαν πριν εξοριστούν (Χασιώτης, 1997: 449). Έτσι, δεν υπήρξε αποκατάσταση και δε δόθηκαν πίσω οι περιουσίες. Επετράπη μόνο σταδιακά η επιστροφή σε περιοχές της Μ. Θάλασσας κυρίως όσων Ελλήνων είχαν σοβιετικό διαβατήριο. Ανασταλτικός παράγοντας αναφορικά με το ζήτημα της επιστροφής των Ελλήνων και των άλλων εθνοτήτων από την Κ. Ασία στις αρχικές τους εστίες υπήρξε και η αντίδραση και τα προσκόμματα που δημιούργησαν οι αρχές των δημοκρατιών στις οποίες είχαν εκτοπιστεί, οι οποίες θα έχαναν χρήσιμα εργατικά χέρια αν τελικά αποχωρούσαν.

Η φιλελευθεροποίηση της χρυστσοφικής περιόδου δημιούργησε ελπίδες για τη καλύτερες συνθήκες προστασίας της πολιτιστικής ζωής των Ελλήνων. Ορισμένες προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση σταμάτησαν την περίοδο Μπρέζνιεφ, κατά την οποία η συμπεριφορά έναντι των Ελλήνων επιδεινώθηκε εκ νέου (χωρίς να φτάσει επ' ουδενί στα επίπεδα της σταλινικής). Παράλληλα, από τα μέσα της δεκαετίας του '60 είχε παρατηρηθεί νέο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα, το οποίο προς τα τέλη της μειώθηκε λόγω της επιβολής δικτατορικού καθεστώτος.

Προς τα τέλη της σοβιετικής περιόδου, η φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος οδήγησε στη βελτίωση της θέσης των Ελλήνων. Αυτό επ' ουδενί δεν έκλεισε τις πληγές του παρελθόντος καθότι μάλιστα ένα μεγάλο μέρος τους είχε ουσιαστικά εκρωσιστεί λόγω της πολιτικής Στάλιν. Είναι επίσης γεγονός ότι σε ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων είχε συνολικά κλονιστεί η εμπιστοσύνη έναντι του σοβιετικού κράτους όπως δείχνει και η άρνηση αποδοχής της σοβιετικής υπηκοότητας καθώς και η επιθυμία διατήρησης των ελληνικών ταυτοτήτων. Η πραγματικότητα αυτή συνοδεύτηκε από μια λατρεία για την Ελλάδα και επιθυμία μετακίνησης προς αυτήν. Διαμορφώθηκαν έτσι σταδιακά τρεις τάσεις: η τάση που προέκρινε τη μετανάστευση, εκείνη που μιλούσε για παραμονή στην ΕΣΣΔ και διεκδίκηση εθνικών δικαιωμάτων και εκείνη που σκεφτόταν την προώθηση αιτήματος εκ νέου σύστασης αυτόνομης ελληνικής περιοχής (Αγτζίδης, 2001: 543). Αναφορικά με τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης, τη στήριξη της οποίας ζήτησαν οι ομογενείς, αυτή υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτική ως προς το αίτημα της αυτονομίας ώστε να μην υπάρξει διαταραχή των σχέσεων της με την ΕΣΣΔ. Η Ελλάδα προσανατολίστηκε έτσι περισσότερο στην λήψη μέτρων για τη βελτίωση της καθημερινότητας των

Ελλήνων. Κινήθηκε δηλαδή περισσότερο προς τη δεύτερη από τις παραπάνω κατευθύνσεις, επιθυμώντας σε κάθε περίπτωση την παραμονή των Ελλήνων στις εστίες τους, ώστε να λειτουργούν ως γέφυρα μεταξύ της ΕΣΣΔ και της Ελλάδας (προσωπική συνομιλία του γράφοντος με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, Ιούλιος 2015).

Από την αρχή της περεστρόικα, οι Έλληνες αιτήθηκαν επίσης την αποκατάσταση της ελληνικής εκπαίδευσης, με τη Γεωργία (Σεβαρνάντζε) να κάνει την αρχή με την προαιρετική διδασκαλία των ελληνικών στα σχολεία (Χασιώτης, 1997: 455). Ξεκίνησε επίσης μια νέα προσπάθεια δημιουργίας ελληνικών οργανώσεων που θα προωθούσαν τα ελληνικά αιτήματα και θα ασκούσαν πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες.

Την ίδια περίοδο, αυξήθηκε η πίεση προς την Ελλάδα ώστε να επιτρέψει τη μετανάστευση Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Αυτή τη φορά, η ελληνική πλευρά αντιμετώπισε θετικότερα το αίτημα αυτό, αν και όπως εξηγήσαμε προτιμούσε την παραμονή τους στις εστίες τους. Αντιθέτως, οι σοβιετικές αρχές ήταν αυτές που δημιουργούσαν τώρα προσκόμματα. Οργανώσεις δημιουργήθηκαν έτσι και με σκοπό την διεκδίκηση της επιστροφής στην Ελλάδα. Χαρακτηριστική ήταν η οργάνωση «Επιστροφή» που δημιουργήθηκε στο Σοχούμι. Η οργάνωση ήταν παράνομη και αντιμετώπισε διώξεις από την πλευρά της ΚGB (Αγτζίδης, 2001, 551). Με ανταγωνιστική προς την «Επιστροφή» λογική ιδρύθηκε - επίσης στο Σοχούμι - η «Πανερωσιακή Οργάνωση ο Πόντος» η οποία είχε αυτονομιστικές βλέψεις. Ζητούσε αποκατάσταση των αδικιών του παρελθόντος, αναγνώριση των δικαιών του ελληνισμού και δημιουργία αυτονομίας στις ιστορικές ελληνικές περιοχές (Αγτζίδης, 2001: 554).

Εν τέλει, αποφασίστηκε η ίδρυση του Πανερωσιακού Συνδέσμου Σοβιετικών Ελλήνων, Πρόεδρος του οποίου εκλέχτηκε ο Γαβριήλ Ποπόφ. Εκεί κυριάρχησαν αρχικά τάσεις που προέκριναν τη δημιουργία αυτόνομων ελληνικών περιοχών κατά τα πρότυπα του παρελθόντος. Ως προϋπόθεση ορίζονταν το να κατοικήσουν οι Έλληνες συγκεντρωμένα. Ο Σύνδεσμος τελικά πρότεινε τη δημιουργία Αυτόνομης Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία, θα αποτελούνταν από αυτόνομες περιοχές, θα περιελάμβανε εθνικές επαρχίες και αγροτικά σοβιέτ αλλά δε θα είχε ενιαίο εδαφικό χαρακτήρα.³⁷⁴ Από την πλευρά τους, οι ρωσικές αρχές δέχτηκαν να συζητήσουν το θέμα χωρίς ωστόσο να δείχνουν ιδιαίτερη διάθεση να μπουν στην ουσία του (Χασιώτης, 1997: 471-472). Η Περιοχή, θα είχε δικαιώματα Αυτόνομης Δημοκρατίας στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό, για την ανάπτυξη του οποίου προβλεπόταν η σύσταση δύο υπουργείων.

Στο Πρώτο Πανερωσιακό Ιδρυτικό Συνέδριο (Δεκέμβριος 1990), τέθηκε εκ νέου ζήτημα αυτονομίας, ωστόσο η περιοχή στην οποία θα δημιουργούνταν δεν

---

³⁷⁴ Ο εδαφικός κατακερματισμός των Ελλήνων της ΕΣΣΔ είχε ως επίπτωση τόσο τη δυσκολία αποτελεσματικής διεκδίκησης της δημιουργίας αυτόνομων διοικητικών μονάδων όσο και την αδυναμία επαρκούς γνώσης της ελληνικής καθώς οι Έλληνες εξαναγκάζονταν -λόγω του κατακερματισμού- να μαθαίνουν τη ρωσική (lingua franca) αλλά και τις τοπικές γλώσσες των περιοχών στις οποίες διέμεναν (Χασιώτης, 1997: 463).

προσδιορίστηκε σαφώς. Οι αξιωματούχοι και ο ίδιος ο Ποπόφ κράτησαν εν γένει μια ιδιαίτερα προσεκτική στάση αναφορικά με το ζήτημα. Σε κάθε περίπτωση, κοινή ήταν η διαπίστωση περί μη αποκατάστασης του ελληνικού πληθυσμού από τις συνέπειες των πολιτικών του παρελθόντος. Προβληματισμός υπήρξε ακόμη για το γεγονός της διαμονής Ελλήνων σε περιοχές που απειλούνταν με συγκρούσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η ίδρυση Αυτόνομης Περιοχής θεωρήθηκε αναγκαία προϋπόθεση για τη δημιουργία συνθηκών διατήρησης της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας των Ελλήνων και τελικά την παραμονή τους στην ΕΣΣΔ. Ως εναλλακτική λύση προέβλεπε πλέον μόνο η μετανάστευση προς την Ελλάδα, κάτι που δεν αποτελούσε προτεραιότητά για την πλειονότητά τους (Χασιώτης, 1997: 478). Είναι ενδιαφέρον πάντως να επισημανθεί ότι εναντίον της προοπτικής της δημιουργίας Αυτόνομης Περιοχής τάχθηκαν οι εκπρόσωποι των περιοχών στις οποίες πάνω κάτω επρόκειτο να δημιουργηθεί. Συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι υπήρχε κίνδυνος αντίδρασης από εθνότητες της περιοχής όπως οι Adyghe και οι Κοζάκοι, δεδομένου ότι πλέον οι Έλληνες αποτελούσαν μόνο το 0,5% της περιοχής του Κράσνονταρ όπου θα δημιουργούνταν η περιοχή (Αγτζίδης, 2001: 575, προσωπική συνομιλία του γράφοντος με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπ. Εξ., Αθήνα, Ιούλιος 2015). Τελικά το Συνέδριο ψήφισε υπέρ του αιτήματος της αυτονομίας. Υπήρξε και σχετική έκκληση προς το Ανώτατο Σοβιέτ στο οποίο κατατέθηκε σειρά αιτημάτων. Κατατέθηκε μάλιστα και σχετικό υπόμνημα στον Μπ. Γιέλτσιν στον οποίο υποβλήθηκε πρόταση για την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των Ελλήνων, η οποία θα βασιζόταν στο άρθρο 13 του Νόμου που ψηφίστηκε στις 26 Απριλίου 1991, βάσει του οποίου προβλέπονταν ρυθμίσεις και μέτρα για κάθε λαό που είχε διωχθεί.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1989, οι Έλληνες που ζούσαν στην ΕΣΣΔ ανέρχονταν σε 358.068 άτομα. Παρ' όλα αυτά οι ίδιοι θεώρησαν τους υπολογισμούς ανακριβείς θεωρώντας ότι ο αριθμός τους υπερέβαινε το νούμερο αυτό. Συγκεκριμένα, κατήγγειλαν ότι στις απογραφές του 1970 και 1979, στα δεδομένα των οποίων βασίστηκε και η απογραφή του '89, πολλοί Έλληνες υποχρεώνονταν να εγγράφονται ως Ρώσοι ή Ουκρανοί. Σε αυτό το πλαίσιο, το Πρώτο Συνέδριο των Ελλήνων της ΕΣΣΔ (Μάρτιος 1991), ζήτησε επίσημα την αποκατάσταση της εθνικότητας και των επιθέτων όσων αναγκάστηκαν να τα αλλάξουν κατά την περίοδο των διωγμών (Αγτζίδης, 2001: 533).

Η' Περίοδος (η μετασοβιετική Περίοδος)

Κύριο χαρακτηριστικό της πρώτης μετασοβιετικής περιόδου υπήρξε η δημιουργία νέων κυμάτων μετανάστευσης προς την Ελλάδα δεδομένης της χαλάρωσης των περιορισμών και των διαδικασιών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δραματική μείωση του αριθμού των Ελλήνων στο σύνολο σχεδόν των κρατών του πρώην – πλέον -

σοβιετικού χώρου.³⁷⁵ Εξαίρεση αποτέλεσαν οι Έλληνες της Ρωσίας, καθώς διαπιστώθηκε τάση αύξησης του αριθμού τους λόγω της μετανάστευσης εκεί Ελλήνων του ανεξάρτητου πλέον Ν. Καυκάσου, λόγω των συρράξεων που σημειώθηκαν σε αυτόν (προσωπική συνομιλία του γράφοντος με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, Ιούλιος 2015). Παράλληλα, στη Ν. Ρωσία, όπου ζούσε η μεγάλη πλειονότητα των Ελλήνων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, το ποσοστό μετανάστευσης προς την Ελλάδα ήταν σχετικά μικρό.

Παρόμοια με το Ν. Καύκασο προβλήματα υπήρξαν και στο ρωσικό Καύκασο λόγω του πολέμου που ξέσπασε στην Τσετσενία. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 εκεί ζούσαν 1000.-1500 Έλληνες, οι οποίοι διατηρούσαν καλές σχέσεις με τους Τσετσένους δεδομένου του πνεύματος αλληλεγγύης που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους λόγω των σταλινικών διώξεων (προσωπική συνομιλία του γράφοντος με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, Ιούλιος 2015). Η ταραγμένη κατάσταση που επικρατούσε οδήγησε τελικά την πλειονότητα των Ελλήνων της περιοχής στη μετανάστευση προς άλλες περιοχές της Ν. Ρωσίας αλλά και προς την Ελλάδα. Όταν ξέσπασε ο Πρώτος Πόλεμος της Τσετσενίας (1994), οι εγκλωβισμένοι Έλληνες του Γκρόζνυ υπολογίζονταν έτσι μόλις σε 110. Με πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης, συγκροτήθηκε συντονιστικό όργανο - με κυρίαρχο το ρόλο Πρεσβείας της Ελλάδας στη Μόσχα - με στόχο τον εντοπισμό τους, την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και τελικά τη μεταφορά τους σε ασφαλέστερες περιοχές. Παρόμοιες ενέργειες έγιναν και για τους Έλληνες πρόσφυγες από την Τσετσενία οι οποίοι είχαν προλάβει να μεταναστεύσουν πριν από το ξέσπασμα του πολέμου σε άλλες περιοχές του ρωσικού Καυκάσου όπως το Βλαντικαυκάς όπου και εστάλη ελληνική αποστολή.³⁷⁶ Σημαντική υπήρξε και η συμβολή ελληνικών οργανώσεων της περιοχής όπως και των τοπικών αρχών. Απεγκλωβίστηκαν τελικά 75 Έλληνες οι οποίοι μεταφέρθηκαν σε άλλες περιοχές του ρωσικού Καυκάσου. Παρέμειναν έτσι στο Γκρόζνυ 25-30 Έλληνες. Όσοι απεγκλωβίστηκαν καθώς και όσοι είχαν ήδη διαφύγει, εγκαταστάθηκαν σε ελληνικές περιοχές της Ν. Ρωσίας σε σπίτια αγορασμένα από το ελληνικό δημόσιο. Μάλιστα, παρά την πολιτική των ρωσικών αρχών για συνολική, ανεξαρτήτου εθνικότητας, απομάκρυνση των προσφύγων της Τσετσενίας από την ευρύτερη περιοχή, εξαίρεση προβλέφθηκε για τους Έλληνες υπό την προϋπόθεση το ελληνικό κράτος να αναλάβει την αποκατάστασή τους (Αγτζίδης, 2001: 678). Αρνητικό πάντως ήταν το γεγονός ότι οι Έλληνες πρόσφυγες της Τσετσενίας άφησαν πίσω τις περιουσίες τους τις οποίες ουσιαστικά απώλεσαν.

Είναι σε κάθε περίπτωση δεδομένο ότι η κατάρρευση της ΕΣΣΔ βελτίωσε κατά πολύ τη θέση των Ελλήνων της Ρωσίας. Ελληνικά σχολεία επανιδρύθηκαν, κυκλοφόρησαν ελληνικές εφημερίδες, συστάθηκαν δεκάδες ελληνικές οργανώσεις

³⁷⁵ Διαπιστώθηκε πάντως διαφορά στη συμπεριφορά ανάμεσα στους Έλληνες που είχαν υποστεί τις σταλινικές διώξεις και όσων δεν είχαν εξοριστεί (πχ. Κεντρική Γεωργία, Μαριούπολη).

³⁷⁶ Οι ρωσικές αρχές έδωσαν σχετική άδεια παρά τη γενική απαγόρευση πρόσβασης στην περιοχή οποιουδήποτε εκπροσώπου ξένων διπλωματικών υπηρεσιών (Αγτζίδης, 2001: 675).

οι οποίες ανέπτυξαν πλούσια δράση. Ιδρύθηκε επί παραδείγματι η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ρωσίας, της οποίας η έδρα μεταφέρθηκε το 1994 στο Κράσνονταρ. Το ίδιο έτος δημιουργήθηκε η Διεθνής Ένωση Ελλήνων Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών και Βαλτικών Χωρών «Πόντος», δηλαδή μια συνομοσπονδία των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ (Αγτζίδης, 2001: 683). Έδρα της ήταν η Μόσχα. Η Ένωση συνέταξε μάλιστα και σχετικό διάταγμα με το οποίο ζητούσε αποκατάσταση από τον Πρόεδρο Γιέλτσιν.

Όπως ήδη επισημάναμε, η πλειονότητά των Ελλήνων ζει στη Ν. Ρωσία (περιοχές Κράσνονταρ, Σταυρούπολης), με τον αριθμό τους να ξεπερνά πλέον τις 120.000-130.000. Διατηρούνται γενικά σε καλή οικονομική κατάσταση και διαθέτουν σημαντική επιρροή στις περιοχές όπου κατοικούν. Κατά καιρούς υπήρξε εκπροσώπησή τους και στη Ρωσική Άνω και Κάτω Βουλή. Βασικό αίτημά τους αποτελεί η συμβολή του ελληνικού κράτους ως προς την εκπαιδευτική διαδικασία και την ανάπτυξη της πολιτιστικής τους δράσης αλλά και η απόδοση ελληνικής υπηκοότητας που θα διευκολύνει τις επαφές με την Ελλάδα (Αγτζίδης, 2001: 686). Πράγματι, η βοήθεια του ελληνικού κράτους υπήρξε σημαντική σε ορισμένους τομείς, κυρίως σε ότι αφορούσε την πολιτιστική δράση των ομογενών. Ιδιαίτερης σημασίας κίνηση από την πλευρά του υπήρξε η συμμετοχή των ομογενών της Ρωσίας - και της πρώην ΕΣΣΔ συνολικά - στις διαδικασίες δημιουργίας του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995. Τους παραχωρήθηκε μάλιστα θέση αντιπροέδρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο Σύγκλιση ή απόκλιση συμφερόντων με τη Ρωσία; Θέσεις για την ελληνική παρουσία στην περιοχή

Σκοπός του κεφαλαίου

Σκοπός του τετάρτου - και τελευταίου - κεφαλαίου είναι η διερεύνηση των ελληνικών συμφερόντων στην περιοχή του Καυκάσου και η εξέταση της σύγκλισης ή της απόκλισής τους με τα αντίστοιχα ρωσικά. Αφού αναπτυχθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον μετασοβιετικό Καύκασο, στο κεφάλαιο θα επιδιωχθεί η εξέταση της θέσης της Ελλάδας στην περιοχή μέσα από τον προσδιορισμό των ελληνικών συμφερόντων σε αυτήν, αλλά και μέσα από τον προσδιορισμό των συμφερόντων και των πολιτικών τόσο της Δύσης όσο και της Ρωσίας. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί, επίσης, στον ρόλο και τις πολιτικές της Τουρκίας, χώρα η οποία αφενός επιθυμεί να έχει σημαντική παρέμβαση στον Καύκασο και αφετέρου παραμένει σταθερά στο επίκεντρο της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Βλέπουμε, έτσι, ότι η διαμόρφωση της ελληνικής πολιτικής στην περιοχή πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις τις επιλογές σειράς παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών, οι θέσεις των οποίων αναπόφευκτα επηρεάζουν και τη δική της στρατηγική.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τη Ρωσία, θα εξεταστεί το κατά πόσο τα ελληνικά και τα ρωσικά συμφέροντα στον Καύκασο συγκλίνουν ή αποκλίνουν. Η απάντηση που θα δοθεί στο συγκεκριμένο ερώτημα θα αποτελέσει έναν άξονα διατύπωσης θέσεων για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στην περιοχή συνολικά, κάτι που αποτελεί και το τελικό ζητούμενο της διατριβής. Ως προς αυτό, θα ληφθούν σαφώς υπόψη και οι θέσεις των υπολοίπων βασικών παικτών. Εν τέλει, στο κεφάλαιο θα απαντηθεί το πώς οι επιλογές των κύριων παικτών στον Καύκασο (της Ρωσίας συμπεριλαμβανομένης) συνδέονται με τις αντίστοιχες της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στην περιοχή. Τελικά, θα πρέπει να προηγούνται στη χάραξη της ελληνικής στρατηγικής, ή η Ελλάδα θα πρέπει να ακολουθήσει τη δική της αυτόνομη πολιτική; Και αν ισχύει το πρώτο, η Ελλάδα ποιον από τους δύο βασικούς πόλους που σχηματίστηκαν κατά τη μετασοβιετική περίοδο στον Καύκασο (ρωσικός / δυτικός) θα πρέπει να προσεγγίσει; Ή μήπως, εν τέλει, το ζητούμενο είναι να ξεφύγει από τη λογική του διπόλου προωθώντας μια στρατηγική που το υπερβαίνει;

Στην αρχή του κεφαλαίου θα υπάρξει αναφορά και στο ζήτημα των Ελλήνων του Ν. Καυκάσου και των πολιτικών που ακολούθησε το ελληνικό κράτος απέναντί τους. Αυτό διότι, σε αντίθεση με την περίπτωση των Ελλήνων της Ρωσίας, το ζήτημα των

Ελλήνων του Ν. Καυκάσου αποτέλεσε -μαζί με τα ζητήματα «υψηλής πολιτικής»- έναν από τους δύο βασικούς πυλώνες άσκησης εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα κατά την πρώτη δεκαετία μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι πολιτικές της Ελλάδας υπήρξαν ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζε τους ανταγωνισμούς και τις αντιπαλότητες μεταξύ των ντόπιων εθνοτήτων, οι οποίες, όπως είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, κατέληξαν ακόμη και σε ένοπλες συγκρούσεις. Με αυτά τα δεδομένα, το ζήτημα της διαχείρισης της θέσης των Ελλήνων στον μετασοβιετικό Καύκασο συνδέεται σε ένα βαθμό και με τη θέση της Ελλάδας στα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» της περιοχής.

Στο κεφάλαιο θα επιδιωχθεί εν κατακλείδι να αποδειχθεί ότι ο Καύκασος αποτελεί κρίσιμη περιοχή για τα ελληνικά συμφέροντα, η οποία κακώς υποτιμάται από την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και τη δημόσια συζήτηση στη χώρα. Ο ισχυρισμός αυτός δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως θέση ότι η εν λόγω περιοχή είναι ανάλογης βαρύτητας για την Ελλάδα όπως τα Βαλκάνια ή η Αν. Μεσόγειος. Αυτό, ωστόσο, επ' ουδενί σημαίνει ότι η Ελλάδα πρέπει να την αγνοεί. Αφενός διότι σε αυτήν εμπλέκονται όλοι οι βασικοί δρώντες του ελληνικού περιγυρου και αφετέρου διότι μια ενισχυμένη ελληνική παρουσία στην εκεί περιοχή μπορεί να λειτουργήσει ως διαπραγματευτικό χαρτί προκειμένου η χώρα να διεκδικεί ανταλλάγματα σε άλλα, μεγαλύτερης σημασίας για εκείνη ζητήματα. Είναι, τέλος, γεγονός ότι ορισμένα θέματα που απασχολούν τον Καύκασο (όπως οι εθνοτικές συγκρούσεις) παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με θέματα που απασχολούν άμεσα την Ελλάδα (Βαλκάνια, Κυπριακό, μουσουλμανική μειονότητα Θράκης). Κατ' επέκταση, η Ελλάδα οφείλει να δείχνει τη δέουσα προσοχή αναφορικά με τις εξελίξεις σε αυτά και να τις λαμβάνει υπόψη της όταν χαράσσει ευρύτερες στρατηγικές.

Η δομή του κεφαλαίου

Αναφορικά με τη δομή του κεφαλαίου, στην πρώτη ενότητα θα αναφερθούμε στην πολιτική της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου. Ζήτημα το οποίο, όπως αναφέραμε ήδη, αποτέλεσε τον έναν από τους δύο βασικούς άξονες της μετασοβιετικής Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στην περιοχή, λόγω του γεγονότος ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί βρέθηκαν στο μέσο μιας γενικευμένης αποσταθεροποίησης, η οποία οδηγήθηκε στο ξέσπασμα και ενόπλων συρράξεων. Σε γενικό επίπεδο, η διαχείριση του ζητήματος αυτού αποτέλεσε - για λόγους που θα εξηγηθούν - τη βασική προτεραιότητα για την Ελλάδα κατά την πρώτη δεκαετία μετά την πτώση της ΕΣΣΔ.

Στη δεύτερη ενότητα, θα εξετάσουμε τις θέσεις που έλαβε η Ελλάδα στα λεγόμενα ζητήματα «υψηλής πολιτικής», τα οποία αποτέλεσαν τον δεύτερο βασικό άξονα της εξωτερικής πολιτικής της στην περιοχή, ιδιαίτερα από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και μετά. Θα αναφερθούμε στα βασικά χαρακτηριστικά της εξωτερικής της πολιτικής σε σχέση με αυτά, επιδιώκοντας να συνδέσουμε τις επιλογές της με τις αντίστοιχες των άλλων κύριων παικτών στην περιοχή.

Στην τρίτη ενότητα, θα αναφερθούμε στη σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Ανεξάρτητα από τις επιλογές της τελευταίας κατά τη μετασοβιετική περίοδο, ποια είναι η σημασία της περιοχής για τα ελληνικά συμφέροντα και πώς αυτά συνδέονται με τα αντίστοιχα των κύριων παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών και ιδιαίτερα της Ρωσίας; Εν τέλει, υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση συμφερόντων με την τελευταία και γιατί;

Στην τέταρτη ενότητα, βασισμένοι σε όσα θα αναφέρουμε στις τρεις πρώτες ενότητες, θα παρουσιάσουμε ορισμένες θέσεις για την ελληνική στρατηγική στην περιοχή.

1. Η Πολιτική της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου

1.1 Η προστασία των Ελλήνων ως βασικός πυλώνας της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η πολιτική έναντι των Ελλήνων του Καυκάσου αποτέλεσε - ιδιαίτερα κατά την πρώτη δεκαετία μετά την πτώση της ΕΣΣΔ - τον έναν από τους δύο βασικούς πυλώνες της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στην περιοχή. Η πραγματικότητα αυτή διαφοροποιεί το ζήτημα της διαχείρισης της θέσης των Ελλήνων του Καυκάσου σε σχέση με το αντίστοιχο των Ελλήνων της Ρωσίας, καθότι το τελευταίο υπήρξε μεν σημαντικό ως προς την εξέλιξη των ελληνορωσικών σχέσεων, δεν είχε ωστόσο κεντρικό χαρακτήρα.³⁷⁷

Αναφορικά με τους λόγους που το ζήτημα της θέσης των Ελλήνων αποτέλεσε σχεδόν τον μοναδικό πυλώνα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στην περιοχή, παρότι – χωρίς να υποτιμάται η μεγάλη σημασία του- δεν αποτελούσε ζήτημα «υψηλής πολιτικής», αυτοί θα πρέπει να αναζητηθούν στις εξής παραμέτρους (συμπεράσματα προσωπικής συνομιλίας του συγγραφέα με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, Ιούλιος 2015):

Πρώτον, στην - εν πολλοίς φυσιολογική - αδυναμία του ελληνικού κράτους να χαράξει συγκροτημένη πολιτική για την περιοχή μετά τις τεκτονικές αλλαγές που έλαβαν χώρα σε αυτήν, δηλαδή μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Η Ελλάδα - όπως και η Δύση συνολικά- έδειξε αιφνιδιασμένη από τις δραματικές μεταβολές, μη μπορώντας να προσδιορίσει τις πολιτικές και τα συμφέροντά της σε μια περιοχή η οποία για περίπου δύο αιώνες αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και μετέπειτα της Σοβ. Ένωσης.

---

³⁷⁷ Εδώ γίνεται ξεκάθαρη η διάκριση μεταξύ των Ελλήνων Βορείου (ρωσικού) και Νοτίου Καυκάσου. Η διαχείριση των προβλημάτων των πρώτων αποτέλεσε εξ αντικειμένου ζήτημα που αφορούσε τις ελληνορωσικές σχέσεις. Αντιθέτως, το ζήτημα της προστασίας των Ελλήνων του Νοτίου Καυκάσου από τις ένοπλες συγκρούσεις αποτέλεσε αντικείμενο των σχέσεων και των διαπραγματεύσεων της Ελλάδας με τα τρία -ανεξάρτητα πλέον- κράτη της περιοχής.

Δεύτερον, στο γεγονός ότι η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει εκείνη την περίοδο κρισιμότερα για τα συμφέροντά της ζητήματα, όπως αυτό της ονομασίας της πΓΔΜ και γενικότερα η βαλκανική κρίση. Ζητήματα για τα οποία σπατάλησε πολύ χρόνο και διπλωματικό κεφάλαιο, μη μπορώντας να στρέψει το ενδιαφέρον της και να παίξει ουσιαστικό ρόλο και σε άλλες περιοχές.

Η πραγματικότητα αυτή δεν αφορά φυσικά μόνο τα κράτη του Ν. Καυκάσου, αλλά και τις ελληνορωσικές σχέσεις. Ωστόσο, οι δύο περίπου αιώνες διπλωματικών επαφών Ελλάδας - Ρωσίας/ΕΣΣΔ και η - μειούμενη πλην υπαρκτή - δραστηριοποίηση της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής σε μια σειρά ζητημάτων και περιοχών άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος δημιουργούσε διαφορετικά δεδομένα σε σχέση με τον Νότιο Καύκασο και την ύπαρξη τριών ανεξάρτητων κρατών με τα οποία η Ελλάδα δεν είχε ποτέ διπλωματικές σχέσεις. Παράλληλα, το εύρος άσκησης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών αυτών υπολειπόταν σαφώς του αντίστοιχου ρωσικού, με αποτέλεσμα οι συγκεκριμένες χώρες να μην έχουν κρίσιμο λόγο σε ζητήματα που αφορούσαν άμεσα την Ελλάδα.

1.2 Τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου

Μετά τις παραπάνω αναφορές, ζητούμενο αποτελεί πλέον η εξέταση των χαρακτηριστικών της πολιτικής της Ελλάδας έναντι των Ελλήνων του μετασοβιετικού Καυκάσου και η εξαγωγή πιθανών συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο που η Ελλάδα αντιμετώπιζε τα μεγάλα προβλήματα της περιοχής, ιδιαίτερα δε τις εθνοτικές συγκρούσεις.

Εν γένει, το βασικό πρόβλημα που εκλήθη να αντιμετωπίσει η Ελλάδα ήταν το γεγονός ότι οι περιοχές στις οποίες κατοικούσε μεγάλος αριθμός Ελλήνων, αποτέλεσαν πεδία εθνοτικών συγκρούσεων, με αποτέλεσμα οι ελληνικοί πληθυσμοί να βρίσκονται υπό άμεση απειλή. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα την περίπτωση της Αμπχαζίας, όπου ιστορικά κατοικούσε μεγάλος αριθμός Ελλήνων. Αντίστοιχα προβλήματα υπήρξαν και στην Τσετσενία (βλ. ειδικό παράρτημα), τη Ν. Οσσετία και το Ν. Καραμπάχ, όπου επίσης διέμενε σημαντικός αριθμός Ελλήνων.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικές του ελληνικού κράτους κινήθηκαν σε τρεις βασικές κατευθύνσεις:

Πρώτον, στη χαλάρωση των διαδικασιών παλιννόστησης, με άνοιγμα των συνόρων για τους Έλληνες της περιοχής. Η νέα αυτή πολιτική (συγκριτικά μάλιστα με την παγίως επιφυλακτική - έως αρνητική - στάση του ελληνικού κράτους να τους δεχθεί) είχε ως αποτέλεσμα την έλευση μεγάλου αριθμού Ελλήνων τόσο του Ν. Καυκάσου όσο και της Ρωσίας και των υπολοίπων πρώην σοβιετικών δημοκρατιών.

Δεύτερον, στην οργάνωση επιχειρήσεων διάσωσης.³⁷⁸ Κορυφαία εξ αυτών η επιχείρηση «Χρυσόμαλλο Δέρας», η οποία οργανώθηκε από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών τον Αύγουστο του 1993, εν μέσω του πολέμου της Αμπχαζίας. Η επιχείρηση στόχευε στον απεγκλωβισμό Ελλήνων από το μέτωπο και στη μεταφορά τους στην Ελλάδα μέσω πλοίου.³⁷⁹ Συνοδεύτηκε, μάλιστα, από την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας προς τους Έλληνες που έμειναν εκεί.

Είναι, ωστόσο, σημαντικό να ειπωθεί ότι το ελληνικό κράτος παρείχε αντίστοιχη βοήθεια τόσο προς τους Γεωργιανούς όσο και προς τους Αμπχάζιους κατοίκους της περιοχής. Έδειξε, με τον τρόπο αυτό, ότι αποτελούσε ένα ουδέτερο-τρίτο μέρος, το οποίο δεν επιθυμούσε να πάρει το μέρος κάποιας από τις αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά να συμβάλει στη γενικότερη βελτίωση της κατάστασης μέσω της παροχής βοήθειας σε όσους - ανεξαρτήτου εθνικότητας - το είχαν ανάγκη. Η στάση αυτή διευκόλυνε κατά πολύ τις επαφές των Ελλήνων αξιωματούχων με τις τοπικές αρχές, η συνεργασία των οποίων ήταν απαραίτητη για την επιτυχή έκβαση της επιχείρησης. Η ουδέτερη - συμβιβαστική αυτή στάση της Ελλάδας αντικατόπτριζε, σε κάθε περίπτωση, και τη συνολικότερη διάθεσή της έναντι των εθνοτικών συγκρούσεων της περιοχής. Η Ελλάδα έδειχνε ότι επιθυμούσε να συμβάλει -κατά το δυνατόν- στην επίλυσή τους χωρίς να καθίσταται μέρος του προβλήματος.³⁸⁰ Η τάση αυτή αποτέλεσε βασικό άξονα της ελληνικής πολιτικής στα εθνοτικά ζητήματα του Καυκάσου κατά τη μετασοβιετική περίοδο. Σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα τους Έλληνες της Αμπχαζίας, και αυτοί επέδειξαν ουδέτερη στάση έναντι των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, μη επιθυμώντας να βρεθούν στο επίκεντρο επιθέσεων από κάποια εξ αυτών. Κατά βάθος, πάντως, οι Έλληνες τάσσονταν στο πλευρό των Αμπχάζιων, καθώς οι αρνητικές μνήμες από την εχθρική στάση των γεωργιανών αρχών κατά τη σταλινική περίοδο ήταν ακόμη ζωντανές. Σε αυτές προστέθηκε μάλιστα και η αναβίωση του γεωργιανού εθνικισμού, ο οποίος φόβισε τόσο τους Έλληνες όσο και άλλες μη γεωργιανές εθνότητες. Είναι, σε κάθε περίπτωση, γεγονός ότι η ουδέτερη στάση τους -όπως και του ελληνικού κράτους- δημιούργησε καλή εικόνα για αυτούς σε όλες τις εθνότητες, συμπεριλαμβανομένων των Γεωργιανών.³⁸¹

---

³⁷⁸ Σε αυτές τις αποστολές θα πρέπει ασφαλώς να προστεθεί και αυτή που οργανώθηκε για τον απεγκλωβισμό των Ελλήνων κατοίκων του Γκρόζνι της Τσετσενίας.

³⁷⁹ Το πρωί της 15^{ης} Αυγούστου 1993 επιβιβάστηκαν στο πλοίο *Viscountess* ώστε να μεταφερθούν στην Ελλάδα 1.013 Έλληνες οι οποίοι περίμεναν στην προβλήτα του λιμανιού του Σοχούμι (Αγτζίδης, 2001: 665).

³⁸⁰ Σε αυτό το σημείο αξίζει να προσθέσουμε ότι η διάθεση της Ελλάδας να συμβάλει στη γενικότερη βελτίωση της κατάστασης στην περιοχή φάνηκε και από το γεγονός ότι στο πλαίσιο της ΚΑΣ παρείχε αναπτυξιακή βοήθεια προς τις χώρες του Ν. Καυκάσου (όπως έπραξε και με τα Βαλκάνια). Τα κράτη της περιοχής εντάχθηκαν μάλιστα σε καθεστώς προτεραιότητας.

³⁸¹ Στην περίπτωση της Αμπχαζίας, η καλή αυτή εικόνα αντικατοπτρίστηκε από τη μη διεξαγωγή επιθέσεων εναντίον των Ελλήνων από κανένα από τα δύο αντιμαχόμενα μέρη. Έτσι, τα όποια επεισόδια σημειώθηκαν εναντίον τους αφενός δεν είχαν οργανωμένο χαρακτήρα και αφετέρου δεν είχαν εθνοτικά κίνητρα (περιπτώσεις ληστειών).

Πέραν από την περίπτωση της Αμπχαζίας, στη Γεωργία οργανώθηκαν και άλλες μικρότερης έκτασης αποστολές (σε περιοχές όπως η Τσάλκα), με επισκέψεις στελεχών του ελληνικού κράτους τα οποία παρείχαν συμβουλές προς τους Έλληνες κατοίκους. Υπήρξε επίσης παροχή οικονομικής βοήθειας. Παράλληλα, οργανώθηκαν δύο αποστολές (υπό την ονομασία Φλόγα της Ελπίδας) και στην Αρμενία (1994). Σκοπός τους δεν ήταν η παλιννόστηση των Ελλήνων, αλλά η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας προς όσους ζούσαν στη νεοϊδρυθείσα δημοκρατία.³⁸²

Τρίτον, στην υιοθέτηση ευρύτερων μέτρων για τη διευκόλυνση της καθημερινότητας των Ελλήνων του Καυκάσου, με στόχο τη βελτίωση της εκεί θέσης τους. Υπήρξε βοήθεια στον εκπαιδευτικό και τον πολιτιστικό τομέα, δόθηκαν δορυφορικές τηλεοράσεις, οικονομική βοήθεια, ενώ έγιναν προσπάθειες για τη δραστηριοποίηση Ελλήνων επιχειρηματιών - σε συνεργασία με Έλληνες της περιοχής.³⁸³

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο ελληνικό πολιτικό σύστημα διαμορφώθηκαν εν γένει δύο τάσεις αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να τηρηθεί έναντι των Ελλήνων του Καυκάσου και του Πρώην Σοβιετικού Χώρου συνολικά.

Η πρώτη μιλούσε για την ανάγκη διευκόλυνσης της παλιννόστησής τους στην Ελλάδα, με δεδομένες τις δύσκολες καταστάσεις που αντιμετώπιζαν, οι οποίες έθεταν σε κίνδυνο ακόμη και τη φυσική τους ύπαρξη.

Η δεύτερη, αναφερόταν στην ανάγκη παραμονής ενός μεγάλου μέρους τους στην περιοχή, καθώς η παρουσία τους θα μπορούσε να αποτελέσει συνδετικό κρίκο μεταξύ των κρατών στα οποία ζούσαν και της Ελλάδας. Θα μπορούσε επίσης να αξιοποιηθεί από την ελληνική πλευρά, προκειμένου να ασκούνται πιέσεις στις πολιτικές τους ηγεσίες προς όφελος των συμφερόντων της χώρας.

Αναφορικά με τους Έλληνες του ρωσικού Καυκάσου, πέραν της ανάγκης να οργανωθούν επιχειρήσεις υποστήριξής τους αλλά και διάσωσης ορισμένων εξ αυτών (Τσετσενία), το ελληνικό πολιτικό σύστημα βρέθηκε και στην περίπτωση αυτή μπροστά στο δίλημμα να ευνοήσει την παλιννόστησή τους ή να δώσει έμφαση στη στήριξη και βελτίωση της εκεί θέσης τους. Το ζήτημα σχετιζόταν άμεσα με την πολιτική που θα ακολουθούσε η Ελλάδα αναφορικά με το θέμα της Αυτόνομης Περιοχής (βλ. ειδικό παράρτημα), καθώς αν επιλεγόταν η δεύτερη κατεύθυνση, τότε το ελληνικό κράτος θα βρισκόταν αναγκαστικά αντιμέτωπο με το παραπάνω ζήτημα, το οποίο είχε τεθεί εμφιατικά από την ελληνική κοινότητα. Η Ελλάδα είναι προφανές ότι προτιμούσε την παραμονή των Ελλήνων στις εστίες τους, καθώς η παρουσία τους θα

---

³⁸² Σε ότι αφορούσε στο Ν. Καραμπάχ, δεν οργανώθηκε κάποια επιχείρηση για τον απεγκλωβισμό των Ελλήνων. Οι τελευταίοι έφυγαν κυρίως για τη Ν. Ρωσία και την Ελλάδα όπου το κράτος τους εγκατέστησε κατά βάση στην περιοχή της Φλώρινας (Αγτζίδης, 2001: 679).

³⁸³ Η αντιμπολσεβικική νοοτροπία των Ελλήνων του Ν. Καυκάσου και της Ρωσίας (βλ. παράρτημα προηγούμενου κεφαλαίου) έπαιξε αδιαμφισβήτητο σημαντικό ρόλο στη διατήρηση ενός επιχειρηματικού πνεύματος το οποίο θα βοηθούσε στην εκ νέου επιχειρηματική δραστηριοποίησή τους μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού συστήματος.

μπορούσε να αποτελέσει «γέφυρα» μεταξύ αυτής και της Ρωσίας, ενώ η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα μπορούσε να την αξιοποιήσει προκειμένου να πιέζει –κατά το δυνατόν- τις ρωσικές ηγεσίες υπέρ των ελληνικών συμφερόντων.

Τελικά, η προτίμηση προς την κατεύθυνση αυτή ανάγκασε την Ελλάδα να ασχοληθεί με το ζήτημα της Αυτόνομης Περιοχής. Εν γένει, τηρήθηκε προσεκτική πολιτική καθώς η Ελλάδα δεν ήθελε να εμφανίζεται ότι επεμβαίνει στο εσωτερικό μιας ισχυρής δύναμης, με την οποία διατηρούσε ιστορικούς δεσμούς και την οποία υπολόγιζε ως δυνάμει σύμμαχο. Σε κάθε περίπτωση, η μη ουσιαστική στήριξη από το ελληνικό κράτος του αιτήματος για δημιουργία Αυτόνομης Περιοχής στον ρωσικό Β. Καύκασο (περιοχή Κουμπάν) αποτέλεσε και επιλογή επίδειξης ρεαλισμού, καθώς τα δημογραφικά δεδομένα στις υποπεριοχές που επρόκειτο να αποτελέσουν την Περιοχή δεν επέτρεπαν μια τέτοια εξέλιξη (οι Έλληνες δεν πλειοψηφούσαν πουθενά)³⁸⁴. Επιπλέον, η πιθανότητα αυτή προκαλούσε την αντίδραση αρκετών τοπικών εθνοτήτων. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που το σχετικό αίτημα σταδιακά αποσύρθηκε και από τους ίδιους τους ομογενείς.

Είναι πάντως γεγονός ότι ο ελληνικός πληθυσμός του ρωσικού Καυκάσου αυξήθηκε σημαντικά μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, καθώς σε αυτόν³⁸⁵ εγκαταστάθηκαν Έλληνες από τον Ν. Καύκασο λόγω των ταραχών που επικράτησαν εκεί.³⁸⁶ Παράλληλα, σημειώθηκε έλευση ομογενών και από τις κεντροασιατικές δημοκρατίες, είτε με σκοπό την παραμονή σε μια χώρα όπου οι συνθήκες θα ήταν καλύτερες είτε ως ενδιάμεσο σταθμό προς τον δρόμο της παλιννόστησης. Η νέα δημογραφική πραγματικότητα δεν αρκούσε πάντως για να αλλάξουν τα δεδομένα σχετικά με το αίτημα για σύσταση Αυτόνομης Περιοχής.

Σε γενικές γραμμές, είναι γεγονός ότι η Ελλάδα και οι Έλληνες του Καυκάσου διατήρησαν καλή εικόνα μεταξύ των αρχών και των πληθυσμών, τόσο του ρωσικού

---

³⁸⁴ Η μη ουσιαστική στήριξη του αιτήματος της αυτονομίας από την Ελλάδα δε σήμαινε πάντως τη μη λήψη μέτρων σε τομείς που θα βελτιώναν την καθημερινότητα των Ελλήνων (εκπαίδευση, πολιτισμός κλπ.).

³⁸⁵ Η τάση εγκατάστασης Ελλήνων δεν αφορούσε ασφαλώς στις δημοκρατίες στις οποίες η κατάσταση ήταν τεταμένη (περιπτώσεις Τσετσενίας, Ινγκουσετίας). Όπως αναφέραμε και στο τρίτο κεφάλαιο, με εξαίρεση έναν αριθμό Ελλήνων που ζούσε στις εν λόγω δημοκρατίες και ενός αριθμού 5.000 που ζούσαν στη Β. Οσσετία, η οποία εκ θέσεως βρισκόταν σε πολύ κοντινή απόσταση από τα μέτωπα της Τσετσενίας και της Ν. Οσσετίας, ο ελληνικός πληθυσμός της Ρωσίας ήταν ως επί το πλείστον συγκεντρωμένος στις περιοχές της Σταυρούπολης και του Κουμπάν οι οποίες συνιστούσαν και συνιστούν –με γεωγραφικούς και πολιτικούς όρους- μέρος του βορειοκαυκασιανού συστήματος αλλά βρίσκονταν σε απόσταση από τις φλεγόμενες περιοχές. Εκεί κατά βάση εγκαταστάθηκαν και οι Έλληνες του Ν. Καυκάσου όταν αποχώρησαν από τις εστίες τους.

³⁸⁶ Αναφορικά με το συνολικό αριθμό των Ελλήνων σε Νότιο Καύκασο και Ρωσία, στον πρώτο υπήρξε δραματική μείωση λόγω των ταραχών που σημειώθηκαν (στη Γεωργία οι Έλληνες υπολογίζονται πλέον περίπου στους 10.000 ενώ στην κατεξοχήν «ελληνική» Αμπχαζία ζουν πλέον περίπου 1000 Έλληνες). Αντιθέτως, στη Ρωσία ο αριθμός τους έχει αυξηθεί σημαντικά για τους λόγους που εξηγήσαμε. Υπολογίζεται ότι σήμερα στη Ρωσική Ομοσπονδία ζουν περίπου 130.000-150.000 Έλληνες, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων στο ρωσικό Καύκασο.

(πλην κάποιων εξαιρέσεων), όσο και του μη ρωσικού Καυκάσου. Ιδιαίτερες μάλιστα ήταν οι σχέσεις τους με ορισμένους βορειοκαυκασιανούς λαούς, όπως οι Τσετσένοι, λόγω των δεσμών αλληλεγγύης και κοινής μνήμης που είχαν δημιουργηθεί από την περίοδο των σταλινικών διώξεων. Αντιστοίχως, στενοί ήταν οι δεσμοί μεταξύ των Ελλήνων της Αμπχαζίας και των Αμπχάζιων, λόγω της θετικής προς τους πρώτους στάσης των αμπχαζιανών αρχών κατά την περίοδο των διώξεων, καθώς και της φιλελληνικής στάσης του επικεφαλής της τότε Αυτόνομης Δημοκρατίας της Αμπχαζίας, Νέστορα Λακόμπα (Αγτζίδης: 292, 444). Οι δεσμοί αυτοί ενισχύθηκαν μετά την πτώση της ΕΣΣΔ λόγω της όξυνσης του γεωργιανού εθνικισμού, ο οποίος δημιούργησε κοινούς φόβους στους δύο λαούς. Άλλωστε, όπως αναφέραμε, οι Έλληνες της Αμπχαζίας τάσσονταν μάλλον στο πλευρό των Αμπχάζιων κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1992-1993. Αυτό πάντως δε σήμαινε ότι οι σχέσεις τους με τους Γεωργιανούς ήταν κακές. Έτσι, η ουδετερότητα των Ελλήνων και της Ελλάδας (υιοθέτηση της πολιτικής του φίλου τρίτου) στις εθνοτικές συγκρούσεις του Ν. Καυκάσου συνέβαλε καθοριστικά στις καλές σχέσεις με τις πολιτικές ελίτ και τους λαούς της περιοχής. Την ίδια περίοδο, η Ελλάδα εμφανιζόταν ως ένας σημαντικός παίκτης, μέλος των θεσμών της Δύσης, την οποία τα κράτη της περιοχής έβλεπαν ως πρότυπο και με την οποία ήθελαν να αποκτήσουν στενές σχέσεις. Εν ολίγοις, τα τελευταία είχαν περισσότερο ανάγκη την Ελλάδα από ό,τι η τελευταία αυτά.

2. Η πολιτική της Ελλάδας στον μετασοβιετικό Καύκασο

Στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου, θα εξετάσουμε την πολιτική της Ελλάδας στον μετασοβιετικό Καύκασο (ρωσικό και μη). Εδώ ο λόγος γίνεται για τα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» και τα ελληνικά συμφέροντα σε μια περιοχή με άμεσο –όπως θα δείξουμε- ενδιαφέρον για την Ελλάδα, δεδομένης αφενός της σημασίας αυτής καθεαυτής της περιοχής για την Ελλάδα και αφετέρου της εκεί δραστηριοποίησης παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή της εξωτερικής της πολιτικής.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα εξεταστεί η πολιτική της Ελλάδας με βάση τις παραμέτρους που εξετάστηκε και η αντίστοιχη ρωσική (βλ. δεύτερο κεφάλαιο):

Πρώτον, την παράμετρο ενέργεια και τα σχέδια μεταφοράς υδρογονανθράκων από την Κασπία προς την Ευρώπη.

Δεύτερον, την παράμετρο των εθνοτικών συγκρούσεων που όπως έχουμε ήδη αναφέρει απέκτησαν εξ αρχής γεωπολιτική διάσταση, δεδομένης και της εμπλοκής σε αυτές όλων των βασικών γεωπολιτικών παικτών της περιοχής.

Τρίτον, την παράμετρο της στρατηγικής των δυτικών θεσμών και της προοπτικής ενσωμάτωσης της περιοχής σε αυτούς.

2.1 Η εξέλιξη της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στο μετασοβιετικό Καύκασο

Όπως αναφέραμε και στην πρώτη ενότητα, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο έδωσε αρχικά έμφαση στο ζήτημα της παρουσίας των Ελλήνων και της προστασίας τους, επιχειρώντας να τηρήσει ίσες αποστάσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών και υιοθετώντας τη λογική του φίλου τρίτου που στόχο είχε να βοηθήσει στην επίλυση των διαφορών, και όχι να καταστεί μέρος του προβλήματος. Πέρα από τη διευκόλυνση των ελληνικών επιχειρήσεων και τη βοήθεια και προστασία των εκεί Ελλήνων που απαιτούσε τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων μερών, η πολιτική αυτή ήταν σε αντιστοιχία με την πάγια φιλοσοφία της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής περί μη ανάμειξης σε ζητήματα τρίτων κρατών και έμφασης στην ειρηνική επίλυση των όποιων διαφορών στη βάση αμοιβαίων συμβιβασμών, συμβατών με τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου. Σε αυτό το πλαίσιο, η - μη δημόσια εκφρασμένη - υποστήριξη των Ελλήνων της Αμπχαζίας προς τους Αμπχάζιους και η υποστήριξη αυτών του Ν. Καραμπάχ προς την προοπτική της απόσχισής του από το Αζερμπαϊτζάν³⁸⁷, δεν έφεραν τη σφραγίδα της τότε ελληνικής κυβέρνησης, η οποία αφενός δεν είχε συμμετοχή στις ενέργειες αυτές και αφετέρου δεν εξέφρασε κάποιου είδους παρότρυνση για στήριξη του ενός ή του άλλου μέρους.

Σε γενικές γραμμές, η Ελλάδα παρέμενε απούσα από τις εξελίξεις στην περιοχή λόγω της προτεραιότητας που έδινε σε άλλα ζητήματα, όπως η εξέλιξη της βαλκανικής κρίσης και το μακεδονικό. Βρέθηκε κατά βάση απροετοίμαστη για το πώς θα αντιμετωπίσει τη νέα γεωπολιτική πραγματικότητα στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να μη μπορέσει να διαμορφώσει ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής για τον Καύκασο, περιοριζόμενη στη διαχείριση των ζητημάτων που σχετιζόνταν με τους Έλληνες της περιοχής. Ακόμη, ωστόσο, και για αυτούς δε διαμορφώθηκε εκ των υστέρων ένα συνολικό σχέδιο αναφορικά τόσο με τη βελτίωση της καθημερινότητας και του επιπέδου της ζωής τους, όσο και με τον τρόπο που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η εκεί παρουσία τους προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων. Ένας τρίτος λόγος απουσίας της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής από τα τεκταινόμενα της περιοχής ήταν η γενικότερη εσωστρέφειά της μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90. Βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου υπήρξε η μη ανάληψη διεθνών πρωτοβουλιών που θα ενίσχυαν το διεθνές κύρος και τη διαπραγματευτική ισχύ της χώρας, αλλά απλώς η διαχείριση των όποιων ζητημάτων αφορούσαν τον πολύ στενό πυρήνα των ελληνικών συμφερόντων (ελληνοτουρκικά, Κυπριακό, Βαλκάνια/μακεδονικό).

---

³⁸⁷ Στο πλευρό του στρατού της αποσχισθείσας περιοχής πολέμησε μικρός αριθμός Ελλήνων, μερικοί μάλιστα εκ των οποίων προέρχονταν από τη Γεωργία (Αγτζίδης, 2001: 657). Είναι προφανές ότι το ελληνικό στοιχείο δεν επιθυμούσε να τεθεί υπό τον άμεσο έλεγχο του Αζερμπαϊτζάν δεδομένης της στενής πολιτικής και πολιτισμικής σχέσης του με την Τουρκία. Η προσέγγιση με το αρμενικό/ορθόδοξο στοιχείο κρίθηκε έτσι μάλλον προτιμότερη.

Αντιθέτως, κατά την περίοδο 1996-2000 η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική άλλαξε τη φιλοσοφία της, αναλαμβάνοντας διεθνείς πρωτοβουλίες διαμεσολάβησης- μεταξύ των οποίων και για το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ (Κοτζιάς, 2010: 180). Η ελληνική πρωτοβουλία για το Ν. Καραμπάχ εντάσσεται ασφαλώς στο πλαίσιο μιας ευρύτερης εξωστρέφειας της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η απόφαση εμπλοκής στο εν λόγω ζήτημα σχετιζόταν και με την υιοθέτηση μιας ενεργητικής πολιτικής για τη βελτίωση της διαπραγματευτικής θέσης της χώρας έναντι της Τουρκίας³⁸⁸, η οποία διέθετε σημαντική επιρροή στον Καύκασο -και στο εν λόγω ζήτημα ιδιαίτερα. Είναι προφανές ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική επιθυμούσε να αποκτήσει αυξημένα ερείσματα σε μια περιοχή έντονης τουρκικής δραστηριοποίησης. Να μην αφήσει, δηλαδή, τον Καύκασο «στην αγκαλιά» της Άγκυρας, εκμεταλλευόμενη και την καλή εικόνα που διέθετε στα κράτη και τους λαούς της περιοχής. Εικόνα, η οποία οφειλόταν στο γεγονός ότι ακολουθούσε σταθερά τη λογική του φίλου/ουδέτερου τρίτου, στο ότι δε διέθετε γεωπολιτικές βλέψεις και στο ότι δεν είχε παρουσία ως αυτοκρατορική δύναμη κατά το παρελθόν. Η πραγματικότητα αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την Τουρκία, η οποία δε εκπλήρωνε καμία από τις τρεις προϋποθέσεις που θα την καθιστούσαν έντιμο διαμεσολαβητή.

Παράλληλα με την ελληνική πρωτοβουλία για το Ν. Καραμπάχ, υπήρξε δραστηριοποίηση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής και για το ζήτημα της Αμπχαζίας, αν και όχι στην ίδια έκταση. Σε αυτό το πλαίσιο, φιλοξενήθηκε το 1999 στην Αθήνα Παγκόσμια Συνδιάσκεψη για το ζήτημα (αντίστοιχες συνδιασκέψεις έλαβαν χώρα και αλλού).

Από τα παραπάνω μπορούν να εξαχθούν δύο κύρια συμπεράσματα:

Πρώτον, ότι υπήρξε σταδιακή υποχώρηση του ζητήματος της παρουσίας των Ελλήνων του Καυκάσου στην ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Αυτό οφείλεται αφενός στη δραματική μείωση του αριθμού τους ύστερα από τις συρράξεις των πρώτων ετών μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, και αφετέρου στο «πάγωμα» των συγκρούσεων και τον τερματισμό των εχθροπραξιών (που βεβαίως δεν οδήγησαν σε οριστική επίλυση των ζητημάτων).

Δεύτερον, το γεγονός της περιορισμένης παρουσίας της Δύσης στη γεωπολιτική της περιοχής, με τα ενεργειακά ζητήματα να είναι ακόμη χαμηλά στην ατζέντα. Επρόκειτο για μια περίοδο όπου η Δύση είχε μεν αρχίσει να αποκτά ενδιαφέρον για την απόκτηση πρόσβασης στους υδρογονάνθρακες της Κασπίας, δεν είχε ωστόσο διαμορφώσει ακόμη συγκεκριμένη στρατηγική και πολύ περισσότερο δεν είχε εμπλακεί άμεσα στην ενεργειακή διπλωματία της περιοχής. Αναφέρεται, επί παραδείγματι, ότι οι πρώτες ενδείξεις άμεσης διπλωματικής υποστήριξης των ΗΠΑ στο σχέδιο Μπακού-Τιφλίδα-Τσευχάν καταγράφονται στα τέλη του 1998, μετά τη διακρατική συμφωνία Αζερμπαϊτζάν-Γεωργίας-Τουρκίας για την προώθησή του. Με βάση τα δεδομένα αυτά,

---

³⁸⁸ Στην ίδια λογική εντασσόταν και η αλλαγή της ελληνικής στάσης αναφορικά με την ενταξιακή προοπτική της γειτονικής χώρας.

η σταδιακή ένταξη της ενεργειακής διπλωματίας στον Καύκασο στην υψηλή ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά τη δεκαετία του 2000 οφείλεται εν πολλοίς στο σταδιακά αυξανόμενο αμερικανικό και ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για τους υδρογονάνθρακες της περιοχής. Μπορεί, ως εκ τούτου, να ειπωθεί ότι στο εν λόγω ζήτημα η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική ακολούθησε κατά βάση τη στρατηγική της Δύσης και εντάχθηκε στο πλαίσιο της. Εν ολίγοις, η δραστηριοποίηση της Δύσης στην ενεργειακή διπλωματία της περιοχής προηγήθηκε χρονικά της ελληνικής εμπλοκής.

Η αναβάθμιση του Καυκάσου (κυρίως του Νοτίου) στην ευρωπαϊκή ατζέντα αντικατόπτριζε γενικότερα το αυξανόμενο ενδιαφέρον της για την περιοχή. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελληνική Προεδρία του δεύτερου εξαμήνου του 2003 πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο αναζήτησης νέας (πιο ενεργούς) ευρωπαϊκής στρατηγικής, η οποία εκφράστηκε με ισχυρό τρόπο μέσω του διορισμού Ειδικού Αντιπροσώπου της ΕΕ. Η Ελληνική Προεδρία υποστήριξε και προώθησε την πρόταση για τον διορισμό αυτόν (Baev et al., 2003: 159) κινούμενη σε σύμπλευση με τη γενικότερη ευρωπαϊκή πολιτική. Το 2004, μάλιστα, οι χώρες του Ν. Καυκάσου εντάχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, αν και προσωρινά είχαν εξαιρεθεί από την έννοια της «Ευρύτερης Ευρώπης» την οποία είχε εισαγάγει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έναν χρόνο πριν (για τις αιτίες της αλλαγής της στάσης από το δεύτερο εξάμηνο του 2003 και μετά βλ. κεφάλαιο 2).

Η αυξημένη ευρωπαϊκή παρουσία στην περιοχή έφερε δυναμικότερα στο προσκήνιο την ενεργειακή διπλωματία και την ανάγκη κατασκευής αγωγών που θα «ένωναν» την Ευρώπη με την Κασπία, παρακάμπτοντας το ρωσικό έδαφος (η τάση αυτή έγινε εντονότερη μετά την πρώτη ρωσο-ουκρανική ενεργειακή κρίση του 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα εντάχθηκε στα ευρωπαϊκά σχέδια καθότι η γεωγραφική της θέση την καθιστούσε κρίσιμο συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη και τον Καύκασο/ Κασπία. Έτσι εξηγείται η συμμετοχή της σε σχέδια όπως ο αγωγός φυσικού αερίου ITGI (Αζερμπαϊτζάν - Γεωργία - Τουρκία - Ελλάδα - Ιταλία), η κατασκευή του οποίου ολοκληρώθηκε το 2007. Στο ίδιο πλαίσιο, η Ελλάδα επεδίωξε τη συμμετοχή της και στον αγωγό φυσικού αερίου TAP (Αζερμπαϊτζάν - Τουρκία - Ελλάδα-Ιταλία), με στόχο να αυξήσει τη σημασία της στην ενεργειακή (και ευρύτερα γεωπολιτική) σκακιέρα, να μειώσει την ενεργειακή της εξάρτηση από τη Ρωσία³⁸⁹ και να δείξει ότι συμπλέει με τα ευρύτερα δυτικά συμφέροντα ενισχύοντας παράλληλα τη σημασία της για αυτά.

Είναι, πάντως, δεδομένο ότι η ένταξη της Ελλάδας στα σχέδια αυτά έλαβε χώρα σε μια περίοδο ευρύτερων - και όχι μονοδιάστατων - ενεργειακών ανοιγμάτων από την πλευρά της, που στόχο είχαν τη συνολική βελτίωση της γεωπολιτικής θέσης της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική προέκρινε τη συμμετοχή της χώρας και σε ρωσικών συμφερόντων πρότζεκτ, με σκοπό τη διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου σχέσεων με μια φίλη και σημαντική για τα συμφέροντά της χώρα, την εξισορρόπηση

---

³⁸⁹ Με προφανές κόστος την αύξηση της εξάρτησης από την Τουρκία.

της εξάρτησής της από την Τουρκία και την αποτροπή του ενδεχομένου να δημιουργηθεί η αίσθηση του «δεδομένου» στη Δύση. Είναι παρ' όλα αυτά γεγονός ότι, όπως αναλύσαμε και στο τρίτο κεφάλαιο, η ύστερη περίοδος Καραμανλή, η περίοδος Παπανδρέου και η περίοδος Σαμαρά χαρακτηρίστηκαν από μια σαφέστατη προτίμηση συμμετοχής στα ενεργειακά σχέδια της Δύσης, στο πλαίσιο μιας συνολικής αλλαγής, η οποία εν πολλοίς εξηγεί και τη στάση της Ελλάδας σε σειρά άλλων ζητημάτων που σχετίζονταν με τη ρωσο-δυτική αντιπαράθεση στον Καύκασο (υποστήριξη της ένταξης της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ κατά τη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ τον Απρίλιο του 2008, επανάληψη της στήριξης από τον Έλληνα Υπουργό Άμυνας κατά την επίσκεψή του στην Τιφλίδα τον Οκτώβριο του 2013). Είναι επίσης αυτονόητο ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική δε στήριξε την επιλογή της Ρωσίας να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της Αμπχαζίας και της Β. Οσσετίας (δεν επρόκειτο βέβαια να το κάνει ακόμη και αν οι σχέσεις της με τη Μόσχα βρίσκονταν σε καλύτερη φάση). Στη βάση αυτή κινήθηκε άλλωστε και στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών που συμμετέχει (βλ. χαρακτηριστικά Ελληνική Προεδρία στον ΟΑΣΕ το 2009).

Συνοψίζοντας, από την παραπάνω γενική παρουσίαση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στο μετασοβιετικό Καύκασο, μπορούν να εξαχθούν τα εξής συμπεράσματα:

1. Η δραστηριότητα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής δεν ήταν έντονη. Πέρα από ορισμένες διαμεσολαβητικές πρωτοβουλίες στα τέλη της δεκαετίας του '90, η Ελλάδα παρέμεινε κατά βάση απύσχα από τα τεκταινόμενα στην περιοχή. Επιπλέον, η όποια εμπλοκή της στα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» συνδέθηκε καθαρά με την αντίστοιχη δυτική. Η τελευταία λειτούργησε ως προϋπόθεση ένταξης του Καυκάσου στην ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, η οποία, έτσι, δεν είχε αυτοτελή (πολλώ δε μάλλον αυτόνομο) χαρακτήρα.
2. Η πραγματικότητα αυτή είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του διμερούς χαρακτήρα της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας με τα κράτη της περιοχής, ιδιαίτερα σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής».
3. Η Ελλάδα ακολούθησε αυτόνομη πολιτική μόνο σε ό,τι αφορούσε τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε για τη διαχείριση του προβλήματος της παρουσίας Ελλήνων υπηκόων. Όταν, δηλαδή, έκρινε ότι διακυβεύεται μείζονος σημασίας ζήτημα, το οποίο, σε κάθε περίπτωση, δεν είχε γεωπολιτικό χαρακτήρα και δεν προκαλούσε την αντίδραση κανενός από τα εμπλεκόμενα μέρη στην περιοχή.
4. Είναι εμφανές ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο διαμορφώνεται και επηρεάζεται καθοριστικά από την πολιτική των υπολοίπων παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών (ΗΠΑ, ΕΕ, Ρωσία, Τουρκία). Οι επιλογές της χώρας δεν μπορούν ως εκ τούτου να γίνουν κατανοητές εκτός του ευρύτερου αυτού διεθνούς πλαισίου.

3. Η σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική

Στην τρίτη ενότητα θα εξετάσουμε τη σημασία του Καυκάσου για την Ελλάδα και τα ελληνικά συμφέροντα. Σημασία η οποία συχνά υποτιμάται στην εσωτερική συζήτηση, γεγονός που έχει συμβάλει ώστε η χώρα να μην έχει δραστηριοποιηθεί επαρκώς στη συγκεκριμένη περιοχή. Αναφορά θα γίνει τόσο στον Νότιο όσο και στον Βόρειο Καύκασο. Η σημασία, μάλιστα, του τελευταίου κρίνεται βαρύνουσα, σε αντίθεση με ό,τι δείχνει να πιστεύει η ίδια Ελληνική Εξωτερική Πολιτική η οποία δεν έχει δώσει την απαιτούμενη βαρύτητα σε όσα διαδραματίζονται εκεί.

3.1 Βόρειος Καύκασος και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική

Η σημασία του Β. Καυκάσου για την Ελλάδα έχει τρεις βασικές διαστάσεις. Η πρώτη σχετίζεται με την ύπαρξη αποσχιστικών τάσεων, ζήτημα το οποίο συνδέεται με προβλήματα που αφορούν άμεσα τα ελληνικά συμφέροντα.³⁹⁰ Είναι, σε αυτό το πλαίσιο, γεγονός ότι πιθανή απόσχιση περιοχών από τη ρωσική επικράτεια δημιουργεί αναπόφευκτους συσχετισμούς με ζητήματα όπως το Κόσοβο καθώς και το Κυπριακό, δεδομένου ότι η πιθανότητα οριστικής απόσχισης του βορείου τμήματος της νήσου παραμένει υπαρκτή. Επίσης, τίθεται ζήτημα δυνάμει συσχέτισης των ζητημάτων του Β. Καυκάσου με αυτό της παρουσίας της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, δεδομένου και του ρόλου της Τουρκίας. Είναι στο σημείο αυτό απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι ζήτημα απόσχισης ή αυτονόμησης της τελευταίας δεν έχει τεθεί και δεν πρόκειται να τεθεί στο ορατό μέλλον ούτε από την ίδια ούτε από την τουρκική πλευρά. Δεδομένου, ωστόσο, του γεωπολιτικού χαρακτήρα τού εν λόγω ζητήματος, η Ελλάδα οφείλει να είναι έτοιμη στο ενδεχόμενο να χρειαστεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τυχόν έγερση μειονοτικού ζητήματος.

Η δεύτερη (και σχετιζόμενη με την πρώτη), αφορά τον ρόλο και τη θέση της Τουρκίας σε σχέση με την εξέλιξη των αποσχιστικών ζητημάτων. Η αναλογία των τελευταίων με εκείνα που ενδιαφέρουν άμεσα την Ελλάδα δεν προκύπτει μόνο από τη φύση τους, αλλά και από την κρίσιμη θέση που έχει στην εξέλιξή τους ο παράγων Τουρκία.

Σε ένα τρίτο επίπεδο, η Ελλάδα δεν μπορεί να μη λαμβάνει υπόψη της τις συνολικές γεωπολιτικές επιπτώσεις που η εξέλιξη των θεμάτων του Β. Καυκάσου θα έχει στον συνολικότερο συσχετισμό ισχύος στην ευρύτερη περιοχή, δεδομένης και της εμπλοκής σειράς παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών.

Αναφορικά με τη συσχέτιση Β. Καυκάσου και θεμάτων υψηλής ελληνικής προτεραιότητας, αναφέραμε και προηγουμένως ότι πιθανή απόσχιση περιοχών του Β.

---

³⁹⁰ Η εργασία δεν προτίθεται να αναφερθεί στις ομοιότητες ή διαφορές των ζητημάτων αυτών με βάση τα όσα ορίζει το Διεθνές Δίκαιο αλλά να επισημάνει τη γεωπολιτικής φύσης συσχέτισή τους.

Καυκάσου μπορεί να αποτελέσει αρνητικό (από τη σκοπιά των ελληνικών συμφερόντων) προηγούμενο για την εξέλιξη δύο κρίσιμων για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική ζητημάτων (Κυπριακό, μουσουλμανική μειονότητα Θράκης). Ωστόσο, το γεγονός τη μη έγερσης στην πράξη μειονοτικού ζητήματος στη Θράκη, μετατοπίζει κατά βάση τη συζήτηση στο ζήτημα της Β. Κύπρου, με την οποία άλλωστε υπήρξε ευθεία συσχέτιση μετά την πτώση της ΕΣΣΔ.

Είναι, έτσι, ξεκάθαρο ότι αναλογία με το Κυπριακό δε δημιουργείται μόνο βάσει της λογικής του προηγούμενου (αφού υπήρξε δηλαδή απόσχιση στον Β. Καύκασο, το ίδιο μπορεί να συμβεί και στη Β. Κύπρο), αλλά συνδυάζεται με τη θέση και το ρόλο της Τουρκίας. Απόσχιση περιοχών του Β. Καυκάσου σημαίνει ενίσχυση των θέσεων της Τουρκίας, άρα και βελτίωση των προοπτικών να επιβάλει τις θέσεις της στο Κυπριακό. Όπως άλλωστε εξηγήσαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, η Τουρκία καθ' όλη τη δεκαετία του '90 ευνόησε με την πολιτική της την ανεξαρτησία περιοχών όπως η Τσετσενία. Ενισχυμένη, συνεπώς, από νέα γεωπολιτικά τετελεσμένα θα μπορούσε να προβάλλει ως προηγούμενο το παράδειγμα του Β. Καυκάσου προκειμένου να προωθήσει λύσεις που αντίκεινται στα ελληνικά συμφέροντα. Η Ελλάδα δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παραβλέπει το γεγονός ότι το καθεστώς των κατεχομένων αναγνώρισε την αυτοανακηρυχθείσα «Τσετσενική Δημοκρατία της Ιτσκέρια», το κρατικό δηλαδή μόρφωμα που κήρυξε την ανεξαρτησία του από τη Ρωσία στις αρχές της δεκαετίας του '90 (Malashenko, 2001: 308).³⁹¹ Η πράξη αυτή είναι απολύτως ενδεικτική του βαθμού που η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική συσχετίζει το ζήτημα της Κύπρου με τις εξελίξεις στον Β. Καύκασο.

Είναι πάντως σημαντικό να επισημανθεί ότι το ζήτημα του καθεστώτος της Β. Κύπρου δε συσχετίστηκε κατά το παρελθόν μόνο με αυτό της Τσετσενίας αλλά συνολικά με τη σχέση κέντρου-περιφέρειας στη Ρωσία (ο Β. Καύκασος αποτελεί κεντρικό ζήτημα της σχέσης αυτής). Είναι γεγονός ότι οι αποσχιστικές τάσεις που εμφανίστηκαν οδήγησαν στην εμφάνιση φαινομένων παραδιπλωματίας, δηλαδή άσκησης εξωτερικής πολιτικής όχι μόνο από το ρωσικό κράτος αλλά και από συστατικά του μέρη (δημοκρατίες). Τα τελευταία επεδίωξαν να ασκήσουν δική τους εξωτερική πολιτική στον οικονομικό, πολιτισμικό αλλά και πολιτικό τομέα. Επρόκειτο για το αποτέλεσμα της επιδίωξης αρκετών τοπικών ελίτ να προχωρήσουν σε αναβάθμιση του στάτους τους έναντι του κέντρου, εκμεταλλευόμενες την αποδυνάμωσή του, την αδυναμία του να προωθήσει πολιτικές που θα ικανοποιούσαν τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των τοπικών κοινωνιών και την ύπαρξη εξωτερικών στηριγμάτων που ήταν διατεθειμένα να υποστηρίξουν τις επιλογές αυτές. Σε αυτό το πλαίσιο, η Τουρκία επεδίωξε προνομιακές σχέσεις με αρκετές δημοκρατίες της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ιδιαίτερα δε με αυτές με τις οποίες την ένωναν κοινοί πολιτισμικοί και θρησκευτικοί δεσμοί (ενδεικτικά: Ταταρσταν, Μπασκορτοσταν, Γιακούτια) καθότι οι ιθαγενείς πληθυσμοί τους έχουν ταταρική καταγωγή και αποτελούν μέρος του ευρύτερου «τουρκικού κόσμου» (Turkic world). Από την πλευρά των ρωσικών δημοκρατιών, η γενικευμένη αποσταθεροποίηση στη

---

³⁹¹ Το ίδιο έπραξαν η Βοσνία καθώς και το καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν.

χώρα κατά τη δεκαετία του '90 έδωσε και σε αυτές τη δυνατότητα να επιδιώξουν αναβαθμισμένες σχέσεις με την Τουρκία, διεκδικώντας παράλληλα διευρυμένη αυτονομία από τη Μόσχα.³⁹² Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1998, σε συνέδριο της παντουρκικής κοινότητας που έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη, σημαντικός αριθμός ρωσικών δημοκρατιών (Ταταρστάν, Σάχα, Μπασκορτοστάν, Νταγκεστάν, Γιακούτια, Τούβα, Τσουβάσια) αναγνώρισε τη λεγόμενη «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείας Κύπρου» (Kasim, 2004³⁹³). Επρόκειτο για μια κίνηση που αφενός προκάλεσε την έντονη δυσαρέσκεια της ρωσικής κυβέρνησης και αφετέρου δημιούργησε ισχυρές αμφιβολίες στην Ελλάδα για το κατά πόσο η Ρωσία αποτελούσε έναν ισχυρό και αξιόπιστο σύμμαχο (Ο.π.). Από την παράθεση πάντως των ονομάτων των δημοκρατιών, διακρίνουμε ότι υπήρξαν και μη «τουρκογενείς» δημοκρατίες που επεδίωξαν να χρησιμοποιήσουν το τουρκικό ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στη ρωσική επικράτεια. Μεταξύ αυτών, και μια δημοκρατία του Β. Καυκάσου (Νταγκεστάν).

Είναι από τα παραπάνω προφανές ότι οι προαναφερθείσες ρωσικές περιοχές:

Πρώτον, είδαν στο παράδειγμα της Β. Κύπρου ένα θετικό προηγούμενο που θα μπορούσε να προβληθεί ως μοντέλο για τη σχέση τους με το ρωσικό κέντρο.

Δεύτερον, έδειξαν, προχωρώντας στις συγκεκριμένες ενέργειες, την πρόθεσή τους να προσεταιριστούν την Τουρκία, η οποία για δικούς της λόγους ευνοούσε τις αποσχιστικές τάσεις εντός της Ρωσίας.

Πέραν αυτών, παρατηρήθηκε επίσης αναβάθμιση των σχέσεων ορισμένων δημοκρατιών του Β. Καυκάσου με ορισμένες από τις προαναφερθείσες περιοχές (Ταταρστάν). Επί παραδείγματι, η κυβέρνηση του τελευταίου υπέγραψε συμφωνία φιλίας και συνεργασίας με την Τσετσενία και την Ινγκουσετία το Μάιο του 1997, περίοδο δηλαδή κατά την οποία η πρώτη λειτουργούσε υπό καθεστώς *de facto* απόσχισης (Sharafutdinova, 2003: 43). Είναι εμφανές ότι το ενδιαφέρον του Ταταρστάν δεν ήταν τόσο οικονομικό (και πώς θα μπορούσε να είναι όταν μιλάμε για την ημι-κατεστραμμένη από τον πόλεμο Τσετσενία), όσο πολιτικό. Εν ολίγοις, εμφανίστηκαν τάσεις αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των περιοχών που επεδίωκαν αυτονομία ή ανεξαρτητοποίηση από το κέντρο.³⁹⁴ Συνεπώς, η ιδιαίτερη σχέση Β. Καυκάσου - Τουρκίας δεν είχε μόνο άμεσο αντίκρισμα (αναγνώριση ανεξαρτησίας Τσετσενίας από

---

³⁹² Η περιγραφόμενη πραγματικότητα δεν πρέπει να συνδέεται με το ομοσπονδιακό μοντέλο που παραδοσιακά κυριαρχεί σε μια σειρά κρατών της Δύσης. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία ομαλής ομοσπονδοποίησης, καθότι η Ρωσία αποτελούσε ιστορικά ένα ενιαίο/συγκεντρωτικό κράτος, η κατάρρευση του οποίου οδήγησε στην εμφάνιση αποσχιστικών τάσεων οι οποίες ως τότε δεν εκδηλώνονταν λόγω του ισχυρού κρατικού συγκεντρωτισμού που χαρακτήριζε το σοβιετικό μοντέλο (Makarychev, 1999: 501).

³⁹³ Διαθέσιμο ως <http://www.turkishweekly.net/2004/10/13/article/turkey-039-s-foreign-policy-towards-the-russian-federation/>.

³⁹⁴ Η πραγματικότητα αυτή επιβεβαιώνει τη θεωρία που αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο σύμφωνα με την οποία η εμφάνιση αποσχιστικών τάσεων σε μια περιοχή της Ρωσίας μπορεί να λειτουργήσει ως θετικό ή αρνητικό προηγούμενο για άλλες περιοχές που έχουν ίδιες ή παρόμοιες επιδιώξεις.

«ΤΔΒΚ», αναγνώριση ανεξαρτησίας «ΤΔΒΚ» από Νταγκεστάν), αλλά και έμμεσο (αναβάθμιση σχέσεων Τσετσενίας με το «φιλοτουρκικό» Ταταρστάν³⁹⁵).

Προκύπτει, έτσι, ότι η αποσχιστική διαδικασία στο σύνολο της ρωσικής επικράτειας (και όχι μόνο στον Β. Καύκασο) εκδηλώθηκε παράλληλα με την προσέγγιση με τον τουρκικό παράγοντα, η οποία εκδηλώθηκε και σε ζητήματα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος όπως το Κυπριακό. Όπως διαπιστώσαμε, η διαδικασία αυτονόμησης μιας δημοκρατίας, αλληλοϋποστήριξης της με άλλες που είχαν παρόμοιες προθέσεις και προσέγγισης με την Τουρκία, εξελίχθηκε παράλληλα και πρέπει να γίνει κατανοητή ως ενιαία.

Πέραν των παραπάνω δεδομένων, θα πρέπει επίσης να υπενθυμίσουμε ότι οι δυνατότητες των τουρκικών παρεμβάσεων στον Βόρειο Καύκασο δεν περιορίζονται μόνο στην προσέγγιση με δημοκρατίες που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό έχουν εκδηλώσει τάσεις αυτονόμησης από το κέντρο. Για παράδειγμα, ιδιαίτερη είναι η θέση της Τουρκίας σε σχέση με το ζήτημα Τσερκεσίας, δεδομένης και της παρουσίας εντός της τουρκικής επικράτειας σημαντικού αριθμού Τσερκέζων. Εξηγήσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο ότι οι τελευταίοι απέκτησαν, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, ιδιαίτερη δράση – με τάσεις αυξημένης πολιτικοποίησης- δημιουργώντας οργανώσεις που στόχο είχαν την προώθηση συγκεκριμένων αιτημάτων έναντι της Ρωσίας. Το γεγονός ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 οι οργανώσεις αυτές εμφανίζονται να έχουν μειωμένη επιρροή ως προς τις επιλογές της Τουρκίας (κυρίως λόγω της βελτίωσης των σχέσεών της με τη Ρωσία) δε σημαίνει ότι η τουρκική πλευρά δεν κρατά ως δύναμη «όπλο» την παρουσία και δράση τους.

Παράλληλα, δε θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι στον Β. Καύκασο ζουν τουρκογενείς πληθυσμοί (Balkars, Karachays κλπ.), με ό,τι αυτό σημαίνει για τη δυνατότητα προσέγγισής τους από την Τουρκία. Είναι γεγονός ότι μέχρι στιγμής δεν

---

³⁹⁵ Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθούμε και στη συμμετοχή ρωσικών δημοκρατιών σε θεσμούς που στόχο έχουν τη συνεργασία τουρκικών (Turkic) κρατών και περιοχών κρατών στον πολιτιστικό τομέα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Διεθνούς Οργανισμού Τουρκικής (Turkic) Κουλτούρας (TURKSOY), ο οποίος ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1992 και στον οποίο συμμετέχουν το Ταταρστάν, το Μπασκορτοστάν, η Χακασία, η Σάχα, το Αλτάι και η Τούβα. Στον οργανισμό συμμετέχουν το σύνολο των κεντρασιατικών δημοκρατιών (πλην του Τατζικιστάν), το Αζερμπαϊτζάν και φυσικά η Τουρκία. Συμμετέχει ωστόσο και η λεγόμενη «ΤΔΒΚ». Η συμμετοχή της τελευταίας σε σειρά δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του TURKSOY (όπως ο διαγωνισμός τραγουδιού Turkvizyon- κατ' αντιστοιχία της Eurovision) συνιστά, ως εκ τούτου, μια έμμεση αναγνώριση της από τα υπόλοιπα συμμετέχοντα μέρη. Θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να διευκρινιστεί ότι ο συγκεκριμένος θεσμός δεν έχει γεωπολιτικό χαρακτήρα (αν και η ένταξή του στο πολιτικό χαρακτήρα Τουρκικού Συμβουλίου- Turkic Council. Σε ότι έχει να κάνει πάντως με τη ρωσική στάση έναντι του συγκεκριμένου Οργανισμού, δε θεωρεί την ύπαρξή της ως απειλή και δεν αισθάνεται ότι πρέπει να λάβει κάποια ιδιαίτερα μέτρα ώστε να «ανασχέσει» τη δράση του. Η συμμετοχή πάντως της «ΤΔΒΚ» έχει κατά καιρούς δημιουργήσει ζητήματα στη Ρωσία. Για παράδειγμα, οι ρωσικές αρχές απαγόρευαν την έλευση και συμμετοχή της τουρκοκύπριας τραγουδίστριας Ipek Amber στο διαγωνισμό τραγουδιού Turkvizyon που έλαβε χώρα στο Καζάν (Ταταρστάν) το Νοέμβριο του 2014 λόγω του γεγονότος ότι δεν αναγνωρίζουν την «ΤΔΒΚ» και κατ' επέκταση τα διαβατήρια με τη σφραγίδα της (βλ. σχετικά <http://eurovoix.com/2014/11/17/northern-cyprus-turkvizyon-withdrawl-looks-likely/>). Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι στο συγκεκριμένο διαγωνισμό συμμετέχουν Τούρκοι καλλιτέχνες όχι μόνο από τουρκικές (Turkic) χώρες ή περιοχές αλλά και από χώρες όπως η Γερμανία, η Βοσνία, το Ιράκ, η Αλβανία, η πΓΔΜ, η Λευκορωσία κ.α.

έχει υπάρξει ιδιαίτερη προσέγγιση ανάμεσα σε αυτούς και την Άγκυρα, ωστόσο στο μέλλον δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι τα δεδομένα δε θα αλλάξουν.

Είναι, σε κάθε περίπτωση, απαραίτητο να επισημανθεί εκ νέου ότι η Τουρκία - λόγω της γενικότερης βελτίωσης των σχέσεών της με τη Ρωσία αλλά και της πολιτικής και οικονομικής ανάκαμψης της Ρωσίας - έχει κατά την τελευταία 15ετία περιορίσει τη δραστηριότητά της τόσο στον Β. Καύκασο όσο και γενικότερα στη ρωσική επικράτεια. Αυτό δε μειώνει την πιθανότητα μελλοντικής επιστροφής στην πολιτική της δεκαετίας του '90, εφόσον το επιβάλουν γεωπολιτικές σκοπιμότητες.

Συμπερασματικά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η τουρκική στρατηγική ως προς το ζήτημα της ρωσικής κρατικής δομής -όπως εκδηλώθηκε κατά τη δεκαετία του '90 και ίσως εκδηλωθεί και στο μέλλον- επ' ουδενί συμβαδίζει με τα ελληνικά συμφέροντα λόγω της ευθείας σύνδεσης που διαπιστώθηκε με ζητήματα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος (Κυπριακό). Ως εκ τούτου, το ενδεχόμενο εκ νέου εμφάνισης αποσχιστικών κινήματων στη ρωσική επικράτεια (και ιδιαίτερα στον Β. Καύκασο) αντίκειται στα ελληνικά συμφέροντα. Στο σημείο, συνεπώς, αυτό υπάρχει ταύτιση ελληνικών και ρωσικών συμφερόντων.

3.2 Νότιος Καύκασος και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική

3.2.1 Αποσχιστικά κινήματα, Ελλάδα και Τουρκία

Όπως αναφέραμε αναλυτικά στο δεύτερο κεφάλαιο, είναι εξαιρετικά δύσκολο ο Βόρειος και ο Νότιος Καύκασος να εξεταστούν ξεχωριστά, καθώς είναι δεδομένο ότι οι εξελίξεις από τη μία πλευρά των συνόρων επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τα όσα διαδραματίζονται στην άλλη. Άλλωστε, η ίδια η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική αντιλαμβάνεται τον Καύκασο ως περιοχή με ενιαίο γεωπολιτικό χαρακτήρα. Θέση ασφαλώς βάσιμη, η οποία, ωστόσο, έχει οδηγήσει ορισμένους στην άποψη ότι πίσω από αυτή κρύβονται πιθανές επεκτατικές βλέψεις προς τον νότο.

Είναι γεγονός ότι τα αποσχιστικά κινήματα εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας συνδέθηκαν εξ αρχής με αυτά του ανεξάρτητου Καυκάσου. Όπως αναφέραμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, ένοπλες ομάδες από τον Βόρειο Καύκασο ενεπλάκησαν στο μέτωπο της Γεωργίας υποστηρίζοντας τα εκεί αποσχιστικά κινήματα (ιδιαίτερα αυτό της Αμπχάζιας). Η πολιτισμική συγγένεια αρκετών λαών του βορρά με τους Αμπχάζιους ασφαλώς και έπαιξε κρίσιμο ρόλο για την εμπλοκή αυτή. Ωστόσο, είναι προφανές ότι οι ομάδες αυτές επεδίωκαν να δημιουργήσουν τετελεσμένα που θα λειτουργούσαν ως προηγούμενο για πιθανές αποσχίσεις εντός της ρωσικής επικράτειας. Η αυξημένη, άλλωστε, εμπλοκή Τσετσένων είναι ενδεικτική. Για του λόγου το αληθές, πρέπει να αναφέρουμε ότι οι συνεργασίες μεταξύ ορισμένων ρωσικών δημοκρατιών και των υπό απόσχιση περιοχών της Γεωργίας συνεχίστηκε και μετά τη λήξη των ενόπλων συρράξεων στις αρχές της δεκαετίας του '90. Για παράδειγμα, το 1994-95, τρεις

δημοκρατίες της Ρωσίας με ισχυρή μουσουλμανική ταυτότητα (Ταταρσταν, Μπασκορτοσταν, Καμπαρντίνο-Μπαλκαρία) υπέγραψαν διμερείς συνθήκες με τη «Δημοκρατία της Αμπχαζίας» (Makarychev, 1999: 513, Sharafutdinova, 2003: 38-41). Συμφωνίες οι οποίες προκάλεσαν την αντίδραση του ρωσικού Υπ. Εξ., δεδομένου ότι η Ρωσία δεν είχε ακόμη διαμορφώσει σαφή στρατηγική στήριξης της Αμπχαζίας, διέβλεπε δε τον κίνδυνο δημιουργίας επικίνδυνων προηγούμενων που θα ευνοούσαν τις αποσχιστικές τάσεις στο εσωτερικό της. Παράλληλα, δεν ήθελε να θέσει σε κίνδυνο την προσέγγιση που εκείνο το διάστημα υπήρχε με τη Γεωργία και η οποία οδήγησε στην ένταξη της τελευταίας στο Σύμφωνο Συλλογικής Ασφάλειας της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (1994).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, όπως επίσης εξηγήσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, πρέπει να γίνει αναφορά στη σύνδεση των αποσχιστικών κινήματων του βορρά με τις πολιτικές κρατών του νότου, δεδομένης, επί παραδείγματι, της υποστήριξης που η πλευρά της Γεωργίας προσέφερε σε αυτά. Αναφέραμε χαρακτηριστικά την αμφιλεγόμενη στάση της γύρω από το τσετσενικό, την αναγνώριση τον Μάιο του 2011 της γενοκτονίας των Τσερκέζων από την τσαρική Ρωσία κατά τον 19^ο αιώνα (αγνοώντας μάλιστα τις προτροπές ακόμη και των Αμερικάνων), τη δήλωση Σαακασβίλι για τη στάση της γεωργιανής κυβέρνησης έναντι της δράσης τσετσενικών ενόπλων μονάδων εντός της γεωργιανής επικράτειας³⁹⁶ (βλ. δεύτερο κεφάλαιο), την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Τσετσενίας από τον Γκαμσαχούρντια (μετά τον εκτοπισμό του από την εξουσία), αλλά και το άνοιγμα «αντιπροσωπίας» της «Τσετσενικής Δημοκρατίας της Ιτσκέρια» το 1997 στην Τιφλίδα. Η ενέργεια αυτή υπήρξε αποτέλεσμα της νέας προσέγγισης Τιφλίδας-Γκρόζνι ως επακόλουθο της μη βοήθειας από την πλευρά της φιλωρωσικής Αμπχαζίας προς το τσετσενικό αυτονομιστικό κίνημα, που δημιούργησε έναν «κοινό εχθρό» μεταξύ των δύο πλευρών (Markedonov, 2011).³⁹⁷

Σε ένα τρίτο επίπεδο, έχουμε την πολιτική των εξωσυστημικών παικτών αλλά και της ίδιας της Ρωσίας σε σχέση με τα αποσχιστικά κινήματα του Ν. Καυκάσου. Αναφορικά με τους πρώτους, την Ελλάδα αφορά ιδιαίτερα η στάση της Δύσης και της Τουρκίας. Εξηγήσαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο ότι η Δύση τάσσεται σαφώς υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας τόσο της Γεωργίας όσο και του Αζερμπαϊτζάν.³⁹⁸ Θέση η οποία ταυτίζεται με τα συμφέροντα αλλά και τις αρχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Είναι, άλλωστε, δεδομένο ότι η τελευταία λειτουργεί παγίως με βάση τις επιταγές του Διεθνούς Δικαίου τόσο από θέση αρχής όσο και γιατί αυτό επιτάσσει το

---

³⁹⁶ Η αλλαγή δεδομένων μετά την 11^η Σεπτεμβρίου οδήγησε σε αυξημένη αμερικανική πίεση για λήψη μέτρων εναντίον της δράσης ακραίων Τσετσένων ισλαμιστών στο έδαφος της Γεωργίας και μετέβαλε τη στάση της τελευταίας (Markedonov, 2011 διαθέσιμο ως <http://eng.globalaffairs.ru/number/History-as-a-Weapon-15335>).

³⁹⁷ Η σύγκρουση Ινγκουσετίας-Β. Οσσετίας και Γεωργίας-Ν. Οσσετίας έδωσε επίσης τη δυνατότητα ανάμεσα σε Μαγκκάς (Ινγκουσετία) και Τιφλίδα να διευρύνουν τις επαφές τους .

³⁹⁸ Οι εξελίξεις στα δύο αυτά μέτωπα συνδέονται όπως έδειξε και η θετική στάση των αρχών του Ν. Καραμπάχ στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας από τη Ρωσία.

συμφέρον της χώρας, καθώς ως μικρή χώρα δεν μπορεί να διεκδικήσει τα συμφέροντά της μέσω προβολής ισχύος.

Σε ό,τι αφορά τον Ν. Καύκασο, πιθανή βίαιη απόσχιση περιοχών στο νότιο μέρος θα αποτελούσε παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου, καθότι τα κράτη στις οποίες ανήκουν δεν αποδέχονται σχετικά τετελεσμένα. Παραβίαση, την οποία μπορεί εκ των υστέρων να επικαλεστεί η Τουρκία προκειμένου να επιβάλει τις θέσεις της έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου. Εν ολίγοις, βλέπουμε ότι η εξέλιξη των αποσχιστικών κινήματων του Ν. Καυκάσου σχετίζεται με τα ελληνικά συμφέροντα τόσο λόγω της αναλογίας που υπάρχει μεταξύ αυτών και του Κυπριακού, όσο και λόγω του γενικότερου ζητήματος που θέτει ως προς το ρόλο του Διεθνούς Δικαίου στην επίλυση συγκρούσεων και κρίσεων.

Δεδομένου ότι η Ελλάδα στηρίζεται στο Διεθνές Δίκαιο για την αντιμετώπιση της τουρκικής επιθετικότητας, σημαίνει ότι η Ελλάδα οφείλει να αποσυνδέσει την εξέλιξη των αποσχιστικών κινήματων του Ν. Καυκάσου από τον τρόπο που αυτά θα επηρεάσουν τη θέση της Τουρκίας στη γεωπολιτική σκακιέρα της περιοχής και να μείνει προσηλωμένη στις πάγιες αρχές της εξωτερικής της πολιτικής οι οποίες εξυπηρετούν καλύτερα τα συμφέροντά της. Το γεγονός ότι αν επικρατήσει το σενάριο των αποσχίσεων, η γειτονική χώρα θα έχει υποστεί ήττα (δεδομένων και των θέσεων της), δεν αποτελεί κατ' ανάγκη θετική εξέλιξη για την Ελλάδα, καθώς δεν αποκλείεται η Άγκυρα να επιχειρήσει να «μεταφέρει» το προηγούμενο που δημιουργήθηκε στον Καύκασο σε ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις της με την Ελλάδα, στα οποία άλλωστε ο συσχετισμός ισχύος είναι σαφώς πιο ευνοϊκός για εκείνη συγκριτικά με τον Καύκασο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε εκ νέου (βλ. δεύτερο κεφάλαιο) ότι η Ρωσία δεν αντιμετωπίζει τα αποσχιστικά κινήματα του Ν. Καυκάσου τόσο με όρους δημιουργίας προηγούμενου («αν αποσχιστεί πχ. η Αμπχαζία αυτό θα δημιουργήσει προηγούμενο για την Τσετσενία»), όσο με όρους ισχύος («αν δείξω ότι προασπίζομαι αποτελεσματικά τα συμφέροντά μου στο Ν. Καύκασο θα στείλω μήνυμα στα εγχώρια αυτονομιστικά κινήματα ότι είμαι διατεθειμένος να κάνω το ίδιο και στο εσωτερικό»)³⁹⁹. Είναι εμφανές ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική δεν μπορεί να μπει σε αυτή τη λογική, καθώς οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει (ιδιαίτερα σε σχέση με την Τουρκία) δεν έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τις αντίστοιχες της ρωσικής.

Η παραπάνω επισήμανση σε σχέση με τη ρωσική αντίληψη για τα αποσχιστικά κινήματα του Ν. Καυκάσου θέτει για την Ελλάδα ένα ευρύτερο ζήτημα, που σχετίζεται με τη διαμόρφωση του συσχετισμού ισχύος στην περιοχή. Μπορεί μεν απόσχιση περιοχών στον Ν. Καύκασο να αντίκειται στα ελληνικά συμφέροντα, μήπως όμως το γεγονός ότι αυτό θα συνιστούσε νίκη της Ρωσίας θα αποτελούσε τελικά θετική εξέλιξη για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική; Το ερώτημα αυτό τίθεται πιο emphaticά δεδομένου ότι η ισχυροποίηση της ρωσικής θέσης στον Καύκασο θα λάβει λογικά χώρα

---

³⁹⁹ Σημειώνεται εκ νέου ότι η Ρωσία δεν αντιμετωπίζει κατά τρόπο ενιαίο τις περιπτώσεις της Αμπχαζίας, της Ν. Οσετίας και του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Τηρεί έτσι μια σαφώς παρεμβατικότερη στάση στα δύο πρώτα, επιλέγοντας να κινηθεί πιο προσεκτικά και να αποφύγει μονομερείς ενέργειες στο δεύτερο.

εντός ενός πλαισίου συνολικής αναβάθμισης και ενίσχυσης της διεθνούς θέσης της Μόσχας, η οποία ενδεχομένως επιλέξει μεγαλύτερη εμπλοκή σε ζητήματα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα δεν μπορεί να μη λάβει υπόψη της τη διαμόρφωση των συσχετισμών ισχύος που θα επιφέρουν πιθανές αλλαγές συνόρων στον Ν. Καύκασο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις σχέσεις Ρωσίας-Τουρκίας.

Σε κάθε περίπτωση, είναι εξαιρετικά δύσκολο για την Ελλάδα να προβλέψει την εξέλιξη των ρωσο-τουρκικών σχέσεων σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Θα πρέπει, ως εκ τούτου, να εξεταστούν τα εξής δύο σενάρια:

1. Η μεταβολή υπέρ της Ρωσίας να συνδυαστεί με ένα γενικότερο ανταγωνισμό μεταξύ αυτής και της Τουρκίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το γεγονός ότι η δεύτερη μπορεί να επιδιώξει να κερδίσει σε άλλες περιοχές και ζητήματα (πιθανή ένταση της επιθετικότητας έναντι Ελλάδας) μπορεί να εξισορροπηθεί από το γεγονός ότι και η ρωσική πλευρά ενδεχομένως επιδιώξει μεγαλύτερη εμπλοκή σε μέτωπα κοινού ρωσο-τουρκικού ενδιαφέροντος/ανταγωνισμού (ως εκ τούτου και στα θέματα που αφορούν την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική). Η τελευταία εξέλιξη είναι αρκετά πιθανό, πάντως, ότι θα προκαλέσει παρέμβαση της Δύσης.
2. Η μεταβολή υπέρ της Ρωσίας να οδηγήσει σε συμβιβασμό μεταξύ Μόσχας και Άγκυρας, με τη δεύτερη να δέχεται (έστω αναγκαστικά) την αλλαγή του status quo στον Καύκασο και να ζητά μια συνολική ρωσο-τουρκική διευθέτηση.⁴⁰⁰ Σε αυτό το ενδεχόμενο, η Ελλάδα ίσως μείνει εκτός ρωσικού ενδιαφέροντος, σε μια λογική παραχώρησης ανταλλαγμάτων και μοιράσματος «σφαιρών επιρροής». Η Μόσχα, δηλαδή, μπορεί να μην επιδιώξει έναν ευρύτερο ανταγωνισμό με την Άγκυρα, αλλά τον συμβιβασμό και τη διασφάλιση των κεκτημένων (κλασική άλλωστε αρχή της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής). Το πρόσφατο αλλά και μακρινό παρελθόν έχει δείξει ότι αυτό είναι ένα πιθανό σενάριο τόσο για τη Μόσχα όσο και για την Άγκυρα. Η μεν Ρωσία έχει δείξει κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα (σε εποχές, δηλαδή, που η ισορροπία ισχύος ήταν πολύ περισσότερο υπέρ της από ό,τι σήμερα ή στο εγγύς μέλλον) ότι είναι διατεθειμένη να προχωρήσει σε διευθέτηση με την Τουρκία, αγνοώντας τα ελληνικά συμφέροντα. Η δε Τουρκία επέδειξε μετά τον πόλεμο της Γεωργίας (2008) ιδιαίτερα προσεκτική στάση έναντι των ενεργειών της Ρωσίας, υιοθετώντας μάλιστα τη λογική ότι οι υποθέσεις του Ν. Καυκάσου είναι υπόθεση των κρατών της περιοχής και των γειτόνων τους (Τουρκία, Ιράν, Ρωσία) και όχι τρίτων δυνάμεων (Hill and Taspinar, 2006: 10-12).⁴⁰¹ Έδειξε εν ολίγοις

---

⁴⁰⁰ Όπως άλλωστε επισημίναμε και στο δεύτερο κεφάλαιο ο Καύκασος δεν αποτελεί μόνο περιοχή ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας αλλά και περιοχή συνεργασίας.

⁴⁰¹ Μεταξύ άλλων η Τουρκία δείχνει να φοβάται ότι η πιθανή αυξημένη νατοϊκή δραστηριότητα στη Μ. Θάλασσα μπορεί να απειλήσει τη Σύμβαση του Montreux 1936 η οποία προβλέπει ότι ελέγχει μόνη της τα Στενά. Όλα αυτά πάντως ασφαλώς και δε σημαίνουν ότι έχει απομακρυνθεί από τις βασικές θέσεις της Δύσης και του ΝΑΤΟ στην περιοχή (αλλά και γενικότερα). Είναι προφανές ότι η Τουρκία δεν μπορεί μόνη της να εξισορροπήσει τη ρωσική παρουσία στον Καύκασο. Άλλωστε η γειτονική χώρα ακολουθεί συχνά μια παρελκυστική τακτική σύμφωνα με την οποία διαφοροποιείται κατ' αρχήν από επιλογές της δυτικής συμμαχίας για να «εκβιάσει» ενεργότερη παρουσία της τελευταίας ή για να διαπραγματευτεί εκ των υστέρων από ευνοϊκή θέση. Είναι έτσι γεγονός ότι η Τουρκία δε διαφοροποιήθηκε σε κανένα

διάθεση συμβιβασμού, αντιλαμβανόμενη επιπλέον ότι η θέση της Δύσης στην περιοχή αποδυναμώνεται. Δεν είναι μάλιστα απίθανο η Τουρκία ακόμη και να επιδιώξει εκ των υστέρων αναβάθμιση της σχέσης με Αμπχαζία⁴⁰² και Ν. Οσετία (σαφώς λιγότερο πιθανό με Ναγκόρνο Καραμπάχ), προκειμένου να περιορίσει όσο γίνεται τη ζημιά για τα συμφέροντά της. Δεν αποκλείεται –στην ίδια λογική– οι ενέργειες αυτές να πραγματοποιηθούν υπό την (αναγκαστική) συγκατάβαση ή και έγκριση της Δύσης. Ασφαλώς δεν αποκλείεται και η αντίθεση της τελευταίας, γεγονός που ενδεχομένως οδηγήσει σε τουρκική αυτονόμηση και προσέγγιση με τη Ρωσία- εξέλιξη επικίνδυνη για τα ελληνικά συμφέροντα. Και στις δύο περιπτώσεις, η Ελλάδα οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική, καθώς ζητήματα που άπτονται των ελληνοτουρκικών σχέσεων (ιδιαίτερα το Κυπριακό) μπορεί να αποτελέσουν τα «θύματα» αυτού του ευρύτερου συμβιβασμού, με τη ρωσική πλευρά να περιορίζει το ενδιαφέρον της σχετικά με αυτά. Για τον λόγο αυτό, η ελληνική πλευρά πρέπει τουλάχιστον να διασφαλίσει ότι ο συμβιβασμός αυτός δε θα γίνει με όρους που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν αρνητικά τετελεσμένα/ προηγούμενα, τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν σε αρνητικές για τη χώρα εξελίξεις. Σε κάθε περίπτωση, είναι εμφανές ότι μια στρατηγική ήττα της Δύσης σε ό,τι αφορά την εξέλιξη των εθνοτικών διενέξεων του Ν. Καυκάσου, ανοίγει το πεδίο για μια ρωσο-τουρκική προσέγγιση, η οποία δεν αποτελεί θετική εξέλιξη για τα ελληνικά συμφέροντα.

Σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα το Κυπριακό, η ελληνική πλευρά δε θα πρέπει αποκλείσει το ενδεχόμενο η Μόσχα να οδηγηθεί σε προσέγγιση των τουρκικών θέσεων, με αντάλλαγμα πιθανή στροφή της Άγκυρας στον Καύκασο (προσέγγιση που σαφώς δε θα περιλαμβάνει αναγνώριση του καθεστώτος στον Βορρά). Σε αυτό το πλαίσιο, καταγράφονται αναφορές σε ΜΜΕ περί του ενδεχομένου αυτού⁴⁰³, αν και η επίσημη

στρατηγικής σημασίας ζήτημα σε ό,τι αφορά τις ρωσο-νατοϊκές και ρωσο-αμερικανικές σχέσεις (εγκατάσταση αντιπυραυλικής ασπίδας στα κράτη της ΚΑΕ, εγκατάσταση αμερικανικών ραντάρ στο έδαφος της ίδιας, βλ. Tsnetr Situatsionnovo Analiza Rossiiskoi Akademii Nauk, 2012: 33) Κατ' επέκταση, ο ρωσο-τουρκικός συμβιβασμός στον Καύκασο θα γίνει κυρίως εφικτός σε περίπτωση που ο αμερικανικός/ νατοϊκός παράγοντας επιλέξει να κινηθεί (αναγκαστικά η μη) προς την ίδια κατεύθυνση. Η περιγραφόμενη πραγματικότητα δεν αποδεικνύει ότι το ενδεχόμενο τουρκικής αυτονομίας είναι απίθανο αλλά ότι αποτελεί τη λιγότερο πιθανή εξέλιξη.

⁴⁰² Σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα την Αμπχαζία, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Τουρκία έχει υιοθετήσει μια αμφιλεγόμενη πολιτική δεδομένης της πίεσης που δέχεται για το θέμα από ισχυρές ομάδες πίεσης στο εσωτερικό της λόγω και της πολυπληθούς παρουσίας πολιτών καυκασιανής προέλευσης (μεταξύ των οποίων και Αμπχαζίων αλλά κυρίως των συγγενών προς εκείνους εθνοτικά Τσερκέζων). Είναι έτσι γεγονός ότι το εμπόριο και οι επιχειρηματικές επαφές μεταξύ Τουρκίας και Αμπχαζίας έχουν αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, κάτι που έχει προκαλέσει επιδείνωση των σχέσεων Άγκυρας- Τιφλίδας (Hill, 2006: 89-91). Είναι επίσης δεδομένο ότι οι προαναφερθείσες ομάδες πίεσης εμφανίζονται θετικές έναντι του ενδεχομένου ανεξαρτητοποίησης της Αμπχαζίας. Η επίσημη Τουρκική Εξωτερική Πολιτική ασφαλώς και δεν έχει προχωρήσει σε ενέργειες που να δείχνουν ότι κινείται προς μια τέτοια κατεύθυνση. Οι κινήσεις της, ωστόσο, έχουν οδηγήσει τη γεωργιανή πλευρά στο να θεωρεί την τουρκική στάση φιλική έναντι των ρωσικών επιδιώξεων. Σε κάθε περίπτωση, η μερική απόκλιση Τουρκίας-Γεωργίας στο ζήτημα της Αμπχαζίας μάλλον δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί δεδομένης της στενής σχέσης που έχει επιτευχθεί ανάμεσα στα δύο κράτη μετασοβιετικά και της συνεργασίας τους σε στρατηγικής σημασίας ζητήματα (διπλωματία αγωγών), σε σύμπραξη και με το Αζερμπαϊτζάν (Vasilyev, 2010: 5).

⁴⁰³ Βλ. <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/159774>.

ρωσική πλευρά διαχώρισε απολύτως τις δύο περιπτώσεις.⁴⁰⁴ Λίγο καιρό μετά τον πόλεμο Ρωσίας-Γεωργίας, άλλωστε, ο ίδιος ο (πρωθυπουργός τότε) Πούτιν είχε υπονοήσει την ύπαρξη δύο κρατών στην Κύπρο, ενώπιον μάλιστα του Ερντογάν (Φίλης, 2009). Είναι ξεκάθαρο ότι η ρωσική πλευρά δεν είχε πρόθεση να προβεί σε οποιαδήποτε συγκεκριμένη ενέργεια προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης της σχέσης της με τα κατεχόμενα. Στόχο είχε να τη θέσει (μέσω των αναφορών αυτών) στο τραπέζι, στέλνοντας μηνύματα και προς τις δύο πλευρές. Στη μεν ελληνική, ότι η επιλογή απομάκρυνσης από τη Μόσχα (χαρακτηριστική την περίοδο εκείνη) θα είχε κόστος. Στη δε τουρκική, ότι η βελτίωση των σχέσεών της με τη Ρωσία θα μπορούσε να αποφέρει συγκεκριμένα οφέλη. Το ίδιο χρονικό διάστημα η Ρωσία εμφανιζόταν, για πρώτη φορά, να επιθυμεί ταχεία επίλυση του Κυπριακού (ευνοώντας ουσιαστικά τις τουρκικές θέσεις), ενώ προχωρούσε τις συζητήσεις με την Τουρκία για την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου Blue Stream 2, ο οποίος αφενός θα τροφοδοτούσε –μέσω Τουρκίας- με αέριο την Κύπρο και αφετέρου θα περνούσε μέσα από την κατεχόμενη Καρπασία κατευθυνόμενος προς το Ισραήλ (Makarios.eu, 24/08/2009⁴⁰⁵),⁴⁰⁶.

Συμπερασματικά, είναι εμφανές ότι οι επιλογές της Μόσχας σε σχέση με κρίσιμα ζητήματα που άπτονται των ελληνοτουρκικών σχέσεων εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από τις σχέσεις της με τα δύο μέρη. Για λόγους που εξετάσαμε παραπάνω, οι εξελίξεις στον Ν. Καύκασο είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τη θέση της Ρωσίας στο Κυπριακό. Όπως δείξαμε, η Ελλάδα δεν έχει κανένα συμφέρον από την επικράτηση μιας κατάστασης όπου θα κυριαρχήσει το δίκαιο του ισχυρού (Ρωσία). Η αλλαγή συνόρων που σε ορισμένες περιπτώσεις η τελευταία επιδιώκει, αντίκειται τόσο στις βασικές, διαχρονικές αρχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής όσο και στα συμφέροντά της. Κατ' επέκταση παρατηρείται απόκλιση στα συμφέροντα της Ρωσίας και της Ελλάδας σε ό,τι αφορά τις περιπτώσεις της Αμπχαζίας και της Ν. Οσετίας. Διαφορετική είναι η περίπτωση του Ναγκόρνο Καραμπάχ, σε σχέση με το οποίο η Ρωσία τηρεί διαφορετική στάση. Δεδομένου ότι οποιαδήποτε εξέλιξη στο ζήτημα αυτό θα αποτελέσει προϊόν διαπραγμάτευσης και συμφωνίας όλων των εμπλεκόμενων μερών (της Δύσης περιλαμβανομένης), η Ελλάδα δεν έχει κανένα λόγο να μην υποστηρίξει την όποια λύση βρεθεί, εφόσον αυτή στηρίζεται στις αρχές του Διεθνούς Δικαίου.

Βλέπουμε συμπερασματικά ότι το πρίσμα υπό το οποίο οφείλει η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική να εξετάζει τις εξελίξεις γύρω από τα αποσχιστικά κινήματα του Καυκάσου

---

⁴⁰⁴ http://www.rferl.org/content/Russia_Rejects_TradeOff_With_Turkey_On_Recognition_Of_Separatists/1844751.html.

⁴⁰⁵ Διαθέσιμο ως <http://www.makarios.eu/cgi-bin/hweb?-A=3784&-V=turkishcypriots>.

⁴⁰⁶ Παρόμοιο προβληματισμό προκάλεσαν οι σχετικά πρόσφατες αναφορές Πούτιν σε κυπριακό «βορρά» και «νότο» (Ο Φιλελεύθερος online, 19/12/2014- βλ. <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/233810/aifnidiasmos-apo-anafores-poutin-se-voreia-kai-notia-kypro>). Είναι πιθανό ότι αυτές οι αναφορές έγιναν δεδομένης της επιδείνωσης των ελληνορωσικών σχέσεων κατά την περίοδο πρωθυπουργίας Σαμαρά και της προσπάθειας για νέα προσέγγιση της Μόσχας με την Άγκυρα.

δεν πρέπει να είναι μόνο γεωπολιτικό, αλλά να λαμβάνει υπόψη του τον ρόλο του Διεθνούς Δικαίου στα όποια δεδομένα προκύπτουν.

3.2.2 Ο Νότιος Καύκασος, η Ελλάδα και οι πολιτικές Ρωσίας - Δύσης

Δεύτερο και κρίσιμο ζητούμενο είναι να εξεταστεί η θέση της Ελλάδας στο πλαίσιο των πολιτικών των κύριως δυτικών θεσμών στον Ν. Καύκασο, οι οποίες σαφώς και επηρεάζουν καθοριστικά τις αντίστοιχες ρωσικές. Άλλωστε και οι επιλογές της Τουρκίας στην περιοχή δεν μπορούν να εξεταστούν εκτός του πλαισίου που ορίζουν οι επιλογές της ΕΕ και του ΝΑΤΟ.

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται αφορά την προοπτική ένταξης των κρατών της περιοχής στους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Ζήτημα που έχει τεθεί έντονα από τα μέσα της περασμένης δεκαετίας. Ξεκινώντας από την περίπτωση του ΝΑΤΟ, είναι γνωστό ότι το ενδεχόμενο αυτό αποτελεί ζήτημα οξείας ρωσο-δυτικής αντιπαράθεσης η οποία οδήγησε ακόμη και σε ένοπλη σύρραξη στη Γεωργία το 2008.

Μια κρίσιμη για την Ελλάδα παράμετρος της πιθανής νατοϊκής διεύρυνσης σχετίζεται με τη θέση της ΕΕ. Όπως αναφέραμε και στο τρίτο κεφάλαιο, η αυξημένη αμερικανική παρουσία στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο συνιστά αιτία αντιπαράθεσης Ρωσίας- ΗΠΑ. Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργείται ζήτημα αναφορικά με τη θέση της ΕΕ. Δοθέντος του ότι η απόκτηση μιας ενιαίας και ισχυρής ευρωπαϊκής φωνής στο θέματα εξωτερικής πολιτικής αποτελεί βασική προτεραιότητα για την Ελλάδα, η επίπτωση της ένταξης κρατών του Ν. Καυκάσου στο ΝΑΤΟ θα πρέπει να εξεταστεί ως προς αυτή την παράμετρο. Πέραν αυτού, ζητούμενο αποτελεί η εξέταση των επιπτώσεων μιας νατοϊκής διεύρυνσης για τις ευρω-ρωσικές σχέσεις, η εξέλιξη των οποίων αποτελεί επίσης κρίσιμη παράμετρο των ελληνορωσικών σχέσεων. Τέλος, θα πρέπει να υπάρξει σύνδεση μιας τέτοιας εξέλιξης με τα εθνικά θέματα.

Αναφορικά με το ενδεχόμενο νατοϊκής διεύρυνσης στον Ν. Καύκασο (και γενικά στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο), αυτό είναι πιθανό να προκαλέσει νέο ρήγμα στο εσωτερικό της ΕΕ. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι παραδοσιακά μια μερίδα κρατών (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ελλάδα) τηρεί πιο επιφυλακτική στάση έναντι άλλων (κράτη Βαλτικής και Αν. Ευρώπης) ως προς το ενδεχόμενο νέων νατοϊκών διευρύνσεων. Οι διαφορές αυτές φάνηκαν σε κρίσιμες Συνόδους του ΝΑΤΟ (Βουκουρέστι 2008), στις οποίες κράτη όπως η Γαλλία και η Γερμανία δεν εμφανίστηκαν θετικά έναντι του ενδεχομένου ένταξης της Γεωργίας και της Ουκρανίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Σε περίπτωση που το ζήτημα τεθεί εκ νέου, η Ευρώπη είναι αρκετά πιθανό να χωριστεί και πάλι στα δύο, γεγονός που δεν ευνοεί τη δημιουργία Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής. Αρκετά κράτη της ΕΕ, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, θα βρεθούν ξανά προς ενός διλήμματος να επιλέξουν μεταξύ ΗΠΑ και Ρωσίας. Πρόκειται για δίλημμα που ιστορικά θέλει να αποφύγει η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, η οποία δεν επιθυμεί να

τεθεί υπό αμφισβήτηση ούτε η σταθερή θέση της Ελλάδας εντός της Δύσης ούτε οι καλές της σχέσεις με τη Ρωσία.

Σε ένα *δεύτερο* επίπεδο, είναι δεδομένο ότι πιθανή διεύρυνση του NATO στον Ν. Καύκασο θα προκαλέσει τριγμούς και στις ευρω-ρωσικές σχέσεις -ιδιαίτερα σε περίπτωση που η θέση υπέρ της διεύρυνσης κυριαρχήσει τελικά στο εσωτερικό της ΕΕ. Είναι γεγονός, άλλωστε, ότι η μετασοβιετική διεύρυνση του βορειοατλαντικού συμφώνου επέφερε πλήγμα στην εικόνα της ρωσικής πλευράς αναφορικά με τη διεύρυνση της ΕΕ (θεωρήθηκε περίπου ως ενιαία και συμπληρωματική διαδικασία). Η τελευταία είχε αρχικά θεωρηθεί από τη Μόσχα ως μια φυσική τάση στη μετα-διπολική εξέλιξη της Ευρώπης, δεδομένου ότι οι Βρυξέλλες πάντα θεωρούσαν τις διαδικασίες διεύρυνσης της ΕΕ και του NATO ως μη συμπληρωματικές (Arbatova, 2008: 297). Σε κάθε περίπτωση, μια νέα ευρω-ρωσική διένεξη για τον Ν. Καύκασο δεν είναι προς το συμφέρον της Ελλάδας (βλ. τρίτο κεφάλαιο) καθώς τη θέτει και πάλι προ διλήμματος (με την ΕΕ ή τη Ρωσία;).

Σε ένα *τρίτο* επίπεδο, η Ελλάδα καλείται να εξετάσει τον τρόπο σύνδεσης ενδεχόμενης νατοϊκής διεύρυνσης στον Ν. Καύκασο με την εξέλιξη των εθνικών της θεμάτων. Θα πρέπει να έχει υπόψη της ότι μια τέτοια εξέλιξη θα ενισχύσει σημαντικά τη θέση της Τουρκίας. Αφενός λόγω του ότι θα ισχυροποιηθεί η θέση του ατλαντικού παράγοντα στην περιοχή. Αφετέρου λόγω του ότι η Τουρκία μπορεί να παίξει έναν ειδικό ρόλο στη διεύρυνση του NATO προς τον Ν. Καύκασο λόγω των ισχυρών –και σαφώς ισχυρότερων σε σχέση με την Ελλάδα- ερεισμάτων που διαθέτει σε αυτόν. Άλλωστε, οι ΗΠΑ πάντα προσέβλεπαν στον ρόλο που η Τουρκία θα μπορούσε να παίξει στο ενδεχόμενο διεύρυνσης του NATO στον Ν. Καύκασο. Εν ολίγοις, ένταξη κρατών του τελευταίου στο βορειοατλαντικό σύμφωνο θα οδηγήσει μεν σε ορισμένη αναβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας (ως μέλους του Συμφώνου η Ελλάδα μπορεί αποκτήσει ισχυρότερο λόγο στα τεκταινόμενα σε αυτόν), η οποία ωστόσο θα δυσανάλογη συγκριτικά με την αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας. Εν τέλει, η τελευταία θα ενισχύσει σημαντικά τη θέση της γενικότερα εντός της Δύσης και ειδικότερα στον Καύκασο.

Η ενδεχόμενη νατοϊκή διεύρυνση στον Ν. Καύκασο σχετίζεται και με ένα άλλο κρίσιμο ζήτημα για την Ελλάδα. Πρόκειται για το ζήτημα των σχέσεων Ελλάδας - πΓΔΜ. Υπενθυμίζεται ότι στη Σύνοδο του NATO στο Βουκουρέστι, το 2008, τέθηκε από την αμερικανική πλευρά ζήτημα ένταξης Ουκρανίας, Γεωργίας και πΓΔΜ ως «πακέτο». Ήταν οι αντιδράσεις της Ελλάδας (ως προς την τελευταία) και άλλων ευρωπαϊκών κρατών (ως προς τις πρώτες δύο) που τελικά απέτρεψαν την ένταξη των κρατών αυτών. Η απόσυρση του θέματος από την ημερήσια διάταξη του NATO δεν αναιρεί την πιθανότητα μελλοντικής επανεισαγωγής του - και μάλιστα με την ίδια μορφή - από την πλευρά των ΗΠΑ. Σε αυτό το ενδεχόμενο είναι δεδομένο ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα πρέπει και πάλι να αναζητήσει συμπλεύσεις με τα κράτη εκείνα που διατηρούν ενστάσεις σχετικά με το ενδεχόμενο νέας διεύρυνσης του Οργανισμού.

3.2.2.1 Ρωσία και Ευρωπαϊκή Ένωση

Διαφορετικός είναι ο τρόπος που η Ρωσία αντιμετωπίζει τον ρόλο της ΕΕ στον Πρώην Σοβιετικό Χώρο (του Καυκάσου περιλαμβανομένου) αλλά και γενικά. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε τη διεύρυνση στις χώρες ΚΑΕ και στον χώρο του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας, η Μόσχα δε φαινόταν να προβάλλει ιδιαίτερες αντιδράσεις ως προς αυτή καθώς μάλιστα δε συνέδεε αρχικά τη διαδικασία διεύρυνσης της ΕΕ με αυτήν του ΝΑΤΟ (όπως άλλωστε έκαναν και οι ίδιες οι Βρυξέλλες). Ήταν η σταδιακή επιδείνωση των ευρω-ρωσικών σχέσεων από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 και μετά που έδωσε την αίσθηση του ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και ΕΕ σε σχέση με τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο. Η δε δημιουργία της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης (με προοπτική να εξελιχθεί σε Ευρασιατική Ένωση) αποτελεί εκ των πραγμάτων αναγνώριση ότι οι δύο πλευρές παρουσιάζουν δύο διαφορετικές στρατηγικές για την περιοχή. Η μεν ΕΕ αντιλαμβάνεται τη γειτονιά της ως περιοχή την οποία μπορεί να ενσωματώσει, δημιουργώντας έτσι μια «μονοπολική» Ευρώπη (ταύτιση ΕΕ-ευρωπαϊκού χώρου). Η δε Ρωσία επιθυμεί να ενσωματώσει στο ευρασιατικό της σχέδιο όσα ευρωπαϊκά κράτη του Εγγύς Εξωτερικού δεν εντάχθηκαν στην ΕΕ. Να δημιουργήσει εν ολίγοις μια «διπολική» Ευρώπη, η οποία ουσιαστικά θα μοιράζεται μεταξύ ΕΕ και Ευρασιατικής Ένωσης (Popescu, 2015: 35-37).⁴⁰⁷

Παρά την επικράτηση της λογικής αυτής και παρά τη δεδομένα κακή συγκυρία, αποτελεί πραγματικότητα το γεγονός ότι η Ρωσία δε βλέπει συνολικά την ΕΕ ως έναν απλό συνεχιστή της αμερικανικής πολιτικής, αλλά ως έναν δυνάμει αυτόνομο διεθνή πόλο με τον οποίο πρέπει να συνεργαστεί και να διευθετήσει τις όποιες διαφορές. Καταγράφουμε χαρακτηριστικά τις δηλώσεις του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών Λαβρόφ, ο οποίος αναφερόμενος στην τρέχουσα κρίση της Ουκρανίας επεσήμανε ότι τόσο κατά τη διάρκεια αυτής όσο και άλλες φορές κατά το παρελθόν «η Ρωσία υπερεκτίμησε την ανεξαρτησία της εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ»⁴⁰⁸ (RT, 16/12/2014⁴⁰⁹). Οι αναφορές αυτές ασφαλώς και αποτυπώνουν την αρνητική συγκυρία, αλλά και την απογοήτευση της Μόσχας για ορισμένες επιλογές της ΕΕ κατά το παρελθόν, πάντα με βάση τον τρόπο με τον οποίο εκείνη αντιλαμβάνεται τον ρόλο της. Δείχνει ωστόσο και το ότι αντιλαμβάνεται την ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική ως δυνάμει αυτόνομη, κάτι στο οποίο άλλωστε και η ίδια φαίνεται να προσβλέπει.

---

⁴⁰⁷ Είναι δεδομένο ότι παράλληλη ένταξη και στους δύο θεσμούς είναι αδύνατη για λόγους νομικούς (το θεσμικό πλαίσιο που ισχύει στον ένα είναι εντελώς διαφορετικό και ασύμβατο με αυτό του άλλου) και πολιτικούς (επικράτηση ανταγωνιστικής λογικής ως προς το ενδεχόμενο ενσωμάτωσης της κοινής γειτονιάς). Από την πλευρά της Ρωσίας η ενσωμάτωση πρώην σοβιετικών κρατών γίνεται αντιληπτή και ως κίνηση ενίσχυσης της διαπραγματευτικής της θέσης έναντι της ΕΕ στην προσπάθεια απόκτησης στάτους ισότιμου συνομιλητή (Popescu, 2015: 36).

⁴⁰⁸ Προφανώς εννοεί σε σχέση με τις ΗΠΑ.

⁴⁰⁹ Διαθέσιμο ως <http://www.rt.com/politics/official-word/214923-russia-eu-independence-lavrov/>.

Υπενθυμίζεται ότι, στην ίδια λογική, ο Πούτιν έχει αναφερθεί αρκετές φορές στη δημιουργία ενός κοινού εμπορικού χώρου και ενός «αρμονικού οικονομικού χώρου» από τη Λισαβόνα έως το Βλαδιβοστόκ (Spiegel, 25/11/2010⁴¹⁰). Σε δηλώσεις μάλιστα που έκανε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης τύπου μετά τη Σύνοδο ΕΕ-Ρωσίας στην Αγ. Πετρούπολη (4 Ιουνίου 2012), ο Ρώσος Πρόεδρος δήλωσε: «Είμαστε πεπεισμένοι ότι η δημιουργία της Τελωνιακής Ένωσης, του κοινού οικονομικού χώρου, και, ενδεχομένως, στο μέλλον, της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης είναι πλήρως συμβατή με τους στόχους της ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ της Ρωσίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης»⁴¹¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι δυνατότητες επίτευξης ενός καλού επιπέδου συνεργασίας μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας/Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης για τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο παραμένουν υπαρκτές. Ζητούμενο είναι οι δύο πλευρές να φύγουν από τη λογική του μηδενικού αθροίσματος, να υπερβούν το δίπολο και να αναζητήσουν συμβιβασμό που θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα και των δύο, καθώς και των κρατών της περιοχής. Ο συμβιβασμός δείχνει ότι μπορεί να επιτευχθεί αν συμφωνηθεί ένα στάτους ουδετερότητας για όσα κράτη δεν έχουν ενταχθεί σε κανέναν από τους δύο θεσμούς, μεπρόβλεψη για τη δημιουργία ζώνης ελεύθερου εμπορίου και με τους δύο. Αυτό είναι, άλλωστε, απόλυτα εφικτό σε νομικό και πολιτικό επίπεδο, κάτι που δε θα ισχύει εφόσον ένα κράτος ενταχθεί σε κάποιον από τους δύο θεσμούς καθώς οι τελωνιακές ενώσεις θέτουν κοινό ύψος δασμών σε σχέση με τρίτες χώρες οι οποίες μάλιστα καθορίζονται σε υπερεθνικό επίπεδο (Popescu, 2015: 38).

Το σενάριο αυτό απαιτεί ασφαλώς συνεργασία σε τεχνικό επίπεδο, ώστε να καμφθούν οι όποιοι φόβοι της Ρωσίας περί πλήγματος στην οικονομία της, δεδομένων και των στενών της οικονομικών σχέσεων με τα κράτη του Πρώην Σοβιετικού Χώρου.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το συγκεκριμένο σχέδιο είναι άλλωστε απόλυτα συμβατό και με τις προτάσεις Πούτιν για τη δημιουργία ενιαίου εμπορικού χώρου από τη Λισαβόνα έως το Βλαδιβοστόκ. Η εφαρμογή του θα μπορούσε μάλιστα να αποτελέσει το πρώτο βήμα για περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος εμπορίου μεταξύ των δύο θεσμών, στο πλαίσιο του διακηρυγμένου στόχου δημιουργίας ενός Ενιαίου Οικονομικού Χώρου (Σύνοδος Αγ. Πετρούπολης 2003).

Κράτη όπως η Γεωργία και η Αρμενία, τα οποία εξακολουθούν να επιδιώκουν ενισχυμένους δεσμούς με την ΕΕ (η δεύτερη παρά το γεγονός ότι έχει ήδη αποφασίσει την ένταξή της στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση), μπορούν, ως εκ τούτου, να αποτελέσουν σημεία μιας ευρύτερης συνεργασίας μεταξύ Ευρωπαϊκής και Ευρασιατικής Ένωσης.

---

⁴¹⁰ Διαθέσιμο ως <http://www.spiegel.de/international/europe/from-lisbon-to-vladivostok-putin-envisions-a-russia-eu-free-trade-zone-a-731109.html>.

⁴¹¹ Κοινή συνέντευξη τύπου Β. Πούτιν και Μ. Μπαρόζο και Χ. Βαν Ρομπάι, 4/06/2012 (διαθέσιμο ως <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/15541>).

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, θα αποκόμιζε σημαντικά οφέλη από μια πιθανή αναβάθμιση της θέσης της ΕΕ στον Ν. Καύκασο, καθώς και από την ύπαρξη ενός *modus vivendi* μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας στην περιοχή. Μέσω της συμμετοχής της στα όργανα της Ένωσης, θα μπορούσε να ενισχύσει την παρουσία της στην περιοχή, δοθέντος μάλιστα του γεγονότος ότι είναι παραδοσιακό μέλος της Ένωσης, ότι διατηρεί καλές σχέσεις με τα κράτη του Ν. Καυκάσου και ότι δεν έχει αποικιοκρατικό παρελθόν (ούτε και διεκδικήσεις) στην περιοχή. Μπορεί, έτσι, να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της προσέγγισης ΕΕ - Ν. Καυκάσου. Εν γένει, τα δεδομένα στην περιοχή ευνοούν την αναβαθμισμένη παρουσία μικρών και μεσαίων (τρίτων) κρατών, τα οποία μόνα τους ή σε συνεργασία θα μπορούσαν να αναλάβουν πρωτοβουλίες προσέγγισης της ΕΕ με τα κράτη της περιοχής (Cornell and Starr, 2006: 48). Ο βασικός λόγος σχετίζεται με το γεγονός ότι δεν αποτελούν μέρος του προβλήματος και, ως εκ τούτου, μπορούν να λειτουργήσουν ως έντιμοι διαμεσολαβητές. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα θα μπορούσε από κοινού με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ, τα οποία γειτνιάζουν με τον Ν. Καύκασο (Ρουμανία, Βουλγαρία) να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα βοηθήσουν στην επίλυση των προβλημάτων της περιοχής.

Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντικό πλεονέκτημα για την Ελλάδα αποτελεί το γεγονός ότι είναι μέλος της ΕΕ, σε αντίθεση με την Τουρκία και παρά τη δεδομένη σημασία που εξακολουθεί να έχει η τελευταία για την ευρωπαϊκή στρατηγική στην ευρύτερη - πέραν των ορίων της ΕΕ - περιοχή (Καύκασος, Μ. Ανατολή, Κ. Ασία), την ειδική σχέση που ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη διατηρούν με την Άγκυρα και την πίεση του αμερικανικού παράγοντα. Στοιχεία, τα οποία μπορούν να προσδώσουν έναν ιδιαίτερο ρόλο στη γειτονική χώρα αναφορικά με την πολιτική της ΕΕ στον Καύκασο. Η Ελλάδα πρέπει, συνεπώς, να πείσει ότι αποτελεί πιο αξιόπιστο - αντικειμενικό μέρος για να παίξει τον ρόλο του διαμεσολαβητή στην περιοχή, γεγονός που μπορεί να εξισορροπήσει την ύπαρξη ισχυρότερων ερεισμάτων από την τουρκική πλευρά. Μπορεί, επί παραδείγματι, να αναδεικνύει τον αρνητικό ρόλο της Τουρκίας ως προς το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ, ο οποίος επιβεβαιώθηκε μετά την κατ' αρχήν συμφωνία της με την Αρμενία για αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων το 2009. Συμφωνία, η οποία τελικά δεν επικυρώθηκε ακριβώς λόγω της διένεξης αυτής και της στοίχισης της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής με τις θέσεις του Μπακού.

Η Ελλάδα οφείλει να επισημαίνει την αρνητική επίπτωση που η μη επίλυση των συγκρούσεων έχει για το ευρωπαϊκό μέλλον της περιοχής, δεδομένου μάλιστα ότι είναι κυρίαρχη η άποψη ότι αυτές αποτελούν τη βασική αιτία της υστέρησης που παρουσιάζουν τα κράτη της περιοχής σε ό,τι αφορά τις μεταρρυθμίσεις και γενικότερα τη διαδικασία μετάβασής τους προς την οικονομία της αγοράς και τη δημοκρατία (Cornell and Starr, 2006: 8). Ο λόγος είναι ότι σημαντικοί οικονομικοί και ανθρωπίνι πόροι διατίθενται για την αντιμετώπιση των συγκρούσεων, ότι «στρατιωτικοποιείται» η κοινωνική και πολιτική ζωή των κρατών, ότι προσδίδεται νομιμοποίηση σε διαφθαρμένες και όχι ιδιαίτερα φιλικές προς τη διαδικασία εκδημοκρατισμού ηγεσίες και υπάρχει αποπροσανατολισμός από τον στόχο του εξευρωπαϊσμού.

Γενικότερα, προκύπτει ότι η αναβάθμιση της θέσης της ΕΕ στον Ν. Καυκάσο μπορεί να αποτελέσει προνομιακό πεδίο για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, σε αντίθεση με την περίπτωση του ΝΑΤΟ, η οποία είναι μεν πιο εφικτή (δεδομένης και της ανετοιμότητας των κρατών της περιοχής να εκπληρώσουν τα κριτήρια ένταξης στην ΕΕ), δεν εξυπηρετεί, ωστόσο, τα ελληνικά συμφέροντα (αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας, πρόκληση διαιρετικών τάσεων εντός της ΕΕ). Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί μία ακόμη αρνητική διάσταση από την ύπαρξη ανοιχτών μετώπων στην περιοχή τα οποία αποτέλεσαν αιτία προσέγγισης των κρατών της περιοχής με το ΝΑΤΟ (βλ. κεφάλαιο 2). Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι η περαιτέρω προσέγγιση ΝΑΤΟ - Ν. Καυκάσου και η συνεπαγόμενη αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας στην περιοχή μπορεί να οδηγήσει εκ των υστέρων αρκετά κράτη της ΕΕ (ή και το σύνολο της εξωτερικής πολιτικής της Ένωσης) στο να εναποθέσουν στην Άγκυρα τις ελπίδες τους για διεύρυνση της ευρωπαϊκής παρουσίας στην περιοχή (Cornell and Starr, 2006: 78). Εξέλιξη αρνητική για τα ελληνικά συμφέροντα.

Συμπερασματικά, το ενδεχόμενο διεύρυνσης του ΝΑΤΟ με ένα ή παραπάνω κράτη του Ν. Καυκάσου δε συμβαδίζει με τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς θα προκληθεί νέα εσωτερική διαίρεση μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ και νέα επιδείνωση των ευρω-ρωσικών σχέσεων. Παράλληλα, είναι πιθανό να προωθηθεί η ένταξη και της πΓΔΜ σε μια λογική «πακεταρίσματος» - υπό την πίεση ιδιαίτερα του αμερικανικού παράγοντα-, σύμφωνα με την οποία η γειτονική χώρα θα ενταχθεί στο βορειοατλαντικό σύμφωνο ταυτόχρονα με κράτη του Ν. Καυκάσου (όπως επιχειρήθηκε να συμβεί το 2008). Τέλος, είναι δεδομένο ότι επέκταση του ΝΑΤΟ προς τον Ν. Καυκάσο θα σημάνει αναβάθμιση του ρόλου και της θέσης της Τουρκίας, τόσο γενικά στο πλαίσιο της δυτικής συμμαχίας, όσο και ειδικότερα σε σύγκριση με την Ελλάδα.

Πεδίο βελτίωσης του επιπέδου ευρω-ρωσικής συνεργασίας –που είναι και ζητούμενο για την Ελλάδα- διαφαίνεται μέσω της δημιουργίας μιας ουδέτερης (γεωπολιτικά) περιοχής, στην οποία θα προβλέπεται καθεστώς ελεύθερου εμπορίου τόσο με τη Ρωσία/Ευρασιατική Οικονομική Ένωση όσο και με την ΕΕ. Περιοχή, η οποία θα περιλαμβάνει τα κράτη που είναι ενταγμένα στην Ανατολική Εταιρική Σχέση της ΕΕ (συμπεριλαμβανομένων αυτών του Ν. Καυκάσου). Η δημιουργία ενός τέτοιου πλαισίου μπορεί εν συνεχεία να αποτελέσει τη βάση μιας μελλοντικής συζήτησης των δύο θεσμών για χαλάρωση του καθεστώτος διεξαγωγής εμπορίου (και γενικά οικονομικής δραστηριότητας) μεταξύ τους, εξέλιξη συμβατή με τον εκπεφρασμένο στόχο της δημιουργίας Ενιαίου Οικονομικού Χώρου ΕΕ - Ρωσίας (2003).⁴¹² Ωφελιμένο, έτσι, θα έβγαινε το σύνολο των κρατών της περιοχής. Ιδιαίτερο ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση θα μπορούσε να παίξει η Αρμενία, η οποία διατηρεί στενές σχέσεις με τη Μόσχα, έχει, ωστόσο, τα βλέμματά της στραμμένα και προς την ΕΕ, επιθυμώντας την άρση των ασυμβατοτήτων μεταξύ των δύο σχημάτων (Hill et al., 2015: 21). Ιδιαίτερος

⁴¹² Η χαλάρωση του καθεστώτος οικονομικής δραστηριότητας μπορεί, μάλιστα, να συμπαρασύρει και τη χαλάρωση του καθεστώτος μετακίνησης πολιτών (διαδικασίες απόκτησης βίζας), πάγιο αίτημα της ρωσικής πλευράς.

ασφαλώς θα μπορούσε να είναι και ο ρόλος της Ελλάδας, η οποία συνδυάζει το γεγονός ότι αποτελεί παραδοσιακό μέλος της ΕΕ, με τη διατήρηση στενών δεσμών με το σύνολο των κρατών του Ν. Καυκάσου. Θα μπορούσε, ως εκ τούτου, να αποκτήσει αναβαθμισμένη θέση στα τεκταινόμενα στην περιοχή σε περίπτωση ενισχυμένης ευρωπαϊκής παρουσίας σε αυτήν. Σημαντική διάσταση για την Ελλάδα αποτελεί ο αναβαθμισμένος ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει σε σχέση με την Τουρκία, δεδομένου ότι αυτή δεν αποτελεί μέλος της Ένωσης.

3.2.3 Ενεργειακή διπλωματία και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο

Μια τρίτη σημαντική παράμετρος στη γεωπολιτική σκακιέρα της περιοχής, η οποία επηρεάζει σημαντικά την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, σχετίζεται με την ενεργειακή διπλωματία. Η Ελλάδα αποτελεί κράτος που αφενός εισάγει ενέργεια από την περιοχή και αφετέρου επηρεάζεται από την εξέλιξη της διπλωματίας των αγώνων, καθότι αποτελεί σημαντικό μέρος της από κοινού με δυνάμεις που διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής.

Όπως εξηγήσαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η έντονη δραστηριοποίηση της Δύσης σχετικά με τα ζητήματα ενέργειας του Καυκάσου σχετίζεται κατά βάση με την επιθυμία μείωσης της εξάρτησής της από τη Ρωσία. Είναι γεγονός ότι η διαφοροποίηση των ενεργειακών προμηθευτών αλλά και των κρατών μέσω των οποίων διέρχονται οι αγωγοί (χώρες - transit), βρίσκεται προς το συμφέρον τόσο της ΕΕ όσο και της Ελλάδας. Είναι προφανές ότι όσο αυτοί αυξάνονται τόσο περισσότερο βελτιώνεται η ενεργειακή ασφάλεια της χώρας και της Ένωσης.

Πέραν αυτού, η κατασκευή αγωγών που μεταφέρουν υδρογονάνθρακες από την Κασπία προς την Ευρώπη, σημαίνει ότι ένα μέρος τους περνά από το έδαφος της Ελλάδας, γεγονός που αναβαθμίζει τη γεωπολιτική θέση της χώρας στο πλαίσιο της ΕΕ και του βαλκανικού υποσυστήματος. Σε μια περίοδο όπως η σημερινή, η οποία χαρακτηρίζεται από την αποδυνάμωση της θέσης της χώρας εντός της ΕΕ και συνολικά της Δύσης, το γεγονός αυτό αποκτά πρόσθετη σημασία.

Παρ' όλα αυτά, η επιλογή ένταξης της Ελλάδας στα δυτικά ενεργειακά σχέδια ενέχει δύο βασικούς κινδύνους. Ο πρώτος έγκειται στην πιθανή επιδείνωση των σχέσεών της με τη Μόσχα, η οποία επιθυμεί τη διατήρηση σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό της θέσης της ως βασικού προμηθευτή της ευρωπαϊκής αγοράς. Εν ολίγοις, δεν επιθυμεί να βρει ισχυρούς (ή και λιγότερο ισχυρούς) ανταγωνιστές. Σε αυτό το πλαίσιο αντέδρασε - άλλοτε επιτυχώς και άλλοτε όχι (βλ. δεύτερο κεφάλαιο) - στην προώθηση ενεργειακών σχεδίων από την πλευρά της Δύσης τα οποία έκρινε ότι ήταν αντίθετα με τα συμφέροντά της. Παρά, ωστόσο, την πραγματικότητα αυτή, η ρωσική πλευρά έχει πλέον αποδεχθεί το γεγονός ότι δεν

είναι δυνατόν να ελέγξει το σύνολο των μεταφερόμενων προς την Ευρώπη ενεργειακών ποσοτήτων. Θεωρεί δε ότι οι προσπάθειες της Δύσης δεν μπορούν να πλήξουν καίρια τα συμφέροντά της, καθότι οι διαθέσιμες προς μεταφορά ποσότητες επ' ουδενί επαρκούν για να «αποκαθλώσουν» την πρωτοκαθεδρία της σχετικά με την προμήθεια υδρογονανθράκων. Καθότι, μάλιστα, οι ποσότητες που το Αζερμπαϊτζάν μπορεί τελικά να διαθέσει υπολείπονται κατά πολύ των αρχικών προσδοκιών.⁴¹³ Σε αυτό το πλαίσιο, δεν μπορεί να ειπωθεί ότι η ένταξη της Ελλάδας σε δυτικών συμφερόντων σχέδια έχει ιδιαίτερη επίπτωση στις ελληνορωσικές σχέσεις. Επίπτωση, ωστόσο, μπορεί να υπάρξει από τη μονομερή ένταξη σε δυτικά σχέδια συνδυασμένη με την απόρριψη συμμετοχής και σε ρωσικών συμφερόντων αγωγούς (βλ. περιπτώσεις Μπουργκάς - Αλεξανδρούπολη, South Stream). Η ρωσική πλευρά αναγνωρίζει μεν τους περιορισμούς από την πρόσδεση της χώρας στο άρμα της Δύσης, ωστόσο οι κατά το παρελθόν αμφίσημες πολιτικές της Ελλάδας σε σχέση με τη συμμετοχή της σε σχέδια όπως ο Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη και η αδυναμία επίτευξης ρωσο-ευρωπαϊκής συμφωνίας για κατασκευή αγωγών - η οποία συμπαρασύρει και την Ελλάδα -, εξοικειώνει τη ρωσική πλευρά με την ιδέα ότι η αναβάθμιση των ενεργειακών σχέσεών της με την Αθήνα είναι περίπου αδύνατη, παρά το ότι αυτό δεν αποτελεί ενδεχομένως επιθυμία της ελληνικής πλευράς.

Ο δεύτερος κίνδυνος έγκειται στην ουσιαστική αναβάθμιση της γεωπολιτικής θέσης της Τουρκίας, καθώς η τελευταία καθίσταται ο κρισιμότερος κρίκος μεταφοράς των υδρογονανθράκων από την Κασπία προς την ευρωπαϊκή αγορά. Σε αυτό το πλαίσιο, αυξάνεται τόσο η ευρωπαϊκή όσο και η ελληνική ενεργειακή εξάρτηση από την Άγκυρα, κάτι που - δεδομένης της επιδεινούμενης σχέσης της με την ΕΕ και της πιθανότητας να χρησιμοποιήσει εκβιαστικά την καθοριστική θέση της για να λάβει ανταλλάγματα σε σχέση με την ενταξιακή της πορεία⁴¹⁴ ή άλλα ζητήματα που κρίνει σημαντικά- δεν είναι προς το συμφέρον τους.

Με αυτά ως δεδομένα, η Ελλάδα πρέπει να διασφαλίσει την όσο το δυνατόν ενεργότερη συμμετοχή της στα δυτικών συμφερόντων ενεργειακά σχέδια τα οποία ξεκινούν από το Αζερμπαϊτζάν. Ωστόσο, θα πρέπει να συμβάλει (σε σύμπραξη και με άλλα κράτη της ΕΕ) στην τήρηση της ισορροπίας μεταξύ Ρωσίας και εναλλακτικών πηγών και διαδρομών. Η Ελλάδα δεν πρέπει να δώσει την εικόνα ότι επιθυμεί αποκλεισμό της Ρωσίας από τα σχέδια μεταφοράς ενέργειας προς την ευρωπαϊκή αγορά. Άλλωστε, η Ρωσία έχει δείξει πως αποτελεί έναν σχετικά

---

⁴¹³ Το ευρωπαϊκό (και συνολικά δυτικό) ενδιαφέρον για το Ν. Καύκασο έγκειται όχι μόνο στο γεγονός ότι είναι πλούσιος σε υδρογονάνθρακες αλλά και στη θέση κλειδί που κατέχει λόγω του ότι αποτελεί το μοναδικό συνδετικό κρίκο της ΕΕ με την επίσης πλούσια σε υδρογονάνθρακες Κ. Ασία (Valiyev, 2015: 1).

⁴¹⁴ Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι η Τουρκία έχει κατά το παρελθόν απειλήσει να διακόψει τη ροή ενέργειας προς την ΕΕ για να πετύχει ορισμένους στόχους της (άνοιγμα κεφαλαίου Ενέργειας στις ενταξιακές της διαπραγματεύσεις). Ωστόσο, είναι γεγονός ότι παραμένει κατά βάση ένας αξιόπιστος εταίρος καθότι δε θέλει να θέσει σε κίνδυνο τις σχέσεις της με τη Δύση.

αξιόπιστο προμηθευτή, ο οποίος δεν επιθυμεί να χάσει τον καλύτερό του πελάτη (ΕΕ). Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική οφείλει να εκδηλώσει πρόθεση συμμετοχής και σε ρωσικών συμφερόντων ενεργειακά σχέδια, τα οποία θα αυξήσουν την ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ, μειώνοντας παράλληλα την εξάρτησή της από την Τουρκία. Είναι ξεκάθαρο ότι η Ελλάδα πρέπει να διασφαλίσει ότι η έννοια της διαφοροποίησης των πηγών και των κρατών διέλευσης δεν ισχύει μόνο για την περίπτωση της Ρωσίας αλλά συνολικά.

Στην ίδια λογική, η Ελλάδα θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική ως προς τον τρόπο που θα αντιμετώπιζε πιθανή σύνδεση υπαρχόντων ή μελλοντικών αγωγών που ξεκινούν από το Αζερμπαϊτζάν με τις ενεργειακές πηγές της Κ. Ασίας. Η «ένταξη» της Κ. Ασίας στους βασικούς ενεργειακούς προμηθευτές της ΕΕ θα είχε ως συνέπεια την αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας, αφενός λόγω του ότι θα αυξάνονταν οι ποσότητες που μέσω του εδάφους της θα κατέληγαν στην ευρωπαϊκή αγορά και αφετέρου λόγω του διαμεσολαβητικού ρόλου που η Άγκυρα επιθυμεί να παίζει στην ενεργειακή σύνδεση Ν. Καυκάσου - Κασπίας (βλ. σχετικά στο δεύτερο κεφάλαιο).⁴¹⁵ Η Ελλάδα πρέπει να δείξει ότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο η εξάρτηση της ΕΕ από την Τουρκία θα αυξανόταν σημαντικά, ενώ θα οδηγούσε σε περαιτέρω απομόνωση της Ρωσίας και σε γενικότερη επιδείνωση των ευρω-ρωσικών σχέσεων.⁴¹⁶ Αυτό με τη σειρά του θα μπορούσε να οδηγήσει σε αυξημένη επιθετικότητα από την πλευρά της Ρωσίας⁴¹⁷ καθώς και σε στρατηγικά ανοίγματα της τελευταίας προς άλλες δυνάμεις (ιδιαίτερα την Κίνα). Η τελευταία αυτή εξέλιξη θα ήταν καταφανώς αρνητική για τα ευρωπαϊκά (και ευρύτερα τα δυτικά) συμφέροντα.

---

⁴¹⁵ Αναφερόμενοι στην Κ. Ασία, επικεντρωνόμαστε κυρίως στην περίπτωση του Τουρκμενιστάν, το οποίο αποτελεί την τέταρτη παγκοσμίως χώρα σε επιβεβαιωμένα αποθέματα φυσικού αερίου. Δεδομένου ότι το Καζακιστάν (19^ο στη σχετική λίστα) έχει ακολουθήσει φιλορωσική κατεύθυνση, το ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως στο πρώτο. Και στην περίπτωση αυτή, όμως, ενυπάρχουν σημαντικά προβλήματα για την ΕΕ δοθέντος του γεγονότος ότι το Τουρκμενιστάν στρέφει κυρίως το εξαγωγικό του ενδιαφέρον προς τα ανατολικά (συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015) αλλά και της διένεξής του με το Αζερμπαϊτζάν σχετικά με την ιδιοκτησία συγκεκριμένων κοιτασμάτων (βλ. κεφάλαιο 2). Το ανοιχτό αυτό ζήτημα δημιουργεί έτσι σημαντικά προσκόμματα αναφορικά τη σύνδεση Ν. Καυκάσου- Κ. Ασίας όπως φάνηκε και στην περίπτωση του αγωγού Nabucco. Παρ' όλα αυτά, η ΕΕ εξακολουθεί –επίσημα τουλάχιστον- να ενδιαφέρεται για την απόκτηση πρόσβασης στις πηγές της Κ. Ασίας. Θα πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι η προοπτική αυτή συγκεντρώνει πλέον μειωμένες πιθανότητες.

⁴¹⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα θα μπορούσε να προσεγγίσει την Αυστρία, η οποία κατά το παρελθόν επεχείρησε να παίζει σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις μεταξύ ΕΕ-Αζερμπαϊτζάν-Τουρκμενιστάν καθώς οι σχεδιαζόμενοι αγωγοί που θα μετέφεραν ενέργεια από το τελευταίο προς την πρώτη μέσω του δεύτερου, σχεδιάζονταν να καταλήξουν στο έδαφός της, μετατρέποντάς την σε κρίσιμο ενεργειακό κόμβο (περίπτωση Ναμπούκο).

⁴¹⁷ Ιστορικά έχει αποδειχθεί ότι κάθε φορά που η Ρωσία αισθάνεται απομονωμένη από τη Δύση, αναπτύσει αντιδυτικά χαρακτηριστικά στο εσωτερικό της κάτι που έχει επιπτώσεις και στην εξωτερική της πολιτική (στροφή προς Ασία, επιθετικότητα εναντίον Δύσης).

Συμπερασματικά, τα συμφέροντα της Ελλάδας και της Ρωσίας αναφορικά με τη γεωπολιτική της ενέργειας στον Καύκασο δεν αποκλίνουν σημαντικά. Οποσδήποτε η ρωσική πλευρά θα επιθυμούσε να κυριαρχήσει σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό στον τομέα αυτό, ώστε να μειώσει τις πιθανότητες να αποκτήσει σοβαρούς ανταγωνιστές αναφορικά με την εξαγωγή υδρογονανθράκων προς την ΕΕ. Φαίνεται, ωστόσο, ότι αφενός έχει συμβιβαστεί με την ιδέα ότι κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό και αφετέρου ότι δε θεωρεί τα ενεργειακά σχέδια που ξεκινούν από τον Ν. Καύκασο και φτάνουν έως την αγορά της ΕΕ ως απολύτως ανταγωνιστικά. Οι χωρητικότητές τους, άλλωστε, δεν είναι τέτοιες που να μπορούν να αμφισβητήσουν τη ρωσική πρωτοκαθεδρία. Κάτι που οφείλεται τόσο στη σταδιακή μείωση των προσδοκιών σχετικά με τις διαθέσιμες ποσότητες υδρογονανθράκων του Αζερμπαϊτζάν, όσο και στην αδυναμία ένταξης στα σχέδια των κρατών της Κ. Ασίας (περίπτωση Nabucco), η οποία θα μετέβαλε σημαντικά τα δεδομένα ως προς την ενεργειακή σχέση Μόσχας - Βρυξελλών (αν και όχι σε βαθμό που θα άλλαζε ριζικά τις ισορροπίες). Εξέλιξη που, για λόγους τους οποίους εξηγήσαμε προηγουμένως, δεν είναι προς το συμφέρον της ΕΕ και ιδιαίτερα της Ελλάδας (αναβάθμιση θέσης Τουρκίας, απομόνωση Ρωσίας).

Με αυτά τα δεδομένα, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα πρέπει να διαμορφώσει την πολιτική της λαμβάνοντας υπόψη και τα δύο χαρακτηριστικά του Ν. Καυκάσου, αφενός ως περιοχής που διαθέτει ποσότητες υδρογονανθράκων τις οποίες μπορεί να εξάγει προς την Ευρώπη, και αφετέρου ως περιοχής που λειτουργεί ως δυνάμει γεωγραφική «γέφυρα» μεταξύ Ευρώπης και Κ. Ασίας. Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό της περιοχής είναι ανάγκη να τύχει, έτσι, ιδιαίτερης προσοχής από την Ελλάδα, καθώς μπορεί να αποδειχθεί σημαντικό ως προς τη διατήρηση της ενεργειακής ισορροπίας ισχύος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Αντιθέτως, ο ρόλος του Ν. Καυκάσου ως ενεργειακού προμηθευτή πρέπει να υποστηριχθεί από την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Σύμφωνα με τα παραπάνω, διαπιστώνεται κατά βάση σύγκλιση συμφερόντων και θέσεων με τη Ρωσία σε ό,τι αφορά τα ζητήματα ενεργειακής διπλωματίας στον Καύκασο.

3.3 Η Ελλάδα, ο Καύκασος και ο συσχετισμός ισχύος Ρωσίας - Δύσης - Τουρκίας

Μετά την ανάλυση των επιμέρους ζητημάτων που καθορίζουν τον συσχετισμό ισχύος στον Καύκασο και τη σύνδεσή τους με την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, ζητούμενο αποτελεί η διερεύνηση του πώς η διαμόρφωση του ευρύτερου αυτού συσχετισμού επηρεάζει την τελευταία. Ποιος καταμερισμός ισχύος ευνοεί τα συμφέροντά της; Κατ'επέκταση, ποιες θα πρέπει να είναι οι προτεραιότητες της Ελλάδας στον Καύκασο; Θα πρέπει να προταχθεί η σχέση της με την ΕΕ και τη Δύση συνολικά; Ή προηγείται για εκείνη η Ρωσία; Ή τελικά πρέπει να ακολουθήσει τη δική της αυτόνομη πολιτική;

Εν τέλει, ποια η σημασία της θέσης της Τουρκίας στον Καύκασο για την Ελλάδα; Αποτελεί αυτή προτεραιότητα για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική ή όχι; Η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα θα προκύψει μέσα από τη διατύπωση τεσσάρων θέσεων.

Θέση 1^η: Η στρατηγική ήττα της Ρωσίας στον Καύκασο δεν συμφέρει την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική

Μια τέτοια εξέλιξη θα σήμαινε, κατά πρώτον, ενίσχυση της θέσης της Τουρκίας στην περιοχή. Η τελευταία εκ των υστέρων θα μπορούσε να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος με την Ελλάδα έχοντας, μάλιστα, ενισχύσει τη θέση της εντός της Δύσης λόγω του ειδικού ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει ως τοποτηρήτρια των δυτικών θέσεων και πολιτικών. Σε περίπτωση, ιδιαίτερα, που προκληθούν αποσταθεροποίηση και τετελεσμένα στον Β. Καύκασο, η σύνδεση αυτών με ζητήματα άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος φαντάζει αρκετά πιθανή (βλ. παραπάνω ενότητες).

Σε ένα ευρύτερο πεδίο, η στρατηγική αποδυνάμωση της Ρωσίας που θα προκληθεί δεν αποτελεί συνολικά θετική εξέλιξη για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική λόγω των παραδοσιακά στενών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών και των ευκαιριών που προσφέρει μια νέα ελληνορωσική προσέγγιση. Γενικότερα, η Ελλάδα προσβλέπει σε μια ισχυρή Ρωσία με την οποία μπορεί να αναπτύξει περαιτέρω (και σε διάφορους τομείς) τις σχέσεις της, καθώς και να αποτελέσει «γέφυρα» διαλόγου μεταξύ αυτής και της Δύσης.

Θέση 2^η: Η στρατηγική ήττα της Δύσης στον Καύκασο δεν συμβαδίζει με τα ελληνικά συμφέροντα

Ως τέτοια ορίζεται η πλήρης επιβολή των ρωσικών θέσεων και η αποδυνάμωση της δυτικής παρουσίας στην περιοχή, συμπεριλαμβανομένων των προοπτικών ενσωμάτωσης κρατών της περιοχής στους κύριους δυτικούς θεσμούς (ΕΕ, ΝΑΤΟ). Εξηγήσαμε προηγουμένως ότι η επιβολή των ρωσικών θέσεων και πρακτικών σε ζητήματα όπως τα αυτονομιστικά κινήματα του Ν. Καυκάσου, δεν ευνοεί τα ελληνικά συμφέροντα. Παράλληλα, η απόλυτη ρωσική κυριαρχία στον τομέα της ενεργειακής διπλωματίας στην περιοχή θα δημιουργούσε ζητήματα σε σχέση με την ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια, δοθείσης της υπέρμετρης εξάρτησης από τους ρωσικούς υδρογονάνθρακες που θα δημιουργούσε. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε στρατηγική ήττα της δυτικής συμμαχίας, εξέλιξη βλαπτική για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική δεδομένης της συμμετοχής της Ελλάδας σε αυτήν. Επιπλέον, σημαντική αποδυνάμωση της θέσης της Δύσης θα οδηγούσε σε πιθανή ρωσο-τουρκική προσέγγιση, εξέλιξη που δεν ευνοεί τα ελληνικά συμφέροντα. Αναφέραμε, σε κάθε

περίπτωση, ότι η δυτική παρουσία στην περιοχή θα πρέπει να έχει ισχυρότερη ευρωπαϊκή παρά ατλαντική διάσταση. Κάτι τέτοιο θα ήταν θετικό για τις ελληνικές θέσεις, καθώς θα διέυρνε τα περιθώρια αναβαθμισμένης ελληνικής παρουσίας στην περιοχή, θα αύξανε το στρατηγικό βάθος και βάρος της ΕΕ και θα βελτίωνε τη θέση της χώρας έναντι της αντίστοιχης τουρκικής.

Θέση 3^η : Η επίτευξη γεωπολιτικής ισορροπίας στον Καύκασο πρέπει να αποτελεί το βασικό ζητούμενο για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική

Με την έννοια γεωπολιτική ισορροπία εννοείται η επίτευξη μιας συνολικής ρωσο-δυτικής διευθέτησης για την περιοχή, η οποία θα σέβεται τις κύριες θέσεις και τα βασικά συμφέροντα και των δύο πλευρών. Βασικά σημεία της θα μπορούσαν να είναι:

1. Η επιστροφή της Ρωσίας στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων σχετικά με τα ζητήματα της Αμπχαζίας και της Ν. Οσσετίας. Τελικό ζητούμενο, η αποκατάσταση της εδαφικής ακεραιότητας της Γεωργίας. Τη χρονική αυτή στιγμή δε φαίνεται στον ορίζοντα διάθεση συμβιβασμού σε αυτό το ζήτημα, δεδομένης και της αναγνώρισης των δύο περιοχών από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την πιθανότητα η ρωσική πλευρά να χρησιμοποιεί την αναγνώριση αυτή ως διαπραγματευτικό εργαλείο στο πλαίσιο μιας ευρύτερης διαπραγμάτευσης με τη Δύση. Η παραχώρηση ισχυρών κινήτρων αποτελεί την παράμετρο που θα μπορούσε να μεταβάλει τη στάση της Μόσχας.
2. Η διευθέτηση θα πρέπει να προβλέπει τη μη ένταξη κρατών της περιοχής στο ΝΑΤΟ, ενδεχόμενο που θα δημιουργούσε διαίρεσεις μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ και θα προκαλούσε την έντονη ρωσική αντίδραση. Η επίτευξη μιας ευρύτερης συμφωνίας Ρωσίας-Δύσης είναι αδύνατη όσο από τη νατοϊκή πλευρά εκφράζεται η πρόθεση ένταξης κρατών του Ν. Καυκάσου στο βορειοατλαντικό σύμφωνο. Σε αυτό το πλαίσιο, η αμερικανική πλευρά πρέπει να αντιληφθεί ότι ζητούμενο δεν είναι η κυριαρχία του ενός πόλου (Δύση) πάνω στον άλλο (Ρωσία), αλλά η επίτευξη μιας οριστικής διευθέτησης που θα δημιουργήσει συνθήκες σταθερότητας. Αντιθέτως, όσο διατηρείται στη συζήτηση η πιθανότητα διεύρυνσης του ΝΑΤΟ, αυτό αποτελεί παράγοντα αποσταθεροποίησης και εστία διένεξης μεταξύ Ρωσίας και Δύσης. Δυσκολεύει επίσης την επίλυση των ανοιχτών ζητημάτων της περιοχής. Η Ελλάδα πρέπει να αναδείξει την παράμετρο αυτή, σε συνεργασία και με άλλα ευρωπαϊκά κράτη που πιθανώς διατυπώνουν ανάλογες θέσεις. Από τη δική της πλευρά, η Μόσχα οφείλει και εκείνη να κατανοήσει ότι αλλαγή της στάσης της έναντι των αποσχιστικών κινήματων του Ν. Καυκάσου (κυρίως περιπτώσεις Αμπχαζίας και Ν. Οσσετίας) θα μείωνε τα κίνητρα προσέγγισης των κρατών της περιοχής με το ΝΑΤΟ, την παρουσία του οποίου αντιλαμβάνονται ως μέσο προστασίας έναντι των ενεργειών της.

3. Η πιθανότητα διεύρυνσης της ΕΕ στον Ν. Καύκασο πρέπει να παραμείνει ανοιχτή. Όχι ως τελικό ζητούμενο αλλά ως διαπραγματευτικό χαρτί τόσο έναντι των κρατών της περιοχής-καθότι η προοπτική ένταξης έχει αποδειχθεί το πλέον αποτελεσματικό κίνητρο προκειμένου τα υποψήφια κράτη να προχωρούν στις απαιτούμενες αλλαγές και να προσαρμόζονται στα ευρωπαϊκά δεδομένα- όσο και έναντι της Ρωσίας. Το γεγονός ότι η προοπτική διεύρυνσης θα προκαλούσε αντιπαράθεση με τη Ρωσία μπορεί τελικά να οδηγήσει σε συμβιβασμό, με τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου τόσο με τη Ρωσία/Ευρασιατική Οικονομική Ένωση όσο και με την ΕΕ. Το πλαίσιο αυτό θα μπορούσε εκ των υστέρων να αποτελέσει τη βάση διεύρυνσης της συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών στην κατεύθυνση της περαιτέρω οικονομικής ενσωμάτωσης. Η διευθέτηση στον Καύκασο θα πρέπει επίσης να ενταχθεί στο πλαίσιο της έναρξης ενός ευρύτερου στρατηγικού διαλόγου μεταξύ των δύο πλευρών. Εν τέλει, η αναβαθμισμένη παρουσία της ΕΕ στην περιοχή θα αποτελέσει παράγοντα εξισορρόπησης της ρωσικής θέσης, δεδομένης και της υποβάθμισης της παρουσίας του ΝΑΤΟ.

Η επίτευξη γεωπολιτικής ισορροπίας στον Καύκασο - ιδιαίτερα στο πλαίσιο μιας ευρω-ρωσικής διευθέτησης- αποτελεί θετική εξέλιξη για την Ελλάδα καθώς αποτρέπει τις αρνητικές επιπτώσεις είτε μιας ρωσικής κυριαρχίας (βλ. σημείο 1) είτε μιας πλήρους δυτικής επικράτησης (βλ. σημείο 2). Εν τέλει, σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο τα οφέλη για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα είναι σημαντικά: στρατηγική αναβάθμιση της ΕΕ, ευρω-ρωσική προσέγγιση, υποβάθμιση της θέσης της Τουρκίας, δημιουργία θετικού προηγούμενου αναφορικά με την επίλυση ζητημάτων που φέρουν αναλογίες με αντίστοιχα που απασχολούν την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και υπέρβαση του διλήμματος «με την Ευρώπη ή τη Ρωσία». Από την πλευρά της, η Ελλάδα, εκμεταλλευόμενη το γεγονός ότι αποτελεί παλαιό μέλος της ΕΕ και ότι διαθέτει καλές σχέσεις και ιστορικούς δεσμούς με τα κράτη της περιοχής και την ίδια τη Ρωσία, μπορεί να διαδραματίσει ειδικό ρόλο προς την κατεύθυνση μιας ευρω-ρωσικής διευθέτησης στην περιοχή. Παράλληλα, μπορεί από κοινού με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ να αναλάβει πρωτοβουλίες συνεννόησης με τον αμερικανικό παράγοντα, ώστε ο τελευταίος να αντιληφθεί ότι η επιμονή σε θέσεις όπως η ενισχυμένη νατοϊκή παρουσία στην περιοχή -πολλώ δε μάλλον η προοπτική ένταξης κρατών της περιοχής στο ΝΑΤΟ- δημιουργεί προβλήματα στην επίτευξη σταθερότητας.

Θέση 4^η : Η πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο πρέπει να ασκείται εντός του πλαισίου που καθορίζει η Ε.Ε.

Όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική μπορεί να αποκτήσει σημαντικό ρόλο στο τεκταινόμενο στον Καύκασο μόνο στο πλαίσιο μιας γενικότερης - και δη αναβαθμισμένης- παρουσίας της ΕΕ. Σημειώσαμε ότι ο Καύκασος

ήταν ουσιαστικά απών από την ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής - με εξαίρεση ζητήματα που αφορούσαν τους Έλληνες της περιοχής - όσο η Ευρώπη τον αντιμετώπιζε σχετικά αδιάφορα. Είναι, επίσης, γεγονός ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να διαδραματίσει κάποιον ιδιαίτερο ρόλο εκπροσωπώντας τον εαυτό της - μακριά από τις θέσεις της ΕΕ. Δε θα πρέπει άλλωστε να διαφεύγει της μνήμης μας το γεγονός ότι η ουσιαστική αναβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας στα Βαλκάνια οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι αποτελεί μέλος της ΕΕ, κάτι που της έδινε όχι μόνο αυξημένο κύρος αλλά και τη δυνατότητα να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής των βαλκανικών κρατών. Η Ελλάδα μπορεί να κερδίσει αντίστοιχα και στον Καύκασο αναλαμβάνοντας -μαζί με άλλα ενδιαφερόμενα ευρωπαϊκά κράτη- πρωτοβουλίες που θα στοχεύουν στην αναβάθμιση της θέσης της ΕΕ στην περιοχή, ενώ κινούμενη αυτόνομα, μικρό ενδιαφέρον μπορεί να έχει για τα κράτη της περιοχής.

Πέραν αυτού, οι συστημικοί περιορισμοί άσκησης μιας αυτόνομης Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο είναι ιδιαίτερος ισχυροί, δεδομένης της συμμετοχής της χώρας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς αλλά και της ρωσικής παρουσίας. Ακόμη δηλαδή και αν επιθυμούσε κινηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, δε θα ήταν σε θέση να το πράξει. Είναι δε αυτονόητο ότι στρατηγικά δε θα είχε κανένα λόγο να έρθει σε αντιπαράθεση με τους εταίρους της - δεν το έχει κάνει άλλωστε για θέματα πολύ πιο άμεσου ενδιαφέροντος για εκείνη.

Η μοναδική περίπτωση που - θεωρητικώς - θα είχε νόημα η Ελλάδα να κινηθεί εκτός ευρωπαϊκής γραμμής στα του Καυκάσου, θα ήταν σε περίπτωση που προσδοκούσε σε κάποιο ιδιαίτερο όφελος από την πλευρά της Ρωσίας. Εν ολίγοις, πιθανή ελληνική διαφοροποίηση θα είχε νόημα μόνο αν εξασφάλιζε κάποιο ισχυρό αντάλλαγμα από τη Ρωσία, το μοναδικό κράτος που θα είχε τη δυνατότητα και - θεωρητικώς - τη θέληση να προσφέρει κάτι «μεγάλο» στην Ελλάδα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθούν τα εξής:

Πρώτον, ότι η Ελλάδα δε διατηρεί ιδιαίτερη επιρροή στον Καύκασο ώστε να την «πουλήσει» ακριβώς στη Ρωσία. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η όποια εμπλοκή της στα τεκταινόμενα της περιοχής λαμβάνει χώρα μέσω της συμμετοχής της στους ευρωατλαντικούς θεσμούς.

Δεύτερον, η Ελλάδα δεν αποτελεί συνολικά προτεραιότητα για τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στο βαθμό που η Ρωσία θα οδηγούνταν στο να αναζητήσει συμμαχία με την Ελλάδα στον Καύκασο προκειμένου να κερδίσει κάτι σε κάποιο άλλο σημαντικό ζήτημα. Εν ολίγοις, ακόμη και αν η Ελλάδα επιθυμούσε να τηρήσει μια φιλορωσική στάση στον Καύκασο ώστε να δημιουργήσει ευρύτερες συμπλεύσεις με τη Μόσχα, η τελευταία θα είχε σχετικά περιορισμένα κίνητρα να την ακολουθήσει. Σε κάθε περίπτωση, η Ρωσία διατηρεί ισχυρότατα ερείσματα στην περιοχή και για τον λόγο αυτό δεν έχει ιδιαίτερα κίνητρα ώστε να αναζητήσει συμμαχία με μια χώρα όπως η Ελλάδα. Η τελευταία θα μπορούσε να αναλάβει μόνο επιβοηθητικό ρόλο και σε καμία περίπτωση θέση

πρωταγωνιστή, η οποία θα της επέτρεπε να καταστεί προνομιακός συνομιλητής της ρωσικής πλευράς.

Αντιθέτως, αν η πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο συνεχίσει να ασκείται στο πλαίσιο της ΕΕ δημιουργούνται προοπτικές αναβαθμισμένης παρουσίας της χώρας και δυνατότητες αποτελεσματικότερης αξιοποίησης των ιστορικών δεσμών που διαθέτει, όπως και του γεγονότος ότι πάντα εμφανιζόταν ως ο φίλος τρίτος που δεν έπαιρνε το μέρος κάποιας πλευράς αλλά επιθυμούσε λύσεις στη βάση του διαλόγου, του αμοιβαίου συμβιβασμού και των αρχών του Διεθνούς Δικαίου. Κάτι που θα δημιουργούσε καλύτερες προοπτικές, ώστε η Ελλάδα να καταστεί «γέφυρα» μεταξύ ΕΕ και Καυκάσου.

Με βάση όσα αναφέραμε, είναι σαφές ότι ο ρόλος του NATO και της ΕΕ για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο διαφέρει. Αναφορικά με τον πρώτο, ζητούμενο για την Ελλάδα είναι να υπάρξει μερική απεμπλοκή του από τον Καύκασο. Αντιθέτως, στην περίπτωση της ΕΕ, επιδίωξη της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής είναι η διασφάλιση της αναβαθμισμένης παρουσίας της. Αν, μάλιστα, αυτό γίνει σε ένα πλαίσιο συνεννόησης και με τη ρωσική πλευρά, θα εξασφαλιζόταν η σταθερότητα στην περιοχή ενώ οι διαμεσολαβήτριες χώρες (όπως η Ελλάδα) θα κέρδιζαν σε διπλωματικό επίπεδο.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο πρέπει να παραμείνει σε σύμπλευση και συντονισμό με την πολιτική της ΕΕ. Τελικά, ο λόγος που αυτό πρέπει να συμβεί δεν έγκειται μόνο στο ότι ως μέλος της Ένωσης η Ελλάδα πρέπει να κινείται εντός ευρωπαϊκού πλαισίου, ούτε στο ότι η Ελλάδα δεν πρέπει να απομονωθεί εντός της ΕΕ. Έγκειται στο ότι είναι η συμμετοχή της στην ΕΕ που της δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσει λόγο στην περιοχή, καθώς και τον ρόλο του «γεφυροποιού» μεταξύ αυτής και της Ρωσίας. Αυτό είναι κάτι που δεν έχει καμία πιθανότητα να επιτύχει, αν εμφανίζεται είτε ως ρωσικός «Δούρειος Ίππος» είτε ως έχουσα τη δική της ανεξάρτητη από όλα τα βασικά μέρη πολιτική.⁴¹⁸ Εν τέλει, ζητούμενο είναι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική να διαμορφώσει τις δικές της απόψεις τις οποίες θα προσπαθήσει να προωθήσει - μαζί με άλλους - εντός της Ένωσης.

Έτσι, είναι η διαμόρφωση μιας εθνικής πολιτικής που θα λαμβάνει υπόψη της τα ελληνικά συμφέροντα, τις θέσεις των βασικών ευρωπαϊκών δυνάμεων, της Ρωσίας και των κρατών του Καυκάσου εκείνη που τελικά μπορεί να αναδείξει την Ελλάδα ως γεφυροποιό μεταξύ ΕΕ - Καυκάσου και ΕΕ - Ρωσίας μέσω Καυκάσου. Η διατύπωση μιας ελληνικής στρατηγικής για την περιοχή δε θα πρέπει, ως εκ τούτου, να γίνει αντιληπτή ως μια προσπάθεια αυτονόμησης από την ευρωπαϊκή γραμμή. Αντιθέτως, ως στοιχείο της τελευταίας, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας διαρκούς διαπραγμάτευσης εντός της Ένωσης.

---

⁴¹⁸ Αντίστοιχα, η υιοθέτηση μιας επιθετικής στάσης έναντι της Ρωσίας για τα ζητήματα του Καυκάσου εντός ΕΕ θα οδηγήσει και αυτή σε υποβάθμιση της θέσης της Ελλάδας ως γεφυροποιού μεταξύ Καυκάσου-Ρωσίας-ΕΕ.

Με αυτά τα δεδομένα, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική:

1. Θα πρέπει να ακολουθήσει την ευρωπαϊκή γραμμή αν προκύψει ενδεχόμενο σύγκρουσης των ευρωπαϊκών και ρωσικών θέσεων. Πρόκειται για μια κατάσταση μη επιθυμητή για τη χώρα, η οποία, ωστόσο, δεν είναι απίθανο να βρεθεί προ ενός τέτοιου διλήμματος. Ζητούμενο για την Ελλάδα είναι να μην εμφανίζεται ως ιδιαίτερη/προβληματική περίπτωση, ώστε να διατηρεί τα ερείσματά της και γενικά η φωνή της να ακούγεται. Αυτό θα της επιτρέψει να διαπραγματεύεται από καλύτερη θέση στο μέλλον, όταν τεθούν εκ νέου ζητήματα σχέσεων ΕΕ - Ρωσίας - Καυκάσου. Το ότι, επί παραδείγματι, η περίοδος μετά το 2004 χαρακτηρίστηκε από επιδείνωση των ευρω-ρωσικών σχέσεων δε σημαίνει ότι το ίδιο θα ισχύει σε μερικά χρόνια. Κάτι που θα ωφελήσει την πολιτική της Ελλάδας για τον Καύκασο καθώς θα έχει απαλλαγεί από το δίλημμα «με την Ευρώπη ή τη Ρωσία». Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ευρω-ρωσικές σχέσεις πέρασαν από μια καλή περίοδο από το 2000 έως το 2004, πριν τα δεδομένα μεταβληθούν. Κατά τη διάρκειά της ωφελήθηκαν και οι ελληνορωσικές σχέσεις, οι οποίες αναβαθμίστηκαν.
2. Θα πρέπει να ορίσει τη στρατηγική της για τον Καύκασο θεωρώντας τον τελευταίο ως σημείο δυνάμει προσέγγισης όχι μόνο μεταξύ της ΕΕ και των κρατών της περιοχής αλλά και μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας (ο Καύκασος ως σημείο συνεργασίας και ευρω-ρωσικής προσέγγισης). Οι ελληνικές πρωτοβουλίες –από κοινού με άλλα ευρωπαϊκά κράτη- μπορούν και πρέπει να λειτουργήσουν ως «γέφυρα» μεταξύ Βρυξελλών και Μόσχας, καθότι μάλιστα διαφαίνεται περιθώριο μιας ευρύτερης διευθέτησης και συγκερασμού των ρωσικών και ευρωπαϊκών συμφερόντων και θέσεων. Εν τέλει, μια ευρω-ρωσική συμφωνία για τον Καύκασο μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά για την επίλυση χρονιζόντων προβλημάτων και την επίτευξη της πολυπόθητης σταθερότητας στην περιοχή, παράλληλα με ένα καθεστώς γεωπολιτικής ισορροπίας. Σχετικές ελληνικές πρωτοβουλίες θα ενισχύσουν έτσι τη θέση της χώρας, καθώς θα την καταστήσουν χρήσιμο παίκτη για την εξισορρόπηση του συστήματος ισχύος της περιοχής. Κατά συνέπεια, η διεθνής της θέση θα αναβαθμιστεί σημαντικά.
3. Οφείλει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της την παράμετρο Τουρκία. Η αυξημένη εμπλοκή της τελευταίας στα τεκταινόμενα σε Βόρειο και Νότιο Καύκασο δημιουργεί ειδικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα. Αυτό οφείλεται τόσο στο συσχετισμό ορισμένων ζητημάτων της περιοχής (αποσχιστικά κινήματα) με ζητήματα που βρίσκονται στην κορυφή της ατζέντας των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όσο και στη δυνατότητα που η ύπαρξή τους δίνει στη γειτονική χώρα προκειμένου να διαδραματίζει ρόλο στα τεκταινόμενα στην περιοχή. Δεδομένης μάλιστα της δυτικής –ιδιαίτερα αμερικανικής/νατοϊκής- αμφιλεγόμενης στάσης έναντι των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ενισχυμένη θέση της Τουρκίας στον Καύκασο μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω ανοχή της τελευταίας έναντι των τουρκικών ενεργειών. Για τον λόγο αυτό η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική δεν επιθυμεί ενίσχυση του ρόλου της Τουρκίας και οφείλει να κινηθεί ώστε να την αποτρέψει. Προς αυτήν την κατεύθυνση είναι σκόπιμο

να αναδείξει το γεγονός ότι η Τουρκία συνιστά μέρος του προβλήματος (στήριξη σε Ν. Καραμπάχ, κακές σχέσεις με Αρμενία, πρώην αποικιοκρατική δύναμη στην περιοχή, ανταγωνιστικές σχέσεις με Ρωσία) και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποτελεί αξιόπιστο διαμεσολαβητή που θα συμβάλει στην επίλυση των ανοιχτών εκκρεμοτήτων. Επιπλέον, να επιδιώξει την ισχυρότερη εμπλοκή της ΕΕ σε σχέση με το ΝΑΤΟ, η ενισχυμένη παρουσία του οποίου μάλλον θα ευνοούσε περισσότερο την τουρκική πλευρά.

4. Οφείλει, σε ό,τι αφορά τον παράγοντα ενέργεια, να είναι ιδιαίτερα προσεκτική απέναντι στο ενδεχόμενο περαιτέρω αναβάθμισης της θέσης της Άγκυρας στην ενεργειακή σκακιέρα, η οποία σε μεγάλο βαθμό περνά από τον Καύκασο. Είναι γνωστό ότι η Τουρκία επιδιώκει να εκμεταλλευτεί τη γεωγραφική της θέση, αφού «ενώνει» Ευρώπη και Καύκασο. Παράλληλα, να λειτουργήσει ως διαμεσολαβήτρια αναφορικά με την πιθανότητα ενεργειακής «ένωσης της Κεντρικής Ασίας με την ΕΕ (μέσω Καυκάσου)», η οποία θα αύξανε κατακόρυφα τις ποσότητες των υδρογονανθράκων που θα διέρχοντο μέσω του τουρκικού εδάφους. Η Ελλάδα πρέπει να καταστήσει σαφές στους Ευρωπαίους εταίρους της, οι οποίοι είναι και εκείνοι που αγοράζουν ή πρόκειται να αγοράσουν τις προαναφερθείσες ποσότητες, ότι η επιθυμητή μείωση της εξάρτησης από τη Ρωσία δεν πρέπει να οδηγήσει σε υπέρμετρη αύξηση της εξάρτησης από την Τουρκία, καθώς δεν εξυπηρετεί το στόχο της όσο το δυνατόν μεγαλύτερης αύξησης προμηθευτών και κρατών διέλευσης. Άλλωστε, η ρωσική πλευρά δεν έχει αποδειχθεί λιγότερο φερέγγυα σε σχέση με την τουρκική. Σε αυτό το πλαίσιο, η διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας δεν είναι επιθυμητή για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική αλλά ούτε και συμβατή με τα συμφέροντα της ίδιας της Ένωσης.
5. Οφείλει να αξιοποιεί το θετικό της ρόλο στον Καύκασο, ώστε να αποσπά ανταλλάγματα σε άλλα ζητήματα τα οποία κρίνει ως κρισιμότερα για τα συμφέροντά της. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καύκασος δε γίνεται αντιληπτός τόσο ως μια περιοχή ζωτικών ελληνικών συμφερόντων, όσο ως περιοχή στην οποία η αναβάθμιση της ελληνικής παρουσίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ισχυρό εργαλείο προκειμένου η Ελλάδα να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος για ζητήματα που η ίδια κρίνει ως σημαντικότερα.

3.4 Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στο Ν. Καύκασο και οι ελληνορωσικές σχέσεις

Ζητούμενο της παρούσας ενότητας αποτελεί η εξέταση του τρόπου σύνδεσης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο με τις ελληνορωσικές σχέσεις. Εν ολίγοις, το αν - και πώς - η πολιτική της Ελλάδας στη συγκεκριμένη περιοχή επηρεάζει την εξέλιξη των σχέσεών της με τη Ρωσία.

Είδαμε προηγουμένως τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των θέσεων μεταξύ των δύο κρατών στην περιοχή. Ζητούμενο αποτελεί, ως εκ τούτου, η εξέταση του πώς τα σημεία αυτά θα επηρεάσουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών σε περίπτωση που η Ελλάδα επιδιώξει να διαδραματίσει έναν πιο ενεργό ρόλο στην περιοχή.

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα εξαρτάται ασφαλώς από τη στάση της Ελλάδας σε σειρά κρίσιμων ζητημάτων που απασχολούν την περιοχή και την πολιτική της Ρωσίας σε αυτήν. Σε αυτό το πλαίσιο, εφόσον η Ελλάδα επιθυμεί ο Καύκασος να λειτουργήσει ως πεδίο συνεργασίας μεταξύ εκείνης και της Ρωσίας, τότε οφείλει να αναπτύσσει θέσεις που λαμβάνουν υπόψη τους και τα ρωσικά συμφέροντα. Εν ολίγοις, να μη δίνει την εντύπωση ότι απλώς ακολουθεί τις θέσεις της Δύσης, μη δυνάμενη - ή μη επιθυμώντας - να αναπτύξει τις δικές της. Είναι σαφές ότι σε μια τέτοια περίπτωση δε θα μπορεί να εμφανιστεί ως το έντιμο εκείνο μέρος το οποίο θα λειτουργήσει ως συγκεραστής των απόψεων των δύο πλευρών αναβαθμίζοντας τη θέση της συνολικά.

Είναι, σε κάθε περίπτωση, δεδομένο ότι η Ελλάδα πρέπει να παραμείνει εντός της ευρωπαϊκής γραμμής, καθώς - όπως δείξαμε - είναι μέσω αυτής που μπορεί να αποκτήσει ισχυρή φωνή στην περιοχή και να καταστεί χρήσιμος εταίρος και για τη Μόσχα. Μια Ελλάδα που κινείται αυτόνομα δεν μπορεί να προσφέρει πολλά στη ρωσική πλευρά, καθώς δε διαθέτει επαρκή ερείσματα ώστε να καταστεί ισχυρός συνομιλητής και να αποσπάσει ικανοποιητικά ανταλλάγματα. Ούτε φυσικά είναι πιθανό η Ρωσία να προσπαθήσει να προσεταιριστεί την Ελλάδα στον Καύκασο μόνο και μόνο για να δημιουργήσει ρήγματα στο εσωτερικό της ΕΕ ή για να δημιουργήσει τις βάσεις μιας ευρύτερης ελληνορωσικής προσέγγισης. Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενα κεφάλαια, η Ελλάδα είναι μεν μια σημαντική χώρα για τα ρωσικά συμφέροντα, όχι όμως σε βαθμό που η Μόσχα να θυσιάζει τις σχέσεις της με ένα στρατηγικό εταίρο όπως η ΕΕ. Αυτό άλλωστε έχει δείξει σειρά γεγονότων. Ακόμη και στο σενάριο μιας πλήρους ευρω-ρωσικής ρήξης για τον Καύκασο⁴¹⁹, η οποία ίσως οδηγούσε τη ρωσική πλευρά σε αναζήτηση συμμάχων προκειμένου να προκαλέσει ρήγματα στο εσωτερικό της Ένωσης, μια απομονωμένη Ελλάδα διαθέτει εξ αντικειμένου περιορισμένη επιρροή και δεν αποτελεί ισχυρό σύμμαχο για τη Μόσχα. Παράλληλα, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική οφείλει να λάβει υπόψη της την πιθανότητα η Μόσχα, αφού πρώτα την προσεταιριστεί, εν συνεχεία να την αγνοήσει έχοντας πετύχει ή αποτύχει στο στόχο της. Εν ολίγοις, αν η Ελλάδα επιθυμεί να παίζει αποτελεσματικά το ρόλο της «γέφυρας» μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας, οφείλει να διασφαλίσει ότι η φωνή της θα ακούγεται εντός της πρώτης, προσπαθώντας παράλληλα να προωθή τις θέσεις της σε ό,τι αφορά τις ευρω-ρωσικές σχέσεις. Πρέπει, δηλαδή, να αποφύγει τον κίνδυνο απομόνωσης, ο οποίος μειώνει τη διαπραγματευτική της ισχύ όχι μόνο εντός της ΕΕ αλλά και έναντι της Ρωσίας, η οποία δύσκολα θα επιδιώξει να την προσεγγίσει αν εκπροσωπεί μόνο τον εαυτό της.

Συνοπτικά, η αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων μέσα από τον Καύκασο περνά από την ουσιαστική - και όσο πιο αναβαθμισμένη γίνεται - συμμετοχή της Ελλάδας στη

---

⁴¹⁹ Το πιθανότερο είναι ότι θα λάβει χώρα σε περίπτωση ρωσο-αμερικανικής ρήξης και πλήρους ταύτισης της ΕΕ με την αμερικανική πλευρά.

διαδικασία διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την περιοχή, καθώς είναι η θέση της αυτή που δυνητικά της προσδίδει ισχυρό λόγο. Λόγο που δεν μπορεί να έχει σε περίπτωση που ακολουθήσει αυτόνομη πορεία ή επιδιώξει την προσέγγιση της ρωσικής πλευράς.

Ζητούμενο, τελικά, για την Ελλάδα είναι η ουσιαστική συμβολή της στην πιθανότητα μιας συνολικής ευρω-ρωσικής διευθέτησης για τον Καύκασο. Προσέγγιση, η οποία είναι - κατά τη γνώμη μας - εφικτή δεδομένου του αυξημένου ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για την περιοχή (βλ. κεφάλαιο 2), του γεγονότος ότι η Ρωσία δεν αντιμετωπίζει την παρουσία της ΕΕ με την ίδια επιφυλακτικότητα όπως αυτή του ΝΑΤΟ και τους γεγονότος ότι τα περισσότερα κράτη της περιοχής επιθυμούν τη διατήρηση στενών σχέσεων τόσο με την ΕΕ όσο και με τη Ρωσία. Η επίτευξη μιας συνολικής προσέγγισης μεταξύ των δύο πλευρών θα αποτελούσε τελικά το καλύτερο εχέγγυο για την επίτευξη μιας γεωπολιτικής ισορροπίας. Συγκεκριμένα, θα δημιουργούσε κίνητρα επίλυσης των εθνοτικών συγκρούσεων, καθώς είναι προφανές ότι αυτά έχουν ισχυρό γεωπολιτικό χαρακτήρα, χρησιμοποιούνται δηλαδή ως διαπραγματευτικά εργαλεία για τη βελτίωση της θέσης των εμπλεκόμενων μερών. Η επίλυση των συγκρούσεων θα έδινε εν συνεχεία το περιθώριο στα κράτη της περιοχής να προχωρήσουν στις απαιτούμενες αλλαγές σε όλους τους βασικούς τομείς, ολοκληρώνοντας τη μετάβαση την οποία επί της ουσίας έχουν αφήσει ατελή. Όπως αναφέραμε άλλωστε και σε προηγούμενες ενότητες, η διατήρηση των εθνοτικών συγκρούσεων συμβάλλει πολύ αρνητικά στη μη ολοκλήρωση της μετάβασης.

Εν τέλει, είναι εμφανές ότι η σωστή αξιοποίηση της συμμετοχής της χώρας στην ΕΕ δίνει μεγάλες δυνατότητες στην Ελλάδα προκειμένου να αναβαθμίσει τις ελληνορωσικές σχέσεις. Πρόκειται για μια συνολική διαπίστωση, η οποία ασφαλώς ισχύει και για τον Καύκασο. Αναφορικά με τον τελευταίο, η Ελλάδα οφείλει να δώσει έμφαση στην ευρωπαϊκή διάσταση της εμπλοκής της, τόσο για λόγους δικού της συμφέροντος όσο και γιατί αυτό είναι τελικά προς όφελος της ίδιας της ΕΕ (απόκτηση στρατηγικών ερεισμάτων στην περιοχή, ενίσχυση του στρατηγικού της βάθους, βελτίωση σχέσεων με Ρωσία), της Ρωσίας (βελτίωση σχέσεων με ΕΕ, διευθέτηση εκκρεμοτήτων στον Ν. Καύκασο και σταθεροποίηση μιας περιοχής οι εξελίξεις στην οποία έχουν άμεση επίπτωση στα ζητήματα του βορρά), αλλά και των κρατών της περιοχής (επίτευξη γεωπολιτικής ισορροπίας που διατηρεί ανοιχτή την προοπτική διευρυμένης συνεργασίας τόσο με την ΕΕ όσο και τη Ρωσία, επίλυση διαφορών που τις ταλαιπωρούν χρόνια και δημιουργούν σοβαρά εμπόδια τόσο ως προς την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής όσο και ως προς τις απαιτούμενες αλλαγές στις οποίες πρέπει να προχωρήσουν προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία μετάβασης).

4. Για μια ελληνική στρατηγική στον Καύκασο

Στις προηγούμενες ενότητες έγινε αναφορά στη σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και τους βασικούς άξονες πάνω στους οποίους αυτή πρέπει να κινηθεί. Ζητούμενο αποτελεί πλέον η διατύπωση θέσεων αναφορικά τόσο με

το ευρύτερο πλαίσιο της στρατηγικής της χώρας για την περιοχή όσο και με ειδικότερα ζητήματα που είναι κρίσιμα για τη διαμόρφωση των συσχετισμών σε αυτή. Ακολουθούν θέσεις που σχετίζονται με το παραπάνω πλαίσιο.

Θέση 1^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να συμβάλει στην αναβάθμιση της θέσης της Ε.Ε. γενικά, αλλά και σε σχέση με το ΝΑΤΟ

Δε θα επαναλάβουμε εκ νέου τα επιχειρήματα που δικαιολογούν αυτή τη θέση. Θα αναφέρουμε ωστόσο και πάλι ότι η συγκεκριμένη θέση πρέπει να αποτελέσει έναν από τους βασικούς άξονες πολιτικής της Ελλάδας στον Καύκασο. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η Ελλάδα θα πρέπει να προσεγγίσει άλλα κράτη-μέλη τα οποία αφενός έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή (λόγω γειτνίασης με αυτήν, ειδικών σχέσεων με τη Ρωσία, ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τον Καύκασο κλπ.) και αφετέρου μοιράζονται σε γενικές γραμμές τις ίδιες απόψεις με εκείνη. Η προσέγγιση με παρευξείνια κράτη όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, είναι σε αυτό το πλαίσιο σημαντική. Τα δύο αυτά κράτη μπορεί να εμφανίζουν φιλοατλαντικές τάσεις τα τελευταία χρόνια, αυτές ωστόσο δεν είναι τόσο ισχυρές όσο στις περιπτώσεις των Βαλτικών κρατών ή άλλων κρατών της Αν. Ευρώπης. Επιπλέον, είναι φυσιολογικό ότι τα συγκεκριμένα κράτη δεν επιθυμούν ευρω-ρωσικές αντιπαραθέσεις, καθώς αυτές δημιουργούν ανασφάλεια ως προς τις προθέσεις και τις επιλογές της Ρωσίας με την οποία γειτνιάζουν. Μια ευρύτερη ευρω-ρωσική διευθέτηση –και ιδιαίτερα στον Καύκασο– θα δημιουργήσει αίσθημα ασφαλείας σε Βουλγαρία και Ρουμανία, γεγονός που αποτελεί ισχυρό κίνητρο για να ενταχθούν σε μια ομάδα κρατών η οποία θα προωθήσει τη θέση περί αυξημένης ευρωπαϊκής παρουσίας και ευρω-ρωσικής διευθέτησης στον Καύκασο. Είναι γεγονός ότι τα συγκεκριμένα κράτη επιθυμούν την ενίσχυση της παρουσίας της ΕΕ στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ εμφανίζονται και εκείνα διατεθειμένα να παίξουν το ρόλο της «γέφυρας» (Melvin, 2007: 57). Η Ελλάδα οφείλει, ως εκ τούτου, να τα προσεγγίσει και να δημιουργήσει μαζί τους μια «ομάδα πίεσης», που θα συμβάλει στην ενεργότερη ευρωπαϊκή παρουσία στην περιοχή.

Το ίδιο θα μπορούσε κάλλιστα να κάνει και με άλλα κράτη-μέλη τα οποία παραδοσιακά επιθυμούν να διατηρούν ειδικές σχέσεις με τη Μόσχα. Πρόκειται για κράτη όπως η Γερμανία, η Γαλλία και η Ιταλία, τα οποία μπορούν - λόγω του μεγέθους και της ισχύος τους - να παίξουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση εκείνων των συσχετισμών στο εσωτερικό της Ένωσης που θα επιτρέψουν μια συνολική ευρω-ρωσική διευθέτηση, η οποία θα συμπεριλαμβάνει τον Καύκασο. Δεδομένου δε του μικρού μεγέθους της Ελλάδας, η προσέγγισή της με Βουλγαρία και Ρουμανία θα μπορούσε να προηγηθεί της συνεννόησης με τα μεγάλα κράτη, ώστε οι τρεις χώρες να λειτουργήσουν ως γκρουπ το οποίο θα μπορέσει στη συνέχεια να προκαλέσει μια γενικότερη συζήτηση εντός ΕΕ.

Θα πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να καταστεί σαφές ότι η ευρωπαϊκή παρουσία στον Καύκασο δεν μπορεί να επαφίεται μόνο στην προοπτική μιας τελικής ευρω-ρωσικής διευθέτησης. Αφενός, επειδή αυτή - αν ποτέ επιτευχθεί- θα απαιτήσει μεγάλο χρονικό διάστημα. Αφετέρου, επειδή αν η ΕΕ λειτουργήσει παθητικά σε βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο επίπεδο, θα ξεκινήσει την τελική διαπραγμάτευση από μειονεκτική θέση. Ζητούμενο, ως εκ τούτου, είναι η ΕΕ να αποκτήσει πιο ενεργό παρουσία πριν την κατάληξη της διαδικασίας αυτής, αλλά και ανεξάρτητα από αυτή, καθώς η θέση της στην περιοχή δεν μπορεί να εξαρτάται συνεχώς από την εξέλιξη των σχέσεων της με τη Ρωσία. Οφείλει, δηλαδή, να διαθέτει και αυτόνομο χαρακτήρα. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει, επί παραδείγματι, η ΕΕ στην επίλυση των εθνοτικών συγκρούσεων στην περιοχή. Επίλυση, η οποία αν τελικά επιτευχθεί, θα βοηθήσει σημαντικά στον εξευρωπαϊσμό των κρατών. Η ΕΕ πρέπει έτσι να επιδιώξει αυξημένη παρουσία στις διαπραγματεύσεις για τη διευθέτηση των εθνοτικών συγκρούσεων, εμφανιζόμενη ως διαμεσολαβήτρια που στόχο έχει την επίτευξη ενός δίκαιου συμβιβασμού που θα λαμβάνει υπόψη τις θέσεις όλων των εμπλεκόμενων μερών. Ως παράδειγμα μπορεί να λειτουργήσει η επιτυχής γαλλική - με την ιδιότητα, ωστόσο, της ασκούσας την Προεδρία της ΕΕ - διαμεσολάβηση για την επίτευξη συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός στον πόλεμο της Γεωργίας το 2008, καθώς και την αποδοχή από τα εμπλεκόμενα μέρη σχεδίου ειρήνης έξι σημείων, με την υπογραφή του οποίου έλαβαν τέλος οι εχθροπραξίες.

Είναι γεγονός ότι από τις αρχές της δεκαετίας του '90, η ΕΕ έδωσε προβάδισμα στον ΟΑΣΕ και στον ΟΗΕ σχετικά με τη διαμεσολάβηση για την επίλυση των συγκρούσεων της περιοχής καθώς και την παρουσία στο «μέτωπο», μέσω των αποστολών επίβλεψης της εφαρμογής των κατά καιρούς συμφωνηθέντων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ΟΑΣΕ είχε την κύρια ευθύνη για το μέτωπο της Ν. Οσσετίας, ο ΟΗΕ για αυτό της Αμπχαζίας και η Ομάδα Μινσκ⁴²⁰ για αυτό του Ν. Καραμπάχ. Εν ολίγοις, η ΕΕ αποφάσισε να μην εμπλακεί ενεργά στους μηχανισμούς διαπραγματεύσεων για την επίλυση των συγκρούσεων (Yelda, 2004-2005: 96). Μάλιστα, ακόμη και μετά τη συνολικότερη αναβάθμιση του Καυκάσου στο πλαίσιο της εξωτερικής της πολιτικής, η οποία σηματοδοτήθηκε από τη συμπερίληψη του Ν. Καυκάσου στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας το 2004, η Ένωση δεν επεδίωξε αναβαθμισμένο ρόλο στα ζητήματα των εθνοτικών συγκρούσεων, αλλά έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην προώθηση των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων με την περιοχή καθώς και σε ζητήματα εσωτερικών μεταρρυθμίσεων και εκδημοκρατισμού. Η πολιτική αυτή άλλαξε ουσιαστικά το 2008, με τις πρωτοβουλίες της γαλλικής προεδρίας, αν και σε θεσμικό επίπεδο δεν υπάρχει ουσιαστική αλλαγή. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην Ανατολική Εταιρική Σχέση (Eastern Partnership) που συστάθηκε το Μάιο του 2009 (Διάσκεψη Πράγας) δεν υπάρχει

---

⁴²⁰ Η Ομάδα Μινσκ δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του ΟΑΣΕ το 1992 και στόχος του η επίτευξη μιας ειρηνικής συμβιβαστικής λύσης για το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ. Σε αυτή συμμετέχουν ως συμπορεδρεύοντα μέρη οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Ρωσία. Στην Ομάδα συμμετέχουν ακόμη η Λευκορωσία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Πορτογαλία, η Ολλανδία, η Σουηδία, η Φινλανδία, η Τουρκία, καθώς και η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν.

πρόβλεψη για συμμετοχή της ΕΕ σε διαμεσολαβητικές πρωτοβουλίες για την επίλυση συγκρούσεων στον Καύκασο (βλ. σχετικά eeas.europa.eu⁴²¹).

Η αναβάθμιση του ρόλου της ΕΕ στην επίλυση των συγκρούσεων της περιοχής κρίνεται απαραίτητη καθώς:

Πρώτον, θα ενισχύσει τον στρατηγικό ρόλο της Ένωσης στην ευρύτερη περιοχή.

Δεύτερον, θα συμβάλει στην επίλυση ζητημάτων η οποία με τη σειρά της θα βοηθήσει στη βελτίωση των προοπτικών περαιτέρω ενσωμάτωσης της περιοχής στην ΕΕ.

Τρίτον, μπορεί να αναγκάσει τη Ρωσία να προσέλθει στο τραπέζι του διαλόγου με στόχο την επίτευξη ενός ευρω-ρωσικού συμβιβασμού, ιδιαίτερα σε περίπτωση όπου η Ένωση δεν εμφανιστεί ως απλός συνεχιστής της πολιτικής του ΝΑΤΟ αλλά δείξει κατανόηση στις θέσεις και τα συμφέροντα της Ρωσίας (χωρίς ωστόσο να ακολουθεί παθητικά τις δικές τις πολιτικές).

Τέταρτον, η πρόοδος ως προς την επίλυση των εθνοτικών διαφορών θα μειώσει τα κίνητρα προσέγγισης των κρατών της περιοχής με το ΝΑΤΟ. Αυτό βεβαίως είναι κάτι που οφείλει να κατανοήσει και η ρωσική πλευρά, η οποία θα πρέπει να συμβιβάσει αφενός τη δική της επιθυμία για περιορισμό της παρουσίας του βορειοατλαντικού συμφώνου στην περιοχή και αφετέρου την επιθυμία των κρατών της περιοχής για επίτευξη γεωπολιτικού πλουραλισμού.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα μπορούσε να ενταχθεί η αναβάθμιση του ρόλου της ΕΕ στην επίλυση του ζητήματος του Ν. Καραμπάχ. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να εξεταστεί η ενεργότερη συμμετοχή της ΕΕ εντός της Ομάδας Μινσκ, με πιθανή αντικατάσταση της Γαλλίας από την Ένωση ώστε η διευθέτηση του συγκεκριμένου ζητήματος να γίνει υπόθεση των τριών - ΗΠΑ, ΕΕ, Ρωσία (Cornell and Starr, 2006: 80). Σε κάθε περίπτωση, είναι απαραίτητο η ΕΕ να συνδέσει τη λύση του εν λόγω ζητήματος με την εκκένωση των γύρω από αυτό περιοχών από τα αρμενικά στρατεύματα (βλ. κεφάλαιο 2) και την αντικατάσταση των τελευταίων με διεθνή ειρηνευτική δύναμη στην οποία θα συμμετέχει και η ίδια (Arbatova, 2008: 310).

Παράλληλα, η ΕΕ θα πρέπει να προωθήσει την ιδέα αλλαγής της δομής διαχείρισης και επίλυσης των συγκρούσεων σε Αμπχαζία και Ν. Οσσετία. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη δεύτερη, κρίνεται ως θετική η συμμετοχή της ΕΕ στη διαδικασία επιθεώρησης για την τήρηση των συμφωνιών (European Union Monitoring Mission- EUMM⁴²²) μετά τον πόλεμο του 2008, η οποία θα μπορούσε να συμπληρωθεί με τη συμμετοχή της Ένωσης σε αυτή καθεαυτή την ειρηνευτική αποστολή (ως πρόκριμα ενισχυμένης συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις για την οριστική επίλυση των δύο συγκρούσεων). Η Ελλάδα, από την πλευρά της, θα πρέπει να εξετάσει σοβαρά το ενδεχόμενο συμμετοχής της στην ειρηνευτική αποστολή.

⁴²¹ Διαθέσιμο ως http://eeas.europa.eu/eastern/about/index_en.htm.

⁴²² Η EUMM θα πρέπει να απαιτήσει τη διαφοροποίηση της στάσης των αρχών της Ν. Οσσετίας απέναντί της καθώς οι τελευταίες απαγορεύουν στους 259 παρατηρητές την πρόσβαση στο έδαφος της αποσχισθείσας περιοχής, δυσκολεύοντας το έργο τους. Η αλλαγή αυτή αυτονόητα απαιτεί τη συνεννόηση με το ρωσικό παράγοντα.

Στους βασικούς άξονες της πολιτικής της ΕΕ στα ζητήματα των εθνοτικών συγκρούσεων, θα πρέπει να περιλαμβάνεται αυξημένη συμμετοχή στη διαδικασία ανοικοδόμησης των περιοχών που πλήττονται, κάτι που ασφαλώς προϋποθέτει την καθιέρωση σχέσεων και με τις *de facto* αρχές των υπό απόσχιση περιοχών.⁴²³ Ιδιαίτερη μάλιστα έμφαση πρέπει να δοθεί στο ζήτημα της προστασίας των μειονοτήτων εντός αυτών (πχ. Γεωργιανοί Αμπχαζίας, Ν. Οσσετίας), δεδομένων των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν από τη στάση των τοπικών αρχών.

Η ΕΕ πρέπει επίσης να δώσει έμφαση σε ζητήματα όπως η προώθηση αλλαγών στο εσωτερικό των κρατών του Ν. Καυκάσου, ιδιαίτερα σε τομείς όπως η λειτουργία των σωμάτων ασφαλείας, το οργανωμένο έγκλημα, η δικαιοσύνη, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το κράτος δικαίου. Σε κάθε περίπτωση, οφείλει να παρέχει την όποια - οικονομική, πολιτική, τεχνοκρατική - βοήθεια στη βάση συγκεκριμένων προϋποθέσεων η εκπλήρωση των οποίων θα ελέγχεται συστηματικά, δεδομένου και του γεγονότος ότι τα κράτη της περιοχής βλέπουν συχνά την ευρωπαϊκή βοήθεια - ιδιαίτερα την οικονομική - απλώς ως μια διαδικασία χρηματοδότησής τους, χωρίς, δηλαδή, η παροχή της να συνεπάγεται εκπλήρωση συγκεκριμένων προϋποθέσεων.⁴²⁴ Επιπλέον, η ΕΕ δεν πρέπει σε καμία των περιπτώσεων να κλείσει την προοπτική ένταξης των κρατών της περιοχής, καθώς αυτή έχει αποδειχθεί ως το πιο ισχυρό κίνητρο για την προώθηση των απαιτούμενων αλλαγών στο εσωτερικό τους (περίπτωση χωρών ΚΑΕ). Αν και η προοπτική αυτή δεν αποτελεί μέρος της προτεινόμενης διευθέτησης, προκειμένου να μη δημιουργηθεί ευρω-ρωσικό ρήγμα, η διατήρησή της στο τραπέζι αποτελεί σημαντικό διαπραγματευτικό εργαλείο τόσο έναντι των κρατών της περιοχής όσο και έναντι της Μόσχας.

Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕ οφείλει να αντιληφθεί ότι η μη ουσιαστική συμπερίληψη της Ρωσίας στον διάλογο για την επίλυση των εθνοτικών συγκρούσεων στην περιοχή, καθιστά την πιθανότητα επίτευξης της εξαιρετικά δυσχερή, δεδομένου του καθοριστικού ρόλου που η ρωσική πλευρά διαδραματίζει. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα οδηγούμασταν σε επιδείνωση της κατάστασης, η οποία αφενός θα δυσκόλευε την προσέγγιση των κρατών της περιοχής με την ΕΕ και αφετέρου θα δημιουργούσε συνθήκες αυξημένης εμπλοκής του ΝΑΤΟ, το οποίο κράτη όπως η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν συχνά προσεγγίζουν ως μέσο ενίσχυσης της θέσης τους στη διαδικασία επίλυσης των εθνοτικών συγκρούσεων αλλά και ανάσχεσης του ρωσικού παράγοντα (τα δύο ζητήματα προφανώς συνδέονται άμεσα). Η πραγματικότητα αυτή πρέπει να γίνει αντιληπτή και από τη ρωσική πλευρά, η οποία οφείλει να αντιληφθεί ότι τυχόν προσπάθειά της να επιλύσει μονομερώς τα ζητήματα αυτά, ίσως έχει επιπτώσεις που και η ίδια δεν επιθυμεί.

---

⁴²³ Η ΕΕ θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να εμφανίζεται ως συνομιλητής των πάντων ώστε να δείξει ότι δε λειτουργεί προς το συμφέρον κάποιου συγκεκριμένου μέρους, όπως συχνά κατηγορείται από τα κράτη της περιοχής, αλλά ως έντιμος διαμεσολαβητής που στόχο έχει τη δίκαιη επίλυση των διαφορών.

⁴²⁴ Η βοήθεια μπορεί σε κάθε περίπτωση να συνδεθεί με την υιοθέτηση πολιτικών που θα συμβάλουν στην επίλυση των εθνοτικών συγκρούσεων.

Από την πλευρά της, η Ελλάδα οφείλει να κινηθεί με βάση το παραπάνω πλαίσιο. Ζητούμενο είναι, δηλαδή, να δημιουργήσει τις κατάλληλες συμμαχίες που θα οδηγήσουν την ΕΕ προς την κατεύθυνση που περιγράφηκε. Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα πρέπει να διεκδικήσει αναβαθμισμένο ρόλο στην πολιτική της Ένωσης στον Καύκασο και στις διαπραγματεύσεις της με τη Ρωσία και τα κράτη της περιοχής. Χρειάζεται να προβάλει το γεγονός ότι αποτελεί μια χώρα που αφενός δεν αποτελεί μέρος των προβλημάτων του Καυκάσου και αφετέρου διατηρεί στενούς δεσμούς με το σύνολο των κρατών της περιοχής. Κάτι που της επιτρέπει να εμφανίζεται ως εκείνο το έντιμο τρίτο μέρος, που στόχο έχει να συμβάλει στη λύση των κύριων προβλημάτων της περιοχής. Η Ελλάδα πρέπει έτσι να προβάλει τη σταθερή προσήλωσή της στις αρχές του Διεθνούς Δικαίου και να επισημάνει την ανάγκη η διευθέτηση στην περιοχή να γίνει στο πλαίσιο αυτού. Άλλωστε, όπως έχουμε επισημάνει, η ανάδειξη του Διεθνούς Δικαίου ως βασικού πυλώνα άσκησης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής δε σχετίζεται μόνο με τις διαμορφωμένες αρχές και αξίες της αλλά και με αυτά καθαυτά τα εθνικά της συμφέροντα. Είναι, τελικά, μέσω του παραπάνω πλαισίου που η Ελλάδα θα αποκτήσει ισχυρή φωνή στα τεκταινόμενα στην περιοχή αναβαθμίζοντας παράλληλα τη θέση της τόσο εντός της ΕΕ όσο και έναντι της Ρωσίας.

Θέση 2^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική επιβάλλεται να καταστήσει σαφές ότι η ενεργειακή διπλωματία στον Καύκασο πρέπει να εξασφαλίζει ισορροπία σε ό,τι αφορά τον βαθμό εξάρτησης της Ε.Ε. από τη Ρωσία και την Τουρκία

Πυρήνας της προηγούμενης θέσης ήταν ότι η ΕΕ πρέπει να εμφανίζεται ως έντιμη τρίτη δύναμη, η οποία δε στοχεύει στο να ευνοήσει κάποιο συγκεκριμένο μέρος που δραστηριοποιείται στην περιοχή αλλά να συμβάλει στην αποκλιμάκωση και στην τελική διευθέτηση των ανοιχτών διαφορών. Η ενεργειακή διπλωματία συνδέεται με αυτόν τον σκοπό. Αναφέραμε σε προηγούμενες ενότητες - αλλά και στα κεφάλαια 2 και 3 -, ότι βασικό ζητούμενο για την ευρωπαϊκή δραστηριοποίηση στην περιοχή αποτελεί η απόκτηση πρόσβασης στις απαραίτητες ποσότητες υδρογονανθράκων που θα της επιτρέψουν να μειώσει την εξάρτησή της από τη Μόσχα. Πρόκειται σαφώς για επιθυμητή εξέλιξη τόσο για την ΕΕ συνολικά όσο και για την Ελλάδα ειδικότερα, λόγω του ότι η τελευταία αφενός μπορεί να αυξήσει τους ενεργειακούς της προμηθευτές και αφετέρου να αναβαθμιστεί γεωπολιτικά εντός της Δύσης (αλλά και εντός του βαλκανικού υποσυστήματος) αποτελώντας χώρα-transit των μεταφερόμενων προς τη βαλκανική και ευρωπαϊκή αγορά ποσοτήτων. Παράλληλα ωστόσο με τη συμμετοχή της σε δυτικής έμπνευσης ενεργειακά σχέδια, η Ελλάδα οφείλει να διασφαλίσει την ισορροπία μεταξύ Ρωσίας και εναλλακτικών πηγών. Ο Καύκασος προβάλλει ως κύρια εναλλακτική, τόσο ως περιοχή που διαθέτει σημαντικές ποσότητες υδρογονανθράκων, όσο και ως δυνάμει συνδετικός κρίκος μεταξύ Ευρώπης και Κ. Ασίας. Αναφορικά με το σενάριο αυτό, αναφέραμε και προηγουμένως ότι σύνδεση των αγωγών του Ν.

Καυκάσου με τις πηγές της Κ. Ασίας θα μετέβαλε σημαντικά (αν και όχι απόλυτα) την ισορροπία μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με το διακηρυγμένο στόχο διεύρυνσης τόσο των προμηθευτών όσο και των διαμετακομιστών. Θα εκλαμβάνονταν ίσως, επίσης, ως επιθετική ενέργεια από τη ρωσική πλευρά, καθότι θα οδηγούσε σε αυξημένη δυτική εμπλοκή στο Εγγύς Εξωτερικό. Θα δημιουργούνταν έτσι περαιτέρω ρήγματα στη σχέση Μόσχας - Βρυξελλών, με συνέπεια τη δημιουργία αρνητικών προοπτικών για μια συνολική ευρω-ρωσική διευθέτηση, τη μείωση της δυνατότητας επιρροής της ΕΕ στην ίδια τη Ρωσία⁴²⁵ και τελικά την προσέγγιση της τελευταίας με άλλους διεθνείς πόλους ισχύος (Κίνα).

Είναι περιττό να αναφερθεί ότι η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική θα αντιμετώπιζε επιπλέον κινδύνους από μια τέτοια προοπτική. Αφενός διότι θα μεγάλωνε η εξάρτησή της από την Τουρκία και αφετέρου διότι η γειτονική χώρα θα αναβάθμιζε αποφασιστικά το ρόλο της στην ευρύτερη περιοχή, δεδομένου και του ειδικού ρόλου που επιδιώκει να διαδραματίσει στην «ένωση» Ν. Καυκάσου - Κ. Ασίας.

Βάσει όλων των παραπάνω παραμέτρων, η Ελλάδα οφείλει να προβάλλει τη θέση ότι η μέσω Καυκάσου ενεργειακή σύνδεση Κ. Ασίας - ΕΕ δε συμβαδίζει απόλυτα με τα ευρωπαϊκά συμφέροντα. Στο ίδιο πλαίσιο, οφείλει να προχωρήσει στην επιτάχυνση και διεύρυνση της ενεργειακής της συνεργασίας με την Κύπρο, το Ισραήλ και - ει δυνατόν - την Αίγυπτο, ώστε η Αν. Μεσόγειος να αποτελέσει έναν επιπλέον εναλλακτικό πόλο προμήθειας υδρογονανθράκων για την ΕΕ. Ζητούμενο αποτελεί αφενός η μείωση της εξάρτησης της ΕΕ από τη Ρωσία και αφετέρου η μη ενίσχυση της εξάρτησης από την Τουρκία.⁴²⁶ Στο ίδιο πλαίσιο, οφείλει - μαζί με την Κύπρο - να αναζητήσει τις κατάλληλες συμμαχίες εντός ΕΕ, οι οποίες θα συμβάλουν ώστε η Ένωση να δώσει προτεραιότητα στην Αν. Μεσόγειο και στην προώθηση της ενεργειακής συνεργασίας των κρατών της και όχι σε μια σύνθετη και «δύσκολη» περιοχή (Κ. Ασία / Πρώην Σοβιετικός Χώρος), στην οποία οι γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις καθιστούν δύσκολη την επίτευξη μιας συνολικής διευθέτησης και τη διαμόρφωση ενός σταθερού περιβάλλοντος που θα επιτρέπει την απρόσκοπτη και ασφαλή ροή προς την ευρωπαϊκή αγορά. Γενικότερα, η ΕΕ έχει περιορισμένα κίνητρα ώστε να εμπλακεί στη σύνθετη πραγματικότητα του Πρώην Σοβιετικού Χώρου και να προωθήσει τα ενεργειακά της συμφέροντα. Αντιθέτως, στην Αν. Μεσόγειο ως κύριοι παίκτες εμπλέκονται δύο κράτη-μέλη της (Ελλάδα, Κύπρος), το Ισραήλ, το οποίο είναι προβλέψιμο και σταθερά στραμμένο προς τη Δύση, η απρόβλεπτη αλλά σταθερά φιλική προς τα δυτικά συμφέροντα Αίγυπτος και η Τουρκία, την οποία ωστόσο η ΕΕ δεν έχει λόγο να εντάξει

---

⁴²⁵ Η ενεργειακή σχέση ΕΕ-Ρωσίας δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή μονόπλευρα, ότι δηλαδή έχει ως αποτέλεσμα την ενεργειακή εξάρτηση της πρώτης από τη δεύτερη, αλλά αμφίπλευρα (αλληλεξάρτηση). Αυτό διότι η ΕΕ αποτελεί τον καλύτερο πελάτη της Ρωσίας, πληρώνοντας για τις ποσότητες που αγοράζει καλά και στην ώρα της, γεγονός που αυξάνει τα ερείσματά της έναντι της ρωσικής πλευράς.

⁴²⁶ Με την προϋπόθεση ότι οι προτεινόμενοι οδοί μεταφοράς των ενεργειακών ποσοτήτων της Αν. Μεσογείου δε διέλθουν τελικά του εδάφους της.

στις πιθανές διαδρομές μεταφοράς των υδρογονανθράκων καθώς έτσι θα ακύρωνε ουσιαστικά τον στόχο της διεύρυνσης του αριθμού των κρατών-διαμετακομιστών. Είναι, μάλιστα, πιθανό οι πρωτοβουλίες για αναβάθμιση της Αν. Μεσογείου στην ενεργειακή σκακιέρα να στηριχθούν και από τον αμερικανικό παράγοντα, ο οποίος, πάντως, αφενός θέλει να εντάξει την Τουρκία στο σύστημα μεταφοράς των υδρογονανθράκων και αφετέρου αποσυνδέει τις εξελίξεις στην Αν. Μεσόγειο από την πιθανότητα ένταξης της Κ. Ασίας στον ενεργειακό σχεδιασμό της ΕΕ.

Η θέση της Ρωσίας μπορεί και αυτή να είναι υποστηρικτική ως προς την ενεργειακή αναβάθμιση της Αν. Μεσογείου:

Πρώτον, διότι διεκδικεί συμμετοχή στην εκμετάλλευση και διακίνηση των υδρογονανθράκων.⁴²⁷

Δεύτερον, διότι αναβάθμιση της Αν. Μεσογείου μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της εμπλοκής της ΕΕ (και της Δύσης συνολικότερα) στο ενεργειακό «μέτωπο» του Πρώην Σοβιετικού Χώρου και ιδιαίτερα σε αυτό της Κ. Ασίας, καθώς στον Καύκασο οι εξελίξεις αναφορικά με τους αγωγούς μεταφοράς έχουν σε μεγάλο βαθμό δρομολογηθεί.⁴²⁸

Σε κάθε περίπτωση, η Ελλάδα οφείλει να αναζητήσει συμμαχίες εντός ΕΕ ώστε να προκριθεί η περίπτωση της Αν. Μεσογείου έναντι της Κ. Ασίας αναφορικά με τους ενεργειακούς σχεδιασμούς της ΕΕ. Τα πλεονεκτήματα από μια τέτοια προοπτική είναι εμφανή.

Βάσει όλων των παραπάνω, προκύπτει ότι ο χαρακτήρας του Καυκάσου ως γεωγραφικού κρίκου μεταξύ Ευρώπης και Κ. Ασίας δεν πρέπει να αναβαθμιστεί στο πλαίσιο της ενεργειακής διπλωματίας της ΕΕ.

Θέση 3^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να προωθήσει τη βελτίωση των διμερών της σχέσεων με τα κράτη του Ν. Καυκάσου

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η Ελλάδα διατήρησε κατά τη διάρκεια της μετασοβιετικής περιόδου καλές σχέσεις και με τα τρία κράτη της περιοχής. Σε αυτό συνέβαλε η στάση της χώρας κατά τις επιχειρήσεις διάσωσης και υποστήριξης των

---

⁴²⁷ Αναφέρεται παρενθετικά ότι η πρόσφατη στρατιωτική εμπλοκή της Ρωσίας στη Συρία φαίνεται πως στόχευε - και στην εμπέδωση της θέσης της στην ενεργειακή σκακιέρα της Αν. Μεσογείου δεδομένων και των εξελίξεων σε Κύπρο-Ισραήλ (Sushentsov, 11/10/2015, διαθέσιμο ως <http://www.nationalinterest.org/feature/lowdown-making-sense-russias-syria-strategy-14047>).

⁴²⁸ Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ζητούμενο για τη Μόσχα δεν είναι μόνο η διατήρηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μεριδίου στην ενεργειακή αγορά της ΕΕ. Ζητούμενο είναι επίσης οι όποιοι εναλλακτικοί προμηθευτές να προέρχονται από περιοχές εκτός Πρώην Σοβιετικού Χώρου στον οποίο η Ρωσία συνολικά επιθυμεί μειωμένη δραστηριοποίηση της Δύσης.

Ελλήνων της περιοχής στις αρχές της δεκαετίας του '90, καθότι η Ελλάδα τήρησε ίσες αποστάσεις μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων τοπικών εθνοτήτων. Εμφανίστηκε επίσης ως το φίλο εκείνο τρίτο μέρος το οποίο δεν επιθυμούσε να ταχθεί συγκεκριμένα υπέρ κάποιου. Εν ολίγοις, δεν αποτέλεσε μέρος του προβλήματος αλλά μέρος της λύσης. Μιας λύσης στη βάση του Διεθνούς Δικαίου, του διαλόγου και του συμβιβασμού των συμφερόντων και των θέσεων όλων των εμπλεκόμενων πλευρών.

Η καλή εικόνα της χώρας συμπληρώθηκε αργότερα από την επίτευξη ενός καλού επιπέδου συνεργασίας με τα κράτη της περιοχής, λόγω της συμμετοχής της Ελλάδας στους αγωγούς μεταφοράς υδρογονανθράκων.

Σε ένα τρίτο επίπεδο, η Ελλάδα - στο πλαίσιο της Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας του ΥΠΕΞ (ΥΔΑΣ) - παρείχε κρατική χρηματοδότηση στα κράτη του Ν. Καυκάσου, τα οποία μάλιστα έλαβαν καθεστώς προτεραιότητας. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι το 2003 δόθηκαν υπό μορφή κρατικής χρηματοδότησης 220.000 ευρώ στο Αζερμπαϊτζάν, 2.530.000 ευρώ στην Αρμενία και 5.440.000 ευρώ στη Γεωργία (Ετήσια Έκθεση ΥΔΑΣ 2004-2005). Μάλιστα, η Γεωργία βρισκόταν στην πρώτη δεκάδα κρατών που λάμβαναν χρηματοδότηση από την ΥΔΑΣ. Η χρηματοδότηση αυτή λαμβάνει χώρα με σκοπό την παροχή της αναγκαίας βοήθειας, λαμβάνοντας υπόψη τα δυσχερή κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα που επικρατούν στα κράτη του Ν. Καυκάσου καθώς και την ανάγκη δημιουργίας καλύτερων προϋποθέσεων για την ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια οικονομία και την προσέγγισή τους στους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Εξυπηρετεί επίσης τον στόχο της βελτίωσης των διμερών σχέσεων τους με την Ελλάδα

Τα παραπάνω σημεία δημιουργούν, ως εκ τούτου, ένα θετικό πλαίσιο πάνω στο οποίο μπορεί να στηριχθεί η περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και των κρατών Ν. Καυκάσου. Πλαίσιο, το οποίο θα αποτελέσει την κατάλληλη βάση για την μετέπειτα ανάληψη ευρύτερων πρωτοβουλιών από την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στη βάση όσων αναλύθηκαν σε προηγούμενες ενότητες. Η Ελλάδα θα πρέπει, κατά συνέπεια, να επιδιώξει την ενίσχυση των σχέσεων της με τα κράτη της περιοχής σε τομείς χαμηλής πολιτικής όπως η οικονομία, το εμπόριο, ο τουρισμός, ο πολιτισμός κλπ. Ευκαταία θα ήταν επίσης η αύξηση της κρατικής χρηματοδότησης, η οποία, πάντως, είναι δύσκολη κατά την τρέχουσα περίοδο λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται η χώρα.

Βασικό ζητούμενο για την Ελλάδα είναι να «επιστρέψει» και πάλι στην περιοχή, καθώς μετά την ηχηρή εμφάνισή της στις αρχές της δεκαετίας του '90 αλλά και προς τα τέλη της ίδιας δεκαετίας (διαμεσολάβηση μεταξύ Αρμενίας - Αζερμπαϊτζάν για Ν. Καραμπάχ), παραμένει σχετικά ανενεργή στηρίζοντας κατά βάση την όποια παρουσία της στη δραστηριοποίηση της ΕΕ και του ΝΑΤΟ. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί και πάλι να αναλάβει πρωτοβουλίες διαμεσολάβησης σχετικά με τις εθνοτικές διαφορές στην περιοχή, οι οποίες θα σηματοδοτήσουν μια αναβαθμισμένη εμπλοκή. Η διαμεσολάβηση

μπορεί να λάβει χώρα σε χαμηλό διπλωματικό επίπεδο. Έτσι, αφενός θα δημιουργηθεί το κατάλληλο υπόβαθρο για διαπραγματεύσεις σε υψηλότερο επίπεδο, αφετέρου θα δημιουργηθεί το κατάλληλο έδαφος για μελλοντική ενεργότερη εμπλοκή από πλευράς ΕΕ. Για παράδειγμα, στο ζήτημα του Ν. Καραμπάχ η Ελλάδα μπορεί να ανοίξει και πάλι τη συζήτηση, λειτουργώντας παράλληλα με την Ομάδα Μινσκ, στο πλαίσιο όμως των συζητήσεων και των συμφωνιών της Ομάδας καθώς και των αρχών και θέσεων της ΕΕ.⁴²⁹

Η Ελλάδα θα μπορούσε να κινηθεί, επίσης, στο επίπεδο της προώθησης αιτημάτων χαμηλής πολιτικής των κρατών του Ν. Καυκάσου προς την ΕΕ. Αναφέρεται χαρακτηριστικά το ζήτημα της χαλάρωσης των διαδικασιών απόκτησης visa, το οποίο θέτουν συχνά κράτη της περιοχής.

Θέση 4^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να στηρίζει τους θεσμούς περιφερειακής συνεργασίας

Πέρα από το ρόλο τρίτων (εξωτερικών) παικτών, ζητούμενο είναι τα ίδια τα κράτη της περιοχής να αναλάβουν πρωτοβουλίες που θα βελτιώσουν το επίπεδο της μεταξύ τους συνεργασίας και θα δημιουργήσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την αναζήτηση λύσεων αναφορικά με τα σοβαρά προβλήματα που υφίστανται. Άλλωστε, είναι προφανές ότι αν τα ίδια τα κράτη της περιοχής δεν μπορούν μεταξύ τους να λύσουν τα προβλήματα τους, είναι εξαιρετικά δύσκολο να το κάνουν αντί αυτών εξωτερικοί παίκτες. Επισημαίνεται δε ότι οι τελευταίοι λειτουργούν αποσταθεροποιητικά.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες για ενίσχυση του ρόλου του ΟΣΕΠ (Οργανισμός Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου), στον οποίο άλλωστε συμμετέχουν όλα τα κράτη που βρέχονται από τη Μαύρη Θάλασσα. Τα πλεονεκτήματα του εν λόγω Οργανισμού για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική έγκεινται:

1. Στον περιφερειακό της χαρακτήρα. Η Ελλάδα ως μικρή σχετικά χώρα ευνοείται από την αναβάθμιση του ρόλου περιφερειακών οργανισμών στη λήψη αποφάσεων, καθώς μεμονωμένα η φωνή της είναι λιγότερο πιθανό να ακουστεί. Σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα τον Καύκασο, η συμμετοχή της Ελλάδας στον ΟΣΕΠ της δίνει τη δυνατότητα να παρεμβαίνει στα τεκταινόμενα της περιοχής μέσω ενός περιφερειακού οργανισμού, αναβαθμίζοντας το ρόλο της. Περαιτέρω ενίσχυση του ρόλου του ΟΣΕΠ θα οδηγήσει αυτόματα σε ενισχυμένη ελληνική παρουσία στα ζητήματα της ευρύτερης περιοχής και του Καυκάσου ιδιαίτερα.

---

⁴²⁹ Το γεγονός της λειτουργίας της Ομάδας Μινσκ από τις αρχές της δεκαετίας του '90 δεν εμπόδισε την Ελλάδα από την ανάληψη διαμεσολαβητικών πρωτοβουλιών σχετικά με το ζήτημα του Ν. Καραμπάχ στα τέλη της ίδιας δεκαετίας. Σε αυτό το πλαίσιο, πιθανή νέα δραστηριοποίηση της ΕΕΠ θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως συμπληρωματική και όχι ως ανταγωνιστική (άλλωστε το μέγεθος της χώρας δεν επαρκεί ώστε να εμφανιστεί ως ανταγωνιστικός πόλος- αν αυτό ήταν η πρόθεσή της).

2. Στον ΟΣΕΠ συμμετέχουν τρία κράτη-μέλη της ΕΕ (Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία). Τα κράτη αυτά μπορούν να αποτελέσουν «γέφυρα» μεταξύ της ΕΕ και του Οργανισμού (άρα και του Καυκάσου). Εξηγήσαμε και προηγουμένως τον σημαντικό ρόλο που η σύμπραξη των τριών μπορεί να παίζει στην εξέλιξη των σχέσεων ΕΕ - Καυκάσου. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί και μέσω του ΟΣΕΠ. Παράλληλα, στον Οργανισμό συμμετέχουν και πέντε κράτη τα οποία επιθυμούν είτε να ενταχθούν στην Ένωση (Ουκρανία, Γεωργία, Αλβανία, Μολδαβία) είτε να αποκτήσουν στενή σχέση μαζί της (Αρμενία). Είναι προφανές ότι τα κράτη αυτά έχουν ισχυρά κίνητρα ώστε να προσεγγίσουν τις θέσεις των συμμετεχόντων κρατών-μελών, ιδιαίτερα σε περίπτωση που τα τελευταία εμφανίσουν κοινές αντιλήψεις. Σε κάθε περίπτωση, τα τελευταία πρέπει να συνεννοηθούν ώστε να διαμορφώσουν –κατά το δυνατόν- κοινή πορεία.

Είναι σε κάθε περίπτωση απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι ο ΟΣΕΠ παραμένει οργανισμός που ασχολείται με ζητήματα χαμηλής πολιτικής (οικονομία, εμπόριο, περιβάλλον κλπ.).⁴³⁰ Ως εκ τούτου, μπορεί να αξιοποιηθεί από την ελληνική πλευρά στο πλαίσιο της διεύρυνσης των σχέσεων της με τα κράτη της περιοχής σε αυτό το επίπεδο.

Θέση 5^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο δεν πρέπει να έχει αντιτουρκικό χαρακτήρα

Όπως αναφέραμε σε προηγούμενες ενότητες, η παράμετρος Τουρκία είναι μια από τις κρισιμότερες αναφορικά με την παρουσία της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο. Ωστόσο, ζητούμενο για αυτήν δεν είναι τελικά να αποκτήσει αντιτουρκικά χαρακτηριστικά, να αγνοεί τα συμφέροντα της Τουρκίας στην περιοχή και εν τέλει να στοχεύει στην απομόνωση της Άγκυρας.

Πρώτον, διότι αυτό δεν είναι εφικτό δεδομένων των ερεισμάτων της τελευταίας στην περιοχή, της στενής της σχέσης με ορισμένα κράτη (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία), της φιλικής προς αυτή προσέγγισης αρκετών κρατών- μελών της ΕΕ και του ρόλου του αμερικανικού παράγοντα ο οποίος μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην αναβάθμιση της θέσης της Τουρκίας στον Καύκασο.

Δεύτερον, διότι ζητούμενο για την Ελλάδα δεν είναι η διαιώνιση της αντιπαράθεσής της με την αντίστοιχη Τουρκία αλλά η επίλυση των διαφορών μαζί της. Σε αυτό το πλαίσιο, η διεύρυνση της αντιπαράθεσης σε νέα ζητήματα (Καύκασος) δε θα συμβάλει στην αποκλιμάκωση της έντασης μεταξύ των δύο πλευρών αλλά ενδεχομένως στην όξυνσή της, δεδομένου ότι αφενός η Άγκυρα μπορεί να λειτουργήσει με τη λογική των «αντιποίνων» και αφετέρου η δημιουργία νέων μετώπων θα συντηρήσει ένα γενικότερο

---

⁴³⁰ Σύμφωνα με την Arbatova, «ο ΟΣΕΠ διαθέτει περιορισμένες δυνατότητες για την άμβλυση των εντάσεων μεταξύ της μέλη, για έναν απλό λόγο. Τα περισσότερα από τα προβλήματα που υπάρχουν σήμερα στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας δεν είναι τόσο περιφερειακά, αλλά μάλλον περιφερειακή προεξοχή πιο θεμελιωδών διαφορών που υπάρχουν στις σχέσεις της Ρωσίας με μεγάλους δυτικούς εταίρους της – την ΕΕ, το ΝΑΤΟ και τις Ηνωμένες Πολιτείες.» (Arbatova, 2008: 293)

κλίμα έντασης μεταξύ των δύο πλευρών διαιωνίζοντας το πρόβλημα. Επομένως, η προσέλευση της ΕΕ και η μέσω αυτής δραστηριοποίηση της Ελλάδας θα συμβάλει ώστε να σταλεί το μήνυμα στη γειτονική χώρα ότι η Ελλάδα δε λειτουργεί βάσει αντιτουρκικών κινήτρων. Το αντίθετο δηλαδή από ό,τι θα συνέβαινε σε περίπτωση αυτόνομων/μονομερών ελληνικών πρωτοβουλιών.

Βάσει των παραπάνω, ζητούμενο για την Ελλάδα δεν είναι ο εξοστρακισμός της τουρκικής πλευράς αλλά η ενίσχυση της δικής της θέσης έναντι αυτής. Εν ολίγοις, η ενίσχυση των ερεισμάτων της χώρας συγκριτικά με την Τουρκία, που θα οδηγούσε την ελληνική πλευρά στο να διαπραγματεύεται με τη γειτονική χώρα από θέση σχετικής ισχύος και σε θέματα διμερούς χαρακτήρα.

Σε κάθε περίπτωση, είναι αναγκαία η προσέγγιση με τη ρωσική πλευρά, δεδομένης της απόκλισης των τουρκικών και ρωσικών συμφερόντων στην περιοχή. Η πραγματικότητα αυτή πρέπει να εξεταστεί και στο πλαίσιο μιας γενικότερης στρατηγικής απόκλισης μεταξύ των δύο πλευρών, η οποία δεν είναι απίθανο να μεταφερθεί και στον Καύκασο, όπου η ρωσική πλευρά εμφανίζεται ενισχυμένη. Παράλληλα, η έμφαση που τα τελευταία χρόνια δίνει η Τουρκία σε άλλα μέτωπα (Μέση Ανατολή) ίσως οδηγήσει σε αποδυνάμωση της τουρκικής θέσης στον Καύκασο, εφόσον η ήδη ενισχυμένη ρωσική πλευρά επιδιώξει να εκμεταλλευτεί τη μειωμένη παρουσία πιθανών αντίβαρων. Λόγω των παραπάνω δεδομένων, δε θεωρείται ιδιαίτερα πιθανό η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική να ανοίξει νέα μέτωπα στον Καύκασο το επόμενο διάστημα, γεγονός που μάλλον ευνοεί τη Ρωσία. Η Ελλάδα οφείλει να λάβει υπόψη της τα δεδομένα αυτά και να καθορίσει τις κινήσεις της βάσει των δικών της συμφερόντων, τα οποία συνοψίζονται στην επίτευξη μιας γεωπολιτικής ισορροπίας μέσω μιας ευρω-ρωσικής διευθέτησης.

Θέση 6^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να ταχθεί υπέρ της συνέχισης της παρουσίας αλλά όχι της διεύρυνσης του NATO στον Καύκασο

Αναφέραμε και προηγουμένως ότι ο βαθμός παρουσίας του βορειοατλαντικού συμφώνου στον Καύκασο σχετίζεται άμεσα με τρεις κρίσιμες παραμέτρους για την Ελλάδα:

Πρώτον, με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Δεύτερον, με το ζήτημα της απόκτησης ενιαίας ευρωπαϊκής φωνής σε στρατηγικής σημασίας ζητήματα εξωτερικής πολιτικής.

Τρίτον, με την εξέλιξη των ευρω-ρωσικών σχέσεων. Εξηγήσαμε προηγουμένως το γιατί οι τρεις αυτές παράμετροι μπορούν να επηρεαστούν κατά τρόπο αρνητικό για τα ελληνικά συμφέροντα σε περίπτωση ένταξης ενός ή περισσότερων κρατών της περιοχής στο NATO.

Σε κάθε περίπτωση, η θέση αυτή δεν υποστηρίζει τη συνολική αποχώρηση του νατοϊκού παράγοντα από την περιοχή. Ο τελευταίος κρίνεται σημαντικός για την επίτευξη γεωπολιτικής ισορροπίας - παράλληλα με την ευρωπαϊκή παρουσία. Δεδομένων των ανεπαρκειών που διαχρονικά αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή στρατηγική, η παρουσία του NATO (και συνολικά του αμερικανικού παράγοντα) στην περιοχή μπορεί να συμβάλει στην εξισορρόπηση των ανεπαρκειών αυτών, ενισχύοντας τελικά τη θέση της ΕΕ. Ζητούμενο, εν τέλει, είναι η συμπληρωματική λειτουργία των δύο δυτικών θεσμών, με την ευρωπαϊκή πλευρά να διαθέτει τον πρώτο λόγο. Η παρουσία του NATO στον Καύκασο μπορεί, έτσι, να συγκρατήσει πιθανές ενέργειες της ρωσικής πλευράς, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα αποσχιστικά κινήματα του νότου. Άλλωστε, η παρουσία του βορειοατλαντικού συμφώνου στην περιοχή συνδέθηκε άμεσα και εξ αρχής με τα αποσχιστικά κινήματα της περιοχής και την προσπάθεια των κρατών του νότου να διατηρήσουν την εδαφική τους ακεραιότητα.

Θέση της Ελλάδας πρέπει να είναι ότι κινήσεις του NATO που στοχεύουν στην αλλαγή των συσχετισμών ισχύος ανάμεσα σε Δύση και Ρωσία στον Καύκασο, όχι μόνο δεν οδηγούν σε σταθερότητα αλλά, αντιθέτως, σε δυναμικές απαντήσεις από την πλευρά της Ρωσίας, η οποία αισθάνεται απειλή. Χαμένα εν τέλει είναι τόσο τα κράτη της περιοχής που προσβλέπουν σε πιθανή νατοϊκή στήριξη (χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Γεωργίας το 2008), όσο και ο ίδιος ο Οργανισμός, το κύρος του οποίου μειώνεται όταν δείχνει αδυναμία να ανταποκριθεί στις προσδοκίες όσων ζητούν την ισχυρή παρέμβασή του. Χαμένες είναι τελικά και οι ρωσο-δυτικές σχέσεις, οι οποίες πλήττονται από τέτοιες κινήσεις και τελικά απομακρύνονται από την προοπτική μιας συνολικής διευθέτησης.

Εν τέλει, θέση της Ελλάδας πρέπει να είναι ότι η ατλαντική συμμαχία οφείλει να κατανοήσει τη βασιμότητα ορισμένων ρωσικών θέσεων. Η Μόσχα είναι λογικό να μην επιθυμεί την περαιτέρω εξάπλωση κατά μήκος των συνόρων της ενός στρατιωτικοπολιτικού οργανισμού, τον οποίο - καλώς ή κακώς - αντιλαμβάνεται με ανταγωνιστικούς όρους. Με δεδομένη, μάλιστα, τη γειτνίαση των κρατών του Ν. Καυκάσου με τον ιδιαίτερα ευαίσθητο Β. Καύκασο καθώς και τον αμφιλεγόμενο ρόλο που ορισμένα εξ αυτών έπαιξαν αναφορικά με τα αποσχιστικά κινήματα σε αυτόν, οι θέσεις της ρωσικής πλευράς πρέπει να γίνουν κατανοητές και σεβαστές. Εν ολίγοις, ο ενιαίος γεωπολιτικός χαρακτήρας του Καυκάσου (βλ. δεύτερο κεφάλαιο) αποτελεί μια πραγματικότητα που δεν μπορεί να αγνοεί η Δύση και ιδιαίτερα ο αμερικανικός/νατοϊκός παράγοντας.

Η θέση περί συγκρατημένης νατοϊκής παρουσίας στον Ν. Καύκασο δε σχετίζεται μόνο με το ενδεχόμενο διεύρυνσης του βορειοατλαντικού συμφώνου αλλά και με άλλα σχέδια που πιθανώς θα άλλαζαν την ισορροπία ισχύος. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα σχέδια για εγκατάσταση αντιπυραυλικής ασπίδας σε κράτη του πρώην συμφώνου της Βαρσοβίας και του Πρώην Σοβιετικού Χώρου. Η αναφορά εδώ δε γίνεται μόνο στο ζήτημα της αντιπυραυλικής ασπίδας, αλλά σε οποιαδήποτε ενέργεια μπορεί να διαταράξει την (πολιτική και στρατιωτική) ισορροπία ισχύος προκαλώντας πιθανή επιθετική αντίδραση της Μόσχας.

Τα παραπάνω δεν υπαινίσσονται ότι το NATO πρέπει να αποχωρήσει από τον Ν. Καύκασο και τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο συνολικά, αλλά ότι πρέπει να παραμείνει ενεργό σε τέτοιο βαθμό ώστε να διασφαλίζεται και όχι να διαταράσσεται η γεωπολιτική ισορροπία. Τούτου δοθέντος, η συνεργασία του με τα κράτη της περιοχής πρέπει να συνεχιστεί. Άλλωστε, ακόμη και όσα εξ αυτών έχουν προσεγγίσει γεωπολιτικά τη Ρωσία τα τελευταία χρόνια (Αρμενία), συνεχίζουν τη συνεργασία του με το βορειοατλαντικό σύμφωνο. Τόσο η Αρμενία όσο και η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν είναι άλλωστε μέλη της Σύμπραξης για την Ειρήνη (Partnership for Peace), στο πλαίσιο της οποίας συνεχίζουν τη συνεργασία τους με το NATO σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η διαχείριση καταστροφών, το περιβάλλον και οι σχέσεις των σωμάτων ασφαλείας με το πολιτικό σύστημα και την εκτελεστική εξουσία. Θα μπορούσε, μάλιστα, να ειπωθεί ότι η παρουσία του NATO στον Ν. Καύκασο είναι θετική ακόμη και για τη ρωσική πλευρά, καθότι μπορεί να αξιοποιηθεί για τη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των σωμάτων ασφαλείας των κρατών της περιοχής, συμβάλλοντας έτσι στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση ζητημάτων όπως η δράση του οργανωμένου εγκλήματος καθώς και τρομοκρατικών ομάδων και δικτύων. Κάτι που ασφαλώς συμφέρει και την ίδια τη Ρωσία, η οποία επίσης πλήττεται από αντίστοιχα προβλήματα (για περισσότερα σχετικά με τη δράση του οργανωμένου εγκλήματος στον Καύκασο βλ. Cornell, 2003: 23-39).

Αναφορικά με τον ρόλο του αμερικανικού παράγοντα γενικότερα, η Ελλάδα οφείλει να αναγνωρίσει τη συμβολή του στην επίτευξη ισορροπίας στον μετασοβιετικό χώρο συνολικά και στον Καύκασο συγκεκριμένα. Ισορροπία από την οποία άλλωστε ευνοήθηκε άμεσα και η ίδια, εντασσόμενη, για παράδειγμα, σε ενεργειακά σχέδια που αναβάθμισαν τη γεωπολιτική της θέση και ενίσχυσαν την ενεργειακή της ασφάλεια.

Επιπλέον, η σταθερή θέση των ΗΠΑ περί διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών του Ν. Καυκάσου βρίσκει σύμφωνη την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, αν και όχι με τον τρόπο που επιχειρήθηκε να επιβληθεί στο παρελθόν (εισβολή γεωργιανού στρατού στη Ν. Οσσετία το 2008). Αντιθέτως, η αμφιλεγόμενη στάση του αμερικανικού παράγοντα σε ό,τι αφορά τα αποσχιστικά κινήματα του Β. Καυκάσου, η οποία -ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '90- εκφράστηκε είτε μέσω της ρητορικής αξιωματούχων, αναλυτών και ΜΜΕ είτε μέσω της ανοχής των ΗΠΑ σε ενέργειες συμμαχικών τους κρατών του Ν. Καυκάσου (περίπτωση Γεωργίας), δε συμβαδίζει με τα ελληνικά συμφέροντα. Παράλληλα, η προσέγγισή των ΗΠΑ με τον τουρκικό παράγοντα, μπορεί να συνέβαλε στην επίτευξη γεωπολιτικής ισορροπίας στην περιοχή, δεν κρίνεται ωστόσο συνολικά θετική για τα ελληνικά συμφέροντα. Η δε συχνή επιδίωξη απομόνωσης της Ρωσίας, σε ό,τι αφορά τη διαχείριση των μειζόνων γεωπολιτικών ζητημάτων της περιοχής δεν είναι επίσης προς το συμφέρον της Ελλάδας και δεν πρέπει να υποστηριχθεί από την ελληνική πλευρά.

Βάσει των παραπάνω, συμφέρον για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική είναι οι ΗΠΑ να εστιάσουν σε ένα συμπληρωματικό ρόλο αναφορικά με τις ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες για την επίτευξη μιας ισορροπημένης διευθέτησης με τη ρωσική πλευρά στον Καύκασο.

Θέση 7^η : Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να δημιουργήσει μηχανισμούς συνεννόησης και συνεργασίας με τη Ρωσία σχετικά με την παρουσία μουσουλμανικών πληθυσμών στο εσωτερικό των δύο κρατών

Ένα σημείο ελληνορωσικής σύγκλισης σχετίζεται με το ζήτημα των μουσουλμανικών πληθυσμών που ζουν στο εσωτερικό των δύο κρατών. Ζήτημα που σε ό,τι αφορά τη Ρωσία, δε σχετίζεται μόνο με τον Β. Καύκασο, καθότι μουσουλμάνοι ζουν και σε περιοχές εκτός αυτού. Παρ' όλα αυτά, ο Β. Καύκασος βρίσκεται στον πυρήνα του ζητήματος που αφορά τις σχέσεις ρωσικού κράτους - μουσουλμάνων, καθώς εξακολουθεί να αποτελεί την πιο προβληματική μουσουλμανική περιοχή της Ρωσίας.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, μια παράμετρος που ενώνει τις δύο χώρες είναι οι συχνές τουρκικές παρεμβάσεις στο εσωτερικό τους με στόχο - ή πρόσχημα - την υπεράσπιση των μουσουλμανικών πληθυσμών. Πρόκειται επί της ουσίας για παρεμβάσεις πολιτικού χαρακτήρα με σκοπό την απόκτηση επιρροής στο εσωτερικό των κρατών. Σε ό,τι αφορά τη Ρωσία, είδαμε ότι το φαινόμενο έλαβε έκταση κατά τη δεκαετία του '90 (όταν δηλαδή η Ρωσία ήταν υπό κατάρρευση), ενώ σε ό,τι αφορά την Ελλάδα οι παρεμβάσεις της Άγκυρας αποτελούν συστηματική πρακτική.

Η ενίσχυση του ισλαμικού χαρακτήρα της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής οδηγούν σε διάθεση εκμετάλλευσης της παρουσίας μουσουλμάνων (ιδιαίτερα τουρκόφωνων) σε διάφορα κράτη προκειμένου να ασκηθούν πολιτικές πιέσεις και να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες της. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι παρεμβάσεις Ερντογάν σχετικά με τις συγκρούσεις μεταξύ κινεζικού κράτους και των Ουιγούρων (2009), τις οποίες αποκάλυψε με τον όρο «γενοκτονία». Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια δεν έχουν καταγραφεί ανάλογες παρεμβάσεις στην περίπτωση της Ρωσίας, κάτι που οφείλεται τόσο στη βελτίωση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων όσο και στην εσωτερική ανασυγκρότηση της Ρωσίας η οποία περιόρισε τις αποσχιστικές τάσεις και επέβαλε την κυριαρχία της στο σύνολο της επικράτειάς της. Ωστόσο, στο μέλλον κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η Τουρκία δε θα επανέλθει σε πρακτικές του παρελθόντος, ιδιαίτερα αν επιβεβαιωθεί ή διευρυνθεί η διαφαινόμενη στρατηγική απόκλιση μεταξύ Μόσχας και Άγκυρας.

Το κοινό συμφέρον των δύο πλευρών (Ελλάδας- Ρωσίας) προκύπτει επιπλέον από την ευθεία σύνδεση των αποσχιστικών τάσεων του Β. Καυκάσου κατά τη δεκαετία του '90 με ζητήματα που άπτονται των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Βάσει αυτών, Ελλάδα και Ρωσία μπορούν να δημιουργήσουν ένα κοινό θεσμικό πλαίσιο διαλόγου τόσο σχετικά με τις πολιτικές που εφαρμόζουν και πρόκειται να εφαρμόσουν έναντι των μουσουλμανικών πληθυσμών (ώστε να προκύψουν πιθανές πρακτικές που θα μπορούσαν να υιοθετηθούν και από τα δύο μέρη⁴³¹), όσο και σε

---

⁴³¹ Οι διαφορετικές πολιτικές που εφαρμόζουν οι δύο χώρες σε σχέση με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, δεν αναιρεί την πιθανότητα υιοθέτησης ορισμένων θετικών πρακτικών από την άλλη.

σχέση με τη γεωπολιτική διάσταση του συγκεκριμένου ζητήματος και τις παρεμβάσεις τρίτων. Σε κάθε περίπτωση, το θεσμικό αυτό πλαίσιο πρέπει να αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου διαλόγου για θέματα μουσουλμανικών πληθυσμών και να μη σχετίζεται μόνο με θέματα έξωθεν παρεμβάσεων. Αυτό θα έδινε το στίγμα μιας κατ' ουσίαν αντιτουρκικής πρωτοβουλίας, η οποία θα μείωνε το κύρος της πρωτοβουλίας διεθνώς. Η τελευταία μπορεί έτσι να αποκτήσει ευρύτερη διάσταση και να ανοίξει και προς άλλα κράτη που καλούνται να διαχειριστούν ζητήματα μουσουλμανικών πληθυσμών στο εσωτερικό τους. Ιδιαίτερα δε την Κίνα.

Θα πρόκειται εν τέλει για μια διεθνή πρωτοβουλία που θα αναβαθμίσει το κύρος των συμμετεχόντων κρατών και θα δημιουργήσει ευνοϊκό πεδίο συνεννόησης. Θα στείλει επίσης τα κατάλληλα μηνύματα τόσο σε όσους προχωρούν σε έξωθεν παρεμβάσεις, όσο και στη Δύση, η οποία θα αντιληφθεί ότι μεταξύ ορισμένων κρατών υπάρχει συναντίληψη αναφορικά με αυτές.

Σε σχέση με τη στάση της Ελλάδας, αυτή μπορεί με τη σειρά της να μεταφέρει τις δικές της εμπειρίες, αρχές και θέσεις όσον αφορά την αποτελεσματική-δημοκρατική ενσωμάτωση των μουσουλμάνων. Αρχές και θέσεις βασισμένες στις ευρωπαϊκές αξίες. Μπορεί έτσι - και μέσω αυτού του φόρουμ - να καταστεί «γέφυρα» μεταξύ Ευρώπης και Ρωσίας. Είναι, μάλιστα, δυνατό σε αυτό να προσκαλούνται περιστασιακά ευρωπαϊκά (και γενικότερα δυτικά) κράτη, κάτι που θα συμβάλει στην καλύτερα κατανόηση από την πλευρά τους των ιδιαιτεροτήτων των συγκεκριμένων ζητημάτων αλλά και του τρόπου με τον οποίο τα αντιλαμβάνονται και επιθυμούν να τα αντιμετωπίσουν τα ενδιαφερόμενα κράτη.

Θέση 8^η : Η Ελλάδα πρέπει να συμβάλει στην αποκατάσταση των σχέσεων Τουρκίας- Αρμενίας

Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες εντός της ΕΕ για την ουσιαστική ανακίνηση του συγκεκριμένου θέματος και την ανάληψη πρωτοβουλίας από την ευρωπαϊκή πλευρά. Τα οφέλη για τη χώρα θα ήταν πολλαπλά:

Πρώτον, η Ελλάδα θα έδειχνε ότι η δραστηριοποίησή της στον Καύκασο δεν έχει αντιτουρκικό χαρακτήρα αλλά στοχεύει στην επίλυση των προβλημάτων της περιοχής και στην επίτευξη της σταθερότητας, η οποία τελικά θα ευνοήσει όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Αδιαμφισβήτητα αυτό θα ενισχύσει το διεθνές κύρος της χώρας και τη χρησιμότητά της για το διεθνές και περιφερειακό σύστημα.

Σε γεωπολιτικό επίπεδο, η προσέγγιση των δύο κρατών ίσως συμβάλλει στην αποδυνάμωση του τούρκο- αζερικού άξονα⁴³² και τελικά στη θέση της Τουρκίας στην

---

⁴³² Πρόκειται κατά βάση για θετική εξέλιξη για την Ελλάδα. Υπενθυμίζεται σχετικά η αρνητική για την Ελλάδα στάση του Μπακού στο Κυπριακό όπως φάνηκε και από την επίσκεψη Αζέρων βουλευτών στα Κατεχόμενα (Ιούλιος 2014) για τον εορτασμό των 40 χρόνων από τον Αττίλα (In.gr, 19/07/2014 – διαθέσιμο ως <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231335819>). Μια επίσκεψη που έλαβε μάλιστα χώρα σε μια περίοδο αυξημένων επαφών μεταξύ Ελλάδας και Αζερμπαϊτζάν μετά την επιλογή από το

περιοχή. Ο τούρκο-αζερικός άξονας θα ήταν επιπλέον δύσκολο να αντικατασταθεί από έναν τούρκο-αρμενικό λόγω του ότι οι επιπτώσεις των ιστορικών διαφορών μεταξύ των δύο πλευρών δεν είναι εύκολο να ξεπεραστούν άμεσα, τουλάχιστον σε τέτοιο βαθμό που να επέτρεπαν δημιουργία συμμαχίας. Επιπλέον, η Αρμενία έχει εγκαταστήσει ισχυρούς δεσμούς με τη Μόσχα, οι οποίοι πολύ δύσκολα θα έσπαγαν προς όφελος μιας συνολικής τούρκο-αρμενικής προσέγγισης.

Δεύτερον, η αποδυνάμωση του Αζερμπαϊτζάν θα το ανάγκαζε να δείξει μεγαλύτερη ευελιξία ως προς την επίλυση του ζητήματος του Ν. Καραμπάχ.⁴³³

Τρίτον, η Αρμενία θα κινούνταν επίσης προς αυτήν την κατεύθυνση καθώς θα άνοιγε ο δρόμος για την ακόμη μεγαλύτερη προσέγγισή της με την ΕΕ. Η προσέγγιση αυτή θα καθίστατο δυσχερής σε περίπτωση που η αρμενική πλευρά δεν επεδείκνυε ειλικρινές πνεύμα διευθέτησης της διαφοράς. Αυτό, άλλωστε, θα μπορούσε να τεθεί και ως προϋπόθεση από την ευρωπαϊκή πλευρά για την προώθηση της περαιτέρω ευρω-αρμενικής συνεργασίας. Η αποκατάσταση των τουρκο-αρμενικών σχέσεων θα έδινε επίσης νέα δυναμική στην ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας, καθώς η επίδειξη πνεύματος καλής συνεργασίας με τα γειτονικά κράτη και η επίλυση των όποιων διαφορών μαζί τους αποτελούν σημαντικές προϋποθέσεις για την προώθηση της ενταξιακής πορείας της γειτονικής χώρας.⁴³⁴

Τέταρτον, η Ρωσία θα συμφωνούσε και θα συνέβαλε στη διευθέτηση, καθώς αφενός θα εμφανιζόταν ως μέρος που συμβάλλει στην επίλυση των προβλημάτων της περιοχής και αφετέρου θα αποκόμιζε γεωπολιτικά οφέλη (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο 2). Κατ'επέκταση, το ζήτημα της τούρκο-αρμενικής διευθέτησης μπορεί να μετατραπεί σε ένα ακόμη πεδίο ευρω-ρωσικής συνεργασίας και προσέγγισης στον Ν. Καύκασο, καθώς διαφαίνεται σύγκλιση συμφερόντων μεταξύ της ευρωπαϊκής και της ρωσικής πλευράς. Η Ελλάδα οφείλει ως εκ τούτου να αναλάβει σχετικές πρωτοβουλίες στο εσωτερικό της Ένωσης, οι οποίες - αν έχουν θετική κατάληξη - θα βοηθήσουν σημαντικά και μια φιλική χώρα προκειμένου να βγει από τη γεωγραφική, πολιτική και οικονομική απομόνωση.

Πέμπτον, η επίλυση των τουρκο-αρμενικών διαφορών, θα άνοιγε το δρόμο για αναβάθμιση της παρουσίας της ΕΕ στην περιοχή, δεδομένου του διαμεσολαβητικού ρόλου που επιχειρεί να παίξει προς τον σκοπό αυτό. Θα αποτελούσε, δηλαδή, μια νίκη για την τελευταία. Σε αυτό το πλαίσιο, η αποτυχία διευθέτησης των διαφορών μεταξύ των δύο πλευρών το 2009 συνιστά ήττα για την εξωτερική πολιτική της Ένωσης, η οποία πρέπει να αποκαταστήσει τη θέση που διαδραματίζει στην περιοχή. Η Ελλάδα έχει κάθε λόγο να συμβάλει προς αυτήν την κατεύθυνση.

τελευταίο του αγωγού TAP για τη μεταφορά φυσικού αερίου προς την ευρωπαϊκή αγορά έναντι του Nabucco West.

⁴³³ Το Μπακού δε δείχνει τα τελευταία χρόνια σχετική προθυμία καθότι αντιλαμβάνεται ότι η ισορροπία ισχύος μεταξύ αυτού και του Ερεβάν εξελίσσεται σαφώς υπέρ του λόγω των αυξημένων στρατιωτικών του δυνατοτήτων ως αποτέλεσμα των εσόδων που έχει από την εξαγωγή υδρογονανθράκων.

⁴³⁴ Ακόμη και αν το σενάριο ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ είναι δύσκολο να λάβει σάρκα και οστά, είναι χρήσιμο για την Ελλάδα να εμφανίζεται ως δύναμη που συμβάλει στην προσέγγιση Βρυξελλών-Άγκυρας.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάσαμε αρχικά τα βασικά σημεία της ελληνικής πολιτικής στον Καύκασο κατά τη μετασοβιετική περίοδο. Η τελευταία είχε δύο κύριους άξονες:

Πρώτον, το ζήτημα της παροχής υποστήριξης προς τους Έλληνες της περιοχής, οι οποίοι βρέθηκαν σε άμεσο κίνδυνο λόγω της γενικευμένης αποσταθεροποίησης που επικράτησε και του ξεσπάσματος ενόπλων συρράξεων.

Δεύτερον, τα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» (ενεργειακή διπλωματία, διεθνοτικές συγκρούσεις / αποσχιστικά κινήματα, πολιτική ΕΕ - NATO). Στη συνέχεια αναφερθήκαμε στη σημασία του Καυκάσου για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, στο πώς τα μεγάλα ζητήματα της περιοχής συνδέονται με αυτήν καθώς και στο ποιοι θα πρέπει να είναι οι βασικοί άξονες της ελληνικής στρατηγικής στην περιοχή. Στη βάση των παραπάνω, το κεφάλαιο ολοκληρώθηκε με την παρουσίαση οκτώ θέσεων σχετικά με την πολιτική της Ελλάδας.

Είδαμε, έτσι, ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας επικεντρώθηκε κυρίως στο ζήτημα της προστασίας των Ελλήνων της περιοχής, δεδομένης της δύσκολης κατάστασης στην οποία βρίσκονταν. Η κρισιμότητα και το επείγον του ζητήματος, η έμφαση που η χώρα έδωσε σε άλλες περιοχές (Βαλκάνια) και η περιορισμένη εμπλοκή της ΕΕ και του NATO αποτέλεσαν τις βασικές αιτίες που η πολιτική της χώρας εν πολλοίς εξαντλήθηκε στο ζήτημα αυτό και δεν απέκτησε στρατηγικά χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά ο τρόπος χειρισμού των κρίσεων αυτών ήταν ενδεικτική της διάθεσης της Ελλάδας να μην εμπλακεί στα εθνοτικά προβλήματα της περιοχής μέσω της υποστήριξης κάποιας συγκεκριμένης πλευράς. Να αποτελέσει, δηλαδή, μέρος της λύσης και όχι του προβλήματος, εμφανιζόμενη ως το τρίτο εκείνο μέρος που διατηρεί φιλικές σχέσεις με όλους τους εμπλεκόμενους και συμβάλλοντας –κατά το δυνατόν– στη δίκαιη, ειρηνική και με βάση το Διεθνές Δίκαιο επίλυση των διαφορών. Η αρχή αυτή αποτέλεσε τη βάση της μετέπειτα ελληνικής πολιτικής στην περιοχή.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '90, τα «μεγάλα» ζητήματα εντάχθηκαν μεν σταδιακά στην ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, κατά βάση, ωστόσο, η εξέλιξη αυτή υπήρξε αποτέλεσμα της δραστηριοποίησης της Δύσης. Η Ελλάδα δεν απέκτησε τη δική της στρατηγική για την περιοχή, την οποία θα μπορούσε να προωθήσει είτε αυτόνομα είτε εντός των ευρωπαϊκών θεσμών. Οι επιλογές της τελικά προσαρμόζονταν ανάλογα με τις αντίστοιχες δυτικές, χωρίς να διαθέτουν τα δικά τους χαρακτηριστικά.

Στόχος της Ελλάδας στον Καύκασο είναι η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων ερεισμάτων που θα της επιτρέψουν να αναβαθμίσει τη θέση της σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, να αποκτήσει πρόσθετο διπλωματικό κεφάλαιο που θα αυξήσει τη διαπραγματευτική της ισχύ σε ζωτικότερα για εκείνη ζητήματα και να διασφαλίσει τα συμφέροντά της στην περιοχή.

Κεντρική - αλλά επ' ουδενί μοναδική - παράμετρος της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Καύκασο είναι αυτή της Τουρκίας. Είδαμε, επί παραδείγματι, την άμεση συσχέτιση που υπάρχει μεταξύ των ανοιχτών ζητημάτων της περιοχής (διεθνοτικές συγκρούσεις-αποσχιστικά κινήματα) και θεμάτων που άπτονται των ελληνοτουρκικών σχέσεων –και ιδιαίτερα το Κυπριακό. Ζητούμενο για την Ελλάδα είναι -μέσω της αναζήτησης της κατάλληλης στρατηγικής και των κατάλληλων συμμαχιών/ συμπράξεων στην περιοχή- η εξισορρόπηση της τουρκικής επιρροής.

Στο κεφάλαιο, καταγράφηκαν επίσης τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης συμφερόντων μεταξύ Ρωσίας και Ελλάδας και κατ' επέκταση το πώς πρέπει να διαμορφωθεί η ελληνική στρατηγική έναντι της πρώτης.

Διαπιστώσαμε ότι η Ελλάδα πρέπει κατά βάση να συνδέσει την πολιτική της στην περιοχή με αυτήν της ΕΕ. :

Πρώτον, διότι είναι σε θέση να επηρεάσει τις πολιτικές της τελευταίας και μάλιστα περισσότερο από ότι το NATO, στην πολιτική του οποίου παίζει παραδοσιακά ισχυρότερο ρόλο η Τουρκία.

Δεύτερον, διότι η πιθανότητα ευρω-ρωσικής διευθέτησης παραμένει ισχυρότερη σε σχέση με μια αντίστοιχη ρωσο-νατοϊκή/ρωσο-αμερικανική. Η Ελλάδα πρέπει να στηρίξει μια πιο ενεργή ευρωπαϊκή δραστηριοποίηση για τα μεγάλα ζητήματα της περιοχής και εν τέλει τη διαμόρφωση ενός πλαισίου που θα οδηγήσει σε συνολική διευθέτηση και θα μετατρέψει την περιοχή από χώρο αντιπαράθεσης σε χώρο συνεργασίας με τη Ρωσία. Για να επιτευχθεί αυτό είναι απαραίτητη η διασφάλιση καθεστώτος γεωπολιτικής ουδετερότητας, βασικό στοιχείο του οποίου πρέπει να είναι η μη ένταξη των κρατών του Καυκάσου σε κανένα μεγάλο διεθνή ή περιφερειακό θεσμό, ιδιαίτερα δε στο NATO. Δεδομένου, μάλιστα, ότι τελευταία χρόνια τα σχέδια διεύρυνσης μεταξύ ΕΕ και Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης εξελίσσονται κατά τρόπο ανταγωνιστικό, τα δύο μέρη, σε συνεργασία με όλα τα ενδιαφερόμενα κράτη της περιοχής, θα μπορούσαν να συμφωνήσουν σε μια κοινή στρατηγική που υπερβαίνει τη λογική του μηδενικού αθροίσματος και να δημιουργήσουν μια γεωγραφική ζώνη ελεύθερου εμπορίου τόσο με τη Ρωσία/ Ευρασιατική Οικονομική Ένωση όσο και με την ΕΕ. Αυτό αφορά κυρίως την περίπτωση της Γεωργίας, η οποία επιθυμεί να προσεγγίσει (ή και να ενταχθεί) στην τελευταία και το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο άλλωστε επιμένει στη διατήρηση ενός στάτους «φιλοδυτικής ουδετερότητας», διατηρώντας παράλληλα ισορροπημένες σχέσεις με τη Μόσχα. Σε ό,τι αφορά την Αρμενία, η οποία έχει ήδη αποφασίσει να ενταχθεί στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση, θα μπορούσε να ωφεληθεί από τη δημιουργία προϋποθέσεων για την επίτευξη μιας συνολικότερη ευρω-ρωσικής διευθέτησης, η οποία θα ευνοούσε της εμπορικές συναλλαγές της αρμενικής πλευράς με την ΕΕ.

Η Ελλάδα από την πλευρά της μπορεί και πρέπει να προωθήσει το παραπάνω πλαίσιο τόσο (κυρίως) εντός της ΕΕ, όσο και του NATO.

Τρίτον, διότι η Ελλάδα μπορεί να αποκτήσει ισχυρή φωνή στον Καύκασο μόνο στο πλαίσιο της συμμετοχής της στην ΕΕ. Σε περίπτωση, αντιθέτως, που επέλεγε να κινηθεί αυτόνομα, τα περιορισμένα ερείσματα της στον Καύκασο και το μειωμένο ρωσικό

ενδιαφέρον για τον ρόλο μιας αυτόνομης ελληνικής παρουσίας εκεί, θα περιόριζαν σημαντικά τα πιθανά κέρδη της χώρας και τη δυνατότητα να αναβαθμίσει τη θέση της εντός ΕΕ αλλά και έναντι της Ρωσίας. Παράλληλα, η εξισορρόπηση της Τουρκίας – τουλάχιστον κατά τρόπο που θα εξυπηρετούσε τα ελληνικά συμφέροντα- θα καθίστατο επίσης δυσχερέστερη. Ζητούμενο, εν τέλει, για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική είναι να συμβάλει στη μεγαλύτερη ενεργοποίηση της ΕΕ στην περιοχή, γεγονός που θα εξασφαλίσει τη δημιουργία μιας γεωπολιτικής ισορροπίας, η οποία θα συμβιβάζει κατά το δυνατό τα συμφέροντα Ρωσίας και Δύσης οδηγώντας παράλληλα σε αναβάθμιση της παρουσίας της χώρας μας στην περιοχή. Είναι προφανές ότι σε ένα περιβάλλον αυξημένου ρωσο-δυτικού ανταγωνισμού, η Ελλάδα δε θα μπορούσε να παίξει τον ρόλο που επιθυμεί, αφενός διότι θα υποχρεωνόταν να διαλέξει πλευρά και αφετέρου γιατί σε συνθήκες πόλωσης, ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν οι μικρότερες δυνάμεις εκ των πραγμάτων περιορίζεται.

Είναι, σε κάθε περίπτωση, προφανές ότι η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στον Καύκασο οφείλει να είναι ενεργητική, να έχει δηλαδή τα δικά της χαρακτηριστικά και να λαμβάνει υπόψη της τόσο τα συμφέροντα της χώρας όσο και των υπολοίπων κύριων δρώντων. Ζητούμενο είναι, εν ολίγοις, η χάραξη μιας αυτοτελούς αλλά όχι αυτόνομης στρατηγικής. Μια περιοχή η οποία, όπως αποδεικνύεται, είναι κρίσιμης σημασίας για τα ελληνικά συμφέροντα και κακώς υποτιμάται από τη δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα.

Επίλογος - Γενικά συμπεράσματα

Στην παρούσα διατριβή εξετάσαμε τις πολιτικές της Ρωσίας και της Ελλάδας στον Καύκασο, διαπιστώσαμε πού υπάρχει σύγκλιση και πού απόκλιση συμφερόντων, ενώ αναλύσαμε το πώς οι ελληνορωσικές σχέσεις μπορούν να διαμορφωθούν και να εξελιχθούν με βάση τις στρατηγικές των δύο κρατών στην εν λόγω περιοχή. Όλα αυτά εξετάστηκαν μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που σχετίζεται με τη φύση του διεθνούς συστήματος σήμερα, τον τρόπο που εξελίσσονται οι σχέσεις Ρωσίας και Δύσης και του πώς αυτές επηρεάζονται και –κυρίως– επηρεάζουν τις επιλογές τους στον Καύκασο. Συνοψίζοντας, η εργασία κατέληξε στα εξής βασικά συμπεράσματα:

1. Τα γεωπολιτικά δεδομένα της Ευρασιατικής Ηπείρου τους τελευταίους τρεις αιώνες καθορίζονται από τη διαμόρφωση του δίπολου ναυτικών/ ηπειρωτικών δυνάμεων και τον τρόπο με τον οποίο αυτό λειτουργεί: ανταγωνιστικά, συνεργατικά, ισορροπημένα (είτε λόγω κυριαρχίας του ενός πόλου έναντι του άλλου ή στη βάση μιας συνολικής διευθέτησης που ασφαλώς μπορεί να κλίνει υπέρ του ενός ή του άλλου μέρους). Κύριοι εκφραστές του ναυτικών δυνάμεων υπήρξαν η Μ. Βρετανία (έως την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου) και μετέπειτα οι ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά, την πρωτοκαθεδρία του ηπειρωτικού πόλου διεκδίκησαν ανά περιόδους η Ρωσία/ΕΣΣΔ, η Γερμανία και η Γαλλία, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες προβάδισμα φαίνεται πως αποκτά η Κίνα. Έτσι, ο ναυτικός πόλος έχει ως βασικό στόχο τη διατήρηση της ισορροπίας ισχύος στο σύνολο της υπερ-ηπείρου, ώστε να μην απειληθεί η πρωτοκαθεδρία του. Βασική προϋπόθεση είναι η αποτροπή εμφάνισης τοπικών ηγεμόνων στις μεγάλες περιφέρειες της ηπείρου, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο δημιουργίας μεταξύ τους συμμαχιών που θα μπορούσε να αμφισβητήσουν την κυριαρχία του υπερπόντιου εξισορροπητή. Από την άλλη, οι εκάστοτε διεκδικητές της πρωτοκαθεδρίας του ηπειρωτικού/ευρασιατικού πόλου επέλεξαν είτε τη σύγκρουση με τον ναυτικό/υπερπόντιο εξισορροπητή είτε τον συμβιβασμό μαζί του. Είναι, σε κάθε περίπτωση, γεγονός ότι ουδέποτε καταγράφηκε σύμπραξη του συνόλου των περιφερειακών πόλων έναντι του ναυτικού, καθώς πάντα κάποιος εξ αυτών συμμαχούσε τελικά με τον τελευταίο ώστε να μην αλλοιωθεί εις βάρος τους η ισορροπία ισχύος. Για τον λόγο αυτόν, η ισορροπία ισχύος διατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό, κατά τρόπο που ικανοποιούσε τους στόχους του εξωσυστημικού (εκτός δηλαδή ευρασιατικού συστήματος) δρώντα.
2. Η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική ιστορικά προσδιορίζεται με βάση το παραπάνω δίπολο. Είναι, με λίγα λόγια, δυτικοκεντρική, διαμορφώνεται δηλαδή σε σχέση με τη Δύση και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον ρόλο της τελευταίας στο διεθνές σύστημα. Κατ' επέκταση, η Ρωσία επιλέγει ανά περιόδους να ακολουθήσει είτε μια ηπειρωτική στρατηγική (σύγκρουση με τον εξισορροπητή), είτε μια

ναυτική στρατηγική (συνεργασία με τον εξισορροπητή), είτε, τέλος, μια ενδιάμεση στρατηγική που οδηγεί σε διευθέτηση των διαφορών και ισορροπία.⁴³⁵ Είναι προφανές ότι οι επιλογές και η στρατηγική που ακολουθεί η Δύση επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο κινείται και η Ρωσία. Είναι δε σημαντικό να ειπωθεί ότι ο προσδιορισμός της σχέσης Ρωσίας - Δύσης δε σχετίζεται μόνο με τη στενή έννοια των συμφερόντων μεταξύ δύο πόλων του διεθνούς συστήματος, αλλά και με το πώς το ένα μέρος (Ρωσία) προσδιορίζεται ταυτοτικά έναντι του άλλου. Σε αυτό το πλαίσιο, αν προσδιορίζεται με θετικό τρόπο, τότε οι επιλογές της εξωτερικής του πολιτικής αναμένεται να έρθουν πιο κοντά στις αντίστοιχες δυτικές (ισχύει ασφαλώς και το αντίστροφο).

3. Η περιοχή που σήμερα αποτελεί τον Πρώην Σοβιετικό Χώρο εντασσόταν πάντοτε στο πλαίσιο λειτουργίας του δίπολου. Αποτελούσε, δηλαδή, περιοχή ανταγωνισμού ή συνεργασίας (κυρίως το πρώτο) μεταξύ της Ρωσίας και του εξισορροπητή. Ζητούμενο για την πρώτη ήταν να καταστεί περιφερειακός ηγεμόνας, ενώ για τη δεύτερη να αποτρέψει το ενδεχόμενο αυτό. Η Ρωσία, ενεργώντας υπό τον φόβο της περικύκλωσης από αντίπαλες δυνάμεις και έχοντας ως διαχρονικό στόχο την απόκτηση πρόσβασης στις νότιες θάλασσες, είχε ως προτεραιότητα την κυριαρχία στον γεωγραφικό χώρο που εκτεινόταν γύρω από αυτή. Κυριαρχία, η οποία θα της εξασφάλιζε το πρώτο και θα της άνοιγε το δρόμο για το δεύτερο. Το είδος πάντως της σχέσης Ρωσίας - Δύσης ως προς τον χώρο που καλύπτει το λεγόμενο ρωσικό «Εγγύς Εξωτερικό» δεν είχε μόνο αυτόνομο χαρακτήρα αλλά εξαρτιόταν από το ευρύτερο πλαίσιο των ανά περιόδους σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών.
4. Ο Καύκασος, εντάσσεται απολύτως στο παραπάνω πλαίσιο. Αποτελούσε έτσι σημείο ανταγωνισμού μεταξύ Μ. Βρετανίας (κυρίως) και Ρωσίας μέχρι να ελεγχθεί στο σύνολό του από τη δεύτερη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το ίδιο συνέβη και κατά την περίοδο του Ρωσικού Εμφυλίου, όταν η κατάρρευση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας έδωσε τη δυνατότητα εκδήλωσης αποσχιστικών τάσεων στην περιοχή, οι οποίες υποστηρίχθηκαν από τη βρετανική πλευρά. Το ίδιο συμβαίνει και κατά τη μετασοβιετική περίοδο, όπου ο ανεξάρτητος πλέον Ν. Καύκασος αλλά και ο αποσταθεροποιημένος Βόρειος αποτελούν αντικείμενο σύγκρουσης μεταξύ Ρωσίας και ΗΠΑ. Τα παραπάνω δε σημαίνουν φυσικά ότι οι σχέσεις τους στην περιοχή ήταν πάντα ανταγωνιστικές (βλ. περίοδος 1991-1994). Ανά διαστήματα, σύγκρουση υπήρξε και μεταξύ Ρωσίας και ηπειρωτικών δυνάμεων, όταν οι τελευταίες διεκδίκησαν την απόλυτη κυριαρχία του ηπειρωτικού μετώπου (Γερμανία κατά τον Πρώτο και Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο).
5. Με βάση το πλαίσιο αυτό, οι υπόλοιποι δρώντες στον Καύκασο, αν και έχουν τη δική τους ατζέντα για την περιοχή, συνδέουν σε σημαντικό τις στρατηγικές τους με αυτές των δύο βασικών παικτών. Στον μετασοβιετικό Καύκασο, μπορεί έτσι να

---

⁴³⁵ Αυτή ασφαλώς μπορεί να προκύψει ως επιλογή αλλά και ως αποτέλεσμα σύγκρουσης. Μπορεί δε να μην έχει ισορροπημένο χαρακτήρα αλλά να οδηγήσει σε κυριαρχία του ενός μέρους πάνω στο άλλο.

ειπωθεί ότι διαμορφώθηκαν δύο βασικοί άξονες (ΗΠΑ – ΕΕ – Τουρκία – Γεωργία - Αζερμπαϊτζάν / Ρωσία – Ιράν - Αρμενία). Αυτό ασφαλώς και δε σημαίνει ότι δεν εμφανίζονται διαφορές μεταξύ των μερών που αποτελούν τον κάθε άξονα, ούτε ότι υπάρχει απόλυτη ταύτιση με τις θέσεις των βασικών παικτών.

6. Τα γεωπολιτικά δεδομένα στον Καύκασο εξαρτώνταν -όσο ο τελευταίος ελεγχόταν από τη Ρωσία/ ΕΣΣΔ - από τη λειτουργία του σχήματος κέντρο (Ρωσία) - περιφέρεια (Καύκασος) - δράση εξωτερικών παικτών. Η αποδυνάμωση του πρώτου, οδηγούσε σε εμφάνιση αποσχιστικών τάσεων στον δεύτερο και τελικά στην παρέμβαση εξωτερικών δυνάμεων που είχαν κυρίως ως στόχο την αποδυνάμωση της θέσης της Ρωσίας στην περιοχή. Το πλαίσιο αυτό ασφαλώς ισχύει και στην περίπτωση του μετασοβιετικού Βορείου (ρωσικού) Καυκάσου.
7. Δύο βασικές παράμετροι που ανέκαθεν επηρέαζαν καθοριστικά τη γεωπολιτική της περιοχής ήταν ο εθνικισμός και η θρησκεία. Ο ρόλος τους εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη δυνατότητα του κέντρου να επιβάλει αποτελεσματικό έλεγχο της περιφέρειας, καθώς και από τη δυνατότητα εξωτερικών δρώντων να τις επηρεάσουν για δικό τους όφελος. Αυτό ισχύει και για τη μετασοβιετική περίοδο, όπου τρίτες δυνάμεις προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την έξαρση του εθνικισμού σε βορρά και νότο καθώς και τη σταδιακή εμφάνιση ριζοσπαστικών ισλαμικών κινημάτων. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το ριζοσπαστικό Ισλάμ, αποτελούσε πάντα τον βασικό αντίπαλο των ρωσικών συμφερόντων στον Β. Καύκασο, αφενός λόγω της έντονα συγκρουσιακής του λογικής και αφετέρου λόγω του ότι αποτελούσε δύναμη ενοποιητικό παράγοντα του συνόλου της περιοχής (πλην Οσσετίας) εναντίον της Ρωσίας. Κάτι που τελικά απέτρεψε η ρωσική πλευρά. Σε κάθε περίπτωση, ο εθνικισμός και η θρησκεία, αν και επηρεάζονται από σειρά μη γεωπολιτικών παραμέτρων, πρέπει να γίνουν αντιληπτοί με γεωπολιτικούς όρους καθώς παράγουν αντίστοιχου χαρακτήρα αποτελέσματα.
8. Στον μετασοβιετικό Καύκασο, οι παράμετροι που καθόρισαν και συνεχίζουν να καθορίζουν τα γεωπολιτικά δεδομένα σχετίζονται με την εξέλιξη των αποσχιστικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '90, την ενεργειακή διπλωματία στην περιοχή και τον ρόλο των βασικών θεσμών της Δύσης (ΕΕ, ΝΑΤΟ). Οι στρατηγικές που αναπτύσσουν οι τελευταίοι σχετίζονται ασφαλώς με τις δύο πρώτες παραμέτρους, διαθέτουν, ωστόσο, αυτόνομο χαρακτήρα καθώς συνδέονται και με το πέραν του Καυκάσου πλαίσιο σχέσεων Δύσης και Ρωσίας, δεδομένου και του μεταβαλλόμενου χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος.
9. Ο μετασοβιετικός Καύκασος αποτελεί κατά βάση ένα ενιαίο γεωπολιτικό σύνολο, καθώς όσα διαδραματίζονται στη μία πλευρά των συνόρων επηρεάζουν (για λόγους πολιτικούς, εθνοτικούς, πολιτιστικούς) τα τεκταινόμενα και στην άλλη. Αν δε κάποιος επιχειρήσει να αναλύσει τη ρωσική πολιτική σε βορρά και νότο, θα πρέπει

να λάβει υπόψη του ότι αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η Ρωσία αντιλαμβάνεται τη γεωπολιτική της περιοχή.

10. Τα τελευταία χρόνια - ιδιαίτερα μετά τον Πόλεμο Ρωσίας - Γεωργίας - παρατηρείται ενίσχυση της θέσης της Ρωσίας και αντίστοιχη υποχώρηση των θέσεων της Δύσης και των συμμάχων της. Οι μετέπειτα κινήσεις ορισμένων δρώντων στην περιοχή χαρακτηρίζονται ως απότοκες των δεδομένων όπως διαμορφώθηκαν μετά τη σύρραξη.
11. Η πολιτική της Ελλάδας στον μετασοβιετικό Καύκασο δεν μπορεί να γίνει κατανοητή εκτός του ευρύτερου πλαισίου των ελληνορωσικών σχέσεων και των σχέσεων Ρωσίας - Δύσης, δεδομένης και της ελληνικής συμμετοχής στους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Είναι προφανές ότι οι ελληνορωσικές σχέσεις επηρεάζονται είτε θετικά είτε αρνητικά ανάλογα με τα δεδομένα που επικρατούν στις ρωσοδυτικές σχέσεις. Μια τρίτη παράμετρος σχετίζεται με το ειδικό βάρος της Ελλάδας στο πλαίσιο της Δύσης, με το κατά πόσο δηλαδή διαθέτει ισχυρό λόγο και θέση εντός των θεσμών στους οποίους συμμετέχει.
12. Η συμμετοχή της Ελλάδας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς δημιουργεί προφανείς περιορισμούς ως προς την πιθανότητα αναβάθμισης των ελληνορωσικών σχέσεων. Έτσι, όταν οι σχέσεις Ρωσίας-Δύσης εξελίσσονται με αρνητικό τρόπο, αυτό αναμένεται ότι θα επηρεάσει αντίστοιχα και τις ελληνορωσικές σχέσεις. Ισχύει ασφαλώς και το αντίστροφο. Οι περιορισμοί, μάλιστα, αυξάνονται όταν η θέση της Ελλάδας εντός της συμμαχίας υποβαθμίζεται. Η ανάλυση αυτή θεωρεί ως δεδομένο το γεγονός ότι η Ρωσία δε θα δώσει προτεραιότητα στην Ελλάδα έναντι της Δύσης και δε θα επιδιώξει να την προσεταιριστεί διακινδυνεύοντας επιδείνωση των σχέσεών της με την τελευταία. Ακόμη δε και αν προχωρήσει προς αυτήν την κατεύθυνση, η Ελλάδα δεν μπορεί να είναι βέβαιη ότι δε θα χρησιμοποιηθεί από τη ρωσική πλευρά προκειμένου να αποσπάσει ανταλλάγματα, χωρίς τελικά η προσέγγιση μαζί της να φέρει κάποια απτά οφέλη για εκείνη. Σε κάθε περίπτωση, όπως έχει δείξει η ιστορία, η ρωσική πλευρά ενέτασσε πάντοτε τις σχέσεις της με την Ελλάδα στο πλαίσιο που διαμόρφωναν οι παγκόσμιοι και περιφερειακοί συσχετισμοί ισχύος, μη δείχνοντας ιδιαίτερη διάθεση να έρθει σε ρήξεις με παγκόσμιους ή περιφερειακούς παίκτες για χάρη της Ελλάδας.
13. Με βάση τα παραπάνω, ζητούμενο για την Ελλάδα αποτελεί η υπέρβαση του διλήμματος «με τη Δύση ή τη Ρωσία». Για να επιτευχθεί, ωστόσο, κάτι τέτοιο θα πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες που θα οδηγήσουν τις ρωσοδυτικές σχέσεις σε ένα καλό επίπεδο. Εξέλιξη που θα μειώσει τους συστημικούς περιορισμούς, στους οποίους ούτως ή άλλως υπόκειται η αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων. Η διατριβή θεωρεί ότι προς αυτήν την κατεύθυνση ιδιαίτερος είναι ο ρόλος που μπορεί να παίξει η ΕΕ. Δεδομένης της ιστορικής ρωσο-αμερικανικής αντιπαράθεσης και του γεγονότος ότι - δίκαια ή άδικα - η Ρωσία

θεωρεί τις ΗΠΑ ως τον κύριο γεωπολιτικό της αντίπαλο (χρεώνοντάς του μάλιστα σειρά ενεργειών που οδήγησε σε αυτό το αρνητικό αποτέλεσμα), εκτιμάται ότι η ΕΕ, με την οποία η Ρωσία βρίσκεται συχνά σε σύγκρουση αλλά με την οποία κατά το παρελθόν έχει συνεργαστεί αποτελεσματικά διαθέτοντας κοινά συμφέροντα σε μια σειρά από τομείς, μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των ευρω-ρωσικών σχέσεων, με τελικό στόχο την επίτευξη μιας συνολικής διευθέτησης μεταξύ των δύο πλευρών, που θα σέβεται τις θέσεις τους καθώς και τα συμφέροντα όσων κρατών γειτνιάζουν και με τις δύο. Τα οποία τελευταία, μάλιστα, έχουν συχνά καταστεί αντικείμενο της μεταξύ τους αντιπαράθεσης. Προϋπόθεση προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η λειτουργία της Ένωσης ως αυτόνομου πόλου στο διεθνές σύστημα, μέσω της δημιουργίας ενός πλαισίου Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής, η οποία αφενός θα καταδείξει ότι η ΕΕ δεν αποτελεί ένα απλό «προγεφύρωμα» (κατά την έκφραση του Μπρεζίνσκι) των ΗΠΑ στην Ευρασιατική Ήπειρο και αφετέρου θα ενισχύσει τη διαπραγματευτική θέση της Ένωσης έναντι της Ρωσίας. Καθότι, μάλιστα, η Μόσχα, εμφορούμενη από «κρατο- κεντρική» αντίληψη για το διεθνές σύστημα, αρέσκεται συχνά στο να προχωρά σε διμερείς συμφωνίες με ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη, γεγονός που δεν ευνοεί τα συμφέροντα των λιγότερο ισχυρών δυνάμεων όπως η Ελλάδα (χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις των ενεργειακών αγωγών).

14. Με βάση τα παραπάνω, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική οφείλει να αναλάβει πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της δημιουργίας Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής, αλλά και της βελτίωσης των σχέσεων με τη ρωσική πλευρά (το δεύτερο μάλλον προϋποθέτει το πρώτο). Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕ πρέπει να εξετάσει τις κατά το παρελθόν διατυπωμένες ρωσικές προτάσεις για τη δημιουργία μιας νέας αρχιτεκτονικής ασφάλειας που θα οδηγήσει στην επίτευξη ευρύτερης γεωπολιτικής ισορροπίας και θα άρει τα σημεία που συχνά οδηγούν σε αντιπαράθεση. Βάσει του παραπάνω σκεπτικού, ο ρόλος του NATO θα παραμείνει μεν σημαντικός, το βορειοατλαντικό σύμφωνο, ωστόσο, δε θα υποκαθιστά τις ευρωπαϊκές δομές ασφάλειας και άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Εν γένει, έχει αποδειχθεί ότι η ενισχυμένη νατοϊκή και αμερικανική θέση στην ΕΕ προκαλεί συχνά διαιρέσεις μεταξύ των κρατών-μελών της για στρατηγικής σημασίας ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων και των ευρω-ρωσικών σχέσεων. Η Ελλάδα οφείλει, ως εκ τούτου, να αποκτήσει τη δική της αυτοτελή (όχι αυτόνομη) πολιτική αναφορικά με τον ρόλο και τη δομή της Εξωτερικής Πολιτικής της ΕΕ και τις ευρω-ρωσικές σχέσεις. Να μη θεωρήσει ότι τα ζητήματα αυτά δεν την αφορούν και ότι εναπόκειται μόνο στους ισχυρούς της Ένωσης να καθορίσουν τα δεδομένα. Να αναζητήσει, εν τέλει, συμμαχίες στο εσωτερικό της Ένωσης με κράτη τα οποία κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, ώστε από κοινού να διαμορφώσουν τον αναγκαίο συσχετισμό δυνάμεων στο εσωτερικό της.
15. Βασικό ζητούμενο για την Ελλάδα είναι η ευρω-ρωσική συνεργασία να οδηγήσει τελικά σε μια ρωσο-αμερικανική προσέγγιση. Η ΕΕ να λειτουργήσει, δηλαδή, ως

«γέφυρα» συνεννόησης μεταξύ των δύο βασικών γεωπολιτικών πόλων του ευρωπαϊκού χώρου. Από τη δική της πλευρά, η Ελλάδα μπορεί να λειτουργήσει – από κοινού με άλλα κράτη- ως «γέφυρα» μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας. Σε αυτό μπορεί να συμβάλει το γεγονός ότι αποτελεί ένα παλαιό μέλος της Ένωσης, με κατοχυρωμένη θέση και ρόλο σε αυτή, καθώς και το γεγονός ότι παραδοσιακά διαθέτει στενούς πολιτικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με τη Ρωσία. Εν τέλει, η αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων περνά κυρίως μέσα από την ΕΕ, καθώς ως αυτόνομος πόλος δεν μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη για τη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική. Η Ελλάδα, εν ολίγοις, είναι χρήσιμη για τη Ρωσία κυρίως ως μέλος της ΕΕ, στο πλαίσιο της οποίας έχει τη δυνατότητα να ασκήσει ορισμένη επιρροή προς την κατεύθυνση μιας ευρύτερης ευρω-ρωσικής συνεργασίας.

16. Οι ελληνορωσικές σχέσεις, δεδομένης και της συμμετοχής της χώρας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις ρωσο-δυτικές και κυρίως τις ρωσο-αμερικανικές. Ως εκ τούτου, ζητούμενο για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική είναι οι τελευταίες να βρίσκονται σε καλό επίπεδο, ώστε να αποφεύγεται το δίλημμα «με τη Δύση ή τη Ρωσία». Γενικότερα, σε περιόδους τεταμένων σχέσεων μεταξύ δύο βασικών πόλων του διεθνούς συστήματος, ο ρόλος και το περιθώριο δράσης μικρότερων δυνάμεων μειώνεται, γεγονός που δεν ευνοεί τα ελληνικά συμφέροντα. Πιθανή ρωσο-αμερικανική απόκλιση ασφαλώς αποτελεί πρόβλημα και για την ίδια την ΕΕ, η οποία αναγκάζεται είτε να διαλέξει μεταξύ ΗΠΑ και Ρωσίας είτε να έρχεται αντιμέτωπη με εσωτερικές διαιρέσεις. Στόχος της τελικά πρέπει να είναι η υπέρβαση του δίπολου ΗΠΑ - Ρωσία και η δημιουργία μιας ισορροπίας που δε θα οδηγεί σε κυριαρχία του ενός πάνω στον άλλο.
17. Η παραπάνω επιδίωξη δε σημαίνει ότι η Ελλάδα δεν πρέπει να προετοιμάζεται για το ενδεχόμενο οι ευρω-ρωσικές σχέσεις να μην ακολουθήσουν τελικά την κατεύθυνση που επιθυμεί. Μια τέτοια εξέλιξη θα αυξήσει τους περιορισμούς σε ό,τι αφορά τη διεύρυνση της ελληνορωσικής συνεργασίας. Σε αυτό το ενδεχόμενο, η Ελλάδα πρέπει να κινηθεί προσεκτικά, να διασφαλίσει δηλαδή ότι θα παραμείνει εντός ευρωπαϊκής γραμμής, αναμένοντας μελλοντική βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Σε περίπτωση που εν μέσω ευρω-ρωσικής κρίσης η Ελλάδα επιχειρήσει σοβαρά ανοίγματα προς τη ρωσική πλευρά, θα στείλει πιθανώς λάθος μηνύματα και προς τις δύο. Στη μεν ευρωπαϊκή, ότι επιθυμεί να διαφοροποιηθεί από τη στρατηγική της ΕΕ προκειμένου να αποκομίσει οφέλη από τη ρωσική πλευρά. Στη δε Ρωσία, ότι σε περίοδο κρίσης των σχέσεών της με την ΕΕ, η Ελλάδα μπορεί να δημιουργήσει συνθήκες ουσιαστικής αναβάθμισης των ελληνορωσικών σχέσεων. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να μη γίνει πιστευτή από τη ρωσική πλευρά, η οποία μπορεί να θεωρήσει ότι στόχος της Ελλάδας είναι απλώς η χρησιμοποίησή της για την απόσπαση ανταλλαγμάτων από την ΕΕ σε άλλα ζητήματα. Αυτό ουδόλως σημαίνει ότι η ελληνική πλευρά δεν πρέπει να διατυπώνει τις θέσεις της και να πιέζει όσο μπορεί προς την κατεύθυνση της αλλαγής των δεδομένων.

18. Η αναβάθμιση των ελληνορωσικών σχέσεων αποτελεί ζητούμενο για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, καθώς η Ρωσία παραμένει μια σημαντική για τα ελληνικά συμφέροντα δύναμη:

Πρώτον, η ενίσχυση των ελληνορωσικών σχέσεων βελτιώνει το γεωπολιτικό στάτους της χώρας και τη θέση της εντός της Δύσης.

Δεύτερον, η παράμετρος της οικονομικής διπλωματίας παραμένει σημαντική. Η Ρωσία, έχοντας βελτιώσει τις οικονομικές της επιδόσεις κατά τη δεκαετία του 2000, έχει συγκεντρώσει κρατικά και ιδιωτικά κεφάλαια μέρος των οποίων μπορεί να επενδύσει στην Ελλάδα, ακόμη και σε στρατηγικούς τομείς όπως η ενέργεια και οι μεταφορές. Η προσέλκυση ρωσικών επενδύσεων σε τέτοιους τομείς μπορεί μάλιστα να αυξήσει τη στρατηγική σημασία της Ελλάδας για τη Ρωσία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον ρόλο της τελευταίας στα ζητήματα υψηλού ενδιαφέροντος για την Ελλάδα.

Τρίτον, εντοπίζεται σύγκλιση συμφερόντων μεταξύ των δύο κρατών σε σειρά κρίσιμων ζητημάτων όπως το Κυπριακό (αν και κατά περιόδους παρατηρούνται μερικώς μεταπτώσεις των ρωσικών θέσεων), την ανάσχεση του τουρκικού αναθεωρητισμού, δεδομένης και της διευρυνόμενης ρωσο-τουρκικής στρατηγικής απόκλισης, τα Βαλκάνια (ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ανάσχεση του αλβανικού εθνικισμού) και την Αν. Μεσόγειο όπου η Ρωσία φαίνεται να ευνοεί τη συνεργασία μεταξύ Ελλάδας, Κύπρου και Ισραήλ με στόχο αφενός τη διασφάλιση της θέσης της αναφορικά με την εκμετάλλευση των ενεργειακών πηγών της περιοχής και αφετέρου τη μείωση του ρόλου της Τουρκίας στην περιοχή. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα θα μπορούσε να εξετάσει την πιθανότητα να εντάξει τη Ρωσία στη στρατηγική διαχείρισης του στενού πυρήνα των λεγόμενων «εθνικών θεμάτων», ιδιαίτερα δε των ελληνοτουρκικών διαφορών. Κατά τη μετασοβιετική περίοδο, οι ελληνορωσικές σχέσεις μεταβλήθηκαν ανάλογα με τον τρόπο που εξελίσσονταν οι σχέσεις Ρωσίας - Δύσης και Ελλάδας - Δύσης. Όσο καλύτερες ήταν οι πρώτες, τόσο βελτιώνονταν οι προοπτικές ελληνορωσικής προσέγγισης. Επίσης, όσο καλύτερη ήταν η θέση της Ελλάδας εντός της δυτικής συμμαχίας, τόσο αυξάνονταν τα περιθώρια αυτοτελούς (όχι αυτόνομης) δράσης ως προς τη Ρωσία. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να επισημανθεί ότι οι ελληνορωσικές σχέσεις ουδέποτε κατά την περίοδο 1991-2008 απέκτησαν στρατηγικό χαρακτήρα. Βαίνουν δε επιδεινούμενες, δεδομένης της κρίσης στις ρωσο-δυτικές σχέσεις.

19. Διαπιστώνεται ανάγκη αποϊδεολογικοποίησης των ελληνορωσικών σχέσεων. Παράμετροι όπως η κοινή θρησκευτική πίστη και οι στενοί πολιτισμικοί δεσμοί μεταξύ των δύο λαών μπορούν να βοηθήσουν στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών, δεν αποτελούν ωστόσο καθοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσης των επιλογών τους. Ενίοτε δε, μπορούν να δημιουργήσουν και πρόβλημα καθώς η επίκλησή τους στο εσωτερικό των δύο κρατών δημιουργεί υπερβολικές προσδοκίες από το άλλο μέρος, οι οποίες συχνά διαμεινούνται από την πραγματικότητα.

20. Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο είναι απόλυτα συνδεδεμένη με το πλαίσιο που ορίσαμε σε σχέση με το τρίγωνο Δύση-Ρωσία-Ελλάδα. Εξετάζοντας τη μετασοβιετική πολιτική της Ελλάδας στην περιοχή, θα λέγαμε ότι περιείχε δύο στάδια:

Πρώτον, τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε η χώρα προς υποστήριξη των Ελλήνων που ζούσαν στην περιοχή και οι οποίοι βρίσκονταν υπό άμεση απειλή λόγω των συγκρούσεων που ξέσπασαν και της γενικευμένης αποσταθεροποίησης που επικράτησε. Οι πρωτοβουλίες περιελάμβαναν επιχειρήσεις απεγκλωβισμού και μεταφοράς τους στην ελληνική επικράτεια, χαλάρωση των περιορισμών αναφορικά με την παλιννόστησή τους και λήψη μέτρων που διευκόλυνε την καθημερινότητά τους εφόσον παρέμεναν στις εστίες τους. Εν γένει, το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε το δίλημμα αν θα έπρεπε να ευνοήσει την επιστροφή των ομογενών ή την παραμονή τους στις χώρες όπου ζούσαν, ώστε να αποτελέσουν δυνητική «γέφυρα» μεταξύ αυτών και της Ελλάδας. Προτιμήθηκε κατά βάση η δεύτερη επιλογή, αν και όπως είδαμε λήφθηκαν μέτρα και προς την κατεύθυνση της πρώτης.

Δεύτερον, τα ζητήματα «υψηλής πολιτικής», τα οποία πάντως κατά τη δεκαετία του '90 έμειναν εκτός της ελληνικής ατζέντας λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε σε άλλα ζητήματα όπως η βαλκανική κρίση και το Μακεδονικό καθώς και του περιορισμένου ενδιαφέροντος της Δύσης, η οποία «ανακάλυψε» τη σημασία της περιοχής από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και μετά. Άξονας του αυξημένου δυτικού ενδιαφέροντος υπήρξε κυρίως το ζήτημα της ενεργειακής διπλωματίας, όπως δείχνει η έναρξη ουσιαστικών συζητήσεων για την κατασκευή αγωγών που θα ξεκινούσαν από την Κασπία και θα κατέληγαν στην ευρωπαϊκή αγορά, με στόχο την παράκαμψη της Ρωσίας. Το αυξανόμενο δυτικό ενδιαφέρον «συμπαρέσυρε» και την Ελλάδα, η οποία διεκδικούσε συμμετοχή στα ενεργειακά πρότζεκτ προκειμένου να βελτιώσει την ενεργειακή της ασφάλεια και να ενισχύσει τη γεωπολιτική της θέση. Παράλληλα, η υιοθέτηση μιας ενεργητικής στρατηγικής για τη βελτίωση της διαπραγματευτικής θέσης της χώρας έναντι της Τουρκίας, οδήγησε σε ελληνικές διαμεσολαβητικές πρωτοβουλίες αναφορικά με την επίλυση του ζητήματος του Ναγκόρνο Καραμπάχ.

21. Κατά τη μετασοβιετική περίοδο, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο ακολούθησε κατά βάση τις επιλογές της Δύσης. Δε διαμόρφωσε τα δικά της χαρακτηριστικά, πολλώ δε μάλλον - και ορθώς - δεν αυτονομήθηκε. Εν ολίγοις, η όποια ελληνική δραστηριοποίηση στην περιοχή οφειλόταν στην αντίστοιχη δυτική. Εξαίρεση αποτέλεσε το ζήτημα της διαχείρισης της παρουσίας των Ελλήνων κατά την πρώτη μετασοβιετική περίοδο. Σε αυτό το πλαίσιο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται απόκλιση των διατυπωμένων ελληνικών θέσεων για τα ζητήματα της περιοχής σε σχέση με τις αντίστοιχες ρωσικές, δεδομένης της επιδείνωσης των ρωσο-δυτικών σχέσεων.

22. Επιχειρώντας να εξετάσουμε τα συμφέροντα Ελλάδας και Ρωσίας στον Καύκασο πέρα από τη συγκυρία, θα λέγαμε ότι διαπιστώνεται σύγκλιση αλλά και απόκλιση

ανάμεσά τους. Η εξέταση γίνεται στη βάση των τριών παραμέτρων τις οποίες χρησιμοποιούμε για να ερμηνεύσουμε τους βασικούς άξονες της ρωσικής μετασοβιετικής στρατηγικής στην περιοχή. Γίνεται επίσης διαχωρισμός μεταξύ Βορείου (ρωσικού) και Νοτίου Καυκάσου. Αναφορικά με τα αποσχιστικά κινήματα, διαπιστώνεται σύγκλιση συμφερόντων μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας σε σχέση με την προοπτική δημιουργίας τετελεσμένων απόσχισης στον Βόρειο Καύκασο, εξέλιξη η οποία κρίνεται αρνητική και για τις δύο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, παρατηρείται σύνδεση του εν λόγω ζητήματος με τον ρόλο και τις θέσεις της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής, δοθέντων αφενός των ιδιαίτερων σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου» και δημοκρατιών του ρωσικού Καυκάσου, οι οποίες έδειξαν τάσεις αυτονόμησης από το κέντρο και αφετέρου του εμμέσως υποστηρικτικού ρόλου της Τουρκίας προς όσα συστατικά μέρη της Ρωσικής Ομοσπονδίας κινήθηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Σε ό,τι αφορά τον Νότιο Καύκασο, διαπιστώνεται απόκλιση μεταξύ των ρωσικών και των ελληνικών συμφερόντων καθώς η Ρωσία ενισχύει τις θέσεις ορισμένων αποσχιστικών κινήματων στην περιοχή. Η Ελλάδα από την πλευρά της, έχοντας πάντα υπόψη της την παράμετρο Τουρκία, δεν μπορεί να δει την εξέλιξη που τα αποσχιστικά κινήματα θα έχουν υπό γεωπολιτικό πρίσμα (αν δηλαδή αυτό θα ευνοήσει τη θέση της Άγκυρας στην περιοχή), καθώς ακόμη και στο αρνητικό για εκείνη σενάριο επιβολής των ρωσικών θέσεων, δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι αυτό θα ευνοήσει τα ελληνικά συμφέροντα. Αυτό καθότι η απώλεια θέσεων της Τουρκίας μπορεί να οδηγήσει σε συμβιβασμό με τη ρωσική πλευρά, που θα περιλαμβάνει ανταλλάγματα σε ζητήματα που σχετίζονται με τα ελληνικά ζωτικά συμφέροντα, ιδιαίτερα δε στο Κυπριακό. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται ότι στρατηγική ήττα της Δύσης στον Ν. Καύκασο, που θα οδηγήσει σε ρωσική επικράτηση και πιθανό ρωσο-τουρκικό συμβιβασμό, δεν είναι προς το συμφέρον της Ελλάδας. Με βάση τα παραπάνω, η Ελλάδα πρέπει να επιμείνει στην επίλυση των διαφορών με βάση τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου, όχι μόνο για λόγους αρχής αλλά και γιατί αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντά της. Σε ό,τι αφορά τα ζητήματα ενέργειας, παρατηρείται μερική σύγκλιση μεταξύ ρωσικών και ελληνικών συμφερόντων, καθώς η μεν Ρωσία δεν επιθυμεί να έχει ισχυρούς ανταγωνιστές αναφορικά με την πώληση υδρογονανθράκων στην ΕΕ, η δε Ελλάδα επιθυμεί να διαφοροποιήσει τους ενεργειακούς της προμηθευτές και να συμμετέχει στα δυτικής έμπνευσης ενεργειακά πρότζεκτ. Δεν επιθυμεί, όμως, την υπέρμετρη αύξηση της εξάρτησής της από την Τουρκία, η οποία αποτελεί τη μοναδική εναλλακτική γεωγραφική οδό μεταφοράς των υδρογονανθράκων από την Κασπία στην ευρωπαϊκή αγορά (ώστε να παρακαμφθεί η Ρωσία και η ασταθής Μέση Ανατολή). Σε αυτό το πλαίσιο, ζητούμενο για την ελληνική πλευρά είναι η επίτευξη μιας ισορροπίας που θα αποτρέπει την ετεροβαρή εξάρτηση είτε από τη ρωσική είτε από την τουρκική πλευρά. Κρίσιμη παράμετρο εδώ αποτελεί η πιθανότητα σύνδεσης Ευρώπης- Κ. Ασίας (μέσω Ν. Καυκάσου), η οποία θα αύξανε την εξάρτηση της Ελλάδας και της Ευρώπης από την Τουρκία και θα έστελνε μήνυμα περαιτέρω

απομόνωσης της ρωσικής πλευράς. Τέλος, αναφορικά με τη στρατηγική των ευρωπαϊκών θεσμών στην περιοχή, η Ελλάδα πρέπει να ταχθεί υπέρ της διατήρησης της νατοϊκής παρουσίας κατά τρόπο όμως που δε θα μεταβάλει την ισορροπία ισχύος, ενδεχόμενο που θα προκαλούσε πιθανή επιθετική αντίδραση της ρωσικής πλευράς και θα επιδείνωνε τις ρωσο-δυτικές σχέσεις. Η αναφορά γίνεται κυρίως για το ενδεχόμενο νατοϊκής διεύρυνσης στην περιοχή, η οποία –εκτός των άλλων- θα προκαλούσε πιθανό ρήγμα στο εσωτερικό της ΕΕ, θα ενίσχυε τον διπολικό χαρακτήρα της περιοχής και τελικά θα επανέφερε διλήμματα τα οποία θέλει να αποφύγει η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική («με τη Δύση ή τη Ρωσία»). Σχετικά με την ΕΕ, η Ελλάδα πρέπει να επιδιώξει αναβάθμιση της παρουσίας της στην περιοχή, καθώς έχει τα περιθώρια να λειτουργήσει κατά τρόπο συμβιβαστικό, αποτελώντας πόλο έλξης για τα (περισσότερα) κράτη της περιοχής αλλά και σημαντικό εταίρο της Ρωσίας. Σε κάθε περίπτωση, το κακό επίπεδο των ευρω-ρωσικών σχέσεων από τα μέσα της περασμένης δεκαετίας και μετά καθιστά ίσως προβληματική την περίπτωση διεύρυνσης της Ένωσης στην περιοχή. Προοπτική που ούτως ή άλλως αντιμετωπίζει περιορισμούς, δεδομένης της απόφασης της Αρμενίας να ενταχθεί στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση και την απροθυμία του Αζερμπαϊτζάν να ενσωματωθεί στην ΕΕ.⁴³⁶ Η προβληματική αυτή κατάσταση θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μέσω της δημιουργίας μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου μεταξύ της Γεωργίας (κυρίως) και του Αζερμπαϊτζάν με την ΕΕ και την Ευρασιατική Οικονομική Ένωση, χωρίς ένταξή τους σε κάποιον από τους δύο θεσμούς. Η προοπτική αυτή είναι άλλωστε συμβατή με τη στρατηγική της δημιουργίας ενιαίου εμπορικού χώρου από τη Λισαβόνα έως το Βλαδιβοστόκ, στην οποία έχει αναφερθεί η ρωσική πλευρά και η οποία είχε συμφωνηθεί κατά τη Σύνοδο ΕΕ-Ρωσίας στην Αγία Πετρούπολη το 2003.

23. Η Ελλάδα πρέπει να στηρίζει το παραπάνω πλαίσιο και γενικά την αναβάθμιση του ρόλου της ΕΕ στην περιοχή του Καυκάσου, η οποία πρέπει να περιλαμβάνει αυξημένη συμμετοχή στη διαδικασία επίλυσης των εθνοτικών συγκρούσεων. Οι λόγοι που η Ελλάδα κρίνεται αναγκαίο να δώσει έμφαση στην ευρωπαϊκή διάσταση της πολιτικής της στον Καύκασο έγκεινται:

Πρώτον, στο γεγονός ότι δε διαθέτει τα αναγκαία ερείσματα στην περιοχή ώστε να κινηθεί αυτόνομα. Μια αυτόνομη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο κρίνεται λανθασμένη, καθώς αφενός δε θα αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερη προσοχή από τη ρωσική πλευρά και αφετέρου θα έστελνε λάθος μηνύματα στην ΕΕ, δηλαδή ότι η Ελλάδα διαφοροποιείται από τη γραμμή της προκειμένου να συναλλαχθεί με τη Ρωσία, η οποία είναι και ο μόνος παίκτης στην περιοχή που θα μπορούσε να της προσφέρει αξιόλογα ανταλλάγματα.

⁴³⁶ Η διατήρηση στην ατζέντα της ΕΕ της προοπτικής αυτής μπορεί να αποτελέσει ισχυρό διαπραγματευτικό εργαλείο τόσο έναντι της Ρωσίας όσο και έναντι κρατών της περιοχής καθότι η πιθανότητα ένταξης στην Ένωση μπορεί να λειτουργήσει ως ισχυρό κίνητρο προώθησης αλλαγών στο εσωτερικό τους. Μπορεί επίσης να έχει θετικές επιπτώσεις και ως προς την πιθανότητα αλλαγής της στάσης τους σε σχέση με την επίλυση των εθνοτικών συγκρούσεων στην περιοχή.

Δεύτερον, στο γεγονός ότι ο ρόλος της εντός της νατοϊκής συμμαχίας είναι σαφώς πιο περιορισμένος, γενικά αλλά και σε σχέση με την Τουρκία. Σε κάθε περίπτωση, άλλωστε, η αναβάθμιση της παρουσίας του ΝΑΤΟ στον Καύκασο δε συμφέρει την Ελλάδα καθώς, εκτός των λόγων που έχουμε ήδη αναφέρει, θα οδηγούσε και σε ενίσχυση της θέσης της Τουρκίας, η οποία παραδοσιακά διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο στη στρατηγική του βορειοατλαντικού συμφώνου σε σχέση με τη χώρα μας.

Τρίτον, στο γεγονός ότι η ΕΕ διαθέτει ισχυρά ερείσματα στην περιοχή καθώς και δυναμικά εταιρικές σχέσεις με τη Ρωσία. Βάσει των δεδομένων αυτών, η Ελλάδα επιθυμεί τη δημιουργία ενός καθεστώτος γεωπολιτικής ισορροπίας στον Καύκασο, με την ίδια να παίζει τον ρόλο της «γέφυρας» μεταξύ Ρωσίας και ΕΕ, αξιοποιώντας την εικόνα του ουδέτερου/φίλου τρίτου που διατηρεί μεταξύ των κρατών της περιοχής (δεν αποτελεί δηλαδή μέρος του προβλήματος), καθώς και το γεγονός ότι δε διαθέτει αποικιοκρατικό παρελθόν ούτε και γεωπολιτικές βλέψεις στην περιοχή. Ρόλος που θα αναβάθμιζε σημαντικά τη θέση και τη χρησιμότητα της χώρας τόσο εντός της ΕΕ όσο και σε σχέση με τη Ρωσία. Η Ελλάδα θα μπορούσε, μάλιστα, να αξιοποιήσει τον ρόλο της αυτό ώστε να αποκομίσει ανταλλάγματα σε άλλα σημαντικότερα για εκείνη ζητήματα. Σε κάθε περίπτωση, προϋπόθεση για να αναλάβει ρόλο «γεφυροποιού» αποτελεί η ενίσχυση των ερεισμάτων της στην περιοχή (εμβάθυνση διμερών της σχέσεων με τα κράτη της περιοχής κυρίως σε ζητήματα χαμηλής πολιτικής) και η αναζήτηση συμμάχων εντός ΕΕ οι οποίοι θα κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση. Είναι δεδομένο ότι από μόνη της η Ελλάδα δεν μπορεί να διαμορφώσει τους κατάλληλους συσχετισμούς ισχύος, ώστε να επιτύχει τους στόχους της. Οι συμμαχίες αυτές θα μπορούσαν να αναζητηθούν στις περιπτώσεις της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, κράτη-μέλη της ΕΕ που βρέχονται από τη Μαύρη Θάλασσα, γειτνιάζουν με τον Ν. Καύκασο και τη Ρωσία και ως εκ τούτου επιθυμούν την επίτευξη σταθερότητας στην περιοχή και τη συνολική βελτίωση των σχέσεων ΕΕ - Ρωσίας. Επίσης, σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη που γενικά επιθυμούν την επίτευξη ενός καλού επιπέδου σχέσεων με τη Ρωσία, το οποίο μπορεί να διαμορφωθεί μέσω της ενισχυμένης συνεργασίας για τον Καύκασο. Τελικό ζητούμενο για την Ελλάδα είναι η υπέρβαση της λογικής του μηδενικού αθροίσματος και του διπολισμού στον Καύκασο και η μετατροπή του τελευταίου σε περιοχή συνεργασίας και όχι ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και ΕΕ (αλλά και της Δύσης συνολικότερα). Εν τέλει, η εξέλιξη αυτή είναι αναγκαία για την επίλυση των προβλημάτων της περιοχής, καθότι η περαιτέρω «γεωπολιτικοποίηση» θα ενέτεινε την αποσταθεροποίηση.

24. Προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης της ελληνικής θέσης στον Καύκασο προτείνεται:

Πρώτον, η ανάληψη πρωτοβουλιών από την Ελλάδα που θα συμβάλλουν στην ενίσχυση της παρουσίας της ΕΕ στην περιοχή.

Δεύτερον, η διατύπωση της θέσης ότι η ενεργειακή διπλωματία της ΕΕ στον Καύκασο οφείλει να έχει ως στόχο τη διατήρηση της ισορροπίας αναφορικά με την ενεργειακή εξάρτηση της Ένωσης από Ρωσία και Τουρκία. Εν τέλει, όταν οι Βρυξέλλες διακηρύττουν τον στόχο της διεύρυνσης των ενεργειακών προμηθευτών και των κρατών διέλευσης, πρέπει να κατανοούν ότι αυτό δεν αφορά μόνο τη Ρωσία αλλά τους πάντες.

Τρίτον, η εντατικοποίηση των διμερών επαφών με τα κράτη της περιοχής, με στόχο να δημιουργηθεί το κατάλληλο υπόβαθρο που θα επιτρέψει τη μετέπειτα ανάληψη ευρύτερων πρωτοβουλιών. Ζητούμενο είναι η κάλυψη του «κενού» που προέκυψε από την ουσιαστική «αποχώρηση» της χώρας από την περιοχή κατά την τελευταία δεκαπενταετία.

Τέταρτον, η υποστήριξη προς τους θεσμούς περιφερειακής συνεργασίας, όπως για παράδειγμα ο ΟΣΕΠ. Η Ελλάδα ως κράτος με περιορισμένα ερείσματα στον Καύκασο, ωφελείται από την αναβάθμιση υπερεθνικών θεσμών στους οποίους συμμετέχει. Ζητούμενο για εκείνη είναι άλλωστε η διαμόρφωση ενός πλαισίου, προκειμένου τα κράτη της περιοχής να λύσουν μόνα τους τα προβλήματά της. Η συμμετοχή στον ΟΣΕΠ αρκετών κρατών-μελών της ΕΕ καθώς και άλλων που επιθυμούν να διατηρούν στενούς δεσμούς με την τελευταία, δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των δύο θεσμών και ευνοϊκό για την Ελλάδα συσχετισμό δυνάμεων εντός του Οργανισμού.

Πέμπτον, η Ελλάδα οφείλει να καταστήσει σαφές με τις ενέργειές της ότι η επιδιωκόμενη αναβάθμιση της παρουσίας της στον Καύκασο δεν έχει αντιτουρκικό χαρακτήρα. Ζητούμενο δεν είναι η εύρεση ενός ακόμη πεδίου ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, αλλά η δημιουργία του κατάλληλου πλαισίου που θα ενισχύει τη θέση της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας στον Καύκασο καθώς και συνολικά.

Έκτον, η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική πρέπει να στηρίξει την παρουσία του ΝΑΤΟ στην περιοχή μέχρι όμως του σημείου που δε θα μετέβαλε την ισορροπία ισχύος. Αντιθέτως, η διατήρηση μιας ισορροπημένης νατοϊκής παρουσίας στα κράτη του Ν. Καυκάσου μπορεί να ευνοήσει ακόμη και την ίδια τη Ρωσία, δεδομένου του θετικού ρόλου που το βορειοατλαντικό σύμφωνο μπορεί να διαδραματίσει σε ζητήματα όπως η αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος και των τρομοκρατικών δικτύων, τα οποία αφορούν άμεσα και τη ρωσική πλευρά.

Έβδομον, η Ελλάδα πρέπει να συζητήσει την πιθανότητα διαμόρφωσης θεσμικού πλαισίου συνεννόησης και συνεργασίας με τη Ρωσία σχετικά με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς στο εσωτερικό των δύο κρατών. Συνεννόηση που θα περιελάμβανε μεν το ζήτημα των παρεμβάσεων από τρίτα κράτη (Τουρκία) και θα έστελνε το μήνυμα ότι αυτές δε γίνονται ανεκτές, θα είχε, ωστόσο, έναν ευρύτερο χαρακτήρα, λειτουργώντας ως φόρουμ διαλόγου για τις πολιτικές ενσωμάτωσής των μουσουλμάνων και γενικά για τις στρατηγικές που θα εφαρμοστούν σχετικά με αυτούς.

Όγδοον, πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα συμβάλλουν στην αποκατάσταση των σχέσεων Τουρκίας-Αρμενίας. Πρωτοβουλίες, οι οποίες αφενός θα καταδείξουν

ότι η Ελλάδα δεν αντιλαμβάνεται την παρουσία της στον Καύκασο με αντιτουρκικούς όρους και αφετέρου θα έχουν θετικές για αυτήν επιπτώσεις στη διαμόρφωση των συσχετισμών ισχύος στην περιοχή.

Βασικό ζητούμενο για την εργασία ήταν η εξέταση των προϋποθέσεων για την αναβάθμιση της ελληνικής παρουσίας στην περιοχή του Καυκάσου και την ουσιαστική ένταξη του τελευταίου στην ατζέντα της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής. Διαπιστώθηκε ότι βασική προϋπόθεση για την επίτευξη του εν λόγω στόχου είναι η δημιουργία ενός πλαισίου ευρύτερης ευρω-ρωσικής συνεργασίας η οποία θα περιλαμβάνει και τον Καύκασο. Ο Καύκασος, μάλιστα, θα μπορούσε να αποτελέσει και σημείο έναρξης μιας συνολικότερης συνεννόησης μεταξύ των δύο πλευρών.

Είναι γεγονός ότι μια τέτοια εξέλιξη συνεπάγεται μερική αποδυνάμωση της θέσης του αμερικανικού παράγοντα στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ως προς αυτό, πρέπει να επισημανθεί ότι η εργασία δεν έχει ως αντικείμενο να εξετάσει συνολικά το αν η ΕΕ (και κατ' επέκταση η Ελλάδα) πρέπει να ακολουθήσει μια φιλοατλαντική πολιτική ή μια στρατηγική προσέγγισης με τη Ρωσία, αλλά να διερευνήσει το πώς η Ελλάδα (και η ΕΕ συνολικά) μπορεί να αναβαθμίσει τον ρόλο της στον Καύκασο. Αναγνωρίζοντας τον καθοριστικό ρόλο της Ρωσίας στην περιοχή, ο οποίος μάλιστα ενισχύθηκε μετά τον πόλεμο της Γεωργίας το 2008, η διατριβή εκτιμά ότι ενέργειες που θα δυσκόλευαν τη συνεννόηση μαζί της θα επιδρούσαν αρνητικά στην προοπτική προσέγκυσής της σε ένα πλαίσιο διευθέτησης των ανοιχτών ζητημάτων και των διαφορών στην περιοχή. Επίσης ότι, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφορές, μια προσέγγιση ΕΕ-Ρωσίας για τον Καύκασο (αλλά και συνολικότερα) είναι σαφώς πιο εφικτή από μια αντίστοιχη ρωσο-αμερικανική, δεδομένων των μεγάλων και στρατηγικών διαφορών μεταξύ των δύο πλευρών, αλλά και της ύπαρξης μιας αρνητικής ιστορικής κληρονομιάς στις μεταξύ τους σχέσεις.⁴³⁷ Ιδιαίτερα δε σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, η τελευταία θα ευνοηθεί περισσότερο από μια αναβαθμισμένη ευρωπαϊκή παρουσία στον Καύκασο σε σχέση με μια αντίστοιχη αμερικανική/νατοϊκή. Έχει, δηλαδή, και δικούς της ειδικούς λόγους να επιθυμεί μια τέτοια εξέλιξη. Η εργασία σε κάθε περίπτωση δεν επιδιώκει να γενικεύσει ως προς την τελευταία αυτή παρατήρηση για το σύνολο της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, αλλά να εστιάσει αυστηρά στο ζήτημα των ελληνορωσικών σχέσεων και της ελληνικής παρουσίας στον Καύκασο.

---

⁴³⁷ Για παράδειγμα, η επιτυχία της γαλλικής διαμεσολάβησης κατά τον πόλεμο της Γεωργίας το 2008 ερμηνεύεται από πολλούς ως αποτέλεσμα της στάσης που είχε τηρήσει το Παρίσι κατά τη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του ίδιου έτους, κατά την οποία είχε αντιταχθεί στην προοπτική ένταξης της Γεωργίας και της Ουκρανίας στο βορειοατλαντικό σύμφωνο.

Προτάσεις προς περαιτέρω έρευνα

Στην παρούσα διατριβή εστιάσαμε, κατά βάση, στη γεωπολιτική διάσταση των διακρατικών σχέσεων στον Καύκασο, στην εμπλοκή της Ρωσίας και εξωσυστημικών παικτών, καθώς και στην πολιτική της Ελλάδας στην περιοχή. Παράλληλα, επικεντρωθήκαμε στη γεωπολιτική διάσταση του Βορείου Καυκάσου, δεδομένου ότι τα τεκταινόμενα στην εν λόγω περιοχή έχουν - για λόγους που αναλύσαμε - σαφή γεωπολιτικό χαρακτήρα.

Από τα παραπάνω, καθίσταται προφανές ότι υπάρχει μεγάλο περιθώριο για περαιτέρω έρευνα αναφορικά με διαφορετικές πτυχές των διακρατικών σχέσεων στον Καύκασο και την εκεί δραστηριοποίηση παγκόσμιων και περιφερειακών παικτών καθώς και της Ελλάδας. Επί παραδείγματι, ο τομέας των οικονομικών σχέσεων μπορεί να αναλυθεί σε μεγαλύτερο βάθος. Η παρούσα διατριβή αναφέρθηκε σε αυτόν στο βαθμό που γεωπολιτική και γεωοικονομία αλληλοσυνδέονται. Ωστόσο, η οικονομική διάσταση των διακρατικών σχέσεων στον Καύκασο (αλλά και γενικότερα) έχει ασφαλώς και τον δικό της αυτόνομο χαρακτήρα και δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο στο πλαίσιο της γεωπολιτικής και των ευρύτερων κρατικών πολιτικών. Ενδεικτικά, οι αποφάσεις σχετικά με την κατασκευή αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων, ζήτημα στο οποίο έδωσε έμφαση η διατριβή, δεν επηρεάζονται μόνο από τα κρατικά συμφέροντα, αλλά και από παραμέτρους όπως τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων εταιρειών, το κόστος κατασκευής, οι προοπτικές οικονομικής βιωσιμότητας τους (ως αποτέλεσμα παραγόντων όπως οι διεθνείς τιμές του πετρελαίου, η διαδρομή του αγωγού, οι διαθέσιμες προς μεταφορά ποσότητες πετρελαίου ή φυσικού αερίου κλπ.).

Παράλληλα, η νομική διάσταση είναι επίσης σημαντική, καθότι συχνά το νομικό καθεστώς που ισχύει σε ένα κράτος μπορεί να περιέχει ασύμβατες διατάξεις σε σχέση με το αντίστοιχο άλλων κρατών, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει τις προοπτικές οικονομικής (ή και γενικότερης) συνεργασίας τους. Με δεδομένη δε την εμπλοκή στον Καύκασο διαφορετικών πολιτικοοικονομικών θεσμών (πχ. ΕΕ - Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα), καταδεικνύεται η σημασία του παραπάνω ζητήματος.

Επιπλέον, η εμπλοκή διαφορετικών πολιτικοοικονομικών θεσμών αναδεικνύει το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ αυτών και κρατών που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Επί παραδείγματι, οι οικονομικές σχέσεις Ρωσίας - Γεωργίας επηρεάζονται από το καθεστώς των οικονομικών σχέσεων Γεωργίας - ΕΕ. Αντιστοίχως, το καθεστώς διακίνησης των προϊόντων κρατών-μελών της ΕΕ στη Ρωσία μπορεί να επηρεαστεί από τις σχέσεις της Ένωσης με κράτη με τα οποία η Μόσχα διατηρεί στενές οικονομικές σχέσεις (όπως αυτά του Καυκάσου). Ενδεικτικά, η ρωσική πλευρά έχει θέσει σχετικό ζήτημα για την περίπτωση της Ουκρανίας.

Η θέση της ΕΕ στον Καύκασο είναι επίσης ένα ζήτημα το οποίο θα μπορούσε να αναπτυχθεί περαιτέρω. Στην παρούσα μελέτη δόθηκε ένα γενικό πλαίσιο αναφορικά με την παρουσία της Ένωσης, ώστε να εξεταστεί η επιρροή της στον συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή. Δεν επιχειρήθηκε εις βάθος εξέταση των πολιτικών της Ένωσης στον Καύκασο, των πιθανών

ελλείψεων της στρατηγικής της και των δυνατοτήτων ενίσχυσης της παρουσίας και του ρόλου της, ιδιαίτερα σε σχέση με τη δημιουργία ενός πλαισίου υπέρβασης των διαφορών Ρωσίας - Δύσης.

Επιπλέον, θέματα τα οποία θα μπορούσαν να εξεταστούν βαθύτερα από μελλοντική έρευνα, σχετίζονται με τον ρόλο που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν τα λεγόμενα ζητήματα «χαμηλής πολιτικής». Επί παραδείγματι, ο πολιτισμός, οι σχέσεις της κοινωνίας πολιτών, θέματα οικολογίας, κλπ. Δεδομένων, μάλιστα, των ιστορικών πολιτισμικών δεσμών της Ελλάδας με την περιοχή του Καυκάσου, αλλά και της συνεχιζόμενης παρουσίας ελληνικού στοιχείου σε αυτήν, η πολιτιστική διπλωματία και η διπλωματία της κοινωνίας πολιτών μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο αναφορικά με την ελληνική πολιτική στην περιοχή. Οι δε στενές πολιτισμικές σχέσεις της περιοχής τόσο με τη Δύση όσο και με τη Ρωσία, δημιουργούν προϋποθέσεις για την εύρεση ενός κοινού πεδίου διαλόγου μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, που θα βοηθούσε σημαντικά τη συνεννόηση και τη συνεργασία για τα μεγάλα ζητήματα της περιοχής.

Ιδιαίτερα σε σχέση με τον Βόρειο Καύκασο, βαθύτερη έρευνα θα μπορούσε να γίνει αναφορικά με τις διαφορετικές πτυχές των πολιτικών του ρωσικού κράτους έναντι των πληθυσμών της περιοχής. Η θέση των πληθυσμών αυτών δεν έχει αποκλειστικά γεωπολιτικό/διεθνή χαρακτήρα, αλλά σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τις πολιτικές που ασκεί το ρωσικό κράτος. Ως εκ τούτου, η αστάθεια ή η σταθερότητα που κατά διαστήματα παρατηρούνται στην περιοχή είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των πολιτικών του κέντρου (Ρωσίας). Τα δε περιθώρια παρεμβάσεων τρίτων κρατών εξαρτώνται κατά βάση από την αποτελεσματικότητα των πολιτικών της Μόσχας. Εν τέλει, ο Βόρειος Καύκασος αποτελεί περισσότερο ένα εσωτερικό, παρά ένα διεθνές ζήτημα για τη Ρωσία.

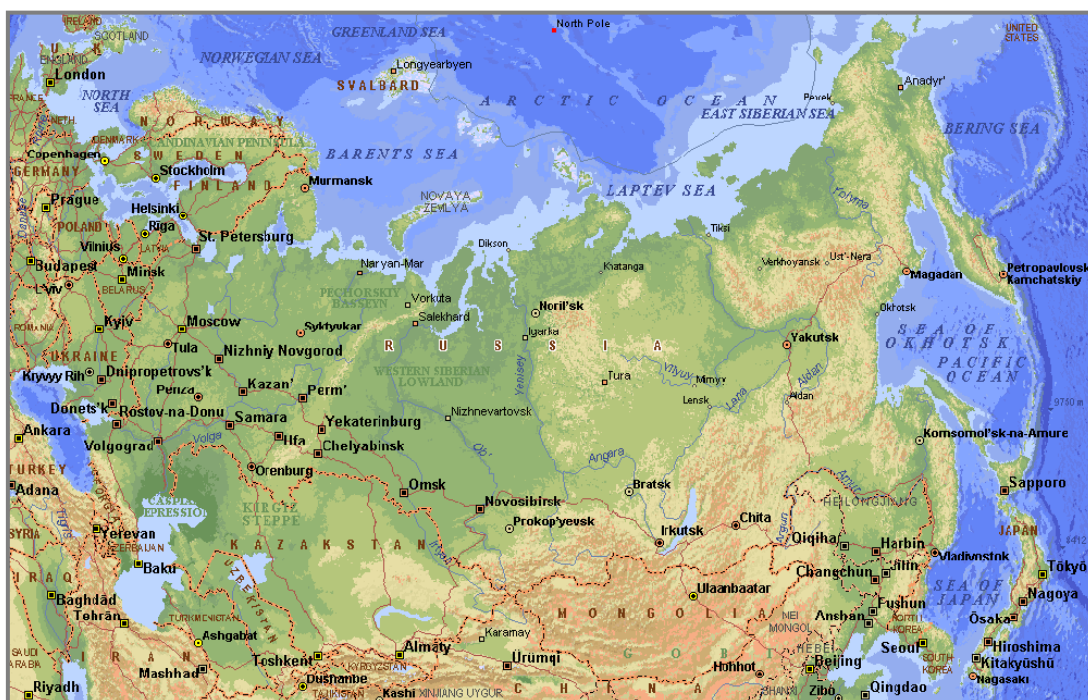
Παράλληλα, ζητούμενο είναι η εξειδίκευση και η περαιτέρω εμβάθυνση της στρατηγικής που πρέπει να ακολουθήσει η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στην περιοχή. Στην παρούσα διατριβή αναλύσαμε κυρίως το γεωπολιτικό πλαίσιο της εκεί παρουσίας της και τις προϋποθέσεις στις οποίες θα μπορούσε να στηριχθεί μια αναβαθμισμένη θέση της. Αναφερθήκαμε, επίσης, στους γενικούς άξονες μιας πιθανής στρατηγικής της, προχωρώντας σε ορισμένες προτάσεις. Η περαιτέρω εξειδίκευση των προτάσεων αυτών θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο επιπλέον μελέτης, καθώς η παρούσα διατριβή δεν επιχείρησε εξειδίκευση των γενικών αυτών κατευθύνσεων. Εξάλλου, πέρα από την εξειδίκευση των προτάσεων που αναπτύχθηκαν, υπάρχει σημαντικό περιθώριο επεξεργασίας και διατύπωσης και νέων, καθότι η παρούσα διατριβή επ' ουδενί ισχυρίζεται ότι έχει καλύψει το σύνολο των αξόνων τους οποίους θα μπορούσε να ακολουθήσει η ελληνική στρατηγική στον Καύκασο.

Τέλος, θα ήταν χρήσιμη η πραγματοποίηση έρευνας αναφορικά με τα συμφέροντα και τις πολιτικές της Ελλάδας σε σχέση με κράτη όπως η Ουκρανία και η Λευκορωσία, με δεδομένη και τη γειτνίασή τους, αλλά και με περιοχές όπως η Κεντρική Ασία. Πρόκειται για περιοχές αυξημένου ρωσικού ενδιαφέροντος οι οποίες, ωστόσο, εντάσσονται και στη ζώνη συμφερόντων και δράσης της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, επηρεάζοντας άμεσα τις ελληνορωσικές σχέσεις.

Χάρτες

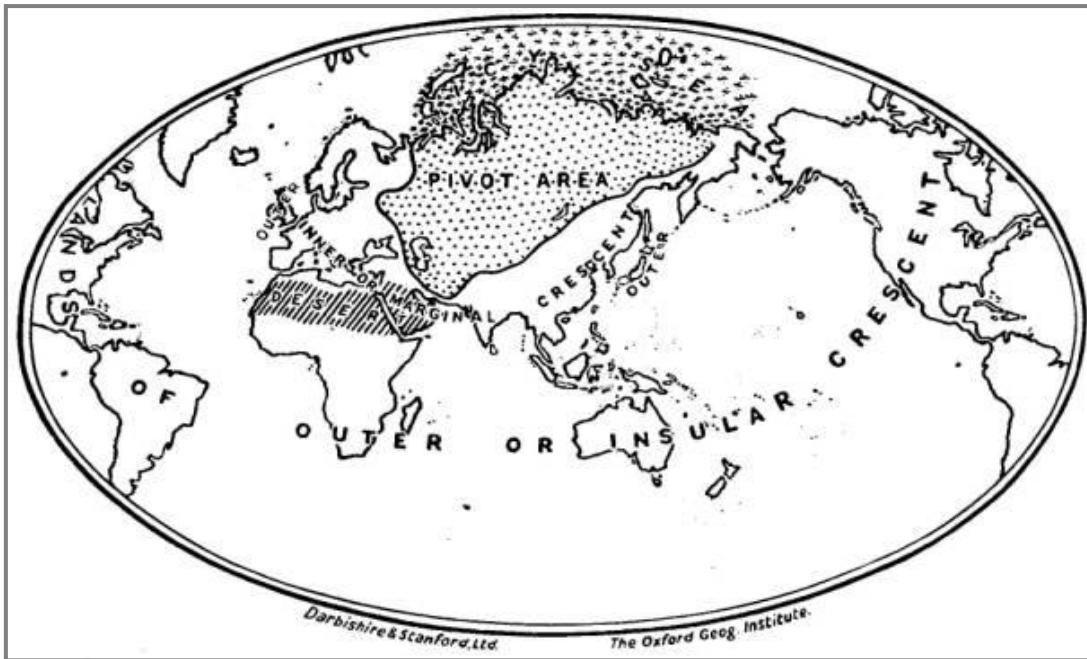

Χάρτης 1 : Πολιτικός χάρτης της σημερινής Ρωσίας

Χάρτης 2 : Γεωγραφικός χάρτης της Ρωσίας

Χάρτης 3 : Ο Κόσμος του Mackinder

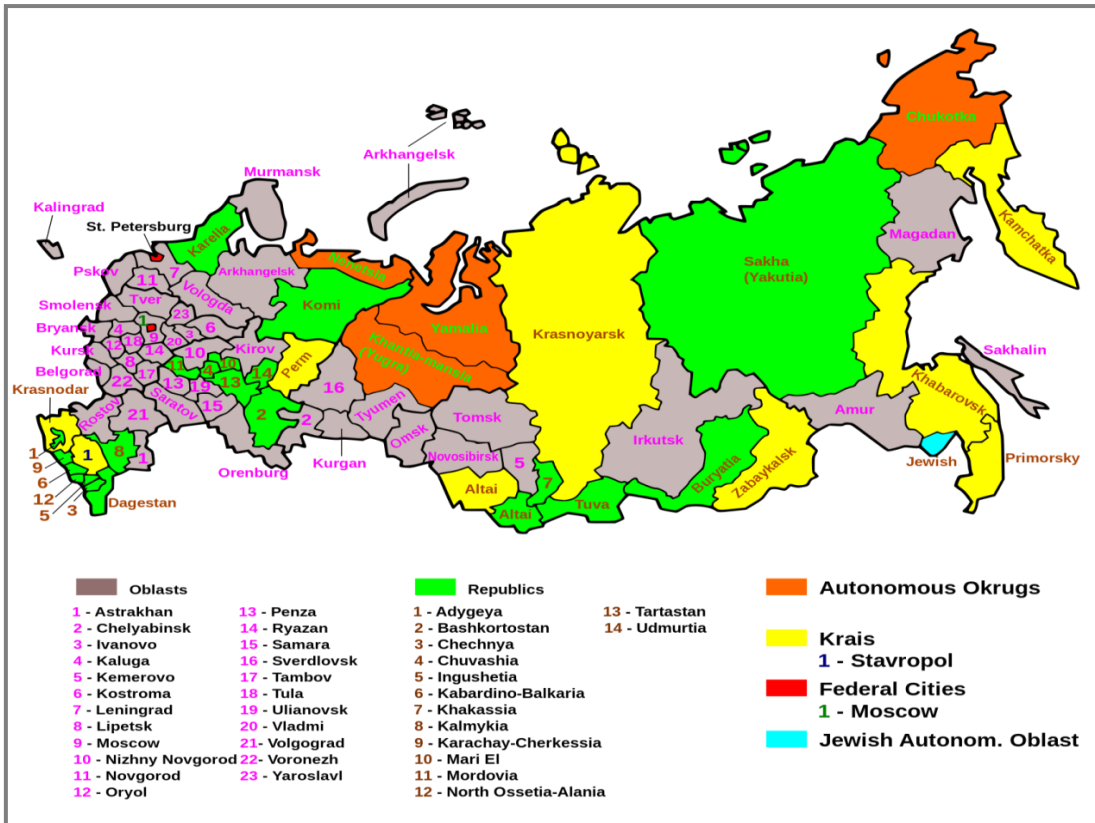
Χάρτης 4 : Heartland και Rimland

Χάρτης 5 : Το Μεγάλο Πριγκιπάτο της Μόσχας (1262- 1547). Σε έντονα χρώματα τα εδάφη που καταλάμβανε το 1300.

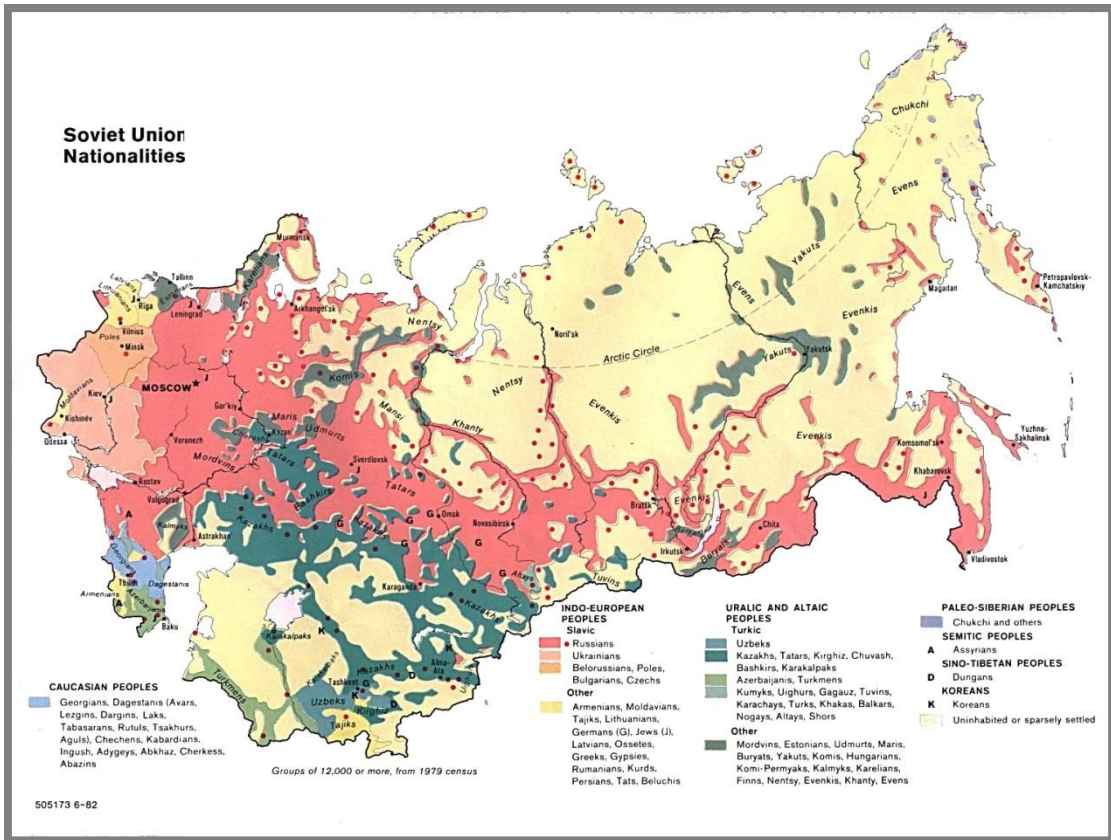
Χάρτης 6 : Οι ιστορικές επεκτάσεις της Ρωσίας

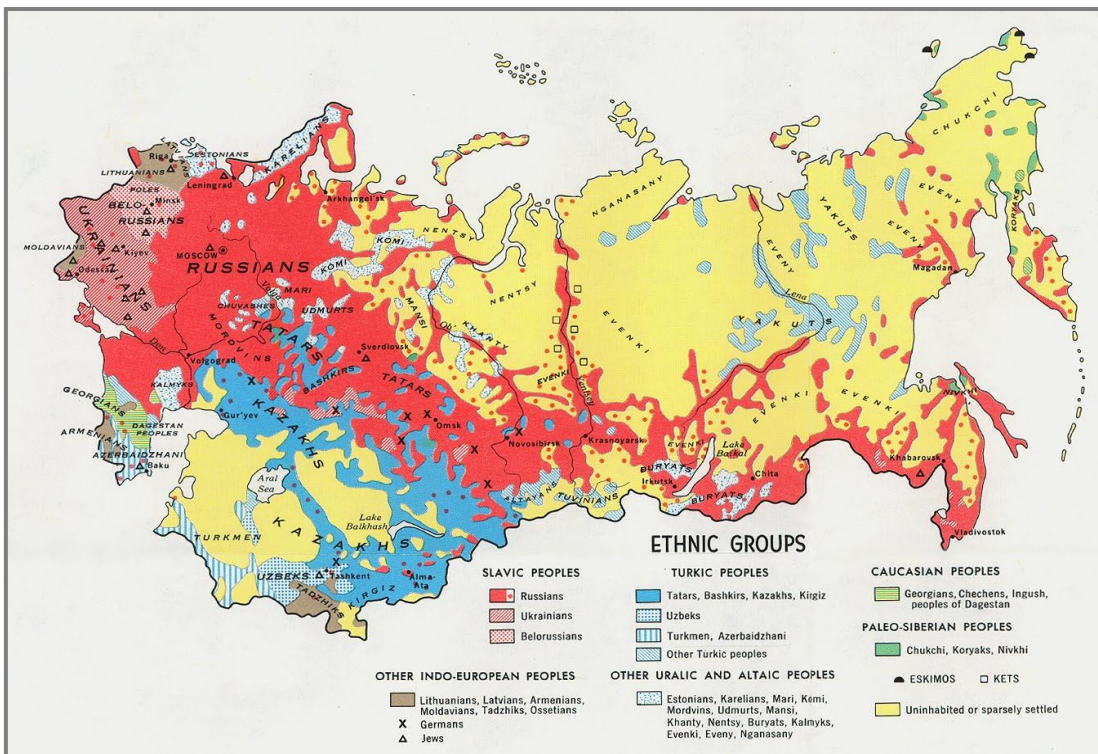
Χάρτης 7 : Η σημερινή διοικητική δομή της Ρωσικής Ομοσπονδίας

Χάρτης 8 : Ο Καύκασος σήμερα

Χάρτης 9 : Χάρτης με την κατανομή των εθνικοτήτων της ΕΣΣΔ

Χάρτης 10 : Χάρτης με την κατανομή των εθνικοτήτων στη σημερινή Ρωσία

Πηγή: <http://russiatrek.org/krasnodar-krai>

Χάρτης 11 : Η περιοχή του Κράσονταρ όπου διαμένει μεγάλος αριθμός Ελλήνων (περιλαμβάνεται η Δημοκρατία της Adygea)

Χάρτης 12 : Το Κρίμσκ, πρωτεύουσα της Αυτόνομης Ελληνικής Περιοχής

Χάρτης 13 : Το Ναγκόρνο Καραμπάχ και τα γύρω εδάφη που κατέχει ο αρμενικός στρατός

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αγτζίδης Βλάσης (2001), Παρευξείνιος Διασπορά- Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.

Βόγλης Πολυμέρης (2014), Η Αδύνατη Επανάσταση, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Βοσκόπουλος Γιώργος (2005), Ελληνική Εξωτερική Πολιτική- Από τον 20^ο στον 21^ο Αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Διάλλα Άντα (2009), Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια – Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Καιρίδης Δημήτρης, Η Ελλάδα και η Ένταση στις Ευρωατλαντικές Σχέσεις, στο Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Κοππά Μαριλένα (επιμέλεια), 30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής- 1974-2004 (2005), Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Καλύβας Στάθης - Μαραντζίδης Νίκος (2015), Εμφύλια Πάθη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, τρίτη έκδοση.

Καστελλάν Ζώρζ (1991), Η Ιστορία των Βαλκανίων (14^{ος} - 20^{ος} αιώνας), Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστη.

Κατσόφκα – Μαλιγούδη (2008), Η αυτοκρατορική Ρωσία (1613-1917), Αθήνα, Gutenberg.

Κοππά Μαριλένα, Ελληνική Βαλκανική Πολιτική: Τριάντα Χρόνια Μετά, στο Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Κοππά Μαριλένα (επιμέλεια), 30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής- 1974-2004 (2005), Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Κοτζιάς Νίκος (2013), Ελλάδα Αποικία Χρέους- Ευρωπαϊκή αυτοκρατορία και γερμανική πρωτοκαθεδρία, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη.

Κοτζιάς Νίκος (2010), Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας στον 21^ο αιώνα- Για μια νέα ενεργητική, δημοκρατική, πατριωτική στρατηγική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.

Κοτζιάς Νίκος (2003), Το Ενεργητικό Δημοκρατικό Κράτος- Εθνικό Κράτος και Παγκοσμιοποίηση, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.

Μάκιντερ Χάλφορντ Τζ. (2006), Δημοκρατικά Ιδεώδη και Πραγματικότητα, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Μαρκεζίνης Βασίλειος (2010), *Μια Νέα Εξωτερική Πολιτική για την Ελλάδα- Στα πλαίσια της βαθμιαίας ανεξαρτητοποίησης από τις ΗΠΑ*, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Μάζης Ιωάννης (2002), *Γεωπολιτική- Η Θεωρία και η Πράξη*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Μάζης Ιωάννης (πρόλογος), στο Ratzel Friedrich (2001), *Ο Ζωτικός Χώρος* (εισαγωγή: Γιάννης Μάζης), Αθήνα, Προσκήνιο.

Μουσούρης Σωτήρης, *Το Κυπριακό στον ΟΗΕ*, στο Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Κοππά Μαριλένα (επιμέλεια), *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής- 1974-2004* (2005), Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Κουρματζής Αθ. (2005), *Τα Νέα Γεωπολιτικά Δεδομένα στην Ευρασία*, στο Μπόση Μ., Λιούσης Ν. και Κουρματζής Αθ., *Τρεις Γεωπολιτικές Προκλήσεις για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Πριμακόφ Γιεβγκένι (2002), *Η Άγνωστη Ρωσία*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική.

Σμιτ Καρλ (2009), *Η Έννοια του Πολιτικού*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (2014), *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».

Σβορώνος Γ. Νίκος (2007), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Σειρά: Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Θεμέλιο.

Τσακαλογιάννης Πάνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Συστημική Αλλαγή*, στο Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, Κοππά Μαριλένα (επιμέλεια), *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής- 1974-2004* (2005), Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Τσιριγώτης Διονύσιος (2010), *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία- Διεθνείς Σχέσεις και Διπλωματία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα.

Φλάισερ Χάγκεν (2012), *Οι πόλεμοι της μνήμης, Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Εκδόσεις Νεφέλη.

Χάντινγκτον Σάμουελ (1998), *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*, Αθήνα, Terzo Books.

Brzezinski Zbigniew (1998), *Η Μεγάλη Σκακιέρα- Η Αμερικανική Υπεροχή και οι Γεωστρατηγικές της Επιταγές*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

Mearsheimer John (2011), *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα Εκδόσεις, Ποιότητα.

Parker Geoffrey (2002), *Γεωπολιτική- Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, Αθήνα, Ροές.

Sen Amartya (2006), *Ταυτότητα και Βία- Η ψευδαίσθηση του πεπρωμένου*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Spykman J. Nicholas (2004), *Η Γεωγραφία της Ειρήνης*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Ιστοσελίδες επιστημονικού περιεχομένου

<http://www.geo-mazis.gr/>

Δημοσιεύματα στον ελληνόγλωσσο ηλεκτρονικό τύπο

Αζερμπαϊτζάν: Η κοινοπραξία Shah Deniz επέλεξε τον αγωγό TAP - Σεπτέμβριο ο οδικός χάρτης για την κατασκευή του, Το Βήμα, tovima.gr, 28 Ιουνίου 2013 (διαθέσιμο ως <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=519746>).

«Αιφνιδιασμός από αναφορές Πούτιν «σε βόρεια και νότια Κύπρο», Ο Φιλελεύθερος, philenews.com, 19 Δεκεμβρίου 2014 (διαθέσιμο ως <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/233810/aifnidiasmos-apo-anafores-poutin-se-voreia-kai-notia-kypro#sthash.q7EbSqM3.dpuf>).

Κοτζιάς: Πρόσχημα της Τουρκίας για μη λύση οι εγγυήσεις, skai.gr, 25 Οκτωβρίου 2015 (διαθέσιμο ως <http://www.skai.gr/news/politics/article/297022/kotzias-proshimatis-tourkias-gia-na-min-epiluthei-to-kupriako-i-diatirisi-ton-egguisseon/>).

ΝΑΤΟϊκή πρόσκληση σε Αλβανία και Κροατία - «Υπόσχεση» σε Ουκρανία και Γεωργία, in.gr, 3 Απριλίου 2008 (διαθέσιμο ως <http://news.in.gr/world/article/?aid=887860>).

«Νιет» από Μόσχα για τους παρατηρητές, Ελευθεροτυπία, enet.gr, 14 Μαΐου 2009 (διαθέσιμο ως <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=43990>).

Ρωσική στροφή στο Κυπριακό, Η Καθημερινή, kathimerini.gr, 19 Οκτωβρίου 2014 <http://www.kathimerini.gr/788636/article/epikairothta/kosmos/rwsikh-strofh-sto-kypriako>.

Σε λεπτή ισορροπία οι σχέσεις Αθήνας και Μόσχας, Η Καθημερινή, kathimerini.gr, 12 Μαΐου 2007 (διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/284873/article/epikairothta/politikh/se-lepht-isorropia-oi-sxeseis-a8hnas-kai-mosxas>).

Στα Κατεχόμενα ο Αμπντουλάχ Γκιούλ για τα 40 χρόνια από τον Αττίλα, in.gr, 19 Ιουλίου 2014 (διαθέσιμο ως <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231335819>).

Τουρκική βάση στην Αδριατική, Ελευθεροτυπία, enet.gr, 26 Μαΐου 2010 (διαθέσιμο ως <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=166172>).

Τσίπρας: Αναπόσπαστο τμήμα της Ευρώπης η Ρωσία, Πρώτο Θέμα, protothema.gr, 12 Μαΐου 2014 (<http://www.protothema.gr/politics/article/378127/tsipras-anapospasto-tmima-tis-europis-i-rosia/>).

Υπόθεση Πατσίφικο και τα Παρκερικά, sansimera.gr (διαθέσιμο ως <http://www.sansimera.gr/articles/51>).

Αναλύσεις στον ελληνόγλωσσο ηλεκτρονικό τύπο

Κωνσταντακόπουλος Δημήτρης (13 Δεκεμβρίου 2013), Πόλεμοι χρέους και η μοίρα της Ευρώπης - Μέρος Β, Επίκαιρα, epikaira.gr (διαθέσιμο ως <http://www.epikaira.gr/article/polemoi-xreoys-kai-i-moira-tis-eyropis-meros-v>).

Μαραντζίδης Νίκος (8 Απριλίου 2012), Ο ελληνικός Εμφύλιος και το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα, Η Καθημερινή, kathimerini.gr (διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/455102/article/epikairothta/ellada/o-ellhnikos-emfylios-kai-to-die8nes-kommoynistikiko-systhma>).

Φίλης Κωνσταντίνος (9 Νοεμβρίου 2014), Η σύμπραξη με Ισραήλ και Αίγυπτο, ευκαιρίες και κίνδυνοι, Η Καθημερινή, kathimerini.gr (διαθέσιμο ως <http://www.kathimerini.gr/791301/article/epikairothta/politikh/h-symprazh-me-israhl-kai-aigypto-eykairies-kai-kindynoi>).

Ελληνόγλωσσες διαδικτυακές αναλύσεις

Δρουσιώτης Μακάριος, Ρωσία - Τουρκία συμμαχία- Πολυσήμαντη η ενεργειακή συμφωνία Πούτιν – Ερντογάν (διαθέσιμο ως <http://www.makarios.eu/cgi-bin/hweb?-A=3784&-V=turkishcypriots>).

Ελληνόγλωσσες επιστημονικές μελέτες

Φίλης Κωνσταντίνος (επιμέλεια), Ο Ρόλος της Ανατολικής Μεσογείου στην Ενεργειακή Ασφάλεια της Ευρώπης, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Τομέας Ρωσίας-Ευρασίας και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα, Οκτώβριος 2012 (διαθέσιμο ως <http://www.idis.gr/wp-content/uploads/%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%9C%CE%95%CE%A3%CE%9F%CE%93%CE%95%CE%99%CE%9F%CE%A3-%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf>).

Φίλης Κωνσταντίνος (2009), Ελληνορωσικές σχέσεις: Μύθοι και πραγματικότητες, Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών (ΙΣΤΑΜΕ)- Αν. Παπανδρέου.

Φίλης Κωνσταντίνος (2009), Η εγρήγορση της Ρωσίας, ο αναβαθμισμένος ρόλος της Τουρκίας και η αδράνεια της Ελλάδας, Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών (ΙΣΤΑΜΕ) - Αν. Παπανδρέου.

Αγγλόγλωσση βιβλιογραφία

Arbatova- Nadia Alexandrova, *Troubled Strategic Partnership: The Black Sea*

Dimension of Russia's Relations with the West, in Hamilton Daniel and Mangott Gerhard (ed., 2008), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, Center for Transatlantic Relations, The Johns Hopkins University/Austrian Institute for International Affairs.

Cohen Saul Bernard (2009), *Geopolitics- The Geography of International Relations*, Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, INC.

Duncan Peter J.S. (2000), *Russian Messianism- Third Rome, Revolution, Communism and After*, London and New York, Routledge, Taylor & Francis Group.

Dugin Alexander (2012), *Geopolitics of Multiporal World, Spiritus Sancti Amen* (ηλεκτρονική μορφή).

Hosking Geoffrey (2001), *Russia and the Russians- A History*, USA, Harvard University Press.

King Charles (2008), *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, New York, Oxford University Press.

Kaplan Robert D. (2012), *The Revenge of Geography- What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, New York, The Random House Publishing Group.

Leonard Mark and Popescu Nicu (November 2007), *A Power Audit of EU-Russia Relations*, Polic Paper, European Council on Foreign Relations.

Lo Bobo (2002), *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era- Reality, Illusion and Mythmaking*, New York, Palgrave Macmillan.

Lieuven Dominic (2000), *Empire: the Russian Empire and Its Rivals*, New Haven and London, Yale University Press.

Malashenko Alexey (2001), *The glitter and poverty of Chechen Islam*, in Chufrin Gennady, *The Security of the Caspian Sea Region*, New York, Oxford University Press.

Mankoff Jeffrey (2009), *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers.

Popescu Nicu (September 2014), *Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely*, European Union Institute for Security Studies, Chaillot Papers, No. 132.

Schaefer Robert W., *The Insurgency in Chechnya and the North Caucasus- From Gazavat to Jihad*, California, Praeger Security International.

Sergeev Evgeny (2013), *The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia*, Woodrow Wilson Center Press / Johns Hopkins University, Baltimore Press.

Martin Terry, *An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism in Suny Ronald Grigor and Martin Terry (2001), A State of Nations- Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, New York, Oxford University Press.

Thorun Christian (2009), *Explaining Change in Russian Foreign Policy- The Role of Ideas in Post- Soviet's Russia's Conduct Towards the West*, Hampshire, Palgrave Mackmillan (in Association with St Anthony's College).

Trenin Dmitri (2001), *The end of Eurasia – Russia on the border between Geopolitics and Globalization*, Washington, Carnegie Moscow Center.

Tsygankov Andrei (2006), *Russia's Foreign Policy – Change And Continuity in National Identity*, USA, Rowman and Littlefield Publishers.

Waltz Kenneth (2010), *Theory of International Politics*, Long Grove, Waveland Pr. Inc.

Yemelianova Galina M. (2002), *Russia and Islam- A Historical Survey*, New York, Palgrave Mackmillan.

Αγγλόγλωσση επιστημονική αρθρογραφία

Aliriza Bulent, Alterman Jon B., Kuchins Andrew C. (March 2013), *The Turkey, Russia, Iran Nexus driving forces and strategies*, Center for Strategic and International Studies.

Arafat Mohamad, Alnuaimy Mahmood O. (2011), *The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP*, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 13, Issue 2, p. 103-133

Coppieters Bruno (December 2003), *An EU Special Representative to a new periphery, in Lynch Dov (et.), The South Caucasus: a challenge for the EU*, Institute for Security Studies, Chaillot Papers, No. 69., pp. 159-170.

Cornell Svante E. and Starr Frederick S. (June 2006), *The Caucasus: A Challenge for Europe*, Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.

Dokos Thanos and Tsakiris Theodoros (February 2012), *A Strategic Challenge: The role of Greece in Europe's Southern Gas Corridor Strategy*, Hellenic Foundation for European & Foreign Policy (ELIAMEP).

Economides Spyros (2005), *The Europeanisation of Greek Foreign Policy*, West European Politics, 28: 2.

Efe Haydar (September 2012), *Foreign Policy of the European Union Towards the South Caucasus*, International Journal of Business and Social Science, Vol. 3, No. 17.

Foxell Andrew (November 2010), *Discourses of Demonisation: Chechens, Russians, and the Stavropol' Riots of 2007*, Geopolitics, Volume 15, Issue 4.

Forsberg Thomas and Seppo Anti, The EU as a Peace-maker in the Russian-Georgian War, Paper Presented at the Fifth Pan-European Conference on EU Politics, 23-26 June 2010 (Porto).

Friedman George (Fall 2009), The Coming Conflict with Russia, The Journal of the International Security Affairs, n. 17.

Gafarli Orkhan (Spring 2014), The Role of North Caucasus Diaspora in Turkey- Russia Relations, Turkish Policy Quarterly, vol. 13, n. 1.

Grigoriadis Theocharis and Iordanidis Vlantis (September 2014), Greek-Russian Relations I: Foreign Policy and Diplomacy, Hellenic Foundation for European & Foreign Policy (ELIAMEP), Working Paper No. 54/2014.

Hill Fiona, Kirisci Kemal and Moffat Andrew (July 2015), Retracing the Caucasian Circle Considerations and Constraints for U.S., EU, and Turkish Engagement in the South Caucasus, Turkey Project Policy Paper, Center on the United States and Europe at Brookings, No. 6.

Hill Fiona and Taspinar Omer (Spring 2006), Turkey and Russia: the Axis of the Excluded?, Survival, Vol. 48, No. 1, pp. 81-92.

Khodarkovsky Michael (2008), The North Caucasus during the Russian Conquest, 1600-1850s, The National Council for Eurasian and East European Research, title VIII Program.

Kopisto Lauri (2011), The British Intervention in South Russia 1918-1920, University of Helsinki.

Kozyrev Andrei (May/ June 1994), The Lagging Partnership- In Search of a Joint Strategy, Foreign Affairs, 1994 (διαθέσιμο ως <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-05-01/lagging-partnership>).

Kuchins Andrew, Malarkey Matthew and Markedonov Sergei (March 2011), The North Caucasus- Russia's Volatile Border, Center for Strategic and International Studies, Russia and Eurasia Program.

Kuchins Andrew C. and Zevelev Igor A. (Winter 2012), Russian Foreign Policy: Continuity and Change, The Washington Quarterly.

Labban Mazen (2009), The Struggle for the Heartland: Hybrid Geopolitics in the Transcaspien, Geopolitics, 14: 1, 1 — 25, Taylor & Francis Group.

Lavrov, Sergey (2005), Democracy, International Governance, and the Future World Order, Russia in Global Affairs, n.1 (διαθέσιμο ως http://eng.globalaffairs.ru/number/n_4422).

Lukin Alexandr (July/August 2014), What the Kremlin Is Thinking- Putin's Vision for Eurasia, Foreign Affairs, (<http://www.foreignaffairs.com/articles/141538/alexander-lukin/what-the-kremlin-is-thinking>).

Makarychev Andrey (Fall 1999), Russian Regions as International Actors, Demokratizatsiya (The Journal of Post- Soviet Democratization), 7, No. 4, pp. 501-526.

Malashenko Alexey (July 2011), What the North Caucasus Means to Russia, *Russie.Nei.Visions* n. 61, Russia/ NIS Center.

Markedonov Sergey (September 2011), History as a Weapon- The Circassian Issue Standing Between Russia and Georgia, *Russia in Global Affairs*, No. 3 (διαθέσιμο ως <http://eng.globalaffairs.ru/number/History-as-a-Weapon-15335>).

Mead Walter Russel (May/ June 2014), The Return of Geopolitics- The Revenge of the Revisionist Powers, *Foreign Affairs*, May/ June 2014 Issue (διαθέσιμο ως <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>).

Lussac Samuel James (December 2010), Ensuring European energy security in Russian 'Near Abroad': the case of the South Caucasus, *European Security*, Special Issue: The EU, Russia and the shared neighbourhood: security governance and energy, vol. 19, Issue 4.

Mankoff Jeffrey (March 2012), The Big Caucasus between fragmentation and integration, Center for Strategic and International Studies, Russia and Eurasia Program.

Melvin Neil J. (May 2007), Building Stability in the North Caucasus Ways Forward for Russia and the European Union, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Policy Paper No. 16.

Nagorno Karabakh: Getting to a Breakthrough (October 2009), Crisis Group, Policy Briefing, Europe Briefing, n. 55, Baku/ Yerevan/Tblisi/Brussels.

Ozbay Fatih (Autumn 2011), The Relations between Turkey and Russia in the 2000s, *Perceptions*, , Vol. XVI, No. 3, pp. 69-92

Prousis Theophilus C. (1985), Russian Philorthodox Relief During The Greek War Of Independence, University of North Florida, UNF Digital Commons, History Faculty Publications.

Radvanyi, Jean and Shakhmardan S. Muduyev (2007), Challenges Facing Mountain Peoples of the Caucasus, *Eurasian Geography and Economics*, 48, 2:157–177.

Secieru Stanislav (2006), Russia's Foreign Policy under Putin: CIS Project Renewed, *Unisci Discussion Papers*, no. 10.

Semneby Peter (March 2012), The EU, Russia and the South Caucasus – Building Confidence, *Russia in Global Affairs*, No. 1 (διαθέσιμο ως <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-EU-Russia-and-the-South-Caucasus--Building-Confidence-15507>).

Shaffer Brenda (May 3 2014), Nagorno-Karabakh After Crimea- How Moscow Keeps the Conflict Alive -- And What to Do About It, *Foreign Affairs* (διαθέσιμο ως <http://www.foreignaffairs.com/articles/141385/brenda-shaffer/nagorno-karabakh-after-crimea>).

Sharafutdinova Gulnaz (June 2003), *Paradiplomacy in the Russian Regions: Tatarstan's Search for Statehood*, Europe- Asia Studies, Carfax Publishing, Taylor &Fancis Group, Vol. 55, No. 4, 2003, pp. 613–629.

Sidorov Dmitrii (2006), *Post-Imperial Third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox Geopolitical Metaphor*, Geopolitics Routledge (Taylor & Francis).

Tziampiris Aristotle (Spring 2010), *Greek Foreign Policy and Russia: Political Realignment, Civilizational Aspects, and Realism*, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 21, n.2.

Valiyev Anar (August 2015), *Can Azerbaijan Revive the Silk Road?*, PONARS Eurasia Policy Memo, PONARS Eurasia, No. 382.

Weber Keith (5 November 2012), *Azerbaijan & Turkmenistan Disputes and The Tragedy of the Commons*, Center for Strategic & International Studies (διαθέσιμο ως <http://csis.org/blog/azerbaijan-turkmenistan-disputes-and-tragedy-commons>).

Αγγλόγλωσσες επιστημονικές μελέτες

Geifman Anna and Course Dima (July 15 2013), *Israel and Azerbaijan: Geopolitical Reasons for Stronger Ties*, BESA, BESA Center Perspectives Paper No. 208.

Koremezli Ibrahim (September 2004), *The Place of the Ottoman Empire in the Russo-Circassian War (1830-1864)*, Master Thesis, Department of International Relations, Bilkent university, Ankara.

Trenin Dmitri (July 2014), *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*, Carnegie Moscow Center (διαθέσιμο ως <http://carnegie.ru/2014/07/09/ukraine-crisis-and-resumption-of-great-power-rivalry#>).

Αγγλόγλωσσες διαδικτυακές αναλύσεις

Brzezinski Zbigniew (June 27 2014), *Confronting Russian Chauvinism*, *The American Interest* (διαθέσιμο ως <http://www.the-american-interest.com/2014/06/27/confronting-russian-chauvinism/>).

Dugin Alexandr, *The Eurasian Idea*, 4pt.su (διαθέσιμο ως <http://www.4pt.su/lt/node/27>).

Liz Fuller (December 25 2015), *Russia: Balkars Launch New Campaign For Own Republic*, *Radio Free Europe- Radio Liberty* (διαθέσιμο ως <http://www.rferl.org/content/article/1059069.html>).

Gedmin Jeffrey (October 20 2015), *Forget Russia in Syria*, *The American Interest*, (διαθέσιμο ως <http://www.the-american-interest.com/2015/10/20/forget-russia-in-syria/>).

Ismailova Gulnara (July 16 2003), *Iranian Azeri Leader Supports the Federalization of Iran*, *The Central- Asia- Caucasus Analyst* (διαθέσιμο ως <http://old.cacianalyst.org/?q=node/1317>).

Kasim Kamer (October 3 2004), Turkey's Foreign Policy Towards The Russian Federation, The Journal of Turkish Weekly (διαθέσιμο ως <http://www.turkishweekly.net/2004/10/13/article/turkey-039-s-foreign-policy-towards-the-russian-federation/>).

Korybko Andrew (June 26 2015), Why Russia and China Must Expand Their Influence in the Balkans and Indochina, russia-insider.com (διαθέσιμο ως <http://russia-insider.com/en/ri-exclusive-andrew-korybko-russia-and-chinas-geopolitical-strategies/ri8314>).

Kvavshin Yuri and Olenchenko Vladimir (February 21 2014), Current Status and Possible Ways to Improve Russian-Greek Relations, Russian International Affairs Council (διαθέσιμο ως http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=3170#top).

Muradova Mina (28 June 2013), Russia and Azerbaijan Terminate Baku-Novorossiysk Agreement, The Central Asia- Caucasus Analyst (διαθέσιμο ως <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12767-russia-and-azerbaijan-terminate-baku-novorossiysk-agreement.html>).

Shirinyan Anahit (February 1 2013), Assessing Russia's role in efforts to resolve the Nagorno-Karabakh conflict: From perception to reality, Caucasus Edition- Journal of Conflict Transformation (διαθέσιμο ως <http://caucasusedition.net/analysis/assessing-russias-role-in-efforts-to-resolve-the-nagorno-karabakh-conflict-from-perception-to-reality>).

Smirnov Andrei, Astemirov Takes Credit for Idea of Caucasian Emirate, The Jamestown Foundation, North Caucasus Analysis Volume: 8 Issue: 46 (διαθέσιμο ως http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4579#.VnwOLraLQdU)

Socor Vladimir (May 8 2012), Russia Backs Greece-Cyprus-Israel Triangle Against Turkey on Offshore Gas, The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor Volume: 9 Issue: 87 (διαθέσιμο ως http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=39345&no_cache=1#.VmrqqUqLSUk).

Sushentsov Andrey (October 11 2015), Lowdown: Making Sense of Russia's Syria Strategy, The National Interest (διαθέσιμο ως <http://www.nationalinterest.org/feature/lowdown-making-sense-russias-syria-strategy-14047>).

Younkyoo Kim and Stephen Blank (November 13 2012), Russo-Turkish divergence: The energy dimension, Center for Geopolitical Analyses (διαθέσιμο ως <http://icmu.nyc.gr/Russo-Turkish-divergence%3A-The-energy-dimension?page=1>).

Vatchagaev Mairbek (June 28 2013), Caucasus Emirate Reverses Position on Syrian Jihad, Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor Volume: 10 Issue: 123.

Μη διαθέσιμες πλέον αναλύσεις

<http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12741-north-caucasus-insurgency-makes-inroads-to-tatarstan-bashkortostan.html>.

Valdai Club, http://valdaiclub.com/russia_and_the_world/66605.html

<http://euro-synergies.hautetfort.com/archive/2011/08/14/geopolitics-of-leviathan.html>

Αναλύσεις στον αγγλόγλωσσο ηλεκτρονικό τύπο

Gassanly Murad, What do Madrid Principles Say on Karabakh?, Azerireport.com (διαθέσιμο http://azerireport.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2226).

Karon Tony (August 21 2008), What Israel Lost in the Georgian War, Time, time.com (διαθέσιμο ως <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1834785,00.html>).

Larison Daniel (January 27 2011), Saakashvili's Reckless Moves, The American Conservative

(διαθέσιμο ως <http://www.theamericanconservative.com/larison/saakashvilis-reckless-moves/>).

Laughland John (September 8 2004), The Chechens' American friends, The Guardian online (<http://www.theguardian.com/world/2004/sep/08/usa.russia>).

Petro Nicolai N. (December 3 2013), How the E.U. Pushed Ukraine East, The New York Times, nytimes.com (διαθέσιμο ως http://www.nytimes.com/2013/12/04/opinion/how-the-eu-pushed-ukraine-east.html?_r=1).

Vulliany Ed and Smith Helena (November 30 2014), Athens 1944: Britain's dirty secret, The Guardian online ((διαθέσιμο ως <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/30/athens-1944-britains-dirty-secret>).

Αγγλόγλωσσα δημοσιεύματα

"Adyge Khasse": idea of united Circassia is no threat to Russia's integrity, Caucasian Knot, kavkaz-uzel.ru, 22 January 2010 (διαθέσιμο ως <http://eng.kavkaz-uzel.ru/articles/12289>).

Anatoly Chubais: Russia should aim to create liberal empire in CIS , Pravda.ru, 25 September 2003 (διαθέσιμο ως http://www.pravdareport.com/news/russia/25-09-2003/52757-0/#.U8jShPl_tqk).

'From Lisbon to Vladivostok': Putin Envisions a Russia-EU Free Trade Zone, Spiegel International online, Spiegel.de, 25 November 2010 (διαθέσιμο ως <http://www.spiegel.de/international/europe/from-lisbon-to-vladivostok-putin-envisions-a-russia-eu-free-trade-zone-a-731109.html>).

Russia hits back over blasts claims, BBC News, news.bbc.com.uk, 26 July 2002 (διαθέσιμο ως <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2154100.stm>).

Russia Gets Call By Solzhenitsyn For Slavic State, New York Times online, September 19 1990 (διαθέσιμο ως <http://www.nytimes.com/1990/09/19/world/russia-gets-call-by-solzhenitsyn-for-slavic-state.html?src=pm&pagewanted=1>).

Russian President, Saudi Spy Chief Discussed Syria, Egypt, Al-Monitor, al-monitor.com, August 22 2013 (διαθέσιμο ως <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/08/saudi-russia-putin-bandar-meeting-syria-egypt.html#ixzz3vDk9vHD2>)

Russia overestimated EU's independence from US – Lavrov to French media, rt.com, 16 December 2014 (διαθέσιμο ως <https://www.rt.com/politics/official-word/214923-russia-eu-independence-lavrov/>).

Russia Signs Deal for Gas Pipeline Along Caspian Sea, New York Times online, 21 December 2007 (διαθέσιμο ως http://www.nytimes.com/2007/12/21/business/worldbusiness/21pipeline.html?_r=1).

Russia suspends arms control pact, BBC News, news.bbc.com.uk, 14 July 2007 (διαθέσιμο ως <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6898690.stm>).

SOCAR, Transneft update deal on Baku-Novorossiysk, Azernews.az, 19 February 2014 (διαθέσιμο ως http://www.azernews.az/oil_and_gas/64526.html).

Turkvizion Withdrawal Looks Likely, Eurovoix.com, 17 November 2014 (διαθέσιμο ως <http://eurovoix.com/2014/11/17/northern-cyprus-turkvizyon-withdrawl-looks-likely/>).

We have taken up arms to establish laws (interview with Movladi Udugov, part 2), Prague Watchdog, watchdog.cz, August 1 2008 (διαθέσιμο ως <http://www.watchdog.cz/?show=000000-000015-000006-000042&lang=1>).

Μη διαθέσιμα προσωρινά δημοσιεύματα

Kavkazcenter.com (<http://www.kavkazcenter.com/eng/content/2014/03/18/19017.shtml>)

Kavkazcenter.com <http://www.kavkazcenter.com/eng/content/2014/12/28/19806.shtml>

Διαδικτυακές συνεντεύξεις ειδικών

Radio Free Europe Radio Liberty (December 24, 2015), Literature And Empire: Scholar Susan Layton Discusses Russia's 'Literary Caucasus' (διαθέσιμο ως http://www.rferl.org/content/literature_empire_scholar_susan_layton_discusses_russia_literary_caucasus/24389678.html).

Ρωσόγλωσση βιβλιογραφία

Bobrovnikov V.O., Kolhozy i Islam v sovremennom Dagestane, v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Danilin I.V., Politika SSHA v Zakavkaze, v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Dugin Alexandr (1997), Osnovy Geopolitiki- Geopoliticheskoe Budushee Rossii, Moskva, Arktozea.

Degoev Vladimir (2003), Bolshaya Igra na Kavkaze: istoriya i sovremennost', Moskva, Russkaya Panorama.

Degoev Vladimir (2013), Istoriya Oprokinutaya v Politiku, Moskva, Izdatelstvo MGIMO Universitet.

Draganov A.A., Iran i Kavkaz v structure sovremennykh regional'nykh geopoliticheskikh protsessov na Blizhnem Vostoke, v Institut Politicheskikh I Sochialnykh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Emirov R.M. (2011), Prioriteti natsionalnoi bezoposnosti Rossiiskoi Federatsii na Severnom Kavkaze, Moskva, Logos.

Gadzhiev K. (2012), Bolshaya Igra na Kavkaze- vtsera, segodnya, zavtra, Institut Mirovoi Ekonomiki I Mezhdunarodnih Otnoshenii Rossiiskoi Akademii Nauk, Moskva, Mezhdunarodnye Otnosheniya.

Kisriev E.F., Potsemu Dagestan okazal'sja stabilnyim, a Chechnya net, v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Kardumyan V., Armyano-rossiiskie otnosheniya posle raspada SSSR: evoliutsiya i karakteristika osnovnykh etapov, v Institut Politicheskikh I Sochialnykh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Krymin A.V., Tarikat, v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Lentiaikov Denis Edwardovits (2012), Ocherki istorii russkoi politicheskoi mysli, Moskva, Insitut Filosofii Rossiiskoi Akademii Nauk, Letnyi Sad.

Matveev V.A., Pereselenie gorchev v Turtsiyu: dissussionye aspekty i realii epohi, v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Nadein- Raevsky V., Armyano- turetskaya "razryadka" i vneshnepolititseskaya strtegiya Turtsii, v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Protopopov A.C, Kozmienko B.M., Shpakovskaya M.A. (2012), Istoriya mezhdunarodnyh otnoshenii I vneshnei politiki Rossii, Moskva, Aspect Press Ltd.

Roschin M. (pri uchastiye Dzh. Meskhidkze), Islam v Chechne, v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Silaev N. (2004), "Kavkaz ne stanet..." (Vladikavkazskaya zheleznaya doroneskol'ko nezamechennykh syuzhetov), v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Tsutsiev A.A., Osetino-Ingushkii konflikt 1992 goda: nekotorye itogi desyati let uregulirovaniya, v MGIMO (2004), Tsentr Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Velikaya N.N., O tselyakh pravitelestvennoi politiki na Severnom Kavkaze v XVIII_ pervaio polovine XIX v., v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Vernadski Georgi (2012), Nachertanie Russkoi Istarii, Moskva, Algoritm.

Yunusov A., Sovremennaya politicheskaya situatsiya v Azerbaidzane, MGIMO (2004), Tsent Kavkazskiyh Issledovaniy, Kavkazskii Sbornik, Tom No. 1 (33), Moskva, Russkaya Panorama.

Zakharov V.A., "Orientalizm Edvarda Saida i vospiyatie Severnovo Kavkaza kak Vostoka v russkoi literature XIX veka, v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Zargaryan R., Rol' Rossii v uregulirovonii Azerbaidzhano-Karabakhskovo konflikta, v Institut Politicheskoyh I Sochialnyh Issledovaniy Chernomorsko-Kaspiiskogo Regiona (2011), Caucasia, Tom. 1, M.: IPCICHR, Russkaya Panorama.

Ρωσόγλωσσα δημοσιεύματα

Putin podpisal zakon ob uproshchennom poluchenii rossiyskogo grazhdanstva, Ria Novosti, ria.ru, April' 22 2014 (διαθέσιμο ως <http://ria.ru/society/20140421/1004772919.html>).

U voyennykh yest' dannyye, chto v Yuzhnoy Osetii byli amerikantsy – Putin, Ria Novosti, ria.ru, 28 August 2008 (διαθέσιμο ως <http://ria.ru/politics/20080828/150771078.html>).

Ρωσόγλωσση επιστημονική αρθρογραφία

Romanova Tatyana A. (Iyunya 2012), O neoklassicheskom realizme i sovremennoi Rossii, Rossiya v Global'noi politike, No. 3 (διαθέσιμο ως <http://www.globalaffairs.ru/number/O-neoklassicheskom-realizme-i-sovremennoi-Rossii-15590>).

Tsentr Situatsionnovo Analiza Rossiiskoi Akademii Nauk (2012), Turtsiya: novaya rol' v sovremennom mire, Moskva, TSSA RAN.

Vasilyev Alexandr, Chernomorkiy Region vo Vneshnepoliticheskikh Kontseptsiyakh Turtsii: Rossiya i Turtsiya na Chernom More (CHM), Carnegie Moscow Center, Black Sea Peacebuilding Network, Doklad No. 2010/ 2.

Διαδικτυακές συνεντεύξεις ειδικών

Markedonov Sergey (2016), Prichiny i Znatseniye Novoy Eskalatsii Konflikta v Nagornom Karabakhe, foreignpolicy.ru (διαθέσιμο ως <http://foreignpolicy.ru/analyses/prichiny-i-znachenie-novoy-eskalatsii-konflikta-v-nagornom-karabahe/>).

Διαλέξεις

Dugin Alexandr, διαλέξεις στο πλαίσιο του μαθήματος «Η Κοινωνιολογία των Γεωπολιτικών Διαδικασιών», Κρατικό Πανεπιστήμιο της Μόσχας- Λομονόσοφ (MGU-im. Lomonosova), Τμήμα Κοινωνιολογίας των Διεθνών Σχέσεων, ακαδημαϊκό έτος 2008-2009.

Κοτζιάς Νίκος, διαλέξεις στο πλαίσιο του μαθήματος «Η Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας», Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ακαδημαϊκό έτος 2012-2013 (εαρινό εξάμηνο).

Άρθρα επισήμων

Medvedev Dmitry (August 26 2008), Why I had to recognise Georgia's breakaway regions, Financial Times, ft.com (διαθέσιμο ως http://www.ft.com/cms/s/9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.Authorised=false.html?i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2Fs%2F0%2F9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.html%3Fsiteedition%3Duk&siteedition=uk&i_referer=http%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2Fwiki%2FInternational_recognition_of_Abkhazia_and_South_Ossetia#axzz3Pf1RcCGa).

Putin Vladimir V. (Oktyabr 3 2011), Noviy integratsionniy proekt dlya Evrazii-budushee, kotoroe rozhdaetsya segodnya, Izvestia.ru (διαθέσιμο ως <http://izvestia.ru/news/502761>).

Συνεντεύξεις – ομιλίες - δηλώσεις επισήμων

Ετήσιο διάγγελμα του Ρώσου Προέδρου Πούτιν στην Ομοσπονδιακή Συνέλευση, Μόσχα, 4 Δεκεμβρίου 2014 (<http://en.kremlin.ru/events/president/news/471730>).

Κοινές δηλώσεις του Ρώσου Προέδρου Πούτιν με τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Μανουέλ Μπαρόζο και τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Χέρμαν βαν Ρομπάι, Αγία Πετρούπολη, 4 Ιουνίου 2012 (διαθέσιμο ως <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/15541>).

Κοινές δηλώσεις του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών Σεργκέι Λαβρόφ και του ομολόγου του της Αρμενίας Έντουαρντ Ναλμπαντιάν, Ερεβάν, 14 Ιανουαρίου 2010

(διαθέσιμο ως http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/newslines/D450369A3DE63B84C32576AC003CF63F

Ομιλία Βλ. Πούτιν κατά τη συνάντηση της Λέσχης συζητήσεων Valdai, περιοχή Novgorod, 19 Σεπτεμβρίου 2013 (διαθέσιμο ως <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19243>).

Συνέντευξη του Αναπληρωτή Πρωθυπουργού και Υπουργού Άμυνας Segei Ivanov στο Vesti Nedeli TV (March 26 2006) (διαθέσιμη στην αγγλική ως <http://blog.tmcnet.com/voip-enterprise/2006/09/tv-interview-with-vice-premier-and-defense-minister-sergei-ivanov-vest.asp>).

Αναρτήσεις σε ιστοσελίδες επίσημων θεσμών

EU Relations with Eastern Partnership, European External Action Service, <http://eeas.europa.eu/> (διαθέσιμο ως http://eeas.europa.eu/eastern/about/index_en.htm).

Επίσημες διακρατικές συμφωνίες

Strengthening of the Coordination of Humanitarian and Disaster Relief Assistance of the United Nations, including Special Economic Assistance, Comprehensive Nuclear-Test Ban Treaty, General and Complete Disarmament, Maintenance of International Security, Comprehensive Review of the Whole Question of the Peacekeeping Operations in All Their Aspects, Sustainable Development and International Economic Cooperation (original in Chinese and Russian), Letter dated 15 May 1997 from the Permanent Representatives of China and the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, United Nations General Assembly, Fifty-second Session, 20 May 1997 (διαθέσιμο ως <http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-153.htm>).

Εκθέσεις επίσημων οργανισμών και θεσμών

Ετήσια Έκθεση ΥΔΑΣ 2004-2005

Ετήσια Έκθεση ΥΔΑΣ 2011-2012

Συνομιλίες- συνεντεύξεις

Συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Nodari Simonia, Καθηγητή στο Κρατικό Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (MGIMO), Μόσχα, Ιούλιος 2013.

Συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Διονύσιο Καλαμβρέζο, επικεφαλής της Β4 Διεύθυνσης του Υπ. Εξ., Αθήνα, Ιούλιος 2015.

Συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Κωνσταντίνο Φίλη, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Νοέμβριος 2015

Συνομιλία του συγγραφέα με τον κ. Nikolay Silaev, επιστημονικό συνεργάτη του στο Κέντρο Μελετών του Καυκάσου του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας, Μόσχα, Αύγουστος 2013.

Συνομιλία του συγγραφέα με Ρώσο διπλωμάτη, Αθήνα, Απρίλιος 2013.